

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

J A N U Á R.

I. FÜZET.

A HÁZIÁLLATOK ÖSSZEIRÁSA 1884-ben.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magy. kir. ministeriumnak eddig is egyik főtörekvése volt, hogy az összes hasznos háziállatok tenyésztését hathatósan előmozdítsa; azon meggyőződésben, miszerint csak is a hasznos állatoknak nagyobb számban és jobb minőségben leendő tenyésztése által leszünk képesek földmivelésünk versenyképességét emelni és földünk termő erejét annyira apasztó tisztán a gabonatermelésre alapított eddigi gazdálkodásunknak hátrányait részben legalább megszüntetni. Addig, míg a buzaárak oly magasan állottak, hogy a gazda fáradozásainak megfelelő jövedelmet biztosítottak, az említett gazdasági irány, — ha nem teljesen indokolt — de legalább is menthető volt, most azonban, hogy a külföldi, főleg azonban az amerikai és indiai verseny folytán az árak annyira csökkentek, hogy a buzatermelés jövedelmezőségét már-már kérdésessé teszik, az előbbi iránynyal szakítanunk kell, és arra törekednünk, hogy ugyan oly nagyságu bevetett területen nagyobb termést vagy kisebb területen ép oly nagy termést érjünk el, mint most, miáltal a gabonatermelés költségei kisebbitetnek és az jövedelmezőbbé válik.

Ez csak úgy lehetséges, ha a földet jobban műveljük, gyakrabban trágyázzuk, ez pedig csak az által érhető el, ha a marhalétszámot megfelelően szaporítjuk, s tenyésztésére sokkal nagyobb súlyt fektetünk, mint eddig.

A ministerium ezen törekvése alkalmával sokszor kénytelen volt tapasztalni, hogy hasznos háziállatainknak statistikai felvétele nagyon hiányos, hogy ezeknek számát csak általában és csak hézagosan ismerjük, hogy továbbá a sertések számát nem tudjuk és hogy végre háziállatainkba fektetett sok millió forintra rugó tőkém

ről még tájékozással sem birunk. Csakis ezen adatok részletes ismerete által nyerhetünk állattenyésztésünk állapotáról, annak fejlődéséről, úgy netalán hanyatlásáról hű képet és csak az által nyerhet a kormány és a gazdaközönség tevékenységére nézve biztos alapot és irányt. Ezen felvétel szükségét a gazdaközönség is méltányolja már, az országos gazdasági egyesület pedig a múlt év tavaszán tett előterjesztést a szarvasmarhalétszám kimutatásának érdekében.

Ehhez járul még azon körülmény, hogy állattenyésztésünk jövőjének biztosítása céljából oda is kell törekednünk, hogy azt a külfölddel kellően megismertetvén, részünkre az ottani piacokat megszerezzük; ennek elengedhetlen előfeltétele pedig az, hogy ez iránybani pontos statisztikai felvétel a külföld tájékoztatására is rendelkezésünkre álljon.

Az eddigi statisztikai adatokat illetőleg, csak azon újabb adatok álltak rendelkezésünkre, a melyek az 1880. LII. törv.-czikk által elrendelt népszámlálás alkalmával eszközöltettek vagy is „Némely hasznos háziállatok megszámlálásából“ eredtek. Ily két nagyszabású, fontos de külön célnak szolgáló műveletnek t. i. a népszámlálás és állatösszeírás egybekapcsolása, a statisztikai elmélet szempontjából kifogás alá esik. Ellene mindazon nemzetközi stat. congressusok is nyilatkoztak, melyek a népszámlálás ügyével eddig foglalkoztak, és nyilatkozott ellene egész határozottsággal a m. kir. stat. hivatal is, mely gyakorlatból tudta, hogy a nagyobbik műveletre, t. i. a népszámlálás minél pontosabb foganatosítására főg. a főfigyelem fordíttatni; ez pedig a hozzá csatolt mellékművelet, vagyis az állatszámolás rovására fog történni. Az állatszámolás ennélfogva csakis három állatfajtára terjesztetett ki, u. m. szarvasmarha, juh és kecskére. De vajjon megbízható ez eredmény, vajjon igaz-e, hogy szarvasmarhaállományunk 1870—1880-ig az egész országban csak 32000 dbbal vagyis 0.6%-kal szaporodott; hogy juhaink éppen 5 milliónál több darabbal vagy közel 35%-kal; a kecskék állománya pedig 239,700 dbbal, vagy majdnem 42%-al fogyott volna? ezért a statisztikai hivatal maga sem mer felelősséget vállalni. De ha e számok mind állanak is, mégsem érhetjük be az eredménynyel. Hogy állattenyésztésünket okszerűen intézhessük, hogy a kormány is kellő irányban gyakorolhassa befolyását, nem érhetjük be sem a puszta számokkal, sem azzal, hogy csak egy-egy évtized végadatait hasonlitsuk össze. A marha tenyésztés mint bármely más termelés ág a földrajzi helyzeten.

a klimatikus és természeti viszonyokon és kezelési módokon kívül, a külső kereskedelmi konjunkturától is függ és ennél fogva sokkal gyorsabb változásnak van alávetve, akár gyarapodás, akár fogyás tekintetében, semhogy csak 10—10 éves eredmények ismerete elegendő volna. Ezen okokból kiindulva, a földmivelés-, ipar- és keresk. m. kir. ministerium elhatározta, hogy az 1884. évben a hasznos háziállatok minden fajára kiterjedő országos állatösszeírást rendeljen el.

A tudomány követelményeinek csak azon adatgyűjtés felelne meg tökéletesen, mely az által eszközöltetnék, hogy minden egyes marhabirtokos saját maga töltené be a néki megküldött számláló lapokat. Tekintve azonban marhatartó köznépünk csekély műveltségét s az ennek következtében tetemesen felszaporodó munkát, mely ebből következőleg a számláló közegekre háramolnék, tekintve továbbá a tömérdek munkaszaporulatot, melylyel a milliókat számláló lapok feldolgozása járna, legczélszerűbbnek látszott, a községet venni alapul s minden egyes község összes állatállományát állatfajok szerint egy-egy kimutatásban foglalni össze.

Annak beigazolásául, hogy ezen kimutatás csakugyan mindazon adatokat foglalja magában, melyeket jól foganatosított marhaszámlálás eredményeként birni óhajtunk, szükséges, hogy a gyűjtött adat anyagát közelebbről ismertessük.

Tekintettel arra, hogy a marhaszámlálás eredményei az állattenyésztés állami intézkedéseinek és társadalmi tevékenységének részben alapjául, részben irányadóul lesznek hivatva szolgálni: nem elég csak magát a marhalétszámot ismerni, hanem tudni kell, azapa- és anyaállatok számát, az ivadékokat, valamint a gazdasági munkákra használt állatok számát, ismerni kell azontúl a különféle vidékeken tenyésztett állatfajokat is és ott első sorban különbséget kell tenni a bel- és külföldi fajok között.

A keresztezés által nem változtatott belföldi fajokra nézve sem fogadhattunk el csupán egyet, t. i. a közönségesen magyarfajnak nevezettet mely alatt általánosan az alföldi hosszuszarvu fekérv gulyamarhát értjük, hanem ezen belföldi fajokhoz hozzá kellet sorolni a hegyvidékeken olyannyira elterjedt inkább bukovinai és román marhákhoz hasonló sárga-barna fajt is, mely tagahatatlanul a „*bos taurus primogenius*“ vagyis őstulok fajtának podoliai alfajához sorolható, melyhez a fent említett hosszuszarvú magyar marha is

tartozik. Ennek megfelelően a kérdő íveken I. szám vagyis a magyarfajta“ czim alatt, hosszú és rövid szarvu és riska elnevezések találhatók.

A mi a külföldi, akár importált, akár idebent tenyésztett marhát illeti, érdekesnek és tanulságosnak látszott volna a különböző fajokat (allgani, möllthali, siementhali, berni stb.) lehetőleg részletesen felsorolni, de tekintetbe véve, hogy az állatösszeírást eszközlő közegek ezen megkülönböztetésre szükséges szakismerettel rendszerint nem bírnak, ettől eltekintenünk kellett, s ezen külföldi fajokat egy collectiv elnevezés t. i. a „nem magyar fajta“ alá (a swajczi, csira, tarka, szines stb.) vettük.

Különös gondot és figyelmet tartottunk fordítandónak az állatok értékének kipuhatolására. Eddigélé azon tőkét, mely hazánk hasznos állataiban fekszik s melynek nemzetgazdaságtani fontosságát elvitatni nem lehet, általában még megközelítőleg sem ismertük. Ezen érték oly nagy, hogy ennek részletes stat. ismertetését a gazda közönség is égető szükségnek ismerte el és hangosan követelte. Ezen érték felismerése továbbá fontos tényezőül szolgál a kormánynak arra nézve, hogy az egyes vidékek marhaállományának minőségét kiismerve, ennek alapján a tenyésztés további fejlesztésére nézve a szükséges intézkedéseket megtehesse.

Az adatgyűjtésnél kiterjesztettük továbbá figyelmünket arra is, hogy minő és mennyi marha van a parasztbirtokos, mennyi a középszerű és nagy birtokos tulajdonában, tettük ezt pedig nem csak tudományos de főleg gyakorlati szempontból is, mert hogy tudvalevőleg a kishirtokos az, ki az állam segélyére leginkább reá szorul.

Megjegyzendő még, hogy a juh- és birkánál kérdés intéztetett aziránt, vajjon fejetnek-e az anyák vagy sem? ezen kérdés azért intéztetett, hogy a kormány az egyes vidékeken a juhnak hasznosítási módozataival megismerkedvén, a netáni juh- vagy birkafajtáknak nemesítésére irányzó törekvéseire nézve kellő tájékozást nyerhessen.

A baromfi és ennek terményei, oly nagy jövedelmi forrást képeznek, különösen a kiskgazdára nézve, hogy a hasznos háziállatok felvételénél figyelmen kívül nem hagyhattuk. A méhészet emelésére a kormány eddig is sok gondot fordított; ezen tevékenység eredményét a méhészetre vonatkozó adatok gyűjtése részben kimutathatni, részben pedig e tevékenységet irányozni hivatva van.

Áttérvén a felvétel végrehajtási módozatára és költségeire,

mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy legcélszerűbbnek sőt a fajok megítélésére való tekintettel, a szükséges szakismeret szempontjából is leghelyesebb lett volna, ha a marha számlálására is analog a népszámlálással külön számláló ügynökök alkalmaztattak volna: mely eljárás azonban a meg nem tagadható napidíjak folytán tetemes költséget okozott volna. Ezen költségek legkisebb számítás szerint 100,000 frtra tehetők. Tekintettel azonban az említett összeg nagyságára, továbbá, arra, hogy a jelenlegi kedvezőtlen pénzügyi viszonyok között ily tetemes összeg csak nagy áldozattal lett volna előteremthető, oly módozatról kellett gondoskodni, mely anélkül, hogy az ügy kárt szenvedjen, tetemes megtakarítás mellett célhoz vezessen.

Ezen ügyben tartott értekezlet a következő irányelvekben állapodott meg:

„A tervezett felvétel lehető olcsó, még a nyár folyamán végrehajtható legyen; a házi állatok összes neveire terjedjen ki; az állatok átla ;-értéke kitüntettessék; gyakran, lehetőleg minden évben eszközöltessék és végre a közigazgatási közegek, illetve a körjegyzők útján történjek.“ A fölvétel főczéljául tüzetett ki, hogy oly adatok birtokába jussunk, melyek alapján állattenyésztésünk érdekében teendő intézkedések rendszeres és az egész ország tényleges állapotának megfelelő fejlesztésére öntudatosan képesek legyünk. Ezek szerint a felvétel célja teljesen gyakorlati volt. Ennek a célnak olcsó, gyorsan és gyakran végrehajtható stat. becslés jobban felelt meg, mint egy nagy költséget igénylő s ennek folytán csak ritkán foganatosítható, a tudomány összes követelményeinek megfelelő statisztikai felvétel.

Ezen statisztikai becslés módozata a következő volt:

Az összes törvényhatóságoknak az állatösszeírásra használandó űrlapok azon felszólítással küldettek meg, hogy ezeket az egyes körjegyzőknek kézbesítsék. A körjegyzők az illető községi előljáróknak és nagyobb földbirtokosoknak bemondása útján ezen űrlapokat betöltötték és ennek megtörténte után a törvényhatóságnak beküldték. Ezen utóbbiak pedig a kimutatásokat egybegyűjték és a meghatározott határidőre a miniszteriumhoz felterjesztették.

Tagadhatlan, hogy a körjegyzők ezen munkaszaporulat által nem kis mértékben terheltettek meg, ellenben örömmel konstatál-

hatjuk, hogy feladatuknak lehető pontossággal feleltek meg s az adatgyűjtést gyorsan és lelkiismeretesen teljesítették.

Mielőtt ezen statisztikai becslés útján elért eredményt ismertetnők, magára a felvételre nézve a következőket jegyezzük meg. Mindenek előtt azon meggyőződésünket kell nyilvánítanunk, hogy a nyert eredmény arra vall, hogy a bemondott adatok általában véve a valóságot nagyon megközelítik, mely körülménynek tulajdonítható ugyanis részben, hogy az 1881 óta beállott szaporulat oly nagy összeget tüntet fel, továbbá a mellett szól, hogy sokkal czélszerűbb volt a felvételt a községi előjáróságok, illetve közjegyzők által eszközölni, kiknek a marhalétszám eltagadása érdekükben absolute nem fekszik, mint maguk a birtokosok által, kik a tényleges létszámot, adóemeléstől való alaptalan félelmükben, talán eltagadták volna?

Nem hallgathatjuk el azonban azon körülményt sem, hogy az elrendelt felvételekbe is csusztak számos hibák, áll ez különösen a felvidék és az erdélyi részek egyes megyéire nézve, a hol ugyanis a közjegyzők, vagy adóemeléstől való félelmükben, vagy hanyagságból, végre részben értelem hiányából, hamis vagy hiányos adatokat vallottak be; úgy p. o. azon csökkenés, mely ezen megyék nyugati fajtájú marhaállományában 1881 óta beállni látszott, egyrészt valószínűleg ezen körülményre vezethető vissza.

Ezek után áttérünk a felvétel eredményének közelebbi ismertetésére, megjegyezvén, hogy az egyes megyék állattenyésztési állapotának és ennek a vidékiekkel és a népséggel kapcsolatos ismertetése még feldolgozva nincsen, minthogy az erre vonatkozó adatoknak a közgazdasági előadók és gazdasági egyletek útján elrendelt gyűjtése még folyamatban van.

Magyarország (Horvát- és Szlavonország kivételével) szarvasmarhaállományának végösszege a következő:

Vidék	Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában							Összesen
	te- nyész- bika	tehén	ökör	n ö v e n d é k				
				1 éven	2 éven	3 éven	4 éven	
				aluli	aluli	aluli	aluli	
d a r a b s z á m a								

I. Szarvasmarha magyar fajta.								
Dunáninnen	4,434	214,637	142,921	67,543	62,398	51,886	40,022	583,841
Dunántúl .	3,871	203,519	155,903	72,086	64,067	52,026	38,856	590,358
Tiszáninnen	4,716	211,683	113,657	60,584	60,984	49,020	32,524	542,168
Tizsántúl .	7,486	395,213	256,123	193,084	144,434	117,191	91,762	1,205,593
Erdély . . .	3,540	285,318	203,809	138,509	106,243	87,534	72,987	897,938
Főösszeg .	24,047	1,310,400	872,713	540,806	438,126	357,657	276,149	3,819,898

II. Szarvasmarha nem magyar fajta:								
Dunáninnen	2,835	150,901	42,041	39,882	37,320	24,409	13,285	310,673
Dunántúl .	3,056	154,357	26,486	49,407	41,041	22,538	14,247	311,132
Tiszáninnen	1,354	65,577	14,180	16,372	15,161	10,769	6,207	129,620
Tizsántúl .	1,080	55,113	28,652	19,496	14,600	11,814	9,680	140,465
Erdély . . .	284	16,028	10,277	8,074	5,750	4,153	3,039	47,605
Főösszeg .	8,609	442,006	121,636	133,231	113,872	73,683	46,458	939,495

III. Bivaly:								
Dunáninnen	114	285	675	55	71	116	111	1,427
Dunántúl .	330	4,425	1,686	1,395	1,315	1,047	777	10,975
Tiszáninnen	43	257	186	85	123	64	48	806
Tizsántúl .	215	3,395	1,185	1,382	992	694	533	8,396
Erdély . . .	925	45,409	7,037	15,501	11,978	10,087	7,104	98,041
Főösszeg .	1,627	53,771	10,769	18,418	14,479	12,008	8,573	119,645

I'összegezés :

	Bika	Tehén	Ökör	Növendék	Összesen
magyar fajta :	24,047	1.310,400	872,713	1.612,738	=3.819,898
nem magy. „	8,609	442,006	121,636	367,244	= 939,495
bivaly :	1,627	53,771	10,769	53,478	= 119,645
Összesen . .	34,283.	1.806,177.	1.005,118.	2.033,460	=4.879,038

Az 1881-iki állatösszeírás szerint volt pedig :

	Bika	Tehén	Ökör	Növendék	Összesen
magyar fajta :	24,701	1.244,125	858,668	1.235,303	=3.362,797
nem magy. „	14,432	496,274	229,473	401,009	=1.141,188
bivaly	nem volt részletezve				93,558
Összesen . .	39,133.	1.740,399.	1.088,141.	1.636,312	=4.597,543

Ebből kitűnik, hogy a mostani állomány 281,495 darabbal nagyobb mint 1881-ben és 382,133 darabbal nagyobb mint 1870-ben.

Ha azon kérdést vetjük fel, hogy ezen nemzetgazd. szempontból öröndetes haladás minek tulajdonítható, más válaszuk nem lehet, mint, hogy első sorban a marhavész megszűnésének.

Magyarországban ezen ragálnak 1849-től egészen 1870-ig majd egy fél millió marha esett áldozatul ; a szarvasmarha tenyésztés a ragály folytán sok vidéken semmi hasznot sem hozott, sőt hátrázott anyagi károkkal járt, a gazdának évekig tartó fáradozásait egynehány nap alatt teljesen tönkre tehetette, nem lehet tehát csodálni, hogy ezen folyvást lappangó veszélylyel szemben, mely elől a legéberebb gazda figyelme sem birt menekülni, sok számító gazda a marhatenyésztéssel felhagyott s csak ép annyi marhát tartott, a mennyire gazdasága folytatására okvetlenül szüksége volt.

Ezen marhatenyésztésünket veszélyeztető ragálnak csak is az állam célirányos és erélyes fellepése tudott gátat vetni. Az 1874. XX. t.-czikk a ministeriumnak módot nyújtott arra, hogy a vész behurczolása ellen védekezzék s ha minden elővigyázati rendszabályok daczára, mégis behurczoltatnék, azt gyorsan és biztosan elfojthassa mielőtt nagyobb mérveket öltött és nagyobb károkat okozott volna.

Ezen törvénynek valamint erélyes keresztüvitelének köszönhető, hogy a marhavész 1874 óta mind ritkábban lépett fel, az utolsó deceniumban alig néhány ezer darabot pusztított el sőt az utolsó 4 évben teljesen elmaradt.

A marhatenyésztés ennek következtében biztosabb alapot nyert és új virágzásnak indult.

De ezen törvény az itt jelzett előnyön kívül még egyéb nagy hasznot is hozott a magyar marhatenyésztőre. Eddig a külföldön általánosan azon nézet volt elterjedve hogy a marhavész a podoliai marhafajnál lép fel, hogy ennek folytán tehát a védekezés a magyar marha ellen még az esetben is, ha vész ott nem uralg, indokolt sőt szükséges. Ezen balvélemény nem csak marha- de juhkereskedésünket is a külfölddel szemben akadályozta, sőt mondhatni teljes lehetetlenné tette. Csakis mióta határunkat oly országok ellenében, melyekben a marhavész folyton pusztít (mint p. Oroszország, Törökország) teljesen elzártuk, oly országok ellenében pedig, melyek a nálunk létező törvény alapelveivel megegyező eljárást követnek a marhabevitelt ellenőriztük s csakis egészségesnek talált marhát eresztettünk át a határon, mely intézkedések közül elég legyen felemlitenünk u. m. vesztegintézeti vesztegkirendeltségek, határszéli őrházak Romániával szemben; bellépő állomások Szerbiával szemben; törzskönyvezeti kötelezettség az ország egész keleti határa mentén; mint mondtunk csak is ez által voltunk képesek a külfölddel, nevezetesen a nyugoti államokkal szemben bebizonyítani, hogy a ragály, a marhavész nálunk spontan nem keletkezik.

A marhavész minden egyes fellépésénél képesek voltunk kimutatni, hogy a ragály nem nálunk ered, hanem valamely marhaszállítmány behozatalával behurczoltatott.

E bizonylatok előtt a külföld, különösen pedig Ausztria. kénytelen volt meghajolni s ezáltal lehetőségessé vált utóbbit arra bírni, miszerint a marhaállományát folyton veszélyeztető Oroszország elől határát marhabevitel tekintetében teljesen elzárja. Ezen az 1880. XXVI. törvényben becikkelyezett intézkedésnek következménye volt, hogy a marhának biztos kiviteli piacza keletkezett, melyen a külföldi versenynyel megtudott küzdeni és hogy ez által a marhatenyésztés jövedelmezősége — a marhatenyésztés ezen főalapja — eléretett.

Mind ezekhez járult, hogy a huszfogyasztás nálunk és különösen Ausztriában úgy mint Europa nyugoti államaiban az alacsony gabonaárak folytán nagy mértékben emelkedett; — elég legyen ezen állításunk bebizonyítására felemlíteni, hogy Franciaországban (Párizson kívül) az utolsó 10 év alatt a huszfogyasztás fejenként 15

fontrol 50 $\bar{H}$ -ra emelkedett. Ezen a marhatenyésztésre nézve kedvező conjuncturák nem kerültek ki a magyar kormány figyelmét sem, a mennyiben már több év óta részben a külföldről importált jeles tenyészállatok beszerzése, részben bikatelepek felállítása és tenyész-bikáknak a községek részére kedvezményes áron történt átengedése folytán a marhatenyésztésnek új lendületet adni törekedett. De maga a gazdaközönség is belátva ez új irány indokolt voltát, hozzájárult a marhatenyésztés fejlesztéséhez és emeléséhez; nevezetesen pedig az által, hogy a gazdasági egyesületek indítványára a törvényhatóságok egy része szabályrendeleteket alkotott, melyek értelmében csakis a tenyészképes apaállatok tartandók meg, míg a tenyésztésre alkalmatlanok más czélokra fordítandók. Kívánatos volna, hogy az összes törvényhatóságok eme jó példát követnék, hogy ezáltal az egész országban a marhatenyésztés egyöntetű és czélirányos fejlesztése elérjék.

Mint ahogy említettük a szarvasmarha állomány az utóbbi években meglehetősen nagy mértékben szaporodott és pedig vidékek szerint következőképen:

Dunán innen	10,831 darabbal
Dunán túl	2,544 „
Tiszán innen	5,407 „
Tiszán túl	222,418 „
Erdélyben	40,295 „
Összesen	<hr/> 281,495 darabbal.

Mint látjuk, az egyes vidékek nagy eltéréseket mutatnak, a legnagyobb szaporulat a tiszántúli megyékben tapasztalható, mely körülmény következőkben leli magyarázatát:

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy az ország egy vidéke sem mutat az utóbbi években oly haladást, mint Tiszántúl. A Tiszaszabályozás folytán nagy területek ármentesítették, ezer és ezer holdak törettek fel, mely területnek műveléséhez természetesen nagy instructiószaporulat szükségeltetett. Tiszavidéken vannak a leggazdagabb parasztok, nagy legelők folytán nagy gulyák s így tehát nem kell csodálkoznunk ha a tiszántúli megyékben a szarvasmarhaszaporulat oly nagy.

A legkisebb szaporulat Dunántúl és Tiszáninnen tapasztalható, mely körülmény egyrészt abban leli magyarázatát, hogy az ezen

vidékbe eső megyék a magyar fajta szarvasmarhatenyésztésről a nyugati fajtára tértek át, miáltal ha tekintetbe vesszük, hogy a később fejlődő magyar fajtát a már korán érett nyugati fajta váltja fel. számszerinti csökkenésnek okvetlen be kellend állnia; másrészt azonban onnan is megmagyarázható, hogy az 1881-iki összeírás nem volt teljesen megbízható.

Ha az egyes megyéket vizsgáljuk, nagyobb eltéréseket, sőt azt is tapasztaljuk, hogy a szarvasmarhaállomány 1881 óta nem minden megyében szaporodott, hanem ellenkezőleg csökkent. Így például, Dunáninnen: Árva megyében 11.997 drbbal Trencsénben 18,299 drbbal csökkent a szarvasmarhaállomány; Dunántúl a legnagyobb csökkenés Vas megyében észlelhető 19,418 drbbal; Tiszáninnen Szepes és Sáros megyében 13,201, illetve 8134 drbbal; Erdélyben legnagyobb csökkenés Csik megyében tapasztalható, 14,061 drbbal.

A mi a dunántúli és tiszáninneri megyékben itt felsorolt állomány csökkenést illeti erre nézve fentebb nézetünket közöltük; a felvidéken, nevezetesen Árva és Trencsén megyében tapasztalt rendkívüli nagy csökkenésre nézve, a fenti körülményen kívül még azt jegyezzük meg, hogy itt az illető közgazdasági előadók véleménye szerint a közjegyzőknek kellő értelem hiánya, vagy tán adóemléstől való félelme okozhatta részben e különbséget.

A vidékeknek szaporulata százalékokban kifejezve a következő:

V i d é k	Tényleges állomány darabszáma		Különbözet 1884-ben + vagy — %-okban
	1880-ban	1884-ben	
I. Dunáninnen	885,110	895,941	+ 6·22
II. Dunántúl	909,921	912,465	+ 0·28
III. Tiszáninnen	667,187	672,594	+ 0·81
IV. Tiszántúl	1.132,036	1.354,454	+ 19·64
V. Erdély	1.003,298	1.043,584	+ 4·01
Összesen . . .	4.597,543	4.879,038	+ 6·12

Feltűnő, hogy míg 1881-ben a magyar és nem magyar szarvasmarha bikaállománya, bivaly kivételével, 39,133 db. volt, a mostani összeírás szerint csak is 32,656 db. vagyis 6,477 dbbal kevesebb találtatott, a mi igen szomorú képet vetne a mi állattenyésztésünkre ha nem tudnók, hogy az 1881-iki állatösszeírás alkalmával minden bika, így tehát a növendék és még nem tenyészképes bika is, míg ellenben az 1884-iki összeírásban csakis a tenyésztésre képes és használt bikák száma lett a megfelelő rovat alatt kitüntetve, mely utóbb követett eljárás tenyésztési viszonyok felismerésére irányuló céljának véleményünk szerint teljesen meg is felel.

Nemzetgazdaságtani szempontból öröndetes a tehenek létszámának szaporulata, mely ha nem is túl nagy, mégis összesen 12,000 dbot tesz ki. Az összes tehénállomány 1.806,177 db., mely szám minden esetre a valóságon alól áll, a mennyiben a nyugoti faj 4 éven alóli üszők nagy része valószínűleg már fejetik s mindamellett részben a növendékmарha rovatában van feltüntetve. Nem igényel további magyarázatot, hogy minő fontossággal bír a tehénállomány szaporulata hazánkban a hol a kellő anyag és feltételek létezése mellett is még mindig igen nagy a külföldről importált tejtermékek mennyisége.

A szarvasmarha tehénállományából esik;

V i d é k e n k i n t	1 □ kilo- méterre	1000 lakosra
I. Dunáninnen	7.00	110.48
II. Dunántúl	8.14	137.53
III. Tiszáninnen	6.81	143.92
IV. Tizántúl	5.51	120.34
V. Erdély	6.22	166.39
Országos átlag . . .	6.46	130.83

Tenyésztési szempontból nagy fontossággal bír a bikák és tehenek közti arány. Esik pedig egy bikára tehen :

Magyarországban	a magyar	a nem magyar	együtt
		fajtánál	
Dunáninnen	48·4	53·2	50·3
Dunántúl	52·6	50·5	51·7
Tiszaninnen	44·8	48·4	45·7
Tiszántúl	52·8	51·1	52·5
Erdély	80·6	56·3	70·9
Az egész országban .	54·5	51·3	53·7

Az 1881-iki felvétel szerint esett az egész országban, Horvátországgal együtt, magyarfajta bikánál 48 és nem magyar fajtánál 34 tehén.

Ezen kedvezőtlennek látszó viszony természetszerű kifolyománya az előbb említett felvételi módozatnak, a mennyiben 1881-ben a bikák létszámába nemcsak a tenyészképes bikák, de a bika-borjuk is belefoglaltattak.

Sőt még az utóbbi összeírás alkalmával nyert arány még kedvezőbbé alakul, ha tekintetbe vesszük a nálunk — fájdalom — több vidéken divatban levő azon eljárást, hogy a községi bikák tavasszal vásároltatnak és ősszel — a midőn ugyanis az állat-összeírás eszközöltetett — részben már eladatnak; mindennek dacára tagadni nem lehet, hogy az arány kedvezőtlen és hogy a cél-irányos országos tenyésztésnek feladata leend ezen visszás helyzetet a mennyire lehet és minél előbb megszüntetni.

Azon esetben, ha a nálunk létező arányt, a külföld hason irányu adataival összehasonlitanók, az arány igen kedvezőtlennek válnék, azt azonban, tekintettel arra, hogy a viszonyok külföldön egész mások, tehát más elbirálat alá esnek, ezuttal mellőzzük. Nálunk ugyanis a községek nagy részében közlegelők vannak, s az ugynevezett csorda-rendszer divik, mely mellett igen természetes, hogy kevesebb bikára van szükség, mint külföldön, nevezetesen azonban Angliában és Amerikában, hol a farm-systema mellett minden egyes farmer magának gazdálkodik, községek közlegelőkkel nem bírnak, vagy oly távolságban vannak egymástól, hogy egy csordában marháikat nem összpontosíthatják, s így természetes, hogy a gazdáknak többnyire saját bikáik vannak, mely körülmény ugyan költség tekintetében terhesebb, mint a nálunk divó eljárás, a bika és tehén közti arányt azonban annál kedvezőbb színben tünteti fel.

Az ökrök száma Magyarországon a jelen felvétel szerint

994,349 drbot tesz ki, mely számból 872,713 drb a magyar-, 121,636 drb a nem magyar szarvasmarhafajhoz tartozik.

1881-iki felvétel szerint volt egészben 1.088,141; 1871-ben pedig egészben 1.151,225 drb. ökör. Mint ebből kitűnik, az ökrök száma az utóbbi években és pedig 1881 óta 93,000; 1871 óta pedig 156,900 drbbal apadt.

Ezen feltűnő s mezőgazdasági szempontból első pillanatra károsnak látszó apadás a következő körülményekben leli magyarázatát.

Magyarországban és Ausztriában ugy mint mindenütt Európában a gabonaárak constans és nagy mérvű csökkenése folytán a a hustermelés és fogyasztás mindinkább növekedett, s az által, hogy az orosz határ egészen, a román pedig csak kis kivétellel a marhaimport elől elzáratott, a monarchiabeli szarvasmarha látta el mindkét területen a fogyasztást; ennek természetes következménye tehát a husarak emelkedése volt, mely utóbbi körülmény a gazdák figyelmét is mindinkább a szarvasmarha értékesítésére terjesztette ki. A gazdák nagy értékű marháikat most már nagyobb mértékben fogyasztásra is, és nemcsak *gazdasági* munkára használták fel, s ennek következménye, hogy az ország több *megyéiben*, nevezetesen pedig néhány alföldi megyében is a szarvasmarhát lovakkal pótolták. A szeszgyárosok is, kik eddigelé nagyobbbrészt öreg mustrált marhát hizlaltak, mindinkább fiatal marhát állitnak be, tekintettel arra, hogy ennek husa sokkal keresettebb, s ára is aránytalanul magasabb. Az említett körülménynek tehát természetes következménye az volt, hogy az ökörállomány a helyett hogy növekedett volna, apadt.

A növendékmarha létszáma, 1881 óta 343,670 drb. szaporulatot tüntet fel, mely körülmény ismét bizonyosságaul szolgál fentebb előadott azon állításunknak, hogy a szarvasmarhatenyésztésre gazdáink mindinkább több súlyt fektetnek és azt okszerűbben üzik.

A mi a részletes adatokat illeti, azok a következőleg alakulnak.

	1 éven aluli	2 éven aluli	3 éven aluli	4 éven aluli
Magyar fajta. .	540,806	438,126	357,657	276,149
Nem magyar fajta	133,231	113,872	73,683	46,458
Bivaly	18,418	14,479	12,008	8,573

Ezen adatokból kitűnik, miszerint a magyar marhánál 100

tehénre 41 borjun felül; a nyugati fajtánál 100 tehenre 30 borjun felül esik; bivalynál pedig 100 tehenre 34·2 borju jut.

A tehen és borju közti arány határozottan kedvezőtlennek nevezhető, feltűnő azonban, hogy az a magyar fajta marhánál előnyösebben alakul, mint a nyugati fajtánál, holott tudva van, hogy azon tehenek száma, melyek meddők maradnak a tenyésztési viszonyoknál fogva sokkal csekélyebb a nyugati fajtáknál; hogy az arány mindamellett utóbbiaknál kedvezőtlenebb számokat tüntet fel, az abban leli magyarázatát, hogy a nyugati fajták nagyobbbrészt városok és nagyobb piaczkok közeliben tartatván, a tejnyeremény képezi a marhatartás főjövedelmét, minek következménye, hogy a gazda a borjun minél előbb tuladni iparkodik.

Oly célból, hogy az állatösszeírás teljes és hű képét nyerjük, nem elegendő a pusztá számokat ismernünk, hanem azt egy már ismeretes factorral kell összehasonlitanunk, hogy abból a következtetéseket levonhassuk, s a valódi állapotot megítélhessük. Ilyen ismert factor a statistikában a terület és a népesség, mindenekelőtt tehát az előbbivel számolunk.

Ha az összes szarvasmarhaállományt a területhez viszonyítjuk, azon eredményre jutunk, hogy egy □ kilométerre 17·44 db szarvasmarha esik; ezen adatot a külföldi hason adataival összehasonlítva következő számokat nyerünk.

	Esik 1 □ kilométerre
Németország	29·2
Ausztria	28·6
Franciaország	21·7
Angolország	31·3
Olaszország	16·1;

ebből kitűnik, hogy Magyarország csak Olaszországnál áll jobban.

A szarvasmarhaállományt viszonyítva a népességhez, esik 1000 lakosra :

Magyarországban : . . .	355·40 darab
Németországban : . . .	345·00 „
Ausztriában : . . .	387·00 „
Franciaországban : . . .	317·00 „
Olaszországban : . . .	170·00 „
Angolországban : . . .	277·00 „

Ebből az tűnik ki, hogy Magyarország Ausztria után az első helyet foglalja el. De tekintetbe véve, hogy marhánk úgy súlyra mint

minőségre nézve, sokkal silányabb, akár az angol, akár a német marhánál, ezen látszólag kedvező arány devalválódik. Igazoltnak látszik tehát azon törekvésünk, hogy marháink értékét, minőség és súly tekintetében mindinkább növeljük. Érdekesnek látszik a marhalétszám és a terület és népesség közti viszonyokat részletesen is ismertetni: erre szolgál a következő táblázat, mely a vidékenkinti viszonyokat tünteti ki:

Szarvasmarhaállományból esik:

v i d é k	1 □ kilométerre	1000 lakosra
I. Dunáninnen . . .	15·90	270·60
II. Dunántúl	20·51	346·34
III. Tiszáninnen . . .	16·52	348·70
IV. Tiszántúl	16·44	359·20
V. Erdély	18·72	501·70
Átlag . .	17·44	355·40

A fenti táblázatból tehát azt látjuk, hogy az egész országban átlag egy □ kilométerre 17·44 drb szarvasmarha esik. Érdekesnek látszik az arányt vidékenkint közelebbről szemügyre vennünk. Itt első sorban Dunántúl ötlík szemünkbe, a hol ugyanis legkedvezőbb arányt találunk a mennyiben egy □ kilométerre 20·51 drb szarvasmarha esik; hogy a dunántúli megyék az országban az első helyet foglalják el, az természetes, ezen vidékbe esnek a legjobb fekvésű megyék, itt folytatják a legintensívebb gazdálkodást, mely viszony megfelelő instructió nélkül nem képzelhető; végre pedig a fogyasztási piacok közelsége oly előny, mely a szarvasmarha terjesztését, a mennyiben az értékesítés lehetősége megnehezítve nincsen, indokoltta teszi. Másod sorban Erdélyt látjuk, a hol egy □ kilométerre 18·72 drb szarvasmarha esik; az erdélyi megyék ezen előnyt kiváló és bő legelőiknek köszönhetik, melyek csak is a marhatartás útján értékesíthetők kellőleg. A többi vidékek kisebb-nagyobb eltérések mellett, általában csekélyebb arányt tüntetnek fel, mely körülmény a gazdasági viszonyok különböző voltában leli magyarázatát.

Gazdasági szempontból az előbbieknél sokkal érdekesebb adatokat nyerünk, ha a marhaállományt nem csupán az egyes vidékek összterületével, hanem a mívelés alatt álló területtel u. m. szántóföld, rét és legelővel hasonlítjuk össze.

Mívelés alatt álló földterületre esik az összes szarvasmarha- (magyar-, nem magyarfajta és bivaly) állományból:

k e r ü l e t	az összes állomány darabszáma	szántóföld, rét legelő	
		kat. holdakban (1600 □ ölért)	esik 100 kat. holdra darab
Dunáninnen	895,941	6.634,654	13·54
Dunántúl	912,465	5.532,093	16·49
Tiszaninnen	672,594	4.359,839	15·42
Tiszántúl	1.354,454	9.680,432	13·99
Erdély	1.043,584	5.532,450	18·86
Magyarország összesen	4.879,038	31.739,468	15·37

Ebből kitűnik, hogy Magyarországon átlag a mívelés alatti terület 100 katasztralis holdjára 15·37 drb szarvasmarha esik. Itt is Erdélyé s a dunántúli megyék foglalják el az első helyeket, mely körülménynek indokolása az előzőleg említettek után már felesleges.

Már a bevezetésben említettük, hogy az állatösszeírás ugy eszközöltetett, hogy egyrészt a kisbirtokos, másrészt a közép- és nagybirtokos tulajdonában levő marha külön kimutatható legyen.

A részletes adatok a következők:

A paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában levő hasznos házi állatok szarvasmarhaállománya közötti arány %-ban.

V i d é k	S z a r v a s m a r h a					
	magyar fajta		nem magyar fajta		bivaly	
	paraszt birtokos tulajdonában	közép- és nagybirtokos tulajdonában	paraszt birtokos tulajdonában	közép- és nagybirtokos	paraszt birtokos	közép- és nagybirtokos
Dunáninnen	73·00	27·00	80·09	19·91	3·50	96·50
Dunántúl	72·99	27·01	82·44	17·56	18·26	81·74
Tiszaninnen	73·08	26·92	68·79	31·21	13·52	86·48
Tiszántúl	79·93	20·07	82·50	18·50	47·82	52·18
Erdély	81·15	18·85	90·95	9·05	77·49	22·51
Összesen és átlag . .	77·11	22·89	80·53	19·47	68·66	31·34

Ezen adatokból kitűnik, hogy az összes marhaállomány 4.879,038 drbból a kis- vagy parasztbirtokos tulajdonában 3.784,457 drb, vagyis az egész összegnek 77·6%-a, a nagybirtokosok tulajdonában 1.094,581 drb vagyis 22·4% találtatott.

Ha ezen számokat összehasonlítjuk a kis- és nagybirtokosok tulajdonában levő összes földterülettel, következő s nemzetgazdaságtani szempontból igen érdekes adatokat nyerünk:

Keleti Károly „Hazánk és népe“ czimű munkája szerint a kisbirtokosok (5—200 hold) tulajdonában, Magyarország egész területéből 22.000,000 kat. hold vagyis az egész terület (46.597,889 kat. holdnak) 47·3% találtatott; a közép- és nagybirtokosok (200-on felül) tulajdonában 24.500,000 kat. hold, mely összeg viszonyítva a fent említett összterülethez 52·7%-ot eredményez.

Ezen adatokból kitűnik tehát, hogy a kisbirtokosok tulajdonában levő terület 1000 kat. holdjára 171 drb; a nagybirtokosoknál 1000 kat. holdra 43·6 drb marha esik. A szarvasmarha állomány zöme tehát a kisbirtokos kezén van; mely kedvező arány azonban mint az később kitűnni fog, az által módosúl, hogy a szarvasmarhaállomány ugy súlyra mint minőségre nézve aránylag csekélyebb értéket képvisel, mint a nagybirtokos tulajdonában található szarvasmarha; a feltűnő aránytalanság továbbá abban is leli magyarázatát, hogy a kisbirtokos kezén lévő föld többnyire szántóföld, legelő és rét, míg ellenben a nagybirtokosok tulajdonában

levő terület nagyrésze a gazdasági míveléstől elvont, vagyis erdő és terméketlen föld.

A kisbirtokosok részén feltalálható kedvező arány tehát teljesen indokolja a kormány és a gazdasági egyletek azon törekvését, hogy az állattenyésztés fejlesztésénél főszóly a kisbirtokosokra fektetendő; mely czélt a kormány már évek óta eszközölt bikakiosztás és bikadíjazás által előmozdítani vélte.

Állattenyésztési szempontból nagy fontossággal bír a tehén és bika közti arány. Ezen arány képezi az állattenyésztés fejlődésének sarkalatos pontját, és ezen arány kedvező vagy kedvezőtlen alakulásából lehet legjobban a tenyésztés állapotára következtetést vonni. Érdekesnek tartjuk tehát a bika és tehén közti arányt külön-külön a kisbirtokos. E közép- és nagybirtokos tulajdonában levő szarvasmarhánál kitüntetni. Erre szolgál a következő táblázat.

Kisbirtokosoknál esik egy bikára tehén:

	magyar	nem magyar fajtánál	együtt
Dunáninnen . .	64·7	78·8	69·4
Dunántúl . , .	69·6	74·0	71·4
Tiszáninnen . .	58·7	92·0	63·3
Tiszántúl . . .	68·8	65·7	68·4
Erdély	101·9	74·2	99·9
Átlag .	71·4	75·9	72·4

Nagybirtokosoknál esik egy bikára tehén:

	magyar	nem magyar fajtánál	együtt
Dunáninnen . .	20·9	21·9	21·3
Dunántúl . . .	22·0	18·2	20·2
Tiszáninnen . .	23·3	23·4	23·3
Tiszántúl . . .	20·0	23·5	20·4
Erdély	37·2	19·4	35·9
Az egész országban	23·5	21·1	22·9

Az itt közölt számok szerint, a kisbirtokosoknál az arány sokkal kedvezőtlenebb, mint a nagybirtokosoknál, mely körülmény minden esetre sajnos, de természetes, a mennyiben mint már említettük, a kis- és parasztbirtokosok sok helyt bikáikat tavasszal veszik, ősszel eladják, másrészt a kisbirtokos ritkán van oly helyzetben, hogy

bikát nevelhessen, s megelégszik azzal hogy teheneit a csordába hajtsa; valószínű azonban, hogy a kisbirtokosok tehenei számából, egynehány a nagybirtokosok bikáira esik, ez által tehát valóságban az arány egy kissé javul. Legkedvezőtlenebb arány Erdélyben található, mely körülmény az ottani szarvasmarha-tenyésztést kevésé kedvező színben tünteti fel. A felsoroltak természetszerű kifolyománya, hogy a tehének és borjuk közti arány a kisbirtokosoknál sokkal kedvezőtlenebb, mert míg az országban a nagybirtokosoknál 100 tehenre 48·5 egy éven aluli borju esik, addig a kisbirtokosoknál csakis 39·9 borju. A nem magyar fajtánál nagybirtokosoknál 100 tehenre 31·2 egy éven aluli borju, a kisbirtokosoknál 29·9 borju.

Közleményünk bevezetésében jeleztük már azon körülményt, hogy szarvasmarha állományunk értéke nemzetgazdasági szempontból minő fontossággal bír, áttérünk immár annak ismeretetésére.

Az értékmegállapítás alapjául az átlagértékeket vettük, mely alatt az egyes községek csoportokban levő állatai középminőségű darabjának vásári becsárát, vagyis azon árát értettük, mely darabonként akkor volna elérhető, ha az egyes csoportokban kimutatott állatok vásáron értékesítették.

Az összes magyarfajta szarvasmarhaállomány	
becsértéke	281.214,402 frt.
A nem magyar fajtáé	71.602,598 „
A bivalyoké	8.536,470 „
Összesen tehát	361.353,470 frt.

Ezen összértékből esik:

	bika	tehen	ökör	növendék
magyar fajta	3.374,639,	102.250,165,	104.297,802,	71.291,796
nem magyar fajta	1.275,834,	38.281,651,	15.261,080,	16.784,033
bivaly	252,903,	4.607,901,	1.349,852,	2.325,814
Összesen	4.903,376,	145.139,717,	120.908,734,	90.401,643

Ha az egyes állatok átlagértékét vesszük szemügyre, az egész országban egy drb magyar fajta szarvasmarha értékét 73·65 frtban, nem magyar fajta értékét 75·68 frtban, bivalyét 71·34 frtban állapíthatjuk meg. Magától értetik, hogy az átlagérték vidékenként és megyénként igen különböző és pedig:

	magyar fajta	nem magyar fajta	bivaly
Dunáninneni megyékben	78·68	79·43	142·29 frt.
Dunántuli	78·27	70·54	90·90 „
Tiszáninneni	70·31	73·00	96·51 „
Tiszántuli	74·71	87·27	91·58 „
Erdélyi	67·65	67·95	66·03 „

A kis- és nagybirtokos tulajdonában levő magyarfajta szarvasmarha értéke közti viszony következőleg alakul :

	bika,	tehén,	ökör	n	ö	v	e	n	d	é	k	éven
				1.	2.	3.	4.	alóli				
Kisbirtokos	125·32	73·47	106·16	22·10	33·36	51·75	66·71	frt.				
Nagybirtokos	167·73	103·19	143·54	32·79	51·96	79·52	101·94	„				

Nagyobb tehát a nagybirtokos tulajdonában lévő szarvasmarha érték-átlaga :

bikánál 42·41 frttal; tehénnél 29·72 frttal; ökörnél 37·38 frttal; növendéknél 1 éven alóli 10·69 frttal; 2 éven alóli 18·60 frttal; 3 éven alóli 27·77; 4 éven alóli 35·23 frttal.

Az összes marhaállomány átlag - értéke nagybirtokosoknál 102·21 frt, kisbirtokosoknál 65·13 frttal, az állomány összes értéke pedig amannál 89.000,000; emennél pedig 192.000,000 frt, vagyis kétszer annyi, míg ellenben a szarvasmarha létszám háromszorta nagyobb; a nem magyarfajta közti arány :

	bika,	tehén,	ökör,	n	ö	v	e	n	d	é	k	éven
				1.	2.	3.	4.	alóli				
Kisbirtokosok	128·78	79·36	117·12	23·61	39·17	55·77	73·13	frt.				
Nagybirtokosok	172·19	116·14	158·75	38·40	60·76	78·11	109·71	„				

Nagyobb tehát a nagybirtokos tulajdonában levő nem magyarfajta szarvasmarha értékátlaga :

bikánál 43·41; tehénnél 36·78; ökörnél 41·63, növendéknél 1 éves 14·79; 2 éves 21·59; 3 éves 22·31; 4 éves 36·58 frtta.l

Az összes állomány átlagértéke nagybirtokosoknál 102·41 frt; kisbirtokosoknál 69·88 frt; az állomány összértéke pedig amannál 19.000,000; emennél pedig 53.000,000 frt vagyis 2 és félszer annyi, míg ellenben a létszám majdnem négyszerte nagyobb.

A bivalyoknál hason arány létezik, a mennyiben annak átlag értéke a nagy birtokosoknál 91·09 frt, a kisbirtokosoknál 62·33 forintot tesz ki.

Ezen számokból kitűnik, miszerint a kisbirtokosok tulajdonában levő szarvasmarhaállomány átlagérték nemcsak viszonyítva a nagybirtokosok állatállományának átlag értékéhez sokkal csekélyebb, de objective is igen alacsony; innen magyarázható tehát

hogy annak daczára, hogy a marhaállomány zöme a kisbirtokosok kezén van, mégis művelés tekintetében az eredmény sokkal csekélyebb, másrészt azonban ezen tény folytán, a kormány azon helyzetben van, hogy a helyes utat felismerve ismert törekvéseit a kisbirtokosok marhaállományának fejlesztésére irányozza, főleg és pedig az eddig követett uton t. i. bikák kiosztása; bika, borjúk, tehenek stb. díjazása által.

Az előzőekben kitüntettük szarvasmarha-állományunkban rejlő értéket, ez azonban magában véve nem elegendő, ismernünk kell azon arányt, mely az érték, terület és népesség közt létezik.

A szarvasmarha-állomány összértékéből esik.

V i d é k	F o r i n t	
	1 □ kilo- méterre	1 lakosra
I. Dunáninnen	1260·95	21·42
II. Dunántul	1554·90	26·22
III. Tiszáninnen	1171·12	24·72
IV. Tiszántul	1252·61	27·34
V. Erdély	1264·52	33·81
Átlag	1292·92	26·34

Igen érdekes volna ezuttal a külföld hason adataival összehasonlításokat eszközölni, minthogy azonban ily adatok birtokában, Németország kivételével, nem vagyunk, ezekre szorítkozunk.

A németbirodalomban esik egy □ kilométerre 3403 o. é. frt, egy lakosra pedig 40 frt 20 kr., a szarvasmarha átlagértéke pedig kitesz 195 márkát vagyis 117 frtot. E szerint az egy □ kilométerre eső érték majd 3-szor akkora, mint nálunk, az egyes lakosra eső érték pedig, annak daczára, hogy Németország népessége aránytalanul sűrűbb mint a mienk 14 frttal nagyobb; az átlagérték pedig 33 frttal nagyobb. Németország 15.785,322 db szarvasmarha létszáma összes értéke pedig 1846 millió o. é. frt.

Mily óriási különbségek.

Az előttünk fekvő statisztikai becslés czélja nem tisztán az hogy a szarvasmarha létszám status quo-ját tüntesse fel lehetőleg

pontosan, hanem arra van hivatva, hogy azáltal a nyert számokból levonható következtetéseket elfogulatlanul elének tárja, a tenyésztésnek a jövőre nézve irányt adjon.

A szarvasmarha mostani létszáma mindenekelőtt haladást tanusít, a mennyiben most az jelen közlemény első részében kimutattatott, hogy az utóbbi felvétel óta szaporodott. Ezen haladást első sorban a keleti marhavész megakadályozása tárgyában alkotott 1874. XX. t.-cz.-nek köszönhetjük. Ebből következtethető, hogy ha marhatenyésztésünk létszámát jövőre is megtartani és emelni akarjuk, mindenekelőtt szükséges, hogy az idézett törvényben kijelölt irányban haladjunk. Az idézett törvény azonban csupán a marhavész és annak behurczolása ellen nyújt biztosságot; van azonban sok más betegség is, mint ragály vagy járvány, mely ha nem is oly intensiv és szembetűnő károkat okoz, mégis gyakran lép fel s tetemes pusztításokat visz véghez. Ilyenek az anthrax vagy lépfene; ragályos tüdőlob; a métely, végre a száj- és körömfájás. A lépfene mint helyi ragály egész vidékek marhatenyésztésének jövedelmezőségét nagy mérvben csökkenti, a ragályos tüdőlob különösen a nyugoti marhákban évről-évre nagyobb pusztításokat okoz, a métely ezerekre menő áldozatokat húz évenként és végre száj- és körömfájás időnkint járványszerűleg lépvén fel, úgy a gazdának azáltal, hogy a marhát egy időre munkaképtelenné teszi és a hizlalónak azáltal, hogy a már félig felhizott marhát teljesen lesoványítja, mi által a már felhasznált értékes takarmány veszendőbe megy — kiszámíthatlan károkat okoz.

Látjuk a külföld, nevezetesen pedig Angolország példáján, hogy állategészségrendőri intézkedések által ezen bajokon részben legalább, segiteni lehet. Angliában t. i. különösen a ragályos tüdőlob nagy pusztításokat vitt véghez, de mióta a külföldi marha, csak bizonyos meghatározott kikötőkbe hozható be és csak ott vágható le, a baj teljesen megszűnt.

Ebből láthatjuk, hogy nem elegendő kizárólag a marhavész ellen intézkednünk, hanem egy általános állategészségrendőri törvényre is van szükség. A kormány ennek fontosságát belátta, a szükséges előintézkedéseket megtette, a törvényjavaslat előkészítése folyamatban van, s rövid idő alatt az országgyűlésnek be fog nyújtatni. Nagyobb fontossággal még, mint a törvény alkotása annak végrehajtása s intézkedéseinek biztosítása bir. A kormánynak a

végrehajtást egyrészt ellenőriznie kell, másrészt pedig a pontos végrehajtás felől meggyőződést kell szereznie; előbbire szolgál az állami állatorvosok intézménye, utóbbira pedig egy ministeri kiküldöttnek mint ellenőrző közegnek kiküldetése.

Az állami állatorvosok intézménye nálunk még fiatal intézmény, mely ugyan fejlemlőben van, de már rövid fenállása óta is sok hasznót hajtott azáltal, hogy állategészségügyi rendőri állapotok az egyes megyékben azóta tetemesen javultak. Nem óhajtunk ez alkalommal az állami állatorvosok hivatásával s az intézmény szervezetével bővebben foglalkozni, csupán azt az egyet jegyezzük meg, hogy ők képezik azon kapcsolatot, mely állategészségrendőri tekintetben az autonóm megyék s a kormány közt létezik.

A kormány azt tapasztalta, hogy bárminő szabatos intézkedéseket tartalmazzon egyrészt a törvény, másrészt annak végrehajtása tárgyában kiadott rendeletek, azok az egyes törvényhatóságok részéről más-máskép értelmeztetnek. Az egyöntetű eljárás tehát csak úgy érhető el, ha a kormány valamely megbízott közege a törvényhatóságokkal időközönként személyes érintkezésbe lép, az állategészségügyrendőri administrációról személyesen győződik meg, felvilágosításokkal szolgál, utmutatást ad a jövőre nézve, s a tapasztaltak alapján a kormánynak jelentést tesz. Jelenleg is működik ilyen ministeri kiküldött, kinek körutja alkalmával szerzett tapasztalatai alapján benyújtandó terjedelmes jelentése, bő anyagot fog az alkotandó új törvényben szolgáltatni.

Jelen stat. becslésből továbbá az tűnik ki, hogy a bika és tehén közti arány kedvezőtlen, minek következménye részben legalább a kimutatásokban kitüntetett rossz arány tehén és borju közt is. Bika kevés van az országban de az a kevés sem mind tenyésztésre alkalmas. Ezt bizonyítják az értékeket kitüntető táblázatok, melyek szerint különösen a kisbirtokos tulajdonában levő bikák értéke nagyon is alacsony.

A kormány az apaállatok szaporítását szemelőtt tartva, több rendbeli intézkedéseket tett u. m. bikatelepek felállítására, bika díjazás, sok bikának kedvezményes áron kiosztása stb. s ezáltal a bika hiányon segíteni igyekszik, remélhető, hogy néhány év lefolyása után ezen intézkedések folytán a kedvezőtlen arány javulni fog.

A mi a bikák minőségét illeti nem elegendő az, hogy a kormány csak jó s tenyészképes bikákat juttat a községeknek, de szük-

séges oly törvény és intézkedés, mely a nem tenyészképes apaállat használatát tiltja el, továbbá szükségesek oly közegek, melyek ezen tilalom betartását ellenőrzik.

Ezen intézkedés legolcsóbban és gyakorlatilag legmegfelelőbbben úgy vihető keresztül, ha a törvényhatóságok szabályrendeleteket alkotnak, és azok foganatosítására egy megyei bizottságot neveznek ki.

Ezen eljárást már több megye követte s eme intézkedés célszerűnek bizonyult. Az ügy érdekében kívánatos, hogy ezen példát összes törvényhatóságaink lehetőleg kövessék.

A részletes táblázatokból kitűnik továbbá, hogy az arány növekedék és nagymarha közt a külföldhez képest nagyon kedvezőtlen, mi a mellett bizonyít, hogy marháink lassan fejlődnek, s hogy ennek folytán a külföldi gazda velünk szemben előnyben van, a mennyiben az már 3, sőt 2 éves tuióját és üszőjét használhatja, míg nálunk csak a 4 éven felüli marha értékesíthető; továbbá a mellett bizonyít, hogy nálunk nagyobb tőke mellett kisebb kamattal kell beérni.

Ezen körülmény természetesen arra utal bennünket, hogy ott, ahol a gazdasági viszonyok azt megengedik, a korábban erőnyugati fajta tenyésztését előmozdítsuk, annyival is inkább, mint-hogy a nyugati szarvasmarha tejelés tekintetében a kívánalmaknak inkább megfelel; mely körülményre nálunk, ahol a tejtermékek még körülbelül másfélmillió forint értékben hozatnak be külföldről, okvetetlenül tekintettel kell lenni. A kormány ezen szempontból kiindulva odatörekedett, hogy a nyugati fajok meghonosítására segédkezet nyújtson. Létesíttette az orsz. tejgazd. felügyelőséget, melynek tevékenysége első sorban a tejnek értékesítésére s a külföldi verseny leszorítására irányul; továbbá egynehány év óta tetemes importokat eszközöl részint a méneshirtokok telepei, részint egyesek számára; minek folytán a gazdaközönség részletfizetések mellett értékes anyag birtokába juthat. A vásárlást már évek óta egy szakértelme által ismeretes minist. közeg végzi.

A kormánynak a nyugati marha terjesztésre irányuló más igen fontos intézkedése az országnak tenyészkerületek történetfelosztása.

Ezen tenyészkerületek megállapításánál nem úgy jártak el mint a külföldön, hol ezek gyakran éles határokkal kitüntettettek, hanem azt kellett mondani, hogy jelöltessenek ki a kis gazdánál levő anyagra való tekintettel bizonyos pontok, onnan vonassanak meg

a radiusok, melyek kifelé mindig világosabbak és vékonyabbak legyenek a széleknél, elveszvéen vagy enyészvéen, szabad tér létesüljön, hogy a viszonyok alakulása szerint egyik kerület jellege, ha előnyösebbnek mutatkoznék a másikba szabadon átmehessen. A tapasztalás azt mutatta, hogy a határok ilyenén megvonása nagyon üdvös volt. Mielőtt a tenyészkörletek végleg megállapítottak volna, még egy főpont keltett figyelmet és ez a keleti határ. A keleti azaz erdélyi határon vannak alpesi területek és azt tudjuk, hogy primigeni marháink ott, hol az alpesi viszonyok előtérbe lépnek, kedvezően nem fejlődik, s nem lesz olyanná, a milyennek kívánjuk és tulajdonságai, melyek becsültetését okozzák, részben elenyésznek. Tervbe jött a határvonalra eleintén a bourzderes jellegű allgauer vagy inthali marhát tenyészteni; de éppen abban az időben Oláhország felé a kérődzőkre az állandó határzár rendeltetett el; hogy tehát a csempészés megakadályoztassék, elhatároltatott, hogy ott oly alpesi marha honosítottassék meg, mely a szomszéd állam marháitól már színe által könnyen megkülönböztethető legyen és erre a tarka pinzgauer marha látszott legcélszerűbbnek, már annál is inkább, minthogy egyes községekben úgy is felfedezhető volt. A tenyésztőterületek a következők: Az első és legnagyobb terület a magyar erdélyi szarvasmarha tenyésztőterülete; ez elfoglalja az ország nagy részét — az ország közepét. A második a piros-tarka marha körülete, melyben a kuhlandi és a siemmenthali, mint a berni marha legkíválónabb jellege tenyésztetik. Ezen jelleg tenyésztőterülete Magyarország nyugoti része, az északnyugot és az észak tömegesebb takarmányt termő vidékei.

A harmadik jelleg a bourzderes; ennek tenyésztési vonala kezdődik fenn Trencsén megyénél és halad Szepesség által megszakítva, le Máramarosmegye alsó széléig. Innen kezdve egész Brassómegye határáig nem lett jelleg kijelölve.

A déli határ kelet felől a Dunáig a pinzgauer jellegnek adatott át. Bars- és Zalamegye határa máriahofi jelleggel van benépesítve.

Annak daczára, hogy a korábban fejlődő marhafajták terjedésének szükségét hangsúlyozzuk, korántsem akarjuk azt állítani, hogy immár csak a nyugoti fajták tenyésztésére fektetendő a főszó; ellenkezőleg ismét hangsúlyozzuk, hogy csak ott ahol azt a helyi viszonyok javasolják; mert tagadhatlan, hogy éghajlatunknak talaj és gazdasági viszonyainknak megfelelőleg az ország nagy részében csakis

a magyar marha tenyésztethető előnnyel, minthogy az aránylag olcsóbban nevelhető fel és a munkában sokkal szívósabb és gyorsabb, mint bármely más marha. Valószínűnek látszik, hogy ha egyszer a külföld azon balvéleményét le tudjuk küzdeni, mely szerint a marhavész nálunk spontán keletkezik, a magyar igásökrök külföldön is a kereset tárgya lesz. Bizonyíték arra nézve azon nagy kereset, mely Németországban a bajor ökröt illetőleg létezik, ennél pedig a magyar ökör határozottan sokkal jobb. De eltekintve ettől, a saját gazdasági viszonyaink, gyakorta és nagy változásoknak kitett éghajlatunk, legelőink és rétjeink minősége a magyar fajta szarvasmarhatenyésztésére utalnak minket, ehhez járul hogy a magyar marha husa mindig biztos piacot fog Bécsben találni, már az ott divó fogyasztási viszonyoknál fogva. Mind ezeknél fogva úgy a kormány mint a gazdaközönség feladatának ismeri, a magyarfajta szarvasmarha tenyésztését legelső sorban támogatni és terjeszteni.

Az itt jelzett intézkedések tagadhatlanul a szarvasmarhatenyésztés fejlődését előmozdítani hivatva vannak; magukban véve azonban nem elegendők. Az állattenyésztés legbiztosabb alapja, annak jövedelmezősége, arra kell tehát legelső sorban törekednünk. Addig míg a magyar gazda marháját csak a trágya kedvéért tartotta, s mint terhet tekintette, felvirágzásról szó sem lehetett. Most azonban, hogy a gazda jövedelmi forrásai nagyon megapadtak, s a hus-árak emelkedése folytán a marhatenyésztés mindinkább jövedelmezővé vált; a kormánynak arra kell törekedni, hogy ezen jövedelmezőséget biztosítsa.

Nálunk jelenleg az képezi a gazdaközönség főérdekét, hogy a külföldi piacokat biztosítsuk, s másod sorban arra törekedjünk, hogy külföldi piacokat szerezzünk, ennek lehetősége most meg van, amennyiben az arlbergi pálya megnyitása folytán egyenes összeköttetésbe léptünk Svájc czal és Franciaországgal. Törekedjünk ott minél előbb tért hódítani! a kormánynak leendő feladata vám- és kereskedelmi szerződések megkötése alkalmával, a magyar marha kivitelének lehetőségére tekintettel lenni, s ezáltal azon nagy tőke kamatozását, mely szarvasmarháinkban rejlik, lehetőleg biztosítani.

BÁRÓ FIÁTH MIKLÓS.

A D A L É K

Magyarország ásványvizei s gyógyfürdői törvényhozás utjáni rendezése kérdéséhez.

1880-ban a gyógyforrások, főleg a budaiak védelmére mozgalom indulván meg : több budai gyógyforrástulajdonos egy saját kebeléből kiküldött, ugynevezett *forrásvédbizottság* által törvényjavaslatot s emlékiratot készíttetett az országgyűléshez beadás végett. A siker biztosabb elérése czéljából meghívták értekezletre az ország összes gyógyforrásainak tulajdonosait.

Volt mintegy negyven fürdő- és ásványos vízforrás képviselve. Az értekezlet közgyűlésére alólirottat néhai Jakabházy Zsigmond, mint a korondai fürdő tulajdonosa az ő és fürdője képviselésével bizta meg. Gróf Apponyi Albert volt az értekezlet elnöke, jegyző Mandl Ármin ügyvéd. A felolvasott *Emlékirat* és *Törvényjavaslat* hosszas vitát keltett. Főleg azt hozták fel ellene, hogy a budai keserűvízforrások igen előtérbe vannak állítva, mintha az egész törvényjavaslat és emlékirat azok jogai biztosítására irányulna, s az egész ország többi gyógyvizei és fürdői csak ugy mellékesen, futólag s igen röviden és kevésbé méltatva tárgyalattak volna mindkét munkálatban. Alólirott is az ily gondolkozók között volt, s indokolva adta elé ellenkező nézeteit, azt is megjegyezve, hogy egyik munkálat sem áll azon színvonalon, hogy országgyűlés elé terjeszthető legyen ; nincsenek említve az európai törvényhozások e tárgyú törvényei, nincs megmondva : hazánkban e téren eddigelé mi történt ugy a tulajdonosok részéről, mint a közigazgatás terén ; nincs bár rövid visszapillantás hazai gyógyvizeink s fürdőink multjára sat. Sőt az előterjesztett munkálatok hangja sem elég méltóságos, irálya nem szabatos sat. sat. Indítványozta tehát az ügynek és kérdésnek újabb, kimerítő tanulmányozás végett egy, ezen értekezlet-

ből kiküldendő *forrásvédbizottsághoz* utasítását, mely megszerezvén a nyugati népek e tárgyú törvényeit, bekérvén a fürdőtulajdonosoknak egy törvényjavaslat készítésénél netalán általuk szükségesnek látszó észrevételeiket s nézeteiket, s az országos levéltárban lehető adatokból áttanulmányozván hazai forrásink és fürdőink történetét : az egész ország összes fürdőire és ásványvizeire egyenlő figyelemmel kiterjedő új törvényjavaslatot és emlékiratot készítsen tüzetes vizsgálat alá vevén e nevezetes közgazdasági kérdés mai állását, pangó állapotának okait, fürdőink kevésbé jövedelmező voltát s keresettségét, s módokat javasoljon, illetőleg foglalja törvényjavaslatba arra nézve, hogy ez állapot megváltozzék, a források s fürdők törvényes védelemben részesüljenek, hogy ez által a tulajdonosoknak fürdők jobb karba hozására költeni s befektetéseket tenni nagyobb kedve és ösztöne legyen, a hazai közönség a külföldi fürdőről hazánkba, saját fürdőinkre visszaédesgettesse, s jobb berendezés és kihasználás által hazánk tömérdek gyógyforrásához egy új nemzeti vagyon- és jövedelemforrás nyitassék. A határozat ily értelemben mondatott ki.

Indítványom indokolása azon nem keresett, sőt megvallva őszintén, rettegett megtiszteltetésben részesítettett, hogy minden tiltakozásom daczára a megválasztott bizottság elnökévé csaknem közfelkiáltással fölkértek, alelnökké Borszék fürdői képviselőjét, Dobránszky Péter műegyetemi tanárt, tagokká a helybeli fürdők és ásványos források legtekintélyeseb tulajdonosait s felügyelőit. Bele sodortatván e szerint az előttem egészen ismeretlen tér szövevényes viszonyaiba, egy csoport ügyes üzletember közé, azonnal munkához kezdtünk. Még az értekezlet végén a bizottságot visszatartva, megalakultunk, a munkát és teendőket megállapítottuk, kettőben egyezvén meg mindenek előtt : *először*, hogy a bizottság néhány tagja szerezze meg az osztrák, porosz, belga, francia törvényhozás törvényeit s azok miniszteri indokolását, továbbá azon országokbeli nagyobb fürdők és ásványos források tulajdonosainak fürdőrendtartásait, a különböző forrásvédegyletek gyűlési jegyzőkönyveit, végzéseit, törvényjavaslati munkáikat, szólítsa fel a hazai fürdőtulajdonosokat a forrásvédelem érdekében tehető nézeteiknek a bizottsággal közlésére sat. *Másodszor* valaki tanulmányozza át a hazai s jelesen a központi kormányzati levéltárakban levő s a hazai fürdőkre, azok gyógyvizeinek védelmére, használatára és analysisére

vonatkozó adatokat, s azokból készítse meg azok rövidre vont áttekintő történeti leírását és ismertetését. E rendkívül nehéz és sok bajjal járó munka végbevitelére a bizottság engemet kért fel, s bár egy nagy tudományos munkával elfoglaltatásomat hozva fel, erősen szabadkoztam ellene, a dolog másra bízását kérve : az mégis nekem adatott teendőmül. Csak ezután oszlottunk el, kimondván, hogy mihelyt gyűlési tárgy lesz, hívja össze az elnök.

Mint elnök, erélyesen sürgettem a kívülről megszerzendőket. Több bizottsági ülést tartottunk, az elveket megvitattuk s az esetről-esetre a szükségesek iránt intézkedtünk. Magam elvállalt dolgom után láttam. Társaim az osztrák tartományok, porosz, belga, franciaországi forrásvédelmi törvényeket s miniszteri indokolásokat, ugyszintén más forrásügyi irodalmi termékeket szerezték meg. Főleg Hasenfeld Manó ur fáradott ebben teljes sikerrel. Én kutatásaimat megtettem, a fürdőtulajdonosok véleményei is lassanként megjöttek. Félév telt el, míg mindent áttanulmányozva, mind a *törvényjavaslat*- mind az *emlékirat-tervezetet* elkészítettem. Közölvén mindent Kerntler képviselő s bizottsági tag urral s még egy pár társammal, úgy nyilatkoztak, hogy ők hivatalukkal s üzleteikkel levén elfoglalva, az adatok áttanulmányozásával foglalkozni nem érkeznék, készítsem azt el, ők biznak bennem, s akkor terjeszszük bizottsági teljes ülés elé.

Igy történt. A bizottság teljes számban volt jelen, elébb egészen felovastuk mind a *törvényjavaslatot*, mind az *emlékiratot*, azután pontonként vettük az *elsőt*, s három §. megállapításával három órát töltöttünk el. Arra a meggyőződésre jöttem, hogy vagy alapjában véve el van intézve munkálatom, vagy a bizottság nézete időközben megváltozott. Elhatároztam, hogy nem leszek akadálya a bizottságnak jobb munkálat készítésében. A gyűlést követő napon : „sajnálattal, de változhatlan elhatározottsággal írásban kinyilatkoztattam, hogy miután a viták kezdetéből látom, hogy e munkálatok megállapításával hetek fognak eltelni, én pedig annyi időt sürgős dolgaimtól elvonni nem vagyok képes, miután alap ugyis már van, azon lehet javítani, tovább építeni, mindkét munkálatomat s elnöki tiszteemet a bizottság rendelkezése alá bocsátom . . .“

A bizottság magát construálta s az elnökséget a volt alelnökre bízta, a munkálatokat változtatott alakban megállapították s a törvényhozás elébe juttatását elhatározták. Én láttam a *törvényjavas-*

latot és emlékiratot. Mi lett velök? Nem tudom. Parlament elé nem került, legalább a lapokban nem volt említve. De én az általam készített *törvényjavaslatot és emlékiratot* a nyilvánosság elé hozni szükségesnek láttam azért, mert egyfelől a külföldi hason-
tárgyu törvények és kormányi indokolások, másfelől levéltáraink senki által fel nem használt adatai s fürdőtulajdonosaink véleményei alapján, a hazai viszonyokra való tekintettel készülvén : mint történelmi anyagnak a szakférfiak némi hasznát vehetik.

Ime a két dolgozat eredetije szerint.

I. Törvényjavaslat a közhasznú ásványos gyógyvizek védelméről.

1. §. Azon ásványos gyógyforrást, melyet a tulajdonos a közegészség és közjó tekintetéből s a nemzeti vagyon gyarapítása végett tart fenn, vagy újonnan nyit, a b. ü. minister, egyetértve az ipar- és kereskedelemügyi ministerrel, közhasznunak nyilváníthatja. Az az iránti folyamodványt a törvényhatóság főispánja, vagy polgármestere terjeszti fel s a ministeri határozatot a folyamodónak tudtára adja.

2. §. Ha a közhasznúvá nyilvánított gyógyforrás tulajdonosa bármely nagy terület egyedüli birtokosa, ennek az ő kérésére a közhatósági illetékes közegek ajánlata s földtani, hydrologiai és orvostani vizsgálat alapján, a tényleges birtok szerinti védterület (périmètre de protection) kijelöltetik, arról helyfekvési rajz (Situationsplan) készül, s a védterületi jog az azt nyerő javára telekkönyvbe igitattatik.

3. §. Midőn egy gyógyforrástelepen, külön határok közt, több egyenjogu forrástulajdonos van, ezeknek együttes, vagy csak egy birtokosnak kérésére is, az előbbi (2. §.) módon, de együttesen jelöltetik ki s telekkönyvileg biztosittatik a közös védterület, melynek egyenlő sugáru vonalköze az első esetben (2. §.) a gyógyforrástól, utóbbiban (3. §.) a forrás csoport, vagy telep középpontjától nézve, minden irányban egyenlő oly távolságra terjeszthető ki, a mennyire a tárgyalást intéző közhatósági illetékes közegek a források ereit és elágazásaikat legalább megközelítő számítás szerint kiterjedőnek vélik, természetes határul a geológiai és hydrologiai talajviszonyok szerint — a hegygerincek, völgymedenczék és vízválasztó vonalak vétetvén. A hol ez nem alkalmazható, az (3. §.) irt eljárás-

nak van helye, 500-tól 4000 méterig menő területkiterjedéssel. Ha a védterület a gyakorlatban szűknek bizonyul, az érdekelt fölszólására az előbbi (2. §.) és ezen (3. §.) irt eljárás szerint kibővíthető.

4. §. Védterületen kívül gyógyforrást nyitni s közhasznúvá nyilváníttatni csak b. ü. ministeri engedéllyel a saját birtokon lehet úgy, ha az illető kimutatja, hogy az a fennálló gyógyforrásoknak kárára nincs, s megnyitása közszükség; igazolnia kell, hogy a talajt szakértőkkel földisme- és hydrologiai szempontból, a forrást a törvényhatósági főorvos által tulajdonságaira és gyógyhatására nézve megvizsgáltatta, az így készült okirattal és helyfekvési rajzzal kell folyamodványát fölszerelni, s ugyanakkor arról is nyilatkozni: ha ásványos gyógyforrását csak helyben való gyógyításra vagy kereskedelemre is szándékszik használni. Az eljárást a 2. §. szabja meg.

5. §. A gyógyforrás közhasznúvá nyilvánítása kedvezményes birtoklási és szolgalmi jogokat ad a tulajdonosnak, de egyszersmind arra kötelezi, hogy a szükséges építkezéseket és felszerelést a kitűzött idő alatt tegye meg s azt bocsássa a közönség használatára; ha elmulasztja, joga megszűnik. Ez az eset akkor is, ha valamely közhasznú gyógyforrás tulajdonosa vonakodik vagy vagyoni viszonyai miatt többé nem képes azt használható állapotban fenntartani. Mindkét esetben — ha közegészségi tekintetek kívánják — bármely harmadiknak, a ki erre kész és képes, ut nyílik azon jogok és kötelezettség ideiglenes magára átruháztatására. A valódi tulajdonosnak haszna ideiglenes megszűnéseért való kártalanítását — ha kölcsönös egyesség útján meg nem állapíthatják — a rendes bíróság határozza el.

6. §. Ha valaki oly helyen talál új gyógyforrást, hol már egy közhasznúnak nyilvánított s nagy hírnévvel bíró létezik, annak használatba vétele az előbbinek tulajdonosát, az új felfedezőt ellenben kárpótlás illeti, mit egyesség útján maguk, vagy szakértők állapítanak meg a közhatóság közbejövételével, per esetében a rendes bíróság. A kárpótlási költséget, ha egy a tulajdonos, az, ha több, valamennyien vagyonuk arányában viselik az előbbi (5. §.) eljárás szerint. Ha több forrástulajdonosok védterületén talál valaki új forrást, az annak hasznában való részesülés valamennyiöknek egyenlő joga, s az ennek arányában való kárpótlás e jogból folyó egyenlő kötelezettsége.

7. §. A (3. §.) megállapított védterületen tényleg gyógyforrást

birókon kívül másnak közhatósági engedély nélkül tilos: a) hasonló vegyalkatu és hatásu gyógyforrást nyitni; b) a föld felszínén vagy alól forrást és két méternél mélyebb ásatást tétetni, legyen az pince és kut ásatás, építkezési anyag: mész, kő, homok vagy nemes ércz keresés és bányanyitás végett; utóbbi a védterületen kívül is csak fél mértföldnyire engedhető meg; c) gyógyintézeteknek használt forrás közelében rossz szagot terjesztő, lármát és zajt okozó s a betegek nyugalmaát háborító gyárakat, az egészségre káros befolyásu építkezéseket s iparvállalatokat létesitui, a forrásokat, fürdőmedenczét, gyógyvizvezető csatornákat betömni, bármi módon elundokitni, a távolról föld alatt jövő forrásereket félre vagy hozzájuk édesvizet vezetni, végre d) a védterületen belőli tulajdonosoknak e törvény kihirdetése után birtokuk használatában közhatósági engedély nélkül változtatást tenni szintén tilalmas.

8. §. Ha valamely gyógyforrás vagy gyógyfürdőintézet tulajdonosa a közjó és szenvedő emberiség érdekében s a nemzeti vagyonnak külkereskedés által gyarapítása végett szükséges új épületek és gyógyintézeti készülékek felállithatására a védterület határán belől valamely földrészt megszerezni kíván, a kisajátítási 1868. évi LV. t. cz. 1., 75., 85. §-ai s a Budapestre nézve alkotott ugyanazon évi LVI. t. cz. 1. §. értelmében legyen helye a kisajátításnak. Ez azonban házakra, udvarokra, a védterületen kívüli helyekre nem terjedhet ki. A kisajátítási összeg a föld általános és nem gyógyforrási értéke szerint határozandó meg, a kisajátítási törvényben megszabott módon.

9. §. Gyógyforrások tulajdonosai kötelesek azok vizbősége és gyógyító ereje fentartása és az üdülést kereső betegek érdekében a közelökben levő erdők, berkekre, ligetekre és sétányokra kiváló gondot fordítani, azokat véde és ápolás által gyarapítani. Ha valamely gyógyforrástulajdonos védterülete közelében erdőpusztitást vagy csak nagyobb mérvű levágást is vesz észre, joga van a belügyi és ipar- s kereskedelemügyi ministeriumnál panaszolni s annak eltiltását kérni. A b. ü. minister a kérelmet foganatosítja, egyszersmind az ipar- és kereskedelemügyi ministert a legelső előforduló esetkor azonnal felhívja arra, hogy az országos erdővédelem illetékes közegeit rendeletileg — ezen és az 1879. évi XXXI-ik törv.-cz. értelmében — a gyógyforrások területén levő erdőknek is figyelemmel kísérésére és oltalmazására utasítsa.

10. §. Tavak, mocsárok, lápok, állandó vizü völgy- és hegy-mélyedések kiszáritása, melyeknek vize — szintugy mint az árnyas és mohos erdőségek — a gyógyforrások természetes táplálói, vizteknők és folyamárok máshova vezetése a védterületen belül b. ü. ministeri engedély nélkül tilos.

11. §. A gyógyforrások tulajdonosai, akár fürdőintézetekben gyógyításra használják, akár bel- és külföldi piacokra szállítják gyógyvizeiket, jogosultságukat s gyógyforrásuk és fürdőintézetük közhasznuságát s e célra teljesen alkalmas berendezését e törvény kihirdetése után félév alatt, különbeni pénzbírság és jogvesztés terhe alatt b. ü. ministeri helybenhagyással igazolni tartoznak.

12. §. E törvényben (7., 9., 10., 11. §§.) megtiltott cselekvények és mulasztások az érdekeikben sértett fél panaszára, esetleg közhatósági kezdeményezésre, a kártérítésen és régi állapotba visszahelyezésen kívül 100 frttól 1000 frtig büntettetnek, a mit a b. ü. minister saját hatáskörében intéz el. A gyógyvizek és gyógyfürdők felügyelete és ellenőrzése az 1876. XIV. t. cz. XIV. fejezete s különösen 106. §-a értelmében a törvényhatóságok joga, a végleges határozás a b. ü. ministeré.

13. §. Az ezzel ellenkező eddigi törvények, rendeletek és felsőbb határozások hatályon kívül tétetnek.

14. §. E törvény végrehajtásával a belügyi és ipar- s kereskedelemügyi minister bizatik meg.

II. Emlékirat.

Magas Képviselőház!

Magyarország mint a föld egyéb kincseivel ugy gyógyvizzel is bőven meg van áldva a természettől. Sós, savanyu és keserű hideg és meleg gyógyvizei alkalmasak természetes és mesterséges fürdők állítására. Szliácsi és füredi s több savanyu, budai keserű vizei, szintén budai, margitszigeti, mehádiai, tusnádi és más meleg, borszéki, koritnyczai hideg, báznai és korondi jódos és naphtás sósfürdői vizük bősége és ereje, fekvésök kies volta, némelynek berendezése az európaiak bármelyikével kiálja a versenyt, — főképen budai keserű vizeinket a föld egy ásványvize sem mulja felül. E változatos, ritka és nagy nemzeti vagyontőke még sem bir nemzetgazdaságunk mérlegében kellő súlylyal; gyógyvizeink nem részesülnek a törvény-

hozás azon gondoskodásában, mint más országokéi, azért, mert a tulajdonosok, a sajtó és szakférfiak mélyebbre hatóan nem tanulmányozták; gazdasága s boldog anyagi viszonyainál fogva az ország eddigelé nem volt arra utalva.

Most azonban, Magas Képviselőház! a viszonyok megváltoztak; most a haza földében, népének munkaerejében rejlő minden eszközt meg kell ragadnunk s észszerűen felhasználnunk, ha megélni akarunk, s nem kívánunk mi magunk is okaivá lenni annak, hogy egykor gazdagságban és jólétben bővelkedő hazánk az idő és új viszonyok tömérdek szükségai alatt leroskadjon.

Fájdalommal kell megvallanunk, hogy a nemzeti vagyon azon fontos tényezője, melynek szószólói mi vagyunk, nálunk csekély kivételével el van hanyagolva. Ez indított arra, hogy a Magas Képviselőházhoz folyamodjunk s előterjesztéseink kegyes figyelemre méltatására kérjük.

Legyen szabad a helyzet és kérdés világosabb feltüntetése végett néhány külföldi példát előre bocsátnunk.

Franciaország gyógyvizeiben a közegészség és nemzeti vagyon főtényezőjét látja s ezért fordít kiváló gondot rájuk. Az államnak hat rendezett gyógyfürdőhelye van, melyekre 1847-ben egyetlen év alatt 2,300,000 frankot költött s 5 száztóli haszon volt belőle, 1715-ből való a kormány első kedvezményes intézkedése, 1836. törvénnyel akarta szabályozni, a parlamenti csekély többség azonban elhalasztást ajánlott, s csak 1856. jött létre a gyógyforrásokat védő törvény, mely a közhasznú forrásoknak 1000 méter védterületet biztosít, melyen belől hasonló minőségű újabb gyógyforrás- és bányanyitás, káros építkezések stb. eltiltatnak, mely a szomszéd birtokokkal szemben, ha a közjó érdeke fenforog, kisajátítási jogot ad és őket — kártalanítás mellett — bizonyos szolgalmakra kötelezi.

Belgiumban Spaa város Pouhon nevű gyógyvize védelmére a kormány első intézkedései 1558-ból valók; három századon át állandó következetességgel védte és ápolta, 1880-ban külön törvényben adott neki védterületet, kisajátítási és szolgalmi joggal — a minis-teri indokolás szerint — azért, mert a város fennállásának és jólétének egyetlen alapja ezen fürdője, s ez emellett az ország közegészségi állapotára áldásos hatása.

Poroszországban az 1860-ik évi bányatörvény 196—197 §-ai védik a gyógyforrásokat. Homburg, Wiesbaden, Ems, Nieder-Sel-

ters és a többi nevezetes fürdők mind birnak védterülettel, mit újabb időben a bonn-i főbányahivatal adott ki; Nassau hercezségben szintén 1866. kormányi rendelet adott védterületet a gyógyforrásoknak; Szászthonban az 1851-iki bányatörvény. Sőt Poroszországban még 1874-ben védtörvény is készült, de szükségessége nem ismertetvén el a bányatörvényben levő, elég biztosítékot adó intézkedések indokából: az nem foganatosított. Az 1879. febr. 10-ki dux-oségi bánya-katasztrofa azonban, melynek következése a tepliczi fürdő vizének kimaradása lett, felriasztotta főleg a sziléziai gyógyviz- és fürdőtulajdonosokat, a kik azóta Reinertzben koronként rendes gyűléseket tartnak, a gyógyforrások egyetemes európai s főleg a hazájokbeliek állapotáról tanácskoznak, eszméiket röpivekben terjesztik, idei VIII. és XI-ik gyűlésükben törvényjavaslatot készítettek a közhasznú gyógyforrásoknak I a. bányakutatások és bányanyitás, II. az építkezések, földfurás stb. elleni védelméül, minek a törvényhozás elébe terjesztését elhatározták.

Austria 1854-ki bányatörvénye 31-ik czikke 224 bécsi öl sugáru védkört biztosít a gyógyvizeknek. Külön gondoskodásban részesül Karlsbad, mely még 1859. védvonallal biztosított a bányászat eshető károsítása ellen; 1879. a második, tágasb védvonal is javaslatba hozatott s csak foganatosításra vár. A tepliczi esemény az ausztriai fürdőtulajdonosokat is megfélemlítette. Karlsbad Schönau, Franzensbad és Marienbad fürdőtulajdonosai 1879 május 15-ikén képviselőik által interpelláltatták gróf Taaffe osztrák b. ü. minis-tert: „mikor szándékszik a gyógyforrás — és fürdőhelyek biztosítása érdekében az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság jogos igényeit kielégítő törvényjavaslatot a birodalmi gyűlés előterjesztetni?” A minister 1880 május 12-én azt felelte: „a kormány ezen kérdés iránt figyelemmel van, érdekében az illető ministeriumok közt tárgyalás foly, minek bevégződését lehetőségig siettetni fogja. Mihelyt a tárgyalások annyira haladtak, hogy a törvényjavaslat elkészülhet, a kormány azt a birodalmi tanács elébe fogja terjesztetni.”

Ezekből nyilván való, Magas Képviselőház! hogy minden ország fürdői és ásványforrásai már részint törvény által vannak rendezve, részint a legélénkebb mozgalom tapasztalható — az örökös tartományokat sem véve ki — azok biztosítása érdekében.

Lássuk mi történt nálunk e téren, hasonlitsuk össze ezekkel a mi állapotainkat.

Két általános tartalmu törvényünk van a mult századokból, kettő a közeli időkből, melyek gyógyforrásaink mikénti biztosítására némileg vonatkoznak. A Hármaskönyv I. Része 8. czime megtiltja, „hogy más birtokában elvezetés által senki kárt ne tegyen“. Az 1723. 12 t. cz. büntetést szab arra: „a ki mást javaiban megháborítani kíván“. A bányatörvényben nincs a célnak megfelelő intézkedés. Az erdőügyet szabályozó 1879. XXXI. t. cz. 2. 4. §-ai meghatározzák: „mely helyeken fekvő erdőket nem lehet levágni vagy kirtani?“, de a gyógyvizek környékein levőkről nem emlékezik. Az 1876. közegészségügyi XIV. t. cz. XIV. fejezete 100—108. §-aiban meg van határozva: mi a gyógyfürdő? milyennek kell lenni vize hatásának és a fürdő berendezésének? rendeli: hogy a gyógyfürdők a légköri kártékony befolyásoktól és minden tisztátalanságtól megvédve legyenek; azt is meghatározza: ki adja a fürdő elnevezésre a jogot? gyógyfürdőkön posta és távirda állítását rendeli, az új építkezéseknek 20 évi adómentességet biztosít s több hasznos egészségrendészeti és administratív intézkedéseket tesz, de a védelemről alig van benne egy pár általános értelmű szó.

Csekély munka a törvényhozás részéről annyi századon át!

Ez oka, hogy a magyarországi gyógyvizek országos nagy ügyét a végrehajtó hatalom csaknem egyedül védte és emelte — legalább részben — a fejlődés mai fokára.

Mária Terézia 1762-ben összeíratta őket közegészségi tekintetből s külföldre szállíttatások iránt intézkedni kívánó szándékból. II. József 1783-ban a belföldi gyógyvizek védelmére a külföldiektől 12 kr. vám vételét rendelte. I. Ferencz a gyógyforrások gyökeres új rendezését kívánta a birtokosoktól, terjedelmes rendeletet bocsátott ki a tulajdonosok, a törvényhatóságok, a megyei physikusok stb. tendőiről s kijelentette, hogy mihelyt értesülni fog arról, hogy azok végre vannak hajtva, meg fogja tiltani, hogy oly gyógyvizek, minők az országban vannak, külföldről hozasanak be. Magyarország — jegyzi meg a király — az osztrák birodalom országai és tartományai közt gyógyvizekben és gyógyforrásokban leggazdagabb, s ha ismertetve és leírva lesznek, e vizekből tetemes pénz fog az országba bejönni.

A gyógyvizek vegyelemzését is a kormány kezdeményezte és foganatosította. A füredi gyógyvizet Oesterreicher József egyetemi vegytanár és orvostudor 1781-ban analyzálta, s két annyi ásványszesz.

tartalmánál fogva jobbnak ítélte a seltzi, pyrmonti és spaa-i gyógyvizeknél. Egy 1786-ki hivatalos vizsgálat Európában a legjelesebbnek ismerte el. Egy későbbi alkalommal mégis arról értesült a kormány, hogy édes víz hozzáfakadása által erejéből sokat veszített. Ezen kettős indokból a tihanyi apátságot mint tulajdonost a fürdőnek a kormány által készített terv szerinti gyökeres berendezésére utasította, kijelentvén, hogy azt annyival inkább kívánja, mert a füredi gyógyviz az ország leghiresebb vize, ennél fogva nem tekintendő úgy, mint csak magán, de egyszersmind közvagyon is.

Bártfa is ily figyelemben részesült. Az 1814-iki Kitaibel egyetemi orvos és vegytanár által javasolt alapelvekben a fürdővel egyező szabályok közt nevezetes azon tilalom, hogy a fürdői épületekben a felsőbbség hire nélkül változást tenni vagy új forrást nyitni ne legyen szabad, sőt a hol olyannak nyoma lenne, agyaggal be kell tömni, mert a mi van, elég a közönségnek s nem remélhető, hogy jobb minőségű találtassék, sőt attól lehetvén tartani, hogy a nyitandó új forrás által a réginek erei kimenetelt találván, bőségök megapad s szénsav- és vastartalmát is elveszti, területéről minden másféle víz agyaggal és csatornával eltávolitassék, közelében semmi épületet állítani, új forrást nyitni vagy kutatni szabad ne legyen, hogy a főforrásra semmi változtatólag ne hathasson.

A budai fürdőkre is irányzólag folyt be a kormány. 1794 — 1798-ban öt fürdő volt: Császárfürdő 12 fürdőosztálylyal, a vízi városban a Springer-Bad 3-mal, Ráczfürdő 10-zel, a hid mellett a Brückbad 8-czal, a Szent-Gellérthegyi fürdő, a Blocksbad 3 osztálylyal. Ezek egyikében egy kis gyermek tiszta lég hiánya miatt vízbe fult, egy nő megőrült. A hivatalos nyomozás igazolta, s a fürdőtulajdonosoknak meghagyatott, hogy fürdőikbe fölülről tiszta léget vezessenek be, s a szolgálatot a vendégek számához képest szaporítsák meg, a tanács ezentúl a meleg fürdőknél az egészségügyi közegek és városi főorvosok hire nélkül javításokat tétetni ne engedjen, hogy a közjóról gondoskodni lehessen.

Még csak egy esetet hozunk fel.

1796-ban Keczer Antal abaujmegyei nemes birtokos Ránkfalu rétjén állítólag édes vízforrást keresett, 3—4 öl mélységű több gödröt ásatott. A m. kir. udv. kamara mint a szomszéd herlányi fürdő tulajdonosa ezért panaszolván, kérte az ásatások megtiltását s a gödrök betömését, mint a mik láthatólag a kamara kárát

czélozzák. A kamara átírt a Helytartó Tanácsnak, mely nyomozást rendelt. A megye végbevitte s jelentését Keczer mentségével s a rányi fürdő helyrajzával felküldötte. A Helytartó Tanács újabb szakértő bizottság kiküldését rendelte, melyben hydraulicus mérnök és megyei physikus is legyen jelen. Keczer azt hozta fel, hogy ő hét év előtt fedezte fel s használja kutját, olcsóbban adja vizét, a közönség iszsza és fürdik benne, a kamara ellenben egy üvegért 6 krt vesz. Kutja a kamaráétól egyébiránt is mintegy 12 öltre van, s egy kis folyam választja el. Nem áll a közérdekben az övének bezáratása. Az egyenetlenség vége az lett, hogy mindkét fél birtoka használatában maradt, a folyam partja hosszában mélyen ásott s agyaggal szilárdan betömött sánczokkal védetvén meg mindkét tulajdonos birtoka.

Ezen történeti párhuzamból kegyeskedik megítélni a Magas Képviselőház, mily nagy gondot fordít minden nemzet törvényhozása és kormánya saját gyógyvizeire és fürdőire. Mindenütt elvül van kimondva, több helyt törvénybe is igtatva, sőt saját hazánk kormányainak mult időkbeli intézkedései is világosan mutatják, hogy ezek mint a közegészség, közgazdaság és közjó fontos tényezői különös kedvezményekben részesültek, hogy az olyan gyógyforrásokat, melyek az egész országnak javára vannak s világhirt viltak ki, különös országos pártolásban részesíteni a közérdek kívánja. Mikor ezek tulajdonosait védjük, a haza közérdekét védjük, gyámolítva őket, nagyobb tevékenységre és áldozatokra buzdítjuk, első sorban nekik, de közvetve az országnak használunk, mert az így vendégül hozzánk édesgetett külföldiektől gyógyvizeinkért befolyt tetemesebb tőke itt benn oszolván el, a nemzeti vagyont és közjólétet gyarapítja.

Nem kívánunk mi, Magas Képviselőház! újat s nem többet, mint törvényben kimondását annak, a mit az eddigi kormányok rendeletükben többször kifejeztek, t. i. azon két elvnek elismertetését: 1. hogy a közhasznu források a közegészség és közjó érdekében, mint más mívelt országokban ugy hazánkban is bányakutatás, bányaművelet, építkezések és versenyforrások nyitása ellen védterület kijelölésével biztosittassanak, 2. hogy a maguknak világhirt kivivott savanyu- és keserűvizforrások tulajdonosainak, ha vállalatukat a közjó érdekében bővíteni akarják, azt kisajátítás útján tenni a törvény utat nyisson. Mi a versenyt akarjuk, csak nem korlát-

lanul. A mellékelt törvényjavaslatban gondoskodás van arról, hogy ennek meghatározott viszonyok között határ szabassék, birtok-és jogállandóvá legyen; a komoly törekvés és nagy befektetések gyümölcsének jogosan várt értéke biztosittassék, s a keserű vizeinkben rejlő tömérdek nemzeti vagyon a tulajdonosoknak és országnak váljék javára.

Ily viszonyok közt, minők most fenállanak, nagy áldozatot tenni nem bátorságos; mert nem lehet tudni, ha a következő napon vagy hóban versenyforrás nyitása álta nem vesz-e az kárba. A forrásvédttörvény országszerte új lendületet adna a vállalkozási szellemnek magánosok, nagy vállalkozók, sőt az állam részéről is; fölébresztené a forrásbirtokosok tevékenységét és áldozatokra bírná, lőkepenzeket vonna az országba, népünk s kivált nagyobb városaink közegészségügye s a megdöbbentő halandósági viszonyok jobbra változnának, virágzó gyógyipar jönne létre nálunk is, mint Csehországban s Európa más mivelt államaiban, a mi a jóllétet emelné. Az adóalap tetemesen növekednék. Hazánkfiak nem mennének pénzükkkel külföldi gyógyfürdőkre, itt költenék azt el, sőt idegenek jönének hozzánk gyarapodó számban, a minek nagyobb pénzforgalom lenne következése.

Ha Franciaország saját állami és adófizető polgárainak gyógyvizeit, Belgium Spaa város fürdőjét, Ausztria Karlsbadot s más államok más közhasznú gyógyforrásokat törvény által biztosították, sőt ha már hazánkban is Topusko és Varasd-Teplicz kormányrendeletileg biztosítva vannak, nem látszik semmi nyomos ok: miért ne mondathassék ki mindez egy általános kötelezésű törvényben. A mai rendezetlen állapot tönkreteszi elébb a kisebb, utóbb a nagyobb birtokosokat és vállalatokat, meghiusit minden haladást, kifejeletlenül, parlagban hagynunk kényszerit hazánkban gyógyforrásaiban rejlő roppant nemzeti vagyontökéjét.

Harmincz fürdőtulajdonosnál több jelent meg, Magas Képviselőház! első Kongresszusunkon, védttörvényhozási indítványunkat valamennyi helyeselte, csak a kivitel iránt voltak különbözők a nézetek. A kiküldött bizottság felhívására számos tekintélyes fürdőtulajdonos írásban is kifejezte helyeslését, köztük gróf Pálffy János bajmóczi, gróf Erdődy Ferencz pöstyéni, b. Bornemisza János al-gyógyi, gróf Eszterházy István sztojkai fürdőtulajdonos urak; néhányan formulázott módosító javaslatokat, többen külön-

bőző észrevételeket küldöttek be, miket a bizottság munkájában lelkiismeretes megfontolás után felhasznált. A bizottság azt hiszi, hogy munkálata a hazai viszonyokhoz van alkalmazva, a mai szükségnek megfelel s az általa javaslatba hozott törvényes kedvezmények a gyógyforrásoknak és fürdőknek a kellő védelmet megadván, őket további áldozatokra fölbátorítják, a tulajdonjogot nem sértik, a vállalkozási kedvet pedig tetemesen fokozni fogják.

Kötelességünknek tartjuk, Magas Képviselőház! azt is kijelenteni, hogy mi az ügy történeti állásának megvilágítása s törvényjavaslat tervezése és bemutatása által nem kívántunk sem a magas kormánynak, sem az erre egyedül hivatott országgyűlésnek jogaiba vágni; mi csak az ügy iránti meleg és komoly érdeklődésünknek akartunk kifejezést adni, s a hozandó törvényhez némi kész anyagot szolgáltatni.

A Magas Képviselőház figyelmébe kérésünket ismételve ajánlván, polgári tisztelettel vagyunk Budapest, — 1881. — alázatos szolgálói.

Én a mit a kérdéstről tudtam, a mit helyesnek véltem, részint a *törvényjavaslatba*, részint az *emlékiratba* foglaltam. Most sem volnék képes mást és többet mondani. A mik a kiállítás előtt a magas kormány kezdeményezésére történtek, s a mi a kiállítás egyik kiváló érdekességét teszi — a magyar fürdőhelyek gazdag kirakatai s szép látképei — az nem teszi fölöslegessé az itt közlötteleket. Az ország nemzetgazdasági érdekei fürdőink reformját parancsolólag követelik. Itt nem haszontalan semmi tájékoztató munka.

JAKAB ELEK.

MAGYARORSZÁG MALOMIPARA.

(Első közlemény).*)

Régóta hangoztatjuk és, fájdalom, nem alap nélkül, hogy közgazdasági fejlettségünk még nem érte el azt a fokot, a mely a modern társadalmi igények és állami szükségletek terheinek könnyű elviselését lehetővé tenné. Közgazdaságunk alapjai lassan fejlődnek és különösen iparunk haladása nem elégíti ki a nemzet vágyait és óhajait, mely iparunk valamennyi ágát azon fokon kívánja látni, a melyet az a nyugoti haladottabb országokban elfoglal. Rohamos haladással óhajtanók elérni az ipar azon fejlettségi fokát, a melyre az, szerencsésebb történeti viszonyok között élt államokban, hosszú évtizedes és évszázados fejlődés után jutott. Az előre törő vágyat nem elégíti ki a jelen, bár kétségtelen, hogy másrészt az a szebb jövő annyi biztató jelet nyújtja.

A részben pesszimisztikus ítéleteket, melyeket iparunk állásáról itt-ott hallunk, első sorban annak kell tulajdonítanunk, hogy ipari viszonyainkat nem ismerjük kellően. Az országszerte mutatózó lassu, bár fokozatos fejlődést alig képes bárki is áttekinteni. Így történik, hogy sokszor a legszebb és legbiztatóbb kezdeményezések kikerülnek a közfigyelmet, mely egész iparágakról is csak akkor vesz tudomást, ha azok nagyiparrá válnak.

Talán egyedül a *malomipar* az az iparág, melynek fejlettségi foka kielégíti az ország igényeit és a melynek fontosságát a közvélemény teljesen átérzi. De még az ez iparégról alkotott fogalmak is inkább csak egyes tapasztalati jelenségeken és hozzávetőleges számításokon, mint a tényleges viszonyokat minden oldalról meg-

*) E közlemény az iparstatisztika egy újabb önálló s jelenleg sajtó alatt levő kötetének bevezetését képezi, melyet szerzőnek s az országos statisztikai hivatal főnökének Dr. Keleti Károly urnak szívesességéből már most bemutatathatunk olvasóinknak. Szerk.

világító adatokon alapulnak. Általánosan hangoztatjuk, hogy a malomipar legfejlettebb, legerősebb és közgazdaságilag is legfontosabb iparága hazánknak, de azon tényezőkről, a melyek ezen fejlettséget, a nagyipari jelleget előidézték, nem voltunk képesek magunknak pontosan számot adni.

Köztudomásu, hogy malomiparunk a műszaki fejlődés legmagasabb fokán áll, de nem volt tudomásunk arról, hogy mily terjedelemben értékesítették ezen iparág körében azok a technikai berendezések, melyek közül nem egy, mint új találmány, hazánkból terjedt el a külföldre. Tudjuk, hogy ezen iparág szolgáltatja hazánk egyik legfontosabb kiviteli cikkét, a lisztet, de teljesen hiteles adatokkal az iparág termelőképességének megítélésére még eddig nem rendelkezünk. Látjuk, hogy a malomipar egyik főtámasza a mezőgazdasági termelésnek, de arról, hogy mennyiben öltött ezen iparág nagyipari jelleget, azaz, hogy mily mértékben tette magát függetlenné a közvetlen megrendelésre való dolgozástól (a vámért vagy pénzért és a fogyasztásra való dolgozás a jellemző vonások e tekintetben) csak homályos sejtelmeink voltak.

Malomiparunk e kiváló fontossága tehát egyrészt, másrészt oly kimerítő és megbízható adatok hiánya, melyekből ez iparágunkat teljes jelentőségében felismerhettük volna, indította az orsz. m. kir. statisztikai hivatalt arra, hogy az általános iparstatisztikai minták szűk keretén túlterjeszkedve, oly felvételt eszközöljön, illetőleg oly kérdőíveket állapítson meg, melyekből lehetővé válik, hogy magunknak ez iparágunk egész terjedelméről hű és kimerítő képet alkothassunk. És a jelen gazdasági válság közepette csak fokozódik ez adatgyűjtés fontossága, mert mint alkalmunk lesz meggyőződhetni, fenyegetett mezőgazdaságunk, ily hatalmas és erős malomipar nélkül, aligha nem még válságosabb helyzetbe sodortatik vala.

E felsorolt körülmények eléggé indokolják jelen felvétel szükségességét és csak azt sajnáljuk, hogy az alább egész terjedelmében közölt kérdőív, melyet az orsz. statisztikai hivatal, az orsz. ipar-egyesület malomipari szakosztályának szives közreműködésével szerkesztett, a hiányosan beérkezett egynémely felelet miatt nem volt minden részében feldolgozható, azonban a begyűlt anyag így is oly terjedelmes és tanulságos, hogy valóban nem sajnálhatja a hivatal a reá fordított nagy és fáradságos munkát.

A megállapított kérdőív különben a következő kérdéseket tartalmazta :

Iparstatisztika

A.

Megye .....
Járás .....
Község (város) .....

Kérdőív nagyobb berendezésű gőz- és vízi, valamint egyszerű gőzmalmok számára.

E felvételnél minden adóztatási cél ki van zárva.

1. A malom tulajdonosának neve vagy czége
2. A malomiparüzlet be van-e a kereskedelmi cégjegyzékbe vezetve és mily név alatt?
3. Ha a malomipar bérüzemben folytattatik, a bérlő neve?
4. Melyik év óta áll fenn a malom?
5. Minő hajtóerőre van a malomüzem berendezve, nevezetesen :
6. Állaterő van-e használatban?
Ha van, mennyi a járgányok száma?
7. Szélerő van-e használatban?
Ha van, mennyi a szélkerekek száma?
8. Vizerő van-e használatban?
Ha van, mennyi a víz által hajtott mozgó eszközök (vizikerék és turbinák) száma?
Mennyi a vízkerekek lóereje?
Mennyi a turbinák összes lóereje?
9. Van-e vizoszlop gépek?
Ha van, mennyi a lóerejük?
10. Gőzgép van-e használatban és mennyi azok száma és pedig :
a) elmozdithatlan?
b) szállitható?
11. Mennyi a gőzfejlesztő készülékek (kazánok) száma?
Mily rendszerűek?
Mely gyárból és honnét valók?
Mekkora a gőzfejlesztő készülékek összes tüzelő felülete ☐ méterekben?
12. Mennyi a használt gőzgépek effectiv lóereje?
13. Minő tüzelő anyag használtatik a kazánok fűtéséhez (kőszénfa, szalma stb.)?

14. Hány pár malomkő (kőjárat) van ?
15. Mily rendszerűek a malomkőjáratok, nevezetesen :
Mennyi a magyar rendszerű ?
Mennyi a francia rendszerű ?
16. Mely országból valók a malomkőjáratok ?
17. Vannak-e őrlőhengerjáratok és mennyi ezek száma ?
18. Mely országból valók az őrlőhengerjáratok ?
19. Vannak-e rizshántógépek és mennyi ezek száma ?
20. Vannak-e gyuró-gépek és mennyi ezek száma ?
21. Vannak-e hidraulikus sajtók és mennyi azok száma ?
22. Vannak-e centrifugok és mennyi azok száma ?
23. Mennyi a méret szerint, mennyi a súlyszerint osztályozó gép és mily szerkezetűek ?
24. Minő más munkagépek vannak ezeken kívül használatban és mennyi azok száma ?
25. Mi a malom termelésének főczikke ?
26. Melyek a malom termelésének mellékcikkei ?
27. Milyen nyers anyagot őröl (buzát, rozsot stb.) ?
főképen
másod sorban
28. Minő őrleményeket állít elő a malom ?
Hányfajta buzalisztet gyárt ?
Hányfajta rozslisztet gyárt ?
Mily másfajta gabonaneműekből gyárt még őrleményeket és hány fajtát mindegyikből ?
29. Hány métermázsa nyersanyagot és minőt képes 24 óra alatt feldolgozni ?
30. A malom csak nappal vagy pedig éjjel is dolgozik-e ?
Az éjjeli munka rendszeresen vagy csak kivételesen történik-e ?
31. Az üzem évenként tapasztalatszerűleg hány napig szünetel akár fagy, vízhiány stb. miatt ?
32. Hány munkanap esik évenként tapasztalatszerűleg a szüneteket és ünnepeket is leszámítva az üzemre ?
33. Mennyi métermázsa nyersanyagot képes egy év alatt feldolgozni és pedig :
Buzából ?
Rozsból ?

Egyéb névszerint megnevezendő gabonanemből mennyit?
 És a fenti számítás alapjául hány 24 órás munkanapot számít?
 illetőleg 12 órás munkanapot számít?

34. Miként üzi az őrlést, nevezetesen:

- a) csak eladásra?
- b) csak bérben vagy vámra mások számára?
- c) csak saját fogyasztásra?

Ha több módon üzetik az őrlés, melyek szerint történik ez főleg?

35. Hány métermázsra nyersanyagot őrlött

	Buzából	rozsból	árpából	kétszeresből
1884	.....	.....	.....	.....
1883	.....	.....	.....	.....
1882	.....	.....	.....	.....
1881	.....	.....	.....	.....
1880	.....	.....	.....	.....

36. Hány lovat tart?

37. Hány más vonó állatot tart?

38. Mennyit fizet egy közönséges malombeli munkásnak napszám fejében?

39. Milyen világítás alkalmaztatik a malomban?

40. A malom fennállása óta hányszor volt tűzkár?
 és hányszor robbanási kára?

41. Az őrlemények hol árusíttatnak el?

- a) helyben?
- b) Magyarországon?
- c) Ausztriában?
- d) mely más külföldi államban?

42. Részvénytársaságoknál kiteendő még:

- a) a névleges részvénytőke?
- b) befizetett részvénytőke?
- c) elsőbbségi kölcsöntőke?
- d) összes tartalék?

E kérdőív egész terjedelmében, mint a feliratból is látható,

csak a nagyobb berendezésű gőz- és vizimalmok,*) valamint az egyszerű gőzmalmok felvételére szolgált, míg a kisebb vízi-, száraz- és szélmalmok részére szerkesztett mintából több kérdőpont kihagyatott.

Az ekként megállapított kérdőívek, az 1884. év elején végrehajtott általános iparstatisztikai felvétel alkalmával konstatált önálló malomiparosokhoz küldettek az illető szolgabírói hivatalok, vagy városi tanácsok által, kitöltés végett. Mivel azonban e második részletes felvétel csak 1885. év elején volt foganatosítható, utasítottak a felvételt eszközölő közegek, hogy figyelemmel az időközben történt változásokra, *csakis az 1885. év elején tényleg létező malombirtokosok által töltendő ki* a kellő számban megküldött két rendbeli kérdőív és pedig az egyszerű vízi-, száraz- és szélmalmok után a megrövidített, a többi malmok után pedig a fent egész terjedelmében közölt kérdőív.

E felvétel eredményei tehát míg egyrészt nagy terjedelmű és bátran kimondhatjuk felette érdekes adatok birtokába juttattak, másrészt az által, hogy önállólag, monografikus irányzattal, a speciális sajátságok kellő figyelembe vétele és kiemelése mellett történt az adatgyűjtés, becses utmutatásul is szolgálnak arra nézve, miként kell jövőre eljárni, ha megbízható és kimerítő iparstatisztikai adatok birtokába óhajtunk jutni. Az ipar összes ágait véve, alig terjeszkedhetünk túl a személyi viszonyok részletein és a legtöbb iparágra nézve ez eléggé tájékoztató is, erre azonban külön felvétel nem szükséges, elegendő és legcélszerűbb is a népszámlálások alkalmával eszközölni a felvételt, oly iparágaknál ellenben, melyek megítélésére azok berendezéséről és egyéb körülményeiről is szükségesek adatok, vagy a termelés adatai is beszerezhetők, külön speciális gyűjtést kell foganatosítanunk, mert csak ez uton jutunk megbízható, a tudomány és gyakorlat igényeit egyaránt kielégítő adatokhoz.

---

*) Szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy a nagyobb berendezésű és egyszerű gőzmalmok, továbbá a nagyobb berendezésű és egyszerű vizimalmok megkülönböztetésénél nem az őrőképesség, sem pedig a tényleg megőrlött mennyiség voltak irányadók, hanem a *készített liszt és egyéb őrlemények minősége*; oly módon, hogy a mely malom 7 számú különböző finomságú őrleményt állít elő, nagyobb berendezési malomnak, a mely pedig csak egy-két vagy általában 7-nél kevesebb számú őrleményt állít elő, egyszerű malomnak vétetett.

E rövid bevezetés talán nem volt alkalomszerűtlen épen ezuttal, midőn egy ily fontos iparág részletes ismertetéséhez fogunk. Mielőtt azonban hazai malomiparunk állapotát, a begyűlt adatok alapján részletesen ismertetnők, nem lesz talán érdektelen, ha multjára is vetünk egy futó pillanatot; különösen azért is, mert a beérkezett feleletek erre nézve is szolgálnak némi utbaigazítással. A következő kimutatásban adjuk tehát az 1885. év elején tényleg fennálló összes malmaink keletkezési idejét, úgy mint az a kétfélebeli kérdőív 4-ik pontjára adott feleletekből összeállítható volt:

A keletkezési évek	nagyobb ber. gőz- malmok	egyszerű gőz- malmok	nagy ber. vizi- malmok	egyszerű vizi- malmok	száraz malmok	szél- malmok	együtt
1001—1100	—	—	—	*) 5	—	—	5
1101—1200	—	—	—	2	—	—	2
1201—1300	—	—	—	3	—	—	3
1301—1400	—	—	—	11	—	—	11
1401—1500	—	—	—	13	—	—	13
1501—1600	—	—	—	59	—	—	59
1601—1700	—	—	—	305	3	—	308
1701—1800	—	—	—	1,481	178	—	1,659
1801—1805	—	—	—	225	36	—	261
1806—1810	—	—	—	144	29	1	174
1811—1815	—	—	—	156	54	1	211
1816—1820	—	—	—	227	91	1	319
1821—1825	—	—	—	241	104	2	347
1826—1830	—	—	—	339	104	5	448
1831—1835	—	—	1	373	145	6	525
1836—1840	1	—	2	452	156	13	624
1841—1845	3	—	3	410	172	11	599
1846—1850	1	1	3	831	249	12	1,097
1851—1855	4	3	1	521	339	24	892
1856—1860	14	12	7	523	238	49	843
1861—1865	20	18	2	490	259	87	876
1866—1870	24	74	10	452	242	157	959
1871—1875	17	140	18	340	212	125	852
1876—1880	19	188	9	347	151	81	795
1881—1885	17	342	11	208	91	63	732
ismeretlen korban ke- letkezett	2	10	14	4,281	344	12	4,663
Összesen	122	788	81	12,439	3,197	650	17,277

*) Érdekes megjegyezni, hogy 10 legrégibb vizimalmaink hol léteznek és kinek birtokában vannak. Adatainkból a következőket jegyezzük ki a nélkül, hogy ez adatok hitelességeért a felelősséget elvállalnók: A Morvay Károly tulajdonát képező malom 1001. óta áll fenn

Látható e kimutatásból, hogy egyes malmaink mily távoli korban keletkeztek. Nem akarjuk vitatni, hogy mennyiben hitelesek ez adatok az egyes specziális esetekben; az azonban kétségbevonhatlan tény, hogy már első királyaink alatt el volt terjedve a nyers gabona megőrlésével foglalkozó iparág. Kitűnik ez a templomoknak, apátságoknak s más egyházi intézményeknek kiadott adománylevelekből, melyekben a fekvő javakon és gabona-tizeden kívül szolgálkat s ezek közt *molnárokat* is ajándékoztak királyaink. De különben már maga a dolog természete is magával hozza, hogy a mint hazánkban a földmivelés elterjedt és a gabona életszükségleticikké vált, nyomon kellett követni azon iparágnak, mely a nyers gabonát az emberi élvezetre alkalmatossá teszi. Nem maradtak fenn emlékeink, melyekből megismerhetnők régi malmainak szerkezetét, de bizonyára mi is azon primitiv maluokkal rendelkezünk, melyek a rómaiaktól terjedtek el egész Európában. Kétségkívül a vizimalmok játszották a főszerepet s itt is előbb a patakmalomok, csak aztán a hajómalomok, azonban ez utóbbiak is korán meghonosodhattak, legalább Salamon Ferencz kitűnő historikusunk legujabban megjelent nagybecsű munkájában: „*Budapest történetében*“ említi, hogy a budai polgárok már 1292 körül állítottak a Dunán malomokat. Valószínű, hogy a vizimalmokon kívül az állati erő által hajtott szárazmalomok is korán el voltak terjedve, sőt a szélmalomok is, talán korábban mint Európa legtöbb államában.

Adataink 1600—1700 közt mutatják az első három, ma is fennálló szárazmalom s 1810-ben az első szélmalom keletkezését, feltűnő ezzel szemben, hogy adataink 93 oly létező vizimalmot mutatnak ki, mely már 1600 előtt is fenállott és 2151 oly vizimalmot, melynek keletkezése a legrégebb szélmalomunk előtti időre esik.

Nemes-Pécselen (Zala m.), Pulszky Ágost tulajdonát képező malom szintén 1001-től áll fenn Szécsényben (Nógrád m.); Sztrapák József tulaj. kép. malom 1001-től áll fenn Grinádon (Pozsony m.); Gróf Pálffy János tul. kép. malom 1016 óta áll fenn ugyancsak Grinádon, Petróczi István örökösei tul. kép. malom 1100 óta áll fenn Jánosiban (Gömör m.), Skaluda Mihály tul. kép. malom 1185 óta áll fenn Spáczán (Pozsony m.), Planka György tul. kép. malom 1200 óta áll fenn Feleden (Gömör m.), a Dobronai róm.-kath. egyház tulajd. képező malom 1254 óta áll fenn Dobronán (Zólyom m.), végre két, Nagy-Szeben város tulajdonát képező malom a tizenharmadik századot jelzi keletkezésének idejéül.

Ennek magyarázata részben az is lehet, hogy a vizimalmok általában szilárdabban épülnek, mint a szél- és szárazmalmok, mely utóbbiak kezdetlegesebb mivoltuk mellett kevésbé daczollhattak az idő viszontagságaival, de ez nem elég magyarázat, mert a malmok általában nem évszázadokra szóló építmények s az elmúlt századok háborus napjaiban a vizimalom csak oly gyakran lett rommá és hamuvá, mint amazok, csak hogy megmaradt legbecsesebb alkatrésze, a malomhajtásra alkalmas patak vagy folyó s a régi helyén a legelső kedvező alkalommal új malom épült, melyben annak megszakadt léte folytatását találta.

A malmok tömeges keletkezését különben a XVIII. században látjuk és ez teljesen meg is felel ama közgazdasági lendületnek, mely hazánkban a törökök kiűzetése és a nemzeti nagy szabadságharczok lezajlása után beköszöntött hosszú békével beállott. A lakosság szaporodásával és a mezőgazdaság, különösen a gabnatermelés fejlődésével a malomiparnak is szükségkép emelkednie kellett. E korból különösen sok vizimalom maradt fenn, szárazmalmok is jelentékeny számmal, szélmalom, a mint fentebb is említettük, e korból még nem maradt fenn.

A jelen század elejétől kezdve a hivatalos összeállítás évről-évre mutatja ki a keletkezett malmok számát. Hogy a fentebbi kimutatás nem dicsekszik ily részletességgel, annak nem helykimelés az oka, mert az egyes évekig részletezett kimutatás kétségkívül sok tanulságot rejtene magában, hanem a begyűlt adatoknak többé-kevésbé megbízhatlan volta. Ugyanaz a hiba, mely minden népszámlálásnál előfordul, hogy t. i. a kerékszámot tevő korévek túltömve jelentkeznek, a jelen, a népszámlálások korkimutatásával teljesen analog adatoknál is észrevehető, sőt még nagyobb mértékben fordul elő, nagyobb lévén a bizonytalanság a malmok, mint az emberek korát illetőleg. A hiba itt ugyanis megkétszereződik, mert míg a népszámlálások csak a 0-al végződő kor- vagy születési éveket találjuk túltömöttnek, addig itt az 5-tel végződő éveket is oly nagy mértékben látjuk szerepelni, hogy az adatok pontatlanságáról első tekintetre meggyőződhetünk. Elég pár példát idéznünk. A begyűlt adatok szerint 1805-ben 181 malom keletkezett volna, míg 1804-ben csak 15 és 1806-ban 18, 1810-ben 111 új malmot látunk míg a megelőző évben csak 14-et, a következőben pedig 18-at, így van ez a többi 0-sal vagy 5-tel végződő éveknél is, le egészen a 70-es

sőt 80-as évekig, habár itt már a különbség nem oly abnormis, mert újabb eseményekre jobban emlékeznek az emberek.

Nagy számmal vannak olyan malmok is, melyeknek keletkezési évét az adatszolgáltatók megközelítőleg sem tudják. Valószínű, hogy ezeknek jó része a régibb időre, talán épen a múlt századra esik. Támogatja ezt a hozzávetést az is, hogy az ismeretlen keletkezésűek a vízimalmok csoportjában fordultak elő legtekintélyesebb százalékkal. Keletkezési éve ugyanis ismeretlen volt:

a) a nagyobb berendezésű gőzmalmok közt	1·64	százaléknak
b) az egyszerű gőzmalmok közt	1·27	"
c) a nagyobb berendezésű vízimalmok közt	17·28	"
d) az egyszerű vízimalmok közt	34·41	"
e) a szárazmalmok közt	10·76	"
f) a szélmalomok közt	1·85	"

valamennyi malom közt . . . . 26·99 százaléknak

A fentebbi 5 éves csoportosításnál még érdekesebb, ha évszázadonként illetőleg a jelen századra a hazánk gazdasági fejlődésében mutatkozó nagy korszakok szerint állítjuk fel a csoportokat:

a keletkezési évek	nagyobb ber. gőz- malmok	egyszerű gőz- malmok	nagy. ber. vizi- malmok	egyszerű vizi- malmok	száraz- malmok	szél- malmok	együtt
1001—1100	—	—	—	5	—	—	5
1101—1200	—	—	—	2	—	—	2
1201—1300	—	—	—	3	—	—	3
1301—1400	—	—	—	11	—	—	11
1401—1500	—	—	—	13	—	—	13
1501—1600	—	—	—	59	—	—	59
1601—1700	—	—	—	305	3	—	308
1701—1800	—	—	—	1,481	178	—	1,659
1801—1824	—	—	—	810	243	4	1,057
1825—1849	4	1	7	2,251	768	45	3,076
1850—1866	41	38	13	1,933	1,000	184	3,209
1867—1885	75	739	47	1,285	661	405	3,212
ismeretlen korban ke- letkezett	2	10	14	4,281	344	12	4,663
Összesen	122	788	81	12,439	3,197	650	17,277

Nemcsak a gőzmalmok s általában a műmalmok meghonosulása esik az 1825-dik évvel kezdődő nemzeti ébredés korára, hanem

az egyszerű vízimalmok, továbbá a száraz- és szélmalom is ez időtől keletkeznek tömegesebben vagy legalább a korszak óta maradtak fenn nagyobb számmal. Az első műalmot hazánkban gr. Károlyi Lajos állította 1835-ben Nagy-Surányban, mely amerikai módszer szerint készült s hajtóerőnek a Nyitra vize alkalmaztatott. E vállalat küzdött a kezdet nehézségeivel, jó minőségű, de drága lisztet állított elő. A befektetési tőke igen nagy volt és semmit sem jövedelmezett s aligha nem megszűnik, ha 1840-ben nem veszi át egy részvénytársaság, mely több czelszerű javítással ugyancsak Surányban még egy másik műalmot is épített. Az ugyanezen időtájban keletkezett soproni gőzmalom nem volt életképes s gőzmalmaink sorát tulajdonképen a *pesti József-hengermalom* nyitja meg, melynek úgy létrehozásában, mint megszilárdításában az oroszlarész hazánk társadalmi és gazdasági nagy reformátorát, gróf Széchenyi Istvánt illeti.

A politikailag oly szomorú abszolút korszak nem volt meddő gazdaságilag. Malmaink sem tesznek e tekintetben kivételt, és nemcsak nagyszámu vízi-, száraz- és szélmalom keletkezett, hanem a gőzmalom is ebben a korszakban kezdtek általánosabb elterjedést venni. De még rohamosabb irányt vett a fejlődés az alkotmányos korszak beköszöntével s a régi szerkezetű malmokkal szemben mindinkább előtérbe lépnek a gőzmalomok és műmalomok. Ama nagy átalakulásról, mely malomiparunkat legelsőnek emelte az egész világ malomiparában, később fogunk szólni, csak a számszerű felsorolásnál maradva, álljon itt még a következő rövid kimutatás, mely feltünteti, hogy évenként átlagosan hány malom keletkezett, a hajtóerő megkülönböztetésével:

	gőzmalom	vizimal.	szárazzm.	szélmalom	összesen
1801—1824-ig . .	—	34	10	—	44
1825—1849-ig . .	1	90	30	2	123
1850—1866-ig . .	4	114	59	11	188
1867—1885-ig . .	43	70	35	21	169

Látjuk ebből, hogy a gőzmalomok keletkezése, mily nagy progressiókat tüntet fel, nagyobb, rohamosabb, mint a többi malmok. Vizimalom átlagosan kevesebb épült a legújabb korban, mint az 50-es években, sőt kevesebb mint a század második negyedében. Szárazmalom sem épült annyi, mint a megelőző korszakban, szél-

malom ellenben több keletkezett, habár ezek keletkezése gyakoribb a 70-es, mint a 80-as években.

Az eddigiekben csak a jelenleg fenálló malmokra terjeszkedhettünk ki, a megszűnt malmok kimutatásainkban nem szerepelnek, következőleg a malmok tényleges létszámát a multa nézve össze sem hasonlíthatjuk, azonban még sem hiányzik teljesen minden összehasonlító anyag. Két régiebb felvétel fekszik előttünk, mely mind a kettő, mint a régi uttörő felvételek általában, többé-kevésbé hiányos ugyan, de még sem annyira, hogy az összehasonlítás hamis következtetésekre vezethetne bennünket. Az egyik a volt magyar kir. helytartótanács adatgyűjtése az 1863-ban működésben volt malmokról, a másik az 1873. évi malomiparstatisztikai felvétel. Az első, sajnos, csak a legszűkebb értelemben vett Magyarországra terjed ki, kimaradtak belőle a jelenleg, Bács, Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyék területét növelő volt magyar határőrvidéki kerületek s a mi nagyobb baj, kimaradt belőle egész Erdély, miért is az összehasonlításnál az utóbbit szintén ki kell hagynunk; az előbb említett területek nem befolyásolják nagyon az összehasonlítást, valamint az sem, hogy a jelenleg erdélyi részek neve alatt ismeretes geográfiai terület nem egészen azonos a régi Erdélyországgal. Annyiban különben igyekeztünk megközelíteni a valóságot, hogy Zaránd megyét, melynek legnagyobb része Hunyad megyébe olvasztatott, az 1863-ki kimutatásból levontuk. A malmok különböző neveire nézve sem tarthatjuk meg a jelen felvétel részletezését, az 1873-ki iparstatisztika a malmokat csakis a hajtóerő szerint különböztetvén meg, az összehasonlításnál is ezt kell megtartanunk. Volt pedig a fentebiek figyelembe vétele után:

	1863-ban	1873-ban	1885-ben
gőzmalom .	147	482	877
vizimalom .	13,206	12,835	9,355
szárazmalom	7,966	6,354	3,196
szélmalom .	475	842	649
Összesen .	21,794	20,513	14,077

Mig tehát a gőzmalomok folyvást szaporodnak, a vizimalmok de különösen a szárazmalomok állandóan fogynak. A szélmalomok nagyobb számmal szerepelnek ugyan jelenleg mint 20 év előtt, de

az 1873-ki állapottal szemben megfogytak, jeléül, hogy ezek is túl-
 éltek virágkorukat. Valódi fejlődésről (nemcsak belterjes, hanem
 külterjes fejlődésről is) csupán gőzmalmainknál beszélhetünk, me-
 lyek az utóbbi 22 év alatt 496·60%-kal szaporodtak. Ezek térfogla-
 lása természetesen visszahatott a többi malmok fejlődésére; a vízi
 malmokéra kevésbé, mert ezeknél a természet ajándéka, az ingyen
 hajtóerő malomiparunkban sokáig becses leend. A csökkenés azon-
 ban ezeknél is jelentékeny, számuk huszonkét év alatt 29·16%-kal
 kevesbedett, de ez talán részben a hajómalmokkal szemben követett
 erélyesebb kormányeljárásnak is következménye.

Már az 1851. febr. 15-én kelt ideiglenes hajómalmi rendsza-
 bály némi megszorítást tartalmazott a hajómalmokra nézve, a meny-
 nyiben ettől fogva a hajómalmi jog csak mint személyes jog adomá-
 nyozható, holott előbb nem tekintetett személyes ipariüzleti jognak,
 hanem a hatóságok részéről testületeknek s több egyénnek közösen
 is megadatott, továbbá örökség vagy adásvevés útján is meg volt
 szerezhető. Nagyobb megszorítást tartalmazott azonban az 1867.
 szept. 16-án kiadott közmunka és közlekedési miniszteri rendelet,
 mely a kérdést főleg az országos közlekedés szempontjából fogván
 fel, minden oly hajómalmot, mely hajózásra alkalmas folyamainkon
 a hajózási forgalomnak akadályát képezi, eltávolíttatni rendelt. Ez
 intézkedésre különben nagy szükség volt, mert ez időtájban a hajó-
 malmok körül oly nagy rendetlenség uralkodott, hogy azok a hajó-
 forgalomnak egyik legveszedelmesebb akadályát képezték.

A gőzmalom főleg a primitív szerkezetű szárazmalomokkal
 szemben folytatnak valóságos irtóháborút. Az utóbbi években
 ugyanis már nemcsak nagyobb városokban és mezővárosokban
 emelkednek gőzmalomok, hanem kisebb-nagyobb falusi községekben
 is és a hol egyszer a gőzmalom meghonosodik, ott a szárazmalom
 nem képes magát fentartani. Sok oly vidéken, hol előbb minden
 községben volt egy-két szárazmalom, jelenleg már hirmondót is alig
 találunk. Így tehát nem is csoda, ha szárazmalmaink száma 22 év
 alatt 60%-kal fogyott meg, és hogy ha ez a csökkenés továbbra is
 így tart, pedig csaknem bizonyosra vehetjük, hogy így fog tartani,
 rövid idő alatt egészen el fognak tűnni. Különben ezen sem malom-
 iparunk, sem általában közgazdaságunk érdekében nincs mit saj-
 nálunk, mert a multnak ezen elavult maradványa, mely annyi
 jó gabnát rontott el és a köznépi igás állatának annyi munka-

erejét rabolta el, helyet enged az ujkor tökéletesebb találmányának.

Szélmalmaink száma az 1863-kihoz képest 36·63%-kal nagyobb ugyan, de ezt meglehetősen lerontja az a körülmény, hogy az 1873-ki létszámhoz képest már közel 23%-kal megfogyott. A szélmalomok fellendülését tehát a hetvenes években, utjabban gyors hanyatlás követte, mi szintén a gőzmalmok általános elterjedésével függ össze.

Az erdélyi részek malmainak jelen számát csak az 1873-ki kimutatással hasonlíthatjuk össze :

		v o l t p e d i g E r d é l y b e n	
		1873-ban	1885-ben
gőzmalom	. . . .	10	33
vizimalom	. . . .	4,414	3,165
szárazmalom	. . . .	7	1
szélmalom	. . . .	12	1
összesen		4,443	3,200

A gőzmalmok tehát itt is nagy térfoglalást tettek az utóbbi két évtized alatt, de úgy látszik a vizimalmok rovására, melyeknek száma több mint 28%-kal megfogyott.

Ismerve immár a malmok keletkezési idejét, továbbá az 1873-ki és 1885-ki létszámot, miután e két felvétel egész Magyarországra kiterjed, kiszámíthatjuk, hogy az utóbbi 12 év alatt hány malom szűnt meg az egész országban, mert ha az 1873-ki létszámhoz hozzáadjuk az azóta keletkezetteket és kivonjuk belőle a jelenlegi létszámot, eredményül megkapjuk, hogy 5,466 vizimalom, 3,502 szárazmalom és 390 szélmalom szűnt meg. E néhány szám még jobban mutatja a kisebb vízi-, de különösen a szárazmalmok rohamos pusztulását, valamint azt is, hogy szélmalmainknak a 70-es években történt fellendülése csakhamar aláhagyott, úgy annyira, hogy aránylag itt még erősebb a pusztulás, mint a vizimalmoknál.

Ha ez itt felsorolt adatok nem minden tekintetben megbízhatók is, mégis világosan mutatják, hogy miként alakult a közvetlen megrendelésre dolgozó kis malomipar nagyiparrá. A malmok száma folyton, még pedig jelentékenyen csökken, mert a hol gőzmalom épül, a többi malmok, még a vizimalmokat sem véve ki, nem állhatnak meg a versenyben : a tengődés hosszabb vagy rövidebb korszaka

után kénytelenek beszüntetni működésüket. A kis iparnak nagyiparrá való átalakulását egyetlen egy iparágban sem mutathatni ki oly világosan, mint a malomipar terén, a melynek óriási fejlődése ugyszólván szemeink előtt ment végbe. Alig van iparág, a melynek körében oly hirtelen ment volna végbe a kis telepek megsemmisülése a nagy telepek következtében, és e fejlődésnek, melynek kezdetei összeesnek a naturalgazdaság megszűnésével, még ma sincs vége. A nagy gőzmalmok keletkezése következtében már eddig is ezer és ezer kis malom pusztult el, de még száz és száz malom működésének megszüntetése fogja azt szükségszerűleg követni; minél inkább terjednek a javult közlekedési eszközök és minél inkább szűnnek meg a naturalgazdaság még létező maradványai. És a fejlődés iránya nemcsak a régi, tökéletlen berendezésű vizi-, száraz- és szélmalomokat támadja meg, hanem a kis gőzmalmokat is.

Népünk hozzá van szokva, gabonáját saját felügyelete alatt őröltetni a malomban. A naturalgazdaság korából maradt még meg az is, hogy a mezőgazdasági munkások természetben kapják ki munkabérük egy részét. A kinek kenyérre valója terem, vagy ki gabnában kapja meg munkabérét, az mind személyes felügyelete alatt őrölteti meg gabonáját lisztté. A hol gőzmalom van, ott már csak a legconservativebb rétegek fordulnak a malmok többi neméhez. De még ott is, a hol kis, vámért vagy pénzért dolgozó gőzmalmok vannak, terjed az a tudat, hogy a nagy műmalmok jobb lisztet gyártanak, mint a kis gőzmalmok és felismerik azon idő és erőparzolás értékét, a melylyel a gabonának a malomba vitele és elhozata jár. Ez az oka annak, hogy a nagy műmalmok versenye szemben a kis gőzmalmokkal mindinkább erősödik és ha e verseny eredménye nem is fog olyan jelenségekben nyilvánulni, mint a milyeneket a vizi-, szél-, de különösen a szárazmalmoknál mutat, mégis kétségtelen, hogy a küzdelem vége számos kis gőzmalom működésének beszüntetése lesz.

Malmaink jelenlegi létszámát országrészek és megyék szerint a következő kimutatás tünteti fel:

Folyó szám	Az országrész és megye megnevezése	Nagyobb berendezési gőzmalmok	Egyszerű gőzmalmok	Nagyobb berendezési vízmalmok	Egyszerű vízmalmok	Szárazmalmok	Szélmalmok	Összesen
a) Duna bal partja.								
1	Árva megye . . .	—	—	—	121	—	—	121
2	Bars megye . . .	—	—	2	186	—	—	188
3	Esztergom megye . . .	—	1	—	124	5	—	130
4	Hont megye . . .	—	—	—	215	1	—	216
5	Liptó megye . . .	—	—	—	113	—	—	113
6	Nógrád megye . . .	1	17	—	147	4	—	169
7	Nyitra megye . . .	1	—	8	663	—	1	676
8	Pozsony megye . . .	2	—	1	484	2	—	489
9	Trencsén megye . . .	—	—	1	450	—	—	451
10	Turóc megye . . .	—	—	—	109	—	—	109
11	Zólyom megye . . .	—	—	1	107	—	—	108
	Összesen . . .	4	18	13	2,722	12	1	2,770
b) Duna jobb partja.								
1	Baranyamegye . . .	7	17	1	615	2	1	643
2	Fejérmegye . . .	2	1	—	195	46	—	244
3	Győrmegye . . .	1	—	—	175	23	2	201
4	Komárom megye . . .	—	2	2	138	8	4	154
5	Moson megye . . .	1	5	3	65	3	11	88
6	Somogy megye . . .	1	47	—	258	9	—	315
7	Sopron megye . . .	1	3	—	173	18	6	201
8	Tolna megye . . .	1	10	—	325	73	3	412
9	Vas megye . . .	2	4	1	339	8	—	354
10	Veszprém megye . . .	—	3	1	250	30	4	288
11	Zala megye . . .	1	20	1	486	2	1	511
	Összesen . . .	17	112	9	3,019	222	32	3,411
c) Duna-Tisza köze.								
1	Bács-Bodrog megye . . .	11	48	4	297	816	118	1,294
2	Csongrád . . .	4	28	—	44	44	159	279
3	Heves megye . . .	3	29	—	115	15	5	167
4	J.-N.-K.-Szolnokm . . .	2	41	—	50	57	88	238
5	P.-P.-S.-Kis-Kunm. . .	6	54	—	311	132	73	576
	Budapest főváros . . .	13	9	1	9	—	—	22
	Pest megye összesen . . .	19	63	1	320	132	73	608
	Összesen . . .	39	209	5	826	1,064	443	2,586

Folyó szám	Az országrész és megye megnevezése	Nagyobb berendezési gőzmalmok	Egyszerű gőzmalmok	Nagyobb berendezési vízimalmok	Egyszerű vízimalmok	Szárazmalmok	Szélmalmok	Összesen
	d) Tisza jobb partja.							
1	Abauj-Tornamegye.	3	3	3	125	—	—	134
2	Beregmegye . . .	1	10	—	48	7	—	66
3	Borsodmegye . . .	1	13	2	106	—	—	122
4	Gömörmegye . . .	1	3	3	188	—	—	195
5	Sárosmegye . . .	1	—	—	210	—	—	211
6	Szepesmegye . . .	3	—	1	214	—	—	218
7	Ungmegye . . .	1	7	1	103	—	—	112
8	Zemplénmegye . .	4	16	1	137	3	1	162
	Összesen . .	15	52	11	1,131	10	1	1,220
	e) Tisza bal partja.							
1	Békésmegye . . .	1	46	—	—	41	27	115
2	Biharmegye . . .	3	59	1	403	163	17	651
3	Hajdumegye . . .	1	12	—	—	161	10	184
4	Máramarosmegye .	2	2	2	167	—	—	173
5	Szabolcsmegye . .	—	33	—	—	168	3	204
6	Szatmármegye . .	3	34	—	132	96	—	265
7	Szilágymegye . .	—	18	—	192	12	—	222
8	Ugocsa megye . .	—	9	—	23	—	—	32
	Összesen . .	10	213	3	917	646	57	1,846
	f) Tisza-Maros szöge.							
1	Aradmegye . . .	4	31	3	230	9	3	280
2	Csanádmegye . . .	—	27	—	47	8	31	113
3	Krassó-Szörénym. .	4	6	7	187	4	—	208
4	Temesmegye . . .	13	46	2	169	240	9	479
5	Torontálmegye . .	7	50	—	54	981	72	1,164
	Összesen . .	28	160	12	687	1,242	115	2,244

Folyó szám	Az ország rész és megye megnevezése	Nagyobb berendezési gőzmalmok	Egyszerű gőzmalmok	Nagyobb berendezési vizimalmok	Egyszerű vizimalmok	Száraz malmok	Szélmalomok	Összesen
	g) Erdély.							
1	Alsó-Fehérmegye .	—	2	—	303	—	—	305
2	Beszt.-Naszódm. .	—	—	3	187	—	—	190
3	Brassó megye . .	4	—	11	49	—	—	64
4	Csikmegye . . .	—	—	—	344	—	—	344
5	Fogarasmegye . .	—	—	1	124	—	—	125
6	Háromszékmegye .	—	1	1	196	—	—	198
7	Hunyadmegye . .	—	—	1	815	—	—	816
8	Kis-Küküllőmegye .	—	1	1	23	—	—	25
9	Kolozsmegye . .	3	2	2	170	1	—	178
10	Maros-Tordamegye.	—	—	2	158	—	—	160
11	N.-Küküllőmegye .	1	9	—	49	—	1	60
12	Szebenmegye . .	—	3	5	89	—	—	97
13	Szolnok-Dobokam. .	1	2	1	223	—	—	227
14	Torda-Aranyosm. .	—	—	—	289	—	—	289
15	Udvarhelymegye .	—	4	—	118	—	—	122
	Összesen . .	9	24	28	3,137	1	1	3,200
	Magyaror. összesen	122	788	81	12,439	3,197	650	17,277

A Duna balpartján, mint folyókban és patakokban bővelkedő területen, a vizimalmok az uralkodók, és pedig a közönséges vizimalmok hajtására; műmalmok mint hazánkban általában, a vizierőt itt is kevésbé alkalmazzák, legtöbb vízerő által hajtott műmalma van Nyitra megyének, mely dicsekedhetik vele, hogy területén állítottatott fel a legelső műmalom hazánkban. Gőzmalom csak elvétve fordul elő, 11 közül 7 megyében egyáltalán nincs és nagyobb számmal csak Nógrád megyében találunk egyszerű gőzmalmokat. A néhány száraz- és egyetlen szélmalom alig érdemel említést.

A Duna jobbpartján már egyetlen megye sincs, melynek területén gőzmalom ne volna, sőt nagyobb berendezésű gőzmalmok is csak két megyében, Komáromban és Veszprémben hiányzanak.

Rendkívüli sok egyszerű gőzmalom van Somogyban. A Duna jobbparti megyék vizimalmokban is felette gazdagok. Nemcsak számos kisebb folyó és patak kínálkozik itt malom hajtásra, hanem 6 megyének területét a Duna, háromét pedig a Dráva mossa s szolgál hajómalmok hajtására. Leggazdagabb vizimalmokban a Duna és Dráva közé ékelt Baranyamegye, hol nem kevesebb mint 615 vizimalmot találunk. Szárazmalom csak Tolna- és Fejérmegyében fordul elő nagyobb számban, szélmalmok itt sem játszanak szerepet.

Egy országrészben sincsenek oly általánosan elterjedve a gőzmalmok, mint a Duna-Tisza közén. A fővároson kívül is csaknem minden élénkebb forgalmi helyen van itt már gőzmalom, Pestmegyében 60 és pedig közülök 6 nagyobb berendezésű, Bácsmegyében pedig az 59 gőzmalom között 11 nagyobb berendezésűt találunk. Vizimalmokban azonban ez országrész szegény; a szárazmalmok, bár folyton fogynak, még most is elég nagy számmal fordulnak elő, különösen Bácsmegyében. A szélmalmok ez országrészben vannak leginkább elterjedve, a mi annak tulajdonítható, hogy a végtelen síkság leginkább lehetővé teszi a szélnek, mint hajtóerőnek, alkalmazását.

A Tisza jobbpartján a víz- és gőzerő által hajtott malmok uralkodnak kizárólag. Nagyobb berendezésű gőzmalma mind a 8 megyének van s ezekhez járul több-kevesebb egyszerű gőzmalom. A vizimalmok nagy tömegét itt is az egyszerű parasztmalmok képezik.

A Duna-Tisza köze után mindjárt a Tisza balpartján találunk legtöbb gőzmalmot; ámbar leginkább csak egyszerűeket. Vizimalom, tekintve a terület nagyságát és egy részének vizekben bővelkedését kevés van, legtöbb Bihar-, Szilágy-, Marmaros- és Szatmármegyékben, három megyében Szabolcs-, Hajdu- és Békésben egyetlen vizimalom sincs, de van sok szárazmalom, melylyel különben még a sok vizimalmu Bihar is bővelkedik.

A Tisza-Maros szöge is gazdagon el van látva gőzmalomokkal, és a nagyobb berendezésűek számát tekintve, mindjárt a Duna-Tisza köze után következik. Vizimalmokban sincs hiány, aránylag legszegényebb Torontálmegye, hol ellenben 981 szárazmalom van, mely számot az egész országban csak Bácsmegye 816 szárazmalma közelíti meg.

Az erdélyi részek malomiparát csaknem kizárólag a vizimal-

mok képezik, melyek közt 28 nagyobb berendezésüt is találunk. Gőzmalom nem sok van, 6 megyében egyáltalán nincs is.

Hogy a különböző nemű malmok felett a 7 országrész mily arányban osztozik, a következő százalékszámok mutatják:

	Nagyobb ber. gőzmal- mok	Egyszerű gőzmalomok	Nagy ber. vizimalmok	Egyszerű vizimalmok	Száraz- malmok	Szélmalomok	Összesen
Duna bal partja . .	3·28%	2·29	16·05	21·88	0·38	0·15	16·03
Duna jobb partja . .	13·94%	14·21	11·11	24·27	6·94	4·92	19·74
Duna-Tisza köze . .	31·96%	26·52	6·17	6·64	33·28	68·16	14·97
Tisza jobb partja . .	12·30%	6·60	13·58	9·09	0·31	0·15	7·06
Tisza bal partja . .	8·19%	27·01	3·71	7·37	20·21	8·77	10·69
Tisza-Maros szöge . .	22·95%	20·31	14·81	5·53	38·85	17·70	12·99
Erdély	7·38%	3·06	34·57	25·22	0·03	0·15	18·52
Összesen . .	100·00%	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

A nagyobb berendezésű gőzmalomoknak tehát közel egy harmada a Duna-Tisza közére, közel egy negyede pedig a Tisza-Maros szögére esik. A közönséges gőzmalomoknál a Tisza balpartjáé az elsőség, bár a Duna-Tisza köze nagyon megközelíti. A vizimalmok mindkét osztályánál Erdély áll legelől, bár az egyszerű vizimalmok tekintetében a Duna két partja nem igen áll mögötte. A szárazmalomoknak csaknem összes kontingensét három országrész, a Tisza-Maros szöge, Duna-Tisza köze és a Tisza balpartja állítják ki, a szélmalomok végre jórészt a Duna-Tisza közre és Tisza-Maros szögére esnek.

Jelen felvétel, a mint a fentebb közölt kérdőívől is látható, a személyi viszonyoknak is különös figyelmet szentelt, mielőtt azonban ezek ismertetésébe fogvánk, szükségesnek látszik malmaink jogállását, legalább futólag, szintén megérteni.

A malomtartási jog hazai törvényeink szerint a királyi kisebb haszonvételek közé tartozik, tehát kizárólag a földesurakat illeti. Birhattak ugyan földesuri engedéllyel, bizonyos meghatározott taksa fizetése mellett, jobbágyok is malmokat, de annak birtokában

nem érezhették magukat biztosan, mert a törvény a földesuraknak föltétlenül megengedte a kibecslést. Még a szabadelvű 1836. VI. t.-cz. is ezt mondja: „ha valamely jobbágy földesuri engedménnyel *bármelynemű malom*, vagy más királyi adományból származott urjussnak lenne birtokában, azt az uraság urbéri uton, a dolog eddigi egész voltában leendő fentartása mellett, a tett épületeknek és minden javításoknak törvényes uton eszközendő igaz megbecsülése és a törvényesen rajta fekvő pénzeknek megtérítése mellett visszaveheti“. Sőt törvényünk annyira megy, hogy ha a jobbágy privilegiumot vagy szerződést mutatna is fel és tulajdonjogát a valóságos használat is támogatja, e jogát a földesur a rendes törvénykezés útján még akkor is elenyészteszheti.

A malomtartási ur jogot az 1852. márczius 2-án kelt és az 1861-k-i országbirói értekezet által érvényesnek elismert urbéri nyílt parancs is határozottan fentartja, sőt az 1872-ik évi ipartörvény sem érintette.

Elképzelhetni, mily békó volt a földesuri jog malomiparunkon s mennyire gátolta ezt egészséges fejlődésében és ha gőzmalmainknak nem sikerül leküzdeni ez avult intézményeket, malomiparunk sohasem éri el azt a magas fejlettséget, mely most iparunk egyik főbűszkeségét képezi. A gyakorlat ugyanis nem igen kényszerítette a gőzmalmokat a földesuri jog alá, abból indulva ki, hogy bár az 1836. VI. t.-cz. valamennyi malomra kiterjed, a gőzmalmokra, mint-hogy ilyenek akkor még nem voltak, ki nem terjedhet. De hogy az avult felfogás sokáig nem adta meg magát, arról bizonyosságot tesz az 1880. évi XXXIV. t.-cz., mely szükségesnek látta kimondani, hogy: a kizárólag gőzerőre berendezett és állandóan gőzerőre működő malmokra a földesuri malomjog nem terjed ki, felállításuk a földesuri malomjog szempontjából nem korlátozható, sem azok üzlete a malomjog czimén taksával, vagy egyéb szolgáltatással nem terhelhető. Sőt visszaható erővel kimondja, hogy az ilyen malmok után eddig a földesuri malomjog czimén akár birói ítélet által, akár egyébként megállapított minden fizetés és szolgáltatás, a törvény hatálybaléptétől kezdve megszüntettetik.

Ezen rövid kitérés után immár áttérhetünk a *személyi viszonyok* ismertetésére. Malomiparunknál a jelen adatgyűjtés szerint összesen 44,118 egyén talált alkalmazást. Összehasonlítva ezen számot az 1873-k-i malom-iparstatisztikai felvétel alkalmával konstatált

40,680 malomiparral foglalkozó egyénnel, azt látjuk, hogy e tizenkét év alatt a létszám 3438-czal vagyis 8·45%-kal emelkedett. Bár csekélynek is látszik ez emelkedés, mégis egész megnyugvással vehetjük tudomásul, mert azon körülmény, hogy daczára malmaink nagymérvű fogyásának, malomiparosaink száma mégis emelkedik, arról tesz tanubizonyságot, hogy malomiparunk belterjességében sokat nyert és folyvást izmosodik; de figyelemre méltó ez emelkedés azért is, mert jelenleg az egyre tökéletesbülő munkagépek igen sok emberi erőt gazdálkodnak meg és pótolnak.

Hogy a malomiparral foglalkozó egyének jelenlegi létszáma miként oszlott meg foglalkozásuk minősége szerint, azt a következő kimutatás tünteti fel. És itt mellőzve az országrészek és megyék szerinti megoszlást, melyre nézve utalhatunk az I. sz. táblázatra; csakis az országos összeget és itt is az egyszerű vízi-, száraz- és szélmalmok személyzetét egy összegbe foglalva, adjuk. E szerint volt:

	A nagyobb ber. gőz- malmoknál	Az egysz. gőz- malmoknál	A nagyobb ber. vízi- malmoknál	Az egysz. vízi-, száraz- és szél- malmoknál	Együtt
az önálló iparosok száma	156	1,067	103	19,401	20,727
az üzletvezetők és tisztviselők száma	658	364	95	1,337	2,454
a segédek száma	723	1,167	321	6,048	8,259
a 16 éven felüli <i>állandó</i> munkások száma	3,467	1,237	269	727	5,700
a 16 éven aluli <i>állandó</i> munkások száma	45	31	11	48	135
a napszámosok száma	2,036	545	93	416	3,090
a 16 éven felüli tanoncok száma	82	109	30	961	1,182
a 16 éven aluli tanoncok száma	37	77	12	835	961
a 16 éven felüli és a gyártelepen kívül dolgozók száma	80	107	—	—	187
a 16 éven aluli és a gyártelepen kívül dolgozók száma	4	25	—	—	29
a csak időnként használt munkások száma	20	24	18	1,332	1,394
Összesen	7,308	4,753	952	31,105	44,118

Az önálló iparosok száma a malmok minden neménél jóval meghaladja maguk a malmok számát, mi abban találja magyarázatát, hogy sok malom több társiparos tulajdonát képezi, mely esetben ezek mint önálló iparosok külön-külön vétettek számba. Itt említjük még meg, noha nem az önálló iparosokról, hanem csak a tényleg létező 17,277 malomról lett kimutatva, hogy azok közül 2,811 (16.27%) a kereskedelmi cégjegyzékben be van jegyezve, 14,466 (83.73%) ellenben nincs és hogy 4,342 (25.13%) malomüzlet bérben, 12,895 (74.64%) a tulajdonos és 40 (0.23%) részvénytársaság által folytattatik. E 40 részvénytársulat 12.750,250 frt névleges részvénytőkével birt, melyből 12.589,250 frt tényleg be is van fizetve. Az elsőbbségi kölcsöntőke csak 258,200 frtra, a tartalékalap ellenben 4.663,348 frt 78 kr-ra rugott.

A nagyobb berendezésű malmok sok munkást foglalkoztatnak s igen kedvező viszonynak mondható, hogy az *állandó* munkások erősen meghaladják az ideiglenes napszámosok számát. Az egyszerű malmokban jóformán az összes teendőket az önálló iparosok és ezek segédei végzik, ezeknél aránylag kevés egyéb munkás talál alkalmazást, különösen kevés állandólag; az időnkint használt munkások, kik a szükséghez képest fogadtatnak fel s bocsáttatnak el, nagyobb szerepet játszanak.

Az eddigiekből is eléggé kitűnt, hogy malmainknál mily *hajtóerők* alkalmaztatnak, mert a malmok egyes nemeinek feltüntetésével a hajtóerőt is mindenkor megjelöltük. Pótlólag azonban meg kell említenünk, hogy a 122 nagyobb berendezésű gőzmalom közül 25-nél gőzerőn kívül vízerő is alkalmaztatik, a 788 egyszerű gőzmalom között pedig 2-nél állati erő is, 15-nél szél-erő is és 16-nál vízerő is. A 12,439 egyszerű és 81 nagyobb berendezésű vizimalom mind kizárólag vízerőre, a 3,197 szárazmalom, egy emberi erőre berendezett malmon kívül, kizárólag állati erőre, a 650 szélmalom pedig kivétel nélkül csakis szél-erőre van berendezve. A szárazmalmoknál összesen 4,023 járgány, a szélmalmoknál pedig 869 szélkerék van alkalmazva.

A vízerő részint vízikerekek, részint turbinák által hasznosítatik, számukat és lóerejüket a következő kimutatás adja:

	v i z i k e r é k		t u r b i n á k	
	száma	lóereje	száma	lóereje
nagyobb ber. gőzmalmoknál .	26	519	10	421
egyszerű gőzmalmoknál . .	25	126	—	—
nagyobb b. vizimalmoknál .	151	1,572	14	811
egyszerű vizimalmoknál . .	18,736	45,757	—	—
Összesen . .	18,938	47,974	24	1,232

A kerekek tehát a turbinák felett nagy túlnyomósággal bírnak, ez utóbbiak csak a nagyobb berendezésű malmoknál találhatnak alkalmazást, a mennyiben nagyobb erő kifejtésre alkalmasak, nagyobb mérvű elterjedésök felette kívánatos volna. A fentebbi számok is mutatják, mennyivel nagyobb munkaerőt képviselnek a turbinák, mert míg átlagosan minden egyes turbinára 51·33 lóerő esik, addig a vizikerekek átlagos lóereje csak 2·53. Arra az ellenvetésre, hogy ez összehasonlítás nem egészen jogosult, mert a turbinák csakis a nagyobb berendezésű és következőleg költségesebben épült malmoknál fordulnak elő, a vízi kerekek legnagyobb részét ellenben az egyszerű vizimalmok adják, utalhatunk a nagy. ber. malmoknál alkalmazott vizikerekre. A gőzmalmoknál ugyanis csaknem egészen 20, a vizimalmoknál pedig 10·4 átlagos lóerővel bírnak, tehát korántsem annyival, mint a turbinák.

A gőzgépek száma és lóereje a következő volt:

	a nagy. berend. g ő z m a l m o k n á l	az egyszerű
a) az elmozdithatlan gőzgépek száma	139	311
b) az elmozditható „ „	13	489
összesen	152	800
a kazánok száma	340	904
a gőzgépek <i>effektív</i> lóereje	19,492	10,180

A nagy berendezésű gőzmalmok gépeinek legnagyobb része (91·45%) elmozdithatlan, míg az egyszerűeknél az elmozditható gépek jelentékeny többséget (61·11%) mutatnak, minthogy az utóbbiak sorában sok az olyan gazdasági malom, hol a téli és tavaszi hónapokban a cséplőgépek locomobiljai használatnak. A nagyobb berendezésű gőzmalmoknál átlagosan 159·8 effectív lóerejű gőzgépek vannak alkalmazásban, míg az egyszerű gőzmalmoknál csak 12·9 átlagos lóerejűek.

Ha a fenti kimutatást a vizikerekek lóerejével összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a vízi hajtóerő még jelenleg is nagyobb lóerőt képvisel, mint a gőzerő, vízi malmaink összes lóereje ugyanis 47,329, gőzmalmainké pedig csak 29,672 és így malmaink összes lóerejéből az előbbiekre 61·46%, az utóbbiakra csak 38·54% esik. Nem szabad azonban felednünk, hogy e feltűnő arány tisztán csak a gőz- és vizimalmok különböző számából folyik és természetes, hogy a 12,520 vizimalom együttesen nagyobb lóerőt képvisel, mint a csak 910 gőzmalom. Ha azonban azt nézzük, hogy átlagosan egy malomra a malmok különböző neménél hány lóerő esik, a következő számokat nyerjük:

egy malomra esik átlagosan
az összes lóerőt tekintve

a nagyobb berend. gőzmalmoknál	167·40
az egyszerű gőzmalmoknál	13·08
a nagyobb berendezésű vizimalmoknál	29·42
az egyszerű vizimalmoknál	3·70

Ez átlagszámok is világosan mutatják, hogy a nagy. berendezésű gőzmalmok mily aránytalanul nagyobb átlagos hajtóerő felett rendelkeznek, mint a többi malmok; de még helyesebb képet nyújtunk gőzmalmaink bámulatos munkaerejéről, ha felemlítjük, hogy a budapesti 13 nagyobb berendezésű gőzmalom 11,414 lóerő felett rendelkezik és így egy malomra átlagosan 878 lóerő esik.

Ebből folyik az is, mit alább a termelési viszonyoknál bővebben kifejtünk, hogy az összes megőrölt mennyiségből a nagyobb berendezésű gőzmalmokra, daczára, hogy az összes malmainknak csak 0·70%-kát képezik, mégis 42·63% esik, tehát majdnem a fele.

A nagyobb gőzmalmok általában kőszénét használnak *tüzelő anyagnak*, némelyik azonban fát is, az egyszerű gőzmalmok már csaknem egyenlő arányban használnak fát és kőszénét, sőt néha szalmával is fűtenek.

Az őrlést közvetlenül a malomkövek vagy őrlőhengerek végzik. Két malomkő egymás felett, képezi a *malom-kőjáratot*, mely a gabnaneemeket az őrlés minémüsége szerint meghántja, felaprózza vagy összezuzza. Jelen felvétel alkalmával a malom-kőjáratok száma a következő volt:

	a malom-kőjáratok száma
a) a nagy. ber. gőzmalmoknál	1,014
b) az egyszerű „	1,983
c) a nagy. ber. vizimalmoknál	321
d) az egyszerű „	18,996
e) a szárazmalmoknál	3,680
f) a szélmalmoknál	1,343
összesen	27,337

Magyarországon tehát 1885. év elején 27,337 malom-kőjárat volt működésben és minthogy az 1873-iki felvétel még 38,144-et talált, ez utóbbi 12 év alatt számuk 10,807-tel vagyis 28·33%-kal megfogyott. E hanyatlás azonban csak látszólagos; az egyszerű malmok erős fogyásának természetes következménye ez, mely körülményt a gőzmalmok és általában a nagyobb berendezésű malmok felvirágzása, annál kevésbé ellensúlyozhat, minthogy ezeknél a malomkövek helyett már igen elterjedt az őrlőhengerek alkalmazása, miről részletesebben alább szólunk.

Különben malmainkat, a kőjáratok szerint csoportosítva, a következő kimutatás tünteti fel: ¹⁾

Kitűnik e táblázathól, hogy a nagy. ber. gőzmalmok birnak a legnagyobb számú kőjáráttal is, mi, tekintve, hogy ép ezek használják leginkább az őrlőhenger-malmokat is, feltűnő volna, ha nem tudnók, hogy a jelenlegi őrlési rendszernél a finomabb dunsztok megőrlésére és a gabona hegyének lekoptatására csakis malomkövek használatnak; innét van azután az is, hogy éppen a budapesti nagy gőzmalmok rendelkeznek egyuttal a legtöbb kőjáráttal is. Így például a pesti hengermalom 50, a Pannonia részv. társulat 48, a Hagenmacher Henrik-féle gőzmalom 42 stb. kőjáráttal birnak. Az egyszerű gőzmalmoknak 54·70%-a csak két kőjáráttal bir, 18·40% pedig 3 és 10·53% 4 kőjáráttal, ezeknél 13 kőjárat a maximum és ilyenekkel is csak egy malom bir, ez is azonban megjegyzi felvételi lapjában, hogy ez idő szerint csak két malom-kőjárat van használatban. A nagy. ber. vizimalmok között 15 kőjárat a legtöbb és a legnagyobb szám ezeknél is a 2 vagy 3 kőjáráttal biró malmokra esik, pótolván itt is a hiányt a hengerőrlőjáratok. Az egyszerű vízi-

¹⁾ Lásd táblázatot a 68. oldalon.

				A nagy. ber. gőzmalmok	Az egyszerű gőzmalmok	A nagy. ber. vízmalmok	Az egyszerű vízmalmok	A szárazmal- mok	A szélmalmok
				k ö z ü l					
1	kőjáráttal bir	. . . . .	—	86*)	7	8,151	2,757	115	
2	"	"	20	431	22	2,977	410	380	
3	"	"	12	145	16	776	21	152	
4	"	"	20	83	9	364	6	3	
5	"	"	9	18	9	62	2	—	
6	"	"	14	13	5	61	1	—	
7	"	"	10	3	4	15	—	—	
8	"	"	7	6	5	20	—	—	
9	"	"	3	—	2	6	—	—	
10	"	"	8	2	1	3	—	—	
11	"	"	2	—	—	—	—	—	
12	"	"	2	—	—	1	—	—	
13	"	"	—	1	—	—	—	—	
14	"	"	1	—	—	—	—	—	
15	"	"	1	—	1	—	—	—	
16	"	"	—	—	—	1	—	—	
18	"	"	1	—	—	—	—	—	
20	"	"	2	—	—	—	—	—	
21	"	"	1	—	—	—	—	—	
22	"	"	1	—	—	—	—	—	
24	"	"	—	—	—	1	—	—	
30	"	"	1	—	—	1	—	—	
35	"	"	1	—	—	—	—	—	
36	"	"	1	—	—	—	—	—	
38	"	"	1	—	—	—	—	—	
41	"	"	1	—	—	—	—	—	
42	"	"	1	—	—	—	—	—	
48	"	"	1	—	—	—	—	—	
50	"	"	1	—	—	—	—	—	
A malmok száma . . .				122	788	81	12,439	3,197	650

*) 2 malom csak őrlőhenger-járáttal bir, malomköve nincs.

malmoknak 65·52%-a csak 1, 23·93%-a csak 2, 6·24%-a csak 3 és 2·93%-a csak 4 kőjárattal bir, melyek együtt az összes számnak 98·62%-át képezik. És ha mégis találunk itt is oly egyszerű vizi-malmokat, melyek 16, sőt 24 és 30 kőjárattal birnak, e feltűnő körülmény magyarázatául megemlítjük, hogy ezek nagy. ber. vizi-malmoknak azért nem voltak felvehetők, mert legfeljebb 3—4-féle lisztet gyártanak, de évi termelésük is fölötte csekély. Így például a 30 kőjáraira berendezett Késmárk városi malom évenként csak 850 m.-mázsa rozsot dolgoz fel, a 24 kőjárattal biró Szamosujvár városi malom nagyobb mennyiséget öröl ugyan, de csak 3-féle lisztet gyárt stb. stb.

A szárazmalmok túlnyomó többsége 86·24% egy köre jár, jelentékenyebb, 12·82%, még a két köre járó malmok száma, de ezen felül számuk folyvást apad és 6 kőjáraira csak egy szárazmalom van berendezve, hol szélerő is használtatik, évi termelése azonban alig haladja meg a 600 métermázsát. A szélmalomok közt a 2 kőjáros az uralkodó és ezenkívül több jár 3 mint egy köre, négy kőjáros azonban csak három van és ez képezi egyuttal a maximumot is.

Az egyszerű vizi-, száraz és szélmalomoknál a jelen statisztikai felvétel nem terjeszkedett túl a malom-kőjáratok tudakolásán, a többiekre nézve azonban a kőjáratok rendszerét is kutatta és a következő adatokat nyerte:

	Mily rendszerű kőjáratot használnak a		
	nagy ber. gőzmalmoknál	az egyszerű gőzmalmoknál	nagy. ber. vizimalmoknál
francia rendszerűt . .	696	566	215
magyar „ . .	202	1,350	86
német „ . .	78	36	20
tót „ . .	—	31	—
hollandi „ . .	38	—	—
összesen . .	1,014	1,983	321

A nagy. ber. gőzmalmoknál tehát a francia rendszer az uralkodó, habár a magyar rendszer is jelentékeny tért foglal, az egyszerű gőzmalmoknál pedig éppen az utóbbi lép előtérbe; a nagy. ber. vizi-malmok kőjáratai szintén túlnyomólag francia rendszerűek, a magyar rendszer körülbelül egy harmadát teszi az összes számnak.

Vannak ezenkívül német, tót és a két budapesti nagy. ber. árpa-gyönggyárnál hollandi rendszerű kőjárat is.

Kimutatásunk a kétféle gőz és nagy. ber. vizimalmokban a malomkövek származási helyére is kiterjeszkedik, az egyszerű malomknál hasonló felvétel fölösleges is lett volna, minthogy azok csaknem kivétel nélkül hazai malomköveket használnak. Volt pedig a használt malomkőjáratok közül:

	belföldi	ausztriai	külföldi
a) a nagy. ber. gőzmalmoknál . . .	363	137	514
b) egyszerű „ . . .	1,756	86	141
c) nagy. ber. vizimalmokban . . .	193	55	73
összesen . . .	2,312	278	728

Az összes számot tekintve tehát a belföldről került ki a legtöbb kő, de nagyobb számmal látták el magukat külföldi, különösen francia malomkövekkel is; már első műmalmunk is, a nagysurányi Franciaországból, a legkitünőbb malomkövek hazájából La-Ferté sous Jouarre mellől hozatta köveit, és a mint egy egykoru feljegyzésből olvassuk, egy garathoz való 4 láb 2 hüvelyk átmérőjű parkő a szállítással, eligazítással és behelyezéssel együtt 850—900 p. forintba került, míg ma alig 400—450 frtba kerül egy ily malomkőjárat.

Általában kevés helyen fordul elő oly minőségű kő, mely a malomkövektől megkívántató kellékeknek megfelel. Ez természetesen monopolisztikus helyzetet teremt és már a múlt század elején törvényhozási intézkedésre volt szükség, hogy gát vettessék a természetadta monopolium birtokában levők kapzsiságának. Az 1715-ki királyi decretum 90. cikke ugyanis kimondja, hogy mivel a malomkövek ára Barsmegyében Geletneken, Beregben Muzsalyon, Zemplénben Sárospatakon és a többi helyeken is annyira felemeltetett, hogy az a malomkő, mely előbb 4½ frton meg volt szerezhető, 9 frtnál alább nem kapható, a malomkövek árát, az illető megye közreműködése mellett, kinevezendő királyi biztosok fogják megállapítani, az idők és viszonyokhoz mért igaz érték szerint.

Jellemző ez adat malomiparunk múltjára, ma már csak a közlekedési eszközök bámulatos fejlettsége mellett sem foroghat fenn ily intézkedés szüksége és különben is, mint már fentebb említettük, nagyobb berendezésű malmainknál a malomkőjáratok mellett, mind-

inkább terjed a *hengerek* alkalmazása. A kezdeményezés érdeme az 1839-ben alakult *pesti József-hengermalomé*, mely először alkalmazott hazánkban aczélhengereket. Általános elterjedésük azonban, valamint a malomiparban valóban korszakot alkotó jelentőségük 1873-tól számítható, midőn a Ganz és társa-féle részvénytársaság a Mechwart-féle hengerszékek készítésére szabadalmat nyert. E hengerszékek kemény öntöttvasból készülnek s rendkívüli szilárdságuk és tartósságuknál fogva igen nagy előnnyel bírnak a többi anyagból készült hengerek fölött. A mi a hengerjáratok alkalmazásának főelőnyét az őrlemények finomsága tekintetében illeti, az abban áll, hogy míg a kőjáratoknál az őrlőfelület igen nagy és az őrlendő gabona utja a két kő között körülbelül egy 300 mm. hosszú görbevonalat képez, a hengerrendszerénél az őrlendő anyag a két henger közt csak néhány m.-méternyi rövid utat tesz, előbbi esetben a gabonanem külső héjja a hosszú surlódás alatt nagyon összezuzatik és a liszt közé finom por alakban igen sok korpa elegyedik, mely többé aztán ki sem választható, a hengerek azonban csak egy pillanatig gyakorolván nyomást a gabonára, a héj sokkal épebben marad, az apróra nem zuzott korpa nem vegyül a liszt közé és így sokkal tisztább őrleményt nyerünk. Innen van az, hogy a hengerek alkalmazása mellett körülbelül 10%-kal több esik a finom lisztre, mint a kövekkel való őrlésnél.

De nemcsak az őrlemények finomságára van nagy hatással a hengerek alkalmazása, hanem a hajtóerő kihasználására is; mert ugyanezen erő, mely egy malom-kőjáratot hajt, elégséges három hengerpár hajtására. Ez összehasonlítás természetesen az őrlőkövek felületeitől, a hengerek szerkezetétől, az őrlőanyag minőségétől stb. is függ; például egy egyszerű Mechwart-féle hengerszék 3 lóerőnek megfelelő erő alkalmazása és egyszeri darálás mellett 24 óra alatt 500 mm-átsát képes előállítani, míg a magas őrlésnek megfelelő teljes folyamat mellett 24 óra alatt csak 50 m. mázsa munkaképességgel bír.

A Ganz-féle gyárban készülő Mechwart-féle hengerszékek, ugyszólván évről évre czélszerű javításokkal tökéletesbitve, ma már az egész világban elterjedtek. Legfényesebben tanuskodik erről azon körülmény, hogy 1885. szeptember hó végeig a Ganz-féle cég összesen, 12,757 ily hengerszéket készített körülbelül 12—13 millió forint értékkel. Az előállított hengerszékek számából csak 2,223

esik Magyarországra, míg tulnyomó részük, 10,534, külföldre szállított. A külföldi országok közül különösen az Ausztriába, Németországba és Oroszországba szállított hengerszékek száma egyenként véve csaknem eléri a magyarországi számot. Szállít a gyár különben Egyiptomba, Indiába, Amerikába és Ausztráliába is hengerszékeket; Angliába, a par excellence gépgyártó országba is 421 hengerszékot szállított, a mi Magyarországra nézve mindenesetre nagy vívmánynak mondható.

Kevésbbé örvendetes azonban, hogy hazánkban, kiterjedt malomiparához képest, még mindig aránylag kevés hengerszék talál elhelyezést. Eltekintve az egyszerű vizi-, szél- és szárazmalmoktól, a hol a hengerszékek alkalmazása szintén könnyen volna megejthető, vidéki egyszerű gőzmalmainkat is nagy mulasztás terheli e tekintetben. Nagyobb részüket saját és a nagy közönség érdeke sem képes rábírní, hogy a haladás vívmányát értékesítsék és primitív felszerelésükkel a gabonát jóformán csak úgy rontják, mint a közönséges száraz- vagy szélmalomok.

Különben, hogy miként voltak a hengerszékek malmainknál elterjedve, az a következőkből látható:

	a henger- székek száma	az órlőhen- hengerek száma	ezek közül volt:		
			belföldi	ausztriai	kül- földi
			hengerek		
a) a nagy ber. gőzmalmoknál	1,843	6,553	1,765	57	21
b) az egyszerű „	132	377	123	7	2
c) a nagy. ber. vizimalmoknál	217	714	171	36	10
Összesen	2,192	7,644	2,059	100	33

Míg tehát a 122 nagy ber. gőzmalomnál 1,843 hengerszék és a 81 nagyobb ber. vizimalomnál 217 hengerszék volt alkalmazásban, addig a 788 egyszerű gőzmalomnál csupán csak 132 darab.

A hengerszékek legnagyobb része belföldi és pedig a Ganz-féle gyárból került ki, alig tévén számot a Láng L. és Wörner J. és Társa-féle hengerszékek és ha mégis azt látjuk, hogy összesen kevesebb hengerszékot mutatunk ki, mint a mennyi fentebbi adatunk szerint a Ganz-féle gyárból elhelyeztetett, az kis részben a felvétel hiányosságából, nagyrészt azonban abból a körülményből magyarázható, hogy az alkalmazott hengerszékek egy része valószínűleg egyes egyszerűbb gőzmalmok megszüntetése következtében, vagy malomégések folytán már használaton kívül van helyezve.

A hengersizékeken és malom-kőjáratokon kívül még a következő munkagépeket írta össze felvételünk:

Megnevezése a munkagépeknek

I. A gabonatisztításnál előforduló gépek:	a nagy ber. gőzmalmoknál	az egysz. gőzmalmoknál	a nagy ber. vízimalmoknál
1 Gabonatisztítók	304	144	70
2 Tarárok v. aspirátorok . . .	442	33	78
3 Trieurök, konkoly-fogók . . .	1,005	129	140
4 Gabona-osztályzó hengerek . .	397	11	66
5 Hántók	315	63	70
6 Kefélő gépek	102	4	7
7 Delejvas	53	1	2
II. Az őrlésnél előforduló gépek;			
1 Darahengerek	568	29	120
2 Griz-, dercze- és lisztelválasztó-hengerek	1,838	64	250
3 Griz- és dercze-hengerek . . .	1,046	23	119
4 Rázó-sziták	2,289	108	231
5 Griz- és dercze-tisztító gépek .	3,162	77	254
6 Liszthengerek	1,237	263	249
7 Detacheurök	139	—	25
8 Lisztkeverők	128	3	51
9 Elevátorok	1,954	54	183
10 Felhuzók	3,066	219	478
11 Végtelen csavarok	963	27	78
12 Egyebek	14	2	2

A hajtóerő nagysága, a malomkő és hengerjáratok száma és szerkezete, az egyéb munkagépek, az alkalmazott személyzet, im azon tényezők, melyeknek együtthatása adja a malom teljesítési képességét. Statisztikánk az őrlési képesség feltüntetésére is kiterjeszkedett, az érdekes eredményeket azonban később, a tényleges termeléssel kapcsolatban fogjuk megismertetni, ezuttal csak a következő kis kimutatásra szorítkozunk:

az egy napi őrlőképesség kategóriái mm.-ban	a nagy, az egyszerű ber. gőzmalmok	a nagy, az egyszerű gőzmalmok	a nagy, az egyszerű ber. vízi malmok	az egyszerű vízi malmok	a száraz-malmok	a szél-malmok
mm. napi őrlőképességgel bir			k	ö z ü l		
1— 5	1	3	4	9,176	2,249	217
5— 10	3	7	10	2,106	744	212
10— 20	3	122	21	740	171	110
20— 30	7	94	13	230	32	63
30— 40	6	105	9	77	1	18
40— 50	6	106	3	56	—	15
50— 100	41	238	11	50	—	14
100— 500	36	110	10	4	—	1
500—1,000	7	3	—	—	—	—
1,000—1.500	4	—	—	—	—	—
1,500—2,000	7	—	—	—	—	—
2,000-en felül	1	—	—	—	—	—

A malmok száma 122 788 81 12,439 3,197 650

Legnagyobb terjedelmű skálát a nagy. ber. gőzmalmok mutatnak, ezeknél míg egyrésről egy árpagyönggyár csak 5 mm. árpát képes megdarálni, másrésről olyannal is találkozunk, mely naponként 2,600 mm. búzát képes feldolgozni. Legszámosabb különben az 50—100 és 100—500 mm. napi őrlőképességgel biró nagy ber. gőzmalom.

Az egyszerű gőzmalmok őrlőképessége 500—1,000 mm. mig terjed, de ilyen csak 3 malom van és azok közül kettő Budapesten csak árpa- és kukoriczadarálással foglalkozik és 600 mm. napi őrlőképességgel 120 illetve 114 ezer métermázsát darált 1884-ben. A harmadik malom ugyancsak 600 mm. napi őrlőképességgel, Baranyamegyében Főherczeglakon van elhelyezve; évenként 7—8000 métermázsa gabonát öröl, de csak kétféle lisztet készít. Mig tehát a nagy. ber. gőzmalmoknak 45·08%-ka naponta 100 mm. gabonár felül képes megörölni, addig az egyszerű gőzmalmoknak csak 14·34%-ka bir 100 mm.-nál nagyobb napi őrlőképességgel. A nagy. ber. vízi-malmoknál a 100—500 mm. napi őrlőképesség a maximum, valamint az egyszerű vízi- és szélmalomoknál is. Az egyszerű malmok mind három neménél azonban legtöbb az egészen kis malom, mely 1—5 vagy 5—10 métermázsát képes napjában megörölni. Különben az

említett egyszerű malmok között, aránylag a szélmalomok birnak legnagyobb napi őrlőképességgel.

A nagyobb berendezésű malmoknál és egyszerű gőzmalomoknál az iránt is gyűjtettek adatok, hogy a nap mely szakában vannak működésben; mire nézve a következő kimutatás ad felvilágosítást:

a m a l o m			
	csak nappal	kivételesen éjjel is	rendszeresen éjjel is
	d o l g o z i k		
a) a nagy. ber. gőzmalomok közül	17	46	59
b) az egysz. „ „	455	319	14
c) a nagy. ber. vízi „ „	5	31	45
összesen . .	477	396	118

A nagy. berendezésű gőzmalomoknak közel fele, a vízimalmoknak pedig több mint fele rendszeresen éjjel is dolgozik, s az előbbieknak csupán 13·93%-a, az utóbbiaknak pedig 6·17%-a dolgozik kizárólag nappal. Kivételesen különben sok egyszerű gőzmalom is dolgozik éjjel-nappal, sőt 14 olyan is akad, mely rendszerint éjjel is dolgozik.

A malmok minőségére következtethetünk abból is, ha vizsgáljuk, hogy malmaink miként üzik az őrlést. Erre nézve szolgáljon a következő kimutatás:

a m a l m o k k ö z ü l			
	eladásra	pénzért vámra	saját fogyasztásra
	ü z i a z ő r l é s t		
a) nagy. ber. gőzmalom	110	12	—
b) egyszerű „	60	693	—
c) nagy. ber. vízimalom	68	13	—
d) egyszerű „	518	6,058	5,206
e) szárazmalom . . . . , .	12	399	2,542
f) szélmalom	2	93	524
együtt	770	7,268	8,272
			967

A nagy. berendezésű gőzmalomok legnagyobb része (90·16%) eladásra őröl, az egyszerű gőzmalomoknak csak 7·62%-a, pénzért 87·95%-a, saját fogyasztásra pedig 4·43%-a őröl, a nagy. berende

zésü vizimalmok ismét leginkább eladásra dolgoznak, bár a bérért dolgozók száma is eléri a 16·04⁰/₀-ot. A többi egyszerű malmok többnyire vámra vagy pénzért örölnek, eladásra a vizimalmoknak csak 4·16⁰/₀-a, a szárazmalmoknak csak 0·37⁰/₀-a, a szélmalmoknak csak 0·31⁰/₀-a, ez utóbbiaknál tehát gyakoribb a saját fogyasztásra való őrlés.

A malmok jelentékeny számu *igavonó állatra* szorulnak s bár számos gőzmalom van már jelenleg közvetlen összeköttetésben a vasutakkal, még a nagy. ber. gőzmalomok közt is sokkal több az olyan — köztük a budapesti gőzmalomok is — mely kisebb-nagyobb távolságról tengelyen kénytelen szállítani a nyers gabonát, vagy elszállítani saját termékét, a szárazmalmoknál pedig a hajtóerőt is az igavonó állat képezi. Jelen felvétel alkalmával találtatott:

	ló	egyéb vonó állat
a) a nagy. ber. gőzmalomoknál	549	26
b) az egyszerű	488	25
c) a nagy. ber. vizimalmokban	246	30
d) az egyszerű	4,604	949
e) a szárazmalmoknál	1,717	85
f) a szélmalomoknál	65	1
együtt	7,669	1,116

A malmok berendezésében igen fontos a *világítás* kérdése is. Nemcsak arról van itt szó, hogy a munkához szükséges minél intenzívebb világosság álltassék elő, hanem arról is, hogy a tűz támadása lehetőleg megakadályoztassék. A malmok köztudomásúlag nagyon tűzveszélyes objectumok, a levegőben szerte szállongó finom lisztpor igen könnyen tüzet fog és könnyen robbanást idéz elő, a világításnak tehát szükségkép olyannak kell lenni, hogy a láng közvetlenül ne érintkezze a lisztporral telt levegővel. A tűzveszélyesség csökkentésére rendkívüli befolyása van a villanyvilágításnak, ez által a világítás okozta robbanás csaknem egészen ki van zárva a lehetőségek közül. A villanyvilágítás nagyobb malmoknál kezd is magának tért hódítani, a mint az a következő számokból is látható:

	nagy. ber. gőzmalomoknál	egyszerű gőzmalomoknál	nagy. ber. vizimalmokban
	a l k a l m a z v a	v o l t	
villany	19	—	5
gáz	17	—	3
kőolaj és olaj	88	676	72
gyertya	—	7	2

Ezen itt közlött számok a malmok számával részben azért nem egyeznek, mert több malom csak nappal dolgozik, míg mások kétféle világítást is használnak.

Mily gyakran okoz a világítás malmainknál tűzvészt, arra adataink nem felelnek, bár a tüzesetekre nézve történt némi nyomozás, melynek eredménye a következő:

A malom fennállása óta hányszor volt		
	tűzkár	robbanási kár
a) a nagy. ber. gőzmalmoknál . . .	22	9
b) az egyszerű „ . . .	69	5
c) a nagy. ber. vizimalmoknál . . .	12	—
d) az egyszerű „ . . .	1,294	—
e) a szárazmalmoknál . . .	192	—
f) a szélmalmoknál . . .	21	—
<hr/>		
összesen . . .	1,610	14

Nincs miért huzamosan időzni e kimutatás mellett, az adatok oly soványok és bizonytalanok, hogy alig rejtenek magukban valami tanulságot. Ismeretlen időről szólnak és pedig sokszor több századokra terjedő ismeretlen időről. Alig is képzelhetni, hogy az adatok pontosak legyenek, de még ha pontosak volnának is, hiányzik minden támpont, melyre támaszkodva következtetést vonhatnánk a tűzkárok többé vagy kevésbé gyakori voltára, legfeljebb azon öröndetes tényt vonhatjuk ki ez adatokból, hogy gőzmalmaink nagy számához képest, aránylag igen csekélyek a robbanási károk, mi mindenesetre jó és körültekintő vezetésre vall.

(Befejező közlemény a februári füzetben lesz.)

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

VEGYESEK.

A gabonatermés nagysága 1855-ben az eddigi összeállítás szerint a következő volt: Franciaországban 101·75 millió, Oroszországban 70, Németországban 42, Spanyolországban 40, Olaszországban 42, Ausztria-Magyarországban 52, Nagybritanniában 30, Európai Törökországban 16, Oláhországban 13, Belgiumban 9, Portugálban 2·7, Hollandban 1·75, Görögországban 1·75, Szerbiában 1·65, Dániában 1·1, Svajczban 1·05, Svéd- és Norvégországban egy millió, összesen egész Európában 426.950,000 hectoliter. Európán kívül az Egyesült államokban 118, Brit-Indiában 95, Kanadában 10, Ausztráliában 10, Algirban 8, Egyiptomban 5, Tuniszbán 1, más helyeken körülbelül öt millió. Az összeg 678.950,000 hectoliter.

Erdőségünk értékesítéséről. Bedő Albert közelebb megjelent: „A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása“ című nagy művében a következő figyelemre méltó dolgokat közli. A mint egyrészről sajnálattal kell elismerni azt, hogy erdőségeink tulnyomó nagy részében a megengedhetőnél nagyobb mértékű kihasználások történtek s ezek a faállományt annyira megapasztották, hogy a szükséges fundus instructusnak — átlagot véve — egy harmad része, s egyes korosztályok közti helyes arány is hiányzik, ugy másrészről nem lehet hallgatással mellőzni azt sem, hogy az erdőknek kerekszámban véve, még egy ötöd része olyan, és pedig főképen a bükkösök és néhány helyen még a fenyvesek is, melynek fatermése a közlekedési eszközök fejletlensége miatt kellően nem értékesíthető s hogy ez erdőkből még oly jelentékeny készletek várják a fogyasztást melyek számosabb éven át adhatnák a hazai és külföldi piacnak jó és szép bükk- és fenyőárukat; míg a tölgyből, fájdalom, kivéve a slavoniai tölgyeseket, egyáltalában nem bírjuk és még hosszú időn át fogjuk nélkülözni a termőterületnek megfelelő fatermés vágathatását.

Miután sokan szokták mondani azt, hogy erdeinkben nagy f akészletfölöslegek vannak, helyénvalónak találjuk itt megemlíteni, hogy ez állítás, kivéve a bükkösöket, csak ritka helyekre áll, így például az összes kincstári erdőkben a szabályszerű gazdálkodásra szükséges fatőkénél kevesebb van a tölgyerdőkben 16·3 millió köbméterrel, a fenyves erdőknel 18·4 millió köbméterrel, míg az eddig nagy nehezen értékesíthető bükknel 28·1 millió köbméter felesleg mutatkozik; s e feleslegeket illetőleg általában elmondhatni, hogy a viszony, mely kincstári erdőknel tapasztalható, egyes kisebb részeket kivéve, a többi erdőknel sem mondható jobbnak.

Ezen viszonyokban leli tehát természetes magyarázatát a földmívelési miniszter ur azon intézkedése, hogy az erdőgazdasági üzemi tervek készítésére az erdőtörvényben nyert felhatalmazása alapján kiadott utasításban az erdőhasználat szabályozására és a tulvágatások elhárítására ajánlatomra azt mondotta ki, hogy az erdők használatánál a forda évszámának megfelelő évi egyenlő területek vágattasanak, illetve, hogy a használat nem a fatömegre, de a területre alapítandó.

A külterjes gazdasági állapotok természetes következménye volt az is, hogy a régebbi időben az erdőhasználat sulya főképen a tűzifa termelésére irányult s hogy még ma is sok erdőbirtokosnál a tűzifatermelés képezi a főcélt. A mint azonban a szállítási eszközök szaporulata a faanyagoknak, s nevezetesen az épület- és iparfának, távolabb vidékekre és külföldre való elszállítását lehetővé tette s a vágható erdők apadásával és a faárak emelkedésével a birtokosok most már tagadhatatlanul látják, hogy a köszénnek indokolatlanul olcsó vasuti szállításával is küzdésre utalt tűzifatermelési nem adhatja a megfelelő jövedelmezést: alkalmas viszonyok között s gondos erdőtiszteknél mindenütt követőkre talál a kincstári erdészetnél már régebben elfogadott azon gazdasági elv, hogy erdeink kihasználánál főszóly fektetendő az építkezési és ipari czélokra szolgáló legértékesebb fa-választékok termelésére.

A cserkéreg-termelés úgy a tölgyeseknél, mint a lúczfenyveseknél, az utóbbi 10—15 év alatt nagy kiterjedést nyert, de szintugy, mint a dongatermelés az idősebb tölgyeseknek, úgy ez is sok helyt a fiatalabb tölgy- és fenyőerdők romlását okozza, szerencsére azonban kezdenek az erdőbirtokosok óvatosabbak lenni s a használat e neme mindinkább a megfelelő határookra korlátozódik.

Terhesebb gondot okoz ez időszerint még a bükkösök használata, melyeknél több helyt tetemes fakészletekkel is rendelkezünk; a magyar erdőgazdának azonban, ha csupán a belföldi faszükséglet kielégítésére gondol is, nincs oka kétkedni abban, hogy ez erdők termése, részint úgy, mint tűzifa, részint mint iparfa, évenként fokozottabb fogyasztásra talál s hogy hazánknak tetemes tűzifa-szükséglete, mely eddig a tölgy és fenyő fanemek után jelentékeny fedezetet nyert, hova-tovább mindkevesebb lesz jelentékeny mennyiséget fog állandón igénybe venni.

Káros szokása volt eddigelé sok birtokosnak és erdőgazdának az erdőkben szórványosan előforduló kőris, szil, juhar, dió, gesztenye, hárs és más hasonló s külön állabokat rendesen nem alkotó fanemeket az erdőkből még a rendes vágásokon kívül is eladni, mi által ezen a főfanemmel gazdasági tekintetben is üdvös vegyülést képező fák az állabokból kivétettek s ma sok helyt a legmagasabb árak mellett sem kaphatók, miért az illetőket most arra is megtanítja a tapasztalat, hogy az egyes fáknak ily előre való káros kiszedése mellőzendő, s kis és nagyobb faiparnak értékes fákat szolgáltató ezen becses fanemek jövőre több gondban és kiméletben részesítendők.

Erdőhasználatunk egyik árnyoldalát képezi az is, hogy részint az erdők vélt bősége folytán, a fakereskedők válogatós hajlamából vagy az erdei munkások tudatlanságából a kihasználás, illetve a vágatás, kidolgozás és szállítás körül szükséges munkálatok igen sok helyt oly nagy fapazarlással teljesíttetnek, hogy az erdő fatermésének 30, sőt sok 40 százaléka is veszendőbe megy. Az anyagok kevesbülése és az árak fokozatos emelkedése javítja ugyan ezt, de mind e mellett az erdőtisztek sürgős feladata gondosan odahatni, hogy a munkások minél kevesebb faanyagpazarlással dolgozzanak.

A favágatások idejéről való megemlékezés kedvéért feljegyzendőnek találjuk, hogy nálunk a vágatások mindenütt ott, hol a nagy hóesések nem akadályozzák, rendesen a téli időben történnek, míg ott, a hol a hó nagysága ezt lehetetlenné teszi, — mint például az északi vidékeken, Árva, Liptó, Szepes, a keleti vidéken Máramaros, Csik, Hunyad megyében s a Karst hegységben levő fenyvesekben — a hó elmenetele után és rendesen májusban, illetve a nedvkeringés idején kezdődik a vágatás, mely alkalommal a levágott fa lekérgeztetik, ágai és galyai azonban a csucson meghagyatnak, hogy a fában levő tápanyagot felhasználva, annak jobb kiszá-

radását elősegítsék, mire aztán őszele következik a teljes letisztítás. s a vágásszélekre való kihordás, télen át pedig onnan az usztató patakhoz való csusztatás, hogy aztán a jövő tavaszi vízzel az eladási helyekre legyenek szállíthatók.

A szállítási viszonyok, melyekkel a magyar erdőgazdáknek meg kell küzdeni, általában nehezek s ezért ugy a szárazon, mint a vizen való szállítás körében az erdőhasználat segélyére szolgáló építkezések alkalmazását teszik szükségessé s a magyar erdőtisztek-nél különösen a vízi építkezésekben való alapos ismeretet követelik

Az erdők elhasználása körül követett s a jövő érdekeit számba nem vevő eddigi eljárás kevésbbé lehetett alkalmas erdőgazdaságunk okszerű fejlődésének eszközzésére, ma azonban, midőn erdeink meg-ritkulása, a faanyagok drágulása a növénytenyészet pusztulását és termőtalajuk apadását hirdető kopasz hegyoldalak, felszínre jövő sziklák és tátongó vizmosások mind élénkebben emlékeztetnek a helyes és gondos gazdálkodás szükségességére, mindenki kezdi tisztelni az új erdőtörvényt, mely üdvös rendelkezéseivel a halaszthatlan szükség azon utolsó, de még épen jó órájában lépett életbe, midőn még sok helyrehozható és nemzeti vagyionunk számára még annyi megmenthető volt, mely további jó kezeléssel elég lehet arra, hogy Magyarország faszükségletének fedezése végett jövőre zavarba ne jusson; sőt megtéve azon munkálatokat, amelyek segélyével és alapján a most meggyérült erdők jó zárlatba és korosztályzati viszonyokba jöhetnek, még arra is jogos kilátása legyen, hogy fájáért a külföldi piacokról, az időjárás veszélyeinek soha ki nem tett, biztos jövedelmet nyerhessen.

Nem lehet egyébiránt azt mondani, hogy az erdők mellékhasználatára jelentéktelen volna, mert a nagy létszámra kifejlesztett marhatenyésztés következtében a használható erdei legelők jelentékeny jövedelmet adnak, sőt mintán a marhatenyésztés útján igen lényeges és mindjárt a jelenben kézhez jutó jövedelmet kapnak a birtokosok az erdőből, ezért az erdei legeltetések már régi időtől fogva igen kiterjedt mértékre fejlődtek ki, s mint már előbb említve lett, nagy részben okai erdeink mai rossz állapotának, úgy hogy a magyar erdőgazdaságnak egyik sürgős és kiválóan fontos feladatát képezi az erdei legeltetéseknek kellő korlátok közé leendő terelése s főképen az arra való felügyelet, hogy az erdőbe annyi legelő marha ne bocsát-

tassék, a mennyi elegendő élelmet ott nem kaphat s hogy az erdőtalaj növényzetének tulságos kilegeltetése ne történjék.

Hogy a legeltetési kérdés kellő szabályozása s illetve a mesterséges takarmányozás elterjedésének szükségessége az erdők érdekében is mennyire sürgős, arra elegendő tájékozásul szolgálhat az, ha ide jegyezzük, hogy az állam területén levő összes marhaállomány felnőtt szarvasmarhára átszámítva, 8.300,000 darab s minthogy egy darab felnőtt marha eltartására félévi nyári táplálékra legalább 20 métermázsza széna szükséges, ennél fogva az ebbeli szénaszükséglet 166.000,000 métermázsza; minthogy pedig egy hold átlagos minőségű legelő tápláló termését az egész állam területére felvett átlag szerint 5 métermázsánál többre nem lehet tenni, ennél fogva az összes 7.495,726 kat. hold legelő 37.478,630 métermázsza szénát képviselő fütermést ad, melyhez ha a 6 millió hold rétnak kaszálás előtti és utáni legelő hasznát holdanként 3, tehát összesen 18 millió métermázsával és a kerékszámban 23 millió holdat tevő szántóföldnek és kertnek, tarló, ugar és fütermés útján nyújtott legelő értékét országos átlaggal és minden termelési ágra holdanként 2, tehát összesen is elég magasan 46 millió métermázsával vesszük is számításba, kitünik, hogy a nyári legeltetési félév összes takarmányfedezete kerékszámban 102 millió métermázsza; tehát még mindig hiányzik 64 millió métermázsza, vagyis legalább 3.000,000 darab felnőtt marha nyári táplálására szolgáló takarmány.

E viszonyok teszik érthetővé azt, hogy megszaporodott marhalétszámunk következtében miért lettek az erdők a megengedhetőnél tovább terjedt mértékben legeltetve, hozzájárulván ehhez még az is, hogy nemcsak földmives népünk, de még oly mezőgazdák részéről is, kik a szakképzettség hírást állítják, azon hit van elterjedve, hogy az erdő még akkor is megnő, ha azt folytonosan legeltetik s hivatkoznak példákra, melylyel bebizonyítani akarják, hogy jól tudják és látták, midőn ezelőtt 20, 30, 40, 50 évvel ezt meg azt az erdőt a legelő csordák és gulyák járták és lám mégis ott áll az a szép erdő! Az ilyeneken aztán csak el kell sajnálkozni az embernek, mert jóakaratu magyarázat után sem akarják aztán megérteni, mikor feleletül kapják, hogy csak nézzék meg azt a tölgy-, vagy fenyőszálakat, hogy miként vergődtek ki a marha szája alul, figyeljék meg, hogy a marha által lerágott fiatal fa felfelé nem nőhetvén, kis koronájának körülete oldalirányokban szélesedik ki s ez évek során át

a lerágás következtében mind jobban-jobban ismétlődik, míg annyira kiszélesedett, hogy a marha a közepén levő törzs vagy belül levő ágak csucsának lerágását, bármint kinyujtsa is a nyakát, már el nem éri; mikor aztán az, erdeinknek általában jó talajánál fogva, hossznövésre kerül s évek múlva hasonló sorsban részesült társaival ágat és galyat érintve, lassankint erdőt képez. De aztán csak meg kell nézni e fák törzseinek alját, löcsös görbeségeikkel, az ily erdőtől vágott fa minőségét és mennyiségét, s akkor lehet jól látni, hogy mily hatással volt arra a legelő s mily faérték lett annak kielégítésére feláldozva, hogy a legelt birka vagy marha sokszor csak a rá fordított költségeket visszafizesse.

Nem mondjuk mi, hogy az erdőt legeltetni soha sem kell; de csak azt kívánjuk, hogy a legelés ott történjék, amint ezt a törvény is rendeli, a hol az kár nélkül gyakorolható. Minthogy pedig az erdőnek is az ember érdekeit kell szolgálni, így igen természetes, hogy az erdő legeltetési használata is szükséges s ezért méltán teheti valaki azon kérdést, hogy mennyi lehet tehát nálunk azon legelőérték, mely az erdőknél marhatartásunk támogatására számba vehető lenne? Ezen számításnál nézetem szerint a legeltetés alul a véderdőkön kívül kiveendők még a tölgyesálderdőknek megromlottsága és azok talajának megsoványodása következtében azoknak legalább felerésze vagy egy millió hold, úgy hogy összesen marad legeltetésre igénybe vehető kerekszámban 14 millió hold, melyből ismét leszámítandó 2 tized a felujításban levő erdőkre úgy, hogy legfeljebb 10.000,000 hold oly erdő marad melyen az ott levő takarmány kihasználására a legeltetés gyakorolható, ennek pedig szénaértéke, a zártabb fenyveseket és bükkösöket is véve, holdanként legfennebb 1·5 métermázsával összesen 15 millió métermázsa és így negyed-részig való pótlására sem szolgálhat a fennebb kimutatott 64 millió métermázsa szénahiánynak.

A makk és gubacs főleg még Horvát-Szlavonországban képez jelentékenyebb jövedelmet, míg Magyarországon a tölgyesek kihasználása folytán csak ritkább helyen bir jelentőséggel; mindazonáltal egyes helyeken kétségtelenül még értékes bevételi forrást képez, mint például a kincstár bácsmegyei erdeiben; a bükkösök magtermése helyenként szintén értékesíthető disznóhizlálásra. A tölgy- és luczkéregre, a gubacsra és tűzifára a budapesti árutőzsde rendes szabályokkal bir, melyek alapján azon üzletfelek panaszos ügyében,

kik üzletkötésük alkalmával a budapesti tőzsdebiróság illetékességét fogadták el, ezen biróság végérvényes ítélet hozatalára jogosított.

Az erdészetileg tenyészített fák magvainak gyűjtése és kereskedésbe hozása pedig még egyáltalában azon határig terjed, hogy az erdőmiveléshez szükséges és szintén jelentékeny pénzürtéket képviselő magmennyeiség itthon termelt famagvakkal lenne fedezhető.

A vadászat a mellékhasználati jövedelem szempontjából véve nem bir fontossággal, de jelentőségét lényegesen emeli ama körülmény, hogy a magyar földbirtokosság főrangú és középosztálya általában nagyban gyakorolja e nemes foglalkozást s ezért nem ritka. az eset, hogy némely erdők egyedül ennek köszönhetik megmaradásukat, noha másfelől az sem példátlan, hogy egyes uradalmakban az erdőfentartás érdekei a tulságos vadtenyésztés következtében nagy csorbulást szenvednek. A halászati jövedelem ez idő szerint még szintén jelentéktelen.

Erdeink használatával eljutottunk azon határig, melyen túl az eddigi irányban, hazánk érdekeinek kockáztatása nélkül, haladni nem szabad; de tekintettel a meglevő állapotokra feltétlen kötelességgé vált mindent megtenni arra, hogy a szakszerű jó kezelés az ország összes erdőségeire kiterjedjen, s hogy egészen jó erdőtisztnek és gondos erdőbirtokosnak minden más dicséretes tulajdonok mellett is, csak azokat ismerjük el, kik leginkább ugyanannyi jó és értékes erdőt nevelnek, mint a mennyit felhasználnak.

Ausztria bank- s hitelintézeteiről értekezvén Dr. Rauchsberg H. a „Stat. Monatschrift“ egyik közelebbi füzetében, tanulmányának eredményét a következőkben foglalja össze: Két jelenség adja meg az újabb osztrák banktörténet jellegét. A spekuláló elemek előtérbe lépése különösen 1868 óta alapjában véve egészségtelen terjeszkedést idézett elő. Az 1868—1873 közt alapított bankok nagyobb része nem felelt meg a nemzetgazdasági szükségletnek. Az általuk összegyűjtött tőkének nagyobb része nem talált elhelyezést a rendes banküzlet határai közt; azért oly elhelyezést kellett keresni, melyek az egészséges bankpolitika elvei szerint vagy egyáltalán nem, vagy csak igen kis mértékben voltak megengedhetők. Ez által azonban nemcsak ez ephemer bankok szenvedtek, de az ily eljárás hatása régi jól kezelt intézetekre is kiterjedt, melyeknek akaratuk

ellenére is fel kellett venni a kesztyűt a bankügyben elhelyezett tőkék tiszta jövedelmeért s oly fegyverekkel kellett harcolni, minők akkor a nemzetgazdaság hátrányára a bankgyakorlatban életbeléptettek. A banküzlet e szertelen kiterjedése folytán továbbá ez üzlet s általában a hitelközvetítés különböző ágai rendkívül össze-zavartattak, úgy, hogy az osztrák bankügy jellege csaknem alapjában megváltozott s a világos munkafelosztás helyett a különböző intézetek zavart versenye lépett életbe a hitelforgalom csaknem minden ágában. 1873 óta tehát a főfeladat volt a helyzet tisztázása. Jellege a tartózkodás s okos önmérséklet. A szolid banküzlet ismét visszatért régi útjára, bár gyakran erőszakos rázkódások s nagy veszteségek árán; a banküzlet úgy számra, mint az elhelyezendő tőkék nagyságára nézve ismét igyekszik megfelelni a nemzetgazdaság igényeinek. A munkafelosztás, homogen üzlet-ágak egyesítése s az eltérők különválasztása haladást tett, de e tekintetben még sok a tenni való s ideje komolyan hozzálátni, hogy a veszélyes kísérletek s zavar után nyugodt s jóhatású tevékenység korszaka álljon be.

Szeszkivitel Svájcba. A magyar „Szesztermelők Lapja“ a következő értesítéseket közli: Az ugynevezett alkohol-javaslat által, mely a f. évi okt. 25-én a svajczi nép 229,619 szavazatával a kisebbségben maradtak 157,035 szavazatával szemben elfogadtatott, a szövetségtanács kötelességévé tétetett oly törvényt kidolgozni, mely 1. az egész Svajcz területére érvényes általános szeszdót léptesse életbe, 2. a bevételre vetett vámot az adó mérvének megfelelőleg felemelje és 3. az általános szeszdó behozatalával az egyes kantonokban eddig érvényes italadókat (Ohmgeld) kivétel nélkül megszüntesse. Ausztria-Magyarországra nézve különös érdeklődéssel bír a beviteli vámnak küszöbön álló felemelése. Tapasztalás szerint az ilyen vámemelések előtt rendszeren mindenütt nagy készletek szoktak felhalmoztatni, illetőleg a külföldről való behozatal igen nagy mérvet ölt. A szeszbevétel Svájcba 1883-ban 112,044 mmázsát és 1884-ben 116,199 mmázsát tett. Ez idő szerint a Svájcba való bevétel után úgy az általános, valamint a szerződéses tarifa szerint (1884. jun. 21-iki tarifatörvény) a szesz mmázsájának Tralles szerinti alkehol-fokja után 20 centime vám szedetik. 100 kilogr. 95%-os alkohol 12 $\frac{1}{2}$ R^o mellett 11,839 literszázaléknak felel meg,

ezen 11,839 literszázalékra eső vám tehát 19 francot tesz vagyis 10,000 literszázalék vámja fejében kerekszámban 16 fr. fizetendő. Az említett javaslat folytán kilátásban lévő felemelése a vámnak, 10,000 literszázalékra értve 60—65 francot fog kitenni, úgy, hogy tehát a jelenlegi vám majdnem ötszörösére fokoztatnék. A belföldi adó ugyanazon névleges tétel alapján terveztetik mint a vám, bár nem valószínű, hogy a svájci gyárosoknak az adó körül prae-mium is fog engedélyeztetni.

Oroszország dohánytermelése. Az orosz pénzügyminiszterium által közzétett adatok szerint ez országban 1883-ban 431 gyár foglalkozott dohánygyártással, míg a megelőző években 287 és 289 volt. E gyárakban 1883-ban 3.379,762 pud dohányt (1 pud = 16.38 kgr.) dolgoztak fel, 1882-ben 2.274,089-et s 1881-ben 1.883,612-öt, melyért az állam adóban bevett 1883-ban 16.737,501 rubelt, 1882-ben 11.497,565-öt s 1881-ben 10.402,954-et. Minőség szerint az eredmény következő :

		1881.	1882.	1883.
jobb fajta dohányból .	} pud	705,551	782,459	800,380
közönséges dohányból		1.178,061	1.491,630	2.579,392
jobb fajta dohányból .	} adóban	9.460,505	10.304,262	12.610,490
közönséges dohányból		942,449	1.193,303	4.127,011

A kincstárnak tehát a jobb fajta dohány gyártása sokkal előnyösebb, ezekből készítik a szivarokat is. 1883-ban készült 193 m. 751,017 darab szivar s 3,357.755,772 cigarette; 1882-ben 165 mill. 983,610 szivar, 2,269.237,660 cigarette, 1881-ben 157.475,740 szivar s 2,192.510,766 cigarette. A pipadohány s burnót gyártásánál 1883-ban a megelőző évhez képest 45,530 pud apadás mutatkozik, míg a szivarnál 9,025 s a cigarette-nél 54,426 pud dohánynyal többet dolgoztak fel, mint az előző évben.

Svédország árforgalma 1884-ben a következő főbb adatokat mutatja: a behozatal értéke volt 162.089,000 frank (1883-ban 152.715,000), a kivitelé pedig 31.115,000 frank (1883-ban 32.307,000). A kivitel a következőkép oszlott meg országok szerint: Angliába 27.212,500 kilo, Franciaországba 9.778,500 kilo; Németországba

8.398,000 kilo; Egyesült államokba 5.309,000 kilo; Belgiumba 4.653,500 kilo; Oroszországba 3.499,000 kilo; Portugáliába 2.857,000 kilo; Olaszországba 1.683,000 kilo; Spanyolországba 1.092,500 kilo; Hollandiába 785,500 kilo; Dániába 215,000. Összeg 65.291,000 kilo. Az Angliába kivitt tárgyak közt volt 13.450,550 kilo nyers vas, 12.691,900 kilo feldolgozott vas, 40.000 kilo gyufa, 23,000 köbmeter gabona stb.

Az ausztráliai fagyott hus (frozen meat), mióta sikerült egészen kifogástalan minőségben eljuttatni Angliába, mindinkább nagyobb keresletnek örvend. 1884-ben már 632,917 fagyott állat, nagyobbrészt juh, vitetett Londonba s abból mintegy kétharmad Ujseelandra esik. Mivel azonban Angliában a hus ára ujabban alá szállott, az Ausztráliából hozott fagyott husért fontonként csak 20 krt adtak, mely összeg nem lett volna képes a „Frozen Meat Company“ kiadásait fedezni, ha az „Orient Steam Navigation Company“ a szállítási díjat egy fél pennyről negyed pennyre le nem szállítja oly feltétellel, hogy ha az eladási ár 20 kr-nál nagyobb lesz, a többleten ők is osztozkodnak. Ausztráliában, melynek népessége 3.250,000, jelenleg kerek számban 75 millió juhot s 8 millió szarvasmarhát tenyésztenek, úgy, hogy a fagyott hus kivitelének emelkedése az ország első rangú jövedelmi forrásai közé emelkedhetik.

ÚJ KÖNYVEK.

Martinet, C. & A. Dareste, Code pénal hongrois des crimes et des délits.	4 frt 20 kr.
Jellinek A., A magyar magánjog a mai érvényben Első rész.	1 frt 60 kr.
Vasuti politikánk és a közvélemény.	1 frt — kr.
Kovács Gy., A párbér jogi természete.	1 frt — kr.
Sonnenschein S., Das Localbahnwesen in Oesterreich	1 frt 65 kr.
Nördling W., Neueres über die Wasserstrassenfrage.	— frt 40 kr.
Brocmel, Bericht über die Verhandlungen des 22-sten Congresses deutscher Volkswirthe in Nürnberg.	2 frt 60 kr.
Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn 1886.	5 frt — kr.
Cucheval-Clarigny, M. Les finances del' Italie 1866—1885.	3 frt 60 kr.
Durand E. & E. Paultre. Nouveau code général des lois francaises.	
Édition entierement réfondue et complétée.	15 frt — kr.

(Közli **Kilián Frigyes,** m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

FEBRUÁR.

II. FÜZET.

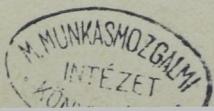
MAGYARORSZÁG MALOMIPARA.

(Befejező közlemény).*)

Az iparstatisztikának kevés ága van, mely a termelési viszonyok számszerű kutatása közt hajtótörést ne szenvedne. Az ipari termelés tetemes része elvonja magát a statisztikai megfigyelés alul, és pedig kevésbé a külső akadályok, minők pl. az adatszolgáltatók tudatlansága, lelkiismeretlensége, hanem sokkal inkább a belső, a tárgy természetében fekvő akadályok hiusítják meg a felvétel sikerét. Már pedig az előbbiekkal ha meg is küzdhetne a szakértő és buzgó statisztikus, de az utóbbiakkal aligha. A belső akadályok közt a legfőbb a rendkívüli különfeleség az ipari termelésnek még ugyanazon ágában is, úgy a használhatóság, de kivált az érték tekintetében. Innen van az, hogy még a termelt mennyiség ismerete sem nyújt a legtöbb esetben elég hű képet magáról a termelésről, az értékbevallás pedig többnyire kétes, megbízhatlan.

A malomipar *termeléséről* gyűjtött adatoknál azon kivételes és öröndetes körülményt konstatálhatjuk, hogy ez adatok érdekesebbek és legalább is olyan jók és becsesek, mint a malomipar egyéb viszonyait tárgyazó adatok, mi kétségkívül az eljáró hatóságok lelkiismeretességének köszönhető, de másodsorban és főleg annak, hogy a felvételnél követett eljárásunk, mint fentebb kifejtettük, helyes volt, és végre, hogy a malomipar épen olyan iparág is, melynek termeléséről lehet adatokat gyűjteni.

*) E közlemény az iparstatisztika egy újabb önálló s jelenleg sajtó alatt levő kötetének bevezetését képezi, melyet szerzőnek s az országos statisztikai hivatal főnökének Dr. Keleti Károly urnak szívesességéből már most bemutatathatunk olvasóinknak. Szerk.

Különben beszéljenek maguk a számok. A malmaink által megőrölt gabonamennyiség az utóbbi öt év alatt, felvételünk szerint, következő volt :

	métermázsza
1880. évben	17.570,196
1881. „	18.812,007
1882. „	20.250,244
1883. „	21.963,332
1884. „	22.454,721
<hr/>	
összesen . . .	101.050,500

Öt év alatt tehát malmaink 101 milliónál több métermázsza gabonát őrltek meg. Évről-évre folytonos emelkedést látunk, úgy hogy az 1884-ben megőrölt gabona 4.884,525 métermázsával, vagyis 27·80%-kal haladja meg az 1880-ban megőrölt mennyiséget. Ez egy adat is eléggé illusztrálja malomiparunk erőteljes, intensív fejlődését, mert míg a malmok száma ez időszak alatt megfogyott, a megőrölt mennyiség mégis ily hatalmas emelkedést mutat. Igaz ugyan, hogy a különbség a valóságban valamivel kisebb az 1880- és 1884-ki mennyiség között, mert adatainkat a jelenleg is működésben levő malmok bevallásából állítottuk össze, azon malmok tehát, melyek 1884. év előtt megszűntek, ha 1880—1883-ban működtek is, nem szaporítják azon évek őrlött mennyiségét; az így kimaradt mennyiség azonban a szóban forgó roppant nagy összegekhez képest bizonyára igen jelentéktelen, már azért is, mert épen az igen csekély őrlést végzett egyszerű malmok szűntek meg jobbjára, ezek pedig az országos eredményen nem sokat változtatnak.

Sajnos, hogy csak öt év adataira terjeszkedhetünk ki, de az anyag megbízhatóságának kockáztatása nélkül, tovább visszafelé menni nem látszott czélszerűnek. E hiányt némileg pótolják az 1873-ban eszközölt föl vétel alkalmából gyűjtött hason adatok. Ám- bár ezen felvétel a megőrölt gabonamennyiséget nem súly szerint, hanem csak mérőkben mutatja ki és ez sem lön részletezve gabonamek szerint, és így az ümérték szerinti mennyiség súlyra át nem változtatható, az összehasonlítást ez alapon nem eszközölhetjük, de e kimutatás az előállított liszt és egyéb örleményeket már súly szerint mutatta ki és tekintve, hogy a megőrölt gabona és az abból előállított örlemény súlya között, miután a korpa és egyéb hulladé-

kok is ki vannak tüntetve, lényeges differenciát nem tehet, az utóbbit bizvást használhatjuk az előbbi helyett.

Az 1873-iki kimutatás szerint ugyanis 29.767,895 bécsi, vagyis 16.670,021 métermázsza őrlemény állítottatott elő Magyarországon, ha már most ugyanennyinek vesszük a megőrölt gabonának a súlyát, azt látjuk, hogy 1873-tól 1880-ig vagyis teljes 7 év alatt a megőrölt mennyiség csak 900,175 métermázsával emelkedett, míg az utóbbi négy év alatt 1880—1884-ig 4.884,525 métermázsával, kétségtelen bizonyítéka az annak, hogy folyvást emelkedő malomiparunk haladása az utóbbi években vált rohamossá.

A megőrölt mennyiséget szintén öt évről, a különféle malmok szerint részletezve, a következő kimutatás tünteti fel:

	1880	1881 .	1882	1883	1884
a) nagy ber. gőz-malmok . . .	6.337,137	7.147,090	8.099,615	9.336,006	9.572,206
b) egyszerű gőz-malmok . . .	3.642,006	4.011,809	4.378,604	4.791,203	4.861,261
c) nagy ber. vízi-malmok . . .	618,916	696,396	744,654	806,638	893,222
d) egyszerű vízi-malmok . . .	6.228,275	6.228,268	6.295,275	6.305,848	6.407,585
e) szárazmalmok .	528,753	521,390	518,304	510,021	501,002
f) szélmalomok .	215,109	207,054	213.792	213,616	219,445
Összesen .	17.570,196	18.812,007	20.250,244	21.963,332	22.454,721

Legerősebb fejlődést a nagyobb berendezésű gőzmalomoknál látunk; a nagyobb berendezésű gőzmalomoknál 51·05%-kal, a nagyobb berendezésű vízimalmoknál pedig 47·32%-kal emelkedett a megőrölt mennyiség ez öt év alatt; az egyszerű gőzmalomok fejlődésével is meg lehetünk elégedve, mert még ezeknél is 33·47%-ot tesz a megőrölt mennyiség emelkedése. A mi a többi egyszerű malomokat illeti, kimutatásaink szerint a vízimalmok szintén többet őrltek volna egy pár százezer métermázsával, a szélmalomok pedig egy pár ezerrel az utolsó évben, mint 1880-ban, azonban ez emelkedést

bátran betudhatjuk azon mennyiség fejében, melyet 1880-ban az azóta megszűnt malmok megőröltek, de a mely, mint fentebb is említettük, nincs felvéve kimutatásunkba. A szárazmalmok őrlési eredménye, kimutatásunk szerint is, megfogyott s minthogy legnagyobb számmal épen a szárazmalmok szűnnek meg, valamivel még nagyobb mértékben, mint adataink mutatják.

A fejlődés különböző nagyságából önként következik, hogy a megőrölt mennyiségen a különféle malmok nem olyan arányban osztoztak 1884-ben, mint öt évvel előbb. Az összes megőrölt gabonából a nagyobb berendezésű gőzmalmokra 1880-ban csak 36·07% esett, ellenben 1884-ben már 42·63%, a kisebb gőzmalmokra ekkor 20·73%, most 21·65%; a nagy berendezésű vizimalmokra ekkor 3·52%, most 3·98%, a többi egyszerű malmokra ellenkezőleg 1880-ban 39·68%, 1884-ben pedig csak 31·74%. Kitűnik ebből is, hogy malomiparunkban évről-évre mindinkább tért foglal a nagy ipar a kis iparral szemben, de az is kitűnik, hogy malomiparunk örvendetes fejlődése kizárólag a nagy iparnak köszönhető.

Fentebb már vázlatosan megismertettük malmaink *őrlőképességét*, most, hogy a termelés adatai előttünk állanak, e tárgyra részletesebben kitérhetünk, mely célból adjuk a következő kimutatást:

M a l o m	Az 1881. végén működő malmok száma	Egy napi (24 órai) őrlőképességük	Az átlagosan egy malomra eső 24 órai őrlőképesség nagysága	Folytonos működés mellett az egy évi munkanapok száma
a) nagy. ber. gőzmalmok . .	120	20'92 ¹ / ₂ 38,462	320	350
b) egyszerű gőzmalmok . .	766	28'40 ¹ / ₂ 52,232	68	350
c) nagy. ber. vizimalmok . .	81	2'38 ¹ / ₂ 4,372	54	350
d) egyszerű vizimalmok . .	12,430	34'96 ⁰ / ₂ 64,281	5	270
e) szárazmalmok	3,193	8'64 ⁰ / ₂ 15,893	4	350
f) szélmalomok	650	4'70 ⁰ / ₂ 8,639	13	100
Összesen . .	17,239	183,879	10	—

M a l o m	Az összes egy évi örlőképessé- ség 1884- ben	1884-ben a malmok tényleg megöröl- tek	Az örlőképesség és a tényleg megörölt mennyiség közötti különbség	A tényleg meg- örölt mennyiség az örlőképesség százalékában
a) nagy ber. gőzmalmok . .	13.461,700	9.572,206	3.889,494	71·10
b) egyszerű gőzmalmok . .	18.281,200	4.861,261	13.419,939	26·60
c) nagy. ber. vizimalmok . .	1.530,200	893,222	636,978	58·37
d) egyszerű vizimalmok . .	17.355,870	6.407,585	10.948,285	36·92
e) szárazmalmok	5.562,714	501,002	5.061,712	9·01
f) szélmalmok	863,866	219,445	644,421	25·40
Összesen . .	57.055,550	22.454,721	34.600,829	39·85

Malmaink jelen felszerelésük mellett 24 óra alatt 183,879 *) métermázsza gabonát képesek megörölni. A hajtóerőt tekintve, a gőzmalmok állnak legelől, melyeknek napi örlőképessége összes malmaink örlőképességének 49·32%-kát képezi, de közel állnak ezekhez a vizimalmok, melyekre az összes örlőképességből 37·34% esik, míg az állaterő által hajtott malmokra csak 8·64%, a szélmal-
mokra pedig csupán csak 4·70%. A malmok berendezését tekintve azonban, az egyszerű vizimalmoké az elsőség, a gőzmalmok között is az egyszerűek megelőzik a nagyobb berendezésűeket.

Ez különben tisztán csak a malmok számarányából folyik, mert bár a nagy. berendezésű gőzmalmok örlőképességét az egyszerű gőz- és vizimalmok meg is haladják, nem szabad felejtenuk, hogy itt 120 nagyobb berendezésű gőzmalom áll 766, illetőleg 12,430 egyszerű malommal szemben. Ha tehát az egy malomra átlagosan eső 24 órai örlőképességet tekintjük, akkor látjuk, hogy míg a nagyobb berendezésű gőzmalmokra 320 métermázsza átlagos napi örlőképesség esik, addig az egyszerű gőzmalmokra csak 68, az egyszerű vizimalmokra éppen 5 métermázsza. Ebből is tehát csak a na-

*) Fentebbi számok az 1884-ik évre vonatkozáva, megemlíthetjük itt, hogy 1885-ben 2 nagyobb berendezésű gőzmalom, 22 egyszerű gőzmalom, 9 egyszerű vizi- és 4 szárazmalom keletkezett, melyeknek egy napi örlőképessége 1,144 métermázsásra rugott, 1885-ben tehát összes malmaink egy napi örlőképessége ennyivel több, vagyis 185,023 métermázsza volt.

gyobb berendezésű gőzmalmok intensív munkaképessége tűnik ki, valamennyi, még a nagy. berend. vizimalmokat sem véve ki, melyeknek átlagos napi őrlőképessége különben az egyszerű gőzmalmokén is alul áll.

Minden malom nem állhat az év valamennyi napján működésben, a valóságban egy sem áll, mert még a folyton működő malmoknál is vannak szükségképeni szünnapok. Az egyszerű vizimalmokhoz ehhez még physikai akadály is járul, t. i. a téli fagy, soknál ezenkívül még a nyári vízhiány, mert a vizimalom csak akkor örölhet, ha vize van, ép úgy van a szélmalom is, mely csak szél mellett járhat. A gőz- és szárazmalmoknál 350 lehető munkanapot vehetünk fel, az egyszerű vizimalmoknál a tapasztalatok alapján átlagosan 270-et, a szélmalomoknál pedig 100 munkanapot. A munkanapok számával megszorozva az egy napi őrlőképességet, megkapjuk malmaink *egy évi őrlőképességét*. Itt már határozottabban látjuk a gőzmalmok tulsúlyát a vizerő által hajtottak felett, de még inkább kitűnik az, ha nem az őrlőképességet, hanem a tényleg megörölt mennyiséget tekintjük. Az egyévi őrlőképességet ugyanis 24 órai munkanap alapján számítottuk, de a mint egy fentebbi kimutatásban feltüntettük, a legtöbb malom nem dolgozik éjjel-nappal, vagy legalább is nem rendszeresen, hanem csak kivételesen, a mint éppen a szükség kívánja. Legtöbb nagyobb berendezésű gőzmalom dolgozik éjjel-nappal és csakugyan azt látjuk, hogy ezeknél 1884-ben az őrlőképességnek 71·10%-a ki volt használva; a nagyobb berendezésű vizimalmok is eléggé kihasználták őrlőképességüket (58·37%), az egyszerű gőzmalmok ellenben annak csak 26·60%-át használták ki. Itt azonban egy más körülmény is játszik közbe. E különbséget a csak nappali vagy éjjel-nappali őrlésből nem is magyarázhatnók meg, mert a korábban felhozott adatok szerint az egyszerű malmok között is akad elég, mely éjjel-nappal dolgozik. Hogy mégis az egyszerű gőzmalmoknál oly kedvezőtlen az arány az őrlőképesség és a tényleg megörölt mennyiség között, az onnan van, hogy ezek között igen sok a gazdasági gőzmalom, melyek főleg csak saját szükségletre és így korlátolt mértékben örölnek, sok esetben pedig csak darálják a marhaállomány fentartására szükséges gabnauémüeket, vagy a melyekben a cséplőgépek locomobiljának munkaereje használtatik fel a téli és tavaszi hónapokban. Őrlőképességüket, a mi

különben természetes is, legkevésbé használják ki a száraz- és szélmalmok, az előbbieket csak 9·01, az utóbbiak 25·40⁰/₁₀₀-ot.

Az őrlőképesség és a tényleg megőrölt mennyiség közötti arányból kiszámíthatjuk, hogy malmaink hány 24 órás munkanapon dolgoztak az 1884-ik évben. E szerint

M a l o m	a 365 nap megoszlott 24 órás		
	munka- napra	munka- nélküli napra	szükség- képeni szünnapra
a) nagyobb berendezésű gőzmalmok	248	102	15
b) egyszerű gőzmalmok	93	257	15
c) nagyobb berend. vizimalmok	204	146	15
d) egyszerű vizimalmok	99	171	95
e) szárazmalmok	32	318	15
f) szélmalmok	25	75	265

A munkanapok ugyanazt az eredményt mutatják, a mit előbb a százalékszámok; a nagyobb berendezésű gőz- és vizimalmok legtöbb munkanapot mutatnak fel, azután következnek az egyszerű vízi és gőzmalmok, leghátul állnak az egyszerű száraz- és szélmalmok. A munkanélküli napok rovata azonban nem azt teszi, mintha a nagyobb berendezésű gőzmalmok átlagosan 102 napot, a kisebbek 257 napot, a nagyobb berendezésű vizimalmok 146 napot stb. teljesen munka nélkül szünetelve töltöttek volna; a munkanapot mi 24 órával számítottuk, már pedig a malmok legnagyobb része csakis nappal dolgozik, így a teljesen szünetelő napok száma a malmok valamennyi neménél sokkal kevesebb. Áll ez különösen az egyszerű malmokra és itt is főleg a szárazmalmokra, melyek csaknem mindennap örölnek, de naponta többnyire csak egy pár órát, míg azt a néhány mérő gabonát, melyet a falubeliek odavisznek, lejárátják.

Most, hogy ismerjük a tényleg megőrölt gabona mennyiségét, talán nem lesz érdektelen, ha, mint fentebb, az őrlőképesség szerint, itt a tényleg megőrölt mennyiség nagysága szerint mutatjuk be malmainkat:

Az 1884-ben tényleg megőrölt mennyiség métermázsákban		nagy ber. gőz-malmok	egyszerű gőz-malmok	nagyobb ber. vizimalmok	egyszerű vízi-malmok	szárazmal-mok	szélmal-mok
100 métermázsán alul örölt		—	19	—	3,492	1,827	202
100— 200 métermázsáig örölt		—	30	—	2,494	684	142
200— 500 „ „		—	93	3	3,391	524	171
500— 1,000 „ „		2	103	6	1,689	117	97
1,000— 2,000 „ „		3	117	13	832	31	29
2,000— 5,000 „ „		10	186	17	420	9	9
5,000— 10,000 „ „		23	117	17	82	1	—
10,000— 50,000 „ „		41	70	19	30	—	—
50,000—100,000 „ „		14	5	5	—	—	—
100,000—200,000 „ „		9	9	—	—	—	—
200,000—300,000 „ „		4	—	—	—	—	—
300,000—400,000 „ „		2	1	—	—	—	—
400,000—500,000 „ „		3	—	—	—	—	—
500,000—600,000 „ „		4	—	—	—	—	—
600,000—700,000 „ „		—	—	—	—	—	—
700,000—800,000 „ „		1	—	—	—	—	—
A csak 1884. év elején alakult és szünetelő malmok száma		4	16	1	—	—	—
Az összes malmok száma 1884-ben .		120	766	81	12,430	3,193	650

Minthogy a gőz- és vizimalmoknál a malmok nemeinek megkülönböztetését nem a megőrölt mennyiségre, hanem az előállított őrlemények finomságára fektettük, nem csodálkozhatunk azon, hogy míg a nagyobb berendezésű gőzmalmok között olyan is akad, mely csak néhány száz métermázsas gabonát őröl meg évenként, addig az egyszerű, nagyobbára gazdasági gőzmalmok sorában olyanokat is látunk, melyeknél a megőrölt, illetve megdarált mennyiség százezrekre megy. Hasonló, bár nem ily praegnans különbségekre a nagyobb berendezésű és egyszerű vizimalmoknál is rámutathatunk: de mindazáltal azt látjuk, hogy a nagyobb berendezésű malmok egyenként is hasonlíthatatlanul többet őrölnek meg, mint az egyszerű malmok, melyek sorában, ha akad is néhány nagyobb munkaképes-

ségü malom, az inkább csak kivétel és tulnyomó részöknek termelése igen szűk korlátok közt mozog.

A következő százalékszámok világítják meg ezt legélesebben, azt mutatván, hogy az 1884-ben működésben volt különböző malmok közül hány százalék őrlött meg 1000 métermázsánál kevesebbet, 1000—10,000 10,000—100,000 és 100,000 métermázsánál többet:

M a l m o k	A malmok közül 1884-ben megőrölt			
	1000 mmázsánál kevesebbet	1,000—10,000 mmázsát	10—100,000 mmázsát	100,000 mmázsánál többet
s z á z a l é k o k b a n				
a) nagyobb berendezésű gőz- malmok	1·73 ^o / _o	31·03 ^o / _o	47·41 ^o / _o	19·83 ^o / _o
b) egyszerű gőzmalmok . . .	32·67 ^o / _o	56·00 ^o / _o	10·00 ^o / _o	1·33 ^o / _o
c) nagyobb berendezésű vízi- malmok	11·25 ^o / _o	58·75 ^o / _o	30·00 ^o / _o	—
d) egyszerű vizimalmok . .	89·03 ^o / _o	10·73 ^o / _o	0·24 ^o / _o	—
e) szárazmalmok	98·71 ^o / _o	1·29 ^o / _o	—	—
f) szélmalomok	94·15 ^o / _o	5·85 ^o / _o	—	—

Mig tehát a nagyobb berendezésű gőzmalmoknak nem is egész 2°/_o-a őrl 1000 métermázsánál is kevesebb gabonát és a nagyobb berendezésű vizimalmoknál is alig több mint 11°/_o, addig az egyszerű gőzmalmoknak 32·67°/_o-a, az egyszerű vizimalmokn. 89·03°/_o-a, a szélmalomoknak 94·15°/_o-a, sőt a szárazmalmoknak 98·71°/_o-a ily csekély őrlést végzett. A malmoknak e két utóbbi neme közt már 1000 métermázsánál többet őrlő malmok csak elvétve fordulnak elő.

Eddig a megőrölt gabonáról csak általánosságban beszéltünk, tekintet nélkül arra, hogy az összes mennyiséget mily gabonanemek és mily arányban alkotják, pedig az utóbbi momentum is, úgy népünk élelmezésére, mint malomterményeink nemzetközi forgalma szempontjából felette fontos. Adataink szerint a megőrölt gabonamennyiséghez az utóbbi öt évben az egyes gabonanemek a következő mennyiséggel és arányban járultak:

Gabonanemek	1880-ban		1881-ben		1882-ben	
	a megőrölt mennyiség volt					
	méterm.	%	méterm.	%	méterm.	%
buza	10.207,754	58.10	11.189,122	59.48	12.269.753	60.59
rozs	2.813,477	16.01	2.876,525	15.29	3.009,535	14.86
kétszeres	228,238	1.30	245,288	1.30	283,624	1.40
árpa	1.603,747	9.13	1.722,275	9.16	1.772,456	8.75
zab	214,563	1.22	216,086	1.15	215,752	1.07
tengeri	2 331,966	13.27	2.400,408	12.76	2.514,063	12.41
köles	40,093	0.23	34,069	0.18	43,739	0.22
egyebek	130,358	0.74	128,234	0.68	141,322	0.70
Összesen . .	17.570,196	100.00	18.812,007	100.00	20.250,244	100.00

G a b o n a n e m e k	1883-ban		1884-ben	
	a megőrölt mennyiség volt			
	méterm.	%	méterm.	%
buza	13.587,443	61.86	13 880,427	61.81
rozs	3.123,158	14.22	3.201,939	14.66
kétszeres	299,883	1.37	305,724	1.36
árpa	1.869,617	8.51	1.897,418	8.45
zab	218,273	0.99	219,662	0.97
tengeri	2.671,895	12.17	2.654,301	11.82
köles	51,377	0.28	55,044	0.26
egyebek	141,686	0.65	150,206	0.67
Összesen . . .	21.963,332	100.00	22.454,721	100.00

Valamennyi gabonanem között, a magyar föld legfőbb termé-
nye és népünk elsőrendű fogyasztási czikke, a buza áll legelöl, mely
az összes megőrölt mennyiségnek 58.10—61.86%-kát képezi. Máso-
dik helyen a rozs áll, mely szintén jelentékeny szerepet játszik
népünk ételmezésében. A tengeri bár szintén nagy mennyiségben
őröltetik meg, már nem kizárólag a nép táplálkozására szolgál,

nagy részét a kimutatott mennyiségnek a házi állatok takarmányozására, különösen a sertéshizlalásra fordított tengeri-dara képezi. A megőrölt árpa ritkábban mint árpaliszt, de mint árpa-dara vagy árpa-gyöngy szintén az emberi táplálkozásra szolgál, nagyobb része azonban hasonlóképen a háziállatok takarmányozására fordittatik. Kétszeresből, mely különben mezőgazdasági termelésünkben sem bir nagy fontossággal, sokkal kevesebb mennyiség őröltetik meg, zabból és kölesből még kevesebb, ez utóbbit malmaink tulajdonképen csak meghántják, melyből azután az ugynevezett köleskása készül. Az egyéb gabonanemek között megemlítjük a tatárkát vagy pohánkát, mely némely vidék élelmezésében jelentékeny szerepet játszik, valamint a borsót, mely főleg csak hámoztatik.

Ugyancsak fenti kimutatásból látjuk azt is, hogy a gabonanemek egymásközti aránya is változott a lefolyt öt év alatt. Így például látjuk, hogy a buza mind nagyobb tért foglal el s míg 1880-ban az összes megőrölt gabonának csak 58.10%-kát képezte, 1884-ben már 61.81%-ra emelkedik. E körülmény különben nagy. ber. malmaink fejlődésével áll kapcsolatban, melyek csaknem kizárólag buzaörléssel foglalkoznak és az általuk előállított kitünő lisztrel, a nehéz viszonyok daczára, diadalmasan megállják helyüket a világpiaczon. De kapcsolatban áll ez kétségkívül nagyobb buzatermelésünkkel és a buzaárak nagymérvű hanyatlásával is, minthogy a buzaliszt olcsóbbodása szükségkép nagyobb fogyasztást idézett elő, mely természetszerűleg visszahatott malmaink termelésére is. A buza nagy térfoglalásából önként következik, hogy a többi gabonanemek csökkenő százalékokat mutatnak, daczára, hogy a megőrölt mennyiség a többi gabonanemeknél is csaknem kivétel nélkül emelkedett. Így például 1880-ban csak 2.813,477 m. m. rozst őröltek malmaink, 1884-ben már 3.291,939-et, árpából 1880-ban csak 1.603,747-et, 1884-ben már 1.897,418-at, stb.

Kimutatásainkban a megőrölt gabonanemek mennyiségét az összes malmokra öt év szerint is feltüntetve találjuk, utalunk e tekintetben a közlendő táblázatra, itt azonban érdekes lesz a főbb eredményeket a már többször említett különféle malmok szerint is, de csak az utolsó vagyis 1884-ik évről bemutatnunk; mely a következő táblázathból tűnik ki:

Gabonanemek	Nagyobb berendezésű		Egyszerű		Nagyobb berendezésű	
	g ő z m a l m o k				vizimalmok	
	méterm.	%	méterm.	%	méterm.	%
buza	9.011,660	64·92	1.866,437	13·45	794,060	5·72
rozs	359,898	10·93	811,619	24·66	71,991	2·19
kétszeres	11,922	3·90	161,789	52·92	1,148	0·38
árpa	134,565	7·09	817,037	43·06	15,598	0·82
zab	100	0·05	5,460	2·49	2	0·00
tengeri	28,141	1·06	1.120,177	42·20	8,373	0·32
köles	23,159	42·07	12,803	23·26	1,487	2·70
egyebek	2,761	1·84	65,939	43·90	563	0·38
Összesen . .	9.572,206	42·63	4.861,261	21·65	893,222	3·98

Gabonanemek	Egyszerű		Szárász		Szél-	
	v i z i m a l m o k		m a l m o k			
	méterm.	%	méterm.	%	méterm.	%
buza	1.845,063	13·29	262,935	1·90	100,272	0·72
rozs	1.949,256	59·21	72,208	2·19	26,967	0·82
kétszeres	123,802	40·49	3,694	1·21	3,369	1·10
árpa	831,935	43·85	55,464	2·92	42,819	2·26
zab	213,652	97·26	306	0·11	142	0·06
tengeri	1.349,046	50·82	103,803	3·91	44,761	1·69
köles	15,129	27·49	1,913	3·48	553	1·00
egyebek	79,702	53·06	679	0·45	562	0·37
Összesen . .	6.407,585	28·54	501,002	2·23	219,445	0·97

A búzának tehát legnagyobb részét (64·92%-át) a nagy. ber. gőzmalmok őrlik meg, melyek nemcsak a helyi, sőt nem is kizárólag a belfogyasztást szolgálják, hanem nagy mennyiségű lisztet exportálnak külföldre, miről különben még részletesebben alább szólunk. Az egysz. gőz- és vizimalmok csaknem egyenlő mennyiségű búzát őrlnek meg és pedig elég tekintélyes mennyiségben.

A mily szerepet játszanak a nagy. ber. gőzmalmok a buza megőrlésénél, ép oly szerepet játszanak az egyszerű vizimalmok a rozsnál. Itt második helyen az egyszerű gőzmalmok állnak, melyek közt, mint sokszor megemlítettük, számos gazdasági malom van. A kétszeres őrlésénél az egysz. gőzmalmok állnak első helyen, utánuk az egysz. vizimalmok következnek. Az egyéb gabonaneműeknél szintén az egyszerű gőz- és vizimalmok visznek jelentékenyebb szerepet, azonban árpából a nagy. ber. gőzmalmok is számbavehető mennyiséget őrlnek, valamint a száraz- és szélmalmok, melyek alárendelt működésükhöz képest a tengeriőrléssel is elég nagy mértékben foglalkoznak. Zabot leginkább a kisebb vizimalmok őrlnek.

Ha már most azt akarjuk tudni, hogy az egyes malomfajták által az összesen megőrölt mennyiségből, hány százalék esik a különböző gabonaneműekre, ezt a következő táblából láthatjuk, itt is csak az 1884. évet véve alapul:

Gabona- nemek	Nagyobb berendezésű	Egyszerű	Nagyobb berendezésű	Egyszerű	Száraz-	Szél-
	g ő z m a l m o k		v i z i m a l m o k		m a l m o k	
	s z á z a l é k o k b a n					
buza . . .	94·15	38·39	88·90	28·80	52·48	45·69
rozs . . .	3·76	16·70	8·06	30·42	14·41	12·29
kétszeres .	0·12	3·33	0·13	1·93	0·74	1·53
árpa . . .	1·41	16·81	1·75	12·98	11·07	19·51
zab . . .	0·00	0·11	0·00	3·32	0·06	0·07
tengeri .	0·29	23·04	0·94	21·06	20·72	20·40
köles . .	0·24	0·26	0·16	0·24	0·38	0·25
egyebek .	0·03	1·36	0·06	1·25	0·14	0·26
Összesen .	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00	100·00

A nagy. ber. gőz- és vizimalmok, melyek, tekintettel arra, hogy a nagyobb igényű belfogyasztás és a kivitel számára dolgoznak, terményeik finomságára fektetik a főszólyt és az őrlemények osztályozásánál a legszélső határokig mennek, csaknem kizárólag (94·15 illetve 88·90%) buzát őrlnek. A buza mellett még a rozsból őrlött mennyiség is eltörpül, főleg a nagy. ber. gőzmalmoknál, míg

a nagy. ber. vizimalmokban már a rozsból őrölt mennyiség is 8.06%-ra emelkedik. Számbavehető arányszámot a rozson kívül még csak az árpa mutat, melyből nagy. ber. malmaink a fogyasztásban igen keresett árpagyöngyöt állítják elő.

Az egyszerű gőzmalmokban a buza alig haladja meg az összes megőrölt gabonamennyiség egy harmad részét, itt már a tengeri, a rozs, az árpa, sőt a kétszeres elég nagy százalékszámokat mutatnak. Ismét csak megerősítve látjuk e számokból, hogy egyszerű gőzmalmaink, főleg a helyi fogyasztásra, vagy mint gazdasági malmok dolgoznak. A nagy mennyiségű árpa és tengeri emberi élelmezésre kis részben használtatik, tulnyomólag állati táplálékul.

Az egysz. vizimalmokban a rozs foglalja el a főhelyet a megőrölt gabonánemek közt, a buzára itt már közel 10%-kal kevesebb esik, mint az egysz. gőzmalmokban, a tengeri és árpa azonban már alig egy-két százalékkal van gyengébben képviselve.

A száraz- és szélmalmok ismét leginkább búzát dolgoznak fel az előbbiektől 52.48%, az utóbbiak 45.69%-ot, míg a többi gabonaművekből csak az árpa, rozs és tengeri képviselnek jelentékenyebb százalékszámokat. De ez természetes is, mert általában az egyszerű malmokban, tekintet nélkül a hajtóerőre, az őrlemény minőségére, majdnem kizárólag az illető vidék termelési viszonyai a döntők, a mennyiben ezek csakis a helyi szükségletre dolgoznak és nyersanyag szükségletüket is az illető vidék terméséből nyerik. Így látjuk, hogy az egysz. vizimalmok tulnyomó része például a hegyesebb, búzatermelésre kevésbé alkalmas vidékekre esik, ezeknél csakugyan nem a buza, hanem a rozs áll első helyen a megőrölt gabonánemek között. Az egysz. gőzmalmok legnagyobb része, a száraz- és szélmalmok pedig csaknem kizárólag a búzatermő alföldi vidékekre esnek és ezeknél csakugyan azt látjuk, hogy a rozs nagyon is másodrangú helyet foglal el a buza mellett.

Zabot, mondhatjuk, kizárólag csak az egysz. vizimalmok őrölnek. A zab mint takarmány nem igényli a darálást, nem úgy mint az árpa és tengeri; a megőrölt mennyiség tehát csaknem egészen emberi táplálkozásra szolgál és pedig a legszegényebb vidékek népének táplálására. Ezért van az, hogy zabot csak a hegyes vidékek patakmalmai őrölnek, mint ezt alább az országrészek szerinti részletezésnél is látni fogjuk.

Bár a mostani kifejtett terménykereskedés mellett valamely

vidék gabonáját nem ugyanazon vidék malmai — különösen áll ez a nagy. ber. malmokra — őrlik meg s valamely vidék malmai által előállított őrleményeket nem ugyanazon vidék szükséglete fogyasztja el, mégis sok tekintetben tanulságos az egyes gabonanemekből megőrölt mennyiségeket országrészek és megyék szerint is kimutatnunk, mert ez malomiparunk vidékenkénti állására és irányára sok érdekes fényt vet, sőt egyes vidékek élelmezéséhez is nyújt némi adalékot. A közlött táblázat az 1884-ik évre vonatkozólag részletes adatokat tartalmaz országrészek és megyék szerint, itt csak a főbb adatokat, de mind az öt évre kívánjuk bemutatni.¹⁾

Látjuk e számokból, hogy az egyes gabonanemekből a különböző országrészekben mily mennyiségeket őrölnek meg malmaink és egyuttal látjuk a megőrölt mennyiségek emelkedését és hullámozását is az utóbbi öt év alatt, gabonanemek és országrészek szerint. Az összes megőrölt mennyiséget tekintve, valamennyi országrész közül a Duna-Tisza köze válik ki, melynek őrlése 40·60%-kal szerepel az összes mennyiségben. Ezt Budapest malmai okozzák, melyek nemcsak a helyi és nemcsak általában a hazai fogyasztásnak őrölnek, hanem a kivitelt is tulnyomólag ezek képezik; és minthogy a finomabb lisztek búzából őröltetnek, és a kivitelt épen a finom és legfinomabb lisztfajokra szorítkozik, a duna-tiszaközi malmok őrlésében a buza foglalja el a főhelyet és csakugyan az összes megőrölt búzának 49·76%-át a Duna-Tisza közén dolgozzák fel. Rozsból legtöbbet a Duna jobb- és balpartján őrölnek, kétszeresből a Tisza-Maros szögén, mely országrész a megőrölt buza mennyiségét illetőleg is mindjárt a Duna-Tisza köze után következik, árpát ismét az utóbbi országrész malmai dolgoznak fel legtöbbet, míg zabból a legkevesebbet, a zab őrlése leginkább a Duna jobb és a Tisza két partjára, valamint Erdély szegényebb vidékére esik. Tengerit is Erdély őröl meg legtöbbet, hol a tengeriből készült liszt nagy mértékben fogyasztatik a köznép által, de a Duna-Tisza közének malmai is nagymennyiségű tengerit őrölnek meg, itt azonban már tulnyomólag nem emberi, hanem állati táplálékul. Kölesből szintén a Duna-Tisza közén őrölnek legtöbbet, a minthogy épen e vidéken van leginkább elterjedve a köles termesztése.

---

¹⁾ Lásd a táblázatot a 104. és 105. oldalon.

Ország rész	Év	A m e g ö r ö l t						
		buza	rozs	kétszemes	árpa	zab	tengeri	köles
		Ö s s z e s m e n n y i s é g e m é t e r m á z s á k b a n						
Duna bal partja	1880	482,136	479,037	24,966	308,246	83,477	27,522	5,860
	1881	584,819	483,613	25,151	317,740	84,171	29,203	5,554
	1882	561,395	539,179	26,605	315,949	84,194	27,994	4,751
	1883	623,446	553,143	25,947	315,759	84,011	29,027	5,091
	1884	636,508	604,589	25,832	327,521	84,452	29,125	4,916
Duna jobb partja	1880	976,350	695,573	39,242	251,513	16,933	248,772	1,056
	1881	996,100	707,079	38,656	255,060	15,348	256,092	901
	1882	994,021	704,310	40,453	258,034	15,144	260,186	3,249
	1883	1,037,786	719,986	43,097	250,473	15,698	260,723	3,139
	1884	1,045,749	743,311	42,526	257,763	14,691	268,262	3,222
Duna-Tisza köze	1880	1,962,246	401,764	53,389	494,078	316	559,753	24,489
	1881	5,467,260	433,620	52,481	596,536	588	603,380	19,508
	1882	6,186,272	453,299	58,698	629,291	628	658,330	27,052
	1883	7,011,995	497,385	62,728	758,117	683	762,771	33,596
	1884	6,907,461	566,297	64,087	752,038	723	763,245	37,497

Ország rész

Duna bal partja

Duna jobb partja

Duna-Tisza köze

Tisza jobb partja	1880	606,518	397,611	5,293	196,683	53,633	108,289	3,013	6,769
	1881	643,585	390,404	5,253	194,691	54,542	108,474	2,848	6,486
	1882	731,757	419,027	5,563	202,501	53,169	104,667	3,018	11,096
	1883	852,322	437,188	6,077	206,934	54,467	115,982	3,013	9,702
	1884	903,426	420,746	6,021	208,327	55,168	115,820	3,026	10,122
Tisza bal partja	1880	1,167,165	360,638	16,425	188,889	18,243	358,431	925	284
	1881	1,277,512	374,474	24,496	192,923	18,342	371,805	1,050	326
	1882	1,419,699	387,266	27,402	202,381	18,779	387,617	1,529	293
	1883	1,545,348	406,687	32,782	175,907	19,883	409,048	1,333	284
	1884	1,542,240	437,324	34,981	175,291	20,894	357,416	1,393	300
Tisza-Maros szöge	1880	1,411,261	91,901	63,634	81,612	1,865	294,825	418	2,122
	1881	1,602,760	97,230	73,153	81,843	2,107	294,351	431	1,894
	1882	1,749,136	114,755	97,836	83,313	2,520	307,382	560	2,450
	1883	1,858,931	114,032	102,620	83,999	2,317	316,682	608	2,092
	1884	2,161,499	121,046	102,222	91,744	1,998	326,639	578	1,834
E r d é l y	1880	602,078	386,953	25,289	82,726	41,096	734,734	4,332	10,207
	1881	617,086	390,105	26,098	83,482	40,988	737,103	3,777	10,279
	1882	627,473	391,699	27,067	80,987	41,318	767,887	3,580	10,283
	1883	657,615	394,737	26,632	78,428	41,214	777,662	4,597	10,158
	1884	683,544	398,626	30,055	84,734	41,466	793,794	4,412	10,490

Az absolut számok mellett nem érdektelenek a következő százalékszámok sem, melyek azt mutatják, hogy az egyes országrészek őrlésében, mily arányban szerepelnek az egyes gabonanemek:

O r s z á g r é s z	Év	A m e g ő r ő l t							
		buza	rozsa	kétsze- res	árpa	zab	tengeri	köles	egyebek
		az összes megőrölt gabona százalékában							
Duna bal partja	1880	33.52	33.31	1.74	21.43	5.80	1.91	0.41	1.88
	1881	37.54	31.04	1.62	20.39	5.40	1.87	0.36	1.78
	1882	35.34	33.94	1.68	19.89	5.30	1.76	0.30	1.79
	1883	37.43	33.21	1.56	18.96	5.04	1.74	0.30	1.76
	1884	36.52	34.69	1.49	18.79	4.84	1.67	0.28	1.72
Duna jobb partja	1880	42.72	30.43	1.71	11.00	0.74	10.88	0.04	2.48
	1881	42.79	30.37	1.66	10.96	0.66	11.00	0.04	2.52
	1882	42.50	30.12	1.73	11.03	0.65	11.13	0.14	2.70
	1883	43.29	30.03	1.80	10.45	0.65	10.87	0.13	2.78
	1884	42.73	30.38	1.74	10.53	0.61	10.96	0.13	2.92
DunaTisza köze	1880	76.07	6.16	0.82	7.57	0.00	8.58	0.38	0.42
	1881	75.97	6.03	0.73	8.29	0.01	8.38	0.27	0.32
	1882	76.95	5.64	0.73	7.83	0.01	8.19	0.33	0.32
	1883	76.63	5.44	0.68	8.28	0.01	8.33	0.37	0.26
	1884	75.76	6.21	0.70	8.26	0.01	8.37	0.41	0.28
Tisza jobb partja	1880	41.02	28.80	0.38	14.28	3.89	7.86	0.22	0.49
	1881	45.77	27.76	0.37	13.85	3.88	7.71	0.20	0.46
	1882	47.80	27.87	0.36	13.23	3.47	6.84	0.20	0.73
	1883	50.56	25.93	0.36	12.28	3.23	6.88	0.18	0.58
	1884	52.44	24.43	0.35	12.09	3.20	6.72	0.18	0.59
Tisza bal partja	1880	55.29	17.08	0.78	8.95	0.87	16.98	0.04	0.01
	1881	56.51	16.56	1.08	8.53	0.81	16.45	0.05	0.01
	1882	58.07	15.84	1.12	8.28	0.77	15.85	0.06	0.01
	1883	59.64	15.69	1.26	6.79	0.77	15.79	0.05	0.01
	1884	60.01	17.02	1.36	6.82	0.81	13.91	0.06	0.01

Ország-rész	Év	A m e g ő r ö l t							
		buza	rozs	kétsze- res	árpa	zab	tengeri	köles	egyebek
		az összes megőrölt gabona százalékaiban							
Tisza-Maros szöge	1880	72·46	4·72	3·27	4·19	0·09	15·14	0·02	0·11
	1881	74·42	5·51	3·40	3·79	0·10	13·67	0·02	0·09
	1882	74·18	4·87	4·15	3·53	0·11	13·04	0·02	0·10
	1883	74·92	4·59	4·14	3·39	0·09	12·76	0·02	0·09
	1884	76·99	4·31	3·64	3·27	0·07	11·63	0·02	0·07
E r d é l y	1880	31·91	20·50	1·34	4·38	2·18	38·92	0·23	0·54
	1881	32·32	20·44	1·37	4·37	2·15	38·61	0·20	0·54
	1882	32·17	20·09	1·39	4·15	2·12	39·37	0·18	0·53
	1883	33·03	19·83	1·34	3·94	2·07	39·05	0·23	0·51
	1884	33·39	19·47	1·47	4·14	2·03	38·78	0·21	0·51

A megőrölt buza tekintetében két ország-rész válik ki különösen, a Maros-Tisza köze, melynek jórésze a buzatermő Bánságból áll és még inkább a Duna-Tisza köze, melynél a magas arányszámot nemcsak a néhány elsőrendű buzatermő megye okozza, hanem sokkal inkább a budapesti malmok, melyek az ország buzatermésének javát a fővárosba vonják és itt őrlik meg. A buza nagy szerepet játszik még a Tisza balparti megyék őrlésében, hol az összes megőrölt mennyiségnek jóval több mint fele esik e gabnanemre és tulajdonosságát megtartja a Tisza jobb és Duna jobb partján is, a Duna bal partján azonban már a rozs arányszáma is nagyon megközelíti, Erdélyben pedig a tengeri háttérbe is szorítja. Az utóbbi öt év alatt a buza arányszámának emelkedését csak a Tisza két partján látjuk határozottan kifejezve, bár némi ingadozást leszámítva a Duna jobb partja és a Duna-Tisza kivételével mindenütt emelkedett.

A rozs a megőrölt gabnanemek közt a Duna két partján mutat legnagyobb százalékot, de a Tisza jobb partja sem marad el messzire tőlük. Alacsony százalékot mutat a rozs a Duna-Tisza közén és még inkább a Maros-Tisza szögén. A rozs arányszámai az utóbbi öt év alatt elég állandóságot mutatnak, kivéve a Tisza jobb

partján, hol tetemes a csökkenés. A kétszeres őrlése a Tisza-Maros szögén foglal el legnagyobb, habár itt sem nagy helyet. Árpát a Duna balparti malmok őrlnek aránylag legtöbbet, hol a megőrölt mennyiségnek közel egy ötödresze esik árpára. A zab csak három országrészben, Erdélyben, a Tisza jobb partján és kivált a Duna balpartján lép fel határozottabban, ezeknek is csak szegényebb vidékein.

A tengeri őrlését malmaink többnyire a helyi termelésből, a helyi szükséglet számára teljesítik. Ezért van, hogy a Duna balpartján, melynek zordabb éghajlata megyéiben a tengeri nem igen terem, elenyészőleg csekély mennyiségű is fordul elő a megőrölt gabona mennyiségben. Sokkal nagyobb százalék esik a tengerire a Tisza jobbparti malmoknál, bár itt is kevesebb, mint a többi országrészben, mert a Tisza jobbparti terület egy jó része is kívül esik a kukoricza-termő zonán. Legtöbb tengerit különben Erdély malmai őrlnek meg, hol — mint láttuk — nemcsak főtermény, hanem egyszersmind az emberi táplálkozásnak is egyik legfontosabb czikke.

A búzát, rozsot és kétszerest csaknem kizárólag a malmok alakítják át fogyasztásra alkalmas czikké, bár a búzából ezenkívül még keményítő is állittatik elő, a rozsból pedig szeszt is égetnek. És ha mégis azt látjuk, hogy a megőrölt említett gabnanemek nagyon alatta maradnak a termelt mennyiségnek (így például 1884-ben 28.722,344 métermázsát termelt búzából csak 13.880,427 métermázsa őrltetett meg). ez az átszámítás hiányosságán kívül onnan is ered, hogy a vetőmag is nagy mennyiséget kíván (búzából ugyanis Magyarországon körülbelül 5 millió métermázsát vetnek el), továbbá, hogy nyers alakban is sokat exportálunk (1884-ben búzából 4.155,115 métermázsát, rozsból 1.223,098 métermázsát), de végre a készletek is, különösen az utolsó években, mindenütt rendkívülien felhalmozódtak. Az árpából, bár lisztet és árpadarát is állítunk elő, a nagyobb rész mégis a serfőzdekbe, vagy takarmányozásra kerül, és e gabnanemben kivitelünk is elég jelentékeny, 1884-ben közel harmadfél millió métermázsa. A kukoricza, zab és egyéb gabnanemek főleg takarmányozásra szolgálnak és csak egyes vidékeken emberi táplálkozásra. Kivételt e tekintetben a köles képez, mely aránylag különben elég nagy kiviteli cikket is képez, 1884-ben kivitelünk 37,112 métermázsára rugott.

Hazai malmainkat csaknem kizárólag a magyar mezőgazdaság

látja el a szükséges nyersanyaggal, nagyobb mérvű gabonaimportot csak a 70-es évek szűk termései idéztek elő, a mikor is kénytelenek voltak idegen, főleg román búzát is őrölni, azonban az utóbbi jó közép, és határozottan jó termésű évek bőven ellátták malmainkat a szükséges gabonával, sőt kivitelre is maradt nagy mennyiségű nyers gabona. Ezeket felemlíteni azért tartottuk szükségesnek, mert midőn malomiparunk termelési viszonyait tárgyaljuk, lehetetlen, hogy bár röviden, ki ne térjünk annak természetes basisára, a hazai gabonatermelésre s futólag össze ne vessük a főbb eredményeket.

Az összehasonlítás azonban nem épen könnyű. Igaz ugyan, hogy a statisztikai hivatal évenként gyűjti és közzé teszi a mezőgazdasági termésre vonatkozó adatokat, de a gabnanemeket, nem súly, hanem ürmérték (hectoliter) szerint mutatja ki, míg a jelen felvétel métermázsákban közli a megőrölt gabonát. Átszámítható ugyan az utóbbi az előbbire, mert hiszen tudjuk, hogy az egyes termények súlya mi szokott lenni, vagy helyesebben mily határok között ingadozik, de az átszámítás mégis csak nagyon approximativ marad, mert nem tudva az arányt, melyben a különböző súlyu buza stb. az összes gabona illetve búzatermésben szerepel, nagyon könnyen eltérhetünk a valóságtól. Még a piacra vitt buza átlagos súlyát sem használhatjuk teljes megnyugvással, mert piacra a legszebb, legsúlyosabb buza kerül, a silányabb minőségű buza pedig helybeli malmainkban házi szükségére őröltetik meg, vagy pedig — a földmivelő nép tekintélyes részének tudatlansága folytán — vetőmagul használtatik. Ha tehát az összes termést akarjuk átszámítani, a piaci átlagos súlynál valamivel alacsonyabb átlagot kellene használnunk.

Magyarország *gabnatermése* az utóbbi öt év alatt a következő volt :

Termény	1880	1881	1882	1883	1884
	m é t e r m á z s á k b a n				
Buza . . .	22.363,533	25.061,487	37.144,497	24.889,011	28.722,344
Rozs . . .	8.739,355	10.197,410	12.805,854	10.178,037	10.611,113
Árpa . . .	11.483,793	9.001,327	12.982,911	8.586,158	10.554,828
Kétszeres . .	1.675,644	1.869,306	2.732,006	1.880,517	2.127,349
Zab . . .	8.474,180	6.570,617	9.276,774	7.031,312	9.114,574
Köles . . .	464,444	472,493	439,550	323,872	298,836
Kukoricza . .	25.965,569	21.534,216	28.266,956	22.931,772	22.551,552

Bár az eddig közlött termelési adat nyújt némi tájékoztatást malomterményeink minőségére, mégis szükségesnek látszik ez irányban a beszerzett pozitív adatokat is bemutatnunk, mikép oszlanak meg malmaink az *őrölt lisztek minősége* szerint. Erre nézve szolgáljon a következő kimutatás :

	nagy ber. gőzmalom	egyszerű gőzmalom	nagy ber. vizimalom	egyszerű vizimalom	szárazmalom	szélmalom
1-féle őrleményt állit elő	—	535	—	7,738	2,623	605
2 „ „ „ „	—	105	—	2,242	483	40
3 „ „ „ „	—	86	—	1,529	58	4
4 „ „ „ „	—	44	—	704	1	—
5 „ „ „ „	—	15	—	167	1	—
6 „ „ „ „	—	3	—	51	—	—
7 „ „ „ „	5	—	15	—	—	—
8 „ „ „ „	1	—	16	—	—	—
9 „ „ „ „	10	—	11	—	—	—
10 „ „ „ „	12	—	7	—	—	—
11 „ „ „ „	16	—	14	—	—	—
12-estöbbféle „ „ „	74	—	14	—	—	—
kizárólag árpagyöngyöt. darát, vagy kölest	4	—	1	8	31	1
A összes malmok száma .	122	788	81	12,439	3,197	650

Az egyszerű malmok, — mert hisz épen ez volt a meghuzott határvonal az egyszerű és nagyobb berendezésű malmok között — hatféle őrleményig mennek fel, de ilyent is csak az egyszerű gőz- és vizimalmok állitanak elő, a száraz malmoknál 5, a szélmalomoknál pedig csak 4-féle őrlemény a maximum. A maximumot természetesen az egyszerű malmoknak csak igen kis része éri el, a legnagyobb rész egyféle őrleményt készít s mind kevesebb és kevesebb azon egyszerű malmok száma, melyek többféle őrleményt is állitanak elő. Legkedvezőbb az arány a gőz- azután a vizimalomoknál, jóval gyengébb a száraz- és legkedvezőtlenebb a szélmalomoknál.

A nagyobb berendezésű malmoknál a gőzmalmok vannak határozottan előnyben, mert míg ezeknek túlnyomó többsége 12 s többféle őrleményt állít elő és csak kevés szorítkozik 7—8-féle őrleményre, úgy hogy az összes számnak 76.27%-a tiznél többféle őrleményt állít elő, addig a vizimalmoknak csak 36.26%-a állít elő tiznél többfélét, 63.64%-a pedig csak 7—10-félét.

A mint fentebb számszerint is kimutattuk, malmaink részint eladásra, részint vám- vagy pénzért, részint saját szükségletre dolgoznak. A vám- vagy bérért és a saját használatra őrlő malmok kizárólag csak a helyi igénytelenebb szükséglet kielégítésére szolgálnak. Az eladásra dolgozó malmok, bár a helyi fogyasztást is szem előtt tartják, kisebb-nagyobb mértékben távolabb piacokat is igyekeznek meghódítani termelvényeiknek. A malmok minőségét tekintve, a száraz- és szélmalomok, melyek között különben csak igen csekély számú (előbbieknél 12, utóbbiaknál 2) az eladásra dolgozó malom, leginkább helyben vagy a környéken értékesítik el eladásra szánt kevés őrleményeiket, az egyszerű gőz- és vízi-malmok is jobbra is szükkörü, bár ezeknél 5 vízi- és 1 gőzmalom Ausztriában, 2 vizimalom pedig Romániában is árusítja terményeit. Tágas piacról különben csakis a nagy. ber. malmoknál lehet szó, melyek nemcsak hogy a helyi fogyasztáson túl, a belföld más helyein is forgalomba hozták terményeiket, hanem a külföldön, Európában úgy mint Európán kívül, kelendőséget biztosítanak kitűnő minőségű őrleményeiknek. Kimutatásaink szerint a nagy. berendezésű 81 vizimalmaink közül eladásra 68 dolgozik, bérért csak 13. Az eladásra dolgozók közül a helyi fogyasztáson kívül, 62 Magyarország más vidékein is, 22 Ausztriában is, 7 Romániában, 4 Németországban, 1 Angliában, 1 Svájcban és 1 Bulgáriában is árusítja terményeit. Még kiterjedtebb azonban nagy. ber. gőzmalmaink piacza. A 122 ilyenmű gőzmalom közül eladásra 110 dolgozik, bérért csak 12, de ezek közül sem szorítkozik egy sem kizárólag a helyi fogyasztásra és az ország határain túl is nagy kelendőséget tudtak őrleményeiknek szerezni. Kimutatásaink szerint ugyanis 66 Ausztriában, 33 Németországban 27 Angliában, 23 Franciaországban, 18 Svájcban, 14 Szerbiában, 11 Belgiumban, 11 Olaszországban, 10 Hollandiában, 9 Romániában, 9 Braziliában, 7 Törökországban, 6 Bulgáriában, 6 Németalföldön, 5 Egyiptomban, 3 Ázsiában stb. stb. árusítja el őrleményeit.

Jelen felvételből ugyan nem, de a hivatal áruforgalmi statisztikájából a kivitelre kerülő őrlmények mennyiségét is kimutathatjuk és tudva, azt, hogy ez őrlményeket csaknem kizárólag a buzaliszt és a buzából előállított finomabb buzagrizek és dunsztok képezik, körülbelül azt is meghatározhatjuk, hogy a malmok által előállított lisztből mennyi marad a belfogyasztás számára. Ennek bővebb kifejtése egyébiránt a malomiparstatisztikánál helyén nem volna, mert e tárgyról sokkal behatóbban és kimerítőbben amugy is legközelebb egy érdekes munka kerül ki a statisztikai hivatal, illetve annak főnöke szakavatott tollából.

Hivatalos áruforgalmi statisztikánk, köztudomásulag az 1881. év második felével kezdődik, e csonka évet nem véve figyelembe, jelenleg tehát csak 3 év, az 1882., 1883. és 1884. év áruforgalmi adatai felett rendelkezünk s kissé bővebben csak ezekre szándékozunk kitérni. Ujabb áruforgalmi statisztikánkat azonban már egy korábbi kísérlet előzte meg, melynek eredményeit, ha a különféle iparczikket és ezeknek értéke tekintetében nem is mondhatjuk megbízhatóknak, mert többrendű és minőségű áru együttesen van kimutatva, *az egynemű tömegárúk kivitelét és behozatalát elég hiven megismerhetjük belőle.* Midőn tehát most malomőrleményeink külforgalmáról akarunk megemlékezni, talán nem követünk el hibát, ha ama régibb áruforgalmi kimutatásoknak idevágó adatait is bemutatjuk. Sajnos, hogy ez adatok csak 1868—1875-ig terjednek, és ez utolsó év értékkimutatásai is már hiányoznak, mindamellett ez adatok segélyével is érdekes összehasonlításra juthatunk.

E kimutatások szerint összes liszt és egyéb őrlményeink kivitele és behozatala a következő volt:

B e h o z a t a l			K i v i t e l	
Év	mennyiség	érték	mennyiség	érték
1868	49,229 mm.	867,842 frt	1.583,678 mm.	26.940,721 frt
1869	62,202 „	1.246,329 „	2.002,492 „	32.842,610 „
1870	84,169 „	1.680,265 „	2.921,829 „	34.570,598 „
1871	70,768 „	1.413,030 „	2.322,826 „	46.458,054 „
1872	129,991 „	2.596,369 „	1.315,364 „	26.310,673 „
1873	227,276 „	4.993,556 „	825,428 „	18.142,110 „
1874	310,141 „	5.891,063 „	1.317,041 „	24.082,041 „
1875	147,561 „	?	1.557,450 „	?
		*	*	
1882	111,116 mm.	1,555,625 frt	2.953,123 mm.	47.995,036 frt
1883	81,772 „	1.144,802 „	3.651,310 „	59.260,548 „
1884	98,231 „	1.370,437 „	3.598,905 „	50,087,375 „

K i v i t e l i t ö b b l e t		
Év	mennyiség	érték
1868	1.534,449 mm.	26.072,879 frt
1869	1.940,290 „	31.596,281 „
1870	1.837,660 „	32.890,333 „
1871	2.252,058 „	45.045,024 „
1872	1.185,373 „	23.714,304 „
1873	598,152 „	13.148,554 „
1874	1.006,900 „	18.190,978 „
1875	1.409,889 „	—
		*
1882	2.842,007 mm.	46.439,411 frt
1883	3.569,538 „	58.115,756 „
1884	3.500,674 „	48.716,938 „

E számok eléggé világosak, fölösleges hozzájuk hosszabb következtetéseket fűzni. Hogy a virágzásnak mily magas fokán állott malomiparunk már a hatvanas évek végén, mutatja a hatalmas kivitel, mely 1871-ig csaknem folyvást fokozódott. 1872-től kezdve azonban a kivitel nagyott csökkent, ellenben a behozatal, mely addig egészen jelentéktelen volt, kezd emelkedni. Nagy része volt ebben főleg a hetvenes évek rossz termésének, a magas gabonaáraknak, de kétségtelenül malmaink elégtelen forgótőkájének és drága termelésének is, és a nehéz viszonyok kezdtek végzetessé válni szépen fejlődő malomiparunkra nézve, mert az elveszett piacokat kedvező

aratási és üzleti viszonyok mellett sem volt sok remény visszahódítani Talán nem csalódunk, ha malomiparunkban a kedvezőbb fordulat bekövetkezését a Mechwart-féle hengerrendszer elterjedésének és az ezzel elért bámulatos tökélyű őrleményeknek tulajdonítjuk. A tökélynek alig túlszárnyalható fokára emelt magas őrlés mentette meg nagyrészt malomiparunkat, a multhatatlanul bekövetkezendett hanyatlástól. Ez tette lehetővé, az egyre fokozódó verseny daczára, hogy nemcsak saját piacunkat tartottuk meg hazai lisztünk számára, melyen 1873- és 1874-ben már erős pozíciót kezdett foglalni a külföldi liszt is, hanem hasonlíthatatlanul több lisztet exportáltunk az utóbbi években, mint korábban a legkedvezőbb években, és ha lisztkivitelünk 1884-ben csökkent is némileg 1883-hoz képest, ez azon általános kedvezőtlen helyzetnek tudható be, mely legujabban a világpiacozon gabona- és liszttermelésünkkel szemben alakult, mely bizonyára újabb megpróbáltatásokat ró malomiparunkra.

Hogy lisztünk kivitele mely országokba történik, fentebb jeleztük, a mennyiben a beérkezett adatok alapján ismertettük, hogy minő és hány eladásra dolgozó malom hová exportálja lisztjét, azonban ebből nem tudjuk, hogy mily mennyiséget és értéket képvisel ezen exportált liszt. Az utolsó három évi áruforgalmi statisztikánk azonban erre is ad választ, mint azt az alábbi táblázatban láthatjuk. A behozatalra nézve ily részletezés fölösleges, minthogy a mi kevés lisztet behozunk, azt csaknem kizárólag Ausztriából hozzuk; lisztkivitelünk pedig a következő volt:

	1882	
	mennyiség	érték
Ausztria	1.574,573 mm.	25.568,325 frt.
Németország	321,638 "	5.215,286 "
Svájc	198,878 "	3.237,192 "
Olaszország	2,740 "	44,620 "
Franciaország . . .	108,364 "	1.765.655 "
Belgium-Hollandia .	46,622 "	759,578 "
Nagy-Britania . . .	569,294 "	9.279,162 "
Oroszország	2,947 "	42,636 "
Bosznia-Hercegovina	41,884 "	679,786 "
Románia	28,813 "	468,220 "
Szerbia	12,879 "	209,487 "
Balkán-félsziget . .	3,433 "	55,842 "
Más államok	41,058 "	669,247 "
Összesen	2.953,123 mm.	47.995,036 frt.

	1883	
	mennyiség	érték
Ausztria	1.988,674 mm.	32.352,101 frt.
Németország	304,743 „	4.899,798 „
Svájcz	175,256 „	2.850,335 „
Olaszország	6,535 „	106,429 „
Franciaország . . .	194,383 „	3.167,371 „
Belgium-Hollandia .	134,381 „	2.190,102 „
Nagy-Britania . . .	711,211 „	11.591,305 „
Oroszország	5,933 „	84,248 „
Bosznia-Hercegovina	23,468 „	380,969 „
Románia	25,909 „	420,988 „
Szerbia	13,184 „	214,562 „
Balkán félsziget . .	3,329 „	54,098 „
Más államok	64,304 „	1.048,151 „
Összesen	3.651,310 mm.	59.260,458 frt

	1884	
	mennyiség	érték
Ausztria	2.077,774 mm.	28.959,761 frt.
Németország	248,375 „	3.471,174 „
Svájcz	144,852 „	2.001,472 „
Olaszország	8,927 „	123,814 „
Franciaország . . .	214,194 „	2.975,568 „
Belgium Hollandia .	43,670 „	610,577 „
Nagy-Britania . . .	728,904 „	10.095,252 „
Oroszország	5,758 „	85,430 „
Bosznia-Hercegovina	21,095 „	291,697 „
Románia	24,367 „	339,515 „
Szerbia	8.726 „	122,187 „
Balkán félsziget . .	4,460 „	61,628 „
Más államok	67,803 „	949,300 „
Összesen	3.598,905 mm.	50.087,375 frt.

Legtöbb lisztet exportálunk Ausztriába, melyre az összes kivitelnek közel 58⁰/₀-a esett. Jelentékeny rész esik (20⁰/₀) még Nagy-Britanniára is, mely piac azért is igen fontos reánk nézve, mert legfinomabb lisztünknek — műmalmaink specialitásainak — legjobb fogyasztója. Ezenkívül Németország, Franciaország és Svájc

válnak ki fogyasztóink közül. Az egyes évek kivitelét tekintve, nagy ingadozásokat látunk, hogy csak fontosabb piacainkat említsük. Ausztriába, Nagy-Britanniába és Franciaországba kivitelünk évről-évre emelkedett. Nagy eredményként üdvözölhetjük azt, hogy Nagy-Britanniában 1884-ben a reánk nézve legkedvezőtlenebbül alakuló verseny- és üzletviszonyok daczára, nem hogy tért vesztettünk volna, hanem még hódítottunk is. Kivitelünk emelkedése Franciaországba 1884-ben már valószínűleg a tervbe vett francia vámemelések következménye volt s talán már a következő évben, a felemelt vámok életbeléptetésével visszaesésnek ad helyet. Sajnos azonban, hogy a német és svájci piac évről-évre mindinkább elvész lisztünkre nézve; az előbbiről a magas vámok, az utóbbiról pedig az orosz verseny szorít le bennünket. Reméljük azonban, hogy malomiparunk szivós életképességének sikerülni fog a megpróbáltatásokon diadalmaszkodni, elvesztett piacjai helyett új piacokon szerezni kárpótlást.

Az eddigiekben igyekeztünk vázlatos képét adni malomiparunk állapotának, a legújabb hivatalos adatok alapján. Malmaink fejlődésére is vetettünk néhány futó tekintetet és láttuk az irányt, mely felé malomiparunk természetes fejlődése halad, hogy t. i. a primitív szerkezetű, tökéletlen malmok, mindinkább letűnnek, az újabb technikai vívmányok hatalmas fegyvereivel küzdő nagy malmok mellett, de ezen nincs okunk feljajdulni. Mert míg az ipar sok ágában a kis ipar, a kézműipar sokkal jelesebbet, tartósabbat alkot mint a gyáripár, mely csakis olcsó tömegtermelésével győzi le azt, addig a malomiparban a kis ipar a nemzetgazdasági értékeket megromtató, elpazarló elemet képviseli és azokat a nagy. ber. malmok termelvényük jelességével és olcsóságával egyaránt tulszárnyalják. Igaz ugyan, hogy az egyszerű malmok hanyatlásával igen sok egyén, még pedig eddig önálló iparos veszti el kenyerét, keresetét, de ezt enyhíti az átalakulás fokozatos volta és mert nálunk, hol annyi téren érezzük a munkás kezek hiányát, más téren könnyen érvényesítheti és pedig produktivebb módon, tehetségét és munkaerejét.

Akár a felszerelést, akár a termelést akár a termelvények értékesítésére vonatkozó adatokat tekintjük, mindannyian malomiparunk virágzásáról szólnak. Nem mondhatjuk azonban, hogy a további fejlődés kívánatos ne volna. Nagy. ber. malmaink legtöbbje elérte ugyan már a technikai tökéletességnek csúcspontját, de a kisebb

malmok nagy tömegénél, még a felszerelés tekintetében is igen sok a tenni való. De még a kivitelre dolgozó műmalmainkra is sok fontos feladat megoldása vár, a liszttermelés lehető olcsóvá tétele, hogy lisztünk versenyképessége még inkább emelkedve, az a nagy tömeg nyers gabonát is (mert hiszen az utolsó három évben csak búzából 4 – 6 millió métermázsát szállítottunk ki évenként nyers alakban), melyet most a külföldi malmoknak szállítunk, magukhoz vonják és nemesített alakban szolgáltatassák a külföld fogyasztásának. Azt ugyan, hogy az egész mennyiséget magukhoz vonják, nem épen kívánhatjuk, mert a hazai malomiparral csaknem egy színvonalon álló osztrák malomipar, országunk természetes fekvésénél fogva, szükségkép fogyasztója marad nyers gabonánknak, de hogy egy tetemes részét exportált gabonánknak hazai malmainknak kellene megőrölni, abban alig kételkedhetünk.

Dr. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

A SZESZEGYEDÁRUSÁG KÉRDÉSE NÉMETORSZÁGBAN ÉS HAZÁNKBAN.

A németországi szeszadó helyébe életbeléptetendő egyedáruságról szóló törvényjavaslat elkészült s nyilvánosságra hozatott. Ez a javaslat oly tüzetes tanulmánynyal dolgoztatott ki, hogy a megoldhatatlannak látszó nehéz problema: vajjon keresztül vihető-e a szeszegyedáruság a gazdasági élet nagy megrázkódásai nélkül, abban tényleg megoldottnak tűnik fel. És így hazánkra nézve is előtérbe lép az a kérdés, hogy nem kellene-e a szeszmonopolt behozni?

A németországi javaslat sorsa még kétes. Bismark hgnék tudvalevőleg nincs biztos többsége a birodalmi parlamentben s ezért nagy államsociális reformjait nem tudja könnyen keresztül vinni. Mindig csak mesterségesen kell egy-egy speciális törvényjavaslat számára a többséget összealakítani. S vajjon képes lesz-e azt a pálinka-egyedáruságnál összehozni: ma még előreláthatatlan. De ez mitsem változtat azon a tényen, hogy a német monopol-törvényjavaslat publicatiójával ez az eszme egész Európában actualissá vált. A közvélemény s a kormányok már is majd minden országban tüzetesen foglalkoznak még inkább fognak ezután foglalkozni azzal. Romániából már jelzik is, hogy az ottani kormány el van határozva, életbeléptetni a szeszmonopolt. Szeszegyedáruság óriási pénzügyi előnyökkel kecsegtet, még nagyobbakkal mint a dohányegyedáruság; s amint ez utóbbit a legtöbb állam ez előnyök végett életbe léptette, úgy életbe léptetheti a szeszegyedáruságot is.

A szeszegyedáruság eszméje különben nem új. Oroszországban már évek előtt életbe volt léptetve, de eltörölték és a szeszterményadót hozták be helyette. Csakhogy az orosz szeszmonopol mint félrendszabály volt keresztül vive. Az ellenőrzés igen gyarló, a köze-

gek megbizhatatlanok voltak. S így az várt eredményeknek nem felelhetett meg. Legközelebb áll a szeszmonopolhoz Norvégország. Ott tényleg egyedáruság is van, de nem az állam, hanem humanisztikus társaságok tulajdonosai az egyedáruságnak; és ezek a bevételt közművelődési és jótékonyági célokra fordítják, iskolákra, kórházakra stb.

A németországi javaslat nagyban és egészben véve a dohányegyedáruság mintájára van tervezve. A termelés magánosok kezében maradna, de igen hatásos állami ellenőrzés alatt s az összes szeszt aztán megvenné az állam és az italt mindenütt állami szám-lára adnák el.

Ide iktatjuk a törvényjavaslatnak lényegesebb pontjait.

I. Általános alapelvek.

1. §. A nyers szesz előállítása a magános üzleti tevékenységnek marad fentartva, de az e törvényben foglalt rendelkezésnek lesz alávetve.

2. §. Az összes belföldi nyers szeszt a termelőktől s mindenféle szeszt külföldről az állam vásárol össze; az eszközli a szesz tisztítását s további feldolgozását szesz-es italokká, valamint az eladás is — az ezen törvényben foglalt kivételekkel — kizárólag csak a birodalom számlájára fog üzetni. (Szeszmonopol.)

3. §. A szeszegyedáruság igazgatását a birodalmi kancellár alatt álló egyedárusági hivatal vezeti, melynek elnöksége a császár által nevezetik ki, a szövetségtanácsal egyetértésben.

A nagyban való eladás végett az egyedárusági hivatal által ügynökök, a kicsiben való eladásra az országos kormányok által árusok fognak alkalmaztatni. A felügyeletet és ellenőrzést az árusok és ügynökök felett úgy az egyedárusági, mint a vám- és adóigazgatóságok fogják gyakorolni. S azok a közegek, melyek a vámokat és indirect adókat ellenőrzik, fognak ellenőrizni mindenkit, aki szeszt gyárt, vagy az országon át viszi. S e tartományi hatóságok felett a kereskedelmi ellenőrző közegek ügyelnek fel.

II. A nyers szesz előállítására vonatkozó szabályok.

4. §. Minden 1885. oct. 1-én fennállott szeszfőző jövőre annyi szeszt fog előállithatni, a mennyit előbb rendesen előállított. S az 1885. oct. 1-én csak keletkezében levő szeszfőzdeknek egyenlő arányos termelés lesz megengedve. A mennyiséget az országos kormányok a monopol igazgatósággal egyetértésben állapítják meg, meghallgatván az egy magasabb hivatalnokból, két adóigazgatási felsőbb hivatalnokból és három szeszfőzde-tulajdonosból álló bizottság véleményét. A bizottságnak betekintés engedtetik a szeszüzletről vitt könyvekbe.

A kis szeszfőzdek részére, melyeknek nem volt rendes üzletük, az

országos kormány állapítja meg a főzésre engedélyezett szesz mennyiségét, a gazdasági viszonyok méltányos tekintetbe vételével.

5. §. Új szeszfőzdék későbbi berendezésére külön *engedély* szükségeltetik. A mennyiben ennek szüksége mezőgazdasági érdekekben ki van mutatva, az engedélyt az országos kormány az egyedárusági igazgatósággal egyetértésben adja meg, meghatározván az engedélyezett évi szeszfőzés mennyiségét. S ugyanily módon egyes szeszfőzdeknek arra is engedélyt lehet adni, hogy a rendesnél több szeszt főzhessenek.

6. §. A szeszfőzdekben a lepároló készülékkel szilárd összefüggésben levő gyűjtő-edények állítandók, a melyekbe minden termelt szesz leveztendő, s minden berendezés megteendő, hogy se szeszt, se szesztartalmu gőzöket külsőleg felismerhető nyom nélkül levezetni ne lehessen. Azon helyiség is, a melyben a gyűjtőmedencze felállítandó, az adóhatósággal közös elzárás alatt tartandó.

7. §. Ha nem volna ily alkalmas helyiség vagy a gyűjtőmedencze felállítása nagy költséggel járna, a desztilláló készülékkel kapcsolatban oly mérőkészülék alkalmazandó, mely a lefolyó szesz mennyiségét és erejét pontosan kitünteti.

8. §. Az adóhatóság különös esetekben a gyűjtőmedenczével kapcsolatosan is elrendelheti a mérőkészülék felállítását, s egyes szeszfőzdeket állandó ellenőrzés alá is helyezhet.

9. §. Mig a 6—8. §§-ban előirt követelményeknek elég téve nincs, az adóhatóság megtilthatja a szeszfőzést.

10. §. A gyűjtőedény s a szükséges záruk költségeit az egyedárusági igazgatóság viseli.

11—19. cikkek a szükséges bejelentésekről szólnak, a szeszfőzdek helyiségeit, eszközeit, azokban történő változásokat stb. illetőleg. Ki van mondva, hogy az eszközök hatóságilag utánméréndők és megbélyegezendők. Elő van írva az üzemterv bemutatása, s hogy a főzést addig megkezdeni nem lehet, mig az üzemterv hatóságilag jóváhagyva nincs. Kis szeszfőzdeknel az eljárás sokkal egyszerűbb; azoknál a 6—9. §-ban foglalt határozmányok mellőzhetők s a bejelentésnél is csak a főzendő szesz minimuma jelentendő be. Ha az üzlet megszakitást szenved, vagy ha az ellenőrzési készülékek hibásakká lesznek, ez is azonnal bejelentendő az adóhatóságnak.

21. §. Kimondja, hogy a szeszfőzde-tulajdonos tartozik az összes előállított szeszt a monopol-igazgatóságnak kiadni s hogy ha a tulajdonos kevesebb szeszt szolgáltat be, mint tartoznék, és ennek nem tudja elfogadható okát adni, a hiányzó mennyiségért négyszer annyi pálinkának eladási árát hajtja be rajta a monopol-igazgatóság.

III. A szeszmonopol üzletére vonatkozó szabályok.

A 22. §. körülírja, hogy az ellenőrzési szabályok értelmében mikép történik a szesz átvétele, mennyiségének s erejének elismerése. Az elszállításnál nagy szeszfőzdek 15 kilométer távolságig, kis főzdek 5 kilométerig

ingyen tartoznak a fuvar adni, azon felül a monopol-igazgatóság fuvar-dijakat fizet.

23. §. Az átadott szeszről fizetendő árt a szövetségtanács által időközönként megállapítandó dijszabás szabja meg. A dijszabás **30—40 márka lesz hektoliterenként** tiszta burgonya-szeszért, 10¹/₂ hl.-nél nem nagyobb ürméretű üsttel főző kis főzdeknek a szövetségtanács hektoliterenként 2 márka pótlékot adhat. Nagyon tisztátalan szeszért az ár megfelelően redukálható. Tiltott anyagokból készített szesz vagy egyáltalán megtisztíthatlan szesz. hatósági felügyelet alatt megsemmisítendő.

24. §. Az egyedárusági igazgatóság a szesztárban való átvételnél elismervényt ad a tulajdonos követeléséről, mely az illetékes pénztárnál azonnal kifizettetik.

25. §. Az egyedárusági igazgatóság a beszolgáltatott nyers szeszből tisztított szeszt s a belföldi fogyasztás számára italokat készít; s a meny-nyiben a szükség megkívánja, külföldről is hoz be szeszt. E célból a monopoligazgatóság által szesztárak és tisztító és italkészítő intézetek állítatnak fel.

26. §. A belföldi szesz-eladásnál az egyedáruság részére követelhető árt időről-időre a szövetségtanács szabja meg, úgy, hogy a közönséges pálinka-ital, tiszta *szesz literenként legalább 2 és legfeljebb 3 márka* legyen.

Ipari célokra, az ecetgyártást is beleértve, valamint fűtésre és világításra a monopol-igazgatóság a szövetségtanács által időközönként meghatározandó önköltségen ad el szeszt.

27. §. Mindennemű szesz-eladás belföldi fogyasztásra. az egyedárusági igazgatóság számlájára kizárólag szeszügynökök és árusok által történik. Ezek visszavonhatóan és meghatározott helységek számára neveztetnek ki, tartoznak a helyi szükségletnek megfelelő fajokat mindenkor készletben tartani, a pálinkát csak a monopol-igazgatóságtól vehetik, s utóbbinak előírásait, különösen az eladási ár, az eladás mértékei és eredeti becsomagolásban a vevő részére való átadás tekintetében, pontosan megtartani kötelesek.

Az elszámolás az elárusító részéről csak az adóhivatalnak előbb bejelentett eladási helyiségben történhetik, melynek szabályszerű táblával meg kell jelölve lenni, és e helyiségben az engedélyokmányoknak és egy hivatalos elárusítási dijszabásnak is ki kell függesztve lenni.

IV. Kivételi határozmányok.

28. §. Az országos rendőrségi hatóság az egyedárusági igazgatósággal egyetértésben engedélyt adhat vendéglősöknek, fogadósoknak, kávéso-
nak, cukrászdáknak s kaszinók stb. igazgatóságának, hogy pálinkát az elárusítók részére kiadott árszabástól függetlenül eladhassanak. De tartoz-
nak szükségletüket a monopol-igazgatóság által kirendelt ügynökök és árusoktól szerezni be.

Ugyanigy megengedheti a monopol-igazgatóság kereskedőknek is az ivópálinkának palaczkban való elárusítását sértetlen eredeti becsomago-

lással. Az árusoknak s másoknak, kik pálinkaeladásra engedélyt kaptak, meg van engedve, a fogyasztó kívánságára többféle ivópálinkát egymással vagy más anyaggal összekeverni.

A javaslat ezután az egyedáruság keresztülvitelére vonatkozó *védelmi és bírsági határozmányokat* tartalmaz s végül az *életbeléptetési és átmeneti határozatokat* közli. Az életbeléptetés 1888. aug. 1-jére van kilátásba véve. S a kártalanítások méltányosan úgy vannak megállapítva, hogy azon iparosok, kik az egyedáruság behozatala folytán elvesztik keresetüket évi tiszta jövedelmük 2—5-szörös értékét, a pálinkakereskedők és ügynökök pedig évi keresetük 1—2-szeresét kapják. A kártérítésekre való igény 1888. aug. 1-ig jelentendő be.

Az egyedáruság tiszta jövedelme az egyes államok között azok lakossága arányában fog feloszlani. Szükség esetén a *közegek* a területükön elárusított szeszes italokra 50 százalékig terjedő pótlékot vethetnek ki a szövetségtanács által meghatározandó szabályok szerint.

A fentebbiek alapján meglehetősen tiszta képet alkothat magának mindenki arról, hogy mikép akarja a német kormány a szeszegyedáruságot életbeléptetni. A kormányt kettős cél vezette e nagy horderejű reformnál: az egyik a *pénzügyi* előny, a második az *erkölcsi* vagy *közegészségi* tekintet.

Mindkét cél tüzetesebb megvilágítást igényel. Ami a *pénzügyi* előnyt illeti, e részben többféle számítást csináltak a szerint, a mint a tényleg fogyasztott és jövőre fogyasztandó szesz mennyiségét magasabban vagy kevésbé magasan irányozták el. A szeszadó Németországon 53 millió márkát jövedelmez most évenként s az elfogyasztott szesz mennyisége mintegy 3 millió hektolitert tesz. Megtartva ezen adatokat számítási alapul, tenne az összes brutto szeszegyedárusági bevétel 645 millió márkát, mert az állam a szesz hektoliterjét átlag 35 márkán venné, és 250 márkán tehát 215 márka nyereséggel adná el, úgy hogy a nyereség 3 millió hektoliter-nél csakugyan 645 millió vagyis 592 millióval több, mint jelenleg. De önként értetődő, hogy ezen óriási összegből még igen tetemes kiadások vonandók le, részint egyszer mindenkorra fizetendő kártalanítások és egyedárusági berendezések, részint állandó egyedárusági berendezések czimén.

A birodalmi kanczellár az egyedáruságot ugyancsak 1888 aug. 1-én akarja életbe léptetni, de az előmunkálatokat az életbeléptetésre azonnal fogamatba veheti, mihelyt a törvényjavaslat meg lesz szavazva. Az investitiók tehát körülbelül két év lefolyása alatt eszközöltetnének, és pedig valószínűleg fedezhető lesz azok nagy

része a jövedelmi többletből, mely a kincstárnak abból marad, hogy egyedárusági számlára már előbb is nagy nyereséggel jelentékeny szesz-eladások fognak történni, s tehát a monopol részben már előbb keresztül lesz vive, mint a törvény annak minden legkisebb részében és az egész birodalomban való életbeléptetését elrendeli. Így hát nem lehet pontosan meghatározni, hogy investitiók kártalanítások és regieköltség czimén mekkora összeg ütendő le a fentebb kimutatott 592 millió márka bevételi többletből. De bárminő arányban történjék a beruházási kártalanítási összegek kifizetése, kétségtelennek látszik, hogy a fentebb kimutatott összeg felénél több nem fog levonásba jönni, úgy hogy a kincstárnak okvetlen 2–300 millió márkával nagyobb bevétele lesz a szesz egyedáruságból már az életbeléptetéstől számított első években is, mint van jelenleg. S hogy később ezen jövedelem még tetemesen emelkedni fog, az önként értetődő; mert akkor a beruházási és kártalanítási összeg már elmarad s csak a rendes regie-költség esik az az egyedárusági bevétel terhére. *A szeszegyedárusági törvényjavaslat indokolásában a várható évi tiszta jövedelem 300 millió márkával van előirányozva; s a legtekintélyesebb nagy németországi lapok, mint például a Post, Kölnische Ztg. ezt a számítást inkább alacsonynak, mint magasnak mondják.*

De a törvényjavaslat pénzügyi jelentősége ezzel még nincs kimerítve. A közölt ismertetés utolsó pontjában kivan mondva, hogy *a községek 50 százalékig menő pótlékot* vethetnek az állami regieiben eladott szesz-esitalokra. Ez a községek számára igen bő jövedelmi forrást fog nyitni. A berlini „Post“ a következőket írja erre vonatkozólag.

„Ez a bevétel, mely a legegyszerűbb módon minden különös adó-apparatus nélkül szedetik be, jelentékeny összegekre rughat. Berlin számára 10–15 millió márkával évenként nem becsüljük azt túl. Az tehát Berlin számára magában véve már majdnem annyi könnyítést okozna, mint az összes föld és házadó átengedése s valamennyi iskoladijoknak az állam által való viselése összevéve. A pálinkára vetett póttadó számos községben feleslegessé tenne minden más községi pótlékot s arra minden esetre elegendő volna, hogy a lakosság alsóbb rétegei minden községi és iskolaadótól felmentessenek“.

Hogy a kincstárnak és a községnek ilyen első pillanatra szinte hihetetlennek látszó bevétele lehet a szeszegyedáruságból, azt az a körülmény magyarázza meg, hogy a szesz-elárusításból most is

óriási, semmi más keresetágban fel nem található jövedelmet huznak azok, a kik ezel foglalkoznak.

A „Vossische Ztg.“ erre vonatkozólag egy érdekes számítást csinált.

„Egy hektoliter szeszből — írja e lap — 7200 schnaps telik, egy literből tehát 72 schnaps. Ez még igen mérsékelt számítás, mely messze elmarad a valóság megett, de azzal legalább a közvetítő kereskedőkről és a korcsmárosokról nem tételezünk fel rosztat. A korcsmáros, ha szolid és tisztán jár el, egy literből legalább 3·60 márkát bevesz. A szesz hektoliterje nagyban most 39·2 márká; 40 márkát véve, az következik ebből tehát, hogy a porció pálinkát fogyasztók, kik az egész belföldi üzletnél a főszerepet játszá, annyira roszt vásárt csinálnak, mint másféle üzletnél alig is képzelhető. *A közvetítő kereskedő és a korcsmáros nem kevesebb, mint 1111 százalékkal drágítja meg a szeszt, azaz az ár megtízszereztetik.* Nem csoda tehát, ha ezen üzlet roppant nagy vonzerőt gyakorol minden beavatottra. Oly anyag, mely 40 pfennigbe kerül, rövid idő alatt jelentékeny kiadások nélkül 360 pfennigen adható el, olyan üzlet, melynek *arany talaja* van, és a mellett kényelmes életet is enged.“

Ez hogy ez nem tulzott számítás azt a Köln. Ztg a következő megjegyzéssel igazolja:

„A korcsmáros falun a vele csaknem szomszédos szeszégető földesurtól 60 pfennigért kap egy liter szeszt, s nem tesz egyebet, mint hogy vizet tölt a spirituszba, hogy azt ihatóvá tegye. Legalább is 50% vizet tölt hozzá, de rendszerint még sokkal többet; és ezen keverékért a szokásos félnyolczadliter porcióért 5 pfenniget, a liter keverékért tehát 80 pfenniget és a liter szeszért legalább is 1·60 márkát kap. Városokban azonban a porció felényi és 10 pfennigért árultatik, s ha ahhoz csak pár csepp kümmel-claj öntetett, egy pohárkának ára már 15—30 pfennig; úgy hogy most *egy liter szeszért, mely 30 pfennigbe került, a korcsmáros már 6·40—9·60 márkát vesz be.*“

Ezek a tények a hazai viszonyokra is találók. S nálunk is kérdés alá jöhet, vajjon rá tegye-e az állam a kezét ez így szereshető óriási jövedelemre, mint akarja tenni a német birodalom? De hazánkban természetesen sok mindenféle más tényező is tekintetbe jöhet, melyek az egész *regale kérdésnek* felöleléséét tennék szükségessé, s az nagyon elvezetve tárgyunktól. Azt azonban mindenki tapasztalhatta és a tapasztalásból is tudhatja, hogy a szeszfogyasztás a köznépnél óriási, mondhatjuk megdöbbentő mértékben terjed, úgy hogy átlagos statisztika számítást csinálva, az elfogyasztott szesz mennyisége az országban most legalább is kétszer-háromszor akkora, mint volt egy emberöltő előtt. A termelt szesz mennyisége

évenként 652,000 hl. szeszfokot vagyis kerekösszegben 700,000 hl. szeszt tett s a kivitel abból 257,000 hlt. vagyis kerekösszegben 20 millió hl. szeszfokot tett, *marad tehát belföldi fogyasztásra kerekösszegben 450,000 hektoliter tiszta szesz.* Ezekhez járul még az a nem csekély összegre rugó quantum, mely a szeszégetésnél *defraudáltatik.* Köztudomásu ugyanis, hogy a mostani ellenőrzés nem eléggé hatályos és az országban számos olyan mindenféle szeszfőző van, mely a localis hatósággal úgy eltudja igazítani a dolgát, hogy nem is kerül valódi megadóztatás alá. A müncheni „Allgemeine Ztg.”-ban volt nem nagyon rég a Bánságból egy levél, mely azt állította, hogy a merre ez a levelező járt, azt a tapasztalatot tette, hogy a kisebb szeszégetők sok helyen tizszerannyi szeszt égettek, mint a mennyitől adót fizettek. Hogy mi igaz ebből mi nem, azt nem kutatjuk, de maga a tény nagyban és egészbe véve kétségtelen, hogy az országban sokkal több szesz termeltetik, mint a a mennyi adó alá kerül, és így tény az is, a hogy a fogyasztás sokkal jelentékenyebb, mint az adó alá került és az országból kivitt mennyiségek összevetéséből következtetni lehet.

De ha csak ezen adatokat vesszük is számítási alapul a jövedék behozatalának kérdésénél, kitűnik, hogy oly átvételi és eladási árak mellett, a minőket a német szeszmonopol-törvényjavaslat előirányoz, a magyar kincstárnak 47.850,000 bruttó bevétele lehetne a szeszmonopol életbe-léptetéséből. S ha ezen összegnek felét leütjük, beruházási kártalanítási és regieköltségek czimén a tiszta jövedelem még mindig meghaladná a husz millió frtot, holott a jelenlegi szesz-adóbevétel csak 10 millió frtra rug. Ezen számításnál a szükséges beruházások és kártalanítások mintegy három év alatt kerülnének kifizetésre, úgy hogy a negyedik évben már csak az egyszerű regie költségek jönnének a negyvenöt millió frtból levonásba s attól fogva a tiszta jövedelem legalább is 30 millió frtba rughatna, vagyis 20 millió frttal többre, mint a szesz-terményadóból várható bevétel.

Ha tehát a szeszegyedáruság behozatala tisztán csak pénzügyi szempontból volna megítélendő, ekkor azt egyszerűen úgy fejezhetnők ki, hogy *akarunk-e vagy nem 20 millió frttal nagyobb bevételt a szeszből az állam részére biztosítani?* Tekintve az ország pénzügyeit, a még mindig jelentékeny deficitet s hogy az adók már is elviselhetetlen magasságig vannak felesigázva, szívesen el lehetne nézni azt

a kis alkalmatlanságot, a melylyel a szeszegyedáruság behozatala a termelési viszonyok korlátozása tekintetében járna.

Mindenekelőtt azonban kívánatos volna előbb *megváltani az ital mérési regalét*. S feltéve, hogy a regale értékének egész összege kifizetésre kerülve, e célra egyszer mindenkorra 120 milliót frt, vagy évenként 6 millió frt járadék volna fizetendő, ezt az összeget a szeszegyedáruság terhére írják, a kincstár részére még akkor is legalább kétszer akkora tiszta jövedelem maradna a szeszegyedáruságból, mint a mennyit a jelenlegi terményadó jövedelmez. Ugy hogy a *szeszegyedáruság behozatala pénzügyi szempontból a regale megváltását és az egyensúly helyreállítását jelenti*. S így bizony annak elfogadása nagyon is kívánatosnak látszik.

S megjegyzendőnek tartom itt, hogy az az alap, a melyen fentebbi számítás történt, az államkincstárra nézve nagyon is hátrányos tényezőkkel van felvéve, a melyek a valóságban sokkal kedvezőbben alakulhatnak. Mert a nyers szeszért az állam által fizetendő díj hektoliterenkint 35 márkával van számítva, holott a nyers szesz hektoliterje ma az adó nélkül csak 15 frt, úgy hogy a *kincstár tényleg 25%-kal olcsóbban is vásárolhatná* a szeszt, mint előirányozva van. Ez az *eladási árnál is az agiónak megfelelő magasabb betételre lehetne számítani*, ha Németországgal egyforma drágán akarná a kincsár a pálinkát eladni. S az az összeg, a melylyel a kincstár mint regale-tulajdonos kapna, azonnal a kezébe is adná az investitiókra és kártérítésekre szükséges egész összeget, a fentebbi számításba pedig ez összegek — természetesen csak igen hozzávetőleg — három évre felosztva a monopolium terhére vannak felvive. E számítást tehát egy oly *minimális számításnak* lehet tekinteni, a mely még messze alatta áll a várható bevételnek és tiszta jövedelemnek.

Ez ha a községi pótlék behozatala a a szesz italokra jelentőséggel bír Németországon. ép úgy jelentőséggel bír az hazánkban is *Budapesten* például el lehetne törölni a házbérkrajczárokat, az ország más nagyobb városait igazi nagyvárosokká lehetne tenni általa stb.

Igy áll e kérdés pénzügyi szempontból. De lássuk annak most *közérkölcosségi* oldalát is. A német birodalmi kormány erre még nagyobb súlyt fektet, mint a pénzügyi előnyre. És ebben tökéletesen igaza van. Mert a pálinkával most, úgy a mint az árultatik, megméte-lyezik a köznép testét- lelkét, s általa a nemzet elsatnyul. Ha a szesz-

egyedáruság életbe lép, a fogyasztó közönség kezébe többé nem fog mérges kozmás (*fuzeles*) tisztátlan szesz kerülni, mert a kormány összevásárolja az országban termelt összes szeszt, azt tisztító és italkészítő intézeteiben feldolgozza és ital gyanánt ügynökeinek és elárusítóinak csak egészséges pálinkát ad el, illetőleg ad bizományba.

S ha már a németek okkal panaszkodnak a pálinkával való megmérgezés felett és annak gyökeres orvoslására törekednek, bizony nem fogna szégyenünkre válni, ha ebben mi is utánozzuk őket. Mert *Magyarországon* épen a regale révén *még sokkal többet és sokkal vakmerőbben vétkeznek a köznép erkölcsé, egészsége ellen a regale italmérők, mint teszik ezt Németországon.* A regalét az ország igen nagy részében az északi határtól kezdve le az egész Tisza mentén többnyire Gácsországból vagy Bukovinából s Moldva Oláhországból bevándorolt zsidók birják. Ők azt úgy szólva monopolizálják. Erre nézve nagyszerű practicaik vannak. Hitközségi szervezetük olyan, hogy a regale-kérdésben a legszigorubb fegyelmet tartják. Az irlandi farmerek land leagueja nem képes olyan összetartást létre hozni a bérlők közt, mint a minő összetartást az orthodox zsidóság a regale-bérletek megszerzésénél és megtartásánál tanusít. A bérletek kérdését rendszerint a zsinagógában tárgyalják s ha egy bérlő és egy vagy több bérleni akaró közt vizály támad, azt a hitközségi előljárók intézik el és pedig mindig úgy, hogy az árát nem a vizálkodók, hanem regale bérlő tulajdonos adja meg. Így történik aztán, hogy keresztény ember a falvakon nem is reflectálhat regalebérletre és a zsidóság hallatlan olcsón keríti kezébe az egész országban azokat a „*pénzfogó-helyeket*“, melyről igen találón jegyezte meg a Vossische Kölnische Ztg, hogy „*aranytalajuk*“ van.

Igy állván a dolog, nem kell hosszabb magyarázat arra, hogy regale bérlőink nem csinálnak magoknak scrupulust abból, ha az ital, a melyet kimérnek, nem a legegészségesebb. A narkotikus szereknek meg van az a tulajdonságuk, hogy azokból az organismus mindig többet-többet s mindig erősebbet és erősebbet kíván, persze hamar is tönkre megy mellette, de az nem a regale-bérlő dolga! Ő csak megfelelni igyekszik fogyasztó-közönsége kívánságának, hogy annál hamarább meggazdagodhassék. S ha a paraszt ember azt mondja neki, hogy itala nem eléggé erős, nem eléggé bódító „*jobbat mérnek a Dohosban*“, hát *maszlaggal, na dragulyával, vitriollal vagy a minő méreggel csak tudja, erősebbé, bódítóbbá teszi azt a porció*

pálinkát, a mit János vagy András gazda napjában, a hányszor csak teheti, megiszik nála. S a korcsmáros úgy okoskodik, hogy: „Machens andere, muss ich's auch machen.“

Hogy pedig a regalebérlő azt a szabályt se igen veszi tekintetbe, hogy itlnak voltaképen csak *fuzel nélküli* szeszt kellene használni, mert a fuzeles ital megtámadja az organismust, azon nem is lehet most fennakadni, mert hiszen még törvény sincs, mely megtiltaná a nyers szeszből való pálinkakészítést. S hozzájárul ehhez még az a körülmény is, hogy aki egyszer megszokja az ilyen rossz italt, az már a szeszt is literszámba veszi és iszsa. A regalebérlő tehát nemcsak pálinkát, hanem szeszt is kimér s a verseny ebben arra „kényszeríti,” hogy a lehető legolcsóbb, tehát legtisztátalanabb szeszt vegye, az olyan szeszt, mely gumós növényekből, gyökökből készül. Törvényeink az ilyen szesz eladása tekintetében az egészség érdekében nem tartalmazznak kellő óvintézkedéseket, s ily szesszel a népet nemcsak a regalebérlők, hanem az ugynevezett *csonkitók* is rendszeresen megmérgezik. Bérlet-csonkitókká rendszerint azok a zsidók lesznek, akiknek már nem jutott regale. Ők tehát szeszereskedést nyitnak, s kijátszszák azt a tilalmat, hogy közönséges szeszt nem szabad literenként, hanem csak 50 literes hordószámra eladni. Házról-házra eljárnak a gazdákhöz és megtanítják őket, hogy kell a közönséges szeszből ivó pálinkát csinálni. Ez *italt hitelre adják* s így könnyen összeszednek pl. 10 olyan gazdát, a kik közül mindenik 10 litert vesz, s azt mondják nekik, hogy a megvett árut, a mikor csak tetszik, részletenkint is elvihetik.

A nép így eliszákosodik és eladósodik, s a *regalebérlők és regale-csonkitók ugyan hirtelen nagyon meggazdagodnak, de egész falvak előbb jólétben volt köznépe elveszti mindenét, földönfutóvá lesz; s még jó, ha a kivándorlók számát gyarapítja, de sokan zsidóvá, rablóvá, gyilkosokká lesznek, s a vármegye költségére kerülnek.*

Ezt az elszegényedési, testben-lélekben elkorcsosodási processust megszüntetni nem utolsó feladata az államnak. S úgy látszik, hogy a szeszegyedáruság behozatala alkalmas is lesz erre. Mert az állam egyedárusági igazgatósága a szesz-ügynökök és árusok megválasztásánál erkölcsi tekintetek szerint járhat el és miután alkalmazottjait „visszavonhatólag” nevezi ki, rögtön el is bocsáthat minden olyan ügynököt vagy árust, illetőleg elvonhatja attól a szeszárulási engedélyt, akiről megtudja, hogy italhamisítást vagy csalást

követ el. Ha a hivatalnoknál megköveteli az értelmi qualificatiót az állam, a szeszegyedáruság minden közegétől is meg fogja követelni az erkölcsi qualificatiót. Már az egyénekben meg lesz tehát az a garancia, a melyre itt szükség van, hogy a társadalmi pestis kiirtassék. De az egyéneknél még lényegesebb garantiát nyújt az a tény hogy a *szeszegyedáruság uralma alatt egészségtelen szesztal nem is jöhet forgalomba*. Minden szesz, ártalmas elemétől megtisztítatik s az olyan szesz, mely meg nem tisztítható, „hatósági felügyelet alatt megsemisíttetik.“

Mind ezen közegészségi és moralitási tekintetek komoly figyelmet érdemelnek s a szeszegyedáruság kérdésének elsőrendű *socialis jelentőséget tulajdonítanak*.

De a szeszmonopolnak természetesen megvannak a maga *hátrányai* is. E hátrányok részint *általános* természetűek, melyek minden monopolnál előfordulnak, részint *specialiter a szeszmonopol természetéből* folyók. Az *általános* hátrányokra nem kell különösen kiterjeszkednünk: azok köztudomásúak. Az állami egyedáruság megszüntet minden szabad-versenyt s tulságosan kiterjeszti az állami hatalmat mindazon keresetágak felett, melyek a monopol tárgyát kepező termeléssel kapcsolatosak. Sokan ezért ellenségei minden monopolnak. De mások azt tartják, hogy jövedékek vagy egyedáruságok a megadóztatásnak igen czélszerű módját képezik és a regieköltségek annál aránylag még csekélyebbek, mint sok más megadóztatásnál, teljes joggal helyet foglalhatnak a pénzügyi bevételek közt. E mai praktikus világban az általános érvek vagy kifogások se pro se contra nem sokat nyomnak, inkább csak akademikus értékkel bírnak. E tekintetben minden felfogás dolga. Ez a felfogás márról holnapra igen könnyen változhatik, a szerint a mint újabb meg újabb tanok, elméletek, iskolák támadnak.

De sokkal nyomatékosabbak a *specialis* kifolyások. Azok szerint-számát a szeszegyedáruságnál belátni alig is lehet. Csak a főbeket emlithetjük. Azt mondják e monopol ellenzői, hogy annak életbeléptetése által *számtalan magánkereset meg fog semmisíttetni*. Ez igaz. De ha közelebbről megvizsgáljuk, hogy hazánkban minők ezek a keresetek, hát akkor ez az ellenvetés valami nagy mértékben nem fog minket a szeszegyedáruságtól elijeszthetni. Első sorban is azokat a szerencsevadászokat fogja ez a sors érni, kik mint „beavattottak“ felismerték a pálinkamérés „aranytalaját“ és messze földről

eljöttek hazánkba meggazdagodni. Az ő mesterségüket fentebb eléggé jellemeztük. És azt hiszem, senki sem fog országos calamitást látni abban, ha ezeknek a házalókból és hausknechtekből reménybeli új földesurakká és millionariusokká lenni akaróknak üzletét elrontja az állam. Keresetüket veszthetik továbbá a szeszfinomításnál alkalmazott iparosok és azok segédszemélyei s a fentebb említetteken kívül a szeszkereskedéssel foglalkozók. A német törvényjavaslat ezek számára személyi kártalanítást állapít meg. Hasonló kártalanítás nálunk sem igen volna elkerülhető.

A második kifogás, hogy az egyedáruság behozatala által a *szeszipar emelkedésének és fejlődésének útja be volna vágva*. Ez már nyomatékosabb érv. S minők a kilátások e tekintetben hazánkban? A magyarországi szeszgyártás a nagy szeszgyárak keletkezése óta egészségtelen irányban fejlődött. A vidéki kisebb szeszgyárak egymásután megbuktak s csak a nagyok boldogultak. Azokban concentrálódott egész vidékek terményeinek feldolgozása. Ez által a trágyának nagy része veszendőbe ment azon gazdaságokra nézve, melyek a gyártáshoz szükséges anyagot szolgáltatták. A kormány kénytelen volt a kis üstökkel való termelést rendkívüli kedvezményekkel előmozdítani. Ez utóbbi keresetforrások a monopol-gazdasággal nehezen egyeztethetők össze. De az érdekeltségnek nem kell azért károsodni. Ilyen vidékeken *szövetkezve kellend az érdekeltségnek szeszgyárakat állítani*, és az egész kicsiben való főzést megszüntetni. Az államnak ebben természetesen segédkezet kellend nyújtania, és ha ezt teszi, a szeszipar egészben véve egészségesebb fejlődésnek indulhat. De az államnak másfelől érdekében fog állni elejét venni a *tultermelésnek* s ha ez megtörténik, ismét nem lehet azt mondani, hogy a fejlődés hátrányt szenved; mert tudva levő, hogy minden tultermelés *válságos* helyzetet teremt az illető iparágban, és tömegesen szedi áldozatait. Az állam korlátozó intézkedéseivel tehát csak a válságokat háritandja el; így hát ennek a korlátozásnak a rossz oldala mellett meg van a maga jó oldala is s nehéz megmondani, hogy melyik a tulnyomó.

Szerfelett *korlátozva lesz az egyéni szabadság* s jövőre nem fog akárki szeszfőzdet vagy gyárat állithatni s így a monopol nagyon megsínyli az egész mezőgazdaság. Ezt az érvet is hangoztatják s őszintén megvalljuk, hogy a termelés terén vett érvek közül ezt lehet legnehezebben megczáfolni. S minthogy itt állampolgári szabad-

ságról van szó, mindjárt a *politikát* is kapcsolatba hozzák azzal: azt mondják *kortes-eszköz lesz a szeszgyártás engedélyezése a hatalom kezében*. Ha az egyedáruságot csak így lehetne berendezni, akkor bizony ez aggodalom megölő betűje lehetne az egész tervnek. De mi azt hiszszük, hogy nem lehetetlen ennek ellenében megfelelő *garanciákról* gondoskodni. A közölt német törvényjavaslat az által akarja a felhozott érv súlyát elvenni, hogy az 5. §-ban az engedélyezést független bizottság véleményéhez köti s ott, ahol mezőgazdasági érdekről van szó, már a Landesregierungnek is megadja a jogot arra, hogy engedélyt adhasson. Nálunk a *megyék*re lehetne e jogot ruházni s a *megyei gazdasági egylet* véleményezéséhez kötni. Előbb azonban *reformálandók volnának gazdasági egyleteink*, hogy ugyyszólván független hatóságot képezhessenek.

Azt is az egyedáruság hátránya gyanánt hozzák fel, hogy a *megváltási ár vagy tulságosan magasra, vagy tulságosan alacsonyra lehet szabva*, s előbbeni esetben a szeszfőzők meg nem érdemelt praemiumban részesülhetnek a kincstár hátrányára, míg utóbbi esetben meg lehetnek károsítva. Ezzel szemben azonban csak azt jegyezzük meg, hogy nem kell a törvényhozást ostobábbnak és igazságtalanábbnak tartani, mint akármelyik józaneszű embert. A törvényhozás bizonyára méltányos árt fog szabni, és ezen ár mellett a szeszgyárak vagy főzdek helyzete, de kivált a gazdák helyzete, kiknek főzdek vannak, bizonyára kedvezőbb lesz, mert biztosabb alapon csinálhatják számításaikat, mint csinálhatják most, amikor az árak szeszkereslet és kínálat nagy változása szerint roppant ingadozásnak vannak alávetve.

Sok kérdésre ki kellene még terjeszkedni, de mert a hely korotolt, csak a *szeszfinomítás* és *kivitel* kérdéseit érinthetem meg röviden. Ami a finomítást illeti, ez az egyedáruság körébe esvén, szükségessé tenné az összes finomítók megváltását, illetőleg a magánfinomítók megszüntetését. A megváltás, ha méltányosan történik, sem a finomító tulajdonosát, sem az államot nem károsítja. Illetékes szakközegek feladata lesz, kijelölni azokat a finomító gyárakat, a melyeket az állam egészben vagy részben átveend. A többire nézve „a realis kárpótlás“ elve lesz alkalmazandó. Ebben az ügyben Németországnak sokkal nehezebb helyzete van, mert ott igen sok kisebb nagyobb szeszfinomító van, melyeket vagy át kellend a monopol számlájára venni vagy betiltani. Ha tehát ezt a nehézséget

Németországban nem tartják legyőzhetetlennek, még sokkal kevésbé lehet az legyőzhetetlen nálunk.

A mi pedig a *szesz kivittelt* illeti, e részben Németországon azt tartják hogy a monopoligazgatóságának intézkedése alatt az országos szesz kiviteli érdek sokkal jobb kezekben lesz, mint van most a magán vállalkozók kezében. Hogy ez állítás mennyiben állhat meg hazánkban, nem tudjuk; de az bizonyosnak látszik, hogy az államnak a konzulátusokban, a subventionált hajózási társulatokkal való szerződésben, a haditengerészetben, a tarifaszerződési jogban és még sok egyébben oly eszközök vannak a kezében, a melyekkel teljesen előmozdithatja és fejlesztheti, ha annak szükségét látja és ezt komolyan tenni akarja. Sőt azt kell mondanunk, hogy ha a nagy német birodalom a szesz kivittelt egyedáruságilag rendszerezíti és monarchiánk ezt tenni elmulasztaná: akkor Németország egymásután elhódíthatja legjobb szesz kiviteli piacainkat. Mig ellenben a monopol regimeja alatt ilyen szépen megegyezhet a két szerződéses nagyhatalom a szesz kiviteli érdek-sphaerák felett és nem fog egymásnak concurrentiát csinálni.

Ha tehát a szeszegyedáruságnak soit-disant hátrányait tekintjük is, megint csak arra a következtetésre jutunk, hogy ez valóban roppant nagy eszme, mely felett nem szabad könnyelműen pálcát törni, mint tette bizonyos szeszérdekeltségi körök lapja; hanem ellenkezőleg ezen eszme oly megkapó, és valóban oly óriási, ugyszólván kimondhatatlan előnyökkel kecsegtet pénzügyi, közegészségi, közerkölcsi, társadalmi sőt közgazdasági szempontból is, hogy valóban kívánatosnak mondhatjuk, hogy a kormány és a törvényhozás beható tanulmánya tárgyává tegye ezt a kérdést, hogy aztán idejében megtehessék a szükséges intézkedéseket és ne engedjék hazánkat a szeszegyedáruságot előbb életbeléptető Németország vagy pláne Románia által háttérbe szoríttatni s illetőleg oly előnyöktől megfosztatni, melyeket későbbben csak nehezen lehetne visszaszerezni.

Jó volna hazánkban a szeszegyedáruság életbeléptetésének kérdését még az Ausztriával megújítandó közgazdasági kiegyezés végleges elfogadása előtt tisztába hozni, hogy a kiegyezési alku az ország érdekében szükséges intézkedéseknek útját ne állja, hanem Magyarország vagy Ausztriával együttesen vagy esetleg önállóan is életbe léptethesse a szeszegyedáruságot.

MUDRONY PÁL.

KERESKEDELMI HÓDÍTÁSOK. *)

Tisztelt gyülekezet! Örömmel vettem egyletük mélyen tisztelt elnökének szíves meghívását, hogy körükben, egy a kereskedelmi szakba vágó tárgyról felolvasást tartsak.

A kérdés, melyet ez alkalommal felolvasásom tárgyául választottam az, mennyiben képes a kereskedői kar egy nemzet tekintélyének és hatalmi súlyának gyarapítására kereskedelmi hódítások által befolyást gyakorolni. Kiváló örömömre szolgál, hogy e tárgyról itt e teremben beszélhetek, itt, hol összegyűlve látom az ifjú kereskedelmi nemzedéket, a magyar kereskedelem későbbi harczosait, azon tábort, melynek hivatásul jutand, a népek között a kereskedelem mezején vivandó harczban a magyar névnek, a magyar kereskedelemnek, méltó helyet kiküzdeni. A magyar kereskedőifjak kezében van egy része a nemzet jóllétének.

A felolvasó, mint kereskedő, jelenleg kereskedő hallgatósággal áll szemben, és így engedjék meg reménylenem, hogy fejtegetéseim nem pusztán elméleti hatással fognak birni. Kijelentem azonban azt is jó előre, hogy a miket mondandó leszek, nem fog módot nyujtani arra, hogy legott fáradság nélkül meggazdagodhassunk. Mert hisz Önök, tisztelt hallgatóim, tapasztalathból tudják, hogy a kereskedelem terén sem létezik alkhimia. Aki tehát tölem az aranycsinálás mesterségének titkát várja, avagy tanokat és nézeteket vél hallani, melyek gond és teher nélkül hasznót adók, az tévedésben ringatja magát. Eredmény a kereskedelemben — a szabályról beszélek — csak a jól felhasznált munka, a való és helyesnek felismerése és alkalmazása, nem pedig holmi bűvészet által érhető el.

Nem létezik állás és nincs hivatás, mely inkább igényelné egészséges eszmék jól megfontolt alkalmazását, a teendők éles meg-

---

*) Előadás, melyet szerző a kereskedő ifjak budapesti társulatában 1886 január 14-én tartott.

figyelését és megítélését saját tevékenységünk felhasználásánál mint épen a kereskedelmi állás.

A kereskedelmi válságok története, számos a kereskedőket ért csapás, melyekkel a napi lapok hasábjain minduntalan találkozunk, elég hangosan hirdetik, hogy nem célirányosan felhasznált idő, munka és tőke, az áruszükségletnek helytelen félreismerése egyesek és néha egész társadalmi osztályok jóllétét kockáztatta.

A meddig a változhatlan el nem hárítható természeti törvények által előidézett egyes üzleti balesetekről van szó, meg kell hajolnunk az ember felett uralkodó hatalom sulya alatt, de ott, hol látjuk, hogy helytelen utnak választása folytán, egy hatalmas gazdasági tényező fáradozása van veszélyeztetve, ott kötelességünk kellő időben javítólag közbe lépni, hogy célszerű intézkedések által a sokaságot a ferde utról, melyre rálépett, idejekorán helyes irányba tereljük.

Nézetem szerint a kereskedelmi tevékenység hazánkban nem jó irányokban halad, mert csaknem kivétel nélkül oly téren működik, melyen munkájának hasznosítására többé kevesebb nem számíthat, t. i. kizárólag Magyarország határain belől. És ha még ehhez — ami nálunk nem csekély mértékben létezik — a kereskedői pálya ellen előítélet is járul, mely az egyének ama beteges ambíciójában, hogy ők magasabb célok elérésére születtek, nyilvánul, továbbá abban is, hogy a más társadalmi körök, melyek a kereskedői állás fontosságát el nem ismerik, mert talán azt eléggé nem értik, akkor nem kell csodálkoznunk, hogy bomlást látunk ott, hol ha talán virágzást ez időszerint nem is, de a létezőnek folytonos fejlődését okvetlenül szemlélhetnők.

Egy kereskedői kar, mely a javak fogyasztását és termelését idő, hely és körülmények szerint helyesen felfogni és megítélni képes, mely az áru kereslet és kínálat hullámozásait ügyesen felhasználni tudja, a kereskedő osztály hivatása magaslatán áll és gondolkodásának és cselekvésének gyümölcseit anyagi haszon alakjában élvezni fogja. Ámde ez nem csekély feladat, már csak azért sem, mert a kereskedelmi működésnek területe széles, és a folyton újabb és újabb jelenségek és segélyeszközök, javaknak előbb nem ismert előállításai módjai és alakjai, legújabbban feltalált nyersanyagok felhasználása, új fogyasztási piacoknak megnyitása és végre a termé-

szeti és ipari termékeknek különfélesége folytán a javak forgalma óriási alakot öltött.

Még évtizedek előtt sem sejthette senki, mekkora tömegek fognak a kifejlődött közlekedési eszközök mezőgazdasági és ipari képzettség segélyével az áruforgalomba bevonatni.

1830-ban, midőn a gőzerő még a közlekedésnél egyáltalán, a javak előállításánál csak tökéletlen módon alkalmaztatott, az áruforgalom a kereskedelmileg kiváló nemzeteknél 6440 millió márkára rugott, míg 1870-ben 37420 millió márkára és 1882-ben 67126 márkára emelkedett. Ebből maga Európára 45970 millió márka esik.

Ily forgalom csak ott létezhetik, hol magasabb kereskedelmi intelligentia és élénk vállalkozási szellem található. Ezen számok sejtetik, hogy ama államok, melyek nagyban részt vesznek ez óriási áruforgalomban, oly kereskedői osztálylyal bírnak, mely éles megfigyelő tehetségével tiszta fogalmat bír magának alkotni a különböző népek szükségleteiről, mely a közel és távol közgazdasági viszonyait, termelési módozatait figyelemmel kíséri és a nyert észleleteket a kereskedelmi forgalomban gyümölcsözőleg hasznosítja. Egy ily kereskedő karnál szakadatlan tevékenység uralkodik, mindig újabb összeköttetéseket keres idegen államokban kereskedelmi telepeket létesít és ezzel közvetve a civilizáció útjait egyengeti, határait kiszélesbit. Serénység, mozgékonyság, bátorság sőt gyakran önfeláldozás nélkül a kereskedelemben nemzetek nagy eredményeket nem vivhatnak ki.

Egy oly kereskedő osztály azután valóban tekintélyes, társadalmi és politikai életben nagy szerepet játszó és joggal, mert előmozdítja hazájának jóllétét és tekintélyét és messze földön hirdeti nemzetének hatalmát, befolyását, mint azt majdnem semmi más osztály teheti.

Mint az eddigiekből kitűnik, az áruforgalomnak nem azon közvetítőit értettem, kik már a zal eleget véltek tenni, ha a hazai lakosainak úgy szólván napi fogyasztásra szánt szükségleteit fedezik és csak a honi termelvények értékesítésénél járnak közben, kik csak azt a darab földet ismerik, melyen születtek és élnek, és kik a kelet és nyugat árucikkeinek közvetítését úgy értelmezik, hogy a keleti eladó és a nyugati vevő, vagy ha úgyetszik megfordítva eljönne áruival hazánkba, azon udvarias kérelemmel, hogy sziveskedjenek az áruközvetítést most és ezentúl elvállalni, hogy össze-

kötő kapcsolatot képezhessenek a nemzetközi kereskedelmi láncolatban. Magától értetődik, hogy ezen közvetítésért azután valami haszon, előny, bizományi díj a közvetítőnek volna fizetendő!

Ily viszonyok és fogalmak — és sajnos elég gyakran találkozunk velük, — ama kezdetleges kultúra fokán álló népek gazdaságára emlékeztetnek, hol az egyes működése ki van merítve, ha a saját életfentartására szükséges javakat beszerezte, és mit sem gondol azzal, hogy fokozottabb munka, mások ügyeinek elintézése és szükségleteinek megszerzése által, illő jutalom mellett, jóllétét, vagyonát szaporíthatná.

Nemzetek, melyek hasonló módon üzik gazdaságaikat, időszakonként ugyan vagyoniilag felvirágozhatnak, de ha a működést állandóan saját szükségleteik fedezésére szorítják, hanyatlásuk valószínű.

Ezeknél fogva nem lehet és nem szabad, hogy pusztán a szükséglet beszerzése, némely élelmi szerek, ruházati cikkek, közlekedési és a javak feldolgozásához szükséges műszaki eszközök behozatala, úgy mint a hazai termények kivitele legyen egyedüli hivatása egy állam kereskedői karának.

Ezen egyszerű munkakör, mely kizárólag az ország határai között mozog, csakhamar elsajátítható és gyorsan teljesíthető, de bátran állíthatják, hogy ily körülmények között, úgy az általános mint a kereskedelmi tudomány és tehetség nem nagyon magas színvonalon áll.

Nem akarom a szűk határok közé szorított kiskereskedés fontosságát kicsinyelni, mert a legkisebb szatócs is hasznos működést végez a gazdasági életben, de az a kereskedelem, mely pusztán a hazai területet aknázza ki, rövid idő alatt nyomasztó verseny terjedését fogja érezni, harc kezdődik a létért, mely a fenálló üzletek fentartását megnehezíti, sőt gyakran lehetetleníti, új tekintélyes kereskedő házak keletkezését pedig akadályozza.

És ha még ehhez oly rohamos átalakulások járulnak, minőket az utolsó 20 év alatt szemlélhettünk, termelő és fogyasztónak egymáshoz közeledése, gyáros és az árút egyenesen a fogyasztó kezéhez juttató kis kereskedő közötti közvetlen érintkezések, a kifejlett közlekedési eszközök, posta és távirda folytán, tágabb ismeretek föld-és népről, könnyű és olcsó érintkezések a különböző személyek között, növekedő bizalom, hogy a legcsekélyebb vidéki kereskedő

a rendezett igazságügyi viszonyok folytán kötelezettségének pontosan fog eleget tenni, akkor nagyon természetes, ha a közvetítő kereskedők nagyobb része csakhamar észre veszi, hogy működésének talaja mindinkább szűkül és ő a gazdasági összéletnek felesleges tagjává válik.

De téved az, ki ezen eseményeknek okát abban keresi, hogy a kereskedelem egyáltalában megszűnt szükségessé lenni; nem hanem a kereskedők nem kísérték figyelemmel a gazdasági átalakulásokat, nem bírták ezek horderejét és fontosságát megbecsülni és így nem gondoskodtak arról, hogy működésük terét az ország határain túlra is kiterjesszék. A káros következmények csakhamar beállottak és a mint tapasztaljuk, az ugynevezett nagykereskedelem Magyarországon a belföldi ügyletek elintézésére fontosságban és létjogosultságban mindinkább veszít, míg helyén egy erősbülő kiskereskedelem fejlődik.

De ezen korszak is csak átmeneti, mert nemsokára látjuk a kiskereskedőknek tultengését is.

A statistika tanítja, hogy Magyarországon aránylag mily csekély a kereskedelem és közlekedéssel foglalkozók száma és hogy e tekintetben mennyire mögötte állunk a nyugofí államoknak.

Tudvalevőleg Magyarországon 185,591 személy vagyis a népességnek 1.18%-a, Ausztriában 390,000 személy 1.97% Németországban 3,555,000 személy 3.4% Franciaországban 5.07% és Angliában 2,540,000 személy 9⁸/₁₀ % a népességnek foglalkozik kereskedelem és közlekedéssel.

És mégis jelenségek merülnek fel, mintha a kereskedelem nálunk már nem nyujtaná a tisztos megélhetés módjait, a kereskedelmi foglalkozás rendelkezésére álló anyag fogyatékban volna, hogy szóval kereskedelmi helyzetünk egészségtelen.

Nem nagy megfigyelő tehetség kell észrevenni, hogy kereskedők, kik maguknak némi vagyont szereztek, a kereskedelemtől idővel visszavonulnak vagy más iránynak szentelik működésüket, régibb házak ifjabb utódai pedig tanács nélkül állnak, nem tudják mit kezdjenek üzleti tőkéikkel, és tehetségükkel mert állítólag az üzlet elegendő tért nem nyujt működésüknek, sem nem jövedelmez kellő módon.

És így lesz a járadék azon bűvszer, melyre az idősebb kereskedő visszavonulását alapítja, az áru és értéktőzsdén elérhető vélet-

len könnyü nyereség azon tér, melyen az ifjabb kereskedő működik gondolkozásával és üzleti tőkéjével.

Fiatál kezdők pedig minden alakban utánozzák létező kereskedők üzletmódjait, és üzletágait, mely mellett nagy nehezen tengetik életüket, és ha már sehogysem megy, ügynökké lesznek.

Tekintsünk csak, tisztelt hallgatóim, egykor oly virágzó terménykereskedelmünkre és — nagyon szomorú — látni fogjuk, hogy csak való tényeket soroltam fel.

Önök kérdik, mi ennek oka? Válaszom rá, hogy kereskedőink eddig nagyon is hódoltak ama jelszónak, hogy „extra Hungariam non est vita“, és így még a közvetlen közelünkben fekvő Balkán-államokat is, hol pedig a kereskedelmi működésnek oly tág tere és a jövedelemnek oly bő forrásai nyílnak, távolabb lévőnek tartják, mintsem hogy ott maguknak állást küzdenének ki, hogy a közel kelet és távol nyugat kereskedelmének közvetítését eszközölhetnék, miáltal pedig a magyar nemzetnek a nemzetközi kereskedelmet üző államok sorában kiváló helyet teremthetnék.

A jelenségek, melyekről itt beszéltem csak alacsonyfoku kereskedelmet üző népeknél észlelhetők.

Angliában, Franciaországban, Németországban, a kis Svájcban, sőt ha nem is oly nagy mérvben Ausztriában is stb. látunk régi kereskedelmi házakat, melyek tulajdonosai milliókkal bírnak és a társadalmi életben valóságos grand seigneur-ök, és mégis hűvek maradnak az üzlethez, hol mindig újabb és újabb vívmányokkal dicsekedhetnek. Ezen kereskedőházak elegendő működési tért találnak a kereskedelemben, mert sohasem fáradó erélylyel keresik azt; ezen államokban az üzleti szellem nem ismer határokat, a kereskedelmi nagyravágyás, a szó nemesebb értelmében messze földekre vezeti az ifjú üzlettulajdonosokat, hogy áruiknak új fogyasztási tért nyissanak, pedig bizonyára nem kizárólag az anyagi haszon az, mely őket új vakmerő vállalatokra készíti, hanem a büszkeség, öntudat, hogy ezzel nemzetüknek használnak.

A kevésbbé vagyonos serdülő fiatal kereskedőnemzedék nemcsak szülő-városában keres foglalkozást már létező üzletek utánzásában, hanem nekimegy a nagyvilágnak, ismerettel, munkakedvvel nemes ambícióval szívében, tanul az távolban országot, népet ismerni, telepek nyitásával hazája termékeinek új vevőket szerezni, ösmert nyersanyagokat jobban és olcsóbban szállítani, sok esetben

ujabb eddig ismeretlen anyagokat pedig, ipari feldolgozás végett, hazájukkal megismertetni.

Igy történik aztán hogy például Szerbia kávészükségletének nagyobb része Hamburgból fedeztetik, úgy hogy a Szerbiához legközelebb álló magyarországi gyarmatáru-üzlet csak csekély mérvben képes magának ezen fogyasztási téren helyet kiküzdeni.

Önök közül, tisztelt hallgatóim, kik a gyarmatáru üzlettel foglalkoznak, tudni fogják, hogy Szerbiának évi kávészükséglete 7600 mm. 608,000 frt értékben, melynél a magyar kereskedelem 800 mm. 60,275 frttal vesz részt.

A folyton versenyző kereskedői kar, nemcsak az üzleti nyereségnek részese, hanem a népek sűrű érintkezései folytán, új előállítási anyagokat és módokat tanul megismerni, melyek a javak előállítását egyszerűsítik és könnyítik. És megismeri a legkülönbözőbb színekben, rajzokban, alakban készült magastökélyű idegen ipartermékeket, melyek bemutatása által hazájukban az ipari műizlést nemesbitik és fejlesztik. Igy történik azután, hogy a határon túl terjedt árucseré állandóan szaporítja az élvezetet, fokozza a jóllétet és így közvetve emeli országának hatalmi súlyát.

Nem lesz talán érdektelen a kereskedő államok nemzeti vagyonosodásának szaporulatát feltüntetni.

1800-ban Anglia vagyona Bruck és Pultenay által 36 milliárd márkára, 1860-ban Leon Levy által 120 milliárd márkára, és 1880-ban Giffen által 180 milliárd márkára becsültetett.

Wolowszky szerint Franciaország nemzeti vagyona 1871-ben 120 milliárd márka, A. de Foville szerint 1880-ban 170 milliárdot tett ki.

Németországra vonatkozólag Neuman Spallart „Übersicht der Weltwirtschaft“ című munkájában azt mondja : Németország nemzeti vagyonának óriási fellendüléséről a sokszerű politikai átalakulás folytán, melyek különösen az utóbbi időkre esnek, oly szám-szerű kimutatásokat mint más államok gazdaságánál, eszközölni nem lehet. Az 1850-ik évi 1060 m. márka külkereskedésnek, 1881-ben 6030 m. és 1882-ben 6409 millió márkára való emelkedése azonban elég világos bizonyítékai a nemzeti vagyon rohamos szaporulatának.

Ausztria-Magyarország tekintetében nem rendelkezünk meg-

bizható számokkal, és így mint Neuman Spallart, nekünk is a külkereskedésből kell adatainkat levezetni.

Ausztria-Magyarország külforgalma 1850-ben 1020 millió márka, tehát nem sokkal csekélyebb mint Németországé, 1882-ben csak 3015 millió márka. Mialatt tehát a német külkereskedés csaknem 6-szoros mértékben emelkedett, addig Ausztria-Magyarország-é alig emelkedett a háromszorossal. Magyarország magábanvéve sem tüntet fel kedvezőbb viszonyokat. Fényes szerint 1845-ben a külkereskedés 145 millió pengő forint, tehát körülbelül 305 millió márkára rugott, az országos statisztikai hivatal pedig azt 1884-ben 878 millió frtban, tehát 1326 millió márkában tünteti fel; a szaporulat $4\frac{1}{10}\%$.

Magyarországra vonatkozólag felemlitendő, hogy ezen emelkedés főleg az utolsó időszakban nagyban kifejlődött mezőgazdasági termelésnek tulajdonítandó, melynek mostani, a külföldi agrár-vámok következtében nyomott helyzetét feleslegesnek tartom Önök előtt ecsetelni.

De hogy is lehet az máskép, ha az osztrák kereskedelem csak nagyon csekély mérvben tudott üzleti területet hódítani, míg a magyar kereskedelem egyáltalában eddig a világforgalomban az áruközvetítésnél, mely pedig részben magyar földön, Dunamentén vette és veszi útját, magának csak egy csekély részt birt kiszorítani.

Dr. Beer Adolf a „világkereskedelem“ című munkájában e tárgyról következőket mondja: „A délkeleti és Levante-vali forgalom, mindenkor a birodalom természetes kereskedelmi területének tartatott. A portával kötött békeszerződésekben, kezdve az 1718-ik évi passarovitzi békétől, a kereskedelemre vonatkozó kikötött kedvezményeket találunk. Az osztrák kereskedelemnek adott ezen kedvezmények daczára a 40-es évekig a Dunatartományokkal a forgalom nagyon csekély volt. Nagvobb élénkséget csak akkor nyert, midőn az 1829-ben alakult Duna-gőzhajózási társulat 1830-ban Béctől Pestig, majd 1834-ben a Vaskapuig, 1835-ben Galatzig és 1836-ban Konstantinápolyig útnak eresztette hajóit. Ausztria-Magyarország az aldunai tartományok gazdasági meghódításának kedvező időpontját elszalasztotta, és a krími háború óta kezdetét vette az óriási versengés a nyugati kereskedelmi államok által, mely az Osztrák-Magyar kereskedelmet csaknem teljesen leszorította e területről. A szárazföldi és dunamenti forgalom, a keleti

kereskedésnek csak egyik részét tünteti fel, és hogy hű képét birjuk az egésznek, a tengeri forgalmat is szemügyre kell vennünk. E tekintetben Ausztria-Magyarország forgalma Anglia és Franciaországéhoz viszonyítva, figyelembe alig jöhet és az utóbbi időben Németország által tulszárnyaltatott, sőt lassankint a kis Svájc is eléri“.

Sok adatot állithatnék össze tisztelt uraim, ujabbkori szakönyvekből, consulatúsaink jelentéséből a német kereskedelmi archivumból, melyek önöket, ha szükségét látnák, meggyőznék arról, hogy a magyar kereskedői kar a földrajzi fekvés által hozzá utalt forgalmi területekkel épen keveset törődik.

Őszintén megvallom, hogy ezen jelenséget hihetetlenek tartottam, míg ő excellentiája a kereskedelmi miniszter ur megbízásából mult őszkor alkalmam nyílt a keletet beutazni, mely alkalommal személyesen győződtem meg ama sajnós tényről, hogy távoli, idegen nemzetek ama területeket kereskedelmileg és ez által mindinkább politikailag is uralják, melyet uralni pedig első sorban a mi feladatunk volna.

Albánia, Görögország, Macedonia, Szerbia kereskedelmi városaiban és kikötőiben csak egyetlen egy magyar származású tekintélyesebb czéget találtam, Salonikiben, melynek tulajdonosa Maulwurf E. nagy-kanizsai születésű. Ezen egyén foglalkozása állati termékeknek Ausztria-Magyarország, Olasz, Franciaország, Angliába való szállítása, és 10 év alatt nemcsak szép vagyont szerzett magának, hanem Saloniki, Volo, Orfano, Thessalia és Makedonia belsejében nagy tekintélynek is örvend.

Habár az eddig kifejtettek után feslegesnek is látszanék bővebben ecsetelni, hogy a mi kereskedői karunk, mily keveset tett, hogy a nemzetközi forgalomból a maga részét kivegye, mégis szükségét látom egy az „Ausztria“ 1885. évi szeptemberi számában közölt jelentés rövid kivonatát adni.

„A kereskedelmi működésnek szervezete a mezőgazdasági és ipartermékek versenyképessége mellett a legnagyobb figyelmet érdemli meg.

A belkereskedés hibás fejlődése csak bizonyos fokig lehet hátrányos de abban a pillanatban, a mint az osztrák-magyar kereskedő áruival külföldi piacokon jelenik meg, nyomban előtérbe lépnek a hibás szervezetnek rossz következményei. Sem Ausztriában

sem Magyarországon nem léteznek kereskedő cégek, — a mint azokat találjuk máshol — melyek kereskedelmüket bizonyos országok felé irányozzák, nincs külföldön esetleg egy nagyobb osztrák vagy magyar kereskedőház, melyhez a bel- vagy külföldi kereskedő bizalommal közeledhetnék. Az eladás és vétel módzatait a nagyobb kereskedelmi nemzetek részéről rendszeren a szakember — és ez a cég főnöke vagy legalább is egyik tagja, szokta a helyszínen tanulmányozni. Hogy mily kevés tanulmányi utat tesznek itt osztrák vagy magyar kereskedők, legfényesebben illusztrálja, hogy április, május és június havában csak két nagyobb hazai iparossal volt szerencsém találkozni, míg a városban létező két európai szálloda folyton a német és francia nagy kereskedő cégek tagjaival van telve.

Eddig a jelentés. Önök tisztelt hallgatóim nyilván azt gyanítják, hogy e kereskedőinkre nézve nem épen hízogató tudósítás valami tengerentúli helyről, Ázsiából vagy Afrikából vagy a keletnek valamely távoli pontjáról származik, pedig ez Belgrádból — Nándorfehérvárból van keltezve, Szerbiából, mely Budapesttől 8 órányira fekszik, melynek belsejébe már két év óta vasut vezet, melynek folytatása bennünket még talán ez év folyamán egy jövővel bíró országgal egy kiváló fontosságú kikötővel Salonikivel fog összeköttetésbe hozni, hacsak előre nem látott események azt meg nem akadályozzák.

A statisztika a létező állapotok gyakorlati mérlegeléséhez anyagot szolgáltat melyből megtanulhatjuk, hogy a határunkon fekvő Szerbia bevitelénél, mely 1884-ben 32 millió frtot tett, Magyarország csak 6,400,000 frttal volt részese, melyből, ha levonjuk a transitóra eső összegeket, úgy a fentebbi tételt még legalább egy negyeddel kell leszállítanunk.

Még kedvezőtlenebbek Romániával, és Bulgáriával folytatott kereskedelmünk számadatai, makedóniai kereskedést pedig még névből is alig ismerünk.

Románia és a Balkán-államok 180 millió frtra rugó bevitelénél magyarországi 12,500,090 frttal tehát $6\frac{9}{10}\%$ -kal szerepel, mely csekély hányadban már befoglaltatnak a transito és szállítási javak is, melyek tudvalevőleg kereskedőink részéről tevékenységet nem igényel.

De lehetséges-e ez másképp nálunk, hol az uralkodó kereskedői fogalmak szerint a kereskedő mindent a hazai földtől vár és remél?

Feleljen kiki őszintén és elfogulatlanul, hányan voltak már nagy czégjeink tagjai közül, hányan az ifjak közül, kik a kereskedői pályának szentelik életüket Belgrádban vagy Szerbia belsejében, hogy személyes érintkezésük által kereskedelmi összeköttetéseket létesítsenek és a helyszínén beható tanulmányozás által maguknak tudomást szerezzenek, mikép volna eszközölhető, hogy a magyar kereskedelem Szerbia árubevitelénél nagyobb szerepet játszhasson!

Ama kiváló fontos ügygyel, mily hivatás vár a magyar kereskedőre, ha a Nis, Sofia, Iehtiman-Bellovai vasut kiépül, mely összeköt a ruméliai vasutakkal, előttünk Bulgáriát, Rumeliát feltárja, azt hiszem, kereskedőink közül eddig akár elméletileg akár gyakorlatilag kevesen foglalkoztak, és így ez irányban nagyobb kereskedői akcióra nem igen számithatunk.

Azt hiszem, nem tévedek, ha állítom, hogy kereskedői szakkörökben nem lett eléggé méltatva eddig a nagyhorderejű kérdés, mily intézkedések tétessenek a magyar kereskedő részéről, ha a Nisch, Vranja, Usküb-i vasut melynek egy része Nischtől Leskovátzig már ma forgalomban van, az egész vonalon megindítja működését, mikor is Budapest, Belgrád, Nisch, az Usküb, Köprülü, Saloniki, vasuthálózattal lesz egybekapcsolva.

Magyarországból fog a legrövidebb út vezetni Makedónia gazdag viványaira, úgy hogy Magyarország lesz ezen területeknek kereskedelmi előőrse.

Gondolkozásunk és cselekvésünknek a természettől áldott tág mezeje nyilik itt meg, hová Budapesttől 18 óra alatt és az 1050 kilometer távolságu Salonikibe 28 óra alatt eljuthatunk, mely megérdemelné a komoly gondolkodást és vizsgálódást, vajjon ott, hol a valódi kultur-élet csak most fog ébredezni, ha egy civilizált állam az elmaradt népességre éltető és nemesítő hatást gyakoroland, hol tüzhely és ulvar, mezőgazdaság és ipar még berendezésre vár, hol a javak forgalomba hozásának, az emberi haladásnak minden eszköze még úgy szólván beszerzendő és hol becses természeti kincsek értékesítéséről van szó, mely óriási fejlődésnek induland, vajjon — mondom — itt egy szomszéd nép ügyes kereskedői karának nem lenne-e alkalma nagyszerűen jövedelmezhető kereskedelmi tevékenységét kifejteni?

Magyarországból a Saloniki öböl felé vezető legrövidebb szárazföldi uton, az aegai tengerben fekvő thesaliai partokhoz közelünk, és Budapestről Görögország keleti partját és az Archipelagusi szigetcsoportot 3 nap alatt elérhetjük míg az eddigi tengeri út a legjobb viszonyok között is Triesttől számítva 6 napot vesz igénybe.

Habár Pyraeus, Görögország legfontosabb kikötője, a virágzásnak indult Athén külvárosa, a korinthusi földszoros átvágása folytán 342 kilométerrel lesz közelebb az Adriai tengerpartokhoz mivel kikerültetik a Matapanfok körülhajózása, mégis a személy-és árúforgalomnak nagy része kiválólag közép és észak Európából Magyarországon és Salonikin keresztül fogja útját venni oda, tekintettel arra, hogy az út Triesten keresztül, melyen eddig osztrák-magyar, közép és észak németországi, és belga árúk szállítottak, még mindig 4 napig tart tengeren, míg Salonikitől csak 40 órát vesz igénybe. A ki tudja, hogy ezen országok évenként 40 millió frank értékben élelmi czikkeket, 9 millió frank faneműeket importálnak és hogy a ki-és bevitel ezen tartományokban évenként 230 millió frankra rug, az feltudja fogni a hasznot, mely ebből a magyar kereskedőkre hárúlhat.

Még inkább áll mindez a Salonikihez csatlakozó keleti tengerpartokra a Dedeagatsi tekintélyes kikötőről hova az egykori Thraciának, Törökország utolsó maradéka az áldott Ruméliától — mezőgazdasági termékei, mint selyem, pamut, Olivolaj, dohány, déli gyümölcsök stb. érkeznek honnan különféle utakon Ausztria-Magyar-Németország és egyéb államok fogyasztására és gyári feldolgozására szállítatnak, mit a jövőben, Saloniki illetve a magyar forgalom számára a magyar kereskedelem van hivatva részben megszerezni.

Az út Alexandria és a suezi csatornától Salonikibe 500 kilométerrel rövidebb mint a tengeri út Brindisi-ig, és nem szenved kétséget, hogy a posta, gyorsárú és egy nagy része az értékesebb czikkeknak, Kisázsiaiból, Egyiptomból, mely nagytehetségű Rudolf trónörökösünktől „Utazás a keleten“ czimű művében oly megkapóan és klaszikus módon ecseteltetett, valamint Ázsiaiból a makedoniai kikötőn át és Magyarországon keresztül vezető vasuton veendi útját.

Ezen kereskedőink által eddig figyelmen kívül hagyott irányokban kell kereskedői karunknak hódítólag fellépni. Azon pillá-

natban, a mint ez megtörténik, kereskedőink csakhamar észre vevendik, hogy hazánk határain kívül majdnem közvetlen szomszédságunkban a vállalkozásnak és tevékenységnek mily bő tere nyílik.

De tartok attól, hogy ép úgy mint 1869-ben a suezi csatornának korszakot alkotó megnyitása Triestet és az osztrák kereskedői kart készületlenül találta, miből azután az osztrák-magyar monarchiára számos erkölcsi és anyagi hátrány háramlott, most is hazánk kereskedői folytonos tétlenségükkel el fogják ejteni a bőségszarut a gazdagság, jóllét, hatalommal, melyet a Magyarországon keresztül vivő salonikii kereskedelmi ut pedig reánk önthetne.

Ez szerencsétlenség, sőt tovább megyek, nemzeti szerencsétlenség volna, mert ezáltal hazánk egymagábanvéve gazdag, gazdasági viszonyait tekintve pedig kiváló területet veszítene el, hol lehet vitatkozni felette vajjon politikai, de hol tagadhatlanul hazánk közgazdasági és kereskedelmi jövőjének súlypontja fekszik.

Egy kiváló jelenségre vagyok bátor, tisztelt hallgatóim, figyelmüket felhívni.

Két irány lép eléink tisztán és világosan, melyen haladnunk kell, ha nagyobb jóllétet, fokozottabb gazdasági hatalmat akarunk elérni, és ha hazánk történelmének lapjait forgatjuk, látjuk, hogy királyaink századok előtt ugyanezen utakon igyekeztek még pedig dicsőséggel, sikerrel a magyar hatalmat kiszélesíteni.

Az egyik irány az adriai tengerpartok, a másik a Balkán-államok, köztük Makedonia meghódítása.

Kálmán 1097-ben vonult be seregével Dalmáciába. Azon percztől, midőn e bölcs fejedelem a tenger hullámaait megpillantotta, fáradhatlan tevékenységét odairányozta, hogy az ország uralmát az Adriáig kiterjessze és ezáltal a magyar nemzetnek a világkereskedelemhez utat törjön. Több mint 3 századig folyt a harc e partokért, és volt idő midőn a nemzeti szín Antivariban, Montenegro mostani kikötőjében is büszkén lengett.

II. István győzelmes hadserege Makedoniába és Thráciába tört. 1204-ben Makedonia Inrének hódolt. 1320-ban hazánk a fensőbbiséget Szerbia felett vivta ki, és Makedonia egy részét hódította meg.

Ezt tartom én, tisztelt hallgatóim, a magyar királyok végrendeletének!

A törökök kelet-európai győzelmes és pusztító invasiói, számos szerencsétlen politikai csapás nem engedé végrehajtani a végrendelkezést, mely természetes alapját képezte Magyarország hatalmi terjeszkedéseinek. A még most is létező helység nevek Macedoniában Usküb tájékán, névszerint Madzarluk, Madialar, di Madjarski-han emlékjelei a magyar nemzet e győzedelmes korszakának.

Külső és belső békától megszabadulva, Magyarország csillaga tündöklő ragyogásnak indult és azért tartom a legdicsőbb nemzeti kötelességnek, hiven történelmünk dicső hagyományaihoz, meghódítani e tartományokat, nem vér és vas, de a népeket boldogító békefegyvereivel, kereskedelemmel, kereskedelmi tevékenységgel, és ezen magasztos feladatot teljesíteni lenne hazánk kereskedői karának osztályrésze.

A kereskedelmi foglalás az anyaországra nézve, melynek fiai azt teljesítik, számos nagy horderejű eredménnyel bir. Mint már említettem, ezen eredmény az anyagi nyereség, az ezáltal előidézett rohamosan emelkedő nemzeti jövedelem, mely karöltve jár a nemzeti vagyonosodással. E jövedelmet pedig a nemzetközi kereskedelem közvetítésénél sokféleképen kifejtett munka díjazása és azon előny képezi, hogy a hazatérő polgárok által idegen földön szerzett tőke, bevonatván a hazai forgalomba, arra termékenyítőleg hat.

Nem kevésre becsülendő továbbá a külföldön nyert tapasztalatok és sikerek folytán támadt ösztön, inger, új, eddig ismeretlen kereskedelmi és ipari vállalatokat kezdeni, mely által a hazai munka és kereseti tér szélesbedik és a honi természet és földkincseinek feldolgozása és értékesítése sokszorosan könnyíttetik és előmozdítatik. Hogy magunknak fogalmat alkothassunk, mily óriási összegbe kerül a kereskedelmi közvetítés, és ezalatt azon munkadíjat értem, mely egy nemzetnek jut, ha kereskedői kara nemzetközi kereskedelemmel foglalkozik és ha az árucserét nyers állapotban, mint kávé, rizs, fűszer, gyapot, olajneműek stb. alakjában az idegentermelők-től az idegen fogyasztók kezeihez juttatja, szemügyre kell vennünk a kiváló kereskedelmi államok jövedelmeit.

G. W. Medley „The reciprocity craze“ című munkájában Nagy-Britániának a kereskedelmi közvetítésből származó jövedelmét „kereskedelmi nyereség“ cím alatt évente 350 millió márkára

becsüli. Franciaországnak a kereskedelmi közvetítés évenként 160 millió márkát, Németországnak 200 millió márkát, és a nem nagy görög nemzetiségű kereskedelemnek 25—30 milliót jövedelmez. Magyarország eddig a nemzetközi kereskedelemnek ugyyszólván csak terheit viselte, mivel az említett fogyasztási árucikkeket vagy nyers állapotban, vagy mint gyártmányokat a nevezett államok közvetítése által beszerezte, melyek ismét a nyersterményeink értékesítéséből is kivették hasznukat.

Ez utóbbi állításom beigazolására csak ama tényre akarok hivatkozni, hogy a magyar árpának Angliába való nagybani kivitele Fiumén keresztül egy nálunk nemrég megtelepedett német nemzetiségű kereskedőcég által vette kezdetét és nyerte nagy terjedelmét.

Magyarországnak a nemzetközi kereskedelemből eredő nyeresége alig rúg annyi ezer frtra, mint a hány millió márkát szereznek az idézett államok erély, kitartás, tudomány és vállalkozási szellemük által.

A ki elképzei, hogy a mezőgazdasági terményeknél a verseny folyton nyomasztóbb az alacsonyabb miveltségi fokon álló népek kínálata folytán, s hogy a mezőgazdasági termékeknek kelete az Európában uralkodó védvámi politika által mennyire megnehezült, hogy Malthus tétele, mely szerint a népesebb államokban, a lakosság mértani, az élelmi szerek pedig számtani arányban szaporodnak területileg határolva igaz, azaz, hogy Magyarországnak is eljövend az idő, midőn a termelt élelmiszerek a felszaporodott lakosság által elfogyasztatnak, és hogy később élelmiszereket természetszerűleg még importálni is fog kelleni — nagyon is való — annak el kell ismernie, hogy ipari és kereskedői tevékenységünknek kellő időben való kifejtése közgazdasági önfentartásunk parancsolta kötelesség.

Azoknak, kik ezen viszonyoknak bekövetkezését lehetetlennek tartják, következő adatokkal szolgálok.

Németországnak 1838—1842-ig átlag évenkénti gabnakivitele 3²/₃ millió métermázsára rugott, míg a legujabb időben bevitele kivitelét átlag 17 millió métermázsával felülmulja.

Gözmalmaink készítményeinek 75%-a már belföldön fogyasztatik el, és a gabnaneműeknek szükséglete Ausztria-Magyarországban annyira emelkedett, hogy 1884-ben 1.236,991 mm. rozs beho-

zatalával 81,789 mm. kivitel állott szemben, és hogy a buzabelhozatal 1.311,879 mmázsára, a kivitel pedig 1.103,687 mmázsára rúgott.

E számok mutatják, hogy az Osztrák-Magyar monarchia már elérte azon pontot, midőn a belföldi buza- és rozstermelés alig képes fedezni a belföldi fogyasztást. Ez természetes eredménye minden kultur-állam fejlődésének, mely ártalmatlan, ha az ipar és kereskedelem a külkereskedés terén az államnak új jövedelmi forrásokat nyit.

A feladat egyik része a kereskedőknek van fentartva, idegen tartományoknak kereskedelmi meghódítása által, melynél nem annyira *tárgybeli* mint inkább *értelmi* műveletek fizettetnek meg.

És ez okokból azt mondom Önöknek, tisztelt uraim: „Emeljék hazánk jóllétét fokozottabb külföldön értékesített munka által!”

Végül még utalni akarok azon erkölcsi és ethikai eredményekre, melyek egy nemzetre hárulnak, ha kereskedő fiai kereskedelmi hatalmi körét kiterjesztik.

A nemzet nagyobb tekintélye szüli annak nagyobb politikai befolyását.

Egy a műveltség magasabb fokán álló nemzet, mely a kultura alacsony fokán lévő népekkel érintkezik, nemes polgárosítási hivatást tölt be.

Az elmaradt nemzetek, mint azt Scherzer találóan mondja, az előhaladottabbtól ösztönt és erőt nyernek vetélkedő igyekezetre, az alacsonyabb fajnak ismert lomhasága kevesbül és újabb és újabb területek vonatnak be ezáltal a kereskedői és iparállamok működési körébe.

Utazások a kulturában hátramaradt tartományokban, és az európai török birodalom is idetartozik, nyujtanak legjobban alkalmat igazán tanulmányozhatni, mint emelkedik tekintélye, nagyra-beesülése ama nemzeteknek, melyek nemesítőleg — azt állitanám — ébresztőleg hatnak azon néptömegekre, melyek eddig az állati lét-nel jobb életmódot nem ismertek.

A kultur-népek az ily hivatást teljesítő nemzetet akaratlanul is nagyra-beesülni kénytelenek, míg a műveletlen fajok tisztelettel hajolnak meg ezek tudománya és tehetsége előtt.

Az ily népekkel való kereskedelmi összeköttetésből sokféle viszonyok támadnak, melyek döntőleg úgy folynakbe egyesek, mint egész társadalmi osztályok szerencséjére és boldogságára, a sokszoros

érintkezési pontok, a kereskedelmi összeköttetések lassankint a függés és rokonszenv érzetét keltik fel és idővel lehetséges, hogy az előhaladottabb kereskedői államban divó szokások elsajátítása által oly közeledés támadhat, hogy barátságos viszonyok sok esetben az elmaradottabb nepek csatlakozását a felette álló államhoz eredményezi.

Önök, tisztelt uraim, tudják, hogy a nemzetek életében is uralkodik ama physiologiai törvény, hogy a magasabb szervezet megsemmisíti vagy felszívja az alacsonyabbat. És én egy lépéssel tovább megyek, és a kultur államok egyenes kötelességéül vallom, hogy a szomszédságában vagy közelében fekvő, a civilizációban elmaradt népekre az emberi gondolkodás és életmód áldásait kiterjeszse.

Dalmácia, Albánia, Görögország stb. építészeti emlékei, az európai kelet és a Levantében még most is uralkodó olasz kereskedelmi nyelv Velence kereskedői *multját* hirdeti, az e tartományokban létező miveltebb osztályok szokásai és erkölcei, a nagyrabecsülés melylyel itt az angol találkozik, a kereskedő Angliának *jelenleg* hatalma zenithjén álló tekintélyére vall, és a német telepeknek szaporodása, a német áruknak elterjedése, a kereskedelmet közverítő állás, melyért a német kereskedő a keleten küzd, párosulva a mindinkább terjedő kulturával, egy nemzetnek *jövő* képét mutatja, mely a kereskedelmi hódítás fontosságát felismerve, azt megvalósítani is törekszik.

A világtörténelem lapjai a legrégibb időktől napjainkig mutatják, hogy egy értelmes, jól szervezett, kitartó és vállalkozó kereskedői osztály legalább is oly nagy területeket hódíthat a béke fegyvereivel, mint azt nemzetek egész hadereje óriási élet- és pénzáldozat, éhség és nyomor, pusztulás és leigázás árán képes.

Azért állítom mint megdönthetlen sarkigazságot, hogy nincs az összes hivatások közül majdnem egy sem azon helyzetben, hogy egy államot képes legyen azon csaknem hihetetlen hatalomhoz juttatni, mint a kereskedői osztály, ha a jelzett irányban halad.

Az vethető ez ellenében fel, hogy két kellék szükséges okvetlenül ezen czélok megvalósításához. Jó kereskedelmi politika és félelmet, rettegést keltő hadsereg. Azonban ez ellenvetések általánosságban nem helyesek.

Jó kereskedelmi politikának absolute semmi becsé nincs ügyes, értelmes kereskedő kar nélkül.

Ha ezen kérdést közelebbről vizsgáljuk, úgy látjuk, hogy tulajdonképen jó kereskedelmi politika csak akkor üzhető, ha a kereskedők tapasztalatokat, adatokat gyűjtenek, melyeket kormányoknak rendelkezésére bocsáthatnak, melyek aztán nemzetközi szerződések, hajózási egyességek s. a. t. alakjában állandósíttatnak, úgy hogy a haszonélvezet a gyakorlat által az állam illetve polgárai számára biztosíttatik.

A másik ellenvetéssel szemben nem tagadható, hogy egy nemzet harczedzett hadserege tetemesen könnyíti a külföldi kereskedelmi működést, de a történelem tanítja, hogy számos hatalmas kereskedő állam nem szárazföldi és tengeri hadseregre támaszkodva keletkezett, hanem inkább ezek nyerték uralkodó tekintélyüket azon gyakran a vakmerőséggel határos munka által, melyet kereskedő fiai végeztek.

Az állam azzá válik, amivé azt polgárai teszik!

De hogy visszatérjünk Magyarországhoz, úgy nincs okunk panaszra, mert minden magyar polgár megett a magyar nemzet áll, melynek befolyása ma korántsem oly csekély, hogy fiai indokolt és nagyobbyszerű működéséhez szükséges támogatást nyújtani képes ne volna, csak nem szabad mindent az államtól várni, és magunk részéről ölbe tett kezekkel a bekövetkezendők elé nézni.

Igen tisztelt hallgatóim! Feltártam Önök előtt a kereskedelmi hódítás képét, de azért nincs szándékomban önöket ezen irányok megvalósítása végett házi tűzhelyeikről messze földre utalni, hol az anyaországtól száz mértföldre volnának távol. Csak a határainkon fekvő Balkán - államokra akarom figyelmüket felhívni és mindenekelőtt a szerb és a makedoniai kereskedelmi területekre, különösen ez utóbbinál kell, hogy Magyarország mint a legközelebbi kultur - állam, hivatásának ismerje a népességet — hol egy hanyatló kormány, az uralkodó elemeknek fatalistikusan életképtelen nézetei, anarchiát, elvadulást és természetellenes elszegényedést okoztak, — hathatós kereskedelmi érintkezés által a műveletlenség átkától megszabadítani, új gazdasági életre ébreszteni.

Fel a Morava partjain Szerbiába a Wardaron le Makedóniába dús természeti kincseivel, melyek partjaihoz Albánia fensíkjainak termékei ömleni fognak, a Saloniki öböl, mint Europa, a kelet és

Azsiának forgalmi gyúpontja felé legyen szemük irányozva, oda tapadjon munka- és vállalkozói vágyuk.

Lehet, hogy még nekem is nyílik majd alkalom, a minket leginkább érdeklő országok kereskedelmi és gazdasági viszonyainak rajzát adni, megvilágítani a módokat, hogy mily irányban kell ott haladni kereskedői működésünknek, és mily intézkedéseket kell kormányunknak és egyeseknek e célból foganatosítani.

Arról, tisztelt Úraim, azt hiszem meggyőztem Önöket, hogy nagykereskedésünk hanyatló félben van, hogy jelenségek mutatkoznak, melyek számszerint csekély kereskedelmi karunknál már most tulpröfdukcezióra vallanak, hogy Magyarország közgazdasági jövője utal bennünket a külkereskedés terére lépni és kereskedelmi hódításokat tenni.

Hol és mily irányban kell ezt eszközölni, azt hiszem kellően kifejtettem.

E szavakkal végzem: A magyar felserdülő kereskedő nemzedék kezében van egy része a mi nemzetünk jóllétének.

WEISZ BERTHOLD.

VEGYESEK.

Kelet-Ázsia szerepe a világkereskedelemben. Neumann-Spallart, az ismert osztrák nemzetgazda az „Oesterr. Monatschrift für den Orient“-ben érdekes összehasonlítást közöl statisztikai adatok alapján Kelet-Ázsia s az Egyesült-Államok szerepéről a világkereskedelemben az európai mellett. Fejtegeti, hogy a nyugati művelődés két nagy fókuszja nemcsak egymással, de a keleti civilizáció székhelyével is szoros érdekszövetségben, áll s kimutatta hogy Európa a legújabb időben nemzetgazdasági szempontból sokkal inkább függ Kelet-Ázsiától, mint az Egyesült-Államoktól. Ez utóbbi állítás kissé merésznek s bizarrnak látszik, mind amellet a szerző által felhozott adatok igen természetes magyarázatot adnak egyes kérdésekre vonatkozólag. Maga a területi nagyság nem lényeges. Kelet-Ázsiának (Kelet-India, Khina, Japán s a keletindiai szigetek) területe 20·2 millió négyszög kilométer, az Egyesült-Államoké 19·9 millió tehát csaknem ugyanannyi. Mig ellenben az Egyesült-Államokban, még Kanadát is ideszámítva, 64½ millió ember lakik. Kelet-Ázsiában 745 milliót találunk s e nagy aránytalanság, még a fogyasztási képesség óriási különbsége mellett is, Kelet-Ázsia felé billenti a mérleget. Egyetlen jó aratás vagy más ok, mire Kelet-Ázsiában csak fejenként egy fél krajczárral is emelkedjék a fogyasztás, évenként kerek számban 1360 millió forintot tesz, azaz körülbelül annyit mint az Osztrák-Magyar-Monarchia összes külforgalma, mig az Egyesült-Államokban hasonló emelkedés csak 118 millió forint többletet idézne elő. De áttérve reálisabb számokra, láthatjuk, hogy Kelet-Ázsia külforgalma az utolsó 13 év alatt (1871—83) 1·9 milliárd arany forintról 2·6 milliárdra emelkedett, mig az Egyesült-Államoké ugyanaz idő alatt 2·4 milliárdról 3 milliárdra, tehát sokkal lassabban, azaz Kelet-Ázsiában 37, az Unióban ellenben csak 25 százalékkal. Bármily gyors tehát az Egyesült-Államok lendülete, Kelet-Ázsia megelőzte bizonyos tekintetben. Még tanulságosabb az a szerep, a melyet az európai forga-

lom gyakorol e két nagy világkereskedelmi focus külforgalmára. A washingtoni kimutatások szerint 188³/₄-ben csak 2 milliárd arany forint jutott a külkereskedelemből az összes direkt amerikai-európai forgalomra, míg a keletázsiai forgalomból megbízható becslés szerint legalább 2¹/₄ milliárd az európai összeköttetésre esik. Az Egyesült-Államokat nemzetgazdaságilag rendesen tulbecsülik. Az árucseré minőségét illetőleg is méltán összehasonlítható a két terület. Igaz, hogy az Egyesült-Államokból Európába mintegy 380 millió értékű buza s más gabonanemű s 240 millió értékű husnemű jut. De nem kell felednünk, hogy Indiából a legutóbbi években 70—80 millió értékű buza s mintegy 25 millió forint értékű rizs jött Európába s hogy Kelet-Ázsiából ered a thea (150 millió), kávé fűszerek, selyem s juta, indigo s más nyers anyag legnagyobb része.

De még ha előnyben volnának is e tekintetben az Egyesült-Államok, az igazságos ítéletnek tekintetbe kell venni, mily különböző e hatalmas árucseré fizetési módja nyugaton s keleten. Az Egyesült-Államok kevéssel ezelőtt még jelentékeny mennyiségű európai iparcikket fogadtak el terményeikért s a többletet főképp államkötvényekkel fedezték, melyek nagyrésze Európában helyeztetett el. Újabban azonban nagyszerű belföldi ipar keletkezett az Egyesült-Államokban, mely mindinkább lehetetlenné teszi az egyes európai iparcikkek behozatalát, a minthogy az évi áruforgalmi kimutatások ezek behozatalának folytonos apadásáról tanuskodnak. Másrészt az államadóságok mesés gyors törlesztése az államkötvények által eszközölt fedezeteket mindinkább ritkábbá teszi, sőt rövid idő alatt teljesen meg is fogja szüntetni, mert a „Registerr of the Treasury“ 188⁴/₅-ről szóló kimutatása szerint az Egyesült-Államok 214·3 millió font sterlingnyi államkötvényeiből mai nap már csak 2·4 millió van külföldön elhelyezve. Európa ennél fogva a legutóbbi években az Egyesült-Államoknak kénytelen volt nemesérczczel, különösen arannyal adózni. Egészen más a helyzet Kelet-Ázsiára nézve. A legtöbb ország, különösen Kelet-India, Jáva s Japán, bár iparuk folytonosan emelkedik, még mindig a legjobb piaczk közé tartoznak az európai iparterményekre nézve, különösen textil iparcikkek, gépek, vegyészeti szerek s érczárak nagy mennyiségben fogyasztatnak. Kelet-Ázsia áruforgalma tehát az európai kereskedelemre nézve sokkal fontosabb, mint az Egyesült-Államoké. Ehez

járul még a nemzetközi fizetési mérleg állapota. Igaz ugyan, hogy Kelet-India áruforgalma rendesen kiviteli többletet mutat fel, a legutóbbi öt év (1881—1885) alatt átlag 31·5 millió font sterling activumot, de az ebből eredő követelések nagyrésze egyensúlyoztatik az által, hogy a nyilvános s magánadósságok kamatai s törlesztései fejében évenként mintegy husz millió font sterlinget kell Európának fizetnie. S még a fenn marradó többlet is előnyös az európai kereskedelemre nézve, mivel Kelet-Ázsia 1851 óta a legjelentékenyebb ezüstkiviteli hely, úgy hogy az 1853—1884 közt ide kivitt 347 millió font sterling értékű nemesérczből két harmadnál több (233 millió) ezüst volt s így e kivitel jelentékeny gát abban, hogy az ezüst Európában a kereskedelem oly nagy hátrányára rohamosan elértéktelenedjék. Az Egyesült-Államokban már teljesen meghonosodott a pénz és hitelgazdaság, sok tekintetben jobban, mint Európa számos országában, Kelet-Ázsiában azonban még a naturalgazdaság az uralkodó s évek hosszú sora fog eltelni, míg a pénzgazdaság a forgalom minden ágában lehetővé lesz. E remény annál valószínűbb, mivel Kelet-Ázsiában s különösen Kínában a vasuti hálózat még nagyon kezdetleges s kétségtelen, hogy minden új vasut új közlekedési új lesz az ezüstpénzre nézve.

Tekintetbe véve mind e tényezőket, arra az eredményre kell jutnunk, hogy az európai kereskedelmi politikának, ha kissé messzebb akar a jövőbe tekinteni, első sorban Kelet-Ázsiára kell figyelmet fordítania, mint a melynek nemzetgazdasági meghódítása teszi főképp lehetővé, hogy az utóbbi években nagyon megingott elsősége a világforgalomban rohamosabb hanyatlással ne járjon együtt. Különösen fontos ez irány szemelőtt tartása jelenleg, midőn Afrikában s a Csendes oceánon napról-napra élénkebbé levő gyárkísérletek esetleg kockára tennék e hatalmas piacot is a világkereskedelemben Európával versenyző amerikaiakkal szemben.

A német életbiztosító intézetek állapota és fejlődése 1884-ben. A németországi 34 életbiztosító-intézetnél 1884-ben halálesetre biztosítva volt 699,950 egyén részére illetve kötvényre 2·658 millió márka. Az átlag biztosítási összeg 3·798 márka. — A biztosítási ügy fejlődéséről az utolsó években felvilágosítást ad a következő táblázat, mely mutatja az egyes években történt tiszta szaporodást.

	Személyben	%	Összeben	%
1875 . . .	33·450	6·82	142.506,154	9·58
1876 . . .	20·433	3·90	128.262,726	7·88
1877 . . .	10·237	1·88	90.421,190	5·14
1878 . . .	14·771	2·66	85.381,138	4·62
1879 . . .	17·506	3·08	93.508,193	4·84
1880 . . .	21.859	3·73	105·406,975	5·20
1881 . . .	18·479	3·04	106.092,633	4·97
1882 . . .	19·570	3·12	122.278,690	5·46
1883 . . .	24·389	3·77	135.007,746	5·72
1884 . . .	28·864	4·30	162.149,564	6·50

Ha az értéket vesszük, a százalékgyarapodást tekintve, az 1884-ik évi még mindig mögötte marad az 1876-ikének. Az abszolút számokat véve az 1876-iki évet már az 1883-ik is meghaladja. Az ipar és kereskedelem élénkülésével, általában a jobb keresettel mind többen válnak a biztosítás hiveivé s igyekeznek családjaikról gondoskodni.

A díjmegállapítás és a díj tartaléktőke szempontjából különös fontossággal bírt a kamatláb és a halálozási táblázat. Csak tizenhat intézet ad felvilágosítást az általa átlag bevett kamatról. Az átlagos kamatláb ez intézeteknél következőleg alakult:

1874 . . .	5·03	1880 . . .	4·87
1875 . . .	5·03	1881 . . .	4·71
1876 . . .	5·03	1882 . . .	4·65
1877 . . .	5·02	1883 . . .	4·60
1878 . . .	4·99	1884 . . .	4·54
1879 . . .	4·97		

A kamatláb tehát 1876. óta folytonosan lejjebb szállt. Ez pedig igen fontos szerepet játszik a biztosító intézetek fejlődése kérdésében. Ezen kamat leszállítással szemben érdekes azt tudnunk, hogy a halálesetekre kiszámított fizetésnél lényegesen kisebb volt a tényleg teljesítendő fizetés, vagyis hogy a biztosítottak átlag magasabb kort értek el. — Kisebb volt pedig 29 intézetnél a tényleges fizetés a számított fizetésnél 1880-ban 11·55%-kal, 1881-ben 9·95%-kal, 1882-ben 13·85%-kal, 1883-ban 12·58%-kal, 1884-ben 14·04%-kal. — 1884-ben a számítás szerint ki vala fizetendő 39.658,226 márka

kisebb halálozás folytán tényleg csak 34.088,369 márkát s így 5.569,857 márkával kevesebbet kellett fizetni.

Tizenhat intézet felvilágosítást ad a biztosítás megoszlásáról. E szerint biztosítva volt:

	Személy	%	Összeg	%
3,000 márkáig .	301,070	70·58	419.938,654	28·88
3—10,000 „ . .	93,978	22·03	485.161,258	33·45
10—30,000 „ .	27,952	6·55	405.327,428	27·94
30,000 márkán felül	3,564	0·84	141.210,284	9·73
	426,564	100%	1.450.637,624	100%.

Ugy a személyeket, mint az összeget tekintve a biztosítás hi-veiként főleg a szegényebb és középosztályok tekintendők.

Más 16 intézet érdekes felvilágosítást ad a biztosítottak koráról és az általuk biztosított összegekről. E 16 társaságnál biztosítva volt 432,257 egyén 1.792.861,893 márkával. — A megoszlást a következő táblázat mutatja.

Kor	személy %	összeg %	átlag összeg
30 évig	10·76	9·48	3,656
30—40 „	28·69	32·07	4,635
40—50 „	31·06	32·93	4,398
50—60 „	18·98	17·20	3,758
60-on felül	10·51	8·33	3,285

A legnagyobb összegű biztosítást tehát 30—40 éves kor közt levők kötötték meg. Ezek remélik leginkább, hogy kötelezettségeiknek megfelelhettek s összegyűjthetik a családnak szánt összeget.

Még egy tény iránt ad mondhatni szomorú felvilágosítást a német biztosítók statisztikája. S ez azon rendkívül nagy arány, melylyel a biztosítási ügyletek megszűnésében a törléseknek jut. Mig elhalálozás tehát természetszerű véget ért 572 millió márkáig kötött biztosítás, addig a törlés folytán megszűnt biztosítások értéke 1.554 millió marka. Ebben az aránytalanságban és helytelenségben a gothait kivéve mindannyi- német intézet szenved. Csak a gothainál szűnt meg haláleset folytán 157 milliónyi értékű biztosítás 101 milliónyi értékű törlés ellenében.

A művelt terület európai Oroszországban. Az orosz földművelési statisztika eddig általában s méltán megbízhatatlannak tekintett. Most egy 54 nagy oktáv ivre terjedő hivatalos kiadvány jelent meg, mely a földbirtok s művelt terület megoszlásáról szól, s melyet általában megbízhatónak lehet tartani. A községek adatai nagyobb-részt teljeseek, néhány északi s északkeleti kerület kivételével, kevésbé kielégítőek a nagy birtokokról s rövid ideig tartó bérletekről szerzett adatok. A mű mindenestre eléggé tájékoztató arra, hogy abból néhány főbb adatot mi is közölhessünk.

Európai Oroszország területét, Finnland s Visztula kormányzóság kivételével, e kimutatás 406.896,927 desjatinra vagy 3.906,210·5 □ wersztre teszi. Strelbizky számításával szemben, még a kirgizek s kundrowi tatárok nomád területének mellőzésével is, 146,000 □ werszttel azaz 4·4%-kal kevesebb ugyan e terület, de ez az összeg a gazdaságilag használhatlan részekre jut. A sarkvidékekhez s Fehér-Oroszországhoz közel eső területeken a hiány 10—15%, az ország többi részeiben azonban legfeljebb csak 6%. Az összterületet következőkép lehet csoportosítani.

Szántóföld . . .	106.666,453 desj. vagyis az összterületből 26·2%
Rét, legelő s más	
művelt terület . . .	64.806,253 " " " " 15·9%
Erdő	157.616,608 " " " " 38·8%
Használhatlan föld	77.807,613 " " " " 19·1%
Összesen . . .	406.896,927 desj. vagyis az összterületből 100%

Látható, hogy az összterületnek közel egy ötöd része használhatlan föld s a megmaradt négy ötödrész csaknem egyenlően oszlik meg az erdőség s mezőgazdaságilag értékesíthető talaj közt. E területek következőleg csoportosulnak a birtokosok szerint:

	Parasztbirtok	Uradalom	Koronai és apage föld.
Szántóföld	53·7%	27·2%	1·7%
Rét, legelő stb. . . .	26·7%	23·3%	1·6%
Erdő	10·1%	37·6%	64·3%
Értéktelen föld . . .	9·5%	11·9%	32·4%
Összeg desjatinekben	138.277,484	109.087,084	159.552,359

A koronai s apanage földből tehát közel két harmadrész erdőség, míg a parasztbirtok tulnyomoan szántóföld. Északon az összes területnek körülbelül két ötödrésze értéktelen föld (főkép tundra) s a többi is nagyobb részt erdőség. A tengervídeken, hol tömérdek mocsár van, szintén sok a használhatlan talaj. E két részen van az egész birodalom használatlan területének körülbelül két harmadrésze. A moszkvai iparvidéken, különösen Wladimir, Moskva, Kaluga, Twerj, Jaroslawl, Kostroma kormányzóságokban, a művelt területi 90%-nál többet tesz. Ez Oroszországnak közép része, innen nyugot s éjszaknyugoti, továbbá keleti s délkeleti irányban csaknem fokozatosan szaporodnak a műveletlen területek. Litvaniában s a Balttenger vidékén, valamint az Uralhegység körül (Wjatka, Ufa, Perm), az összes területnek 10—15%-át teszik. Fehér Oroszországban s a Volga alsó vidékén (Asztrakan, Ssamara és Orenburg) csaknem 20%-ot. A központi földművelő vidéken (Kurszk, Orel, Tala, Rjasan, Tambow és Worones) a szántóföld az egész területnek kétharmadrészét képezi. Utána következnek Kisoroszország, a Volga középső része s a délnyugoti vidékek, hol a föld fele szántóföld, Ujoroszországban még több. Általában e vidékeken van a szántóföld $\frac{2}{3}$ -a, holott e területek európai Oroszországnak egy negyed részét sem képezik. Földművelő vidéknek lehet még tekinteni a Volga alsó részét s Litvániát is, habár itt a szántóföld körülbelül csak egy harmad s a legelő s erdő is nagy arányokban lép fel. A moszkvai iparterületen, Fehéroroszországban s az Uralvidéken a szántóföldre csak 20—30% esik; legelőre s rétre csaknem ugyanannyi s az erdőségre már 30—40%. Északon, a tenger mellett s Ural vidékén az erdőségekre már az összes terület kétharmada jut s általában az oroszországi erdőknek csaknem háromnegyed része itt van. A művelt föld felhasználásáról 1881-ben, midőn a felvétel történt, a következő táblázat nyújt felvilágosítást:

Őszi gabona . . .	25.738,325	desj. vagy a szántóföld	24.1%-a
Tavaszi gabona . . .	33.445,977	" " " "	31.4 "
Hüvelyes vetemények	999,216	" " " "	0.9 "
Gyökér növények . .	1.659,717	" " " "	1.6 "
Keresked. növények . .	2.248,281	" " " "	2.1 "
Takarmány . . .	572,445	" " " "	0.5 "
Ugarban stb. . . .	42.002,492	" " " "	39.4 "
Összesen . . .	106.666,453	desj.	

E szerint az összes szántóföldnek mintegy $\frac{2}{5}$ -e ugarban van ; különben a gabonaneműek vannak tulsulyban, leginkább a paraszt-birtokokon. Ezek közt ismét legelterjedtebb a rozs (a bevetett szántóföld 37·0%-a), azután jő a zab (20%). E három növény terem az összes felhasznált szántóföldnek csaknem három negyedrészn. Árpára jut 7·1%, tatárkára 5·7, kölesre 3·8, lenre 2·2, burgonyára 2·1, borsóra 1·3%, másnemű növényre 1% sem. A rozs egész európai Oroszországban elterjedt. A nem fekete agyagu s északon a fekete agyagu területeken is minden őszi vetés rozs, délen már ritkább. Nyári rozs kevésbé fordul elő s csak az Ural mellett s a Volga alsó vidékén jelentékeny (2%-nál több). Őszi búzát csaknem kizárólag az uradalmi birtokokon tenyésztenek, főkép a birodalom délnyugoti részein. Tavaszi buza elterjedtebb, a fekete agyagu vidékeken a vetésnek két ötödrészt képezi. Északfelé ritkább lesz. Általában véve a téli búzát a birodalom délnyugoti s nyugoti, a tavaszi búzát pedig a délkeleti s keleti részeiben lehet találni. Zab mindenütt van, a leg-északibb vidékek kivételével és pedig meglehetősen szabályos eloszlásban, főkép a fekete talaju vidéken.

ÚJ KÖNYVEK.

Schmidt, J. A magyar gazda hitele.	1 frt 60 kr.
Jellinek, A. A magyar magánjog mai érvényében. Törvények, redekletek és szokásjogi forrásokból. I. rész.	1 frt 60 kr.
Vasuti-Szótár. Szerkesztette Révész S. I. rész. Német-magyar-francia rész.	6 frt — kr.
II. III. rész. magyar-német-francia és francia rész.	6 frt — kr.
Eheberg, K. Th. Agrarische Zustände in Italien.	2 frt 18 kr.
Die Wohnungsnoth der ärmeren Klassen in deutschen Grossstädten. I.	3 frt 10 kr.
Blanqui, C. Kritik der Gesellschaft. 2 kötet.	3 frt 75 kr.
Gneist, R. Das engl. Parlamen in tausendjährigen Wandlungen	3 frt 72 kr.
Vührer, A. Historie de la dette publique et France. I.	4 frt 32 kr.
Hertzka, Th. Die Gesetze der socialen Entwicklung.	1 frt 86 kr.
Mongeotte, les problèmes de l'histoire.	3 frt — kr.
Leroy-Beaulieu, La colonisation chez les peuples modernes 2 Ed.	6 frt — kr.
Cucheval-Clarigny, les finances l'Italie.	3 frt 60 kr.
Quinze mois de régime libérale en Roumanie.	3 frt 60 kr.
Vachon, M. La crise industrielle et artistique en France et en Europe	2 frt 10 kr.
Vigouroux, E. Legislation et jurisprudence des chemins de fer et des tramways	4 frt 80 kr.
Rousson, J. de l'association de l'ouvrier aux bénéfices du patron	2 frt 10 kr.
Bornhak, C. Geschichte des preussischen Verwaltungsrechts III-ik kötet.	4 frt 80 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

M Á R C Z I U S.

III. FÜZET.

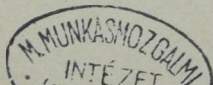
TALAJJAVÍTÁSI BANK.

Talajjavítások alatt értjük azon munkálatokat, melyek eszközlik, hogy használatlan vagy nem kielégítő módon használt területek művelésképes állapotba hozatnak illetve termékenyebbé tétetnek. E szerint tehát eltekintve a kezdetleges társadalmak egyedüli kulturmunkájától: az irtástól, s csakis a már előhaladtabb és műveltebb társadalmak viszonyait tartván szem előtt, a talajjavításokhoz, a fontosabbakra szorítkozva, sorolhatjuk az ármentesítést, a lecsapolást, a patakszabályozást, a belvizrendezést, az öntözést, az alagsövezést, a homokkötést, a befásítást s bizonyos tekintetben a gazdasági építkezést, valamint a tagosítást.

Az ármentesítés hazánkban már régebben felkaroltatott. Ez irányban egy nagy világhírre emelkedett munkálattal is dicsekedhetünk, értjük a Tisza-völgy ármentesítését. A vízi munkálatok egyéb nemei, mint a lecsapolás, a patakszabályozás, a belviz rendezés, az alagsövezés és az öntözés nálunk régebben csak elvétve fordultak elő egyes nagyobb gazdaságokon. E munkálatok jó részt nagyon is költségesek voltak s már e miatt sem buzditottak követésre.¹⁾

Ujabb időben az u. n. gazdasági válság, helyesebben a gabona verseny befolyása alatt mindinkább terjedt nálunk a talajjavítások, jobban mondva az utóbb említett vízművek fogantatásának eszméje. A székes-fehérvári gazdakongresszus végrehajtóbizottsága a képviselőházhoz 1879-ben beadott emlékiratában hangsúlyozva a gazdasági rendszerváltoztatás, a hustermelés fokozásának szükségét, különös súlyt fektet a talajjavításokra s kör-

¹⁾ A kulturmérnökség jel. 1881-re. Melléklet az 1882. évi közg. min. költségv. 9 s k. l.

vonatkoztatja is az e czélokra a kisbirtokosok javára létesítendő talajjavítási alapot.¹⁾

A szükség érzete mellett azonban nálunk az eszme terjedésére s a talajjavítási munkálatok mind jobban való megkedvelésére kétségtelenül nagy befolyást gyakorolt a kulturmérnökségnek 1879-ben történt ideiglenes felállítása s 1881-ben való véglegesítése. Ez idő óta, mint azt az alábbi a már befejezett munkálatokra vonatkozó adatok igazolják, évről évre szaporodtak a kulturmérnökség hatáskörébe tartozó s ez által foganatosított talajjavítási munkálatok.

A kulturmérnökség által foganatosított bevégezett munkálatok.

	Alagsövezés.	Öntözés.	Leecsapolás, patakszabályozás és belvízrendezés.
	h o l d a k b a n		
1879	100	20	180
1880	270	297	1,905
1881	413	153	7,336
1882	1,009	92	13,892
1883	1,651	983	18,060
1884	2,127	700	29,610

Hogy a talajjavítás hazánkban nagyobb mérveket nem öltött, azt a kulturmérnöki hivatal érdemes főnöke Kvassay Jenő jelentéseiben a vizjogi törvény és a talajjavítási hitel hiányának tulajdonítja. A talajjavítások egyik sokat emlegetett akadálya megszűnt. Vizjogi törvényünk már van. Szóba tehát még csak a hitel jöhet vagy más szóval a szükséges kölcsöntőkének a megfelelő alakban való biztosítása. A közvélemény ép ennek folytán sürgeti is a talajjavítási bank felállítását.

Mint hírlik a kormány komolyan foglalkozik a talajjavítási bank létesítésének eszméjével. De a részletekről nincs semmi biztos tudomásunk. Nem tudjuk, hogy mily alakban kívánja az eszmét érvényesíteni. A talajjavítási bank állami bankként czéloztatik-e szerveztetni vagy a bank mint részvény avagy szövetkezeti bank fog-e életbeléptetni, melynek az állam bizonyos privilégiumokat ad vagy a melylyel szemben az állam bizonyos mérvű szavatosságot vállal. Természetesen azt sem tudhatjuk, hogy vajjon a tervezett bank hatásköre, kölcsönadási joga csakis a kulturmérnökség által

¹⁾ A közgazd. bizotts. 1880 nov. 22-iki jelent. Képv. irom. 542 sz. Magát az emlékiratot l. Pesti Napló 1879: 266 sz.

végzett munkálatokra fogna-e kiterjedni vagy általában az összes talajjavítási munkálatokra, akár tartozzanak azok a kulturmérnökség hatáskörébe akár nem, akár végeztettek azok a kulturmérnökség által vagy foganatosítottak azok maguk a birtokosok által az állami kulturmérnökök mellőzésével.

A tervezett talajjavítási bank iránt még nincsenek konkrét javaslataink. Nem is foglalkozhatunk tehát egy konkrét alakba öntött eszmével. Ez igénytelen munkálatnak sem az a célja, hogy valami határozott tervvel lépjen fel, melynek a gyakorlati életben nem tudna érvényt szerezni, mert háta mögött nem állanak pénzemberek; hanem inkább az, hogy egy és más kérdést, mely a bank alapításával kapcsolatosan felmerülhet s már is felmerült, megvilágítson s így hozzájáruljon az eszmék tisztázásához. Mielőtt azonban formuláznók magukat a kérdéseket, melyeket megvitatni szándékozunk, röviden áttekinteni kívánjuk egyes államoknak e tárgyra vonatkozó törvényes intézkedéseit, hogy ezekben mintegy alapot szerezzünk a kitűzendő kérdésekre s azoknak a megfelelő alakban való megoldására.

II.

Az angol törvényhozás a talajjavítások iránt.

A gabonavámok eltörlésével egyidejűleg, de azóta is a szabadsági áramlatok befolyása alatt az angol törvényhozás sokat foglalkozott a talajjavításokkal. Az angol törvénytárban számosak is az e tárgyra vonatkozó törvények, melyeket Ridley György inclosure commissioner (tagosítási biztos) nyomán három nagy csoportra oszthatunk.

Az első csoportba tartoznak azon törvények, melyek államkölsönöket szavaztak meg. Ilyenek az 1846 és 1850-iki törvények, melyek mindegyike 2 millió font hitelt nyitott Nagybrittánia földbirtokosainak alagsövezési célokra adandó kölcsönökre. Külön hitel nyitott az 1847 és 1849-iki törvényekkel az írlandi földesuraknak nyújtandó kölcsönökre. Az írlandi földesuraknak adandó kölcsönök azonban már nem korlátoztattak tisztán az alagsövezésekre, hanem fordíthatóak egyéb talajjavítási munkálatokra is. Ez államkölsönök célja volt talajjavítások foganatosítása által a mezőgazdaságot emelni s a bérlő osztályt óvni a szabad verseny

ellen. Maga az államkölesön 22 évre évi $6\frac{1}{2}\%$ -os kamat és tőketörlesztésre adatott. A földesurak legtöbbje, mintegy 90% -a, mint ezt Caird tanusítja, ¹⁾ a járadékot valamint az azzal összekötött költségeket a bérllővel fizettette meg. Akadt egy pár oly földesur, ki a bérllőt csak a kölcsönösszeg 5% -ával terhelte: de volt sok oly földesur is, ki mindjárt $7\frac{1}{2}\%$ -ot fizettetett a bérllővel.

A második csoportba tartoznak azon törvények, melyek egyes társaságoknak szabadalmakat adtak talajjavítások foganatósítására, jobban mondva a földbirtoknak talajjavítási kölcsönök miatt való megterhelhetésére. Az első e nemű társulat az 1848-ban engedélyezett, a talajjavítások terén nagy szabadalmi daczára kevés befolyást gyakorolt „The West of England and South Wales Land Drainage and Inclosure Company.” Ez a földbirtokot a foganatósított talajjavításokért örökös járadékokkal terhelhette. E társulat tulajdonkép csak szabadalmát fizettette meg és előlegezte a munkálat befejezéseig a szükséges költséget. Az előleg 5% -os kamatán kívül szabadalom-felhasználási, kölcsönelőlegezési stb. czimeken 10% díjat számított. Pusztán szabadalmának felhasználásáért $2\frac{1}{2}\%$ bizományi díjt számított. A társulat működése csekély sikerét a szabadalmi törvénybe becsuszott tévedésnek rója terhére. A szabadalmi törvény 4-ik szakaszából ugyanis kimaradt az, hogy gazdasági épületek és munkáslakok emelésére is jogosított. A tagosítási bizottság pedig ép arra való tekintettel, hogy nem láta indokoltnak, miszerint ily építkezésekért a birtok örökös járadékokkal terhelthetessék, kétségbe vonta a társulat jogosultságát efféle építkezésekre. A bíróság a tagosítási bizottságnak adott igazat.²⁾

A második nemű társulat az 1849-ben engedélyezett „The General Land Drainage and Improvement Company”. E társulat hatásköre már kiterjedt majd nem az összes talajjavításokra. Terhelési joga korlátoztatott épületeknél 31 évre, egyéb talajjavításoknál 50 évre. E társulat a mellett, hogy szabadalma használatát $3\frac{1}{2}\%$ -nyi díjért megengedte, még kölcsönöket is adott a talajjavításokra illetve azokat saját szavatossága mellett közvetítette az ily kölcsönök adására vállalkozó biztosító társaságoknál. Ezen kívül

¹⁾ Arnold. Free land II kiad 1880. 175 l. — Report from the select committee of the house of lords on improvement of land 1873. 353 l.

²⁾ Id. Report 15 és 103 és k. l.

az illető földbirtokos választása szerint vagy csak felügyeletet gyakorolt a munkánál vagy azt el is végeztette. Az első esetben mintegy $7\frac{3}{4}\%$ nyi, a második esetben pedig körülbelül $6\frac{1}{2}\%$ -nyi bizományi díjt számított. E társulatnál az évi járadék 5 illetve 6% az 50 éves illetve 31 éves terheléshez képest.¹⁾

Az ötvenes évekre illetve 1860-ra még három engedélyezett társulatot említ a többször idézett bizottsági jelentés. E társulatok mindannyia már csak 25 évi terhelhetési joggal birt. Részletesebb adatokat csak az 1853-ban engedélyezett, 30 ezer fonttal alakult „The Lands Improvement Company”-ról találtunk. Ez csakis szabadalmának vagyis terhelhetési jogának értékesítésére és biztosító társaságoknál szavatossága mellett való kölcsön közvetítésére szorítkozott. Az első esetben $2\frac{1}{2}\%$ -ot, a másik esetben 5%-ot számított. A társulat meglehetősen prosperált, miután évente 10%-nyi osztalékot fizetett. Különben körülbelől 29 év alatt 3.232,758 fontnyi kölcsönöket adott. E társulat a munka teljesítésében általában nem vett részt, arra fel nem ügyelt, a kölcsönöket a tagosítási bizottságnak a munka bevégzéséről kiállított bizonylata ellenében fizette ki. A kamat, melyre e társulat kölcsöneit adta $4\frac{1}{2}\%$ –5%, mihez jő a törlesztési járadék. A 25 évre szóló kölcsön évi terhe tehát $6\frac{3}{4}\%$ –7%-ot tesz²⁾.

A harmadik csoportba tartoznak azon törvények, melyek a birtokosoknak terhelési jogot adnak oly talajjavításokért, melyeket azok akár a maguk pénzén, akár pedig idegen, de nem az államtól vagy engedélyezett társulattól felvett pénzen foganatosítottak. E törvények sorát, eltekintve a Skócziában még a múlt században hozott Montgomery Acttől, az 1845-ben kelt törvény nyitja meg. E csoportba tartozó törvények közül kiemelkedik az ügy részletes szabályozása folytán az 1864-iki törvény (The Improvement of Land Act), melyet néhány későbbi törvény csak kiegészít. Az említett törvény az abban részletezett talajjavítások foganatosítására 25 évi terhelési jogot engedélyez „feltéve, miszerint a tagosítási bizottság (commissioners) bizonyítja, hogy a munkálatok az azokra fordított költségekkel egyenlő összeggel állandóan emelik a földbirtok értékét.” A törvényben említett talajjavítások röviden a követ-

¹⁾ Report. 45 s. k. t. 63 s. k. l.

²⁾ U. o. 93 s. k. l.

kezők: alagsövezés, öntözés, lecsapolás, ármentesítés, töltés vagy gátvédelem, tagosítás, bekerítés, munkáslakok és épületek emelése, állandó mezei utak, közutak, vasutak, hajózható csatornák, gazdasági gyárak építése stb.¹⁾

Különben az a korlát, melyet a terhelési szabadságnak az 1864-iki törvény szab, nemcsak e törvényre vonatkozik, hanem az ott szabott föltétel ki van kötve az államkölcsonők, valamint a társulati kölcsönök tekintetében is. Szükségtelen emlitenünk, hogy a talajjavításoknak illetve az ezekért való terhelési szabadságnak szabott e korlátok tulajdonkép a hitbizományi birtokokra vonatkoznak, melyek Nagybrittaniában és Írlandban tultengnek. A talajjavítások a tagosítási bizottság (Inclosure-Commission) felügyelete alatt állanak. Ennek mutatandók be jóváhagyás végett a tervek és költségvetések. A tagosítási bizottság azokat a helyszínen az e célra kiszemelt s részletes utasításokkal ellátott felügyelőkkel megvizsgáltatja, kik is a nekik beküldött kérdőíveken körülményes jelentést tartoznak tenni. E jelentések a központban szakbizottság által felülvizsgáltatnak. A tervek és költségvetések jóváhagyása után következik az összes jogosultaknak, várományosoknak, jelzálogtulajdonosoknak értesítése, hirlapi idézése, mindazoknak nyílt vagy hallgatólagos beleegyezése, s ha a kiskoru vagy gondnokolt van érdekelve, az illető bíróság beleegyezésének kikérése. Ha mindez megtörtént s mint egy kihallgatott szakember mondja, elhárított a kis családi torzsalkodás, mely néha a jelzálogtulajdonosokkal támad, kiadatik a munka megkezdésére való engedély. A munka folyamában szintén foganosítottat vizsgálat. A munka befejezésével ujra végvizsgálat. Ha ekkor minden rendben találtatik, akkor egyszersmind meg van adva a terhelési engedély, és az elsőbbségi jog az összes magánhitelezők előtt. Ennek a vizsgálatnak, ellenőrzésnek, felülvizsgálatnak, engedélyezésnek stb. eljárásoknak költségeit a birtokos fizeti. Ezek a költségek $1\frac{1}{2}$ —2%-al emelik a talajjavításokra fordított költségeket, sőt kisebb illetén bernházásoknál még többel is. Nemcsak a költségszaporítás s ennek nagysága panaszoltatik fel több szakértő s a lordok bizottsága által is, hanem az is, hogy a munka végrehajtásában, a tervekben, az anya-

¹⁾ Report 5 s. k. 1. Dr. Csillag Gyula. A talajjavítási értéktöbbletről 1882. 11 s. k. 1.

gok használatában is genírozva van a földbirtokos s gyakran, ha a munka foganatosításáról lemondani nem akar, el kell fogadnia a kiküldött felügyelő esetleg ha felebbvitelre kerül az ügy, a tagosítási bizottság terveit. Természetesen a tagosítási bizottságot köti s szigorra kényszeríti a törvény azon rendelete, hogy a földbirtok emelkedett értékének a talajjavításra fordított összeggel egyenlőnek kell lennie, vagyis a felvállalt tehernek kiegyenlítést kell találnia az emelkedett járadékban.

Ez akadályoknak, de a kölcsönök drágaságának is róható terhére, ha, mint ezt maga a lordok-házának bizottsága jelentésében kiemeli, a teljesítendő munkálatokhoz képest a tényleg végzett munkálatok csekélyek. Magában Angliában Denton szakértő nézete szerint 20 millió acre igényelné az alagcsövezést, tényleg azonban csak 3 millió alagcsöveztetett. Caird számítása szerint, ki azonban már nem csak az alagcsövezésekre szorítkozik, hanem kiterjeszkedik az összes talajjavításokra, a teljesítendő kulturmunka csak egy ötöde végeztetett el.

A minket foglalkoztató kérdés megvilágítására érdeklél bir a többször említett bizottsági-jelentésnek II. pontja, mely szóról-szóra így hangzik:

„A bizottság némileg behatóbban tárgyalta az e törvényekkel engedélyezett javításokból várható nyereséget. Mert a remélhető jövedelem nagyságától és biztos voltától függ nagy részben azon mérték is, melyben a parlament hajlandó lesz azokat előmozdítani. Ha az azok adta haszon tekintélyes és biztos, aligha szükséges, hogy a törvényhozás azokat különösen pártfogolja; csakis az önérték ismert indokaira kell hagyni, hogy a tőke eszközölje a tényleg jövedelmező beruházásokat. Semmiféle parlamenti hatalom sem kívántatott új bányák kitérítésének, és házak építésének előmozdítására, elegendő volt a hosszú bérletek (leases) megengedése. *A parlament figyelmét a következő tények igénylik: a talajjavítás azon befolyásnál fogva, melyet az élelmiszerek árára és a szegények lakaira gyakorol, közérdeket képez; de mint beruházás nem eléggé jövedelmező arra, hogy valami nagy vonzerőt gyakoroljon a tőkére s így már a legkisebb nehézség is akadályozólag hat.*“

A bizottság tehát a talajjavítások előmozdítása érdekében a következőket indítványozza:

I. A korlátolt tulajdonosok, a hitbizományi gondnokok (trusteles) beleegyezésével, a hitbizományi tőkét törlesztés alá eső jelzálogi biztosítás mellett talajjavításokra is fordíthassák.

II. A korlátolt tulajdonosok jogosítvák birtokaikat talajjavítási célokból megterhelni; a teher törlesztendő oly időszak alatt, mely a tulajdonos valószínű élettartamát 10 évvel haladja meg; ez időszak azonban 25 évnél kisebb, 40 évnél pedig hosszabb nem lehet.

III. A talajjavításnak, mely miatt a birtok a hitbizományi gondnokok beleegyezésével megterhelhető, el kell látva lennie a felügyelőnek, a tagosítási bizottság vagy a kancellári bíróság jóváhagyásával ellátott oly értelmű bizonyítványával, miszerint az a birtokra előnyös s maguk a munkálatok tökéletesen foganatosítottak.

IV. Ott, hol a korlátolt tulajdonos a nagykorú várományossal egyetértőleg jár el, a felügyelő bizonyítványa elmaradhat, hacsak azt a jelzáloghitelezők óvása nem igényelné s a tehertörlesztés a 40 éves időszakon túl is terjedhet.

V. A hitbizományi gondnokok a kancellári bíróság jóváhagyásával képviselheessék az örökbirtokot a bíróságnál és a parlamentnél és megterhelheessék azt a bírósággal jóváhagyott költségekkel.

A talajjavítások jövedelmezőségét illetőleg, csak néhány rövid felvilágosító észrevételre szorítkozunk. A szakbizottsági tárgyalások alatt általánosan elismertetett az alagcsövezés jövedelmező volta. Sőt hozattak fel esetek, melyekben az alagcsövezés után a birtok járadéka a kétszeresre emelkedett. Ezek ellenében ismét hozattak fel oly esetek, midőn a csöveket már 20—25 év múlva kiigazítani és újra rakni kellett. A munkáslakok és a gazdasági épületek közvetlen jövedelmezése vonatott kétségbe s a tagosítási bizottság egy tagja véleményében kijelenté, hogy ha a bizottság szoros tekintettel volna az épületekért fizetett járadékokra, azokat nem is engedélyezhetné; de e tanu is hangsúlyozza az épületek közvetett hasznát. Még a tőke drágasága ellen is tétetett panasz s a bizottság ezt különösen hangsúlyozza, felemlítve azt, hogy akkor midőn talajjavításokra a tőke csak $4\frac{1}{2}$ — 5% kamatra szerezhető be, az apák igen örülnek, ha az ifjabb gyermekek részére, gyűjtött összegeket 4%-kal értékesíthetik.

A liberálisok természetesen azt mondják, ha a talajjavítások közérdeket képeznek, az egyszerű mód ezek megnyerésére a földbirtoknak felszabadítása a hitbizományi és a hűbéri kötelékektől, a hiteltelek könyvek behozatala s ezzel megszerzése a tőke kellő biztonságának. Ha ez alapfeltételek teljesítettnek, a földbirtok megszerzi majd minden különös felügyelet és eljárás nélkül a szükséges és a mellett olcsó tőkét is. A legújabb 1882-ki törvény (Landact) már túl is haladta a felsőházi bizottság itt ismertetett javaslatait. Ez a törvény még nem megy ugyan addig, a meddig a liberálisok akarnak menni, kik a földbirtokot az ingósággal egyenlővé s egészen „piaczi áru“-vá akarják tenni, de már nem ragaszkodik szorosan a birtoknak a csalá l kezén való megtartásához.

Még csak néhány adattal akarjuk kiegészíteni némileg már is tulhosszu ismertetésünket. Az első adat vonatkozik azon összegekre, melyek talajjavítási czélokra Angliában a tagosítási bizottság felügyelete alatt 1846—1881 években a földbirtokba beruháztattak. Az egész összeg 13.597,620 font, mely is az egyes talajjavítási munkálatok közt következőleg oszlik meg:¹⁾

alagsövezés	8.259,404 £
gazdasági épületek	3.397,133 „
munkás lakok	823,190 „
partvédelmek	112,830 „
utak	124,202 „
tagosítások illetve be- kerítések	237,846 „
a tulajdonosok lakházai	196,657 „

Egy másik adat, melyet Argyll herczeg²⁾ egy kis, az újabb, az angol és skót farmerek érdekében megindult mozgalom ellen irt értekezéséből veszünk át, némi fényt derít a beruházások jövedelmezőségére a mai viszonyok közt. A következő kimutatásban szó van 9 skót bérbirtokról, melyek iránt a hosszú haszonbéri szerződések (leases) 1880-ban illetve a következő években ujittatak meg. A beruházások alatt értendők: épületek, alagsövezések és bekerítések. Az érdekes tanulság mit e kimutatásból merithetünk az,

¹⁾ Reitzenstein és Nasse Agr. Zustände in Frankreich u. England 1884. 196. s. k. l.

²⁾ Capital and the improvement of Land. Nineteenth. Century 1885. dec. f. 1004 s. k. l.

hogy a beruházás nagyságával kapcsolatos a rente kisebb vagy nagyobb mérvű hanyatlása vagy az előbbi fokon való megtartása.

	Beruházott összeg	Régibb haszonbér	Uj haszonbér
1	1039 £	247 £	200 £
2	1181 „	230 „	195 „
3	2120 „	400 „	300 „
4	2760 „	379 „	379 „
5	1987 „	265 „	207 „
6	2874 „	310 „	300 „
7	1019 „	100 „	100 „
8	2169 „	180 „	175 „
9	2921 „	161 „	177 „

Ha daczára annak, hogy az angol talajjavítási törvényhozás nálunk ép az eltérő agrár viszonyok miatt alig volna alkalmazható s szerencsénkre szükségtelen is, azzal még is bővebben és részletebben foglalkoztunk, mentségünkül szolgálhat különösen az, hogy Nagy-Britania és Irland korunknak kétségtelenül gazdaságilag és vagyoniilag legelőhaladtabb állama, s mert nálunk némely körökben bizonyos előszeretettel viseltetnek az angol viszonyok iránt, melyek azt a parlamenti eljárást, az egyéni szabadságot, esküdtszéket s ehhez hasonló intézményeket tekintve meg is érdemlik, de a melyek a földbirtok szempontjából és ezzel kapcsolatos, társadalmi alakulásokra nézve nem mint követendő példa állanak előttünk, hanem mint olyanok, melyeknek elkerülésére minden törvényhozás a leghathatósabbban tartozik működni. Midőn egy ifju, törekvő tudósunk: Dr. Csillag Gyula ur az angol, különösen az 1864-iki törvényhozást a gazdakörben tartott felolvasásában¹⁾ dithirambikus dicséretekkal halmozza el, azt hisszük nem vette figyelembe azt, hogy az ennek alapul szolgált, háttérét képező intézmény ónsúlylyal nehezedik az angol gazdaságra és társadalomra. Az angol törvényhozás azt a különös dicséretet akkor érdemelte volna meg, ha feleslegessé teszi az egész 1864-iki törvényt.

¹⁾ A talajjavítási értéktöbbletről mint külön hitel alapjáról 1882. 11 l. „a legjelesebb törvényalkotások egyike,” 13. l. „E földjavítási actát méltán tekinthetni az angol legislatió egyik legragyogóbb gyöngyének” stb. Ha továbbá az állittatik, miszerint e törvény valami különös új elvet vagy eljárást állapított meg, — az egyszerű tévedés.

III.

A talajjavítási hitelügy Franciaországban.

Franciaországban talajjavításokra külön hitelintézet nincs. III. Napoleon különös súlyt fektetett az általa Angliában személyesen észlelt s előnyösnek tapasztalt alagsövezésre. Ezt minden áron elő is akarta mozditani. Az ő személyes kezdeményezése folytán jött létre az 1856 július 17-iki törvény, mely a kormánynak az alagsövezési munkálatok előmozdítására a földbirtokosoknak adandó kölcsönökre 100 millió franknyi hitelt szavazott meg. A kölcsönök 25 év alatt egyenlő tőke és kamat részletekben valának törlesztendőek. A kamat 4%-ban állapított meg. A kincstár javára az annuitások behajtása tekintetéből az alagsövezett területek ugy terméseire és jövedelmeire valamint állagára mindjárt az adót követő kiváltságos zálogjog biztosított. E kiváltságos zálogjog azonban két irányban szenvedett korlátot. A termésre vonatkozólag elsőbbséggel birtak a vetőmagért és az évi aratási költségekért járó tartozások. Az állag tekintetében azok, kik régebben, még a törvény hatályba lépte előtt kiváltságot vagy jelzálogot nyertek, követelheték azt, miszerint a kincstár kiváltsága az alagsövezési munkálatok folytán keletkezett értéktöbbletre korlátoztassék. — Később a kormány a kölcsönök engedélyezését és lebonyolítását a „*crédit foncier*“-ra bizta; kötelezván magát a kormány arra, hogy a kamat és költségtöbbletet megtéríti. Az egész törvény és hitel-engedélyezés azonban nagyban és egészben holt betű maradt. 1875-ig a földbirtokosok által igénybe vett e nemű hitelösszeg alig haladta meg a másfél millió frankot.¹⁾

Az állam által nyújtott hitel azért nem vétetett igénybe, mert maguk az alagsövezések sem vettek nagy terjedelmet. Az utóbbi években tartott gazdasági szakértekezletek az alagsövezés csekély mérvű elterjedésének egyik okát abban találják, melyet Lavergne is egy 1855-iki értekezésében szintén felhozott, hogy t. i. a földbirtok nagyon el van parcellirozva. Megjegyzi azonban ugyanott s e megjegyzés nálunk is alkalmazható lesz: „Oly roszul mivelt és trágyázott földek mellett, milyenek Franciaország három negyede,

¹⁾ Csillag Gyula. A talajjavítási és vizszabályozási hitelügy. Nemzetgazdasági Szemle 1881. III. f. 43 s. k. l. 101. — Reitzenstein és Nasse id. m. 41. s. k. l.

az alagsövezés csak csekély eredménynyel járhat. Sokat kell még vidékeink legtöbbjének haladnia, mielőtt még elérkezik az alagsövezés ideje. Egy helyes váltógazdasági rendszer elfogadása nem kerül annyiba és még is ép oly produktív lehet. Ez után még alkalmazásba lesznek veendőek némely tökéletesbitett eszközök, melyeknek a jó eke, a jó borona, a cséplőgép, továbbá még fogatosítandók némely javítások.“ Végre fejtegeti, miszerint az alagsövezés már csak magasabb fejlődési fokon, s ha a birtokosok bőven bírnak tőkét, bizonyul hasznosnak.¹⁾

Az alagsövezések ritkaságának további okát a szakértekesek abban találják, hogy az 1854-iki törvény, mely elejét akarta venni a parcellizálás által okozott akadályoknak, nem eléggé hatályos, hogy az újabb 1865-ik június 21-iki törvény a földbirtokosok szövetkezeteiről annyiban eshetik kifogás alá, mert ép az alagsövezéseknél mellőzi a kényszert a szövetkezetek alakítására s végre a kölcsönadás feltételei és módzatai nem eléggé szabad-
elvéek. A főök valószínűleg abban rejlik, hogy a francia paraszt semmi mód sem szereti az adósságtételt, nem akar erején túl vállalkozni, birtoka nagyságát, annak felszerelését birt tőkéjéhez méri. Ha csinál is adósságot, igyekszik attól mielőbb szabadulni.²⁾

IV.

A szász országos talajjavítási járadékbank.

(Landes-Culturrentenbank.)

Szászországban a teherváltság az 1832. márczius 17-én kelt törvénnyel rendeltetett el. A megváltási kötelezettség magokra a kötelezettek rovátott. A teherváltság történhetett vagy azonnali tőke fizetés (készpénz vagy birtokátengedés) vagy 4%-os évi járadék kötelezése mellett. A teherváltság könnyítése végett alapított az 1834. márczius 17-iki törvénnyel az országos járadékbank. A bankot három királyi biztos igazgatja. A bank kötelezettségeiért az állam szavatol, az igazgatási költségeket az állam viseli. A bank feladata: a jogosultakat a kötelezettek járadékai átengedése ellenében

¹⁾ Les produits es les machines agricoles. „L'agriculture et la population“ című gyűjt. munkájában 1865. 95. l.

²⁾ Reitzenstein és Nasse id. h.

tőkében kifizetni. E kifizetés a járadék 25-szörösében és $3\frac{1}{3}\%$ -ot kamatozó országos járadéklevelekben (Landrentenbriefe) történik. A kötelezettek által fizetendő évi 4% -os illetve félévi 2% -os járadékból $\frac{2}{3}\%$ tőketörlesztésre fordíttatik, mi által minden járadéklevél a kibocsátásától számított $54\frac{1}{4}$ év alatt törlesztetik. A kötelezett azonban az elvállalt terhet akár egészben akár részben s pedig akár készpénzben, akár teljes névértékben elfogadott járadéklevélben, már előbb is leróhatja.¹⁾

Ezen ma már csak is a teherváltási adósság törlesztésére szorító bankhoz csatlakozik s annak mintájára alapított is az 1861 november 26. kelt törvénnyel az országos talajjavítási járadékbank, abból a célból, hogy megkönnyíttessék a talajjavítási munkálatokra szükséges befektetési tőkék beszerzése. E bank a kölcsönöket 4% -ot kamatozó járadéklevelekben s csak kiegyenlítéskép adja készpénzben. Ujabb időben az 1879 augusztus 23-iki törvény értelmében levonatik az árfolyamkülönbözet.²⁾ Az adósok 41 éven át 5% -nyi évi járadékot fizetnek, negyedévi részletekben. Az 1% a kibocsátott járadéklevelek törlesztésére fordíttatik.

A talajjavítási járadékbank az 1861-iki törvény értelmében kölcsönöket ad vízszabályozási célokra, továbbá lecsapolási (alagsövezési) és öntözési munkálatokra. Az 1872 június 1-én kelt törvény a bank hatáskörét tágította. E törvény szerint a bank kölcsönöket adhat a) valamely községben a közérdekben szükséges lecsapolási munkálatok létesítésére vagy átalakítására; b) a községen belől tervszerűleg elkészítendő új ut építésére.

A járadékok dologi terhet képeznek s a telekkönyvbe bejegyzendők. Mig azonban a vízszabályozási munkálatokra adandó kölcsön járadéka a már jelzálogjogot nyert hitelezők beleegyezése nélkül is bekebelezhető s a kölcsön kiszolgáltatható; addig a lecsapolási és öntözési munkálatokra adandó kölcsön járadéka csak a hitelezők meghallgatása után, azok beleegyezésével bekebelezhető be. A

¹⁾ Dietrich. Die Landw. Creditanstalten im K. Sachsen. Hildebrand. Jahrbücher IV. köt. 1865. 220—225 l. Dobner Rudolf. Mezőgazdaság Szászországban. Stat. és nemzetg. közlemények. VIII. k. 1871. 291 és k. l.

²⁾ Zeitschrift des sächs. stat. Bur. 1879. 237. l. Die Landescultur-Rentenbank im Königreich Sachsen. Denkschrift stb. 1881. 7 l.

vizszabályozás foganatosítása nem függ az egyes érdekeltektől, hanem az foganatosítandó, s az érdekeltek kötelezvék a költséghozzájárulásra, a mint a belügyminiszterium egy vagy több birtokos kértére jóváhagyta a vizszabályozási tervet és költséget.¹⁾ Ez magyarázza meg s indokolja az érintett különbséget.

A munkálatok különfelesége szerint különbözik az eljárás egy a kölcsön megszavazása, mint kifizetése körül. A vizszabályozások, a községben eszközölt lecsapolások és új utépítések közjellegűek. A kölcsönmegszavazásban tehát alapul szolgálnak a hatóságilag jóváhagyott tervek és költségvetések. A most érintett munkálatokra a kölcsön az egyeseknek, kik ezt kérelmezik, adatik. Az adandó kölcsön nagysága egyenlő az egyesek által teljesítendő költség-hozzájárulási összeggel. Annyiban mégis van különbség, hogy míg a vizszabályozási társulatok tagjai egymásért nem felelősek, addig a község tagjainak adott kölcsönökért a község készfizető kezesség-gel tartozik.

A lecsapolási és öntözési munkálatokra felveendő kölcsön iránta kérvény „a megváltási és tagosítási főbizottmálynál“ adandó be. Ez a kérvényező költségére vizsgálat útján megállapítani tartozik a munkálat véghezvitelére szükséges költségösszeget és a munkálatból a birtokra háramolható hasznót. A vizsgálat eredményéről pedig köteles bizonyítványt adni, mely alapul szolgál a kölcsön megszavazásában.²⁾

A járadékok az adókkal együtt hajtathatnak be. Birói árveréseken ezekkel egyenlő rangsorozattal bírnak s a mennyiben három évnél nem régebbek, közvetlenül a végrehajtási költségek után soroztatnak. A járadékok nemcsak a tényleg javított birtokrészt, hanem az egész birtoktestet terhelik.³⁾

A bank működését, a törvény szerint, 1862 január 1-én vala megkezdendő, tényleg azonban azt 1862 július 1-ével kezdte meg. Az elért eredmény iránt a bank, az általa az 1881 évi hallei iparkiállítás alkalmából kiadott emlékiratban, akként nyilatkozik, hogy

¹⁾ Dobner id. h. 317 l. — Id. Denkschrift. 5 l.

²⁾ Csillag Gyula. A talajjavítási és vizszabályozási hitelügy. Nemzetgazdasági Szemle 1881. III. f. 99. l. tov. IV. f. 143 s. k. l. maga a törv. ford. — Dietrich id. h. 231 l. Poschinger. Die Bankentwicklung im K. Sachsen id. f. irat. 28 k. 1877 94 l. Id. Denkschrift.

³⁾ Id. Denkschrift 6 l.

szemben az országban létező még javítást igénylő területekkel nem mondható különösen nagynak. Csak néhány számadattal kívánjuk az elért eredményt kimutatni. 1862—1880 években lecsapolási munkálatok 14,011 hektáron vegztettek, melyek 4.105,908 márkát igényeltek. Az öntözés 1,015 hektáron 832,126 márka költséggel foganatosított. Az intézet kölcsönüzleteinek fejlődését a következő az illető évig kiadott kölcsönöket az egyes üzletágak szerint márkában feltüntető kimutatás tartalmazza.¹⁾

	Vizszabályozásokra	Lecsapolási és öntözési munkálatokra	Községi lecsapolásokra és utakra	Összes kölcsön
1862	—	69,348	—	69,348
1870	493,150	2.328,779	—	2.821,929
1875	711,246	3.539,383	—	4.250,629
1880	737,016	4.938,034	1.161,847	6.836,897
1884	784,638	7.426,339	1.809,282	10.020,259

A bank tehát mintegy 22 évi fenállása alatt összesen 10.020,259 márkányi kölcsönöket adott. Az évente átlag adott kölcsönösszeg 455,466 márka. Más a viszony, ha az átlagokat azon évek által jelölt korok szerint tüntetjük fel melyeket mi kimutatásunk alapjául vetünk. Ekkor az átlag az első 8 éves korszakra 352,741, márka, a második öt éves korszakra 285,740 márka, a harmadik öt éves korszakra 517,254 márka, a negyedik 4 éves korszakra 795.840 márka. Ez átlagok némileg világosabban tüntetik fel a bank működését. 1870—1875 közt a bank voltaképp hanyatló félben volt. E tünemény okát a papírok árfolyamában kell keresnünk, melytől függ a tényleg fizetett kamat. A bank által kibocsátott járadéklevelek az intézet fenállásának első éveiben parin felül állottak, ez időtől fogva azonban hanyatlottak és 1870-ben a járadéklevelek évi átlagos árfolyama leszállt 84·28°/_o-ra, sőt azok 1870 júliusban 78°/_o-kal jegyeztetek. Ettől kezdve a papírok árfolyama ugyan némi átmeneti hanyatlással folytonosan emelkedett, de csak 1880-ban jegyeztett ismét a névértéken felül s ettől az időponttól fogva vétetett is nagyobb mérvben igénybe az intézet által adott hitel. Érdekes egyébként a bank azon megjegyezés, hogy papirjai árfolyama alacsonyabb az állami hason kamatu kötvények árfolyamánál s miszerint ennek oka

¹⁾ V. ö. Denkschrift 6 l. és Stat. Jahrbuch. d. K. Sachsen. pro 1886. 153. s. k. l.

abban keresendő, hogy mennyiségök nem valami nagy és ezért kevés szerepet is játszanak a tőzsdén. Fontos továbbá tudnunk azt is, hogy a bank kezelési költségben, habár az a járadékbankkal fenálló összeköttetésnél fogva nem állapítható is meg pontosan, évi 22,000 márkát igényel. E kezelési költséget az állam fedezi. Ha ezt a költséget nem az állam fedezné, hanem az az adósokra rovatnék, tekintve a bank 1884-iki tőke követelési átlagát (8.461,876 márkát), az több mint $\frac{1}{4}\%$ -al emelné az adósok évi kamatterhét. E kezelési költségek csak a központra vonatkoznak. Mennyivel nagyobbak volnának azok, ha a behajtást nem az adóhivatalok teljesítenék, s a pénzkiszolgáltatást a kölcsönfelvevő feleknek nem az illető kölcsön közvetítő hatóságok teljesítenék s a mellett nem volna biztosítva a teljes bélyeg- és adómentesség.

V.

A porosz talajjavítási bankok.

Mielőtt megismertetnők az 1879 május 17-iki törvénnyel életbeléptetett talajjavítási bankok szervezetét, röviden meg akarunk emlékezni azon porosz intézetekről, melyek a talajjavítási bankoknak mintegy előzményeit képezték.

• Első sorban említendők az 1860 márcziusban kelt törvénnyel azon ugyanakor elrendelt tehermegváltás eszközlésére alakított kir. tartományi járadékbankok (k. Provincial-Rentenbanken).¹⁾ E bankok szervezete alapelveiben azonos a szász intézetével. Állami kezelés és szavatosság alatt állanak. Az állam fedezi kezelési költségeiket. A megtakarított kamatok tartaléktőke alakítására fordíttatnak. Ebből fedeztetnek első sorban a veszteségek, melyek különben már csak azért is kizárva, mert e járadékok még az adót is megelőzik. A megváltási művelet befejeztével a tartaléktőke az állam tulajdonába megy át. A jogosultak tőkekielégítésül a 4%-os járadék huszszorosát kapják. A kötelezettek vagy 673 hónapon azaz $56\frac{1}{2}$ éven át $4\frac{1}{2}\%$ -os évi járadékot vagy pedig 493 hónapon azaz $41\frac{1}{2}$ éven át 5%-os járadékot fizetnek.

Saját hitelszervezettel bírnak némely vízrendező és hasznosító

---

¹⁾ Meitzen : der Boden des preuss. Staates I. k. 1868 424 s. k. III. k. 1871 119 s. k. 1.

társulatok. Ezek feljogosítvák jelzáloglevelek kibocsátására. Az 1869. év végén létezett 22 efféle társulat közül kettőnek papírjait az állam szavatolta. A többiek jelzáloglevelei a fedezetet abban találják, hogy a tagok járuléka az adóval egyenlősítették. E fedezet elegendő biztosítéknak tartatik.

A talajjavítási bankok szervezete a landschaftokban, a tartományi földhitelszövetkezetekben érvényre jutott elveken sarkall.¹⁾ Szabadjon e tartományi földhitelintézetekkel némileg részletesebben foglalkoznunk különösen tekintettel arra, hogy azok a nálunk legutóbb tartott nemzetközi gazda-kongressuson szintén szóba kerültek s nekünk mint quasi követendő minták ajánlottak, a porosz kiküldöttek által, kik természetesen nem ismerték földhitelintézetünket.

A hétéves háboru különösen súlyosan nehezedett a sziléz nemesekre, lovagbirtokosokra. A háboru folytán sok és nagy a lósságokat voltak kénytelenek tenni s annak bevégeztekor annyira el voltak adósodva, hogy csak igen terhes feltételek mellett kaphattak valamely kölcsönt. Nagy Frigyes, az urak helyzetén könnyítendő elengedte félévi adójukat, azonkívül megajándékozta őket két tonna arannyal s még öt éves moratoriumot is engedélyezett nekik. De mind e rendszabályok sem sokat használtak. E viszonyok közt történt, hogy *Büiring* berlini kereskedő 1767-ben a lovagbirtokosok hitelviszonyainak rendezésére a királynak egy tervet mutatott be. A terv szerint a lovagbirtokosoknak szövetkezetté kelle alakulniok. A szövetkezet kölcsön felvenne 25 millió tallért 4%-os kamatra. Ebből a kölcsönből a szövetkezet az egyes tagoknak jelzálog hitelt nyújtana birtokaik $\frac{1}{2}$ illetve $\frac{2}{3}$ becsértéke erejéig. A kölcsön beszerzendő és adandó bemutatóra szóló jelzáloglevelekben. A jelzáloglevelekért az urak szövetkezete (Landschaft) egyetemlegesen szavatol.

E terv nem nyerte meg a király tetszését. De felkarolta azt a sziléziai kormányfőnök báró *Carmer* s megnyerte annak a sziléz nemességet. Már 1768-ban elkészült a sziléziai lovagbirtokosok hitelszövetkezetének alapszabálytervezete. Nagy Frigyes az 1769 augusztus 29-én kelt kabineti rendelettel jóváhagyta a *Landschaft*

¹⁾ V. ö. még Zeulmann: Die landwirtschaftlichen Creditanstalten 1866. 108 s. k. 1

alakítását és engedélyezte a Landschaft által szavatolandó jelzáloglevelek kibocsátását. A Landschaft végleges szabályozását az 1770 július 9-én kelt „Schlesische Landschaftsreglement“-ban nyerte, melyet a király 1770 július 15-én hagyott jóvá.

A szabályzat főbb intézkedései ezek: A lovagbirtokokra kibocsátott jelzáloglevelek illetve a tőke biztonságáért s a kamatok pontos fizetéséért szavatosságot vállalnak a szövetkezett szilézi rendek. „E szavatosság folytán“ — mond a szabályzat — „a kötvénybirtokosok javára az azokban megemlített birtokok mellett jelzálogilag le vannak kötve a Landschaftot alkotó rendek összes birtokai, a Landschaft pedig a külön jelzálogra való tekintet nélkül köteles a hitelezőnek úgy a tőkét mint a kamatot készpénzben kifizetni.“ Jelzáloglevél kölcsön csak a Landschaft által megállapított birtokérték első felére adatik. A jelzáloglevelek egyenjogúak és határozott birtokok czimére szólnak. (Werden auch nicht auf den Namen dieses oder jenes besondern Gläubigers und Schuldners, sondern nur auf gewisse Güter ausgestellt).

Mi-lőn a nagy király tapasztalta az intézet eredményeit és hasznát, oda törekedett hogy országa többi tartományai is hason intézeteket alapítsanak. A király azonban a rendeknél ellentállásra talált. Csak 1777-ben alakult meg a „Kur und Neumärkische Landschaft,“ melyet 1781-ben követet a pommerani, 1787-ben a nyugoti porosz és 1788-ban a keleti porosz Landschaft.

A poseni nemesi birtokosok hitelegylete csak századunkban az 1821 december hó 25-én kelt szabályzattal alakult meg. Az egylet kifejezetten csakis a tagoknak már létező adósságterhei könnyítésére és törlesztésére alakult. Ennek folyománya volt, hogy a belépés öt éve korlátoltatott s 1826-ban az egylet zárt testületté lett, új tagokat be nem fogadott, s csak a már belépetteknek engedte meg később, hogy a birtok fele értéke erejéig új jelzálog kölcsönöket is vehessenek. A kitüzött cél hozta magával, hogy az intézet kezdettől fogva a törlesztési elvet fogadta el az addigi Landschaftokkal szemben, melyek állandó felmondhatlan tőkékre törekedtek. A tagok tehát a 4%-os kamat mellett, még 1% törlesztési és 1/4% kezelési költséget is tartoztak fizetni. Midőn a Landschaftok általában leszállították a jelzáloglevelek kamatát s ezen intézet is igénybe vette a kamatleszállítást, ezzel egyidejűleg (1842-ben) öt évre új tagok belépése is megengedett.

A Landschaftok történetében új korszakot jelez az 1849-ik év. Ez év május hó 4-én kelt kir. rendelettel hagyatott jóvá a keleti porosz Landschaftnak még 1847-ben tartott közgyűlésén hozott azon határozata, miszerint működését az 500 tallér értékű parasztbirtokokra is kiterjeszti. Az ily birtokok tulajdonosai is beléphetnek a szövetségbe és a hitel igénybe vételének pusztá ténye által már is birtokaik a többi tagok birtokaival azonos szavatossággal tartoznak. Ez intézet tehát egyszerűen kivetkőzött eddigi kasztjellegéből, s ha szabad úgy szólanunk, mondanók, hogy demokratizálódott. — A szilézi Landschaft már nem vala hajlandó intézetét ekként átalakítani s lemondani rendi jellegéről. Hogy az igényeknek mégis megfeleljen, az 1849 május 11-iki rendelettel jóváhagyott szabályzat szerint voltakép egy új hitelintézetet nyitott, melyért szavatosságot vállalt mindaddig, míg annak javára a forgalomba levő záloglevelek 5%-ának megfelelő tartaléktőke nem gyűjtetik. E tartaléktőke alakítására fordított egyebek közt az adott kölcsönösszeg 1%-a. Az új intézet azonban kölcsöneit meglehetősen alacsony mértékre szállította le. Az új intézetbe befogadtatik minden oly birtok, mely a kataszterben 25 márka tiszta jövedelemmel van felbecsülve s ennek folytán 150 márka hitelre tarthat igényt. — Ily demokrata alapokon nyugszanak az újabban egészen önállóan keletkezett Landschaftok.

A másik szintén újabb időkben fogantatott reform: a kölcsönengedélyezési határvonal tágitása. Míg régebben az intézetek csakis a becsérték feléig adtak kölcsönöket, újabban ezeket a becsérték $\frac{2}{3}$ -áig adják. Némely intézet az ily kiterjesztett kölcsönöknél gyorsabb törlesztést követel. Egyébként a birtok értéke vagy az intézetek által határozott szabályelvek és eljárás mellett fogantatott becslés útján vagy pedig a kataszteri becsü alapulvétele mellett állapittatik meg.

Miután nem feladatunk a földbirtokhitelügy ismertetése, csak azt említjük még meg, miszerint eddig említett állami és szövetségi intézeteken kívül a földbirtokhitelnek rendelkezésére állanak részvényes jelzálogbankok, tartományi segélypénztárak, melyek némelyike kamatozó kötvények kibocsátására is fel van jogositva, végre kisebb tartományi földbirtokjavító alapok. Mindezek mellett van még az *országos talajjavítási alap*, melynek eredete 1850-re vezethető vissza. Ez alakítottatott a mezőgazdasági rendkívüli kiadásai közt

a budgetben talajjavítási czélokra évente a kormány rendelkezésére bocsátott alapokból. Az 1850-iki budgetben e czimen 150,000 márka fordul elő; 1867-ben azonban az már 750,000 márkára emelkedett volt. Azóta még nagyobb összegek szavaztattak meg a kormánynak; így 1875-ben már 3.224,850 márka. De ez évben az országos alap átengedtetett az egyes tartományoknak. Ez alaphól azonban, mint a kormány előterjesztése mondja¹⁾ — régebben többnyire, utóbbi időkben azonban kivétel nélkül csakis talajjavításokat foganatosító testületek s szövetkezetek kaptak kölcsönöket.

Poroszország mint e futólagos vázlatból is látható, nincs hiányában a földhitelintézeteknek, sőt ezekben kiterjedt hálózattal bir. A speciális talajjavítási hitel sincs teljesen mellőzve. Ha itt mégis oly nagy a hitelszükséglet, tulajdoníthatjuk azt jó részben annak, miszerint Poroszországban nagy mérvben fenforog a birtokösszetartási vágy és hajlam. Köztudomásu, hogy újabb időben a porosz törvényhozás s jó részben maga a porosz társadalom is ezt a nagy hitelszükségletet az örökösödési törvények, főleg a birtokbecslési elvek reformja által akarja leszállítani. Poroszország nagy része ép úgy mint Németország nagy része hitel dolgában mondhatni teljes ellentétét képezi Franciaországnak. Mig Franciaország az örökösödési osztályokkal, vételárhátralékokkal való terhelést, tehát a tulajdonképi földbirtokhitelt alig ismeri, ez Németországban nagy mérvben van elterjedve. Mig a francziák, különösen a kis- és a parcellabirtokosok általában nem szeretik a hitelgazdaságot, tehát a mezőgazdasági és az üzemi hitelnek se valami nagy barátjai, a németek már az efféle hiteleket is kedvelik. Természetes folyománya ennek, hogy a németek közt a földbirtokhitel mind a három ága nagyon el van terjedve s ennek természetes eredménye, ha Németországban oly gyakran találkozunk nemcsak eladósodott földbirtokkal, hanem eladósodott gazdákkal, különösen a nemesek és az egykori szabadokból leszármazott parasztok körében, tehát azon birtokos osztályokban melyek különös súlyt fektetnek az ősi birtok meg- és együtt tartására s ennek folytán a legmélyebben belemerülnek a hitelgazdaságba.

A kormányt, mint azt már említett előterjesztésében kiemeli, a talajjavítási bankok alapítását célzó törvényjavaslata beadására,

¹⁾ Hans des Abgeordneten 3 Session 1878—1879. Anlagen Nr. 25.

eltekinthetve a képviselőháznak 1875-ben hozott határozatától, mely alagcsövezési munkálatokra országos bankot sürgetett, — főleg két indok birta. Az egyik az, hogy Poroszországban sürgős szükséget képeznek a talajjavítások, miután évről-évre emelkedik a gazdasági termények, az élelmi czikkek behozatala s ez azt bizonyítja, hogy a mostani termelés elégtelen a népesség eltartására. A második indok abban gyökeredzik, hogy a talajjavítási hitel elégtelen s az állam által a fentebbiek szerint alakított s 1875-ben az egyes tartományok közt felosztott országos talajjavítási alaphól a magán-személyek hitelt nem kaptak s nem is kaphatnának. A benyújtott törvényjavaslatra vonatkozólag csak azt akarjuk megjegyezni, miszerint abban tartományi garancia mellett még az állami mennyiségileg korlátolt szavatosság is tervezetett. De már a képviselőház bizottsága mellőzte az állam szavatosságát s azt egyebek közt azzal indokolta, hogy az állam garanciája ugy sem fogná emelni az intézetek hitelét, az azok által kibocsátott jelzáloglevelek árfolyamát s ennek bizonyítására felhozta azt, hogy a 4%-os állampapírok árfolyama ép ugy pari alatt áll, mint a tartományi jelzálogleveleké.

Következőkben főbb vonásaiban ismertetjük a talajjavítási járadékbankról szóló 1879 május 13-iki törvény intézkedéseit.¹⁾

Talajjavítási járadékbankok következő czélokra állíthatatnak fel:

1. általában a talajjavítás előmozdítására, különösen lecsapolási (alagcsövezési) és öntözési művekre, utak építésére és szabályozására, erdősítésekre, és földek termőképessé tételére, új mezei gazdaságok felszerelésére;

2. partvédelmi művekre;

3. árvizmentesítések és ezekhez tartozó véd és javítási művek létesítésére és fentartására;

4. vízlefolyások vagy gyűjtő medenczék készítésére, használatára vagy fentartására, vízi utak (fauszttatók) és más hajózási művek létesítésére és fentartására (1 §).

A talajjavítási bank az illető tartományi (hatósági) szövetkezet területére terjed (2. §). A bank felállítását esetleg szűkebb hatáskörrel az illető tartomány (hatóság) gyűlése határozza el (3. §).

A bank kölcsöneit vagy készpénzben vagy teljes névértékben

¹⁾ 1879. törvénygyűjtemény. 367 l.

számítandó talajjavítási járadéklevelekben adja. A készpénzben adott kölcsön erejéig a bank jogosítva van járadéklevelek kibocsátására (4. §.).

A bank csak a következő esetekben mondhatja fel a kölcsönöket:

1. ha az adós az igazgatóság felszólítására sem tesz eleget az alapszabályokban és a szerződésben foglalt kötelezettségeinek;

2. ha az elzálogosított földbirtok vagy annak egy része lefoglaltatik, zár alá vétetik vagy elkülvereztetik, vagy ha csak kérelmeztetik is ez eljárások valamelyike, valamint akkor is, ha a jelzálog valódisága vagy rangsorozata megtámadtatik;

3. ha az adós csődbe kerül:

4. ha a birtokutód az igazgatóság kívánatára vonakodik átvállalni a kölcsönnevő személyes kötelezettségeit.

Az adott kölcsön kamata nem lehet $4\frac{1}{2}\%$ -nál nagyobb, annak évi törlesztési járuléka pedig $\frac{1}{2}\%$ -nál kisebb. A kölcsönöknek a javítás minősége szerint különféle törlesztések szabhatók. A kamat és a törlesztési járulék együttesen teszik az adós által fizetendő évi járadékot (5. §.).

A kölcsön vagy is a talajjavítási járadék és ennek pótléka (a kezelési költség) jelzálogilag biztosítandók. A kölcsön biztosítottnak tekintetik, ha az a kataszteri tiszta jövedelem huszonötszörös értékén belül vagy ha az a lovagi, landschafti vagy a talajjavítási bank külön becslési szabályzata szerint kiderítendő érték felén belül kebeleztetett be. (6 §.) Ha maga a bank foganatosítja a becslést, figyelembe vehető a talajjavítás által elérendő értéktöbblet. Ez érték a birtok mostani értékétől elkülönítve állapítandó meg. A kölcsön e szerint biztosítottnak tekintendő, ha az a birtok összes, tehát a javítás folytán is elért érték felén belül vagy a mostani érték $\frac{3}{4}$ -én belül kebeleztetett be. Azon összeg, mely nincs fedezve a jelenlegi érték $\frac{3}{4}$ -ével illetve a kataszteri jövedelem huszonötszörösével csak a munka befejezése után fizethető ki (7. §.). Midőn a mű már befejeztetett az arra felvett kölcsön az arra tett kiadásokat nem fedezi, az illető az általa kiadott összeg erejéig új kölcsönt kérhet. A bank a javítás által elért érték kiderítése végett új becslést foganatosíthat. A kölcsön biztosítottnak tekintendő az ez alkalommal megállapított érték első fele által.

Az alagsövezési művekre adott kölcsönök iránt az alapszabályok külön eljárást állapíthatnak meg. Ha az alagsövezés

folytán a birtok állandóan javittatik, a kölcsönkérő követelheti, hogy a járadéknak s netaláni pótlékának az összes magánjogi czimeken alapuló terhek előtt elsőbbség biztosittassék. Ily esetekben az állandó, változás alá nem eshető kamat mellett még legalább 4% fordítandó törlesztésre. Az első évben azonban a pusztá kamatfizetés is elégséges. (11. 12. §§.) Szakbizottság dönt abban a kérdésben, hogy a szándékolt mű tervszerű kivétele általában képes-e és mily összeg erejéig a birtok javítását eszközölni és hogy mennyiben tartható indokoltnak a költségvetés (15 §.). Az ily elsőbbség engedélyezése tárgyában a bíróság hirdetményt bocsát ki. Ha egy jogosult ellentmond, ezzel és ennek előzőivel szemben elsőbbség nem engedélyezhető. Esetleg a bíróság az óvástevével tárgyalást tarthat és ez alapon hozza meg határozatát. (21. és 22. §§.)

A kölcsön jelzálog biztosítása elmaradhat, ha az adatik

1. városi és falusi községeknek,

2. a) az 1879 április 1-én kelt törvény szerint alakult nyilvános vízszövetkezeteknek; b) ármentesítési szövetkezeteknek, melyeknek alapszabályait az uralkodó jóváhagyta s így testületi joggal bírnak c) a véderdőkről és erdőszövetkezetekről intézkedő 1875 július hó 6-án kelt törvény értelmében alakult szövetkezeteknek. (33. §.)

A kezelési költségek az évjáradék pótléka gyanánt vettetnek ki. E pótlék a tőke $\frac{1}{3}\%$ -át meg nem haladhatja (34. §.) A járadékok közigazgatási utón hajthatók be. (35. §.). Tartaléktőke alakittatik a pénztárkészlet kamataiból, árfolyamnyereségből, elévülés folytán visszamaradt kamatból és tőkéből valamint a tartaléktőke kamatjából. A tartaléktőke az adott kölcsönök 5%-a erejéig szaporítandó és fentartandó. Ebből fedezendő első sorban a netaláni veszteség. Ha ez nem elegendő a hiányt a tartományi illetve hatósági szövetkezet pótolja. Midőn a tartaléktőke a kellő magasságot elérte, ennek kamataiból fedezendő a kezelési költségek. Az intézet feloszlataása esetén a tartaléktőke az illető tartományi vagy hatósági szövetkezet tulajdonába megy át.

VI.

Az olasz törvényjavaslat a mezőgazdasági hitelről.

A fővárosunkban tartott nemzetközi gazdasági kongresszuson az olasz kiküldöttek által szóba hozott, az olasz kormány által 1884 évi november hó 29-én beterjesztett törvényjavaslat nem csak

a talajjavítási hanem általában az egész mezőgazdasági hitelt felöleli. A törvényjavaslat beadását tudtunkkal a gazdasági állapotok kiderítésére kiküldött szakbizottság sürgette, mely a hitelügy szervezetét egyik lényeges kelléknek találta az Olaszországban uralkodó gazdasági állapotok javítására.

Magával a talajjavítási hitelüggyel a törvényjavaslat II. cizime foglalkozik. A talajjavítások közé sorolja:

1. a földmives lakokat, gazdasági és gazdaság-ipari épületeket,
2. a lecsapolásokat és öntözéseket,
3. a vízvezetékeket és kutásásokat emberek és állatok részére,
4. a szőlő és gyümölcsfa ültetéseket puszta, szántó vagy kemény talaju földeken vagy cserjékkel borított ritkás erdős területeken.

Ezen munkálatokra az illető jogosított intézetek által az alábbi feltételek mellett adott jelzálogkölcsönöknek bizonyos kedvezmények biztosíttatnak.

A törvényjavaslat a következőkben szabja meg a kölcsön feltételeit. 1. A kölcsön legalább három, legfőlebb harmincz évre adandó. 2. Megállapítandó a törlesztési járulék. 3. A kamat és törlesztési járadék úgy az összeg mint az időtartam tekintetében lehetőleg akként lesz megállapítandó, hogy az megfelelően a valószínű és fokozatos értéknövekedésnek s a beruházott tőke visszatérülésének. 3. Megállapítandó a munka előhaladása arányában kiszolgáltatandó tőke százaléka. 5. A kamat 5%-nál nagyobb nem lehet.

A kölcsön javára kedvezmény gyanánt kiköthető, hogy a hitelező intézet javára az árverési vételárból kihasíttassék a kölcsönnel eszközlött javításoknak az árverés idején még meglevő értéke. Ezen kihasított vételarra a hitelező intézetnek a régebbi jelzáloghitelezőkkel szemben is elsőbbségi joga van. Ez előjog megszerzése azon további feltételhez van kötve, hogy az illetékes birtokbiróságnál a zálogjog bejegyzésétől számított 60 nap alatt letétessék az illető birtoknak a javítás előtt való állapotáról felvett szakértői lelet. E kölcsönökről szóló okmányok és irományok csak fele bélyeg és illeték alá esnek.

Minden tartományi székvárosban a földmívelési miniszter évente szakbizottságot alakít, mely véleményyt ad arról, hogy a tervezett javítás biztat-e sikerrel s a szerződés megfelel-e a törvényes feltételeknek. Ugyanezen bizottság ellenőrzi azt is, hogy vajjon a

kölcsön a kijelölt czélokra fordított-e. E bizottság tulajdonkép csak is az állam pénzügyi érdekeinek megóvására van rendelve.

A talajjavítási kölcsönök adására oly hitelintézetek jogosítvák, melyek e czélra 1 milló tőkét birnak. Azon intézetek, melyek e czélra 5 milliónyi tőkét birnak a kormány által jelzáloglevelek kibocsáthatására is feljogosíthatatnak.¹⁾

E törvényjavaslat sorsáról csakis azt tudjuk, mit az olasz kiküldöttektől a nemzetközi gazdakongresszuson hallottunk. A képviselőház azt némi lényegtelen módosításokkal elfogadta. El fog-e ezzel a törvényjavaslattal vagyis annak a talajjavítást tárgyaló részével éretni a kitűzött czél? Meg fog-e az felelni azon nagy reményeknek, melyeket ahhoz az olaszok kötnek? Mindezek oly kérdések, melyeket csak az dönthet el, ki az ottani viszonyokat behatóan ismeri. Mi a magunk részéről nem sokat bízunk a törvény sikerében. Az az értéktöbblet nem igen képez komoly fedezetet. Másrészt alig vagyunk képesek azt megérteni, miként lehessen elkülöníteni az árverési vételárból azt a részt, mely a még hatályos javítás értékének felel meg, azon résztől, mely a javítatlan földbirtok értékét képviseli. A két érték közt az igazságos felosztást csak mint aránylagosat gondolhatjuk. Ha pedig a vételár a két érték közt ily módon osztatik fel, hol és miben van adva a talajjavítási kölcsön fedezete? Ha pedig a vételárból első sorban a talajjavításra számított érték vonatik le, akkor tág tér van adva a becselő közegek esetleges önkényének s a talajjavítási kölcsön biztosítéka az ismeretlen becsüsök jóakarátán és szakértelmén alapul. Komoly-e az ily biztosíték? Mindezek alapján az a véleményünk, hogy elméletileg a törvény igen szép és jó. A gyakorlati életben pedig annak alig jósolhatnak sikert. Legalább az eladósodott birtokok nem nagy hasznát veendik.

VII.

A talajjavítási bankügyben az előzetes s tényleg első sorban is eldöntendő kérdést az képezi; van-e szükségünk efféle bankra s mely indokok javasolják annak létesítését? A szükség mérve s az indokok különfélesége szerint módosul és alakul is az eljárás, melyet az államnak az efféle bankkal szemben követnie kell.

¹⁾ Bull. de min. de l'agric 1884. 262 s. k. l. van az egész törvényjavaslat közölve.

S itt első sorban azon további kérdés merül fel, hogy nálunk a talajjavítások feltétlenül szükségesek-e avagy csak kívánatosak? Ha azok feltétlenül szükségesek, már ez a tény maga oly kötelezettségeket ró az államra, melyeket az magától el nem háríthat, melyeket azonban egész bátran elhanyagolhat, ha azok egyszerűen csak kívánatosak. Mig az első esetben nézetünk szerint, az államnak feltétlen kötelessége, hogy necsak támogatólag, előmozdítólag hason, hanem a talajjavítások elterjedése és eszközlése érdekében **esetleg nagy** áldozatokat is hozzon, addig a második esetben az állam feladatának már akkor is eleget tett, ha azokat a megfelelő támogatásban részesítette.

Tény az, hogy a talajjavítások mellett nálunk nem érvényesíthetők azok az indokok, melyeket az európai nyugoti államok hangsúlyoznak s a melyekre a porosz kormány is a főszólyt fektette fentebb ismertetett törvényjavaslata indokolásában. Mi nem mondhatjuk azt, hogy nálunk a talajjavítások azért szükségesek, mert különben nem vagyunk képesek népünket élelemmel ellátni. Mi nemcsak hogy nem szorulunk behozatalra népünk élelmezése végett, hanem ellenkezőleg fölöslegeink vannak, melyeket átengedhetünk más államok népeinek. Sőt tovább mehetünk s bátran mondhatjuk, hogy ha csak valamely szerencsés fordulat, okszerűbb belátás fent és lent nem hoz be megfelelőbb és helyesebb arányokat birtokviszonyainkba, még évtizedek múlva is nemcsak beérhetjük mai termésünkkel, hanem még mindig maradnak fölöslegeink Európa többi népeinek ellátására. Mai termésünket ugyan csekélylyé tehetné az a körülmény is, ha hazánk mintegy varázsütésre átalakulna iparos állammá. De ilyesmit csak a képzelődő, nem pedig a komoly gondolkodó várhat. Egyébként viszonyaink közt nem is oly nagyon kívánatos, hogy hazánkban egyhamar túlsúlyt gyakoroljon az ipar.

Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy a talajjavítások hazánk élelmezése szempontjából még elodázhatóak, semmi esetre sem sürgősek. A talajjavításoknak nálunk és viszonyaink közt csak az az értelmök, hogy azok segítségével szaporítsuk a külföldre szállítható terményeinket. Indokolt és kívánatos ez ma, midőn a népek és nemzetek egymástól mindinkább elzárkóznak?

Ezen elzárkozási törekvések ellenében minden esetre megfontolás tárgyát kell képeznie a köztünk és Ausztria közt fenálló vám-szövetségnek, mely szerint is hazánk és Ausztria közös vámterületet

alkotnak. Ha a közös vámterületből indulunk ki, a tényállás lényegesen változik. A közös vámterületen a viszonyok odafejlődtek, hogy nagyon is közel állunk azon időponthoz, midőn csak jelentékenyen fokozott termelés mellett leszünk képesek a közös vámterület népét élelemmel ellátni. A közös vámterület szempontjából mondhatni, a talajjavítások határozott szükségét képeznek.

A már érintett vámháboru mellett kétségtelenül figyelembe veendő még az azt előidéző ok is: a napjainkban sokat hangoztatott és vitatott mezőgazdasági verseny és tultermelés. Ha a tultermelés igaz, akkor ez a tény határozottan ellene szól a talajjavításoknak s különösen a költséges talajjavításoknak. Sajátságos minden esetre az, hogy azok, kik a leghangosabban és a leggyakrabban emlegetik a tultermelést, azok a leghevesebben és a legélénkebben is követelik és ajánlják a talajjavításokat, a terménymennyiségek fokozását. Ez a legszólóbb bizonyíték a mellett, hogy az állítólagos tultermelés agyrém, mely azok fejében él, kik nem akarják vagy nem tudják magokat a mai viszonyokhoz, a mai kor követelményeihez alkalmazni, kik nem tudnak beletörődni abba a gondolatba, hogy a munka és értelem nélkül való, a pusztá birtok adta jövedelem kora, habár nem örökre is, de bizonynyal hosszú időre lejárt. Ugy a mint nem fogadhatjuk el az állítólagos tultermelést, ép úgy hiszszük azt is, hogy azok a vámháboruk, melyek a nemzeti munka védelmének örve alatt egyes osztályok érdekeit legyezgetik, csakhamar meg fognak szünni és engedni a jobb belátásnak.

Mindezek a viszonyok és tények azonban kétségtelenül arra intenek bennünket, hogy óvakodjunk minden tulzástól, ne tápláljunk tulvérmes reményeket s a beruházásokban járjunk el a legnagyobb óvatossággal és körültekintéssel. De figyelmeztetnek bennünket arra is, hogy a talajjavítások nem képeznek nálunk egy oly elodázhatlan szükséglet, melyeknek eszközzésére okvetlenül s minden áron kelljen tőkét beszerezni. Ez a tényállás igen fontos azon irányban, hogy általában befolyjon-e avagy sem, esetleg mily mértékben folyjon be az állam a talajjavításokra szükséges tőkék beszerzésére.

Konstatáljuk mindjárt, hogy nálunk a talajjavítások s az ezek eszközzésére szükséges tőkék beszerzésének kérdése, — amennyiben azok egyes nemei, mint például a mocsár kiszáritások nem esnek pusztán a termelés szempotja alá, hanem népesedési

szempontból is fontosak, — egyszerűen a magánhaszon és jövedelem szempontja alá esik s tehát nagyban és egészben nem az öszszeséget, hanem az egyeseket érdekli. Az egészzet e kérdés csak akkor fogná különösen érdekelni, ha igazolva volna, miszerint a birtokok mai jövedelme mellett a birtokos osztály a pusztulás örvénye felé siet; s végeredményben oda fejleszti viszonyainkat, hogy a nálunk már ugy is tulzottan tömörített birtok még jobban fogna összetömörülni. Mert ha hazánk földbirtoka még kevesebb kézbe fogna kerülni, még hatványozottabb mértékben fognók tapasztalni mindazon gazdasági és társadalmi bajokat, melyeket kell, hogy az elfogulatlan szennélő, a tultengő nagybirtok uralmának rójjon terhére. Habár gazdasági és társadalmi érdekek egyaránt követelik is, hogy minden lehető eszközzel akadályozza még az állam azt, hogy a birtoktömörítés még nagyobb arányokat ne vegyen, még is alig tarthatjuk az államot arra hivatottnak, hogy egyesekre már akár parancsolólag, akár csak tulzott ajánlások és pártfogolások által is mintegy reá kényszeritse az általa tervezett, jónak gondolt s hitt beruházásokat. Mi nem hiszszük, hogy az állam hivatva volna arra, hogy egyesek helyett gondolkozzék, egyesek helyett és azok érdekében cselekedjék. A jövedelem-emelés és annak mikéntje, vagyis mely uton-módon való elérése mindaddig, mig a tulajdon mai alakjában fennáll, kizárólag a tulajdonos, a gazdálkodó feladata. Ő köteles kikutatni és megállapítani a beruházás minőségét és mérvét. Ő tartozik számba venni és mérlegelni minden egyes beruházás előnyét és hátrányát. Tartozik ezzel annál is inkább, mert ha az tényleg előnyösnek bizonyul, ő veszi hasznát; ha pedig számításai-ban csalódott, s a jövedelmezőnek ígérkezett beruházás később, már akármely okból, akár a helytelen kivitel, akár a viszonyok változása folytán, károsnak mutatkozik, ezt a kárt csak egyedül ő viselheti, azért senki mást felelősségre nem vonhat, felelőssé nem tehet. Vegyük le a tulajdonos vállairól cselekvényeiért a felelőség terhét s akkor a tulajdon eltörpül pusztá, üres czimmé.

Egyszerű számítási kérdés tehát az, hogy vajjon az egyesek általában eszközöljenek-e s mennyiben talajjavításokat, általában beruházásokat. Az egyéni megfontolás tárgyát képezi, hogy azokat a hitel felhasználása mellett vagy más módon foganatosítsák-e, például birtokuk egy részének eladása vagy esetleg csak bérbe adása által. Számítási alapul szolgálhatnak a talajjavítások által elért ered-

mények, a szaporodott termés és ennek ára szemben a felvett kölcsönrel illetve ennek kamat és törlesztési járadékával. S okosan teszük gazdáink ha számításaikban alapul nem a mai terményárakat, hanem még olcsóbbakat vesznek. Sajnos és kár az, hogy a kulturmérnökség által foganatosított talajjavításokról hiányzanak a jövedelmezőség megítélésére szolgáló számszerű és pontos adatok. Ha van tér, melyen nem szabad külföldi viszonyok, külföldi tapasztalatok után indulni s azokra terveket és számításokat alapítani, akkor bizonyosan a talajjavítások tartoznak ide, mert ezek hasznossága, czélszerűsége teljesen a helyi körülményektől és viszonyoktól függ. A mi Angliában hasznos és helyes, még azért korántsem czélszerű és megfelelő nálunk is. Mi a magunk részéről meg vagyunk győződve a talajjavításoknak ugy czélszerűségéről valamint jövedelmezőségéről, de azért mégis minden vérmes várakozástól s reménytől megóva szeretnők látni népünket, mely a nélkül is nagyon hajlandó, habár csak mulólag is tulzásba csapni át, majd mindenben bizni s mindent remélni, majd semmiben sem bizni s semmit sem remélni. A vérmes remények s a sötétlátás közt bizonynyal van középút s igen helyesen cselekszünk, ha ezt választjuk s ezen indulunk.

Hazánkban, s ez a másik szintén fontos s már itt figyelembe veendő körülmény, mint ez köztudomásu, az osztrák-magyar bank mellett két nagy: egy szövetkezeti és egy részvénytársasági, továbbá egy kisebb (a kisbirtokosok országos földhitelintézetét értjük) hitelintézetünk van, melyek kizárólag a jelzáloghiteligények kielégítésére szolgálnak. Mindez intézetek által adott jelzálogkölcsonők lassu törlesztés alá esnek, s a visszafizetés módját tekintve nagyban és egészben teljesen megfelelnek a talajjavítási hitel igényeinek. Továbbá kétségtelen az is, hogy az ez intézetek által adott kölcsönök gazdasági viszonyainknak megfelelőleg eléggé olcsók s bizonyos az, hogy egy uj, az európai piacon még nem ismert intézet az olcsóságban velök nem versenyezhetne.

Mindezek a tények kizárni látszanak egy uj jelzáloghitelintézet szükségét. De e tények ellenében érvényesíthető volna, hogy a jelzett intézetek — eltekintve a talajjavítási hitelalap csak később tárgyalandó kérdésétől — a beraházási hiteligények kielégítésére egyrészt a rendelkezésükre álló tőke elégtelensége, másrészt pedig a hiteladásuknak szabott korlátok folytán képtelenek. Figyelembe

veendő ugyanis, hogy törvényünk (1876 : XXXVI.) a jelzáloglevélkibocsátó intézetek működésének bizonyos korlátokat szab. Korlátozza azok jelzáloglevélkibocsátási jogát, a mennyiben a forgalomban levő zálogleveleik összege az azok biztosítására rendelt külön alap huszszorosát meg nem haladhatja (id. t. 15. §.). Korlátozza továbbá hiteladási jogukat, a mennyiben kölcsönt csakis a jelzálog értékének első felére illetve erdős s szőlős területeknél csakis az érték első harmadára adhatnak, az iparüzésre rendelt épületekre pedig kölcsönt általában nem adhatnak (id. t. 13. §.). E mellett még kifogások tételnek a becslési elvek ellen. Az érték kiszámítása rendszerint a kataszter alapján történik. A kataszteri becsü — ez kétséget sem szenved — nem felel meg a valódi jövedelemnek s különösen az az alapon számított érték koránt sem felel meg a tényleges s valódi értéknek. Különösen a kisbirtok az, mely az esetek nagy többségében nem hogy az érték felét, hanem negyedét sem kapja kölcsön. Mert a nagy és középbirtok a hitelnyerésben némileg független a kataszteri becsütlől, a mennyiben a mi jelzáloghitelintézeteink, ép úgy az osztrák-magyar bank is, a kataszteri becslés mellett még figyelembe vesznek egyéb a tényleges becsérket kiderítő okmányokat is, sőt az illető kölcsönkérő költségére ép e czélból becsléseket is fogantatosítanak. A jelzálog intézeteknek szabott korlátokra alapított érv tehát csak megszorításokkal áll. Tény ugyanis az, hogy különösen és főleg a nagybirtokos birtoka tényleges értékének feléig kaphat hitelt. Ha pedig a birtok már a tényleges érték feléig vagy esetleg már azon túl is meg van terhelve, akkor nézetünk szerint arra még további terheket is rakni, habár javítási és beruházási célokból is, nem igen egyezik meg a helyes gazdasági elvekkel. Mert a javítás, a beruházás eredményes volta minden esetre kétes, a gazda egyénisége és értelmessége mellett sokban a viszonyoktól is függ. Nézetünk szerint az a gazda, kinek birtoka ennyire van terhelve, az esetek többségében a leghelyesebben akkor jár el, ha tulad birtoka egy részén s az adósságtól szabadulva lát megmaradt birtoka javításához, felszereléséhez.

De jól tudjuk, hogy a külön talajjavítási bank alapítása nem az eddig fejtegetett kérdések megfontolásán fordul meg s azok még magokban véve mérvadók nem lehetnek. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy az ezen intézetek által nyújtott kölcsönök tekintélyes része bizonynyal szintén a föld értékét és jövedelmezőségét emelő

beruházásokra használtatott fel s nem csupán csak osztályrészek és vételárhátralékok törlesztésére vagy ép pusztá haszontalan, könnyelműség okozta kiadásokra. Más irányban tekintetbe veendő az is, hogy az államnak semmi érdeke sincs abban, — sőt mindenütt, de kivált nálunk ép az ellenkező a feladata, — hogy támogassa a birtokösszetartási vagy halmozási vágyakat. Nagyon helytelen volna, ha nálunk mindenféle hiteligény már is megtalálná a kellő s megfelelő forrást. Már különben is létező jelzáloghitelintézeteink tekintetbe veendők lesznek egyrészt mint olyanok, melyek talajjavítási célokra már is megfelelő hitelt adnak, másrészt azon szempontból, hogy hitelképességek és hitelöket aláásni nem szabad. Különösen az utóbbi szempontnak okvetlenül döntőnek és irányadónak kell lennie azon előnyök mértékére, melyeket az állam hajlandó lehet a tiszta talajjavítási hitelnek biztosítani.

VIII.

A második s nézeteink szerint tulajdonkép döntő kérdés az, mely hatáskörrel látassék el a talajjavítási bank? Szorítkozzék-e az pusztán és kizárólag a kulturmérnökség hatáskörébe tartozó s az által is végzett talajjavításokra vagy általában felölelje az összes, általunk főnemeiben már a bevezetésben megjelölt talajjavításokra.

A hatáskör megállapításában első sorban is pénzügyi szempontok jönnek tekintetbe. A talajjavítási hitel csak akkor előnyös, ha az lassu, járadékszerű törlesztés alá esik és a mellett olcsó. Mindkét követelménynek csakis a jelzáloglevélkibocsátási joggal bíró s a mellett tényleg hitelképes és nagy hitelnek örvendő intézet felelhet meg. Kis szűk körre korlátolt intézet hitele sem lehet nagy s már ennek folytán sem szerezheti meg és vonzhatja magához a lehető legolcsóbb tőkét. Ennek főoka abban rejlik, hogy ép szűk körű voltánál papirjai nem kerülnek világpiacra. A nagyobb kamat mellett, az ily kisforgalmu intézet kölcsönei már azért is drágábbak, mert kezelési költségei is aránylag nagyobbak s ezeket némely előjogok csak kis mérvben képesek leszállítani. Annyi bizonyos, hogy minél kisebb lesz az intézet forgalma, annál drágábbak lesznek kölcsönei, s annál kevésbé lesz képes megfelelni kitűzött feladatának, s annál inkább lesz kitéve a többi intézetek versenyének.

Ha az intézet csakis a kulturmérnökség által tervezett és végzett munkálatokra szorítkoznék, bizonyosnak tarthatjuk, hogy üzlete

csak csekély leend. E nézetünket támogatják az angol talajjavítások valamint a szász talajjavítási bank forgalma. A kulturmérnökség jelentései nem adnak világos és határozott felvilágosítást arra nézve, hogy mennyi azon összeg, mely nálunk eddigelé talajjavításokra fordított. Az 1883-ik évre szóló jelentésben a talajjavításokra fordított költségek 3.024.662 frtban, az 1884-ik évre szóló jelentésben pedig 1.559.813 frtban vannak kimutatva. Ezekből az adatokból nem lehet biztos következtetést levonni az évi szükségletre. Ha azt 1½ millióra tesszük, aligha nem tulozunk. De azt hisszük, hogy a bank ez egész összegre sem számíthatna. Nem számíthatna egyrészt azért, mert egy részét a birtokosok a magok tőkével fognák fedezni. De azért sem mert az érdekeltek a kölcsönt bizonytalán ott vennék, hol azt olcsóbban tudnák megkapni. Tennék és tehetnék ezt különösen azon birtokosok, kiknek jószága még általában nincs vagy csak kevésbé van megterhelve. Ezek a kölcsönt a régibb és ennek folytán megállapodott hitelű intézettől vennék. De magok az öntözés, alagsövezés, lecsapolás és sankolás céljából alakult társulatok sem volnának teljesen az új bankra utalva, mert az ezek által kötött kölcsönöknek biztosítva van a közigazgatási uton való behajtási jog és az elsőbbségi jog a jelzálogos hitelezők ellenében (1885: XIII t. cz. 141 illetve 122 és 123. §§.)

Nézetünk szerint tehát már a hitel olcsósága is azt igényli hogy a talajjavítási bank, ha ilyen általában alapíttatik ne korlátoztassék a kulturmérnökség által végzett munkálatokra, hanem annak szélesebb és nagyobb hatáskör adassék vagyis működése kiterjesszessék az összes tágabb értelemben vett talajjavításokra. A banknak már azért is biztosítandó volna e nagyobb hatáskör, hogy kikerültessék minden egyoldalúság. Egyoldalú felfogás minden esetre talajjavításoknak csakis a kulturmérnökség hatáskörébe tartozó munkálatokat tekinteni. Félő és tartani lehet attól, hogy ha a törvényhozás e munkálatokat különös pártfogásába veszi nem csak a kulturmérnökség fentartása, hanem az által is, hogy azok javára akár állami akár különös szabadalymakkal ellátott bankot alapít illetve engedélyez, népünkben elterjed azon vélemény, hogy csak ezek a munkálatok hasznosak és szükségesek; hogy csak is ezek segítségével lehet a földbirtok jobb kihasználását, nagyobb jövedelmezőségét elérni. S ebben az alnézetben minden birtokos azon lesz, hogy birtokán ezeket a munkálatokat foganosítsa.

Koránt sem arrogáljuk magunknak a mezőgazdaság terén való szakértelmet, sem azt, hogy hazánk mezőgazdasági viszonyait különösen gyakorlatilag teljesen ismernők, hanem mindazonáltal mégis azt mondanók, hogy hazánkban sok oly eszközlés van még hátra, melyet közönségesen nem szoktak a talajjavításokhoz számítani, de a mely foganatosítva nagyban emelné és fokozná földbirtokunk termő képességet s ezzel együtt jövedelmezőségét is. Nem akarjuk emlegetni az oly sokat hangoztatott váltó-gazdaságot, arányosságot, mélyebb és gondosabb szántást, magváltoztatást, trágyázást stb. Mezőgazdaságunk s ezzel karöltve társadalmi életünknek is egy nagy, de alig érzett hiányára akarunk utalni. Rámutatni akarunk birtokaink széttagoztságára egyes vidékeken, de különösen az Alföldünket eléktelenítő óriás falvakra és pusztaságokra, melyek mind egy forrásra vezethetők vissza, a tanyai gazdálkodás hiányára. A hol ez meg is van, az azzal kapcsolatos kettős háztartásnál fogva roppant költséges. Mennyi munka s tőke pazaroltatik el nálunk a faluban lakás, a birtokok széttagoztsága s az óriás puszták által. Mind e viszonyok mennyire ellentmondanak a mező gazdaság ama alapkövetelményének, hogy a birtok és gazda együvé tartoznak. Az igazi tanyai rendszer előmozdítása és meghonosítása — s ebben aligha csalódunk — mezőgazdaságunkat sokkal gyorsabban felvirágoztatná minden szorosabb értelemben vett, a kulturmérnökség munkálataiban kifejezett, talajjavítási munkálatoknál, sőt ezeket valódi és általános szükséggé ép a tanyai rendszer fogná tenni, mely előmozditaná minden kis apró földecskének gondos kihasználását.

Azt hiszszük tehát, hogy ha általában akarunk egy önálló talajjavítási bankot létesíteni, már kezdettől fogva helyes és célszerű lesz annak minél szélesebb és terjedtebb hatáskört adni s feladata körébe bevonni mindazokat műveleteket, melyek alkalmassak a föld jövedelmezőséget, nagyobb mérvű kihasználását előmozdítani. Ha ily széles és nagy hatáskörrel ellátott intézet alapíttatik, akkor ahhoz szó sem férhet, miszerint az valódi szükségletnek felel meg s elevenebb, pezsgőbb gazdasági életnek vetné meg alapját.

Ily nagy intézet felállítása elé azonban másféle akadályok gördülnek. Ily intézetnek ha általában meg akar felelni a hozzá csatolt igényeknek, okvetlenül sok tőkére van szüksége vagy jobban mondva nagy hitellel kell birnia. De ez napjainkban aligha képez

komoly akadályt, ha az intézet a hitelképesség követelményeinek megfelel. Köztudomásu, hogy a tőke kerüli a vállalkozást s keresi a bár kevesebbet, de biztos jövedelmet nyújtó elhelyezést. Továbbá kétségtelen az is, hogy a nálunk életbeléptetett postatakarékpénztár nagy mértékben emelni fogja az ugynevezett kölcsöntőkét. S semmi kétség, hogy a leghelyesebb mód és eljárás, ha ezen a nép köréből összegyűlt tőkének legalább nagy része ismét visszakerül a néphez anyagi jóléte előmozdítására.

Más irányban nehézségek merülhetnek fel az intézet szervezetét érdeklőleg. A feledat ez: Az intézet ellátandó a hitelképesség minden kellékeivel ugyanakkor, midőn az hiteladásaiban a lehető legszabadelvűbben jár el s mindenekben alkalmazkodik úgy az illető talajjavítás valamint a kölcsönkérő igényeihez. Igazolást sem kíván az, miszerint az intézet által adott kölcsönök teljesen egységes s egyöntetű szabályozást nem nyerhetnek. Csak arra utalunk, hogy habár a talajjavítások mindannyija megköveteli is azt, hogy az adott hitel törlesztéses legyen, *mégis* a törlesztési időnek a talajjavítások különfélesége szerint módosulnia, majd rövidebbnek, majd hosszabbnak kell lennie. Különbséget képez a kölcsön biztosítási módjára, hogy vajjon az testületeknek, községeknek, társulatoknak, szövetkezeteknek vagy magánosoknak adatik-e. E technikai, s igazgatási nehézségek azonban még kevésbbé képezhetnek legyőzhetlen akadályt.

A lapokat bejárt azon hír, miszerint a kormánynak bemutatott oly bank-tervezet, mely működési körét a talajjavításokon kívül mint azokat közönségesen a kulturmérnökséggel összeköttetésben szokták értelmezni még a vicinális vasutak létesítésére is kiterjesztené, de annak semmiféle ajánlat sem tétetett a közönséges értelemben vett talajjavítási bank alapítására, a mennyiben ez való, csak megerősíti azon nézetünket, hogy igen is lehetséges volna tőkét szerezni egy széles hatáskörű intézetnek, míg a kisebb körű intézet részére tőke alig volna más uton megnyerhető, *mintha azt maga az állam alapítaná*. A fáma beszélt is, hogy a kormány célba is vette az állami talajjavítási bank alapítását.

Az állambankok, az államhitelintézetek eszméje napjainkban már nem talál oly heves ellenzőkre, mint talált volna csak nem régiben is. Sőt tudjuk, hogy ujabban terjed azon vélemény, hogy az állam az összes forgalmi intézményeket vonja hatáskörébe. Nem

akarunk itt s e helyütt ezen fontos elvi kérdés vitatásába bocsátkozni. Az előttünk minden kétségen felől állónak látszik, hogy az elv valóításának egyik legelső alapfeltétele az állameszme nagymérvű kifejelettsége vagyis feltétlen bizalom és feltétlen kötelességérzet és tudás az állam iránt. Ezen alapfeltétel folyománya egy kizárólag az állameszmének élő, teljesen begyakorlott s iskolázott hivatalnoki kar. Adva van-e nálunk ez alapfeltétel? Nézetünk szerint nincs. Mi még igen sokban a régi negyvennyolcz előtti eszmekörben mozgunk. Életünket, vérünket igen szívesen feláldozzuk a hazáért; de vajmi kevesek azok, kik első rendű becsületbeli kötelességöknek tartják és ismerik az állam iránt tartozó pénzbeli kötelezettségeket leróni s azt uton útfélen meg nem rövidíteni. De még tovább megyünk. Nálunk általában nagy mértékben megvan a hajlam a fizetések, a meddig csak lehet, kihuzni, halasztgatni. A fizetésben való pontosság éppen nem tartozik erényeink közé. De ép ezek miatt nem tartanók mi tanácsosnak nálunk az állami bankot. Az állami bank ép úgy mint minden más szolid hitelintézet nem ismerhet se kiméletet, se kegyelmet. Rosz idő, jó idő, ezek oly fogalmak, melyeket a bank nem ismerhet. Eljárásában kérlelhetlennek és szigorúnak kell lennie; csak így biztosíthatja fenmaradását, de csak ekkor használ egyszersmind a közönségnek is. Képzeltük-e, hogy nálunk az állambank a kérlelhetlen hitelező szerepét játszhatná a nélkül, hogy e miatt iszonyu lárma, zaj, felzudulás, valami dörgedelmes interpelláció a házban ne történjék? Ha a bank meg enyhén járna el, akkor felhangzanék a panasz, hogy a kormány korteskedik. Egészen más felfogásnak, egészen más szellemnek kellene nálunk uralkodnia, hogy az állam tekintélye kockáztatása nélkül, hitelintézetet állíthasson.

Ha a talajjavítási banknak szélesebb és nagyobb hatáskör biztosítatik, az állambank eszméje különben is elmaradhat s előtérbe léphet a szövetkezeti elven való megalapítás gondolata az ingyen szolgálattal s a nyereség kizárásával. A bank eszméje valósulhatna azon tervvel együtt, mely most nagyban foglalkoztatja gazdaköreinket. Tervbe van ugyanis véve szövetkezet alakítása a Tiszavölgy ármentesítésére még szükséges tőkék beszerzésére s esetleg az államtól birt kölcsön konvertálására. Ha az alakítandó szövetkezet a helyett, hogy csak egy határozott czélt ölel fel, felkarolja az összes talajjavításokat s már kezdettől fogva mint országos talajjavítási hitel-

szövetkezet alakul meg, már is létesült oly talajjavítási bankintézetünk, mely a legmesszebb menő igényeknek is megfelelhethetne. Az olcsó s a mellett bő hitelt volna képes szerezni, mert ismert volna az európai pénzpiaczon. Ajánlható volna ez azért is, mert a szövetkezeti elv érvényrejutása a talajjavítási bankban megfelelné a történeti fejleménynek. A szövetkezeti elven alapul földhitelintézetünk. Az új alkotásnak ez szolgálhatna mintául, sőt az esetleg csatlakozhatnék is a földhitelintézethez. Nem bocsátkozunk ez irányban részletekbe. A gyakorlati kivihetőségre nézve csak utalni akarunk a szász és porosz mintákra és még arra akarunk figyelmeztetni, miszerint az olasz törvény is nem annyira új intézetek létesítését nézi, mint azt várja, hogy a fenállók működési körüket a törvényben említett munkálatokra is ki fogják terjeszteni.

IX.

A harmadik nagy elvi kérdés abban foglalható össze, mely különös kedvezmények és jogok biztosíttassanak a talajjavítási banknak? Mi egy központi bank eszméjéből indulunk ki, melynek működési köre kiterjedne az összes lehető és ismert talajjavításokra. A bank maga szövetkezeti elven alapulna. Tagjai tehát volnának a viszonyok különfélesége szerint úgy vízrendezési, valamint vízhasznosítási társulatok, községek, testületek, szövetkezetek, valamint magánosok. A bank már szervezeténél fogva teljesen kizárna minden nyereséget, de a kormányzatban — ellentétben a kezeléssel — érvényesíthetné az ingyenes szolgálat elvét.

Az így szervezett bankkal szemben az államnak kétségtelenül nem szabadna a kedvezményekben fukarkodnia, különösen azon kedvezményekben, melyek a „lucrum cessans“ fogalma alá tartoznak, melyek az államnak semmi különös szavatosságával vagy megterheltetésével nem járnak. Így kétségtelen, hogy az állam a banknak minden ügyleteire nézve a teljes adó-, bélyeg és illetékmentességet biztosíthatná. Adómentesség volna biztosítható a banknak és a bank által kibocsátott jelzálogleveleknek. Semmiféle bélyeg avagy illeték alá nem esnének a bank által kötött ügyletek, s bélyeg és illetékmentesek volnának az adóslevelek, a nyugták, telekkönyvi bejegyzések, törlések stb., magok a kereskedelmi könyvek is. Biztosítható volna a bank leveleinek a portómentesség. Mind e mentességek nemcsak arra szolgálának, hogy a bank ennek folytán is olcsóbban adhassa kölcsöneit, hanem arra is, hogy gyorsabban ala-

kithasson tartaléktőkét az esetleges veszteségek s a kezelési költségek fedezésére. S miután e mentességek megadásának célja ép az is volna, hogy a bank mielőbb azon helyzetbe jusson, hogy hitelének a tartaléktőkében némi anyagi alapot gyűjthessen s ez anyagi alap ne pusztán a szövetkezet tagjai szavatosságán nyugodjon, azok esetleg meghatározott időre, mondjuk 30 évre, volnának korlátozhatók. De természetes, hogy az ezen határidőn belől kötött ügyletek, illetve kibocsátott jelzáloglevelek a biztosított mentességet végleges lebonyolításokig megtartanak.

Vita tárgyát sem képezheti az, hogy a banknak biztosítandó azon kedvezmény, miszerint a vízrendező és vízhasznosító társulatoknak adott kölcsönök járadékai közigazgatási uton lesznek behajthatók. E kedvezmény különben is biztosítva van már az 1885. : XXIII. : t. cz. 122., 123. és 141. §§-aiban. Nézetünk szerint azonban az iránt sem forog fenn semminemű akadály, hogy e kedvezmény kiterjesztessék a bank összes kölcsöneinek járadékára. Sőt az állam a behajtást s a pénzbeszolgáltatásokat egészen ingyenesen végezhetné, határozottan lemondhatna a késedelmi kamatban való jutalékáról. Ebben a kedvezményben azonban nincs eldöntve, s az befolyást nem is gyakorolhatna a bank járadékköveteléseinek rangsorozatára, ebben csak azon előny volna megadva, hogy a bank kezelési költsége a minimumra vagyis a központi vezénylet által igényelt költségekre korlátoztassék. De e mellett a banknak megadandónak véljük azt a jogot, hogy bármely részlet be nem fizetése esetén azonnal és közvetlenül kérhesse a birtok árverését.

Mindezeknél a kölcsönök olosóbbá tételét célzó intézkedéseknél azonban sokkal fontosabb a bank hitelének megalapítása és biztosítása. Ez irányban sok különféle kérdés merülhet fel. A bank hitele első sorban függ attól, hogy mennyire vannak az általa adott kölcsönök biztosítva, mennyiben számíthatni azok kényszerbehajtása esetén való befolyására. A bank hitelének alapfeltétele követeléseinek minden körülmények közt való teljes biztonsága. A bank tehát csak teljes és kétségtelen biztosságot nyújtó fedezetre adhatna hitelt. Ez oly alapfeltétel, mely nélkül bankalapításra, mint életerős, életképes intézményre, még csak gondolni sem lehet.

Ha ezt szem előtt tartjuk, úgy kétségtelen az, hogy a talajjavítás által elért értéktöbblet *egymagában*, mint kizárólagos és egyedüli hitelalap, szóba se jöhet, mert ebben magában nincs megadva

a kölcsönnek, határozottabban a talajjavítási költséggel egyenlő kölcsönösszegnek a minden körülmények közt való teljes biztonsága. Mert az az értéktöbblet s ezzel kapcsolatos jövedelem többlet igaz és teljesen indokolt lehet ma, de már nem való a legközelebbi időben, mert azon tényezőkben, melyek a többlet kiszámításának alapul szolgáltak, valamely változás történt, mely lényegileg módosítja, megrontja az értéket. Bizonyos az is, hogy a talajjavítás hasznossága s előnye, értékemelő volta nemcsak a foganatosítástól függ, hanem igen gyakran az illető gazda értelmi és anyagi képességétől. S mindezekben még nem vettük figyelembe, hogy akár a roszhiszeműség, akár a kényszerhelyzet megronthatja, vagy teljesen tönkre is teheti az egész javítást, s az ez alapon számított értéktöbbletet. Azon jog, mely ily esetekben a követelés felmondásában van adva, nem egyéb, mint eső után köpönyeg. Azon indok, mely a mellett felhozatik, miszerint az értéktöbblet önálló s egyedüli biztosíték-alapul szolgáljon, hogy az eladósodott, még határozottabban szólva tuleladósodott birtokot is lehessen javítani, nem képezhet figyelembe vehető érvet. Az eladósodott birtokot és birtokost nem fogja megmenteni és megtartani a hitellel foganatosított javítás, s különösen akkor nem, ha a javítás által elért értéktöbblet és ennek jövedelme egyrészt és a javítás foganatosítására igénybe vett hitel tőketörlesztési részlete és kamata másrészt egymást teljesen fedezi. E megmentés csak akkor sikerülne, ha a talajjavítás adta évi jövedelem-többlet meghaladná az évi kiadási többletet, s e többlet a régi terhek törlesztésére fordíthatnák. Különben a társadalomnak semmi különös érdeke nincs abban, hogy a fülíg adós birtokost a birtokban megtartsa.

Érvényesíthető volna még egyébiránt az is, hogy nálunk a törvényhozás tényleg elfogadta az értéktöbbletet biztosítéki alapnak. Elfogadta a vízrendező és vízhasznosító társulatokkal szemben. E felfogás azonban helytelen. Az érdekeltek által fizetendő járulékok az adó természetével birnak, nemcsak a tényleg javított területet, hanem az egész birtokot, melyhez az tartozik, terhelik. Hitelalapul nem a javított terület maga, hanem az adó szolgál, melynek behajtását az állam eszközli s a melynek behajtására, mondanók, morális felelősséget is vállal. Azt nem akarjuk itt vitatni, hogy az állam, midőn még vízhasznosító társulatoknak, s ezek közt különösen az inkább *magánérdeket* szolgáló társulatoknak is, mint p. o. az alag-

csövezési, vizöntözési társulatoknak is járulékaikra nézve a létező jelzálogok ellenében is előnyös rangsorozatot biztosított, nem lépte-e túl a szerzett jogokkal szemben tartozó tisztelet határait? Annyi tény, hogy az állam magánegyénekkel szemben a banknak ezt az elsőbbséget semmi esetre sem biztosíthatja. Mert míg ott a szerzett jogokon ejtett sérelem némileg indokolható, hogy egyesek akarata vagy viszonyai nem akadályozhatják a közérdekben kívánatos munkálatokat, addig egyáltalában mivel sem volna menthető az egyes érdekeinek esetleges előmozdítása miatt a vele jóhiszeműleg szerződött felek igényeinek esetleges megkárosítása. Az eféle előnyök megadása még fennálló jelzáloghitelintézeteink hitelének csorbitásával is járna. A porosz kormány törvényjavaslata indoklásában szintén súlyt fektet arra, hogy a létező intézetek hitelének csorbitása nélkül ily messze menő jog a landeskultur-rentenbanknak nem adható.

A bank által adott kölcsönök biztosítása érdekében, nézetünk szerint, a leghelyesebb utat a porosz törvény követi. Tekintetbe veszi a javítás által elért értéktöbbletet, de nem fogadja el azt kizárólagos hitelalapul. Helyeselhető azon különbség is, melyet a kölcsön biztosítása tekintetében a magánosok közt, s a nyilvánosság jogával bíró, állami ellenőrzés alatt álló testületek, társulatok, szövetkezetek közt tesz. Azt hiszszük, hogy ezekben teljesen adva van a kölcsönöknek a biztos és megfelelő fedezet, de másrészt a javítások foganatosításában csak a már tényleg tulajdonosodott birtokosok volnának akadályozva. Igen természetes, s ezt figyelmen kívül nem hagyhatjuk, sok függ itt az érték miként való meghatározásától, a becslési elvektől. A becslésnél követendő elvek tulajdonkép a mérvadók. Kétséget sem szenved, hogy ezek sem tulszigoruak, sem tulenyhék nem lehetnek. A tulszigoruak tulzottan csökkentenék a hitelalapot s akadályoznák az elérendő czélt. Tulenyhén meg azért nem szabad eljárni, mert korunkban a birtokvételárak, különösen ott, hol azok már tulsaptak a józan határokon, csökkenő irányzatot mutatnak, habár ez a tény hazánkra, hacsak annak egyes vidékeire nem, nagyban és egészben általában nem vonatkozik, sőt ellenkezőleg a valószínűség a mellett szól, hogy nálunk a birtokárak a krisises idő daczára is emelkedni fognak.

Már nem szigoruan a követelés biztosítását érdeklik ugyan, hanem mégis ide sorolhatók a következő intézkedések is. A bank

által adott kölcsönök rendszerint felmondhatlanok és e felmondhatlanság érvényes — minden további — külön eljárás nélkül a birtokutódra. Az örökség vagy szerződés jogczimén birtokutód már a szerzés tényénél fogva átvállalja a birtokelőd minden kötelezettségeit a bankkal szemben. E jog és kötelezettség, habár esetleg némi megszorítással, kiterjeszthető a birtok árverési vevőjére is. A banknak a felmondási jogot csak a rongálás vagy a rossz kezelés eseteire kell biztosítani és fentartani. A banknak biztosítandó volna azon jog, hogy minden oly esetekben, melyekben mint jelzáloghitelező van érdekelve, értesítendő léssen a telekkönyvi állapotban, akár a tulajdont, akár a megterhelést érdeklőleg történt változásról, különösen végrehajtás elrendeléséről. Hacsak biztosítási végrehajtás rendeltetnék is el, a bank kérhesse esetleg magánál a végrehajtást foganatosító közegnél is a birtok és jövedelmeinek zár alá helyezését, esetleg haszonbérbe adását. A bank e kérelmének azonnal és soron kívül hely adandó. Mert kétségtelen az, hogy a legtöbb rongálás s pusztítás azon időközben történik, mely a végrehajtás foganatosítása és az árverés elrendelése közt lefolyik. Nemcsak a bank követelésének biztonsága, hanem általános gazdasági érdekek követelik, hogy az eféle visszaéléseknek eleje vétessék. Sőt ép ez indokok javasolják azt is, hogy oly esetekben, midőn a bank a kölcsönt felmondani kénytelen, a bank, a pusztá felmondás tényének igazolása mellett, azonnal kérhesse a birtok zár alá helyezését. Szükségtelen még csak emlitenünk is, hogy nemcsak joga, hanem kötelessége is volna azt ellenőrizni, hogy a kölcsön tényleg a kijelölt célra fordittassék. A bank tehát csak a már tényleg végzett s az illetékes állami vagy hatósági közegek által ilyenekül igazolt munkálatok arányában folyósíthatná a megszavazott kölcsönt.

Mondottuk azt, hogy mi a talajjavítási bankot a szövetségi elven nyugovónak gondoljuk. Bármennyire biztosítottak legyenek is az intézet által adott kölcsönök, a pénzvilág még okvetlenül egyéb biztosítékokat is kíván. E biztosíték adva volna az intézet tagjai egyetemleges, az egyes tagok által nyert hitelösszeg erejéig terjedő szavatosságában. Hogy gondos s körültekintő kezelés mellett a tagok szavatossága teljesen fiktív, az kétséget sem szenved. De ha a szövetségi ily szavatosság mellett alakul meg, s ha az, mint ez a kapott privilégiumok mellett, s azon kapocsnál fogva, melyben a kölcsön megszavazása és folyósítása körül az állami és hatósági

közegekhez állana, még bizonyos foku állami ellenőrzés alatt volna, feleslegesnek és szükségtelennek bizonyul azt a jelzáloglevél kibocsátási jogban más irányban korlátozni, minthogy jelzálogleveleket csakis az általa adott kölcsönök névértéke erejéig bocsáthat ki.

Az intézettel szemben tehát elesnék mindenféle előleges biztosítéki alap követelése. Az csakis arra volna kötelezendő, hogy tartalékalapot alakítson. A tartalékalap javára levonható volna az általa adott kölcsön $\frac{1}{2}$, legfeljebb 1%-a. A tartalékalap javára fordíttatnának még maga a tartalékalap kamatai, az időközi kamatok, árfolyamnyereségek, az elévülés folytán visszamaradt kamatok és tőkék, s a kezelési költségjárulék feleslegei. A törvény kimondhatná, hogy a lejáratuktól számított 3 év alatt be nem váltott kamatszelvények, illetve 10 év alatt be nem váltott jelzáloglevelek elévültnek tekintendők. Az intézet ellenben köteles volna a kibocsátott jelzálogleveleken a törvény e rendelkezését világosan kitüntetni. A tartaléktőke a forgalomban levő jelzáloglevelek 5%-ára volna emelendő, s e magaslaton minden esetre megtartandó. Ha a tartaléktőke e hányadot elérte, első sorban megszüntetendők volnának a tartaléktőke javára eszközölt levonások, másod sorban pedig leszállíthatnának vagy esetleg el is törültethetnék a kezelési költségjárulék, ha s amennyiben a tartaléktőke kamatai fedezik a kezelési költségeket.

Ezekben volnának nézetünk szerint adva egy életerős és életképes hitelintézet alapelvei, mely közvetítőül szolgálhatna úgy testületek, társulatok, valamint magánosok igazi és valódi, a közgazdaságra is hasznos hiteligényei kielégítésére. Ez intézet létesítése az államra semmiféle különös terhet vagy szavatosságot nem ró, az egyeseknek pedig biztosítja a lehető legolcsóbb kölcsönöket. A terv kivihetősége ellen is alig merülhet fel komoly ellenvetés, hacsak az érdekeltek azt igazán s komolyan akarják.

PÓLYA JAKAB.

A HÁZIÁLLATOK ÖSSZEIRÁSA 1884-ben.

(Második közlemény.)

Magyarország lóállománya (Horvát-Szlavonország kivételével)
a legutóbbi állatösszeírás szerint a következő:

V i d é k	Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában							
	tenyész mén	kancza	herélt	C s i k ó				Összesen
				1 éven	2 éven	3 éven	4 éven	
				a l u l i				
				d a r a b s z á m				
I. Dunáninnen	4,412	148,868	148,007	27,528	25,873	22,577	20,562	397,827
II. Dunántúl	1,085	138,607	89,771	27,191	23,738	19,626	16,498	316,516
III. Tiszáninnen	1,475	84,610	75,436	18,265	15,014	12,295	10,214	217,309
IV. Tiszántúl	7,058	227,042	214,671	59,214	48,955	45,805	42,450	645,195
V. Erdély	674	62,266	55,145	17,028	13,660	11,704	11,535	172,012
Országos összeg	14,704	661,393	583,030	149,226	127,240	112,007	101,259	1,748,859

Az 1870-iki állatösszeírás szerint volt pedig:

mén 48,998; kancza 760,918; herélt 675,778; csikó 333,998;
összesen 1.819:652.

A honvédelmi miniszterium által 1884-ben elrendelt és eszközölt összeírás alapján volt:

mén 98,884; kancza 774.555; herélt 593,821; teherhordó 19,495; összesen 1.486,755

A közlött számból 343,568 darab a csikó, és pedig:

1 éves 100,278; 2 éves 104,696; 3 éves 79,522; 4 éves 57,072.

A mennyiben az 1870-iki és 84-iki lőösszeírás hasonló alapon eszközöltetett, az ezen összeírásoknál nyert adatok összehasonlítására terjeszkedünk első sorban; a végösszegekben következő különbség mutatkozik:

Volt 1870-ben több 70,793 darabbal.

Ezen apadás mindenesetre elszomorító képet vetne hazai lótenyésztésünkre, ha nem tudnók, hogy a változott viszonyok folytán a lótenyésztés egyes vidékeken nem fejlődhetett, másrészt pedig, az anyag fejlesztése folytán, azon emelkedés mely a lovak súlyában főleg pedig minőségében mutatkozik, bőven pótolja a számszerinti veszteséget.

A különbözet vidékenként számszerint és százalékokban a következő:

V i d é k	Az 1870-ki összeírás szerint volt	Az 1884-ki összeírás szerint volt	Külön- bözet + vagy —	Külön- bözet %-ban
I. Dunáninnen	401,520	397,827	— 3,693	— 0·90
II. Dunántúl	344,281	316,516	— 27,765	— 8·06
III. Tiszáninnen	255,237	217,309	— 37,928	— 14·85
IV. Tiszántúl	630,350	645,195	+ 14,845	+ 2·35
V. Erdély	188,264	172,012	— 16,252	— 8·63
Összesen . . .	1.819,652	1.748,859	— 70,793	— 4 05

Ezen táblázatból kitűnik, hogy a lóállomány 1870 óta 4.05%-kal apadt; a legnagyobb apadás mutatkozik a Dunáninneri megyékben t. i. 14·85%, ezen vidéken csakis két megye képez kivételt, hol ugyanis némi haladás konstatalható: ezek Abauj-Torna 1·46 és Jász-Nagy-Kun-Szolnokmegye 7·48%-kal; a legnagyobb apadást, Sárosmegye 23·32%, és Hevesmegye 44·74%-kal tünteti fel. Utóbbinak lóállománya még most is igen nagy, s viszonyítva a területhez és népességhez, minőség tekintetében is az első helyen állók közé tartozik, hogy ennek daczára a lóállomány látszólag apadt, az a törvényhatóság területe egyrészének más törvényhatósághoz történt csatolásának tudható be.

A Dunántúl észlelhető 8·06%-nyi apadás, az ottan folytatott intensív gazdálkodásnak, legelőfeltörésnek, és ott tapasztalható nagyobb mérvű birtokfeldarabolásnak következménye.

Az itt felsorolt körülmények nemcsak nálunk, de mindenütt maguk után vonták a lótenyésztés hanyatlását.

Az Erdélyben tapasztalható nagyobb mérvű apadás t. i. 8·63% részben abban leli magyarázatát, hogy a piacok távolsága és a nagyobbodó konkurrenzia folytán az erdélyi, lovaknak melyek a pór igényeinek, már testalkatuknál fogva sem igen feleltek meg, kisebb kelendőségük volt, mint régebbi időben, másrészt az elszegényedésnek is némi befolyása lehetett, nemkülönben azon körülménynek tulajdonítható, hogy az erdélyi viszonyoknak megfelelő lófaj tenyésztésére a fogarasi ménes felállítása előtt kevesebb gond lett fordítva, mint Magyarország egyéb vidékein.

Hogy a dunáninnyi megyék 1870-óta csak 0·90%-nyi apadást mutatnak, az Pest-Pilis-Solt-megye lóállománya igen nagy mérvű emelkedésének (23·8% vagyis majd 23,000) darab köszönhető; e vidék többi megyéi kivétel nélkül apadást tanusítanak.

A tiszántúli vidék néhány megyéje lóállomány szaporulatának főindoka, az okszerű tenyésztés, bő tartás és legeltetés s az ebből kifolyó nagy kereset és aránylag nagy vételár. Ide tartoznak nevezetesen: Temes, Csanád, Hajdu, Krassó-Szörény és Torontál. A vidék többi megyéi kisebb nagyobb apadást tüntetnek fel.

Az 1884-iki összeírás szerint volt: 14,704 mén, míg ellenben 1870-ben azoknak száma 48,958 dbot tett ki.

A mének közti különbség, mely 34,254 dbot tüntet fel, onnan ered, hogy míg az 1870-iki összeírásnál a mének létszámába minden mén, tehát a méncsikó is fellet véve, az utóbbi összeírásnál a megfelelő rovatba csakis a tenyésztésre tényleg használt mének vétettek fel.

A csikók létszáma 1870 óta körülbelül 120 ezer darabbal nagyobbodott, mi egyrészt a tenyésztés fejlődésére vall, másrészt pedig valószínűvé teszi, hogy idővel a lovak létszáma azon magasságot fogja elérni, melylyel előbb birt.

A honvédelmi minisztérium által eszközölt lóösszeírásra nézve megjegyezzük, hogy habár tagadni nem lehet, hogy ezen felvétel a statisztikára nézve is határozott értékkel bír, ez adatok gyűjtése

bocsáttatnak; magyarázható továbbá azon körülményből, hogy sok községben a kanczák csak minden másod esztendőben hágatnak.

Ebből kifolyólag, mint azt később látni fogjuk, az egy éves csikók viszonya a kanczákhoz szintén hason kedvezőtlen arányt mutat. Ezen tényállás különben teljesen megfelel azon statisztikai elvnek, hogy mentől sűrűbb a népesség s mentől nagyobb mérveket ölt a földbirtok feldarabolása, annál csekélyebb a lótenyésztés, ellenben a szarvasmarha- és sertéstenyésztés annál fejlettebb. Lótenyésztési szempontból fontossággal bír a kanczák és csikók, továbbá a csikók egyes korosztályainak egymásközti viszonya.

Mint már az első táblázatban láttuk, a csikók száma Magyarországon korosztályok szerint a következő: 1 éven alóli 149,226; 2 éven alóli 127,240; 3 éven alóli 112,007; 4 éven alóli 101,259 db. ebből kitűnik, hogy egy éves kanczára 22·3 egyéves csikó esik: ezen, arány tagadhatlan kedvezőnek nem mondható; részben ugyan abban leli magyarázatát, hogy nem minden kancza alkalmas vagy használtatik tenyésztésre, mindazonáltal törekednünk kell, ezen arány kedvezőtlen voltán azáltal segíteni, hogy a lótenyésztés csikótelepek felállítása, különösen pedig ménnek helyes megválasztása stb. által hathatósan fejlesztessék.

Az arány kancza és csikó közt vidékenként következőképen alakul.

V i d é k	Anyakancza	Csikó	Esik 100 kanczára csikó
I. Dunáninnen	148,868	27,528	18.50
II. Dunántúl	138,607	27,191	19.67
III. Tiszáninnen	84,610	18,265	21.59
IV. Tiszántúl	227,042	59,214	26.08
V. Erdély	62,266	17,028	27.35
Összesen . . .	661,393	149,226	22.56

A legkedvezőtlenebb arányt tehát dunáninneri és dunántúli megyékben találjuk; hogy ez arány azonban a dunántúli megyék-

ben látszólag kedvezőbb színben tűnik fel, mint Dunáninnen, holt az utóbbi vidéknél, mint előbb láttuk, a mén és kanczák közti arány sokkal kedvezőbb, az onnan magyarázható, hogy a kanczaanyag, mely mén alá kerül, Dunántúl sokkal jobb, másrészt a ménnek (itt csak a községi méneket értve) sokkal tenyészképesebbnek bizonyulnak; mely körülmény a dunántúli vidék egyes megyéiben tenyészmének használata iránt alkotott szabályrendelet kifolyásának tulajdonítható.

Az 1 éven alóli csikókból 85·2% éri el a két évet, mi részben annak tulajdonítható, hogy a csikók az első évben hullanak leginkább; a 2 és 3 éven alóli csikók aránya már 88·0%-ot tüntet föl, tehát kedvezőbb, a hiány azonban onnan magyarázható, hogy a két éven felüli csikók gyakran a határszéli megyékből Stájerország és Ausztria részére vásároltatnak és ott neveltetnek fel; még kedvezőbb a 3 és 4 éves csikók közti arány mely 90·4% tüntet fel.

Áttérünk most már a lólétszámnak a területtel való összehasonlítására.

A mint már fentebb kimutattuk, az összes lólétszám Magyarországon az utóbbi felvétel szerint 1.748,859 darabot tett ki, ehhez még azon loállomány számítandó, melyre a felvétel alkalmával nem reflectáltatott, tehát a közös hadsereg és honvédségnél levő lovak, melynek száma circa 20,000-re tehető.

Ha ezen számot a területhez viszonyítjuk, azon eredményre jutunk, hogy egy □ kilométerre 6·3 ló esik; vidékenként az arány a következő:

V i d é k	1 □ kilométerre	1000 lakosra
I. Dunáninnen . . .	7·07	120·16
II. Dunántúl	7·12	120·16
III. Tiszáninnen . . .	5·34	112·71
IV. Tiszántúl	7·84	171·10
V. Erdély	3·10	82·54
Átlag . .	6·30	129·0

A gazdasági művelés alatt álló földterületre esik az összes lóállományból:

V i d é k	Az összes állomány darabszáma	Szántóföld, rét, legelő	
		kat. holdakban	esik 1000 kat. holdra drb
Dunáninnen	394,827	6.634,654	5.98
Dunántúl	316,516	5.532,093	5.72
Tiszaninnen	217,309	4.359,839	4.98
Tiszántúl	645,195	9.680,432	6.66
Erdély	172,012	5.532,450	3.11
Magyarország összesen . .	1.748,859	31.759,468	5.51

Érdekesnek látszik ezen számot néhány külföldi állam hasonlataival összehasonlítani.

Ausztriában	1.463,282	egészben esik egy □ kilométerre	4.9
Magyarországban	1.748,859	" " " " "	6.3
Olaszországban	657,544	" " " " "	2.2
Franciaországban	2.848,800	" " " " "	5.4
Nagybritániában	1.929,680	" " " " "	6.1
Németországban	3.522,316	" " " " "	6.5
Egyes. államokban	10.357,488	" " " " "	1.1
Poroszországban	16.904,000	" " " " "	3.1

Ezen adatokból kitűnik, miszerint Magyarország, Németországgal együtt az első helyet foglalja el. Egész másképp alakul az arány, ha a lovak számát nem a területtel, de a népességhez viszonyítjuk

Ezer lakosra esik: Oroszországban 234, Németországban: 75, Franciaországban: 66, Magyarországon 129, e szerint tehát Magyarország Európában a második helyet foglalja el.

A mi a kis- és nagybirtokos tulajdonában levő lólétszám közti különbséget illeti, következő adatok merülnek fel: az összes lóállomány vagyis 1,748.859 darabból a kisbirtokosra 781,485 darab

esik, vagyis az egész összegnek 85%-a. A nagybirtokosra 263.481 drb, vagyis 15%.

A részletes adatok a következők ;

V i d é k	Kisbirtokos tulajdonában	Közép- és nagybirtokos tulajdonában
I. Dunáninnen	82·36	17·64
II. Dunántúl	86·71	13·29
III. Tiszáninnen	80·14	19·86
IV. Tiszántúl	89·00	10·94
V. Erdély	78·47	21·53
Átlag . . .	84·93	15·07

Ebből kitűnik, hogy Erdélyben a lóállomány legnagyobb százaléka van a nagybirtokosok tulajdonában.

Ha ezen számokat, úgy mint azt a szarvasmarhánál tettük, a területtel összehasonlítjuk, következő adatokat nyerünk :

a kisbirtokosoknál esik 1000 kat. holdra 67·5 drb ló ;

nagybirtokosoknál „ „ „ „ 10·8 „ „

a ló anyag zöme tehát ismét a kisbirtokosok kezén van, mely anyagnak mentől tökéletesebb fejlesztésére fősulyt kell fektetnünk, annál is inkább, minthogy ezen lovak minőség tekintetében igen alacsony fokon állanak, s mint azt később kitüntetjük, átlagértékük majdnem fele a nagybirtokosok tulajdonában levő anyag átlagértékének.

Érdekesnek látszott volna ezuttal a ménék és kanczák közti arányt is külön kitüntetni, úgy mint a szarvasmarhánál történt, tekintettel azonban arra, hogy a ménék tetemes része állami, melyek úgy a kis-, mint közép- és nagybirtokosok kanczáit egyaránt fedezik anélkül, hogy az külön-külön kitüntethető lenne, a jelzett arány megállapítását mellőznünk kellett. Azonban annál nagyobb sulyt fektettünk az anyakanczák és csikók közti aránynak részletes kitüntetésére, minthogy ez képezi a lótenyésztés állapotának sarkalatos pontját.

Az egész országban a kisbirtokosok tulajdonában levő lóállományból 100 kanczára 22·16 egy éven alóli csikó esik; a közép- és nagybirtokosoknál levő állományból 24·91 csikó. Kedvezőbb tehát az arány a közép- és nagybirtokosoknál $2\frac{3}{4}$ %-kal.

A vidékenkénti részletes adatokat a következő táblázat tünteti ki :

V i d é k	Kisbirtokos tulajdonában			Közép- és nagybirtokos tulajdonában		
	tényl. állomány		esik	tényl. állomány		esik
	anya- kancza	csikó	100 kanczára csikó	anya- kancza	esik	100 kanczára csikó
I. Dunáninnen	124,170	22,583	18·19	24,698	4,945	20·02
II. Dunántul .	121,750	23,349	19·18	16,857	3,842	22·69
III. Tiszáninnen	68,835	14,476	21·04	15,775	3,789	24·02
IV. Tiszántul .	202,765	51,863	25·57	24,277	7,351	30·28
V. Erdély . . .	48,641	13,242	27·22	13,625	3,786	27·78
Összesen . .	566,161	125,513	22·16	95,232	23,713	24·91

Áttérünk immár a lóállomány becsértékére.

Megelőzőleg felemlítjük, hogy a ló átlagértékének meghatározása egész más szempont alá esik, mint a szarvasmarhánál, mint-hogy tudjuk, hogy a lónál a szépség, minőség, faj stb. igen nagy szerepet játszik, s minden állományban van egy pár ezer ló, melynek értéke aránytalanul nagyobb a többiekénél, azért is az átlagérték alatt a lóállomány abszolút vagy hasznosítási értékét vettük, míg a relativ vagyis luxus, verseny stb. lovak értékét mellőznünk kellett.

Az összes lóállomány becsértéke 169.413,887 frt, mely érték részletezve következőleg oszlik meg :

Vidék	Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában							
	tenyész- mén	kanca	herélt	C s i k ó				Összesen
				1 éven	2 éven	3 éven	4 éven	
				a l u l l i				
				é r t é k f o r i n t o k b a n				
I. Dunán- innen .	1.060,874	16.525,140	15.120,473	1.549,963	2.891,725	2.615,797	3.504,172	43.268,144
II. Dunán- tul . . .	460,337	14.096,126	7.642,620	1.450,017	2.482,589	2.146,793	2.529,310	30.807,792
III. Tiszán- innen .	252,669	7.341,548	5.610,278	801,804	1.318,633	1.131,882	1.322,962	17.779,776
IV. Tiszán- tul . . .	1.563,761	23.213,246	18.507,379	3.282,355	5.257,389	4.872,999	6.427,981	63.125,110
V. Erdély .	132,784	5.509,522	4.206,901	760,822	1.208,570	1.101,435	1.513,031	14.433,065
Országos összeg	3.470,425	66.685,582	51.087,651	7.844,961	13.158,906	11.868,906	15.297,456	169.413,887

Az országos átlagérték 96·87 frt. Itt is mint a szarvasmarhánál az átlagértékek vidékenként s megyénként igen különbözők. Ezuttal csakis a vidékenkénti átlagárakra terjeszkedhetünk ki:

Dunáninnen	108·79 frt.
Dunántul	97·30 „
Tiszáninnen	87·81 „
Tiszántul	97·83 „
Erdély	83·90 „

A Dunáninnyi megyék magas átlagára első sorban annak tulajdonítható, hogy ezen vidékre Budapest fővárosa és Bács-Bodrogszeg megye esik, mely utóbbi az összes megyék között legértékesebb lóanyaggal bír.

A dunántuli megyék átlagértékét részben az emeli, hogy e vidékekhez két állami ménes u. m. Kisbér és Bábolna tartozik, továbbá az, hogy a lóállomány magábanvéve elég értékes s közel fekszik a legnagyobb piacokhoz.

Hogy a tiszáninnyi vidékben az átlagárak legalacsonyabbak, az bővebb magyarázatot nem igényel, mert ez Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Zemplén, Heves és Borsod kivételével a hegyes-völgyes

felvidéki megyékből áll, melyekben a talaj és az éghajlat viszonyainál fogva a lótenyésztésre kevesebb gond fordítottatik.

A tiszántuli nagy átlagárak természetes következményei azon minden tekintetben lótenyésztésre alkalmas viszonyoknak, melyek ezen vidékhez tartozó megyékben léteznek.

Erdélyben találhatók alacsony átlagérték onnan ered, hogy nagyrészt hegyi lovaik vannak, melyek értéke és minősége tudvalevőleg csekély; továbbá pedig annak tulajdonítható, hogy távolabb esvén a vásároktól, lovaikat kevésbé értékesíthetik.

Az átlagértékek vidékenként nem- és korosztályok szerint a következők:

V i d é k	Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában							
	tenyész mén	kanca	herélt	C s i k ó				Összesen
				1 éves	2 éves	3 éves	4 éves	
				a l u l i				
				á t l a g é r t é k f o r i n t o k b a n				
I. Dunáninnen	240·45	111·00	102·16	56·30	111·16	115·86	170·41	108·76
II. Dunántul . .	424·27	101·69	85·13	53·32	104·58	109·38	153·31	97·33
III. Tiszáninnen	171·30	86·77	74·37	43·89	87·82	92·06	129·52	81·86
IV. Tiszántul . .	221·55	102·12	86·21	55·43	107·39	106·38	151·42	97·83
V. Erdély . . .	197·01	88·48	76·28	44·68	88·47	94·10	131·17	83·91
Átlag	236·02	100·83	87·63	52·57	103·41	105·96	151·07	96·87

A kis- és közép- vagy nagybirtokosok tulajdonában lévő lóállomány értéke közti arány a következőkép alakul.

Átlagértékek nagy- és kisbirtokosoknál forintokban:

	mén	kanca	herélt	c	s	i	k	ó
				1 éves	2 éves	3 éves	4 éves	
Kisbirtokosok:	198·19;	90·66;	77·39;	46·13;	91·57;	94·26;	137·44;	
Nagybirtokosok:	392·31;	161·25;	143·75;	86·64;	164·46;	170·73;	236·16;	

Nagyobb tehát a nagybirtokosok tulajdonában lévő lovak átlagértéke — ménnél 194·12; kanczánál 70·59; heréltnél 66·36; 1 éves csikónál 40·51; 2 éves csikónál 72·89; 3 éves csikónál 76·47; 4 éves csikónál 98·72 frttal.

Az összes lóállomány átlagértéke : nagybirtokosoknál 155·92 frt ; kisbirtokosoknál 86·39 frt ; nagyobb tehát a nagybirtokosoknál 69·53 frttal.

Az állomány összértéke a kisbirtokosoknál 128.331,413 frtot, a nagybirtokosoknál 41.082,474 frtot tesz ki.

A kisbirtokosok tulajdonában levő lóállomány tehát majdnem 6-szorta kisebb, az érték azonban csak 3-szorta nagyobb a közép- és nagybirtokosok lóállományánál.

Feltűnő az a körülmény, hogy a kisbirtokosok tulajdonában levő méneknek oly alacsony átlagértékük van, mi arra mutat, hogy az anyag is silányabb.

Az előzőkben kitüntettük a lóállományunkban rejlő értéket, ez azonban magábanvéve nem elegendő, ismernünk kell azon arányt, mely az érték, terület és népesség közt létezik.

A lóállomány összértékéből esik :

V i d é k	F o r i n t	
	1 □ kilométerre	1 lakosra
I. Dunáninnen . . .	769·12	13·07
II. Dunántul	692·50	11·69
III. Tiszáninnen . . .	436·86	9·22
IV. Tiszántul	766·89	16·74
V. Erdély	258·98	6·92
Átlag	606·16	12·34

Ha azonban elemeire felbontjuk, azon eredményhez jutunk, hogy ezen apadásból a lótenyésztés hanyatlására következtetni nem lehet.

Ezen apadás t. i. abból áll, hogy a teljes koru azaz a 4 éves és ennél idősb lovak száma sokkal kisebb, mint volt 1870-ben.

Felemlitendő, hogy a két összeírás különböző időszakokban vitetett keresztül ; ugyanis az 1870-diki deczember hó végén, míg az 1884. évi szeptember hó elején, de minthogy ugy az egyiknél mint a másikinál a felvételi évben elletett csikók számításba vétettek, a két összeírás különböző időszaka, számba vehető különbözetet az

egyik vagy másik felvétel hátrányára vagy előnyére nem eredményezhetett. A szeptember és deczember közti időszakban csikók elletése csak kivételképen fordulhat elő, és a csikóelhullás a fentt idézett időszakban rendszerint elenyésző csekély.

A teljeskoru lovak számában 1870 óta beállott csökkenés két okra vezethető vissza, melyeknek egyikét a lovak gyorsabb elhasználásában, a másodikat a nagyobb, kivált külföldi kereslet és a kivitelben találjuk meg. A mai korban daczára a nagy kiterjedésű vasuti hálózatnak azon forgalom, mely a vonó állatokat veszi igénybe, rendkívüli gyorsan és rendkívüli mérvben fokozódott, és ennek megfelelőleg szemben a vonóállatok munkájához kötött igények és követelések ép oly mérvben fokozódtak. A nagyobb városokban létesített lóvasutak nagy lóanyagot vesznek igénybe, és az évenként előforduló nagymérvű kiselejtezés bizonyítja legjobban, hogy a használt lovak az ilymérvű munkát sokáig ki nem bírhatják. Hasonlóképen nagyszámu anyagot használ fel a malom és szeszipar, a postaforgalom és a bérkocsi, még a mezőgazda is, a gazdasági gépek mindig terjedő használata folytán, több lovat alkalmaz és ezeket fokozódott mérvben veszi igénybe. A gyors haladás és a munkaerő kihasználása a mostani idő jelszava, — nem csoda, ha ez csakis az anyag gyors elhasználása által érhető el.

A mi a második okot, vagyis a nagyobb keresletet és kivitelt illeti, ezt a rendelkezésre álló statistikai adatok fényesen bizonyítják.

Ezen század első felében Magyarország lótenyésztése a hadsereg lószükségletét még békében sem volt képes fedezni. A hadügyi kormány kénytelen volt évenként a szükségelt lovakat Oláhország, Moldova és Bessarabiában beszerezni és a drága pénzen megvett lovakat csapatonként nagy ügygyel bajjal és nem csekély veszteséggel hazaszállítani; ma ellenben nemcsak a béke idejében szükséges 5—6000 lovat veszi nagyobb részét Magyarországból, de a mozgósítás esetén szükséges 70—80,000 ló is magában az országban könnyen és gyorsan előteremthető.

Hogy a lóanyagnak ezen gyors és könnyű beszerzése hazánknak a mai korban, melyben a gyors mozgósítás minden hadászati tudománynak a főalapját képezi, minő strategiai előnyöket biztosít, az bővebb magyarázatot nem igényel, és bátran állithatjuk, hogy ha az adófizető honpolgárok által a hazai lótenyésztés emelése érdekében hozott pénzáldozatok egyéb hasznót nem is hoztak volna,

ezen strategai előny, mely kiválóképen járul, az ország védképessége emeléséhez már magábanvéve, azon áldozatokért dús kárpótlást nyújt.

De Magyarország lótenyésztése nemcsak saját hadügyi, gazdasági és ipari szükségletét fedezi teljesen, hanem azonfelül a külföldnek is nem megvetendő számu és értékű lovakat képes átengedni. A kivitel számszerinti nagyságát teljes biztonsággal meghatározni nagyon nehéz. Forgalmi statistikánk csakis a vasuti- és hajószállítmányokra vonatkozólag nyújt biztos adatokat, a közvetlen határszéli forgalmat ki nem tüntetheti, holott tudjuk, hogy a kereskedésnek ezen módozata képezi ló kivitelünknek egyik kiváló részét.

Ausztria lóállománya, mint ezt már fentebb kimutattuk aránylag sokkal kisebb, mint a mienk, és alig lesz képes az ausztriai tartományok szükségleteit fedezni. Több mint bizonyos, hogy ezen szükségletét legnagyobb részben hazánkból fedezi, de ezen kivitelének mennyiségét közvetlenül meghatározni nem lehet, minthogy vámsorompó Magyarország és az osztrák tartomány közt nem létezik.

Forgalmi statistikánk adatai szerint Magyarország ellenőrizhető ló kivitele az utolsó években (188³/₄-ben) a következőleg alakult :

1883-ban behozatott 1364, kivetetett 9771 darab, a kivitel-többslet tehát 8407 db volt; 1884-ben pedig behozatott 4506, kivetetett 8986 db, a kiviteli többslet tehát 4480 db. Hogy azonban kiviteli többsletünk tényleg jóval nagyobb, kitűnik a nemzetközi forgalmi statistikának a lókereskedelemre vonatkozó adataiból.

A lóbehozatal nagyságát az egyes európai államokban a következő táblázat tünteti fel :

	B e h o z a t a l					
	1882		1883		1884	
Németország . .	65,043	. .	76,737	. .	74,592	
Olaszország . .	15,797	. .	17,467	. .	22,743	
Franciaország . .	20,406	. .	10,185	. .	14,690	
Anglia . . .	8,827	. .	10,409	. .	12,929	
Belgium . . .	10,610	. .	11,172	. .	12,164	
Svájcz . . .	5,562	. .	6,093	. .	8,411	
Osztr.-Magy.-Mon.	9,959	. .	6,176	. .	6,099	
Portugall . .	1,908	. .	1,627	. .	1,181	

A ló kivitel a fennemlített államokban következőleg alakult:

Államok	1882	1883	1884
Oroszország . . .	39,295	49,957	40,000
Osztr.-Magy.-Mon. .	29,568	28,284	26,403
Németország . . .	18,234	19,207	19,034
Franciaország . . .	13,183	16,312	18,855
Belgaország . . .	12,526	12,053	13,711
Anglia	6,444	7,396	6,972
Olaszország . . .	3,507	2,939	2,724

Ezen táblázatokból kitűnik, hogy Ausztria-Magyarország behozatala 7,411 darabot tett ki, míg kivitele 28,085 darabot, a kiviteli többlet átlaga tehát 20,674 darab, 10—12 millió forint értékben. A fentebb mondottak szerint ezen kiviteli többlet legnagyobb része Magyarország javára esik.

Ezekben kísérlettük meg lóállományunk feltűnő apadásának okait kitüntetni; hogy ez az apadás csakugyan ezen tényezőknek tudható be, nem pedig a lótenyésztés hanyatlásának, az egyenesen a mostani statisztikai felvétel útján nyert számok által is bebizonyítható; t. i. azon számok által, a melyek a teljeskoru lovak és a csikók közt létező arányt tüntetik ki. Elismert tény ugyanis, hogy minél kedvezőbb az arány a teljeskoru lovak és a csikók közt, annál magasabb fokon áll a lótenyésztés, kedvezőnek nevezendő azon arány, melynél a csikók száma a teljeskoru lovakét megközelíti.

A német birodalomban a teljeskoru lovak száma ugy aránylik a csikók számához, mint a 84 : 16-hoz, míg azon tartományokban, melyekben a lótenyésztés köztudomás szerint nagyobb mérvben üzetik s fejlettebb, a teljeskoru lovak s csikók közti arány sokkal kedvezőbb, vagyis a csikók száma sokkal nagyobb. Így például Holsteinben a csikók száma a felnőtt lovak 21%-át, Posenben 22%-át, Kelet-Poroszországban 24%-át, Oldenburgban 28%-át, sőt Oldenburg (Maisch Gebiet) kerületében 42%-át teszik ki.

Magyarországban a teljeskoru lovak ugy aránylanak a csikókhoz mint 66 : 34-hez. Az arány a teljeskoru lovak és csikók között oly megyékben, a hol a lótenyésztés magas fokon áll, még sokkal kedvezőbb. Így p. o. Torontálban 51·43 : 48·57-hez, Bács-Bodrogmegyében 55·84 : 44·16-hoz, P.-P.-S.-Kis-Kunmegyében 60·59 : 39·41-hez és Temesmegyében 56·47 : 43·53-hoz stb.

Nem szabad azonban azon körülményt figyelmen kívül hagyni, hogy léteznek oly tényezők, melyek ezen oly kedvezőnek látszó viszonyt némileg a német birodalom javára módosítják. Így Magyarországon a 4 éven alóli ló még csikó számba megy, míg ellenben Németországban a három éves csikó már teljeskorúnak tekintetik.

De ennek daczára az arány nálunk oly kedvező, hogy bátran következtethetünk lótenyésztésünk virágzására. Még feltűnőbbben bizonyul be ezen általunk hangoztatott virágzás, ha tenyésztésünk mostani állapotát a fenti alapon az 1870-iki állapottal hasonlítjuk össze.

1870-ben a csikók száma kitett 333,998 darabot

1884-ben   „   „   „   489,732   „

az arány a teljeskoru lovak és a csikók közt 1870-ben ugy alakult, mint $77\cdot5 : 22\cdot5$ -hez; 1884-ben pedig mint $66\cdot0 : 34$ -hez. Az arány tehát 1884-ben sokkal kedvezőbb, lótenyésztésünk állapota is jóval virágzóbb.

Lótenyésztésünk ezek szerint annak daczára, hogy nem kis mérvű számszerinti apadást tüntet fel, nemcsak hogy nem hanyatlik, hanem intenzivitásra nézve örvendetesen halad.

De lótenyésztésünk fényoldalai mellett vannak árnyoldalak is, melyeket a statistika kérlelhetlenül derít fel.

A mén és kanczák köztj arány, a mint már azt a részletes adatok közlése alkalmával megjegyeztük, eléggé kedvezőnek mondható, de nem mondható kedvezőnek, vagy csak kielégítőnek, sőt tűrhetőnek sem a tenyészmének és a tenyészkanccák átlag minősége. A ménállománynak 236 frtot kitevő országos átlagértéke már magábanvéve is nagyon alacsony. De még ezen alacsony átlagérték is csak azáltal éretik el, hogy a ménlovak számában az állami ménlovak is bennfoglaltatnak. Ezeknek értéke pedig az országos átlagnál sokkal magasabb, ugy hogy ha ezen állami ménlovak számát, meg az egész ménállománynak majdnem $\frac{1}{6}$ át teszi ki, az összes állományból levonjuk, és az állami ménlovak átlagértékét csakis 1000 forintban állapítjuk meg, a községek és magánosok tulajdonában lévő ménnek átlagértéke még a 200 frtot is alig érik el. Ebből következik, hogy ménanyagunk tulnyomó része silány minőségű, az észszerű tenyésztés kívánalmainak legkevésebbé sem

felel meg. Innen magyarázható és evvel indokolható, azon az államháztartás szempontjából legalább is terhesnek nevezendő nagy kiadás, mely évről-évre a lótenyésztés emelése céljából budgetünket terheli. A kormányok a lótenyésztés nemzetgazdasági és hadászati fontosságát méltányolva az ország ezen kincsét minden rendelkezésükre álló eszközzel megóvni, fejleszteni és gyarapítani iparkodtak. Ezen törekvésüknek alapkövét a ménállomások létesítése és a mének kiosztása képezi, ennek folytán törekedniök kellett és kell továbbra is, hogy tenyészmének kellő szám és minőségben rendelkezésre álljanak. A gazdaközönség különösen pedig a szegényebb községek tenyészképes s a mai követelményeknek megfelelő ménlóval magukat csak nehezen és csak ritkán láthatták el, az állam volt kénytelen erről gondoskodni és e célból állítottak fel a méntelepek és tartattak fenn az állami ménesek.

1869-ben a lótenyésztézetek átvétele alkalmával 1200 kevésbé jóminőségű állami mén volt; ezek 36,000 kanczát fedeztek.

1884-ben ellenben 2150 többnyire kitűnő mén állott a tenyésztők rendelkezésére, melyek 100,000 kanczát fedeztek.

A statistikai kimutatásából továbbá kiviláglik, hogy a tenyészkanczák minősége aránylag ép oly silány, mint a tenyészméneké, ez legjobban tűnik ki abból, hogy míg a 4 éven aluli csikók átlagértéke 150 frt, a tenyészkanczák átlagértéke csakis 100 frtot, a kisbirtokosokéié még annál is kevesebbet, vagyis alig 90 frtot tesz ki.

A gazda különösen pedig a kisczorda értékesebb csikóját, legyen az mén, herélt vagy kancza, a pillanatnyi anyagi haszon kedvéért, ha jó vevője akad, eladja, és az aránylag rosszabb tenyészkanczát addig tartja, míg az tenyésztésre általában alkalmas. Az eredmény, mely az állami mének kiosztása által elérni céloztatott, ennek folytán, teljesen nem éretik el, és a tenyésztés fejlődése és hanyatlása csakis lassan következhetik be.

De nemcsak a tenyészmén és tenyészkanczák átlagértéke tűnik fel tulalacsonynak, hanem az egész lóállomány átlagértéke is csekélynek bizonyult, ha ezt más államok hason adataival állítjuk szembe. A mint már a részletes adatok ismertetése alkalmával láttuk, a német birodalom lóállományának átlagértéke kétszerte nagyobb saját lóállományunk átlagértékénél. Honnan ered e fel-tűnő különbség? Lovaink tagadhatlanul sok tekintetben fölülmulják

az ott tenyésztett lovakat, telivéreink a német gyepeken évről-évre új babérokat aratnak, félvéreink mint könnyű hámos- és nyergeslovak szívósságuk, kitartásuk és gyorsaságuknál fogva joggal mint Európa legkitünőbb félvérei ismertetnek el. Keleti fajta háta és hámos lovaink katonai célokra kiválóan alkalmasaknak bizonyultak, a legnagyobb fáradoalmaknak, időviszontagságoknak és nélkülözéseknek kitűnően ellenállanak, úgy hogy Európa több állama előszeretettel szerzi be nálunk hadserege lószükségletének egy tekintélyes részét; és mindannak daczára a statisztika azt mutatja, hogy a német birodalom lovai sokkal értékesebbek és hogy sokkal jobb áron értékesíthetők. Tagadni nem lehet, hogy oly ország, mely valamely kereskedelmi cikk tekintetében bevételre szorul, azt már a szállítási költségek a kereskedelmi haszon és rizikónál fogva is drágábban kénytelen megfizetni, mint a mennyit ezen cikk a termelési vagy tenyésztési helyen ér. De még magában ezen tény azon rendkívüli különbözetet, mely lóállományunk és a német birodalmi lóállomány átlagértékei közt létezik, megmagyarázni nem képes még akkor sem, ha az általunk kitüntetett országos átlagérték tulajdonynak bizonyulna. E különbségnek oka másban rejlik és a statisztikai összehasonlítás szerint a különböző tenyésziránynak tudható be.

Mint már előbb említettük, statisztikai kimutatásunkban a 4 éven aluli ló még mint csikó szerepel, míg ellenben Németországban és a többi nyugoti európai államokban ezen korosztály már a teljeskoru lovakhoz számítatik. Ez a tényleges állapotoknak teljesen meg is felel és ez magyarázza meg a rendkívüli értékkülönbséget. Nálunk a keleti fajta vagy melegvérű tenyészirány honos, lovaink fejlődése ennek folytán lassu. Európa nyugoti culturállamaiban a nyugoti fajta tenyészirány bir nagyobb elterjedéssel és ezen fajta lovak fejlődése sokkal gyorsabb.

A külföldi gazda már három két éves csikóját is mint teljesen munkaképes állatot magas áron képes értékesíteni.

A statisztikai kimutatásokban a három két és egy éves lovak átlagértéke a teljeskoru lovak átlagértékénél csak kevéssel kisebb; nálunk ellenben a tenyésztő csakis 4 éves csikóját értékesítheti, mint már munkára képes, kifejlődött haszonállatot és ennek megfelelőleg az 1, 2 és 3 éves csikók átlagértéke jóval kisebb mint a teljeskoru lovak értéke. A német birodalom lóállományának gyorsabb fejlődése

désében és az ennek folytán elért gyorsabb értékesítésében kereendő tehát lóállományának oly rendkívüli nagy átlagértéke.

Ezen fejtegetésből természetesen az tűnik ki, hogy oly állam, mely gyorsabban fejlődő állatfajt tenyészt, magasabb átlagértékeket bír felmutatni, mint oly ország, melynek tenyésztett állatfaja lassabban fejlődik; mindazonáltal, hogy a magyarországi értékek alacsony volta is ezen okoskodásban leli teljes magyarázatát, azt egy szóval sem állítjuk.

Ellenkezőleg éppen a stat. adatok bizonyítják, hogy itt még egész más tényezőnek is bő szerep jutott. A kisbirtokosok tulajdonában levő lóanyag átlagértéke 86 frt 39 kr., a nagybirtokosoké pedig 155 frt 92 kr. Az országos átlag pedig mindkettőnél 96 frt 87 kr., mely átlagérték bizonyára sokkal nagyobb volna, hogy ha a kisbirtokosok lovaikat nagyobb gondnal és észszerűbben nevelnék; ezáltal a kis- és nagybirtokosok lóállománya közti érték különbség is relativ más államokhoz képest jóval csekélyebb lenne. Hogy eme állításunk való, kiviláglik abból, ha felemlítjük, miszerint a kisbirtokosoknál az egy éves csikók halandósága, mint ezt már fentebb kimutattuk, sokkal nagyobb, mely tanulmány bizonyára csak a csikók felületes gondozásában leli magyarázatát.

Ezekben iparkodtunk lótenyésztésünk fény- és árnyoldalait, úgy a mint ezek a statisztikai kimutatásokban nyilvánulnak lehetőleg tárgyilagosan kitüntetni. Hátra van még, hogy a jövőben követendő tenyésztési irányt illetőleg a fentebb közölt statisztikai adatok alapján véleményünket elmondani megkísértsük.

Kitüntettük, hogy a községek és magánosok tulajdonában levő tenyész ménnek minőségükre nézve silányok. Ezeknek minőségét tehát emelni kell. Ez elérhető díjazások, méncsikók vásárlása, de kiválóan az által, hogy arra törekszünk, miszerint lehetőleg minden törvényhatóság szabályrendeletet alkosson, mely a tenyésztésre nem alkalmas ménnek kiselejtezését szigoruan elrendeli és a községeket tenyészképes ménnek beszerzésére és tartására kötelezi.

De hogy ezen szabályrendeletek keresztül vihetők legyenek, okvetlenül szükséges, hogy a kellő számú, kellő minőségű méneket a községek rendelkezésére bocsáthassuk. Mit használ annak szigorú elrendelése, hogy a tenyésztésre nem alkalmas ménnek kiselejte-

zendők és más tenyészképes mén szerzendő be, ha a községek egyáltalában méneket nem találnak vagy azokat csak oly áron szerezhetik be, mely elviselhetlen anyagi terheket róna rájuk.

Ezen beszerzésnél a megyék lótenyésztési bizottságának és az államnak kell a közvetítést eszközölni. A kormány ezt már eddig is nagy mértékben tette és folyvást gyakorolja. Az állami ménlovak számát már kitüntettük, ezeket legalább teljes számban fenn kell tartani, — addig a míg a lótenyésztés emelésével a kellő tenyészanyag az eddiginél nagyobb mértékben rendelkezésünkre fog állani. Nem kevésbé látszik indokoltnak a kormány azon intézkedése, hogy évenként nagyobb számú ménlovakat közvetlenül a a tenyésztőktől vásárol, és ezeket ménesbirtokain felneveli, hogy ezekből részben a méntelepnél mutatkozó hiányokat pótolhassa, részben pedig a községeknek kedvezményes áron és részletfizetés mellett átengedhesse. De ez még mind nem elég, a kormány a lótenyésztés érdekében már most is többet tesz.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy az állami ménesekben nevelt mének eddigelé máshonnan szerzett mének által még alig pótolhatók. Az észszerű, célirányos átlagos lótenyésztés érdekében az országnak lótenyésztési kerületekre leendő felosztását kell életbe léptetni, hogy minden egyes kerületben az ezen vidéknek leginkább megfelelő lófaj tenyésztessék. Hazánk egyes vidékeinek éghajlati és talajviszonyai, ennek folytán a tenyésztési tényezők oly különbözők, hogy az egész országban egy és ugyanazon fajta lovat haszonnal tenyészteni nem lehet. Minden egyes vidéknek a megfelelő tenyészirányt meg kell határozni és ezen irány fenntartását biztosítani.

Kiváló érdemül tudható be a kormánynak, hogy ezen tenyészkerületeket nem elhamarkodva vagy rögtönözve állította fel; bevárta, míg a tenyészirány az egyes vidékekben látszólag a gazdaközönség saját belátásából, saját iniciatívájából keletkezett, csakis a jóakaró tanácsadó szerepét vállalta magára. A gazdaközönség szubjektív felfogása, mely a lótenyésztésnél oly nagy szerepet játszik, nem lőn megsértve, a lónevelés iránti kedv hathatósan elő lett mozdítva és ennek tulajdonítható, hogy a sok ferde irány, mely időközönként lótenyésztésünk észszerű fejlődését megakasztani igyekezett, mélyebb gyökeret nem vert és ösztönszerűen majdnem nyom nélkül eltűnt. Az angol tenyészirány megtalálta alkalmas talaját a

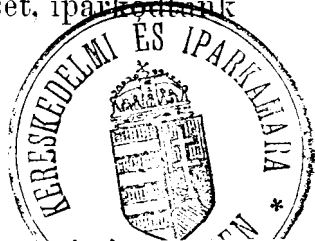
nagybirtokos uradalmain és a gazdagabb földekkel bíró vidékeken részben a kisbirtokosoknál is, anélkül, hogy a keleti faj ló tenyésztése, hol ez a homokos silányabb talajon, nemkülönben a hegyes vidékeken most már nélkülözhetetlennek bizonyult, az országból kiküszöböltetett volna. De hogy ezen tenyészkerületek fenmaradása és fejlődése biztosítva legyen, szükséges, hogy az állam nagyobb mennyiségű az egyes kerületeknek fajtulajdonait biztosan átörökítő ménlovak felett rendelkezze, miért is okvetlenül szükséges, hogy a fajok tiszta vérben tenyésztessenek vagy is az államméneselek fentartassanak, fejlesztesselek.

Lótenyésztésünk másik fogyatkozását a tenyészkanccák silány minőségében, mely az alacsony átlagértékben nyilvánul és melynek valószínű okait már fentebb kutattuk, véltük feltalálhatni. A kanccák minősége emelésére kell tehát törekednünk. A ménlovak kellő számban és kellő minőségben leendő használata kétségen kívül a tenyészkanccák minőségének biztos emelését fogja maga után vonni, de mindazonáltal czélszerű és óhajtható volna, hogy ezen haladás közvetlen intézmények által is elősegíttessék. Ily intézmények lehetnének oly kormány vagy törvényhatósági rendeletek, melyek az egyes megyék kancaanyagának osztályozását fogyanatosíttatná oly czélból, hogy csakis egészséges, tenyésztésre alkalmas kanccák bocsáttatnánek a ménnek, de legalább is az állami ménlovak alá. Hogy a gazdasági egyesületek által rendezendő kiállítások és kanca-díjazások e czél előmozdítását nagy mértékben elősegítenék, bővebb indokolásra nem szorul. Lótenyésztésünknek egyik fogyatkozására, t. i. lovaink lassu fejlődésére kell még röviden reflectálnunk. Utaltunk a német birodalom lóállományának sokkal nagyobb átlagértékére és ezen tünemény okaira.

Önként felmerül azon kérdés, vajjon a nyugati lófaj tagadhatatlan gyorsabb fejlődése, gyorsabb értékesíthetése folytán nem-e érdemelne meg, hogy nálunk ennek tenyésztésére nagyobb gond fordíttassék, sőt hogy ennek tenyésztésére fokozatosan áttérjünk? Válaszunk határozottan az, hogy nem! Még ha tekintetbe vesszük azt a körülményt, hogy a magas átlagérték nem mindig a tenyésztés jövedelmezőségének bizonyítéka, minthogy a lótenyésztésből eredő haszon a ló eladási árától és a nevelési és tartási költségek egymáshoz való viszonyától függ, ezen viszonyok pedig nálunk Magyarországon sokkal kedvezőbbeknek mondhatók, mint Németország-

ban úgy, hogy könnyen elképzelhető, hogy lótenyésztő gazdánk a csekélyebb átlagérték, de csekélyebb tenyésztési költségek mellett nagyobb jövedelmet huzhat tenyésztése után, mint a német gazda, ki tagadhatatlanul sokkal magasabb áron adja el lovát, de ellenben sokkal drágábban kénytelen azt nevelni. De, mondom, eltekintve ezen körülménytől, a keleti fajta tenyészirány nálunk úgy az éghajlati, mint a talajviszonyoknak nemkülönben a gazdasági rendszerünknek teljesen megfelel, míg a nyugoti fajta tenyésztése csakis helyenként, szórványosan találhatja az általa igényelt éghajlatot és talajt. A nyugoti hidegvérű ló a mostani tenyészirányában kulturállatnak nevezhető, ez fejlődéséhez bő tartást, istállózást, általában nagy gondozást igényel és ennek folytán a mi gazdasági viszonyainkba be nem illik. Tudjuk, hogy népünknel az ország legnagyobb részében a lótenyésztés még nagyon is primitív módon üzetik, a fiatal csikó gondozásban alig részesül, hanem sokszor magára hagyva és a véletlen esélyeinek kitéve szabadon üget a koci után órák hosszat; egy éves korában tavasszal kicsapják a legelőre, hol sokszor késő őszig szabad ég alatt az idő minden viszontagságainak kitéve élvezi szabadságát; és csakis három vagy négyéves korában kerül rendes istállóba és részesül az addig nélkülözött gondozásban. Ezt a keleti fajta ló türi és mellette fejlődik is, de ezen tartás mellett a nyugoti kulturállat alig maradhatna meg, vagy legalább elcsenevészne. Azért, hogy a nálunk meghonosult tenyészmeny fentartása mellett ily határozottan kardoskodunk, nem akarjuk kétségbe vonni azt, hogy a fentemlitett tenyészmen helyenkint és szórványosan nálunk is jogosultsággal bír, sőt haszonnal üzhető. Városaink emelkednek, iparunk és forgalmunk gyarapszik. Gazdálkodási rendszerünk mindinkább intenzívebbé válik és ennek folytán a nehezebb, lassubb, de erőteljesebb ígás lovak szükséglete évről évre nagyobbodik. Ily lovak tenyésztése ezen vidékeken indokolt és hasznos. Kormányunk és nagybirtokosaink ezt belátván, a nehéz ló tenyésztésére mindinkább kezdenek sulyt fektetni. A kormány nori és ardenni fajta lovakat tenyészt ménesbirtokain. Ezek részben ott a gazdaságban alkalmaztatnak, részben pedig mint tenyészmennek a mura- és rábaközi vidékek lóanyagát emelni, vannak hivatva. Nagybirtokosaink közül is sokan a nori fajta lótenyésztését előszeretettel üzik és náluk már nagyobb számú értékes anyag található.

Befejeztük az 1884. évi lóösszeírás ismertetését. iparkodtunk

tárgyilagosan megvilágítani lótenyésztésünk állapotát és a követendő tenyészirányt; kimutattuk, hogy a haladás feltételeit bírjuk, hogy tehát a tenyésztés fejlődése, emelése gazdaközönségünk kezébe van téve. Kötelességünknek tartjuk még reá utalni, hogy tenyésztésünk fejlesztése az egész országra nézve kiváló fontossággal bír; ha nem haladunk, félő, hogy más országok az általunk eddig elfoglalt helyet elhódítani iparkodni fognak. Ismerjük Oroszország lóállománya nagyságát, tudjuk, hogy csak lovaink jobb minősége biztosítja eddigelé nekünk a külföldi piacokat, Oroszország már most is sok helyen versenyez velünk; ha lótenyésztésünk a mai fokon megáll, nem fejlődik, nem emelkedik, Oroszország mireánk nézve nemcsak félelmes, de vészthozó versenytárssá válhatik. Az észszerű célirányos haladás legyen továbbá is jelszavunk. Tegye mindenki kötelességét, ne várjunk mindent a kormánytól, mely a mostani válságos illőkben még egy ily fontos állattenyésztési ágnek emelésére sem leendő képes az államháztartást az eddiginél nagyobb összegekkel terhelni. A gazdaközönség van hivatva saját jól felfogott érdekében a tenyésztés emelésére első sorban hatni az által, hogy követni fogja a kiállítás alkalmából illetékes tollból eredő azon jelszót, melyszerint *a megfelelő tartás* és felnevelés nélkülözhetlen kiegészítő részét képezi azon jó vérnek, mely Magyarország lótenyésztésének megbecsülhetlen kincsét képezi, s ha ezen elv általános elterjedést nyer tenyésztőink körében, akkor meg fogjuk érni országos lótenyésztésünk aranykorát.

Szamár- és öszvér-állomány.

Az utóbbi összeírás szerint volt:

szamár . . . . . 22,152 db.

öszvér . . . . . 741 „

összesen . . . . . 22,893 db.

1870-ben volt pedig . . . 29,863 „

a csökkenés tehát . . . 6,970 „

A vidékek szerint volt:

csik 1 □ kilométerre

Dunáninnen . . . . . 6,164 db.

0·10 db.

Dunántúl . . . . . 5,654 „

0·12 „

Tiszaninnen . . . . . 3,213 „

0·08 „

Tiszántúl . . . . . 6,391 „

0·08 „

Erdély . . . . . 1,471 „

0·03 „

Az egész országban esik 1 □ kilométerre 0·08.

Hasonlitsuk össze a külföld hasonló adataival: esik 1000

V a n ö s s z e s e n lakosra

Magyarországban	22,893	1·70 drb.
Áusztriában	49,618	2·15 „
Franciaországban	398,130 számár 292,272 öszvér	690,402
Olaszországban	674,246 számár 293,868 öszvér	968,114
Spanyolországban	890,982 számár 941,653 öszvér	1.832,635.

Ezen adatok szerint Magyarországon a számár és öszvér-állomány igen csekély, pedig főleg az öszvérek tenyésztésére érdemes volna nagyobb súlyt fektetnünk, már csak azért is, mert annak értéke meglehetősen nagy, s mint szivós, kevés takarmányt igénylő hosszúéletű állat, különösen hegyi vidékeken, mint kiváló teherhordó állat, főleg hadászati szempontból kitűnő szolgálatokat tehet. Hogy mindazonáltal az öszvértenyésztésre nálunk még kellő gond nem fordított, az annak tulajdonítható, hogy a lónak ára nálunk relativ még mindig alacsony, s így azon előnyök, melyek az öszvértenyésztést külföldön, nevezetesen Francia-, Olasz-, Spanyolország- és Amerikában elősegítették, nálunk még nem léptek előtérbe.

Az összállományból a kisbirtokosok tulajdonában van 15,067 számár, 318 öszvér, vagyis 67·1%, a nagybirtokosok tulajdonában van 7,105 számár, 423 öszvér, vagyis 22·9%. Az összállomány becsértéke 517,002 frt. Átlag érték 22·58 frt.

Magyarország sertésállománya Horvát- és Szlavonország kivételével az 1884-iki állatösszeírás szerint a következő:

V i d é k	Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában				
	kan	kocza	süldő	malacz	összesen
d a r a b s z á m					
I. Dunáninnen . .	16,604	316,244	330,675	300,741	964,264
II. Dunántul . . .	12,542	317,798	333,773	356,895	1.021,008
III. Tiszáninnen . .	10,330	176,300	186,896	234,184	607,710
IV. Tiszántul . . .	33,775	444,766	508,788	631,656	1.618,985
V. Erdély	9,466	175,261	172,140	234,805	591,672
Országos összeg . .	82,717	1.430,369	1.532,272	1.758,281	4.803,639

1870-ben volt pedig összesen 3.573,531 darab, a szaporulat tehát 84-ig 1.230,108 drb.

A szaporulatot vidékenként a következő táblázat tünteti elő:

V i d é k	1870-iki összeírás szerint volt	1884-iki összeírás szerint volt	különbözet + vagy —	különbözet ‰-okban
I. Dunáninnen . . .	579,671	964,264	+ 384,593	+ 66·30
II. Dunántul	825,432	1.021,008	+ 195,576	+ 23·70
III. Tiszáninnen . . .	449,898	607,710	+ 157,812	+ 35·07
IV. Tiszántul	1.216,779	1.618,985	+ 402,206	+ 33·05
V. Erdély	501,751	591,672	+ 89,921	+ 17·92
Főösszeg . . .	3.573,531	4.803,639	+ 1.230,108	+ 34·42

A legnagyobb szaporulat, vagyis 66·30‰, Dunáninnen mutatkozik; melybe eső megyék közt első helyen szaporulat tekintetében Pestmegye áll 112‰-kal, mely rendkívüli szaporulat azonban nem annyira a tenyésztés emelésének, mint inkább Kőbánya sertésforgalmának tulajdonítható.

Az ezen vidék átlagszaporulatánál magasabb összeget csakis Bács-Bodrog (69·5‰;) és Trencsénmegye (69·40‰-kal) tüntetnek fel; ez utóbbi, valamint Pozsonymegye (50‰) nagy szaporulata valószínűleg a bécsi piacz közelségének s az elért magas áraknak a következménye. Hont, Zólyom és Nyitra megyékben a tenyésztés szintén nagyobb lendületet vett, mi kitűnik az ezekben beállott szaporulattól (vagyis 47, 34, 28‰).

Kedvezőtlenebb tenyésztési viszonyokat találunk Bars és Turóczmegyékben, hol a szaporulat csakis 11·8, illetve 11·3‰-ot tesz ki; határozott hanyatlás Liptó megyében mutatkozik 6·7‰-kal és végre szomorú képet nyújt Árvamegye sertésenyésztése, hol az apadás 26·8‰-ot tesz ki.

A dunántuli megyék szaporulata nem túl nagy, de mindamellett minden egyes megyére terjed ki.

Legnagyobb szaporulat mutatkozik Fehér, Sopron és Komárom megyében, 62, 53, 50‰-kal; míg ellenben a legkisebb szaporulat Somogy és Baranya megyében, 3·1, illetve 5·2‰-kal.

A dunáninnyi vidékbe eső megyék meglehetősen egyöntetű szaporulatot tüntetnek fel: apadás látszólag csak Heves megyében

állt be, mely körülmény azonban e megye területe kisebbedésének tulajdonítható.

A tiszántuli megyék közül nagyobb szaporulat mutatkozik Torontál, Csongrád, Temesmegyében. Békés, Csanád és Szatmár-megyében is kielégítő a szaporulat, míg ellenben Szabolcs és Bihar-ban apadás állt be, az elsőnél 4·8, az utóbbinál 8·6%-kal.

Az erdélyi megyékben nagy hullámzások észlelhetők. Mig Besztercze-Naszód, Torda-Aranyos, Hunyad és Brassó megyék a sertésstenyésztés terén örvendetes haladást tanusítanak és Kolozs, Szeben, e vidék szaporulatának átlagát jóval túlhaladják, addig Kis-Küküllőmegye sertésstenyésztésének mérve nem változott, Háromszék megye 2%-nyi apadást, Maros-Torda és Nagy-Küküllő-megyék ellenben nagymérvű, vagyis 13, illetve 27%-nyi apadást tüntetnek fel.

A tenyésztési szempontból fontos arány kan és koezák között következőkép oszlik meg az országban:

Esik 1 kanra	koeza
az egész országban	17·3 drb.

Vidékek szerint:

Dunáninnen	19·0 „
Dunántul	25·3 „
Tiszaninnen	17·1 „
Tiszántul	12·7 „
Erdély	18·5 „

Az arány ugy az egész országban, mint vidékek szerint elég kedvezőnek mondható, Turóc, Brassó, Árva kivételével, mely megyékben 1 kaura 43, illetve 85·7, 52 koeza esik.

Sokkal kedvezőtlenebb az arány koeza és malacz közt, mint-hogy 100 koezára 122 malacz esik.

Vidékenként az arány következő:

Dunáninnen	100 koezára 95·1 malacz
Dunántul	„ „ 112·5 „
Tiszaninnen	„ „ 132·9 „
Tiszántul	„ „ 142·0 „
Erdély	„ „ 134·0 „

A megyék közül különösen Liptó, Árva, Vas emelendők ki, mint olyanok, melyek az országos átlagot el nem érik; míg ellen-

ben Fehér, Győr, Tolna, Veszprém, Bereg, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Arad, Békés, Bihar, Csongrád, Szabolcs, Szatmár, Szilág, Ugocsa, Hunyad és Torda-Aranyos az átlagot jóval felülmulják; ezek között is első helyen áll Békés és Torda-Aranyos, a hol ugyanis 100 koczára 212, illetve 239 malacz esik.

Hogy ezen kedvezőtlen arány észlelhető, annak daczára, hogy a koczaszaporulat az országban oly nagy, onnan ered, hogy különösen a kisbirtokosok, kiknek kezein pedig — mint azt később látni fogjuk — a sertés-anyag zöme van, nem tenyésztetik a sertést kedvök szerint, miután a legtöbb helyen konda-rendszer divik s a közös legelőre hajtott sertések száma korlátozva van.

Ennek folytán a malaczfogyasztás aránytalan nagy, s az arány kedvezőtlen volta könnyen magyarázható.

Áttérünk immár a sertés-létszámnak a területtel és a népességgel való összehasonlítására :

V i d é k	1 □ kilométerre	1000 lakosra
I. Dunáninnen	17·10	291·21
II. Dunántúl	22·95	387·57
III. Tiszáninnen	14·93	315·20
IV. Tiszántúl	19·67	429·35
V. Erdély	10·61	283·91
Országos átlag	17·18	349·90

Az itt feltüntetett vidékenkénti átlagok azonban az ország egyes részeiben folytatott sertésenyésztés mérvének teljes hű képét nem nyújtják, mert a különbségek az egyes megyékben roppant nagyok. Így p. o. míg Máramaros megyében, Árva- és Liptóban egy □ kilométerre 3·70, 4·60, illetve 5·31 drb sertés esik, addig Csongrád, Csanád és Hajdu megyékben ugyanazon területre 30·65, 33·45, illetve 36·05 drb esik.

Érdekesnek látszik a fentebb közölt számokat a külföld néhány államának hasonlító adataival összehasonlítani :

	Létszám <i>egészben</i>	☐ kilom. esik
Ausztria	2.721,541	9·1 darab
Olaszország	1.163,916	3·9 „
Franciaország	5.565,620	10·5 „
Angolország és Írhon	2.863,488	9·1 „
Egyesült-Államok	47.681,700	5·1 „
Németország	9.205,791	17·0 „

Ezen adatokból kitűnik, hogy Magyarország az itt felsorolt államok között az első helyet foglalja el; ha azonban csakis a létszámot tekintjük, az arány változik, a mennyiben utóbbinál első helyen az Egyesült-Államok állanak, melynek sertés-állománya többet tesz ki, mint az összes felsorolt európai államoké, mely körülmény továbbá azt is bizonyítja, minő fölényben van Amerika sertés-tenyésztés tekintetében a többi államok felett.

Hasonlítsuk össze a sertések számát a népességgel :

Esik Magyarországon	1000 lakosra	349·90 sertés
Ausztriában	„ „	123·00 „
Olaszországban	„ „	41·00 „
Franciaországban	„ „	154·00 „
Anglia és Írhonban	„ „	112·00 „
Németországban	„ „	174·00 „

Érdekesnek látszik ezen összehasonlításokat még szomszédjainkra, t. i. Romániára és Szerbiára is kiterjeszteni, mely államok tudvalevőleg sertés-tenyésztés tekintetében versenytársaink.

Szerbiában van egészben a 79-iki összeírás szerint 1.678,500 darab; esik egy ☐ klm-terre 34·6; 1000 lakosra 998 drb.

Romániában van egészben 836,944 sertés: esik egy ☐ klm.-re 6·3; 1000 lakosra 167 darab.

Meg kell jegyeznünk, hogy a rendelkezésre álló adatok Romániát illetőleg 1873-ból származnak; több mint valószínű, hogy a sertés-létszám azóta nagy mértékben szaporodott.

A mi a kis- és nagybirtokosok tulajdonában levő sertés-állomány közti különbséget illeti, álljanak itt a következő adatok :

	kan	kocza	süldő	malacz
Kisbirtokosok tulajdonában	51,151	1.038,584	1.082,713	1.197,500
Nagybirtokosok tulajdonában	31,566	391,785	449,559	560,781
Összesen kisbirtokosok tulajdonában . . .			3.369,998 darab.	
„ nagybirtokosok „ . . .			1.433,691 darab.	

Ebből kitűnik, hogy a sertésállomány 70·2%-a a kisbirtokosok; 29·8%-a a nagybirtokosok kezén van.

Ezen arány vidékenként a következő %-ban oszlik meg:

V i d é k	Kisbirtokosok	Közép- és nagybirtokosok
I. Dunáninnen	67·45	32·55
II. Dunántúl	77·58	22·42
III. Tiszáninnen	66·35	33·65
IV. Tiszántúl	67·00	33·00
V. Erdély	74·25	25·75
Összesen	70·15	29·85

Esik 100 koczára :

kisbirtokosoknál . . . . . 115 malacz,

nagybirtokosoknál . . . . . 143 malacz.

Ezen számokból az tűnik ki, hogy a kisbirtokosok nem nevelnek annyi sertést, mint a nagybirtokosok, mert — mint azt már előbb felemlítettük — előbbieket nem tarthatnak annyi sertést, a mennyit akarnak, hanem a mennyit lehet, vagy a törzsállomány kiegészítésére szükségeltetik.

Vidékenként részletezve esik egy kanra kocza :

	Kisbirtokosoknál	Nagybirtokosoknál
Dunáninnen	17·9	21·5 drb
Dunántúl	31·1	14·5 „
Tiszáninnen	24·2	9·7 „
Tiszántúl	23·4	7·2 „
Erdély	21·0	13·3 „
Összesen átlag	20·3	12·4 drb.

Áttérünk immár a sertés-állomány becsértékének ismertetésére, mely 75.471,611 forintot tesz ki.

Az átlagérték darabonként az egész országban . . .	15·71 frt.
„ „ „ Dunáninnen	16·84 „
„ „ „ Dunántúl	14·83 „
„ „ „ Tiszáninnen	15·33 „
„ „ „ Tiszántúl	16·23 „
„ „ „ Erdély	14·13 „

Átlagértékek kis- és nagybirtokosoknál:

	kan	kocza	süldő	malacz
kisbirtokos	27·63	22·64	16·00	5·84
nagybirtokos	39·62	28·86	20·66	7·76

Esik 1 □ kilométerre 270·04 frt, egy lakosra 5·49 frt; hasonlitsuk ezen adatokat össze, a külföldi, államok hasonadataival. A sertések átlagértéke a német birodalomban 52 márkát vagyis 31 frt 20 kr. tesz ki, azaz kétannyi mint nálunk. A sertésállomány összértéke 476·7 millió марка = 286 millió forint, nagyobb tehát a mi állományunk értékénél 210 millió forinttal.

Németországban 1 □ kilométerre 881·7 марка azaz 529 frt esik. Egy lakosra 10·4 марка azaz 6 frt 24 kr. Érdekesnek tartjuk ezen adatokat a legujabbi amerikai adatokkal összehasonlítani. Az Egyesült államok sertéseinek átlagértéke 1886-ban január hó 1-én kitett 4 dollár 25 cent., vagyis 10 frt 62 krt, tehát 5 frt 10 krral kevesebbet mint a mi sertéseink átlagos értéke. A sertés-állomány a legutóbbi becslés szerint 46 millió darabra tehető, ennek értéke 196·6 millió dollár, vagyis 471·5 millió frt.

Az egyesült államok e szerint nemesak kiváló nagy állományuk, hanem sertéseik alacsony átlagértékénél fogva is legveszélyesebb versenytársaink.

Felemlitendőnek véljük, hogy az Egyesült államok sertéske-reskedése azáltal, hogy az európai államok nagyrésze az amerikai sertéshust kitiltotta, úgy mennyiség, mint jövedelmezőségre nézve hanyatlani kezd, mi legjobban abból tűnik ki, hogy a létszám nem emelkedik, s az átlagérték határozottan hanyatlik; ez utóbbi az utolsó évben 77 centre, vagyis majd 2 frtra rugott.

Mint már első közleményünk bevezetésében említettük volt, sertéseink számát nem ismertük, legutóbb csak az orsz. stat. hivatal részéről 1870-ben irattak össze, azóta tehát a sertésállományban nagy szaporulat állott be, mely azonban tényleg csekélyebb, mert az 1870-iki összeírás télen eszközöltetett, mely időszakban tudvalevőleg a házi szükségletre hizott sertések, melyeknek száma pedig a nagymérvű sertéshus fogyasztása folytán nálunk jelentékeny, már nagy részben leölettek, míg ellenben az 1884-iki összeírás őszzel eszközöltetett s a hizósertések nagyobb része az állományban befoglaltatik. Mindazonáltal meglehetősen nagy szaporulat konstatálható, mely első sorban a nagyobb külföldi kereslet-

ben és kivitelben leli indokolását. Ezen kedvező kereslet folytán a sertéshus árak ugyanis utóbbi években nagy mérvben emelkedtek, mely körülmény a gazdák figyelmét a sertéstenyésztés felé terelte. Nem hagyható figyelmen kívül azon igen fontos intézkedés sem, mely sertéstenyésztésünk emelésére hathatós befolyással volt, t. i. a kőbányai sertéspiacz létesítése s ezzel kapcsolatban a sertésvesztegelde felállítása, mely a 80-as évek elejére esik s mely intézménynek az említett piac részben világszerte terjedő hírnevét köszönheti. Igen természetes tehát, hogy akkor midőn ezen piac létesítése folytán a magyar sertés a külföld előtt újabb jó hírnévre tett szert s az árak mint p. o. 1882-ben kilogrammonként 60 krra emelkedtek s Kőbánya sertésforgalma körülbelül 600,000 db-ra rugott, a gazdák a sertéstenyésztésre mindinkább súlyt fektettek. Mi ennek természetesebb következménye, mint a sertés-állomány nagymérvű szaporulata.

A sertéstenyésztést egyáltalában jó kereskedelmi konjunkturák, s az őszi vetések jó termése nagyban elősegítik, de ugyan-ezen faktorok ellenkezője gyorsan meg is ronthatják. Hogy minő befolyással lehetnek a kereskedelmi konjunkturák, továbbá az árak a sertéstenyésztésre, erre nézve érdekesnek látjuk sertéskereskedésünk forgalmát az utóbbi 5 év lefolyása alatt, a kőbányai sertés-hizlaló részvény-társaság évi jelentései alapján rövid vonalakban vázolni. Az 1881-iki év elején mindjárt élénk kiviteli kereslet uralkodott, minek következtében az árak emelkedtek, és, mert az eleség is olcsó volt, mindenki iparkodott hizóképes sertés-állományát lehetőleg szaporítani. Ennek természetes következménye az volt, hogy a nagy sertésvásárokon minden félig-meddig hizalásra alkalmas sertés gyorsan és a legmagasabb árak mellett elkelt és hogy egy évesekért 45—70 frtot, 2 évesekért pedig 60—90 frtot kellett páronként fizetni. A kőbányai piac 1881. évi forgalma mintegy hetvenöt millió forintot tett ki. A felhajtott darabok száma 673,561 volt. A közép árak nehéz és könnyű sertésnél következőleg alakultak: a nehezeknél kilogrammonként legmagasabb ár márcziusban 60 kr., júliusban 51 kr.; a könnyű kilogrammonkénti legmagasabb ára márcziusban 59 kr., januárban 52 kr.

Az 1882-ik év elején használható érett magyar áruban oly rendkívüli szűk készletek voltak, mint a milyenek 10 év óta nem tapasztaltattak; eme készletek később olyannyira lepadtak, hogy

azok csakis már hizlalásba fogott sertésekből álltak, s mi kész áru kiányában a külföld keresletének nem tehetünk eleget. Ily körülmények között a nehéz magyar fajta árai folyton emelkedtek, úgy hogy április végefelé első minőségű áruért kilogrammonként 67—67½ krt, csekélyebb minőségűért pedig 62—64 krt kellett fizetni.

Ezen rendkívüli körülmények és üzleti viszonyok szülték azt a visszás helyzetet, hogy a külföld, különösen Németország, mivel a kőbányai piacz magas árai a magyar árut az ottani piacokon versenyképtelenné tették, a kőbányai piaczot mellőzte és a sokkal olcsóbb osviecimi és hamburgi piaczot látogatta, mert az ottani vásárokon, habár a mi sertésfajtáinknál csekélyebb minőségű, de igényeinek mégis megfelelő sertéseket talált.

A kőbányai piacz 1882. évi forgalma mintegy 66 millió forintba rugott, tehát 9 millió forinttal kevesebbre, mint 1881-ben. A felhajtott darabok száma 524,796 volt; vagyis 148,765 darabbal kevesebb, mint 1881-ben.

A közép árak nehéz és könnyű sertésnél következőleg alakultak: a nehezeknél kilogrammonként a legmagasabb ár áprilisban 66·4 kr. és a legalacsonyabb ár júniusban 58·2 kr.; könnyűknél kilogrammonként a legmagasabb ár áprilisban 64·8 kr. és a legalacsonyabb ár januárban 57·6 kr.

Az 1883-ik év a legszebb kilátások mellett vette kezdetét; márczius első felében azonban ezen kedvező viszonyok rosszabbra fordultak, mert az orosz sertések bevitele Németországba ismét megengedtetett. Nehéz fajták árai csak gyengén tartották magukat, könnyű sertéseké pedig — kereslet hiányában — csökkentek. Márcziusban azonban az amerikai serteshús és termékek Németországból ki tiltatván, a sertéskereskedés nálunk ismét élénkült s az árak emelkedtek. Minthogy azonban a felhajtás rendkívüli nagy volt, amennyiben a sertésállomány Kőbányán április 27-én 104,747 db-ra emelkedett, mely magasságot sem azelőtt sem azóta el nem érte, az üzlet csak lanyhán folyt, ehhez járult még, hogy a hizott sertések iránti kereslet is csökkent, úgy hogy az árak az év zártával kgmmonként 13 krnyi csökkenést tüntettek fel; hogy ezen körülmény a sertésenyésztőkre nézve mily káros befolyású volt, az bővebb indokolást nem igényel. Ha ezen veszteség kútforrását kutatjuk, be kell vallanunk, hogy annak részben magunk vagyunk az oka, amennyiben gazdáink ahelyett, hogy mentől több kereset és így in-

kább piaczképes, de olcsó sertést termelnének, drágán nem mindig keresett anyagot tenyésztének és azt tulságos áron akarják értékesíteni, szóval az általános versennyel és viszonyokkal nem számolnak.

A kőbányai piacz forgalma 1883-ban mintegy 65 millió forintra rugott. A felhajtott darabok száma 589.180 volt, tehát 64,387 darabbal több mint 1882-ben. A közép árak nehéz és könnyű sertéseknél következőleg alakultak: a nehezeknél kilogrammként a legmagasabb ár januárban 62.9 kr. és a legalacsonyabb ár decemberben 49.3 kr.; a könnyűeknél kilogrammonként a legmagasabb ár januárban 61.5 kr. és a legalacsonyabb ár decemberben 50.2 kr.

Az 1884. év a sertésenyésztőkre nézve a lehető legkedvezőtlenebb volt, a mennyiben az árak oly alacsonyak voltak, hogy alig fedezték a termelési költségeket. Gazdáink ugyan az első évben azt tapasztalván, hogy sertéseiket a kellő áron nem értékesíthetik, a helyett, hogy olcsóbban többet termeltek volna, a tenyésztéssel felhagytak, úgy a tenyészanyag létszámát redukálták. Az árak augusztus havától kezdve az év végéig folytonosan csökkenő irányt követtek s az év elején mutatkozó 50 krról 45 krra szálltak alá.

Kivitelünk márcziustól egész augusztusig pangott. Ekkor nagyobb kiviteli szükséglet állott be, mely ezen időtől kezdve folytonosan emelkedett és október havában a kivitt sertések mennyisége a legmagasabb számot érte el. A kivitel élénkülésével az árak emelkedését remélték a termelők, ez azonban a kínálat és kereslet közti aránytalanság miatt, a mennyiben a kész jószág egyszerre került piacra, nem következett be. Végre midőn a száj- és körömfájás Kőbányára behurczoltatott és Németország, valamint Szászország a magyar sertések kivitelét teljesen betiltotta, a sertésüzletben valóságos válság állott be, mely addig tartott, míg kormányunknak sikerült a magyar sertések kivitelét, habár a legszigorubb állategészségrendőri intézkedések mellett, kieszközölni.

Ily körülmények között a Kőbányáról külföldre kivitt sertések száma az előző évhez képest 38,898 darabbal csökkent. Kivitelünk ily jelentékeny apadása abban leli magyarázatát, hogy Németország tapasztalván azt, miszerint a sertésenyésztés okszerűen gyakorolva haszonnal jár, azon évben még nagyobb intenzivitással folytatta, ebben jó termése is hathatósan elősegítette ugyannyira, hogy ab-

ban a helyzetben volt, miszerint nemcsak saját szükségletét fedezhette, de oly piacokat keresett fel termékeivel, melyek szükségleteiket előbb a magyar piacról fedezték. Piacunkat Németország ez évben is csak akkor látogatta, mikor neki áraink megfelelték és jó zsirfajta sertésekre volt szüksége.

Az 1884-ik évi forgalom mintegy 54 millió forintba rugott. A felhajtott darabok száma 528,265 volt. Tehát 60,915 darabbal kevesebb mint 1883-ban.

A nehéz és könnyű sertés közép árai a következőleg alakultak: nehezeknél kilogrammonként a legmagasabb ár márcziusban 52·5 kr. és a legalacsonyabb ár novemberben 45·1 kr.; könnyűeknél kilogrammonként legmagasabb ár áprilisban 53·1 kr. és a legalacsonyabb ár decemberben 44·3 kr.

Az 1885-ik évi sertés üzlet élénken kezdődött, s az árak emelkedő félben voltak, midőn márczius 1-én Németország állategészségrendőri ürügy alatt a magyar sertések bevitelét bizonytalan időre betiltotta. Hogy Németország, eme főfogyasztónk, elzárkozása folytán reánk háramló veszteség minő nagy volt, az bővebb magyarázatot nem igényel, mint annak felemlítését, hogy az árak ez időtől kezdve július végéig folyton csökkentek és 46 usque 47 krajczárról 37 kr.-ra szálltak alá, mert egyedül a bécsi és belföldi fogyasztásra voltunk utalva, s készletünk, mely az év elején 52,600 darabot tett ki, 100,000 darabra szaporodott fel.

Németország hat havi elzárkozás után végre a határt megnyitotta, minek folytán az üzlet igen élénk volt, s az árak az év elején jegyzett magasságot érték el.

Az árak tehát az előző évhez képest apránként ismét 5 kr.-ral csökkentek, vagyis az árcsökkenés a lefolyt utolsó két évben meghaladta apránként a 10 krt.

Igen természetes, hogy e jelentékeny árcsökkenés mezőgazdáinkat is súlyosan érintette. Igazolja ezt azon körülmény, hogy a sovány sertések ára csaknem s korábbi árnak felére csökkent.

A kőbányai piac 1885-ik évi forgalma mintegy 49 millió forintba rugott. A fölhajtott sertések száma 567,950 darabot tett ki.

Nehéz és könnyű sertések középárai következőleg alakultak: a nehezeknél kgr. legmagasabb ár januárban 47·1 kr., legalacsonyabb ár júliusban 37·1 kr.; könnyű kgr. legmagasabb ára szeptemberben 47·7 kr., legalacsonyabb ára júliusban 38·1 kr.

Az előzőekben sertésforgalmunknak az utóbbi öt esztendőben tapasztalt főbb mozzanatait röviden ecseteltük, s sikerült némileg bebizonyítani ama állításunkat, hogy mennyire függ sertés-tenyésztésünk a kereskedelmi konjunkturától, sajnos, főleg azonban Németországtól. Kiviláglik továbbá az előzőkből, hogy gazdáink nem fektetnek elég súlyt a hustermelésre, hanem inkább a zsir produkálására. Pedig a hussertések tenyésztése, mint azt Németország, Anglia és Dánia példájából látjuk, igen jövedelmező, különösen ott, a hol a gazdasági szeszgyárak és tehenészetek hulladéakai értékesíthetők. Nálunk erre nézve a felvidék igen alkalmas volna, miután a hussertés tartása olcsóbb, értékesíthetése biztos, fejlődése gyors.

Mint láttuk, főfogyasztó piacunk Németország, az ottani piaci árak s a szabad kivitel sertés-kereskedelmünkre és tenyésztésükre döntő befolyást gyakorolnak; a német határ elzárása egyenlő sertés-kereskedésünk és tenyésztésünk pangásával.

Az amerikai sertéshus kitiltása folytán a sertés-tenyésztés Németországban jövedelmezőbb lett; ott a sertés-tenyésztést ok-szerűen üzik, sok piaczképes árut termelnek és saját szükségletüket különösen hússal képesek fedezni, sőt a kivitelben is figyelemre méltó részt vesznek.

Hogy Németország sertés-állománya az utolsó tíz év alatt mennyire szaporodott, azt a statisztikai adatokból leginkább láthatni, melyek szerint 1873-ban a sertés-állomány 7.124,088 darab-ból állott, míg 1883-ban már 9.205,791 darabra emelkedett, a szaporulat 10 év alatt több mint 2.081,703 darab.

Németország első sorban közvetve árt azáltal, hogy szomszéd államok piacait nagy mértékben befolyásolván, minket azokból részben leszorított; másodsorban azáltal, hogy a sertések be- és kivitelére vonatkozólag magát konvencziókkal nem köti le, a határt előttünk tetszés szerint elzárja, a termelőket a verseny alól felszabadítja, s azt csak akkor nyitja ismét még, midőn bennünket, illetve zsirsertéseinket nem nélkülözheti.

Mi a főszó, mint már több ízben hangsúlyoztuk, eddigelé a zsirsertések termelésére fektettük; de minthogy az amerikai zsir a német piactól kitiltva nincsen, termékeink nagy concurrentiára találhatnak.

Törekednünk kell Németországban oly áruval lépni fel, mely-

nél a tengerentuli államok versenyétől tartanunk nem kell; ezt elérhetjük azáltal, hogy hazánkban ott, a hol a helyiviszonyok kedvezők, ott a hol az intesivebb gazdálkodás nagy mennyiségű és olcsó tápot nyújt, a hussertés tenyésztését honosítjuk meg és ezen sertésekkel iparkodjunk a német piacokra jutni. Legfőbb versenytársunktól az Egyesült-Államoktól e téren félnünk nem kell, mint-hogy sertései és ennek terményei ki vannak zárva. Hogy pedig mi Magyarországon olcsóbban tenyészthetjük a sertést, mint Németország, az már a két állam sertéseiknek átlagértékéből is kitűnik. A hussertés tenyésztése pedig ott, a hol indokolva van, nem jár több költséggel, mint a zsirsertés tenyésztése. Nem lehet tagadni, hogy ezen hangsúlyozott tenyészirányváltozás nem mindenütt és nem minden gazdaosztálynál javasolható. Minden egyes talajnemnek meg van a rajta legjobban és legolcsóbban tenyésztő állatfajtája. Az alföld mély diluvialis földjén a mangalicza honos, ezt más fajtával kiszorítani nemcsak hogy nem lenne czélszerű és indokolt, hanem talán majdnem kivihetlen. Az oda telepített hussertés a klimatikus viszonyokat csak nehezen bírná meg, nyáron a melegtől, télen a hidegtől szenvedne; de ha meghonosulna is, a legnagyobb valószínűség szerint, a legelő és zsirdús szemtáplálék mellett jellegét elvesztené és zsirsertéssé fajulna el. Nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy kisbirtokosaink, kiknek birtokában pedig — a mint már láttuk — sertéseink 70⁰/₁₀₀ — van a sertést kiválóan zsirja kedvéért tenyésztik. Az egyes család egész évi zsirszükségletét a télen ölt sertése szolgáltatja, ezen zsiradék a magyar háztartás nélkülözhetlen, semmi által sem pótolható kelléke, a szalonna pedig a gazdának az egész munkaidőn át legkedvesebb és legszükségesebb eledele; a zsirsertés ennek folytán azon hasznos házi állat, a mely még a legszegényebb háztartásnál is nélkülözhetlen. De ezeknek daczára, még Magyarországon marad elég tér, a melyen a hussertés haszonnal és olcsón tenyészthető, és ez a nagybirtokon az ország hegyesebb vidékein, nemkülönben az intesivebb gazdálkodást űző többnyire kevésbé gazdag talajjal, kevésbé dus legelővel és kevésbé zsirtartalmu növényekkel bíró megyékben. Itt különösen, ha az ott létező gazd. szeszgyárak és a sok helyen már értesített tehenészetek hulladékait értékesíteni törekszünk, bő alkalom nyílik a hussertés tenyésztésére. De a tenyészirány változtatásán kívül van még egy fontos tényező, mely nagy horderővel bír, s ez

az állategészségügyi rend és intézmények fejlődése, mely a mai viszonyok közt arra van hivatva, hogy kivitelünket bezárólag biztosítsa.

A mostani gazdasági védrendszer mellett ugyanis minden állam, főleg azonban Németország arra törekszik, hogy terményeit lehetőleg magas árak mellett értékesítse, másokét pedig kizárja, erre pedig a sertéskereskedésnél állategészségügyi szempontok szolgálnak ürügyül, nekünk tehát első sorban arra kell törekednünk, hogy állategészségügyi intézkedéseink minden tekintetben kifogástalanok legyenek. Hogy sertéseink egészségesek, az elismert tény, fiztora egyáltalán nem, borsóka nálunk alig fordul elő, mint az a kőbányai sertésvesztegelde vezetője által tett jelentésekből ismeretes. Kőbánya maga legnagyobb sertéspiacyunk! Ott pedig az óvintézkedések minden tekintetben teljesen kielégítőek, mely körülmény a külföld részéről is el lett ismervé. Ezen okoknál fogva előnyben vagyunk oly külföldi államokkal, nevezetesen Szerbia, Románia és Oroszországgal szemben, melyek szintén szállítanak Németországba sertéseket.

Sertéskereskedelmünkénél, jelesen kivitelünkénél, azonban nem csak Kőbányára, de a határszéli forgalomra is figyelemmel kell lenni, mert nem épen jelentéktelen azon sertések száma, melyek lábon hajtva a határt átlépik és gyakran magyar sertésekként kerülnek forgalomba olyan külföldi sertések, melyek hazai sertéseink hírnevét rontják. A kormány eme netán előforduló visszaéléseknek az által vél gátat vetni, hogy a sertések is csak marhalevél kíséretében áruhatók, vagy szállíthatók. A sertések járványos betegségeinek elfojtására vagy a betegség tovaterjedésének meggátlására az állami állatorvosok ügyelnek fel, kik a járványszabályrendelet végrehajtását ellenőrizik.

Ezzel bevégeztük röviden azt, mit sertés-állományunkról elmondani óhajtottunk; hogy minő kitűnő anyaggal rendelkezik a magyar gazda, azt a budapesti országos kiállítás alkalmával rendezett szeptember 1-sőtől 18-ig terjedt hizott- és tenyészsertés-kiállításon bemutatni és igazolni alkalma volt. A kilátások jövőre, tekintve az utolsó időben élénkült kivitelt, nem kedvezőtlenek, annál is inkább, mert az árak normalisak lévén, a verseny a külfölddel szemben megnehezítve nincs.

Állategészségügyi rendészetünk teljesen rendezett állapotnak

örvend, árpa és tengeri termésünk is jó volt, s így a sertésenyésztésre nézve kedvezőbb eredmény remélhető.

Magyarország *birka- és juhállománya* Horvát- Szlavonország kivételével az 1884-iki állatösszeírás szerint a következő:

Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában				
V i d é k	kos	a n y a		
		összesen	ezek közül	
			fejetik	nem fejetik
d a r a b s z á m				
I. Dunáninnen . . .	59,956	985,516	687,373	298,143
II. Dunántúl	59,267	1.005,061	225,448	779,613
III. Tiszáninnen . . .	39,471	627,243	489,050	138,193
VI. Tiszántúl	78,682	1.262,404	894,663	367,741
V. Erdély	71,136	973,943	749,492	224,451
Országos összeg . . .	308,512	4.854,167	3.046,026	1.808,141

Paraszt-, közép- és nagybirtokos tulajdonában				
V i d é k	űrű	tokjuh	bárány	összesen
d a r a b s z á m				
I. Dunáninnen . . .	406,984	296,831	439,190	2.188,477
II. Dunántúl	595,605	423,602	513,702	2.597,237
III. Tiszáninnen . . .	310,348	219,220	322,428	1.518,710
IV. Tiszántúl	440,949	354,820	547,455	2.684,310
V. Erdély	112,613	130,263	318,142	1.606,097
Országos összeg . . .	1.866,499	1.424,736	2.140,917	10.594,831

Az 1880-iki összeírás szerint volt pedig 9.252,123; a szaporulat e szerint 1.342,748 db. vagyis 14·4%.

1870-ben volt 13.760,760, az állomány csökkent tehát 70 óta 4.508,577 dbbal vagyis 34·1%-kal.

Az 1881-iki összeírás óta beálllott vidékenkinti szaporulatot a következő táblázat tünteti fel:

V i d é k	1880-ki összeírás szerint volt	1884-ki összeírás szerint volt	Külön- bözet + vagy —	Külön- bözet %-ban
I. Dunáninnen	2.176,778	2.188,477	+ 11,699	+ 0·50
II. Dunántúl	2.361,870	2.597,237	+ 235,367	+ 10·20
III. Tiszáninnen	1.252,996	1.518,710	+ 265,714	+ 21·20
IV. Tiszántúl	2.177,667	2.684,310	+ 506,643	+ 23·26
V. Erdély	1.282,812	1.606,097	+ 323,285	+ 25·98
Főösszeg	9.252,123	10.594,831	+1.342,708	+ 14·51

Annak daczára, hogy a juhállomány vidékenkint általában szaporodott, az egyes megyék állományában nagy különbözetek észlelhetők és pedig:

Dunáninneri megyék közt: Trencsén megye 4%-nyi; Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun 6·6%-nyi; Bars 11·2%-nyi; Pozsony 11·5%-nyi apadást tüntetnek fel.

Dunántúli megyék közt csak kettőben találkozunk apadással t. i. Vasmegyében 4·8%-kal és Sopronmegyében 10%-kal. E vidéken a legnagyobb tenyészemelkedést Veszprémmegyében (24%-kal) és Mosonmegyében (47%-kal) tapasztaljuk.

A tiszáninneri megyékben a szaporulat általánosnak mondható; mely mégis a legcsekélyebb Borsodmegyében 5·95%; legnagyobb Szepes 41%; Bereg 50%; Zemplén 56%.

Tiszántúli megyékben csakis Csongrádmegyében tapasztalható, némi apadás t. i. 5·6%; Biharmegyében a vidék átlagán jóval alól álló szaporulat t. i. 5·4%, a többi megyékben ellenben örvedetes emelkedés konstataálható, mely Szatmármegyében 90 %-ot ér el.

Az erdélyi megyékben változás tekintetében igen nagy hullámzás észlelhető.

Csik, Nagy-Küküllő, de főleg Szeben, apadást tüntetnek fel; Alsó-Fehér, Fogaras, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, a vidék átlagán alatt álló szaporulatot, végre a többi megyék aránytalan, az átlagnál sokkal magasabb szaporulatot mutatnak.

A fentebb kitüntetett nagy különbségek valószínűleg onnan erednek, hogy az 1880. összeírás oly időszakban eszközöltetett, midőn a juhok nagy része már a havasokról visszahajtatott Romániába.

A kosok és anyajuhok közti arány általában elég kedvezőnek mondható. Az egész országban egy tenyészkosra 15 anyajuh esik.

Esik továbbá 100 anyára 44-1 bárány, mely számnál tekintetbe veendő azon körülmény, hogy az összeírás ősszel eszközöltetett, az elletés pedig rendszerint januártól márcziusig tart, s a fő bárányfogyasztás ép márcziustól szeptemberig terjedő időszakban történik. Elég legyen felemlitenünk nagy bárány-kivitelünket Bécsbe és Párisba, továbbá azon országszerte elterjedt jelentékeny bárányfogyasztást, mely husvét táján tapasztalható.

Valószínű tehát, hogy valóságban 100 anyára nem 44, hanem jóval több bárány esik.

Végül felemlíthető, hogy az utóbbi összeírás alkalmával több vidéken nagymérvű báránydög uralgott, mely a fenti arányszámra mindenestre befolyással volt.

Már közleményünk előszavában felemlítettük, hogy az adatok gyűjtésénél figyelmünket kiterjesztettük arra, hogy mely vidékeken fejetnek az anyák? Ezen adatok beszerzése nagy érdeklődéssel bir különösen a felvidéken, hol a lakosság nagy részének táplálkozását a juhtej, sajt, túró képezik; továbbá tudjuk, hogy ezen termékekből az egész országban meglehetősen fogyasztásunk, s már is jelentékeny kivitelünk van.

E szerint a különböző vidékeken a fejetési arány a következőleg alakul:

Dunáninnen fejetik az anyák	. . .	69.6 ⁰ / ₀ -a.
Dunántúl	" " "	. . . 22.4 ⁰ / ₀ -a.
Tiszaninnen	" " "	. . . 77.9 ⁰ / ₀ -a.
Tiszántúl	" " "	. . . 70.9 ⁰ / ₀ -a.
Erdély	" " "	. . . 76.9 ⁰ / ₀ -a.

A legkisebb százalékszám a Dunántúli megyékben található, a mi onnan ered, hogy ott a kisbirtokosok juhállománya csekélyebb, a nagybirtokosok pedig eddigelé inkább gyapjura dolgoztak.

Ezek után áttérünk a juhállománynak a területtel és népességgel való összehasonlítására.

Vidék	1 □ kilométerre			1000 lakosra	
	d	a	r	a	b
I. Dunáninnen	38.93	.	.	.	660.90.
II. Dunántúl	58.38	.	.	.	985.83.
III. Tiszáninnen	37.31	.	.	.	787.70.
IV. Tiszántúl	32.61	.	.	.	711.91.
V. Erdély	28.82	.	.	.	770.68.
Átlag	37.90	.	.	.	771.80.

Ebből kitűnik, hogy a dunántúli megyéknek van aránylag a legmagasabb juhállományuk.

Hogy minő nagy különbözetek léteznek e tekintetben az egyes megyékben, erre nézve érdekesnek látjuk feltüntetni, hogy míg p. o. Ungban 1 □ kilométerre nem egészen 8, Beregben 10, Mármaros és Ugocsában 11 juh esik, addig 12 megyében az arány 50—85 közt változik, két megyében pedig, u. m. Hajdú és Fehérmegyében 1 □ kilométerre 100, illetve 110 birka esik.

Hasonlítsuk össze e számokat a külföld hason adataival.

Van összesen :	Esik 1 □ kilo- méterre juh :
Magyarországban . . . . . 10.594,831 drb.	. . . 37.9 drb.
Ausztriában . . . . . 3.841,340 „	. . . 12.8 „
Olaszországban . . . . . 8.596,108 „	. . . 29.0 „
Franciaországban . . . . . 22.516,084 „	. . . 42.6 „
Angolországban . . . . . 30.239,620 „	. . . 96.0 „
Németországban . . . . . 19.185,362 „	. . . 35.5 „
Egyesült-Államokban . . . 48.322,331 „	. . . 3.8 „

Ezen adatokból kitűnik, hogy mi a harmadik helyet foglaljuk el, azonban még távol állunk attól, hogy Angolországot, még ha a minőségtől s a test átlagsúlyától eltekintünk is, utólérjük. Franciaországban a juhállomány az utóbbi években nagy mértékben fogyott, a mi az utóbbi időben tapasztalható, mivelés alatt álló földek földarabolásának tulajdonítható; valószínű tehát, hogy egy pár év múlva Franciaországot elérjük, s így az összes államok közt a második helyet foglaljuk el.

Összehasonlítva a népességgel, esik 1000 lakosra :

Magyarországban	771.80 drb.
Ausztriában	173 „
Olaszországban	302 „
Franciaországban	597 „
Angolországban	777 „
Németországban	424 „

A mi a kis- és nagybirtokos tulajdonában levő juhállomány közti különbözetet illeti, következő adatok merülnek fel :

Az összes állományból esik :

kisbirtokosokra	4.319,099 drb. vagyis 40.7%
nagybirtokosokra	6.275,732 „ „ 59.3%.

Ezen számokból kitűnik, hogy itt ellenkezőleg, mint a szarvasmarha, ló és sertéseknél, a juhállomány zöme a nagybirtokosok kezén van, mely körülmény igen természetes, minthogy a kisbirtokosok csak kevés legelővel rendelkeznek, míg a nagybirtokosok sok bő legelőjüket s erdei területüket a legeltetés folytán értékesítik.

A nagy és kisbirtokosok közti arány vidékek szerint igen különbözően alakul és pedig népesség, legeltetési és terület-felosztási viszonyokhoz mérten. Így p. o. a dunántúli megyékben, hol a népesség a legsűrűbb, ennek folytán a gazdálkodás intensivebb s a föld feldarabolása nagyobb mérveket ölt, legelők feltöretnek s más célokra használtatnak, a birkatartás a kisbirtokosra nézve majdnem lehetetlen ; ebből következik, hogy ezen megyékben a kisbirtokosok tulajdonában levő juhállomány nem, mint felemlítve volt, az összes állomány 40.7%-át, hanem csak 8.4 százalékát képezi. Ellenben, a hol a népesség gyéresebb, s a talajviszonyok folytán a legelők nem törethetnek fel oly mértékben, a kisbirtokosoknál az arány is kedvezőbbé alakul, így

Tiszáninnen az összállomány	30.3%-át képezi
Dunáninnen „ „	40.9%-át „

annak daczára, hogy ezen vidékbe esnek Pozsony és Nyitra népes és gazdaságilag előrehaladt megyék.

Tiszántúl, a hol a községi legeltetés még fentartatott, az arány a kisbirtokosoknál kedvezőbben alakul, úgy, hogy itt a birkaállomány felénél több, vagyis 51.6% ezek tulajdonában van.

Erdélyben végre, a havasi legelők hazájában, az arány a leg-

kedvezőbb, a mennyiben a kisbirtokosok tulajdonában az össz-állomány 84·5⁰%-a található.

Áttérünk ezek után a juhállomány becsértékére:

Ez 79.770,968 frtban állapittatott meg.

Az átlagérték: 7·53 frt az egész országban, vidékenkint:

Dunáninnen	7·52 frt.
Dunántúl	7·99 „
Tiszáninnen	7·48 „
Tiszántúl	7·85 „
Erdély	6·29 „

E szerint a legértékesebb juhállomány Dunántúl található.

Átlagértékek nagy- és kisbirtokosoknál:

	kos	anya	ürü	tokjuh	bárány
kisbirtokon . .	12·21	7·76	7·90	4·35	2·83 frt,
nagybirtokon . .	23·61	10·14	8·98	5·77	3·72 frt.

Átlagérték:

kisbirtokosoknál	6·49 frt,
nagybirtokosoknál	8·24 frt.

Ebből kitűnik, hogy a juhállomány legnagyobb része nemcsak a nagybirtokos tulajdonában van, de annak értéke is sokkal nagyobb, úgy hogy az összértékből:

kisbirtokra	35·1%, vagyis 28.037,293 frt,
nagybirtokra	64·9%, „ 51.733,675 frt esik.
Egy □ klm.	285·42 frt,
egy lakosra	5·81 frt.

Hasonlitsuk össze az itt kitüntetett adatokat a külföld hasonladataival.

A német birodalom juhállománya 19·2 millió drbot tesz ki, melynek összértéke 306·5 millió márka, vagyis 184 millió forint. Ezen értékből esik egy □ klm.-re 567 márka, vagyis 340 frt. A fejenkénti átlagérték 16 márka, vagyis 9 frt 36 kr.

Ezek szerint az állomány összértéke 100 millió frittal, az átlagérték 1 frt 83 krral nagyobb, mint nálunk, 1 □ klm.-re pedig 54 frt 58 krral több érték esik.

Az amerikai Egyesült-Államok ide vágó adatai az 1886. év január 1-én történt felvétel alapján rendelkezésünkre állanak; minthogy a tengerentuli államok versenye mindinkább érezhetővé válik, érdekesnek tartjuk ezen számokat itt közölni és saját ada-

tainkkal összehasonlítani. Mindenekelőtt constatálnunk kell, hogy az Egyesült-Államok juhtenyésztése, daczára azon rendkívüli magas vámnak, mely Amerikában a gyapjura vettetik s melynek hivatása volt, sőt most is az, hogy a juhtenyésztést védje és emelje, az utolsó években rohamos hanyatlást tanusít. A juhállomány ugyanis 1885. január 1-én 50.362,243 darabot, 1886. január 1-én pedig 48 millió 322,331 darabot tett ki. Az egy évi apadás tehát 2.037,912 drb., vagyis 4%. Még nagyobb, s a létszám apadásával arányban nem álló csökkenés mutatkozik az összértéknél, mely ugyanis 85-hez képest 12%-nyi apadást tüntet fel s a mi az átlagérték nagy mérvű apadásának — fejenként 23 cent, vagyis 57.5 kr — tulajdonítható.

Az északamerikai államok is kezdik érezni az ausztráliai és délamerikai versenyt, az állomány összértéke kitesz ugyanis 92.4 millió dollárt, vagyis 230 millió frtot, tehát négyszerte többet, mint a mi állományunk összértéke; az átlagérték ellenben 1 doll. 91 cent, azaz 4 frt 74 krt, a mi átlagértékünknel 2 frt 76 krral csekélyebb.

Annak daczára, hogy a fent közlött adatokból a juhállományok 1881 óta beállott szaporulata tűnik ki, tagadni nem lehet, hogy az utolsó 20 évben a juhállományban nemcsak mi nálunk, hanem talán Anglia kivételével, a hol a juhhusfogyasztás folytán a termelés is megfelelően nagyobb arányokat öltött, Europa összes államaiban nagy mérvű apadás állott be.

Hazánkban 1857-ben 11.281.805 drb juh volt, 1870-ben 15.076 997 drb, tehát 33.6%-nyi szaporulat mutatkozott, míg 1880-ban már csak 9.252.123 drbból állt a létszám, a csökkenés tehát 41%-ra rug.

Ezen apadás főoka a gyapjuárának nagymérvű csökkenésében rejlik, mely az által idéztetett elő, hogy a birkatenyésztés Ausztráliában és Amerikában az ott található kedvező tényezőknél fogva nagy lendületet nyert. A juhlétszámnak azon államokban beállott nagymérvű szaporulatát következő adatok illusztrálják:

ÉszakAmerika Egyesült államaiban a juhlétszám volt 1850-ben 21.723.220, 1885-ben 50,360,243 drb.

Ausztráliában a juhállomány 1872-ben még 53.482.336 drbról 1882-ben 76.493.150 drbra emelkedett.

Visszatérve a hazánkat illető adatokra, láttuk, hogy juhállományunk 1857-től 1870-ig terjedő időszakban még nagy szaporulatnak örvendett. Ezen időkben ugyanis a gyapjúnak, különösen a

finom minőségűnek, magas ára volt, minek folytán a gazdák a juh-tenyésztést élénken felkarolták. A 70. és 81. terjedő időszakban észlelhető hanyatlásnak már a tengerentúli államok versenye érezhető, mely a gyapjuárakat jelentékenyen nyomta.

Végre az 1881 óta mutatkozó emelkedés azon körülménynek tulajdonítható, hogy a birkahús-árak jelentékenyen emelkedtek, minthogy a magyar birka a külföldi, de különösen a párisi piacon állandó czikké vált.

Birkakivitelünk Párizsba, mely 1874-ben még alig jöhetett számításba, 1883-ban máris 300,047, 1884-ben 220,110 drbra rugott. Fájdalom, azonban ezen a téren, mely a juhtenyésztést jövedelmezőbbé tette, s a magyar gazdát szép jövedelemmel kecsegtette, komoly veszély fenyeget minket egyrészt az által, hogy a tengerentúli államok nagy mennyiségű fagyasztott hust importálnak, másrészt pedig az által, hogy Oroszország is kiszoríttatván a tengerentúli államok versenye folytán az angol piacokról, szintén a francia piacokat keresi mindinkább fel és így versenytársainkká lesznek. Ennek következtében birkáink értékesítési ára ismét csökkent, a mi valószínűleg a tenyésztés újabbi hanyatlását fogja előidézni.

Ugy, mint egész Európában, a birkatenyésztés nálunk is válságon megy keresztül. Addig míg a gyapjuárak kedvezők voltak, s különösen a finomabb gyapjunál aránytalan magas árak érettek el, az okszerű tenyésztés a finom gyapju termelésben talált utmutatót. Szászországból nagy költséggel importáltattak electoral merino kosok, melyektől nevelt juhaink gyapjai több kiállításon első díjat nyertek, így nevezetesen a párisi és bécsi világkiállításon.

Egy néhány év óta, az Angolország által diktált divat, részben azonban a technikai előrehaladottság folytán, mely szerint a hosszú fésűs gyapjuból is, legalább kinézésre finom szöveteket lehet gyártani, a finom gyapju ára rohamosan hanyatlott, s a tenyésztés is ahhoz alkalmazkodni kénytelenített, minek folytán a fősúly többé nem a gyapju finomságára, hanem ennek mennyiségére lett fektetve. Ezen célú gazdáink nagy része az által vélte elérhető, hogy finom gyapjas merinó nyájait durvább gyapjas fésűskosokkal keresztezték.

Hogy ezen irány helyes betartása minő nehéz, és sok szakismeretet igényel, de a mellett, fájdalom, csak ritkán vezet célhoz, bizonyításra nem szorul. eléggé kitűnt az az egyes állatkiállításoknál, de különösen a legutóbbi budapesti országos kiállításon.

A húсарak emelkedésével ismét új irány keletkezett, t. i. a hústermelésre nagyobb gond fordítottatik; itt azonban több tenyésztési momentum érdemel kiváló figyelmet. Vannak ugyan is tenyésztőink közt többen, kik a gyapjutermelés jövedelmezőségébe fektetett reményüket teljesen elvesztvén, arra kevés vagy semmi súlyt sem fektetnek, s a birkát csak is mint húzállatot tenyésztik tovább. Ezek az angol husjuh különböző fajtaival való keresztezésre tértek át; mások a gyapjutermeléssel nem akarván szakítani, de belátván azt, hogy a juh testsúlyának emelésére a mai körülmények közt súlyt kell fektetni, a francia Rambouillet — nagy test, sűrű közép finomságu gyapju, a test minden részei gyapjuval benöve — keresztezésével véltek célhoz jutni; míg ellenben voltak kevesen, kik sok évi fáradság és kitartás folytán elért finom gyapju minőségét veszélyeztetni nem akarták, de mindamellet állataik testi fejlesztésére törekedtek és pedig észszerű belterjesztés által.

Tagadhatlan eme három irány mindegyikének jogosultsága különösen nálunk, a hol a juhtenyésztést befolyásoló tényezők oly különbözőek. Hogy oly helyeken, a hol intensív gazdálkodás üzetik, a hol elegendő táp és természetes legelők találhatók, a husjuh tenyésztése indokolt; legyen az angol vér, vagy a Rambouillet francia irányu fésűs juh tenyésztése folytán elérhető, azt tagadni nem lehet. Ellenben sovány legelők a dúsabb táplálékot igénylő húsjuhnak nem felelnek meg, minek folytán ily helyeken még most is a gyapjutermelés lép előterbe.

Az itt elmondottak azonban inkább a nagybirtokosnak szólnak, a kisbirtokosra alább felsorolandó okoknál fogva nem igen alkalmazhatók. A nagybirtokosok szakismerettel és tőkével birnak; ők a viszonyaiknak megfelelő tenyészirányt felismerni és követni fogják; azok a kormányintézkedésekre e téren nem szorultak. Láttuk már a fentebb közöltekben, hogy a kisbirtokosok tulajdonában levő juhállomány igen jelentékeny. Igaz ugyan, hogy az egész állomány 59%-a nagybirtokosok tulajdonában van, vannak azonban vidékek, mint p. o. Tiszáninnen, Tizántúl és Erdély, melyekben a birkaállomány legnagyobb része a kisbirtokos tulajdonában található. A kisbirtokos már gazdasága természeténél fogva konzervatív, a már általa megszokott tenyész irányt nehezen változtatja, s az ehhez igényelhető szakismerettel nem rendelkezik, minek folytán veszélyesnek és károsnak bizonyulna az ott divó

tenyésztés megváltozására tanács vagy a kormány által elrendelt intézkedések által törekedni. Itt úgy a gazdaközönség, mint a kormány intézkedése csak oda irányulhat, hogy a természetszerűleg megállapított tenyésztést fejlessze s az ott divó értékesítési módokat hathatósan elősegítse.

Magyarországban a kisbirtokos az anyajuhokat feji (t. i. az anyáknak 76%-át) és ez által nem megvetendő mellékhasznat hűz; a szegény tót nép nagyrésze zsiradékszükségletét ez uton nyeri s a juhturó különösen télen át eledelének egyik főalkatrészét képezi.

Tagadhatlan, hogy ezen irány fejlesztése oly módon, hogy általa a gyapjutermeles és az átlag testsúly fogyatkozást ne szenvedjen, az okszerű juhtenyésztés szempontjából nagy fontossággal bír s azon nagy kelendőseknél fogva, melynek a juh tejtermékei úgy a bel- mint külföldi forgalomban örvendenek, úgy nemzetgazdasági, mint kereskedelmi szempontból is felette kívánatos. Ezen tenyésztés irány a kormány és gazdák figyelmét már is magára vonta. A kormány ezen irány fejlesztéséhez azáltal iparkodott hozzá járulni, hogy jó tejelő külföldi anyaggal tesz kísérleteket; így például a frieslandi tenyésztés tiszta vérben tenyésztetik a kassai gazd. tanintézetben; továbbá, hogy a tejtermékek jobb értékesítését szövetkezetek alakításának előmozdítása által biztosítani törekszik.

Léteznek azonkívül még más tényezők, melyek juhtenyésztésünk jövedelmezését és tenyésztését előmozdítani hivatva vannak; ezek első sorban az állategészségügyrendőri intézkedések szigorú keresztülvitele, a vasuti szállítási díjak lehető leszállítása, továbbá mindazon kereskedelem-politikai intézkedések, melyek juhainknak a külföldre leendő kivitelét elősegítik. A huszfogyasztás folytonos emelkedése folytán a juh is keresett cikké vált, különösen oly országokban, melyekben az intensív gazdálkodás fejlesztés folytán a juhállomány nagyon csökkent, ily állam mindenek előtt Franciaország, mely juhainknak máris legfőbb és legbiztosabb fogyasztási piacza, ezt tehát részünkre továbbá is biztosítani kell s arra törekedni, hogy ott, Párison kívül is mindinkább tért hódítva, részünkre Franciaország városainak piaczeit állandóan megszerezzük.

Kecske-állomány.

A kecske a hegyes vidéken a szegényebb ember haszonállatát képezvén, igen természetes, hogy az állomány legnagyobb része

Erdélyben és a tiszántúli megyék egyrészében, nevezetesen Krassó-Szörény és Máramaros megyékben található.

Az összes állomány: 270,192, ebből áll és pedig:

Dunáninnen	23,834 drb.
Dunántúl	12,846 „
Tiszáninnen	16,468 „
Tiszántúl	89,825 „
Erdélyben	127,219 „

Az 1870-iki összeírás szerint volt: 409,242; 1880-ban találtatott 236,352. Az 1870—1880-ig észlelt rendkívüli nagy apadás úgy látszik megszűnt és 1880 óta ismét elég gyors, de örvendetesnek nem nevezhető emelkedésnek indult.

Ha összehasonlítjuk az állományt a területtel és népességgel, következő számokat nyerjük:

Esik egy □ kilométerre:

Az egész országban	0·95 drb.
Dunáninnen	0·42 „
Dunántúl	0·28 „
Tiszáninnen	0·40 „
Tiszántúl	1·09 „
Erdély	2·30 „

Esik 1000 lakosra:

Az egész országban	19·64 drb.
Dunáninnen	7·18 „
Dunántúl	4·88 „
Tiszáninnen	8·54 „
Tiszántúl	23·80 „
Erdély	61·00 „

Összehasonlítva a külföld hason adataival.

Egészben van: Esik 1 □ kilom.-re

Magyarországban	270,192	0·95
Ausztriában	1.006,675	3·40
Olaszországban	2.016,307	6·80
Franciaországban	1.522,360	2·90
Németországban	2.639,994	4·90

Esik továbbá 1000 lakosra:

Magyarországban	19·64 drb.
Ausztriában	46 „
Olaszországban	71 „

Esik 1000 lakosra:

Franciaországban	42	drb.
Németországban	57	„
Spanyolországban	230	„
Görögországban	1,211	„

Magától értetik, hogy a kecskeállomány legnagyobb része, vagyis az összállomány 93·3%-a a kisbirtokosok tulajdonában van.

Az összes állomány becsértéke 1.494,027 frt. Átlagértéke pedig 5·52 frt.

A szárnyas háziállatok.

Az áruforgalmi statistika adataiból kitűnt, hogy nem ép jelentéktelen azon baromfi és azok termékeinek mennyisége és értéke, mely évente külföldi kivitelre kerül; ezen körülmény ugy a gazdaközönség, mint a kormány figyelmét magára vonta, miből kifolyólag az 1884-ki állatösszeírás a hasznos szárnyas állatokra is kiterjeszkedett.

A gazdaközönséghez következő kérdések intéztettek:

Mennyit tesz ki az összes létszám? Ebből mennyi az idei költség?

A nyert eredményen ejtett levonási műveletből nyerjük a tenyészállatok számát, vagyis azon számot, melyre ugy tenyésztési, mint nemzetgazdasági szempontból a legnagyobb súlyt fektetünk.

A stat. becslés eredménye a következő:

Az összes szárnyasállatok létszáma 1884 szeptember havában 32·9 millió darabot tett.

Ebből:

tyúk	21.681.188
pulyka.	683,223
lúd	5.630,879
kacsa	2.674,770
galamb	2.246,608

A tenyészállatok száma pedig a következő:

tyúk	7.947,818
pulyka	211,919
lúd	1.637,612
kacsa	756,431
galamb	1.065,632
Összesen	<u>11.616,812</u>

Érdekesnek tartjuk a létszámot a terület és népességgel összehasonlítani.

	Esik pedig 1 □ kilom.-re :	1000 lakosra :
Dunáninnen	94·2	2,421
Dunántúl	130·3	2,200
Tiszaninnen	88·6	1,353
Tiszántúl	148·5	3,180
Erdély	62·2	1,669
Országos átlag . .	107·7 drb.	2,398 drb.

Magától értetik, hogy a szárnyas háziállatok legnagyobb része a kis- és parasztbirtokos tulajdonában van, miután nála öszpontosulnak mindazon tényezők, melyek a baromfitenyésztést jövedelmezővé teszik.

Fölöslegesnek tartjuk ez alkalommal a külföld szárnyas háziállataira vonatkozó adatokat bővebben közölni, miután az már sokkal érdekesebb helyen t. i. a „Gallus“ czimű szaklapban történt; jelenleg csakis az áruforgalmi statistikánkból meritett s a hazai forgalomra vonatkozó adatok közlésére szoritkozunk.

Kivitel o. é. forint értékben.

	1882	1883	1884	3 évi átlag
Baromfi	3.499,521	3.069,412	4.116,500	3.561,811
Tojás	1.528,082	1.737,518	2.378,634	1.881,411
Ágytollak . . .	5.116,952	5.143,558	5.055,943	5.105,484
Összesen . .	10.144,555	9.950,488	11.551,077	10.548,706

Bevitel o. é. forint értékben.

	1882	1883	1884	3 évi átlag
Baromfi	24,067	42,355	32,287	32,903
Tojás	7,693	10,582	15,032	11,102
Ágytollak . . .	131,292	107,055	89,610	109,319
Összesen . .	163,052	159,992	136,929	153,324
Levonva a kivitelből	9.981,503	9.790,496	11.414,148	10.395,482

Ebből kitűnik, hogy kivitelünk többlete az utóbbi 3 év átlagában 10.395,482 frtot tett ki, mely összeg oly jelentékeny, hogy az úgy a gazdaközönség, mint a kormánynak a baromfitenyésztés emelésére irányuló figyelmét méltán magára vonhatja.

A méhészet az 1884. évi felvétel szerint:

A méhcsaládok száma az 1884. évi szeptember hó elején eszközölt stat. becslés szerint a következő:

V i d é k	közönséges kasokban	mozgó szer- kezetű kaptárokban	Összesen
Dunáninnen	108,240	16,306	124,546
Dunántúl	152,145	9,583	161,728
Tiszaninnen	102,191	4,332	106,523
Tiszántúl	196,600	35,253	231,853
Erdély	112,843	5,711	118,554
Összesen . . .	672,019	71,185	743,204

Az 1870. évi állatösszeírás alkalmával felvételzett Magyarországon (Horvát- és Szlavonország nélkül) 488,429 méhkas. A szaporulat kitesz tehát 254,775 méhcsaládot.

Magyarország méhészete ezen adatok szerint örvendetes haladásnak indult, mely részben a méznek nagyobb mérvű fogyasztásában, részben pedig a méhészet terén különösen a mozgó szerkezetű kaptárak meghonosítása által elért haladásnak és végtére nem kis mértékben a kormánynak és méhészeti egyesületeknek a méhészet emelésére irányuló tevékenységében leli indokolását. Kiváló fontossággal bír e téren, mint már említettük, a mozgó szerkezetű kaptárak terjesztése, melyeknek segítségével a értékesebb méz-produktio a viasz termelés ellenében nagy mérvben elősegítettik. A viasz értéke az utolsó évtizedben folyvást lejjebb szállt, az által, hogy sok mindenféle ásványi anyagok által pótolható; és ennek folytán a mai okszerű méhészetnek alapját mindinkább a méztermelés képezi.

Hogy tiszta képet alkothassunk magunknak a méhészetnek

intenzitívására az ország különböző vidékeiben, viszonyítsuk az egyes vidékeken kimutatott méhcsaládok számát a terület nagysága és a népesség számához.

V i d é k	Esik egy ☐ kilométerre méhcsalád	Esik 1000 lakosra méhcsalád
Dunáninnen	2·21	37·59
Dunántul	3·63	61·38
Tiszaninnen	2·61	55·24
Tiszántul	2·81	61·49
Erdély	2·13	56·88
Az országban átlag . .	2·66	54·13

Ezen számokból kitűnik, hogy a méhészet legnagyobb virágzásnak örvend a gazdaságilag leghaladottabb dunántuli megyékben, — ezen megyékben a méhészetnek viszonyszáma a területhez meghaladja a német birodalom hason számát, mely 3·53-at tesz ki. — Ha már az egyes vidékekben kitüntetett különbözések elég nagyoknak tűnnek fel, sokkal nagyobb és feltűnőbb eltéréseket észlelhetünk az egyes megyékben. Csak néhány számot akarunk közölni. Mig p. o. Árvamegyében 1 ☐ kilométerre 0·6, Csikmegyében 1·02, Máramarosban 1·36 és Besztercze-Naszódban 1·5 méhkas jut; addig Bács-Bodroiban 2·4, Pozsonyban 2·75, Somogy, Temes és Torontálban 4 és végre Györmegyében 6·3 méhkas esik.

A méhcsaládok 82%-a vagyis 606,973 a kisbirtokosok tulajdonában van és csak 18% vagyis 136,231 méhcsalád a közép- és nagybirtokos tulajdonában. De hogy a méhészet okszerűbben és ennek folytán jövedelmezőbb módon üzetik a közép- és nagybirtokosok által, kitűnik abból, hogy míg a kisbirtokosok által birt méhcsaládoknak csak 8%-a vagyis 48,831 drb. tenyésztetik mozgó szerkezetű kaptárokban, addig a nagybirtokos oszály ezeknek száma már 16·5% vagyis 22,354 darabra emelkedik.

Érdekesnek tartjuk még röviden a méhészetbe fektetett tőke nagyságáról és ezen tőke jövedelmezéséről szólni.

A közönséges kaptárokból vagyis kasokban levő méhesaládok értékét átlagban kas nélkül 1 frtjával, a mozgó szerkezetű kaptárokból levő családot pedig 3 frtjával számítva, az összes méhesaládok értéke kitesz közel egy millió frtot.

Ha tekintetbe vesszük, hogy egy közönséges kasban termelt viasz és méz legalább is 5 frtot, egy mozgó szerkezetű kaptárban termelt pedig 7 frtot, az összes évi termelést következő számok által tüntethetjük ki:

A 672,019 közönséges kas termelése	3.360,095
A 71,185 mozgó szerkezetű kas termelése	498,295
A termelés összértéke	<u>3.858,390</u>

vagyis circa 4 millió forint.

E nagy termelés nagyobb része a belföldben fogyasztatik és dolgoztatik fel, a mint ez a következő áruforgalmi stat. kimutatásokból tűnik ki.

Az 1882., 83. és 84. évek átlagában

kivitelünk értéke viaszból és mézből kitett	726,233 frtot
ellenben bevitelünk értéke	<u>78,204 „</u>

Kivitelünk értéke tehát . . . . . 649,029 frttal nagyobb.

Ezen számokból kitűnik, hogy termelésünknek aránylag mily csekély részlete értékesittetik külföldön.

Hogy ezen külföldi kivitelünk sokkal nagyobb arányokat öltethetne, hogy ennek folytán a méhészet terén tulproductiótól még félünk nem kell, bizonyításra nem szorul, ép oly kevéssé azon állításunk, hogy a méhészet itt hazánkban, hol a klimatikus viszonyok sok vidéken a méhészetnek elég kedvezőknek mondhatók, hol a tél, vagyis azon időszak, melyben a méhek nem dolgozhatnak, hanem csak a készletből élnek, sokkal rövidebb, mint az északra fekvő osztrák tartományokban és Németországban, még jóval nagyobb fejlesztésre érdemes lenne, és a reá fordított nagyobb gondot bőven jutalmazná. De nemzetgazdasági fontosságán kívül még egy másik nagyon tekintetbe veendő indok létezik, mely a méhészet terjedését kívánatosnak tünteti fel, ez a méhészet közmívelődési szerepe hazánkban. A méhészet sok oly egyénnek nyújt nem megvetendő mellékkeresetet, kik vagy koruknál, vagy hivatásuknál fogva a most a méhek gondozására felhasznált időt máris

haszonra fordíthatnák. — A méhészet továbbá a munkára való kedvet, a takarékosagra való hajlamot hathatósan elősegíti.

Áthatva a méhészet nemzetgazdasági és közmívelődési fontosságától, úgy a gazda-egyesületek, mint a kormány vállvetve törekednek a méhészet emelésén közreműködni. A szakismeret terjesztetik szakmunkák és vándortanítók által. Kiállítások rendeztetnek, melyben a czélszerű méhkaptárok, az ezen eszközölt javítások és ujitások be lesznek mutatva. — A kormány maga ily czélszerűnek bizonyult kaptárok készítését eszközölteti és ezeket ingyen, vagy mérsékelt áron a méhészeti és gazdasági egyletek rendelkezésére bocsátja; és a méznek gyors és előnyös értékesítést biztosítani törekszik.

Az ország 6 vándortanítói kerületre van felosztva, minden kerületben egy vándortanító működik, az egyöntetű munkálkodást egy méhészeti országos felügyelő biztosítja, ki az egyes vándortanítók működését ellenőrizni és irányozni hivatva van. A tanfelügyelők azon néptanítók névsorát, kik a méhészet emeléséhez úgy annak üzése, mint a nép közti terjesztés által járulnak, évenként felterjeszti a miniszteriumhoz és ez javított mozgó szerkezetű kaptárokból részesíti őket.

Nem tartom fölöslegesnek felemlíteni, hogy áthatva a méhészet kulturális hivatásától, mindezen kormány-intézkedéseknek költségei fedezéséhez a közoktatásügyi miniszterium is fele részben hozzájárul. Kitűnik ezekből, hogy a gazdaközönség méltányolni kezdi a méhészet fontosságát, hogy épen a kisgazdák legértelmesebb elemei mint a falusi lelkészek és tanítók üzik legnagyobb előszere-ttel, és hogy végtére úgy a kormány mint a gazd. és méh. egyesületek ennek emelésére törekednek. Ennek folytán bizton remélhető, hogy azon örvendetes haladás, mely ezen téren már eddig is tapasztalható, fokozódni fog és a jövő felvétel még örvendetesebb eredményt fog kitüntethetni.

FIÁTH MIKLÓS B.

IRODALOM.

„Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885“ czim alatt a bank vezértitkára Leonhardt Gusztáv a banknak az 1878-tól 1886-ig terjedő időközben kifejtett működéséről terjedelmes emlékiratot tett közzé. Midőn az osztrák nemzeti banknak a monarchia közös jegykiadó bankjává való átalakításáról most 10 éve szó volt, az akkori vezértitkár Lucam szintén ily közléssel lépett a nyilvánosság elé. A jelenlegi memorandum azonban messze fölülmulja az akkorinak jelentőségét és értékét. Az akkori csak retrospektív elmondása volt annak, mit végzett a bank concessiója legutóbbi tartama alatt 1862-től 1875-ig. Adathalmaz volt az, a melyből a jövőre consequentiákat vonni senki sem lehetett volna elég merész. Leonhardt publicatiója egészen más természetű. Az osztrák-magyar bank első cyclusának történetéből számos következtetést lehet levonni a jövőre. Ez is csak adathalmaz, de az új, ketté osztott bank adalékainak gyűjteménye is bizonyítéka annak, hogy mily kevésbé előrelátók voltak azok, a kik a bank romlását jósták meg abból, hogy a központi vezetés ketté fog osztatni. Leonhardt művének minden egyes lapja azt mutatja, hogy a ketté osztással úgy a bank, mint a monarchia két államának érdekei megóvattak, s a mint a bank üzletágai az új igazgatás mellett nagy lendületnek indulnak, úgy hatott jótékonyan a két állam gazdasági viszonyaira a jegy kibocsátó intézet új szervezete. Különösen hazánk hitelviszonyainak javulása látszik minden egyes statisztikai táblázatból.

Míg 1876-ban mindössze 25 bankhelye volt a nemzeti banknak, addig ma 69 van az osztrák-magyar intézetnek s míg akkor csak 6 volt a helyek között hazánkban, addig ma 26 esik a magyar korona országaira. 1876-ban a kétszáz milliónyi dotatiónak 164.603,000 frt felhasznált részéből Magyarországon 33.860,000 frt használtatott fel, addig ma 163.659,000 frtból (tehát kevesebből)

49.511,000 frt, tavaly pedig 59.158,000 frtot vettek igénybe a magyar intézetek. A legóriásibb az emelkedés a leszámítolásnál. 1876-ban egész Magyarországon 138.825,864 frt 69 kr. értékben escompte-áltak, míg Ausztriában 501.702,618 frt 65 krt; 1885-ben pedig nálunk leszámítottatott 221.425,665 frt 20 krnyi érték és Ausztriában 499.539,360 frt 59 kr.; akkor volt tehát Ausztria részese-dése 78·38% Magyarországé 21·67%, ma pedig Ausztriáé 69·25% a mienk pedig 30·71%.

Leonhardt műve, negyven ivre terjedő negyedréti vastag. kötet 66 táblázattal és a monarchiának egy a bank-kerületeket fel-tüntető térképével. A bevezetésben előadja a bank újjáalakításának történetét, ismerteti az új alapszabályokat és a szervezet átváltoz-tatását. Az újonnan életbeléptetett intézmények közül a bank-mellékhelyeknek szentel a könyv nagyobb tért. A bank- fiókintéze-tek által alakított bankkerületek igen különböző nagyságukak. A monarchia területe 623.098·07 □ kilométer s miután 40 bank-kerület van, egy-egy kerületre átlag véve 15,597·45 □ km. esik. Ausztria 299,894·25 □ km. területéből az ottani 24 kerület átlag-területe volna 12,499·34 km. Magyarország 223,113·82 □ km. területéből pedig a 16 magyar kerületé 20,194·64 □ km. A tényle-ges területek igen különbözők. Így Ausztriában a legnagyobb terü-let a lemergi kerületé 36,116·59 □ km, és a legkisebb a troppau 2,875·30 □ km. A magyar kerületek nagysága a következő:

Kerület	□ km.	Kerület	□ km.
Debreczen . . .	44,624·83	Eszék	17,189·68
Budapest . . .	40,437·82	Nagy-Kanizsa . .	16,785·70
Kassa	32,131·48	Brassó	15,139·79
Temesvár . . .	26,382·14	Szeged	14,493·06
Kolozsvár . . .	25,583·86	Győr	10,436·03
Arad	18,551·64	Fiume	8,389·30
Pozsony	18,502·26	Sopron	8,342·50
Zágráb	18,048·26	Szeben	8,075·47

A mellékhelyek száma Ausztriában 40, Magyarországon 25, a levelező czégeké Ausztriában 262, nálunk 469.

A mi a leszámítolási üzlet részleteit illeti, arról az újjáalakítás óta 1878-tól kezdve a következő táblázat ad hű képet; volt pedig a hitel felhasználása:

Év végén	Bécsben osztr. fiók- kokban		együtt	Budapesten a magy. együtt fiókokban		összesen
	m	i	l	l	i	ó
	f	o	r	i	n	t
	o	k	b	a	n	
1878	43·6	38·8	82·5	23·4	3·2	26·6
1879	50·0	34·9	84·9	24·9	7·6	32·5
1880	60·0	39·1	99·1	26·3	13·5	39·9
1881	72·7	46·3	119·0	23·0	14·4	37·4
1882	58·4	59·7	118·2	29·4	15·0	44·4
• 1883	64·3	57·2	121·6	31·2	16·5	47·7
1884	61·8	53·9	115·5	31·8	20·3	52·1
1885	56·8	37·1	93·9	23·1	19·3	42·5
átlag	58·4	45·8	104·3	26·6	13·7	40·4

Az egész leszámítolási alaptól esett:

Év végén	Bécsben	osztrák fiókokban	együtt	Budapesten	magyar fiókokban	együtt
	s	z	á	z	a	l
	é	k				
1878	39·9	35·6	75·5	21·4	2·9	24·4
1879	42·5	29·7	72·2	21·2	6·5	27·7
1880	43·1	28·1	71·3	18·9	9·7	28·6
1881	46·4	29·6	76·0	14·7	9·2	23·9
1882	35·9	36·7	72·6	18·0	9·2	27·3
1883	37·9	33·8	71·8	18·4	9·7	28·1
1884	36·8	32·0	68·8	19·0	12·1	31·1
1885	41·6	27·1	68·8	16·9	14·2	31·1
átlag	40·5	31·6	72·1	18·6	9·2	27·8

Érdekes összeállítás az is, mely azt tünteti fel, hány kis értékű váltó nyújtott be a banknál 1885-ben. E kimutatásból kitűnik, hogy a bank ellen alaptalan az a panasz, hogy kevesebb apró váltót escompte-ál, mint a francia jegykiadó intézet. A bank ugyanis nem számítolhat le több kis váltót, mint a mennyi benyújtatik.

Már pedig 1885-ben tíz forinton alul csakis 9 váltó adatott be (5 Szegeden és 4 Temesvárt), míg a francia banknál 10 frankon aluli váltó 14,327 nyújtott be. Még nagyobb az ellentét, ha a tíz és ötven forint közt nálunk és a tíz és száz frank közt Franciaországban leszámított váltókat vesszük tekintetbe. Ily váltó az osztrák-magyar bank elé csak 7,469, míg a francia bank elé 1.567,188

darab került. A bank szívesen escompte-álná az 51 frton alóli váltókat is, ha azokat neki felajánlanák, de nálunk a kereskedők nem igen állítanak ki apró váltókat. Pedig a mi bankunk két aláírásos váltót is elfogad, míg a francia szigorúan ragaszkodik a három aláíráshoz.

A bankutalványok forgalma általában kevésbé változott, de a magyar piacokon 1878 óta nagy lendületet vett a múlt év egyetlen kivételével. Az üzlet menetét a következő tábla tünteti fel:

év	osztrák intézetek		magyar intézetek	
	darab	frt	darab	frt
1878	38,586	133.181,937·12	19,702	51.648,346·98
1879	34,838	114.181,551·13	19,306	47.665,720·06
1880	33,905	125.597,895·53	20,589	56.499,800·52
1881	33,679	126·002,735·71	21,494	57.528,639·30
1882	34,649	121.942,630·68	22,851	60.819,165·97
1883	34,201	114.525,323·91	23,854	56.511,684·06
1884	32,080	117.265,845·25	23,598	58.317,587·89
1885	26,546	101.998,689·08	21,753	53.629,430·40

Érdekes megjegyzése a kötetnek az, hogy a giroberendezéseket, melyek 1880. óta Budapesten is életbeléptettek, nálunk senki fel nem használta.

A jelzáloghitel állása a következő összehasonlításból tűnik ki:

A jelzáloghitel állása 1876. végén forintokban	
Alsó-Ausztriában	14.583,713·38
Felső-Ausztriában	—
Stajerországban	355,753·05
Karinthiában	6,563·73
Krajnában	74,838·48
A tengermelléken	59,648·41
Csehországban	4.881,835·48
Morvaországban	1.806,662·39
Sziléziában	302,735·70
Galicziában	18.709,145·02
Bukovinában	3.366,208·54
együtt	44.147,104·18
Magyarországon	53.324,063·98
Horvátországban	3.051,275·77
összesen	56.375,339·75

	A jelzáloghitel állása		
	1885. végén		különbség
	f o r i n t o k b a n		
Alsó-Ausztriában	7.216,997·56	—	7.366,715.82
Felső-Ausztriában	—	—	—
Stajerországban	28,870·67	—	326,882·38
Karinthiában	34,599·59	+	28,035·86
Krajnában	—	—	74,838·48
A tengeremelléken	35,862·30	—	23,786·11
Csehországban	187,527·67	—	4.694,307·81
Morvaországban	602,583·66	—	1.204,078·73
Sziléziában	89,890·22	—	212,845·48
Galicziában	11.288,299·18	—	7.420,845·84
Bukovinában	5.121,729·36	+	1.755,520·82
együtt	24.606,360·21	—	19.540,743·97
Magyarországon	62.453,554·14	+	9.129,490·16
Horvátországban	2.309,299·39	—	741,976·38
összesen	64.762,853·53	+	8.387,513·78

A munka utolsó része a bank forgalmi eszközeiről, a bank-egyforgalomról s az érczalapról s a fedezetről szól. A bankjegyforgalom s az érczalap volt:

	Bankjegyforgalom	Ezüst érczalap
1877 végén	282.267,900 frt	70.077,483 frt 27.5 kr.
1885 „	363.603,020 frt	129.723,317 frt 25 kr.
gyarapodás	81.335,120 frt	59.645,833 frt 52.5 kr.

A bankjegykontingensnek az üzlethez való viszonyát a következő tábla tünteti fel. A bankjegykontingens állandóan kétszáz millió forint lévén, volt az üzlet:

	Bankinté- zetek	Leszámi- tolás	kölesön	együtt	A kontingensből átlag használható
	m i l l i ó	l i ó	f o r i n t	o k b a n	
1878	26	106.4	27.4	133.8	66.2
1879	39	97.7	25.1	121.8	78.2
1880	50	113.3	21.0	134.3	65.7
1881	60	123.2	19.3	142.5	57.5
1882	64	138.5	23.5	162.0	38.0
1883	64	144.1	24.5	168.6	31.4
1884	65	136.3	25.8	162.1	37.9
1885	69	117.4	26.7	144.1	55.9

A függelékben a bank tisztviselőinek schematismusa és a bank alapító okmányainak szövege s a fentebb említett táblázatok foglaltatnak.

A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága 1886. évi február hó 25-én tartott ülése.

Tárgy: Talajjavítási bank. Olvassa *Pólya Jakab* (mint vendég).

Elnök: Kautz Gyula; Jegyző: Földes Béla. Jelen voltak: Bedő Albert, Dobránszky Péter, Heltai Ferencz, Keleti Károly, Körösy József, Láng Lajos, Máday Izidor.

Az e füzetben fentebb közlött értekezés felolvasása után a vitát *Keleti Károly* nyitja meg. Észrevételeket tesz a felolvasásban körvonalozott intézet hasznossága és kivihetősége iránt. Elfogadja azon eszmét, hogy a bank működési köre ne csak a kulturmérnökség által végzett talajjavítási munkálatokra szorítkozzék, hanem kiterjedjen az ott jelzett összes talajjavításokra; de ezek mellett még szükségesnek tartja, hogy a bank felkarolja *a nagybirtokok felszerelését és a telepítés ügyét*, mert ezek is kiválóan fontosak hazánk gazdasági viszonyainak kifejlesztésére s egészséges irányokban való fejlődésére. A tervezett hitelintézet szervezetében csak azon mindenesetre helyes és célszerű intézkedés új, hogy a kölcsönöknek a kitűzött célra való fordítása ellenőriztetik. De az céljának csak akkor fogna teljesen megfelelni, ha hitelalapul elfogadtatik a a javítás által keletkezett érték- és jövedelemtöbblet. Ez pedig annyival inkább elfogadható, mert a birtokra ép csak annyi kölcsön adatik, mennyit az eszközölt talajjavítás költségben igényelt. Midőn a banknak a kölcsön iránt elsőbbség biztosittatik, ez nem sérelmes a hitelezőkre, minthogy a birtok értéke okvetlenül emelkedett az adott kölcsön erejéig s ezen emelkedett érték úgy sem szolgált a jelzáloghitelezők fedezetére. Az sem fogadható el, hogy az értéktöbblet, ha becslése és kiszámítása helyes elveken nyugszik, hirtelen változhatnék. Különben is, ha az értéktöbblet egészben hitelalapul el nem fogadtatik, az intézet tulajdonkép csak a már létező intézeteink kölcsadási elveit követi, tehát a gazdasági szükségnek és célnak meg sem felelne. De nézete szerint a kijelölt célok megvalósítását sokkal biztosabban eszközli s ennél fogva a cél érdekében sokkal megfelelőbb is, ha a talajjavítási bankot egy nagyobbszerű részvénytársaság alapítja. Már magában a részvénytőkében is nagyobb tőke állana rendelkezésre az e nemű hitelszükségletek kielégítésére. De ily nagyobb részvénytársaság már kezdettől fogva nagyobb és kiterjedtebb hitellel bírna, mert az esetleges üzleti veszteségek fedezetére már meg s együtt van az

anyagi alap, míg a szövetkezet a kockázatot viselésére a megfelelő alapot a tartaléktőkében csak évek múlva gyűjthetné össze. Ha a szövetkezet előnyére fényes példára is lehet hivatkozni a földhitelintézetben, tény az, hogy a gazdák által alakított szövetkezetek általában nem bizonyultak sikereseknek s valamely nagyobb cél elérésére képeseknek. Alig várható tehát, hogy az itt tervezett szövetkezet valamely nagy eredményt volna képes felmutatni s a hitelképesség ama magas fokára felemelkedni, mely a kitűzött célok elérésére feltétlenül szükséges.

Heltai Ferencz abban a nézetben van, hogy a talajjavítási bank célszerűen csakis a kulturmérnökség által fogatosított munkálatokra szorítkozhatik. Talajjavításoknak szorosabb értelemben csakis a kulturmérnökség hatáskörébe utalt munkálatok tekinthetők, mert csak ezek szaporítják voltakép a termelés-átlagokat s adnak érték- és jövedelmi többletet. Az előadó által említett egyéb birtokjavítások, különösen az ármentesítés, mely már létező értékek biztosítására szolgál, valamint a Keleti által említett telepítés és birtokfelszerelés nem esnek a tulajdonképi talajjavítás fogalma alá. Már az eltérő gazdasági és társadalmi érdekek is ellentmondanak annak, hogy a szorosabb értelemben vett talajjavítások a csak tágabb értelemben talajjavításoknak tekinthető munkálatokkal hitelügyi szempontból egy bank működési körébe vonassanak. Ezt az egyesítést kizárja a hitelszükséglet, valamint az annak biztosítására nyújthatott hitelalap különböző volta. Különben is alig hiszi, hogy az ármentesítő társulatok szövetkezetbe lépjenek vízhasznosító társulatokkal vagy épen magánosokkal s ezek egymásért elvállalják a szavatosságot, mely nélkül pedig a szövetkezetben nem volna meg a kellő hitelalap. Így tehát alig várható, hogy a talajjavítási bank szövetkezeti úton létesíthetessék. De tény az is, hogy részvénytársaság se vállalkoznék arra, hogy pusztán csakis a kulturmérnökség által végzett munkálatokra adjon hitelt, s működését csakis az e nemű talajjavításoknak hitellel való ellátására korlátozza. Mint a hír mondja, a kormánynak több efféle bankjavaslatok és ajánlatok mutattattak be, de mindannyiokban nagymérvű szabadalmak és garanciák kéretek. Az ügyek ezen állásában a cél valósítása érdekében csakis az állambank alapítása bizonyul célszerűnek és szükségesnek, habár megengedhető is, hogy a magános mindig olcsóbb hitelt élvez az államnál. De ez a tény annyival

kevésbé szolgálhat indokul arra, hogy az állam magától elhárítsa a bankalapítást, mert, mint ezt a kulturmérnökség utolsó jelentésében olvashatni, számos feltétlenül szükséges és hasznos talajjavítás aszükséges tőke és hitel hiányában maradt abban. Különben is látjuk, hogy Anglia jelentékeny hitelt nyitott a földbirtokosoknak talajjavítási célokra adandó kölcsönökre. De a földhitelintézet ép úgy mint a kisbirtokosok földhitelintézete az állam dotációjával alapított. Az állam legalább is hason dotációt adhatna az alapítandó talajjavítási banknak. Az előadó által az állambank ellen hangsúlyozott érveket pedig a maga részéről el nem fogadhatja, meglévén győződve arról, hogy az állam hivatalnokai legalább is oly lelkiismeretesen teljesítenék kötelességüket, mint a magántársulatok hivatalnokai s az indokolatlan panaszoktól és felszólalásoktól nálunk is mindenki tartózkodnék, az állambank tehát ép oly szigorral járhatna el, mint akármely más bankintézet.

Földes Béla legfontosabbnak, de egyuttal legnehezebbnek tartja azon kérdést, mennyiben fogadható el az értéktöbblet önálló hitelalapnak, és milyen hely illeti meg az értéktöbblet alapján nyújtott kölcsönöket a már szerzett jelzálogokkal szemben? Ha az értéktöbbletet tekintetbe nem vesszük, akkor a talajjavítási bank csak oly földhitelintézet, mint bármely más földhitelintézet, sőt a földbirtokos által kevésbé fog igénybe vétetni, mint a többi, mivel a talajjavító bank ellenőrzi az adóst, vajjon a kölcsönt csakugyan talajjavításra fordítja-e, míg a földhitelintézet neki szabad kezét enged, mi mindenesetre kényelmesebb. Tehát ép az értéktöbbletben rejlik az előny, melyet ez intézetek nyújthatnak. Nem lehet tagadni, hogy a kölcsön segítségével rendesen új érték állíttatott elő, tehát a javítás folytán a jelzálogtulajdonosok is nagyobb biztosítékot nyertek, másrészt azonban az új kölcsönöknek adott elsőbbség esetleg sérelmes lehet a régiebb jelzáloghitelezőkre. De az ily elsőbbség biztosítását s a talajjavítás által keletkezett értéknek új hitelalapul való kijelölését leginkább az okozta, hogy egyes államokban a birtokok tényleg már nagyon is el vannak adósodva s így további kölcsönökre nem nyújtanak fedezeti alapot. A mi birtokaink nincsenek úgy eladósodva, mint Poroszországban és Németországban számos vidéken, s e szerint az esetek nagy többségében már a meglevő érték is elegendő fedezetet nyújt a talajjavítási kölcsönöknek. A szervezet iránt végre megjegyzi, hogy a talajjavítási bank feladatá-

nak a legjobban akkor felelhet meg, ha mint állambank szerveztetik s nem nyereszkedésre törekvő társaság által alakittatik, mivel csak úgy érhető el: 1. hogy nagy tőkék álljanak rendelkezésre, melyek nélkül a talajjavítás nem vehet nagyobb lendületet, nem terjed a kívánatos gyorsasággal; 2. hogy a kölcsönök lehetőleg hosszú időre adassanak. 3. hogy a kölcsönök a lehető legalacsonyabb kamatláb mellett adassanak, mi nélkül a talajjavítás szintén nem terjedhet, mivel az eredmény mégis bizonytalan. Ezen feltételeket a legtöbb esetben csak egy állami intézet fogja egyesíteni.

Bedő Albert abban a nézetben van, hogy a talajjavítás által elért értéktöbblet egymagában hitelalapul nem szolgálhat, hanem a hiteladásban tekintetbe veendő, mint értéknövelő tényező, annál is inkább, mert a talajjavítás által tényleg emelkedett a birtok hitelképessége.

Kautz Gyula elnök az előadónak köszönetet mond érdekes és tanulságos felolvasásáért s utal arra, hogy nézete szerint a jelen kérdés ép hazai viszonyainkra való tekintettel is nagy fontosságánál fogva sokoldalú megvitatásra méltó s az ez irányban teendő további tanulmányok eredményei a bizottság által mindig köszönettel fognak fogadtatni.

VEGYESEK.

Anglia piacjai. Az európai s amerikai kereskedelem újabb lendülete tudvalevőleg nagy gondot ad az angol nemzetgazdáknak, kik a hazájuk termékeinek elhelyezésére alkalmas piacok megszorítását látják e különben egészen természetes eseményben. Már egy régebbi kimutatás szerint Európa 14 főbb államának külkereskedelmével összehasonlítva az angol kereskedelmet, azt az eredményt látjuk, hogy 1860-tól 1881-ig az angol kereskedelem 85 százalékkal emelkedett, a nevezett államoké pedig átlag 162 százalékkal, tehát csaknem kétszer oly nagy arányban s tudvalevő, hogy ez arány folyvást nagyobbodik. Jelenleg, a lakosság lélekszámát véve alapul, Anglia kereskedelmében az egyes államok következő sorrendben szerepelnek:

Állam	Egy lélekre esik font sterling
Uruguay	3·61
Hollandia	2·55
Argentini köztársaság	1·92
Belgium	1·54
Dánia	1·12
Chili	0·92
Görögország	0·72
Franciaország	0·44
Németország	0·41
Olaszország	0·25
Spanyolország	0·23
Törökország	0·15
Oroszország	0·07
Ausztria-Magyarország	0·03

Délamerikát kivéve tehát — mindig a lélekszámot tekintve — az Angliának adózó önálló államok ma már nagyrészt nem bizonyulnak oly piacoknak, melyek az óriási mértékben kifejlődött

angol ipart kielégíthetnék. Sokkal kedvezőbb a viszony a gyarmatokban. Hongkongban s Singaporeban a forgalom különböző években fejenként 9—14 font sterlingre megy, mely számításnál azonban nem kell felednünk, hogy — mint kisebb mértékben Belgiumnál s Hollandiánál is áll — e gyarmatok csak átmenő helyet képeznek Kelet-Ázsia rendkívül népes tartományaival, különösen Khinával szemben. Ausztráliában fejenként 1860—1873 közt 7—9 font 1879—1884 közt 8 font sterling volt a kereskedelmi forgalom értéke, de egyes években (1865, 1869, 1875, 1877, 1878) tíz fontra is emelkedett. FA okföldön s Natalban az átlag az utóbbi hat év alatt mintegy hat font sterling volt, Nyugatindiában s Guianában két fontnál több, Kanadában körülbelül két font, Ceylonban, Mauritiusban, Maltában s Gibraltárban 6·86, Indiában végül csak 0·16. Nem feledvén el, hogy itt folyvást fejenként vétetnek az adatok, India ez arányát nem lehet kicsinyelnünk, tekintetbe véve, hogy e hatalmas gyarmatban kerek számmal kétszázötven millió ember lakik. Különben is India fogyasztó képessége rendkívül gyorsan emelkedik. 1860-ban egy főre még csak 0·09 font sterling jutott s 1884-ben már 0·16 s szakértők számítása szerint tisztán az indiai vasutakból évenként 30—40 millió font sterlinget tevő óriási összeg haszon háramlík Anglia forgalmára.

A fentebbi összehasonlításból láthatjuk, hogy az önálló államoknál a fejenként megállapított fogyasztás értéke átlag 0·5 font sterling, a gyarmatok nagyobb részénél ellenben fejenként 2—10 font sterling között váltakozik. E számok s rangfokozatok egyuttal tájékoztatást is nyújtanak a kereskedelem fejlesztésére nézve.

Az új piaczkok szerzésére az angol rendkívül kiterjedt kereskedelme mellett még most is sokat gondol. Két nagy terrenum áll előtte: Afrika s Keletázsia. Az előbbiben azonban nem halad előre oly nagy mértékben, mivel az itt lakó népek legnagyobb részét még nevelni kell a fogyasztási képességre, a mi sok időt, azaz kamatot s e mellett jelentékeny befektetéseket is igényel. Annál nagyobb buzgalma Keletázsiaiában, hol a népesség nagy része már bizonyos műveltséggel bír. Siam, Korea s Hátsó-India egyes részei mindinkább bevonatnak az angol forgalomba, most csaknem erővel igyekszik utat törni Tibet s Khina felé, melynek mintegy 300 millióra menő lakossága sok más piac elvészéseért képes lenne jövőben kárpótolni. Ezért van most a mozgalom a még függetben Birma s a Shan

tartományok meghódítására, továbbá a vasutierrezgetések, melyek Indiát egyelőre Yünnannal, Kihua e gazdag déli tartományával, kötnék össze. Kihinában is nagyon megváltoztak újabb időben a viszonyok s a benszülöttek hovatovább nagyobb mértékben érzik a szükségét, hogy a „fehér ördögökkel“, kiknek oly sok csodálatos áruik vannak, szorosabb összeköttetésbe lépjenek.

A csődök 1885-ik évi statisztikáját állította össze Stangel József. E szerint az elmúlt évben elrendeltetett összesen 530 csőd, míg az 1884. évben csak 360 csőd rendeltetett el. A szaporodás az elmúlt évben tehát kitesz 170-et. Ezen szaporodásból a legnagyobb rész az elmúlt év első felére esik, mert az elmúlt év második felében csak 219 esetben nyitattott meg a csőd. Az 530 csőd közül 478 egyéni cég, 52 pedig társas cég ellen rendeltetett el, míg 1884-ben 360 csőd közül 306 rendeltetett el egyéni és 54 társas cég ellen. A társas cégek tehát kevésbé participálnak a csődökben, bár itt figyelembe veendő azon körülmény, hogy a társas cégek száma, főleg a vidéken, sokkal csekélyebb az egyéni cégek számánál.

Az egész országot tekintve tehát óriási mérvben szaporodtak meg a csődök. Lássuk most, mily quota esik ezen szaporulatból a fővárosra és mily mérvben participál benne a vidék. Budapesten az elmúlt évben megnyitattott összesen 64 csőd, 1884-ben csak 54; a szaporodás tehát 10 csödesettel többet mutat fel, mely a elmúlt év második felére esik, mert az elmúlt év első felében 29 volt a csődök száma. A tavalyi 64 csőd közül 48 bejegyzett kereskedő ellen, 13 be nem jegyzett kereskedő ellen, és 3 a pestvidéki törvényszék előtt nyitattott meg. Látjuk tehát, hogy a csődök az elmúlt év második felében megszáporodtak Budapesten. A szaporodás azonban nem nagy. A csődök rendkívüli elszaporodása a vidéken keresendő.

1884-ben a szabadkai törvényszék területe volt az, mely csődjei nagy számánál fogva közvetlen a főváros után sorakozott; míg 1885-ben ezen hely a kaposvári törvényszéknek jutott, mely az elmúlt évben 23 csődöt rendelt el, holott 1884-ben csak 9 csőd volt területén. Csak ezután jön a szabadkai törvényszék 22 csődjével, mely szám a megelőző évben is meg volt. Csakhogy ezen 22 csődből 17 esik az elmúlt év első felére és csak 5 a másik felére. Szeged törvényszéke 1885-ben 20, 1884-ben 19 csödesettel szerepel. Be-

regzsász törvényszéke előtt 1885-ben 16 csőd nyitattott meg, holott 1884-ben csak 5 csőddel találkozunk. Hasonló képet mutat a kassai törvényszék is, melynek területén 1885-ben 16, 1884-ben pedig csak 4 esetben rendeltetett el a csőd. A pécsi törvényszék tavaly 15-ször, 1884-ben 12 ízben rendelt el csődneyítást. Érdemes felem-
 líteni, hogy a 15 csődből 10 az elmúlt év első felére esik. Debreczen
 törvényszéke, mely 1884-ben 12 csőddel szerepelt, 1885-ben 15
 csődöt rendelt el, melyből hasonlóképen 10 az elmúlt év első felére
 esik. A trencsényi törvényszék területén, hol 1884-ben csak 3 csőd
 volt, 1885-ben 12 csőd nyitattott meg. Pozsony törvényszéke javu-
 lást tüntet fel annyiban, hogy az elmúlt évben 2 csőddel kevesebbet
 rendelt el, mint 1884-ben, azaz 11-et, melyből az elmúlt év második
 felére 4 esik. Fehértemplom, Temesvár és Szombathely törvényszé-
 kei az elmúlt évben egyenkint 11 csőddel szerepelnek, holott 1884-
 ben csak hetet rendelték el egyenkint. Eger, Zombor, Nyiregyháza
 és Ujvidék törvényszékeinek területén 1885-ben egyenkint 10 csőd
 volt, holott például Zombor törvényszéke 1884-ben csak kétszer
 nyitotta meg a csődöt.

A következő törvényszékek: Zilah, Eperjes, Szathmár, Mára-
 maros-Sziget és Nagy-Becskerek 1885-ben 9 csődesettel szerepel-
 nek, holott 1884-ben Zilah-, Eperjes- és Máramaros-Szigeten csak
 egy-egy csőd rendeltetett el. Sopron, Nyitra, Komárom, Kalocsa,
 Szolnok, Pancsova és Győr törvényszékeinek területén az elmúlt
 évben egyenkint 8 csődeset fordult elő, holott Pancsova 1884-ben
 csak 3 csődöt, Kalocsa pedig egyet sem tudott felmutatni.

Egyenként hét csőddel találkozunk az elmúlt évben következő
 törvényszékek területén: Nagyvárad, Békés-Gyula, Rima-Szombat,
 Arad és Székesfehérvárott, holott például Rima-Szombat 1884-ben
 csak egyet tudott felmutatni. Gyulafehérvár és Deés törvényszékei
 az arányt megtartották, egyenként hat csőddel szerepelnek. Egyen-
 ként öt csőd volt az elmúlt évben Nagykikinda, Miskolcz és Erzsé-
 betváros törvényszékeinek területén, holott 1884-ben Erzsébetváros
 csak egyet tudott felmutatni, Miskolcz pedig 1884-ben 10 csőddel
 szerepelt, e helyütt tehát javulást konstatálhatni. Kolozsvár, Nagy-
 Kanizsa, Marosvásárhely, Szegszárd, Lugos, Aranyos-Maróth, Rózsa-
 hegy, Veszprém és Karczag törvényszékei 1885-ben 4 esetben nyi-
 tották meg egyenkint a csődöt. Az arány itt változatlanul megma-
 radt. Három csőddel egyenként szerepelnek Besztercebánya,

Nagyszeben, Székelyudvarhely, Déva, Brassó, Kézdivásárhely, Ballassa-Gyarmat, Torda, Lugos és Karánsebes törvényszékei; még itt is szaporodást veszünk észre, mert Székelyudvarhelyen 1884-ben csak egy csőd volt, Torda és Karánsebes törvényszékei előtt pedig egy sem. Besztercze, Csikszereda, Kecskemét, S.-A.-Ujhely, Lőcse és Ipolyság 1885-ben egyenkint két csődöt rendeltek el, míg 1884-ben Csikszereda, Kecskemét és Ipolyság egyáltalán ment maradt. Egy csődöt nyitott meg tavaly a jászberényi és ilyen volt a szám 1884-ben is.

1884-ben nyolcz oly törvényszékkal találkoztunk, melyek területén egyetlen egy csődneyítés sem fordult elő. Már az elmúlt év első felében csak két ily szerencsés törvényszéki terület volt, az év végén pedig egyetlen egy törvényszék sem volt az országban, mely csődöt nem rendelt volna el. Ezen adatok igazolják, hogy a csödek a vidéken rendkívül elszaporodtak és míg 1884-ben az év minden napjára esett egy-egy csőd, 1885-ben minden két napra három csőp esik. Budapesten azonban, hol ugyan tiz csőddel a szám nagyobb lett, ily rohamos növekedést nem találunk.

Kendertermelés hazánkban. Magyarországon a kenderkivétel nélkül majd minden megyében termelik habár igen egyenetlen arányban s egymástól felette nagyon eltérő eredménynyel. A vetést illetőleg Baranyában (Közép- és Alsó-Baranyában az ugynevezett Ormánságon) leghelyesebb eljárást követnek az egész országban. Ott Flórián napján május elején mind egyszerre vetnek kapával huzott barázdákban, tehát a sorvetőgépek módja szerint Somogyban is jól termelik a kendert s a szigetvári piacon híres kendervásárok tartatnak a két testvérmegye felesleges terményéből. Tolna-, Mármaros-, Aranyos-Torda-, Alsó-Fehér-, Udvarhely megyék hasonlóan szép kendert álítanak elő, de a sűrű vetés következtében csak rövidszáru kenderük terem. A legtöbb s leghosszabb kendert Bács-Bodrog megyében termelik. A bevetett terület 12.000 k.-hold körül van, melyen 8 millió kilogram szálkender s 4 millió magkender terem. Bácsmegye után következik területnagysági sorrendben Bihar 5,400 k.-holddal 740,000 szál, és 2 millió kilogramm magkenderrel; Szatmármegye 4,200 k.-holddal, melyen 1½ millió szál és 1 millió klg. magkender terem; Baranya 3,600 k.-hold bevetett területtel 1 millió 200 ezer fonál és 930 ezer

kilogramm magkenderrel; Somogy, Hunyad, Nyitra, Aradmegyék, melyek külön-külön 3300—3000 k.-holdat szoktak bevetni. De a szálkender hozama k.-holdanként igen érezhető különbséget mutat fel. Így például Somogyban az átlagos szálhozam 4 métermázsa, míg Nyitrában ugyancsak egy k.-holdról alig nyernek 1 métermázsa kendert. Pest-Pilis- és Kiskunmegyében közel 3000 k.-holdat vetnek be kenderrel, de inkább magtermelésre dolgoznak, az évi termést magban 1 millió 400 ezerre a szálkender hozamát 900 ezer klg. fonál kenderre tehetni. Pestmegye után jön Pozsonymegye 2700 k.-holddal, melyen azonban átlag csak 270 ezer kilogramm szálkender s 680 ezer magkender terem. Továbbá Krassó-Szörény szintén 2700 k.-holddal, Zala 2600 k.-holddal, Tolna 2500 k.-holddal, melyen kétszer annyi magvas termeltetik mint fonálkender; Nagy-Küküllő-, Nógrád a híres Ipolysággal, Torontál-, Temes-, Torda-Aranyos-, Borsod- és Kolozs-, Gömör- és Szolnok-Dobokamegyék, melyekben körülbelül egyenlő területen 2000 k.-holdon termelik különböző eredménnyel a kendert. Ezek után említendőek Abauj-, Alsó-Fehér-, Bars-, Békés-, Bereg-, Heves-, K.-Küküllő-, Komárom-, Mármaros-, Sáros-, Szabolcs-, Szeben-, Szilágy-, Trencsén-, Udvarhely-, Ung, Veszprem- és Zólyommegyék 1000—1800 k.-hold bevetett kenderterülettel, átlag 2½ métermázsa szálhozammal k.-holdanként. A többi itt meg nem nevezett megyék 100—1000 k.-holdig termelnek kendert. Legkevesebb kendert termel Mosonymegye és a Szepesség, s különös. vagy talán jobban mondva igen természetes, hogy a legnagyobb kendertermelő Bácska, legkevesebb lent termel csak 20 k.-holdon. Megfordítva Szepesmegye, mely legkevesebb kendert termel, csak 98 holdon, a legtöbb lent termeli az egész országban (1 millió klg. magot s 300 ezer klg. fonállent.) Általában szólva a 63 megyében bevetett terület 116,000 k.-holdat tesz ki, melyen terem 40 millió kilogramm fonálkender és közel 40 millió kilogramm kendermag.

E szerint a kender mindenesetre jelentékeny gazdasági ágat képez Magyarországon, mert a fonál és mag értéke megközelíti évenként a 15 millió forintot.

És pedig kiadási költség, katasztrális hold után Bodola L. számítása szerint:

1. 3-szori szántás à 3 frt = ...	9 frt
2. 100 liter jóminőségű vetőmag à 6 kr. (12 frt mm.) = ...	6 „
3. Aratás, kévébe kötés 1 kr. kévéenkint, 2000 kéve = ...	20 „
4. Behordás, kazalozás, áztatás (mesterséges áztatóban) kimosás, szárítás à 6 frt minden 1000 kéve után, tehát 2000 kévéért =	12 „
5. Törés-tilolás, csomagolás minden mmázsa fonál kenderért à 3 frt	15 „
Földadó	2 „ 50 kr.
<hr/>	
Kiadás összesen	64 frt 50 kr.

De vegyünk kerek számmal tehát 65 frtot.

És most mennyi lesz a brutto bevétel?

5 métermázsa jóminőségű jól csomagolt, tisztán kitört kender à 31 frt = ...	150 frt
1½ métermázsa kendermag = ...	15 frt
<hr/>	
brutto bevétel	165 frt

és így a tiszta haszon katasztrális holdanként lesz $165 - 65 = 100$ forint.

Ha pedig egy beváltó intézet számára termeljük a kendert, minthogy 2 méter hosszú kórós kender kévét 15—16 ccentiméter közép vastagságban 6 krért szoktak beváltani, tehát egy hold után (2000 kéve) nyerhetni 120 frtot, melyből csak a vetőmag és vágási költséget, a szántást s fuvarozást, körülbelül 37 forintot, kell leütetni, a többi tiszta haszonnak vehető. De ezen utolsó esetben a gazda megszabadul az áztatás, kimosás, szárítás, törés tilolás és csomagolás s egyéb utómunkálatoktól, melyeknek szabatos, mondjuk szakszerű véghezvitele a legnehezebb s a legköltségesebb a kender kikészítésénél. Ilyen elvek s utmutatások szerint járván el, nincs eset, hogy a gazda ne boldogulna a kendertermeléssel.

ÚJ KÖNYVEK.

Smiles, S. Invention & Industry ktv.	4	frt	46	kr.
Rüdiger, Die Concessionirung gewerblicher Anlagen in Preussen	3	"	72	"
Daniel, A. L'année politique 1885	2	"	10	"
Coste, A. Les questions sociales contemporaines	6	"	—	"
Resch, P. Die Entwicklungsstufen der Volkswirtschaft	1	"	50	"
Hue de Grais, Handbuch der Verfassung und Verwaltung	4	"	34	"
Hübner, M. A travers l'empire britannique tom I II.	9	"	—	"
Molinari, G. Conversations sur le commerce des grains	2	"	10	"
Bloch, dr. J. S. Aus der Vergangenheit für die Gegenwart	1	"	20	"
Myrbach, Die Besteuerung der Gebäude und Wohnungen in Oesterreich	3	"	10	"
Wach, A. Die Civilprocessordnung und die Praxis	—	"	75	"
Marlo, K. System der Weltökonomie IV. Bd.	4	"	96	"

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

Kijavítandók:

204. lap 5. sor	fetülről	lőtenyésztés	helyett olv.	<i>lőlétszám.</i>
218. " 17. " "		2,150	" "	<i>2,280.</i>
" " 18. " "		100,000	" "	<i>100,000-en felül.</i>
223. " 16. " alulról	tenyészmény	" "		<i>tenyészirány.</i>
" " 9. " "	ezen	" "		<i>egyes.</i>
" " 6. " "	lovakat tenyészt ménésbirtokain	" "		<i>lovakat is tenyészt kishéri ménésbirtokain.</i>
" " 4. " "	mura- és rába- közi vidékek	" "		<i>a Muraköz-Muramellék, to- vábbá Vas- és Sopronme- gyék nyugoti járásainak.</i>

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

ÁPRILIS.

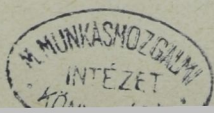
IV. FÜZET.

KERESKEDELMÜNK A BALKÁN-FÉLSZIGETTEL.

Élénk és folytonos összeköttetésünket a Balkán-félsziget államaival messze visszanyúló történeti tények bizonyítják. Földrajzi fekvésünk utalt a közvetítő szerepre a közgazdasági fejlettség magaslatán álló nyugot s a kelet államai között. Kulturánk emelkedése, közgazdaságunk folytonos fejlődése pedig arra ösztönzött bennünket, hogy lassankint a nyugoti államok örökébe lépjünk s azon szükségleteket, melyeket a nagy iparállamok elégítettek ki, s melyeknél mi csak a fuvaros és közvetítő igénytelen szerepét játszottuk, saját termelésünkől fedezzük. Kereskedelmi összeköttetéseink folyton szélesbedtek, s ma már hazai iparunk terményeivel Belgrád és Bukarest, Konstantinápoly és Sofia piacain egyaránt találkozunk. Be kell azonban vallanunk, hogy mindennek daczára még mindig a kezdet kezdetén vagyunk. Megindítottuk a versenyt kedvező kilátásokkal, a piaczi conjuncturák inkább szerencsés, mint ügyes felhasználásával, de folytatnunk kell komoly tanulmánynyal. El kell lesnünk a bevitelben leginkább szereplő államok illető iparágainak termelési módzatait, meg kell ismerkednünk a fogyasztók izlése és kívánalmaival.

Ez irányban óhajtott a mult évi budapesti orsz. ált. kiállítás keleti pavillonja szolgálatot tenni, bemutatva egyrésről a velünk szorosabb kereskedelmi összeköttetésben álló államok mezőgazdasági és iparczikkeit, másrésről jellemző mintákban feltüntetve ez államok azon szükségleteit, melyeket eddig nagyobbbrészt a külföld ipara elégített ki.

Természetes, hogy a keleti pavillon kiállításával, tekintettel azon nehézségekre, melyekkel egy ily gyűjtemény összeállítása s az annak instructivvá tételére szolgáló adatok beszerzése össze van

kötve, e célra csak megközelítőleg sikerült elérni. A kiállítás a Balkán-félsziget államai közül csak Szerbia, Románia, Törökország s Bulgária közgazdasági viszonyainak bemutatására szorítkozott; az egyes államok termelését s főbb beviteli cikkeit feltüntető gyűjtemények is hézagosak voltak, — de kezdetnek bizonyára ez is elég volt, s meg vagyok győződve, hogy iparosaink és kereskedőink e többé-kevésbé hézagos gyűjtemények tanulmányozásából is sok hasznosat és jót merithettek.

Feladatokat nem a kiállítás e részének ismertetése képezi — azt elvégezték már nálam illetékesebb egyének — én csak e kiállítás eredményeit kísértem meg feldolgozni, bemutatva Szerbia, Bulgária s Törökország közgazdasági viszonyait a keleti pavillon gyűjteményei s azon jelentések, illetve monographiák alapján, melyeket a konstantinápolyi osztr.-magyar keresk. és iparkamara, monarchiánknak az illető államokban székelő konzulatusai, az országos kiállítási bizottság által kiküldött szakférfiak az egyes balkán-félszigeti államok közviszonyairól s különösen azon kiváló szakmunka alapján, melyet dr. Keleti Károly, min. tanácsos a Balkán-félsziget némely országai és tartományainak közgazdasági viszonyairól a kiállítás alkalmával az orsz. kiállítási bizottság megbízásából közrebocsátott.

I.

A keleti pavillonban képviselt balkánfélszigeti államok között közgazdasági szempontból reánk legnagyobb jelentőséggel bizonyára Románia és Szerbia birnak. Függetlensége kivívása után mindkét állam komoly törekvést mutat helyrepótolni az elmulasztottakat s úgy állami, mint culturalis életében meghonosítani a nyugoti civilizáció intézményeit. E törekvést s annak eddigi üdvös eredményeit ez államok közgazdasági viszonyai is igazolják. Mindkét állam még kizárólag nyerstermelő állam ugyan, s meglehetősen kezdetleges állapotban levő iparának közeli föllendülése tőke s vállalkozási kedv hiányában alig remélhető, de meg lévén áldva a természet ezernyi kincseivel, szorgalmas s tanulni kész népe egyre halad az e természeti kincsek kihasználásának útján s mind képesebbé lesz részt venni Európa nyersterményszükségleteinek fedezésében. Amily mérvben nő azonban a lehetőség termelése értékesítésére s ennek kapcsán termelése fokozására, oly mérvben nő fogyasztási képessége;

mert az emelkedő jólét újabb és újabb igényeket hí életre, melyeknek kielégítésében most már ő kénytelen a nála fejlettebb államok iparához fordulni.

Földrajzi fekvésénél fogva első sorban hazánk lenne hivatva arra, hogy míg egyrésztől raktárául szolgáljon ez államok nyugotra irányuló nyersterménykivitelének, másrésztől fejlettebb iparával tulnyomólag vegyen részt azok iparszükségleteinek fedezésében. Sajnos, hogy e kedvező helyzet előnyeit mindez ideig nem voltunk képesek kiaknázni. Kereskedelmi forgalmunk ez államokkal nemcsak hogy nem emelkedett arányban iparunk tagadhatlan fejlődésével, de sőt egyes, kiviteli kereskedelmünkben pedig jelentékeny szerepet játszó, cikket tekintve, le is szorítottunk a piacról.

Ez állításunk igazolására legyen szabad a következő adatokra hivatkozni:

Románia külkereskedése 1882-ben 513 millió frankra becsültetett, ebből 269 millió a behozatalra, 244 millió a kivitelre esett. E forgalomban igaz ugyan, hogy az első helyet Ausztria-Magyarország foglalja el, mely Románia kivitelében 71.478,000, s bevitelében 153.972,000 frankkal szerepel, de e kedvező kereskedelmi forgalom előnyeit csaknem kizárólag a Monarchia másik fele élvezte. Ugyanis összes forgalmunk ez országgal 1882-ben a behozatalban 19.907,000 frt, a kivitelben 11.393,000 frt, 1883-ban pedig amabban 32.207,000 frt, emebben 12.013,000 frt volt; tehát míg 1882-ben kb. 40 millió frank értékre rugott saját behozatalunk Romániából, azaz a monarchiába való kivitelének felénél többet, vagyis 53%-ot tett, addig 25.766,000 frankra emelkedő kivitelünk a monarchia kivitelének alig 17%-át képezte. Még kedvezőtlenebb a helyzet, ha ez adatokat árunemek szerint specificáljuk, mert ez esetben kitűnik, hogy behozatalunkból közel 95% négy nyersterményre: gabona, hüvelyesek stb; főzelék, gyümölcs, növények; vágó- és igásmarha; állati terményre, — tehát saját nyersterményeinkkel versenyző cikkekre esik; másrésztől kiviteli forgalmukban saját ipartermékeink mellett nagy szerep jut az átviteli kereskedésnek is.

Hasonlóképen állunk Szerbiával. Volt ugyanis Szerbia irányában 1882-ben összes behozatalunk 8.420,000 frt, kivitelünk 7.515,000 forint; 1883-ban pedig amaz 18.510,000 frt, emez 6.042,000 frt. Tehát itt még kedvezőtlenebb a helyzet. E kimutatás kétségtelenül igazolja, hogy ipari terményeink kivitelében korántsem foglal-

tunk még akkora tért Szerbiában, minőt Szerbia nyerstermelése saját kereskedelmünkben elfoglal. Nemcsak hogy összes kivitelünk Szerbiába csekély, holott behozatalunk onnan háromszor akkorára emelkedik; de még e kivitel között is alig 50% saját iparunk készítménye, míg a szerb behozatal itt is saját nyerstermelésünknek képezi versenyzőjét.

Ez is egygyel több ok, hogy sajnálatunknak adjunk kifejezést afölött, hogy épen a romániai osztály gyűjteményei voltak a leghézagosabbak. A román kormány ugyanis nem tartotta szükségesnek résztvenni a kiállításban — az országos kiállítási bizottság pedig, mivel ugy a rendelkezésére álló idő rövidsége, mint az e célra felhasználható anyagi eszközök korlátoltságánál fogva egy, az állam közgazdasági életének minden egyes irányát feltüntető, gyűjteményt alig ha lett volna képes összeállíttatni, tanácsosabbnak vélte, ha inkább Románia iparának s a kereskedelmében jelentékenyebb cikkeknek bennutatására szorítkozik.

Igy Románia nyerstermelése e gyűjteményekben képviselve nem volt. Pedig Románia e termelési ágának fontosságát épen speczialis magyar szempontból nem szabad kicsinyelnünk. Románia *mezőgazdasága*, habár még sok tekintetben kezdetleges, az utolsó évben meglehetősen haladásnak indult. Az ország területének eddig mintegy fele — 6 millió hektár — van művelés alatt, melyből körülbelül 2½ millió hektár a szántóföld, tehát oly föld, melyen igazi földművelés foly. Románia főterményei a gabonafélék, és pedig első helyen a *kukoricza* — évi termés kb. 18 millió hektoliter — azután a *buza*, mely 10, és az *árpa*, mely 4 millió hektolitert ad. Az ország gabona termése jóval meghaladja saját szükségletét, úgy-hogy évenként mintegy 5 millió hektoliter kukoricza, ugyanannyi buza és 2 millió hektoliter árpa kerül kivitelre. Ujabban kísérletet tesznek a *rizstermelés*re és pedig szép reményekkel, kezd terjedni a *repczetermelés* is, mely nevezetes kiviteli cikket szolgáltat.

Ellenben a *dohány*-, *len*- és *kendertermelés* az utóbbi években hanyatlani kezd.

A *szőlő* Romániában mindenütt megterem. Az évi átlagtermést 30 millió frtra becsülik, mit azonban a phylloxera évről-évre terjedő pusztításai folyton csökkentenek. A bor a kezdetleges kezelés miatt exportcikket mind ez ideig még nem képez.

Hasonló áll az *erlészetről* is. Romániának közel két millió

hectár erdőségei vannak, egy részük ki van pusztítva, más részük hozzáférhetlen.

Az *állattenyésztés* oly fejlettségnek, minőt az ország gazdasági s éghajlati viszonyai remélni engednének, mind ez ideig nem örvend. A *lovak* száma közel 500,000-re tehető, a faj nemesítésére azonban csak a legujabb időben tétettek kísérletek. A *szarvasmarhák* száma 1873-ban közel 2 millióra rugott; e szám azonban a folyton pusztító marhavész miatt ijesztő mérvű csökkenést mutat. Legnagyobb jelentőséggel bír a *juh*tenyésztés; a *kecskék* és *sertések* száma hasonlóképen apadt. Elég elterjedtségnek örvend még a *méhtenyésztés*. A *selymentenyésztés* — régebben virágzó termelési ág — ma már alig érdemel említést.

Daczára annak, hogy Románia hegységei gazdagok, mindenféle ércz és fémtelepekben, *bányászata* virágzónak nem nevezhető. Mindössze só, petroleum, réz kerül kiaknázás alá. E viszonyokat részint a közlekedési utak, részint a vállalkozási kedv s a tőke hiányának tulajdoníthatni.

A román kormány az utóbbi időkben minden törekvését oda irányítja, hogy az országban fejlődésképes *ipart* teremtsen. E törekvések positiv eredményeivel mindezideig csak két iparág terén, a *szesz* és a *malomipar* terén találkozunk, valóban mindkét iparág ma már a fejlődés oly magas fokára jutott, hogy liszt és szesz kivételünkkel, kivéve néhány legfinomabb lisztfajunkat, ma már teljesen ki lettünk szorítva Románia piaczaíról. A többi kiállított mintákkal bemutatott gyár — posztó, bőr, kalap, papír stb. gyár — alig képes fedezni a helyi szükségletet is s a magyarországi gyárak terményeivel kevés kivétellel még a gyártási helyen sem képesek a versenyt fölvenni.

A *kézműipar* kizárólag a legszükségesebb helyi fogyasztási cikkek előállítására szorítkozik s leginkább külföldiek, főképp magyarok által üzetik.

Sokkal öröndetesebb viszonyok uralkodnak azonban a háziipar terén, melyről készséggel el lehet mondani, hogy kevés kivétellel az egész országban virágzik. A román osztályban felállított jelmez alakok ruházata s a többi kiállított himzések, övek, fejkendők, szőnyegek eléggé bizonyítják, hogy annak szövőipari ága mily magas fejlettségnek örvend. Elég elterjedt a keramikai ipar is — habár, mint a kiállított minták igazolják, ez iparág készítményei minden izlést

nélkülöznek, s így a sokkal magasabb fokon álló bolgár és erdélyi készítményekkel nem állják ki a versenyt. Elég elterjedt még a házi faipar is.

Románia termelési viszonyainak ezen rövidke ismertetéséből is kitűnik, hogy ez állam iparszükségleteinek fedezésében csaknem egészen a külföldre szorul. Az import cikkek mintáiból összeállított meglehetősen teljesnek nevezhető gyűjtemény Angliából bevitt kézműárakat, nyers vasat s vasárakat, kőszemet, gyarmatárakat, Oroszország által szállított kötelet, közönséges öntvényt; Franciaországból bevitt selyem és fényüzési árukat, diszárakat, pamutszöveteket, czukrot; Németország által importált vasárakat, kézműveket, férfi és női ruhaneműeket és kikészített szőrmeárakat; Ausztria-Magyarország által szállított kézmű- apró-, és díszárakat, posztóneműeket, ruházati cikkeket, papírt, vásznat, üveget stb. mutat be, tehát csaknem valamennyi nemzetközi forgalom tárgyát képező iparcikket.

Nem szükséges itt ismételniünk, hogy hazánkban Romániába irányuló kiviteli törekvéseiben jelentékeny ellenáramlatokkal kell megküzdeni. Távol legyen tőlünk tagadni, hogy ebben része van a román kormánykörök kereskedelmi politikájának épügy, mint a nem épen kedvező közlekedési viszonyoknak, de nem mulaszt-hatjuk el konstatálni — a mi különben nemcsak Romániát, de a többi balkánfélszigeti államokat illetőleg is áll — hogy ezen kedvezőtlen eredmény előidézésében a mi kereskedőink s iparosainknak is része van. A mi iparosaink és kereskedőink nem keresik az összeköttetéseket; azt az elvet tartják, hogy a vevőnek dolga őket felkeresni. A román kereskedő viszont nem szeret helyéből kimozdulni s így avval lép összeköttetésbe, ki őt keresi fel, mint ezt a külföldi gyárosok, kik az egész országot beutazzatják ügynökeikkel, tényleg meg is teszik.

Ez is egyik példa, hogy, ha versenyezni akarunk, követni kell a versenytársaink által használt s jónak bizonyuló eszközöket. Van egy másik hibánk is s ez már lényegesebb. A megrendelő követeli s joggal követelheti meg, hogy a küldött áru megfeleljen a mintának, s hogy a szállításra kikötött határidő betartassék. Mind két irányban sok a panasz ránk. Ezen pedig segíteni kell, mert iparunk hitele első sorban ezen fordul meg.

II.

Amily közönyösséget tanusítottak a román kormánykörök a keleti pavillonnal szemben, épügy rokonszenvet mutatott az iránt Szerbia. E tény is igazolja, hogy ez állam vezetői tiszta érzékkel bírnak hazájuk közgazdasági érdekei iránt; mert igaz ugyan, hogy a keleti pavillon gyűjteményeivel első sorban a magyar kereskedelmi érdekeknek kívántunk szolgálni, de ki tagadná, hogy a kiállításban képviselt országok, míg egyrészt nyers terményeik bemutatásával saját exportjuknak is propagandát csinálhattak, másrészt iparszükségeik bemutatásával esetleg lehetővé tették azt is, hogy egyik vagy másik iparágban a mi iparunk is beállhasson a versenybe. Az egészséges verseny pedig első sorban a fogyasztónak válik előnyére.

A szerb kormánykörök ez előzékenységének köszönhetjük első sorban azon gyűjteményeket, melyek Szerbia nyerstermelését mutatják be, s továbbá a helyi, s még inkább a háziipar egyes ágait bemutató kiállítási tárgyakat.

Szerbia mezőgazdasága termékeny talaja, kedvező éghajlata daczára még mindig kezdetleges. Területének alig egy nyolczada van művelés alatt, a gazdasági eszközök primitívek, s a parasztnak nincsenek gazdasági épületei. De a javulás nem egy jelével találkozunk, s a már ma is jelentékeny kivitel emelkedése, s így a termelés fokozhatása bizonyára még inkább segíteni fognak e bajokon. Habár a mezőgazdasági termékek között az első szerepet itt is a *kukoricza* játsza, — az évi termés körülbelül két millió méter-mázsára tehető — Szerbia exportjában nem fordul elő, mert a rengeteg mennyiséget a belfogyasztás csaknem teljesen felemészti. Nem játszanak szerepet a *szab* és *árpa* sem, mindkettőből keveset termelnek, s piacra egyáltalán nem kerülnek.

Mint kiviteli cikk, kiváló fontossággal a *buza* bir. Mindenütt megterem, de főkép a Duna, Száva és Morava völgyein. Évről-évre nagyobb arányban kerül vetés alá, s kivitele is emelkedik. Minősége többnyire jó.

Az ország belsejében, hol a gabonatermelés nem fizeti ki magát, *dohányt* termesztenek, így különösen Alessinác vidékén, hol e növény termelése folyton emelkedik. A dohány kiviteli cikket mindezideig

nem képez. Egyes vidékeken *kenderrel* is találkozunk; e cikk jó minőségénél fogva külföldön is keresett.

A gyümölcsstermelés csaknem kizárólag szilvára szorítkozik. A szilva kezdetben belfogyasztásra termeltetett, s szeszfőzésre használtatott fel, az utóbbi időben azonban az aszalt szilva keresett kiviteli czikké lett, s exportja nagy arányokban emelkedik, mert habár a szerb szilva nem is oly kiváló minőségű, mint a boszniai, de gondosabban lévén aszalva, hosszabb ideig eltartható, s így a kereskedelemre előnyösebb. Ára nagyon változó. Különben erre, mint Szerbia legtöbb kiviteli cikkére nézve, a budapesti tőzsde szokásai az irányadók. A *bortermelést* leginkább Negotin vidékén üzik, és bár kezelése meglehetősen kezdetleges, minősége, kivált a vörösnek, oly jó, hogy néhány év óta nagyobb mennyiségben vitetik ki Franciaországba. Egyébként Szerbia kezdetleges borkezelése mellett nemcsak hogy nem exportál, — a negotini vörösbort kivéve — de sőt saját szükségletének fedezésére évenként jelentékeny importra szorul.

Ami az *állattenyésztést* illeti, ez kivált az ország belsejében, a nép leggazdagabb jövedelmi forrását képezi. Legkiválóbb exportcikke Szerbiának a *sértés*. A sertésenyésztés nagymérvű elterjedtségét leginkább az ország jelentékeny kukoriczatermése s nagy kiterjedésű erdői mozdítják elő. Eddig a kivitel nagyobb arányu fejlődését a nehézkes szállítási viszonyok akadályozták. A vasut megnyitásával részben e bajon is segítve van. *Marha és juh* is tenyésztetik, de ezek mint kiviteli cikkek alig vehetők számításba; a lótenyésztés jelentéktelen.

Az állati melléktermények közül a juh-, kecske- s nyúlőr, szárított marha- és juhbél kerülnek kivitelre. A termelt gyapjút benn az országban használják fel.

Szerbia kiterjedt *erdősége* — különösen bükk- és tölgyfa-erdői — rendszeres erdőgazdaság hiányában mindezideig még nem birnak jelentőséggel. Erdőterményei közül egyedül a *gubacs* kerül nagyobb mennyiségben kivitelre.

Ugyanez áll a *bányászatról* is. Gazdag ércz- és fémtelpei kiaknázatlanul hevernek.

Ha az eddigi ismertetés kezdetlegesnek tüntette fel Szerbia nyerstermelését, — mely pedig ez országnak mégis egyedüli jövedelmi forrását képezi — mit mondjuk iparáról? Iparról

Szerbiában a különben virágzó házipar s jelentéktelen helyi iparon kívül alig lehet szó.

Ami az elsőt illeti, mindenesetre a virágzás igen szép fokán álló *szövőipar* s ennek termékei közül különösen a Pirót és környéke lakosai által készített s „piróti szőnyeg“ név alatt forgalomba kerülő *szőnyeg* érdemli meg az elsőséget. A piróti szőnyeg gobelin módjára készül. Jellege a vörös alap stylizált virágdiszszel. Készülnek fehér, továbbá barna, kék és zöld tompaszínű szőnyegek is Pirótban, ez utóbbiakat azonban bulgár szőnyegeknek nevezik. Közönséges szerb szőnyeget minden vidéken készítenek. Ezen szövőszékeken készült csikos nagy mértani diszitéssel ellátott szőnyegek rendszeren több darabból vannak összevarva. Ez iparággal kapcsolatosan megemlíthetők még a szőnyegekhez hasonló módon készítettetni szokott butorés párnaszövetek, továbbá kötények, harisnyák stb.

Nem kevésbé fontos termelési cikkét képezi a szerb háziparnak a durva *posztó* (Loden) s a szürposztó, halina. A szerb paraszt rendes öltönye az előbbiből készül, az utóbbit a Szerbiában lakó románok használják. Mindkettő ma már kereskedelmi cikk. Egyébiránt már régebben Paracsinban egy posztógyárat is állítottak fel; ez azonban kizárólag a szerb hadsereg posztószükségletét van hivatva fedezni; eladásra csak a legutóbbi években kezd dolgozni.

A *gyáriipart* Szerbiában csaknem egyedül, de méltóan a sör- és *malomipar* képviselik. Belgrádban két sörgyár van; ezek egyike teljes modern berendezéssel bir s 40,000 hektoliter évi termésre van berendezve. Alessinácban, Jagodinában, Nisben, Valjevóban szintén vannak sörgyárak, úgy hogy Szerbia sörszükségletét egészen maga képes fedezni. A kezdetleges viszonyokat legjobban bizonyítja azonban azon körülmény, hogy Szerbia nyerstermelő állam létére e gyárakat megfelelő minőségű s mennyiségű nyersanyaggal nem képes ellátni, s így azok nagyobb részét külföldi anyagot dolgoznak fel. Fejlettségnek örvend Szerbia malomipara is. Eltekintve a számos rozoga vizimalomtól, több gőzerőre berendezett műmalma van; így egy nagyobb gőzmalom Belgrádban, s kisebbek Groczkán, Pozseravácson stb. Malomipari terményeivel azonban szükségletét nem képes egészen fedezni. Ha ezeken s a fentebb említett paracsini posztógyáron kívül megemlítjük még a jagodinai üveggyárat, mely durva öblösüveget

készít s melynek áruí Szerbia déli részében találunk piacot, úgy minden elmondtunk mit Szerbia gyáriparáról elmondani lehet.

A *kézműipar* köréből első sorban a *kés- és fegyverkészítés* birnak jelentőséggel. A fegyverkészítés régi ipar. A mindinkább elterjedő modern fegyver kiszorítja ugyan a régi diszes, törökizlésű fegyvert, de a fegyverművesek mégis találunk munkát ily régibb fegyverek javításánál. A kés kovácsok az ugynevezett szerb — handzsár alaku, bádogtokban tartott — kis kést készítenek. Ily késkovácsot minden városban lehet találni, leghiresebbek azonban a jagodinaiak. Továbbá az *ötvösök* és *fémdisz-műkészítők*, kik a parasztnők számára filgránt és övcsattokat készítenek. A filigrán termelési központjai Belgrád, Nis, Pirót és Sabác.

Legjobb a nisi filigrán, kár, hogy rendesen nem finom ezüstöt dolgoznak fel. Ugyancsak az említett városokban készülnek vert és vésett övcsattok, melyeket a parasztnők kötényükön hordanak. A majdnem minden városban található bádogosok, rézművesek, szappan és gyertyakészítők, asztalosok stb. stb. a legszerényebb igényű helyi szükséglet kielégítésére dolgoznak.

Ily körülmények között alig van iparág, melyben Szerbia kisebb-nagyobb mérvben bevitelre ne szorulna. E bevitelben, az áruforgalmi statisztika állítása szerint, talpbőr, kész csizmák és czipők, finomabb bőröndök és bőrárak, vas- és aczélrudak, kovácsolt vasárak, gyapjuszövetek, nemezkalapok, liszt, pamutszövetek, lenvászón, konyhasó, finomított kőolaj (átvitel Triesztből), eke és ekerészek, géprészek s végre borszesz szállításával mi is részt veszünk ugyan, kivitelünket azonban Ausztria s újabban Németország erősen veszélyezteti.

Talán a már létesült vasuti összeköttetések szaporítani fogják a mi esélyeinket, vérmes reményeket azonban e tényhez nem szabad fűznünk. Nem kell elfelednünk, hogy e könnyebbités szomszédunknak s Németországnak épügy javára szolgál, mint nekünk.

III.

A bolgár statisztikai hivatal által közrebocsátott adatok szerint Bulgária kereskedelmi forgalma 1883-ban bevitelben 49.022,600, kivitelben 45.964,700 frankot tett s amabban Ausztria-Magyarország 15.273,000 (31·3%), emebben 2.175,700 (4·7%) frankkal vett részt. Sajnos, hogy nincs módunkban constatalni, hogy a Bulgáriá-

val való áruforgalomból Ausztria-Magyarországra eső rész hogy oszlik meg Ausztria és hazánk között, miután saját áruforgalmi statisztikánk a Bulgária, Montenegró, Török és Görögországra vonatkozó áruforgalmi adatokat összesítve közli, mindazonáltal vizsgálva a fentebbi adatokat, két következtetésre juthatunk: az egyik az, hogy miután szeszben és cukorban, a fonó- és szövőipar termékeiben, az asztalos és esztergályos ipar szolgáltatatta tárgyokban, a lisztben s többi őrleményekben, bőr- és fémárukban, ruházati cikkekben stb., a bevételben osztozunk Ausztriával, kivitelünk Bulgáriába jelentékenynek mondható. Másodszor, hogy Bulgáriával való kereskedelmi összeköttetésünk reánk nézve kedvezőbb, mint az előre bocsátott két balkán-félszigeti állammal, mert míg Bulgária tisztán nyersterményekre szorító kivitelében csak 4·7%-kal szerepelünk, bevételében már 31·3%-kal veszünk részt. Mindkét következtetés csak ösztönözhet bennünket a fejedelemséggel fennálló kereskedelmi összeköttetéseink fokozására, kivált, ha meggondoljuk, hogy ha már a nehézkes közlekedési viszonyok, a nagy iparállamok nagy — s részben olcsó tengeri szállítás által is istápoltt — versenye s saját közönyösségünk daczára is ily eredményt voltunk képesek elérni, mire mehetnénk még egy erőteljes s öntudatos kereskedelmi politika üzése által!

Ami Bulgária közgazdasági viszonyaik illeti az többé-kevésbbé analog Románia és Szerbia közgazdasági viszonyaival.

Majdnem egész területén kiválóan termékeny talajjal bír, s megterem minden középeurópai gazdasági terményt, hat millió hektárt meghaladó s művelés alá vonható területének azonban mindezideig még csak mintegy 9%-a van tényleg művelés alatt. Főbb mezőgazdasági terményei a *buza* és *kukoricza*. Az évi termés — körülbelül 3—3 millió métermázsa — nemcsak a belszükségletet képes fedezni, de még nem jelentéktelen kivitelt is lehetővé tesz. Mint kereskedelmi cikk egyik áru sem kifogástalan. A buza legtöbbszörre szemetes, a kukoricza a rossz raktározás következtében rendszeren másodrendű áru. A *rozs*, *árpa* és a *zab* kis mérvben termeltetnek, s kivitelre nem kerülnek. Az árpa selejtes minőségét különben már az is igazolja, hogy a Bulgáriában levő szeszfőzdék szükségleteiket magyar árpával fedezik, a bolgár árpát legfőljebb abraknak vagy disznóhizlálásra használják.

Kiterjedt művelésnek a kereskedelmi növények közül csupán a *len*, *kender*, *sumach* és *dohány* örvendenek. Hogy mily arányban termeltetnek, arra hiányzanak a statisztikai adatok. Kivitelre egyik sem kerül; a kendert és lent a virágzó belföldi textilipar dolgozza fel.

Viddin, Várna, Ruscsuk, Szeloi s különösen Küstendil környékén terjedelmes szőlőtelepeket is találunk. A nyert borfajok közül különös említést csak a küstendili s várnai borok érdemelnek, melyek a délvidéki borok jellegével birnak. Rendszeres borkezelésről azonban alig lehet szó; csak a legujabb időben telepedett le Ruszsukon s Viddinben néhány borkereskedő, kik még tőkén megveszik a szőlőt, s aztán nyugoti módon szüretelnek s készítik a bort. Rendesen fehér, sárga és piros bort különböztetnek meg.

A bolgárok nálunk, mint kitünő kertészek ismeretesek, azt hihetnők tehát, hogy Bulgáriában a kertészet és főzéléktermelés igen virágzó keresetágot képez, pedig tényleg az egy rózsatenyésztést kivéve, kertészet — miután az nem fizeti ki magát — Bulgáriában nincs. Nagyban üzetik azonban, különösen a Sipka-Balkán északi oldalán fekvő völgyekben a rózsatenyésztés. A termelt rózsából részint maguk a termelők készítnek olajat, részint a szíromleveleket kazánlikba viszik, hol azt tekintélyes czégek, melyek a rózsaoaj desztillációjával foglalkoznak, veszik meg. Általában a rózsaoajtermelés Bulgária e vidékének jelentékeny jövedelmi forrását képezi.

Az erdészet Bulgáriában is olyan, mint a Balkán félsziget többi államaiban; nagy kiterjedésű erdőségei vannak, de hiányzik a rendszeres erdőgazdaság, a hozzáférhetlen utak miatt pedig, dacára nagy gazdagságának, még saját épületfaszükségletét sem képes fedezni.

Megfelelő statisztikai adatok hiányában még hozzávetőlegesen sem vagyunk képesek fogalmat szerezni Bulgária állatállományáról, tény, hogy a nagy kiterjedésű rétek s legelők virágzó állattenyésztést involváltnak. A ló és marhatenyésztés nem bir nagy jelentőséggel, bár a kormány az utóbbi években a ló, és marhaállomány nemesítése kiváló gondoskodása tárgyát képezi. Legjelentékenyebbnek mindenesetre a juhtenyésztés tekinthető; nemcsak az egész lakosság a hazai juh gyapjából vont szövetekbe öltözik, de jelentékeny mennyiséget visz ki Ausztria, Anglia s Franciaország is.

A selyemtermelés a törökök kivándorlása folytán évről-évre hanyatlik.

Bulgária kevésbé dicsekedhetik oly érczgazdasággal, mint a szomszéd területek. A miről eddig tudomással birnak a bányászati téren, az szén, vas, ólom, ezüst és réz; vállalkozási szellem, szakértelem, tőke és utak hiányában ezeket sem aknázzák ki.

A bolgár nép a Balkán-félszigetet lakó népek között a legnagyobb hajlammal bir az iparüzésre, úgy, hogy daczára az utóbbi években e téren beállott nagymérvű hanyatlásnak, ipara még mindig elég tekintélyesnek mondható. Hanyatlása több okra vezethető vissza. Része van abban az utolsó évtized államalakulásai folytán életbeléptetett számos önálló vámterületnek, mely a szabad áruforgalmat lehetetlenné teszi, továbbá annak, hogy a külföldről beözönlő olcsó gyári munkával a drága kézierővel dolgozó belföldi iparos nem bírja kiállani a versenyt.

A különösen virágzó bolgár textil ipar egyes válfajai közül mindenekelőtt a posztókészítést említjük fel.

Kétféle posztó készül: a finomabb az u. n. *stajak*, melyet a jobb módú paraszt s városi lakosság visel, s a durvább *aba* (daróc, halina) ebből a paraszt készített ruháját. Mindkét posztónem háziiparilag állittatik elő s belföldi gyapjuból készül. Van fehér, barna és fekete színű. E czikk, daczára a nagymérvű belfogyasztásnak, kiviteli czikket is képez Törökországba. Mig Bulgária többi iparájának a háboru után beállott viszonyok ártottak, addig az aba- és sajakkészítésnek használtak, mert az erősen felébredt nemzeti öntudat büszkeséggel tölti el a népet, hogy ruházatát önmaga képes előállítani úr és pór részére egyaránt.

A stajak és aba posztóval együttesen készítenek takarókat s lőtakarókat is. Az előbbieknél három fajtát lehet megkülönböztetni: a hosszuszőrű gyapjas, a kecskeszörből készült s a közönséges rövidszőrű takarót. E takarók szintén jelentékeny kereskedelmi czikket képeznek.

Nem kevésbé fontos a bolgár szőnyegipar is, mely habár Pirotnak Szerbiához csatolása által érzékeny veszteséget szenvedett, még mindig számottevő foglalkozását képezi a népnek. A bolgár szőnyegiparnak jelenleg Ciporovica a központja. Ciporovicán s környékén csaknem minden helységében a szőnyegkészítés képezi a nép egyedüli foglalkozását.

Az előállított szőnyegek nagyon jó minőségűek. Nagy kár, hogy a nép a szőnyegszövéshöz újabban a nem tartós anilin színekkel festett fonalakat kezdi használni. Az évenként előállított szőnyegmennyiség jelentékenynek mondható, s a belszükségleten kívül jelentékeny mennyiségben kerül kivitelre. Újabban azonban a török lakosság folyton fokozódó kívándorlásával jelentékenyen csökkent a belszükséglet, úgy hogy ha nem sikerül újabb kiviteli piacokat szerezni, előbb utóbb kénytelenek lesznek a termelést redukálni.

Hires Bulgáriának gaitandzsi, egyik legrégibb s legszolidabb alapon üzött ipara is. Ez ipar szintén jelentékeny veszteségeket szenvedett részint a törököknek, kik legnagyobb fogyasztói voltak, kívándorlása által, részint mert Bosznia határa a magas vám által elzáratván, a kivitel ez irányban teljesen megszűnt.

Gondolható, hogy Bulgáriában az oly virágzó posztóipar mellett jelentékeny szabóiparnak is kell lenni. Kétféle szabó van; az egyik a bulgár nemzeti ruhát készíti tajakból vagy abaposztóból, a másik a törökszabásu diszruhákat. Nagyobb városokban a szabóságot valóságos részvénytársulati alapon üzik.

Igen el van terjedve Bulgáriában az agyagipar. Bárha a kerámiai ipar csakis agyagedények előállítására szorítkozik, s mint ilyen, minden nagyobb városban képviselve látjuk egy vagy több mesterember által, mégis vannak városok és vidékek, hol az agyagipart különleges termékeivel ugyyszólván főiparágként művelik. Ilyen például Oglu-Tazardik.

A régen a virágzás oly magas fokán álló bőripar, fafaragászat, vasipar ma már csak tengődik, némi jelentőséget csak a bőriparnak lehet tulajdonítani. Még most is vannak igen jó timárok, kik kecskebőrből kiváló minőségű kordován, saffián bőrt készítenek. Mint egyik speciálítás emlithető fel a parasztok lábbelije az „opánka“. Az aranyműves és ötvösipar osztozik társai sorsában. Hanyatlásának okát a gazdag török elem elvonulásában kell keresni. Pedig a widdini Nicolo Kolokita által készített, s a keleti pavillon bolgár osztályában kiállított ezüst filigrán-munkák kiváló bizonyítékát képezték ez iparág még jelenlegi magas művészi fejlettségének is.

Ha az itt elmondottak után fölemlítjük, hogy van még egy-nehány műmalom, melyek közül a tirnovait a mi Ganzgyárunk tavaly

rendezte be, s néhány sörgyár, megemlítettük mind azt, mit Bulgária iparáról mondhattunk.

Természetes tehát, hogy Bulgária iparszükségleteit nagyobb-részt külföldről szerzi be. E szükségleteinek fedezésében kiválólag monarchiánk, Anglia, Francia-, Orosz- és Németország osztozkodnak. Mi tehát ugyan első helyen állunk, de nem feledve azt, hogy a dicsőségből vajmi kevés jut a mi részünkre, komolyan számításba kell venni azon nagy versenyt is, melyet magas fokon álló technikájával, munkamegosztásával s rendkívüli olcsó szállítási eszközeivel Anglia s ujabbban Németország kifejtenek.

IV.

A keleti pavillon gyűjteményei közül gazdagságukra nézve az első helyet a Törökország közgazdasági viszonyait feltűntető gyűjteményeknek kell adnunk. Hogy e gyűjtemények mindazonáltal kevésbbé voltak képesek egységes képet nyújtani az általuk reprezentált állam közgazdasági viszonyairól, azt legnagyobb részt annak tulajdoníthatni, hogy egyes részeit a rendelkezésre álló terület korlátoltsága miatt négy különböző fülkében kellett elhelyezni.

Pedig e gyűjtemények ép úgy megérdemelték a komolyabb tanulmányozást, mint a többi társországok kiállítása, mert Törökország, ha talán nem is egészében, de egyes részeiben — Albánia, Macedonia s részben még Trácia is — mindenesetre birnak reánk közgazdasági tekintetben oly jelentőséggel, mint a többi három, a keleti pavillon gyűjteményei által képviselt balkánfélszigeti állam.

A földművelés épugy, mint a félsziget többi államaira, ugy Törökországra nézve is nagy fontossággal bir, habár a ritka népesség s a közlekedési eszközöknek csaknem teljes hiánya miatt a fejlődés meglehetősen alacsony fokon áll.

A *buza* a lankás helyeken mindenütt jól megterem; a tengerparttól vagy vasuttól távolabb fekvő vidékeken azonban nagyobb, a helyi fogyasztás szükségleteit meghaladó mennyiségben termelése nem fizeti ki magát.

Árpát kisebb mennyiségben termelnek. Dombos vidéken is megterem, mert korábban érik, mint a buza.

Kukoriczát a török birodalom minden részében termelnek — miután sok emberi munkát vesz igénybe — kisebb parcellákban. Jól tenyészik.

Burgonyát csak az erdős és hegyes vidékeken termelnek, különben nem valami elterjedt, miután a juniusi erős nap, már mielőtt a gumók kinőnének, kiegészíti a növényt.

A *gyapot* sem érdemel említést gyenge kvalitása miatt.

Sesam az átlagos hőmérsék csekélysege miatt nagyban európai Törökországban nem termesztethető.

A *lentermelés* jelentékenynek mondható. A vetésnek — hogy a különben nem gyakori szigorú tél ne ártson a növényeknek — késő ősszel kell történni. Különben a lentermelés, melynek kizárólagos célja lenolajkészítés, jól fizet.

Az *olajbogyó* egyike a legjövedelmezőbb és legelőnyösebb terménynek. Diszlik mindenütt, különösen jó olajat szolgáltat a hegyoldalakokon előforduló vad olajfa. Nemesített olajfákkal csak a falvak közelében találkozunk. Az olajsajtolás a lehető legkezdetlegesebb.

Mák szintén nagyobb termelésű czikkül tekinthető. Legjobb minőségű opiumot a macedoniai Istib kerület szolgáltat.

Szőlőt hasonlóképen termelnek, a bor azonban minden okszerű kezelés hiányában alig bír jelentőséggel.

Meglehetősen mennyiségben terem *narancs* és *citrom* is. Különös specialitása Albániának a *cedrat*-gyümölcs (zsidóalma), mely különösen az izraeliták részéről keresett.

A kereskedelmi növények között mindenesetre a *dohány* érdemi meg az első helyet.

A dohánytermelő országok között Törökország egyike a legnevezetesebbeknek, nem annyira termelés, mint inkább a kereskedelem és dohánykivitel nagy arányai, egyes, eddig kizárólag csak Törökországban termelni sikerült fajok minősége miatt.

Törökország majd minden tartományában termelnek dohányt, csak hogy ezek minősége az égalj, talaj és termelési viszonyokhoz képest számtalan különbséget mutat. A termelt dohánynemek közt vannak olyanok, melyek más országokban is termesztethetők, s vannak, melyek csakis ez ország sajátos klimatikus és talajviszonyai között fejlődnek, s nevezetes kivitel tárgyát képezik, úgy mennyiségük, mint értékük folytán, vannak végre oly dohánynemek is, melyek

daczára kitűnő minőségüknek; kevésbé ismereteseek, mivel kivitel tárgyát alig, vagy éppen nem képezik.

Maga a termelés igen primitív. Az egyedüli haladás e téren, melyet a termelők elfogadtak az, hogy az ugarrendszerrel felhagytak.

A legjobb dohányfaj Macedóniában, a yenidjei sikon terem, kis levelű, világos-sárga, erős és finom zamatu dohány ez. A legfinomabb fajtájú a *Jaka* és *Karchi-Jaka*, melynek okája helyben 20—70 piaszter. sőt kiváló finom minőségüért 85—120 piasztert is fizetnek. A többi macedóniai fajok ára okánként 12—45 piaszterig változik. A legsilányabb faj a yenidjei sikoktól keletre fekvő sereti és saloniki szandzsákokban termelt hegyi dohány, mely azonban még mindig elég szép külsejű és jó zamatu, miért is ugy a helyi fogyasztásnak, mint a kivitelnek, kivált Angliába, kedvelt tárgyát képezi. A kivitel folytonos fejlődése, s az árak ezzel járó emelkedése a termelőket a dohánytermelés kiterjesztésére ösztönzi.

Az európai Törökországban termelt dohányfajok között másod sorban a thráciai dohány említendő. E dohány szép külsejű, de sokkal rosszabb minőségű, mint a macedóniai faj. Kivitel belőle alig van. Okáját helyben 5 piaszterrel fizetik. Ezenkívül még Epirus és Albánia, különösen a janinai villajet, teremnek jelesebb dohánnyt. E dohány már jelentékenyi szerepet játszik a kereskedésben. Okája 5—8 piaszter helyben.

Erdőgazdaságról Törökországban nincs szó. Albánia és Macedóniának nagy kiterjedésű erdői vannak, de azt a régi tradíciókhoz híven, a nép közprédának tekinti, így jelentékeny az erdőpusztítás; a fa értékesítéséről utak hiányában csak a tengerparthoz közel fekvő erdőknél lehet szó.

Ami európai Törökország *állattenyésztését* illeti, ugy annak ismertetésénél mindenekelőtt a *juh és kecsketenyésztéssel* kell kezdeni, melynek nagy arányu üzését részben a parlagon heverő nagy földterületek s kevés gondozás, részben a jó kelet egyaránt ajánlatossá teszik.

A szarvasmarhák között a *bivaly* a leghasznosabb, miután erősebb, mint az ökör, s kevéssel beéri.

Kisebb jelentőséggel bír az *ökör*, mert gyengébb, s több gondozást igényel. Tehenet csak tenyésztési célokra tartanak; tejgazdaságot nem üznek, miután az, tekintettel arra, hogy a száraz nyári évszakban a rétek nehezen tarthatók fenn, alig fizetné ki magát.

A *lótenyésztés* alig érdemel említést, nemkülönben a *sértés-tenyésztés* sem.

Törökország egyes tartományaiban, különösen Macedóniában jelentékeny foglalkozást képez a *selyemtenyésztés* is. A belföldi fehér gubók terméketlenné váltta után kizárólag a Japánból hozott tojások után termelt zöld gubók s a rumeliai sárga gubók termelésére fektetett a főszűly, míg végre, ez utóbbi is terméketlenné válván, forgalomban csak az előbbi maradt. Ujabban ismét Francia- és Olaszországból importált fehér és sárga gubók termelésével tesznek kísérletet. Az évi selyemgubótermés csaknem egészen kivitelre kerül Francia- és Olaszországba. E termelési ágban az utolsó évek jelentékeny áresökkenést okoztak.

A bányászat Törökországban daczára annak, hogy ércz és fémgazdagsága, mint azt a különben a kiállított meglehetősen gazdag gyűjtemény is tanúsítja, bámulatos, s hogy a bányászatnak ott nagy történeti multja van, nagyon elhanyagolt állapotban van. Azok a viszonyok, melyek a többi termelési ágak felvirágzását akadályozzák, mint a tőke, s a vállalkozási kedv hiánya, a közlekedési mizériák stb. éreztetik itt is hátrányos hatásukat.

Albániában vagy Epirusban már az ó-korban termeltek Aolona közelében asphaltot. A kiaknázás régebben a cs. kincstár számlájára történt. Ma már e bányák magánosok kezébe mentek át. Macedóniában Paprat mellett most tesz kísérletet egy konstantinápolyi társaság a régen felhagyott arany és ezüstbányászat újbóli felvirágoztatására. A Rhodope-hegységben nem régiben fedeztek fel ólmot, s kénkovandot, de még kiaknázására mitsem tettek. A Bosporus mindkét partján jelentékeny ércztelepek terülnek el, melyek rendszeres művelés alatt vannak, s a nyert s körülbelől 4—500 tonna ércz leginkább Angliába szállittatik. Különös fontossággal bírnak még a bányászatra nézve Imbros, Lemnos, Lesbos, Chios, Kréta stb. szigetek.

Törökország őstermelési viszonyainak ezen rövid ismertetéséből is kitűnik, hogy ez állam többi szomszédjaihoz hasonlóan min-

den természeti kincscsel bőven meg van áldva; emberanyaga kitünő s így birna minden előfeltétellel, hogy egy jelentékeny szerepet játszó nyerstermelő állammá válhasson, mindezek daczára kivitelével meglehetősen kis szerepet játszik Európa nyers termény szükségleteinek fedezésében. S ez nagyon természetes. A nagy pénzszegénység, a közlekedési utak teljes hiánya miatt a termelés fokozhatása s okszerűbb gazdálkodhatás csak hosszú és lassu fejlődésnek lehet a munkája.

Amily — mondhatni — jelentéktelenek ez ország jövedelemforrásai, ép oly szerények igényei; mindazonáltal ez igényeit sem képes saját ipara készítményeivel kielégíteni. Törökországban, a virágzásnak különben szép fokán álló háziipar s a csaknem kizárólag elsőrendű szükségletek fedezésére szolgáló helyiiparon kívül, ipar nincs. Így tehát ezen szükségleteinek kielégítésében teljesen a nyugoti — nála fejlettebb államok — iparczikkeire szorul.

Hogy Törökországnak bevitele iparczikkekben mennyire rug, s hogy a bevételben mely államok s mily arányban osztozkodnak, megbízható statisztikai adatok hiányában csak hozzávetőlegesen állapíthatjuk meg. Ismeretes ugyanis, hogy Törökországban hivatalos statisztika nem létezik, nem marad tehát más hátra, mint azon jelentés adatait használni fel, melyet a török indirekt adók igazgatósága a török birodalom vámkezelési eredményeiről közrebocsátott s mely adatok az 1878. márczius 13. és 1879. márczius 12-ig terjedő év eredményeit mutatják be. Ez adatok szerint a török birodalom bevitele tett volna fenti időszakban összesen 2100 millió piasztért. E bevételben első helyen foglal helyet Anglia 971 millió piaszterral, azután Franciaország 325 s monarchiánk 282 millió piaszterral, utánunk jönnek Oroszország, Románia, Olasz, Németország stb.

Az egyes czikkeket s származási helyüket illetőleg a, konstantinápolyi osztrák-magyar kereskedelmi kamara jelentése szerint, varró és kötőfonalat Anglia, pamut, gyapju- és lenfonal minden nemét a vörös fonalon kívül Anglia, vörös fonalat monarchiánk, Svajcz és Németország, selyemszalagokat Franciaország, Jasmas vagy colemkiár-t (szinnyomatos zsebkendők) Svájcz, csipkét és himzéseket, közönséges árut Anglia, finomabbat Franciaország, harisnyát, alsóínget, alsónadrágot Anglia, monarchiánk Németország és Svájcz, pamut-, gyapju- és selyemkezttyüket Németország

(Szászország), fez-t monarchiánk, női nyakkendőket Franciaország, gombot Németország s monarchiánk, gyöngyöt, fésűt, dohány-szelenczét, utánzott ékszert monarchiánk s Németország, fémárukat Anglia, Németország, monarchiánk, Francia- és Oroszország; gyufát monarchiánk; szövetet Németország, monarchiánk, Anglia s Franciaország; szőnyeget Anglia, kötélárut Oroszország, vitorlavásznat Anglia, Franciaország; czukrot kizárólag monarchiánk. stb. szállítanak.

Már e specifikálás is elárulja, hogy a mi a tulajdonképeni iparcikkekkel illeti, hazánk Törökország bevitelében egészen jelentéktelen szerepet játszik.

DR. KOLOSVÁRY LAJOS.

A TALÁLmányok SZABADALMAZÁSÁNAK ÖNÁLLÓSÍTÁSA.

Ha a szappanfogyasztás a műveltség, a kőszénfogyasztás a gyáripár fejlettségének fokmérőjekép megáll, az általános ipar színvonalának mértékeül bizvást szolgálhat az, hogy valamely ország lakói mily arányban találhatók a találmányok szabadalmi engedélyesei közt. Számuk leplezetlenül kitarja, hogy az ország ipara az idegen iparnak csupán importálása-e, mely mindössze azt produkája, mit a külföld százával, ezrével állit elő, vagyis a mely a sokszorosszámu ipartermékeket csak épen jól-roszul utánozza; és nyilvánvalóvá teszi számuk azt: tud-e magából meríteni újat, jobbat, szebbet, vagy újat ugyan, de legalább oly jót, szépet, mint a minőt a külföld adhat. A szellemi erő nyilvánulása ez az iparban; az önállásé, az öntevékenységé. Tanujele ez az ipar fejlettségének. A hol ez a magacselekvés nincs meg, vagy csak elenyésző mértékben, nincs ott oly ipar, mely a szükségletnek meg birna felelni, nincs oly ipar, mely az ország gazdaságát növelhetné. Valaminthogy az még nem irodalom, a mely idegen írók átültetett műveiből áll, mert azt csak a nemzet gondolkozói, eredeti írói teremtik meg, azonképen fejlett, virágzó iparról is csak ott lehet szó, hol annak jelentékeny része a nemzeti találékonyságon alapul. Ezt vallják az amerikai Egyesült-Államok s teljes joggal. Itt az évenként kiadott szabadalmak száma fölrug 20,000-re is és azok tulajdonosai 99%-ban benszülottek. Ez az arány Európa nyugotján: Angliában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban kisebb ugyan, de még mindig belföldi a föltalálóknak 50—60%-a. És mit látunk? Azt, hogy iparuk is e számmal karöltve halad, ebben az arányban fejlett. Kérdjük azután, mit mutatnak nálunk a kérlelhetlen számok? Véghetetlenül szomorú adatot. Azt, hogy az egy évben engedélye-

zett szabadalmaknak birtokosai, tehát mintegy 2500 közül legfőlebb 100 a magyar föltaláló! Ennél csak az szomorubb, hogy e szám egyszersmind kifejezője iparunk fejlettségének.

Iparállam akarunk lenni. A szükség parancsolja ránk : kell lennünk. Ez a jelszavunk. Latolgatjuk, fontolgatjuk az előmozdításra szolgáló tényezőket. Ki ebben, ki abban találja meg és nem egy már életbelépett intézményünk arra enged következtetnünk, hogy a siker nyomába fog lépni. Magában egy természetesen nem vezet el célunkhoz ; többnek, sok tényezőnek együttes s egymásra hatása lesz a leghatásosabb rá nézve. És ezek közt, mint egyik elsőre, nagy súlyt kell fektetnünk a szabadalmakra, az ipari találmányok szabadalmazására. Sajátságos, hogy épen e fontos ügyre nézve nem alakult még nálunk közvélemény. A hol egyesek erre vonatkozólag ejtett, kockáztatott nyilatkozatára akadunk is, az merő tájékozatlanság. Nem mondom, hogy senki, de véghetetlenül kevesen jutottak el annak fölismerésére, legalább azt bizonyítja a látszat, hogy a szabadalmazási ügy mily kiható lehetne ipari életünkre. Ez irányu czikkek, értekezések vagy mellelges megjegyzések gyérek s ha elvértve mégis szemünk elé kerül ilyes, minden sora, betűje inkább arra való, hogy az ügyet sárba ejtse, nem hogy előbbre vinné s közrehatna arra, hogy közvélemény képződjék benne s általa. A jóakaratot ilyenkor sohasem tagadhatni el, de mindig együtt látjuk járni az avatatlansággal. Utóbbi időben, bár az iparügyi miniszterium módot adott a diskusszióra, mikor a szabadalmi ügyre vonatkozólag az arra illetékes testületeket véleményadásra hívta föl, teljes némaság állt be, mely némaságot csak Zichy Jenő gróf a „Vámszövetség kérdéseinek megoldásáról“ szóló röpirata szakította meg, melyben a szabadalmazás kérdésére vonatkozólag a következő néhány sort olvashatjuk :

„A mi a szabadalomügyet illeti, ez tagadhatatlanul szoros kapcsolatban áll a vámterület kérdésével, úgy, hogy ha a közös vámterület föntartatik, a szabadalomügy is legalább legfensőbb forumban szükségszerűleg közös ügygyé lesz teendő ; miután rationalis kezelése máskép nem igen képzelhető. Egyébiránt e kérdés rendezésének szüksége a Lajtáninnen s tul az érdekelt körökben egyaránt el van ismerve s a rendezés módjára nézve is teljes egyetértés uralkodik ; kivévn természet szerint azon viszonyt, mely hazánk s Ausztria szabadalmi ügye között statuálandó volna ; a meny-

nyiben Ausztria ez ügyet közössé akarja tenni, holott hazánk érdekelt körei az ügy teljes önállósítására törekszenek. Noha a szabadalomügyet igen fontosnak tartjuk, mindazonáltal ez távolról sem mérkőzhetik azon egyéb életbevágó érdekekkel, melyek a vámkérdésnél szóba jönnek s ha ennélfogva a szabadalomügy önállósága a közös vámrendszernek áldozatul esik, ez oly áldozat, mely fölött még megvigasztalódhatnánk, föltévé, hogy ama nagyobb érdekeink megővhatók. E kérdésre nézve csupán azt kellene kikötnünk, hogy az intézésben teljes paritást nyerjünk s hogy a jövedelmek s terhek arányosan oszoljanak meg a monarchia két fele közt.

Ez a mutatóvány a kétségbeejtésig igazolja főnebbi állításunkat. Szerinte a szabadalomügy „szükségszerűleg közös ügygyé lesz“ s mégis érdekelt köreink az „ügy teljes önállósítására törekszenek“. Majd meg „a szabadalomügy igen fontos“, de „áldozatul“ dobván, „megvigasztalódhatunk“. Aztán, noha a szabadalomügy „szükségszerűleg közös ügygyé lesz“, mégis ki kellene kötnünk a „teljes paritást“.

Sutba van itt vetve a logika, ügyismeret, de minden. Annak pedig épen az ellenkezője igaz, hogy a szabadalomügy „szoros kapcsolatban áll a vámterület kérdésével“. A szabadalmi törvény a a föltalálónak jogát szabályozza saját szellemi tulajdonával s az állammal szemben s e szerint inkább azon kell csodálkoznunk, hogyan került e tisztán jogi ügy a vám- s kereskedelmi szövetségbe, a hová nem való s a hová csak az osztrák furfang juttathatta a magyar 1867-ki tájékoztatlanság kihasználásával.

Ilyesek meggondolatlan hangoztatása olyanok részéről, kiket a nagy közönség az iparügyek élén állni látni megszokott s kikeről föl kell tennie, hogy csak az ügy beható ismerete után szólalnak meg, azt a kis derűt is, mely a homályban már-már dereng, újból befellegzi s lehetetlenné teszi oly közvélemény alakulását, mely az intéző köröknek vagy irányt szabna vagy szükség esetére alkalmas támaszt nyujtana.

Az idézett sorok útvesztőjében azonban van egy, mely, legalább nekem úgy tetszik, értesültségen alapul. Ez az, hol a nemes gróf azt írja: „érdekelt köreink az ügy teljes önállósítására törekszenek“. „Érdekelt köreink“ alatt itt ugyanis nem képzelhetek mást, mint a kormányt, noha természetesen az iparosokat kellene értenem rajta. Csakhogy az, a ki végig olvasta azokat a véleményeket,

melyeket az iparosság az ipar- s kereskedelmi kamarák útján a ministeriumhoz intézett, tudhatja, hogy e véleményekben, egy hang kevés, de annyi sincs az önállósításról. Nincs más föltevés tehát, hogy „érdekelt köreink“ maga a földmivelés-, ipar- s kereskedelemügyi ministerium, melynek a közel jövőben hivatása lesz ez ügyben dönteni. E föltevést még megerősíti a bécsi kereskedelmi ministeriumhoz közel álló bécsi „Patent-Blatt“, mely m. é. nov. számában megfenyegeti Magyarországot a különállás esetére, mert abból mint mondja, pénzügyi károsodás háramlanék ránk.

Ha e törekvés az önállósításra kormányunkban megvan, kétség nem fér hozzá, hogy meg is valósítja, mert nemzetgazdaságilag s pénzügyileg egyaránt nyomós okok szólnak álláspontja mellett, a törvény nem állja útját s a politika nem képezhet benne akadályt.

Az 1878-ki XX. törvényczikk XVI. cikkelye ide vonatkozólag ezeket mondja: „A szabályszerűleg kieszközölt találmányi szabadalmak mindkét államterületen érvénnyel birnak. E czélból a szabadalmi engedélyezés föltételei mindkét államterületen egyforma elvek szerint lesznek kölcsönös egyetértéssel törvényhozási uton megállapítandók s ha a szükség kívánná, hasonló uton megváltoztatandók“.

Tehát ha a szükség megkívánná, a szabadalmazás föltételei megváltoztatandók, jobban mondva: megváltoztathatók. Hogy ennek a szüksége főnforog s pedig oly irányban, mely Magyarországnak a találmányok szabadalmazásában megadja a teljes önrendelkezési jogot, ezt czélja kimutatni e cikknek közgazdasági s pénzügyi érdekek szempontjából.

* * *

Az ipari tevékenység minden tere, hogy életre való legyen s az is maradjon, rászorult arra, hogy az ujonnan föltalált eljárásokat s eszközöket gyorsan alkalmazza. Mivel pedig az új találmányokban rejlő haladás egyszersmind jutalmazó is, erős ingerrel bir arra, hogy a hajlandóságot az utánzásra háttérbe szorítsa, az önálló kezdeményezést fölkeltse s az eredetiségre való törekvést kifejlessze. Erre való eszközt bir minden állam szabadalmi törvényében. Nekünk ilyen nincs. A mink van, az az 1852-ki rendeleti törvény, melynek rendelkezései azonban, a mennyiben a mai iparviszonyoknak megfelelnek, csak Ausztriának válnak javára. Minekünk abból ugyszólván csak a szabadalom-belajstromozás szabadsága jutott

osztályrészül s néhány formaság mintegy ebbeli gyarmatiságunk leplezésére.

A ma fenálló rendszabályoknak különösen két pontja veri békóba iparpolitikánkat s képezi Ausztria fölülkerekedettséget mi fölénk: az egyik a szabadalmazott találmányok gyakorlatbavételének mikénti valósitása, a másik a szabadalmi meghatalmazottak (ügyvivők) nevezésének módja.

A törvény (az 1852-ki) azt rendeli, hogy „a találmány, szabadalmazásának keltétől számítva egy év alatt gyakorlatba veendő s hogy annak két évig nem szabad megszakitva lennie“. Ebből folyólag, ha ennek ellenkezőjét valaki a szabadalmazottra rábizonyítja, ez a szabadalom megszűnésének kimondását vonja maga után. Azt is rendeli e törvény, hogy a gyakorlatbavételnek belföldön kell történnie. S mi ez a belföld? Az egész monarchia. S mit beszélnek a ténybeli adatok? Azt, hogy az évenként bejelentett gyakorlatbavételek száma 1000, s hogy e számból alig 4—5 esik Magyarországra. Vagyis az egy évben a magyar kormánytól is engedélyezett 2300-2600 szabadalom közül egy elenyésző szám gazdagítja(!?) a hazai ipart, míg a többi mind az ausztriai iparnak válik javára, s ad neki újból meg újból lendületet. Ez az egyetlen egy adat is elég volna annak bizonyítására, hogy nálunk a szabadalmazás egyoldalú jogot ad az egyesnek anélkül, hogy belőle az összeségre haszon háramlanék, anélkül, hogy közgazdaságilag beválnék iparfejlesztő tényezőkép, s anélkül, hogy csak parányilag is előmozdítaná iparbeli haladásunkat.

Igaz, hogy ujabban a külföldön egynémely szabadalmi ügyvivő, agens, (Németországban Wirth, Ausztriában Palm) jónak látja hirdetni, hogy a találmány-gyakorlásbavétele illusorius, megkerülhető, kijátszható. Ily jelszók (bár kérdehetni melyik törvény nem játszható ki s mely kijátszásnak nem lehet ellenszerét találni?) azzal a természettel birnak, hogy csakhamar divatossá lesznek, félő tehát, hogy hozzánk is elragadnak, s tarthatni tőle, hogy lesznek, kik velők együtt tovább rebegik azt is: elég kimondani a törvényben azt, hogy oly találmányokkal szemben, melyek közszükségletet képeznek, de kielégítő mértékben nem, vagy egyáltalán nem gyakoroltatnak, az államot a kisajátítási jog illeti meg.

Az ezt hangoztatók ellenében utalhatok az újabb időben Németországban s Angliában alkotott szabadalmi törvényekre, két oly

államéira, melyek ipara hatalmas, de ezt e hatalmában is egyre fokozni igyekeznek s exportra való képességét növelni törekszenek épen e törvényök hatásával. Mindkettőben, igaz, meg van az állami kisajátítási jog is, de bennök van egyszersmind a gyakorlatbavétel rövid határidejű kötelezettsége, mi több: a licentia-adás kényszere is. És hogy e kötelezettséget mily komolyan veszik, annak megbizonyítására ide iktatom a németországi patenshivatal s törvényszék egy csak legközelebb hozott döntvényét szószerinti szövegében:

„A patenstörvény 11. §-ának első bekezdése szerint a patenst 3 év multával a patenshivatal visszaveheti, ha tulajdonosa elmulasztja a találmányt a belföldön megfelelő módon (kiterjedésben) gyakorlatbavenni, vagy legalább minden megkívántatót megtenni arra nézve, hogy e gyakorlatbavételt biztosítsa. E rendelkezésnek célja a szabadalomtulajdonosra a neki nyújtott oltalom fejében azt a kötelességet róni, hogy találmányát a *belföldön készítse* s hogy a készítésével járó sokféle ipari s közgazdasági hasznokat a belföldnek juttassa.

„A patenshivatalnak döntése alá bocsátott esetben a New-Yorkban lakó . . . . . számú szabadalomtulajdonosa a részére engedélyezett íróvesszőtartókat csupán Észak-Amerikában gyártotta s a kész gyártmányt Németországba bevitte, s nem is tudott olyasmit állítani, hogy tett arra nézve valamit, miáltal a találmány gyakorlatbavétele biztosítva lett volna Németországban. A patenshivatal a birodalmi törvényszéktől megerősített döntvényében kimondta, hogy a törvény idézett §-ának rendelkezései az alkalmazásra nézve beálltak s hogy a szabadalom visszavételének meg kell történnie, ha csak e részben a bizonyításra kötelezett szabadalomtulajdonos ki nem mutatja, hogy az elmulasztott gyakorlatbavétel a belföld közgazdasági érdekeire semmiféle befolyással nem volt. A pörben megtámadott lényegében arra támaszkodott, hogy Németországnak a szabadalmazott íróvesszőtartók számára szükséges nyersanyagok szállításában lényeges része volt; ez elégtelennek nyilvánított, mivel a belföldön való készítés, mint ezt a törvény követeli, a német iparnak még egyéb hasznát is hajtana. Az a körülmény, hogy a német birodalom egy alattvalója a szabadalom kihasználásából eredt haszonban részes, szintén nem arra való, hogy a belföldi gyártásból az összességre vár-

ható hasznót kiegyenlítse. Nem esik számba végre a panaszlott az az utalása, hogy a szabadalmazott árucikk német importja csekély, s hogy a német íróvessző- s íróvesszőtartó-gyártásnak aránylag kedvező a helyzete, mert ebből még korántsem következik, hahogy a gyártás a belföldön eszközöltetik, ez a fogyasztást nem fokozta és az illető német iparágat elő nem mozdította volna. Ezek következtén a szabadalom visszavétele s a költségek viselése mondatott ki.“

Ebben nyíltan ki van fejtve az „adok hogy adj“ elve, a melyen alapul egyedül a találmányok szabadalmazása. Ebben rejlik iparfölvirágoztató ereje. A szabadalmazott föltalálók ezt a kötelezettségét Magyarországra nézve okvetetlenül biztosítanunk kell az új szabadalmi törvényben.

Bénító hatású továbbá *mai kivitelében* az 1852-ik rendeleti törvény azon intézkedése, hogy a külföldi föltaláló szabadalmat csak belföldi meghatalmazott nevezésével kaphat. A belföldinek itt azonos az értelme a főnebb mondottal. Belföldi meghatalmazott Magyarországon az is, ki Tirolban, Prágában, Bécsben stb. lakik. A külföldiek rajtunk kívül álló sok ok összejátszásánál fogva kevés kivétellel meghatalmazottul osztrák alattvalót neveznek, a mi nemcsak iparfejlesztés ügyében káros ránk nézve, hanem pénzügyileg is. Iparfejlesztés dolgában azért káros, mert a meghatalmazottak, mint ezt már a múlt évben a „Nemzet“-ben részletesebben kifejtettem, egyszersmind ipari ügyvivők; azok ők, a mi a nyerstermelő s kereskedő közt a közvetítő, s valaminthogy, ahol ily közvetítők nincsenek nagy számmal, ott igazában kifejlett kereskedelem sincs, nincs ott nagyra termett ipar sem, a hol nincs, ki az ipar legujabb s legeslegujabb vívmányait az iparosok közé el nem juttatja. Mint a növényvilágban a csupán magának mézet gyűjtő méh hordja szerteszét a termékenyítő himport s eszközlője lesz a legkülönbözőbb válfajok keletkezésének, ez ügyvivők mozgékonyaságukkal, elevenségökkel néha csupán a maguk hasznát keresve, de többször mégis öntudatosan eljárva eszközlői a találmányok elterjedésének s ezzel az ipar fölvirágzásának. A szabadalomtulajdonosnak találmányára vevőt vagy a találmányra olyakat találnak, kik azt gyakorlathaveszik kisebb-nagyobb haszon biztosítása mellett. A találmányok ez uttörőinek hiányában stagnál iparunk. Másrésről még más, nem kevésbé fontos hivatásuk is van. Fölkelteni az iparosainkban, technikusainkban szunnyadó szel-

lemi szakbeli tevékenységet és serkenteni őket arra, hogy tehetsé-
göket szakukban érvényesítsék újabb találmányokkal. Hisz' lehetet-
len, hogy mikor irodalmunk s a művészetek minden ágában annyi
jeles s eredeti főt mutathatunk föl, nem akadna szakjában szintén
eredeti eszmékkal bíró iparos, technikus! — De az, hogy nincsenek
szabadalmi ügyvivőink, káros hatásu ránk nézve pénzügyileg is, mert
a külföldi föltalálók részéről az osztrák ügyvivők útján fizetett díjak-
ból nekünk csak 25% jut, a többi Bécsnek marad, s innen van, hogy
mig például, 1884-ben szabadalmak után befolyt az osztrák kincs-
tárba 154,000 frt, a magyarnak csak 45,600 frt jutott.

E pénzügyi károsodásunkra azonban alább még részleteseb-
ben visszatérek. Itt ehelyütt csak még egy harmadik követelményre
akarok rámutatni, mely nem kisebb mértékben kívánja meg ön-
állósításunkat a szabadalmazásban. Jelenleg azokban az esetekben,
midőn valamely találmány érvényességének jogosultsága megtámad-
tatik, vagyis pörben kérdés alá jön, ugyanazon hatóság: a földmive-
lés-, ipar- s kereskedelemügyi miniszterium, dönt benne, mely a talál-
mány szabadalmát is engedélyezte. Ez eljárás a mai jogfogalmakkal
össze nem egyeztethető. Törvényhozásunknak e kérdésben annak
idején, mely már nem lehet távol, okvetlenül arra az álláspontra
kell állania, melyet a mult évi jogászgyűlés foglalt el, s ez az,
hogy szabadalmi pörökben szakférfiak meghallgatása után a rendes
bíróság hoz ítéletet. De éppen ez a kérdés az, mely a szabadalmakban
a közös eljárást lehetlenné teszi.

A szabadalmi megsemmisítési pörökben jelenleg az eljárás az,
hogy a hol valamely szabadalom-engedélyezés kezdeményeztetett,
vagyis, ha Bécsben, az osztrák, ha Budapesten, a magyar kereske-
delemügyi miniszterium hoz szakférfiak meghallgatása után határo-
zatot benne. E határozatát az egyik miniszterium az összes pörira-
tok csatolásával közli a másik államterület miniszteriumával avégett,
hogy járuljon hozzá. Ez utóbbi ismét szakvéleményt kér, s ennek
alapján vagy kijelenti hozzájárulását teljességében vagy részben,
vagy megtagadja. Az első esetben nincs baj, de a két utóbbi esetben
itt megindul a kölcsönös kapacitális egész a kimerülésig. A ki
hamarabb merül ki vagy ún belé, annak a részén nincs az igazság,
a kitartást azonban az igazság gloriáfénye özőnli el.

Hogy ez a komikummal határos eljárás vagy állapot tartha-
talan, világos, de ha az ítélethozás a rendes bíróságokra ruháztatik,

az meg elképzelhetetlen, hogy Lajthán innen is, tul is külön-külön, tehát két bíróság is ítéljen akár egyidejűleg akár egymást követőleg egy s ugyanazon pörben, itt a magyar, ott az osztrák törvények alapján. Ha a két ítélet egybehangzanék is a pörbeli szabadalom megsemmisítésére nézve, a büntetés kimérésében a két államterület törvényeinek egymástól elütő rendelkezései következtén az ítélet még sem volna végrehajtható, mert kétféleképen szólna. Erről, mondhatná valaki, ki még az 50-es évek hatása alatt áll, úgy lehet tenni, ha közös forumot, közös bíróságot alkotnak azzal a hivatással, hogy ez egyenlenségeket az ítéletben egyeztessen össze, s azzal a föladattal, hogy másodfokban fölebbvitelt képezzen. Ilyesfélét mondott is ki a budapesti kereskedelmi s iparkamara tanácskép a kormánynak, de az a botránykozás, melylyel e tanács mindenféle fogadtatott, nyilván mutatta, hogy a közös ügyek szaporítása nálunk ugyancsak senkinek sem ideálja, mert vele államiságunk egyik attributumát adnók föl. Sőt ellenkezőleg, önállásra kell ez ügyben törekednünk nemcsak a főnebb vázolt közgazdasági okoknál fogva, hanem épen a magyar államiság szempontjából, melyet a mai rendszerben sem a külföldi föltaláló nem respektál, még kevésbbé az osztrák. Nem tartják tiszteletben pedig államiságunkat nemzetiségi törvényünk révén. Ez tudvalevőleg a honbeli lakosoknak megengedi, hogy anyanyelvükön adhatják be mindennemű beadványaikat, eszerint jogot ad nekik arra is, hogy szabadalmi leírásaikat is azon fogalmazhassák. S a legtöbb honos föltaláló mégsem él e törvényadta jogával, annál inkább azonban a külföldi s az ebbe a számbamenő osztrák, kik egytől-egyig német leírásokat adnak be, noha rájuk a törvény ez engedménye ki sem terjed. Igaz, hogy az 1878-diki vám s kereskedelmi szövetség a szabadalmazásra vonatkozó pontja nem foglal magában oly rendelkezést, hogy magyar leírást tartoznak beadni külföldiek s osztrákok meghatalmazottjuk útján, de szükségesnek tartottam itt melleleg fölemlíteni e körülményt, hogy adandó esetben, mikor, ha mindjárt a mostani szerencsétlen közösség föntartásával is, alkottatnék meg az új szabadalmi törvény, államiságunk e követelményéről is legyen benne gondoskodás.

Rátérek végül pénzügyi károsodásunk számszerint való bizonyítására, a mely a mostani rendszerből ránk hárul, s annak a kimutatására, mily kilátások nyilhatnak e tekintetben szabadalmazásunk önállósítása esetében.

Az utolsó három év a bevételekre nézve az alábbi számadatokat tárja föl, melyek teljesebb megértésére ide iktatom a 78-iki vám s kereskedelmi szövetség XVI. cikkének utolsó bekezdését: „A szabadalmi díj ott fizetendő, hol a szabadalom megadása kérelmeztetett. A szabadalomnak a másik állam területére való engedélyezéseért lajstromozási illeték fizetendő, mely a szabadalmi díj 25%-ban állapittatik meg. Ezen lajstromozási illeték a szabadalmi díjjal együtt szedendő be, s a másik fél ministeriumának átküldendő.”

Év	S z á m a		M a g y a r k i n c s t á r b e v é t e l e					
	az új szabadalmoknak	az érvényben fentartott szabadalmoknak	új szabadalmak után		érvényben fentartott szabadalmak után		Összesen	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1883.	2620	2809	18205	89	22155	56	40361	45
1884.	2580	3161	19285	91½	26359	42½	45645	34
1885.	2471	3227	11982	24½	27317	87	39300	11½

Év	S z á m a		O s z t r á k k i n c s t á r b e v é t e l e					
	az új szabadalmoknak	az érvényben fentartott szabadalmoknak	új szabadalmak után		érvényben fentartott szabadalmak után		Összesen	
			frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1883.	2620	2809	66520	07½	79496	81½	146016	89
1884.	2580	3161	65225	11	88886	06½	154111	17½
1885.	2471	3227	38790	12½	93150	23	131940	35½

Az utolsó évet véve föl, a jövedelem a monarchia két felében tehát százalékokban így áll:

a magyar kincstárt illeti . . . . . 22·94%,
az osztrák „ „ . . . . . 77·06%.

E szerint a valódi közösügyi quota arányát sem üti meg. Számba kell azonban itt még venni a bélyegilletéket is, mely még inkább az osztrák részre billenti a serpenyőt. Szabadalmi kérvényre a bélyeg 3 frtban van megszabva, mellékleteié 15 krban. A mellékletek legkisebb száma kettő, de gyakrabban több. Számítsunk azonban csak kettőt, s ekkor egy kérvény után 3 frt 30 kr. esik. 1884-ben közös eljárással új szabadalom engedélyezettett 2580. Ezekből kezdeményezettett Bécsben 2466, Budapesten 114. Eszerint az elutasított kérvényeket nem véve számításba, melyek után szintén fizettek a kérvényezők bélyegilletéket, befolyt az osztrák kincstárba bélyegilleték fejében $2466 \times 3 \text{ frt } 30 \text{ kr.} = 8137 \text{ frt } 80 \text{ kr.}$, a magyar kincstárba $114 \times 3 \text{ frt } 30 \text{ kr.} = 376 \text{ frt } 20 \text{ kr.}$ Ehhez járul még a további érvénybentartás iránti kérvények 50 kros bélyege, mely Ausztriának ugyanazon évben még külön mintegy 1500 frtot hozott, míg Magyarországnak be kellett érnie 80 frttal.

Ez a mai állapot. Lássuk a jövő képét önállósításunk esetében. Számoljunk kis számokkal, hogy az önáltatásnak még színét is elkerüljük. Fogadjuk el ténynek azt a bécsi fenyegetést, melyről már fönnebb szoltunk, a mely szerint a külföldi föltalálók önállásunk esetén majd csak kis részben reflectálnak a magyar szabadalomra. Tegyük, hogy az egy évben eddig jelentkezett 1500 külföldi közül csak 900, a 900 osztrák feltaláló közül csak 500 folyamodik majd magyar szabadalomért, s hogy a magyar szabadalomkeresők száma ezentul sem szaporodik föl többre 100-nál. Az új engedélyesek száma tehát 1500-at tenne ki. Sokszorozzuk már most e számot csak magában a régi dijjal, a 25%-os illeték elhagyásával, vagyis 21 frttal, mely önállóságunk esetén egészen minket illetve. Ebbeli jövedelmünk tenne 31,500 frtot, s egy engedély után a 3 frt 30 kr. bélyegilletéket számítva, mely 4,950 frtra rug, 36,450 frtot. Menjünk tovább. A 15 évi cyclusból, melyre a szabadalmak engedélyezettnek, 1885 végével fönnállt 6418 szabadalom. Vegyük, hogy e számból, és ez közel is áll a valóhoz, 418 magyar szabadalom, melyek után csak az ugynevezett törzsdíjt 21 frtjával fizették be; ez tesz a folyamodványok 50 kros bélyegilletékével együtt 8987 frtot. Ez összeg egészében a magyar kincstárnak maradna. A fönnmaradó (még a mai rendszer alapján engedélyezett) 6000 szabadalom után, melyekre nézve átmenetileg a közös eljárás maradna fön, Bécsből átutálnak a magyar kincstárnak 25%-ot. Álljon itt is a legkisebb szám, min-

den szabadalom után csak 5 frt 25 kr., mert tudvalevőleg a szabadalom-törzsdíj az ötödik évtől fogva fokozódik, sigy 25%-os illetéke is, e legkisebb szám is kiad 31,500 frtot.

A magunk kenyerén az első év jövedelme (mondjuk 1886-ban) így állana tehát:

1500 uj szab. utáni első évi díj 21 frtjával	31,500	frt.
Ezek bélyegilletéke 3 frt 30 krjával	4,950	„
418 közös belföldi szab. érvénybentartása 21 frtjával	8,778	„
Ezek bélyegilletéke 50 krjával	209	„
6000 közös külföldi szab. érvénybentartása 5 frt 25 krjával	31,500	„
Összesen	76,937	frt.

Fűzzük e számítást tovább.

Tapasztalat szerint évenként lejár az összes főnálló szabadalmaknak 40%-a. E szerint a második évre (1887-re) a főnebbi 6,000-ből főnállónak marad 3600 közös külföldi szabadalom, a 418 közös magyar szabadalomból 251, s az ujonnan engedélyezett 1500 önálló magyar szabadalomból 900, mely számhoz újból 1,500 uj szabadalom járul. Számadásunk a második évre akkor ez:

1,500 uj szab. utáni első évi díj 21 frtjával	31,500	frt
Ezek bélyegilletéke 3 frt 30 krjával	4,950	„
215 közös belföldi szab. évenyb. tart. 21 frtjával	5,271	„
Ezek bélyegilletéke 50 krjával	107	„ 50 kr.
3,600 közös külföldi szab. érvényb. tart 5 frt 25 kr.	18,900	„
900 magyar okleveles szab. érvényb. tart. 21 frtjával	18,900	„
Ezek bélyegilletéke 50 krjával	450	„
Összes jövedelem	80,078	frt 50 kr.

Nézzük még a harmadik év (1888) eredményét is. A régi (közös) 3600 szabadalomból a 40% lejárási szerint az előző évből főnállónak [marad 2,160, a 251 régi közös belföldiből 150; a $900 + 1,500 = 2,400$ magyar szabadalomból 1,440, mely számhoz újból 1,500 uj szabadalom csatlakozik. A számadás ez:

1,500 uj magyar okleveles szab. 21 frtjával	31,500	frt
Ezek bélyegilletéke 3 frt 30 krjával	4,950	„
150 közös belföldi szab. érvény. tart. 21 frtjával	3,150	„
Ezek bélyegilletéke 50 krjával	75	„
2,160 közös külf. szab. érvényb. tart. 5 frt 25 krjával	11,923	„ 20 kr.
1,440 magyar okleveles szab. érv. tart. 21 frtjával	30,240	„
Ezek bélyegilletéke 50 krjával	720	„
Összes jövedelem	82,558	frt 20 kr.

Nincs miért tovább füzzem e számítást. E rövidre fogott hozzávetés is elég ékesen szól, noha benne pesszisztikus számok vannak alapul véve s ki van belőle hagyva az ötödik évtől járó nagyobb díj s a vele járó nagyobb százalék. Továbbá pedig stagnálónak van föltüntetve a magyar föltalálók száma, bár az, hogy önállásunk kivívása esetére e szám ötszörösére, hatszorosára fog fölszökni, biztosra vehető, nem különben az is, hogy az osztrák s a külföldi föltalálók mai számából csak egy csekély töredék fog elmaradni. Egyébiránt ez elmaradásnak is meg lehet találni orvosszerét abban, ha a kormány figyelemmel kísérteti a külföldön szabadalmazott találmányokat s melyekre nézve a tulajdonjog nálunk nem biztosított, de alkalmasoknak mutatkoznak arra, hogy iparunk fölvirágzásában közrehathatnak, azokat mennél szélesebb körben mint utánczásra méltókat ismerteti. Ez intézkedés mindenestre készítőleg hatna a külföldi föltalálókra, hogy nálunk szellemi tulajdonukat maguknak biztosítsák.

Világos képét óhajtottam bemutatni mai szabadalmazásunknak. Mindenki láthatja róla, mennyire káros hatásu az közgazdaságunkra nézve, mily kevésbé alkalmas arra, hogy kellő jogvédelmet nyújtson s mily hátrányos ránc nézve pénzügyileg. A vele szembeállított képről, bár az csak vázlatos, viszont láthatja mindenki, hogy a saját kezünkben letett szabadalmazásban mily erős fegyvert bírnánk iparunk nagyobb arányu fejlesztésében, mennyit nyernénk vele közgazdaságilag s pénzügyileg, mennyivel inkább tudnók a föltalálót szellemi tulajdonához őt megillető jogában megvédeni. De még az a nyereség sem volna megvetendő, mi az önrendelkezésben általa ránc háramlanék.

FRECSKAY JÁNOS.

QUESNAY FERENCZ ÉS TANAI.

A XIX. századnak úgy a politikai, mint a társadalmi téren elért több nevezetes vívmánya a múlt század vége felé kiütött francia forradalomnak köszöni lételetét.

A francia forradalomnak előharczosai azonban nagyrészt a XVIII. században szereplő social és állambölcselek voltak, kik irataikban az alkotmány és kormány szervezetre, a politikai és társadalmi jogokra, a társadalom és az állam közti viszonyra, valamint a közgazdaságra vonatkozó kérdéseket a jövőben létesíthető jobb állapotok iránti reményben tárgyalták.

E szellemi előharczosok sorában kiváló helyet foglal el Quesnay Ferencz, ki a physiocratikus rendszernek alapítója s kinek tanai — habár azok sok tekintetben tarthatatlanok — még napjainkban is figyelemre méltók, amennyiben e tanok több meggyőzőhetlen alapigazságot foglalnak magukban.

Quesnay Ferencz, mint az egyik francia nemzetgazdasági iskolának alapítója, működésével a nemzeti földmívelési osztály netáni gyarapodását és jólétét ellenző írók ellen többé-kevésbé sikeres küzdelmet folytatott ugyan, azonban még sem hozta létre azon eredményt, melyet rendszerének követői reméltek. Hogy ez be nem következett, főleg annak tulajdonítható, hogy a földtulajdonos, illetőleg földmivesosztály általa tulbecsültetvén, a többi társadalmi osztályok érdekeire kellő figyelmet nem fordított.

Mielőtt a többnyire francia források után tárgyalandó rendszerére áttérnénk, nem lesz talán fölösleges a korszak jellemzését, habár csak futólag is, röviden vázolni.

A XVIII. századbeli francia állam- és socialbölcselek oly, a nemzet életében abnormis állapotra valló jelenségeket találtak, melyek méltán felkölték gondolkozásukat arra, hogy a nemzetnek ren-

dezetebb viszonyok közötti létezhetése elutasíthatlan és elodázhatatlan követelmény. E jelenségek okai XIV. Lajos korára vezethetők vissza. Ezen királynak pazar udvartartása, az általa viselt és a nemzetre súlyos veszteséggel végződött hadviselések s az állami ügyeknek helytelen irányban történt vezetése voltak az előzmények, melyek folytán Franciaországban a társadalom különböző s különösen földmivelői osztálya hanyatlásnak indult. XV. Lajos kora már az államéletben a legnagyobb rendetlenségeket tükrözte vissza s egyrészt egyes osztályok gazdagságát, másrészt azonban a nemzet legnagyobb részének elnyomottságát és szegénységét tünteti fel előttünk. Franciaország csak nagy áldozatok árán tudott azon szomorú helyzetből kibontakozni, melyre XIV. Lajos rideg abszolutismusa juttatta. Fleury bibornoknak kormánya és Orry, a pénzügyek ellenőre alatt a kormányzatban némi rend mutatkozott ugyan, de a bibornok halála és Orry visszavonulása után a pazarlás és másféle rendellenességek az államigazgatásban újból mutatkoztak. Sismondi francia történetíró e korszakra vonatkozólag megjegyzi, hogy ez időszakban a társadalmi osztályok közt a legkülönböesebb és alig megérthető ellentétek merültek fel. A tulajdonképi nemzetnek, mely a vidéki lakosságból állott és adófizetési és hadszolgálati kötelezettségeknek volt alávetve, nagyobb elnyomottság és nélkülözés jutott osztályrészül, mint a középkor századaiban. Ezzel ellentétben az idegenek által ismert Páris, Versailles és még egynehány nagyobb városban némely osztály még fényűzőbb életmódot folytatott, mint XIV. Lajos alatt. A vidéki lakosságra kivetett adók és jövedéki illetékek a földmivelést tönkretétellel fenyegették, míg Párisban a pénzüzlettel foglalkozók és a nagy bérlők roppant vagyona volt forgalomban. Az udvar részéről kegyelt udvaroncok élvezeteik kielégíthetése végett a legpazarabb módon költek. A bankokban nagy értékkészletek heverték; az államkölsönökről kibocsájtott kötelezvények és az indiai társulat által kibocsájtott részvények a tőkéseknek nagy és biztos jövedelmet szolgáltattak.

E korszakban élt Quesnay Ferencz, kinek életrajzából röviden fölemlíthetjük, hogy Merayben a Seine és Oise departementban 1694. június hó 4-én született, hol gyermekéveit a mezei munkálkodás fáradaimai és a falusi élet kellemei közt töltötte, s elemi tanulmányait ugyszólván tanárok vezetése nélkül sajátította el. Elemi tanulmányai bevégeztével Nantesban telepedett meg, hol sebésznek

szándékozott magát kiképezni. Itt Noailles marshallnak — ki vele szomszédságban lakott — alkalma volt őt megismerni, s ki felismervén sokoldalú tehetségét, Párisba költöztette s ott az orvosi tudományokban kiképezte. Quesnaynak különböző az orvosi szakmába tartozó művei e téren is bizonyynyal sikeres eredményt biztosítottak volna számára, a mennyiben az 1731-ben felállított sebészeti akademiánál örökös titkári minőségben lőn kinevezve, azonkívül XV. Lajos őt, mint szaktekintélyt, ugyancsak első udvari orvosának nevezte ki.

Azon kedvező helyzet, melyben Quesnay a sors által részesült, más, hasonló körülmények közt levő egyének által saját javukra nézve előnyösebben zsákmányoltatott volna ki. A XV. Lajos fényűző udvarában alkalmazott, a király különös figyelmében részesült s a nemesi czimmal kitüntetett Quesnay szabad idejét az e korszakban uralkodó visszás közgazdasági állapotok feletti elmélkedésre s e részben tett tapasztalatainak feljegyzésére fordította. Feltűnt neki egyfelől a nagy városokban, különösen Versailles- és Párisban a pénzüzerek, kereskedők és a magasabb rangú hivatalnokok által kifejtett pompa és fényűzés, másfelől pedig a vidéki lakosságnak, mely a tulajdonképi nemzetet képezte — kik közül ő is való volt — tulságos adóvali megterhelhetése, e lakosságra tizedek, robotok és hadkötelezettség folytán háruló szegénység és elnyomottság. A szerfeletti fényűzés, melynek közepette a népnek sülyedése és a földmivelés elhanyagolt állapota sokak által figyelembe sem vétetett, a szegény földmivelő nép iránti rokonszenvét csak növelte, annál is inkább, mert az ezen korbéli fényűzés általában nem a nemesebb élvágyság kielégítésére használtatott fel, hanem az főleg az erkölcsök sülyedését és a hivatali visszaéléseket jelezte. E fényűzésre vonatkozólag különben felemlithető, hogy azt sokan a nemzetvagyon szaporítására kedvező körülménynek tekintették. Melon, Law-nak, a szédelgéseiről ismert pénzüzérnek, volt titkára az *„Essai politique sur le commerce“* czimű művében a fényűző élet jelentőségét és gyakorlati hasznát vitatta s Voltairenek *„Mondain“* czimű elbeszélése a Melon által tárgyalt tanok befolyása alatt keletkezett. Hogy a helyzetet tisztábban látó nemzetgazdák ezen csábító s a társadalom sülyedését előidéző tévtanok megdöntésén telhetőleg igyekeztek, — magától értetődik.

Quesnay már hatvan éves kort ért el, midőn nemzetgazdasági

elméletét közrebocsájtotta; ez ideig elmélkedéseit csak önmagának tartotta fenn. Első két dolgozatát az „*Encyclopedia*“ folyóiratban 1756. és 1757-ben közölte, melyek egyike „*bérlők*“, a másika „*magvak*“ czim alatt jelentek meg. E czikkekben a francia mezőgazdaságot a XVIII. században tárgyalja, s azokban úgy a történelemre, mint az „új tudományra“ vonatkozó adatok figyelemre méltók. Quesnay az utóbbi cikkben Franciaország összes gabonatermelését — mely alatt a buza, rozs, kétszeres, árpa, kenyérnövényeket érti — nem egészen 70 millió hectoliterre becsüli fel, mely több, mint egy századév leforgása után, azaz a jelen század második felében majdnem háromszor annyira tehető, amennyiben Franciaországban az összes gabonatermés, buza, rozs stb. közepes átlaga mintegy 140—160 millió hektoliter. Megjegyzendő, hogy a zabtermés nem szerepel a fenti 70 millió hektoliternél s ez Quesnay szerint 10 millió hektolitert tön. Az árak tekintetében is nagy a különbség, a mennyiben a buzának hektoliterjét 10 frank, a rozsét 8 és a zabét 3 frankra teszi s számítása szerint az évi gabonatermés átlagos értéke 595 millió frankot teszen.

A jelenlegi gabona-középtermekek mennyiségre nézve mintegy háromszorosan s az érték tekintetében — 2 milliárd frankra becsültetvén — majdnem négyszeresen felülmulják az akkor nyert középtermekek értékét, nem számítva a mezőgazdasági mellékterményekből — szarvasmarha, bor, olaj, selyem stb. — nyert bevételt, mely akkorában 200 millióra becsültethetett, jelenleg pedig 3 milliárd frankra becsülhető. Ugy, hogy egészben véve a jelen század vége felé a mezőgazdaság hozadéka mennyiségileg négyszer-, értékre nézve pedig hatszor akkora, mint Quesnay korában volt.

A gabonaneműek 595 frankra fölbecsült értéke Quesnay szerint körülbelül a következőleg oszlik meg:

Termelési költségek	415.000,000
A földtulajdonosok jövedelme, illetőleg földjáradék	76.000,000
Tizedek	50.000,000
A bérlők jövedelme	27.000,000
Adók	27.000,000

Felette nehéz ezen számadatokat összehasonlítani a jelen viszonyok szerint felbecsülhető termések értékének megoszlásával, amennyiben napjainkban a gabonatermés és a más mezőgazdasági termelvények értéke együttesen vétetik fel. Csak annyit jegyezhe-

tünk meg, hogy napjainkban a termelési költségek a nyers hozadéknak felét teszik, míg akkoriban annak négyötödét tették. A földjáradék, mely jelenleg a jövedelemnek egy harmada, akkoriban alig csak egy nyolczadát tette. De ezzel szemben az adók is növekedtek. Egészen véve mondhatni, miszerint a múlt századhoz viszonyítva, a földbirtokra fordított termelési költségek kevesbedtek s ezzel szemben a földjáradék, a hozadék és az adók jelentékeny mérvben emelkedtek. S ez az, a mit tulajdonképen Quesnay óhajtott, a mennyiben az ő igyekezete a termelvények szaporítására és ezzel kapcsolva a tiszta hozadék emelésére irányult. Különben előre következtette azt is, hogy a termelvények árai emelkedni fognak, mely körülmény tanainak alapját képezte. Csakhogy arra, mit ő néhány év alatt megvalósítani remélt, egy század lefolyása volt szükséges, mert közgazdasági elméletének tűzpróbán kellett átmenni s az is csak részben változtatások és sok oldalról tett megtámogatás után volt életbeléptethető.

A földmivelés fejlődésére nemcsak a földmivelők tevékenysége, hanem még különösen jó kormányzati szervezet is szükséges. Ezen körülmény is indította Quesnayt a nemzetek vagyoniosságának okai feletti elmélkedésére. Hogy e fontos körülményre nézve nézetei kellőleg megvilágítva legyenek „*Tableau économique*” című összefoglalást vagy kimutatást készített. Ezen kimutatásban — mely sokak által akkoriban nagy vívmánynak tekintetett — az egész nemzetet három osztályban tünteti fel, u. m. I. a *productiv* vagy termelő osztály, ezek a földmivelők; II. a földtulajdonosok osztálya, mely az uralkodó, a földtulajdonosok és a tizedeket élvezők csoportjából áll; a III. osztály szerinte az *improductiv* foglalkozásokat űzők. Ezekhez a kereskedőket és az iparosokat sorozza. A III. osztályba sorozottak, kik különben általán véve mint a társadalomnak *productiv* tagjai szerepelnek, azért tartja *improductivek*nek, mert nézete szerint termelvénynek, azaz *productumnak* csak az tekinthető, mi a földmivelés által évenként nyeretik. E termelvényeknek azon tulajdonságuk van, hogy újból létrejönnek, mintegy újjá születnek, holott az iparosok a termelvényeket csak átalakítják, a kereskedők pedig csak a fogyasztókkal érintkezést közvetítik. Ezen rovatos táblázat föltüntetésére szolgál annak, hogy mely arányban osztozik a fentérintett három osztály a földmivelő munkálkodása folytán létrehozott termelvényekben. Különben ezen táblázatos kimutatás-

nak egyedüli célja az, hogy feltüntesse, hogy minden gazdagságnak forrása a föld s a földmivelés az egyedüli productiv foglalkozás.

A „*Tableau Économique*“ a Quesnay által behizonyítani vélt ténykörülményekről a helyett, hogy kellő tájékozást nyújtott volna, a közgazdaságot illető kérdéseket még inkább homályba burkolta. Szerzője maga is meggyőződött erről s táblázatos kimutatásának továbbterjesztésével felhagyván, nézeteinek kifejtését 30 tantételben foglalta össze s „*Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole*“ cím alatt tette közzé. Quesnaynak főcélja volt műveivel a királyra befolyást gyakorolni s ezt azzal vélte elérhetőnek, ha behizonyítja, hogy csak a földmivelés virágzó állapota mellett lehet az államok hatalmát megszilárdítani. A „*Tableau Économique*“ című műve XV. Lajoshoz ezen felirással intéztetett: *Szegény földmivelők, szegény királyság : szegény királyság, szegény király.*

A „*Maximes générales*“ című művében foglalt harmincz tantételt, melyeket a tételes törvényekhez hasonló rövid és kategorikus modor jellemez, a következőkben közölhetjük :

1. A főhatalom a korlátlan hatalommal felruházott egyeduralkodót illesse meg. Azon kormányzati rendszer, melyben a hatalom birtoklása megosztva van, azért nem jelezhető jónak, mivel a hatalmasok közti egyenetlenséget és a szegények elnyomását mozditja elő.

2. A nemzet mindenekelőtt azon a természetjogban föllelhető törvényeket ismerje, melyek a legtökéletesebb kormányzati formát állapítják meg. Az államférfiúnak nemcsak az emberi törvények, hanem még azon szabályok ismerete is szükséges, melyek a társadalmi rend létesítéséhez szükségesek. Azonfelül szükséges, hogy a nemzet által elsajátított gyakorlati ismeretek a kormány tudomása és figyelme tárgyát képezzék, a végből, hogy a főhatalom birtoklója erről tájékozva lévén, a legjobb törvényeket léptethesse életbe és a közjó és a közbiztonság érdekében ezen törvények szigorú megtartása fölött örködhessék.

Az első tantétel több oldalról joggal támadtatott meg, mivel Quesnay abban a korlátlan egyeduralkodói intézmény mellett nyilatkozik s tanítványai többé-kevésbé ugyanezen nézetet vallották. Tocqueville „*L'ancien régime et la révolution*“ című művében élesen kikelt ezen nézet ellen. E tannak helyességét magában véve nem is

lehet ugyan védelmezni, de tekintve azon körülményt, hogy az Franciaországban XV. Lajos uralkodása alatt, 1760. évben, keletkezett, az akkori viszonyok megmagyarázzák és érthetővé teszik. E korban bárminemű politikai szabadság iránti mozgalom sikertelen törekvésnek bizonyult volna. Quesnay tudta, hogy XV. Lajos mily nagy ellenszenvvel viseltetik a parlament irányában s ezért a fejedelemre ruházza a korlátlan hatalmat, ki által egyszersmind elérhetőnek hitte céljainak megvalósíthatását.

Különben a föltétlen absolutismust ő sem ismeri el. Igaz, hogy a kortársa Montesquieu által felállított a kormányzati rendszerre vonatkozó elméleteket nem fogadja el, de viszont ő sem kívánja, hogy az egyetlen tekintély — a fejedelem — minden ellenőrzés nélkül kormányozzon. Erre mutat már a második tantételében kifejezett arészbeni kíváncsi, *„hogj a nemzet mindenekelőtt a természetjogban föllelhető azon törvényeket ismerje, melyek a legtökéletesebb kormányzati formát állapítják meg“*. Szerinte a fejedelem csak a természeti azaz észszerű törvények végrehajtását foganatosíthatja s ha ezt megszegné, legyőzhetlen ellentállással találkozék s a visszaélés ne egyes szövetkezetek vagy testületek által, — kik kiváltságokkal birhatnak — hanem a nemzet által — mely jogai- és kötelességeinek tudatával bir — szüntettessék meg.

Hogyan lehetséges azonban elképzelni azt, hogy a jó kormányzati rendszer iránt a nézetek összhangzók legyenek s egy a nemzet minden tagja által elfogadott legtökéletesebb kormányzati forma életbe léptetethessék? Ez egy a gyakorlati életben aligha megvalósítható hiu törekvés lenne. Azóta több mint egy század év telt el s daczára annak, hogy a nagy francia forradalom a régi intézményeket jelentékeny részben megsemmisítette s helyökbe újak létesültek, ezen kérdés még napjainkban sincs megoldva.

Bármely társadalom alapintézményeinek fejlődése még az esetben is, ha azok a felvilágosodott emberek által fölismerhetők is, a nagy tömegre, a népre, csak alig észlelhető hatást gyakorolnak. Minden korlátlan hatalom, legyen az egyeduralkodó vagy köztársasági, igen nagy veszedelemnek lehet kitéve, mert nincs olyan gát, mely ezen hatalmat az alaptörvények megszegésénél feltartóztathatná. s épen ezért félreismerhetetlen hibája Quesnaynak e részben az, hogy *szerinte a főhatalom birtoklója tájékozva legyen arról, mik a nemzet kíváncsi, melyek föltételezik azt, hogy ezen kíváncsiak a*

szabad megbeszélés tárgyát képezzék, már pedig ezen eshetőség abszolút kormány alatt nem lehetséges. Montesquieu alaposabban bírálta meg ezen állapotot, a mennyiben szerinte „az abszolút (despoticus) kormányzat esetében mindenkép veszedelmes, hogy az egyének e felett jól vagy rosszul gondolkozzanak, mert e részbeni elmélkedésük már elegendő arra, hogy a kormányzat alapjában megingattassék“.

Quesnay a kormányzati formát az akkori társadalmi állapotokra való tekintettel veszi szemügyre, s a politikai intézményeket eszköznek és nem célnak tekintti. A főfeladat nála az egyéni jogok és a társadalmi rend megalapítása a végből, hogy közgazdasági eszméi az ilyfélekép szervezett társadalom javára szolgáljanak.

Ezen két nem a közgazdaságtan, hanem a politika körébe tartozó tantétel közlése után, a nemzet és államgazdaságra vonatkozó nézeteit közli. A 3-ik és 4-ik tantétele a következő:

3. A fejedelem és a nemzet sohase téveszszék el szemeik elől, hogy a föld minden gazdaságnak egyedüli alapja s csak egyedül a földmivelés gyarapítja a nemzetvagyonot. A nemzet vagyonának növekedése a népesség növekedésével jár karöltve. A népesség és a vagyon növekedése pedig a földmivelés felvirágzását, a kereskedelemnek élénkségét és az iparnak fejlődését mozditja elő.

4. Ugy az ingó, mint az ingatlan jószágok feletti rendelkezés egyedül csak az erre feljogosult tulajdonost illesse. A tulajdon biztossága a társadalmi rendnek képezi alapját. Ez ad ösztönt a munkára, a föld javítása és mivelésére, ugyszintén kereskedelmi és ipari vállalatok alapítására.

Quesnay rendszerének alapjául ezen tanok tekinthetők, s ha követői szigoruan alkalmazkodnak e tanokban kifejezett nézetekhez, nem találtak volna oly nagy ellenzésre azok részéről, kik rendszerét nem akarták elfogadni. Quesnay a földmivelés emelését tekinti a legelső feladatnak, de nem téveszti szem elől, hogy a kereskedelem és az ipar fejlődése a népesség növekedésétől van föltételezve. Ezen tantételekben különben már nem ragaszkodik oly mereven azon nézetéhez, hogy az ipar és kereskedelemmel foglalkozók improductiv osztályt képeznének, sőt a productiv foglalkozások közt fennálló solidaritást is kifejezi.

A negyedik tantétel a társadalmi rend alapelve. A tulajdon biztossága a személybiztossággal karöltve az Isten által létrehozott emberi társadalom összetartó köteléke. A tételes törvények,

legyenek azok magán, vagy közviszonyokra, vagy közgazdaságra vonatkozók, csak úgy birhatnak érvénnyel, ha ezen legfőbb axiomából folynak, mely az erkölcsi világrendben oly igazság, mint a nehézség törvénye a természetben. Ezen alapelv először Locke által az 1688. évi angol forradalom alkalmából a polgári kormányzatról írt tanulmányában formuláztatott szabatosan, s azóta a XVIII. századbeli francia állambölcselek, mint Montesquieu, Voltaire irataikban ezen elvet hangsúlyozzák is, de elvitázhatlan nagy érdeme Quesnaynak az, hogy azt rendszerének alapjául tette s abból vezette le elméletének további fejleményeit. Ez az, mit tanítványai *physiocratiának* vagyis a természeti törvények szerinti kormányzásnak neveznek, s azért ők a nemzetgazdaságtan történetében *physiocraták* név alatt szerepelnek.

5. Az adó ne eméssze fel a nemzetjövedelem nagy részét s az ne legyen aránytalanul kivette az egyes jövedelmekre, annak emelése csak a jövedelmek emelkedésével legyen lehetséges s az a földbirtok tiszta hozadékára vettessék ki. A személyes szolgálatok után járó fizetések s bárminemű fogyasztási cikkek ne adóztassanak meg, mert ellenkező esetben a kereskedelem fejlődésében van megbénítva, s az évi nemzetjövedelem egy része megsemmisülne.

Ezen tanban kifejtett azon nézet, hogy az adó a nemzetjövedelem nagyobb részét ne érintse s az arányosan legyen kivette s ugyancsak az adóemelés csak a jövedelmek emelkedése esetében legyen eszközölhető, megdönthetlen igazság, s kívánatos lenne, hogy az minden állam pénzügyi kormánya által követtetnék. Azon nézetének azonban, hogy az adó csak egyedül a földbirtok tiszta hozadékára vettessék ki, nem hódolhatunk. Feltűnő, hogy Quesnay mint a földmivelési érdekeknek szószólója a megadóztatást egyedül a földbirtokra terjeszti ki. Ezen nézetének közelebbi megfejtése azonban szerinte abban áll, hogy (a termelésnél) csak a föld nyújt tiszta hozadékot, a mi az általa szűkebb értelemben vett *termelvény* fogalmának megfelel ugyan, tágabb és valódi értelemben véve azonban téves. Ezen problematikus alaphól kiindulva teszi további érveléseit.

Szerinte, csak jövedelemre kivetett adó igazságos, de a jövedelmet adó, illetőleg reproductiv tulajdonság csak a földben rejlik, másképp kifejezve: csak a föld nyújt tiszta hozadékot annak reproductiv tulajdonságánál fogva, miért is csak a földnek tiszta hozadé-

kára lehet az adót kivetni. Ezen elmélet szerint az összes közterhek csak az adókötelezettek egy osztályára a földbirtokos osztályra nehezülnének, minek azon kétségbevonhatatlan előnye volna, hogy a fizetendő adó a megállapított összegen túl be nem hajtatnék és másrészt az adó behajtásánál nagy költségek lennének megtakaríthatók. Főhibája ezen adónemnek, hogy mint föltétlenül egyedüli rendszeres adó szerepel.

Quesnay az állami kiadások fedezésére a föld tiszta hozadékának egy harmadát elégségesnek tartja, a másik két harmad a tulajdonosok- és a bérlőknek jutna. Könnyű volt azonban kiszámítani, hogy ezen arány az állami szükségletek fedezésére nem elégséges. Quesnay ezen ellenvetésre azzal válaszolt, hogy a földből nyert tiszta hozadékok összege a nagyobb mérvű termelés s a termények magasabb árai folytán növekedni fognak, s másrészt az államot csak az egyetlen adótárgyra, a földre, kivetett adóbeszedési költségek terhelve, az állami kiadások kevesbedni fognak. Ezen érvelés kétségtelenül sok igazat foglal magában, de azon körülmény, hogy az ilyen adóztatás által a kormány, esetleg egyes osztályok fognának rövidséget szenvedni, a legnagyobb vitára szolgáltatott alkalmat s általános volt a rettegés ezen intézmény netáni behozatala felett. A kormány az állami bevételek csökkenésétől tartott, a földbirtokosok fizetendő adójok szerfeletti emelkedése miatt aggódtak, — a pénzüzerek érdekeiket hitték veszélyeztetve, — miért is ezen adózási rendszer kárhozatosnak találtatván, az a közönség által el nem fogadtatott.

A vitának más eredménye lett volna, ha Quesnay állítását nem az egyetlen adó, a földadó mellett, hanem egyáltalán az egyenes adók tekintetében érvényesíti. Tényleg ez is volt szándéka. Ez esetben azonban el kellett volna ismernie azt, hogy más termelvények, és a földnek tiszta hozadékán kívül még más tiszta jövedelem is létezik. Ez azonban ellenkezett szigorú és megmásíthatatlan felfogásával. Még a házakat sem akarta megadóztatni azon elvnel fogva, hogy a házak elhasználtatván, nem bírnak azon reproductív tulajdonsággal, mint a termények. Quesnaynak ezen elve, ilykép magyarázva, a gyakorlati életben nem érvényesíthető.

A 6-ik tantétel a következő:

„A földbirtokosok minden a föld mivélésére szükséges beruházásokat megtehessek a végből, hogy ezen beruházások által a

lehető legnagyobb hozadék érthessék el. Mert ha a beruházás a kellő mérvben nem eszközölhető: azon arányban a mivelési költségek kevesbednek ugyan, de a hozadék is kevesebb leend.“

Ugy tetszik mintha ezen tantétel az előbbennel nem lenne összeegyeztethető. Egyedül a földbirtoknak adóvali megterhelhetése nem azt jelenti-e, hogy a földmivéléstől minden tőke megvonassék? Quesnay ezen kérdésre azzal válaszol hogy az adó, bármilyen formában legyen az behajtva, végeredményében mégis mindig a földbirtokra háruljon, a kivetendő adók összege pedig a földbirtokra vetett teher könnyítése céljából kevesbítettessék. Ezen utóbbi kíváncsalma azonban, az államszükségletek nagyságát tekintve, alig létesíthető.

Quesnay a földbirtokosok jövedelmének emelését tűzvén ki célul, főleg a hasznos beruházásokra fordítandó összegek növelését és ezáltal a föld tiszta hozadékának emelését hangsúlyozza. A föld mivelésére fordított költségeket azért emeli ki különösen, mivel ezen korban általában úgy vélekedtek, hogy a természet mint főtényező a termények előhozásánál közreműködén, maga a föld mivélése kevés beruházást igényel. Ezen téves vélemény ellen ő volt az első, ki sikra kelt, a mennyiben a különböző tőkéknek a termelésnél való közreműködését szükségszerűnek jelentette ki. Ezen a tulajdonos által a sikeres földmivelés létesíthetésére szükségelt tőkék szerinte háromfélék u. m. 1-ször *telekköltségek*, azaz költségek épületek-, utak-, ültetvényekre stb. 2-szor *a felszerelési*, azaz azon célból teendő *költségek*, hogy a föld bérbeadható legyen u. m. költségek hasznos házi állatok-, gépekre stb., 3-szor *az évi költségek*, melyek vetőmagvak beszerzésére, a talajnak megmunkáltatására, trágyázásra, munkadíjra stb. fordítandók. Szerinte szükséges, hogy az évi költségek, valamint az álló tőkék használata által szenvedett veszteségek megtérüljenek s ezenkívül a termelőnek annyi maradjon, hogy fíradásai és tett kockázata méltányosan megjutalmaztassék. Ezen a földmivelőt illető, minden évben megtérülő költségeket Quesnay *reprises*-nek nevezi, — magyarul *előállítási költségeknek* nevezhetnők. — Minél biztosabb ezen költségek megtérülése, a termelés is a szerint növekedni fog.

Ezen értelemben vett előállítási költség megtérülése azonban nem elégséges arra, hogy e mellett az ipart, kereskedést és a szabad foglalkozásokat üzök szükségletei is kielégíttessenek. E szükség-

letek kielégítésére fordítandó a nyert előállítási költségeken felül elért *tiszta hozadék*.

Ez a társadalom részére nyújtott valódi jótétemény. A tiszta hozadék a tulajdonost illeti, mint munkája és költségeinek megjutalmazása s ha ezen hozadékból egy rész az államnak is jut, az onnan magyarázható, hogy az állam is részt vesz a termelésnél a közmunkára, igazságszolgáltatásra és a közbiztonságra fordított költségei által. Mentől inkább emelkedik a tiszta hozadék, annál jobban felvirágzik a közület. S ez egészen természetszerű, mert a rendelkezésre levő termelvények szaporodása és a tiszta hozadék növekedése lehetővé teszi a tulajdonosok, vagy az állam által eszközlendő nagyobb mérvű beruházásokat. Ezen okból tartja Quesnay és iskolája szem előtt a föld tiszta hozadékának nagyságát, melyet úgy tekintenek, mint az ország gazdaságának biztos mérőjét. A tapasztalás igazat szolgáltatott nekik e részben, pedig ezen érvelés is több oldalról lőn megtámadva. Európában a leggazdagabb államok azok, hol a tiszta hozadék a legmagasabbra emelkedik.

Ezen körülmény a föld értékének emelkedéséből, mely mintegy correlativumát képezi a föld hozadékanak, szintén kimagyarázható.

Igy például Franciaország némely departement-jaiban a földnek közepes értéke hektáronként 3,000 francs, de van oly departement is, hol az csak 300 francs. Az előbbi tizszer annyi hozadékot nyújt, mint az utóbbi. S ugyancsak a francia mezőgazdaság történetéből véve példát, XIV. Lajos kormánya alatt a földjáradék süllyedést mutat, míg Quesnay fellépése után épen oly arányokban emelkedett, mint az általános gazdagság.

7. A jövedelmi összegek teljessége visszakerüljön az évi forgalomba és azt egész terjedelmében keresztül hassa, hogy ne keletkezzenek pénztömegek, melyek a nemzetjövedelemnek felosztását akadályozzák és az ország vagyonát visszatartsák a beruházások és szolgálattevők rovására.

8. A kormány a productiv czélokra fordítandó kiadásokat és a nyers cikkekkel kereskedést gyámolítsa, az improductiv kiadások tekintetében mit se áldozzon.

9. Oly nemzetnek, mely művelésre alkalmas nagy területtel rendelkezik és nyers terményekkel kereskedést könnyen és szabadon üzhet, nem engedhető meg, hogy a földművelés rovására többen

foglalkozzanak iparvállalatokkal és fényüzelmi czikkek kereskedésével s ezen foglalkozásokra nagyobb tőke fordittassék. Mert mindezekelőtt szükséges, hogy a királyság gazdag földmivelő osztálylyal népesüljön be.

A hetedik tantételben Quesnay a jövedelmek megoszlását s forgalmát csak homályosan tünteti fel, a nyolczadikban az állami productiv és improductiv kiadásokra nézve találó megjegyzést tesz, míg a kilenczedikben a földmivelésnek más foglalkozások feletti előnyét igyekszik bebizonyítani.

10. A jövedelmeknek külföldre menő része pénz- vagy árukban visszakerüljön.

11. Az állam akadályozza meg azon lakosságnak kivándorlását, kik magukkal vihetik az ország gazdagságát.

Az előbbi tanban érintett jövedelemrész alatt valószínűleg az *annáták* elnevezésével jelölt s a római szent-szék részére fizetendő díjak értetnek. Ezek azon egyházi javak egy évi jövedelmét képezték, melyeknek investitúráját a pápa magának tartotta fenn. Az utóbbi tantételben a nantesi edictum visszavonására és a vallási üldözések megszüntetésére nézve tételik czélzás.

12. A gazdag bérlők és földmivesek gyermekei, hogy a munkás kezekben hiány ne mutakozzék, a vidékről el ne távozzanak s a zaklatások folytán kénytelenítve ne legyenek a városokban megtelepedni s az őseiktől örökölt vagyont, mely különben a földmivelés emelésére fordittatnék, magukkal vinni; mert a vidék emelését a nagy tőkék jobban előmozdítják, mint az emberi munka s ennél fogva inkább a tőke hasznosabb a gazdaságnál, mint az emberi erő.

13. Mindenki szabadon a saját belátása és érdeke szerint választhassa meg a talajminőségének legjobban megfelelő s így legtöbb hasznot nyújtó termény mivélését.

14. A hasznos háziállatok szaporítása előmozdittassék, mert azok a gazdag terméshez az általuk szolgáltatott trágya által hozzájárulnak.

15. A szemes élet művelésére használandó földterületek lehetőleg nagy gazdaságokat képezzenek, s azok gazdag földmivelők által munkáltassanak meg, mindez azért, mert a nagy földmivélési vállalatokban az épületek kijavítása és fentartása aránylag kevés költségbe kerül s e vállalatok több tiszta hozadékot nyújtanak, mint a kicsinyek.

Quesnay azt kívánja, hogy a gazdag bérlők és földmivesek fiai ne telepedjenek meg a városokban, hanem a gazdaságban maradjanak. De bármilyen kategorikus stílusban mondja is ki ezen kívánalmát, azért az illetőket kényszerrel nem óhajtja arra szorítani s csak egyedül azt óhajtja, hogy az illetők olyféle zaklatásoktól, melyek a szülőföldön való maradást kiállhatatlanná tennék, megóvassanak.

A zaklatások alatt az adó behajtásánál alkalmazott eljárás és a hadszolgálati kötelezettség értendő. Ezen időszakban, mint azt már fentebb is érintettük, az adó különösen a személy- illetve a keresetadó behajtása körül az igazságtalanságok és kiméletlenségek annyira napirenden voltak, hogy azok egy kissé vagyonosabb földmivelőre majdnem elviselhetetlen teherként hárultak.

A katonaságba való fölvételnél szokásban levő sorshuzás pedig némely kiváltságoltra nézve kedvezményekkel járván, ez elől menekülendő, a nem kiváltságolt fiatalság egy része a városokba vonult. Ezen tantétel utolsó soraiban kifejezett állítás még napjainkban is figyelemreméltó igazságot tartalmaz, a mennyiben inkább a tőke többet használ a gazdasági vállalatoknál, mint az emberek sokasága s ezek tartandók vissza első sorban. A vidék sanyaru állapotát a kormány azzal vélte megjavítani, ha a munkás nép oda kivonul, mi még nagyobb bajnak lőn okozója. A tőkék hiánya a földmivelésnél az embereket a tőkék megszerzése céljából a városokba való telepedésre kényszerítette. Ezen állapot még napjainkban is folyton tart, mely majdnem az országszerte uralkodó mezőgazdasági válságnak főokát képezi.

A 13-ik tantételben kifejezett kíváncsolom, a mívelési ágnek szabad megválasztása, napjainkban már vita tárgyát sem képezheti. Ez időszakot csak néhány évtizedet megelőzőleg azonban, a termelő a közület fentarthatása tekintetéből a hatóság által bizonyos termelvények mívelésére szorítottatott. A hatóság folyton beleavatkozott a mívelési ág megválasztásába. Így például a hatósági engedély nélkül tilos volt a szőlőművelés s csak Quesnay föllépését megelőzőleg tíz évvel vonatott vissza ezen rendelet.

A nemzetgazdáknek ezen hatósági beleavatkozás ellen való föllépése azt eredményezte hogy, erre nézve újabb megszorítás nem intéztetett ugyan, de az ez ideig ez irányban hozott rendeletek továbbra is fenntartattak. Turgot minisztersége alatt kimondatott ugyan a mívelési ág szabad megválasztása, azonban az csak

az 1791. évben biztosított a törvényhozás által, a mennyiben az erre vonatkozó törvény majdnem szószerint ugyanazt fejezi ki, mint ami ezen tantételben közöltetett.

A 14-ik tantételben Quesnay az állattenyésztésnek szerfeletti hasznosságát hangsúlyozza. Hogy ez a földművelésnél valóban elsőrendű tényező, fölösleges bebizonyítani.

Quesnay a nagygazdaságoknak szószólója. A tapasztalatok e részben nem igazolják állítását. Kisebb gazdaságokban a gazda nagyobb gondot fordíthatván a művelésre, a föld több tiszta hozadékot nyújt. Megjegyzendő különben, hogy a nagy gazdaságot csak a szemes élet vagyis gabonatermésre nézve tartja előnyösnek.

16. Ne akadályoztassék meg a nyers termények kivitele, mert a mily mérvben jelentkezik a hiány, olyan lesz reprodukció.

17. Az utak a termelvények és más szállítmányok szállításának eszközölhetése végett javíttassanak, a csatornák és folyók hajózhatókká tétessenek, mert a mi a kereskedés költségein megtakarítható, annnyival szaporodik a föld jövedelme.

A gabnakivitel Colbert miniszterségét megelőző időszakban meg volt engedve, de nevezett miniszter a kivitelt betiltotta. Ez is egyik nem kicsinylendő törekvése ezen iskolának, hogy a fenti káros rendszabály megszüntetésére mindenféleképp hatni igyekezett. Az e részbeni téves előitéletek azonban sokáig tartották fenn magukat, amennyiben a tilalmi rendelet 1660-ban keletkezett, s a szabad kivitel iránti intézkedések tényleg csak az 1861. évben léptek életbe. Quesnay e helyütt fejezi ki azon nézetét, hogy „*a milyen a hiány olyan a reprodukció*“ mi másképp kifejezve annyit jelent: minél több gabona adatik el, annál inkább fokoztatik annak termelése. A bevétel ez időszakban nemcsak hogy tilalomnak lett volna alávetve, hanem még a kormány által kedvezményben is részesült. Ezért ezen kérdésre nem terjeszkedik ki.

A 17-dik tantét keletkezése főleg abban leli magyarázatát, hogy XIV. Lajos korában az utaknak jó karban tartására semmi gond sem fordítottatott. Quesnaynak e tana is a közjólét előmozdítására vonatkozik, s az ő, valamint barátjai figyelmeztetésének köszönhető, hogy a közérdeklődés ezen fontos munkálatok eszközlésére fölkelte.

18. Ne hassanak közre oly tényezők, melyek az országban az áruk árának csökkenését idéznék elő, mert ez hátrányosan folya

be a nemzet külkereskedelmére. A milyen a piaczi ár — melyen az áruk adatni és vétetni szoktak — olyan a jövedelem. Értéknélküli bőség nem tekinthető gazdagságnak; a csekély kínálat folytán bekövetkezett drágaság pedig nyomorra vezet. Oly bőség, mely egyuttal jó keletre talál -- jól megfizettetik — nevezhető jólétnek.

19. Azon vélemény, hogy az áruk olcsósága a népnek jólétét előmozdítja, tévedésen alapszik. Az áruknak alacsony ára a munkabért csökkenti, s ennél fogva a munkások kevesebb munkára tévén szert, azok jólétét csorbitja s a nemzetjövédelmet megsemmisíti.

20. Ne csökkentessék az alsóbb osztályok jóléte, mert ellenkező esetben ezek a termelvények fogyasztásához nem járulhatnának.

A 18-dik tantételben kifejezett nézetek olyannyira fontosak, hogy azoknak szem előtt tévesztése a közgazdaságban a legváltáságosabb állapotokat hozná felszínre. Quesnay korában általában azon vélemény tartotta fenn magát, — melynek következtében több ízben a hatóság részéről is történt beavatkozás, — hogy az árak leszállitassanak avégből, hogy a létszerek könnyebb beszerezhetősége által a nép jóléte előmozdittassék, nem törődve azzal, hogy a termények olcsósága a földmivelés fejlődésére, s ennek következtében a nép jólétére is kártékony hatásu lehet. Quesnay ezen tévedés ellenében bebizonyította, hogy a jó ár, vagyis a természetes, illetőleg inkább magas közepes ár tekinthető leghelyesb mérvadóul a produkeciónak a konzumezióhoz való viszonyára nézve, s a hatóság részéről e tekintetben a beavatkozás fölösleges. Mert akként vélekedett, hogy az árak csak úgy alakulhatnak természetszerűen, ha a termelőkre nyomás nem gyakoroltatik. Ennek, mint azt a tapasztalás később fényesen igazolta is, azon üdvös hatása lőn, hogy a természetes ár-képződés helyt foglalván, a termények ára lejjebb szállt.

Az áruk olcsósága tényleg vagy a túltermelésből, vagy pedig a fogyasztásnak megszorításából származik. Az előbbi előnyös, az utóbbi káros hatásu. Mig az áruk olcsóságán csak a fokozottabb fogyasztás által lehet segíteni, a drágaság részben nem oly veszedelmes körülmény mint amaz, mert azáltal, hogy további produkezióra ösztönt nyújt, hamarabb elenyészik. Ezen állítás helyessége azonnal érthetőnek fog bizonyulni, ha több államot egymással e tekintetben összehasonlítunk. Így például Angliában, Belgiumban és Hollandiában, tehát a leggazdagabb államokban, a legdrágább, mig ezzel szemben Magyarország, Orosz- és Spanyolországban, tehát

a legszegényebbekben legolcsóbb a gabona. Ez is egy újabb bizonyíték Quesnay azon állításának igazolására, hogy a gazdag államokban a közgazdasági válságok könnyebben orvosolhatók, mint azokban, melyek nem gazdagok. Quesnay azt sem óhajtja, hogy az ár mesterségesen felemeltessék, mert nézete szerint *„a csekély kínálat folytán bekövetkezett drágaság nyomorra vezet“* de viszont azt leszállíttatni sem kívánja, *„mert értéknélküli bőség nem tekinthető gazdagságnak“*. A legjobb állapot azon államoké, hol bőséges produkció és a kellő fogyasztási arány találkoznak, *„mert bőség, mely egyuttal jó keletre talál nevezhető jólétnek“*.

Még egy negyedik, lehet mondani legkedvezőbb eshetőség is föltételezhető t. i. midőn nagy fogyasztás és egyuttal magas árak találkoznak. Quesnay azonban szegény és gyér népességet talált, amely a legszükségesebb létszereket alig volt képes magának beszerezni. Oly állapotról még csak nem is álmodozhatott, hogy gazdag és sűrű népesség legyen és egyuttal a létszerek előteremtése könnyen eszközöztethessék.

Ezen eshetőség különben, mellesleg legyen fölemlítve, még ez ideig sehol sem mutatkozott, még Amerikában sem, hol sok helyütt feltöretlen szüz földek beláthatlan terjedelemben vannak rendelkezésre. S ha bekövetkezik azon időszak, hogy bőség és egyuttal magas árak konstatalhatók, a legjobb közgazdasági állapot ez esetben fog ténynyé válni.

A 19-dik tantételben Quesnay azon nézetét fejti ki, hogy az áruk olcsósága, ha az a termelésre nézve nem káros, a munkásnépre nézve kedvező, de azon esetben, ha a termelő mit sem nyer, az alacsony ár a termelést megszorítja, s ennél fogva a munkabérnek is csökkeni kell. Ezen nagyon indokolt nézetét a következő 20-dik tantételben is törekszik még jobban megvilágítani, amennyiben azon időben általánosan elfogadott s valóban kegyetlen érzületet mutató nézetnek, *„hogy a paraszt népnek szegénynek kell lenni, hogy tunyasága és szentelensége felül ne kerekedjenek“* ezen tantételben foglalt tiltakozó szavaival felhagyására céloz.

21. A földtulajdonosok és azok, kiknek jövedelmező foglalkozásaik vannak, jövedelmeikből oly takaritmányokat ne tegyenek félre, melyek hasznot nem hoznak, mert ezáltal a forgalom szenvedne s a nemzetjövedelem kevesbítették.

22. Oly tőkék, melyek a földmivelés tökélyesbitése, hasznos beruházások és a létszerek beszerzésére szükségeltetnének, ne fordítottassanak hasztalan fényűzésre, mert e tőkék segélyével a terményeknek kelete, s ezáltal a nemzetjövedelem fokoztatik.

A produktív és azon takaritmányok tekintetében, melyek gyümölcstelenek, a különbség találóan van kimutatva. Az előbbiekből haszonhajtó tőkék keletkeznek, míg az utóbbiak, mint pld. a kincsgyűjtés a közületre nézve csak akkor hoznak hasznót, ha a tulajdonos azok felett már nem rendelkezik. A takaritmányok jellegét ekkép osztályozva, más oldalról a hasztalan fényűzést kárhóztatja, s különösen kiemeli, hogy e fényűzés a földmivelés emelésének rovására semmikép sem engedhető meg. Quesnaynek ezen állítása teljesen indokoltnak mutatkozik, amennyiben ezélja az volt, hogy sok megrögzött balhiedelmet az akkori intézmények és erkölcsök tekintetében megváltoztasson.

23. A nemzet ne tölje a veszteséget a külkereskedelemben, még azon esetben sem, ha ezen kereskedelem a kereskedők részére nyereséget is biztosítana, mert ez utóbbi esetben a kereskedők a nemzetjövedelem nagy részében részesülván, ezen állapot a nemzetjövedelem szétosztására és annak reprodukziójára kedvezőtlen befolyást gyakorolna.

24. A külkereskedelemből származó látszólagos nyereség tévutra ne vezessen. Ne a nyert pénzösszeg, hanem az eladott és vásárolt áruk kisebb-nagyobb mérvben lehető használhatósága legyen mérvadó. Mert a nemzet még azon esetben is veszíthet, ha a pénzszerinti bevétel többletet mutat fel.

25. A kereskedelem teljes szabadsága fentartassék, mert a bel- és külkereskedelemnek a nemzetben és az államban a legbiztosabb, legpontosabb és leghasznosabb berendezése a forgalom teljes szabadságában áll.

Quesnay a szabad kereskedelem védőjeként mutatja be magát. Valóban megérdemli, hogy az utókor ezért is elismerését nyilvánítsa neki. Messze kellene eltérni tárgyunktól, ha a szabad kereskedelem hasznosságát a protektív-rendszerrel szemben megvitatni szándékoznánk. A szabad kereskedelem vagy a protektív-rendszer előnyösége iránt felmerült kérdések még napjainkban is vita tárgyát képezik. Sőt némely államok, mint épen Franciaország, — nem érintve Németországot, Ausztria-Magyarországot — nem hódolnak

a szabad kereskedelem elvének és legujabban a védvámi rendszer a szabad kereskedelminél jobban méltányoltatik. Ezen körülmény azonban nem tekinthető mérvadóul. A Quesnay által hangoztatott ezen elvnek nemcsak az elmélet terén vannak számos követői, hanem a gyakorlat is fényes tanubizonyságot tesz arról, hogy a szabad kereskedelem a nemzet gazdagodását előmozdítja, hatalmát és jólétét emeli. E részben elég, ha Angliára hivatkozunk, mely a szabad kereskedelem hazájának tekinthető.

Említésre méltó különben az is, hogy Franciaországban nem Quesnay volt az első, ki a szabad kereskedelem elvét hirdette.

Már jóval előtte, a XVI. században Bodin, a XVII-ikben Fenelon, „*Telemaque*“ czimű elbeszélésében, továbbá Boisguilbert és különösen Gournay, ki e tekintetben először hangoztatta a manchesteri iskola „*laissez faire, laissez passer*“ czimű híres jelmondatát, ezen elvnek szóvivői voltak. De ha figyelembe vesszük azt, hogy Quesnay volt az, ki ezen elvnek érvényrejutása tekintetében a küzdők közt elsőnek jelentkezett: méltán megérdemli, hogy e téren is mint kezdeményező dicsőíttessék.

A szabad kereskedelem behozatala mellett a *mercantil-rendszer* tarthatatlan. E rendszer követői azon nézetben voltak, hogy a nemzet gazdagságát a nemesfém képezi, s ennél fogva minden törekvés oda irányozandó, hogy áruk lehetőleg nagy mennyiségben vitessenek külföldre, s külföldön lehetőleg kevés áru vásároltassék, hogy ezáltal a nemzet mentül több érczpenznek birtokában lehessen, s ezt nevezték úgy, hogy a „kereskedelmi mérleg billenése reájuk nézve kedvező“. Ezen téves nézet ellenében Quesnay helyesen utal arra, hogy ne a nyert pénzösszeg, hanem az eladott áruk kisebb-nagyobb mérvben való használhatósága legyen mérvadó, mert ha a külkereskedelemben fenn is forogna azon eset, hogy pénzben bevételtöbblet constatálható: mindazonáltal a nemzetnek vesztesége lehet, daczára annak, hogy e többlet nyereségnek mutatkozik. Ezen észrevétel annál is inkább figyelmet érdemel, mivel az nemcsak a kereskedelmi mérlegről elmondottakra, hanem ujabban a külkereskedelem activ vagy passiv állapota iránt felmerült kérdésekre is vonatkozik. Quesnay szerint a külkereskedelem megkülönböztethető a szerint, a mint az jövedelmet nyújt, vagy pedig jövedelmet nem nyújt. E részben pedig egyedül az árak mérvadók.

A 23-ik tanban Quesnay azon megjegyzésével, „hogy a nemzet

ne tölje a veszteséget a külkereskedelemben, még azon esetben sem, ha ezen kereskedelem a kereskedők részére nyereséget biztosítana“, főleg arra céloz, hogy a monopolok, kiváltságok és jutalmak és mindazon kedvezmények, melyekben egynémely kereskedelmi ág a többiek megrövidítésével részesült, beszüntetessenek. Azon körülmény, hogy a kedvezményekben részesülő kereskedők nyereségre szert tesznek, korántsem enged arra következtetni, hogy az a közületre nézve is nyereséget biztosít, sőt legtöbbször a közület szenved ily kedvezmények osztogatása által. Egyedül a szabad verseny mellett elért nyereség tekinthető a közületre nézve is haszonhajtónak.

26. A népesség szaporodása kevésbé veendő figyelembe, mint a jövedelmek emelkedése, mert mérsékelt mérvű népességnél a jövedelmek emelkedése jólétet eredményez, míg a nagy népesség, ha a jövedelmek nem emelkednek, a legszükségesebb létszerek beszerzését is alig eszközölheti.

Quesnay e tanban a népesedési kérdést a legokoszerűbb alapokra fektetve tárgyalja s nem oly tévesen, mint ez időben erről vélekedtek. Ez időszakban ugyanis a kormány különösen figyelmet fordított arra, hogy mentől több házasság köttessék, s hogy a népesség szaporodjék, ezáltal vélvén előmozdithatni azon számbeli veszteséget, melyet a nemzet különböző küzdelmei miatt elszenvedni kényszerült. Arra azonban nem gondolt, hogy a létszerek szaporítása nélkül ez iránybani működése csak a köznyomort növeli. Malthus „Essay on the principle of population“ című művében ezen kérdésre nézve hasonló nézeteket hirdet, mint Quesnay.

27. A kormány nem annyira a megtakarításokra, mint inkább azon műveletekre fordítsa figyelmét, melyek az ország jólétét előmozdítják. A szerfölötti nagy kiadások könnyebben lesznek elviselhetők, ha a nemzetjövdelem fokozódik, azonban nem kell összetéveszteni a pazarlást az egyszerű kiadásokkal. A pazarlás a nemzet és az uralkodó vagyonát egészen fölemésztheti.

Quesnay határozottan kárhoztatja az állami improduktív kiadásokat, míg a hasznos beruházások tekintetében tett bármilyen nagy kiadásokat helyesli. E tekintetben nézete nem osztható teljesen. Az állam még a produktív kiadások tekintetében is utalva van arra, hogy tervszerű eljárást kövessen, eltekintve attól, hogy a magánosok igen sok tőkét még produktivebb módon felhasználhatnak, mint az állam, s mentül nagyobb kiadásokat tesz az állam, annál

könnyebben megtörténhet, hogy e kiadások közt némelyek improduktíve fecséreltetnek el.

28. A pénzügyi igazgatás akár az adók behajtása, akár a kormányzati kiadások körül nagy pénzbeli áldozatokat ne igényeljen, mert ellenkező esetben ezáltal a nemzetjövödelem egy része a forgalomtól, a megoszlástól és a reprodukziótól elvonatnék.

29. Rendkívüli állami szükségletek felmerülése esetén a nemzet jóléte és nem a pénzüzerek által nyújtott hitel a valódi segélyforrás. Pénzbeli bőség rejtett gazdagság, mely sem hazát, sem királyt nem ismer.

30. Az állam kerülje a kölcsönöket, melyek pénzügyi járadék természetével birván, súlyos adósságokkal terhelik és pénzüzérkedést okoznak, melyben a leszámítolási díj mindinkább szaporítja a meddő pénzbeli vagyont.

Quesnay ezen utolsó tanaiban a helytelen pénzügyi kormányzat ellen kel ki, mely az ő korszakában ugyancsak megróható volt. Az államkölcsönök, melyekkel XIV. Lajos korában a legrútább visszaélések történtek és melyek az ezt követő időszakban több bukást vontak maguk után, újból felhasználtattak arra, hogy a szomorú pénzügyi helyzet némileg megjavuljon. Csakhogy mint az rendesen történni szokott, az ily kölcsönök sürgős szükség esetében némi javulást szereznek ugyan, de tiz közül kilencz esetben mondható, hogy azok nem birnak a szükségszerűség jellegével és épen ezen időszakban több mint egy milliard franc kölcsön köttetett a minden haszonnélküli és szerencsétlen hét éves háboru folytathatása czéljából. Quesnaynak e részbeni föllépése annál jogosultabb volt, mivel ez időszakban épen úgy, mint a tulságos fényűzésnek, a nyilvános kölcsönöknek is akadtak védői. Így a többi közt Melon, ki azt vitatta, hogy az államkölcsön semmi körülmény közt sem hátrányos az államra nézve. Nézetének helyességét azon hasonlattal igyekeztén bebizonyítani, hogy a polgárok által az állam részére nyújtott kölcsön olybá tekinthető „mint ha a jobbkéz adna kölcsönt a balkéznek“. Ezen nézet azonban könnyen megczáfollható, ha e hasonlatot megtartva azt jegyezzük meg, hogy míg a jobbkéz dolgozik és produktív tevékenységben van, a balkéz tétlen, s ha a jobbkéz által szerzett jövödelem a balkéz által felemésztetik, a tönkretétel el nem kerülhető.

A fentebb előadottakat összegezve, Quesnay rendszerét röviden a következőkben vázolhatjuk: A kormányzatban egy egyetlen s korlátlan hatalom (mely nézete szerint előnyösebb, mint bármely más kormányzat) de ennek kormányzata alatt a törvények ismeretével bíró nemzet javára a törvények épségben tartása megőriztetés; az Isten által alkotott emberiség egy az emberi természetén alapuló társas összeköttetés által szervezve, melynek alapja a tulajdon biztossága; a föld, mely a gazdaságnak egyedüli forrása, a földmivelés által haszonhajtóvá téve; az iparnak és a kereskedelemnek egyéb feladata nem lévén. mint a föld által nyújtott őstermelvényeket a megkívántató formába átalakítani, illetőleg a szállítást közvetíteni; csak a földmivelés nyújtván tiszta hozadékot, a nemzetnek jóléte pedig a lehető legmagasabb földjáradékban lelvén kifejezést; minden adó, egynek kivételével, eltörülve és ezek helyettesítve a föld tiszta hozadékára kivetett adóval, mely eljárás az adózást a felényi összegre leszállítaná; a földmiveléshez megkívántató tőkének és a gazdagságnak a vidéken való gazdálkodásnál felhasználása, illetőleg visszatartása; a mívelési ágak szabadon megválasztása; a hasznos háziállatoknak szaporítása; a nagygazdaságoknak berendezése a szemes élet (gabona) művelése czéljából; a gabonának szabad kivitele és a belforgalomra nézve az országban utaknak készítése és a folyóknak hajókázhatóvá tétele; a kormány részéről nagyobb törekvés a létszerek túl magas árának leszállítása, és a jó árak, (mely a termelést előmozdithatja) fenntartása, ezzel szemben pedig a nyilvános és magánéletben üzött fölösleges fényűzés eltörlése iránt; a szabad kereskedelem érvényrejutása és a mercantil rendszerrel való felhagyás; a népességnek csak a szükséges létszerek meglétele esetében (nem pedig e föltétel hiányával) szaporítása iránti törekvés; földesuri haszonvételek bérleténél a nyilvános kölcsönöknek és azon titkos gazdaságoknak, melyek sem király sem hazát nem ösmernek, végleges beszüntetése. Az abszolutistikus hatalomra, a kizárólag a tiszta hozadékokra és az egyetlen adóra a földadóra vonatkozó meghatározások kivételével ezen rendszer még napjainkban is figyelemre méltónak mondható s annak némely elhibázott tételei bizonyos irányban inkább túlhajtott szélsőségeknek, mint valódi tévedéseknek jelezhetők.

A fentebbiekben közölt tanokon kívül Quesnay igen keveset irt. Különböző folyóiratokban *Nisaque* álnév alatt tett közzé cik-

keket. Ezen kisebb dolgozatai közül legtöbb figyelmet érdemel a természetjogról közzétett dolgozata. Ezen dolgozatában a kormányzásra vonatkozó nézetét a legszabatosabban állapítja meg. Nézete szerint a társadalom vagy monarchikus vagy aristokratikus vagy demokratikus kormányzat alatt létezik, de nem a kormányzatnak ezen különböző formái határozzák meg a társadalomnak a természeti jogok gyakorlását, mivel a törvények ezen kormányzati formák mellett különbözőkép változtathatók. Ott, hol a törvények és a főhatalom viselője a személy és a tulajdon biztosságát nem biztosíthatják, ott sem bármilyen kormányzat, sem pedig a társadalom eredményesen nem működhetnek s hatalmaskodás és anarkia lépnek fel kormányzat neve alatt; egyuttal a tételes törvények és a dolgok fölött való tényleges uralom védik és biztosítják az erősebb elem által bitorlott jogokat, megsemmisítvén a gyöngébbnek tulajdonjogát és szabadságát. Ezért nézete szerint a tételes törvény megalkotása a természeti renden alapuló törvények elismerését föltételezi. Ezen legfőbb törvények elismerése biztosíthatja csak az ország nyugalma és jólétét. Mentül inkább alkalmazkodik a nemzet ezen a természeti renden alapuló igazsághoz, a társadalmi rend annál megingathatlanabb alapokon fog nyugodni, mert egy ily nemzetnél egy czélszerűtlen vagy káros törvény a kormányzat és a polgárok által helytelennek fog felismertetni, s az életbe léptethető nem leend. Ezen elmélkedés világosan megmagyarázza a kormányzati formák iránti közönyösséget. Abszolutisztikus monarchiában születvén, az abszolút hatalmat elfogadhatónak találta, ép úgy, mintha köztársasági kormányzat alatt élt volna, mely esetben a köztársasági formát találta volna elfogadhatónak.

Quesnay nemcsak a nemzetgazdaságtannal, hanem a bölcsészettel és a mennyiségtani tudományokkal is foglalkozott s így a tudományok több, majdnem összes ágában szerzett magának ismereteket. Ezen tudományok művelésével 80 éves koráig, azaz 1774. évi december 16-án bekövetkezett haláláig foglalkozott.

Quesnay tanítványai magukat kezdetben nem physiokratáknak, hanem nemzetgazdáknak nevezték. Közülük Mirabeau, Turgot, Dupont de Nemour, Bodeau és Roubaud abbék és Remerciére de la Rivière a legnevezetesebbek. Mindnyájan az emberiség boldogságának előmozdítását tűzték ki feladatul s nem lehet rossz néven venni tőlük, ha e részbeni tulbuzgalmuk, kortár-aikat kifárasztotta.

A nevezettek még mások közreműködése mellett 1765-ben „*Éphemerides du citoyen ou Chronique de l'Esprit national*“ egy havonként megjelenő folyóiratot szerkesztettek. Ezen folyóiratban Tocqueville megjegyzése szerint már egy újabb eszmekörben mozgó társadalomnak gondolkozása ismerhető fel. Az „*Ephemeridák*“ folyóirat havonként egyszer jelent meg, s azokban a kereskedelemről, a földművelés fejlődésének feltételeiről, az adókról, a magán és a nyilvános fényűzésről az államkölcsonők kárhozatos hatásairól, s más hasontárgyakról cikkek közöltettek.

De nemcsak ezen közlönyben közzétett dolgozatok, hanem számos önálló mű is ez irányban a Quesnay iskolája által terjesztett eszmék befolyása alatt keletkezett. Így Condillacnak „*Du commerce et du gouvernement considérés relativement l'un a l'autre*“ című műve megírására a physiocraták dolgozatainak olvasása buzdította. Ezen dolgozata úgy a styl, mint világos érthetősége tekintetében felülmulja minden egyéb műveit. Condorcet pedig „*Vie de Turgot*“ című munkájában veszi védelmébe a physiocratákat Voltairenek támadásai ellen. Tőle származik azon állítás, hogy azok, kik elsőik hangoztatták, hogy az állami igazgatás elvileg úgy a monarchiában mint a köztársaságban ugyanaz, hasznos szolgálatot tettek az emberiségnek, amennyiben megértették velük, hogy sokkal közelebb vannak a jóléthez, mintsem azt képzelték, mert a szabadság és a jólét nem az állami rend felforgatása, hanem felvilágosodás által érhető el. Sajnos, hogy Condorcet a francia forradalomban nem igazolta ezen állítását politikai magatartásával.

Quesnay rendszerének a külföldi írók közt is számos követői akadtak, s e kornak legkiválóbb tudósai lelhetőek fel közöttük. Így például Olaszországban Beccaria és Verri, Spanyolországban Campomanes és Jovellanos. Sőt némely fejedelem gyakorlatilag is kísérletet tett ezen tanokat alkalmazni. Ezek közt említést érdemel Lipót toscanai nagyherceg, XVI. Lajos nejének Mária-Antoinette-nak fivére. Felemlithető még Károly Frigyes badeni nagyherceg, II. József császár, továbbá III. Károly spanyol-, III. Gusztáv svéd királyok és Stanisló Ágoston lengyel király, kik szintén ezen iskola által hirdetett eszmék barátjai voltak.

Quesnay rendszere Smith Ádám részéről is kedvező méltatással találkozott, amennyiben a híres angol nemzetgazda a múlt század

hetvenes éveiben megjelent s korszakot alkotó nagy művében¹⁾ szigorú párhuzamot vonva a „*Mercantil*“ és „*Agricultural*“ (physiocrata) rendszer közt határozottan az utóbbi rendszer követőinek pártjára áll, s a physiocratikus rendszerben csak a szélsőségekbe bocsátkozó nézeteket kárhozhatja, különben arról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik, szerinte mindabból, mi a nemzetgazdaságra vonatkozólag közzététetett, a physiocratikus rendszer legjobban megközelíti az igazságot.²⁾

A tőkének különböző rendeltetését illetőleg Smith Ádám fölemli, hogy azok a földmivelés-, ipar- vagy pedig a nagy- és kis-kereskedelem előmozdítására fordítandók, de egyuttal kiemeli, hogy a földmivelésre fordított tőke a legtöbb hasznot hozza a társadalomra. A földmivelésnél a természet erői és az ember munkája hatnak közre a végből, hogy a termelvénny létrejöjjön s habár a természet közrehatása mibe sem kerül, a létrehozott termelvények ugyancsak értékesek, s a tőkének a földmivelésnél való értékesítése legtöbb hasznot hoz a társadalomnak. Ezen állítás sok tekintetben meg-egyezik Quesnay nézetével, mert ő is minden foglalkozás közt a földmivelésnek adja az elsőséget. Mégis a különbség köztük szembetűnő, mert míg Quesnay mereven csak a földmivelési érdekekre van tekintettel, az ipart és kereskedelmet pedig jóformán mint improductív foglalkozásokat tekinti, addig Smith Ádám az ipart és kereskedelmet is mint produktív foglalkozásokat kellőleg méltányolja.³⁾

Az adók és az adózásra nézve Smith nézete lényegesen különbözik Quesnay e részbeni felfogásától. Mert míg ez utóbbi szerint minden adó a földadón kívül megszüntetendő lenne, Smith ezzel szemben a meglevő különböző adókat épenséggel nem kívánja eltörölni, sőt a különböző adóknak tökélyesb eljárási módozat szerint

---

¹⁾ An Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations.

²⁾ This system, however with all its imperfections is, perhaps the nearest approximation to the truth, that has yet been published upon the subject of political economy and is upon that account well worth the consideration of every man, who wishes to examine with attention the principles of that very important science. An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations II. könyv. IX. fejezet 537. 538. lap.

³⁾ An Inquiry. etc. II. könyv. V. fejezet.

való kivetése és beszédese iránt tesz javaslatokat. Szerinte a fogyasztási adók sem mellőzendők, habár ezekre nézve megjegyzi, hogy beszédésük költséges, a törvény megszegésére ingerelnek és az adózókat zaklatásoknak teszik ki.

Az államhitelt illetőleg Smith ugyanazon nézeteknek hódol, mint Quesnay, amennyiben az államkölsönöket felette veszélyeseknek tartja. Mindazonáltal beismeri, hogy lehetnek esetek, midőn az államkölsön szükségyszerű követelményként jelentkezik.

DR. TRAVNYIK JÓZSEF.

VEGYESEK.

A földbirtok jelzálogi megterhelése 1883-ban. Az országos statisztikai hivatal adatai szerint Magyarországon 1883-ban új terhek keletkeztek: 1. szerződések bekebelezése által 158.718,880 millió frt. (1882-ben 263.103,843 millió frt.) 2. Igazolt előjegyzés által 7.501,171 millió frt, (1882-ben 9.002,091 frt) 3. végrehajtás útján való bekebelezés által 13.503,509 frt (1882-ben 13.508,577 frt), 4. hagyatéki átszolgáltatás által 5.869,830 frt (1882-ben 4.584,833 frt), összesen 185.593,391 frt (1882-ben 290.199,248 frt). A terhektől fölszabadult: a hitelezők kielégítésére szolgáló bejött összeg elégtelensége miatt 3.910,654 frt (1882-ben 4.033,680 frt), a dologi jognak más módon való megszüntetése által 168.289,575 frt (1882-ben 122.825,607 frt), összesen 172.200,229 frt (1882-ben 126.829,287 frt). Kitészik ezekből, hogy az 1883-ki év igen kedvező volt, a mi még inkább kitűnik, ha azt a megelőző évek adataival is összehasonlíjuk:

	Bekebelezetett új teher frt	Töröltetett régi teher frt	Tehertöbblet frt
1875	149.911,689	61.678,057	88.233,632
1876	148.144,856	65.007,606	73.137,160
1877	144.332,585	72.059,991	71.682,594
1878	135.751,857	83.876,405	51.875,452
1879	142.276,367	80.690,779	61.576,580
1880	149.269,985	107.728,385	41.541,600
1881	173.421,562	133.849,748	54.551,818
1882	290.199,249	126.829,288	163.369,961
1883	185.504,391	172.200,229	13.393,162

Az évi teherszaporodás 1883-ban 13.393,162 millió frt volt, azaz 1875 óta a legkisebb.

A budapesti gabonakereskedelem az utolsó tíz évben.

Budapest főváros statisztikai hivatala a statisztikai füzetekben közli a budapesti gabonakereskedelem múlt évi állapotára vonatkozó adatokat visszapillantással az előbbi évekre. Ezen adatokból a következőket közöljük: Az összes gabnanemek átlagára a megelőző évhez képest igen jelentékenyen csökkent. A legnagyobb árcsökkenés a tengerinél észlelhető és tesz majdnem 12 százalékot; az árpa átlagára közel 11 százalékkal, a rozsé közel 10-zel és a búzáé 8 százalékkal szállott lejjebb. Igen csekély az árcsökkenés a zabnál 4%. Az árhullámozás az év folyamán hétről-hétre minden egyes gabnanemnél eléggé jelentékeny; legnagyobb rendszerint a búzánál, legkisebb a zabnál és tengerinél szokott lenni. A múlt évben tett a búzánál 2.20 frtot, a rozsnál 1.75-öt, az árpánál 1.58-at, a tengerinél 1.40-et és a zabnál 1.30 frtot. A legmagasabb átlagárak a múlt évben a következő hetekben jegyeztettek: a búzánál április 26 — máj. 2-ig (9.70 frt), a rozsnál ápr. 19 — május 2-ig (7.85 frt), az árpánál márcz. 29 — ápr. 4-ig (7.20 frt), a zabnál ápr. 19 — máj. 2-ig (7.40 frt) és a tengerinél április 26 — máj. 2-ig (6.32 frt). A legkisebb árakat találjuk: búzánál aug. 30 — szept. 5-ig (7.40 frt), a rozsnál aug. 16 — szept. 11-ig (6.10 frt), az árpánál július 26—nov 21-ig (5.62 frt,) a zabnál aug. 16—29-ig (6.10 frt), és a tengerinél december 13 — 19-ig (4.94 frt).

A gabnaárak 1871 óta következő áringadozást mutatják; volt a métermázsa ára:

	buza	rozs	árpa	zab	tengeri
1871	12.18	7.85	6.30	7.46	7.86
1872	13.82	8.26	6.87	6.66	7.92
1873	14.76	10.69	8.03	6.64	7.82
1874	13.08	10.35	8.06	8.58	8.70
1875	9.72	7.74	6.13	7.67	5.68
1876	10.97	8.38	6.44	8.24	5.57
1877	12.30	9.06	7.08	7.17	5.77
1878	9.96	6.75	6.53	6.11	6.22
1879	10.85	7.26	6.19	6.03	5.77
1880	12.44	9.95	7.05	6.84	7.32
1881	12.73	9.64	7.00	6.93	6.23
1882	11.22	9.44	6.31	7.21	7.29
1883	10.12	7.46	7.18	6.58	6.40
1884	9.11	7.59	6.96	6.92	6.56
1885	8.39	6.85	6.21	6.65	5.87

Mint ez összeállításból kitűnik, a buza átlagára 1871 óta mult évben volt legalacsonyabb, a mennyiben csak 8 frt 39 krt tett; a legmagasabb átlagár pedig 1873 jegyeztetett, és pedig 14 frt 76 krral. Ehhez hasonló, bár kisebbmervű, ár hullámzás észlelhető még a rozsnál is, melynek átlagára szintén 1873-ban érte el maximumát 10 frt 69 krral, minimumát pedig 1885-ben 6 frt 85 krral. A többi gabnanemeknél is jelentékeny áringadozások észlelhetők. A tőzsdei gabnaüzlet a fentebb felsorolt öt gabnanemben az utolsó évben 6.528,70 métermázsát tett, az 1884. évben ellenben 6.643,800 métermázsát; a gabnatőzsde forgalma eszerint 1885-ben a mult évhez képest 115,100 métermázsával volt kisebb. Az idei csekély visszaeséstől eltekintve a tőzsdei gabnaforgalom 1879 óta folyton emelkedik és pedig oly annyira, hogy az idei forgalom közel 2 millió métermázsával nagyobb, mint az 1881-iki. Az egyes fontosabb gabnanemek szerint volt forgalom az utolsó 11 évben (métermázsákban):

	buza	rozsa	árpa
1875	3.038,000	181,000	184,000
1876	3.316,000	193,000	164,000
1877	3.040,000	211,000	288,000
1878	3.533,000	232,800	248,300
1879	2.840,000	261,600	199,900
1880	3.371,000	232,800	235,600
1881	3.549,000	191,700	251,500
1882	4.620,100	283,500	445,000
1883	4.680,000	258,000	496,000
1884	4.995,000	238,000	496,500
1885	4.825,000	232,200	474,500

Repezhében csak július 6-tól október 25-ig volt forgalom és pedig 137,000 métermázsával s így 11,000 métermázsával kevesebb mint a mult évben. Átlagára ez évben 10 frt 64 krt tett s így a tavalihoz képest 1 frt 21 krral csökkent.

Magyarország népesedési mozgalmá 1884-ben. Az orsz. statisztikai hivatal adatai népességi viszonyaink ör vendetes javulásáról tesznek tanuságot. Nemcsak a születések és esketések számáránya javult, de — és ez a legör vendetesebb — a halálesetek

száma is jelentékenyen csökkent. 1884-ben született Magyarországon 339,084 fiu, 321,002 leány, összesen tehát a születések száma 660,086. Ezek közül törvényes ágyból született 310,831 fiu, 294,012 leány, együtt 604,843; nem törvényes ágyból született 28,253 fiu, 26,990 leány, összesen tehát 55,243. Az esketések száma 1884-ben 144,416 volt, ezek közt vegyes vallásu 12,098 pár. A halálesetek száma 449,921 volt; még pedig meghalt 232,274 finemü, 217,347 nőnemü. Ezek közt volt öt éven alóli fiu 124,498, leány 108,880, összesen tehát 233,378. — Levonva a haláleseteket a születések számából, a szaporodás 1884-ben 210,465 személy. — Szent István korona országai lakosságának száma az 1880/1. népszámlálás szerint 15.642,102 volt; még pedig: A szoros értelemben vett Magyarországé 13.728,622, Fiume város és kerületeé 20,981, Horvát-Szlavonországé 1.194,415, a felosztatott horvát-szlavon végvidéké 698,084. Az ezen népszámlálás óta letelt 4 évben a szaporodás a következő volt: 1881-ben 0·86⁰/₀, 1882-ben 0·86⁰/₀, 1883-ban 1·28⁰/₀, 1884-ben 1·48⁰/₀, összesen 4·50⁰/₀. E szerint a népesség száma az 1884. év végével volt: Magyarországon 14.341,276, Fiume város és kerületében 21,736, Horvát-Szlavonországban 1.254,457, a felosztatott horvát-szlavon végvidékben 738,217, összesen 16.355,686. A szaporodás tehát 713,584 lélek.

ÚJ KÖNYVEK.

Pólya, J. Agrár politikai tanulmányok. Minimum, Home- stead, Örökösödési jog	2	frt	40	kr.
Unger, S. Fortschritt und Socialismus	1	„	60	„
Schwarz, G. A tulajdonfentartás hatálya	—	„	40	„
Szokolay, J. Az új közjegyzői törvény	1	„	20	„
Simon, H. V. Die Bilanzen der Actiengesellschaften	3	„	72	„
Aguillon, L. Législation des mines française et étrangère 3 vls.	24	„	—	„
Deák Ferencz beszédei 1848—1861	2	„	40	„

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

M Á J U S.

V. FÜZET.

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTAINK.

(Felolvastatott a m. t. akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának ülésén április 2-kán.)

Szaklapjainkban és a napi sajtóban, sőt hivatalos oldalról is többször volt hangoztatva, hogy közegészségi állapotaink az utóbbi években javulásnak indultak. Utolsó, hivatalos statisztikai adatokon alapuló, épen most befejezett tanulmányom az ellenkezőről győzött meg, t. i. hogy az 1876—83-iki közegészségi állapot viszonyítva 1852—59-hez hanyatlott; s azért szoros kötelességemnek tartottam az eredményt illetékes helyeken előadni és kommentálni, hogy a közegészségi állapot javítására szükséges intézkedéseket meg lehessen tenni, míg ez könnyebben és kisebb áldozattal eszközölhető.

Eddig 28 évről vannak hivatalos statisztikai adataink, u. m. 1852—59 és 1864—83; de az 1865-iki adatok meggyénként nincsenek közölve, ezen évet tehát kihagytam. A többi 27 évet akkép osztottam be, hogy az 1852—59 és az utolsó évek 8 évi cyclusát külön-külön vettem fel, mert csak ezen két időszakból való adatok vannak elég részletesen ismertetve, hogy azokat össze lehet hasonlítani. A közbeeső 11 évi általános adatokat ismét külön dolgoztam fel.

Az 1852—59 és az 1876—83-iki adatokat összehasonlításánál azonban figyelembe kell vennünk azt, hogy az utolsó 8 év alatt 72,458 ember halt meg járványos betegségben, míg 1852—59-ben 391,219 és pedig: 122,838 cholera-ban, 95,228 himlőben és 165,153 hagymázban és más járványokban. Ezért külön számítottam ki az 1852—59-iki halálozást a cholera-ban elhunytak nélkül s ezt külön hasonlítottam össze az 1876—83-iki halálozással; mert hiszen még ekkor is 268,381 különféle járványokban elhalt ember marad ama

72,478-nak ellensúlyozására. kik 1876-83-ban szintén járványos betegségekben haltak meg. Tanulmányom eredménye tehát a következő:

Az utolsó nyolcz évben 106,688-czal több házasság kötöttetett viszonyítva 1852—59-hez; ez kedvező jelenség, mert azt bizonyítja, hogy a nép jóléte emelkedett.

Összesen 74,032-vel több az élve születettek száma viszonyítva 1852—59-hez; a házasságok többletével szemben ez már nem eléggé kedvező jelenség, sőt igen kedvezőtlennek bizonyul be, ha azt szétbontjuk; a törvényes szülöttek száma ugyanis 64,096-tal csökkent, míg a törvényteleneké 138,128-czal növekedett az utolsó időszakban. A halva szülöttek száma is növekedett és pedig: a törvényeseké 18,664-gyel ($=0.412\%$ -kal) a törvényteleneké 1,856-tal ($=0.481\%$.)

Száz házasságra 470 élve és halva született gyermek esett az első időszakban, míg az utolsóban már csak 419, e szerint az utolsó 8 év alatt, viszonyítva 1852—59-hez, 546,456-tal kevesebb élve és halva született törvényes gyermek esett az összes házasságokra.

Az általános halálozás nagyobbodott; a járványmentesnek nevezhető 1876—83-iki időszakban összesen 7,800-zal több halt meg viszonyítva legkorábbi évek 8 évi cyklusához. Ha pedig ez utóbbi időszagnál a cholera-ban elhaltak kivételnek, akkor másfélszáz ezerrel nagyobb volt a halálozás.

Az öt éven aluli gyermekhalálozás 68,888-czal emelkedett, és ha ezen számot elemezzük, a születéseknél tapasztalt jelenség itt megfordított viszonyban mutatkozik; a törvényes gyermekek halandósága ugyanis 67,520-szal ($=1.50\%$ -kal) növekedett az utolsó 8 év alatt viszonyítva 1852—59-hez, és a törvényteleneké 6,040-nel ($=1.62\%$) kisebb lett.

Vége a népszaporodás 843,841 volt; viszonyítva az 1852—59-iki népszámhoz 771,262 lett volna, e szerint tényleg 72,579-czel volt kedvezőbb. Ha azonban a cholera-ban elhaltakat az első időszakból kihagyjuk s úgy viszonyítjuk ezen időszak népszámához, akkor 1876—83-ban 915,256 lett volna a szaporodás, s ez esetben a népszám 71,415-tel volt kedvezőtlenebb.

A fenn elősorolt népmozgalmi adatok tehát azt mutatják, hogy népünk-nél a házassági termékenység és az életerő (vis vitalis, vitalitas) csökkent. De miután ez az egész népről fel nem tehető,

az egyes megyék között kell keresni, melyek azok, a hol a nép kedvező és tartós szaporodásának eme lényeges tényezői csökkentek. Erre azonban hiányoznak az adatok, mert 1852—59-ben a törvénytelen és törvénytelen gyermekek születése és halálozása nem lett közölve megyénként. A mennyiben mégis a meglevő adatokból ítélni lehet, az 1876—83-iki szaporodás tényleg kisebb volt mint az 1852—59-iki Árva-Turóc-,¹⁾ Bars-, Csongrád-, Fehér-, Győr-, Hajdu-,²⁾ Jász-Kun-Szolnok-,³⁾ Komárom-, Liptó-, Pest-, Sopron-, Szabolcs- és Szatmármegyében. Ha pedig az 1852—59. időszakból a cholera-ban elhaltak levonatnak, akkor csökkent az 1876—83-iki szaporodás még Békés-Csanád-,⁴⁾ Bihar-,⁴⁾ Esztergom-, Heves-, Hont- és Máramarosmegyében is. Bács-Bodrog-, Krassó-, Temes-, Torontál- és a királyhágóntuli megyéknek 1852—59-iki adatai nem közöltettek.

Mi okozza népünk nagy halálozását, a házassági termékenység és az életerő csökkenését? A tulnag halálozás százados baj hazánkban, ezt tanusítja a hajdani m. kir. helytartó tanácsnak 1777 jul. 10. kelt 3741 sz. intézvénnye (pedig 1770 óta idáig a pestis, sőt más nagyobb szerű járvány sem uralkodott országunkban); ezen intézvényben meghagyatott a megyei hatóságoknak, hogy miután némely megyékben tulságos (*excessivus*) a halálozás, felterjesztendő évi jelentésekben soroltassanak elő azon betegségek, melyek az emberek között leginkább dühöngnek, hogy czélszerű intézkedések által azokat elhárítani lehessen. Ezt tanusítja továbbá u. azon helyt. tanácsnak 1785 febr. 14. kelt 3531 sz. intézvénnye, melynek értelméből kivehető, vagy legalább a sorok között kiolvasható, hogy némely törvényhatóságnak népessége némileg apad. (Siquidem ex annuis physicorum in re sanitatis horsum submissis relationibus clare evenerit, quod decessus multorum sane hominum, adeoque ipsa quodammodo *populationis decrecentia stb.*)

¹⁾ 1852—59-ben egybe volt kapcsolva, e szerint csak így lehet össze is hasonlítani.

²⁾ A mostani Hajdumegye azonosnak vétetett az 1852—59. északi Biharral.

³⁾ Az 1852—59. Jász-Kun- s Hajdukerület és Szolnokmegye vétetett azonosnak a mostani Jász-Kun-Szolnokmegyével.

⁴⁾ A mostani Biarmegye azonosnak vétetett az 1852—59. dél-Biharral.

A nagy halálozásnak, valamint a házassági termékenység s az életerő csökkenésének okát az igen nagy beteglétszámban találom. Az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás alkalmával vétetett fel először a népességnek általam indítványozott betegségi állapota, melyből megtudtuk, hogy 100,000 lakos között 1,445 beteg volt, és pedig 422 acut és 1023 chronikus beteg. A m. k. belügyminiszteriumnál létező közegészségügyi osztálynak kimutatása szerint pedig 1880-ban összesen 46,593 ember betegedett meg különféle járványos betegségben és 10,876 halt meg; 1881-ben pedig csak 44,130 volt járványos beteg s közülök 8,716 halt meg; e szerint az 1881-iki országos beteglétszámot megközelítőleg rendelkeznek lehet felvenni, mert a mienkhez hasonló területű és népességű országban kisebb járványok előfordulnak mindig.

Vajjon kicsiny, nagy, avagy középszám-e a fentebbi beteglétszám, csak úgy tudhatjuk meg, ha azt más hasonló számmal hasonlítjuk össze. Tudtom szerint eddig csak Írlandban történt hasonló felvétel, hogy azonban alaposan meg lehessen itélni, szükséges ennek előzményeit tudni.

1845—47-ben lépett fel a burgonyarothadás oly nagy mérvben, hogy annak következtében a közép és északi Európa nagy részében igen nagy inség, sőt éhség is keletkezett, főleg pedig Írlandban annyira, hogy a nép kénytelen volt nagy számmal kivándorolni. 1846—51-ben másfél milliónál jóval több vándorolt ki s ezeknek mintegy negyedrésze 20—40 éves volt, tehát a munkabíró, a keresetképes népnek színe-java; visszamaradt a sok gyermek és öreg, meg beteges, gyenge ember, kik a halálozást tetemesen növelték, e miatt rendeltetett el a betegek létszámának felvétele s mindössze nem sokkal több félszázaléknál (0·54%) volt beteg.

Ennek még tökéletesebb megértésére fel kell hoznom a következőt. Ha a hónapokat betegeskedés szerint osztályozzuk, márczius egyike a legrosszabbaknak, gyakran a legegészségtelenebb hónap; ellenben december igen jó, sőt elég gyakran a legegészségesebb hónap; már pedig az írlandi beteglétszám márcziusban, tehát a legegészségtelenebb hónapokban vétetett fel, míg nálunk decemberben, vagyis igen egészséges hónapban, s mégis háromszor annyi betegünk volt, mint a szegénységről s nyomorról hírhedt Írlandban. Tekintetbe véve tehát az ellenkező viszonyokat, melyek

között nálunk és Írlandban a beteglétszám felvétetett, mondhatni, hogy nálunk háromszorosnál többszörösen nagyobb volt a betegek száma, s minthogy igen csekély kivétellel minden ember betegségben hal meg, természetes, hogy a hol sok a beteg, sok is hal el közülök.

Igen sok betegségi eset fordul ugyanis elő, mely már keletkezése alkalmával magában rejtve hozza a halál csiráját; ilyen esetben a gyógytudomány mindenkori színvonalán álló 2 – 3 Hipokrates sem képes a beteg embernek életét megmenteni, még ha éjjel-nappal ápolná is; mert különben minden beteget meg lehetne gyógyítani s az emberek csak a gyermekkor velük született gyengeségeiben s az aggkor gyarlóságaiiban halnának el. Ellenben ismét igen számos betegségi eset különféle ártalmas viszonyoknál fogva elmérgesedik annyira, hogy az embert a sir szélére juttatja; itt mivelhet egy alaposan képzett orvos csodákat, ily esetben a halál tor-kából ragadhatja ki a beteget. •

Az utolsó népszámlálás alkalmával 198,350 beteg találtatott hazánkban,¹⁾ s ezeknek 71%-a, vagyis 140,437 chronikus beteg volt. A chronikus betegeknek felét a gyermek, ifju és öreg korra számítva, marad 70,000 a nemzéképes koruakra s miután sok chronikus beteg nemzéképes, ki tudhatja, hány ezer gyenge, beteges, nem életképes születik ezektől, kik a gyermekhalandóságot esetleg tetemesen növelhetik; a kik pedig felneveltetve elérik az érettségi és férfikort, azok ismét talán legnagyobbbrészt gyenge, kevésbbé életképes gyermeket nemzenek; avagy elfojtatik a nemzési képesség a chronikus betegség tartamára, vagy véglegesen is.

Mikép lehet ezeken a bajokon segíteni?

A közegészségi törvény alkotói ezen feltevésből indultak ki, hogy mennél több beteg fog gyógykezeltetni, annál kevesebb hal el; ez azonban csak részben helyes föltevés, s én azt merem állítani: ha a közegészségi törvény minden szakasza hajszálig megtartatik, a halálozás nem fog *jelentékenyen* csökkenni, mert mennél több a beteg, annál többnek kell meghalni.

---

¹⁾ A legrövidebb betegségi tartam egy hét volt; de hány beteg lehetett olyan, ki már néhány nap óta erőt véve magán, csak vánszorgott, azon reményben, hogy legyőzi a betegséget s nem iratta be magát betegnek, és talán már a következő napon el nem hagyhatta betegágyát?

Közel 30 év óta folytatott hazai, s több mint 20 év óta a művelt európai közegészségügyi tanulmányaimból meritett szilárd meggyőződéseim szerint ezeken a bajokon egyedül csak úgy lehet biztosan segíteni, ha iparkodunk betegeink számát apasztani: ennek nélkülözhetlen előfeltétele pedig a *megbízható* orvosi statisztika és a közegészségügynek szélesebb alapokon való szervezése, a mint ezeket már 12 és 13 év előtt akadémiai értekezésemben s egy röpiratban, négy év előtt pedig „A gyermekhalandóság hazánkban” cz. művemben hangsúlyoztam.

Az orvosi statisztika alapján meg fogjuk tudni, mely betegségekben szenved és hal el legtöbb emberünk, s a betegségek neiből lehet következtetni az okokra, melyek azokat előidézik; ezen okoknak nagy része ha elháríttatik, a nagy beteglétszám, valamint az általános és a gyermekhalandóság is tetemesen leend csökkenthető.

Legjelesebb statisztikusaink minden alkalommal kiemelik és hangsúlyozzák, hogy a magyar megyék születési aránya a legkedvezőbb s teljesen fedezi a halálozást, és ez öröndetes való; de azért nem szabad elbizakodnunk, mert nem tudjuk, meddig fog még ez tartani; más államok példái a legnagyobb óvatosságra intenek, így például Svédországban a mult század közepétől kezdve mintegy 70 éven át csekély ingadozással a születési ‰ lassanként csökkent és a halálozás növekedett. Poroszországban is száz év óta sokkal inkább csökken a születések relativ száma mint a halálozásé, a mult századi nyolczvanas évek elején ugyanis 2·2‰ volt a szaporodás, századunk elején 1·9‰, 1821—25-ben 1·8‰, 1851—60-ban csak 1·2‰; itt azonban nem a mai Poroszország értendő, hanem csak azon tartományok, melyekből az ország 100 év előtt állott.

De legfeltűnőbb és szomorú példáját találjuk ennek Franciaországban, hol azon nevezetes esemény észlelhető, hogy 1780—84-ben 24—25 millió lakos után évi átlagban 8,000-rel több született, mint 1851—55-ben 36 millió lakos mellett, és 32,000-rel több, mint 1878—81-ben, tehát száz év alatt 13 millió léleknyi szaporodás mellett 32,000-rel kevesbedett az évi születés; tudnunk kell azonban, hogy a mult században a protestánsok és izraeliták hivatalosan nem regisztráltattak, ezeket számba véve, még jóval nagyobb a születések apadása. Több államból nem állnak rendelkezésemre hasonló régi statisztikai adatok.

Csökkenés előjeleit már hazánkban is tapasztalunk, legkitünőbbben álló több megyénkben kezd csökkenni a születési és növekedni a halálozási %, vagy kisebbedik a halálozási arány s még jobban a születési, avagy növekedik a születések száma, de még inkább a halálozásoké. Ez tehát komoly intés, hogy igyekezzünk még jókor elejét venni a további hanyatlásnak addig, míg a javítás könnyebben és csékélyebb eszközökkel hosszabb és pedig progresszív arányban hosszabb idő leendő szükséges azon csorba kiegyenlítésére, mely csorba nemzetünk gyarapodásában mulhatlanul kell, hogy bekövetkezzék, ha a szükségessé vált gyökeres intézkedések elhalasztatnak: s mennél később fogunk hozzá a javításhoz, annál nehezebben és nagyobb áldozattal fog az járni. Az államnak hivatása a nemzet életére és szaporodására vonatkozó számításait századokra kiterjeszteni.

Huszonhét évi szaporodás szerint a magyar megyék közül legrosszabbul áll Bihar, Szabolcs, Szatmár, Nógrád, Borsod, Abauj-Torna és Pest. (Abauj elég jól áll ugyan, de azt Torna miatt vettem fel itt, mert 1866—75-ben Torna öttel szaporodott évenként 10,000 lélek után, míg Abauj 31-gyel.) Ezen megyék közé, mint roszul álló, tartozik még Zemplén, Gömör, Arad, Baranya, Ung, Bereg-Ugocsa, Hont, Nyitra, Trencsén és Pozsony, ezek azonban javulásnak indultak 1876—83-ban, viszonyítva 1852—59-hez.

Minthogy a megbízható orvosi statisztika vezetése már az orvosok hiánya miatt is ez idő szerint az egész országban keresztül nem vihető, azt tehát egyelőre a fenn elősorolt hét magyar megyében és fokozatosan az ország más részeiben volna szükséges elrendelni és pedig a következő indokoknál fogva:

Ama hét megyében együtt véve az általam felvett mind a három időszakban legnagyobb volt a halálozás, és pedig 1852—59-ben 3·992%, 1864 és 66—75-ben 4·323%, 1876—83-ban 3·888%, és 27 évi átlagban 4·103%, holott 22 nyugoteurópai állam között az utolsó 20—53 év alatt a *legnagyobb* halálozás Würtembergben 3·63%, és Ausztriában az 1855-iki cholera-évben 4·37% volt. A beteglétszám is ezen hét megyében volt a legnagyobb az általam felvett megyecsoportok között, u. m. 100,000 lakosra 590 acut és 1306 chronikus beteg esett, tehát majd minden 50-ik ember beteg volt, míg Írlandban minden 200 ik.

Ezen hét megye növelte évenként 1876—83-ban
 az összes magyar megyék születését 1,056-tal
     általános halálozását 8,420-szal
     gyermek „ 1,223-mal
     beteglétszámát 17,488-czal;
 ellenben csökkentette szaporodását 7,358-czal
     Közép életkorát 0·07 évvel = 25 nappal
     produktív éveit 0·14 „ = 51 „
 azaz 876,846 évvel, tehát évente 32,990 évvel. Ugyanez az egész
 országra nézve növelte
     a születési arányt 4,300-zal
     általános halálozását 7,853-mal
     gyermek „ 1,748-czal
     beteglétszámát 16,765-tel;
 ellenben csökkentette szaporodását 3,503-mal
     Közép életkorát 0·03 évvel = 11 nappal
     produktív éveit 0·05 „ = 18 „
 azaz 649, 160 évvel, évente 24,414 évvel.

Indokolva van ezen 7 megyében legelőször elrendelni az orvosi statisztikát az által is, hogy ha a vallásnak ¹⁾ vagy nemzetiségnek sajátos szokásai netalán némi befolyással volnának a gyakoribb betegségekre és halálozásra, ezen megyékben némi befolyással volnának a gyakoribb betegségekre és halálozásra, ezen megyékben jelentékeny %-kal van képviselve minden vallásfelekezet és a ruthénen kívül minden nemzetiség és pedig van 44% római katolikus, 26% református, 9% görög-kath., 70% görög-keleti és izraelita, 6% evangélikus; továbbá 67% magyar, 11% oláh, 9% német és 8%-tól; tehát némi irányul és tájékozásul szolgálna már jövőre és könnyitené a kombinációt, a midőn az ország más részeiben is bevezettetnék az orvos statisztika; végre ezen 7 megye összefüggő területet képez, a mi szükséges.

Nagyon czélszerű volna ezen 7 megyéhez felvenni még Hajdu- és Jász-Kun-Szolnok megyét és pedig ellenkező oknál fogva, mert Hajdumegye (főleg Debreczen nélkül) jól áll, Jász-Kun-Szolnok

¹⁾ Például a görög-keletiekénél kétszáznál több szigorú böjtinap van egy évben, melynek káros hatását Dr. L. a m. orvosok és természetvizsgálók nagy ülésén vázolta.

pedig kitünően, holott ama hét megye közé be vannak ékelve, ez által tehát a kombináció rendkívül könnyítettnek, s a nagy halálozás okainak kinyomozásai ideje is rövidítettnek. De nagyon ráférne az orvosi statisztika még Hevesre, Komárom-, Győr- és Esztergom-megyére is, miután azokban hanyatlás előjelei mutatkoznak.

Végre a törvénytelen születések rohamos növekedésének (mellőzve erkölcsi oldalát) lehető oly következményét kell kiemelni, melyre eddig alig gondolt valaki. A törvénytelen szülöttek családi szeretet és a családokban uralkodni szokott a milyen-olyan erkölcsi fegyelem nélkül neveltetnek fel, legtöbbször testileg és szellemileg szegényen úgy szólva kilöketnek a nagy világba, elégedetlenek s nyughatatlanok, titkos haragtól elfojtott boszútól eltelve a társadalom ellen, hogy megbélyegzetteknek tartatnak, saját eszmekörben mozognak. Jelenleg minden 12-ik elveszülött törvénytelen; feltéve hogy az eddigihez hasonlóan rohamos leend szaporodásuk, míg a törvényeseké csökken, feltéve továbbá, hogy a törvényes gyermekek halálozása ezentul is növekednék, a törvényteleneké pedig apadna, mint eddig, ez esetben 30 év múlva minden 3-dik, 50—60 év múlva minden 4-dik szülött törvénytelen volna; (Bajorországban 1853—60-ban már 23·3% volt; valjon lehetetlen-e az, hogy idővel általuk a nemzet jelleme változást szenvedne, s tanácsos-e azt bevárni?

DR. WESZELOVSZKY KÁROLY.

GYŐR.

E város s vidékének földmivelését, iparát, kereskedelmét a hanyatlástól megóvni, fejleszteni, biztosítani, szóval anyagi érdekeit előmozdítani, nemzeti létünk egyik követelménye.

Közgazdaságunk alapját képező tényezőket nem az abstract fogalmakból való következtetésekben keressük, hanem az adott viszonyok felismerésében, sikeres használásában, mert csak ez oldhatja meg eredményesen létfentartásunk kérdését.

Meggyőződésünk, miszerint az állam minél több pénzt hagy az adófizetők kezei között a végből, hogy ezek azt saját érdekeikhez képest gyümölcsözőn felhasználhassák, s minél több módot nyújt a kereset fokozására, annál jobb szervezettel bír, s a legjobb államszervezet az, mely lehetőleg legtöbb pénzt hagy az adófizetők zsebében.

Győr s vidékének földirati fekvésében hazánk vizi és száraz-földi forgalmi eszközeinek pro- vagy degressiv fejlődésétől, hanyatlásától feltételeztetik anyagi jólétének hullámzása, — mert minél belterjesebb, hazai kivánalmainknak megfelelőbb a felfogás, mely közlekedési viszonyainkat intézi, — Győr annál inkább emelkedik; másrészt, ha a monarchiai közös érdekekért kell áldozatot hozni, naponta inkább hanyatlik, s ez tart mindaddig, míg az egészséges hazai érdek észszerű felkarolása közlekedési eszközeink progressiv rendezését, kiterjesztését nem eredményezendi.

Legközvetlenebbül tapasztaltuk, hogy bár terményeinket szívesen fogadta Svájc s Délnémetország, sőt Bécs s Ausztria is, mint évszázados vevők, vasuton, vizen Győr piacznán szerezte be terményszükségleteit, de az össz állam eszméjének társadalmi uton is létesítésére irányzó törekvés, úgy az orosz kereskedelmi s forgalmi politikájának tendenciája, mely vasuthálózatát önczéljaira rendezte, nagyobbitotta, Győrnek s ezáltal a magyar gabonájának piacznát folytonosan alább süllyesztette.

Ideje, hogy midőn a muszka termények mindinkább emelkedő mérvben lépik el nemcsak Észak-Németország piaczeit, hanem mindjobban gyámolittatva a német és osztrák vasutak által, az orosz terményeket majd Szászországban, majd Bécsben találjuk, — de Amerikának is úgy a vízi, mint a szárazföldi forgalmi eszközei progressiv kiterjeszkedését szenvedjük; e fenyegető konkurrencziákkal szemben nemcsak földmivelésünk kulturális reformján, hanem közlekedési rendszerünknek viszonyainkhoz hű és megfelelő alkalmazásán határozott elszántsággal munkálkodjunk.

Elvitázhatlan, miképen hazai viszonyainkhoz hű és megfelelő közlekedési rendszerünknek egyik és legfőbb tényezője az alföld-budapest-bécsi iránynak akként való biztosítása, hogy legalább hazánk határáig olcsó díjtételek mellett szállíttathassanak terményeink Ausztria, Bajorhon és Svájc felé.

A kiépitendő buda-szőnyi vonal Győrött már létező három vonallal találkozik, — a szöny-győr-bécsi, a győr-sopron-ebenfurthi, és a győr-pápa-grácz vasuttal.

E három forgalmi vonalnak és a dunai vízi utnak, mint legolcsóbb közlekedési eszköznek, ügyes felhasználása, esetleg Pápa és Keszthely között az összekötő vonal kiépitése által a győri piac közvetlen összeköttetésbe jön nemcsak Bécs és Nyugat-Europa, hanem Fiume piaczával is.

Győr piacza egészséges viszonyok között hivatva van, hogy az Alföld-Budapest kereskedelmének irányítója, közvetítője, hazai terménykereskedésünk összpontosítója legyen; — Győr piacának rendezése elodázhatlan nemzeti létszükség, ez azon központ, melyen nyugat felé kereskedésünk fejlődése biztosan alapulhat.

A felmerülő viszonyok által nyújtott anyagoknak élelmes s gyümölcsöző felhasználására érdeket költeni tudni, feladata — nagy Széchenyi szerint — a közügy emberének.

Nem áltatjuk magunkat, hogy e sikert elérjük, — buzgalmunk bő jutalmát nyerendi, egyszerűen ha figyelemgerjesztésre okul szolgálhat, — azért Győr s vidéke földrajzi fekvésének előnyei mellett, az érintett világforgalmi eszközök progressiv terjedésével, s azon előítélettel szemben, mely Magyarország összes forgalmi s kereskedelmi érdekeit Budapesten összpontosítani sarkalja, — hazai kereskedelmünk emelése tekintetéből kísérletünket tovább elemezzük.

Az 1883. márcz. 9-iki cartell-egyezmény a magyarországi vasutak forgalmát két főcsoportra osztá, s elvitázhatlan marad, hogy a második főcsoportnak ruttkai, marcheggi, vagy brucki vonalokon alakítandó díjtételei terményeinknek azon előnyös szállítás lehetőségét, melyet a vízi út adhat, nem biztosítja.

Ha Bécs, Ausztria, Bajorhon és Svájc felé a szállítást vízi utaink élelmes felhasználásával megkönnyítjük, ez által egyidejűleg elértük azon előnyöket is, melyek Európa nyugati piacain versenyképességünk biztosítását eredményezik.

Egy tekintet hazánk földrajzára, vizeink összeköttetése kielégítő választ nyújt a közlekedési eszközök legolcsóbb hálózatának megteremtésére, — és habár nehéz pénzügyi nyomorunk sulya alatt görnyedve, rögtön nem is ereszkedhetünk mindazon vízhasznosítási műveletek létesítésébe, melyek ugy a gazdaságat magasabb kulturális igényeinek, mint a közforgalmi tekinteteknek együttes szolgálatot tenni alkalmasul mutatkoznak, de figyelmen kívül nem hagyhatjuk azon vízi utvonalat, melynek biztosítása, kibasznlása némi beruházás segélyével kézzelfogható.

E vízi utvonal a temesvár-passaui; e két végpontot jeleztem, és pedig azért, mert a Dunának szabaddá tétele kereskedésünkre csak akkor lehet előnyös, ha forgalmi eszközeink kereskedelmünket az Alföldtől a bajor határokig közvetíteni képessé tétetnek.

Olcsó díjtételek mellett tömeges szállításra alkalmas vízi utnak a szárazföldi forgalmi eszközök feletti fölényét e helyen jelezve, ismét azon térre érkezem, melyen Győrt hazai legyfőbb vizvonalunk egyik leghatásosabb kikötőjének tekinthetem.

A temesvár-passaui vízi utnak Győr vidékén két vonala mutatkozik, az egyik Gönyőtől fölfelé a nagy Dunán, a másik a győr-mosonyi Duna-ágon létesíthető.

Ausztriában a nagy Dunán egész erővel megkezdett szabályozási műveletek elodázhatlanul intik a közhatalmat, ha csak feldunai vidékünk folytonos elárasztását türni nem szándéka, hogy országos erőnk egész felhasználásával képesítsük Dunánk medrét arra, miszerint az ország határán túl megkezdett szabályozások folytán gyorsabban leömlő vizeit elvezethesse, — ez óriási mű a legmegfeizettebb kivitel mellett is legalább tiz év tartamát igényli, és addig, amig Dévénytől Gönyőig a Dunának egy mederben való lefolyása nem biztosittatik, a hordalékból alakult talajképződések miatt aka-

dálytalan vízi közlekedésről ott beszélnünk sem lehet; e helyzetben vízi közlekedésünknek a külföld piacain versenyképessé tételére nem marad más hátra, mint a győr-mosonyi Duna-ágnak hajókázhatóvá tétele.

Meg kell ez eszmével barátkoznunk nemzetgazdasági jól fel-fogott érdekeinknél fogva, — mérlegelnünk kell a Dunán létező mai viszonyokat is, — mert ezek ismerete nélkül a helyzetet jól megítélni nem lehet.

A mai viszonyokat megalkotta a szab. Duna-gőzhajózási-társaság, eme elfajult műve nagy hazánkfiának, gróf Széchenyi Istvánnak, ki is e társulatot Magyarország jóléteért teremte, az ötvenesévekben uralkodott szellem hatása alatt azonban a magyar érdekekkel ellenkezésbe jött.

A szab. Duna-gőzhajózási-társaság, mint folyóvízen működő hajózási vállalat, hajóinak mennyisége és kitűnő voltánál fogva Európában egyedülinek mondható; — a vele versenyre kelés mindenestre már az előbb létezés mellett még a helyzet feletti uralom akadályai is ütközik, és tapasztaljuk, hogy a szab. Duna-gőzhajózási-társaságnak összes törekvése Bécsnek állandóan oly előnyöket nyújtani, melyeket Budapesttől, s országnak bármely vidékétől megtagad, — látjuk a Bécsnek adott kedvezményeket díjtételeinek tüzetes áttekintésénél, — s különösen oly visszaságokat észlelünk e díjtételeknél, hogy a mig Oláhországból 1'20 krajczárnyi söt olcsóbb díjtétellel is szállít, addig Budapesten feladott árukat 2 kron, sőt 2'03 kros tételek mellett viszi Bécsnek.

Az összbirodalom eszméjének gyakorlati uton való terjesztéseért rendeztetnek hagyományos díjtételei, differenciális tariffa rendszere, refakciái, — ugy az ezeket pótló egyéb kedvezményei.

Kereskedelmünk egészséges fejlesztéseért kell, hogy e visszaságok elenyésztesse, mert kereskedésünk csak tonnakilométerenként minden távolságra egyaránt vonatkozó egységes díjtételek alkalmazásával fejlődhetik. Ez pedig csak az által érhető el, s akkép biztosítható, ha Temesvártól a beiszapolt Bégának kitisztítása, helyreigazítása, — a Ferencz-csatorna tiszai torkolatának kijavítása — s a gönyő-győr-mosonyi Dunaág hajókázhatóvá tétele által Dévényig lánczhajózás alkalmazzatik, — még pedig figyelmezve az 1856. évi párisi békeszerződésre, a melylyel a Dunának nemzetközi jelleg adatott, — ennél fogva épen úgy mint a tengeren, minden

nemzet hajója saját lobogója alatt szabadon s akadálytalanul járhat, kivéve a hajózási utak kijavításáért a hajózás javára eszközölt vízműtani műveletekért az ezen helyeken átkelő hajók után szedhető hajóvámot.

A lánczhajózást az országhatóságnak kell — nézetünk szerint — létesíteni, melyből a Ferencz-csatorna egész hosszában, s ezen túl Bezdántól Győrig azonnal foganatba vehető lenne, még pedig akkép, hogy a lánczot maga az állam kezelje, de azt minden hajó számára használhatóvá, tegye, hogy azt egyenlő díjtételek mellett mindenki egyenlőn igénybe vehesse, bármily lobogó alatt közlekedjék hajója.

A lánczhajózás életbeléptetésének sürgőssége oly elozdázhatlan, hogy annak azonnal létesítéével már csak Győrig is — földmivelésünk, iparunk, s kereskedésünk védelmére szemben az orosz és amerikai túlprodukczióval terményeink kivitelét a kormány rendszeresítheti, kereskedésünknek a csekélyebb szállítás bér biztosításával versenyképességét biztosíthatja, — mivel a győri piacznak földrajzi fekvése Ausztriának alimentationalis, vagy inkább Bécs kereskedelmi érdekeit nemcsak kielégítheti, de e berendezése a nyugati érdek követelményévé fog izmosulni az által, hogy a muszka és oláh terménynél olcsóbbá válандó magyar termény jut a bécsi piacra, — sőt maga ez alakulat már is élénkíteni fogná kivitelünket Bajorország s Svájc piacaira mind az időig, míg a győr-mosonyi Duna-ágnak teljes hajókázhatóvá tételével kivitelünkre a külföld piacjai tökéletesen biztosíthatnak.

Dévényből Passauig a hajózás szabadsága kezünkbe adja a módot, hogy oda vitt terményeinket, ha kell, kerek gőzösökkel szabadon továbbítsuk.

Az igazán magyar érdekek fejlesztésénél, izmosodásánál Győr érdeke egy s ugyanazonos nemzetgazdaságunk emelkedését okozó tényezőkével, — és e felfogás meggyőződésében kell alkalmassá, egyenletessé tennünk a pályát, melyet kulturtörékvéseinknek áthatolni kell, hogy tényyné válhassanak.

Mi is valljuk, hogy forgalmat csak a kereslet s kínálat együttes hatása eredményezi, — és a kereskedés biztosan csakis e két tényezőnek összehatása alatt fejlődhetik, — kétségtelen hogy egy országos, hatalmas központ kiszámíthatlan előnyökkel kelhet versenyre, — azt is megengedjük, hogy az összpontosított erők működése játéko-

nyan kisugározhatik a környékre is: — de a központnak — szerintünk — nem lehet, nem szabad mindent magához ragadni akarni, mert csakis a környékének sorvasztásával fejleszthetik mesterségesen abban az anyagok tömörítése.

Fel tudjuk fogni az áramlat indokát is, mely hazánk társadalmi életének, kereskedésének Budapesten, a fővárosban való központosítására törekszik. Szüli ezt legfőképp cselekvő vágyunkból fakadó azon önbizalmatlanság, mely a világ fejleménye iránt való tájékozatlanságunkból ered, — szüli továbbá az összbirodalom eszméjének untalan felszínre jutó aggasztó nyilvánulása. Épen az ez elleni védekezés ösztöne készítet egy oly erőnek megteremtésére, mely alkalmasítsa, képesítse úgy állami, mint társadalmi egyéniségünknek kifelé is fentartását, biztosítását.

E törekvés felett elvont elvi fejtegetésekbe nem bocsátkozva, csak a tényleges állapot gyakorlatiasságából indulva, ha a budapesti összpontosítási törekvések ellen hangot emelünk, legkevésbé sincs szándékunk Budapest érdemeiből bármit is levonni, avagy valódi érdekei, fővárosi nagysága, mindenestre vezérlő képessége, értelmi fensősége ellen bármiben is vétetni: hanem az eltagadhatlan, s nem is tőlünk függ, hogy a forgalmi eszközöknek már progressiv fejlődöttsége következtében az orosz és amerikai terményeknek Európa minden piacán jelentkező versenye csakhamar leszorítaná Európa piacairól az egyedül Budapesten bármennyire összehalmozottan letárolt áruink- és terményeinknek kínálatát. Hogy tehát a kínálat a kereslettel karöltve lépést tarthasson, kivitelünk versenyképessége fentartassék, biztosittassék; terményeink ténykedési képességét, fungibilitását kell létrehozniunk: erre nézve pedig egyáltalán nem tekinthetjük jótékony hatásúnak azon áramlatot, mely terményeinknek az európai piacokra juthatásuk előtt csakis Budapesten való összehordatását czélozza.

Közgazdasági előnyeinket érték elemeink, kereskedésünk észszerű és öszhangzatos decentralisatiója által fejthetjük csak ki, és pedig akkor, ha a feladatnak megfelelően forgalmi eszközeinket s piacainkat akképp rendezzük, hogy az ország minden vidékén felpendülő élénkség mesterséges erőltetés nélkül támadjon, a vidéki élénk forgalom összehatása majd azután igaz s hamisithatlan belterjességgel fogja emelni fővárosunkat.

Fel kell tehát keresnünk, és emelnünk hazánk ama piacait,

melyek forgalmi eszközeink hálózatában kivitelünk alkalmas tényezőül mutatkoznak, e piacokat akkép kell rendeznünk, hogy ugy közforgalmi, mint helyi előnyeik érvényesíthetőségével életképességétük által üzleteikben nemzetgazdaságunk jövedelmező közegeivé izmosulhassanak.

De félre ne értessünk : mi a forgalmi eszközök rendezése által korántsem akarjuk azok kezelését szétforgácsolni; ellenkezőn, mi azon felfogásnak hódolunk, mely a talaj hozamának fokoztatása mellett a forgalom eszközeinek nyereségre számító üzleti jellegük elenyésztesítésére törekedik, és a közlekedési eszközök hivatását a közgazdaság fejlődésének azon természetszerű igényeire alapítja, hogy azok a forgalmat lehető legolcsóbban, esetleg díjtalanul közvetítsék, mert az állam csak így hagyhat minél több pénzt az adófizetők kezei között; — ez okból mi a forgalmi eszközök egységes üzleti kezelésének tagadhatlan előnyössége mellett harczolunk, olcsó, egyöntetű, közvetlen tételeket, ily kötelék-díjszabásokat óhajtunk minden irányban létesíteni, közlekedési eszközeinket akkép rendezni, hogy hazai terményeink nyers avagy gyártott alakban a külföldi piacon versenyképessé tétessenek, áruink számára kedvező szakitási viszonyok hozassanak létre, ezt pedig csak a forgalmi eszközöknek egységes üzletkezelése eredményezheti.

És midőn jelen értekezésünkben Győr piacának, mint egyik világforgalmi vonalunkra esőnek rendezése körül kívánni valókat jeleztük, azon biztos reményben fejezzük be sorainkat, hogy bár Győrnek természetadta előnyeit a hazai kereskedelmünk elfojtására intézett gyarmatosítási időszak súlya annyira eltompította is, hogy e műtétek alatt fejlesztett ferde irány s közöny miatt azon piac szemlátomást hanyatlott : az események természetszerű fejlődésében nemzetgazdasági érdekeink emelkedésével Győrnek hivatás-szerű jövője biztosítva van.

KRISZTINKOVICH EDE.

ÁRUFORGALMUNK AUSZTRIÁVAL.

A vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbításáról szóló törvényjavaslat indokolásából közöljük a következőket :

A midőn a kormány a vám- és kereskedelmi szövetségnek 1878. évi június hó 27-én történt megújításáról az országgyűlésnek előterjesztést tett, — közgazdasági tevékenységünk minden ágára kiterjedő statisztikai adatokkal igazolta azt, hogy az 1850. évi októberben létesült és 1867-ik évi kiegyezési törvények által további tiz évre fentartott egységes és közös vámterület a vele együtt megnyílt teljes szabad forgalom következtében az osztrák-magyar monarchiának épugy, mint magának Magyarországnak is anyagi jólétére előnyös hatással volt.

Azokból az adatokból kitűnt, hogy az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmi áruforgalmának értéke az 1871—75. évi átlagban az első öt (1851—55) évi átlaghoz képest a behozatalnál 177.7%-kal és a kivitelnél 101.8%-kal, összesen pedig 138.4%-kal emelkedett; hogy az osztrák-magyar vámterület forgalmának ezen mindenesetre nem jelentéktelen emelkedése részben Magyarország forgalmának nagy lendületéből keletkezett, a mennyiben épen azon czikkek kivitelénél mutatkozott jelentékeny növekedés, melyek átalában vagy legalább tulnyomólag Magyarország czikkei. A kivitt czikkek mennyiségénél az emelkedés volt a kivitelnél az 1871—75. évi átlagban az első öt évhez képest : a gabonaneműeknél 716%, liszt és örleményeknél 1132%, ökör és bikánál 100%, juh és kecskénél 150%, sertésnél 101%, lovaknál 128%, nyersbőröknél 415%, bornál 91%, épületfánál 64% és gyapjunál 70%.

Ugyancsak az említett adatokból (habár különböző alapokon gyűjtettek is egybe, s így összehasonlításuk bizonyos tekintetben hézagoss volt) kitűnt, hogy Magyarország külön áruforgalma is lényegesen emelkedett. A mig ugyanis a kivitel 1850-ben csak 39.2 millió frt pp. értéket képviselt, 1874-ben az 288.9 millió o. é. frtra

emelkedett. Hasonló irányt tüntet fel a behozatal is, a mennyiben 56·2 millió frtról 1850-ben, 452·3 millió frtra emelkedett 1874-ben.

A közlött adatokból kitűnt továbbá, hogy nemcsak a kereskedés és forgalom élénkült, hanem hogy közgazdaságunk minden ágában kedvező fejlődés mutatkozott. Kitűnt ugyanis, hogy az ország fogyasztása emelkedett, hogy a takarékbetétek szaporodtak, hogy a közlekedés, még pedig mind a vasutakon, mind a folyamhajózásnál nagyban növekedett; hogy a levélforgalom és a távirda igénybevétele aránytalanul gyorsan nagyobbodott; hogy a mezőgazdaság rationalisabb rendszerrel kezeltetett, mint annak előtte; hogy az ipar egyes ágai aránylag elég jól fejlődtek; egyszóval, hogy mindazon tényezők, melyekből rendszerint a közgazdaság fejlődésére következtetést vonni lehet, nálunk is feltalálhatók és igazolják azt, hogy az egységes és közös vámterület közgazdaságunk fejlesztésére hátrányosan nem hatott.

Most — a midőn az 1887-ben lejáró vámszövetségnek további tíz évre fentartását hozzuk javaslatba — ismét kötelességünkké válik közgazdasági állapotunkat kellő világításban feltüntetni és pedig annyival inkább, minthogy a közgazdaság helyzete az utolsó években oly fordulatot vett, a melynek kellő mérlegelése a vámszövetség megkötésénél mulhatlanul szükséges.

Mindenekelőtt az osztrák-magyar monarchia áruforgalmát és Magyarországnak szerepét ebben a forgalomban kell megvilágítanunk.

A monarchia összes áruforgalmának (tehát nemes fémek nélkül) értéke öt évi átlagban tett millió forintban:

átlag évenként	behozatal	kivitel	összesen
1871—1875-ben	571·9	446·5	1,018·4
1876—1880-ban	562·4	655·3	1,217·7

Ebből kitűnik, hogy az összforgalom 19·57%, és a kivitel 46·76%-kal emelkedett ugyan, de a behozatal az előző öt évi átlaghoz képest 1·68%-kal csökkent.

A következő években a kereskedelmi forgalomban kedvezőtlen változást tapasztalunk. Ez a változás részben a kereskedelmi politikában beállott új iránynak a következménye. Ugyanis a francia-német háború s vele karöltve járó közgazdasági átalakulás Franciaországban, továbbá az 1873-ik évi válság, mely az osztrák tartományokban vette kezdetét és később még a tengerentuli álla-

mokat sem hagyta érintetlenül, a kereskedelmi politikában is nagy fordulatot idézett elő. A legtöbb európai állam, elhagyva az addig követett szabadkereskedelmi politikát, most a védelmi rendszerhez tért át. Franciaország, Olaszország, Spanyolország példájára monarchiánkban is ezen rendszer már az 1878-ik évi vámtarifában kifejezést talált; még nagyobb mértékben fejlesztették azt nem-sokára Németország és Franciaország, a midőn az iparvédvámokkal karöltve az agrár-védvámok is meghonosítottak.

Hogy tehát ezen megváltozott iránynak hatásáról helyes képet nyerhessünk, czélszerűnek látszik a monarchia összforgalmát 1880 óta külön évenkénti fejlődésében kitüntetni és az összehasonlítást a szabad forgalom utolsó két évének eredményével összehasonlítani.

Monarchiánk áruforgalma ezen időszakban tett millió forint értékben:

Év	behozatal	kivitel	összesen
1875. . .	549·3	550·2	1,100·3
1876. . .	534·2	595·2	1,129·5
1877. . .	555·3	666·6	1,221·9
1878. . .	552·1	664·7	1,206·8
1879. . .	886·6	784·0	1,240·6
1880. . .	613·5	676·0	1,289·5
1881. . .	641·8	731·5	1,373·3
1882. . .	654·2	781·9	1,436·1
1883. . .	624·9	749·9	1,374·8
1884. . .	612·6	691·5	1,304·1

Ebből kitűnik az, hogy a monarchia külforgalma az áruk értékét illetőleg állandóan activ mérleget tüntet fel, a kivitel túlhaladta a behozatalt az egyes években : 1875. évben 1·6 millió frttal, 1876. évben 60·9 millió frttal, 1877. évben 111·3 millió frttal, 1878. évben 102·6 millió frttal, 1879. évben 127·4 millió frt, 1880. évben 62·5 millió frt, 1881. évben 89·7 millió frt, 1882. évben 127·7 millió frt, 1883. évben 125·0 millió frt, 1884. évben 78·9 millió frttal.

Az előző kimutatásból kivehető azonban az is, hogy a monarchia forgalma 1883-ig úgy a behozatalnál, mint a kivitelnél (az 1876. és 1880. évi csekély csökkenést kivéve) folyton emelkedett. 1883-tól kezdve azonban mindkét irányban csökkenés állott

be, még pedig nagyobb mérvben a kivitelnél, mint a behozatalnál.

Ennek kellő magyarázatát csak úgy nyerhetjük, ha a forgalom tárgyát képező áruk egyes csoportjait közelebbről vesszük figyelembe. A monarchia külforgalmának jellemző vonása ugyanis az, hogy a behozatalnál az iparhoz szükségelt nyersanyagok és a kész gyártmányok szolgáltatják a mennyiség és az érték legnagyobb hányadát, holott a kivitelnél a főszű az ugynevezett agrárcikkekben fekszik; — ugyanis a monarchia gabonakivitele 1882-ben a bő termés következtében 119·9 millió frtnyi értéket ért el, holott a reá következő két évben az érték csak 79·7, illetőleg 62·6 millió frtot tett, tehát a kivitel 1882-hez képest 1883-ban 33·53%-kal és 1884-ben az előbbi évhez képest 47·79%-kal csökkent, a mi már magában véve az általános csökkenés számára bő magyarázatul szolgál.

A részletes adatokból kitűnik, hogy a monarchia kivitele éppen azon három legjelentékenyebb áruosztályban mutat a legujabb időben tetemes csökkenést, melyek kivitelében Magyarország van hivatva a tulnyomó hányadot szolgáltatni.

Nyers terményeink kiviteli hanyatlásának okai általában ismereteseek és első sorban a continentális államok védvamos politikájában és a tengerentuli országok rendkívüli versenyzésében találhatók. Ezen körülményeknek együttes találkozása idézte elő a monarchia külforgalmában is a hirtelen átalakulást. A monarchia külforgalma az 1882-ik évben tetőpontját érte el, a mennyiben eddig soha el nem ért behozatali és kiviteli értékösszegeket és a legnagyobb kiviteli többletet mutatja. Ettől az évtől kezdve azonban külforgalmunk mind a két irányban hanyatlik és pedig jóval nagyobb mérvben a kivitelnél, mint a behozatalnál.

A forgalomnak ezen hanyatlása ugy a termelésre és fogyasztásra, mint összes közgazdasági tevékenységünkre befolyás nélkül nem maradhatott. Az 1882-iki év óta fokozódott mérvben érezhető válságos állapot első sorban mezőgazdasági viszonyainkra nehezedik, habár azon szoros viszonnál fogva, mely a termelés egyes ágai közt természetszerűleg létezik, ezen kedvezőtlen állapot visszahatás nélkül az ipar tevékenységére és jövedelmezőségére sem maradhatott.

Téves volna azonban az a nézet, mintha ezen a kormány által

is felismert és teljes mérvben méltányolt állapot az osztrák tartományok és királyságokkal fennálló közös vámterület kifolyása volna; mert a külforgalomban és a közgazdaság állapotában egészen hasonló tényeket látunk a többi európai és tengerentuli államokban is és a világpiacoknak mai elzárkozottságával és a fogyasztást jóval meghaladó tulproductionnal szemben agrár-viszonyaink kedvezőtlen állapota még sokkal nagyobb mérvben és kiterjedésben lenne érezhető, ha legközelebbi piacunkkal (az osztrák tartományokkal) is a szabadforgalom akadályozva vagy ép lehetetlen volna.

Az indokolás Anglia, Franciaország az Egyesült-Államok, Németország és Olaszország külkereskedelmére vonatkozó részletes adatokkal bizonyítja, hogy a külforgalom csökkenése nem egyedül az osztrák-magyar monarchiában észlelhető, hanem általánosan mutakozó jelenség, mely még azon általános jelleggel bír, hogy habár a hanyatlás kiterjedt úgy az áruk mennyiségére, mint azok értékére, — a csökkenés az utóbbi tekintetben jóval felülmulja a súlyban mutakozó hanyatlást.

Ha továbbá tekintetbe vesszük azt, hogy ezen forgalmi hanyatlás oly államok külforgalmában, jelesen kiviteli forgalmában is nyilvánul, melyek nem tartoznak a gabonakiviteli államok sorába, hanem épen ellenkezőleg oda vannak utalva, hogy belföldi szükségletük fedezésére gabonaneműeket tetemes mennyiségben bevigyenek, mint pl. Angliában, Franciaországban és a Németbirodalomban, önként azon következtetésre kell jutnunk, hogy az általánosan, a többi főbb államokban is tapasztalt értékcsökkenés nem egyedül az agrárterményeket sujtja, hanem egyéb nyerstermények és ipargyártmányok sem maradtak attól érintetlenül.

Az összes európai és amerikai közgazdasági viszonyokban érezhetően jelentkező helyzet főoka gyanánt első sorban a javak árában beállott általános hanyatlást kell felismerni, a mely következményében a fogyasztás és a termelés csökkenésére vezet és melynek távolabbi oka a közgazdaság és közmívelődés óriási haladásával áll szoros kapcsolatban: könnyen érthető, hogy az osztrák-magyar monarchia külforgalmában mutakozott kedvezőtlen állapot nem tisztán a monarchia belsejében fejlődött specialis körülményeknek tulajdonítandó és hogy Magyarországra nézve ezen külforgalomban jelentkezett nem előnyös helyzet legkevésbé sem függ össze azon közgazdasági kapcsolattal, melyben országunk az osztrák

örökös tartományokkal a vám- és kereskedelmi szövetség következtében áll; hanem hogy jelen helyzetünk magyarázatául a mivelt világban a közlekedési eszközök hatalmas kifejlődése folytán bekövetkezett az az állapot szolgál, melyben az eleinte csak egyes közgazdasági területeken jelentkező hatások a kapcsolatban álló összes nemzetekre terjeszkednek és jó és rossz oldalaikkal az összes mivelt világon általánosakká válnak.

És a midőn a közgazdasági helyzetnek ily általános okokra visszavezethető állapota súlyosan nehezedik az egész mivelt világra és mindegyik államban kifejezését a productio más és más ágában találja, még pedig rendszerint abban az ágban, a mely az illető nemzetre rendesen a legfontosabb, — természetes, hogy Magyarországon a helyzet kiválóan és első sorban ott lett leginkább érezhetővé, a hol főerőnk fekszik — a gabonatermelésnél s a vele rokon ágakban.

Ebben a helyzetben tehát nagyon is szükséges, hogy a közgazdaság általános fejlődése és az általános helyzet szempontjából saját állapotunkat tüzetesebben vizsgáljuk.

Ezen okból főleg a következő két pontra nézve kell a magyar gazdasági viszonyokat taglalni.

Először : milyen az állapot azokban az államokban és mily intézkedéseket tesznek azok az államok, melyek a legujabb időkig nagyobb mérvben és előnyös piacjai voltak nyersterményeinknek.

Másodszor : mily terjedelemben vesztettük el ezen eddig elfoglalt piacokat, akár az illető államok gazdasági törvényhozása következtében, akár az által, hogy a tengerentuli országok kedvezőbb viszonyok közt léptek fel versenyzőink gyanánt.

Az indokolás rendkívül részletes adatokkal bizonyítja, hogy a nyersterményeink kivitelére nézve első sorban tekintetbe jövő külállamokban, nevezetesen Nagybritanniában, Franciaországban és a német birodalomban a legujabb időkben oly viszonyokkal találkozunk, melyek fölötte megnehezítik azt, hogy ezen országokban elfoglalt előbbi előnyös helyzetet jövőre nézve is megtarthassuk és hogy ezen piacokon kellő sikerrel versenyezhesünk más államok hasonló terményeivel; sőt hogy ezek a versenyviszonyok, tekintettel jelesül a Franciaországban és német birodalomban mindinkább erősödő védelmi áramlatra, még az által is súlyosodnak, hogy az

illető országban termelt gabnaneműek most már a vám által védve, mesterséges előnyben részesülnek saját termékeinkkel szemben.

Ily viszonyok közt és tekintetbe véve továbbá még azt, hogy közgazdaságunk egyik legfontosabb ága, az állattenyésztés is mesterséges módon van gátolva a nemzetközi forgalomban, miután a legjelentékenyebb európai államok egészségügyi ürügy alatt határait szarvasmarháink bevitele elől teljesen elzárják, másféle állatainkat pedig időnkint és sokszor oly időben, midőn legjobb kelen-dőségi viszonyok kínálkoznak, kizárják és egyéb nyersterményeink kivitele is, mint pl. a gyapju, a tengerentuli világrészek hathatós versenye mellett szintén megszűnt az európai nagy iparállamok részére keresett és kedvelt cikk lenni, szóval, midőn az elzárkózás politikája és a tengerentuli államok versenye éppen Magyarország terményeinek kivitelére nézve abban nyilvánul, hogy eddig elfoglalt biztos piacaink mindinkább szűkebbekre szoríttatnak; akkor közgazdasági viszonyaink és érdekeink követelménye, hogy a külpiaczokról kizárt terményeink számára a jövő 10 évre is biztosítsuk a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok piacait és azért a vámszövetségnek, a közös vámterület alapján való megújításának czélszerűnek és ajánlatosnak kell feltűnnie.

Hogy mily jelentőséggel birnak az osztrák tartományok, mint terményeink piacza, ezt az általános tudaton kívül a rendelkezésre álló adatok is feltűntetik.

Magyarország árúforgalma a külfölddel, ide értve Ausztriát is, 1882 óta a következő eredményt tünteti ki:

I. Behozatal:

Év	darabszám	métermázsa	érték o. é. frt
1882.	154,970	12.461,084	438.973,702
1883.	471,701	13.668,923	475.830,568
1884.	335,625	14.423,207	484.439,487
1885.	317,493	15.419,538	455.163,231

II. Kivitel:

Év	darabszám	métermázsa	érték o. é. frt
1882.	11.118,051	29.502,442	446.481,034
1883.	41.475,542	28.651,655	454.578,278
1884.	44.482,457	26.070,158	393.694,494
1885.	48.833,290	29.935,402	398.448,183

III. Becsértékre nézve több:

Év	a behozatal	a kivitel
1882.	—	7.507,532
1883.	21.252,290	—
1884.	90.744,993	—
1885.	56.715,048	—

E számok azt mutatják, hogy 1882-ben még volt, bár nagyon jelentékenynek nem mondható, kiviteli többletünk, 1883-ban már a behozatal van előnyben s 1884 óta (a postaforgalom bevonása folytán) a behozatali többlet igen jelentékeny. Ennek megfelelően a behozatalnál 1885-ig úgy a súly, mint az érték általában emelkedőben volt, míg a kivitelnél megfordított arány észlelhető. Kivételt csak az egyes darabszámra vett áruknál tapasztalunk, hogy a változást részben egyes felvéteteli ingadozások (p. o. a donga számítása darabszámra vagy súly szerint), részben a postai felvétel magyázzák meg, de a hol az ingadozás különben sem oly jelentékeny hatásu, mint az a becserék megállapításánál lenne. 1885-ben ellenben a behozatali érték az előző két évhez képest csökkent és a kiviteli érték valamivel emelkedett.

Összehasonlítva a három utolsó évnek a becserékre vonatkozó adatait, látjuk, hogy a behozatalnál 1884-ben 8.608,979 frt értéktöbblet, azaz 1.81 százalék emelkedés mutatkozik az 1883-iki állapothoz képest, a kivitelnél ellenben már 60.883,784 frt, azaz 1340 százalék az értékcsökkenés. 1885-ben a hanyatlás a behozatalnál 29.276,256 frt, vagyis 64 százalék, 1883-hoz képest 20.667,337 forint. Ha e mellett figyelembe vesszük, hogy a behozatal 1885-ben mennyiségre nézve egy millió métermázsánál többel emelkedett, mint az előző két évben, és hogy Magyarország behozatala túlnyomólag ipargyártmányokból áll, igazolva látjuk azon előbbi állításunkat, hogy az érték hanyatlás nemcsak az agrárterményeknél tapasztalható, hanem általános jellege a mai helyzetnek. A kivitel 1885-ben emelkedést mutat 1884-hez képest 4.753.689 frttal, de csekélyebb volt, mint 1883-ban 56.130,095 frttal, azaz a hanyatlás tesz 1235 százalékot. Bármily nagy hatása volt is az 1882-iki rendkívül kedvező termésnek a végösszegek alakulására, csaknem kétségtelen, hogy tisztán ez a körülmény, mely az 1882-iki kiviteli többletnek talán egymagában is elegendő magyarázata, aligha volt oly lényeges hatással még az 1883-iki forgalomra is, hogy kizárólag ez

okból a behozatali értéktöbblet 21·2 millió frtot tehetett, míg 1884-ben már 90·7 millió és 1885-ben 56·7 millió frtra emelkedett. Kereskedelmi mérlegünk e jelentékeny változását ennél fogva csak úgy magyarázhatjuk meg, ha az 1882-iki aratásnak kétséggkívül még 1883-ra is kiterjedő hatása mellett más tényezőket is szemügyre veszünk, melyek kiválóan hatottak az 1884-ik évi mérleg alakulására.

Erre nézve mindenekelőtt utalnunk kell arra, a mit már megjegyeztünk, hogy 1884. óta a postaforgalom is be lett vonva az áruforgalmi statistika kimutatásaiba. A kitüntetett változás tehát a legnagyobb részben a postaforgalom bevonásának tulajdonítható, mely szállító eszköz hazánkban mindezideig tulnyomólag a behozatalnál használtatik. Az áruforgalmi nyilatkozatok óriási különbségét a postai behozatalnál és a postai kivitelnél a postai forgalomra vonatkozó végösszegek is mutatják. Postán ugyanis 14,787 q. súlyu áru vitetett ki, holott a behozatali cikkek sulya 99,833 q., tehát közel hétszerannyi. Behozatalunk és kivitelünk aránya tehát 1884-ben nem változott meg oly nagy mértékben, mint a behozatali többletnek e két évre vonatkozó abszolút számai (21·2 és 90·7 millió) mutatják, a különbséget tegalább részben formai ok, a postaforgalom adatainak bevonása idézte elő.

E formai ok azonban azt is látszik, mutatni, hogy nemcsak 1883-ban volt jelentékenyen nagyobb a behozatali többlet, mint a mennyit statistikánk a postaforgalomnak ez időre ki nem terjesztése miatt tényleg kimutatott, hanem valószínűé teszi azt is, hogy még 1882-ben, a jó aratás évében sem volt oly nagy kiviteli többletünk és mint ilyen csak azért szerepelhetett akkora összegben, mivel külkereskedelmünket egész teljességében nem ismerhettük fel.

Ha már most kereskedelmi forgalmunkat az említett országokkal a lefolyt négy évre az irányban vesszük figyelembe, hogy mely ország felé volt nagyobb kivitelünk mint behozatalunk, illetőleg mely országok mutatnak beviteli többletet Magyarország áruforgalmában, a következő eredményhez jutunk.

Beviteli többlet volt forintokban a következő államokból:

ország	1883	1884	1885
Ausztria	58.520,074	123.718,242	78.812,937
Románia	20.193,908	10.725,095	13.986,119
Szerbia	12.467,936	5.007,644	7.511,386
Más államok	2.512,836	4.160,940	10.457,612

Kiviteli többlet volt forintokban a következő államokba:

ország	1883	1884	1885
Németország	36.476,312	24.765,415	17.194,812
Svájc	8.634,451	4.001,762	7.602,006
Olaszország	3.213,010	2.541,341	3.699,527
Franciaország	15.248,928	13.212,754	12.378,066
Belgium-Holland	4.171.087	1.890,189	1.702,282
Nagybritannia	816,389	6.520,178	8.754,884
Oroszország	826,807	631,675	226,933

Bosznia-Hercegovinában az első három évben kiviteli többletünk volt, ellenben 1881-ben a behozatal haladta túl a kivitelt.

Az eddig felemlítettek közül a következők vehetők ki. Magyarország összes áruforgalma volt az utolsó évben egyenkint:

1882-ben 885.454,736 frt, 1883-ban 930.408,846 frt, 1884-ben 878.133,981 frt, 1885-ben 853.611,414 frt.

Az egyes országok részét forgalmunkban tekintve, természetes, első helyen Ausztria áll a következő értékekkel: 1882-ben 674.637,220 frt, 1883-ban 687.971,744 frt, 1884-ben 683.854,786 forint, 1885-ben 650.235,833 frt.

A forgalom tárgyát képező áruk természetéből folyik továbbá az is, hogy a bevétel értéke jóval túlhaladja a kiviteli értékét. A forgalom fejlődését illetőleg kitűnik, hogy a behozatal Ausztriából 1882 óta, az utolsó évet kivéve, évenként emelkedett, kivitelünk Ausztriába 1883-ban ugyan csekély emelkedést tüntet fel (8.4 millió forint), ellenben 1884-ben az előző évhez képest jelentékeny csökkenés (34.7 millió forint) mutatkozik, holott 1885-ben ismét 5.643,176 forinttal emelkedett kivitelünk. Ezen csökkenésből távolról sem vonható le azon következtetés, mintha Ausztria ugyanazon arányban megszűnt volna terményeink fogyasztója lenni. A hanyatlás egyrészt annak tulajdonítandó, hogy az 1882-iki rendkívüli gabonatermés, melynek hatása még az 1883-iki kivitelünkben is észlelhető volt, 1882 és 1883-ban rendkívüli gabonakivitelt vont maga után, mely 1884-ben ismét rendes korlátai közé lépett. Másrészt pedig a csökkenés abból is ered, hogy a monarchia összkivitele a külföldre 1884-ben szintén hanyatlást mutat fel, már pedig a Magyarországból Ausztriába való kivitelnél feltüntetett mennyisége nem egészen fogyasztatik el Ausztriában, hanem részben onnan tovább szállíttatik külföldre.

Ausztria után legélénkebb áruforgalmi összeköttetésben állunk a Németbirodalommal és a forgalom értéke a következő: 1882-ben 94.873,009 frt, 1883-ban 83.729,882 frt, 1885-ben 64.363,254 frt.

A mint ezek a számok mutatják, a német birodalommal is hanyatló félben van forgalmunk és pedig jóval nagyobb mérvben csökkent a kivitel, mint a behozattal onnan hozzánk, a mennyiben az apadás az utóbbinál 1884-ben csak 5.1 millió frt, de 1885-ben majd ugyanazon magasságot érte ismét el, mint volt 1882-ben; ellenben a kivitelnél 1883-ban 11 milliót és 1884-ben 16.8 millió frtot tett a csökkenés. Kivitelünk ezen hanyatlása különben a német birodalom gabonaforgalmáról mondottaknak természetes folyománya. Meg kell azonban jegyeznünk még azt is, hogy a kitüntetett összegek csakis azon forgalmat tüntetik ki, mely közvetlenül eszközöltetik a német birodalommal és teljesen figyelmen kívül hagyják azon kiviteli és behozatali mennyiségeket, melyek Ausztria közvetítésével képezik ezek tárgyát.

Ezután sorakoznak nagyobb összegekkel Románia és Nagybritánia, azon különbséggel azonban, mint ezt már kimutattuk, hogy Romániával forgalmuk rendesen behozatali többletet tüntet fel, ellenben Nagybritániában kivitelünk értéke haladja meg a behozatalt, mi lisztkivitelünknek tulajdonítandó.

Áttérve már most végre annak feltüntetésére, hogy a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok mily jelentőséggel birnak Magyarország áruforgalmára. illetőleg mily terjedelemben képezik nyersterményeink fogyasztó piaczat, a következőket említjük fel.

Nemcsak a monarchia két államának földrajzi fekvéséből és 1867 óta fennálló államjogi viszony kifolyásának kell tekintenünk azt, hogy áruforgalmunk mindkét irányban legjelentékenyebb az osztrák királyságokkal és országokkal, hanem természetes következménye az azon érdekközösségnek és benső összeköttetésnek, mely a két terület üzletkörei közt hosszú évek során át természetesen kifejlődött.

Kimutattuk már, hogy összforgalmunk értékéből, mely tett:

1882-ben	885.454,736 frtot,
1883-ban	930.408,846 „
1884-ben	878.133,981 „
1885-ben	853.611,414 „

a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országokra esik :

1882-ben	674.637,220	frt	vagy	76.19%
1883-ban	687.971,744	"	"	73.94 "
1884-ben	683.854,786	"	"	77.88 "
1885-ben	650.235,833	"	"	76.17 "

A részletes kimutatásból kitűnik, hogy Ausztria behozatalának értéke jóval felülmulja azon értékeket, melyeket Magyarország kivitele tesz Ausztriába, és hogy Ausztria aránya Magyarország összehozatalában szintén nagyobb, mint Magyarország kivitelének aránya Ausztriába. E tekintetben azonban, feltéve, hogy a másik államba bevitt mennyiségek ugyanott fogyasztatnak, a különbség nem mondható igen jelentékenynek, Ausztria behozatalának hányada különben a négy év lefolyása alatt hanyatló félben van, ellenben Magyarország kivitelének aránya növekedő irányt mutat.

Az indokolás a részletes adatok alapján kiszámítja, hogy Ausztria b u z a f o g y a s z t á s a átlagban (1882—85. évben) 22.84 millió hectoliter, saját terméséből rendelkezésére áll 15.3, kénytelen tehát 7.53 millió hectoliter búzát behozni, és ezt nemcsak hogy földözi Magyarország, de még átlag 3.97 millió hectoliter búzája marad a külföldi exportra. Ausztria r o z s f o g y a s z t á s a 29.534,660 hectoliter, termelése 26.867,750 hectoliter, Magyarország ezt csak részben földözi, t. i. évenként csak 1.763,790 hectolitert engedhet át Ausztriának, a hiányzó 900,000 hectolitert Ausztria külföldről földözi. Ausztria á r p a f o g y a s z t á s a évenként 16.420,660 hectoliter, termelése 17.458,200 hectoliter, e mellett Magyarországból évenként átlag 3.980,992 hectolitert importál. Ausztria z a b f o g y a s z t á s a átlag 34.705,930 hectoliter, termelése 33.334,800 hectoliter, Magyarországból importál 2.103,780 hectolitert. Ausztria t e n g e r i f o g y a s z t á s a évenként 9.3 millió hectoliter, Magyarország bevitele 13 millió hectoliter.

Az osztrák piacz jelentőségét lisztünkre nézve a következő adatok világítják meg :

Magyarország lisztkivitele tett métermázsákban :

év	összesen	ebből esik Ausztriára	%
1882	2.891,876	1.532,305	53.—
1883	3.540,049	1.917,677	54.17
1884	3.493,895	1.996,857	57.15
1885	4.499,184	2.200,314	62.88

Az említett négy évet alapul véve, a budapesti gőzmalmok által évenként átlag forgalomba bocsátott mennyiség tesz 4.778,469 métermázsát. A kivitel átlag 2.270,169 és a kivitel Ausztriába 1.035,828. A birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok tehát a budapesti gőzmalmok által évenként forgalomba bocsátott mennyiségnek 21.67%-át, az ország összes liszt kivitelének pedig 45.62%-át fogyasztják.

A szarvasmarhát illetőleg a fogyasztás az osztrák piacokon sokkal könnyebben állapítható meg, miután a nyugati államok főpiacjai, ugymint Angolország, Franciaország és a német birodalom határait szarvasmarhánk behozatala elől szigorúan elzárják. Ennek folytán az Ausztriával való forgalmunkban mutatkozó kiviteli többlet az osztrák tartományokban marad és ott fogyasztatik.

Szarvasmarhánk 1882., 1883. és 1884. évi forgalma szerint, ezen években átlag kiviteli többletünk Ausztriában tett évenként 74,694 darabot, 17.779,047 frt. értékben. Ezen összegekből esik főkiviteli cikkünkre, az ökrökre évenként átlag 80,419 darab 17.928,848 frt. értékben.

Nem csekélyebb fontosságú kiviteli cikkünket képezi a sertés.

Mint a kőbányai sertéshizlaló-részvénytársaság és sertés-kereskedelmi csarnok évi jelentéseiből kitűnik, sertéseink fő fogyasztó piacza Németország; ez befolyásolja árainkat, tenyésztésünket, sőt a német határ elzárása egyenlő sertés-kereskedelmünk és tenyésztésünk pangásával. Ebből azt kellene következtetnünk, hogy Ausztria, mint piac, sertés-kereskedelmünkre nézve kevés fontossággal bír.

Ezen következtetést, a kőbányai sertésforgalom 10 évi kimutatása teljesen megdönti.

Mert ebből kitűnik, hogy csupán Kőbányáról az utolsó 10 évben átlag 142.950 darab vitetett Bécsbe, továbbá, hogy Ausztria sertés-kereskedelmünk tekintetében igenis számbaveendő tényezőket képez.

Hogy ennek daczára sertés-kereskedelmünk jövedelmezősége első sorban a németországi konjunkturától függ, az azon közvetítő szerepnek tulajdonítható, melyet Ausztria-Magyarország az európai sertés-kereskedelemben visz. Külföldről, nevezetesen Szerbiából és Romániából nagymennyiségű sertést hoz be, azt részben fogyasztja,

részben hízalja, azután szállítja külföldre, különösen pedig Németországba.

De ha ezen közvetítő szereptől eltekintünk s felteszszük, hogy Ausztria-Magyarország közös vámterülete a sertések behozatalát külföldről, nevezetesen Szerbia, Románia és Oroszországból kitiltani kénytelenítetténk, mi könnyen megtörténhetik az esetben, ha Németország határvonalát elzárna, érdekesnek látszik kitüntetni azt, hogy a jelzett esetben mennyire volnánk képesek Ausztria sertésszükségletének fedezéséhez járulni? Vagy is az esetben, hogy mily kiváló fontossággal bírna reánk nézve Ausztria piacza.

A közös vámterület áruforgalmi statistikájából kitűnik, hogy a közös vámterületbe több sertés hozatik be, mint a mennyi kivitetik, de hogy ellenben a kivitt sertések értéke sokkal nagyobb, mint a behozottaké.

Az 1882—1884-ig terjedő 3 évi átlag szerint a beviteli többlet 133 ezer darabot tett ki, ennek daczára a kivitel majdnem 4 millió forinttal nagyobb értéket képvisel a behozatalnál.

Ausztria-Magyarország ezek szerint nagyobb értékű sertést szállít ki, mi azáltal éretik el első sorban, hogy a behozott anyagot felhízalja és csak azután viszi ki; ily módon takarmányát jól értékesíti, miáltal nagy kereskedelmi hasznot huz.

Magyarország áruforgalmi statistikájának adataiból kitűnik, hogy 1882—1884. évig terjedő 3 évi átlagban sertésbehozatalának levonása után még mindig 417,378 darab feleslege marad.

Minthogy pedig a közös vámterület évenként 139 ezer darab sertéssel hoz be többet, mint a mennyit kivisz, következtetnünk kell, hogy Ausztria maga nemcsak az említett 139 ezer darab, hanem még ezen fölül Magyarország összes feleslegének, azaz 417 ezer, vagyis egészben circa 550 ezer darab sertésbevitelre szorul.

Feltevésünket tehát szem előtt tartva, t. i., hogy Magyarország és Ausztria közös vámterületében a sertéskivitel külföldről el lenne tiltva, Magyarország sertésfeleslege hizott minőségben Ausztria szükségletét fedezni lenne képes.

Ezen néhány számból kitűnik, hogy Ausztria sertéskezelésünkre nézve is kiváló fontosságú piacot képez.

Az előzőkben megkisértettük, habár nem is teljes pontossággal, de legalább megközelítőleg kimutatni azt, hogy mily mérvben képezik a birodalmi tanácsban képviselt országok és királyságok

legjelentékenyebb terményeinknek fogyasztó piacát. Az osztrák piacz jelentősége fokozódik az által, hogy Magyarország termelési viszonyainál fogva majdnem kizárólag a nyugati piacokra van utalva és épen ezek a piacok az illető államok vám és közgazdasági politikája, valamint a tengerentuli államok hathatós és erélyes versenye folytán ma már terményeink elől lassan-lassan elzárkóznak.

Az évtizedek óta az osztrák tartományokkal természetes uton és annyi anyagi érdekközösséggel kifejlődött kölcsönös árucseré és szabad forgalom a mai viszonyok között meg nem szakítható; a szabad forgalmat vámsorompók által megnehezíteni vagy ép lehetlenné tenni: ez ma oly hatást gyakorolna okvetlenül összes közgazdasági tevékenységünkre, mely az ország anyagi jólétére nehezedő közgazdasági válságos helyzetet még súlyosabbá tenné és termelési viszonyainkban oly változást idézne elő, mely nagyobb rázkódtatás nélkül alig gondolható.

A KELETI VASUTAK BULGÁRIAI CSATLAKOZÁSA.*)

A vasutépítés kérdése Bulgáriában a Szerbiával megkötött béke s a keletruméliai ügyek rendezésével új döntő stádiumba jutott. A fejedelemségnek most már komolyan kell igyekeznie, hogy nemzetközi kötelezettségeinek megfelelően s hogy a keleti vasutvonal bulgár részének a háború által még a tél kezdete előtt félbeszakított kiépítéséhez most a tavasz kezdetével hozzálasson.

Igaz, hogy a határnap pontos megtartásáról most már szó sem lehet s a vasut elkészülésének határidejére nézve most már komolyan kell gondolkozni, hogy az legalább 1887 tavaszáig meghosszabbíttassék. Mindkét az építésnél leginkább érdekelt fél, a kormány s az építési vállalkozók, mint azt már most előre felmlithetjük, nehéz körülmények között kezdenek e munkához. A kormánynak nagy nehézséget okoz, hogy Bulgária diplomáciai összeköttetése a szomszéd állammal még nem állott helyre teljesen s így mindeddig nem lehetett kinevezni azt a vegyes bizottságot, mely a szerb és bulgár vasuti csatlakozás módját megállapítaná. A vasutépítő vállalat nehéz körülmények között van éppen jelenleg, midőn a consortium kebelében kezdettől fogva lappangott válság kitört. Az előbbeni nehézséget, ha mindkét részről egy kis jó akarat mutatkozik, könnyen meg lehet szüntetni, a másikat azonban sokkal nehezebben lehet leküzdeni, bár újabban reménylhetőleg sikeres kísérlet történt arra, hogy a vállalat valósuljon. Vajjon az alkalmazott eszközök megfelelnek-e a czélnek? Már a legközelebbi jövő meg fogja mutatni.

A bulgár vasutépítő-társaság, mely az üzletet igen jelentékeny

---

*) Jelen közlemény, mely Sofiából egy kiváló szakférfiú tollából ered, egyidejűleg a „Revue d'Orient“ című vállalatban is megjelenik, mely Strauss Adolf által szerkesztett s nemzetgazdaságilag kiváló jelentőségű közlönyt ajánljuk olvasóink figyelmébe. Szerk.

külföldi versenyfelekkel szemben nyerte meg, már kezdettől fogva bizonyos nehézkességben szenvedett, úgy a kereskedelmi mint a technikai részt illetőleg. Az előbbi baj magában a társaság alapszabályaiban gyökerezett, a másik onnan ered, hogy a Vacarel-Sofia-Czaribrod vonal részére a kormány által kidolgozott „Cahier de charges“ feltételei kissé súlyosak voltak, részben azonban a technikai vezetésnél is volt hiány.

Szükséges lesz e helyen visszatekintenünk a bulgár Groseff consortium által megszerzett építési engedély történetére.

Abban az időben (a kamara 188 $\frac{1}{3}$ -ki téli ülésszakában), midőn a kormány a vasuti törvényt a sobranje által megszavaztatta, az orosz befolyás Bulgáriában még igen nagy volt s ennek sikerült a nemzetközi vonalról szóló vasuti törvény Cahier de charges-jába igen terhes feltételeket toldani be valószínűleg abból az okból, hogy a vasutépítéstől előre is ki legyen zárva a nyugot európai verseny s e vállalat egyenesen Gubonin orosz vállalkozó kezébe jusson, kinek aztán sikerült volna olynemű könnyítéseket kieszközölni, melyek mellett a cahier de charges se akadályozta volna meg, hogy a vállalat jövedelmező legyen. Hilkoﬀ herczeg orosz mérnök s ez időben a bulgár pénzügyminiszterium közmunka osztályának igazgatója azonban ki e számítást tette, csalódott. Egyrészt a nagy gazdasági krízis Európában s másrészt a bulgárok felébredt nemzeti önérzete megakadályozták e terv létesítését. Gubonin orosz vállalkozóval szemben két nyugot európai versenyző lépett fel; de az orosz annyira meg volt győződve a győzelemről, hogy az első árlejtés napján még azt sem tartotta szükségesnek, hogy az általa jól ismert ajánlati feltételeknek eleget tegyen. A második árlejtés napján azonban a három versenyző társulatnak új veszélyes társuk akadt. „Ha már ki kell épülnie a vasutnak, építsük ki magunk“ okoskodtak a bulgárok s frázis nélkül szólva, egy éjjel megalkották az építőtársulatot, megszerezték gyorsan a szükséges óvadékot s 16.990,000 frank építési költség fejében, 10,000 frankkal olcsóbban, mint a mennyi a kormány által kiírt legkisebb díj volt, meg is nyerték az engedélyt.

Bármily terhesek is a Cahier de charges említett feltételei, a bulgár csoport bizott benne s még most is reméli, hogy a kormány bizonyos könnyítéseket fog engedélyezni, mivel, illetékes szakférfiak véleménye szerint is, alig volna lehetséges, ha ily kedvezmények

nincsenek, a vasutat a vállalat jelentékeny vesztesége nélkül kiépíteni.

Tettek-e a kormánynál ez irányban a belföldi Groseff-consortiumnak oly ígéreteket, miként előbb Gubonin-nak? nem tudom. Elég az hozzá, hogy a társaság a mult nyáron hozzá kezdett a vasut építéséhez s a munkálatok megszüntetéseig, mely mult év november havában, a szerb háboru kitörésekor állott be, valóban elismerésre méltó eredményre jutottak. A technikai vezetés, a munkálatok megkezdése óta, német mérnökökre van bízva. Hilkoﬀ herczeg távozása után, kit a kormány a technikai felügyelőbizottság elnökévé nevezett s ki a bulgár consortiummal szemben észrevehetőleg nem nagy rokonszenvet tanusított, azt hitték Groseff és társai, hogy most már könnyebb lesz elérni céljukat, a vonal minél gyorsabb kiépítését, s hogy ezentul nem lesznek többé kitéve a kormánybiztosság számtalan csipkedéseinek.

Nem lehet kételkedni, hogy a bulgár vállalat komolyan igyekezett a vasut építését gyorsítani. Mivel nem voltak különös pénzügyi forrásai, igyekeznie kellett minél előbb megszerezni a várható építészeti nyereményt s e szempontból tekintve az annak idején sokszor gunyolt bulgár társaság talán a legjobb garanciát nyújtotta a nemzetközi vonal pontos létesítésére s mindenestre előnyösebb, mint az orosz Gubonin társasága, mely folyvást vak eszköz maradt volna a bulgáriai orosz hatalom kezében, mely hatalom annak idején épen ezen vonalak kiépítését minden lehető eszközzel igyekezett huzni-halasztani.

Fájdalom épen nem teljesedtek azok a remények, melyeket a bulgár építő-társulat Hilkoﬀ herczeg eltávozásához csatolt. Az új technikai bizottság három állami mérnökből (az angol Harrower, mint elnök, Roguerbe svájcezi s egy bulgár mérnök) alakulva a Cahier de charges határozatainak alapján a Groseff-féle consortiumnak csaknem oly vagy talán még nagyobb nehézségeket támasztott, mint egykor Hilkoﬀ herczeg. Ennek következménye volt, hogy a két technikai közeg, a társaság építési vezetősége s a kormány felügyelő bizottsága igen heves s kölcsönösen izgatott viszonyba jött, mely mindinkább erősödő viszály volt a főoka a Groseff-társaság most bekövetkezett liquidálásának, avagy, helyesebben, az eredeti társaság átalakulásának.

A régi társaság malcontentus elemeinek kiválása után a többiek ez év április 10-én, mint új építkezési társulat, szervezkedtek s ismét Groseffet választották elnöknek, mint a ki az építkezésnél a tulajdonképeni s tényleges engedélyes. A kormány állítólag már elismerte az új társaságot, mely a technikai vezetésben is hozott létre némely változásokat. Vajjon ez új társaság, mely, legalább a mennyire ismeretes, újabb pénzügyi eszközökkel nem rendelkezik, ez átalakulás által életképesebbé lesz-e? fájdalom! még nagyon kétséges. Alig lehet feltételezni, hogy azon elemek kiválása által, kik a kormánytól, bár kissé türelmetlenül is, folyvást követelték a Cahier de charges egyes határozatainak megváltoztatását, a tényleg létező nehézségek is megszüntetve lennének. Mindenesetre óhajtható volna. Az osztrák-magyar monarchia érdekében van mindenesetre, hogy a bulgár társaság képes legyen a keleti vasut építését tovább folytatni. A már említetteken kívül e társaság tényleg létező, bár kissé primitív eszközeivel is jobb kezességet nyújt e vonalrész gyors befejezésére, mint bármely más idegen társaság, melyeknek ez eszközök létesítésére több óra lenne szükségük. Reánk nézve ezenkívül a bulgár társaság fenntartásának különös érdeke van azért is, mivel legalább részben kezességet nyújt arra nézve, hogy a bulgár vasut építésénél úgy jelenleg, mint később az osztrák-magyar ipar nem mellőztetik teljesen. Bármily csekély is az ügylet, iparunknak szüksége van megrendelésekre s hálásan fogadja e csekélységet is, míg ha külföldi consortium kezébe jutna, a minthogy egy belga s egy franczia társaság most nagy erőlködéseket tesz, hogy az üzletet magához ragadja, tőlünk egy kilogramm vas sem fog jutni Bulgáriába s később a már ma is elég nagy versenynél minden áron igyekezni fognak elébünk akadályokat gördíteni.

Nemcsak a Czaribrod-Vakareli 113 kilométer hosszú vasutvonalról van szó itt, mivel a jelenlegi külföldi versenyzők főczélja igen valószínűleg az, hogy a legközelebbi jövőben megnyitandó 3—400 kilométer sinhosszu területen biztosítsák iparuk számára a szűz talajt.

Ha a bulgár consortiumnak sikerül a vasutépítést kellően befejezni, előre látható, hogy a későbbi vasutak számára is mindenkor fog akadni belföldi társaság s így a mi iparunk számára, ha nem kizárólag is, biztosittatik az a terület, mely természetsszerűleg hozzánk tartozik; de ha a belföldi építő-társaság első kísérlete nem

sikerül, a sokkal mozgékonyabb belga és francia versenytársak örök időkre fogják biztosítani a területet a maguk számára.

A bulgár vállalat — fájdalom! — kissé későn jutott annak tudatára, hogy pénzügyileg rossz lábon áll s kénytelen hitelét igénybe venni, hogy most az úgynevezett sanirozás után is sikerrel végezhesse a tovább építést. Óhajtandó, hogy ez irányban tett kísérleteit siker koronázza.

Épen nem volna lehetetlen e vasut céljaira is osztrák-magyar tőkét szerezni, feltéve, hogy a mi tőkepénzeseink követelései nem lesznek tulzók s hogy okosan szoritkozni fognak arra, hogy a vállalatban csak mint kölcsönadók, de nem egyuttal mint társengedélyezettek akarjanak szerepelni.

Z. V.

IRODALOM.

Nemzetgazdasági írók tára. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága nagyjelentőségű tudományos vállalatot indított: a nemzetgazdasági tudomány klasszikusainak magyar nyelven való kiadását. Ezen az akadémia anyagi támogatásával kiadott vállalat valóban hézagot pótol irodalmunkban. A nemzetgazdasági írók tára Kautz Gyulának, a bizottság elnökének, az első kötethez csatolt bevezetése szerint időrendben fogja közölni a nemzetgazdasági tudomány remekíróinak műveit. Az első kötet, mely most hagyta el a sajtót, *Hume* Dávidnak közgazdasági tanulmányait tartalmazza *Kőrösi* József fordításában, a második kötet *Quesnay* és *Turgot*, a physiocratismus e két kiváló képviselőjének alapvető értekezéseit fogja adni *Fenyvessy* Adolf fordításában. A további kötetekben *Smith* Ádámnak a nemzeti jólét természetéről és okairól czimű munkája *Heltai* Ferencz fordításában, *Malthus* Róbertnek a népesedésről irt munkája *György* Endre fordításában, *Ricardo* Dávidnak a közgazdaság alapelvei czimű munkája *Láng* Lajos fordításában lesznek közölve. Ha a vállalat a közönség támogatásával fog találkozni, akkor a második sorozatban további alapvető munkák fognak közölni, úgy hogy irodalmunk lassanként az összes nemzetgazdasági remekírók birtokába jut. Az első kötetben Kautz Gyulának egy *Hume*-ról irt rövid értekezése után kilencz tanulmány foglaltatik, u. m. 1. A kereskedelemről. 2. A művészetek és mesterségek finomulása. 3. A pénzről. 4. A kamatról. 5. A kereskedelmi mérlegről. 6. A kereskedelmi féltékenységről. 7. Az adókról. 8. A közhitelről. 9. A régi államok népességéről. *Kőrösi* József fordítása szabatos, hü és könnyed és megfelelően tükrözi vissza az eredeti vonzó sajátságait. A vállalat kiadója, a Pallas, a művet igen szépen állította ki. A tizenhét ives kötet ára 1'80 frt.

VEGYESEK.

A postatakarékpénztáraknál február hóban, midőn ez intézmény működése hazánkban megkezdődött, 57,340 betéttel 313,937 frt 95 kr fizettetett be, márcziusban 57,727 betét volt 201,814 frt 78 kr befizetéssel; de e két hó alatt visszafizettetett 4,063 felmondás alapján 68,876 frt 72 kr, úgy hogy a bennlevő összeg a félmilliót sem éri el. Ha azonban más gazdagabb és népesebb országok postatakarékpénztárainak ugyanannyi idő alatt elért első eredményeivel hasonlítjuk azt össze, a csekély szaporodás talán nem fog oly kedvezőtlen színben feltűnni. Így például Olaszországban az első 3 havi működés után csak mintegy 426,000 frt tétetett be és 149,000 frt fizettetett vissza, ugyanott a tiszta betétek 1876-ban 244,300 lírát tettek ki, míg 1884 végén már 148 millió lírán felül, azaz a mai arany-ágit számítva, mintegy 74 millió o. é. forintu emelkedtek. Ausztriában a postatakarékpénztári hivatal az első két hónapban átlag már 3500 postahivatal közvetítésével működött, holott a m. kir. postatakarékpénztár ugyanannyi idő alatt csak 700 postahivatal közvetítését vette igénybe. Míg azonban Ausztriában, melynek közvetítő hivatalai számra nézve ötszörösen mulják felül a a magyarországi közvetítő hivatalok számát, a betétek összege az első két hónap alatt 1.548,388 frtot tett ki, addig Magyarországon a főntebbi kimutatás szerint az első két hónap eredménye gyanánt 516,752 frt 69 kr betét jelentkezik, mely, viszonyítva az osztrák postatakarékpénztár első két havi betéti eredményéhez, mindenestre szembeszökőn kedvezőbb amannál, mert a közvetítő hivatalok egy ötöd számaránya mellett a betéti összegek egy harmad számarányát tünteti föl. Tekintve tehát, hogy a m. kir. postatakarékpénztár csak 700 postahivatallal működik jelenleg, bizton várhatni, hogy a közvetítő hivatalok szaporításával, mely már május hó elsejétől kezdve folytatólagosan van kilátásba véve, a betétek is aránylagosan növekedni fognak, annyival inkább, mert az ujonnan meg-

bizandó postahivatalok, bárha általában kisebb forgalommal birnak is, de többnyire oly vidéken és helyen léteznek, a hol alig, vagy egyáltalán semmiféle pénzintézet sem áll fenn s így valóságos hiányt fognak pótolni. Örvendetes jelenség az, hogy habár a márczius havi betétösszeg egy harmaddal kisebb a február havinál, de a betétek száma mégis szaporodott, mi világos jele annak, hogy az érdeklődés nem csökkent a m. kir. postatakarékpénztár irányában, egyedül a betétek átlaga volt kisebb, ami ismét magyarázatát leli abban, hogy február havában néhány igen nagy betét eszközöltetett. A márczius 31-én forgalomban volt betétkönyvecskék száma 45,504, melyek alapján a betevők által vásárolt értékpapirokon kívül 447,875 frt 97 kr tiszta betét gyűjtetett, úgy, hogy egy könyvecske javára esik 9 frt 84 kr átlagos betét, mi világos jelül szolgál annak, hogy az egyes betevők apró betétekkel szaporítják betétösszegüket. Az összes márczius hóban forgalomban volt betétkönyvecskékből a magyar nyelvűeké 32,636 darabot tesz ki, mi majdnem 72%-ot képvisel, utána sorakozik azonnal a német nyelvűeké 21%-kal, míg az összes többi nyelveken kiadott könyvecskék száma valamivel több, mint 7%-nak felel meg. Az eddig eszközölt visszafizetések a főkimutatás szerint 4063 felmondással 68,876 frt 72 krt tesznek ki, vagyis az eddig befolyt összegnek 13·33%-át, mely eredmény más takarékpénztárak és országok hason intézményeinek eredményével összehasonlítva, szintén elég kedvezőnek mondható. Még kedvezőbb az eredmény, ha a végleg kiegyenlített könyvecskék számát tekintjük, mely az összesen kiadott betétkönyvecskéknek csak 2·28%-ára rug. A második táblázatból kitűnik, mikép a betétek tulnyomó része, vagyis 104,745 betét, tehát az összes betétek 91%-a 5 frton alóli összegekből áll, mely adatok elég érthetővé teszik, mily nagy munka szükséges még csak néhány százezer forintnak is ily csekély összegekből való bevételezésére, elszámolására és kezelésére. A harmadik táblázat mutatja, mikép a visszafizetéseknél az 5 frton alóli összegek az összes visszafizetéseknek csak 72%-át teszik ki. A statisztikai adatok mutatják, hogy a gyermekek és tanulók, ép úgy, mint Ausztriában, a betevők lényeges részét, még pedig 34·66%-át képezik, ép úgy bizonyítja egy táblázat, hogy a 20 éven alóli betevők az összes betevőknek több, mint 61%-át képezik.

A kereskedelmi muzeum szervezetét a következő pontokban közölhetjük :

I. *Cél.* 1. §. A kereskedelmi muzeum célja a termelők és a fogyasztók közötti forgalmat előmozdítani és ezért feladata: a) megismertetni a közönséggel mindazon kereskedelmi cikkeket, melyekben a hazai ipar versenyképes és kivitelre számíthat; b) megismertetni a hazai termelőkkel mindazon kereskedelmi cikkeket, melyek a külföldön, főleg a keleti országokban piacokra találhatnának; c) oda hatni, hogy termelőink a bel- és külföldi szükséglet (időnkinti szállítások, versenyajánlatok stb.) felől mindenkor tájékozva és eleve értesítve legyenek.

II. *Eszközök a cél elérésére.* 2. §. E cél elérésére szolgálnak a muzeum gyűjteményei, irodája, időnkinti értesítései és könyvtára.

III. *Gyűjtemények.* 3. §. A muzeum gyűjteményei két főosztályból állanak és pedig: A) *Hazai* gyűjteményekből, melyeknek célja, hogy a hazai termelésnek lehetőleg teljes képét tüntessék fel és egyrészt a hazai közönséget a magyar iparcikkek fogyasztására, másrészt a hazai termelőket termelvényeink értékesítésére ösztönözzék. E gyűjtemények alosztályai a következők: a) hazai termelvények gyűjteménye, részint mint állandó és részint mint váltakozó kiállítás. E gyűjtemények felölelik mindama hazai gyári-, kézmű-, házi és más ipari cikkeket, a melyek a mindennapi szükséglet számára termeltetnek és a melyeknek a hazai és külföldi fogyasztásban való nagyobbmértvű terjedése a hazai ipar fejlődése érdekében kívánatos. E gyűjtemény keretében a specialis hazai műipari cikkekből külön osztály szervezendő. b) A hazai nyerstermények és anyagok gyűjteménye, melyek az ipar által feldolgoztatnak és értékesíthetők, különös tekintettel az újabb anyagok és pótanyagok rendszeres feltüntetésére. B) *Külföldi és kivált keleti gyűjtemények*, melyeknek célja iparunk exportképességét fejleszteni. Ez osztály a következő alosztályokból áll: a) a keleti kivitelre alkalmas ipari termelvények (export cikkek) gyűjteménye. E gyűjteménybe felveendők mindazon cikkek, melyek a keleti országokban nagyobb kelendőségre számíthatnak. E cikkek a keleti országok és iparágak szerint csoportosítandók, feltüntetendő e cikkek legkedveltebb kikészítési és csomagolási módja is. b) A keleti műipari cikkek gyűjteménye, melyeknek formái, ornamentikai és technikai utánzása és előállítása által a keleti piacokon üzletre számíthatunk.

c) A külföldi nyerstermények és ipari feldolgozásra alkalmas anyagok gyűjteménye, mely ama termékek sorozatát tárja föl, a melyeknek az iparban való értékesítése ajánlatos, vagy különös előnyökkel van összekötve.

IV. *Iroda és értesítő.* 4. §. A kereskedelmi muzeum felvilágosítást nyújt a közönségnek : a) a kiállított iparcikkek árára és szállítására nézve ; b) felvilágosítást nyújt a vám- és szállítási tételek felől ; c) kívánatra információt közvetít egyes külföldi cégek megbízhatósága és hitelképessége felől ; d) nyilván tartja a versenyképes hazai cégek jegyzékét és gyűjti ezek árjegyzékét ; e) kívánatra közvetíti a megrendeléseket ; f) értesítést ad az állami, hatósági, közintézeti és esetleg magán vállalatok által kiírt szállítási felhívások, pályázatok és verseny-ajánlatokról ; g) a külföldi, főleg a keleti országok hasonló pályázati kiírásait figyelemmel kíséri és azok felől a hazai cégeket idejekorán értesíti ; h) tájékoztatja a külföldet, főleg pedig a keleti országokat iparunk versenyképessége és haladása felől ; i) értesítést ad a hazai és külföldi időleges és állandó kiállításokon való részvétel feltételei felől ; j) a konzuli jelentések és hasonló más közlemények fontosabb és bennünket közelebbről érdeklő részleteit az érdekelt körök számára azonnal hozzáférhetővé teszi. 5. §. E feladatok könnyebb elérése céljából a muzeum értesítőt ad ki. Sürgős értesítéseit az iroda a napi lapok és a muzeum helyiségeiben kifüggesztett hirdetmények útján teszi közzé.

V. *Könyvtár.* 6. §. A kereskedelmi muzeum könyvtárt tart fenn, mely főleg céljainak előmozdítására alkalmas szakkönyveket és lapokat, ugymint czimtarakat, szaklapokat, a vasuti szállításokra, vámtételekre vonatkozó könyveket, a kereskedelmi viszonyokra vonatkozó törvényeket, konzuli jelentéseket és általában a gyakorlati közgazdasági ismertetéseket tárgyzó könyveket tartalmazza. E könyvtár és annak katalogusa alkalmas módon az érdekelt közönség számára hozzáférhetővé teendő.

VI. *Főntartás és hozzájárulás.* 7. §. A kereskedelmi muzeum főntartásához és igazgatásához hozzájárulnak : a) a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar kir. miniszterium, b) az orsz. iparegyesület, c) az országos gazdasági egyesület, d) az orsz. erdészeti egyesület, e) a budapesti kereskedelmi és iparkamara, f) a nagykereskedők és nagyiparosok társulata, g) a polgári kereske-

delmi testület, h) a pesti Lloyd társulat, i) a magyar kereskedelmi csarnok, j) a kereskedelmi akadémia.

VII. *Igazgatás.* 8. §. A kereskedelmi muzeum összes ügyeinek vezetésére igazgatóság alakíttatik, melybe a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 6 tagot, az intézet föntartásához járuló testületek pedig 2—2 tagot neveznek ki. Az igazgatóság tagja továbbá a technológiai és iparművészeti muzeum egy-egy kiküldöttje. 9. §. A kinevezés három évi tartamra érvényes, ennek letelte után azonban megújítható. 10. §. Az így alakított igazgatóság maga választja elnökét és alelnökét, kiknek megválasztása azonban jóváhagyás végett a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter elé terjesztendő. Az intézet igazgatóját a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter nevezi ki. 11. §. Az igazgatóság vezeti a kereskedelmi muzeum összes ügyeit; gondoskodik a gyűjtemények időnkinti kiegészítéséről, illetve egyes tárgyak kicseréléséről, továbbá a muzeum többi alapszabályszerű céljainak megvalósításáról. 12. §. Az igazgatóság oda törekszik, hogy a muzeum fontos céljainak támogatására úgy a közönséget, mint a termelőket megnyerje. Összeköttetésbe lép a külföldi, főleg a keleti országokban levő képviselőinkkel, ezek közreműködését az intézet hasznosítása érdekében kiköti. A szükséghez képest és időről-időre gondoskodik arról, hogy a muzeum céljainak és feladatainak minél helyesebb megvalósítása és hasznosítása érdekében, kivált keletre, megbízottakat küldjön és ezek jelentéseinek és javaslatainak alapján kivitelünk rendszeres fejlesztése érdekében az egyes hazai exportképes czégeket támogassa. 13. §. Az igazgatóság megállapítja az évi költségvetést, mely jóváhagyás végett a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter elé terjesztendő. 14. §. Az igazgatóság működéséről évenként jelentést terjeszt a földmivelés-, ipar és kereskedelemügyi minisztériumhoz és az intézet föntartásához hozzájáruló testületekhez; az igazgatóság gondoskodik a jelentések és egyéb közérdekű közleményeinek az érdekelt körökben való terjesztéséről. 15. §. Az igazgatóság havonként egyszer ülést tart; ezenkívül pedig az elnök vagy négy bizottsági tag írásbeli kívánságára, mely beadványban a tárgy is megnevezendő, bármikor rendkívüli ülést tarthat. 16. §. Az igazgató a megállapított intézkedések végrehajtója s az intézet folyó ügyeit a tiszti személyzet segítségével intézi el. Az igazgató felügyel az intézet tisztviselőire és a szolgaszemélyzetre;

gondoskodik a muzeum ügyviteli könyveinek pontos vezetéséről s a gyűjtemények jó karban tartásáról, leltározásáról, továbbá az intézetben szükséges rendről; gondoskodik a muzeumban eladás végett kiállított tárgyak eladásáról és elszámolásáról; eszközli a muzeum számára megállapított bevásárlásokat; sajtó alá rendezi az intézet közleményeit és kiadványait; tervet készít a muzeum berendezésének átalakítására és kiegészítésére nézve; rendezi a muzeumi időszakos és állandó részleges kiállításokat és azokról időnkint szakelőadásokat rendez; általában az igazgató az intézet hasznosítására nézve javaslatokat tesz az igazgatóságnak és működéseért felelős.

17. §. Az intézet tisztviselőinek hatáskörét az igazgatóság állapítja meg; a tisztviselők az igazgatónak és közvetve az igazgatóságnak vannak alárendelve.

A hazai bortermelés érdekében a bortermelők országos értekezlete a kormány és törvényhozó testülethez emlékiratot adott be, melynek lényeges pontjai a következők:

Nem vonta azt soha és ma sem vonja senki kétségbe, hogy mi a magunk körében s önerőnkkel a végsőig megtettünk mindent, hogy a nemzeti produkeciónak ezen — fontosságra a gabnatermelés után következő — ágát a hagyományos morális alapokon s Magyarország polgáraihoz illő tisztességgel fentartsuk, fejlesztjük; de most aztán szabad legyen rámutatnunk a bortermelő osztályt nyomó azon sajátságos nehézségekre, melyekkel nekünk — magyar bortermelőkül — exponált helyzetünkben megküzdünk kell és a melyekhez mérten kell tehát az orvoslásnak módjait megválasztanunk az alábbiak szerint, egy összefüggő s minden különös bajra kiterjedő rendszerrel; tehát:

a) a verseny ellen, mely egyformán érezteti minden productio terén válságos visszahatását, nem panaszkodnánk, mi azt szívesen elfogadnók és el is fogadjuk, ha az egyenlő alapon, a tisztult erkölcs és magasb értelmiség megengedett fegyverével lépne fel velünk szemben, — de éppen a bortermelés terén ma mi ellenünk, kik t. i. a természet nemes erejének s ezzel kapcsolatos becsületes munkáknak gyümölcsét hozzuk a piacra: fellép fedett sisakkal, de arcátlanul azon kapzsi ravaszág, a mely álnok létét csak azon megengedhetlen feltevésből akarja tengetni, hogy a törvény sujtoló keze nálunk csak az ügyetlent éri el, ellenben az ügyesebb fortély

prosperálhat, s hogy, míg a szabadság nagy elvének jótékony melege alatt felburjánozhat a mások jogán lopva élő parasyta, addig és emellett elszárad azon munkás kéz gyümölcse, amely máson élni nem tud, nem akar; értjük ezalatt azt, hogy eddig a magyar bort hazafiatalan kufárok fék nélkül gyártották és hamisították az ipari szabadság egy oly becsempészett értelmezésének örve alatt, amely már-már ugy nálunk, mint világszerte azon balhítet költi vala fel, mintha talán itt hazánkban nem is volna meg a természetben s ami tisztességes munkánkban az ami a védelmet megérdemli.

b) Tény az, hogy a bortermelés nálunk — a vele kapcsolatos mellékfoglalkozások — s termékeken kívül, csupán mint őstermelés (a regalejoggal együtt) — az egyenes és közvetett állami adóknak mintegy 10—15%-át — s azonkívül a megfelelő községi és törvényhatósági közterheket viselvén, ha az állam ezen érdekkört netán védeni nem akarná: saját fenmaradásának egyik — pénzügyileg legbiztosabb — s bizonyos nemzeti conservatív tényezőjét engedné összeroskadni, azt, t. i. a mely nemcsak természeténél fogva a közterhek viselése alól magát mesterségesen sem vonhatja el, hanem igen sajátyszerűen — az önsegély igénybevételében is különösen megvan korlátozva — mert például ez sem a személyi, sem a jelzálogi hitelt ugy mint más osztály nem bírja igénybe venni — és a melynek emelésére mindeddig sem a hazai, sem a külföldi tőke — csodálatos módon — nem sietett segélyül, valószínűleg épen azon oknál fogva, mert ez mindeddig legvédtelenebbül hagyatott meg az önrendelkezését visszanyert nemzet által is.

Pedig mi ma sem kérünk egyebet, mint szőlőföldünkre, munkánkra, jogunkra azon egyenlő védelmet, melylyel az egészséges államtest annak betegeskedni kezdő része — s általán minden államfentartó osztály a többi iránt tartozik.

Erről kívánjuk meggyőzni mindazon tényezőket, kiknek hivatásában áll elmenni velünk azon határokig, melyeket mi önzetlen elfogulatlansággal, közállapotaink mérlegelésével s mindenek fölött oly realis alapokon igyekszünk megjelölni, hogy azok betartásával senki ne mondhassa, miszerint mi akár a positiv alkotások körén kívül eső lehetetlenséget, akár mások rovására s jogos érdekei sérelmére — tulelőnyöket kérnénk.

Ezekben körvonalozván általánosságban törekvéseinknek köz-

gazdászati realitását s jogi és erkölcsi igazoltságát: szabad legyen most már főbb vonásokban megjelölni azon igényeket, melyeknek megvalósítása, önerőnkön s a társadalmi akció körén kívül esve, egyrészt a törvényhozás másrészt az államkormány jóakaratu beavatkozását teszi szükségessé.

Direkt és leghatályosabb törvényhozási intézkedéseket (védelmet illetve tilalmat is) kérünk:

a) a borgyártás és hamisítás ellen — s védelmet a hazai borvidékek s ezek külön karaktere számára;

b) s ezzel kapcsolatban realizálását azon nagy ígéretnek, melylyel az italmérési kir. kisebb haszonvételek megváltása tekintetében az állam úgy a mostani jogosultaknak magánjogi s erkölcsi szempontból, mint közgazdagsági fejlődésünknek általános érdekéből tartozik;

c) támogatást arra nézve, hogy a természetes magyar boroknak úgy belföldi forgalma, mint kivitele megkönnyíttessék s ezen legközelebbi közgazdagsági feladat e fontosságának elismerése, úgy a hazai czélok szolgálatára hivatott szállítási intézetek tarifáiban, mint a külállamok vámpolitikájában, illetve az ezekkel kötendő kereskedelmi szerződésekben kifejezésre jusson;

d) a bormelők nyomott anyagi helyzetének lehető javítása szempontjából — legalább erkölcsi segély nyújtásával — mozdíttassék elő egy oly szervezetnek, egy bor-banknak létesítése, mely nivatva legyen pénzügyileg lehetővé tenni azt, hogy a hazai bortermelésben fekvő nagy érték úgy is mint hitelalap s úgy is mint kereskedelmi cikk mindenkor rendeltetéséhez képest előnyösen felhasználható legyen;

e) hogy ugyane czélból az adózásnál is a haladó kulturának érdekei a törvényhozás által egyéb téren már megadott kedvezményekben részesítenek;

f) hogy a hazai borászat és szőlőszet jövője — illetve versenyképesebbé tétele szempontjából, a szakszerű kezelés és a haladó kor igényeinek megfelelő szőlő- és borkultúra alkalmas intézményekkel mozdíttassék elő;

g) hogy annak legelemibb jogviszonyai speczialis jogszabályok által kötelezőleg rendeztessenek; illetve autonom alapon rendezhetők legyenek;

h) s végül, hogy a fentiekén kívül még a legutóbb fellépett

fenyegető vész (*phylloxera*) ellen a tudomány által nyújtott óvintézkedések és védszerek állami erővel is életbeléptetve, egyszersmind a legtöbb szőlőbirtokosra hozzáférhetőbbekké tétessenek.

Tisztelettel megjegyezzük, hogy az alább pontonként közölt megállapodások hosszas és beható tanácskozásaink és tanulmányainknak csakis tömören összefoglalni igyekezett végeredményét képezik; mindezeknek részletes kifejtése, szakszerű indokolása s az egyben-másban eltérő nézetek felett kifejtett azon eszmeharcz, mely a megállapodásoknak sajátképi s legbensőbb igazolását s értékét tartalmazza, azon egyes munkálatokban van lerakva, melyeket a kongresszus lefolyásáról vezetett napló feljegyzéseink egész terjedelemben magukban foglalnak s melyeket tehát a hivatott tényezőknek rendelkezésére bocsátunk.

Áttérve most már az egyes konkrét kérdésekre s röviden érintve a vita folyamában felmerült egyes nézeteket, magukat a kongresszus megállapodásait a következőkben van szerencsénk előterjeszteni, u. m.

A borgyártásnak eltiltása. E kérdés egyike volt azoknak, a melyekre nézve a kongresszusnak legkülönbözőbb érdekkörökből jelenvolt tagjai meglepő és imponáló egyértelműséggel fejezték ki azon nézetüket, hogy a hazai bortermelés felvirágzásának egyik legnagyobb akadály, s a bortermelés — valamint a szőlőművelésből élő osztály anyagi sülyedésének egyik legégetőbb oka kétségségtelenül a szabad ipar örve alatt immár féktelenül elharapózott gyártása a műbornak, melynek meglepő arányairól szomorú tanúságot tesz azon egy tény is, mely szerint pl. Budapestről, daczára annak, hogy a helyi fogyasztás is igen jelentékeny, mégis sokkal több vitetik ki, mint a mennyi ide behozatik. Többféle rendszabály hozatott szóba, mint pl. a természetes borok nyilvántartása, azoknak forgalomba hozatala előtt, hatósági állandó szakbizottságok általi megvizsgálása, vagy a jelesebb borvidékek küldöttei általi szakszerű ellenőrzése. Utalás történt arra, hogy a külállamok s ezek közt Németország törvényhozása s adminisztrációja az utóbbi időben a legnagyobb erélylyel s mondhatni drákói szigorral léptetett életbe megfelelő rendszabályokat a borgyártók és hamisítók ellen s bár nem lehet szemet hunyni azon tény előtt, hogy a tudomány jelen állása mellett sem lehet mindig minden esetben vegyileg megállapítani, hogy melyik bor gyártott vagy nem: mindamellett

az esetek legtöbbszörében mégis sikerülni fog a csalás felderítése. Tehát minden oly rendszabály, mely hiven a magyar törvényhozásnak már a múlt században követett és „Corpus juris“-unkban is kifejezést nyert irányához, a természetes borok védelmét czélozza és a mesterséges borok előállítását, mint közönséges csalást, vagy lopást bünteti, erkölcsileg, jogilag és közgazdaságilag indokolt oly országban, melynek 800,000 katasztrális hold szőleje 10—15.000,000 hektoliter bort termel és ez után 8 millió frt föld- és majdnem 4 millió forint borfogyasztási adót fizet s joggal kívánhatja ennek nemcsak érdekelt termelő osztálya, hanem a művelt közvélemény is, hogy e nagymennyiségű természetes bor úgy itthon, mint a külföldön a lehető védelemben részesüljön, esetleg a kölcsönösség elvén alapuló nemzetközi szerződések kötése által is.

A borgyártás eltiltásának kérdésével kapcsolatban, szigorú védelem szükségessége hangsúlyoztatott minden oldalról a természetes borok közönséges vagy oly meghamisításai és egyes borvidékek nevének, czégének birtorlói ellen, kik természetes boralkatrészeket — vagy sokszor épen bort is, de igen silányat véve alapul — ezeket elismert jó hírnévvel bíró borvidék termékeként s ennek czége alatt hozzák forgalomba. A kár, melyet a bortermelők jogos érdeke az ily eljárás vagyis a borhamisítás és hamis borok készítése s ily czélzatu keverése, vagy a boroknak hamis vignettek alatti forgalomba hozatala által szenved — nem kisebb mint az, melyet a műbor készítése okoz. Indokolt tehát, hogy a borhamisítás ellen is ép oly szigorú rendszabályok alkalmaztassanak, mint a műborgyártás ellen.

Ugy a belföldi fogyasztás, mint termelési többletünk kivitele, tehát egyáltalán boraink jobb értékesítése körül nagy akadályt képez az, hogy a vasuti és hajózási tarifák, valamint a kül-államok által alkalmazott bor-vámok és fogyasztási adók legkevésbé sem felelnek meg azon szempontoknak, a melyek mellett hazánk ezen termelési ágának felvirágzását lehetne várnunk. Utalás történt e tekintetben arra, sőt kétségbevonhatlan statisztikai adatokkal igazolva lett az, hogy oly közlekedési irányok (mint például az Arlberg-pálya a Svájc felé), melyeknél a tarifák borunk kivitel-képességét nem bénítják meg — azonnal emelőleg hatottak új áru piacok (mint például a Svájc) megnyerésére, úgy hogy meg vagyunk győződve, miszerint, ha ezen irány következetesen más államokkal szemben is

— törvényhozási, illetve diplomatai úton érvényesítették — jelesül ha Románia-, Amerika- és Oroszországgal való viszonylatunkban a legkiáltóbb visszaélések megorvosoltatnak és különösen sikerülend Oroszországban is stb. a magyar boroknak történelmi jó hírnevét és ottani piacainkat újra visszaállítani — egész borászatunk föllendülésére ez által is nevezetes lépést tettünk előre.

Megdöböntő adatként áll ellőttünk a tény, hogy 10—15 millió hektoliternyi bortermelésünk dacára kivitelünk alig üti meg a 900,000 hektolitert: ezért, továbbá azon körülménynél fogva, hogy legerősebb konkurrensünk, Franciaország bortermelése és kivitele az utóbbi években a phylloxera terjedése következtében mintegy 6.000,000 hektoliterrel csökkent; hogy, bár a kulturális szőlőművelés általános létesítése s ennek minden irányu eredménye nálunk csak évtizedek múlva várható, mindamellett boraink okszerűbb kezelése által, ha azok bizalmat gerjesztő garancia mellett hozatnak a piacra és e tekintetben különösen a legközelebb fekvő államokra fektetetik a súly: már ma is, sőt éppen most erőteljesen kezdeményezhetnők a nagybani kivitel — s mert ennek kapcsán felmerült azon eszme is, hogy vajjon a borvámok emelése által nyerendő jövedelemtöbbletből nem volna-e czélzerű a bor kivitelét praemiumokkal is elősegíteni? mert nem kevésbé intő reánk nézve azon másik tény is, hogy kitűnő hazai boraink nagy bősége dacára, a külföldi borok importálása is nagy arányokban növekszik, míg azonban ennek vagyis a kivitel praemiálásának keresztülvihetőségét az állam jelen pénzügyi viszonyai mellett csakugyan kétségbe kell vonnunk: addig más részt bizonyos, hogy a legközelebbi nagy fogyasztó piacok meghódítása biztos célunkat képezheti, mihelyt egy oly faktort sikerül találunk, mely mint erős, különösen anyagilag minden attributummal felruházott vállalat működése által boraink kivitelét lehető nagy erővel közvetítse, s mely elsősorban vidékenként keresvén föl a bortermelés góczpontjait s ismervén föl a vidéki bortermelők hiteli és kommerciális szükségleteit — létesüljön az bár a bortermelők egyesülése, vagy a magántőke vállalkozása útján, de mindenesetre kormányi ellenőrzés és gyámolítás mellett — gyűjtő működését a vidékre fektetve, esetleg ott is nagyobb borpinczéket, bankfiókokat állítva — központi szervezetével a bornak kereskedelmi értékét eszközölje, ügynököket, utazókat szerződtessen, időnkint borárveréseket tart-

son, árujegyeket (warrants) bocsásson ki, a bortermelőktől bizományba és előlegezések mellett is raktárba vett borokat teljes garanciával szakszerűleg úgy kezelje, hogy azok a külföldre való kivitelre alkalmasakká tétessenek, s az egyes piacok izlésének megfeleljenek; ezáltal aztán ezen intézet borainknak külföldön elhanyaglott jó hírnevét helyreállítsa és fenn is tartsa, s lehetőleg egyenlő természetű, nagyobb készletek tartása mellett a külföld bármily fokozott igényeinek is mindenkor megfelelni bírjon; — és ebbeli működésének sikeressé tételére vétessék igénybe a tisztos kereskedői reklámnak eddig teljesen figyelmen kívül hagyott tere s azon felül konzulatusainknak jóakaratu közreműködése is, mely a külföldön oda hatna, hogy egyrészt a gyártott és hamisított borok eladói leszoríttassanak, másrészt pedig a külföldi vevő közönség a magyar borok igazi forrásai iránt kellőleg felvilágosíttassék, és így végre egy szolidabb alapokon nyugvó magyar borkereskedés kifejlődése is — legalább a közel jövőben — lehetővé tétessék. Mindennek kezdete volna pedig egy nagyobb szabásu borászati bank felállítása.

A kongresszus, melyben nagy számban voltak nemcsak termelők és szőlőbirtokosok, hanem egyes községeknek s az iparos és kereskedelmi osztálynak is képviselői — szükségesnek látta tanácskozása körébe vonni az italmérési regalejog kérdését is, s utalva arra, hogy az 1848-iki törvényhozás s ennek nyomába lépett jogfejlődésünk szelleme és rendszeréhez hiven most a törvényhozáshoz és kormányhoz intézendő figyelmeztetésünk által hatnánk oda, hogy középkori jogi és gazdasági életünk ezen utolsó maradványának eltüntetése, a már elfogadva levő elvekhez képest tehát teljes és valódi kártalanítás mellett végbevitessék, mert a mai állapot mind erkölcsileg és jogilag, mind közgazdaságilag tarthatatlan; a jogtulajdonosra azért, mert jogát a törvény még elvileg elismeri, a gyakorlatban nem védi meg; az egyes szőlőbirtokosra azért, mert az ekkép megvan fosztva borának kimérésétől, aránylag igen magas adót fizet szőleje után s mégsem hitelképes, s mert verseny terére való lépéstől el van zárva, s e jogmegváltása mellett akár az állam, akár a községek nézve mindenesetre az erőnek egy új forrása nyílik meg, mely az emelkedő forgalom mellett az ország pénzügyi regenerációjának képezheti egyik legbiztosabb eszközét, holott a mai gazdátlan állapotok mellett csakis a csempészkedők osztálya az, mely a megváltás kesése s egyszersmind a törvény hézagos rendel-

kezései mellett egyedül képes a tarthatlan statusquot a maga részére kizsákmányolni; ennél fogva kongresszusunk a regalenak megváltására az időt elérkezettnek, sőt a legkedvezőbbnek ítélvén, a következő határozatban állapotodott meg:

A kongresszus a nagyméltóságu miniszteriumhoz intézendő feliratában kimondja, hogy az italmérési kir. kisebb haszonvételi jogok megváltását oly módon véli legczélszerűbben és haladéktalanul eszközözlendőnek, miszerint ezen jogokat az eddigi tulajdonostól az állam maga váltsa meg és saját birtokába s kezelése alá véve monopoliumszerűleg kezelje; addig is azonban — tekintettel arra, hogy a jelen állapot, mely mellett a törvényben s elvileg elismert jog a megillető védelmet a gyakorlatban egyrészt a törvény és fennálló szabályok hiányossága s másrészt az ezek végrehajtására hivatottaknak egyoldalú eljárása miatt nélkülözi, — immár tarthatlan: megfelelőbb eljárési szabályok kibocsátása s a legégetőbb hiányoknak esetleg törvény utjáni pótlása által is és pedig a tilos bormérési kihágásokra nézve úgy a magánjogi kártérítési felelősség, mint a büntető utoni megtorlásnak gyakorlatibb irányu megállapításával tétessenek szigorú intézkedések, hogy ekkép a megváltásnak kellő kárpótlás melletti bekövetkeztéig is a regalejog immár megkezdődött elértéktelenedésének eleje vétessek.

Szabadalmi ügyünk a múlt évben. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium szabadalmi osztálya és szabadalmi levéltárának 1885. évi ügyforgalma az előző évivel összehasonlítva, a következő számadatokat tünteti föl:

	1885.	1884.	
Engedélyezett szabadalmak . .	2,471	2,580	— 129
Érvényben tartott „ . .	3,233	3,161	+ 72
Átruházott „ . .	186	155	+ 31
Teljesen megsemmisült szabadalmak	9	10	— 1
Részen megsemmisült szabadalmak	7	5	+ 2
Gyakorlatbavételek	1,000	1,000	— —
Lejárt szabadalmak	2,397	2,283	+ 114
Titokbantartásról lemondás . .	21	21	—
Összesen	9,324	9,215	+ 109

ből 1885. év végeig beérkezett tizenegy. Véleményt nem küldtek még a debreczeni, kassai, miskolci, pozsonyi, eszéki, zenggi iparkamarák, a kir. József-műegyetem s egy külföldi szakférfiu. A beérkezett vélemények rövid foglalátja ez :

A fiumei kereskedelmi iparkamara elvileg elfogadhatónak tartja a törvényjavaslatot, azonban a megszabott díjakat, melyek az első évre 30 frttal s azontul 5, illetve 10, sőt továbbra emelkedőleg 20 frttal vannak fölvéve, igen súlyosaknak tartja ; általában különbséget kíván tétetni a fizetendő díjakra a bel- és külföldi fölta-lalók között.

A kolozsvári kereskedelmi s iparkamara külön szabadalmi hivatal fölállítását sürgeti, mely műszaki s birói képzettségű egyé-nekből alakíttatnék : ez a találmányok újdonságát vizsgálná. A befolyó díjakat a monarchia két fele közt a quota arányában óhajtja megosztani. Az állam szabadalom-megváltási jogát a hadászati s közegészségi ügyekre kívánja korlátozni. A szabadalmazot talá-lmány két év alatt az ország határán belül gyakorlatba veendő, ellen esetben a szabadalmi jog elenyészik. A „szabadalmi“ szó helyébe a „kiváltság“ szót ajánlja.

A soproni kereskedelmi s iparkamara tényleges javítást lát a törvényjavaslatban, a mostani helyzettel szemben ellenzi azonban a találmányok közzétételét ; ezek fennállásuk egész idejéig titokban tartandók. A díjak magasak ; meghagyandók a jelenlegiek. A sza-badalom ideje ne terjesztessék ki 15 évről 20 évre.

A pécsi kereskedelmi és iparkamara az első öt évre a mostani díjakat kívánja fentartani s így előálló bevételi fogyatkozás inkább a későbbi évekre arányosan osztassék el. A gyakorlatba vételre nem 2, hanem 4 év volna kikötendő.

A brassói és zágrábi kereskedelmi és iparkamarák a javaslat elveit helyeslik.

A temesvári kereskedelmi s iparkamara örvend annak, hogy a jelenleg divó elővizsgálati (?) rendszer elejtetik s jelentékeny ha-ladást lát a javaslatban, azonban fölötte kívánatosnak tartja a jelenlegi díjak fentartását.

A budapesti kereskedelmi s iparkamara helyesli a bejelentéssel párosult fölshivó rendszert, a mint az a javaslatban ki van fejtve. Ellen-ben szükségesnek tartja, hogy az ügykezelés a minisztérium teendői-lől kivéttessék s ugy Budapesten valamint Bécsben egy-egy külön s

önálló szabadalmi hivatalra ruháztassék, melyek fölött egy fölfolyamodású forum: az egyesített osztrák-magyar szabadalmi tanács állana, mely évnegyedenként fölváltva, Budapesten és Bécsben üléseznék. A szabadalmi ügyvivők hivatalból nevezendők ki. Ellenzi az átengedési kényszer kimondását s a kisajátítást csak ott tartja megengedhetőnek, hol azt az állam vagy a közjó érdeke kívánja. A díjak magasak; szerinte az első évben 15 frt volna a díj s azontul 5, majd 10, majd 15 frttal emelkednék. A szegénynek a díjak el is engedhetők. A találmányok leírása 3—6 hóig titokban tartandó. A gyakorlatba vételt teljesen el kell szerinte ejteni.

Az aradi kereskedelmi és iparkamara helyesli, hogy az elővizsgálat a javaslatban el van ejtve, de nem pártolhatja a contemplált fölhívó rendszert, mert ennek csak terhei tetemesebbek a bejelentő rendszerénél, miért is ezt óhajtja továbbra is fentartani. A szabadalmazás ideje ezentul is csak 15 év legyen. A díjak magasak; alapidj legyen 20 frt s azután évenként emelkedjék 5 frttal. A találmány leírása több hónapig maradjon titokban. Közérdek szempontjából a szabadalom kisajátítását pártolja, de az átengedési kényszert ellenzi. A gyakorlatba vételt ellenzi. A gyakorlatba vétel kötelezettsége fölösleges. Kifogásolja, hogy a szabadalmi pörös ügyek nem a rendes bíróságokra bizatnak. Oly első folyamodású törvényszékek bizassanak meg a szabadalmi bíraskodással, melyek székhelyén iparkamara van. Ezekről a fölebbvitel a másod- és harmadfoku bírósághoz volna megengedve. A szabadalmi ügyvivők intézményét fölöslegesnek tartja s az Ausztriával való közösséget a szabadalmi ügy szabályozása tekintetében perhorrescálja.

A mérnök s építész-egyesület, a Németországban és Angliában (?) elfogadott előleges hirdetéssel kapcsolatos vizsgálati rendszert pártolja s e szerint ellenzi a javaslatban foglalt rendszert. A szabadalom díja az első évre legyen 15 s azontul 5—5 frttal több. Pótszabadalmak is adandók, ezek díja egyszersmindenkorra 15 frt. A gyakorlatbavétel kötelezettsége elejtendő. A pörös ügyek a rendes bíróság elé utalandók. Külön országos szabadalmi hivatal állítandó föl.

Az országos iparegyesület a németországi rendszert tartja elfogadandónak s ennek megfelelőleg különálló szabadalmi hivatal föllállítását kívánja. A szabadalmi idő legyen 15 év; a díj az első évre 15 frt, azontul a kilencedik évig évenként 2 frt 50 krral több,

innen pedig évenként 5 frttal több. Ez az összeg tisztán Magyarországot illesse meg. Ausztria külön állapítsa meg díjait.

Dr. Hartig Ernő külföldi szakértő a németországi rendszert ajánlja. Indítványozza, hogy szabadalmi díjaknak legyen két fokozata a szabadalom tárgya szerint, mert ez lehet a) új szerkezet (eszköz, készülék, műszer, szerszám, gép) már ismert eljárási módok gyakorlására vagy b) új eljárás már ismert vagy új készítmények készítésére már ismert új szerkezetek fölhasználásával. Németországban az a) alá esik a szabadalmak 88%-a, a b) alá 12%-a. Ez utóbbiak, melyek közé a chemiai találmányok tartoznak, értékesebbek, miért is ezekre legalább is kétszeres díjat lehet róni. Az ügyvivőkről a törvényjavaslatban nincs intézkedés téve. Megkivánná, hogy a hivatalból elfogadható ügyvivők (agensek) valamely technikai főiskolát végzett diplomás egyének legyenek.

Az év folyamán a minisztérium s a műegyetem közti eljárás újból rendeztetett. E rendezés késedelmet okozott a szabadalmak szakvizsgálatában s innen magyarázható a magyar szabadalmak főnőbb kimutatott, a szokottnál is kisebb létszáma.

Az áruvédjegyeket illetőleg azok tárgyában a folyó évben két fontos megállapodás jött létre ugyanis: 1-ször a számos eddigi differenciák mellőzése czéljából, többszöri felszólításunkra az osztrák kormány beleegyezett abba, hogy ezentul a védjegyek kihirdetés előtt kölcsönösen közöltetvén csak egyetértés esetében lastromoztassanak be a központi védlaajstromokba és 2-szor hol oly védjegyek, melyek csupán szavakból, betűkből, számokból avagy csak az ország czimeréből állanak, védelmi jogosultságban nem részesülhetnek.

Ugyancsak ez évben neveztetett ki a központi védjegy-lajstromozó is.

A mi az ügymenetet illeti, megemlítendő, hogy a m. kir. központi védjegy-lajstromban korábbi évekből bejegyezve találtatott 1859—1884-ik év végeig 4,497 védjegy tulajdonosnak összesen 8,169 védjegye. 1885. év folyamán alatt 470 védjegy tulajdonos jegyeztette be összesen 793 védjegyet. Tehát 1885. év végén 4,967 védjegy tulajdonos 8,962 védjegyet jegyeztetett be, köztük 1,127 magyar védjegy tulajdonos 1,431 védjeggyel szerepel s így 3,840 szerepel s így 3,840 osztrák védjegy tulajdonos 7,531 védjeggyel részesül magyar államterületen védelemben. Ezen védjegyek közül

azonban a vállalat megszűnte vagy másra történt átruházás folytán töröltetett a korábbi években 492, 1885. évben 27, összesen 519, e között 22 magyar védjegytulajdonosnak egy vagy több védjegye.

A tejgazdaság mai állásáról Egán Ede miniszteri felügyelő a következő főbb adatokat közli: 1885-ben eladás útján 130 nagyobb tejgazdaságban mintegy 7,000 tehén tejét értékesítették, 22-ben pedig 2,000 tehénnek tejéből készítettek vaját és sajtot. Ezen 9.000 tehén tejéből 2,500 tehén lett értékesítve azon vállalatok által, melyeket a miniszteri felügyelőség közreműködésével létesítettek. A folyamatban levő új alkotások e számot a tejeladás terén körülbelül 2,200, a vaj- és sajtkészítés terén pedig 700, nagyobb részt ujonnan beszerzendő tehén által fogják szaporítani. Ez az eredmény annál figyelemreméltóbb, mivel a régebben tartott 6500 drb tehén közül a békési és a mosonyi főhercegi uradalmakban 2,700 drb állott, a melyek sok tekintetben kivételes szempontok alá estek. Ezen adatok szerint a tej közvetlen eladása sokkal inkább van elterjedve, mert a tej értékesítése loco istálló 6—7 kr per liter, míg a tejért vaj- és sajtkészítés útján literenkint 4—5 kr nyerhető. Egy tehén átlagos tejelési képességét évenként 1,700 literre lehet tenni, leszámítva a borju 6 hetes szopási ideje alatt fogyasztott tejmennyiséget. Ha egy liter tej előállításí árát 3½ krba vesszük, s a takarmányt és szalmát rendes árban értékesítjük, valamint ha a borju és trágya értékét a tartási költségekből levonjuk: a tej átlagos árát loco istálló 6.5 krban, a vaj- és sajtgártásnál 4—5 krban lehet felvenni. A tiszta haszon e szerint az első esetben 3, az utóbbiban pedig egy krajczár. Azon gazdaságokban tehát, a hol a tej közvetlenül értékesíthető, 45 frt, a hol pedig sajtot és vajat készítenek, 15 frtra tehető az évi haszon egy tehén után. A tejnek közvetlen eladására alakuló tejgazdaság létesítését csak kivételesen lehet magánvállalkozókra bízni, mert e téren a legnagyobb előnyt a szövetkezetek nyújtják. Az utóbbi időben ezen alapon 6 szövetkezet létesített, melyek közül kettő (a budapesti és aradi) a tejeladásra irányítja főtörekvését. Ezekhez fognak járulni azon szövetkezetek, a melyek már vagy megalakultak és működésüket szeptemberben kezdik meg, vagy pedig a melyek szervezés alatt állanak. A *sajtkészítés* terén, habár mindenütt árcsökkenés mutat-

kozik is, nálunk mégis mutatkozik haladás. Kiemeli, hogy leginkább a gróji és romadour sajt fog legelőször kiszoríttatni. Az előbbiből már 120,000 frt erejéig kezdetett meg a gyártás. Az emmenthali sajt készítése is legközelebb fog megkezdetni, a mit követni fog a lágy csemege-sajtok készítése. A vaj és sajt kivitele csak úgy fog eredménynyel kecsegtetni, ha a keleti piacokat fogjuk megszerezni, melyeket eddig a nyugati termelők használtak ki. A kivitel csak akkor kecsegtet sikerrel, ha kész és erős szervezettel lépünk fel. Egyik elodázhatatlan szükség tehát nálunk egy oly vállalat létesítése, mely a termelőtől az árut átveszi, arra előlegeket ad s az árú eladása után a kezelési százalék levonásával a jövedelmet a termelőnek adja át.

A horvát-szlavon deficit. Az 1868-iki kiegyezés alapján a horvát-szlavon hiány czíme alatt Magyarországnak fedeznie kellett a következő összegeket (forintokban) :

Évben	a közös kiadásoknak Horvátországra eső része	Horvát-Szlavon- országok bevéte- lének 55 ^o o-a	a Magyarország által fedezendő hiány.
1869	4.641,110.76	2.349,338.88 ¹ / ₂	2.291,771.87 ¹ / ₂
1870	4.935,603.84	3.837,330.97 ¹ / ₂	2.098,272.86 ¹ / ₂
1871	6.209,995.48	2.729,967.23 ¹ / ₂	3.480,028.24 ¹ / ₂
1872	6.094,420.91	3.108,300.62	2.986,120.29
1873	7.669,965.55	3.354,077.57 ¹ / ₂	4.315,887.97 ¹ / ₂
1874	7.858,920.95	3.117,674.79 ¹ / ₂	4.741,246.15 ¹ / ₂
1875	7.773,899.75	3.249,996.92 ¹ / ₂	4.523,902.82 ¹ / ₂
1876	8.406,514.90	3.481,312.83	4.925,202.07
1877	8.756,971.81	3.927,353.95 ¹ / ₂	4.829,617.85 ¹ / ₂
1878	10.298.178.17	3.977,893.85	6.320,284.32
1879	9.264,812.93 ¹ / ₂	4.296,970.41	4.967.842.52 ¹ / ₂
1880	8.390,009.16	4.360,450.98	4.029,558.18
1881	8.747,153.12	4.375,172.22 ¹ / ₂	4.371,980.89 ¹ / ₂
1882	9.378,628.88	4.536,140.83	4.842,487.95
1883	8.818,338.89	4.590,354.91	4.227,983.98
Össz.	117.244,525.10 ¹ / ₂	54,292,337.10	62.952,188.—

Ez összeállításból kitűnik, hogy Horvát-Szlavonországok 1869—1883-ig a közös (magyar-horvát) kiadásokhoz mintegy

117 $\frac{1}{4}$ millióval kellett volna hozzájárulniok s mégis e czimen csak 51 $\frac{1}{4}$ milliót adtak, úgy hogy a kiegyezés ára mintegy 63 millió forint. Ez összeget Horvát-Szlavonországok megtéríteni nem kötelesek.

A világ buzatermése 1885-ben. A washingtoni mezőgazdasági ministerium adatai szerint a múlt év buzatermelése volt (bushelekben): Ausztriában 39.725,000, Magyarországon 114.638,868, Belgiumban 19.573,926, Dániában 5.000,000, Franciaországban 106.983.750 Nagybritania és Irlandban 82.145,888, Görögországban 4.965,625, Olaszországban 118.244,589, Németalföldön 4.965,625, Portugalban 7.661,250, Romániában 22.629,063, Oroszországban 209.192,256, Szerbiában 4.681,875, Spanyolországban 113.500,000 Svéd- és Norvégországban 2.837,500, Svájcban 2.057,188, Törökországban 45.400,000, a többi európai államokban 557,500, összesen egész Európában 1.117.672,040 bushel. Európán kívüli országokról a következők az adatok: Canada 35.000,000, Egyesült-Államok 357.112,000, Mexico 4.114,438, Közép-Amerika 411,438, Antillák 411,438, Chili, Argentini köztársaság stb. 25.000,000, Ausztrália 37.077.134, India 287.955,584, Perzsia 26.743,438, Syria 16.457,500, Kis-Ázsia 43.200,938, Egyptomban 14.187,500, Algéria 22.700,000, Tunis 2.837,500, Afrika délkeleti része 8.228,750 bushel. A világ összes buzatermése tehát 1884-ben 1,998.997,635 bushel, a mi bushelenként 4 shillinggel, 399.799,500 font sterling értéket képvisel.

Az életbiztosítás fejlődése az 1859—1883. években. Besso Mario, a trieszti „Assecurazione Generali“ biztosító társaságnak előbb vezértitkára, jelenleg igazgatója, érdekes statisztikai tanulmányt irt a biztosításügy fejlődéséről. A fáradsággal összeállított adatok nékány fő táblázatba vannak összefoglalva, a melyeket érdekeseknek tartunk olvasóinkkal megismertetni.

Az 1859-iki évben aligha remélték, hogy az életbiztosítás egy negyedszázad alatt oly haladást fog tenni, milyent ép feltüntetni fogunk.

Biztosítási átlag minden év végén :

Év	Szárazföld	Anglia	Egyesült-Államok	Összesen
Megközelítő szám millió frankban.				
1859	745	4,000	764	5,509
1864	1,527	5,268	2,137	8,932
1869	2,810	6,724	9,918	19,452
1874	4,390	9,056 428	10,785	24,660
1879	5,904	10,375 1,017	7,776	25,890
1883	8,174	11,125 1,693	9,578	31,616

E fejlődés daczára be kell ismernünk, hogy a már elért eredmény csekély a társadalom szükségeihez képest, különös tekintettel arra, hogy még milliók nincsenek biztosítva.

Az ut első része vala a nehezebb, csaknem teljesen új intézmény forgott kérdésben, melyeknek az utat önmagának kellett egyengetnie, mely mindenütt megrögzött előítéletekkel találkozott s a mely csak az öntapasztalat útján szerezhette meg azon ismereteket, melyek a rendszeres működés biztos megállapítására nélkülözhetlenek valának. Most már a lökés megtörtént, a szabályok eléggé ismertek, de az intézményt még mindig megfelelőleg kell tökéletesíteni, hogy az mindenkire hozzáférhetővé és használhatóvá tétessék.

A szárazföldön 1859-ben az életbiztosítás még csak kevésbé volt kifejlődve. Az összes tőkék, melyek addig az életbiztosítás első kezdetétől, azaz ezen század kezdetétől biztosítottak, még nem érték el azon tőkeösszeget, mely ma egy év alatt szokott biztosítottatni.

A biztosítások, melyek 1859-ben érvényben valának, nevezetesen 755 millió franknyi összeggel, alig haladják meg az 1883-ban 1232,09 millióval kötött biztosítások felét.

Mindazáltal állíthatjuk, hogy a biztosított személyek, mint ez a következő kimutatásból látható, a szárazföldön nem teszik a népesség öt ezredrészét.

Biztosított személyek.

O r s z á g	Népesség ezrekben	A biztosítottak száma	A biztosítottak száma 100,000 lakosra
Németország	45,234	671,023	148
Ausztria Magyarország	37,882	306,275	80
Belgium	5,655	12,000	213
Dánia	2,096	29,845	1,424
Spanyolország s Portugalia	21,137	2,105	10
Franciaország	37,672	257,156	68
Hollandia	4,225	—	—
Olaszország	28,733	8,609	30
Norvégia	1,807	3,041	168
Balkán-félsziget	18,466	464	3
Oroszország	83,910	19,021	23
Svédország	4,603	19,315	420
Svájcz	2,846	37,376	1,313
Szárazföld	294,066	1.354,260	461
Anglia	36,308	965,276	2,659
„ munkás biztosítás		6.263,658	17,251
Összesen	330,374	8.583,194	2,598

Ebből az első pillanatra látható, hogy mennyi még a teendő! A még betöltendő ürr sokkal jelentékenyebbnek látszik és még több gondolkodni valót ad, ha meg fontoljuk, miszerint a biztosított személyek legnagyobb része ez időszertint még a polgári osztályhoz tartozik.

Ez azonnal kitűnik, ha kiszámítjuk az átlagos biztosítási összeget, mely a főországokban egy főre esik.

Fejenként való átlagos biztosítási összeg:

Év	Német- ország	Ausztria- Magyar- ország	Franciaország Rendes Állam- biztosítás
1859	4,171	3,820	10,461 —
1864	3,879	3,782	9,752 —
1869	3,439	3,415	9,984 ?
1874	3,790	4,317	10,253 ?
1879	4,317	2,818	10,945 280
1883	4,649	3,259	11,267 278

Év	Nagybrittania és Irland			Amerikai Egyesült- Államok
	Rendes	Munkás	Állam- biztosítás	
1859	14,568	?	?	15,402
1864	13,410	?	?	14,563
1869	10,634	?	1,702	15,105
1874	11,247	216	1,537	13,492
1879	11,473	228	1,430	13,058
1883	11,611	268	1,373	13,573

Hogy némi fogalmat nyujtsunk azon benső kapcsolat iránt, mely már is létezik a biztosítás és a nemzetek nyilvános élete közt elegendő lesz utalnunk a háborus évek romboló befolyására: Franciaországban 1840 és 1871-ben 230.400,000 millióra ment a biztosított összeg, holott az előbbi két évben 400.000,000 volt és a következő éven ismét 357.000,000-ot ért el. Hasonlók valának a viszonyok Németországban, mely az 1870—1871-ik évekre csak 316.000,000-ot mutat ki, míg az előbbi év 426.000,000-ot és a következő év 488.000,000-ot eredményezett.

Németek és lengyelek. Bismark herczeg tudvalevőleg erős s nyílt actiót kezdett meg a Poroszország keleti tartományaiban lakó lengyelek ellen. Ez a harc, kisebb mérvekben bár és csekélyebb hévvel, de évszázadok óta foly. A német elem már a 16-ik század kezdete óta tömegesen vándorol be a lengyelek közé és tetemes földeket szerzett ott. Csakhogy a független lengyel királyságba bevándorolt németek ott lengyelekké váltak. De Lengyelország második felosztása óta a németek nyíltan támadólag léptek fel a hatalmukba került lengyel területen; tervszerűleg folytatták a németek betelepítését Sziléziában és Posenben, azzal a szándékkal, hogy a lengyel vidékeket germanisálják és kiszorítsák a bennszülötteket. A porosz kormány tetemes összegeket költött erre a célra. Így a netzi kerületben 180,000 tallért költött, hogy betelepítsen 4,629 német lakót; 1798-ban 183,975 tallért fordított arra, hogy a brombergi kerületbe 4,378 németet vigyen be. De ezek a németek az idegen környezetben rosszul érezték magukat és visszatértek régi hazájukba. A poseni nagyhercegségben 13 württembergi gyarmat telepedett meg és ezekre a német kormány családonként ezer tallért költött. Az összeg, melyet III. Frigyes Vilmos király fordí-

tott erre a célra 1898-tól 1807-ig, meghaladta a két millió tallért. Mindezek a kísérletek meghiúsultak és a telepítvényesek közül csak a városokba került kézművesek maradtak meg. A porosz kormány ezután felülről akarta a germanizálást kezdeni, oly formán, hogy a királynak kiváló szolgálatokat tett uraknak igen tetemes uradalmaikat adományozott. Posenben nem kevesebb mint huszonkét német aristocrata kapott így jelentékeny birtokokat. Azok, melyeket Lütichan grófnak adományoztak, 800,000 tallér értéket képviselnek, de azzal a megbizással adattak, hogy német uraknak adja el, lehetőleg olcsó áron. Így pl. Beyer belső tanácsos 70,225 tallérért kapott 11 uradalmat, melyek 160,000 tallért értek; Blücher vezérőrnagy 28,000 tallérért kapott öt birtokot, melyek 120,000 tallért értek; Kracknitz kapott 30,150 tallérért 100,000 tallér értékű földeket; Lucchesini marquis, aki 1801-ben porosz követ volt Párisban 151,000 tallérért kapott 11 uradalmat, melyek rövid idővel rá biróilag 500,000 tallérre becsültettek. És hogy a lengyelek e birtokokat vissza ne szerezhessék, 1796. decz. 19-én és 1801. jan. 27. rendeletek bocsáttattak ki, melyek szerint ezeket a birtokokat nem szabad lengyeleknek eladni, de még csak bérbe adni sem. Ily módon folyt a harcz a lengyelek ellen, kiknek száma Poroszországban meghaladja a három millió lelket.

Legerősebben védekeznek a megtámadottak a poseni nagyhercegségben, a hol 1 millió 700,000 lakos közt körülbelül 1,100,000-en vannak. Itt még erős lengyel aristocratia van, mely buzgón ragaszkodik a katholikus valláshoz és ott tartózkodik a birtokain, sűrűn érintkezve a néppel.

De a lengyel urak könnyelműen kezelik birtokaikat, eladósodnak és tért vesztenek. Így pl. az oborniki kerületben 1854-től 1882-ig tizenöt nagy birtok, azaz mintegy 15,680 hektár jutott német kézre. Przebedovoban, a hol 12 évvel ezelőtt tíz lengyel birtokos volt, most már csak egy maradt, a többi kilencznek a birtokát németek vásárolták meg. A poseni nagyhercegségben 1878-tól 1881-ig a lengyel urak birtokaiból 131,577 hold került német kézre; 1881-ben Radzivil herceg és Grabovski maguk közel 70,000 holdat adtak el németeknek. Annál erőteljesebben védekezik és gyarapszik a lengyel középosztály. Posenben több lengyel kereskedő nagy vagyont szerzett, és a városi polgárság, melyben a lengyel elem dominál, igen életerősnek bizonyul. A lengyelek távol tartják

magukat a németektől és Posenben egy lengyel világért sem tenné be a lábát a német színházba. A németek természetesen busásan adják vissza a kölcsönt. A postánál, a vasutaknál, az adminisztrációban ők foglalják el majdnem az összes állásokat és a nagyhercegségben levő 235 bíró közt nem kevesebb mint 207 német van. Legerélyesebben folytatják a germanizálást 1870 óta; iskolafelügyelőknek jobbra fanatikus németeket neveznek ki, akik a lengyel fiúk neveit megnémetesítik, és gyakran insultálják a gyermekeket, ha magukat lengyeleknek vallják. Ujabb időben az elemi iskolákból is teljesen száműzve van a lengyel nyelv és a gyermekeket éveken át oly nyelven oktatják, amelyet egyáltalán nem ért. Mire kikerül az iskolából, meg is tanul németül, otthon azonban a nők csakis lengyelül beszélnek és a fiú teljesen elfeledi az iskola nyelvét. De husz éves korában a katonasághoz kerül, ahol a német nyelvben tanusított haladást mindenféle kedvezményekkel jutalmazták; míg azon katonák, a kik a német nyelvet nehezen tanulják meg, a hirhedt porosz fegyelmet a maga legridegebb szigorában tanulják megismerni. A lengyelek főleg társadalmi uton védekeznek és számos együletet alapítottak, melyeknek czélja a lengyel elem anyagi és szellemi gyarapodása.

A danzigi és königsbergi tartományokban, melyek már 1525 óta tartoznak Poroszországhoz, a közel negyedfél millió főnyi lakosság közt mintegy 1.100,000 lengyel él. Ezt az egész országrészt 1846-ban már egészen németnek hitték, mert csak a nép alsóbb rétegében beszéltek még lengyelül, de az 1848-iki poseni fölkelés óta a lengyel elemben itt is föléledt a nemzeti öntudat. Pedig itt a németek a XV. század óta folytatják a germanizálást és a földszerzést, elannyira, hogy pl. a marienverderi kerületben mindössze tíz lengyel földbirtokos maradt meg. Legjobban pusztult itt a lengyel elem a napoleoni hadjáratokat követő időszakban. A kormány, mely nagy kölcsönöket adott volt a birtokosoknak, a németeknek nagy halasztásokat engedélyezett, de a lengyelektől kérlelhetlenül hajtotta be az előlegeket és mindent elkövetett, hogy a dobra került földek német kézre jussanak. Biztosra is vette, hogy a század végével a lengyel elem ott teljesen el fog tűnni. De a poseni lengyel elem ébredése itt is visszahatást keltett; az aristocratia gondosabban kezeli birtokait, a polgárság és a földmives elem a legszívósabb ellentállást fejtik ki a germanizáló törekvések ellenében. Thornban

pl. a bankok, a fogadók, az üzletek mind lengyel kezekben vannak és a németek kénytelenek lengyelül tanulni. De egy helyen teljesen sikerült a németesítés. A kaszubok, a kik azelőtt egész Pomerániában domináltak, most már alig vannak huszezren és ezek is majdnem kivétel nélkül szétszórta lakó szegény földmivelők. A kaszubok sorsára juttatni a Poroszországban lakó, negyedfél milliónyi lelket számláló lengyel fajt, ez a cél, melyet a vaskanczellár maga elé tűzött.

ÚJ KÖNYVEK.

Stengel, K. Lehrbuch des deutschen Verwaltungsrechts . . .	4	frt	96	kv.
Ruland, G. Die Lösung der landwirthschaftlichen Creditfrage im System der agrarischen Reform	1	"	86	"
Jhering, K. magánjogi esetek. Magyarította Dr. Schwarz G.	1	"	20	"
Ballagi, B. Az ipartörvény magyarázata	2	"	50	"
Hunfalvy, J. A magyar birodalom földrajza különös tekintettel a néprajzi viszonyokra	5	"	—	"
Pólya, J. Agrár politikai tanulmányok. Minimum, Home- stead, Örökösödési jog	2	"	40	"
Schwarz, G. A tulajdonfentartás. (Pactum reservati domini.)	—	"	40	"

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

J U N I U S.

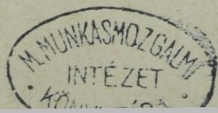
VI. FÜZET.

A MONARCHIA JEGYBANKJA 1818—1885.

„A valamely országban forgalomban levő arany és ezüst“ mond Smith Ádám, „egy nagy úthoz hasonlítható, mely a piacra viszi s forgalomba hozza az illető ország gabonanemű terményeit, de maga nem terem sem egy búzaszemet, sem egy fűszálat. A bölcsen vezetett bank némi tekintetben, hogy e merész képet használjam, a levegőben nyit utat, hogy az országnak meg legyen az a könnyebbsége, hogy nagy utvonalaiknak egy részét átváltoztassa jó szántóföldekre és jó rétekre. De mégis meg kell engednünk, hogy ha valamely ország ipara és kereskedelme magasabbra emelkedik is a papírpénz segítségével, mégis, hogy úgy mondjam, így Icarus-szárnyakon lebegvén nincs biztosítva menete olyk ép, mint a hogy volna az arany és ezüst biztos talaján.“

Vajjon a mester — a kinek „kutatásaira“ még az auctoritást el nem ismerő s a conservatismusnak kevésbé hódoló közgazdasági tudomány is kénytelen itt-ott visszapillantani — mit szólna ahhoz a papírpénzgazdálkodáshoz, mely már oly régen tartja fenn bizonyos magasságban, hogy saját szavaival éljünk „Icarus szárnyain az ország kereskedelmét és iparát“? Pedig mikor Smith e merész képet használta, nem is gondolt állami papírpénzre, csak a „cél-szerűen vezetett bank“ pénzgazdálkodására.

Most, hogy monarchiának mind a két parlamentje elé terjesztették a bankügyre vonatkozó különböző törvényjavaslatokat és abban a papírpénzgazdálkodás még nagyobb kiterjesztését láttuk, önkénytelenül eszünkbe ötlött a virágos nyelvű, képletes öreg ur, az elcsépeelt szólással élve, „közgazdaság tudományának atyja“. Vajjon mit felelne ő arra a kérdésre, hogy helyes-e a bank ércpénzalapját bizonyos összeg erejéig, bizonyos időre papírrá változtatni és

helyes-e a bankjegyek érczfedezetét a kibocsátott értékjegyek bizonyos százalékában állapítani meg? A rigorozus közgazda bizonyára nemmel felelne e kérdésre és mégis ha monarchiánk különleges viszonyait szintén számításba vesszük, — és a közgazda kénytelen elvonatkozni elméleteitől, ha a gyakorlat kerül szóba, nem helyteleshithetjük a most előterjesztett bankszabadalmi javaslatot. Még kevésbbé lehet nem helyeselnünk a bankügy már tíz éve fennálló rendezését, ha a monarchia jegykibocsátó bankjának kezdettől fogva való történetét vesszük szemügyre.

De az osztrák nemzeti és a későbbi osztrák-magyar banknak egész történetét megírni egy volna az osztrák-magyar monarchia tizenkilencedik századbéli gazdasági fejlődése történetének elkészítésével. Nagyon is érzem, hogy e feladat messze meghaladná erőmet. A mellett meg nincs is meg a hozzá való anyag, nincs még összegyűjtve a kamatláb ingadozásának statisztikája és nincs rendszeres feljegyzése a hitelviszonyoknak a monarchia magyar országaiban.

A következőkben ennél fogva csak vázlatát akarom adni a jegykibocsátó bank létesítése, fejlődése s igazgatása menetének a kezdettől fogva egész a legutóbbi év végeig és eddig tudtommal teljesen össze nem állított statisztikáját óhajtom nyújtani a bank üzlete folyamatának. Az érdeklődés most a bankszabadalom újabb meghosszabbítása előtt ismét az intézet felé fordul. Politikusaink élénken foglalkoznak a bankügygyel. Érvelésemben nekik akarok adatokkal szolgálni. Következtetéseket száraz számjaimból csakis ott fogok levonni, a hol a tények megmagyarázására feltétlenül szükségesnek tartom, különben mindenki levonhatja azokból a valódi consequentiákat.

Összeállításaim alapját azok a félhivatalos kiadmányok képezik, melyek minden szabadalom meghosszabbítás előtt közvetlenül egy kis érdeklődő körben terjesztettek.¹⁾ Jóllehet e kiadmányok

---

¹⁾ Die Oesterreichische Nationalbank und ihr Verhältniss zu dem Staate. Im Beitrag zur Beurtheilung der Bankfrage. Mit zehn Tabellen. Wien 1861. Wilhelm Braumüller, k. k. Hofbuchhändler.

Die Oesterreichische Nationalbank während der Dauer des dritten Privilegiums. Von Wilhelm Ritter von Lucam, General-Secretär der Oesterreichischen Nationalbank. Mit sechsundvierzig Tabellen. Wien, 1876. G. J. Manz'sche Buchhandlung.

statisztikai tabellái nem képeznek folytonos egészet, — az üzlet állandó emelkedése, terjeszkedése nem engedték meg a rég megállapított szűkkörű statisztika határai közt maradni, — csekély fáradsággal mégis egységekké alkothatók és érdekes képét nyújtják a bank fejlődésének és a bankkal oly szorosan összefüggő pénzrendszerünk ingadozásainak.

Az első osztrák jegykibocsátó állami bank 1703-ban keletkezett De az 1703-iki bankot nem mondhatjuk a jelenlegi bank elődjének. Ez intézet kezdettől fogva inkább eszköz volt az osztrák pénzügyi kormány kezében és korántsem nevezhető banknak oly értelemben, a mint ma érteni szoktuk. Hitelintézetnek se mondhatnók, jóllehet ez a bank folytonosan foglalkozott kereskedelmi utalványok kiállításával és kifizetésével, letéteket fogadott el és váltókat számított le. De folytonosan az volt a fő- és talán egyetlen feladata, hogy az osztrák kormány pénzügyi operációit végezze. Innen van, hogy a háborus időkben mindig felhasználták a bank készleteit és az 1711-től 1811-ig terjedő száz évi időközben, — mialatt a bank fizetéseit felfüggesztette, összes alapját arra használta fel az osztrák kormány, hogy fedezze vele a francia háborúk folytatása következtében szükségessé vált papírpénzt.

1816. június elsején jelent meg az a két császári nyílt parancs, mely az osztrák nemzeti bank életbeléptetésére az első impulsust megadta s 1817 július 5-én adatott meg a bank első szabadalma. Azóta e szabadalom 1841. július 1-én először és 1863. január 6-án másodszor meghosszabbított, 1876 június 27-én pedig a nemzeti bankból alakult osztrák-magyar bankra átruháztatván, most ismét a meghosszabbítás kérdése előtt áll. Jóllehet az osztrák-magyar bank működése és tevékenysége egészen más megbíralás alá esik, mint a volt nemzeti banké, azért mégsem tekinthetünk el, már a bank jelzálogüzletére való tekintetből sem, attól, hogy az osztrák-magyar bank új szabadalma csak a nemzeti bank harmadik privilegiumának megváltoztatott megújítása. Ilykép természete-

---

Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885. Irta Leonhard Gusztáv az osztrák-magyar bank vezértitkára. Hatvanhat táblával és egy áttekintési térképpel. Budapest, 1886. Franklin-társulat magyar irod. intézet és könyvnyomda (németül: Wien, 1886. Alfred Hölder'sche k. k. Hof- und Universitäts-Buchhandlung.)

tes, hogy a bank történetéről szólva, az első szabadalom kezdetét vehetjük kiinduló pontul s innentől fogva kísérhetjük a nagy intézet fejlődési menetét.

Válságos, háborus idők, a lehető legdesolensebb pénzügyi viszonyok tették szükségessé a nemzeti bank első megalakulását. És életbeléptetői, a kik csak a helyzet nyomasztó súlyát akarták szépíteni, bizonyára nem gondoltak még akkor arra, hogy mily befolyást fog az új intézet az ország pénzviszonyaira gyakorolni és a kis kezdet mily nagy vállalatnak veti meg alapját. Az első és legfőbb cél a megalapításnál csak a papírpénz beváltásának a lehetővé tétele volt. A megelőző huszonöt év háborui, a monarchia létalapjait veszélyeztető középső európai változások, az osztrák császárság nagyhangzású czime alatt létesült új birodalmi alakulat sok pénzt igényelt. A nép adóképesége a legutolsó határig ki volt meritve, s a pénzpiacz értéktelen papírjegyekkel volt elárasztva. A tarthatatlan állapotokon az elzüllött pénzügyi viszonyok rendezésével kellett első sorban segíteni. E végből egy császári nyiltparancs kimondta, hogy ezentul kényszerforgalmu új papírpénzt nem adnak ki és a most forgalomban levőt nem szaporítják; ha szükség lesz, a pénzügyi kormány új segédforrások megnyitásával igyekszik majd rendkívüli módon pótolni a hiányokat. Hogy a fedezet nélkül való papírpénz kibocsátása lehetetlenné tétessék s az eddig forgalomban levő beváltassék, megalapítsák a szabadalmazott nemzeti bankot, feladatává lévén, hogy 1. meglevő ércpénze alapján „bankjegy“ névvel fizetési utalványokat bocsáthasson ki, melyeket a bemutatáskor legott készpénzzel beváltani s a forgalomban levő fedezetlen papírpénzt becserélni tartozik; 2. rendelkezése alatt álló készpénzzel biztos váltókat és más kereskedelmi értékeket leszámithasson; 3. ha üzlete további folyamán hatásköre kiterjed, ingatlanokra kölcsönöket nyujthasson és végre 4. az állam által rendelkezésre bocsátott törlesztési alapot, melyből az államjegybeváltás előidézte kamatozó államadósság lassanként amortisáltatik, kezelje.

A bank 1816 július elsején megkezdte működését egyelőre mint jegykibocsátó intézet és ideiglenesen mindaddig, a míg a részvények aláírását be nem fejezik s a részvényesek magántulajdonába át nem bocsátják. Az eredeti alaptőkét ugyanis az osztrák pénzügyi kormány által adott ércalapon kívül az ötvenezer darabban meghatározott számú 2000 frt névértékű (400 frt árfolyamu) papír-

és 200 frt pengőpénz befizetéséről szóló részvény képezte s a bank megalakulásának alapfeltételéül 1000 részvény aláírása volt kikötve (később a részvények számát 100,000 darabra emelték, a befizetési összegeket azonban felényire, — 1000 frt papir- és 100 frt pengőpénz, — redukálták.) Az állami papírpénznek beváltása gyorsan ment és ez az új intézet iránt a bizalmat jelentékenyen emelte. Az 1886. július utolsó napján már 1909 bankrészvényt jegyeztek, a mi az akkori viszonyokhoz képest tekintélyes összegnek mondható. Két évre rá, október elsején, összeült a szűkebb bizottság s a jövő év márczius végére befejezte az alapszabályok tárgyalását. Ez alapszabályok alapján nyerte aztán a bank 1817 július 15-én kelt császári nyílt parancsot, melylyel első huszonöt évi időtartamu bankszabadalmát nyerte.

Mielőtt a bank ez első huszonöt évének történetét, ez idő alatt az államhoz és a pénzpiaczhoz való viszonyait előadnók, kísérik figyelemmel a változásokat, melyen ez első szabadalom, mely azóta, mint említők, háromszor megújított, keresztülment, a mai alakját fel nem vette. Már a szabadalmat nyújtó nyílt parancs maga is változtat a megalapítást elrendelő csász. pátens határozatain. Mindenekelőtt az általunk felemlítetteken kívül a bank üzletkörébe felveszi a giro-, a kölcsön- és a letéti üzleteket. Azután a bank jogi szervezetét is máskép állapítja meg, mint az eredeti alapításnál kontemplálták. Így a szabadalomban a bankot többé nem nevezi magánintézetnek s ehhez képest a kirendelt fejedelmi biztos viszonyát az igazgatáshoz szintén máskép határozza meg. Az első szabályzat szerint a biztos nem folyhatott be a vezetésre sem tanácsadói, sem határozó minőségben, a második szerint már a tanácskozásokban résztvenni tartozik és fel is szólalhat, sőt köteles felelősség mellett ügyelni arra, hogy a kibocsátott bankjegyeknek teljes fedezete legyen. Egyéb már előbb megadott ellenőrzési jogait az új ügyrend is megtartotta. Az osztalék összege a szabadalom szerint évenkénti 30 frt p. p. lesz. Ha több a tiszta nyereség, annak a felét szintén a részvényesek közt osztják fel, felét pedig tartalékalap alkotására fordítják. Később azt a határozatot a bank vezetőinek kérésére a császár oda módosította, hogy a bank választmánya egyetértőleg az igazgatósággal és a pénzügyminiszteriummal évenként fogja elhatározni, mely összeg fordítandó a jövedelemből a részvényesek osztalékára és mennyi a tartalékra. A tartalék fele

állami érczkötelezvényekben, fele pedig más uton helyezendő el gyümölcsözésre. A kormányzót s helyettesét a császár nevezte ki és pedig olyképen, hogy miután az előbbi két éven át működött, helyét ez idő leforgása után helyettese foglalja el.

Ez első szabadalom 1842-ben járt volna le, de az igazgatóság már 1839-ben kérte megújítását. Az új privilegium szintén még a réginek lejártá előtt, 1841. július elsején, adatott meg feltételesén a császár legfelsőbb elhatározásával „az 1842-től 1886-ig terjedő időre.” A feltételek egyike volt az új, azonnal életbe lépendő alapszabályok megalkotása.

Ez alapszabályok szintén sokat és lényegesen módosítottak az 1817-ben megalkotott és eddig érvényben állott szabályzaton. Így például mindjárt az első szakasz az alaptőke meghatározását hagyja el.

Az első évben, 1818-ban, midőn a bank, mint részvényekre alapított vállalat működését megkezdte, alaptőkéje 6597 drb részvényre befizetett 13.791,000 frtból állt. 1819 végén már 30,153 drb részvényre 30.372,000 frt van befizetve s ez összeg a következő 1820. évtől 50,621 drb részvényre oszlik meg. Az új szabályzat nem határozza meg a részvénytőkét összegben, csak annyit mond, hogy az alaptőke már megvan s ha szükség van rá, a bank azt a szükséglet arányához képest felemelheti. A rendkívüli osztalék megállapítása szintén más határozmányok szerint történik. A választmány ebbeli előterjesztését ugyanis csak a pénzügyminiszterium egyetértésével teheti meg. Azonfelül a kormányzó hivatalos tevékenységének időbeli megszüntetését mellőzték s egy második fejedelmi biztost rendeltek, a ki a leszámítolási és a kölcsönüzletre ügyelt fel. És pedig ellenőrizte, hogy a benyújtott értékek valóban nyujtanak-e fedezetet, hogy a hiteladás pártatlanul történik-e s hogy az e két üzletágnak rendelkezésére bocsátott alap teljes egészében megvan-e. Ha valami kifogása volt, az udvari biztos utján azt a bankigazgatóságnak bejelentesse. E kettős felügyeleten kívül még tiz oly casuistiche felsorolt eset állapittatott meg, melyben az igazgatóságnak a pénzügyminiszter jóváhagyását ki kellett kérnie. Ekként az állam befolyása a bankügyek vezetésére jobban kiterjesztetett.

De a második szabadalom tartama alatt a bank még egyéb s igen jelentékeny változásokon ment át. Szervezetének mai legfontosabb alapjait ép ezalatt kapta. 1853. május 29-én az 1820-iki első

kibocsátásból fenmaradt 49,379 részvény elárusítása határoztatott el és 1854-ben már teljes 100,000 drb részvény van befizetve 69.875,800 frt értékben.

1841-ben az üzletkör kitágíttatott, a mennyiben a bankutalványozást is felvették a bank üzletágai közé; ennek ellenében megszüntették a fekvőségekre nyújtott kölcsönök kiszolgáltatását. Ez utóbbi határozmány tizenöt év múlva újból változott, a mennyiben 1885-ben az állam egy nagyobb pénzösszeg beváltására 155 milliónyi fekvőséget adott fedezetül a banknak, a miért a bank jogot nyert záloglevelek kibocsátása mellett jelzálogkölcsönök adására. E végből aztán megalakult a külön jelzálogi osztály, mely ez idő óta egész máig teljesen megóvta önállóságát s majdnem egészen külön intézetnek tekinthető. E végből újabb 50,000 drb részvény kiadása határoztatott el. Ez 50,000 drbból 1855 végén már 47 ezer el volt adva és a részvény alaptőke 103.125,800 frt p. p., a jövő év végén pedig már teljes a tőke 150,000 drb részvényt nyel 103.182,250 frt értékben. A részvény kibocsátási ára 700 frt volt huszasokban vagy bankóban az Augsburgra számított váltóárfolyam ráfizetése mellett. Mindazonáltal csak mintegy 3 milliót fizettek be ezüstben s 2.483,000 frt ily ráfizetéssel folyt be. Ugy, hogy a bank több ezüstöt vásárolhatott, mintha az egész alaptőkét ezüstben fizetik be és tőkéje 1858-ban 103.825,800 frtot tett ki.

Az 1863 január 6-án kelt törvényt nyel jóváhagyott egyezményhez képest a banknak alaptőkéjét 110.14 millióra kellett felemelnie olykép, hogy a még el nem adott 1000 db részvényt áruba bocsájtja, azután 1866-ig keresztül kellett volna vinnie, hogy a bankjegyforgalom alapszabályszerűleg fedeztessék. De már 1864-ben kijelentette a bank, hogy a készpénzfizetést a kiszabott határidőre meg nem fogja kezdhetni. Az 1866-iki háboru eredményekép folytatott államháztartási gazdalkodás és annak szomorú utójátéka teljesen tönkre tette a készpénzfizetés megkezdésére vonatkozó reményeket. A bank a rajta s szabadalmán ejtett sérelmek orvoslása végett a képviselőházhoz fordult, mire a miniszterium az 1868. jun. 30-iki törvényt nyel felhatalmaztatott, hogy a nemzeti bankkal új egyezményt kössön. Az ez egyezményben megállapított alapszabály változások inkább a forgalom élénkítésére vonatkoztak. Így megengedték a banknak 100 frton aluli váltók leszámítolását és 5000 forintnál kisebb földhitelkölcsönök kiszolgáltatását. 1868 nov. 15-én

a 150,000 db. részvényre osztott 110.250,000 frtnyi részvénytőkének, ugyanannyi részvényre osztó 90.000,000 frtra leszállítása megengedett. De ennek ellenében a bank saját kérésében az intézetnek az a joga, hogy 200 millióig adhasson jelzáloghitelt 150 millióra szoríttatott.

Ezzel a bankszabályokkal kellett számolnia az osztrák és a magyar kormányoknak, midőn 1869-ben a bank a szabadalom meghosszabbításáért folyamodott. Miután 1875-ig a két kormány e folyamodásra nem válaszolt az 1865-iki bankakta határozatához képest a bank szabadalma az 1877. év folyamára is hallgatagon érvényben maradt. A magyar kormány időközben külön magyar nemzeti bank felállítását kérte az osztrák nemzeti banktól, a mit a bank megtagadott, a minthogy el nem fogadta a két miniszter által előterjesztett szabadalmi osztrák-magyar banktársulat alapszabálytervezetét sem. Végre a bank maga kezdeményezte az új előbb Ausztria-Magyarország bankja, azután osztrák-magyar banktársulat című, a nemzeti bankból alakítandó intézet alapszabályainak létrejöttét s miután a régi bankszabadalom előbb 1878 márczius, azután június végeig a törvényhozások által meghosszabbíthatott, végre az 1878. június 27-én szentesített törvényekkel jóváhagyatott az osztrák-magyar bank létesítése iránt kötött egyezmény. Az új alapszabályok szerint a monarchiának mind a két fővárosában főintézet áll fenn azonos hatáskörrel. Az ő felsége által kinevezendő kormányzón kívül a főtanács hármas előterjesztésére egy magyar és egy osztrák állampolgár ő felsége által alkormányzóvá neveztetik ki. Ugyiszintén a főtanácsnok kinevezését is az uralkodó eszközli. A két igazgatóság teljesen egyenrangú, ugyiszintén egyenrangúak a melléjük a két kormány által kirendelt biztosok, kik az ellenőризést képezik.

Az osztrák nemzeti banknak osztrák-magyar bankká való ez átalakulása, — mely 1879 elején fejeztetett be véglegesen, — mint az alapszabályok e felsorolt megváltoztatásaiból látszik, inkább csak külső, alaki dolgokra terjedett ki. Alapjában véve az új intézet, mint már említők is, csak folytatása lesz a régi, immár hatvankét év óta fennállott banknak és újítások sem a részvénytökére, sem a bankjegyek fedezésének modalitásaira, sem a banknak az államhoz való viszonyára, eltekintve a kettős ellenőrizés behozatalától s a nyolczvan milliós adósság egy részének Magyarország által való

elvallalásáról, nem történtek. Hanem azért mégis egész új intézet az, mely ezáltal keletkezett. A régi centralistikus traditiók még inkább megtörettek s a kezelés alakiségaiban a monarchia politikai kettőssége kifejezésre kezdett jutni az eddig egységes bankszervezetben is.

A tíz évre kötött bankkegyezség lejártá azonban már jelentékeny változtatások eszméjét érlelte meg. A most ismét megújítandó bankszabadalomban már lényeges életbevágó újításokat óhajt úgy a bank, mint a két államkormány létesíteni. Az 1885. év végével letelvén az idő, midőn a bank beterjeszteni tartozik kérelmét a két kormánynál a szabadalom megújítása iránt, az 1884. nov. 27-diki közgyűlés elhatározta, hogy a fennálló szabadalom alapján fogja kérni a meghosszabbítást. A tárgyalások megindultak a kormányok képviselői és a bank vezetősége közt s a most a monarchia két parlamentje elé terjesztett javaslat a tárgyalások eredménye. A bank alapszervezésére vonatkozólag a javaslat legfontosabb és alapvető változtatása. A bankjegyek érczczel való fedezése ugyanis a most fennálló szabadalom szerint a harmadik szabadalmi időszak óta akként van megállapítva, hogy azon összegnek, melylyel a forgalomban levő bankjegyek összege a kétszáz milliót meghaladja, ezüstben vagy aranyban, vert pénzben avagy rudakban mindenestre meg kell lenni. Ez intézkedés helyébe az új alapszabályok szerint az a határozvány lép, hogy a forgalomban levő bankjegyek teljes összegének legalább két ötödrészben az érczkészlet által ezüstben vagy aranyban, vert pénzben vagy rudakban, a bankjegyforgalom maradékának pedig, hozzászámítva az elismervény mellett vagy folyószámlára átvett rögtön visszafizetendő pénzeket, bankszerüleg fedezve kell lennie.

Ez az intézkedése a javaslatnak az, mely mint egész közgazdasági életünkbe vágó, legtöbb megtámadásnak van kitéve. Az osztrák-magyar bank által ez indítványokhoz készített indokolás már megelőzőleg igyekezett czáfolgatni az esetleg e részben felhozható vádakát. De csak a tapasztalat fogja majd igazolhatni, vajjon kibocsáthat-e majd a bank a szükséges felül bankjegyeket, élvén ez új engedélyével s elhárítja-e a bankjegygyel való elárasztás fenyegető veszélyét a kétszáz millió felül kibocsátott bankjegyek forgalmának megadóztatása? Szerencsétlen véletlenség, hogy ép a depressió idején nyujtották be az új bankstatutumot és

nem olyankor, midőn a jelen bankjegyfundatio elégtelenségét az élet szükségéi mutatják ki. A most lejáró szabadalom tiz esztendeje alatt gyakran meglátszott, mily szükséges volna a megállapított összegben felül kibocsátott forgalmi eszköz. Hogy a mód, melynek alkalmazásával az új szabadalom az ily esetről-esetre fölmerülhető szükséglet kielégítését megkísérli, helyes lesz-e, s nem jobb lett volna-e az ércpénzzel nem fedezett (eddig kétszáz millióra meghatározott) bankjegyforgalom összegének, például 250, esetleg 300 millióra való fölemelése, a jövő fogja megmutatni. Az új fedezeti módszer szerint a fedezetlen bankjegyek kibocsátásának lehetősége mintegy 120 millióval emelkedik. Ezzel szemben áll az a számítás, mely szerint, ha — megkimélvén az olvasót a számadatok közlésétől — a bankjegy-kibocsátás legmagasabb lehetségi összegét elérné, akkor az összes salinákat ki kellene vonni a forgalomból s a bank kölcsönügyleti tőkéjének az eddig maximalis összeghez képest közel hetven millióval kellene emelkednie. Ez exorbitans és alig lehetséges szám mellett a tulkibocsátás lehetőségét korlátozza a rendkívüli kibocsátási szükségletet rendesen igen rövid időtartama és öt százalékos adója a kétszáz millió felüli felüli fedezetlen bankjegyforgalomnak.

Ez utóbbiban azonban nagyon gyenge korlát. Az állam ugyanis ezentul is csak a bank tiszta nyereségének hét százalékán felül osztozik a bank jövedelmeiben. Igaz, hogy a mi jegybankunk a legkevesebb osztalékot hajtó e nemü pénzintézet. De eltekintve attól, hogy a jegybank nem az üzérkedésre alakult, a kamatláb 1879 óta oly óriás változáson ment át, mely az új szabadalomba is átvett magas számot teljesen indokolatlanná teszi. A bank ugyan jelentékeny adót fizet s nem kap kamatot a nyolczvan milliós kölcsön után; de ez még mindig nem ok arra, hogy a jelenlegi bankráta s az általános kamatláb csekély volta mellett ily magas kamatozásnál kezdődjék az állam részesedése s ez annál kevésbbé, mert a bankjegyvadó, mely az állam új jövedelmi forrását fogja képezni, bizony igen csekély összegű lesz, ha a bank helyesen s a viszonyok kívánta módon keresi a fedezésre vonatkozólag nyert új jogát.

Az újítások egyike vonatkozik a az adózás megváltoztatására s itt a magyar államkincstárra nézve kedvező reform jutott érvényre. A jelzáloghitelüzlet megadóztatása ugyanis ezentul nem a quota aránya szerint fog történni, hanem a két államterület jel-

záloghitelbeli részesedésének arányához képest. A bank jelzálog-üzletének sulypontja, mint látni fogjuk, hazánkban van és aránytalanul több a nálunk a banktól fölvelt jelzálogkölesön, mint odaát. Az új adómegszerzési módozat tehát csak méltányos változtatás.

A szabadalmi tervezet ezenfelül megengedi a banknak, hogy míg az államjegyek kényszerforgalma a monarchia mindkét részében meg nem szüntettetik, a birtokában levő külföldi piacokra szóló váltókat, a mennyiben azok valóságos érczértékben fizetendők, legfeljebb harmincz milliónyi összeg erejéig érczkészletébe beszámíthassa.

A két kormány indokolása ez ujításhoz különbözik. Az osztrák pénzügyi miniszter megvallja, hogy a reform a részvényesek üzleti érdekében áll, de nem fejez ki aggodalmat az iránt, hogy a bank ez engedélyvel esetleg visszaélhet. A magyar pénzügyminiszter ellenben csak futólag érinti a bank és a két állami kincstár jövedelmeinek fokozását s a bank eddigi eljárásában és magatartásában látja a biztosítékot, hogy a bank tulüzérkedésbe nem fog bocsátkozni. A fődologra nézve azonban úgy a két miniszter, mint a bank indokolása megegyez s az érczalap ilyen gyümölcsöztetésének közgazdasági és pénzügyi fontosságát és igazoltságát elismeri. Egyébiránt van is már gyakorlati előzmény arra, hogy a bank üzletszerűen használta fel érczpénzalapját. Az igaz, hogy akkor a német-francia háboru zavaros viszonyai követelték az ideiglenes intézkedést. De állandó életbeléptetése előreláthatólag hasznos lehet.

DR. FEKETE IGNÁCZ.

BLUNT JELENTÉSE ÉS SZALONIKI KERESKEDELME.

Az angol kormány a gazdasági tudománynak számos és fontos szolgálatot tesz. A Foreign office levelezéseinek közzétételével fölötte változatos és hasznos információkat szolgáltat, melyek kiterjednek a gazdasági élet minden ágára és Kelet-Európa minden vidékére, elannyira, hogy azok, kik e vidékek iránt többé-kevésbbé érdeklődnek, e becses és érdekes gyűjteményeket nem nélkülözhetik. Minden nemzetgazda emlékszik, az „On the purchase power of money“, „On the eastern Counties“ jelentésekre, továbbá azon jelentésre, melyet Lord Granville a Balkán-félszigeti vasutakról közzétett. A legteljesebb és legbecsesebb jelentések azok, melyeket valaha azon kérdésekről közzétettek.

A berlini szerződés XXXVIII. cikkére vonatkozó levelezés kiterjed a Balkán-félsziget vasuti hálózatának mindkét részére. Sidney, Locock, Jones és Lascelles jelentései sok becses anyagot tartalmaznak. Hanem e levelezésnek folytatása (further correspondences), mely Blunt szaloniki főkonzul jelentéseit tartalmazza, oly adatokat és részleteket szolgáltat, a minőket a különben oly nagy gonddal szerkesztett angol jelentésekben is csak igen ritkán találunk.

A mi felfogásunk Blunt urétól és általában az angolokétól e kiindulási pontra nézve különbözik. Mi ott az angolokban akarva nem akarva, ellenfelekre találunk.

Nekünk az a hibánk, hogy tulbecsüljük az angol versenyt, de viszont az angolok sok csalódásnak teszik ki magukat azzal, hogy a keleten kicsinyelnek minden versenytársat. Sajnos, hogy csak a németek értenek hozzá, miként kell befu-

rakodni a pozíciókba, melyeket az angol elbizakodottság védelem nélkül hagy.

Lord Granville 1883. márcz. 21-iki körlevele igen jól jelezte, hogy minő fontossággal bír az angol kereskedelemre az osztrák-magyar és a keleti vasutak létesítése, illetve a szerb vonalak meghosszabbítása Szaloniki és Konstantinápolyig. Ránk nézve is megvan ez a fontosság, csak hogy megfordított értelemben. A mi szempontunkból felfogva, a kérdés így áll: A tenger felől jövő angol kereskedő meddig fog feljöhetni, és a mi kereskedésünk meddig fog lemehetni? mely angol cikkek fogják megállni a mi versenyünket és viszont? Hol lesz a két szféra választó vonala és mennyi tért fog veszíteni a két fél? Van azután egy másik kérdés, melylyel kormányunknak már most jó lesz foglalkoznia.

A conference à quatre által oly nagynehezen megállapított konvenczió a csatlakozási vonalak direkt forgalmára vonatkozólag a XI. cikk fontos megállapodást tartalmaz, mely eredeti szövegében így szól:

„Les Administrations des Chemins de fer à construire en vertu de la présente convention introduiront des correspondances directes pour le transport des personnes et des marchandises entre leurs stations principales y compris Constantinople et Salonique. Des correspondances directes seront de même établies entre lesdites stations principales, y compris Constantinople et Salonique d'une part, et Vienne et Budapest de l'autre. Les administrations des chemins de fer intéressés seront tenus de s'entendre sur les arrangements nécessaires pour les réglemens et les tarifs directs à appliquer au trafic international. Ces tarifs directs sont établis sur la base des taxes unitaires kilométriques égales. Il sera cependant tenu compte des rampes de 10 par 1000 ou dépassant ce chiffre et des courbes d'un rayon de 600 mètres ou moindre en fixant dès à présent que le nombre réel des kilomètres pourra être augmenté, suivant une échelle à concerter entre les Administrations des chemins de fer intéressés, d'une quote part qui au maximum ne pourra dépasser les 100 pour cent. Ces tarifs directs et les autres arrangements concertés entre les Administrations seront soumis par elles à l'approbation des gouvernemens respectifs.“

Ha tekintjük az érdekelt társulatok mostani egységtételei

közti nagy különbségeket, ez a cikk ráuk nézve szerfölött fontos, és hiszszük, hogy ezen cikk által nekünk biztosított jogot az osztrák-magyar kereskedelem érdekében teljes mértékben érvényre fogjuk juttatni.

Lesz még alkalmam részletesebben szólni az érvényben levő egységtételekről és a teendő intézkedésekről. Most csak azt konstata-
tálom, hogy a Lord Granville jegyzékében jelzett tény kereskedel-
münkre nézve igen fontos jogot képez és tetemesen módosítja Blunt
jelentésének konkluzióit.

Az angol kormány a vasut építésénél komoly előnyöket vívott
ki. Ez az ő érdeme, vagy ha úgy tetszik a mi hibánk, de tény. Ezt
a mesterkélt előnyt kompenzálnunk kell a konveniczó XI. cikke fel-
használásával az egységtételek megállapításánál.

Nézzük ezen egységtételek kérdését közelebről, ha tekintetbe
vesszük a Budapest és Szaloniki között levő forgalmat. Mellékesen
meg kell jegyeznünk már itt, hogy a szerb oldalról gyakran hangoz-
tatott azon felfogás, mintha a XI. cikkben megállapított egybe-
tételek nem vonatkoznának az intern forgalomra, hanem csupán
a végpontokra, egyáltalán nem tartható. A nélkül, hogy a berlini
szerződést megelőző időkre, vagy a berlini szerződés tárgyalásaira
akarnánk visszamenni, — pedig utoljára is ezek a döntő momentu-
mok ezen kérdésekben, — maga az új szerződés is világosan mondja,
hogy a vasutigazgatóságok fognak gondoskodni a főbb állomások
direkt forgalmáról, beleértve Konstantinápolyt és Szalonikit az egyik,
— Budapestet és Bécset a másik oldalon. Tehát a többieket szintén
beleértik, s ilyenek e vonalon kétségkívül Nis, Vránja, Üszkü, Köprili stb. Hogy pedig a direkt tarifák a direkt forgalom természe-
tes következményei, arról nehéz volna kételkedni, s hogy éppen ezen
ok volt a döntő, a szerződés szövegezésénél is, az csak természetes.
A direkt tarifákra tehát ugyanaz áll, a mi a direkt forgalomra:
tudniillik létesítendőek azok a főbb állomások között mindenütt,
Budapest és Bécset egyik részről, Szalonikit és Konstantinápolyt
másik részről oda értve (y compris), de legtávolabbról sem lehet ezt
a magyarázatot olvasni ki belőle, hogy e direkt tarifák *csak* az
emlitett négy város között állítandók fel.

Ezt mellékesen jegyezve meg némely, szerb oldalról hangozta-
tott felfogással szemben, áttérhetünk Blunt ur állításaira, vizsgálva

tisztán a Szalonikii forgalmat, mely ugyis dominálja, kiindulási pontját képezi a közbenső forgalom egy részének.

A távolságok és egységtételek kérdése így áll:

Budapesttől Nándorfejérvárig a magyar államvasut . . .	354 kilométer
Nándorfejérvártól Nisig szerb vasut	244 „
Nistől Vrányaig szerb vasut megnyitás alatt	118 „
Üszkübtől Szalonikiig török vasut	243 „
Vrányától Üszkübig építendő mintegy	100 „
Budapestől Szalonikiig	összesen mintegy . . . 1,059 kilométer

Ezen tényleges távolság az egységtételek megállapításánál természetesen némi változásokat szenvedhet. Ugyanis fent van tartva az egyes vasuttársulatok részére a nagyobb emelkedések és az élesebb kanyaroknál a virtuális hossz beszámítása. Ezen virtualis hossz azonban lényegesen nem változtatja az arányokat, a mennyiben nagyobb technikai nehézségek az egész vonalon a Morava völgyi vízvázasztó, az Üszküb és Vránya közötti vízvázasztó és a szlapon fensik átszelésén kívül alig van; a pálya a Duna, majd a Morava, végül a Vardar völgyben minden nagyobb nehézségek nélkül halad, és épen magának Mr. Bluutnak adatai szeirint is a török vonalon e tekintetben nagyobb nehézségek nincsenek. A mennyiben tehát a virtualis hossz kedvezménye igénybe vétetik az egyes vasutak részéről: az meglehetősen egyenlően fog eloszlan Budapest és Szaloniki között mindegyik érdekelt vasutvonalra, s a régi arányokat előre láthatólag nehezen fogja változtatni.

A tényleges helyzetnek megfelelően tehát az egész — kerek-számban 1,060 kilométer távolságot bizvást vehetjük ma ily felosztással 350 kilométer magyar, 340 kilométer török és 370 kilométer szerb vasut, a tényleges vonal hosszak ennek lévén megfelelők. Az irány egységesítése szempontjából bátran odaadhatjuk még a török vasutaknak a 10 kilométer praecipiumot, s bátran mondhatjuk, hogy — 1,050 kilométerre véve az az egész távolságot, — e távolságnak $\frac{1}{3}$ -ada a magyar $\frac{1}{3}$ -ada a szerb, $\frac{1}{3}$ -ada a török vasutvonalnak jut (tényleg 354 magyar, 362 szerb, 343 török Vránjaig egészen annak számítva).

Nézzük a tényleges egységtételek viszonyát. Épen azon czikkekre akarom fordítani a főfigyelmet, a melyeket Mr. Blunt igen érdekes összeállításai e vonal forgalmában helyesen legnagyobb

fontosságuknak jelel meg. A gabonát, mely 1881-ben 41,500, — 1882-ben 42,000 tonnában, — a sót, mely 9,870, illetőleg 13,050 tonnában, a fát, mely 5,200, illetőleg 8,600 tonnával, a vasat, mely 1820, illetőleg 2110, és a czukrot, mely 1550, illetőleg 1800 tonnával szállított. Ezen cikkek fogják irányítani jövőre is a forgalmat mert a belföldi cikkek közül az olajos magvak, a gyümölcs, bor, bőr, szappan lokális jelentőségűek, a külföldiek közül a magasabb értékű iparárak kevesebbet szenvednek a szállítási költség csekély különbözete miatt, a petroleum, kávé stb. pedig a dolog természete szerint ugyis tengerről jön, s kívül esik mindennemű kombináció keretén.

A személyforgalmat szintén kívül hagyom a számításban, mert az tisztán vasutüzleti szempontból bir jelentőséggel, ámbár közgazdasági hatása is világos azon tények, mely szerint épen a szerződés értelmében óránként 35 klm. gyorsasággal, még ha a magyar vasuton nagyobb gyorsaság nem alkalmaztatnék is, — 30 óra alatt Budapestről Szalónikiba mehetünk, s ha az angol postának Szaloniki felé irányítása — a mi nagyon valószínű — bekövetkezik: ezen tény is nagy közgazdasági fontossággal bir.

A gabona egységtétele ma a magyar államvasutnál 0.326 krajczár. Egy krajczár két centimeba számítva, — a mi még a mai viszonyok közt is tulmagas számítás — 0.65 centime 100 kilogramm és kilométer számra. Ezen az alapon tenne az egész 1,050 kilométer hossza 100 kilogramm gabona szállítási díja 6 fr. 82½ centimest, azonban a magyar államvasutakon divó zóna-tarifa szerint lokális díjszabásban is már 500 kilométeren tul 0.223 krajczár, vagyis 0.45 centime számíttatik, a mi tenne 1,050 kilométernél 4 frank 72½ centimest Ezen szállítási ár távolról sem zárhatná ki a szállítást.

A szerb vasutak egységtétele 0.65 para, a mely egységtétel mellett, miután eltérés itt nincs, az egész hossza esnék 6 fr 82½ centime, vagyis 2 frank 10 centime-mal több, mint a magyar egységtétel alapján.

A török vasutak mai egységtétele tonna és kilométer számra a. 3. osztályba sorozott gabonára tesz 22 parát. A számítás tudvalevőleg törénik úgy, hogy 40 para számíttatik egy piaszterbe, és 100 piaszter egy török lirába. Egy török piaszter mai értéke, 22 frank 75 centime, s így egy piaszteré 0.228, kerekebben 23 centime. Ezen az alapon egy para értéke 0.575 centime, tehát 22 paraé 12.65

centime. Ezen összeg fizettetvén egy tonna után, 100 kilogramm szállítási ára 1·265 centime kilométerenként, a mit azonban az ár-számítás könnyebbsége miatt, és mert a piaszter értékénél felfelé kerekítettünk, 1·25-re szállíthatunk le. Ezen tétel számítása mellett esnék az egész 1,050 kilométer hossza 100 kilogrammonként 13 frank 12½ centime, vagyis 6 frank 30 centime-mal több, mint a magyar egységtétel szerint.

Egy kocsi rakomány (10 tonna) gabona szállításra kerülve ezek szerint Szalonikiból Budapestre vagy megfordítva

a) a magyar egységtétel alkalmazás mellett . . .	472 frankba,
b) a szerb egységtétel mellett	682 „
c) a török egységtétel mellett	1312 „

Ime ilyen majdnem 300%-ra rugó különbözet az, a melyet a XI. cikk olyan simán takar el a laikusok előtt, és a melyek magyarázata és megoldása vár reánk.

Nézzük a többi cikkeket.

A só egységtétele ugyanezen alapokon számítva 100 kilogramm- és kilométerenként :

a magyar államvasutaknál	0·59 centime
a szerb vasutaknál	0·08 „
a török vasutaknál	1·25 „

fizetne az egész távolságra a magyar államvasutak egységtétele alapján egy egész kocsi = 10 tonna : 619 frankot, a szerb vasutak szerint 840, a török vasutak szerint 1312 frankot.

A fa szállításánál az egységtétel (az építési fát értve) 0·28 centime lévén, a magyar államvasut szerint egy kocsi fizetne az egész hossza 294 frankot, a szerb vasutakon 0·6 para egységtétellel 630 frankot, a török vasutakon pedig 27 para = 1·552 centime egységtétellel 1629 frankot.

A vas szállítását (a nyersvasat értve) az egységtétel 0·33 centime lévén a magyar államvasuton, fizetne egy kocsi = 10 tonna, az egész hossza 346½ frankot, a szerint 1 para egységtétel mellett 1050 frankot, a török vasuton 27 para = 1·552 ct. egységtétellel 1629 frankot.

Végül a czukrot illetőleg így áll a számítás : a magyar államvasutaknál 0·4 ct. egységtétel mellett 420 frank, a szerb vasutnál 1·5 para egységtétel mellett 1575 frank, a török vasutnál 35

para = 1'81 ct. egységtétellel 1900 frank volna egy kocsi szállítási díja Budapesttől Szalonikiba vagy pedig megfordítva.

Csak a főbb czikkeket soroltuk fel, a melyekre Mr. Blunt is helyesen utal, — természetesen mindenütt figyelmen kívül hagyva a mellékilletékeket, — s mégis mily nagymérvű eltérésekre akadunk; mily módon fogja alterálni összes forgalmunkat, ha egyik vagy másik vasut egységtételei fognak alkalmaztatni. Ime a táblázat ez, a szerint, a mint alapul vétetnek a magyar, szerb vagy török egységtételek, kerülni fog 10 tonna szállítása Budapest és Szaloniki közt, 1050 kilométert véve fel, frankokban :

	A magyar	a szerb	a török
	egységtételek szerint		
Gabona	472	682	1,312 frankba.
Só	619	840	1,312 „
Épületfa	294	630	1,629 „
Vas	346 ¹ / ₂	1,050	1,629 „
Czukor	420	1,575	1,900 „

Hogy ily körülmények közt az egységáraknak a szerződésben előre látott megállapítása döntő befolyással lesz a szalonikii szárazföldi kereskedés összes konjunkturáira: könnyű belátni. *)

GYÖRGY ENDRE.

---

*) E czikkek egyidejűleg a „Revue de l'Orient“ folyóiratban is közöltettek. Szerk.

A MECHANIKA FEJLŐDÉSE KÜLFÖLDÖN ÉS HAZÁNKBAN.

Soraim czélja mindazokat, kik a műipar fejlődése iránt érdeklődéssel viseltetnek, ennek egyik ága, a mechanika keletkezésével és fejlődésével s a magas kormánynak hazánkban ez irányban tett intézkedéseivel megismertetni.

Nem akarom tisztelt olvasóim türelmét nagyon igénybe venni, röviden szólok a tárgyhöz s úgy hiszem legegyszerűbb leend, ha a mechanikának külföldön való keletkezése s mai napig való fejlődésének tárgyalása után térek ennek alapítására hazánkban.

A mechanika bölcsőjét azon intézetek képezik, melyeknek feladata a természettudományokat fejleszteni. Az e téren működők nem elégedtek meg tisztán az elmélettel, hanem annak igazságát kísérletileg is igazolni akarták. E törekvés folytán számos készülék látott napvilágot.

Kezdetben mechanikusok hiányában a tanárok maguk voltak kénytelenek készülékeikről gondoskodni; ők sajátkezüleg készítették kísérleti eszközeiket s ezzel letevék alapkövét a ma már nagyfontosságú, nélkülözhetlen iparnak.

Ezelőtt 100—200 évvel léteztek már mechanikai műhelyek Párisban, Londonban, Prágában, Bécsben, Berlinben, Lipszéban, Heidelbergben, Jenában, Königsbergben, Münchenben, Baselben, Gráciban, Insbruckban, Marburgban stb.

Hosszas volnék, ha egyenkint e műhelyek keletkezéséről akarnék szólni s azért egyedül a marburgira szorítkozom, mert ezen egyetemnél voltak alkalmazva szépatyám, nagyatyám, atyám, nagybátyám, öcsém s magam is 8 éven által, s így ezen egyetem mechanikai műhelye keletkezési viszonyairól kellően vagyok informálva.

Marburg már 1527 óta bir tudományos egyetemmel; azon időben a tanárok száma nem volt oly nagy, mint jelenben. Egy tanár több tárgy tanításával volt megbizva, egy tanította a belgyő-

gyászatot, physikát, vegytant, csillagászatot s több rokonfajú tárgyat. A tudomány rohamos haladása következtében az egyes tárgyak kerete oly nagygyá lőn, hogy külön erőt kellett számukra igénybe venni. Körülbelül 1750-ben a gyógytant elválasztották a természet-tan tantárgyaktól s a physika, vegytan, csillagászat és mechanika tanításával Stegmann tanár bizatott meg.

Stegmann az előadásainál használt eszközöket maga készíté, sőt más egyetemeket is ellátott ilyenekkel. Öregségében egy segédet kért, s a kormány belátva annak szükségességét, készséggel teljesíté kérelmét s Johann David Schubartot mint tanársegédet hívta meg Marburgba a lipcei egyetemtől.

Stegmann és Schubart több éven keresztül fejlesztették a mechanikát, míg Stegmannak 1770 körül történt elhalálozása után Schubart lőn egyetemi mechanikus. Feladata volt az egyetemi hallgatóságot a mechanika egyes ágaival, u. m. a fémek feldolgozásával, üvegfuvás- és csiszolással, a szerkezet- és anyagtannal megismertetni. A kormány ezen intézkedése által 1777-ben Marburgban az első önálló méchanikai műhely lett életbe léptetve.

E műhely, melynek tanulói egyetemi hallgatók voltak, ugy a maguk, mint más egyetemek számára készítették a szükséges műszereket. E műhelyben készültek a munkához szükséges szerszámok s daczára annak, hogy e szerszámok rendkívül primitívek voltak, a készített műszerek és készülékek rendkívüli pontossággal készültek s tartósságuk bámulatos.

Magam is dolgoztam az egyetemen több 100 éves szerszámmal; a Stegmann által készített körosztógép oly pontos és tartós, hogy azt még ma öcsém használja a nélkül, hogy oka volna a gépet ujjal helyettesíteni.

A mechanikus ezen időben ezermester volt. Ha valamely városnak tüzi fecskendőre volt szüksége, belső szerkezete végett a mechanikushoz fordult; mesterséges záruk, kutak, hydraulikus sajtok, a különféle rendszerű gyújtógépek mind a mechanikusnál készültek. A mechanikus hatáskörébe tartozott ezen időben a szemüveggyártás is, ha valakinek szemüvegre volt szüksége a mechanikushoz fordult, az a próbarendszerrel meghatározta neki a szükséges számot s tükörüvegből törve néhány darabot, abból a lencséket csiszolta s a szükséges foglalattal ellátta. A távcsőkészítés szintén

ily módon történt. Rajzeszköz s kezdetben még az aczéltoll is mechanikusnál készült.

Mint Marburgban, máshol is létesültek mechanikai műhelyek; ez iparág gyors fejlődésnek indult s egyes műhelyek specialis dolgokkal kezdtek foglalkozni; Münchenben kizárólag nagyobb optikai műszerek készültek, más műhely physikai, mértani műszerek gyártását tűzte ki céljául.

A 40-es években a számos vasutépítés, távirdai állomás létesítése, varrógépek, telephonok, villanyos világítás keletkezése által a mechanikai ipar oly lendületet nyert, hogy mechanikusokban hiány állott be s a műhelyek alig voltak képesek a szükségleteket kielégíteni.

A mechanikai ipar e rohamos fejlődése következtében akadtak vállalkozók, kik közhasznú cikkek előállítására céljából gyárakat emeltek. Aczéltoll, gőzgép, gázmotor, varrógép, kötőgép, fonógép, rajzeszköz, szemüveg, vasutaknál, távirdáknál használt számos műszer stb. mindmegannyi példa a fentiek igazolására.

Különösen Franciaországban, hol a vállalkozó szellem nagy, a kormány pedig készséggel támogatja az ipart, keletkezett számos gyár. Egyes iparágak egészen a francziák kezébe kerültek, ők domináltak cikkeikkel a világ összes piaczaiban.

Ez évszázad elején pl. nem talált az ember más, mint francia gyártmányú szemüvegeket. Franciaország az ipar terén mérvadó szerepet kezdett vinni, ipara nagygyá lőn, az ma és mintaképeül szolgál a világ összes civilizált nemzeteinek.

A francziák példájára más államok is támogatni kezdék az ipart. A porosz kormány látva, mily tetemes összegek vándorolnak ki Franciaországba egyes cikkekért, alkalmas egyéneket küldött oda e cikkek gyártását tanulmányozni, hogy aztán szerzett tapasztalataikat otthon értékesíthessék.

Rathenowban gyártelepet létesített, mely szemüveg, látcsövek, egyszerűbb göröcsövek, panoráma lencsék, skioptikon stb. gyártással foglalkozott. E gyár kezdetben állami tulajdon volt, rohamosan fejlődött s ma e tekintetben elsőrangú gyár cikkei világszerte kaphatók. Hiszem, hogy nem csalatkozom, ha a budapesti cégek által évenként Rathenowba küldött összeget 20,000 frtra becsülöm.

A porosz kormánynak ezen intézkedése az ország jólétét nagyban mozdítá elő. Az egykori gyártelep maig 12,000 lelket szám-

láló várossá nőtte ki magát; számos ott alkalmazott letelepedve az ország különböző vidékein ott fejlesztí a műipar ezen ágát, adva számos munkásnak foglalkozást.

Az utóbbi években Németország az optikai üveget külföldről volt kénytelen beszerezni; a kormány e bajon segitendő, Abé egyetemi tanárt és Zeiss egyet. mechanikust Jénában, kik ezen üveg előállításával foglalkoztak, nagyobb összeggel segitette, minek következtében e nagyfontosságú anyag ma általuk gyárilag állittatik elő.

A Hartnak-féle górcső (ezelőtt 50 évvel primitív eszköz) ma a tudományoknak nélkülözhetlen műszere, a König-féle hangtani készülékek, Rumkorff-féle villamos inductor s számos villanyos készülék ma nem hiányzanak physikai szertárban, létezésüket pedig egyedül a francia kormánynak köszönik.

A találmányok gyors szaporodása következtében a mechanikai műhelyek is szaporodtak s miután kész mechanikus kevés volt, a szükség kényszeríté az embereket oly eszközök kitalálására, melyek ha nem is teljesen, részben helyettesítsék az emberi erőt. E segédgépek feltalálásával lépett életbe a tulajdonképeni gyártás. Nemcsak egyes készülékek, de ezekhez tartozó alkatrészek számára is állittattak gyáarak.

A mily öröndetes volt e gyors fejlődés, mégis volt egy nagy hátránya, melyet a mechanikusok már régen éreztek és melynek orvoslásáért a kormányhoz fordultak.

Hibája pedig az, hogy a gyárttulajdonosok a nagyszámu megrendelésnek eleget akarván tenni, a verseny nyomasztó hatása alatt munkások felvételénél egyedül az egészséges testalkatot vevék mértékül, nem törődve az illetők előképzettségével. Ezek rendesen valamely segédgéphez állittattak s így, bár mechanikus nevet viseltek, nem voltak egyebek, mint egyszerű munkások, gép szolgálai, kik a műhelyben készült készülékek lényegét nem is ismerték s később, midőn maguk is üzlettulajdonosok lesznek, csak tökéletlen, ugyszólván hasznavehetlen cikkekét állitanak elő.

Ennek megszüntetése céljából állittattak szakiskolák, melyekben a mechanikus tanulók, valamint segédek a szükséges tárgyakban kiképeztetést nyerhetnek.

Ezen intézmény a mechanika fejlődésére nagy befolyással volt s ez volt az egyedüli mód, mely által képzett mechanikusokat teremteni lehet s mely garanciát szolgáltat arra nézve, hogy az

általuk készített cikkek céljaiknak megfelelnek, az intézetek pedig lelkifurdalás nélkül tehessék megrendeléseiket.

Miután minden állam iparállam akar lenni, mindegyik részéről tétettek ez irányban intézkedések; keletkeztek egyes államokban az ugynevezett kísérleti állomások, melyeknek célja feltalálókát a feltalált eszköz kivitelében segíyezni, illetve azt előállítani, avagy egyik vagy másik tudóstól felállított elvet kísérletileg igazolni.

Ez intézmény az összes intézkedések között talán a legszerencsésebb; alkalmat nyújt mindenkinek életrevaló eszméit valósítani s tény, hogy azon országokban, hol ily állomások léteznek, számos új találmány lát napvilágot (az amerikai Egyesült-Államok évenként kiadott szabadalmainak száma 20,000-re rug), általa akárhány szegény, de gondolkozó egyén tőkepénzes, világhírű emberre lesz, holott ezek hiányában talán feledésben maradt volna.

Miután a mechanikának külföldön való fejlődését, a mennyire e néhány sorban lehetett, ecseteltem, áttérek a mechanika viszonyaira hazánkban.

Eltekintve egynéhány, a mechanika körébe vágó cikktől, u. m. távirók, dynamogépek stb., mondhatni, hogy eddig a mechanikai ipar Magyarországon nem is létezett. Ezelőtt 20—30 évvel bevándorolt ugyan Ausztriából, majd Németországból egy-egy mechanikus s a fővárosban letelepedve műhelyt nyitott, de mindezek vajmi keveset lendítettek a mechanika ügyén, hamar feledésbe mentek.

A fővárosban jelen időben kereskedők után beszerezhető ugyan bármiféle műszer s léteznek is egyes kisebb mechanikai üzletek. A kereskedőknél kapható műszerek legnagyobb része külföldi gyártmány s rendkívül drága; a mechanikusok pedig rendszeren csak javításokkal foglalkoznak.

A legközelebb lefolyt országos kiállításon az éber szem észre vehette, hogy a tudományos műszereket tartalmazó csoport ugyszólván üresen maradt. Ez volt indító ok arra nézve, hogy a mérvadó körök e bajon mielőbb segíteni határoztak s hogy ez ügyben a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriummal a tanácskozásokat azonnal megkezdette.

Ez időtájban történt, hogy a kolozsvári iparkamara titkára, Gaman Zsigmond, hozzám, ki a kolozsvári egyetemnél már 1876

óta voltam mint mechanikus alkalmazva, azon kérelemmel fordult, nem volnék-e hajlandó tanulókat a mechanikában kiképezni és ez által ezen iparágat Magyarországon meghonosítani?

Mint honpolgár örömmel ígértem kérését teljesíteni, ha erre a kormány az engedélyt megadja s az ügyet segélyezi. Miután egyetemi mechanikus voltam, legczélszerűbbnek véltem a tanműhelyt az egyetemi műhelylyel egybekötni. Kisterjedelmű lévén az egyetemi műhely, kibővítéséről kellett első sorban gondoskodni; ez ügyet kapcsolatba hozva az iparkamara szándékával, az egyetem tanári karához terjesztém be. Az egyetem akkori rektora Dr. Abt Antal s a tanári kar látva az ügy szükségességét és életrevalóságát, valósitásáért a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz fordult.

Gaman Zsigmond e közben a tanműhely berendezésére és a tanulók elméleti, valamint gyakorlati kiképeztetésére vonatkozó részletes tervemet a földművelési-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumhoz küldé, kérve pártfogását és engedélyezését.

Ez a fent említett miniszteriumok tanácskozásával egyidőben történt s Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter ur ö excellentiája az ügy megbeszélése miatt felrendelt Budapestre.

A miniszterium az ügy tanulmányozásával Mayer Miksa miniszteri titkárt bizta meg, kinek többszöri és hosszas értekezleteken előadván, hogy a mechanika ma 3 főcsoportba osztható, ugymint :

I. Tudományos műszerek és taneszközök csoportja.

II. Mértani (mathematikai) és csillagászati műszerek csoportja :

III. Electrotechnikai csoport.

Az egyes csoportok ismét több alosztályra oszthatók így :

I. Csoport :

A) természettani, vegytani és élettani készülékek ;

B) vegytani mérlegek ;

C) görcsövek ;

D) szinképelemző és hasonló készülékek ;

E) hangtani készülékek ;

F) dörzsvillamossághoz tartozó eszközök ;

G) érintkezési villamossághoz tartozó eszközök.

II. Csoport :

- A) földmérési, bányászati és erdészeti műszerek ;
- B) tengerészeti műszerek.

III. Csoport :

- A) távirók és azokhoz szükséges mellékkészülékek ;
- B) vezető sodronyok és kabelek ;
- C) telephonok mellékkészülékeikkel ;
- D) dynamogépek ;
- E) villanyos világításhoz tartozó készülékek ;
- F) vasuti jelzők és hasonló berendezések ;
- G) házi sürgönyök és villámhárítók ;
- H) mérőeszközök villanyosság számára ;
- I) villamos órák.

Végre vannak cikkek, melyek szintén a mechanika körébe tartoznak, de most már külön gyárakban állittatnak elő. Ilyenek a rajzeszköz (mérnöki és iskolai), fémlégsulymérő, közönséges és csiszolt vízszinmérő, különféle mértékek, gyógyszerészek és egyéb célokra szolgáló mérlegek, fémbe való csavarok, hőmérők, barometerek, bor-, szesz-, eczet-, tejmérők stb., vegytani és physikai készülékek üvegből stb.

Mindezeket hazánk mechanikai viszonyaival összehasonlítottuk s közülök ugyszólván egyet sem találhattunk hazánkban képviselve. Mayer Miksa miniszteri titkár ur azon kérdést intézte hozzám, mily módon volna lehetséges a célzott mihamarább elérni ?

Erre vonatkozólag nézeteimet a következőkbe foglaltam : Első sorban szükséges, hogy a kormány egy mechanikai tanműhelyt léptessen életbe, melynek célja hazánk fiatal erőit a mechanika terén úgy gyakorlatilag, mint elméletileg kiképezni. Nem elegendő azonban, hogy az állam a műhelyt csak addig tartsa fenn, míg kellő számu erő kiképeztetett, hanem szükséges, hogy az a keletkezendő műhelyek, illetve mechanikai üzletek középpontjává legyen, oly módon, hogy az oly gépek és szerszámokkal láttassék el, melyek kisebb mechanikusok által be nem szerezhetők, hogy ezek az e gépeken előállitható megrendeléseiket e műhelyben tehessék és ne legyenek a külföldre utalva.

Az intézet fektessen főszulyt a tanulók elméleti kiképeztetésére, hogy azon bajba ne essünk, mely az utolsó 20 éven keresztül észrevehető volt ; csak ez biztosít arról, hogy kikerült segédeink

önállóan fognak tudni működni s csak így remélhető, hogy a tantézetek, távirdák, vasutak stb. alkalmas egyénekkal fognak rendelkezhetni.

Miután főkép az első időben, midőn a tanuló, a hol csak lehet, kevés szerszámmal dolgozik, annak minden kézmozdulatát figyelemmel kell kísérni (csak így szerezhethet magának kellő készséget) évenként legfeljebb 6—10 tanuló volna felveendő. A tanműhely legyen egyuttal üzlet is.

A műhely birjon 3 főosztálylyal, u. m.:

I. Általános műhely, melyben tudományos műszerek, tanszerek és egyszerűbb mechanikai eszközök készülnek.

II. Mértani (mathematikai) műszerek műhelye.

III. Electrotechnikai műhely.

Az egyes műhelyek a következő alosztályokkal birjanak:

I. Általános műhely:

A) osztály, melyben a tanulók a mechanika alapmunkálataival megismerkednek s egyszerűbb munkákat végeznek.

B) Præcisio műhely, melyben physikába és élettanba vágó készülékek készülnek.

C) Járóművek osztálya.

II. Mértani (mathematikai) műhely:

A) Általános osztály.

B) Mérőeszközök osztálya (vonalzók, mértékek stb.)

C) Optikai osztály.

III. Electrotechnikai műhely:

A) Általános osztály.

B) Távirdai készülékek és Telephon.

C) Mérőeszközök osztálya:

D) Dynamogépek és hasonló dolgok;

E) osztály, mely elszigetelt huzalokkal látja el a műszerek egyes alkatrészeit.

A felveendő tanulók csak 14 és 17 év között s csak az esetben vétessenek fel, ha a reál, polgári vagy gymnasium alsó 4 osztályát elvégezték.

A tantárgyak legyenek következők:

1. Készüléktan.

2. Anyagtan,

3. Készülékek rajzolása,

4. Természettan,
5. Vegytan,
6. Mértani rajz,
7. Könyvvitel,
8. Gyakorlatok polgári ügyiratokban,
9. Műszerszabályozás és használás,
10. Távirászat ugy elméletileg, mint gyakorlatilag.

A műhely kísérje figyelemmel az új találmányokat, s legyen hivatása azoknak hazánkban való előállítását előmozdítani s legyen azon hely, hová tanácsadásért fordulhat bárki s hol a gondolkozó egyének új és életre való találmányaik kivitelét eszközölhessék.

Mayer Miksa miniszteri titkár ur magáévá tévé indítványom, s miután egy ily intézmény tetemes összegbe kerül, annak kis kerethen való megkezdését ajánlá.

A már említett miniszteriumok ezek után ismét felvevék a tanácskozás fonalát s eredménye lőn, hogy engem a mechanikai műhely létesítésével és vezetésével megbíztak s a kolozsvári egyetemről bizonytalan időre Budapestre helyeztek, azon kötelezettséggel, hogy a kolozsvári műhely berendezését, mely sajátomat képezi, magammal hozzam, engedélyezvén egyuttal 2000 frtot a műhely további kibővítésére s évi 2000 frtnyi államsegélyt. Az intézet helyiségéül a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium a VI. ker. mozsár-uteza 8. sz. alatt fekvő házat évi 3200 frtnyi bérösszeg mellett 1884. évi augusztus hó 1-től bérelte ki.

Ezzel az iparnak egy közhasznú s nagyfontosságú ága honosított, hazánkban pedig az első mechanikai tanműhely lett életbe léptetve. Az intézetre nagy feladat vár, nagy pedig azért, mert nem egyedüli célja hazánk fiait e téren kiképezni, hanem mechanikai viszonyainkat a külföldével párhuzamba hozni azzal egyenrangúvá tenni.

Tekintve azon körülményt, hogy a külföld e téren már nagyon előre haladt, ott ezen iparág virágzó, az eredmény elérhetése csak úgy valósulhat, ha az intézet feladatát és célját országszerte ismertetjük s ez által az ezen pályára vágyókat az intézet számára megnyerjük. Tudva azt, hogy hazánk egyes vidékein az intézetet, vagy ha azt igen, annak szervezetét nem ismerik, célszerűnek tartom, remélve, hogy általa az intézetnek hasznára

leszek, következőkben a miniszterium által jóváhagyott szervezetet közölni.

Az állami mechanikai tanműhely szervezete.

I. A tanműhely céljai.

A budapesti mechanikai műhely, mint tanműhely, arra van hivatva, hogy:

a) arra való fiatal hazai erőket a mechanikai iparágak gyakorlásában, az általános és az egyes külön ágaiban ingyen képezzen s ez által ezen erőket koncentrálja, hatályukat fokozza, hogy mint önálló mechanikusok működhessenek;

b) hogy oly hazai mechanikusoknak, kik valamely szakba vágó kérdéssel hozzáfordulnak, ingyen utbaigazítást adjon;

c) hogy hazai mechanikusoknak mérsékelt árak mellett pontos körbeosztásokat eszközöljön.

II. Tanterve és tananyaga.

A tanfolyam 4 évből áll és a mechanikai gyakorlat összes ágait foglalja magában; felosztatik:

1. gyakorlati működésbe, ez — vásár- és ünnepnapok kivételével — naponta 10 órai, mely időben főképen a mechanikai kézügyességben, valamint fokozólag a mechanikai készülékek, alkatrészek készítése és összeállításában, valamint műszerek önálló elkészítésében gyakoroltatnak;

2. rajzoktatásba, mely vasárnap 2 órán át taníttatik és kizárólag csak szakmába vágó rajzból áll;

3. anyagtanból, minden a mechanikai szakban használt anyag, szakszerű megismertetése és felhasználása adatik. Ezen előadások rendkívüliek és csak az esti órákban tartatnak meg;

4. készülék-tanból, minden e tanműhelyben készült műszer és eszköz a tanítványoknak megmagyaráztatik, ugyszintén célja, és szerkezete, előnye és hátránya.

Ezen órák nincsenek rendes időhöz kötve, hanem, ha az alkalom magával hozza, a műszerek az esti órákban bemutattnak;

5. gyakorlatokba, ez a műszerek összeállításából, valamint új és régi eszközöknél való hibák fölkereséséből áll.

Ez utóbbira vonatkozó előadások csak a már előhaladottaknak tartatnak.

III. A tanműhely beosztása.

A tanműhely akkép van berendezve, hogy a tanítványok a mechanika minden szakmájában kiképezthetnek és elágazik :

1. az első (általános) műhelybe, melyben tan- és tudományos műszerek készíttetnek ;

2. a második (mértani) műhelybe, hol kizárólag mértani (mathematikai) műszerek készíttetnek ;

3. a harmadik (electro-technikai) műhelybe, hol az electro-technikába vágó műszerek készíttetnek.

A tanítványok beléptükkor az első műhelybe vétetnek föl, hol minden irányban szakképességet és kezűgyességet kell szerezniök, mielőtt egy külön szakba való kiképzés végett, kívánatukra, hajlamuknak megfelelő szakműhelybe vétetnek fel.

A tanítványok a 4-ik tanévben havonként 15, egész 25 frtig jutalomdíjat kapnak.

IV. A tanműhely vezetése.

A tanműhely vezetése annak igazgatójára (tulajdonosára) bízatik s ugyanő köteleztetik a tanulók gyakorlati és a fent jelzett mértékben elméleti kiképzéséről gondoskodni.

Mindkét irányban az adott viszonyokhoz képest szakavatott munkások segítségét veheti igénybe. Az esetben azonban, ha ezek a ténykedésükért díjazandók lennének, e díjat az igazgató sajátjából fedezendi.

Ha idővel szükség mutatkoznék rá, a tanulók egyes tantárgyakból (általános és geometriai rajz, fizika, géptan, vegytan stb.) leendő alaposabb kiképeztetésök céljából esetről-esetre (az illetéke hatóságok előleges beleegyezése mellett) bizonyos, arra kiszemelt tanodákba utasíthatók.

A tanítás magyar nyelven folyik ; más nyelvek használata csak kisegítésképen engedtetik meg.

V. A tanműhely tanulói.

Tanulók csak korlátolt számban vétetnek föl. E számot az igazgató javaslatához képest évről-évre (és pedig mindig június

utolsó napjáig) a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi és a közoktatásügyi miniszter állapítja meg. E megállapítás azonnal hirdetések útján s más megfelelő módon közzhírré hozandó.

A tanulók csak úgy vétetnek fel, ha legalább 4 reált vagy a vele párhuzamban levő polgári iskolát végeztek, legalább 14 és legfőlebb 17 éves kort elérték, ép, egészséges testalkatúak.

A felvételi folyamodvány, melyhez

- a) a keresztlevelet;
- b) az utolsó iskolai bizonyítvány;
- c) az orvosi bizonyítvány kell, hogy csatoltassék, legkésőbb június hó 15-éig az intézet igazgatóságához nyújtandók be.

Gymnasiumból csak úgy vétetnek fel tanítványok, ha azok szülői kötelezik magukat a tanítvány hiányos tanulmányait a physika és mértanból pótolni.

Ha az igazgató 3—6 hó leforgása alatt arról győződött meg, hogy egyik-másik tanuló nem alkalmas a mechanikai szakra, a miniszteriumoknál történt előleges bejelentés után az illetőt elbocsáthatja.

VI. Vizsgálati szabályzat.

A vizsgálatok minden évben egyszer, még pedig szeptember havában tartatnak.

A tanfolyam 4 évből állván, minden tanfolyam külön esik vizsgálat alá.

I. Az első éves tanulók vizsgálja következő részletekből áll:

- 1. Egy kész munka bemutatása.
- 2. Gyakorlat.
- 3. Anyagtan.
- 4. Rajzok bemutatása.

Az 1. pont alatt értendő munkát az igazgató adja fel 1—2 hónappal a vizsga előtt.

A tanuló a munkához szükséges részletes és világos rajzokat maga tartozik elkészíteni és a munkálatot ennek alapján végezni.

Segédet vagy más tanulót segítségül hívni nem szabad.

A tanulók munkájuk közben csak az igazgató által kijelölt (csakis a kézi) szerszámokat használhatják.

A munkáról a tanuló egy részletes leírást tartozik készíteni, melyben kitüntetve legyen:

- a) a munka (készülék) neve és célja;

b) a készülék egyes részének (a szükséges rajzokkal kapcsolatos) értelmezése ;

c) a készülék anyaga, esetleg az anyag készítési módja ;

d) a készülék összeállítása és szabályozása ;

e) a munkára fordított idő tartama.

A 2. pont alatt értendő :

a) esztergályozás ; b) reszelés ; c) forrasztás ; d) fényezés és lakkirozás ;

A 3. pont szorítkozik az igazgató által feladott, az anyag és készülékek tanába vágó kérdésekre.

A 4. pont az intézetben az évfolyamon át készített rajzokból áll.

II. A másodéves tanulók vizsgájának részletei állanak :

1. Egy munkából, melyhez ugy, mint az első évben, részletes rajz és leírás készitendő.

2. Gyakorlatokból, melyeknek tárgya a fényezés, lakkirozás, nikelezés, aranyozás, ezüstölés és az e szakba vágó munkálatok.

3. Rajzok bemutatása.

III. Miután a harmadéves tanulók már csoportokba osztvák, vizsgájuk is három részre esik, ugymint vizsgái azon tanulóknak, kik be vannak osztva :

A) A taneszköz és természettani készülékek csoportjába.

B) A matematikai csoportba.

C) Az electro-technikai csoportokba.

Az A), B), C) csoportokba beosztott tanulók egy, az igazgató által kijelölt szakmájukba vágó műszert tartoznak elkészíteni s ahhoz pontos, részletes rajzot és leírás csatolni.

A szóbeli vizsgálatok állanak :

Az A) csoportnál két természettani készülék ismertetéséből.

A B) csoportnál egy matematikai műszer ismertetéséből.

A C) csoportnál villanyos csengők-, telefon-, távirók-, villanyos órák-, villamvilágítás-, villámhárítókra vonatkozó kérdésekből és különféle tervek készítéséből.

IV. A negyedéves tanulók vizsgája, vagyis a végleges vizsga, szintén egy, a csoportba vágó műszer készítéséből áll, melyhez a szükséges rajzok és leírások csatolandók. Finomabb műszerekhez a beosztásokat nem tartozik a tanuló végezni.

A szóbeli vizsgálat pedig a csoportba vágó különféle kérdéseket tartalmazza.

V. A vizsgálatok a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi, valamint a vallás- és közoktatási kir. miniszterium által e célra kirendelt 1—1 biztos jelenlétében tartatnak meg.

VII. Általános határozatok.

1. A tanműhelybe való fölvétel minden évben egyszer és pedig szeptember 1—5-ig történik.

2. Tanév első idejében, ha van üres hely és az illető a fenti kellékeknek megfelel, csak oly tanuló vehető fel, kit a megnevezett miniszteriumok egyike-másika írásilag oda utasít, vagy kit az igazgató indokolt felterjesztésben felvétetni kér.

A budapesti mechanikai tanműhely tanulói a tanulási idő alatt az igazgató s illetőleg az általa arra a célra kirendelt helyettese felügyelése alatt állanak. Tisztelettel és engedelmességgel tartoznak tehát az igazgatónak, helyettesének és a segédeknek; a rájuk bízott munkát pontosan és lelkiismeretesen elvégezni kötelesek és azoknak engedélye nélkül nem változtathatják meg kapott munkájukat s nem nyulhatnak a tanműhelyben vagy a raktárban elhelyezett anyagokhoz, a tanműhely és tanuló társaik eszközeihez.

4. A tanulók felelősek mindazon károkért, melyeket gondatlanul és szándékosan okoznak.

5. Gondot fordítanak továbbá arra, hogy a mechanikai szakmához szükséges általános ismeretek és ügyességek elsajátítása mellett, az egyes növendékek kiváltképen azon ágazatban képeztesse ki, melyre individuális tehetségüknél és hajlamuknál fogva leginkább képesítvők és hogy a tanulók munkája, munkaképességüknek megfelelően váltakozzék, szem előtt tartván azt, hogy a növendékek testi erejüket meghaladó munkával ne terheltesse.

6. A tanulók szülői köteleztetnek a tanítványokkal a 4 éves tanfolyamot elvégeztetni; ha azonban a tanítvány bármely okból — kivéve betegségi esetet — a tanulást abba hagyja, kötelesek, minden az intézetben töltött hónapért 5—5 frtnyi kártérítést a segélyező-alap részére befizetni.

7. Az intézet helyiségeiben tilos a dohányzás.

8. Az igazgató köteles szakkérdésekben hozzá forduló hazai mechanikusoknak szóbeli felvilágosítással és tanácsokkal ingyen szolgálni. E célra az igazgató határozza meg az időt.

9. Idegen látogatók csak az igazgató vagy helyettesének engedélye mellett és felügyelete alatt tekinthetik meg az intézet helyiségeit.

10. A mechanikai tanműhely a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi, valamint a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministeriumok főfelügyelete alatt áll.

E felügyelet azonban csak a tanításra szorítkozik.

A bejelentési ivnek és nyilatkozatnak, a felvételi ivnek és a kiállítandó bizonyítványnak mintái A), B) és C) alatt ezen szervezethez vannak mellékelve.

A tanműhely helye: Budapest, VI. ker., mozsár-utca 8. sz.
Budapesten, 1885. június 15-én.

Süss Nándor s. k.,
mechanikus,
az állami mechanikai tanműhely igazgatója.

63,206

Ezen szervezetet jóváhagyom.

Budapesten, 1885. évi december hó 28-án.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi
miniszter helyett:
Matlekovits.

A. minta.

Bejelentési iv és nyilatkozat.

Alulírt ismerem a budapesti mechanikai tanműhely czélját és szabályzatát s kérem az . . . . . évi . . . . . hó . . . . . született . . . . . nevü . . . . . illetőségü . . . . . a budapesti mechanikai tanműhelybe rendes négy évi tanfolyamra felvenni és kötelezem magam öt négy éven keresztül az intézetben hagyni és róla gondoskodni. Ha azonban ezen idő kitöltése előtt venném ki, minden az intézetben eltöltött hónapért 5, azaz öt forintot kötelezem magamat az intézetben létesítendő segély-alap javára lefizetni. Csak az illető növendék súlyosabb megbetegedése képez kivételt.

Kelt . . . . .

N. N.

B. minta.**Felvételi iv.**

Alulírt igazolom, hogy az . . . . . évi . . . . .
 hó . . . -én született . . . . . illetőségű
 . . . . . az . . . . . évi . . . . . hó . . . benyújtott
 bejelentési iv alapján a nagyméltóságu földmivelés-, ipar- és kereske-
 delemügyi miniszterium engedélye folytán felvétetett.

Kelt Budapesten, 188 . . .

*A budapesti mechanikai tanműhely
 igazgatósága.*

C. minta.**Budapesti mechanikai tanműhelyi bizonyítvány.**

N. N., született . . . . . 188 . . . . .
 hó . . . n . . . . . vallásu, 1884--5. tanévben mint
 . . . . . éves tanuló következő bizonyítványt érdemelt:

Magaviselete:

Szorgalma:

Képessége (korához képest):

Gyakorlatok:

Készüléktan:

Anyagtan:

Rajz:

Írásbeli dolgozatok külalakja:

Jegyzet:

Kelt Budapesten, 188 . . .

A felügyelőség:

Az igazgatóság:

Osztályozati fokok:

1	2	3	4	5
kitűnő	jeles	jó	elégéses	elégtelen

Néhány sorban még a tanműhelynek 1884. szeptember hó utolsó napjaiban történt megnyitása óta való működéséről szándékom szólni.

Kezdetben a megfelelő munkások megszerzése nagy nehézségekbe ütközött; az intézet személyzete 3 segédből, 1 másodéves tanulóból, egy asztalosból s egy szolgából állott.

November 1-én két, december 1-én egy, 1885 február 1-én két és február 8-án ismét egy tanuló vétetett fel az intézetbe, úgy, hogy ezen időponttól számítva a műhelyben hat tanuló volt kiképeztetés céljából, e számmal az első évre a tanulók felvétele be lett szüntetve. A segédek felvételénél minden törekvésem oda irányult, ha anyagi áldozattal is járt, hogy olyanokat nyerjenek, kik a külföld jelesebb műhelyeiben nyertek kiképeztetést s kik munkában és magaviseletben a tanulóknak mintaképül szolgálhatnak.

Az intézetben az első évben egyedül az általános műhely lett életbeléptetve s miután a szakműhelyek közül a matematikai a legszükségesebb, legtöbb időt emésztő, ennek mielőbbi felállítását tűztem ki célul.

E szakműhely felállításával kapcsolatos átalakításokra vonatkozólag kérvényt terjesztettem be a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumnál, kérve azt a költségek fedezésére, mit az engedélyezett.

E két műhely felállítása által az intézet rövid időn át kielégithette a követelményeket s már az első időkben is szép haladást mutatott fel. Részt vett az országos kiállításon s azon 13 db műszert állított ki; az intézet igazgatója jury-tag lévén, a tanműhely kitüntetésben nem részesülhetett, az alkalmazásban levő személyzet közül azonban többen nyertek közreműködő érmet. Daczára annak, hogy az országos kiállítás tanonczmunka-kiállításáig a tanulók alig néhány hónapot töltöttek még a műhelyben, azon mégis részt vettek s munkájuk általános tetszésben, valamint kitüntetésben részesült. A műhelyben számos taneszköz, tudományos- és mértani műszer készült.

Szüksége lévén a tanműhelynek egy finom körosztógépre és nagyobb munkák készítéséhez egy légszeszmotorra, ez ügyben kérvénynyel fordultam a ministeriumhoz, kérve azt a költségek fedezésére, minek folytán a földmivelés-, ipar- és kereskedelem-

ügyi miniszterium, a vallás- és közoktatásügyi miniszteriummal egyetemben, a körosztógép bevásárlására körülbelül 6,000 frtot, a légszeszgép beszerzésére pedig 3,200 frtot engedélyezett.

Ezeken kívül az első évben az állam még a következő költségeket fedezte:

A műhely felszerelése	2,000 frt — kr.
Állami segély	2,000 „ — „
Házbér	3,200 „ — „
Az épület átalakítása	273 „ 90 „
A légszeszvezeték	292 „ 12 „
A munkavezető szobája nagyobbitása	135 „ — „
Összesen	7,901 frt 02 kr.

Ebből viselt a vallás- és közoktatásügyi miniszterium a műhely felszerelése és az államsegélyből a felét, tehát 2,000 frtot, a többit pedig a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium.

Ugyhiszem, a műhely eddigi működése kielégítő eredménynek tekinthető, a tanulóknak pedig, az ügynök buzgó munkásait vélem felismerni, mert mindannyinál jó akarat és munkakedv vehető észre, egyesek a matematikai műhelyben már igen kényes munkák készítésével bízhatnak meg.

Mindezek s azon körülmény, hogy ma már 3-dik, t. i. elektrotechnikai tanműhely felállítása szükséges, az intézet életrevalóságának fényes bizonyítékai. A 3-ik műhelyre vonatkozólag kérvényt nyújtottam be a miniszteriumhoz s hiszem, hogy kérésem s így az intézet további felvirágoztatása a miniszterium támogatása folytán, beteljesülni fog. Maholnap tehát az intézet már a mechanika 3 főágát fogja képviselni s azután már nem marad egyéb hátra, mint ezeket saját keretökben tágítani s a tanműhelyt kísérleti állomással egybekötni, hogy így a feltalálóknak alkalom nyujtassék találmányaikat valósítani, hazánkban ezek száma valamint ezen irányban a munkakedv emeltessék.

Legyen úgy, hogy beteljesüljön az, mi az intézet céljául kitűzetett s hiszem hogy úgy lesz, ha a miniszteriumok eddigi áldozatkészségüket az intézettől meg nem vonják, hozva a hazának hasznót s idővel dicsőséget!

SÜSS NÁNDOR.

VEGYESEK.

A magyarországi bánya- és kohómunkások. Az országos statisztikai hivatal évkönyve szerint 1884-ben a magyar korona országaiban a bánya- és kohómunkások száma volt 45,138, kik közül férfi 28,124, nő 1,484 és gyermek 5,530. Az 1883. évhez képest csökkenés mutatkozik, a mennyiben a nők és gyermekek száma 1883-ban kevesebb volt ugyan, de a férfiaké annál több. Így volt 1883-ban összesen 46,489 munkás és pedig 39,686 férfi 1,297 nő és 5,506 gyermek. Az előző néhány év összes számai a következők: 1882-ben 45,684, 1881-ben 42,920, 1880-ban 41,799, 1879-ben 41,803, 1878-ban 39,307, 1877-ben 38,880, 1876-ban 41,845. — A bánya és kohómunkások napibére volt 1884-ben:

Bányakapitányság	Férfiak		Nők		Gyermekek	
	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb	legmagasabb	legalacsonyabb
Besztercebánya	1'69	34	60	26	50	16
Budapest	1'37	40	60	30	70	10
Nagybánya	1'—	30	48	20	40	17
Oravicza	1'32	80	55	35	50	30
Szepes-Igló	1'40	25	60	20	60	15
Zalatna	1'60	30	60	24	60	10
Zágráb	1'50	40	80	40	—	—
1883-ban	1'60	30	60	20	80	10
1882-ben	1'60	20	70	20	60	13

A munkások közt előfordult balesetek száma volt összesen:

Bányakapitányság	Könnyű	Súlyos	Halálos	kincs- tári	magán	az összes
	b a l e s e t e k s z á m a					
<i>Magyarország</i>						
Besztercebánya	253	66	21	84	256	340
Budapest	15	15	11	3	38	41
Nagybánya	10	6	5	14	7	21
Oravicza	369	83	59	—	511	511
Szepes-Igló	—	9	11	3	17	20
Zalatna	2	—	14	5	11	16
Összeg . . .	649	179	121	109	840	949
<i>Horvát-Szlavonország</i>						
Zágráb	—	—	1	—	1	1
Főösszeg . . .	649	179	122	109	841	950

A magyar államvasutak jellege. A nemzetgazdasági eszmékben változás állott be. Smithnek *non interference* elmélete maholnap lomtárba kerül s kezdenek az államnak az éji örködésen kívül (Lassalle) egyéb rendeltetést is tulajdonítani. Az újabb írók egész sorozatát hozhatnók fel Stuart Milltől a német kathedeiszocialistákig, a kik mindannyian hangos „Isten hozott“-al kiáltanak a gazdasági életbe avatkozó állam elé. Az egyéni szabadság országában, Angliában szakemberek, folyóiratok és testületek harcolnak évek óta a vasutak államosítása mellett. Északamerikában állami kamatbiztosítással épült néhány vasut s a yankee kegyeskedett a dollárokat elfogadni a nélkül, hogy a bálvány, az „I“ (én) megsértve lett volna.

E változás helyes vagy helytelen voltának fejtegetése általában vagy különösen a vasutakkal szemben, nem feladatunk. Ép oly kevésbé van szándékunkban a vasutak államosítása vagy az állami kamatbiztosítás mellett vagy ellen ezuttal sikra szállani. Nem vélünk azonban felesleges dolgot mivelti, ha nézetet kockáztatunk az állami vasutak jellege felől.

A közgazdaság, mely az utóbbi időkben csaknem mindenütt válságnak néz elébe, nemcsak nem tekintí az egyéni cselekvés megbénításának, a szabad verseny eddig egyedül üdvöztőnek hitt elve ellenségének az állami beavatkozást, hanem ezt egyenesen követeli is. A küszöbön álló válság tünetei pedig sehohsem mutatkoznak élesebben, mint épen hazánkban.

Nem lehet közönyös tehát reánk nézve azon eszmék tisztázása, a mik az államot iparvállalataiban vezetik, praeczisirozása a célnak, a melyeknek elérésére e vállalatok által törekszik.

A különböző szociologiai érdekek egymással mélyreható viszonyban és a legszerveesebb egymásrahatásban állanak. E paradoxnak látszó tételt kell felállítanunk, mielőtt fejtegetéseinkben tovább mennénk. Helytelenül gondolkozik az egyén, vagy ha úgy tetszik: a társadalom, ha az állami beavatkozástól minden téren *saját* jólétének előmozdítását várja vagy az előmozdításnak direkt célul való kitűzését követeli. Az államnak mindig meg vannak és meglesznek a maga speciális, az egyént csak távolról érintő rendeltetése és céljai, miknek elérésére az eszközöket viszont mindig az egyéntől fogja venni. Az igazságszolgáltatás, a közbiztonság, a politikai konjunkturák terheket rónak az állmra. Honnan fedezze e terheket? Adót vet az egyénre, adósságot csinál és ipart üz.

Minden államkormány ez okból iparkodik az egyéni jólétet fokozni, mert ezáltal csak saját feladatai betöltését teszi könnyebbé, de, gyakorlati oldalról s nem elvont elvek szerint tekintve a kérdést, ez nem végezel.

A helyzet hazánkban sem más. A fentebb említett államecélok, az államadósság kamatai évenként sok millióra menő összeget igényelnek. Adóink magasak, földadónk kulcsa a legmagasabb a continensen, államadósságunk már eddig is a leggavalérabb országok sorába emel.

Ezeknek előrebocsátása mellett könnyű szerrel bocsátkozhatunk a felvetett kérdés taglalásába: vajjon az állami vasutak köz-

intézmény avagy vállalat jellegével bírnak-e s kezelésök egyéni célok előmozdítása avagy jövedelemszerzés szempontjából eszközöltessék-e?

A „Budapesti Szemleben“ legközelebb hosszabb tanulmány jelent meg a magyar államvasutakról s itt foglaltatnak a díjszabás kérdésével kapcsolatosan érvek a mellett, hogy a vasut állami kezelésben közintézmény s hogy ennek rendeltetése az igazságosság és egyenlőség elveinek a vasuti forgalomban való érvényesítése. E valóban magasztos és lélekemelő rendeltetés mellett, melynek megközelítésére cikkíró számítása szerint 24 millió forintot áldoz évenként kamatbiztosíték és befektetési kamatkülönbözet czimén a magyar állam, más helyen a magyar államvasutak céljául a közgazdasági érdek kockáztatása nélkül a lehető legnagyobb jövedelem elérésére való törekvést tüzi ki. Azok után, miket cikkíró a közgazdasági tarifáról és más helyen a vasutüzlet természetéről mond: zavarba jön az olvasó, mit tartson hát az államvasutak rendeltetése felől s zavarba jönne a cikkíró is, ha „elveit“ gyakorlati alkalmazásba kellene vennie. Ha szerinte az állam semmiféle üzletet nem üz üzleti célból; ha ő azon kérdésre: feladata-e az állami vasutaknak az üzletbe fektetett tőkét minél jobban gyümölcsöztetni? „határozott nem“-mel felel: akkor mivégre kell az állami vasutaknak a „lehető legnagyobb jövedelem elérés“?

Azok után, a miket fentebb az állam pénzügyi helyzetéről felhoztunk: nyilvánvaló, hogy a cikkíró által feltett kérdésre az ő határozott nem-je ellenében még határozottabb *igennel* kell felelnünk. Az adók, a termelési viszonyok és az általános pénzügyi állapot mellett vétkeznék az állam, ha egy fillér jövedelmet eldobna magától, mennyiben módjában áll e fillért saját tevékenysége, saját üzlete által megszerezni. Ennélfogva a kormánynak, kellő tekintettel a közgazdaság viszonyaira, az állami vasutakban is jövedelmi forrást kell keresnie és találnia. Tarifapolitikával ugyan nem foglalkozunk, de nem vélünk valótlanyságot állítani, ha azt hisszük, hogy tarifáink a közgazdaság igazi sérelme nélkül emelhetők, mert e tarifák az alig lezajlott harc alatt még csak normalis magasságuk sem voltak.

Ha az említett cikkek írója konstatálja a tényt, hogy az állam az „ugynevezett *üzlet*“ érdekében milliókra menő áldozatot hoz: ez bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy a befektetett tőkék talán a

nem célirányos adminisztráció, talán a magán érdekek legyezgetése miatt a fenállott konstellatiók mellett nem hozta be a megfelelő járadékot: de nem zárja ki a feltevést, hogy a fennforgott hiányok és bajok orvoslása esetén e helyzet megváltozik.

Mert a gyakorlati életben máskép alakulnak a viszonyok, mint azt a theoretikus urak kombinálják. Ennek észlelése kezd Bacon állításának „the mind of man must work upon stuff“ a nemzetgazdaságban is érvényt szerezni az induktív rend alkalmazásában. Tévedés volna azt hinni, hogy az alacsony tarifákból, a nyújtott díjkedvezményekből és refakcziákból a legsúlyosabban terhelt, a küszöbön álló válság által legjobban fenyegetett s így az állami védelemre lebinkább reászorult földbirtokos osztályra háramlik az előny: a hasznot mindig az üzér teszi zsebre és szerencsésnek mondhatja magát a termelő, ha ennek morzsáihoz juthat. Adózási rendszerünk és az adótárgyak természete szerint az üzérkedés a legkevésbé vonható igazságos adózás alá s így, a tarifáknak kiegyenlítő hatását egészen más oldalról lehet és kell tekintetbe vennünk.

Másfelől azt mondják, sőt a folyó évi közlekedési póthitel tárgyalása alkalmával a képviselőházban is hangoztatva lett a nézet, hogy az állam üzleteket sikerrel nem is kezelhet s ezért az állami vasutakat privatizálni kell. Ez állítással szemben az a megjegyzésünk, hogy az állammal a vállalatok terén sikerrel egy magánfél sem versenyezhet, ha kiváltságos helyzetét, bár kellő kimélettel, igénybe veszi. A különbség az állam és magánvállalkozás közt az, hogy míg az utóbbi üzérkedik, azaz minden melléktekinetet nélkül a módokra és eszközökre, folytatja vállalatát: addig az államnak ez irányu tevékenysége közgazdasági tekintetek által korlátoztatik. Ha a verseny eddig nem mutatott eclatáns eredményeket, úgy az a fent jelzett okokon kívül abban keresendő, hogy az állam nem határozta el még az időtájt a vasutakban jövedelmi forrást keresni, hanem tetszelgett magának a közgazdasági érdekeket óvó szerepében.

Nem vélünk csalódní, ha a kormánynak az államvasutak legújabb szervezésénél nyilatkozó felfogásában új nézpontot látunk tulsulyra emelkedni. Nyugodtan nézhetünk a magyar államvasutak jövője elé, mert meg vagyunk győződve, hogy az állam pénzügyi érdekei kellően tekintetbe fognak vétetni; hogy époly kevés okuk van a *jól felfogott* „közgazdasági érdekek“ lelkes harczosainak az

aggodalomra, a mint az államháztartás sikerei iránt érdeklődők is megnyugodhatnak ez állami vállalatnak új alapokra fektetett szervezésében.

DR. KÉPESY ÁRPÁD.

Tenyészállatok törzskönyve. Az országos magyar gazdasági egyesület felhívást tett közzé az ország állattenyésztőihez, melyben felkéri azokat, a kik tiszta vérű tenyésztéseiket az országos törzskönyvbe bevezetni hajlandók, hogy bejelentéseiket szabályszerű bejelentési lapon, melyet kívánatra a bizottság megküld, a törzskönyvelő hivatal czime alatt a Köztelekre beküldjék.

Célja az országos törzskönyvelésnek, hogy a fáradság- és áldozatokkal fentartott tiszta vér, melyet, miután a gazdára nézve becses tulajdonokat hord magával s azokat átörökíteni is képes, nemzedékeken át változatlanul kell fentartani, alkalmas módon igazolva legyen, s e végből a tiszta tenyészetek az e nemben szokásos teljes rigorositással nyilvántartassanak. A bizottság által kidolgozott törzskönyvelési alapszabályokból közöljük a következőket:

A törzskönyvet az országos gazdasági egyesület nyitja, a földmívelési miniszteriummal együtt és az országos törzskönyvelő bizottság az egylet és a miniszterium küldötteiből áll. Az országos törzskönyvelés célja: a tenyésztés minden ágában a tisztavérű állatokat nyilvántartani, ekként tenyésztésüket biztosítani, s a tiszta fajtájú tenyésztési források ismertetése által az országos állattenyésztést fejleszteni. Az országos törzskönyvben, csak vérben jeles tulajdonok által kitűnő törzsállatok foglalhatnak helyet. A törzskönyvbe iktatandó állatnál megkivántatik, hogy a tenyésztési főcélzott képező fajta jelleget magánhordja és hogy közvetlenül oly szülőktől származzék, melyek mindegyike ugyanazon fajtához tartozik.

A főtörzskönyv 4 könyvre szakad: a lovak, a szarvasmarha, a juhok és a sertések törzskönyvére. A lovak könyve 5 főfejezetet nyer, ugymint; 1. ígás: a) nehéz, b) könnyebb; 2. hámos: a) hintós, b) kocsiló; 3. hátas: a) nagy, b) kis; 4. málhás; 5. ponny. A szarvasmarháké 7 fejezetet: 1. magyar, erdélyi és ennek rokonai; 2. borzderes; 3. pirostarka hegyi és ezzel rokonok: a) simenthali, b) berni,

c) messkircheni, d) pinzgau-i, e) kuhlandi, f) möllthali; 4. l pmarha; 5. k nnyenhiz k; 6. egyéb fajták; 7. bivalyok. A juhok  4 fejezetet: 1. merinos: a) elektor l negretti, b) sz vetgyapjas, c) f s sgyapjas, d) merinoshoz hasonló gyapj t termelő juhok (meztiz k); 2. angoljuhok: a) hosszugyapjasok, b) r vidgyapjasok; 3. raczk k: a) hosszú gyapjasok keveri, b) r vidgyapjasok; 4. egyéb fajták. A sertéseké 3 fejezetet nyer: 1. kondor; 2. nagyf l iek és azzal rokonok; 3. angolir nyu teny sz zetek.

Azon tulajdonos, ki teny sz llatait az országos t r zsk nyvbe felvétetni kívánja, becs letszava lekötése mellett kezeskedik, hogy teny sz ete tisztavérű, hogy a bejelentett állatokra vonatkozó s a t r zsk nyvel  bizottsággal az alább meghatározott módozatok szerint k zslend  adatai mindenkor h vek, azaz a val nak megfelelők lesznek. Ezen beküldött adatok alapján a t r zsk nyvel  bizottság határoz a teny sz et vagy egyes állat felvétele iránt. Visszautasítás esetén, ha annak felvételét a tulajdonos mégis kívánná, a tenyészítő költségére helyszíni szemle tartatik. A teny sz zetek időnkinti vizsgálata a teny sz llatv s rokon, vagy ha szükségesnek mutatkozik, helyszíni szemle utján történik. A t tleg megtörtént felvétel után az állat mindenkori tulajdonosa egyszersmind köteleztetik:  venk nt szaporulat és fogyatkozását érintő változásokról (bekövetkezett szaporodás vagy elvetélés idejéről); eladás esetén elszállítás ideje és helyéről; az állat elhullása esetén a betegségről, mely az elhul st okozó, a t r zsk nyvel  bizottságot értesíteni.

A l - és szarvasmarha-t r zsk nyvbe bejelentett minden tenyészállat-egyed után, egyszer és mindenkorra, a bejelentés alkalmával, a kezelési költségek fedezésére 50 kr. fizetendő. Ezen díjért az állatok nyilv ntartat nak, s a t r zsk nyvezett egyedről bélyegtelen t r zsk nyvi kivonat adatik ki (m sodlati példányokért, a nyomtatvány és  r sd j fejében 20 kr.  s a postaköltség fizetendő.

Nagyobb m enesek és guly kn l elegendő, ha legalább 20 egyedből álló pepineria vezet tetik csak be az országos t r zsk nyvbe, de ez esetben a többi létszám kor és nem szerint fels roland  és az abban előforduló változások évenként bejelentendők. Ily ny jak rt minden 50 darab után 5 frt fizetendő. Megk v ntat k azonban, hogy azokról a mag nt r zsk nyv szabályszerűen vezet tess k. Az 1000 darabon fel l levő létszám után díj nem szedetik.

A juh- és sertések-t r zsk nyv be rendszerint csak egész

nyájak vétetnek fel. Ily nyájak után a tenyészállatok számát tenyészállatok számát tekintve, 20 darabig 1 frt o. é., 30—50 darabig 2 frt o. é., 50—100 darabig 3 frt, azontul pedig minden 100 darab után további 1 frt o. é. díj fizetendő. Törzskönyvezett ily nyájaknál megkivántatik, hogy legalább a pepineria egyedeiről vezettessék a magántörzskönyv, valamint az is, hogy a létszám és változások évenként legalább egyszer bejelentessenek. Ha valamely tenyészetének egyes egyedeit is felkivánja vétetni az országos törzskönyvbe, a kkor minden tenyészállat után 5 kr. fizetendő.

A gazdasági hitelszövetkezetek ügyében gróf Károlyi Sándor a gazdasági egyesületnek május havában tartott nagy gyűlésén részletes tervezetet mutatott be, melynek főbb pontjai a következők:

A hitelszövetkezetek alakításában és ezeknek az ország minden megyéjében minél nagyobb mérvű elterjesztésében található fel egyike azon eszközöknek, melyekkel a depozitáló s a socializmust maga után vonó uzsorával szemben sikerrel lehetne megküzdeni. A midőn pedig ezekről szólnunk, mindenekelőtt tisztában kell lennünk, hogy ekkor csakis a kisbirtokosoknak, kisiparosoknak, zselléreknek és napszámosok hitelviszonyairól van szó.

Elismervén, hogy az országnak más egyéb irányban hitelkérdései körül lehetnek kiemelendő jó és megfordítva, rossz körülmények, de ezuttal mindazokat figyelmen kívül hagyva s merőben csakis a társadalom legalsóbb osztályainak hitelviszonyaira tekintve, konstatálnunk kell, hogy ez időszert ezen osztály csakis mostohán részesülnek hitelrendszerünk jótéteményeiben, a mennyiben ma csakis indirekt utakon szivároghat közéjük a hitelszükségletük fedezhetésére igényelt pénzösszeg, míg ellenben egy, ezen osztályokat érdeklő helyesebb hitelszervezet közvetítő kizárásával egyenes uton nyújthatná azt a hitelt, a mit ma az uzsorának legrombolóbb alakjában kell igénybe venniök.

A gazdakör, mely pár évvel ezelőtt e kérdést komolyabb tanulmányává tette volt, ezen szempontból indult ki s az említett osztályokra vonatkozó hitel szervezését a hitelszövetkezetek hálózatának oly létesítésében kereste, a mely abban találná ideáliszerű

megoldását, hogy az országnak minden falujában hitelszövetkezet, s minden nagyobb falu, vagy mezővárosban, mint vidéki központon, egy oly nagyobb hitelszövetkezet létesíttessék, mely a szomszédos helységekben fiókokkal birjon s ezen főbb szövetkezetek aztán más egyéb pénzüintézetekkel üzleti összeköttetésbe lépve, úgy a maguk, valamint fiókintézeteik számára aránylag olcsó áron pénzt szerezzenek.

Kimondatott a gazdakörben azon elv, hogy a tőkegyűjtés, tehát az önsegély főalapját képezze a pénzforrásnak, s a solidaritás, egy korlátozott nemére alapított hitel — főleg a szövetkezetek keletkezésekor, midőn a pénzügyűjtés még elégséges — a kölcsönvételnek is meg fogja adni lehetőségét.

A gazdaköri koncepczió nem támadja meg a jelenlegi hitelrendszert, az országban divó e részbeni szokásokat fentartja, és csak ott akar hitelszervezetet létesíteni, a hol ez egyáltalában még nincs — s a hol ez időszerint csak az uzsora létezik.

Ezen felfogással szemben a közgazdasági válság nyomasztó hatása által szorítva, minden oldalról mindinkább törekednek a kamatlábnak mérséklésére — s kiemelve az országban divó hitelrendszer hiányát, ugylátszik, mintegy konkurrencziát akarnak létesíteni a részvénytőkékkel alakult pénzüintézetek ellen.

Ezen áramlatnak kifejezését találhatjuk ez idő szerint a békésmegyei tervezetben a mely ugyanis egy oly megyei pénzüintézetet czéloz, a mely nem osztalékot kereső részvénytőkéből, hanem megyei pótdó kirovásból meritve alaptőkáját, hitelképessé teendi takarékbetétek felvételére, váltók és egyéb kereskedelmi papirok leszámítolására, lombard üzletekre stb., jelzálog üzletekre azonban ki nem terjeszkednék.

Ezen tervezett pénzüintézet magasabb körben mozog tehát, mint a gazdakör által kontemplált nagyobb és kisebb szövetkezetek, organizmusa és működési köre más pénzüintézetekéhez hasonló. A kamatláb mérséklését tüzi ki czélul a megye egész területén, a a társadalom minden rétegének javára.

Mindazonáltal a nélkül, hogy megalakulása esetén ezen intézet üdvös befolyását csak a legkisebb mérvben is kívánnám kétségbe vonni, még is meg kell arra nézve jegyeznem, hogy az a társadalomnak azon legalsóbb osztályaira, melyre nézve a gazdaköri

hitelszervezet akart volna kiterjeszteni, áldást hozó lenni még sem fog, mert ezen osztályok hitelét ezentul is csak az eddigi közvetítő: az uzsorás fogja fedezni, ki ezentul a megyei pénzügyintézetől, bárha olcsón fogja is felvenni a pénzt, de mindig kérdéses marad, ha vajjon annak megfelelő olcsó kamatláb mellett fogja-e azt tovább adni. Az azonban semmi esetre sem fog kérdés maradni, hogy az uzsorásnak hasznót és kárt okozó üzérkedései elmaradnának.

Két egymáshoz hasonló, de lényegükben egymástól eltérő koncepczió előtt állunk tehát, melyek épen azért mert némely tekintetekben egymáshoz hasonlítanak, egymással igen gyakran összetévesztetnek.

A gazdakör propozíciói és a békésmegyei tervezettől eltérőleg egy külön nézet merült fel, a mely a gazdakör módjára szintén nem szándékozik konkurrencziát csinálni a létező pénzügyintézeteknek, de e mellett oda törekszik, hogy a társadalom legalsóbb osztályai számára oly módon alkossa meg a hitelszövetkezeti szervezetet, a mely által pótolva legyenek mindazon kellékek, a mik a gazdaköri operatum hiányát képezik.

Ezen közvetítő nézet Pestmegyében került szőnyegre és lényege a következő:

Meg kell említenem azonban előzetesen, hogy a gazdakör, nagyobb hitelszövetkezeteink alapját törzsrészsvényeinek befizetésében, továbbá mérsékelt kamatokat hozó alapítványokban kereste.

Miután pedig a törzsrészsvények teljes lefizetésére ezen szövetkezeteknél ép úgy mint másoknál, csak évek leforgása után lehet kilátás, — ennél fogva tehát, hogy a törzsrészsvényeknek huzamosabb időn át leendő befizetéséig is pénzszüke ne legyen, de másfelől meg hogy a szövetkezet minél előbb hitelképesse válhasson, a gazdaköri operatum az alapítványoknak mielőbbi befizetését tartja szükségesnek.

A gazdakör itt tévedett, mert mérsékelt kamatot hozó alapítványok nehezen gyűjthetők és egyes kivételekkel feltehető, hogy a szövetkezetek nem is fognak mindenkor alapítványokra szert tehetni.

Eme nehézségekben találta meg alapját a felmerült azon eszme, hogy maga a megye tegyen egy alapítványt, — ha lehet kamat nélkül, — pótlódó kirovásból, vagy olcsó kamat mellett adjon

egy bizonyos mennyiségű tőkét szövetkezeti célokra s állapítsa meg maga annak mikénti felhasználását és ellenőrzését.

Ebből folyólag lett szóba hozva egy megyei pénzüintézet, a mely a megye, valamint az egyesek által netalán teendő alapítványokat, mint alaptőkét kezelve, életbe léptesse a hitelszövetkezeteket s ezeknek hitelforrását képezze, működésükre felügyeljen s helyes működésük felett, főleg míg az intézmény új, öröködjék.

A megye által adandó pénzüsegélyt azonban csakis ideiglenes segélynek kell tekinteni, s oda kell hatni, hogy a megyében megalakult hitelszövetkezetek mielőbb függetlenithessék magukat a megye pártolása alól. Ennek ideje pedig akkor fog bekövetkezni, s a függetlenítést akkor kell megtenni, ha a megye területén már legnagyobb részben létesültek a hitelszövetkezetek s ha a dolog lényegét minden irányban már elsajátították, továbbá, ha hitelképesekké váltak és végül ha úgy a megye által adott segélyt, valamint a netaláni más alapítványokat is már visszafizették. Mindaddig, a míg ezen feltételeknek elégtéve nem leend a megye szellemi és anyagi támogatása szükséges.

Ennélfogva tehát a szervezet lényeges kelléke az, hogy a megyének úgy szellemi befolyása valamint anyagi érdekének teljes megóvása tekintetében teljes biztosságot nyújtson.

Ez pedig a következő szervezeti formák mellett volna legjobban elérhető p. o. Ha egy megye valamely általa alapítványként kezelt vagy pótható kirovásból ezen célra összegyűjtött tőkéjét p. o. 50,000 forintot, mint ideiglenes alapítványt kölcsönképen odaadja a már jelezett megyei központi intézetnek, csak abban az esetben és oly mérvben bocsássa azt a központi intézet rendelkezésére, ha a visszafizetésre nézve magának már egyszer teljes biztosságot szerzett.

A visszafizetés biztosságát megadja a megyei központi intézetnek következő módon való szervezése. Ugyanis tagjai lennének ezen megyei központi pénzüintézetnek a megye területén megalakult vagy netalán megalakulandó összes hitelszövetkezetek, melyek mindegyike mint törzsrésztvényes lépne be a megyei központi pénzüintézetbe. Mindenik hitelszövetkezet saját tagjainak arányában tartozik törzsrésztvényeket aláírni.

Az ily törzsrésztvények 10—15 évi járulékok fizetése által részletekben folynának be, s a midőn ezen törzsrésztvények mind-

egyike teljesen befizetve lenne, akkor a megye által adott előleg, a megyei központi pénzügyintézet által, annak visszafizetendő volna.

Annak előre látásában tehát, hogy a megye területén alakult vagy alakulandó hitelszövetkezetek magukat 50,000 frtnak apródonkénti összegyűjtésére és annak a központi pénzügyintézetbe való befizetésére kötelezni fogják, határozza el a megye közgyűlése ezen 50,000 frtnak a megyei központi pénzügyintézetnek ideiglenes alapítványképen átadását, de azt a központi pénzügyintézet pénztárának csak is részletekben és oly mérvben adja rendelkezésére, a milyen mérvben a vidéken alakult hitelszövetkezetek törzsrészcsevényeikkel a központi pénzügyintézethez fognak járulni.

Ha valamelyik megyében a megyei ideiglenes alapítványon kívül netalán egyesek is tennének ideiglenes alapítványt, ezen magánalapítványok ép úgy visszafizetendők lennének, mint a megyének ideiglenes alapítványa.

A megyei központi pénzügyintézet közgyűlésének tagjai volnának a megyei és magánalapítók, ez utóbbiaknak p. o. 500 frt alapítvány után egy szavazati jogot biztosítván, — továbbá a vidéki szövetkezetek, a melyek az általuk aláírt 500 frtos egy-egy törzsrészcsevény után szintén egy szavazattal bírnának.

Ezenkívül a megyének a közgyűlésen való befolyását még külön, alapszabályszerűleg is biztosítani kell.

A közgyűlés választja meg a központi pénzügyintézet választmányának és felügyelő bizottságának tagjait, a szakértelem, humanistikusan irányu felfogás és a szigorú pontosság követelményének szem előtt tartásával.

A választmány választja az igazgatót, számvevőt és pénztárnokot, a kiknek állandó feladatukat képezi a központi pénzügyintézetnek vezetése és a megye területén alakult s a központi intézetbe belépett vidéki hitelszövetkezetek szigorú ellenőrzése, működésüknek folytonos nyilvántartása és számadásaiknak elkönyvelése.

A központi pénzügyintézetre nézve alapszabályszerűleg lenne kimondva, hogy első sorban csakis a saját törzsrészcsevényes szövetkezteinek nyithat hitelt és hogy ezt a folytonos felügyelet útján szerzett tapasztalataihoz mérten nagyobbíthatja vagy kisebbítheti, avagy esetleg teljesen meg is vonhatja.

A vidéki szövetkezet, mint ilyen vehetne fel kölcsönt a központi intézettől, kötelezcsevény vagy hosszabb lejáratu váltó mellett,

de minthogy a kölcsönnek ezen módja a vidéki szövetkezetnek esetleg netaláni nagyobb veszélyeztetésével lehetne összekötve, óvatosság tekintetéből, — különösen kezdetben ajánlatosbnak látszik az, ha a kölcsönt kereső vidéki szövetkezeti tag azon esetben, ha a szövetkezet pénztárából pénz hiánya miatt nem kaphatna kölcsönt, két elfogadható kezes aláírásával ellátott váltót nyújt be a saját szövetkezetének, a mely aztán ezen váltót, a választmány jegyzőkönyvi határozata alapján, forgatmányával ellátva nyújtja be a központi pénzügyintézetnek. Az ilyen váltó, a mely a kiállító és két aláíró kezesen kívül még a vidéki szövetkezet jóállásával is el van látva, biztonsággal számítható le a központi pénzügyintézet által.

A központi pénzügyintézet aztán ezen célra fordíthatja első sorban az alapítványi tőkét, továbbá a szövetkezetek által befizetett törzsrészcím részleteket, valamint a szövetkezetek által gyümölcsösztetés végett beküldött pénzeket.

Elfogadhatna a központi pénzügyintézet hosszú felmondási időhöz kötött idegen takarékbetéteket is, de ily takarékbetéteket első sorban a megyétől kell kieszközölnie, a mi annál kevésbé járhat nehézséggel, mivel a megye a központi pénzügyintézet működéséről és eljárásának megbízhatóságáról mindenkor legbiztosabb tudomást szerezhet.

Ha a központi pénzügyintézetnek mind eme pénzforrásai kimerítenének, ez esetre fenn maradna még az, hogy a megyei központi pénzügyintézet, valamely más jó hírnevű pénzügyintézettel üzleti összeköttetésbe lépve, a saját forgatmányával ellátott vidéki szövetkezeti tagok váltóit ezen pénzügyintézettel számíttatná le.

Ezen alkalommal felemlitem még azon követelményt, hogy a vidéki szövetkezetek a központi pénzügyintézetbe, mint ennek tagjai, csakis azon feltétel alatt léphetnek be, ha magukat alapszabályszerűleg vagy szerződésileg arra kötelezik, hogy — minden esetleges kijátszhatás tekintetéből — kölcsönöket másától, mint a központi pénzügyintézettől el nem fogadnak s különösen pedig, hogy takarékbetéteket, mely a szövetkezeteknek csak veszélyére és anyagi megromlására vezethetne, — semmi körülmények között el nem fogadnak.

A mi pedig a központi pénzügyintézet létesítésével felmerülhető kezelési költségeket illeti, kétségtelennek tartom azt, hogyha egy-

szer már valamely megye területén számos szövetkezet alakult meg, a megyei központi intézet is bármely más pénzüintézethez hasonló hivatali helyiséget és hivatalnoki személyzetet fog igényelni.

Kezdetben azonban bizonyára elegendő hivatali helyiségül fog szolgálni a megyeház valamely ingyenes szobája s a hivatali teendők végzésére is elegendő leendő az igazgatónak buzgó de díjtalan működése, a megyei pénztárnoknak valamely csekély mérvű tiszteletdíj mellett leendő közreműködésével.

A legnagyobb teher volna a számvevő fizetése és uti általánya, mely utóbbi bizonyára nagyon is igénybe lesz véve, ha gyakran bejárja a vidéki hitelszövetkezeteket hogy számadataikat elkönyvelje és a központban leendő elkönyvelhetés végett működésükről tudomást szerezzen.

Ezen teher viseléséhez azonban eleinte járuljanak az egyesek adományok útján, és szükség esetén maga a megye.

A mely megyében azonban megyei pénzüintézetet ily módon alkotni nem lehetne, alakítandó lenne a megye területén oly hitelszövetkezet, mint a minőt a gazdakör kontemplált. Az ily szövetkezetek pedig alakuljanak a nagyobb megyei központokon, a hol az értelmiség is jobban képviselve van. Ezen szövetkezetnek felügyelő bizottsága a pénzüműveletekben kellő ismerettel bíró egyénekből álljon. A szövetkezet fogadjon el takarékbetéteket és más pénzüintézetekkel üzleti összeköttetésbe lépve, minél több vidéki fiókszövetkezetet alkosson, s ezekkel alapszabályilag meghatározott összeköttetésben állván, ezeknek hiteligényeit ép úgy, mint saját tagjainak pénzüszükségeit kielégíti.

Törekedjék tartalékalap gyűjtésére és a törzsrésztvényeseknek csak mérsékelt kamatot ne osztalékot adjon.

Ha ily nagyobb szövetkezet megalakult, ennek horderejéhez mérten tegyen a megye oly ideiglenes alapítványt, a mely idővel úgy, a mint már előbb jeleztem, a megyének szintén visszatérítendő lenne.

Ha azonban a megye még ily ideiglenes alapítványt sem tehetne; az esetben a már megalakult nagyobb szövetkezetet ha az a megyének alapszabályszerűleg kellő befolyást biztosít, hitelük érdeméhez mérten támogassa a megye azzal, hogy, természetükhöz képest hosszú felmondási időhöz köthető pénzalapjait, takarékbet

betétképen ezeknél helyezze el. De ezen alakban is tartsa meg a megye teljes befolyását és különösen ellenőrzési jogát mindaddig a míg a szövetkezettel üzleti összeköttetésben áll.

Végül pedig azon esetben és ott hol, ez sem lenne keresztülvihető, még mindig lehetséges volna az, hogy valamely a megye területén lévő takarékpénztár, — a hitelszövetkezetek hitelképességét folyton ellenőrizve — maga segítse a hitelszövetkezeteket, hiteképeségükhöz mértén, annak fejében, hogy a megye saját pénzalapjait részben vagy egészben, jutányos kamat mellett nála helyezze el. Az ily takarékpénztár aztán kötelezné magát a megyével szemben, hogy a megye területén és annak pártfogása alatt alakult vagy alakulandó szövetkezeteknek circa 1%-el juttatná drágábban a kölcsönöket mint a mennyit, a megyei pénzekért fizet. A megye ez esetben is tartsa meg ellenőrzési jogát a szövetkezetekkel szemben s annak gyakorlására teljesen megbízható számvevői közeget alkalmazzon, az erre nézve már előbb jelzett teendő és hatáskörrel, s ennek terhét részben vagy egészben a takarékpénztár hordozza, a megyei pénzek kezelhetése fejében.

Hydrographiai hivatal alakult a közlekedési miniszteriumban vízrajzi adatok beszerzése tárgyában. E „vízrajzi osztály“ feladata: általában véve mindama vízrajzi adatok beszerzése, összegyűjtése, feldolgozása és megismertetése, melyek az okszerű vízrendezés és vízhasználat céljaira szükségesek. — Nevezetesen:

1. A vízmérczékről törzkönyvek szerkesztése, melyekben különösen kitüntetendők minden vízmércze helyi fekvése, 0 pontjának tengerszin feletti magassága s ebben fennállása óta esetleg beállott változások részletes leírása, — a mércze szerkezete, — továbbá megnevezése annak, hogy csak helyi jelentőséggel bír-e, vagy pedig olyan, a melyből az általános vízlefolyási viszonyok tanulmányozására következtetést lehet vonni.

2. Megállapítása azoknak a helyeknek, a hol még vízmérczét felállítani szükséges, s oda hatni, hogy a szükségesnek mutakozó vízmérczék felállíttassanak.

3. A meglevő vízállási adatoknak összegyűjtése, azok meg-

bizhatóságának megbírálása, számszerű és graphikai feldolgozása, általános és helyi jelentőségük szerint való osztályozása, csoportosítása, s a vizállási adatok közti összefüggésnek kipuhatólása és megállapítása.

4. A vizállási adatok további gyűjtésének rendszeres folytatása s a följegyzések körül tapasztalt hiányok és kezelési felületességek megszüntetése iránti javaslat tétéle.

5. Az egyes folyók mederalakulásait feltüntető adatok és felvételek, u. m. hosz- és kereszttszelvények, helyszinrajz és talajkutatási eredmények összegyűjtése, rendezése és további kiegészítése.

6. A folyóknak olyan szakaszain, melyeken a vízleflyási viszonyok az általános vizjárásra jellemzőknek tekinthetők, a leflyó vízmennyiségnek különböző vizállásoknál rendszeres és a különböző vízleflyási viszonyok közt eszközleendő lehető gyakori meghatározása s ezekből minden vizállásnak megfelelő vízmennyiség megállapítása.

7. A vízmagasságok fixirozása.

8. A vizállási és vízmennyiségi adatokból az árvizek levonulási viszonyainak tanulmányozása.

9. A már végrehajtott ármentesítési, mederszabályozási és lecsapolási munkálatok hatásának és következményeinek kiderítése, — a szabályozás alatt álló folyók fejlődésének figyelemmel tartása, s károssá válható fejlődési iránynak és okainak lehető kiderítése.

10. A vízrendezési tervezetek alapjául előterjesztett vizrajzi adatok megvizsgálása.

11. A közel jövőre kilátásba helyezhető vízrendezési kérdések alapos megoldásához szükséges adatok beszerzése és feldolgozása.

12. Minden folyónál és jelentékenyebb pataknaál a vízgyűjtő területeknek, a katonai térképekből való megállapítása, azok domborzati és talajviszonyainak főbb vonásokban való kitüntetése, s ezekről átnézeti rajzok és kimutatások készítése.

13. A befagyási, jégzajlási és az ezekkel összefüggő vízfolyási sajátságok tanulmányozása.

14. A mentesített árterületek számszerű és grafikai nyilvántartása.

15. A meteorologiai észlelő állomások adatainak összegyűjtése, és a szükséghez mért felhasználása.

16. A belvizek s az ezekkel kapcsolatos talaj- és szivárgó vizeknek tanulmányozása.

17. A vízrajzi osztály munkálatainak időszakonkénti közzététele, illetve a közzététel módja iránti javaslatnak előterjesztése.

A bulgáriai orosz kereskedés. A bulgáriai orosz kereskedésről a „Moszkovszkija Vjedomoszi“ ruszesuki levelezője azon alkalomból, hogy az orosz kormánytól subventionált Gagarin herceg-féle dunagőzhajózási társulat megkezdte a hajózást, a bulgáriai orosz kereskedésről bennünket is érdeklő következő figyelemre méltó sorokat írja:

„Szakértők állítása szerint a kormánysegély a most megnyíló odessza-szisztovoi és odessza-izmaili vonalon 58 ezer rubel évi összegben elégséges a költségek fedezésére; a bevétel aztán osztaléokra és nyereségül fordíttatik. Eme tizesztendőre garantírozott kedvező helyzet megadja a társulatnak a lehetőséget a megszilárdulásra és önállóságának biztosítására. A fekete-tenger-dunai társulat már szerzett is két gőzhajót, az egyik a „Ruszy“ nevű Triestben, a „Bulgária“ nevű pedig Newcastleban épült. Mindkettőn elfér 30 ezer pud teher és van rajtuk 80 utas számára hely. A társulat legközelebb még egy harmadik gőzhajót fog szerezni, mely a tartalék és a rendkívüli járatok számára fog fentartatni. A társulat közzétett tarifái arról tanuskodnak, hogy az általa szedett árak akár az utasokért, akár a málhákért és szállítmányokért fizetendő díjakat tekintjük, 25%-kal olcsóbbak az osztrák-magyar Lloyd tételeinél. Az árak a mi bankjegyeink szerint vannak felvéve, a mi kereskedőinkre nagy előny. Kezdetben a társulatnak némely városokban, így Ruszcsukban sem lesz saját kikötője, de ezen csakhamar segíteni fognak. Itt Ruszcsukban, a bolgár flotta kezelése alatt több vasponton van, melyeket Oroszország a flottával egyetemben ajándékozott Bulgáriának. Ezek a pontonok keltünk mi át a Dunán, s ezek ma is teljesen alkalmasak a kikötők alakítására. Hogy a kikötők kifogástalanok legyenek, csak jó hidoszlopokra van szükség; de a mennyire én tudom, kormányunk már régen megengedte a bolgár kormánynak, hogy erre a célra bizonyos összeget fordítson abból az alaphól, mely a Bulgáriától részünkre fizetendő okkupációs költségek fedezésére van szánva, de olyan kikötéssel, hogy az

létesített kikötőket mindenkor a bolgár orosz hajók használhassák. A bolgár kormány, elvonatva más foglalkozásoktól, ez ideig még nem élt ezzel a kiváltsággal, s nem mozdította elő ezt az ügyet, de a gőzhajózó társulat szófiai diplomáciai ügynökünk útján már megtette a lépéseket annak megvalósítására. A fekete-tenger-dunai gőzhajótársulat ruszcsuki agenseül a „Rasejev és Stomonyakov“ cég jelöltetett ki; ennek a kereskedőháznak itteni képviselője, Stomonyakov Sz., szolid, erélyes és a helyi viszonyokkal alaposan ismerős egyén létére, teljes bizalmat érdemel, és képviseli a „Rasejev V. és fia“ ismert odesszai kereskedőházat, mely nagy kereskedést űz az orosz árukkal Bulgáriában és az új gőzhajózási társulat egyik fő részvényese.

Leginkább a következő orosz áruk birnak kelendőséggel Bulgáriában: a kőolaj, borszesz, kézművek, bőr és hal; más árukat jelentéktelen mennyiségben küldenek ide, mert nem állják ki a versenyt a külföldiekkel; azonban a ma már említett áruk közhasználatnak örvendenek és mindjobban kiszorítják a hasonnemű külföldi árukat. Az orosz petroleum világosságot gyújt az egész Bulgáriában, a dunai vámházakon át több mint százezer hordóval (minden hordóban per két pud: 1 pud = $16\frac{3}{4}$ klg.) vitetik be; Szilisztria, Ruszcsuk, Szisztovo, Rachovo és Viddin a fő rakodóhelyei, innét kerülnek aztán az ország belsejébe. Az orosz borszesz jó minőség tekintetében sikerrel versenyez az osztrákkal és sok fogyasztó az utóbbinak elébe teszi az elsőt. Csak az egy Rasejev-ház évenként majd 25 ezer vedro borszeszt viszen be; a szesz leginkább a belső guberniumokból szállittatik ide. A bőrök nyers állapotban kerülnek ide, és leginkább Tirnovo, Lovcsa és Plevna vidékén dolgoztatnak fel. A kézműipar termékeiből legnagyobb keresletre számíthatnak a vászonneműek, a bokharai vörös és indigo sima festésűek, a félbársony s a manchester; az utóbbi kettő kelendősége folyton növekszik és színük és tartós voltuk nagyon kielégíti a fogyasztók izlését és igényeit. A templomok építésével lépést tart az orosz harangok bevitele. Mindezen árukat a petroleum kivételével gőzhajóink fogják szállítani Odesszából, azonfelül Galaczból és velük konkurrencziát csinálni az osztrák áruknak. Gőzöseink Galaczból fogják szállítani a tengeren odaérkezett angol árukat is, jelesül; a gyarmatárukat, a különböző vasnemeket stb. A Dunán lefelé már kevesebb árura van kilátásuk.

A petroleumot fel nem veszik a személyszállító gőzhajók,

különben sem állja ki a drága gőzszállítást, azért egyenest Batumból, főleg görög lobogóju vitorlás hajókon kerül ide.

Az említett áruk jelentékeny piacra számíthatnak már itten, mely még nagyobb arányokat ölthet, ha gyárosaink és kereskedőink figyelmet fognak fordítani némely helyi viszonyokra és körülményekre, melyekre különösen felhivom figyelmüket. Az alábbi adatokat a leghitelesebb forrásból merítettem, és legtöbbről személyesen vettem tudomást. Adataimat azzal a megjegyzéssel vezetem be, hogy az a nálunk meghonosodott felfogás, hogy Bulgáriában tett kereskedelmi próbánk kudarczot vallott, s hogy Ausztriával versenyezni nem vagyunk képesek, alaptalan. Némely kísérletek dugába dőltét kizárólag a vállalkozók könnyelműsége, a szolid firmákban tapasztalható vállalkozási hiány, és a helyi piac viszonyainak nem tudása okozták. A bolgár szívesen vásárol orosz árut. Ámbátor nagyon takarékos, s drága áru vásárlására rá nem szánja a fejét, mégis nagy érzéke van az áru jósága iránt; így a mi a kézműárut illeti, csakhamar belátta és meggyőződött róla, hogy sok orosz készítmény hasonlíthatatlanul tartósabb az osztrák sőt az angol áruknál, és azért, noha az orosz áruk kissé drágábbak emezeknél, igen gyakran elsőséggben részesíti a mi áruinkat. Csak igen kevés nagykereskedő kapja első kézből a mi áruinkat, már pedig ha ez a viszony állandóvá válnék, az árak alábbszállnának s a fogyasztás emelkednék. Némely gyáraink titkot üznek termékeik mintáiból, a nagykereskedő kénytelen venni azokat és hogy sok mintával rendelkezék, mindannyiból darabokat kénytelen vásárolni, melyeknek eladása pedig épen nincs biztosítva, tehát a vásárlás is kockázatos. A bolgár, kivált a nagykereskedőnek mindenestre ismernie kell a megrendelendő áru mintáit. Nagy kézműgyáraink felhasználhatnák a most alakított gőzhajózási ügynökséget, össze lehetne kötni egy olyan osztálylyal is, melyben az orosz áruk mintái megtekinthetők volnának. Az itteni vevők még nagyon kevésbé ismerik különböző kelmék orosz neveit, még kevésbé a gyári számokat, jeleket stb. Mig nálunk közönyösek az iránt, vajjon ismerik-e Bulgáriában az orosz árukat, addig Ausztriában és Angliában nagy figyelemmel kísérik ezt és módzatokról kezdenek gondoskodni. Az angol gyárosok folytonosan küldözgetik új árumintáikkal ügynökeiket Bulgáriába; továbbá, hogy ellássák magukat orosz árukkal. Ausztria pedig speciális ügynököt küld annak helyszini tanulmá-

nyozására, miért kezdik a bolgárok többre becsülni az orosz árukat. Volna csak több választékunk, az orosz pamutárunk például jóval nagyobb elterjedést nyerhetnének. A kik angol és osztrák árukkal kereskednek itten, azok a gyárosok részéről mindenféle mintákkal bőségesen vannak ellátva, az orosz gyárosok pedig mintha csak sajnálnák azokat. Hogy az orosz kereskedelem Bulgáriában lábra kapjon, nincs szükségünk szubszidiumra, mely inkább ártalmas, mint hasznos monopolistákat eredményezhetne ebben a kezdés stádiumát élő ügyben. Nem szubszidium, hanem vállalkozás és hitel kívánatos. Az utóbbit a bolgár kereskedők teljesen megérdemlik, nagykereskedők és tőkepénzesek Bulgáriában nincsenek, de a kik vannak, azok szolidak és pontosak. A bolgár csak akkor nem fizeti tartozását, ha absolute semmije sincs, s általában a csőd Bulgáriában felette gyér. A háboru idejében vajmi kevesen éltek moratoriummal s nem fizettek határidőre.

Felhasználva az Odesszával való egyenes közlekedést és az orosz árukra kedvező szállítási tarifát, most lehetne és kellene lökést adni az Oroszország és Bulgária közti kereskedelmi fejlődésnek, melyről oly sokat irtak és beszéltek, de melynek érdekében érdemlegesen alig tettek valamit. E célra szolgálna az, hogy a bolgár nagyobb központokban, minő Ruszcsuk és Szilisztria, orosz ügynökségek létesíttessenek (kezdetben a gőzhajózási ügynökség mellett is), hova Oroszországból megküldetnének az áruminták a gyárak védőjegyeivel, számaival és árjegyzékeivel. Az ilyen ügynökség megrendeléseket fogadhatna el és levelezhetne a termelőkkel. A helyi lakos jobb agens volna mint a jövevény, mert pontosan megítélhetné, ki és mennyi hitelt érdemel és nem teremtene fölösleges versenyt, — már pedig ez a két körülmény nagyon fontos.

Reméljük, hogy mint a gőzhajózási, úgy a vele kapcsolatos kereskedelmi ügy is a kereskedelmileg egymáshoz most közeledő két állam közös hasznára fog alakulni. Részünkről vállalkozó szellem és jóminőség, Bulgária részéről lelkiismeretesség kívánatos. E feltételek mellett a siker nemcsak valószínű, sőt bizonyos is.“

Vadászat és halászat. Jóllehet a művelt országokban ma már törvények és szabályok korlátai között üzetik a vadászat és halászat, egy franczai író (Bourdeau, „Conquête du monde animal“) úgy

találja, hogy a mostani fegyverek és eszközök mellett ugy a száraz-földi, mint a víziállatok nagy mérvű pusztításnak vannak kitéve; egy részük már ki van irtva s némely állatnemek pusztulófélben vannak, mint pl. az elefánt. Állításainak igazolására felhozza egyebek közt, hogy a Hudson-öböli társaság 1834-től 1836-ig tehát két év alatt nem kevesebb, mint 260,000 hódnak a bőrét, 2·6 millió menyét fajt, 281,000 nyestet, 70,000 bisont, 50,000 hiuzt, 19,000 farkast, 19,000 medvét, 53,000 vidrát, 50,000 rókát stb. ejtett el, illetőleg hozott forgalomba; 1845-ben pedig 100,000 kengurunak a bőrét adta el. Ehhez hozzá tehetjük, hogy az amerikai nagy unio indiánjai rémitő pusztítást visznek végbe a vadban. 1882-ben 2,400 darab, bison bőrből készült ruhát adtak el, darabját 6½ dolláron; 1883-ban 1,500 és 1884-ben 500 darab ruhát 7—7½ dolláron. A vadbőlény száma tehát évről-évre apad s csakhamar el fog tűnni; de még sokkal inkább pusztul az indián-lakta vidékeken a jávorszarvas. 1883-ban az indiánok eladtak 4,500 jávorszarvas és dämginbőrt, melyek sulya 9,000 font volt, — fontját 7 dolláron; 1884-ben már 6,000 darab ilyen bőrt adtak el 12,000 font sulylyal, — még drágábban. De még jóval nagyobb értéket képviselnek a kereskedelemben a diszes tollu exotikus madarak. Csupán Anglia több, mint husz millió forint értékű madártollat importál, melyeknek egy jó részét, mintegy felét aztán az európai száraz föld különböző országaiba küldi szét. E két országba évenként bevitt diszes madarak darabszáma egy millió ötszázezer körül jár, ezek között csak kolibri 250,000 darab. Anglia behozatala volt madártollakban:

1875.	17·8 millió frank	1880.	34·1 millió frank.
1876.	19·4 „ „	1881.	33·0 „ „
1877.	21·8 „ „	1882.	48·9 „ „
1878.	25·0 „ „	1883.	50·2 „ „
1879.	28·6 „ „		

Tehát 1815. óta folytonosan emelkedett e tollkereskedés, bizonyítékául annak, hogy a fogyasztó hölgyközönség mind nagyobb számban használja az exotikus világ diszes madarainak tollazatát. Tekintve, hogy a strucz tolla nagy keresletnek örvend, Afrika északi és déli részeiben nagy számban szelidítették meg e madarat, mely ott már házi állatnak mondható. A strucz tollra nézve Aden képezi egyik lerakodó helyet, hova évenként 3,200—3,600

kilogrammnyi strucztollat visznek, melynek fele a berberségből származik. Ha pedig nem a tollazat, hanem a táplálékul használt husáért vadászott madarat tekintjük, ez okból is tömeges irtásokat lehet konstatálni. Róma piaczára csak nemrégiben is naponta 17,000-ig menő fürjet vittek eladás végett s a caprii püspök hajdan évenként csak a fürjek után szedett díjakból évenként 40—50,000 franknyi jövedelmet huzott. Helgoland szigetén a világító torony alján 1868-nak egy éjjelén 12,000 madarat fogtak el melyet a fény vonzott oda. A halászat még többet pusztít. 1884-ben a francia tengeri halászat nem kevesebb, mint 24,200 hajót és bárkát (163 ezer tonna tartalommal) és 142,000 tengerészt és halászt foglalkoztatott. Kihalásztak a tengerből a francia halászok 25·3 millió kilogramm tőkehalat, 46 millió kilogramm heringet, 10 millió kilogramm szkomberhalat stb. s mindennek az eladásából bevettek 88 millió frankot. Ekkora összeget halásztak ki a tengerből pénzben s ez bizonyára imponáló összeg; pedig a francziák épen nincsenek vele megelégedve. Azt mondják, hogy 1884 rossz és szerencsétlen év volt; a halnak nem volt ára s a cholera is gátolta az értékesítést. Ők nagyobb összegekhez voltak hozzászokva s már az előző 1883. évben is 107 milliót vettek be a halászatból. De még ez utóbbi összeget is kicsinylőleg említik s utalnak arra, hogy az angolok 300, az amerikaiak pedig 500 millió frankot vesznek be évenként a tengeri halászatból. Az újabb időben nem egy tengeri halnem veszett ki mint pl. *Lopholatilus chamaeleonticeps*, melynek nagysága a lazacéhoz hasonlított és ragyogó színű volt. E hal kipusztulása, mint mondják, 1879-ben történt, mikor annak hullái szászezával borították a tengert. De ugy ezt, mint más halfajokat nem az ember, hanem az epidemiák pusztították ki. Legutóbb is jelentették, hogy a mexikói öbölben a hajók millió számra menő haltetemmel találták borítva a tengert, melyek roppant területen dögletessé tették a levegőt. Ily pusztításoknak okait nem tudják, de azt sejtik, hogy a földrázkodások alkalmával kifejlett tenger-alatti gyilkos gázok ölik ugy ki százezával és millió számra a halakat. Tehát az elemek is kiveszik részüket a nagyban való halászatból.

A magyar börzepapírok emelkedése az utolsó évtized alatt nagyon mutatja az ország hitelének emelkedését, különösen más

országok megfelelő papirjaival szemben. E végett összehasonlítottuk egy pár, 1875 előtt kibocsátott magyar és osztrák állampapír árfolyamát 1874 deczember 31-én s 1886. május 21-én hozzájuk tévén az emelkedés összegét forintokban és százalékban. Ime a magyar papirok állása.

	1874	1886	E m e l k e d é s	
			frtban	százalékban
Vasuti kölcsön	98·75	154·25	55·50	55
Szőlődézsma váltság . . .	75·50	99·75	24·25	33 $\frac{1}{2}$
Nyereménysorsjegy . . .	82·00	119·25	37·25	46
Keleti vasut elsőbbség . .	67·25	100·70	33·45	50

Az osztrák papirok állása ugyanez időben :

	1874	1876	E m e l k e d é s	
			frtban	százalékban
Egységesjáradék . . .	69·80	85·25	15·45	23
1864. sorsjegy . . .	135·75	171·25	35·50	26·3
Államj. záloglev. . .	125·25	158·75	23·50	19

A magyar állampapirok tehát ezen idő alatt körülbelül kétszerre akkorát emelkedtek, mint az osztrákok. Legjobban kiderül ez, ha az államjavak zálogleveleit összehasonlítjuk a magyar vasuti kölcsönnel. Ez mind a két papír 300 frankos, 5%. S e két papír árfolyama volt :

	1874	1886
Osztrák állami zálogjavak .	125·25	158·75
Magyar vasuti kölcsön . .	98·75	154·25
Különbség	26·50	4·50

Vagyis míg 1874-ben e két papír állása közt 26 frt 50 kr. volt a különbség, ma a különbség köztük csak 4 frt 50 kr., vagyis az utóbbi tizenegy év alatt a magyar állami hitel nem viszonylag, hanem absolute ennyivel javult. Az osztrák állampapirok még mindig magasabban állnak a magyar papiroknál. Papíráradékunk. 6·60-nal, aranyjáradékunk 10·50-nel olcsóbb mint az osztrákoké ; de ez előtt 10 évvel e különbség minden 100-nál körülbelől 25 volt.

A latin államok pénzsövetségének történetét tárgyalta Hegedüs Sándor akadémiai székfoglalójában. A szövetség Belgium,

Franciaország, Olaszország és Svájc között az arany értéktelenedése következtében létrejött zavarok ellen 1865-ben jött létre. A határozat elsőpontja több nagy elvet valósított meg. Így a frank rendszernek és egyforma finomságu tartalomnak 72 milló lakóval bíró nagy forgalmi területen és egymással szomszédos államokban arany- és ezüstpénzre való egyenlő alkalmazását, teljes érvényét, forgalmi szabadságát és kettős pénzérték fentartását. Ezt ugyan némelyek nem nagy eredménynek tekintik. Ez által lett azonban elérve, hogy midőn 1867-ben 20 állam képviselői gyűltek össze Párisban, hogy egységes, nemzetközi pénzt teremtsenek s a frank rendszer győzött. De volt ezen szakaszban egy határozat, mely a szövetségnek épen az alapját támadta meg. Az ezüst váltópénz korlátozása mellett, korlátlanul hagyta a bronz és nickel pénzverését, továbbá megfeledeztek a papírpénzről, ennek tiltásáról vagy korlátozásáról a szerződésben nem volt intézkedés, Ennek következtében azután igen rövid idő alatt a szövetségesek közül 3 állam kényszer árfolyamu papírpénzt teremtett, a mi a nemes érczforgalmát teljesen megzavarta.

A szerződés többi §§-aiból kiemelendő, hogy a hatodik szakasz azt mondja ki, hogy a szövetséges államok polgárai 50 frankig kötelesek a megszabott ezüstpénst elfogadni, a kibocsájtó állam ellenben korlátlanul köteles elfogadni; míg a 7. §-ban az idegen államokra nézve e pénzek tekintetében azon kötelezettség van kimondva, hogy 100 frank erejéig közpénztáraiknál elfogadják azokat, bármelyik szövetséges államtól legyenek kibocsájtva, sőt 1878. január 1-ig az 1860-ban vert svájci 1 és 2 frankosokat is, természetesen azon vegyülési és kopási megszorításokkal, melyek elő vannak írva. A váltópénzeknek ilyen mértékű nemzetközi fizetési erő nem volt soha sem tulajdonítva, mert azokat kisebb értékűk és finomságuk erre nem képesíté. Épen azért a nyolczadik szakaszban kimondja azon kötelezettséget, hogy mindenik állam köteles váltópénzét folyó pénzben beváltani, sőt ezen kötelezettség fenn áll a szerződés letelése után is 2 évig, hogy a forgalomnak ideje legyen a kiegyenlítésre. Azonban nem csak a beváltási kötelezettség által kellett a váltópénz forgalmát szabályozni, de egyszersmind mennyiségében is. Azért mondatik ki a 9. szakaszban, hogy a meghatározott váltópénzből egyik szövetséges állam sem vethet ki lakossága arányában fejenként 6 franknál többet. E rendelkezésnek különösen az volt a hibája, hogy

nem foglalta magában mindazon biztosítékokat, melyekre a váltópénz tekintetében szükség volt, mert a papírpénz kibocsájtását nem tiltá és a nickel és bronz pénzeket szabályozáson kívül hagyta. Különösen az által hívta ki a kritikát, hogy csak a lakosság számarányát és nem a forgalom természetét vette tekintetbe.

A szerződéshez való csatlakozás joga fenn volt tartva mindazon államoknak, melyek annak kötelezettségét elfogadják és elfogadják a szövetség pénzrendszerét az arany és ezüst tekintetében. Ezzel mintegy propagandát akartak csinálni a szövetségnek. Azonban még a szövetséges államok is lemondtak annak teljesítéséről. 1874-ben pedig ezt a szakaszt lényegében megváltoztatták, a mennyiben nem hogy fenhagyták volna a csatlakozási szabadságot, hanem még a feltételt is a szövetségesek egyhangu beleegyezésétől tették függővé, mert érezték, hogy a váltó- és ezüstpénzek az értékarálynak időközben bekövetkezett lényeges megváltoztatása következtében nemzetközi fizetési képességüket nagyon veszítik és a szövetséges területen oly nagy mérvben állott be a pénzforgalom eltolása, hogy azt még újabb államon pénzforgalmával előmozdítani nem lett volna kívánatos.

A 13. szakasz az alkotmányos hozzájárulásáról, a szövetség törvénybe iktatásáról, a 14-ik szakasz pedig a szövetség tartalmát 1880. január 1-ig köti ki, de hozzá teszi hogy ezen időpont előtt egy évvel felnem mondatik, az újabb 15 évre teljes jogerővel birand. Azonban ez is oly határozatot tartalmazott, a mely csakhamar módosult, mert 1878-ban kimondatott, hogy 7 évre és 1885-ben pedig, hogy 5 évre is lehet a szerződést megkötni. A szerződést 1865 december 23-án irták alá A beállott politikai zavarok azonban csakhamar felülkerekedtek a szövetségesek határozatain és azok végrehajtását nagyban megakasztották. Olaszország már 1866. május 1-én az érczvalutával szakítani és kényszerforgalmi papírpénzt behozni volt kénytelen, és ez állapotban volt 1881-ig. A latin unio a viszonyok kényszerítő hatása alatt egyszer csak megakadt. Számos tanácskozmány conferentia, jött létre, ezen segitendők, melyeket általában az jellemzett, hogy határozataikat nagyon csekély részben hajtották végre.

A konferenciák között legérdekesebb volt az, melyet Franciaország 1874 január 1-én hívott össze Párisba. Nem a pénzláb, nem a váltópénz képezte most a tanácskozmány tárgyát, hanem

magának az ezüstnek sorsa. A valuta kérdése azonban itt is nagyon mellékesen volt érintve, csak az olasz kényszer árfolyamu papírpénz és az unio területén kifejtett ezüst spekuláció hatása idézett elő élénkebb vitát. Csakhamar egyetértés jött létre az 5 frankosok veretésének megszorítása, s az Olaszországnak adandó kedvezmény fölött. A határozatok az unio régi alapjait lényegesen megváltoztatták. Mert ezen határozatok közt első: az ezüstnek az arannyal egyenlően változatlan értéke és második veretési szabadsága csakis a váltópénznek megszorításával, továbbá harmadik az uniónak minden állam számára propagandaszerű nyitvahagyása volt. Az értekezlet az 1865 elvektől eltérőleg oda irányult, hogy az ezüst forgalmát megszorítsa. Nem terjeszti a kettős pénzürtéket. Ezért azt az indítványt sem fogadta el az értekezlet, hogy az ezüst ne csak a közpénztárakban, hanem a magán forgalomban is, mint törvényes fizetési eszköz tekintessék az unio területén. Ki volt kötve határozatokban, hogy minden évben az államok képviselői tanácskozássra gyűlnek össze. A szövetség hosszabb tartamáról azonban szó sem lehetett. Az évenkénti találkozás kikötése világosan bizonyítja, hogy a szerződő felek minden perczen ellenőrizni akarják egymást és a változó viszonyokhoz alkalmazni vagy azoknak feláldozni készek az uniót magát. És ez a politika minden évben jobban érvényesült az ezüst értékvesztesség arányában. Ugy, hogy 1878-ra a szövetségek teljesen beszüntették az ezüstpénz verését, csak Olaszországnak adtak 9 milliónyi 5 frankos kiverésre jogot.

Az évi konferenciák közül különösen az 1878. évi tűnt ki. E konferenciának csaknem egész idejét az Olaszország kényszerforgalma által előidézett helyzet és azzal kapcsolatosan a váltópénzek sorsa, a szövetség tartamának meghatározása az olasz ezüst váltópénznek a szövetség területéről Olaszországba visszatérítése, tehát a likvidáció vette igénybe. A legfontosabb határozat, hogy az ezüstpénz-verést teljesen beszüntették, hogy így kizárólagos aranypénzürtékre tegyenek szert. A szerződést 1878 november 5-én irták alá. A szerződés hatása az lön, hogy az ezüst helyzete és értéke épen nem javult, csak rosszabbá lett, mert forgalmi területe mindig jobban összeszorult és a latin unio egyes államaiban mindig határozottabban lépett fel az arany-értékre törekvés. A latin unio azután mindinkább szétmállott s alapjait már többé komolyan tiszteletben nem tarták és azokkal ellenkező irányban törekedtek.

Olaszország volt e tekintetben a legelső, a mely pedig a legtöbbet köszönhet az uniónak, és a mely legtöbb bajt okozott. E tekintetben igen érdekes az indokolt napirend, melyet 1881 február 22-én az olasz parlment hozott, mely így szól: A kamara tudomásul vevén a miniszter következő nyilatkozatát: „hogy magánosok nem kötelezhetők a királyság nyomatával nem bíró ezüstpénzek elfogadására; hogy ha a pénz-konferencia nem köt új szerződést, a miniszter alkalmas időben fog javaslatot beterjeszteni, melynek tárgya lesz, a szerződés lejárta után Olaszországban életbeléptetendő új pénzrendszer megállapítása, hogy bármik legyenek az említett törvény intézkedései 1886. január 1-étől a kezdve a közpénztáraknál sem lesz más ezüstpénz elfogadva, mint a mely a királyság nyomatával bír“ — napirendre tér. Ez tehát a latin unió alapintézkedései ellen irányul. Igen természetes, hogy Olaszország ezen magatartása erős megtámadtatásban részesült, nemcsak azok részéről, kik a bimetalizmus új rendszerét egész erővel terjeszték, melynek Cernuschi az irodalomban és Amerika a nemzetközi tárgyalásokban volt kezdeményezője.

Új tanácskozásra volt szükség. Ez volt az 1885. évi konferencia, melyre Franciaország a latin unió államait azon czim alatt hívta össze, hogy az év végén lejáró szerződés sorsa felett határozzanak. Első sorban azt követelte, hogy az 5 frankosok beváltási kötelezettségét az államok és főleg Belgium ismerje el. A tárgyalás főleg e két pont körül forgott és főleg ezért volt érdekes. Különösen a beváltási kötelezettségre nézve hozott határozat érdekes, mely így hangzik: „Jelen szerződés felmondása esetén kötelezve legyen minden szerződő állam arra, hogy azon ezüst 5 frankosokat, melyeket kibocsájtott és melyek más államok forgalmában vagy nyilvános pénztárakban vannak, visszavonja, azon kötelezettséggel, hogy a visszaveendő pénzdarab névszerinti értékével egyenlő összeget fizet, azon módosítások szerint, melyek a jelen szerződéshez csatolandó egységben megszabvák“. Belgium csatlakozott tovább a szövetséghez is. De látható ebből, hogy nemzetközi pénzszerződés és szövetség, még oly korlátolt feladattal is, milyen a latin unió, mennyire nehezen fenttartható és milyen kevés hatással van a pénzpiacz változására.

ÚJ KÖNYVEK.

Kovácsi, S. és Kvassay, J. A vízjogi törvény és az ezekre vonatkozó rendeletek. Jegyzetekkel, magyarázatokkal, idézetekkel és betűsoros tárgymutatóval	2 frt 50 kr.
Egan, E. Román szomszédaink	— „ 90 „
Kohler, J. Das chinesische Strafrecht	1 „ 27 „
Oesterreichisches Statistisches Handbuch. Vierter Jahrgang	3 „ — „
Szokolay, J. Községi rendtartás kézikönyve	1 „ 80 „
Bacher, O. Die deutschen Erbschafts und Schenkungssteuern	3 „ — „
Kramer, K. Das Papiergeld in Oesterreich seit 1848	4 „ 72 „
Rauchberg, U. Der Clearing und Giro-Verkehr	1 „ 20 „
Reitler, H. Der Verrechnungs- und Revisionsdienst der Eisenbahnen	2 „ 20 „
Laveleye, E. La Péninsule des Balkans. 2 vls.	4 „ 80 „
Say, L. Les solutions démocratiques de la question des impôts 2 vls.	3 „ 60 „
Schuyler, E. American diplomacy and the further ance of commerce	9 „ — „
Paul, E. Die Zukunft unseres Handels	— „ 62 „
Egan, E. Die Hochschule für Bodenkultur in Wien und ihre falschen Propheten	— „ 60 „

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

S Z E P T E M B E R .

VII. FÜZET.

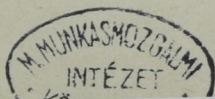
MAGYARORSZÁG IPARSTATISZTIKÁJA 1885-ben. *)

(Első közlemény.)

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal, áthatva az ipar fontosságától s az ipari viszonyok ismeretének szükségét érezve, már a szervezetét követő első évben, 1868-ban foglalkozott az iparstatisztikai adatok gyűjtésének nehéz kérdésével s a szükséges felvételi mintákat is megállapította. Maga a felvétel azonban csak 1871-ben volt megindítható, de akkor is csak azért, hogy két évi fáradságos munka után a hivatal a kísérlet eredménytelenségéről győződjék meg. A begyűlt anyag ugyanis annyira hézagos és hiányos volt, hogy kellő fentartással is csak kis részét lehetett közrebocsátani.

Ezen első kísérlet után, bár az 1874. évi XXV. t. cz. nemskára megadta a hivatalnak az adatok beszerzése körül szükséges sanctiót s így részben elhárította azon akadályokat, melyeken az iparstatisztikai adatgyűjtés első ízben hajótörést szenvedett; megszorított költségvetése miatt azonban nem volt azon helyzetben, hogy egy újabb iparstatisztikai adatgyűjtésre kísérletet tehessen. Végre az 1880-ban végrehajtott népszámlálás, a lakosság foglalkozásának kitüntetése alkalmával, anyagot szolgáltatott legalább arra nézve, hogy az iparstatisztika személyi részével, vagyis a különféle iparnemek és iparüzőinek számával megismerkedhettünk. Nem nyújtott azonban e számlálás semmiféle támpontot arra nézve, hogy az iparnak technikai részét is megismerjük, vagyis megtud-

*) Az orsz. statisztikai hivatal által eszközölt iparstatisztikai felvétel eredménye a fenti czim alatt közelebb jelenik meg e hivatal közleményeiben Dr. *Jekelfalussy* József miniszteri osztálytanácsos feldolgozásában. A jelen közlemény e mű bevezető része, az eredmény feltüntetése.

jük : miféle munkaeszközökkel és gépekkel rendelkezik az ipar, mennyiben van benne a gőz-, víz-, szél-, ló- vagy egyéb erő alkalmazva és nem tudtunk meg semmit az ipari termelés nagyságáról.

Ily körülmények között és közgazdasági életünk rohamos fejlődése mellett természetesnek fog látszani, ha a meglevő adatok kormányunkat és szakférfiainkat ki nem elégítették és mind élénkebbé vált azon óhaj, hogy az ipar terén is mielőbb megbízható és részletes adatoknak jussunk birtokába. Csakhogy e téren a statisztika nagy és sokszor elháríthatlan akadályokkal kénytelen megküzdeni; mert bármily könnyű is tudományosan az iparstatisztika céljának és feladatának, valamint körének meghatározása, ép oly nehéz annak megvalósítása a *gyakorlatban*.

Az iparoshoz, mint az ipartelep vezetőjéhez hozzáférhetni ugyan, kérdéseket is intézhetünk hozzá és ezek által fel lehetne ölelni az iparstatisztika egész körét; de az a körülmény, hogy az iparos teljes biztonsággal, még a legegyszerűbbnek látszó kérdésekre is sok esetben alig válaszolhat, legalább is tartózkodásra késztet.

A munkások számát, az iparban való alkalmazásuk különbözősége szerint, a megbízható adatgyűjtés a legnagyobb pontossággal kideríthetné, ha az iparosok egy része különböző okokból, nem vonakodnék a való adatok bevallásától. A munkások munkaidejének tartamát már nehezebb kutatni, főleg azért, mert a munkaidő az egyes iparágak keretén belől az egyes ipartelepekben nemcsak az évszakok szerint, de a megrendelések nagyságához képest is változó. A különböző munkaeszközök, gépek és erőforrások számát minden iparos képes jól bevallani, azon adatokat azonban, a melyek ezen eszközök, gépek és erőforrások mechanikai erejét tüntetik fel, a legjobb akarat mellett is, már csak az iparosok egy kis része képes a kívánt pontossággal szolgáltatni.

Az elfogyasztott tüzelő-anyagról, a feldolgozott nyers anyag mennyiségéről, minőség és érték szerint, csak azon iparosok képesek számot adni, a kik rendszeres üzleti könyveket vezetnek, már pedig — s ezt alig szükséges kiemelniünk — iparosaink nagyobb része nem áll a képzettség azon fokán, hogy a rendszeres üzleti könyvek vezetésének szükségét fel tudná fogni. Az évi termelés értékét, legalább megközelítőleg, minden iparos képes volna kimutatni, azon-

ban a legtöbb vonakodik ezt tenni, mert fél bepillantást engedni vállalata ezen legkényesebb természetű tényezőjébe.

Az itt csak vázlatosan jelzett nehézségeknek tulajdonítható, hogy eddig még egy államnak sem sikerült mindenben kielégítő iparstatisztikát teremteni. Az eddig legtökéletesebb iparstatisztika, a német birodalmi, világosan mutatja ezen nehézségeket, és daczára annak, hogy teljes, tökéletes adatok beszerzésére az áldozatokat nem kímélték és az adatgyűjtéssel megbízott közegek buzgón eljárak, mégis kénytelenek voltak arról lemondani, hogy iparstatisztikájuk az összes ipartelepekről felölelje azon adatokat, a melyeknek ismerete kívánatos. Az öt segédnél kevesebbet foglalkoztató iparosokról, illetőleg ipartelepekről és az ezekben alkalmazott munkásokról a német iparstatisztika alig képes többet mondani, mint a mit mi, hazai iparviszonyainkra nézve, a népszámlálási munkálat alkalmával kiderítettünk. Az öt segédnél kevesebbet foglalkoztató iparosoknál működésben levő gépek közül is csak hármat mutatnak ki, t. i. a szövőszéket, a kötsző- és varrógépet. Az öt segédnél többet foglalkoztató ipartelepekről azonban a német birodalmi iparstatisztika részletesen kimutatja az alkalmazott személyzetet, az alkalmazás minősége és életkor szerint, a használatban levő erőforrásokat, a különböző munkagépeket és eszközöket. A felhasznált nyers anyag, az elhasznált tüzelő anyag és a termelt iparcikkek kutatására azonban már nem terjeszkedett ki.

És ha mi a fenforgó nehézségek daczára újra megpróbálkoztunk ipari viszonyainkat statisztikailag számbavenni, erre egyrészt megváltozott közgazdasági viszonyaink, másrészt és főleg pedig az akkortájt küszöbön állott orsz. ált. kiállítás utaltak, melyek sürgősen s elodázhatlanul követelték a tényleges állapotok felderítését. E körülmények indították a statisztikai hivatal igazgatóját is arra, hogy még 1883. február hó 23-án kelt felterjesztésével emlékiratot nyújtson be a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter urhoz egy megindítandó iparstatisztikai adatgyűjtés ügyében. (Lásd: Közg. Értesítő, 1883. évfolyam 269. lapja.)

Az emlékirat vázolván az iparstatisztika terén eddig elért eredményeket, részletes javaslatokat tartalmazott az adatgyűjtésre vonatkozólag. Ezen javaslatok szerint az összes iparosok azonos felvételi lapokkal vétettek volna számba. Azon iparosok pedig, kik öt segédnél többet foglalkoztatnak, köteleztettek volna egy második,

üzletük természetéhez alkalmazott kérdőív kitöltésére. A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok számára külön kérdőív dolgoztatott ki annak számbavételére, egy kérdés pedig az évi termés átlagos értékét tudakolta. A háziiparosok felvételére az emlékirat a községenként való felvételt ajánlá, oly módon, hogy egy község összes háziiparosai, a háziipar különböző ágai szerint, összesítve veendők számba.

A földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter ur ezen javaslatok tárgyalására szakértői értekezletet hívott egybe, mely két ülésben részletesen megvitatta az adatgyűjtés tervezetét és az ajánlott felvételi lapokat. Az értekezleten kifejezett óhajtáshoz képest az adatgyűjtés ideje gyanánt 1884. január 1—10-ke állapittatott meg. Az ipari termelés értékének kutatása azonban mellőztetett, épen a szakférfiak által kiemeltetvén, hogy erre nézve megbízható adatok abszolúte nem szerezhethők be. Hasonlóképen elhagyatott magának az emlékirat szerzőjének indítványára, azon megkülönböztetés, a mely szerint az öt segédnél többet foglalkoztató iparosoktól részletesebb adatok kívántattak volna be, és így a mozgató erőt alkalmazó iparosok, akárhány segédet alkalmaznak is, még egy külön felvétel tárgyát képezték, ugyyszintén számbavétettek a különféle munkagépek és eszközök, tekintet nélkül arra, hogy motorral vagy anélkül dolgozó iparos-e az illető.

Ezen megállapodások alapján az orsz. statisztikai hivatal 1883. évi szept. 29-én 5858. sz. a. kelt köriratával elrendelte az iparstatisztikai adatok gyűjtését, szétküldvén első sorban azon felvételi lapokat, melyek valamennyi iparos által voltak kitölten-dők. Az ekként begyűlt felvételi lapok közül azok, a melyeken mozgató erő volt kimutatva, kiválasztattak s ez alapon az illető iparosok felhivattak, hogy a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok számára készült külön lapot is töltsék ki.

Az összes iparosok és a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok részére készült felvételi lapok a következő kérdéseket tartalmazták:

Iparstatisztika.B.

Megye . . . . .
 Járás . . . . .
 Község . . . . .
 Utcza és házszám . . . . .
 A vállalkozó neve (czége) . . .

Fölvételi iv valamennyi iparos (gyáros, mesterember) számára.

1. Mi a rendes ipara (mestersége, vállalata, üzlete)?
2. Van-e üzletében üzletvezető vagy egyéb tisztviselő és hány?
3. Foglalkoztat-e segédeket és pedig :
     összesen hány férfit?
     "   "   nőt?
4. Foglalkoztat-e állandó munkásokat, és pedig :
     összesen 16 éven felüli hány férfit?
     "   "   "   "   "   nőt?
     "   "   "   aluli   "   fiut?
     "   "   "   "   "   leányt?
5. Foglalkoztat-e napszámosokat, és pedig :
     hány férfit?
     "   nőt?
     "   fiut?
     "   leányt?
6. Van-e tanoncza, és pedig :
     16 éven felül hány fiu?
     "   "   "   "   leány?
     "   "   alul   "   fiu?
     "   "   "   "   leány?
7. A műhelyben (gyártelepen) kívül dolgozott :
     hány 16 éven felüli férfi?
     "   "   "   "   nő?
     "   "   "   aluli fiu?
     "   "   "   "   leány?
8. Üzletében csak időnként használ :
     hány férfit?
     "   nőt?

9. Használ-e üzletében hajtó (mozgató) erőt (gőz, víz, szél, ló stb.) és minőt?
10. Alkalmaz-e üzletében munkagépeket, például: szövőszék, varrógép, eszterga stb. minőt és mennyit?

Iparstatisztika.

C.

Megye . . . . .
Járás . . . . .
Község . . . . .

Kérdőív az őrlőmalmok kivételével oly iparvállalatok számára, melyek mozgató erőt alkalmaznak.

1. Az iparvállalat tulajdonosának neve vagy czége
2. Az iparüzlet be van-e a kereskedelmi cégjegyzékbe vezetve és mily név alatt?
3. Ha az iparüzlet bérüzemben folytattatik, a bérlő neve?
4. A főüzem megnevezése?
5. A melléküzem megnevezése?
6. Vannak-e tipróművek használatban?
Ha vannak, mennyi azok száma?
7. Állaterő van-e használatban?
Ha van, mennyi a járgányok száma?
8. Vizerő van-e használatban?
Ha van, mennyi a víz által hajtott mozgató eszközök száma és minősége?
Mennyi ezek összes lóereje?
9. Turbinák (forgonyok) vannak-e azok között és mennyi ezek száma?
Mennyi a turbinák összes lóereje?
10. Vannak-e vizoszlopgépek és mennyi ezek száma?
Ha van, mennyi azok lóereje?
11. Gőzgép van-e használatban és mennyi azok száma, és pedig:
a) elmozdithatlan?
b) szállítható?
12. Mennyi a gőzfejlesztő-készülékek (kazánok) száma?
Mily rendszerűek?
Mely gyárból és honnét valók?

Mekkora a gőzfejlesztő készülékek összes tüzelő felülete ☐
méterekben?

13. Mennyi a használt gőzgépek effectiv lóereje?

14. Minő tüzelő-anyag használtatik a kazánok fűtéséhez (kőszén,
fa, szalma stb.)?

15. Gázmotorok vannak-e használatban és mennyi ezek száma?

Mennyi ezeknek lóereje?

16. Hőléggépek (petroleum-motorok) vannak-e használatban és
mennyi ezek száma?

Mennyi ezeknek lóereje?

17. Vannak-e egyéb és minő mozgató erők (motorok)?

És mennyi ezeknek lóereje?

18. Minő és mennyi munkagépeket használ iparvállalatában?

Az első adatgyűjtés, vagyis az összes iparosok felvételére számtal kérdőívek beérkezése sajnosan igazolta a már az emlékiratban is említett nehézségeket. Daczára annak, hogy a hivatal az adatgyűjtésre, a kereskedelmi- és iparkamarák, iparegyletek és ipartársulatok, nemkülönben a sajtó útján is igyekezett előkészíteni az érdekelt köröket, azok még sem tanusítak, kivétel nélkül, a felvétel iránt azon előítélettől ment magatartást, a mely annak sikere érdekében kívánatos lett volna. Nevezetesen a segédszemélyzetre vonatkozó adatok mutatkoztak sok tekintetben hiányosaknak s e tekintetben a főváros sem tett kivételt, mert itt is sajnosan kellett meggyőződünk, hogy a legtöbb munkást foglalkoztató vállalatok egész sora hiányos adatokat vallott be. De nemcsak ezen adatok pótlása vált ekként szükségessé, hanem igen sok helyütt a felvétel is oly hiányos volt, hogy egész iparágak maradtak ki, s ha a hivatal nincs birtokában a népszámlálás szolgáltatja ellenőrző adatoknak, e felvétel is bizonyára hajótörést szenved. Ez ellenőrző adatok a népszámláláskor magát iparosnak valló egyének számláló lapjai voltak. Ezen lapokat azután a hivatal a beérkezett anyaggal összehasonlítván, a mely esetben hiányt vagy eltérést tapasztalt, felvilágosításért kérdést intézett az eljáró hatósághoz. Hogy ez mennyire szükséges volt, mutatja azon körülmény, hogy az ily átíratok száma 4,798 volt, a pótlólag ekként beküldött felvételi lapok száma pedig közel 50,000-re rugott. Az első ízben kibocsátott 4,798 átíratot 2,053 sürgetés követte és ezeknek sem lévén mindenütt foganatjuk, a pótdatok beküldését 99 esetben táviratilag is meg kellett sür-

getni. Hibás kitöltés miatt pedig mintegy 16,000 felvételi lap lön visszaküldve. Az ekként eszközölt pótlások következtében azután tulajdonképen nem az 1884. évbeli viszonyok képe jelentkezik ezen adatokban, hanem inkább az 1885. év elején létezett állapotra vonatkozó adatok vétettek számba.

És ha daczára ezen szigoru eljárásnak, mégis azt tapasztaljuk, hogy a jelen felvétel és a népszámlálás alkalmából gyűjtött adatok között nagy eltérések mutatkoznak, szükségesnek látszik ezen eltéréseket a következőkben meg is okolnunk.

Jelen adatgyűjtés ugyanis külön czélból foganatosított felvétel lévén, a lakosságnak csak egy részére terjedt ki és így megtörténhetett az, a mi a népszámlálásnál alig fordulhatott elő, hogy a felvételnél eljáró hatóságok több iparost nem vettek számba.

Oly hiánynak ez azonban semmi esetre sem tekinthető, a mely módosíthatná azt a tudatot, a melyet az alábbi adatokból iparunkra nézve nyerünk. A fölvételből kihagyottak legnagyobbrészt bizonyára segédszemélyzet nélkül dolgozó iparosok, kik az ipar alakulására lényeges befolyást amugy sem gyakorolnak.

Bár a népszámlálás és az iparstatisztikai felvétel ugyanazon évszakban foganatosított, mégis a felvétel időpontjából is lényeges eltérés származik. Téli időben a szabadban működő iparosok alig dolgoznak és így ezen időben az ezen szakhoz tartozó iparosok alig foglalkoztatnak munkásokat. Miután pedig az iparstatisztikai adatgyűjtés kiinduló pontját az ipartelep képezte, és itt, eltérőleg a népszámlálástól, a segédszemélyzet nem egyénenként vétetett számba, hanem az önálló iparoshoz intéztetett azon kérdés, mennyi és minő segédszemélyzetet foglalkoztat, természetes, hogy a felvétel alkalmával szünetelő iparágakban, milyenek például az építőiparok, a segédszemélyzet száma a valóságnál jóval kevesebbnek van feltüntetve.

Növeli továbbá az eltérést azon körülmény is, hogy az iparstatisztikai adatgyűjtés köréből a bányászat és kohászat kihagyott, mivel ezen iparágakra vonatkozólag a bányakapitányságok által évről-évre megbízható és mindenben kielégítő adatok gyűjtetnek és a statisztikai hivatal évkönyveiben közzé is tétetnek.

Ugyancsak e felvétel alkalmával a tulajdonképeni ipar elkülönítettett a háziipartól, holott a népszámlálásnál mindaz, a ki magát iparosnak vallotta, mint iparos vétetett számba, a nélkül, hogy a

tulajdonképeni iparosok és háziiparosok elkülönítették volna és így a hivatal igen sok esetben kénytelen volt a felvételt eszközöző közeg azon állítását elfogadni, hogy a kérdéses iparos a háziiparosok sorában vétetett számba. Ezek száma pontosan meg nem állapítható ugyan, de bizonyára legalább is fedezik még azon hátralevő hiányt, mely a népszámlálás és jelen felvétel között mutatkozik.

Ha mindezen körülményeket tekintetbe vesszük, érthető lesz az eltérés a népszámlálás adatai és az ezen adatgyűjtés eredményei között, a nélkül, hogy a higgadt ítéletűek szemében ezen eltérés lényegesen leszállítaná az iparstatisztikai adatgyűjtés eredményének értékét.

Lássuk különben magukat az eredményeket.

A népszámlálás szerint a magyar korona országainak iparos népessége 814,961 lélekre rugott, ezek közül 380,959 önálló vállalkozó volt, 434,002 pedig mindenféle segédszemélyzet. Az iparstatisztikai adatgyűjtés 257,886 önálló vállalkozót és 386,354 segédszemélyzetet, összesen 644,240 iparost mutat ki. A bányászat- és kohászattal foglalkozók számát a népszámlálás 25,991-gyel tüntette fel, önálló férfi háziiparost pedig az adatgyűjtés 26,469-et mutat ki és valószínű, hogy közel ennyi szerepelt a népszámlálásnál a rendes iparosok között. Ez együttvéve 52,460, a kikkel együtt az adatgyűjtésnél 696,700 iparosról vagyunk képesek számot adni. Ehhez jönnek a felvétel idején szünetelt iparágak. Ezen iparágak üzőinek száma, az iparstatisztikai adatgyűjtésnél a valóságnál kisebbnek mutattatott ki a már érintett ok miatt. Így a népszámlálás 11,132 önálló ácsiparost konstataált, a jelen felvétel csak 7,040-et. Az ácsiparral foglalkozók összes száma a népszámlálásnál 24,816 volt, a jelen felvételnél 12,462. Az önálló kőműves-iparosaink száma a népszámlálásnál 11,145, jelenleg 6,796; a kőművesiparral foglalkozók összes száma 1880-ban 36,053 volt, jelenleg 15,652. Ezen különbségek főleg a felvétel módjából és idejéből folynak.

A népszámlálási és iparstatisztikai adatgyűjtés eredményei közötti eltérések tehát olyanok lévén, melyek nagyrészt a két felvétel különböző módozataiból folynak és mint ilyenek, előreláthatók voltak, nagy mértékben nem csökkentik ezen adatok becstét, és ha nem sikerült is teljesen elérnünk, legalább megközelítettük azon czélt, melyet az iparstatisztikai adatgyűjtéssel elérni óhajtottunk. Megismerhetjük iparunk tagozatát és képesek vagyunk számszerű-

leg feltüntetni az egyes iparágak fejlettségét és üzemük alakulását. Oly viszonyokba nyertünk bepillantást, a melyekről eddig tudomásunk nem volt, holott ezen viszonyok ismerete iparunk helyes megítélése szempontjából a legnagyobb fontosságu. Ezek alapján bátran állithatni, hogy iparstatisztikánk a személyi viszonyokra vonatkozólag kiállja az összehasonlítást bármely állam iparstatisztikájával; mert ha a német iparstatisztika a tényleges állapothoz hivebben tünteti is fel az iparral foglalkozók számát, a mit annak tulajdonithatni, hogy az iparstatisztikai adatgyűjtés ott kapcsolatos volt a népszámlálással, a mienk számos oly viszonyról adhat megbízható módon számot, a melynek földerítésére eddig sem a német, sem más iparstatisztika nem terjedt ki.

Az iparstatisztikai adatok egy része, nevezetesen a háziiparra és a malomiparra vonatkozó már közöltetett. A jelenlegi füzetnek kellett volna ugyan az első füzetet képezni; de miután az ebben foglalt adatok egy részének helyesbitése és feldolgozása hosszabb időt vett igénybe, nem látszott indokoltnak a már feldolgozott részek közzétételének halasztása, habár ez által a füzetek megjelenésének természetes rendje meg is zavartatott.

Áttérve a begyűlt anyag részletes ismertetésére, utalunk mindenekelőtt az I. számú táblázatra, mely a magyar korona országainak iparral foglalkozó lakosságát országrészek és megyék szerint tünteti fel. Horvát-Szlavonország iparosságának megyék szerinti megoszlását nem lehetett kitüntetnünk, miután ott oly foglalkozások is számittattak az ipar közé, a melyek az anyaországban, mint oda nem tartozók, nem vétettek számba. Ezen foglalkozási ágakat a Horvát-Szlavonországi összkimutatásból ki lehetett ugyan hagyni és így az adatokat vissza lehetett vinni azon alapra, a melyre az anyaország kimutatása lett fektetve, de a megyék szerint ezt a helyesbitést nem lehetett keresztülvinnünk és így le kellett mondanunk arról, hogy Horvát-Szlavonország iparosait hasonlóképen törvényhatóságok szerint is feltüntessük.

A magyar korona országainak iparossága a felállított osztályok szerint következőleg oszlik meg:

	férfi	nő	együtt
önálló vállalkozó	247,311	10,575	257,886
üzletvezető és egyéb tisztviselő	10,153 *)	—	10,153
segéd	101,489	9,563	111,052
16 éven felüli állandó munkás	59,314	21,375	80,689
16 éven aluli „ „	2,943	3,088	6,031
felnőtt napszámos	58,929	11,869	70,798
fiatal „	3,883	4,701	8,584
16 éven felüli tanoncz	22,570	751	23,321
16 éven aluli „	42,445	1,567	44,012
16 éven felüli és a műhelyen ki- vül dolgozó munkás	5,926	1,178	7,104
16 éven aluli és a műhelyen ki- vül dolgozó munkás	305	313	618
csak időnkint használt munkás	20,962	3,030	23,992
Összesen	576,230	68,010	644,240

Az iparral foglalkozók ezen osztályozását az iparstatisztikai felvétel mintázatainak tárgyalására összehívott szakértekezlet állapította meg ily módon. A munkásoknál két osztály vétetett fel, ugymint a 16 éven felüliek és a 16 éven aluliak csoportja, mert az ipari törvényhozás úgy hazánkban, mint a legtöbb külföldi államban a 16. életkorig különös oltalomban részesíti a munkást; kívánatos volt tehát annak kiderítése, hogy mennyi azon fiatal munkások száma, kik a különös oltalomban részesítendőek. Ezen osztályozás a napszámosoknál is megtételezett, de ezeknél egy bizonyos évet nem lehetett határuul szabni, mivel az iparos a legtöbb esetben nem is ismeri a napszámosok életkorát, holott az állandó munkásnál ezt tudnia kell, mert a törvény elrendeli ennek bevezetését a munkások lajstromába. A napszámosoknak megkülönböztetése felnőttekre és fiatalokra e szerint az iparosra volt bízva.

Az iparral foglalkozó fent kimutatott népesség ugyanezen osztályok szerint a magyar korona egyes országaiban következőleg oszlik meg:

*) A felvételnél nem téteztett különbség férfi és nő között.

	Magyarország			Fiume		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Önálló vállalkozó . . .	220,135	8,193	228,328	438	57	495
Üzletvezető és tisztviselő	9,180	—	9,180	143	—	143
Segéd	92,198	8,278	100,476	217	36	253
Állandó munkás 16 éven felüli	51,105	17,919	69,024	2,090	2,049	4,139
Állandó munkás 16 éven aluli	2,437	2,610	5,047	131	259	390
Napszámos felnőtt . .	46,521	9,523	56,044	543	489	1,032
Napszámos fiatal . . .	3,120	3,833	6,953	71	130	201
Tanoncz 16 éven felüli	20,655	658	21,313	123	63	186
Tanoncz 16 éven aluli	38,710	1,426	40,136	189	38	227
A műhelyen kívül dolgozik						
16 éven felüli . .	5,694	1,085	6,779	38	6	44
16 éven aluli . . .	283	235	518	6	3	9
Csak időnként használt munkás	5,991	693	6,684	416	4	420
Összesen . .	496,029	54,453	550,482	4,405	3,134	7,539

Az iparral foglalkozó 644,240 személy közül e szerint 550,482 esik Magyarországra, azaz 85·45%, Fiuméra 7,539, azaz 1·17%, Horvát-Szlavonországra 86,219, azaz 13·38%. A 257,886 önálló iparos közül 228,328, azaz 88·54% esik Magyarországra, Fiuméra 495, azaz 0·19%, Horvát-Szlavonországra 29,063, azaz 11·27%. A 386,354 segéd személyzetből 322,154, azaz 83·38% Ma-

	Horvát-Szlavonország			A Szt.-István korona országai együtt		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Önálló vállalkozó . . .	26,738	2,325	29,063	247,311	10,575	257,886
Üzletvezető és tisztviselő	830	—	830	10,153	—	10,153
Segéd	9,074	1,249	10,323	101,489	9,563	111,052
Állandó munkás 16 éven felüli	6,119	1,407	7,526	59,314	21,375	80,689
Állandó munkás 16 éven aluli	375	219	594	2,943	3,088	6,031
Napszámos felnőtt . .	11,865	1,857	13,722	58,929	11,869	70,798
Napszámos fiatal . . .	692	738	1,430	3,883	4,701	8,584
Tanonecz 16 éven felüli	1,792	30	1,822	22,570	751	23,321
Tanonecz 16 éven aluli	3,546	103	3,649	42,445	1,567	44,012
A műhelyen kívül dolgozik:						
16 éven felüli . .	194	87	281	5,926	1,178	7,104
16 éven aluli . . .	16	75	91	305	313	618
Csak időnként használt munkás	14,555	2,333	16,888	20,962	3,030	23,992
Összesen . .	75,796	10,423	86,219	576,230	68,010	644,240

gyarországra, 7,044, azaz 1·82% Fiuméra és 57,156, azaz 14·80% Horvát-Szlavonországra jut. Szembeállítván az összes segédszemélyzetet az összes vállalkozókkal, Magyarországon 100 önálló iparosra 141 segédszemély jut, Fiumében 1,423, Horvát-Szlavonországban 196.

Feltűnő, hogy Horvát-Szlavonországban a segédszemélyzet-

nek az önálló iparosokhoz való aránya kedvezőbb, mint Magyarországon, holott az előbbi ország ipara köztudomásúlag fejletlenebb. Ez ellenmondás megfajtására csakis az adatok részletes vizsgálata vezethet bennünket. Az egész különbözetet ugyanis azon körülmény okozza, hogy Zimonyban, mely városnak összes lakossága a népszámlálás alkalmából csak 12,836 volt, mégis 12,514 napszámot és 12,227 ideiglenes munkást mutatott ki a társországok statisztikai hivatala. E számok oly rendkívül nagyok, hogy csak egy értelmezésük lehetne, t. i. a budapest-zimonyi vasut befejezése és a nagy vasuti hid építése, mely sok munkást foglalkoztatott s tényleg foglalkoztatott is. De különben, ha ez adatok meg is felelnek a valóságnak, egy időleges építkezési vállalat szerves összefüggésben úgy sem áll az ország iparával s a munkások bármily nagy száma — kiknek legfeljebb napszámok részét szolgáltatotta Horvátország — semmit sem változtat a társországok iparosságán. Hogy tehát Horvát-Szlavonország valódi iparviszonyait megismerjük, szükségesnek látszott levonni Zimony adatait, és ekkor a következő számokat nyerjük:

	Horvát-Szlavonország			Zimony város		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
Önálló vállalkozó . . .	26,738	2,325	29,063	432	184	616
Üzletvezető	830	—	830	38	—	38
Segéd	9,074	1,249	10,323	346	105	451
Állandó munkás 16 éven felüli	6,119	1,407	7,526	125	33	158
Állandó munkás 16 éven aluli	375	219	594	4	—	4
Napszámos, felnőtt . . .	11,865	1,857	13,722	9,728	1,585	11,313
Napszámos fiatal	692	738	1,430	538	663	1,201
Tanonez 16 éven felüli .	1,792	30	1,822	26	2	28
Tanonez 16 éven aluli . .	3,546	103	3,649	133	3	136
A műhelyen kívül dolgozik:						
16 éven felüli	194	87	281	19	5	24
16 éven aluli	16	75	91	—	—	—
Csak időnként használt munkás	14,555	2,333	16,888	10,178	2,049	12,227
Összesen	75,796	10,423	86,219	21,567	4,629	26,196

	Horvát-Szlavonország Zimony nélkül		
	férfi	nő	összesen
Önálló vállalkozó	26.306	2,141	28,447
Üzletvezető	792	—	792
Segéd	8,728	1,144	9,872
Állandó munkás 16 éven felüli	5,994	1,374	7,368
Állandó munkás 16 éven aluli	371	219	590
Napszámos felnőtt	2,137	272	2,409
Napszámos fiatal	154	75	229
Tanonecz 16 éven felüli	1,766	28	1,794
Tanonecz 16 éven aluli	3,413	100	3,513
A műhelyen kívül dolgozik:			
16 éven felüli	175	82	257
16 éven aluli	16	75	91
Csak időnként használt munkás	4,377	284	4,661
Összesen	54,229	5,794	60,023

Mennyire megváltozik ez által az arány, kitűnik leginkább abból, hogy Zimonyon kívül Horvát-Szlavonországban 100 önálló iparosra csak 111 segédszemélyzet esik, tehát jóval kevesebb, mint az anyaországban.

Az iparosság megoszlása országrészek és megyék szerint kitűnik az alábbi táblázatból, mely az összes önálló vállalkozók, az összes segédszemélyzet, a segédszemélyzetnek az önálló vállalkozókhoz, valamint a megye iparos lakosságának az összes népességhez való arányát mutatja:

Az országrész és megye megnevezése		Az önálló vállal- kozók száma	Az összes segédsze- mélyzet száma	100 önálló ipa- rosra esik segéd- személyzet	A megye iparos- sága az összes la- kosságnak hány %-át képezi
I. Magyarország.					
a) Duna balpartja.					
Árva	megye	853	1,774	208	3·22
Bars	„	2,433	3,411	140	4·09
Esztergom	„	1,305	1,866	143	4·53
Hont	„	2,092	2,629	126	4·07
Liptó	„	763	1,325	174	2·79
Nógrád	„	2,509	4,031	161	3·41
Nyitra	„	6,658	4,495	68	3·01
Pozsony	„	6,896	13,024	189	6·34
Trencsén	„	3,907	4,156	106	3·30
Turóc	„	890	1,469	165	5·14
Zólyom	„	2,016	5,548	275	7·33
Összesen		30,322	43,728	144	4·22
b) Duna jobb partja.					
Baranya	megye	6,649	6,741	101	4·56
Fejér	„	4,215	3,428	81	3·65
Győr	„	2,374	2,922	123	4·84
Komárom	„	2,817	2,681	95	3·62
Moson	„	1,636	1,720	105	3·12
Somogy	„	5,447	3,743	69	2·29
Sopron	„	4,513	6,665	148	4·56
Tolna	„	4,825	3,211	67	3·43
Vas	„	6,737	4,464	66	3·10
Veszprém	„	4,716	3,778	80	4·07
Zala	„	6,300	3,830	61	2·81
Összesen		50,229	43,173	86	3·64

Az országrész és megye megnevezése	Az önálló vállal- kozók száma	Az összes segédsze- mélyzet száma	100 önálló ipa- rosra esik segéd- személyzet	A megye iparos- sága az összes la- kosságnak hány %-át képezi
c) Duna-Tisza köze.				
Bács-Bodrog megye	13,699	10,408	76	3·78
Csongrád "	4,929	9,348	190	6·25
Heves "	3,108	3,070	99	2·91
Jász-N.-Kún-Szolnok megye .	5,122	4,440	87	3·44
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye .	10,695	8,803	82	3·10
Budapest főváros	9,652	63,551	658	20·30
Pest megye összesen	20,347	72,354	356	9·96
Összesen	47,205	99,620	211	6·27
d) Tisza jobb partja.				
Abauj-Torna megye	2,881	7,635	265	5·83
Bereg megye	1,477	5,256	356	4·39
Borsod "	3,000	7,636	255	5·43
Gömör "	3,943	4,633	117	5·07
Sáros "	2,248	3,350	149	3·33
Szepes "	3,049	7,032	231	5·83
Ung "	1,610	1,604	100	2·54
Zemplén "	3,299	2,525	77	2·12
Összesen	21,507	39,671	184	4·24
e) Tisza balpartja.				
Békés megye	3,741	3,290	88	3·06
Bihar "	5,938	5,949	100	2·66
Hajdu "	3,478	4,841	139	4·89
Mármaros megye	1,963	2,459	125	1·94
Szabolcs "	2,482	2,102	85	2·14
Szatmár "	4,505	4,557	101	3·09
Szilágy "	2,208	1,386	63	2·10
Ugocsa "	543	506	93	1·60
Összesen	24,858	25,090	101	2·74

Az országrész és megye megnevezése	Az önálló vállal- kozók száma	Az összes segédse- mélyzet száma	100 önálló ipa- rosra esik segéd- személyzet	A megye iparos- sága az összes la- kosságnak hány %-át képezi
f) Tisza-Marosszöge.				
Arad megye	3,850	6,835	178	3.52
Csanád megye	1,814	1,790	99	3.31
Krassó-Szörény megye	2,911	10,893	374	3.62
Temes megye	7,109	10,153	143	4.36
Torontál megye	9,178	7,432	81	3.13
Összesen	24,862	37,103	149	3.60
g) Erdély.				
Alsó-Fehér megye	2,450	2,378	97	2.71
Besztercze-Naszód megye	1,461	1,113	76	2.71
Brassó megye	2,464	5,261	214	9.20
Csik megye	1,588	816	51	2.17
Fogaras megye	820	799	97	1.91
Háromszék megye	2,306	2,332	101	3.70
Hunyad megye	2,643	2,733	103	2.16
Kis-Küküllő megye	724	319	44	1.14
Kolozs megye	2,039	5,833	286	4.01
Maros-Torda megye	2,818	2,309	82	3.22
Nagy-Küküllő megye	1,982	1,789	90	2.85
Szeben megye	2,445	4,505	184	4.91
Szolnok-Doboka megye	2,212	1,503	68	1.92
Torda-Aranyos megye	1,647	933	57	1.88
Udvarhely megye	1,746	1,146	66	2.74
Összesen	29,345	33,769	115	3.93
Magyarország	228,328	322,154	141	4.01
Fiume város és területe	495	7,044	1,423	35.93
Horvát-Szlavonország	29,063	57,156	196	4.56
A Szt.-István korona országai együtt	257,886	386,354	150	4.12

Az országrészek és megyék különböző nagysága és népessége folytán az abszolút számok kevésbé érdekesek; a legtöbb iparossal bíró megyék nem egyszersmind azok, melyekben az ipari foglalkozás a többi foglalkozásokkal szemben kiváló helyet foglal el. Az önálló vállalkozók abszolút számát tekintve, Bács és Pest megye, továbbá Budapest áll legelől, a két előbbinél meghaladva, az utóbbinál megközelítve a tizezeret, Torontál megyének is kilenczezeret meghaladó önálló iparosa van, a közvetlenül utána következő Temesnek már csak hétezer, hatezeret meghaladó iparossal is csak 5 megye bír, névszerint: Pozsony, Vas, Nyitra, Baranya és Zala. Legtöbb segédszemélyzetet, nagy ipari jellegének megfelelőleg, Budapest mutat fel, mely maga 63,000-en felül számlál, utána Pozsony megye következik 13,000-rel s Krassó-Szörény, Bács-Bodrog meg Temes megyék 10,000-et meghaladó iparos-segédszemélyzettel.

Igen fontosak és érdekesek az önálló iparosok és segédszemélyzet egymáshoz való számarányát feltüntető adatok, mert többé-kevésbé ezek mutatják az ipar belterjességét vidékenként. E tekintetben az egyes országrészek közül a Duna-Tisza köze áll legelől, de a kedvező arányt tisztán csak Budapestnek köszönheti, hol 100 önálló iparosra 658 segédszemélyzet esik, míg ez országrész megyéiben, az egy Csongrádot kivéve, hol ismét Szeged városa adja a kedvező arányt, 100 segédszemélyzet sem esik.

A Duna-Tisza köze után a Tisza jobb partja következik 184 arányszámmal. Itt különösen Bereg megye válik ki, mit azonban tisztán csak a munkács-stryi vasut folyamatban volt építésének tulajdoníthatunk, (már pedig ez a megye iparviszonyaira befolyással egyáltalán nem bír), ezt leszámítva, Bereg megye csak ott áll, hol a szomszédos Ung, melynél a segédszemélyzet száma csakhogy épen eléri az önálló vállalkozókét. Kedvező arányszámot mutatnak még Abauj-Torna, Borsod és Szepes megyék.

A Tisza-Maros szögén az arányszám 149-re rug, ebben főleg Krassó-Szörény megyének van nagy része, hol az osztrák-magyar államvasut-társaság nagyszerű iparvállalatai emelik oly magasra a segédszemélyzet számát. Még csak a Duna balpartja az, hol a segédszemélyzet számaránya elég kedvező, 144 esvén 100 önálló iparosra, itt Zólyom megye válik ki erősen, ellenben Nyitra megye igen alacsony arányt mutat. Az erdélyi részekben már csak 115 az arányszám s csak Kolozs, Brassó és némileg Szeben megyékben mond-

hatjuk kedvezőnek a segédszemélyzet arányszámát. A Tisza balpartján egy önálló iparosra átlagosan csak egy segédszemély esik; a Duna jobb partján még annyi sem. Sajátságos, hogy épen ezen legfejlettebb országrészben mutat az ipar legkisebb belterjességet, és pedig a kedvezőtlen arányszámot nem egyes megyék okozzák, sőt ellenkezőleg, egyetlen egy sincs, mely jelentékenyen kiválnék.

Az iparos-foglalkozás belterjességét különben leginkább azon arányszám mutatja, mely az iparos népességet az összes népesség százalékaiban fejezi ki és itt szintén a Duna-Tisza köze áll legelől, hol az összes lélekszámnak több mint 6%-át képezi az iparos népesség. E kedvező százalékot ismét Budapestnek tulajdoníthatjuk. A Tisza jobb- és a Duna balpartja, tehát hazánk északi része, csaknem egészen összevágó és szintén elég kedvező arányt mutatnak, a mi természetes is, mert régibb iparunk főhelyei épen ezen vidékek voltak s még jelenleg is ezek bírnak az ipari fejlődés legtöbb tényezőjével. A Duna jobb partja és a Tisza-Marosszöge alatta maradnak az országos átlagnak, de még inkább alatta maradnak az erdélyi részek és különösen a Tisza balpartja, ipar tekintetében ez legkevésbé fejlett országrészünk. Erdély ellenben, bár hátul áll, de mutat fel kivételeket is, így Brassó megyében az iparos népesség 9·20%-ot képvisel, (Budapest után a legtöbbet), Szeben megyében pedig 4·91%-ot.

Budapesten az iparosság 20·30%-ot képez, 9%-ot meghaladó iparos népességgel egy megye bír, az imént említett Brassó megye, 7%-on felül szintén csak egy, Zólyom, 6%-on felül kettő, Pozsony és Csongrád; 5%-on felül öt, u. m. Abauj-Torna, Szepes, Borsod, Turócz és Gömör; 4%-on felül tizenhárom megye, u. m. Szeben, Győr, Hajdu, Baranya, Sopron, Temes, Esztergom, Bereg, Moson, Bars, Hont, Veszprém és Kolozs; 3%-on felül husz, u. m.: Háromszék, Bács, Krassó-Szörény, Fejér, Komárom, Arad, Tolna, Nógrád, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Sáros, Árva, Csanád, Maros-Torda, Trencsén, Torontál, Vas, Pest, Szatmár, Békés és Nyitra; 2%-on felül tizenöt megye, u. m.: Somogy, Heves, Nagy-Küküllő, Liptó, Zala, Udvarhely, Alsó-Fehér, Besztercze-Naszód, Bihar, Ung, Szabolcs, Szilággy, Zemplén, Csik és Hunyad; 1%-on felül hat, u. m.: Mármaros, Fogaras, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Ugocsa és Kis-Küküllő. Olyan megyénk, hol az iparos népesség az összes lélekszámnak egy %-át sem ütné meg, nincs.

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

HAZÁNK NÉPESSÉGÉNEK GYARAPODÁSA.

— Válasz dr. Weszelowszky Károly urnak a m. tud. akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságában 1886 április hó 2-án „Közegészségügyi állapotaink“ czim alatt tartott felolvasására. —

Dr. Weszelowszky Károly ur által „*Közegészségügyi állapotaink*“ czim alatt a m. tud. akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának folyó évi április hó 2-án tartott ülésében felolvasott és a „Nemzetgazdasági Szemle“ május havi füzetében megjelent értekezés felfogásom szerint a következő csoportokra lenne osztható, és pedig:

- I. az időszak és népszám;*
- II. a házasságkötések száma;*
- III. az élve születettek általában, törvényesek és nemtörvényesek szerint elkülönítve;*
- IV. a halva születettek törvényes és nem törvényes ágyból;*
- V. a törvényes ágyból való élve és halva születettek;*
- VI. az összes halálozások;*
- VII. az öt éven aluli meghaltak törvényesek és nem törvényesek szerint elkülönítve;*
- VIII. a tényleges szaporodás; végül*
- IX. a százezer lakosra eső betegek száma.*

Ezen értekezésre, de különösen azon két nagy táblázat tartalmára nézve, a melyek tele rengeteg számmal és főkép százalékszámításokkal már a felolvasás alkalmával többeknél kételyeket támasztottak, az országos statisztikai hivatal főnöke, dr. Keleti Károly, még az ülés alkalmával határozottan kijelentette, hogy az azokban kimutatott eredményeket hihetetlennek tartja és kötelességének nyilvánította hivatalában utána számíttatni azokat.

Hihetetlennek mondotta egyrészt azért, mert az utóbbi évek népességi mozgalma a legújabbán közzétett adatok szerint kedvező volt; másrészt pedig azért, mert az 185^{2/9}-iki népmozgalmi adatok, melyek több tekintetben megbízhatlanok, az 18⁷⁶/₈₃-iki időszakkal való összehasonlításra alapul el nem fogadhatók.

Az adatok utánszámításával nevezett tanácsos ur engemet bizott meg, és hogy akkori sejtelve mennyire alapos volt, azt az alább felsoroltak eléggé bebizonyították.

Mielőtt azonban a részletekre térnék, előre kell bocsátanom, miszerint az utánszámításokat és összehasonlításokat igen megnehezíti azon körülmény, hogy a két táblázatnak nagy része majdnem kizárólag csak százalékokban fejezi ki az eredményeket és ahol tényleges adatokat tartalmaznak, ott csak a nyolcz évi átlagok vannak említve, a melyeket pedig csak hosszas utánkeresés, összeadás és elosztások útján sikerült úgy a hogy megállapítani.

Maga az értekezés is oly roppant anyag összehasonlítását véve tekintetbe, mint az 185^{2/9}. és az 18⁷⁶/₈₃-iki évek népmozgalmi adatai, felette korlátolt, mert alig terjed nyolcz nyomtatott oldalra és alig sorol fel néhány számbeli adatot; a tabellákra pedig, a mi az összehasonlítás tekintetéből multhatlanul szükséges lett volna, sehhol sincs hivatkozás.

A főbb számcsoportoknak az értekezés szövegében való ismételése és a következtetések levonása, úgy, miként ez minden rendes statisztikai közleménynél szokás és szükséges, hasonlókép egészen elmaradt.

Ezek helyett azonban az 184^{5/7}-iki irlandi burgonya-rothadás okozta inségről és ennek következményeiről, a különféle járványos és nem járványos, akut és chronikus betegségekről, az orvosi statisztika behozatalának szükséges voltáról, a közép életkor és a produktív évek hány százezer évvel való csökkenéséről, a házassági termékenység, és az életerő hanyatlásáról hazánkban és a többi annál több van elősorolva.

Készséggel elismerem, hogy mindez igen szép és tanulságos lehet, nagy ügyszeretetről, tág ismeretről és szívós szorgalomról tanuskodik, de a számítási és következtetési módot tekintve, sokban eltér azon elvektől, a melyeket statisztikai tekintélyek hosszas és fáradságos kutatások után megállapítottak és használnak.

És ezért a legtávolabbról sem győzhet meg mindenkit a rend-

kivül nagy terjedelmű és különböző időszakok népmozgalmi eredményét magában foglaló anyag helyes feldolgozásáról.

Ily fáradságos nagy munka méltán megérdemelte volna, hogy az értekezésben kimerítőbben részleteztessék.

Különben, — mielőtt a részletekbe bocsátkoznám, — már előlegesen is ki kell jelentenem, miszerint oly különböző időszakok népmozgalmi eredményeinek egymással való szembeállítását, mint az 185^{2/3}-iki és 187^{6/83}-iki évnyczadok, nem tartom a legszerencsésebb és bizonyító erővel bíró választásnak. Nem tartom pedig azért, mert ezen két évnyczad között 24 évi viszontagságteljes időszak, tehát majdnem egy közép életkor fekszik, oly időszak, a mely alatt, — leszámítva hazánk népmozgalmára oly nagy befolyást gyakorló rossz termésű éveket, — egy ízben az országos aszály, három éven át (1866, 187^{2/3}) pedig a cholera tett roppant pusztításokat.

Az ily és ehhez hasonló csapások még a későbbi években is és első sorban a népmozgalomnál szokták hatásukat éreztetni és minden bizonynyal az 187^{6/83}-iki időszakban sem maradtak el, csakhogy az ily hatások számokban pontosan ki nem fejezhetők.

Ha mindezek daczára keresztül akarjuk vinni az ily egymástól távol fekvő időszakoknak egymáshoz való viszonyítását, akkor le kell vezetni az eredményeket 1852—1883-ig fokozatosan, kimutatni százalékokban az eltéréseket és körülményesen indokolni azokat.

Megszoktam és megbarátkoztam én már rég a számokkal, a legkevésbé sem irtózom tőlük, de mégis teljes lehetetlen annyi időt szakítanom, hogy az értekező ur által összeállított két nagy táblázatban foglalt átlagszámok és százalékok mindegyikét után-számítgassam. Elfogadom tehát a főbb átlagok nagy részét úgy, miként azok adva vannak, bárha egyes tételeknél az én számításom szerint némi differenciák mutatkoznak is.

És most áttérek az általam fent elősorolt egyes főbb csoportokra, legelőbb is ;

I. Az időszak és népszám és II. a házasságkötések számára :

Dr. Weszelowszky K. szerint volt :	Népszám	Házasságkötések	
		összes száma	%
1852—59-ben átlag	11.749,270	103,635	0·882
1876—83-ban átlag	13.772,771	134,815	0·979
1852—59-hez viszonyítva kellett volna lenni 1876—83-ban		121,479	
volt e szerint 1876— 83-ik időszakban	több . . . kevesebb .	13,336	0·097

Az átlagos népszám volt az 185²/₉-iki időszakban 11.749,270, az 18⁷⁶/₈₃-iki időszakban 13.862,679, (dr. W. ur szerint 13.772,771), az utóbbi évnyszázadban tehát 2.113,409-czel több; mely többletet az 185²/₉. és 18⁷⁶/₈₃-iki évnyszázadok közti időszakokkal vagyis 24 évvel elosztva, esik egy évre 88,058 szaporodás, vagyis, a 11.749,270 átlag népszám alapul vétele mellett, 0·75 százalék, tehát 0·05-tel több, mint a mennyit értekező ur az 185²/₉-iki évnyszázadra szaporodásul kimutatott.

A házasságok átlagos száma tett :

a 185²/₉-iki évnyszázadban 103,635-öt,
az 18⁷⁶/₈₃-iki „ 134,815-öt,
vagyis az utóbbi évnyszázadban átlag 31,180-al
többet, és nem 13,336-tal, mint dr. W. ur a viszonyítások után kiszámította. Az évenkénti többlet tehát 31,180, vagyis a 8 év alatt 249,440 nem pedig 106,688 házasságkötés.

Általában már most ki kell emelnem, miszerint nem tartom megfelelőnek és helyesnek, hogy értekező ur *különböző és tetszés szerinti alapok felhasználása mellett kiszámít bizonyos soha nem létezett számtételeket és ezekhez viszonyítja az 18⁷⁶/₈₃-iki évnyszázad népmozgalmi eredményeit.*

Ezekből következteti a szaporodást, apadást, a népszám, a közegészségügy, a közerkölcsiség hanyatlását; általában ezen *kellett*

volna és lehetett volna ideális alapokon sarkallik a számítások legnagyobb része, nem pedig a tényleges eredményeken.

Mintha a népmozgalomnál és közegészségügynél, a hol igen gyakran a számos előre nem látható vagy ki sem puhatolható tényezők az eredményeket hol feltűnően kedvezővé, hol kedvezőtlené alakítják, oly viszony-számokat lehetne praescribálni, a melyek szerint bizonyos év vagy időszakok népmozgalmi és közegészségügyi eredményeinek alakulniok kellene.

Mintha valami műszaki építményről lenne szó, a hol már előre ki szokták jelölni, hogy erre vagy arra az ivre, közfalra vagy oszlopra milyen nyomásnak kell esni, vagy bizonyos gyógyszerről, a melynek hatása mindenkinél egy és ugyanazon tüneteket szokta az organismusban előidézni.

Mikép lehetséges itt azon tételt felállítani, hogy ha, — mint tényleg volt, — az 185^{2/9}-iki évnyczadban évenként átlag 482,851 törvényes gyermek születik, akkor az 18^{76/83}-iki évnyczadban 566,164-nek kellett volna napvilágot látni, miután azonban csak 558.152, tehát 8,012-vel kevesebb született, mint a kiszámított viszonylagos összeg (566,164), ennél fogva a 8 év alatt 64,096-tal csökkent a törvényes szülöttek száma az 185^{2/9}. évnyczadhoz képest.

Hát ki fog ily állítást valónak és elfogadhatónak elismerni akkor, ha a valóságban épen megfordítva áll a dolog, mert ha a két évnyczad eredményét összevetjük, akkor kitűnik, — mint azt később a születések fejezeténél látni fogjuk, — hogy az utóbbi évnyczadban évenként átlag 75,301-gyel és így a 8 év alatt 602,408-czal volt több a törvényes szülöttek száma, mint 185^{2/9}-iki évnyczadban.

Hogy tehát a házasságkötésekre ismét visszatérjek, — a mint már fentebb is megjegyeztem, — azok az utóbbi évnyczadban az előbbi, vagyis az 185^{2/9}-hez képest 249,440-nel szaporodtak és nem 106,688-al, mint dr. W. ur értekezésében állítja. Már pedig, ha a 106,688 házassági többletet is kedvező jelenségnek és a nép jólléte emelkedésének ismeri el, akkor a 249,440 házasságot bátran számíthatjuk kitűnőnek.

Az 185^{2/9}-iki évnyczadban esett egy házasság 113 lélekre az 18^{76/83}-iki évnyczadban pedig 102-re, tehát az utóbbi időszakban tetemes javulás mutatkozik.

III. Az élve születettek általában, törvényesek és nem törvényesek szerint elkülönítve.

Dr. Weszelowszky K. ur szerint volt :	Népszám	Élve született és pedig :					
		általán	%	törvé- nyes	%	nem tör- vényes	%
1852—59-ben átlag .	11.749.270	507,596	4.320	482,851	4.110	24,745	4.875
1876—83-ban átlag .	13.772.771	604,907	4.392	558,152	4.052	46,755	7.730
1852—59-hez viszo- nyítva kellett volna lenni 1876—83-ban .		595,653		566,164		29,489	
volt e szerint több		9,254	0.072			17,266	2.855
1876—83-ik időszakban kevesebb				8,012	0.058		

A törvényes és nem törvényes élve-születettek tettek az 185^{2/9}-iki időszakban . . . . . 507,596-ot, az 187^{6/83}-iki . . . . . 604,907-et, az utóbbi évnyszázadban tehát . . . . . 97,311-gyel, vagyis a 8 év alatt . . . . . 778,448 lélekkel többet.

Dr. W. ur azonban évenként csak 9,254-et, vagyis a 8 év alatt 74,032 szaporodást ismer el helyesnek, a mi a 778,448-czal szembeállítva 704,456 csekély különbséget mutat.

A hiba itt is onnan ered, hogy a keresztül vitt viszonyítás után átlagosan nem 604,907-nek, hanem csak 595,653 gyermeknek kellett volna napvilágot látni, vagyis élve születni, és hogy 9,254-el mégis több született. — mint azt értekező ur maga is elismeri, — ez már okvetlenül a házasságok hibája.

Ehhez hasonló számításokat tesz értekező ur — mint fentebb a házasságoknál már megjegyeztem, — az élve és halva született törvényes és törvénytelenek kiszámításánál is, azon különbséggel mindazonáltal, hogy ezeknél az 187^{6/83}-iki időszakban nagy hanyatlásokat constatál.

Nemcsak a fentebb érintett kiszámítások hibásak tehát, hanem tévesen vannak alkalmazva a százalékszámítások is.

Ha ugyanis a törvényes születéseknél a százalékot (4.052) az összes népesség után veszi, akkor a törvényteleneknél is ezt az elvet kellett volna követni, nem pedig azt, hogy a törvénytelenek százalékának kiszámításánál az összes élve szülöttek számát veszi alapul, talán azért, hogy annál feltűnőbb százalékokat hozzon ki.

Ebből ugyanis az következik, hogy míg a törvényes szülöttek 4.05%-ot tettek, addig a törvénytelen születések 7.73%-ot, vagyis majd kétszer annyit.

A valóság az, hogy az átlag népszámot (13.862,679) véve alapul, a 604,907 élve született közül volt 18⁷⁶/₈₃-ban :

a törvényes 4.02%,
a törvénytelen 0.34%,

és nem 7.73%, mint értekező ur állítja. Ezen utóbbi arány csak, akkor állhat, ha az összes élve szülöttek számát vesszük alapul mert akkor

a törvénytelenek 7.73%-ot,
a törvényesek ellenben 92.27%-ot,

és nem 4.05%-ot fognak tenni.

A törvénytelen születések kimutatásánál egyébiránt, — a melyre pedig dr. W. ur kiváló sulyt látszik fektetni, — szerintem még egy más igen lényeges hiba is van.

Mindenkinek fel fog tűnni ugyanis, hogy míg az 185²/₉-iki évnyszámokban a törvénytelen szülöttek átlaga, 24,745-öt tett, addig ezen szám az 18⁷⁶/₈₃-iki évnyszámokban 46,755-re, tehát majd kétszer annyira emelkedett. Ha ezen fokozódás a valóságban is így történt volna, akkor a társadalmi és gazdasági viszonyoknak nagyban kellett volna az utóbbi időben súlyednie.

Szerencsére azonban a dolog nem egészen így áll. És itt tűnik ki a régi adatok megbízhatatlansága a legfeltűnőbben. Ugyanis a törvénytelen élve szülöttek száma volt a hivatalos adatok szerint:

1852-ik évben	18,667
1853-ik "	18,576
1854-ik "	18,001
1855-ik "	18,249
1856-ik "	21,376
1857-ik "	30,449
1858-ik "	33,915
1859-ik "	38,728
Összesen	197,961
8 évi átlagban	24,745.

1876-ik évben	44,949
1877-ik „	43,604
1878-ik „	42,879
1879-ik „	48,276
1880-ik „	46,702
1881-ik „	47,139
1882-ik „	49,631
1883-ik „	50,859
Összesen	374,039
8 évi átlagban	46,755.

Már most kérdem, hogy az 18⁷⁶/₈₃-iki évnyczad melyik évben mutathatja fel értekező ur a törvénytelen szülöttek oly rohamos emelkedését, mint 1856—1859-ig? Ha tehát ezen jelenség a társadalom sülyedésének tanubizonysága, akkor az 185²/₉-iki időszakot nagyon kár volt mintaképül felállítani, mert ha tovább is ily rohamlépésekben növekedett volna a törvénytelen szülöttek száma, akkor nem kell 30 év ahhoz, hogy Magyarországon minden harmadik gyermek törvénytelen legyen, — mint azt értekező ur állítja, — hanem már rég megérhette volna azt, hogy nálunk általában már nem is születik törvényes gyermek.

Ily nagy differenciákat, mint a fenti kimutatásban látható, még az összes születések nagyobb számával sem lehet indokolni, mert például 1852-ik évben 526,345 volt az élve szülöttek száma, és ebből a törvénytelen 18,67. 1859-ben volt élve született gyermek 540,479, tehát csak 14,134-gyel több, mint 1852-ben, és mégis 38,728 törvénytelen van kimutatva, tehát rövid hét évi időközben 20,061-gyel szaporodott a nem törvényes gyermekek száma évenként.

Én tehát az 185²/₉-iki adatokat a törvénytelen születéseket illetőleg, — legyenek azok bár hivatalos mezbe bujtatva, — kifogástalannak és az 18⁷⁶/₈₃-iki időszak hason eredményeihez való összehasonlításra alkalmasnak általában nem tartom és aligha tévedek akkor, ha az 185²/₉-iki évnyczad törvénytelen szülötteinek átlagát 24,745 helyett, — mint azt értekező ur kimutatta, — legalább is 39—40 ezerre teszem.

Ha tehát dr. W. ur ezen alapon fogja számításait megtenni, azon állítása, hogy az utóbbi, vagyis az 18⁷⁶/₈₃-iki időszakban

17,266-tal szaporodott évenként a törvénytelen szülöttek száma, — aligha igen csekély számra, vagy talán épen zerusra fog olvadni.

Különben is értekező ur, a ki a népmozgalom és közegészségügy szakmájával oly kiváló szenvedélylyel foglalkozik, minden bizonynyal igen jól tudja, hogy a népmozgalomnál és közegészségügynél időnkint beállani szokott kedvező vagy kedvezőtlen jelenségeket a körülmények alakulata szokta dictálni, és hogy azokat emberi erővel megfékezni vajmi ritkán sikerül.

Ilyenek közé tartozik az is, hogy 24 év óta a városok népessége tetemesen szaporodván, a megélhetés nehezebbé vált, a mi már maga elég volna a törvénytelen születések újabb időben nagyobb százalékának kimagyarázására.

A szegénység s a házasságkötéseknél felmerülő akadályok, — nevezetesen a katonakötelezetteknek a nősüléstől való eltiltása, — a mely épen 1859-ben lépett életbe, — hasonlóképp oly factorok, a melyek igen is alkalmasak arra, hogy a törvénytelen születések számát szaporítsák.

IV. A halva szülöttek törvényes és nem törvényes ágyból.

Dr. Weszelowszky K. szerint volt:	Halva született			
	törvényes	o o	nem törvényes	o/o
1852—59-ben átlag	4,769	0.978	586	2.313
1876—83-ban átlag	7,868	1.390	1,344	2.794
1852—59-hez viszonyítva kellett volna lenni 1876—83-ban	5,535		1,112	
volt e szerint 1876—83-ik időszakban				
több . . .	2,333	0.412	232	0.481
kevesebb .				

A halva születésekkel hasonlóképp úgy vagyunk, mint azt az élve szülötteknél fentebb kifejtettem; mielőtt tehát ezen tételek százalékkiszámításairól szólnék, meg kell jegyeznem, hogy az

185²/₃-iki évnyszázadban az akkor fennállott szerb vajdaság és temesi bánátról, a mely 1.540,000 és néhány lelket számlált

1853-ik évben	. . . . .	0
1854-ik „	. . . . .	0
1855-ik „	. . . . .	56
1856-ik „	. . . . .	64

törvényes és törvénytelen halvaszületés lett bejelentve.

Hát ki hiszi ezt el megbízható adatoknak, a kinek a népmozgalomról csak a legkisebb ideája is van, ha

1857-ben már	. . . . .	355
1858-ban	. . . . .	379
1859-ben pedig éppen	. . . . .	1,041

ily születés lett felvéve. Értekező ur pedig ilyen és ehhez hasonló adatokat állított szembe az 18⁷/₃₃-iki eredményekkel és ezek után constatálja a népesség számbeli és társadalmi hanyatlását.

De nemcsak, hogy a most említett adatok meg nem bízhatók, hanem hibásak a százalékkiszámítások is, mert alapszámul nem az összes születések (614,119) átlagszáma van felvéve, hanem a törvényes *halva* szülötteknél a törvényes *élve* szülöttek, a törvénytelen *halva* szülötteknél pedig a törvénytelen *élve* szülöttek, tehát mindkettőnél külön-külön alap.

A valóság az, hogy az összes születéseket (614,119) véve alapul, az 18⁷/₃₃-iki törvényes halva szülöttek 1·28%-ot, a nem törvényes halva szülöttek 0·22%-ot tettek; nem pedig 1·39%, illetve 2·79%-ot, mint értekező ur állítja, mert a törvényes és törvénytelen halva születések az összes születéseknek képezik százalékát, nem pedig csupán az élve szülöttekét, és ezt is külön-külön.

V. A törvényes ágyból való élve és halva születettek.

Dr. Weszelowszky K. szerint volt:	Népszám	Élve és halva született		Ezekből 100 házasságra esik
		törvényes	° o	
1852—59-ben átlag	11.749,270	487,620	4.150	470
1876—83-ban átlag	13.772,771	566,020	4.110	419
1852—59-hez viszonyítva kellett volna lenni 1876—1883-ban . .		571,699		
volt e szerint 1876—83-ik időszakban	több . . . kevesebb . .	5,679	0.040	51

Az élve és halva született törvényes gyermekekre nézve a rovatos táblázatok egyikében, de az értekezésben is azt állítja dr. W. ur, hogy az utóbbi, vagyis az 18^{76/83}-iki időszakban 0.04^o/o-kal csökkentek.

Nos hát ez sem áll. És meg fogja engedni az igen tisztelt értekező ur, hogy azon számítási módot, a melyet ő eddig valamennyi összehasonlításnál használt, ezen pontnál *kivételesen* én is alkalmazhassam; nem azért, mintha jónak tartanám, hanem hogy az 185^{2/9}-iki megbízhatlan adatok helyett az 18^{76/83}-ik évhez arányos oly összeget hozhassak ki, a mely a valószínűségnek jobban megfelel.

Én azonban a viszonyítást megfordítva teszem és azt mondom, hogy ha az 18^{76/83}-iki évnyszázadban 566,020 élve és halva született törvényes gyermek után 48,099, vagyis 8.5^o/o törvénytelen esett, akkor az 185^{2/9}-iki időszakban 487,620 törvényes gyermek után 41,436-nak, vagyis hasonlóképp 8.5^o/o törvénytelen gyermeknek kellett volna lenni és nem 25,331-nek, mint a mennyit értekező ur kimutatott.

A különbség 16,105-öt tesz, melyet ha a 487,620 törvényesből levonunk, marad 471,515. Ezen összeget az 185^{2/9}-iki népszámhoz 11.749,270-hez arányítva, lesz 4.01^o/o.

18^{76/83}-ban volt a törvényes gyermekek száma 566,020; ennél is az átlag népszámot, 13.772,771, véve alapul, esik 4.11^o/o.

És így az utóbbi időszakban nemhogy 0·04%-kal csökkent volna a törvényes születettek száma, hanem ellenkezőleg szaporodott és pedig 0·10%-kal.

VI. Az összes halálozások.

Dr. Weszelowszky K. szerint volt :	Népszám	M e g h a l t	
		Összesen	%
1852—59-ben átlag	11.749,270	425,352	3·620
1876—83-ban átlag	13.772,771	499,589	3·627
1852—59-hez viszonyítva kellett volna lenni 1876—83-ban		498,614	
volt e szerint 1876—83-ik időszakban	<div> <div>több . .</div> <div>kevesebb .</div> </div>	975	0·007

Dr. W. ur szerint meghalt :

185²/₉-ben átlag . . . . 425,352 = 3·620%,

18⁷⁶/₈₃-ban átlag . . . . 499,589 = 3·627%.

A viszonyítás szerint meg kellett volna halni 498,614-nek több halt meg e szerint az 18⁷⁶/₈₃-iki időszakban átlag 975-tel, vagyis 8 év alatt 7,800 lélekkel.

Az én számításom szerint meghalt az 18⁷⁶/₈₃-iki népmozgalmi adatok szerint 499,309 egyén, vagyis a 13.862,679 átlagos népszám alapul vétele mellett 3·60%, e szerint 0·02%-kal kevesebb, mint a mennyit értekező ur a fenti idősakra kimutatott. Itt tehát hanyatlásról szó sincs.

De ha a számítást a házasságok és születéseknél alkalmazott módon teszszük, akkor a következő eredményt nyerjük ;

meghalt ugyanis :

185²/₉-iki időszakban 425,352

18⁷⁶/₈₃-iki „ 499,589

tehát évenként . . 74,237-tel több,

mely összeget a két időszak átlagos népszáma között mutatkozó

különbséghez, vagyis 2.113,409 népszaporodáshoz arányítva esik 3·51%, tehát 0·11%-kal kevesebb halálozás, mint a mennyit dr. W. ur az 185²/₀-iki évnylezadra kimutatott.

VII. Az öt éven alóli meghaltak törvényesek és nem törvényesek szerint elkülönítve.

Dr. Weszelowszky K. szerint volt:	Népszám	Meghalt öt éven alul és pedig:					
		álta- lán	%	törvé- nyes	%	nem tör- vényes	%
1852—59-ben átlag . .	11.749,270	208,520	41·08	197,081	40·82	11,439	46·22
1876—83-ban átlag . .	13.772,771	257,106	42·50	236,251	42·32	20.856	44·60
1852—59-hez viszonyít- va kellett volna lenni 1876—83-ban		248,495		227,813		21,611	
volt e szerint { több . .		8,611	1·42	8,440	1·50		
1876—83-ik { kevesebb						755	1·62

Az öt éven alóli gyermekhalálozás kimutatásánál valami egészen sajátságos százalék-kiszámításokra akadunk.

Itt ugyanis az eddigi gyakorlattól egészen eltérő azon mód van alkalmazva, hogy a gyermekhalandóság nem az összes halálozások átlagszámához van arányítva, hanem a születésekhez, még pedig ez is olyformán, hogy az elhalt törvényes 5 éven alóliak a törvényes születések számához, az elhalt nem törvényes 5 éven alóliak a törvénytelen születések számához, végül a meghalt 5 éven alóli törvényes és nem törvényesek együtt véve az élve szülöttek összes számához vannak arányítva, tehát mindháromnál külön-külön alap alkalmazva, épen úgy, mint ezt fentebb a születések kiszámításánál volt alkalmunk tapasztalni.

Ebből kimagyarázható most már, hogy honnan keletkezik az a különben lehetetlennek látszó adat, hogy míg az 5 éven alóli elhalt törvényes gyermekek 42·32%-ot tettek, addig a törvénytelenek elhalálozása 44·60%-ra rugott, és mégis a törvényes és törvénytelen gyermekek halálozása együtt véve csak 42·50%-ot tett.

Általában azt tapasztaltam, hogy értekező ur a százalékok

kiszámításánál használandó alapokban nem igen válogatós, mert akkor nem alkalmazna összetartozó viszonyoknál különböző alapokat az arány kifejezésére, a melyek csak arra szolgálnak, hogy zavart okozzanak, s az avatatlanokat rémitgessék.

A meghalt öt éven alóli gyermekeknek az élve szülöttekhez való viszonyítása nézetem szerint tán csak akkor birhatna némi alappal, ha azokat nemcsak az újszülöttekhez, tehát az egy éves kort még be nem töltöttekhez, hanem az 1, 2, 3, 4 és 5 éves koruk számához is viszonyítjuk, *mintán a 2, 3, 4 és 5 éves korban elhalt gyermekek nem az újszülöttekből, vagyis egyévesekből kerülén ki, nem is képezhetik ezek halálozási százalékát, hanem csak az összes elhaltakét.*

A számítás tehát akként fog alakulni, hogy az 18⁷⁶/₈₃-iki évnolczadban átlag meghalt 499,309 egyén közül (dr. W. szerint 499,589) volt az öt éven alóli gyermekek száma 257,106, vagyis az összes halálozás 51·49%-a, mely akként oszlik fel, hogy a törvényesekre 47·31%, a törvénytelenekre 4·18% esik, tehát sem 42·50%, sem 42·32%, annál kevésbbé 44·60%.

Hogy a gyermekhalálozás nagy száma hazánk népmozgalmának egyik igen szomorú jelenségét képezi, az — sajnos — általánosan tudva van és nem új felfedezés, változik ez a viszonyokhoz képest 40—50% között folytonosan; de a legfőbb ok mégis a szapora szülésben keresendő, mert a hol nagy a születési hányad, ott nagy a gyermekhalandóság is.

Ép oly igaz ez, mint dr. Weszelowszky ur azon állítása, *hogy mennél több a beteg, annál több hal meg.*

Hogy mennyire igazolt azon állítás, miszerint a nagy gyermekhalálozás legfőbb oka a szapora szülésben keresendő, kitűnik az alább felsorolt néhány törvényhatóság 1876. és 1884-ik évi népmozgalmi adataiból.

Ugyanis:

		esett egy születés a gyermekhalan-	
		hány lélekre dóság volt " "	
		1876. é v b e n.	
Hunyad	megyében . . .	29	36·7
Beszt.-Naszód	„ . . .	29	38·9
Szolnok-Doboka	„ . . .	28	39·2
Nagy-Küküllő	„ . . .	27	40·8

		esett egy születés a gyermekhalan-	
		hány lélekre	dóság volt ‰
1876. é v b e n.			
Alsó-Fehér	megyében . . .	26	41·0
Kis-Küküllő	" . . .	25	44·6
Kolozs	" . . .	24	43·7
Hont	" . . .	23	44·9
Udvarhely	" . . .	22	45·3
Borsod	" . . .	22	45·8
Csik	" . . .	21	46·6
Vas	" . . .	21	47·2
Zala	" . . .	20	49·2
Arad	" . . .	20	51·0
Bars	" . . .	19	52·0
Trencsén	" . . .	19	52·6
Pest-P.-S.-K.-Kun	" . . .	19	55·4
Békés	" . . .	18	57·5
Csanád	" . . .	16	59·8

1884. é v b e n.

Nagy-Küküllő	megyében . . .	29	42·2
Fogarás	" . . .	27	44·3
Árva	" . . .	26	43·7
Beszt.-Naszód	" . . .	26	42·3
Brassó	" . . .	25	44·9
Háromszék	" . . .	25	46·3
Gömör	" . . .	24	47·9
Liptó	" . . .	24	48·0
Kis-Küküllő	" . . .	23	48·2
Sáros	" . . .	23	48·0
Veszprém	" . . .	22	52·8
Zala	" . . .	22	52·6
Bars	" . . .	21	52·5
Moson	" . . .	21	53·1
Esztergom	" . . .	20	56·4
Nyitra	" . . .	20	57·7
Heves	" . . .	19	55·2
Békés	" . . .	19	58·8

		esett egy születés hány lélekre	a gyermekhalan- dóság volt ‰
1884. é v b e n.			
Bács-Bodrog	megyében . . .	18	60·7
Csongrád	„ . . .	18	61·2
Torontál	„ . . .	18	60·0

Elismerem ugyan, miszerint nem természetszerű szükségesség, hogy a hol magas a születési aványszám, ott nagy legyen a halálozás; mert az ember tulajdonképen azért születik, hogy a lehető legmagasabb életkort érje el; de a ki a nagy gyermekhalálozás legfőbb okát nem a születési szaporaságnak hajlandó tulajdonítani, hanem az elhanyagolt közegészségügyi és más egyéb viszonyokban keresi, annak csak részben lehet igaza, mert a fentebb elősorolt adatok egészen mást bizonyítanak. Akkor dr. Weszelowszky ur azon észrevétele sem volna egyéb minden alap nélküli állításnál, hogy mennél több a beteg, annál több hal meg, miután az sem természetszerű szükségesség, hogy annyi beteg haljon meg, a kiket még megmenteni lehetne.

VIII. A tényleges szaporodás.

Dr. Weszelowszky. K szerint volt:		Szaporodási ‰	
		tényleg	levonva a cho- lerában elhaltak
1852—59-ben átlag		0·700	0·830
1876—83-ban átlag		0·765	0·765
volt e szerint 1876—83-ik időszakban	több . . .	0·065	
	kevesebb . . .		0·065

A szaporodási százalék dr. Weszelowszky ur számítása szerint az 185²/₉-iki évnyszázadban . . . . . 0·700‰-
az 187⁶/₈₃-iki „ . . . . . 0·765‰-
volt, minél fogva az utóbbi időszakban . . . . . 0·065‰-
kal kedvezőbbé alakult; de ha az 185²/₉-iki időszakban meghaltak

összegéből a cholerában elhaltakat levonjuk, akkor a szaporodási százalék :

185 ² / ₀ -iki időszakban	0.830%
18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki „	0.765%
vagyis az utóbbi időszakban	0.065%-

kal kevesebb lesz, mint 185²/₀-ben.

Szerencsére azonban ez sem úgy áll, hanem a mennyiben a születési többlet, vagyis szaporodás

1876. évben	145,165
1877. „	96,641
1878. „	71,879
1879. „	134,022
1880. „	68,578
1881. „	111,535
1882. „	111,486
1883. „	179,168

és így 8 év alatt 918,474-et,

vagyis átlagosan . . . . . 114,809 lelket tett,

ennélfogva 13.862,679 népszám alapul vétele mellett volt az évenkénti átlagos szaporodás 0.83%, tehát épen annyi, a mennyit értekező ur a cholerában elhaltak levonása után 185²/₀-iki időszakra megállapított. A 0.065% csökkenésről e szerint itt szó sincs; sőt ha dr. W. ur által az 18⁷⁶/₈₃-iki időszakra kimutatott átlag népesszámot, azaz 13.772,771-et vesszük alapul, akkor az átlagszaporodás 0.833%-ot fog tenni.

A kételkedők és gyengébb idegzetűek megvigasztalására egyébiránt, hogy nem egyhamar fogunk a kihalóban levő sioux-indiánok sorsára jutni, ide mellékelek egy táblázatot hazánk népességének szaporodásáról az 1870-ik évtől kezdve 1884-ig. E szerint volt a népszaporodás :

	százalék
1870-ben szaporodás	0.91
1871-ben „	0.40
1872-ben fogyás	0.12
1873-ban „	2.23
1874-ben szaporodás	0.005
1875-ben „	0.80

	százalék
1876-ban szaporodás	1·07
1877-ben „	0·70
1878-ban „	0·52
1879-ben „	0·97
1880-ban „	0·49
1881-ben „	0·81
1882-ben „	0·81
1883-ban „	1·28
1884-ben „	1·48

Látni való ebből, hogy bárha egyes években igen csekély a szaporodás, de azért mégis javulást, illetve emelkedést mutat, és hogy nálunk Magyarországon Dr. Palaczky szerint hanyatlásról beszélni még igen korán van. Kimutatta ezt egész részletességgel és megdönthetlen alapossággal e tekintetben hazánk első tekintélye dr. Keleti Károly következő műveiben, és pedig:

„*Magyarország népesedési mozgalma 1876-ban, összehasonlítva a megelőző évekkel.*“ (Kiadja a magyar természett. társ. 1879.)

„*Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint*“ (K. a m. t. akadémia 1879.)

„*A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján.*“ (K. a m. t. akadémia 1880.)

Bebizonyította továbbá az 18^{69/70}-iki és az 188^{0/1}-iki népszámlálás eredménye is, habár nem oly mérvben, mint azt reméltük és óhajtottuk. Hogy azonban az 1890-iki népszámlálás — ha az a külközegek által pontosan és lelkiismeretesen vitetik keresztül, — mindkét eddigit sikeres eredményben felül fogja mulni, arról. — a népmozgalmi adatok után ítélve, — tökéletesen meg vagyok győződve.

Hogy a t. értekező urat meggyőzzem arról, miszerint a számításai alapján kihozott eredmények több tekintetben egészen tévesek, tegyük a számításokat más alapon, mint a hogy azt eddig kimutattam.

Fogadjuk el ugyanis a t. doktor ur által megállapított házasságkötési, születési és halálozási főbb átlagtételeket úgy, miként azok adva vannak és vonjuk le az 185^{2/3}-iki évnyszám eredményeit az 18^{76/83}-iki évnyszámhoz hasonló eredményeiből, az így nyert különbségeket pedig, — miután tulajdonképen csak ezek tekint-

hetők valóságos szaporodásnak vagy apadásnak, — viszonyítsuk a két időszak népszáma között mutatkozó többletthez; és mit fogunk találni:

Volt ugyanis az átlagos népszám 18 ⁷⁶ / ₈₃ -ban	13.862,679
(Dr. W. szerint 13.772,771.)	
az 185 ² / ₉ -iki időszakban	11.749,270
e szerint volt a tényleges szaporodás	2.113,409.

Házasság kötötetett az 18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki évnyczadban	
átlag évenként	134,815
az 185 ² / ₉ -ikiben	103,635
az 18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki időszakban tehát évenként	31,180-nal
több; minélfogva egy esketés — a 2.113,409 népszaporodást véve	
alapul — átlag 68 lakosra esik. Ez pedig oly rendkívül kedvező	
eredmény, a melyhez hasonlót Európában hiában keresünk és a	
melyet Magyarországhban is csak az 1868-ik év közelített meg, a	
mikor is 73 lakosra esett egy esketés.	

Az élve és halva születések tettek:

az 18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki időszakban	614,119-et
az 185 ² / ₉ -iki időszakban	512,951-et
e szerint az utóbbi évnyczadban átlag	101,168-czal
többet.	

Itt is a 2.113,409 népszámszaporulatot véve alapul, esik egy születés 20 lélekre, tehát hasonlóképen igen kedvező arány, pedig ez csak átlagos szám, és az egész országra vonatkozik, s egyes megyéknél bizonyynyal még jóval kedvezőbbben alakult.

Meghalt:

az 18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki időszakban	499,589
az 185 ² / ₉ -iki időszakban	425,352
meghalt e szerint az 18 ⁷⁶ / ₈₃ -iki időszakban évenként	
átlag	74,237-
tel több.	

Ezen tételnél is a 2.113,409 népszaporulatot véve alapul, esik 1000 lélekre 35 haláleset, tehát a halálozásoknál is oly arány mutatkozik, a mely hazánk körülményeit tekintve, és az előbbi évek eredményeivel összehasonlítva, korántsem nevezhető egészen

kedvezőtlennek, sőt $1^{\circ}20'$ -kal jobb, mint a mennyit értekező ur $185^{\circ}\frac{2}{3}$ -re kimutatott, t. i. $36^{\circ}20'$ -ot.

Ezen számítás által megkísérlettem tehát azt is, hogy az $18^{\circ}\frac{16}{83}$ -iki évnyszázad népmozgalmi eredményeiből a többleteket, vagyis különbözeteket levonva, a megmaradt tételeket a mintaképül felállított $185^{\circ}\frac{2}{3}$ -iki eredményekkel azonosítsam, s csak a különbözettel tegyem meg az arányítást, de úgy látszik, hogy még így sem sikerül egy morzsányit is felfedezni azon hanyatlásokból, a melyeket dr. W. ur konstataált, sőt ellenkezőleg újból bebizonyítva látom dr. Keleti K. azon állítását, hogy nemcsak szaporodunk, hanem közegészségügyi tekintetben is jó uton kezdünk haladni.

IX. A százezer lakosra eső betegek száma.

Dr. Weszelowszky K. szerint volt :	Százezer lakos között volt beteg és pedig :		
	általán	acut	chronikus
1852—59-ben átlag			
1876—83-ban	1,445	422	1,023

Hogy az $188^{\circ}\frac{1}{1}$ -iki népszámlálás alkalmával felvett acut és chronikus beteglétszám mennyiben volt kicsiny, nagy vagy közepes — miután erre nézve Irlandot kivéve — más országok adatai értekező ur állítása szerint is hiányoznak, ki nem terjeszkedtem; de hogy az 1876. törv. czikk életbeleptetése óta a közegészségügy terén, daczára a lépten-nyomon felmerülő és a dolog természetéből önként folyó nehézségeknek, fokozatos haladás mutatkozik, azt eltagadni nem lehet.

Állítani lehet ugyan, hogy azelőtt jobb volt. de csak azért lehetett jobb, mert részletes adatok hiányában nem tudhattuk, hogy milyen volt a maga valóságában. A közegészségügyi állapotokat csak az 1876. évi törvény hatályba lépte óta kezdjük részletesebben ismerni.

Végül, miután értekező ur által több oly megye említettik, hol újabb időben a közegészségi állapotok hanyatlása következében a házassági termékenység és életerő csökkent volna, ide iktatom az általa felsorolt megyéknek a születések és halálozások közti különbözetét, vagyis népszaporodásának kimutatását az 1876-ik évtől kezdve az 1884-ik évig bezárólag :

Törvényhatóság	Volt a szaporodás, illetve a születési többlet									
	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	
Abauj-Torna megye	1,784	1,852	1,610	2,035	4	568	2,127	1,911	1,968	
Arad megye	4,212	1,435	1,749	5,386	1,934	1,920	apadás 1,201	4,222	5,101	
Árva megye	854	711	527	395	408	557	1,161	683	949	
Baranya megye	2,581	2,555	1,147	1,358	1,420	2,364	2,699	2,574	2,829	
Bars megye	2,114	132	944	1,543	115	691	1,962	1 518	2,071	
Bereg megye	2,087	886	1,212	879	apadás 1,834	789	2,186	2,342	2,729	
Bihar megye	5,026	1,450	2,047	5,763	1,699	3,518	2,835	7,288	9,643	
Borsod megye	1,831	1,779	768	1,582	544	412	2,580	2,890	2,744	
Csongrád megye	923	1,393	1,109	1,356	1,111	1,503	1,758	2,182	1,848	
Fejér megye	2,660	1,654	1,176	1,996	1,964	1,397	2,278	2,960	3,410	
Gömör megye	1,672	1,033	741	1,048	221	apadás 3	1,915	1,262	1,923	
Győr megye	1,053	1,113	637	1,150	591	679	819	657	1,399	
Hajdu megye	1,718	1,955	1,317	1,133	70	1,307	1,472	1,858	1,997	
Hont megye	1,060	26	216	1,111	10	683	875	1,212	1,241	
Jász-N.-K.-Szolnok m.	3,930	4,440	2,614	4,731	1,810	3,128	3,295	4,499	4,495	
Komárom megye	1,470	866	1,079	2,067	464	728	1,308	1,700	2,581	
Liptó megye	927	307	apadás 308	apadás 96	624	307	580	644	649	
Nógrád megye	686	1,074	1,040	2,792	911	1,532	1,732	2,537	3,550	
Nyitra megye	4,716	166	697	2,127	140	3,386	4,047	3,820	5,634	
Pest-P.-S.-K.-Kun m. .	6,364	4,853	2,710	5,789	5,045	6,760	7,115	8,482	9,570	
Sopron megye	3,626	2,694	1,770	2,772	2,016	1,071	2,578	3,173	3,064	
Szabolcs megye	2,011	1,714	930	1,555	apadás 1,856	apadás 3,335	569	2,855	3,565	
Szatmár megye	3,387	2,034	1,567	2,055	apadás 2,851	apadás 153	1,362	3,925	4,952	
Turóc megye	598	apadás 66	470	413	111	apadás 29	583	461	523	
Ung megye	1,353	1,210	1,344	748	apadás 1,560	897	1,515	1,786	2,194	

A fentebbi táblázat adatai után ítélve, senki sem foghatja abból népünk házassági termékenységének és életerejének csökkenését kiolvashatni, hanem épen annak ellenkezőjét, mert a mely megyék az apadást követő években oly tekintélyes szaporodást képesek felmutatni, mint azt Arad, Bereg, Gömör, Liptó, Szabolcs, Szatmár, Turóc és Ung megyéknél látjuk, azokra reá nem foghatja senki, hogy a házassági termékenység és életerő náluk csökkent volna, és hogy kihalófélben vannak.

Ennyi az, a mennyit egyelőre jónak láttam Dr. Weszelowszky Károly ur értekezésére megjegyezni.

Budapest, 1886. aug. 1-én.

KÉGLY SÁNDOR,
miniszteri titkár, az orsz. m. kir.
statisztikai hivatalban.

IRODALOM.

A „Magyar Compass“ pénzügyi évkönyv 1886. évi folyamata ismét bővebb és gazdagabb tartalommal látott napvilágot. Új fejezet három van a kötetben, az egyik pénzügyminiszteri rendeletek és utasítások a hitelügy, vám és adóztatás terén, a másik czíme közgazdasági adatok és a termés, szüret, az iskolai takarékpénztárakra vonatkozó adatokat tartalmazza, a harmadik fejezet a magyarországi hatóságok névtára megyénként, annak kitüntetésével, hogy hány pénzintézet van az illető megyében. Az évkönyv adataiból a következőket közöljük: A Magyarországon létező 124 bank, hitelintézet és népbank 58·2 millió frt alap és 3·7 millió forint tartaléktőke és 61.676,084 millió forint betét mellett 5.195,179 frt tiszta nyereményt ért el. A 395 létező takarékpénztár 24.611,175 frt alap és 9.663,350 frt tartaléktőke és 331.236,931 frt betét mellett 6.872.160 frt tiszta nyereményt ért el. 1884-hez képest ugy a bankok és a hitelintézetek, mint a takarékpénztárak tiszta nyereménye emelkedett, az előbbieké 79,000 frttal, az utóbbiaké közel 200.000 frttal. A takarékbetétek összege az összes 519 hitelintézetnél 1885 végén 392.913,015 frt volt, 1884 végén 373.662,741 millió, az emelkedés tehát 19.251,273 frt. A takarékbetétek összege 1876 végén 251.389,198 frt volt, az emelkedés 10 év alatt 140.524,817 frt.

„Áruforgalmunk“ írta *Telkes* Simon. Budapest, 1866. Grill K. könyvkereskedése.

Jelen munka szerzője ezelőtt két évvel „Magyarország mezőgazdasági nyersterméneinek stb. behozatala és kivitele“ czimű munkája által nemzetgazdasági irói szorgalmának jelét adta. Jelen új munkájával is jó szolgálatot tett a tudománynak. Áttanulmányoztuk e művet, s állithatjuk, hogy mindazok, kik áruforgalmunk jelenlegi állapotáról magoknak némi képet alkotni óhajtanak, s

azok, kik bármi módon annak jövő alakulására befolylni hivatva vannak, e könyvben megtalálják a legfőbbet; mit erre nézve tudni akarnak, vagy tudniok kell. 8 fejezetben, 16 czimben, 280 oldalon találjuk benne hazánk áruforgalmát tárgyalva először általános szempontból (s itt előadja az árut, anyagbeosztását, feldolgozását, az adatgyűjtés módját, ennek némely előnyeit, — pl. hogy némely esetekben a súly mellett a darabszámot is kutatja, — az átvitelt, határforgalmat, a magyar áruk stat. rövid történetét, melynek főbb mozzanatai: az 1850. évi nyílt patens, mely az önálló magyar vámterületet megszünteti, az 1867. évi vámszövetség, az orsz. stat. tanács törekvései, a stat. nyilatkozat űrlapja, az 1881. 13. t. cz. az érték-megállapító bizottság stb.), aztán az 1883. évi behozatalt és kivitelt, összehasonlítja az 1882. és 1883. évi behozatali és kiviteli forgalmat, s ez utóbbit részletezi országok szerint, külön 3 fejezetben adja az 1882—1884. évi forgalom főbb adatait, a világforgalom főbb czikkeit, csoportosítja a nevezetesebb árucikkeket származási s rendeltetési helyeik szerint. Végre külön 4 fejezetben, 100 oldalon szól még: vámszövetségünkről, kereskedelmi és vámszerződéseinkről, tengeri kereskedelmünkről s az osztrák-magyar monarchia áruforgalmáról elég kimerítően, tehát oly kérdésekről is, melyek nélkül meg lehet írni áruforgalmunkat. De szerző a nagy közönségnek szánván munkáját, a statisztika népszerűsítése teljesen indokolja eljárását. Sőt épen ez által maga a munka felülkerekedett a pusztá statisztikai kimutatásokon s műveken és *valóságos áruforgalmi monografiává* testesedett, mely minden tudnivalóról bő felvilágosítást nyújt, s melyben hűen és szigorúan nyer kifejezést szerzőnek ama főtörekvése: bemutatni hazánk áruforgalmának status quoját úgy, a mint az ma tényleg van, czélzatosság nélkül a számokban nyilatkozó természetes igazság közvetlenségével. A mit pedig különösen kiemelni tartunk szükségesnek e munkáról, az, hogy *megjegyzései elvszerűek*, fejtegetései kritikaiak; a bő statisztikai anyag Telkesben hivatott feldolgozóra talált, ki ügyesen szervezni tudta anyagát. Szerző szorgalmáról tanuságot tesz egyebek között azon kimutatás, melyet a fogyasztási adóvisszatérítésekről állított össze, s melyre, mint időszerűre, szükséges figyelemmel lenni. Volt ugyanis Magyarország jövedelme adóvisszatérítésekből 1879-től 1883-ig 11.502,699 frt, évi átlagban tehát 2.300,540 frt, mely összeg az 1878. évi rendezés előtt hazánkra nézve elveszett

volt, évi átlagul csak 2 millió frtot véve, 23 millió frt ment veszendőbe. Pedig még az új rendezés sem igazságos, s hazánk évenként 2—3 millió forinttal rövideget szenved az által, hogy a Magyarországon fogyasztott, de Ausztriában termelt cukor, sör, szesz után a fogyasztási adó nem a fogyasztó, hanem a termelő állam kincstárába foly. Az is nagyon megszívélésre méltó, mit szerző a vámrevíziókról és vámokról mond a 11., 12. és 22. lapokon.

Tengeri kereskedelmünk központja Fiume, melynek forgalma 1878-tól 1882-ig behozatalban 129%, kivitelben 136%-kal emelkedett egyrészt azért, mert a vámkülzetek megszűntek, de főleg, mert a liszt, faneműek kivitele, kőolaj, rizs behozatala Triesztől el s Fiuméhez vonatott; Fiume kivisz nagy mennyiségű gabonát, s behoz cukrot, kávé, vasat, vasárukat s jutát és pamutot a fővárosi két gyár számára. Azonban rég érzett baj, hogy sok érkező hajó kikötőinkben nem talál visszrakományt, s nagy kereskedő házainak nincsenek még Fiumében üzleti telepeik, sőt magyar kereskedők még mindig Trieszten át szerzik a kávé, déli gyümölcsöt stb. — Miután hazánk csak keskeny tengerparttal rendelkezik, s legnagyobb részben szárazfölddel van körülvéve: kereskedelmi forgalmunk is határozottan szárazföldi jellegű. És pedig élénkebb Nyugat, mint Kelet felé. Legélénkebb áruforgalmunk Ausztriával, Németországgal s Nagybritanniával ki- és bevitelben egyaránt; behozatal tekintetében sűrűbben érintkezünk Olaszhonnal, kivitelben Franciaországgal, Svájc czal, Belgiummal és Hollandiával. Nyersterményeinket viszzük ezen országokba s kapjuk onnan a fejlettebb ipar czikkeit; megnyugvásunkra szolgálhat, hogy legalább ez országokba irányuló kivitelünkkel teljesen fedezzük az onnan behozott ipartárgyak értékét, sőt többet veszünk be, mint a mennyit kiadunk. S ez jól van így, mert kölcsönkötvényeink legnagyobb része, a záloglevelek, vasuti kötvények leginkább Nyugaton vannak elhelyezve, s oda folynak a kamatok, melyekért forgalmunk által visszatérítést nyerünk. Kelet felé kivált Románia és Szerbiával van nagyobb forgalmunk. Románia sok gabonát, gyapjút, nyers juhbőrt, lovakat ad, s kap erdélyi posztót, gyapotfonalakat, ruházati czikkeket, fa- és vastárgyakat; Szerbia ad sertést, ökröt, kecskét, juhot, szilvát s kap ipartermékeket.

A három évről szóló adatok szerint évi átlagban tett *forgalmunk behozatalban 320,432 darabot, 13.517,738 mmázsát, 418 millió*

208,776 frt értékben; *kivitelben* 32.358,683 darabot, 28.074,752 métermázsát, 413.518,364 frt értékben. Behozatali többlet volt 1884-ben 90.744,993 frt ért.; kiviteli többlet 1882-ben 51.063,223 m. frt, 1873-ban 25.610,533 m. frt. *Mint nagyobb forgalom czikkei szerepelnek a behozatalban* : pamut és pamutáruk évi átlagban 347,384 mm. (56·7 m. frt), len, kender, juta-áruk 189,435 mm. (28·7 m. frt), gyapjuáruk 107,256 mm. (48·9 m. frt), selyem és selyemáruk 3131 mm. (10·7 m. frt), ruházatok 23,058 (17·5 m. frt), bőr s bőráruk 72,128 (26·9 m. frt), fa- és csontáruk 130,440 (8·1 m. frt), üveg s üvegáru 111,892 mm. (2·3 m. frt), vas és vasáru 1.073,256 mm. (19·7 m. frt), gépek és géprészek 263,844 mm. (13·7 m. frt), mű-, hangszer-, óra-, apróáru 18,756 mm. (15·3 m. frt), s vegyészeti segédanyagok és áruk 40,994 mm. (3·4 m. frt). — *A kivitelben* : gabonaneműek (buza 5.124,363 mm. = 50·9 m. frt, árpa 2.558,909 mm. = 19·4 m. frt, zab 947,770 mm. = 6·4 m. frt, kukorica 1.146,754 mm. = 7·3 m. frt), hüvelyesek (312,778 mm. = 3·1 m. frt), őrlmények (liszt 3.308,607 mm. = 51·1 m. frt, 14.964,518 mm. = 151.820,300 frt), főzelékek, gyümölcsök, növények s növényrészek (1.132,758 mm. = 18 m. frt), vágó- és igásmarha (940,549 darab = 67 m. frt), állati termények (202,525 mm. = 13·5 m. frt), zsiradékok (75,515 mm. = 3·9 m. frt), italok (1.278,346 mm. = 23·7 m. frt), fa, szén, tőzeg (30.617,450 darab = 21·5 m. frt), hulladékok (843,631 = 4·8 m. frt).¹⁾

*) Szándékosan indultunk ki — más szokástól eltérőleg — személyeinknél a súlyból s darabból, csak mellékesen adván az értéket is. Ugy tartjuk, valamely termelési ág külforgalmának megítélésénél főképp megbízható támpont a súly, nem az érték; amazt az eredeti gyűjtés adja, mely lehet hézagos vagy hiányos, de mindig való és egységes, mert pl. a métermázsa annak marad 10 év múlva is mindenütt. s így a tételek összehasonlítása is mindig megbízható eredményt nyújt. Az összehasonlítást megkönnyítő ezen egységesség az értéknél nincs meg. Kétséget ugyan nem szenved, hogy közgazdaságilag az értéknek is van jelentősége; de távolról sem olyan, hogy az összes áruforgalom végeredményei szembeállítatván, azt a kereskedelmi mérleg felállításának egyedüli alapjául elfogadni lehessen, s ebből — lévén az értékmegalapítás igen gyakran subjectiv értékű, s így a tévedés a becslések megalapításánál az egységtől kiindulva millióknál milliókra mehet. — oly következtetéseket vonni, melyek — szerintünk — nem lehetnek igazak. A nagy közönséget pedig inkább a forgalom tárgya érdekli, az értéket ugyanis a fogyasztópiazz keresleti viszonyai szabván meg.

Ez adatok kétségkívül még hiányosak ugyan, de elég megbízhatók arra, hogy áruforgalmunk jövő alakulására s teendőinkre vonatkozó következtetéseket levonhassuk. Szerző szerint : a statisztika leghűbb tükre a jelen történetének, s mottója szerint : a kiviteli s behozatal összehasonlításából tűnik ki, hogy mit gazdálkodik a nemzet. Ezek szerint jelen történetünk kétségkívül passív, gazdálkodásunk pedig a napszámos gazdálkodása, kit tőke hiánya, csekély fejlettség, s a gazdálkodó helyes kalkulusának nem ismerése másnak bérszolgájjává szegődött. Kulturjellegünkben az egyoldalúság a fővonás : mezei gazdák vagyunk, míg az ipar fellendülését őszinte iparos kedv és hajlam, a pártolás- s tőkehiány tartja vissza. Csak a közönségesebb ipart mondhatjuk szereplőnek, a többiben a külföld adózói vagyunk. S ennek következménye, hogy csupán egy (1884) évben ruházati és ipari tárgyakért az egész behozatalnak majdnem fele (222.376,924 frt) ment külföldre, lakberendezési árukért $\frac{1}{9}$ rész (23,133 mill. frt), fényüzési iparcikkekért $\frac{1}{3}$ rész (71.579,864 frt). Pedig hiresek vagyunk mint gyapjutermelő, marhatenyésztő nép, fánk messze keresett cikk, üvegkészítéshez nálunk kitűnő anyag kínálkozik, selymünk kapós a külföldön, kapósabb az olasznál stb. Világkereskedelmi cikkünk ugyan a liszt, de tészta-neműeket alig készítünk kiviteli számára, sertést mi adunk kifelé, sódart mégis nagy mennyiségben hozunk külföldről, mert nincs egy nagy sódarkikészítő gyárunk. Tehát oly téren is, hol különben kitűnő állást foglalunk el, nincs mellékiparunk. Mindez azt követeli meg, hogy ha eddig főtőrekvésünk volt a külforgalomnak termelni, most gondunk legyen a belforgalmat emelni, mert e nélkül nem képzelhető jó külforgalom, mindenek előtt pedig teremtsünk ipart, mely nélkül szapora belforgalom nem létezhetik; teremtsük meg mihamarább s a hol lehet, mesterséges uton is, mert fiatal nemzet vagyunk, sokat kell még tanulnunk s gyorsan haladnunk, hogy végkép el ne maradjunk. A kincsünk sok, csak ki kell aknázni tudni. Takarékoskodjunk és szorítsuk meg a fényüzési hajlamot. De ne legyünk szűkkeblűek az eszközök válogatásában. Gazdáink megijedtek a romániai gabonabelhozattól, s az agrárvámok hiveivé szegődtek. Pedig ez tévedés. Nekünk nem agrárvám kell, hanem könnyű s olcsó forgalom, belfogyasztás emelése, a kereskedelmi növények termelésének nagyban való felkarolása, s a gyümölcstermelés. Mert a buzatermelés hazánkban már a non plus ultrát érte

el. Nagyban való termelésül a gazdák figyelmébe kell ajánlani főleg dohány-, len-, kender-, burgonya-, répatermelést, kivitelre ajánlkoznak sódar, szeszes italok, tarhonya. Mindenek előtt pedig a lakberendezési ipart kell felkarolni, mert ennek hiánya sok pénzt hajt a külföldre. Az ipari vámokat pedig szállítsuk le.

Helyszüke nem engedi, hogy még tovább szemelvényezzünk szerző reflexióiból. De nem mulaszthatjuk az olvasók figyelmét különösen felhívni műve VII. és VIII. fejezetére. A VII. fejezetben az adatok súly, darab és érték szerint vannak egymás mellé állítva 3 évről, jegyzetekkel ellátva s kritikailag feldolgozva, s mi e szakasz becsét különösen emeli, az, hogy külön rovatban a 3 évi átlagok vannak adva. Ha tekintetbe vesszük, hogy a számok értékét legjobban ismeri az, ki azokkal folyton foglalkozik, s így legjobban tudhatja, melyek állják meg a kritika előtt helyüket, szerző hálára számíthat olvasóitól, hogy egy fárasztó, időrabló s a mellett gyakran tévedésbe ejtő munkától menté meg őket, s azt, mint a hivatalos foliansok három külön helyen adnak, szerző itt egy szűk fejezetbe szorított rovatokban tette egyszerre áttekinthetővé, az által is, hogy a sok hivatalos alrovatos részleteket összevonva mutatja ki.

A VIII. fejezet végre pótolja azt, mit a szerző a forgalomnak országok szerinti kimutatásának elhagyásával elhanyagolt, előadja azt, mit a számokból hasztalan iparkodtunk kiolvasni, maga a számos észrevétel pedig, melylyel szerző a fejezet anyagát kíséri, ennek becsét különösen emeli. Külforgalmunk országok szerinti kimutatása — bár az nem sok országra terjed ki — így is sok kívánni valót hagy fenn, de mentségül felhozható, hogy legnagyobb részben szárazfölddel körülvett hazánknál a külforgalomnak országok szerinti kimutatása igen bajos, minthogy kevés árut kapunk közvetlenül a termelő helyről, s keveset viszünk ki közvetlenül a fogyasztó piacokra, hanem többnyire a szomszédok közvetítésével kapunk és adunk forgalmi cikkeket. Maga az osztrák-magyar vámterület, mely pedig jól szervezett hivatalos hálózattal bír, ugyanazon okból nem képes külforgalmát származási és rendeltetési helyek szerint kimutatni, hanem csak a közvetlen határországok szerint. Minthogy azonban szeretttük volna látni, legalább főbb országok szerint, mely

áruk azok, melyek által a távolabbi külfölddel is összeköttetésben állunk, s mely arány létezik külforgalmunkban az osztrák szomszédokkal folytatott kereskedelmünk és a többi külföld között. Reméljük is, hogy szerző ezt a tárgyat legközelebb külön munkában fogja feldolgozni oly módon, mint a jelen munkájával tette, melyet nem mulaszthatunk el az olvasó közönség figyelmébe ismételve ajánlani.

L. Gy.

VEGYESEK.

A magyar királyi vasuti felügyelőség évi jelentése szerint 1885-ben a nyilvános forgalomnak átadott magyar vasutak hossza 1885. év végével 9014 kilométer volt. A növekedés az 1884. évi hosszzal szemben 312 kilométer: a múlt évi 342 kilométerrel ki-mutatott szaporulattal szemben 30 kilométernyivel kisebb. A for-galomnak átadott vonalak majdnem kizárólag helyi érdekű vasutak. A magánhasználatra szolgáló ipar- és bányavasutak hossza 1885-ik év végével 294 kilométer volt. Az 1885-ik évi szaporulat tehát csak 27 kilométer. A gőzmozdonyu üzemre berendezett nyilvános- és magánhasználatra szolgáló vasutak hossza 1885 végével tehát 9538 kilométer volt. 1885 végével következő vasutak maradtak építés alatt : A munkács-beszkid-i első rangú vasut 69·1 klm. A deés-besztercei h. é. vasut 61·0 klm. A marosvásárhely-szászrégeni h. é. vasut 34·0 klm. A nagyvárad-vaskohi (belényesi) vasut 100·0 klm. Az esztergom-ipolysági vasut csata-ipolysági szakasza 30·0 klm. A zagoriai vasutvonalak 120·0 klm. A vinkovcze-brecskai vasut 50·0 klm. A bihari vasutvonalak 85·6 klm. A taraczköz-tereseli vasut 35·0 klm. Összesen 584·7 klm. A folyó 1886. évben a fennemlitett vasutvonalakon kívül még számos vasut építése kezdetett meg, il-letve fog megkezdeni. Az építési engedély ugyanis következő vasutvonalakra adatott már meg: A maros-ludas-besztercei vasutra 98 klm. A hajdunánás-büdszentmihályi vasutra 14·5 klm. A kis-terenke-kaál-kápolna-kis-ujszállási (mátrai) vasutra 128·0 klm. Összesen 240·5 klm. Biztosítottnak tekinthető továbbá a következő vasutvonalak építése : A sunja-bródi vasut sunja-gradiskai szakasza 75·0 klm. A nagykároly-zilah-i (szilágysági) vasut 108·0 klm. A varasd-lepoglava-golnboveczi helyi érdekű 36·35 klm. A már építés alatt levő vasutakon kívül a valószínűleg még építendőket is számba véve, a f. év végével gőzmozdonyu vasuti hálózatunk vona-

lainak hossza valószínűleg eléri a 10,000 klmét. A hazai vasutak mozdony-állománya az 1876-tól 1885-ig terjedő 10 évi időszakban 1033-ról 1509 darabra megnövekedett. A mozdonyok számában tehát a szaporulat 10 év alatt összesen 466 darab, vagyis 45·1% volt. E szaporulat túlnyomó része (282 darab) a m. kir. államvasutakra és az általuk kezelt vasutakra esik. Az 1884. évi mozdony-állománnyal szemben a szaporulat 137 darab. A személykocsik állománya 1885. év végével 2595 darab volt. Az 1884-iki állománnyal szemben a szaporulat 247 és az 1876-ikivel szemben 438 darab. A teherszállító kocsik állománya 1885. végével 30,472 db volt és így 1876-tól 1885. végéig a szaporulat $30,742 - 28,088 = 2654$ darab. Második vágány ez osztrák-magyar államvasút budapest-marcheggi vonalának köbölkut-érsekszékújvári vonalszakaszán fektetett 60 klm.-nyi hosszúságban, úgy, hogy a második vágány 1885 végével kerekén 364 kilométer volt. A fa-, illetve ideiglenes hidaknak végleges vasszerkezetű hidakkal való kicserélése a lefolyt évben is elég eredményesen folytatott; kicseréltetett nevezetesen: A m. kir. államvasutakon és az általuk kezelt vasutakon 80·23, az osztrák-magyar államvasúton 48·00, a déli vasúton 0·95, a kassa-óderbergi vasúton 105·00, a magyar nyugoti vasúton 55·30, a magyar-északkeleti vasúton 337·85, összesen 627·33 folyómtér. A m. kir. államvasutak miskolczi és dombovár-zákányi másodrangú vonalának elsőrangú vonallá való átalakítása folyamatban van. A verpelje-samaczi másodrangú, csak teherszállításra berendezett szárnyvonal részben elsőrangú sinekkel láttatott el. A magyar-északkeleti vasút nyíregyháza-csapi vonalrészén, Nyíregyháza és Kemecse közt a folyó pályán összesen 14,814 másodrangú felépítmény cseréltetett ki elsőrangúval.

A *vonatok forgalma* 1816. évtől 1885. év végéig az összes vasutakon az 1876. évi 24.936,828, illetve a déli vasút osztrák részének a számában foglalt forgalmát levonva, mintegy 18.000,000 vonatkilométerről 31.970,116 vonatkilométerre emelkedett. Az utasok száma évről-évre szaporodott. A polgári utasok által megtett személykilométerek száma 1876-tól 1885. végéig 464.689,406-ról 736.516,455-re emelkedett. Az abszolút szaporulat tehát 10 év alatt 271.827,049 személykilométer, vagyis kerekén 58 százalékot tesz. Figyelembe veendő, hogy az 1885. évi budapesti országos kiállítás nagy befolyást gyakorolt, némely vasútra nézve kedvezőt, másra

kedvezőtlent, a személyforgalom nagysága tekintetében. Kedvező személyforgalmi eredményt értek el, s részben épen az országos kiállítás befolyása által, a m. kir. államvasutak, az osztrák-magyar államvasut, a déli vasut és a budapest-pécsi vasut és némileg a szamosvölgyi vasut; míg ellenben a kassa-oderbergi, az első magyar gácsországi, a magyar nyugoti, a magyar északkeleti, a mohács-pécsi, pécs-barcsi, az arad-kőrösvölgyi és arad-csanádi vasutaknál személyforgalmi apadás mutatkozik. A fizető teherszállitmányok súlya 1876. évtől 1885. évig 9.058,194 tonnáról 17.036,007 tonnára emelkedett. A szaporulat 10 év alatt tehát 7.977.813 tonnát vagy kereken 80%-ot tesz.

Vasuti baleset következtében egyetlen utazó sem vesztette életét. A vasuti alkalmazottak közül 1885. évben 57 esett életével áldozatul, és 132 alkalmazott kisebb-nagyobb sérülést szenvedett. 1884-ben a magyar korona területén levő vasutaknál alkalmazva volt 17,237, 1885. évben pedig mintegy 18,865 egyén. A vasuti alkalmazottak elszerencsétlenülésének számát az alkalmazottak számához viszonyítva, kitűnik, hogy az összes alkalmazottak közül 1884-ben 1·00%. 1885-ben pedig valamivel több mint 1·00% szerencsétlenült el. Ha pedig az elszerencsétlenülések számát a forgalom sűrűségével hozzuk viszonylatba, azt találjuk, hogy 1883-ban 164,939, 1882-ben 163,525, 1885. évben pedig 159.805 vonatkilométerre esett egy-egy elszerencsétlenülés.

A személykocsiknál a hosszátjáratu rendszer ismét nagyobb tért nyert. 1864-ben anyag és leltári tárgyakra összesen 18.316,175 frt 28 kr. adatott ki, ide értve a közös vasutak nem Magyarország területére eső vonalai számára beszerzetteket is, azonban az osztrák-magyar államvasut kivételével, mely a kiadásokat a magyar vonalra külön mutatja ki, mely összegből a belföldre 11.507,077 frt, a külföldre 6.809,098 frt 28 kr esik. Ha pedig a közös vasutak kiadásait a magyar területen fekvő vonalaik hosszára redukáljuk, akkor a magyar területen összesen 14.350,320 frt 42 kr adatott ki, miből a belföldre 11.507,077 frt, a külföldre pedig 2.843,243 frt 42 kr esik. A vasutak (a hazai vasutakat egybevéve) az anyag- és leltárkeszérések körül 1884-ben a hazai ipart az 1883. évhez képest valamivel nagyobb előnyben részesítették, mert míg 1883. évben a belföldi beszerzések 61, a külföldiek 39 százalékát tették az összes kiadásoknak; addig 1881. évben a belföldre 63%, a külföldre pedig

37% esik. Ha pedig a közös vasutak beszerzését a belföldre eső vonal-hosszra redukáljuk, akkor a belföldre 80%, a külföldre 20% esik, szemben az 1883. évi 73, illetve 24 százalékkal. Megjegyezhetjük, hogy külföldről leginkább aczélsin, sinkötő-anyag, aczélrugók, keréktalpak, tüzsövek, rézneműek stb. szereztettek be. Azon vasutvállalatok, melyeknél a magyar nyelv általános használata körül még kisebb-nagyobb nehézségek fennállottak, ismételt sürgetések által ösztönöztetve, a lefolyt évben oda törekedtek, hogy a létező akadályok mielőbb véglegesen megszűnjenek. E törekvés eredményeként felemlithető, hogy az osztrák-magyar államvasut több oly szakosztálya, mely mult évben még tulnyomólag német nyelven vitte ügykezelését, jelenleg már kizárólag a magyar nyelvet használja. Szintugy a kassa-oderbergi vasutnál is nagyobbára elhárítottak az akadályok, melyek a magyar nyelv kizárólagos használata körül még fennállottak. E szerint még remélhető, hogy a magyar nyelvnek valamennyi hazai vasut összes központi és külső szolgáltatánál való teljes és kivétel nélküli alkalmazása már csak igen rövid idő kérdése.

A vasuti szakoktatásról eddig nálunk nagyon hiányosan volt gondoskodva, mert a budapesti kereskedelmi akadémián állami segélyezés mellett volt ugyan felállítva évek óta ugyneveztt vasuti tanfolyam, ennek hallgatói részére azonban concretebb előnyök nem voltak biztosítva, hanem a vasutak maguk gondoskodtak alkalmazottjaiknak az ugynevezett üzletgyakornokoknak kiképzéséről oly módon, hogy azokat az egyes állomásokra bocsátották, velük meghatározott időben távirdai, forgalmi és kereskedelmi szolgálatra vonatkozó utasításokból vizsgákat tétettek. A felsőbb szakoktatásról pedig épen nem volt gondoskodva. Ujabban a közlekedési miniszteriumban a nagyobb vasutak vezérférfaival bizalmas értekezletet tartatott, mely egyhangulag elismerte annak szükségét, hogy a vasuti szakoktatás célirányosan szerveztessék és pedig ugy azokra nézve, kik a vasuti szolgálatba még csak belépni kívánnak, mint azokra nézve is, kik a vasuti szolgálatban már állást foglalván, részint egyoldalú, pl. jogi vagy műszaki ismereteik más irányokban való kiegészítését igényelik, részint pedig különben tehetséges voltak daczára a magasabb szolgálati fokozatokra való előléptetés-

hez nem bírnak a kellő látkörrel és részint végre, hogy a vasuti alkalmazottak műveltségi színvonala egyáltalán emeltessék.

Ezen kettős iránynak megfelelőleg az értekezlet egyrészt egy előkészítő tanfolyam felállításának eszméjét fogadta el s kimondotta erre nézve azon fontos elvet, hogy ezen tanfolyam különös tekintettel legyen arra, hogy a hazai társadalmi osztályok előtt a vasuti szolgálatba lépés útja határozott alakban kijelöltessék, elfogadta továbbá azon fontos elvet is, hogy e tanfolyam a vasuti üzletgyakornokok jelenlegi kiképzésének és vizsgálatainak módjával szerves kapcsolatba hozassék; másrészt pedig elfogadta azon eszmét is, hogy a már alkalmazásban levő vasuti tisztviselők szellemi színvonalának emeléséről részint egy tisztképző iskola, részint pedig szakfelolvasások szervezése által történjék gondoskodás.

Az előkészítő tanfolyam szervezésére nézve máris megindultak a részletes tárgyalások. Megállapították, hogy a tanfolyam vizsgálának, illetőleg a vizsgabizonyítványoknak kötelező joghatály biztosíttassék oly irányban, hogy:

1. jövőre a vasuti forgalmi szolgálatra csak oly egyének alkalmaztassanak, kik a tanfolyam vizsgáló bizottságától kielégítő bizonyítványt nyertek;

2. a tanfolyam vizsgázottjaitól a forgalmi, távirtdai és kereskedelmi szolgálatra nézve további szakvizsgákat a vasutak ne követelhessenek, kivéve azon netalán eltérő határozmányokat, melyek egyik vagy másik vasutnál rendszeresítve vannak, hanem az illető vizsgázottak csakis bizonyos meghatározott idő és felügyelet alatt teendő szolgálattételre szoríttassanak, végre

3. hogy már csak a Budapesten nem iskolázható szegényebb sorsu ifjak érdeke szempontjából is ne legyen kizárva az, miszerint az egyes állomásokon előkészülő üzletgyakornokok — ugyyszólván mint rendkívüli hallgatók — a tanfolyam vizsgáló bizottsága előtt vizsgatételre bocsáttathassanak, az eddig szokásban volt szakvizsgák elejtése folytán csakis az által fogván erre képesíttetni, hogy a vasuti szolgálatba tetteleg beléphessenek.

Megállapították továbbá, hogy a vizsgák ne csak Budapesten tartassanak, hanem a vonalak mentére is küldessenek ki vizsgáló bizottságok s e tekintetben különös tekintet fordíttassék azon vasutakra, melyek üzleti gyakornokai vétetnek vizsga alá.

Egyéb részleteken kívül megállapították végre, hogy a tan-

folyam felügyelete és administratiója egy felügyelő bizottságra ruháztassék, mely a miniszterium államtitkárának vezetése alatt a közlekedési és kultuszminiszterium küldöttségeiből részes vasutak, továbbá a vasuti felügyelőség és a kereskedelmi akadémia egy-egy küldöttjéből alakulna.

A tanfolyam 10 hónapra lett megállapítva és pedig a délutáni órákra, hogy a már alkalmazásban levőknek is mód nyujtassék a látogatásra, tanhelyiségek valószínűleg a tud. egyetemen fognak rendelkezésre bocsáttatni. A tanfolyam költségeihez a közlekedési miniszterium a budgetbe felveendő összeggel fog hozzájárulni, a többi költséget pedig a részes vasutak kilométer arányban viselnék.

A megállapodások lényege ezek szerint az, hogy a vasut forgalmi szolgálatra való minősítés autoritativ alapokra fog fektettetni, amennyiben az üzletgyakornokok kiképzése és minősítése az egyes vasutakról a közlekedési miniszterium közvetlen vezetése alatt a a vasutak összességére ruháztatik át, mi mellett azonban az egyes vasutak különleges viszonyai és jogköre is kellő figyelembe vétetnek.

Már rég éreztetett annak szüksége, hogy a közlekedési miniszterium az irányadó magánvasuti körökkel is közvetlenebb contactusba lépjen az eddiginel és kétségtelen, hogy az előkészítő vasuti iskolának imént jelzett szervezése ez irányban is üdvös hatással lesz. Főelőnye azonban, és pedig ugy a vasutakra, mint a nagy közönségre nézve abban fog állani, hogy a kormány az eddiginel sokkal nagyobb mértékben fog osztozni azon felelősségben, mely a forgalmi tisztviselők kiképezésével jár.

Magyar gazdák jégbiztosítási szövetkezete. A gazdasági egyesületek majdnem kivétel nélkül szerződési viszonyban állanak magyar biztosító társaságokkal. Kétféle előnyt szereztek ezen szerződésekkel: az egyletnek magának gazdasági czélokra fordítandó százalékot kötöttek ki a befolyt díjakból; és az egyesületi tagoknak bizonyos elengedést a rendes biztosítási díjtételekből. De a terményárak fokozatos alábbszállása folytán, ezen előnyök ma már elégtelennek tartatnak. A magyar gazdának, miután csak ugy képes termelvényeivel sikeresen kilépni a verseny piaczára, ha productio-nalis költségei mérsékeltek, ezek csökkentésére kell főfigyelmét

fordítani; és mivel a biztosítási díjak is productionalis költséget képeznek, ezek leszállítására irányult az általános törekvés. A gazdaságkörben és a vidéken is több gazdasági egyesület kebelében gyakori megvitatás tárgyát képezte a biztosítási ügy. Mivel a tűzbiztosítási díjak, a jégdíjakkal arányosítva csekélyek, és a gazda évi kiadását nem terhelik érzékenyen, első sorban a jégbiztosítás olcsóbbá tétele felett tanácskoztak, oly eszközt keresvén, melylyel a jégbiztosítás olcsóbbá tétetve, általánosítható, mindenkire nézve könnyen hozzáférhető legyen. Beszéltek a kényszerrel és kényszer nélküli államosításról, a kölcsönösségről; de az első számos akadályba, és alig leküzdhető nehézségekbe ütközik; a másik pedig az egyesekre nagy anyagi kockázattal van összekötve, melynek előre határt szabni nem is lehet; úgy, hogy ezen érvelések folytán az ügy a tanácskozások stadiumán túl nem haladt. Egy középutat, egy minden igényt kielégítő eszközt kelle találni; és végre a f. év május havában az „Országos gazdasági egyesületek”-nek a szövetségi ügyben tartott ülése alkalmával megszülemlett azon eszme, mely az általános kívánalmakat leginkább kielégíteni van hivatva, és ez a szövetségi forma, mely olcsó díjak mellett a szövetség tagjainak a teljes üzleti nyereséget átengedi és a tagoktól egyelőre meghatározott, csekélynek mondható kezességen kívül (12 évi biztosítási tartamra csakis egy évi díjösszegnek megfelelő készfizető kezesség) még a legnagyobb veszteségek esetére sem követelhet díjutánfizetést, díjemelést, vagy bármily formában veszteségmegtérítést, miután a magyar biztosító társaság vállalja magára a kezességi összegeken túl előforduló veszteségek fizetését. Az üzleti nyereség kizárólag a szövetséget fogja illetni. A nyereség fele része egy, a szövetségi tagok tulajdonát képező kamatozólag kezelendő tartaléktőkére fog fordíttatni, mely 12 év után kerül felosztásra a szövetségi tagok közt, befizetett biztosítási díjaik arányában. Ha a tartaléktőke a szövetség egy évi díjbevételeinek összegére emelkedik, a szövetségi tagok kezességi kötelezettségének ereje és érvénye megszűnik, miután azt az ilyképen kiegészített tartaléktőke pótolja. A nyereség másik fele, minden üzletév lezárásával, osztalék gyanánt fog felosztatni a szövetség tagjai közt, olyformán, hogy a reá következő évben az osztaléknak megfelelő összeggel kevesebb díj fog általuk fizettetni. A szövetségi tagoknak a kezesség viselése által elvállalt kockázata nem képez komoly

áldozatot, mert a jelentékenyen leszállított díjakból eredő megtagadás, mely részükre 12 éven át biztosítva van, többszörösen felülmúlja a kezességi összeget, azaz az egy évi díjat. A kezességi biztosíték, habár nincs készpénzben befizetve, az alaptőkét helyettesíti, és hogy ezen alap elegendő lesz, mert bizton várható, hogy a szövetség egy milliót jóval túlhaladó évi díjjal fogja működését megkezdhetni, bizonyosság rá sok biztosító társaság, mely ennél jóval csekélyebb alaptőke mellett, többféle biztosítási ágat cultivál. Igaz, hogy a veszteség nagyobb alaptőke mellett sincs kizárva, és ezt tanúsítja sok eltűnt biztosító társaság sorsa. De az ily társaságokat nagy részben nem az üzleti veszteségek, hanem a hiányos kezelés sodorta el. A szövetség kezelése, csekély jutalék mellett, az első magyar általános biztosító társaságra bízatik. A szövetségi tagok közül egy elnök, két alelnök és 42 tagból álló vizsgáló- és felügyelőbizottmány fog választatni. Ezen testület fog a szövetség érdekei felett őrködni, ez fogja az ügykezelést és könyvezést bármikor, a mérleget és a zárszámadásokat minden üzletév végén megvizsgálni és vizsgálatának eredményét a szövetségi tagok tudomására hozni. És mivel a károk rendezése a szövetségi tagok vitalis érdekét képezi, azok sorából minden megye területéhez képest megfelelő számú „bizalmi férfiak” fognak választatni. A bizalmi férfiak számra körülbelül 200-an, mint tapasztalt gazdák, hivatva lesznek a károk felvételénél közreműködni. Ezenkívül a gazdasági egyesületek elnökségei vagy választmányi tagjai közül, az országban körülbelül 60-an szakbizottsági elnökül fognak felkérteni. A szakbizottsági elnökök, kiknek szintén a szövetség tagjainak kell lenni, vitás kárügyekben a szakbizottság elnöki tisztjét végzendik. A szövetkezeti tagok 12 évre kötik le biztosításaikat a szövetkezetnél, de fenn van tartva részükre az a jog, hogy az évenként változó termesztési viszonyokhoz képest minden évben módosíthatják a biztosítandó összegeket. A 12 évi tartam szüksége 29 évi jégstatisztikából meritett tapasztalatra van fektetve. A statisztika törvényei szerint kell ezen évsor, hogy az egyes években előfordulható veszteségek más évek nyereményei által ellensúlyoztassanak és hogy a szövetkezeti üzlet végeredményében nyereséggel legyen lezárható.

Poroszország termése 1866-ban. A gabonatermés fejlődési menete Poroszországban még sohasem nyújtott oly széles teret a legnagyobb reménykedéseknek és az aggodalmaknak, mint ebben az évben. Miután a télnek a körülményekhez képest korai beállta számos, különösen buzavetésre szánt földterületet bemunkálatlanul talált, tavasszal az árpa és zab nagyobb kultiválást nyert, annyi-val is inkább, mert januárban, februárban és márcziusban oly erős fagyok állottak be, a minők csak ritkák szoktak lenni s e mellett a mezőket minden hólepel nélkül csupaszon érték. Midőn azonban áprilisban a tavaszi nap sugarai a természetet egy kissé föléllesztették, akkor lehetett csak észrevenni, hogy a földben a vegetatio annyira szokatlanul hátramaradt, hogy a gyors fagyok a magnak mitsem ártottak s csupán az olajmagvak szenvedtek sok helyen kárt. Hogy mily tartósak és erősek voltak azonban a hidegek, mutatta a több lábnyi mélységre erősen összefagyott föld is, úgy hogy csak hetek múlva, midőn már a tavaszi időjárás beköszöntött, lehetett a földet munkálat alá venni. Ennek megfelelőleg lassan haladt a gabonaneműek fejlődése is, ez azonban csak nagy szerencse volt, mert május első felében éjjeli fagyok léptek föl, melyek a cseresznye- és a hüvelyes veteményeknek sokat ártottak, míg a gabonaneműekre semmi hátrányos hatást nem gyakoroltak. A május második felében beállott hőség azonban a vegetatiót szépen elősegítette s az ez időben kimaradt esőzéseknek lehet tulajdonítani, hogy a szalma általában rövid maradt s hogy a rozsban is a májusi utónövés nem felelt meg a várakozásnak. Erre nézve azonban egymással ellentmondó jelentések érkeztek, mert némely helyen épen a májusi utónövés segített a vetéseken. A rozs virágzási ideje kedvezően folyt le s általában kedvező termést jósolt. — Az idei termés számszerinti mérlegelésére még kedvezőbb alkalom nyílik, mint az előbbi években, mert a porosz kormány még több alkalmat több szolgáltatott a termés megvizsgálására.

Volt a rozsaratás :

	Az aratás százalé- kokban	Középhoza- dék hectáron- ként	Az aratás méter- mázsákban
Keleti Poroszország	93	1311	4.769,041
Nyugati Poroszország	86	1203	3.538,842
Brandenburg	87	1203	6.168,740
Pommeránia	86	1239	4.188,846
Posen	88	1268	5.680,696
Szilézia	78	1213	5.705,035
Szászország	92	1602	4.856,707
Schleswig-Holstein	87	1739	2.170,492
Hannover	93	1425	5.546,807
Westphalia	83	1298	2.455,139
Hessen-Nassau	81	1444	1.585,469
Rajnavidék	84	1331	2.473,014
Hohenzollern	90	1370	12,120
	87	1376	51.575,771

A *buzában* jobbnak mutatkozott a termés, virágzása is jól folyt le; a remények kedvezőknek mutatkoztak. De az érés soká tartott s többhelyt zabot előbb aratnak, mint búzát. Az éjjeli fagy csak néhol ártott az angol fajtáknak. Az aratási becslések az átlag-termés 150%-a (Achim járás Stade kerületben) és 30%-a (Rybeik járás Oppeln kerületben).

	Az aratás százalé- kokban	Középhoza- dék hectáron- ként	Az aratás méter- mázsákban
Keleti Poroszország	99	1355	1.276,616
Nyugati Poroszország	97	1411	945,035
Brandenburg	94	1575	726,421
Pommeránia	98	1512	809,796
Posen	91	1492	1.372,749
Szilézia	85	1416	1.993,474
Szászország	101	1945	2.433,324
Schleswig-Holstein	93	1872	738,427
Hannover	98	1554	1.131,727
Westphalia	96	1373	935,151
Hessen-Nassau	98	1549	930,469
Rajnavidék	96	1429	1.438,483
Hohenzollern	85	1860	14,261
	95	1596	15.394,093

Az *árpa* vetését hátráltatta a fagy s aztán az eső. De egészben sokat vetettek, mert a buzaterülethől is sokban árpát termesztettek. Minőségileg ugy sulyra, mint színre szép. A hozadék megfelel az átlagnak.

	Az aratás százalé- kokban	Középhoza- dék hektáron- ként	Az aratás méter- mázsákban
Keleti Poroszország	102	1247	1.193,651
Nyugati Poroszország	96	1605	966,420
Brandenburg	93	1407	847,769
Pommeránia	89	1367	727,741
Posen	97	1380	1.180,457
Szilézia	92	1460	2.235,003
Szászország	99	1913	3.202,665
Schleswig-Holstein	95	1913	978,805
Hannover	97	1564	428,847
Westphalia	99	1222	211,404
Hessen-Nassau	101	1479	581,352
Rajnavidék	101	1567	636,074
Hohenzollern	105	1330	74,586
	97	1525	13.431,396

Zab az idén legjobban fizet, de minősége az aratási időtől fog függni. Vetés sok volt, fejlődésének kedvezett az idő. A termés közepén felüli volt.

	Az aratás %-okban	Középhozadék hektáronként	Az aratás méter- mázsákban
Keleti Poroszország	103	1144	3.262,309
Nyugati Poroszország	95	1215	1.603,646
Brandenburg	94	1328	2.359,161
Pommeránia	85	1262	2.552,994
Posen	100	1131	1.538,228
Szilézia	99	1365	4.535,226
Szászország	107	1817	3.855,310
Schleswig-Holstein	93	1795	3.187,791
Hannover	101	1592	3.273,634
Westphalia	103	1317	2.044,626
Hessen-Nassau	107	1619	2.232,574
Rajnavidék	111	1583	4.111,156
Hohenzollern	114	1030	100,628
	101	1406	34.891,371

Az *olajmagvak* sok helyt roszul telelték s tavasszal több helyt felszántották. A minőség tehát igen különböző s az aratás nem igen elégitett ki. Számadatai a következők:

	Az aratás %-okban	Középhozadék hektáronként	Az aratás mé- termázsákban
Keleti Poroszország	82	998	29,189
Nyugoti Poroszország	93	1032	51,519
Brandenburg	72	1282	94,261
Pommeránia	89	1095	85,282
Posen	83	977	37,950
Szilézia	71	1254	223,599
Szászország	77	1500	74,104
Schleswig-Holstein	95	1663	139,532
Hannover	90	1257	44,856
Westphalia	76	926	17,579
Hessen-Nassau	73	1237	37,565
Rajnavidék	75	1190	40,108
Hohenzollern	51	1140	4,410
	79	1216	821,837

A budapesti malomipar 1870—1885-ben. A budapesti malmok által előröltetett liszt és korpamennyiséget, illetőleg a megőrölt gabonamennyiséget a fővárosi statisztikai hivatal következőleg mutatja ki:

	liszt	korpa	összesen	őrölt gabona
1870.	2.392,185	593,939	2.986,124	3.100,385
1871.	2.549,424	663,959	3.213,383	3.352,356
1872.	2.117,438	574,956	2.692,394	2.822,103
1873.	2.013,323	554,261	2.567,584	2.660,473
1874.	2.002,735 ^{3/4}	536,596	2.539,331 ^{3/4}	2.664,325
1875.	2.367,944	682,303	3.050,247	3.148,117
1876.	2.388,582 ^{1/2}	685,090 ^{1/2}	3.073,673	3.157,957
1877.	2.781,292	803,216	3.584,508	3.781,424
1878.	3.120,417	888,022	4.008,439	4.147,616
1879.	3.275,386	974,153	4.249,539	4.399,226
1880.	2.798,227	766,787	3.565,014	3.672,994
1881.	3.038,611	907,254	3.945,865	4.081,937

	liszt	korpa	összesen	őrölt gabona
1882. . . .	3.560,030	1.034,597	4.591,627	4.762,433
1883. . . .	4.174,017	1.170,821	5.344,738	5.526,930
1884. . . .	4.045,401	1.174,924	5.220,325	5.406,397
1885. . . .	4.344,730	1.287,914	5.632,644	5.813,975

Mint ez összeállításból kitetszik, gőzmalmaink a múlt évben jóval több gabonát dolgoztak fel, mint a megelőzőben. Általában a három utolsó év adatai, összehasonlítva a tíz év előttiékkal, igen nagy emelkedésről tanuskodnak. A három utolsó évben ugyanis tett az őrölt gabonamennyiség, (majdnem kizárólag buza) átlag évenként több mint hatodfél millió métermázsát, tíz évvel ezelőtt pedig csak harmadfél milliót.

A dán gazdák intézkedése a marhatenyésztés emelése tárgyában. A kedvezőtlen gazdasági viszonyok nyomása arra bírta a dán gazdákat, hogy egész erélyvel az állattenyésztés emelését vegyék célba. Az eszközök, a melylyel ezt elérni törekszenek, figyelemre méltók. A dán kisbirtokosok igen gyakorlatiasan járnak el. Egy-egy községben összeáll 20—30 gazda és kölcsönt eszközöl ki magának a legközelebbi pénzintézetől arra, hogy kitűnő fajú apaállatot vehessenek. Mihelyt ezt megszerezték, összeírják az anyaállatokat, osztályba sorolva és csak a jobb állatokat engedik a közösen vett apaállat által fedeztetni, hogy az ivadékok minden tekintetben kifogástalanok legyenek. A fedezeti díjak bőven elegendők arra, hogy abból a felvett kölcsön néhány év alatt visszafizetessék. Így hát minden költség nélkül eljutnak oda, hogy marhaállományukat lényegesen megjavíthassák. Ez az eredmény e tekintetben oly feltűnő, hogy mint egy dán gazdasági lap kimutatja, az ország évenként 40 millió koronával nagyobb jövedelemre számíthat a marhatartásból, mihelyt a tervbe vett feljavítás következtében keresztül lesz vive. A dolognak ugyanis az a magyarázata, hogy egy jó tehén évenként 145 korona hasznót ad, míg ellenben egy rossz tehén tartása 15 koronával többbe kerül, mint a mennyi hasznót hajt. S megjegyzendő, hogy egy jó tehén ötször annyi trágyát is ad, mint egy rossz tehén. A mozgalom Sjællandból indult ki, melynek kerületében 300,000 drb szarvasmarha van, és már ezen egy kerület marhaállományának javítását becsüli egy dán gazdasági lap részletes kimutatásában 40 millió korona jövedelmi szaporulatra.

Fakivitel Egyiptomba. A damiettai osztrák-magyar konzul jelentése szerint, több kedvező körülmény szól fakivitelünk mellett Egyiptomba; ugyanis a fűrészelt puhafa majdnem kizárólag monarchiánkból vitetik Alexandriába, honnan az a szükség és kereslet mérvéhez képest az Egyiptom belsejében fekvő piacokra szállittatik. természetesen a szállitmányt megvevő alexandriai kereskedők hasznára. Minthogy monarchiánk esetleges közvetlen fakivitelénél az alexandriai kereskedő által eddig élvezett nyereség összege, továbbá az Alexandriából Damiettába való szállítás költségei megta- karittatvának, föltehető, hogy ha vállalataink az említett nyere- ségnél (mely mintegy 15 százalék) csekélyebbel megelégednének és az árakat a damiettai áraknál olcsóbban állapítanak meg, monar- chiánk fakivitele emelkednék és ezen fakivitel a Damiette körül fekvő számos helysége is kiterjedhetne.

UJ KÖNYVEK.

Kovácsy S. és Kvassay, J. A vizjogi törvény, a tiszai törvény és az ezekre vonatkozó rendeletek	2	frt	50	kr.
Leonhardt, G. Der Warrant als Bankpapier	1	"	—	"
Röser, J. A százalék- és kamatszámítás szabályai, valamint a folyó számlák tana	2	"	50	"
Magyar Compass. Pénzügyi évkönyv 1886-ra	5	"	—	"
Mermeix, la France socialiste	1	"	80	"
Koeppen, A. Lehrbuch des heutigen römischen Erbrechtes. I.	3	"	72	"
Block, M. traité théorique et pratique de statistique. 2 édition	4	"	80	"
Augsburg, G. D. Der Niedergang der Preise und die Währungsfrage	—	"	50	"
Hirsch, M. Die hauptsächlichen Streitfragen der Arbeiterbewegung	—	"	65	"
Carnegie, A. America ein Triumph der Democratie	2	"	60	"
Adler, G. Die Grundlagen der Karl Marx'schen Kritik der bestehenden Volkswirtschaft	2	"	60	"
Wolff, J. Die ostindische Konkurrenz	1	"	95	"
Baernreither, J. M. Die englischen Arbeiterverbände und ihr Recht. I.	5	"	80	"

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

O K T Ó B E R.

VIII. FÜZET.

MAGYARORSZÁG IPARSTATISZTIKÁJA 1885-ben.

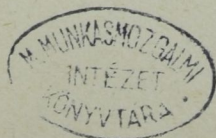
(Második közlemény.)

Azon nagy jelentőségnél fogva, melylyel a városok az ipar terén birnak, a II. számú táblázatban részletesen feltüntetjük a 140 magyarországi (Horvát-Szlavonország nélkül) város iparának viszonyait. És e kimutatásból világosan kitűnik, hogy iparunk székhelye a városokban van. A míg ugyanis e 140 városban Magyarország lakosságából csak 15·65% lakik, addig az összesen 550,482-re rugó iparosságból 263,322, vagyis 47·83% jut városainkra.

Az iparosság különböző tagozata is mutatja, hogy a tulajdonképeni ipar főszékhelyéül a városok tekintendők, mert csak a városokban üzött iparnak van vállalati jellege, ez rendelkezik azon feltételekkel, a melyeken az ipar fejlődése megfordul. A míg az összes 550,482 iparos közül 263,322, azaz 47·83% jut a városokra, addig azt találjuk, hogy önálló iparos a városokban csak 74,401 van, vagyis az önálló iparosoknak 32·59%, holott a segédszemélyzetből 188,921, azaz 58·64%. A városokban tehát 100 önálló iparosra 254 segédszemélyzet, az egész országban, a városok nélkül pedig csak 87 jut.

A városok ipara tehát a fejlettség sokkal magasabb fokán áll, mint a megyéké; míg az ország ipara városaink nélkül valóságos kisipar, a hol több az önálló iparos, mint a segédszemélyzet száma, addig a városokban átlagosan és közel 3 segédszemélyzet jut egy-egy önálló iparosra.

Az iparos lakosság egyes alkatelemeinek megoszlását az egész országban és a 140 városban a következő tábla mutatja:

	Az egész országban van			A 140 városban van		
	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt
Önálló vállalkozó . . .	220,135	8,193	228,328	69,489	4,912	74,401
Üzletvezető és tisztviselő	9,180	—	9,180	4,772	—	4,772
Segéd	92,198	8,278	100,476	56,962	5,960	62,922
Állandó munkás 16 éven felüli	51,105	17,919	69,024	26,852	14,586	41,438
Állandó munkás 16 éven aluli	2,437	2,610	5,047	1,196	1,881	3,077
Napszámos felnőtt . .	46,521	9,523	56,044	26,176	5,772	31,948
Napszámos fiatal . . .	3,120	3,833	6,953	1,358	1,795	3,153
Tanonc 16 éven felüli	20,655	658	21,313	10,692	552	11,244
Tanonc 16 éven aluli	38,710	1,426	40,136	22,449	1,255	23,704
A műhelyen kívül dolgozik:						
16 éven felüli . .	5,694	1,085	6,779	3,186	800	3,986
16 éven aluli . .	283	235	518	101	110	211
Csak időnként használt munkás	5,991	693	6,684	2,248	218	2,466
Összesen . .	496,029	54,453	550,482	225,481	37,841	263,322

Rendkívül jellemzők e számok a városi és vidéki iparos népesség tagozatára nézve. A segédszemélyzetnek az önálló iparosokhoz való arányát már említettük, és most csak azon körülményre utalunk, mely egyuttal a városi ipar egész üzemi rendszerére, a városi iparosokban és munkásaikban lüktető szellemre nézve jellemző. Látjuk ugyanis a fenti számokból, hogy a városokban a segédek és

	Az országos összegnek hány %-a esik a városokra		
	férfi	nő	együtt
Önálló vállalkozó	31·57	59·95	32·59
Üzletvezető és tisztviselő	51·98	—	51·98
Segéd	61·78	72·00	62·62
Állandó munkás 16 éven felüli	52·54	81·39	60·03
Állandó munkás 16 éven aluli	49·08	72·07	60·97
Napszámos felnőtt	56·27	60·61	57·01
Napszámos fiatal	43·53	46·83	45·35
Tanoncz 16 éven felüli	51·76	83·89	52·76
Tanoncz 16 éven aluli	57·99	88·01	59·06
A műhelyen kívül dolgozik:			
16 éven felüli	55·95	73·73	58·80
16 éven aluli	35·69	46·81	40·73
Csak időnként használt munkás	37·52	31·46	36·89
Összesen	45·46	69·49	47·83

állandó munkások egyforma arányban vannak képviselve, a mi társadalmi szempontból nem érdektelen tünet, mert ebből a kisiparnak a városokban való szerepére következtethetni. Segéd és állandó munkás között törvényes különbség nincs, képzettség tekintetében sem áll fenn különbség és a munkás tulnyomó részben csak azért neveztetik segédnek, mert a vállalkozó még ragaszkodik a „mester“

névhez. A „segéd“ elnevezésben még a multak némi emlékezete nyilvánul, a midőn a munkás még az iparos családjának tagját képezte és ez még a mai függőségben is mutatkozik, holott az állandó munkás önállóbb, függetlenebb. Különösen a főváros ipari munkásozttálya a gyári munkásozttály jellegével bír. Szocialis szempontból érdekes az a körülmény is, hogy a felnőtt állandó női munkások közül — kiknek száma 17,919 — 14,586 (81·39%) a városokra esik, a fiatal női munkások közül — 2,610 a felvétel szerint — a városokra 1,881 (72·07%) jut.

A tanoncok összes száma az országban 61,449, ezek közül 34,948 (56·87%) esik a városokra. A tanoncok közül tehát viszonylag kevesebb esik a városokra, mint a munkásokból, de ha tekintetbe vesszük, hogy az önálló iparosoknak csak 32·59%-a lakik a városokban, akkor ezen számot is csak annak megerősítéseül tekinthetjük, hogy az ipar fejlődése szempontjából a városok sokkal nagyobb fontossággal bírnak, mint a megyék.

A városi és vidéki iparos népességről elmondottak után, nem lesz érdektelen a városokról is ugyanazon viszonzyszámokat feltüntetni, mint fentebb az összes megyékről.

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd- méllyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd- személlyzet	A város iparosága az összes lakos- ságnak hány %-át képezi
Abrudbánya	261	132	51	13·70
Arad	1,268	4,542	358	16·34
Baja	879	1,799	205	13·92
Bakabánya	251	77	31	10·18
Bártfa	222	301	136	10·71
Bazin	159	183	115	8·17
Békés-Gyula	693	1,065	154	9·74
Béla	111	952	858	41·06

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd- mélyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd- személyzet	A város iparos- sága az összes lakosságnak hány %-át képezi
Bereczk	93	25	27	3·89
Beregszász	281	465	165	10·76
Besztercze	680	593	87	15·79
Besztercebánya	369	2,509	680	40·20
Brassó	1,148	3,516	306	15·77
Breznóbánya	250	137	55	10·37
Budapest	9,652	63,551	658	20·30
Cegléd	757	720	95	5·94
Csik-Szereda	60	71	118	8·20
Debreczen	1,620	4,124	255	11·24
Deés	341	355	104	11·24
Déva	171	152	89	8·21
Dobsina	121	265	219	6·90
Eger	620	688	111	6·33
Eperjes	495	1,634	330	21·00
Érsekújvár	373	366	98	6·98
Erzsébetváros	106	105	100	8·44
Esztergom	364	703	193	11·95
Fehértemplom	534	552	103	11·03
Félegyháza	843	588	70	5·98
Felső-Bánya	182	148	81	5·73
Felvincz	30	11	37	2·55
Gölniczbánya	140	438	313	13·28

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd személyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd személyzet	A város iparos sága az összes lakosságnak hány o/o-át képezi
Gyöngyös	696	1,411	203	13·12
Győr	798	1,991	250	13·29
Gyula-Fehérvár	434	1,033	238	19·99
Hajdu-Böszörmény	322	101	31	2·22
„ -Dorog	144	161	112	3·80
„ -Hadház	144	10	7	2·08
„ -Nánás	229	52	23	2·02
„ -Szoboszló	312	135	43	3·43
Halas	239	246	103	3·22
Hátszeg	97	95	98	10·62
Hód-Mező-Vásárhely	1,526	1,273	83	5·49
Igló	196	609	31	10·70
Jászberény	545	341	63	4·12
Jolsva	236	86	36	11·79
Kaposvár	542	909	168	15·16
Karánsebes	179	286	160	9·76
Karczag	182	92	51	1·73
Kassa	778	5,640	725	24·59
Kecskemét	1,070	853	80	4·28
Késmárk	202	654	324	19·13
Kézdi-Vásárhely	474	834	176	25·24
Kismarton	127	171	135	10·47
Kis-Szeben	143	217	153	12·81

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd személyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd személyzet	A város iparos-sága az összes lakosságnak hány % -át képezi
Kis-Uj-Szállás	218	148	68	3·30
Kolos	53	11	21	2·03
Kolozsvár	967	4,372	452	17·84
Komárom	571	863	151	10·94
Korpona	152	32	21	5·40
Körmöczbánya	162	536	331	8·16
Kőszeg	301	397	132	9·56
Kunhegyes	212	65	31	3·71
Kun-Szt.-Márton	273	206	75	4·29
Leibicz	154	179	116	10·80
Léva	469	404	86	13·45
Libetbánya	99	200	202	16·60
Losoncz	292	657	225	18·88
Lőcse	250	424	170	10·21
Makó	755	1,011	134	5·87
Náros-Vásárhely	776	1,330	171	16·35
Mármaros-Sziget	492	995	202	13·70
Medgyes	302	433	143	11·33
Mezőtúr	495	234	47	3·44
Miskolcz	1,309	2,281	174	14·76
Modor	269	139	52	8·63
Munkács	451	723	160	12·17
Nagy-Bánya	330	666	202	11·54

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd- mélyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd- személyzet	A város iparos- sága az összes la- kosságnak hány o-át képezi
Nagy-Becskerek	707	1,078	152	9.14
Nagy-Enyed	303	272	90	10.72
Nagy-Kanizsa	444	672	151	6.07
Nagy-Károly	830	635	77	11.70
Nagy-Kőrös	391	273	70	2.91
Nagy-Rócze	134	105	78	12.59
Nagy-Szeben	919	2,271	247	16.40
Nagy-Szombat	371	687	185	9.77
Nagy-Várad	1,313	3,455	257	15.32
Nyiregyháza	715	668	93	5.74
Nyitra	289	736	255	11.84
Ó-Lubló	171	83	49	11.61
Pancsova	598	1,376	230	11.53
Pápa	668	928	139	10.90
Pécs	1,239	4,262	344	19.17
Podolin	97	255	263	22.93
Poprád	47	116	217	15.76
Pozsony	1,588	8,141	513	20.27
Rima-Szombat	369	537	140	18.70
Rozsnyó	403	596	148	21.09
Ruszt	42	32	76	5.27
Segesvár	424	790	186	13.81
Selmecz- és Bélabánya	220	1,902	865	13.90

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segéd-személyzet száma	100 önálló iparosra esik segéd-személyzet	A város iparos-sága az összes lakoságnak hány %-át képezi
Sepsi-Szt.-György	356	585	164	17·86
Somorja	204	225	110	15·84
Sopron	695	1,539	221	9·62
Szabadka	1,292	1,044	81	3·81
Szakoleza	233	123	53	6·96
Szamos-Ujvár	323	233	72	10·46
Szász-Régen	537	689	128	21·69
Szász-Sebes	299	295	99	6·51
Szászváros	337	470	139	14·80
Szatmár-Németi	1,007	923	92	9·79
Szeged	1,907	6,879	361	11·93
Székely-Udvarhely	567	449	79	20·31
Székes-Fehérvár	850	1,453	171	8·99
Szent-Endre	208	239	115	10·57
Szent-György	60	28	47	3·05
Szentes	850	827	97	5·84
Szepes-Olaszi	101	83	82	7·44
Szepes-Szombat	44	63	143	13·00
Szepes-Váralja	236	184	78	12·90
Szilágy-Somlyó	249	216	87	11·10
Szolnok	547	1,845	337	13·11
Szombathely	459	991	216	13·40
Temesvár	1,392	6,277	451	22·76

A város neve	Az önálló vállalkozók száma	Az összes segédszemélyzet száma	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet	A város iparosága az összes lakosságnak hány 0/0-át képezi
Torda	727	657	90	14·67
Trencsén	194	321	165	11·70
Turkeve	282	170	60	3·75
Ujbánya	188	151	80	8·09
Ujvidék	769	1.222	159	9·34
Ungvár	772	1,124	146	16·67
Vác	369	459	124	6·27
Vajda-Hunyad	216	106	49	13·98
Versecz	602	986	164	7·11
Veszprém	805	951	118	13·96
Vinga	110	107	97	4·52
Vizakna	174	30	71	5·54
Zala-Egerszeg	299	412	138	12·04
Zenta	679	439	65	5·27
Zilah	516	445	86	16·12
Zólyom	162	864	533	27·35
Zombor	431	667	155	4·45
Főösszeg	74,401	188,921	254	12·36

Az összes iparosok számát tekintve, természetesen a főváros áll legelől, de a hetvenháromezer iparos itt is oly szám, mely méltán meglephet bennünket s fővárosunk nagy kiterjedésű iparáról tanuskodik. Az iparosok tekintélyes számát mutatják még fel a követ-

kező városok : Pozsony 9,729-et, Szeged 8,786-ot, Temesvár 7,669-et, Kassa 6,418-at, Arad 5,810-et, Kolozsvár 5,339-et, Debreczen 5,744-et, Pécs 5,501-et, Nagyvárad 4,798-at, Brassó 4,664-et, stb. Vannak ellenben oly városok is, hol az iparosok száma a 100-at sem éri el, ilyenek: Felvincz, Kolos, Ruszt, Szent-György, kivétel nélkül jelentéktelen városkák. A mi a segédszemélyzetnek az önálló vállalkozókhoz való számarányát illeti, itt Selmeczbánya áll legelől, hol 100 önálló iparosra 865 esik a segédszemélyzetből, mindjárt utána a szepesmegyei Béla következik 858 arányszámmal s csak azután jön Kassa 725, Beszterczebánya 680, Budapest 658, Zólyom 533, Pozsony 513, Kolozsvár 452, Temesvár 451, Szeged 361, Arad 358, Pécs 344 arányszámmal stb.

Ha végre az iparos népességnek az összes lélekszámhoz való arányát tekintjük, azt látjuk, hogy a felvidéki kisebb iparvárosokban s néhány erdélyi városban, továbbá a fővárosban s a városias jelleggel bíró nagyobb vidéki városainkban foglal el az iparosság jelentékeny százalékot, a többi foglalkozásokkal szemben. Legkevesebb iparos van ellenben az alföld faluszerű városaiban. A mondtak igazolásául álljon itt néhány példa. Az iparos-népesség Bélán 41·06, Beszterczebányán 40·20, Zólyomban 27·35, Kassán 24·59, Podolinban 22·93, Kézdi-Vásárhelytt 25·24, Temesvárott 22·76, Szász-Régenben 21·69, Eperjesen 21·00, Székely-Udvarhelytt, 20·31, Budapesten 20·30, Pozsonyban 20·27, Pécsen 19·17%-át képezi az összes lélekszámnak, ellenben Karcagon csak 1·73, Hajdu-Böszörményben 2·22, Hadházon 2·08, Nánáson 2·02%-át.

Az elmondottak után a fővárosra, mely egész iparunkban oly kiváló helyet foglal el, e helyütt külön ki akarunk még térni, közzölván részletesen adatait. E szerint volt:

	férfi	nő	együtt
önálló vállalkozó	8,724	928	9,652
üzletvezető és egyéb tisztviselő . .	2,013	—	2,013
segéd	17,163	2,339	19,502
16 éven felüli állandó munkás . .	12,670	4,651	17,321
16 éven aluli „ „	435	534	969
felnőtt napszámos	12,994	2,117	15,111
fiatal „	386	356	742
16 éven felüli tanonc	1,597	169	1,766
16 éven aluli tanonc	3,744	445	4,189

	férfi	nő	együtt
16 éven felüli és a műhelyen kívül			
dolgozó munkás	1.014	230	1,244
16 éven aluli és a műhelyen kívül			
dolgozó munkás	10	39	49
csak időnként használt munkás . .	567	78	645
Összesen . . .	61,317	11,886	73,203

Budapesten van tehát 9,652 önálló iparos, képezvén ez az egész ország önálló iparosainak 4·23⁰/₀-át az összes városiaknak pedig 12·97⁰/₀-át. A segédszemélyzet száma 63,551 és így az ország összes segédszemélyzetének 19·73⁰/₀-a, a városi segédszemélyzetnek 33·64⁰/₀-a Budapestre jut. Összes iparosaink száma végre 73,203, vagyis az ország összes iparosainak 13·30⁰/₀-a Budapestre jut, míg a főváros lakossága az összes lakosságnak csak 2·59⁰/₀-a.

A városokban tartózkodó 56,962 felnőtt segéd közül 17,163 (30·13⁰/₀), a 26,852 felnőtt állandó munkás közül 12,670 (48·40⁰/₀), a 14,586 felnőtt munkásnő közül 4,651 (31·89⁰/₀), a 26,176 felnőtt férfi napszámos közül 12,994 (49·64⁰/₀), a 34,948 tanoncz közül 5,955 (17·04⁰/₀) Budapestre esik.

Viszonylag legnagyobb aránynyal a napszámosok, legkisebbel a tanonczok vannak képviselve. Nem valószínűtlen, hogy a fővárosban számos ipari szakmunkás a napszámosok közé lett sorolva és így az iparban alkalmazott napszámosok száma, a munkások rovására, magasabbnak van feltüntetve a ténylegesnél. A tanonczok csekély száma azt mutatja, hogy a fővárosi iparosok nagy része nem hajlandó magára vállalni azon terheket, a melyekkel a tanoncztartás jár, de azt is következtethetni ebből, hogy a fővárosban a tanonczok munkájának értéke kisebb, mint a mennyi költséggel a tanoncztartás jár. A tanonczok számának aránylag csekély volta a fővárosban, iparunk fejlődése szempontjából, komoly figyelmet érdemel; mert ha a főváros, melynek ipara a legfejlettebb, a hol a legkiválóbb és legképzettebb iparosok laknak, nem nevel megfelelő számban tanonczokat, akkor a jövő munkás nemzedék képzettsége nem fog iparunk fejlődésével arányosan haladni. E sajnos jelenség magyarázatát különben még abban is kereshetjük, hogy nálunk az iparos pályára jobbra csak az alsóbb néposztályok s itt is csak a kevésbé vagyonosak nevelik gyermekeiket, a magasabb osztályok

és a vagyonosabb szülők gyermekei mind a honoraczió pályák felé tördülnek. E súlyos közgazdasági veszélyt rejtő tünetényt nem szükséges elemeznünk, elégszer utaltak rá a napi és időleges sajtóban is, itt azonban még sem hallgathatjuk el, hogy mi a budapesti tanoncok csekély számát épen ezen okból látjuk folyni. A budapesti drága élet mellett a tanoncok munkája nem igen éri meg tartásukat, a szülőknek kellene tehát áldozatot hozni, hogy gyermekeiket itt az ország fővárosában, hol a kiképzés minden eszköze megvan, neveltessék iparosokká; de sajnos, a kik anyagilag erre képesek volnának, a mint említettük, gyermekeiket nem igen adják az iparos pályára, a kik pedig arra adják, nem képesek meghozni az anyagi áldozatot.

A magyar korona országai iparosságának megoszlását iparágak szerint a III. d) sz. táblázat mutatja. Mielőtt azonban az adatgyűjtés főbb eredményeit ismertetnők, szólanunk kell ezen iparágaknak az adatok feldolgozásánál elfogadott osztályozásáról. A statisztikai hivatal igazgatójának fentebb említett emlékiratában azon osztályozást ajánlotta, mely a népszámlálási mű szerkesztésénél vétetett alapul. Ezen osztályozás megfelelt a nemzetközi statisztikai kongresszusokon elfogadott osztályozásnak és a népszámlálási műnél alkalmasnak is bizonyult. Az iparstatisztikai adatok feldolgozásánál azonban mégis mellőztetett, mert az adatgyűjtés egyik célja az lévén, hogy megbízható adatokat nyerjünk az ország általános kiállítás katalógusának bevezető részéhez és a kiállításról szerkesztendő jelentéshez, azon osztályozást kellett tehát elfogadnunk, a mely a kiállítás csoportbeosztásánál alapul vétetett, habár az tudományos szempontból nem is nevezhető minden tekintetben kielégítőnek. De tekintve, hogy iparáganként vannak iparosaink részletezve, bárkinek meg van adva a lehetőség, a csoportosítást úgy eszközölni, a mint az céljainak leginkább megfelel.

A részletekre nézve utalunk a III. a) b) c) sz. táblázatokra, itt csak a főbb eredményeket és azokat is csak iparcsoportonként mutatjuk be. Volt e szerint :

M a g y a r o r s z á g b a n				
Az iparcsoport megnevezése	önálló vállalkozó	segéd-személy-zet	együtt	az összes-nek hány %-a
1. Kertészet	893	5,463	6,356	1·15
2. Állati termények	12,151	8,189	20,340	3·70
3. Vegyészeti ipar	1,509	10,700	12,209	2·22
4. Élelmezési ipar	25,484	35,607	61,091	11·10
5. Elszállásolási és üdítő-ipar	22,921	26,668	49,589	9·01
6. Szeszipar	986	12,976	13,962	2·54
7. Agyag- és üvegipar . .	4,340	6,461	10,801	1·96
8. Vas- és fémipar	25,419	38,343	63,762	11·58
9. Faipar	27,802	29,295	57,097	10·37
10. Bőripar	10,848	7,513	18,361	3·34
11. Papipar	558	2,819	3,377	0·61
12. Fonó- és szövőipar . . .	14,526	12,457	26,983	4·90
13. Ruházati ipar	60,097	51,321	111,418	20·24
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	1,085	2,364	3,449	0·63
15. Arany- és ezüstműves cikkek, ékszerek, diszműárak	1,251	1,876	3,127	0·57
16. Sokszorosító ipar	631	4,931	5,562	1·01
17. Zenészeti ipar	121	163	284	0·05
18. Tudományos eszközök . .	807	772	1,579	0·29
19. Építési ipar	15,842	49,958	65,800	11·95
20. Járművek	177	9,650	9,827	1·78
21. Gépipar	880	4,628	5,508	1·00
Összesen	228,328	322,154	550,482	100·00

Az iparcsoport megnevezése	F i u m é b a n			
	önálló vállalkozó	segéd-személy-zet	együtt	az összesnek hány % -a
1. Kertészet	—	—	—	—
2. Állati termények	32	30	62	0·82
3. Vegyészeti ipar	8	982	990	13·13
4. Élelmezési ipar	47	514	561	7·44
5. Elszállásolási és üdítő ipar	129	2,585	2,714	36·00
6. Szeszipar	—	—	—	—
7. Agyag- és üvegipar . .	2	1	3	0·04
8. Vas- és fémipar	15	68	83	1·10
9. Faipar	44	287	331	4·39
10. Bőripar	4	48	52	0·69
11. Papiripar	8	788	796	10·56
12. Fonó- és szövőipar . . .	6	80	86	1·14
13. Ruházati ipar	137	290	427	5·66
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	10	12	22	0·29
15. Arany- és ezüstműves cikkek, ékszerek, diszműárak	10	28	38	0·51
16. Sokszorosító ipar	8	49	57	0·76
17. Zenészeti ipar	—	—	—	—
18. Tudományos eszközök .	11	6	17	0·23
19. Építési ipar	20	1,130	1,150	15·25
20. Járművek	4	146	150	1·99
21. Gépipar	—	—	—	—
Összesen	495	7,044	7,539	100·00

Az iparesoport megnevezése	Horvát-Szlavonországban			
	önálló vállal- kozó	segéd- személy- zet	együtt	az összes- nek hány 0 0-a
1. Kertészet	69	408	477	0·55
2. Állati termények	964	1,229	2,193	2·54
3. Vegyészeti ipar	71	421	492	0·57
4. Élelmezési ipar	2,589	3,066	5,655	6·56
5. Elszállásolási és üdítő ipar	4,543	4,021	8,564	9·93
6. Szeszipar	29	278	307	0·36
7. Agyag- és üvegipar . .	646	615	1,261	1·46
8. Vas- és fémipar	4,163	2,305	6,468	7·50
9. Faipar	3,984	3,885	7,869	9·13
10. Bőripar	1,013	728	1,741	2·02
11. Papiripar	39	64	103	0·12
12. Fonó- és szövőipar . . .	1,012	400	1,412	1·64
13. Ruházati ipar	7,341	5,019	12,360	14·34
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	80	121	201	0·23
15. Arany-és ezüstműves cik- kek, ékszerek, diszműárak	113	58	171	0·20
16. Sokszorosító ipar	45	277	322	0·37
17. Zenészeti ipar	16	5	21	0·03
18. Tudományos eszközök . .	96	49	145	0·17
19. Építési ipar	2,217	34,031	36,248	42·04
20. Járművek	19	162	181	0·21
21. Gépipar	14	14	28	0·03
Összesen	29,063	57,156	86,219	100·00

A Szt.-István korona országaiban együtt				
Az iparcsoport megnevezése	önálló vállalkozó	segéd-személy-zet	együtt	az összes-nek hány %o-a
1. Kertészet	962	5,871	6,833	1·06
2. Állati termények	13,147	9,448	22,595	3·51
3. Vegyészeti ipar	1,588	12,103	13,691	2·12
4. Élelmzési ipar	28,120	39,187	67,307	10·45
5. Elszállásolási és üdítő ipar	27,593	33,274	60,867	9·45
6. Szeszipar	1,015	13,254	14,269	2·21
7. Agyag- és üvegipar . .	4,988	7,077	12,065	1·87
8. Vas- és fémipar	29,597	40,716	70,313	10·91
9. Faipar	31,830	33,467	65,297	10·14
10. Bőripar	11,865	8,289	20,154	3·13
11. Papiripar	605	3,671	4,276	0·66
12. Fonó- és szövőipar . . .	15,544	12,937	28,481	4·42
13. Ruházati ipar	67,575	56,630	124,205	19·28
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	1,175	2, .97	3,672	0·57
15. Arany-és ezüstműves czikkek, ékszerek, díszműáruk	1,374	1,962	3,336	0·52
16. Sokszorosító ipar	684	5,257	5,941	0·92
17. Zenészeti ipar	137	168	305	0·05
18. Tudományos eszközök . .	914	827	1,741	0·27
19. Építési ipar	18,079	85,119	103,198	16·02
20. Járművek	200	9,958	10,158	1·58
21. Gépipar	894	4,642	5,536	0·86
Összesen	257,886	386,354	644,240	100·00

Legnagyobb számmal a ruházati iparral foglalkozók vannak képviselve, ezek száma együttvéve 124,205 (19·28%). Ha ezekhez hozzáadjuk a fonó-szövőipar művelőit, 28,481-et, a bőriparba sorozott iparágak közül 7,985 szücsöt, 4,845 tímárt, 1,472 vargát, 130 szattyánost, akkor azt találjuk, hogy 167,118 iparos, vagyis az összes iparosságnak 25·94%-a a lakosság ruházatának előállításával foglalkozik.

A ruházati ipart az építési ipar követi 103,198 (16·02%) egyénnel. Ezt a vas- és fémipar 70,313 (10·91%) iparossal. Az élelmezési ipar 67,307 (10·45%) személynek ad foglalkozást, a faipar 65,297 (10·14%), az elszállásolási és üdítő ipar 60,867 (9·45%), a fonó- és szövőipar 28,481 (4·42%), az állati termények feldolgozása 22,595 (3·51%), a bőripar 20,154 (3·13%), a szeszipar 14,269 (2·21%), a vegyészeti ipar 13,691 (2·12%), az agyag- és üvegipar 12,065 (1·87%), a járműveket készítő ipar pedig 10,158 (1·58%) egyénnek. A többi iparágak mind jóval alatta maradnak a tizezernek, de azért nem állítjuk, hogy jelentéktelenek volnának, mert jeles ipartelepeken és a kellő munkagépekkel ellátva egyik-másik nagy eredményt tud felmutatni; így a sokszorosító ipar, mely 5,941, a gépipar, mely 5,536 s a papiripar, mely 4,276 egyént foglalkoztat, fejlettebb iparágaink közé tartoznak.

Feltűnő a fonó- és szövőiparral foglalkozók csekély száma. Igaz ugyan, hogy ez iparág kevésbé fejlett nálunk, de a textilipar mégis több egyénnek nyújt keresetet, mint itt ki van tüntetve, csak hogy az ezen iparággal foglalkozók jelentékeny része a házi-iparosok között vétetett számba.

Ha az önálló iparosoknak a segédszemélyzethez való arányát tekintjük, akkor azt találjuk, hogy :

Az iparesoport megnevezése	100 önálló iparosra esik segédszemélyzet			
	Magyar- országban	Fiumében	Horvát- Szlavon- országban	A Szent- István ko- rona or- szágaiban együtt
1. Kertészet	612	—	591	610
2. Állati termények	67	94	127	72
3. Vegyészeti ipar	709	12.275	593	762
4. Élelmezési ipar	140	1,094	118	139
5. Elszállásolási és üditő ipar	116	2,004	89	121
6. Szeszipar	1,316	—	959	1,306
7. Agyag- és üvegipar . . .	149	50	95	142
8. Vas- és fémipar	151	453	55	138
9. Faipar	105	652	98	105
10. Bőripar	69	1,200	72	70
11. Papiripar	505	9,850	164	607
12. Fonó- és szövőipar . . .	86	1,333	40	83
13. Ruházati ipar	85	212	68	84
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	218	120	151	212
15. Arany- és ezüstm. czikkek, ékszerek, diszműárak . . .	150	280	51	143
16. Sokszorosító ipar	781	613	616	769
17. Zenészeti ipar	135	—	31	123
18. Tudományos eszközök, műszerek	96	55	51	90
19. Építési ipar	315	5,650	1,535	471
20. Járművek	5,452	3,650	853	4,979
21. Gépipar	526	—	100	519
Összesen	141	1,423	196	150

A segédszemélyzetnek az önálló iparosokhoz való számarányát, mely, a mint fentebb említettük, az ipar intenzivitását jelzi, országrészek, megyék és városok szerint már előbb tárgyaltuk, itt iparágak szerint látjuk feltüntetve. Mindenek előtt a járműveket készítő iparcsoport az, mely legtöbb segédszemélyzetet foglalkoztat, tehát leginkább bír a nagyipar jellegével; utána a szesz, sokszorosító, vegyészeti, kertészet és papiripar következik, valamint a gépipar, melynél szintén még ötszörösen múlja felül a segédszemélyzet az önálló iparosokat. Ha a Szent-István koronájának egyes részeit tekintjük, különösen Fiume mutat igen nagy arányszámokat a vegyészeti, papir, építési és járműiparban. Fiume azonban, mint egyes város, nem alkalmas az összehasonlításra, így tehát csak az anyaország és Horvát-Szlavonország adatait állíthatjuk szembe, s itt azt látjuk, hogy csaknem minden iparágnál az anyaország van előnyben, kivételt csak az építési ipar képez, mert épen itt érvényesül a zimonyi eset, melyet fentebb kimutattunk s melynek figyelembe vételével kellő értékére szállítottuk le Horvátországnak az anyaországhoz képest tulmagas arányszámát.

A IV. számú táblázat egy eddig teljesen ismeretlen oldalról világítja meg országunk iparviszonyait. E táblázat ugyanis a magyarországi (Horvát-Szlavonország nélkül) mozgató erőt alkalmazó iparvállalatokat, illetve azoknak személyzeti viszonyait tünteti fel. A míg a német iparstatisztika az öt segédnél kevesebbet és öt segédnél többet foglalkoztató iparvállalatok szerint osztályozta az iparosságot, addig nálunk megkülönböztető jelül az fogadtatott el, vajjon alkalmaznak-e az iparvállalatok mozgató erőt, vagy nem.

A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok nem tekinthetők ugyan mind nagy iparvállalatoknak, mert ezek között igen sok a kis üzem is; de a mozgató erő alkalmazása mégis oly tényező, a mely kiválóan jellemző az iparüzés módjára, s annak egész természetére nézve. A mozgató erő alkalmazásával ugyanis emberi munka takaríttatik meg, egyuttal hatványoztatik az alkalmazott emberi munkaerő munkaképessége. A mozgató erő jelentékeny tényezője az iparnak, mert azok a gépek és munkaeszközök, melyeket a mozgató erő hoz működésbe, sok emberi kéz helyett végzik a munkát. Bátran állíthatni tehát, hogy a mozgató erő alkalmazása az iparüzés intenzivitásának mértéke.

A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatokban 140,442 iparos

nyer foglalkozást, vagyis az összes 550,482 magyarországi iparosnak 25·51%-a. Első tekintetre meglepő ez az eredmény, mert ez adatok azt tanúsítanák, a mit viszonyaink között alig tételezhettünk volna fel, hogy Magyarország iparosságának több mint negyedrésze a mozgató erőt alkalmazó, tehát gyáriparszerű vállalatokra esik, csak hogy az itt elfoglalt iparosok közül 44,418, vagyis 31·63% a malmokra esik, melyek közül csak elenyésző kis szám tartozik a nagyobb berendezésű vállalatokhoz.

A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatoknál foglalkozó iparosság különböző osztályozását és ezeknek arányát az összes iparosság ugyanazon osztályzatához a következő számok mutatják:

	Az összes iparnál al- kalmazott egyének száma	%-ban	a mozgató erőt hasz- náló ipar- vállala- toknál al- kalmazott egyének száma	%-ban	A mozgató erőt hasz- náló iparvállalatoknál alkalmazott személy- zet aránya az összes iparossághoz
Önálló vállalkozó . . .	228,328	41·48	23,526	16·75	10·30
Üzletvezető és tisztviselő	9,180	1·67	5,604	5·99	61·05
Segéd	100,476	18·25	19,849	14·13	19·75
Állandó munkás 16 éven felüli	69,024	12·54	45,800	32·61	66·35
Állandó munkás 16 éven aluli	5,047	0·92	2,261	1·61	44·80
Napszámos, felnőtt . .	56,044	10·18	26,561	18·91	47·39
Napszámos fiatal . . .	6,953	1·26	3,112	2·23	44·76
Tanoncz 16 éven felüli	21,313	3·87	2,739	1·95	12·85
Tanoncz 16 éven aluli .	40,136	7·29	2,854	2·03	7·11
A műhelyen kívül dol- gozik:					
16 éven felüli . . .	6,779	1·23	3,274	2·33	48·30
16 éven aluli . . .	518	0·09	321	0·23	61·97
Csak időnként használt munkás	6,684	1·22	4,541	3·23	67·94
Összesen . .	550,482	100·00	140,442	100·00	25·51
Összesen önálló vállalkozó	228,328	41·48	23,526	16·75	10·30
„ segédszemélyzet	322,154	58·52	116,916	83·25	36·29

A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatoknál foglalkozó iparosok az összes iparosoknak 25·51%-át képezik; az önálló iparosok azonban az összes önállóknak csak 10·30%-át, a motorral dolgozó önálló iparosok segédszemélyzete ellenben az összes segédszemélyzetnek 36·29%-át. A segédszemélyzet egyes alkatelemeinek aránya azonban még jellemzőbb iparunkra nézve, különösen szociális szempontból. A motorral dolgozó iparvállalatoknál alkalmazott segédszemélyzet között az üzletvezetők az összes üzletvezetőknek 61·05%-át képezik, a segédek az összes segédeknek 19·75%-át, ellenben a felnőtt állandó munkások az összes munkásoknak 66·35%-át és a felnőtt napszámosok az összes napszámosoknak 47·39%, a tanoncok viszont ismét az összes tanoncoknak csak 9·10%-át teszik. A mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok tehát nem nevelnek tanoncokat és nem segédeket, hanem munkásokat és napszámosokat alkalmaznak.

A mozgató erőt nem alkalmazó iparban 204,802 önálló iparossal 205,238 segédszemélyzet áll szemben; 100 önálló iparosra tehát csak 100, vagyis egy önállóra egy segédszemély jut; ellenben a mozgató erőt alkalmazó iparban 23,526 önálló iparosra 116,916 segédszemély jut, azaz 100 önálló iparosra 497, vagyis egyre közel öt segédszemély, a motorral dolgozó ipar tehát ötször olyan fejlett, mint a motor nélküli.

Miként oszlik meg a mozgató erőt alkalmazó iparnál foglalkozó iparosság az egyes iparcsoportok szerint, viszonyítva az összes iparossághoz, az az alábbi táblázatból tűnik ki: ¹⁾

Ez a kimutatás csak azt bizonyítja, hogy a sok segédszemélyt foglalkoztató nagyobb ipari vállalatok a motorokkal dolgozó vállalatok soraiban foglalnak helyet s e tekintetben csupán két iparcsoportnál látunk kivételt, a kertészetnél és az élelmezési iparnál, hol aránylag több az önálló vállalkozó, mint a segédszemélyzet; de vannak viszont olyan iparcsoportok is, melyeknél valóban meglepő az eredmény, így az agyag- és üvegiparnál, míg a motorral dolgozó önálló vállalkozókra csak 0·92%, a segédszemélyzetre 50·66% esik, a vas- és fémiparnál az önálló vállalkozókra 0·45%, a segédszemélyzetre 51·07% esik az önálló iparosok, illetőleg segédszemélyzet összes számából.

---

¹⁾ Lásd táblázatot az 551. és következő oldalon.

Az iparesoport megnevezése	Az összes iparnál alkalmazva van		
	önálló vállalkozó	segéd-személy-zet	együtt
1. Kertészet	893	5,463	6,356
2. Állati termények	12,151	8,189	20,340
3. Vegyészeti ipar	1,509	10,700	12,209
4. Élelmezési ipar	25,484	35,607	61,091
5. Elszállásolási és üdítő ipar	22,921	26,668	49,589
6. Szeszipar	986	12,976	13,962
7. Agyag- és üvegipar	4,340	6,461	10,801
8. Vas- és fémipar	25,419	38,343	63,762
9. Faipar	27,802	29,295	57,097
10. Bőripar	10,848	7,513	18,361
11. Papiripar	558	2,819	3,377
12. Fonó- és szövőipar	14,526	12,457	26,983
13. Ruházati ipar	60,097	51,321	111,418
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	1,085	2,364	3,449
15. Arany- és ezüstm. cikkek, apróárak	1,251	1,876	3,127
16. Sokszorosító ipar	631	4,931	5,562
17. Zenészeti ipar	121	163	284
18. Tudományos eszközök	807	772	1,579
19. Építési ipar	15,842	49,958	65,800
20. Járművek	177	9,650	9,827
21. Gépipar	880	4,628	5,508
Összesen	228,328	322,154	550,482

Az iparesoport megnevezése	A mozgató erőt használó iparvállalatok- nál alkalmazva van					
	önálló vállal- kozó	az ösz- szes ön- állóknak hány %-a	segéd- sze- mély- zet	az ösz- szes se- gédsze- mélyzet hány %-a	együtt	az ösz- szes ipa- rosok hány %-a
1. Kertészet	93	10·41	266	4·87	359	5·65
2. Állati termények	12	0·10	48	0·59	60	0·29
3. Vegyészeti ipar	551	36·51	6,641	62·06	7,192	58·91
4. Élelmezési ipar	20,811	81·66	28,430	79·84	49,241	80·60
5. Elszállásolási és üdítő ipar	44	0·19	8,525	31·97	8,569	17·28
6. Szeszipar	458	46·45	9,030	69·59	9,488	67·96
7. Agyag- és üvegipar . .	40	0·92	3,273	50·66	3,313	30·67
8. Vas- és fémipar	114	0·45	19,583	51·07	19,697	30·89
9. Faipar	660	2·37	12,409	42·36	13,069	22·89
10. Bőripar	21	0·19	388	5·16	409	2·23
11. Papiripar	45	8·06	1,518	53·85	1,563	46·28
12. Fonó- és szövőipar . .	452	3·11	4,351	34·93	4,803	17·80
13. Ruházati ipar	5	0·01	78	0·15	83	0·07
14. Butoripar és dekoratív lakberendezés	—	—	—	—	—	—
15. Arany- és ezüstműves cikkek, apróárak	3	0·24	247	13·17	250	7·99
16. Sokszorosító ipar	31	4·91	2,154	43·68	2,185	39·28
17. Zenészeti ipar	2	1·65	27	16·56	29	10·21
18. Tudományos eszközök .	5	0·62	38	4·92	43	2·72
19. Építési ipar	69	0·44	7,538	15·09	7,607	11·56
20. Járművek	26	14·69	8,994	93·20	9,020	91·79
21. Gépipar	84	9·55	3,378	72·99	3,462	62·85
Összesen	23,526	10·30	116,916	36·29	140,442	25·51

Táblázatunk még azt is mutatja, hogy az összes iparosoknak egy negyedrésze (25·51%) a mozgató erőt alkalmazó vállalatoknál működik. Az egyes iparcsoportok közt e tekintetben természetesen igen nagy különbség van, így a járműveket készítő ipar személyzetének 91·79%-a épen ilyen vállalatoknál van alkalmazva, az élelmezési ipar személyzetének 80·60%-a, a szeszipar személyzetének 67·96%-a, a gépiparnak 62·85%-a, a vegyészeti iparnak 58·91%-a. Vannak ellenben oly iparágak is, hol a motorral dolgozó vállalatokra az iparosoknak csak elenyésző kis része esik, így az állati termények iparánál csak 0·29%, a ruházati iparnál csak 0·07%.

Ismerve immár a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok személyzeti viszonyait is, áttérhetnénk a mozgató erő különféle fajainak, valamint az iparban használt különféle munkagépek és eszközök ismertetésére, de mielőtt ezt megkísérelnők, érdekesnek tartjuk még az alábbi táblázatot bemutatni, mely az egyes iparvállalatokra eső segédszemélyzet számát tünteti ki, még pedig külön a mozgató erőt alkalmazó és az ezt nem alkalmazó vállalatok szerint, u. m.:

	a motorral dolgozó	motor nélkül iparvállalatok	összesen száma
segédszemélyzet nélkül dolgozik	10,479	132,501	142,980
1 segéddel dolgozik . . .	5,178	37,661	42,839
2 " " . . .	1,430	18,093	19,523
3 " " . . .	523	6,937	7,460
4 " " . . .	357	3,408	3,765
5 " " . . .	172	1,667	1,839
6— 10 segéddel dolgozik .	542	2,700	3,242
11— 20 " " .	367	907	1,274
21— 50 " " .	310	399	709
51— 100 " " .	138	88	226
101— 250 " " .	113	37	150
251— 500 " " .	57	11	68
501—1000 " " .	24	7	31
1001—2000 " " .	4	2	6
2001—3000 " " .	4	1	5
3001—4000 " " .	1	—	1
4001—5000 " " .	—	—	—
5000-en felül " " .	1	—	1
A vállalatok száma .	19,700	204,419	224,119

Az összes iparvállalatok száma tehát az anyaországban 224,119. Ez a szám természetesen nem egyezik az önálló iparosok számával, mert számos iparvállalatnak több tulajdonosa lévén, ezek mind önálló iparos gyanánt voltak kitüntetendők. Ezen összes iparvállalatok közül, mint látjuk, 142,980, azaz az összes vállalatok 63·80%-a segédszemélyzet nélkül dolgozik, a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatoknak 53·19%, a mozgató erőt nem alkalmazó iparvállalatoknak 63·80%-a nem tart segédszemélyzetet.

Egy segédszemélyt (segéd, munkás, tanoncz, napszámos) összesen 42,839 iparvállalat, az összes iparvállalatok 19·12%-a foglalkoztat. Nem valószínűtlen, hogy ez az egy segédszemély az esetek többségében tanoncz, nem pedig tulajdonképeni segédmunkás, úgy hogy bizvást állíthatni, hogy az összes iparvállalatoknak 82·92%-a nem alkalmaz tulajdonképeni segédmunkást.

Bezárólag 5 (1—5-ig) segédszemélyzetet összesen 75,426 iparvállalat, az összes iparvállalatok 33·66%-a foglalkoztat, ezek tehát a segédet nem alkalmazó iparvállalatokkal együtt, az összes iparvállalatok 97·46%-át képezik. A motort használó iparvállalatoknál a segédet nem alkalmazó és a bezárólag öt segédszemélyt alkalmazó iparvállalatok száma, az összes e fajta iparvállalatok 92·08%-át, a motorral nem bíró vállalatoknál ellenben 97·97%-át képezik. A motorral működő vállalatoknál az öt segédszemélynél többet alkalmazó vállalatok tehát jóval nagyobb százalékot képeznek, daczára annak, hogy a motorral dolgozó iparvállalatoknál az egyszerű munkások nagy száma — 14,660 — ép olyan, mely segédszemélyzet nélkül, vagy csak egygyel dolgozik.

Az öt segédnél többet alkalmazó iparvállalatok száma 5,713, vagyis az összes iparvállalatoknak 2·54%-a, ezek közül 1,561, azaz 7·92% a motorral dolgozó és 4,152, azaz 2·03%-a motor nélkül dolgozó iparvállalatokra esik.

6—10 segédszemélyt az összes iparvállalatoknak 1·45%-a, a motorral dolgozóknak 2·75%-a, a motort nem alkalmazóknak 1·32%-a, foglalkoztat, 11—20-ig az összes iparvállalatoknak 0·57%-a, a motorral dolgozóknak 1·86%-a, a motort nem alkalmazóknak 0·44%-a, 21—50 segédszemélyt az összes vállalatoknak 0·32%, a motorral dolgozóknak 1·57%-a, a motort nem alkalmazóknak 0·20%-a foglalkoztat. Az ötvennél több segédszemélyzetet alkalmazó iparvállalatok száma 488, az összes

iparvállalatoknak 0·22%-a, a motorral dolgozóknak 1·74%-a, a motort nem alkalmazó iparvállalatoknak 0·07% esik ezen osztályba. E számok tehát azt mutatják, hogy iparunk egész belső tagozatában ma még inkább a kis ipar jellegét mutatja, de e kis ipar körében már meg vannak a nagy gyáripár sokat ígérő kezdetei, mi abból is kitűnik, hogy az összes magyarországi segédszemélyzetnek 32·20%-a esik azon vállalatokra, melyek öt segédnél többet alkalmaznak, holott e vállalatok az összesnek csak 2·54%-át képezik.

Áttérve a mozgató erők különféle fajainak ismertetésére, és itt utalva az V. számú részletes táblázatra (mely ismét csak az anyasországra vonatkozik), csak a következő kimutatásra szorítkozunk, megjegyezvén még, hogy itt is az adatok az iparvállalatokra és nem önálló vállalkozókra vonatkoznak. A motorok különféle fajait, felvételünk szerint, a következőleg részletezhetjük, u. m.:

1. A <i>tipróművek száma</i>	199			
2. Az <i>állaterőt használó iparvállalatok száma</i>	3,994			
a járgányok száma	4,937			
3. a <i>szélerőt használó iparvállalatok száma</i>	666			
a szélkerekek száma	900			
4. A <i>vízert használó iparvállalatok száma</i>	13,384			
a) a vizikerekek száma	20,116	összesen	53,971	lóerővel
b) a turbinák száma	85	„	5,105	„
c) a vizoszlopgépek száma	5	„	81	„
5. A <i>gőzerőt használó iparvállalatok száma</i>	1,773			
a) az elmozdithatlan gőzgépek száma	1,738	} összesen	63,869	lóerővel
b) a szállító gőzgépek száma	750			
c) a kazánok száma	3,030			
6. A <i>gázt használó iparvállalatok száma</i>	60			
a gázmotorok száma	70	összesen	244	lóerővel
7. A <i>petroleumot használó iparvállalatok száma</i>	5			
a hőléggépek száma	5	összesen	10	lóerővel

8. A légerőt használó iparvállalatok száma . . . . .

4		
a légszivattyúk száma	4 összesen	14 lóerővel

A mozgató erők közül a vizerő az, mely leggyakrabban használtatik, a természetnek ezen igyen adománya rendkívüli ipari fontossággal bír s bár a gőzerő használata mellett némileg háttérbe kezd szorulni, fontosságát még sem veszitheti el s kívánatos is, hogy ama természeti erőt, mely a hegyesebb vidékek gyors esésű patakjaiban és folyóiban kínálkozik, alkalmas mechanikai szerkezetekkel lehetőleg kihasználjuk s iparunk szolgálatába kényszerítsük. Jelenleg a vizerőt leginkább malmainknál látjuk alkalmazva, a 13,384 vizerőt használó iparvállalatból 12,439 a vizimalmokra esik. A vizerő után az állati erőt használja legtöbb iparvállalat, csak ezután következik a gőzerő alkalmazása. Bár számra nem áll első helyen, kétségkívül a gőzerő a legfontosabb motor iparunkban: s teljesítési képességéről leginkább fogalmat nyerünk, ha tekintetbe vesszük, hogy 63,869 lóerőt ad iparunk rendelkezésére. A gőzerő nagy része malomiparunkban van alkalmazva (1773 gőzerőt használó vállalat közül 910 malom), a szélérő, egy vállalat kivételével, mind a malomipart szolgálja. A gázmotorok száma, bár magában, még nem nagy, de tekintve, hogy alkalmazásuk csak újabb keletű elég tért hódítottak maguknak. A petroleumot és légerőt, motor gyanánt, csak néhány iparvállalat használja.

Nem lesz talán érdektelen, ha a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatok multjára, illetve keletkezési évükre is vetünk egy futó pillantást alábbi táblázatban, utalván különben a részletekre, a VI. számú táblázatra. E szerint látjuk, hogy:

Az iparesoport megnevezése	A moz- gató erőt alkalmazó iparvállá- latok száma	1001—1100	1101—1200	1201—1300	1301—1400	1401—1500	1501—1600	1601—1700
1. Kertészet	93	—	—	—	—	—	—	—
2. Állati termények . .	9	—	—	—	—	—	—	—
3. Vegyészeti ipar . . .	503	—	—	—	—	—	3	2
4. Élelmezési ipar . . .	17,357	5	2	3	11	13	59	308
5. Elszállásolási és üdítő ipar	41	—	—	—	—	1	—	—
6. Szeszipar	398	—	—	—	—	—	—	—
7. Agyag-ésüvegipar .	37	—	—	—	—	—	—	—
8 Vas- és fémipar . .	96	—	—	—	—	—	—	1
9. Faipar	521	—	—	—	—	1	2	—
10. Bőripar	15	—	—	—	—	—	—	—
11. Papiripar	33	—	—	—	—	—	—	1
12. Fonó- és szövőipar .	419	—	—	—	—	—	—	3
13. Ruházati ipar . . .	4	—	—	—	—	—	—	—
14. Butoripar	—	—	—	—	—	—	—	—
15. Arany- és ezüstműves cikkék	2	—	—	—	—	—	—	—
16. Sokszorosító ipar . .	25	—	—	—	—	—	—	—
17. Zenészeti ipar . . .	1	—	—	—	—	—	—	—
18. Tudományos eszközök és műszerek	2	—	—	—	—	—	—	—
19. Építési ipar	56	—	—	—	—	—	—	—
20. Járművek	25	—	—	—	—	—	—	—
21. Gépipar	63	—	—	—	—	—	—	—
Összesen . .	19,700	5	2	3	11	15	64	315

Az iparesoport megnevezése	A moz- gató erőt alkalmazó iparvállá- latok száma	1701—1800	1801—1824	1825—1849	1850—1866	1867—1885	Ismeretlen
1. Kertészet	93	—	—	8	16	27	42
2. Állati termények . .	9	—	—	1	3	5	—
3. Vegyészeti ipar . . .	503	7	9	64	124	279	15
4. Élelmezési ipar . . .	17,357	1,660	1,057	3,082	3,227	3,265	4,665
5. Elszállásolási és üditő ipar	41	—	—	5	17	18	—
6. Szeszipar	398	4	1	30	146	197	20
7. Agyag- és üvegipar .	37	6	6	7	5	13	—
8. Vas- és fémipar . . .	96	7	5	12	24	42	5
9. Faipar	521	20	17	47	98	291	45
10. Bőripar	15	2	1	5	2	5	—
11. Papiripar	33	11	—	2	4	14	1
12. Fonó- és szövőipar . .	419	24	26	64	101	171	30
13. Ruházati ipar	4	—	—	—	1	3	—
14. Butoripar	—	—	—	—	—	—	—
15. Arany- és ezüstműves cikkek	2	—	—	1	—	1	—
16. Sokszorosító ipar . .	25	3	—	1	6	14	1
17. Zenészeti ipar	1	—	—	—	—	1	—
18. Tudományos eszközök és műszerek	2	—	—	1	—	1	—
19. Építési ipar	56	2	1	3	11	36	3
20. Járművek	25	1	—	3	7	14	—
21. Gépipar	63	1	1	3	15	1	2
Összesen	19,700	1,748	1,124	3,339	3,807	4,438	4,829

Valamennyi iparág közül az élelmezési ipar az, mely legrégebb vállalatokat mutat fel. E vállalatok a malmok, melyekről „Magyarország malomipara“ című füzetünkben részletesen szoltunk. Az élelmezési ipartól eltekintve és levonva az ismeretlen keletkezésű évűeket, azt látjuk, hogy a motorral dolgozó iparvállalatoknak 53·83%-a 1867 óta keletkezett. Ez oly fontos adat, melyet nem lehet eléggé kiemelni, mert azt mutatja, hogy az ipar nálunk erősebb gyökeret csak az alkotmányos korszak óta kezd verni. A vegyészeti iparnál a régibb keletkezésű vállalatokat csertörőmalmok, lőpor- és olajmalmok képezik, az elszállásolási és üdítő iparnál pedig a fürdők. Vannak azonban sör- és szeszfőzdéink is, melyek a múlt században keletkeztek, sőt a legtöbb iparcsoportban is akadnak ilyenek. A faiparban különösen a fűrészmalomok birnak szép multtal.

Az összes iparosok által kitöltendő felvételi minta 10-ik pontjában az iránt is intéztetett kérdés az egyes vállalkozókhoz: „alkalmaz-e üzletében munkagépeket, minőket és mennyit?“ A beérkezett feleletek, kiegészítve a mozgató erőt alkalmazó iparvállalatoktól is bekivánt adatokkal, feldolgoztatván, az iparstatisztikának egy felette érdekes fejezetét lettek volna hivatva képezni. Itt azonban fájdalom, oly gyarló adatoknak jutott az orsz. statisztikai hivatal birtokába, hogy szakszerű vizsgálat előtt azokat közölni nem merte.

Ez okból *Rejtő Sándor* gépészmérnök és m. kir. ipari felügyelőhöz fordult a hivatal, ki szakbizottság elé terjesztvén az illető adatokat, ennek véleménye alapján azon javaslatot tette, hogy az anyag nagy hiányossága folytán, kijavítható nem lévén, vétessék el az egész felvétel. Egyuttal új felvétel eszközlését ajánlja, melynél „minden iparágnál külön kérdőív volna használandó. E kérdőívek szakértők által volnának összeállítandók, hogy a most tapasztalt hiányok elháríttassanak, a beérkezett ívek előbb ugyancsak a szakértők által átvizsgálándók s csak az így helyesbitett s rendben talált ívek alapján volna az összeállítás készítendő.“

Vajjon azon nagy apparatus mellett, melylyel az iparstatisztika ugyancsak szaktanácskozmányok alapján megindult, hogy becsesebb részében a választandó közegek nagy részének indolentiája folytán csak ily közölhetetlen eredményt nyújtson, még komplikáltabb felvételt is eszközöljön a statisztikai hivatal, azt még nagyon

megfontolandó kérdésnek tartja, a közvetlen jelenben pedig sehogy sem hajlandó az országos felvételt ismételni.

Az elmondottakból alkalmunk volt megismerni az ugynevezett rendes ipar üzőinek számát, azok eloszlását iparáganként, nemkülönben az ott alkalmazott motorokat, ezzel azonban az ország ipari tevékenysége még nincs kimerítve: beszélnünk kell még tehát a háziipar, a rabipar és az ipari tanműhelyekben üzőtt iparról is, mert csak mindezek együttvéve adnak hű és kimerítő képet országunk ipari viszonyairól.

A mi a háziipart illeti, utalhatunk a „Magyarország háziipara” című kiadványunkra és csakis az anyag könnyebb áttekinthetése végett közöljük a VIII. számú táblázatban foglalt főbb adatokat s egyenesen áttérünk az ipartanműhelyek és szakiskolákról gyűjtött és a IX. számú táblázatban közzétett anyag rövid ismertetésére. Megjegyezvén, hogy ugy ezen, valamint a rabipari munka feltüntetésére, a háziipar számbavételére megállapított minta vétetett alapul és hogy ez adatok csakis az anyaországra vonatkoznak.

Az ipartanműhelyekről és szakiskolákról nyert adatok főbb eredményei a következők:

Az iparesoport megnevezése	A munka- vezetők száma		Az alkalmazottak száma				Összesen foglalkozik		Az évi termelés értéke	
	férfi	nő	16 éven felüli		16 éven aluli		fi	nő	frt	kr
			férfi	nő	fiu	leány				
1. Agyag- és kőipar	7	—	8	1	34	—	49	1	1,500	—
2. Fonó-ésszővőipar	16	1	56	92	17	55	89	148	5,609	02
3. Vessző-, szalma és gyékényipar .	11	3	128	35	146	86	285	124	6,292	88
4. Faipar	26	—	94	—	160	—	280	—	11,904	92
5. Nőipar	2	55	7	377	8	1,260	17	1,692	33,920	84
6. Egyéb ipar . . .	8	—	55	3	35	—	98	3	498	22
Összesen . . .	70	59	348	508	400	1,401	818	1,968	59,725	88

Látjuk tehát ez adatokból, hogy az ipartanműhelyekben és szakiskolákban 129 művezető vezetése mellett 2,657 növendék foglalkozik. Ezek legnagyobb része a nőipariskolákra esik, ezeket a vessző-szalma és gyékényfonó tanműhelyek követik és csak ezek után jönnek a fonó- és szövőipari, valamint a faipari tanműhelyek. Az összes tanműhelyek és szakiskolák ipari termelésének értéke 59,725 forint. Csekély összeg, de nem szabad felednünk, hogy ezen intézetekben nem az ipari termelés a főczél, hanem az ipari műveletek és munkamódok elsajátítása.

A háziipar és ezen itt ismertetett intézetek összefüggnek egymással, mert ezen intézetek legnagyobb részének az a feladata, hogy fejlesszék az elenyészőben levő háziipart és megismertessék a háziipar azon nemeit, a melyeknek üzése által azok, kiknek főfoglalkozásuk nem nyújthat kielégítő keresetet, állandó keresetre tessenek szert. Ezen szempontból tekintve az ipari tanműhelyeket és szakiskolákat, lehetetlen be nem látni, hogy azok száma még mindig csekély azon széles néprétegekhez képest, a melyek keresetképességének emelése célba vétetett.

A rabipar, az iparstatisztika legszomorubb fejezete. Azok tevékenységéről van itt szó, kiket az állam elkövetett bűneik miatt kénytelen volt szabadságuktól megfosztani. Azon idő óta, a mióta a büntetésben nem csupán megtorlást kíván az állam gyakorolni, de a büntetés tartama alatt javítani is akarja a bűnösöket a fogházakban, az előbb divott súlyos fegyenczmunka helyébe az ipari munka lépett. Az állam tehát nemcsak azért foglalkoztatja rabjait, hogy ezen uton megtérítse a rabtartás költségének egy részét, hanem főleg azért, mert a munkának nevelő és nemesítő hatása van; és egyes mesterségek elsajátítása által a rabok arra képesíttetnek, hogy büntetésük kiállása után megélhessenek a nélkül, hogy a társadalomnak terhére legyenek.

Az iparosok köréből nemcsak nálunk, de a külföldön is nem ritkán hangzik fel a panasz, hogy a fogházakban üzött munka érzékeny versenyt képez az ipari munkának. E panaszok megítélésének alaposságára a rabmunka viszonyait feltűntető számok módot nyújtanak. A részletekre nézve utalva a X. számú táblázatra, itt csak a következő adatokat soroljuk fel:

Az iparesoport megnevezése	A munkavezetők száma		A letartóztatottak száma				Összesen foglalkozók		Az évi termelés értéke	
			16 éven felüli		16 éven aluli					
	férfi	nő	férfi	nő	fiu	le- ány	fi	nő	forint	kr
1. Agyag- és kőipar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2. Fonó- és szövőipar	9	—	450	—	—	—	459	—	108,788	91
3. Vessző-, szalma- és gyékényipar .	37	—	1,133	4	18	—	1,188	4	55,256	68
4. Faipar	48	—	1,107	13	22	2	1,177	15	118,057	46
5. Nőipar	—	9	—	247	—	—	—	256	4,701	30
6. Egyéb ipar	48	2	2,284	92	38	10	2,376	104	383,200	57
Összesen . . .	142	11	4,974	356	78	12	5,194	379	670,004	92

Ipparral összesen tehát 5,420 rab foglalkozik, ezek közül 5,052 férfi és 368 nő, a munkavezetők száma 153. Az összes termelésnek értéke 670,004 frt, egy-egy rabra esvén évenként átlag 123 frt értékű iparcikk. Oly csekély összeg ez, hogy az egész ipari termelés mellett számba sem jön. Általános bajnak — legalább nálunk — a rabmunka versenyét tehát semmiképen sem tekinthetni, noha tagadhatatlan, hogy a fogházakban üzött ipar, ha az iparágak nem helyesen választatnak meg, vidékenként versenyt okozhat az illető ipar üzőinek.

A rabipar termelésének értékéből a legnagyobb összeg a szabóságra esik, 262,350 frt; ezek a cikkek azonban alig kerülnek nyílt piacra. A fonó- és szövőipar és a vessző, szalma és gyékényipar üzése miatt sem panaszkodhatnak tulajdonképeni iparosaink. Panaszra alapos okot csak a műves-iparok (mesterségek) üzése szolgáltatna. Ezek azonban jelentéktelen mérvben üzetnek és üzésüket a fogházakból nem lehet kizárni, mert a rabokat magasabb társadalmi okokból foglalkoztatni kell és elvégre akármely iparágat üzik is, a verseny mindig létezni fog.

Dr. JEKELFALUSSY JÓZSEF.

A VALUTA-KÉRDÉS KÜLFÖLDÖN ÉS HAZÁNKBAN. *)

A valuta vagy pénzérték kérdése korunk világgazdasági problémái között a lefontosabbak egyike. A kérdés röviden : mi legyen a pénz? ezüst? arany? papir? A közgazdák annyi mindenféle elméletet csináltak a pénzről, hogy egész fogalomzavar támadt e kérdés felett, mely a gyakorlatban roppant nagy károkat és veszteségeket okozott egyeseknek ép úgy, mint nemzeteknek, sőt lehet mondani az egész emberiségnek. Nem hivatkozom régmúlt idők nagy pénzválságaira, melyek a pénzről való téves fogalom vagy elhibázott pénzpolitika által támadtak, hanem csak a jelenkor azon irányzatát hozom fel például, mely egyedül az aranyat akarja pénzértéknek elismerni, minthogy az arany a legkényelmesebb fizetési eszköz, mely nemcsak értéket képvisel, hanem valóságos érték.

Az elmélet szempontjából csakugyan czélszerűnek látszhatik a legbecsesebb nemesfémeket tenni világforgalmi pénzzé és érték-mérővé. De hová jutottunk máris ezen elmélettel? A nemzetek egymásután szerettek volna tuladni az ezüstpénzen. E törekvés roppant nagy mértékben idézett elő árcsökkenést az ezüstnél s felszöktette az arany értékét, ami által az arany imádása még messzebb körökre kiterjedt s az ezüst ugyszólván kivetkőztettetett pénzértékéből, aminek az lett a következménye, hogy a par excellence kultur nemzetek fizetési eszközének vagy ércpénzének mennyisége ugyszólván felényire apadt; mert tudva levő, hogy a föld kerekiségén levő arany és ezüst értéke megközelítőleg egyenlő nagy, ha tehát e nemes fémek közül az egyiket pénzértékéből kivetkőztetik s csak a

---

*) A „Nemzetgazd. Szemle“ minden közleménye az illető szakférfiu egyéni nézetét fejezi ki. Jelen közleménynél azonban, mely egy nagyfontosságú kérdést egészen a pártnézet hevével s itt-ott tulzásoktól sem menthető módon tárgyal, nem tartottuk feleslegesnek ez általános elvet ismét felemlíteni, megjegyezvén egyuttal, hogy e kérdésre nézve, mint eddig is tettük, más nézeteknek is szivesen engedünk tért. Szerk.

másik marad meg pénznek, akkor a létező pénz mennyisége felényire csökken. S tessék már most elképzelni azt, hogy milyen nagy bajok származhatnak abból, ha egy rendezett gazdaságban egyszerre felényire redukálják a rendelkezés alatt levő fizetési eszközt.

A gazdaságokban a készpénznek igen nagy szerep jut, annak mennyisége szerint intézi a gazda beruházásait; mert hitellel a gazdálkodás veszedelmessé válhatik, mihelyt fizetési fennakadásoktól kell tartani: nemcsak a kamat drágul meg, hanem kényszereladásokra kerülhet a dolog és akkor a meglevő javak elpocsékolatnak, a százforintos marhát féláron kell elvesztegetni. A gazdaságok fejlődése tehát a készpénz mennyiségétől függ, minél több készpénzt tud csinálni a gazda, annál több vásárlásokat tesz, annál nagyobb keresetet ad másoknak; és megfordítva, minél kevesebb pénzhez tud jutni, annál tartózkodóbb lesz vásárlásaival s annál kevesebb keresetet adhat másoknak.

És nézzük a dolgot gyakorlatilag csak egy községben, ahol például 10 földesur és kétszáz olyan család lakik, a melyeknek tagjai a földesuraktól kapják keresetüket. Ha az uraságok akár buzaeladásból, gypjuból, repczéből vagy bármi másból sok pénzt tudnak csinálni, a falusi szegény néppel többet fognak dolgoztatni napszámba és magasabb napszámot is fognak fizetni, mint fizetnek akkor, ha csak felényit vettek be. Az uraság, ha jó ára volt a búzának, repczének stb., vályogot hányat, téglát égettet, fát hordat az erdőről, abból oszlopokat faragtat kerítésnek, szóval mindenféle építkezési munkát tud adni a falu szegénységének egész télen át s a maga lakházát, istállóit kibővítetteti, kitataroztatja. B. uraság trágyát vásárol össze az egész környékről s fogadott szekereken hordatja azt földjeire; C. épületeinek fedeleit ujitja meg s e körül ad munkát és keresetet több családnak. D. uraság gőzmalmot vásárol s szerel fel, s ahhoz fuvaroztat kösznet a fuvaros-zsellérekkel. E. földjét alagcsövezteteti s az e körüli munkánál biztosít hosszú időre több embernek tisztességes keresetet stb. stb.

De ha rossz ára volt a terményeknek, úgy hogy abból alig kerül ki a gazdasági üzletvitel költsége, akkor a földesurak örvendnek, hogy ha kifizethetik az adót s összehúzzák a háztartást, a mennyire csak lehet: a munkakérő népnek pedig azt mondják, hogy ők nem tudnak keresetet adni, nézzenek másfelé munka után.

Ilyen a helyzet az egyes falvakon, ha jó vagy rossz ára van az

életnek. Előbbeni esetben élénk tevékenység és kereset van mindenfelé. A zsellérek egyszerre mindenfelé fordulnának, ha tudnák, hogy annál többet dolgozzanak és keressenek. A gyalognapszám télen át is felmegy ötven-hatvan krra teljes ellátással s 1 frtra a nélkül. És ily napszám mellett még a féltelkes gazdának sem derogál munkába menni. De ha nincs ára semminek s az uraságoknak nem marad pénzük, hogy építkezzenek, kertre, földre költsékezzenek, malmot, gyárat állítsanak; akkor bizony a napszám télen lemegy 10 krra, vagy csak ingyenre ellátással, és ezért még sok zsellér ki sem mozdul kuczkójából, hanem inkább szűkebben megvan tétlenül odahaza, vagy eltávozik a vidékről máshová, míg munkát s keresetet talál, ami pedig gyakran nem könnyű feladat, úgy hogy annak a szegény parasztembernek, ki még soha nem volt a harmadik megye határában, egyszer csak kedve támad családostul felkerekedni és kivándorol Amerikába, hogy ott Pennsylvánia bányáiban a földgyomrában keressen megélhetést családjának.

Az elméleti szaktudósok könnyen mondhatják, hogy legjobb pénz az arany s minden más pénzt ki lehet küszöbölni: de mikor e tételnek a gyakorlatban oly káros következményei vannak, hogy az egész gazdasági tevékenység megzsibbad a falvakban a pénz elégtelensége következtében, a keresetforrások bedugulnak, a nép elszegényedik s az emberek földönfutókká lesznek: akkor bizony minden józan gondolkozásu emberben fel kell támadni a kételynek a felett, hogy igaz és helyes-e az, amit a pénz-szaktudósok a zöld asztal mellett mondtak.

Elvontan igaz lehet az, hogy az aranypénz minden másféle pénzt helyettesíthet a nemzetközi forgalomban. És igaz lehet az is, hogy kevés pénzzel is nagy forgalmat lehet csinálni, sok fizetést lehet teljesíteni, ha a pénz gyorsan forog, hamar megy egyik kézből a másikba. De ha kevés a pénz, az bármi oknál fogva megreked: pénzhiány, pénzszükség támad, és ez megérezteteti káros hatását a mindennapi életben. Az a tan tehát, a melyre az arany monometalliták elméletüket alapíták: hogy tudniillik nincs szükség sok pénzre, az emberiség nagyon jól kijöhet csak magával az arany pénzzel, ezüst pénz nem kell s a feladat csak a fizetéseket rendszeríteni, hogy a követeléseket és tartozásokat kölcsönösen kiegyenlíteni lehessen, — a gyakorlatban nem válik be, mert a fizetések rendszeresítése, vagyis a pénznek gyorsabb forgalomba hozatala egy

oly feladat, melyet nem lehet csak úgy könnyedén egy nemzetközi megállapodással általánosítani. A pénzforgalom a nemzetek életével, művelődésével, hitelszervezetével együtt fejlődik. Minél kevésbé művelt, vállalkozó és élelmes valamely nemzet, annál inkább heverteti pénzét s tehát annál több pénzre van szüksége egyenlő nagyságu fizetések teljesítésére egy más nemzethez képest, mely akár a művelődésben, akár a vállalkozásban rajta túltesz.

A magyar nemzet nem tud úgy bánni a pénzzel mint az angol vagy amerikai. Angliában, s az Egyesült-Államokban mindenkinek, ha már kissé nagyobb jövedelme van, meg van a maga bankárja, aki az ő pénzét kezeli s a nagyobb összegek soha nem hevernek kamattalanul. A bankár utalványkönyvet ad üzletfeleinek s ezek ha bárminő nagyobb fizetéseket akarnak teljesíteni, csak az utalványt töltik ki, az utalványok a bankárhoz kerülnek s a bankárok a clearingházakban azokat kicserélik, ekként több milliárdra menő követelések és tartozások kiegyenlítettnek hetenkint, melyeket ha készpénzzel kellene kifizetni egész vasuti vonatok szállíthatnák reggeltől estig az ezüstöt. A követeléseknek és tartozásoknak alig ezredrésze fizettetik ki készpénzzel, a többi elszámoltatik, és kiegyenlítettik.

De nálunk ugyyszólván minden fizetést készpénzzel kell teljesíteni. Anglia e század eleje óta csak az aranypénzt használta, az ezüstöt kényelmetlennek találván azon nagy fizetésekre, melyek ama gazdag államban az üzleti viszonyokból erednek. Nem így a többi nemzetek: ezek nem forgatnak oly nagy értékeket, a fizetések nem tesznek ki oly óriási összegeket, nekik hát elég jó pénz volt az ezüst is, mely tizenöt és félszer volt csekélyebb értékű egyenlő súly mellett. De mikor Németország megkapta készpénzben az öt milliárd frankra menő hadi kárpótlást, a németeknek már nem volt elég jó pénz az ezüst, behozták hát az aranyvalutát és eladásra tették azt a rengeteg sok ezüstöt, mely az országban pénz gyanánt forgalomban volt. Ez által hirtelen elértéktelenedett az ezüst. Németország nem is tudott még tuladni az országban volt fele ezüstről, mikor az már annyira aláhanyatlott értékében, hogy magok a németek is megijedtek a nagy veszteségen. Bismark herczeg hát megváltoztatta szándékát, hogy csak aranypénze legyen az országnak, megtartott mintegy kilenczszáz millió márkra menő ezüstpénzt. De az ezüst értékét ezzel nem lehetett ismét felszöktetni. Időközben

a többi más államok is beszüntették az ezüstpénzverést, mert az ezüst piaczi ára sokkal kisebb volt, mint az ezüst pénznek névértéke. A latin pénzunio ezüstpénz verési tilalmát a többi államok is követték. Ekként egy oly állapot támadt, mely az ezüst pénzértékének csökkenését állandóvá tette, úgy hogy az ezüst tényleg megszűnt pénz lenni. A meglevő ezüstpénz belértéke nem felelt meg többé névértékének. Az ezüstöt ettől fogva nem is lehet hát már jó pénznek tekinteni. Az északamerikai Egyesült-Államok, melyekben a legtöbb ezüst termeltetik s az ezüst depreciálása által érzékenyen károsítva voltak, a helyzeten a Bland-bill által akartak segíteni, mely a míg az ezüstnek az aranyhoz való értékviszonyát $\frac{1}{16}$ részre véve havonként 2—4 millió dollár ezüstpénzt rendelt veretni. Ez a pénz azonban szintén nem felelt meg névértékének, mert az ezüst értéke az aranyhoz képest időközben fokozatosan 22-ed résznyire süllyedt alá. Az amerikai új ezüst dollárok ezért nem is maradtak a forgalomban, hanem legnagyobb részük befolyt adóba a kincstárba. Amerika egymagában nem volt képes az ezüstpénz értékét helyreállítani. Megkezdte a tárgyalásokat Franciaországgal nemzetközi pénzkonferencia egybehívására, hogy az ezüstöt remonetizálni vagyis pénzértékébe helyreállítani lehessen. A konferencia, mint tudvalevő 1878-ban Párisban tartatott meg. Anglia azzal szemben közönyösnek mutatta magát, azt mondván, neki előbb is csak tiszta aranypénze volt s megmarad e pénz mellett. Ezt Németország zokon vette s azt üzent a konferenciára, hogy ha Anglia nem csatlakozik a pénzkonvenczióhoz, akkor ő nem áll rá arra, hogy az ezüstöt fix értékben nemzetközi pénzgyanánt elfogadja. Ausztria-Magyarország kényszerárfolyamu papírpénzt birt s így csak másodsorban tekintette magát érdekeltnek e kérdésnél. De különben is monarchiánk megszokta, hogy nemzetközi kérdésekben Németországhoz csatlakozzék. Az ő álláspontja is az volt tehát, hogy addig, míg Anglia és Németország nem lépnek be a pénzkonvenczióba, ő is távoldtartja magát. De azt mindenik hatalom elismerte, Angliát sem véve ki, hogy az emberiségnek mindkét nemesfémre, úgy az aranyra mint az ezüstre szüksége van a világgazdaságban. És elismerték azt is, hogy ha a nagy nemzetek közmegegyezésre tudnának jutni, akkor az ezüstnek régi pénzértékét: $15\frac{1}{2} : 1$ -hez, helyre lehetneállítani. ¹⁾

¹⁾ A németbirodalom képviselői az utolsó párisi pénzkonferencián a következő nyilatkozatot tették. „Sie erkennen völlig willig an, dass dies

Az üdvös határozat meghozatala, hogy az ezüst remonetizáltassék, tehát csak azon mult, hogy Anglia megtagadta hozzá járulását. A konferencia ezért nem is oszlott fel, hanem csak elnapolta magát bizonytalan időre, míg ugyanis vagy meglehet nyerni Angliát is, vagy Németország kész lesz Anglia nélkül is ráállni az ezüstnek nemzetközi pénzértékébe való visszahelyezésébe. Az alkudozásokat megkísérlették több ízben újból felvenni, de mindig felmerült valami olyan körülmény, a melyen a konvenczió létrejövetele hajótörést szenvedett. A legnevezetesebb mozzanat az volt, hogy mihelyt Olaszországnak sikerült elenyésztetni államháztartásából a deficitet, a kényszerárfolyamot is megszüntette és alapul az aranyértéket fogadta el. A latin pénzunio, mely legnagyobb mértékben érdekelve volt ezüst az remonetizálásában, felbomlott ekként. Olaszország részéről nem sürgették ettől fogva a nemzetközi pénzuniót. S az olasz aranyérték behozatala deprimáló hatással volt a bimetallistákra. De a helyzet a világgazdaságban legkevésbé sem javult, sőt inkább rosszabb lett, mert az olasz pénzérték behozatala még növelte a keresletet az arany után. A pénz kamatlába azonban nem ment fel a világpiaczokon, azon oknál fogva, mivel a keresetviszonyok igen megromlottak; a pénz tehát nem tudott a magánvállalkozásban jövedelmező elhelyezést találni.

Abból a körülményből, hogy a bank és nyílt piacz kamatlába alacsony maradt, azt következtették némelyek, hogy az ezüst remonetizálása nem okozott pénzhiányt a világgazdaságban, holott tényleg nagyon is érezhető volt a pénzszűke minden országban. A *mezőgazdasági téren* leginkább mutatkozott a pénzhiány káros hatása. Minden mezőgazdasági terménynek nagyon lement az ára.

Az árucsökkenést statisztikai adatokkal kétségbevonhatlanul ki lehet mutatni s ma már ugyszólván mindenki elismeri azt, hogy ez a nagy depresszió összefüggésben van az ezüstpénz kiküszöbölésével. Hogy okadatolására egynehány más körülményt is fel lehet hozni, az e tétel igazságát nem rontja le, mert ama körülmények magok is a remonetizáció következményei is vagy közvetlenül vagy

---

Rehabilitirung des Silbers erwünscht sei, und sich durch die Freigabe der Silberausprägung in einer Anzahl der auf der Conferenz vertretenen volkreichen Staaten die Rehabilitirung des Silbers nach einem zwischen Gold und Silber zu vereinbarenden Werthverhältnisse erreichen lasse.“

közvetve összefüggnek ezzel. Mint ezt majd ki is mutatom. Van ugyan egy tan, a mely azt tartja, hogy a történelem tanúsága szerint hosszú időre kiterjedő emelkedő vagy csökkenő irányzatot mindig lehetett az árnál konstatálni s hogy mivel semmi sem örökké tartó, a mostani árcsökkenés sem lehet az. Ebben van is igazság. A természetben a megzavart egyensúly önmagától helyreáll az idők folyásával. Csak az a kérdés: nem bolondság-e e zavart állapotot nagyon hosszúra nyújtani azzal, hogy alkalmas intézkedéseket nem akarunk tenni ellene? A hosszantartó depressziót az ezüst pénzverések felfüggesztése okozta, — azt ha akarjuk — meg lehet szüntetni; ha nem akarjuk, az árcsökkenés ki tudja még meddig tarthat, s kitudja annak még minő sajnós következményei lehetnek. E sajnós következmények közt igen is nagy jelentőségű már magában az is, hogy az emberiség birtokában levő javak értéke az aranyhoz viszonyítva roppantul lement, az arany értéke ellenben tulságosan felszökkent. Az árcsökkenést e helyütt csak a londoni tőzsdék jegyzésével tüntetjük fel néhány oly árura vonatkozólag, a melyek a világ gazdaságban nagy szerepet játszanak. A jegyzések a londoni tőzsdeszokásoknak megfelelően sterling értékben font schilling vagy penceban vannak kifejezve, a mint azt az áru után irt súly vagy ürmérték kitételével alább látni lehet. S megjegyzem, hogy a londoni *Economist: Commercial History and Review of 1885* 39—42. lapján ugy ezen mint több más áru jegyzését is fellehet találni.

A nevezetesebb árucikkek áralakulása a londoni tőzsde 1876—1885 jegyzése szerint volt:

	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
Kávé mázsája sh.	92	94	89	82	80	65	55	45	60	52
Czukor mázsája sh.	24	31	21	21	24	21	22	20	19	12
Vaj mázsája sh.	123	119	116	103	117	119	127	118	112	100
Buza gr. sh. d.	51.2	51.2	51.8	39.7	46.11	43.4	44.3	40.3	39.0	31.11
Burgonya tonna sh.	—	—	160	120	145	85	85	120	80	70
Marhahús 8 font d.	60	52	54	48	48	56	48	48	44	52
Juhhús 8 font d.	74	76	72	64	60	72	60	80	70	64
Sertés 8 font d.	60	68	54	48	52	66	54	52	48	40
Selyem fontja sh.	12	27	19	14.6	17.6	16	17.3	15.6	14.6	12.6
Kender tonna £	34 1/2	37	31 1/2	25	25 1/2	23 1/4	26 1/4	23 1/2	29 1/2	29 1/2
Gyapju (south down) fontja d.	17 1/2	16 1/2	15 1/2	13	14 1/2	15 1/2	14	12	12 1/2	11 1/4
Fenyőfa fuvája sh.	85	110	110	110	110	90	90	90	90	80
Faggyu mázsája sh.	53	45	39.6	36.6	45	39.3	45.6	49	51.6	41.6
Bőr (butts) fontja d.	21	18	20	19	18	18	18	18	18	19
Vas (rud) tonnája £	7 7/8	7 1/8	6 1/4	5 3/8	7 7/8	5 3/4	6 3/4	6	5 1/2	6
Réz tonnája £	88	81 1/2	71	63 1/2	71 1/4	66 1/4	75 1/2	70 1/2	62 1/4	53
Aczel tonnája £	8 1/2	7 1/4	6 1/2	5 3/4	8 3/4	6 1/4	6 3/4	5 1/2	4 1/2	4 3/4
Kőszén tonnája sh.	—	11.5	10	8.6	8.8	9.1	9.3	9.6	10	10.6
Petroleum gall. d.	11 1/2	19 1/2	10 7/8	9	6 1/2	9 3/4	5 3/4	7	7 3/8	7 1/4

Az ezüst-demonetizációt, mint ebből látni való, általános ár-hanyatlás követte. Ennek az állapotnak az angol nagy birtokok bérlői estek először áldozatul. A nagy bérleteket nem lévén képesek megfizetni általánosan bérleengedést követeltek. Ebben rejlik az *izlandi landleague* főjelentősége, a többi követelések mellékesek és csak az örökbérlet természetéből erednek. Az angol gazdák behatóan tanulmányoztatták a mezőgazdasági nagy depresszió okát. Hosszas tanácskozások tartattak, a melyek azonban nem igen hatottak a dolgok mélyére, hanem csak a közvetlen ok és okozat kérdéseit ölelték fel s így arra az eredményre jutottak, hogy az oczeántuli államok tultermelése okozza a depressziót s ezzel szemben az angol gazdának az által kell segíteni a helyzetén, hogy megszorítja az üzemet mindazon ágakban, a melyekre az oczeántuli verseny kihat. A buza termelés így tényleg pár év alatt több mint harmincz százalékkal csökkent s megfelelőleg csökkent más gabnaneműek termesztése is. Ellenben a marhatartásra nagyobb súlyt helyeztek, a gazdák több és jobb marhát igyekeztek szerezni, a mit nagyon segített az a körülmény, hogy az ensilage enquettel kitanulták a módját annak, hogy miképen lehessen a zöld takarmányt czukros állapotában eltarthatóvá tenni. Magyarországon a marhatartás növelése rendes körülmények közt áldozatot követel a gazdáktól, mert marhát kell venni, istálót építeni, a mi mind pénzbe kerül: Angliában azonban a számítás máskép alakul. Ott egy hold földnek trágyázása, megmunkálása igen sokba kerül. Ez a két költség már magában száz frtnál is többre rug holdankint. Ha tehát egy gazda, a kinek 1000 hold földje van, 100 holddal kevesebb buzavetést csinál, akkor 10,000 frttal kevesebbet költ mesterséges trágyára, földmunkára stb, s ha ezen összegnek csak felét fordítja is marhavásárlásra és istáló építésre, még mindig ötezer forintot megtakarít az első évben. A következő években pedig, amikor már sem marhavételre, sem építkezésekre nem kell költenie, megtakarítása 10,000 frtra rug az előbbeni állapothoz képest.¹⁾

---

¹⁾ De ha a magyar gazda helyzetét nézzük, akkor a számítás egész máskép áll. A mi gazdáink nem vásárolnak guanot, super foszfatot, chili salétromot stb. trágyának; ezeken hát nem is tehetnek megtakarítást. Nekik, ha fel akarnak hagyni a tulságos magtermeléssel és növelni akarják marhaállományukat, készpénzből kell jó nemes faj állatokat vásárolni s

De nemcsak a mezőgazdaságban, az *iparban* és *kereskedelemben* is roppant nagy károkat idézett elő az ezüstnek demonetizálása, Minthogy a pénz kevesebb lett, az iparterményeket fogyasztó közönség megszorítá fogyasztási szükségletét. Az a gazda, a ki métermázsánként négy forittal kevesebbet vett be eladó búzájáért, a megfelelő mértékben kevesebbet mindenféle más eladó terményéért, igen takarékosan kell hogy éljen családjával oda haza, ha ki akar jönni. A várost ritkábban látogatja, mint ennek előtte és kevesebb pénzt is ad ki mindenért. A vevő közönség sokaságát tudvalevőleg a gazdaközönség teszi, mert még iparos államokban is a családok felénél is több él gazdálkodásból. Ha tehát a vevő közönségnek nagyobbik fele egyszer csak elkezd kimaradozni a piacról, ezt ép úgy megérzi az iparos, mint a kereskedő. Ezeknek is megfogynak a keresetük. És mit tesznek ők? Az iparos látva azt, hogy kevesebb a megrendelő, elbocsátja munkásai egyrészét s a kereskedő mivel nem tud portékáin tudni, beszünteti fizetéseit.

Angliában, Franciaországban, Belgiumban, az Egyesült-Államokban egymást érték a munkászavargások, mivel a gyárosok részint nagyon leszállították a munkabéreket, részint tömegesen elbocsátották munkásaikat. Az iparban is mint a mezőgazdaságban a baj okának orvoslását csak egyes okozatokban keresték. A Franciaországban tartott nagy enquete, mely szakszerűen az összes kereset-ágakat felölelte, természetesen sok orvosolni valót talált minden iparágban, de a baj valódi okát nem abban ismerték fel, ami azt voltaképp szülte, hogy t. i. az ezüst demonetizálása folytán megszűkölt a kereset minden téren és így csökkent a fogyasztási képesség, hanem túltermelést konstataáltak ők is, mint első ízben az angol depression comitee.

A *tultermelés* fogalma igen relativ fogalom. Ha az embereknek kevés a pénzük, kevesebbet vásárolnak, ha több a pénzük, többet is fogyasztanak. Előbbeni esetben a kínálatban volt áruk nagy része eladatlan maradt és csakugyan az a látszatja, mintha túltermelés volna. De legyen csak a népnek több pénze, az a látszólagos tulter-

s készpénzzel kell istállót építeni. Nálunk tehát a reform még nagyobb tökeberuházással járna, nem hogy készpénzt lehetne azon megtakarítani. Hasztalan is tanácsolják gazdáinknak, hogy kövessék ők is az angol gazdák példáját; nem követik, mert nincs rá való pénz.

melés mindjárt eltűnik és nem hozható fel ürügyül. És kérdem lehet-e mezőgazdasági tultermelésről szó akkor, mikor a munkás osztály nagy része éhezik, s ipari tultermelésről, mikor a nép nagy része rongyokban jár? A baj oka nem a tultermelésben van: a mezőgazdasági terményekre volna elegendő fogyasztó, épugy mint az iparterményekre: csak pénz kellene a népeknek, hogy a gazdák és az iparosok terményeit megvásárolhassák az emberek. A pénz pedig azért hiányzik, mivel több milliárd forintra menő ezüst, mely előbb pénz volt, most megszűnt az lenni. Tessék csak ezt az ezüstöt alkalmas intézkedések által ismét teljes pénzértékébe visszahelyezni: és mindjárt nem lesz semmi nyoma a tultermelésnek, sem a mezőgazdaságban, sem az iparban.

A tultermeléssel való egész érvelés humbug, melylyel az arany monometallisták a világot áltatják, hogy érdekeiket annál jobban előmozdithassák. Ez az érvelés egy fontos lánczszemet képez az arany monometallisták tanában s igen alkalmas köpönyeg sok mindennek a betakarására, a mi máskülönben erős tiltakozásnak volna vehető az egész arany monometallista tan ellen.

Németországban is a gazdaközönség érezte meg első sorban a demonetizáció által előidézett árhanyatlás nyomasztó hatását s a panasz e felett egyre hangosabb lett, ugy hogy Bismark herczeg indittatva érezte magát a gazdák ügyét komolyan a kezébe venni. Az ezüstkérdést azonban nyugodni hagyta, mert e kérdésben Anglia magatartásától tette elhatározását függővé. Egyelőre tehát magas agrár számokkal akart a gazdák helyzetén segíteni. Ezek kétség kívül enyhítik a német gazdák nyomasztó helyzetének súlyát, de nem elegendő mértékben, mert az agrárvámok még a demonetizáció által előidézett árhanyatlást sem szüntették meg, mint a következő adatok mutatják, melyek a berlini piacz évi átlagos árjegyzéseit a hivatalos statisztika alapján tüntetik fel.

•

	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
	M á r k a						
Buza . . . 1000 kgr.	204·8	225·4	228·5	214·1	190·5	176·1	168·8
Rozs . . . 1000 „	143·8	194·0	202·6	161·3	149·5	149·9	146·5
Árpa . . . 1000 „	161·5	175·9	172·3	158·7	151·9	157·2	149·4
Zab . . . 1000 „	133·2	148·8	154·6	143·1	132·5	139·9	140·2
Burgonya . 1000 „	—	—	—	32·2	44·6	34·1	27·5
Buzaliszt . 100 „	30·0	33·0	32·5	32·0	29·5	27·0	24·5
Rozsliszt . 100 „	19·9	27·2	27·4	22·0	21·0	20·1	19·4
Spiritusz . 10000 liter	52·5	60·4	55·4	48·8	53·1	47·1	41·2
Nyers czukor 100 kgr.	59·6	61·1	62·4	61·1	57·2	44·8	45·2
Finomított „ 100 „	78·6	80·0	82·3	81·6	76·4	64·3	61·1
Kávé . . . 100 „	169·0	171·0	151·0	129·6	136·9	132·5	121·6
Rizs . . . 100 „	22·6	22·8	21·1	18·1	18·8	18·8	17·7
Hering . . 150 „	37·3	37·3	31·9	34·9	38·2	34·0	26·4
Zsir . . . 100 „	—	84·7	113·4	118·7	100·3	84·1	70·9
Dohány . . 100 „	85·5	94·9	88·1	86·0	85·9	88·3	85·9
Pamut . . 100 „	124·9	132·8	123·3	127·6	109·1	114·9	110·0
Gyapju . . 100 „	389·6	430·1	401·5	392·6	388·7	368·9	325·3
Nyers selyem 1 „	59·8	56·3	56·3	56·3	52·6	52·8	48·6
Ólom . . . 100 „	30·3	33·0	29·8	29·0	26·1	22·3	23·0
Réz . . . 100 „	131·4	141·6	136·3	145·9	139·1	123·6	99·8
Vas . . . 1000 „	72·2	91·7	79·2	83·8	78·9	73·5	68·5
Petroleum 100 „	18·6	20·2	18·9	17·1	18·2	18·1	17·2
Kőszén . . 1000 „	9·8	10·8	10·7	10·2	10·2	9·9	9·6

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a legnevezetesebb gazdasági termények ára a vámemelések daczára olcsóbb, mint évek előtt, mikor az ezüst demanetizációja még nem érezte annyira hatását az árakra. A nemzetgazdák ezért új meg újabb követelésekkel lépnek fel, majd vámfelemelést sürgetnek, majd meg a pénzviszonyokat okolják a kedvezőtlen árakért és azt sürgetik, hogy Németország vegye a remonetizációt a kezébe. Az aranyérték hivei gúnyolva beszélnek a német gazdák ezen követeléséről. Azt kérdik, hogy mit érthet egy német paraszt a bimetallizmus kérdéséhez? Pedig ez a kérdés a német gazdák szemében nagyon is világos és kézzelfogható. *Arendt* és néhány más bimetallista megmagyarázta nekik a kérdést s megértették, hogy ha a világforgalomban az ezüst nem pénz, akkor sokkal kevesebb a pénz a világon, s ha szűken van pénz, kisebb ára is van a búzának s ha a búzának, marhának alacsony az ára, akkor nekik, akik ebből csinálnak pénzt, kevesebb bevételük is van. Nagyon természetes tehát, hogy a német gazdaközönség olyan nagy súlyt fektet az ezüstnek nemzetközi pénzértékébe leendő visszahelyezésére.

Újabb időben a *német iparos-körök* is kiterjesztették figyelmüket az ezüst kérdésre. A „Centralverband der Gewerbegenossenschaften“ m. év október havában Kölnben tartott ülésén felhívta a szövetségbe tartozó összes iparosokat az ezüstpénz kérdése feletti véleményadásra. A szövetségbe tartozó 45 testület közül 34 adott véleményt, de a nézetek igen szétágaztak. A f. év szept. havában közzétett nézeteket itt közöljük: A *tiszta aranypénzérték behozatala mellett* csak három egyesület nyilatkozott, és pedig: 1. a felső-sziléziai bánya- és kohótársaság, mely azt tartja, hogy Németországnak nem kell más országokra tekintettel lenni, hanem egymagában keresztülviheti a tiszta aranypénzérték életbeléptetését, de az iparosok központi szövetségét nem tartja arra hivatottnak, hogy ez ügyben kezdeményező lépést tegyen a kormánynál; 2. a szász fonodák birtokosainak szövetkezete azt vallja, hogy az aranyérték behozatala kedvezőtlen hatással volt ugyan a német ipari tevékenységre, de azt hiszi, hogy azért az első kedvező alkalmat fel kellene használni az aranyérték keresztülvitelére; és 3. a közép-rajnai gyárosok egylete, mely abban a nézetben van, hogy ha veszteséggel is, de tul kellene adni az ezüst tallérokra, mert később az eladás még nagyobb veszteségekkel járhat. Az iparostestületeknek

tulnyomó nagy száma a mellett nyilatkozott, hogy maradjon meg Németországban a jelen állapot, a melyben az aranyérték van egyedüli értéknek kiszemelve, de a mellett a régi tallérok megtartják előbbeni teljes névértéküket és 20 márkáig az ezüst váltópénz is teljes névértékben elfogadandó. Tényleg tehát kettős valuta van Németország belforgalmában, de az ország külforgalmában az ezüst nem szerepel többé. A *statusquo fenntartása mellett* nyilatkozott nevezetesen 1. az elzászi iparos-syndikatus, mely elveti az aranyérték teljes keresztülvitelét; 2. a meeranei gyárosok egylete; 3. a német vasöntők egylete; 4. a délnémet pamutiparosok egylete, mely az ezüstpénznek a lakosok számához mért szaporítását követeli, úgy hogy 15 m. essék egy főre, s követeli, hogy az ezüst 50 márkáig képezzen törvényes fizetési eszközt és hogy 5 márkás aranypénz ne is veressék; 5. a siegeni kereskedelmi kamara; 6. a Saar ipar érdekeinek megóvására alakult egyesület, mely az ezüsttallérok továbbra való megtartását különösen hangsúlyozza; 7. a stuttgarti ipar és kereskedelmi tőzsde; 8. a német vas- és aczéliparosok egyesülete; 10. A német vas- és aczéliparosok északnyugati csoportja; 11. a német vászoniparosok szövetsége; 12. az augsburgi technikai egylet; 13. a német jutaiparosok egyesülete; 14. a kolmári kereskedelmi kamra, mely az ezüstpénz szaporítására is nagy súlyt fektet; 15. a svabeni és neuburgi kereskedelmi kamara; 16. a ruhrmelléki mühlheimi kereskedelmi kamara. (Fentebbi 16 testület azt kívánja, hogy a Centralverband a valutakérdésben ne ragadja meg az iniciatívát.) 17. Az erdészeti gyárosok egylete; 18. a német molnárok szövetsége; 19. a német papirgyárosok egylete, (17—19 ajánlják, hogy a Centralverband agitáljon a jelen állapot fenntartása mellett); 20. a stolbergi kereskedelmi kamara; 21. az oppelni kereskedelmi kamara. A *kettős pénzértéknek keresztülvitele mellett* nyilatkozott: 1. a bochumi kereskedelmi kamara, mely teljes értékű ezüst pénznek 1 : 15¹/₂-hez nemzetközi megegyezéssel való veretését sürgeti és a fizetési eszközök szaporítását igen szükségesnek mondja; 2. a Mansfeld-féle rézműszövetkezet, mely azt óhajtja, hogy a Centralverband teljes erővel agitáljon a kettős valuta keresztülvitele mellett; 3. a kölni kormányzó kerület iparosainak egylete, mely az aranyérték keresztülvitelét lehetetlennek mondja, minthogy az aranytermelés az aranyszükséglet fedezésére már most is elégtelen, és óva int az ezüsteladások ujbbeli felvételétől

ajánlja a kettős értéknek nemzetközi úton való sürgős elfogadását. Óhajtja, hogy a Centralverbandhoz beérkezett vélemények szakemberekből álló bizottsághoz utasíttassanak, mely az anyagot rendezve a kormány elé terjeszse.

A gazdaközönségtől eltekintve a németországi közvéleményben, mint fentebbiekből látni való, még nincsenek megállapodott, nézetek a követendő valutapolitika iránt. Az aranyérték hívei igen erősen tartják magukat s a bimetallisták minden érvelését ellenkező tanokkal és elméletekkel legyőzni igyekeznek. A napi sajtó legnagyobb része a kezükben van. Mig a bimetallisták alig egy-két nagy lap felett rendelkeznek, melyek közül a Kreuz Ztg, Berliner Börze Ztg, Rheinisch Westfälische Ztg, Germania, a nevezetesebbek, addig az arany monometallisták a Kölnische Ztg, Vossische Ztg, National Ztg, Hamburgischer Correspondent és Börsenhalle elsőrendű és egy egész sereg befolyásos más lapok felett rendelkeznek, melyek minden elképzelhető érvet hangoztatnak folytonosan, hogy a bimetallista tanok terjedését megakadályozzák. A harc a két tábor közt oly élénk, hogy alig mulik nap, a melyen egyik vagy másik lap újra meg újra felvetni ne igyekeznek a nagy kérdést egész jelentőségében.

Az utóbbi időben két dolog volt főkép, a mely felett élénk küzdelem folyt. A bimetallisták már régóta bizonyították, hogy az *árhanyatlást az ezüst demonetizációjának kell tulajdonítani. Delbrück* a Preussische Jahrbücher 1886. év márczius havi füzetében igen figyelemre méltó nézeteket fejtegetett, melyekből csak néhány sort reprodukálunk itt.

„Az árhanyatlás hatása gyanánt azt tételeztük fel idáig — írja ő — hogy a termelő haszna erősen megrövidítettetik. De mi lesz akkor, ha a megrövidítés oly nagy lesz, hogy nem marad többé semmi nyereség, sőt veszteséggel kell dolgozni? Rövid ideig fenttarthatja magát az a termelő, a kinek tőkéje van. Azután csak akközt van választása, hogy vagy a munkabért redukálja, vagy a termelést beszüntesse. Közbeeső idő jő, a melyben a régi telepek ugyan még tovább dolgoznak, de új telepek nem támadnak, a gyárak nem nagyobbíttatnak, a mezőgazdaságban meliorációk nem történnek. Mert ki akar tőkét veszélyeztetni, ott ahol a hanyatló árak csak veszteséget hozhatnak? Utoljára a meglevő üzletek is redukálni kezdenek. Ha bérleszállítással fenttarthatnák magokat, akkor

ez még a legelviselhetőbbé tenné a bajt. Így a munkás csak azt a nyereséget vesztené el, melyet eddig az alacsony árakkal csinált. A gyakorlatban azonban másképp megy a dolog. Bérleszállítást igen nehezen lehet keresztül vinni. Megelőzi ezt a munkások elbocsátása. S most a szociális bajok legborzasztóbbja, a munkátlan-ság áll elő. Egyelőre még nem a legjava számára, hanem a kevésbbé ügyeseknél és a könnyelműeknél, tehát éppen azoknál, a kiknek ugyszólván egyedüli támaszuk a rendes foglalkozás. A jólétben levő kisebbségnek nehéz magát csak bele is képzelni egy szegény ember helyzetébe, a ki megszokta asszonyával és gyermekkel napi keresményéből élni, minő állapot az, mikor ez a munkából egyszerre elbocsátatik, és munkát többé találni nem tud . . .

„Az a tény, hogy úgy a tőkeamat, mint a bankdiskonto rendkívül alacsony, egyáltalán nem áll ellenmondásban azzal az állítással, hogy pénzhány van. A közvetítést a látszólagos ellenmondás közt az a tény képezi, hogy pénzsűke hanyatló árakat okoz, hanyatló árak a hitelt és az üzleti tevékenységet teszik tönkre. A pénz most persze bőven mutatkozik, mivel csakis hitelképesek kapják s mindkettőből csak igen kis szám maradt. A kamatláb csökkenése az az enyhítő eszköz, melyet a természet maga teremtet magának. Csakis ez által válik lehetővé még némi üzleti tevékenység. Ha még a kamatláb is felszökkenne, akkor teljes pangás következne . . .

„Az árhanyatlás az utóbbi időben olyan rohamos és folyton-tartó volt, és annyira általános is lett, hogy lehetetlen volt fel nem ismerni az összefüggést a valuta-viszonyokkal. E tényt ma már lehetetlen eltagadni; és az megdöbbenően komoly dolog. Mitsen használ szemet hunyni előtte. A világ aranytermelése évenként nem rug többre 400 millió márkánál s meglehet, hogy a legközelebbi évtizedben csak 350 millióra fog rugni (Lexis); ebből azonban 250 millió lemegy ipari felhasználásra, marad tehát pénzverésre csak 100—150 millió a föld összes népei számára. (Itt megjegyezhetjük, hogy maga Magyarország, mióta önkormányzatát visszanyerte, évenként csaknem akkora összegre rugó igénynyel fordult a pénzpiac-hoz. Hol van hát a lehetőség, hogy a pénzigények kielégíttessenek? M. P.) Ily csekély szaporulat mellett az arany-nak okvetlen emelkedő, az áruknak hanyatló árirányzatot kell követni, és végül ez irányzatnak a munkabérre is ki kell terjedni.“

Ilyen és ehhez hasonló nyomatékos érveket özönnel hoztak fel a német bimetallisták, hogy az ezüstnek, a Bismarck hg. által is kívánatosnak ismert pénzértékébe való visszahelyezését népszerűvé tegyék. És mivel védekeznek ez ellen az aranyérték hivei? Oh, ők nem jönnek zavarba. „*Preisrückgang und Goldwährung*“ című műben Hans Kleser vállalkozik a bimetallista tanok megczáfolására. Könyvének főbb érveit röviden ide igtathatjuk. Az árhanyatlás és aranyérték közti összefüggést tagadja, mivel az árak igen különböző arányban változtak s óva int attól, hogy a *pénz rosszabbá tétele* által igyekezzünk megjavítani az árakat. Már pedig pénzrontás volna szerinte az, ha az arany helyett ezüstpénzt hoznának forgalomba. A kettős pénzérték behozatalával, úgy amint a bimetallisták azt tervezik, a mai ezüstár mellett nem érnének el egyebet, mint a pénzromlást, minden rossz következményével egyetemben. Az elértéktelenedett ezüstmárka nagyobb fizetési erővel ruháztatnék fel, mint a minővel most bír az ezüst, s ebből kára volna mindenkinek, aki fizetést követel mástól oly szerződési viszony alapján, melyet az ezüst mostani értéke mellett csinált. A hitelezők sem lennének képesek az igazságtalan hátrányt elhárítani magokról; a munkások és a hivatalnokok pedig, mihelyt a pénzromlás következtében az árak emelkedni kezdenének, magasabb fizetés követelésével lépnének fel a rájuk hozott inség ellen. Kétség felett állónak veszi, hogy a socialdemokrátiának a pénzromlás ürügyül szolgálna általános munkásmozgalomra, hogy bérfelemelést csikarjon ki, amely csak nagyon magas általános béremelésnél érne véget. A hitelezők, mihelyt a kettős pénzértékből eredő veszélyt közeledni látnák, minden kölcsönt azonnal felmondának és magasabb kamatot követelnének. Hogy milyen inséget szülne ez mezőgazdaságunk-, iparunk- s minden fekvőség tulajdonosaira nézve, melyen adósságok vannak, azt nem kell fejtegetni.

Ilyen és ehhez hasonló rémitgetéssel állnak az aranyérték hivei elő, hogy a bimetallista tanokat népszerűtlenné tegyék; hogy ezen rémitgetésnek van-e és minő alapja, azt megítélni az elfogulatlan olvasóra bizzuk. Az azonban bizonyos, hogy a nagy közönséget könnyű megijeszteni efféle tudományosan indokolt tanokkal, mert nem mindenki bír elég tudományos képzettséggel arra, hogy fel tudja fogni a különbséget az ezüstnek pénzértékébe való visszahelyezése és az itt előadott pénzromlás közt. — Az ezüst remone-

tizálásánál voltakép nem lehet szó pénzromlásról, hanem épen ellenkezőleg a pénz megjavításáról. Pénzmegrontást épen a demonetizálással követtek el, mert ez elvette az ezüstnek azt az értékét, a melyet az által birt, hogy mindenki elvihette a pénzverdébe és teljes értékű pénzzé verethette. Ha ezt az értéket az ezüst visszakapja, jó pénzzé fog válni, mint volt a pénzverés felfüggesztése előtt. És azzal is pénzrontást követtek el, hogy az ezüst demonetizációja folytán óriásilag növekedett az arany utáni kereslet, a minek folytán ez a nemesfém többé nem tarthatja meg egyformán értékét, hanem rohamosan szökken fel. Már pedig senki nem mondhatja, hogy jó pénz, jó értékmérő az, amely nagyobb értéket képvisel ma, mint képviselt tegnap. A jó pénznek egyforma értéket kell képviselni, hogy ne károsodjon se az adós, se a hitelező. Mióta az aranyat kizárólagos nemzetközi pénznek kezdik tekinteni s azt azzá is szeretnék tenni, értéke önként értetődőleg folytonosan növekszik, s roppant megkárosodást szenved mindenki, legyen az egyes vagy ország, akinek aranyfizetéseket kell tenni. S minthogy a német birodalmi képviselőknek a párizsi konferencián tett nyilatkozata szerint, az ezüst visszanyerheti régi értékét az aranyhoz viszonyítva, mihelyt a nagy államok szabaddá teszik az ezüstpénzverést, az ezüstpénz jóságához nem is fér kétely, s alaptalanok mindazon következtetések, melyek a pénz megrontásával járóknak mondattak.

A német aranyérték hívei az *ezüstről való tudomás* kérdésével is sokat foglalkoznak. Szemére vetik a kormánynak, hogy mért nem igyekezett az időközben volt néhány kedvező alkalmat az ezüst eladásra felhasználni. De azt nem gondolják meg, hogy ha a német kormány újból eladogatni kezdte volna az ezüstöt, a szóban levő kedvező alkalmak nem is kínálkoztak volna. Mert igaz ugyan, hogy az ezüst ára még folytonosan megy le, de csak azért, mivel az ezüst is áru lett s a pénz szűke folytán minden áru értéke folyton csökken az aranyhoz képest. Helyesebb is volna az arany megdrágulásáról, appretiációjáról, mint a többi javak elértéktelenedéséről beszélni, de mivelhogy az aranyat megtették a nyugati civilizált világban egyedüli értékmérővé, hát ezzel kell mérni mindennek s így az ezüstnek is az árát; s ha az értékmérő folytonosan drágul vagy növekszik, akkor biz az áraknak folytonosan csökkenni kell. A lefolyt 1885-ik évben 50 és 46⁷/₈ között ingadozott az ezüst értéke a londoni piacon s az átlagos évi középjegyzés 48⁵/₈ d. volt, 2 pence-el kevesebb,

mint a megelőző évben. Az ezüst árának ezen hanyatlása összefüggésben van a többi javak árhanyatlásával s nem is fog megszűnni mindaddig, a míg vagy pénzértékbe leendő visszahelyezésére intézkedés nem történik, vagy ára oly alacsony színvonalat nem ér el, hogy az ezüsttermelés többé ki nem fizeti magát. Már is egymás után csökkenteni kezdik az ezüstbányák kiaknázását; mert a 46. d. árjegyzés mellett csak igen ritka bányában fizeti ki magát az ezüstkiaknázás. Az ezüst átalakulását 1867 óta a következő kimutatásból lehet látni, mely a londoni piac évi átlagos középjegyzését tünteti fel:

Az ezüst árjegyzése a londoni piacon 1867—85-ig.

1867	60	1877	$54\frac{7}{8}$
1868	60	1878	$52\frac{9}{16}$
1869	$60\frac{7}{10}$	1879	$51\frac{1}{4}$
1870	60	1880	$52\frac{1}{4}$
1871	$60\frac{1}{2}$	1881	$51\frac{11}{16}$
1872	$60\frac{5}{16}$	1882	$51\frac{5}{8}$
1873	$59\frac{1}{4}$	1883	$50\frac{9}{16}$
1874	$58\frac{5}{16}$	1884	$50\frac{11}{16}$
1875	$56\frac{7}{8}$	1885	$48\frac{5}{9}$
1876	$52\frac{3}{4}$		

Egy másik kérdés, mely Németországon ujabbán élénk vitára adott alkalmat, az, hogy vajjon Anglia hozzájárulása nélkül lehetséges-e az ezüstnek az aranyhoz való értékét fixirozni? Arendt tanár igen határozottan és meggyőző érvekkel kimutatta azt, hogy Amerika, Franciaország s Németország és a velök szövetkezni kész kisebb államok elég hatalmasak arra, hogy ha az ezüstöt rehabilitálják, annak értékét a nemzetközi forgalomban fenn is tarthassák. Anglia ez esetben elszigetelve fogna állani és ennek csak hátrányos következményei lehetnének rá nézve, mert vele más osztályoknak, a melyek ezüstpénzt is forgatnak, meg volna nehezítve az üzleti összeköttetés s azok tehát szívesebben fognának a pénzünióhoz csatlakozott osztályokkal, mint Angliával forgalomba bocsátkozni.

Ennek az érvelésnek horderejét annyira átéreztek Angliában, hogy az összes angol kereskedelmi kamarák f. év május havában tartott egyetemleges ülésen kimondották, hogy ők nagyon is czélszerűnek és kívánatosnak tartanak, hogy Anglia hozzájáruljon az

ezüstnek nemzetközi uton való remoniatizálásához. Nem való tehát az, mintha Angliában a bimetallista párt abdikált volna. Ellenkezőleg az nagyon is nagy hódítást tett az angol közvéleményben. Bizonyosság erre az is, hogy a szóban levő angol kereskedelmi kamarai gyűlés után nemsokára vagyis 1886 július 8-án tartott kereskedelmi kongresszus, melyen nemcsak az angol kereskedelmi kamarák, hanem a britt gyarmatok és birtokok kereskedői is képviselve voltak. Ezen a kongresszuson Hucks Gibbs előterjesztésére hasonlóképp az ment határozatba, hogy az ezüstöt pénzürtékbe minél előbb vissza kell nemzetközi uton helyezni.¹⁾

A kereskedelmi kamarák határozatának már van is némi foganata, amennyiben közelebb egy *bizottság küldetett ki a valutakérdés beható tanulmányozására*. A bizottság feladata lesz a nemesfémek értékében történt változásokat kikutatni, nevezetesen megvizsgálni, hogy vajjon az azokban történt változást: 1. az ezüst elértéktelenedésének, 2. az aranyérték emelkedésének, vagy 3. mindkét oknak kell e tulajdonítani? Ha a bizottság azt találná, hogy a változások az ezüst elértéktelenedésének tulajdonítandók, akkor a bizottság megvizsgálja, hogy vajjon ez az elértéktelenedés a kínálat növekedéséből, vagy a kereslet csökkenéséből vagy mindkét okból származik-e? s rajta lesz, hogy kikutassa azt az arányt, a melyek-

---

¹⁾ A gyűlés határozatából kiemeljük a következőket:

The depression in trade was mainly due to the continuous fall in prices, and that was largely effected by the altered position of the money-metal gold in the commercial world in relation to the commodities which it measured. Of the bimetallic law were again adopted by a group of the principal commercial nations, the two metals being thers united in doing the money work of those countries, their values would become practically uniform in all countries, and the fall of prices would be arrested. The principal advantages to be gained by commerce in the adoption of a bimetallic standard would be that whereas gold had now been artificially increased in value by the action of the States, which had demonetized silver, the bimetallic law would operate as a reversal of their policy; that the burden of public debt increased by the apyreciation of gold would be reduced to former proportions; that the fluctuations in the value of the precious metals would be less violent even if more frequent; that the uncertainty which now existed in transactions between Britain and her colonies and the silver-using communities would cease; that whether India was included in the bi-metallic system or not, the great loss which the State now suffered on all homeward remittances would be saved.

ben ezek a különböző okok hatottak. Ha pedig azt találná, hogy a változások az aranyérték emelkedésének tulajdonítandók, kifogja kutatni, hogy vajjon ez a kínálat csökkenéséből, vagy a nagyobb keresletből ered-e? és ki fogja fürkészni az arányt, a melyben ezek a különféle okok hatottak.

Feladata lesz továbbá kikutatni a nemesfémek értékváltozását egyes specialis esetekben: nevezetesen Indiában az indusi kormány fizetéseinél, az Indiában levő egyéneknél, a kiknek küldvényekkel vagy aranynyal kell fizetéseket teljesíteniök; az indiai termelők, kereskedők és adófizetőknél és végül azon kereskedőknél és iparosoknál, a kik Angliából kereskednek Indiával.

Másfelől rajta lesz, hogy kikutassa a hatását ezen befolyásnak a kereskedelemre, melyet az Egyesült királyság más ezüstöt használó államokkal folytat; az Egyesült királyság külkereskedésére általában, valamint az Egyesült királyság belkereskedelmére és iparára.

Ha a bizottság arra a következtetésre jut, hogy a nemesfémek értékében történt szóban levő változások, nem okoztak az itt említett esetek közül egyben sem állandó vagy fontos zavarokat: akkor feladata lesz kikutatni azokat az eszközöket, a melyeket a kormánynak vagy külön vagy a többi hatalmakkal együttesen alkalmazásba kell venni, hogy elfojtsa vagy enyhítse ezeket a zavarokat. De ezen eszközöknek soha nem kell igazságtalansággal járni és nem szabad hasonló természetű vagy fontosságú más bajokat okozni. Végül ha a bizottság abban a nézetben van, hogy a pénzválságot orvosolni lehet, akkor a szükséges reformok alakját pontosan meg kell jelölnie és keresztülvitelük módját is előadnia.

A bizottság tagjai: Balfour A. J. elnök; Chamberlain Josef, Courtney L., Cohen L., Houldsworth W. H., Sir Lubock J., Barber E. M. az indiai kormány pénzügyi titkára, Sir Birch J. W. az angol bank igazgatója, Sir Farrer T., Fremantle C. W. az állami pénzverde igazgatója, és Smith J. R. Bullen az indiai tanács tagja.

Az ezüstpénz értékének emelésére Angliában már gyakorlati lépéseket is készülnek tenni, s az országban erős agitatio van most a mellett, hogy a kincstár ne veressen többé half cow aranypénzt, hanem vonja ezt be s veressen helyette ezüstpénzt és a bankot font sterlinges jegyek kiadására is fel akarják hatalmazni, hogy ezekkel az ezüstpénzt beváltani lehessen. Az angol aranypénz nagy része a század eleje óta tetemes kopást szenvedett a használat által. Ezt a

kopást az által vélik helyrepótolhatni, hogy a kisebb aranypénzeknek ezüstpénzzel való kicserélésénél tetemes haszna lehet a kincstárnak, a melyből a pénz átveretési és teljesértékű pénzzel helyettesítési költsége is megtérülne.

Az előadottakból kétségtelen, hogy Angliában az ezüstpénz teljesértékűvé tételének hívei az utóbbi években nagy hódítást tettek a közvéleményben és nem lehet semmi fontosságot tulajdonítani annak az állításnak, mintha Angliában végkép hiányoznék a hajlandóság, hozzájárulni az ezüst remonetizációjához. A fentebb említett valuta-bizottság munkálatát be kell várunk, mielőtt Anglia magatartásáról e nagy kérdésben véleményt mondhatnának. Idáig, igaz, többségben voltak az aranyérték hívei, s az angol kormány a pénzkonferencia megtartása iránt hozzáintézett kérdésre visszautasítólag válaszolt, de hogy vajjon ez a többség meglesz-e jövőre is, az kétséget szenved. A mostani conservatív kormány rokonszenvvel kíséri a bimetallista mozgalmat és nem lehetetlen, hogy maholnap nyíltan magáévá teszi az angol kereskedelmi kamrák álláspontját, akkor pedig csakugyan sikerre vezethet a bimetallista mozgalom.

A valuta-kérdés *Magyarországon* még nem foglalkoztatta komolyan az államférfiakat, sőt az elmélet emberei is csak nagyon felületesen tárgyalták e kérdést sajtóban és szakmunkákban. Az első közgazdasági kiegyezés alkalmával, mikor az osztrák lebegő adósság a két állam közös jóállása alá helyeztetett, az a nézet vált általánossá, hogy a monarchia mindkét felében az aranyértéket kell elfogadni s az erre vonatkozó törvényjavaslatokat mielőbb a két törvényhozás elé kell terjeszteni. Még ugyanaz az országgyűlés alkotott is törvényt új aranypénzek veretéséről, 2½ frank egy osztrák aranyforinttal egyenértékűnek vétetvén. De ennek a törvénynek pénzrendszerünkre nem volt ugyyszólván semmi fontossága. Az új aranypénz csak korlátolt mennyiségben veretett, és az is majdnem kizárólag külföldi aranyfizetésekre fordítottatott, úgy hogy a belöldi forgalomban nyomát is alig lehetett látni. Az ezüstforint akkor az aranyforinttal tényleg egyenértékű volt. Ha a törvényhozás komolyan célba vette volna az aranyvaluta életbeléptetését, könnyen megtehetette volna. Nem lett volna egyébre szükség, mint arra, hogy az államjegyek összegének megfelelő ércpénzkölcsönt kontraháljon

a két állam és ezzel az államjegyeket kivonja a forgalomból, a bankot pedig jegyei beváltására kötelezze. Az államjegyek összege a váltópénzjegyekkel és sóbánya-utalványokkal egyetemben 412 millió forintba rugott ekkor. És pedig forgalomban volt 12 millió forint váltópénz, 100 millió sóbánya-záloglevél és 300 millió államjegy. A sóbánya-záloglevelek a Magyarország által már elváltalt osztrák államadósságokból Magyarországra eső részbe már befoglalva lévén, Magyarországnak tényleg csak 300 millió forintból 30%-ot, vagyis 90 millió forintot kellett volna aranypénzzel beváltani és az országnak jó aranyértéke lehetett volna. Hanem hát államférfiaink akkor még nem fogták fel azt, hogy milyen nagy előny leendett az országra nézve megszabadulni az osztrák kényszerárfolyamu jegyeiktől. Megjegyzendő, hogy az osztrák államadóssági járulékon és földtehermentesítési kötvényeken kívül más adóssága akkor nem is volt még Magyarországnak. Az első kölcsönt Lónyay pénzügyminiszter csinálta 80 millió forint névértékű ezüst- vagy aranyforint összegben, amelyért azonban csak 60 millió forintot kapott s ezt nem a valuta rendezésére, vagy önálló magyar pénzérték alkotására használta, hanem vasutépítkezésekre. Ebben a kölcsönben volt az egész, később követett hibás pénzügyi gazdálkodásnak az alapja, mert az ország *elkezdte az aranyadósságokat csinálni és tényleg az osztrák értéket használta*. A későbbi kölcsönök egész a legújabb ideig mind ezen a nyomon haladtak, a rendszer meg volt adva, azt csak folytatták. Pedig e rendszer a lehető legkárosabb volt s a károsodást a későbbi pénzügyminiszterek sem látták még be.

Ha államférfiaink okszerű hitelgazdálkodást akartak volna statuálni, akkor a feladat az leendett, hogy az első nagy kölcsönnel önálló magyar pénzértéket teremtsen vala Magyarország és minden későbbi hitelműveleteket e pénzértékben kontrahál. A vasutakat az ily magyar pénzzel is csak úgy ki lehetett volna építeni, illetőleg az investíciókat eszközölni, mint az osztrák pénzzel, amelynek megszerzéseért egymásután halomra csinálta Magyarország a drága aranykölcsönöket. És a különbség igen lényeges leendett; mert míg előbbeni esetben, magyar valutával, az ország belföldön kontrahálhatta volna minden adósságait s a belföldnek fizette volna a kamatokat, utóbbiban, vagyis a tényleg elfogadott rendszer mellett az ország annyira adófizetője lett a külföldnek és az osztrák pénzpiacnak, hogy most évenként száz millió forintnál többet el-

fizet államadóssági kamatra s ennek több mint felét aranyban kell előteremtteni, és az egész összegnek legalább is kétharmada a külföldre vándorol minden évben.

Pénzviszonyaink így oly kedvezőtlenekké váltak, hogy most a béke-években sem vagyunk képesek egy 30—40 millió frtra menő chronikus deficit nélkül kijönni, pedig a nemzet adófizetési ereje a végletekig igénybe van véve, s a mi több, a valutanyomoruság egész nagyságában nemcsak megmarad, hanem beláthatlan, hogy az arany ágio-értékének mikor érjük el a határát.

A valuta-kérdés azt jelenti már most Magyarországra nézve, hogy ebből a siralmas állapotból mikép és minő eszközökkel bontakozunk ki.

A felelet e kérdésre bizonyára nem könnyű, igen sok mindenféle kérdés belejátszik ebbe. Elemeire kell bontani a fennálló viszonyokat, hogy a bajok okait felismerhessük és orvosolhassuk. Az ország pénze az osztrák érték, vagy mint némelyek mondani szeretik, osztrák-magyar érték. Ennek alapját az ezüstforint képezi, 90 frt egyenlőnek vétetvén egy kilogramm ezüsttel. De tényleg a papirforint a pénzünk, ez pedig a valóságban nem képez egyenlő értéket az ezüstforinttal, mert az ezüst értéke nagy ingadozásnak van alávetve s utóbbi időben annyira lement, hogy a papirforint többet ér. Az ezüst tehát, daczára annak, hogy törvényes pénzt képez, a közforgalomban árunak vétetik. S nem lehet azt mondani, hogy monarchiánknak ezüst valutája van. Ha a két kormány nem szüntette volna meg a magánosok számára való ezüstpénzverést, akkor sokkal több pénz volna az országban, mert tömegesen hoznák ide az ezüstöt, hogy azt pénzzé kiverjék s a kiverő pénz legnagyobb részben itt is forogna, minthogy másutt nem lehetne azt úgy, mint az országban, rendes fizetési eszközül használni. Igaz, hogy eleinte papirpénzt vinnének ki érte cserébe; de ezt a papirpénzt csak monarchiánk számára történő fizetésekre lehet használni, így hát lassanként az is visszaszivárogná az országba. Amint a dolgok állnak, ezüst évenként csak a kormány részére és igen korlátolt mennyiségben veretik s az is mindjárt kimegy az országból, mihelyt az ezüst ára a világpiaczkon úgy változik, hogy az ezüstforint értékesebb a papirforintnál. Ennek az a következése, hogy a monarchia egész területén nincs több pénz forgalomban, mint a mennyit az állam és bankjegyek összege kitesz. A kettő együtt mintegy 700

millió frtra rug kerekösszegben és ebből Magyarországra alig esik több 30%-nál, vagyis mintegy 210 millió frt. Maradt ugyan a kiveret ezüstpénzből is egy kevés a monarchiában. De ennek legnagyobb része bankfedezetül szolgál s a nép közt nagyon kevés maradt, a Magyarországon levő ezüstpénz alig rughat többre 40 millió forintnál, úgy, hogy az országban levő ezüstpénzt legfeljebb harmadfél-száz millió frtra becsülhetjük.

Tessék már most elképzelni azt, hogy Magyarország évi budgetje 300 millió frtot meghalad. És ezen összeget a legtöbb adófizető két részletben fizeti be; a pénzt tehát az adóra lassankint össze kell csinálni és tartogatni, míg eljön az adófizetés ideje. Erre a célra az országban létező pénzből mintegy száz millió frt állandóan le van kötve s vagy az adópénztáraknál hever, vagy egyeseknél, kik azt adóra tartogatják. Marad tehát mindössze vagy másfélszáz millió frt az ország egész magán- és közgazdasági szükséglete számára. Hát biz ez igen kevés. Lehetetlen, hogy mindenfelé örökös pénzszükség ne legyen az országban.

Hogy *e pénzhiányon segíteni lehessen, meg kell szüntetni a kényszerárfolyamot*, így vagy úgy. A legegyszerűbb volna *elfogadni az ezüstpénzéértéket* s szabaddá tenni az ezüstpénzverést, akkor, mint az imént mondtuk, az országba özönlene az ezüst mindenünnen, ahol az ezüstpénzre nincs oly nagy szükség, mint Magyarországon. De államgazdaságunk a mostani állapothoz viszonyítva nem sokat nyerne ezzel, mert az aranyadóssági kamatra szükséges aranypénzt az ország nem volna képes roppant áldozatok nélkül előteremteni. És kedvezőtlen volna helyzetünk annyiban is, hogy a kényelmesebb fizetési eszközt, az aranypénzt teljesen nélkülöznők. A közgazdasági helyzet azonban jelentékenyen kedvezőbb lehetne ez esetben, mert eltűnnék a pénzhiány. És az is bizonyos, hogy az európai pénzpiaczon az ezüst ára jelentékenyen emelkednék, minthogy monarchiánkban az ezüst mindenkor állandó jó vevőre találna, tehát az ezüst utáni kereslet növekedése felszöktetné árát. Félős csupán, hogy ez esetben egyik-másik állam, melyben most kettős pénzéérték van, ezüstjét kicserélné arannyal. Talán Németország is keresztülvinné a tiszta aranyérték behozatalát s monarchiánkat árasztaná el ezüstjével, hogy cserébe megkapja azt a kevés aranyat, mely a bankpénztárainkban hever. Az arany tehát így megint csak megdrágulna.

Az ilyen ezüst-remonetizációval nyerne ugyan Magyarország,

de nem oly nagy mértékben, hogy érdemes volna feladni érte szabadságát az aranyérték behozatalára. Ha kétségtelen immár, hogy az ezüstöt vissza kell helyezni pénzürtékébe, mert reá szükség van a forgalomban, akkor történjék a visszahelyezés akként, hogy általa az arany további felszökkenésének eleje vétessék. Ezt önként értetőleg csak nemzetközi uton érhetjük el, érdek-szolidaritásra lépve azon államokkal, melyeknek nagy mennyiségű ezüstpénzüik van, a melyet pénzürtékében meg is akarnak tartani. Ez államok a *latin pénzünio* országai. *Monarchiánknak tehát ez unióhoz kellene csatlakozni és azon lenni, hogy Németországot, mint az ezüst tallérok hazáját is az abba való belépésre, vagy legalább is arra bírja, hogy kötelezettséget vállaljon az iránt, hogy az ezüstöt, amelyet forgalomban tart, abból ki ne vonja és el ne adja. Ily kötelezettséget Németország, azt hisszük, készséggel vállalhatna, mert általa maga is nyerne; nyerné azt, hogy ezüstje biztosítva volna a további elértéktelenedés ellen, és mindenkor elegendő jó pénz maradna az országban.*

Magyarországnak Ausztriával együtt a kettős, vagyis az arany- és ezüstpénzürtéket kell elfogadnia, úgy hogy az ezüstnek az aranyhoz viszonyítva fixirozott értéke legyen. Ennek az értéknek fixirozása természetesen csak nemzetközi uton lehetséges. A latin unióban a viszony 1 : 15½-hez; de az ezüst mostani értéke 1 : 22-höz, a nagy árkülönbség elenyészni fog fokozatosan, mihelyt a nemzetközi pénzkonferencia elvben megegyezésre jutna az iránt, hogy a két nemesfém értéket egymáshoz megállapítja.

Az ezüst remonetizációját Magyarország Ausztriával együtt, mint leginkább érdekelt fél vehetné a kezébe; az hívhatná egybe a nemzetközi pénzkonferenciát és a határozat meghozatalára Németországgal egyértelműen járhatna el, miután vele előzetesen megállapodásra jutott. Lehetséges volna talán Oroszországot is a pénzkonvenczió eszméjének megnyerni, mert az északi birodalomnak tömördek ezüstje van, és az aranypénzverést csak az utóbbi években kezdte el nagyobb mértékben.

Az ezüst remonetizációjából minden államnak haszna volna, mert ahhoz hozzájárulna Északamerika; hozzájárulása úgy eddig követett valutapolitikája, mint jelentékeny ezüsttermelési érdekei folytán kétségtelen. Franciaországnak több ezüst mint aranypénze van, előbbi 4, utóbbit 3 milliárd frankra becsülik. Olaszország az

aranypénzérték behozatala daczára hasonló helyzetben van. A szövetséghez a dunai fejedelemségek, Svájc és Belgium is csatlakoznának. Előbbeni államok monarchiákra, utóbbiak Német- és Franciaországra való tekintetből nem zárkozhatnának el az ezüstpénz remonetizációjától. S hogy az ezüstnek pénzértékébe való visszahelyezése nagy megrázkódásokkal ne járjon, bizonyos átmeneti időt lehetne statuálni, a mely alatt az ezüst fizetési jogát fokozatosan mind nagyobb mértékben visszanyerhetné, úgy hogy például az első évben csak 25%-ot, a következő évben 50, aztán 75, és végül a teljes összeget is lehessen ezüsttel arany helyett fizetni. Így a remonetizáció a szövetséges államok közt négy év lefolyása alatt egész kiterjedésében életbe léphetne, úgy hogy az ezüstöt ezen idő alatt $\frac{1}{22}$ értékből az $\frac{1}{15.5}$ értékére vissza lehetne vinni. A spekulációnak természetesen szabad tere volna időközben s némi nehezen elkerülhető visszaságok leküzdésére speczialis intézkedések is szükségessé válhatnának, de négy év múlva a helyzet tisztázva lenne, s a művelt világ visszanyerné az elvesztett ezüstpénzt, mint teljes értékű jófizetési eszközt.

És lássuk már most, *minő előrelátható jó következményei lehetnének az ezüst pénzérték ilyenén helyreállításának, speczialiter Magyarország szempontjából?* Az előnyök részint államgazdaságiak, részint magán gazdaságiak. Az *államgazdasági előny* kettős irányban mutatkozik. Elsőbben abban, hogy ha az ezüst teljes értékű pénzzé tétetik az arany pénzhez képest állandósított értékkel is, természetesen az osztrák papírpénz disagiója is elenyészik; akkor a *kinestár az aranyban fizetendő kötvények kamatainál évenként 10—12 millió frtot megtakarít*; el fog enyészni az aranybeszerzési óriási költség, mivel minden pénzünk egyenlő értékű lesz az aranypénzzel. Azt lehetne ellenvetni ez ellen, hogy, de hisz akkor a kinestár veszíteni fog a papírértékű államadósságok kamatjánál, mert 5 papír frt helyett 5 arany frtot fog fizetni. Ez az ellenvetés lefegyverezhető azzal, hogy a kinestár a 20% értékemelkedésnek megfelelő adót vethetne a papír kötvények kamatjára, ha épen szükségesnek vagy méltányosnak mutatkoznék. Nem szükséges ezt szelvényadóval kivetni. A papírkötvényeket arany-ezüst értékű kötvényekre lehet átváltoztatni, úgy hogy például a 100 frtos 5%-os papírkötvény 100 frtos 4%-os ércpénz kötvénnyel cseréltetnék ki. S így az állam azonkívül, hogy aranybeszerzési költség czimen 10—12 milliót megtakarít, papir-

értékű államadóssági szelvényadó czimen is majdnem hasonló összegre rugó jövedelemre is tehetne szert. *Ez a két összeg már magában véve is elegendő volna a deficitnek államháztartásunkból való kiküszöbölésére.*

Ezekhez járulna továbbá a kincstárra háramló az az előny, hogy miután az ezüst remonetizációja folytán az egész világon megszorodnék a pénz, Magyarországon is sokkal nagyobb pénzbőség volna, s következésképp az adók is sokkal jobban és könnyebben befolyának, s így az állambevételi források feltűnően nagyobbodnának.

A remonetizáció pénzügyi haszna tehát kétségszövedhatlan. De még evidensebb és számokban kifejezve még sokkal nagyobb az a haszna, mely az ország közgazdaságára vagyis a földmívelésre, iparra, kereskedelemre és mindenféle magán gazdaságra a valuta- rendezéssel járó remonetizációból származik. Érdemes lesz ezt kissé közelebből is szemügyre venni. Fentebb már volt szó arról, hogy milyen nagy különbség van a magán gazdaságok szempontjából aközt, ha jó vagy rossz ára van az eladó terményeknek. A jó árak eleven gazdasági tevékenységet, a rossz árak pangást jelentenek. Kisértsük meg ezt számokkal kifejezni. Vegyünk csak egy terményt: a buzát. Magyarország évi buza termése az 1870—85-iki hivatalos statisztika szerint 17—43 millió métermázsára rug évenként. Minden forintnyi árkülönbség a buzánál tehát 17—43 millió forintnak felel meg. Az ezüst demonetizációja folytán folytontartó árhanyatlás következett be. A hivatalos árstatisztika szerint 1879 óta 1885-ig, a mely időről a statistikai adatok épen kezemnél vannak, így alakultak az árak:

Az árhanyatlás a 7 évi időköz alatt 6 frtot, évenként tehát 85 krt tesz; és ez a veszteség progressióban jelentkezik, úgy hogy ha az évi aratás nagyságára vonatkoztatva kiszámítjuk az *átlag árcsökkenést* ¹⁾ a következő eredményt konstatálhatjuk :

	millió forint
1879-ben 17·3 millió mm. termésnél értéksökkenés	14·4
1880-ban 26·1 " " " "	44·2
1881-ben 29·6 " " " "	75·4
1882-ben 43·7 " " " "	146·2
1883-ban 30·1 " " " "	127·9
1884-ben 35·7 " " " "	182·0
1885-ben 38·2 " " " "	229·2

Ezt a veszteséget ha nem is kizárólag, de legnagyobb részben az ezüst demonetizációja okozta. Hozzájárult ugyan ahhoz némileg a németországi *agrárvám* és a nagy *transatlanti verseny*, de ezeknek a tényezőknek elenyészőleg csekély hatása volt az ezüstpénz leszorításához képest. Bismarck herczegnek nem is jutott volna eszébe felemelni a gabonavámokat, ha a demonetizáció következtében beállott nagy depressió nem érezteti vala nyomasztó hatását. És tény az is, hogy a transatlanti verseny sem nehezedett volna annyira a buzaárakra, ha az indiai buza ára le nem szorítja az amerikai buzát az angol piacokról. Az indiai buzabehozatalt Európába egyenesen az ezüst elértéktelenedése növelte nagygyá. Mert míg az ezüst Európában elveszté pénzértékét, Indiában azt változatlanul megtartá, az a kereskedő tehát, aki Európában olcsón összevásárolja az ezüstöt s aztán Indiába elmegy azzal buzát venni, 25%-kal többet vásárolhat pénzeért, mint vásárolhatott 15 év előtt. És ez nemcsak az angol, hanem a német piacra nézve is áll. ²⁾ Voltaképen tehát

¹⁾ Ezen átlagszámítást csak a könnyebb áttekintés végett csináljuk. Annak jogosultságát, ha hosszú időközről van szó, mindenki el fogja ismerni, hogy ne kelljen épen minden egyes év, sőt hónap adatait külön, hosszadalmasan kiszámítani. Az átlagszámítás végösszegében nem fog lényegesen elütni az egyes árhullámzásokat követő számítástól, s ezért amaz a helyzet feltüntetésére a legalkalmasabb is.

²⁾ Tökéletesen igaz, amit a Bullionist f. év márcz. 6-iki számában ír: „Herr v. Scholz says that the price of silver has no influence on the price of wheat in Germany. If he will work out the following sum we think he will find that it has as much as 25 per cent. to answer for on

ugy a transatlanti verseny tultengését, mint a német agrárvámokat az ezüst demonetizációjának köszönheti Magyarország s ha megtörténik az ezüstnek pénzértékébe való visszahelyezése, azon okok is elesnek, melyek a nagy transatlanti versenyt és agrárvámokat eredményezték.

De nemcsak a buzánál, hanem igen sok más terménynél is csaknem egyenlő mértékben el kellett szenvednünk az árcsökkenést.

Íme egy táblázatos kimutatás a budapesti piacz árjegyzéseiből 1879—1885-ig:

Á r u	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885
	f o r i n t						
Buza (tiszai nehezebb)	14·90	14·65	14·15	13·15	10·70	10·45	9·85
Rozs (jobbféle) . . .	10·25	11·40	10·85	9·10	8·10	8·90	8·00
Árpa (serfőzésre) . . .	9·50	9·25	10·50	9·50	9·00	9·50	8·50
Zab (jobbféle)	7·60	7·60	8·50	8·67	7·30	8·40	7·75
Tengeri	7·90	9·15	8·00	8·90	6·80	7·20	7·85
Repcze	14·50	14·37	14·75	16·25	18·00	17·00	13·75
Bab (nagy fehér) . .	11·75	11·25	12·00	10·75	10·95	10·25	9·50
Gyapju (kétnyiretű) .	161·00	175·00	169·64	160·71	160·71	160·71	125·00
Liszt (0 számu) . . .	26·00	25·20	23·20	22·40	20·40	18·80	18·60
Nyers ökörbőr	120·00	120·00	116·00	115·00	115·00	114·00	112·00
Nyers tehénbőr . . .	115·00	115·00	116·00	112·00	132·00	110·00	108·00
Szesz (finomítatlan) .	36·00	36·00	34·50	34·00	36·50	33·50	27·00
Szesz (finomított) . .	40·00	—	—	34·50	36·75	33·75	30·75
Disznózsir mm. . . .	54·00	73·00	74·00	78·00	76·00	62·00	54·00
Magyar sertés klgr. .	0·46	0·63	0·60	0·66	0·62	0·52	0·49
Aszalt szilva	34·82	20·50	28·12	26·00	22·75	19·75	20·76
Szilvaiz l. minőségű .	29·00	27·00	32·00	25·00	26·00	25·50	18·00

this head. The rupee will to-day buy in India more wheat than it could do fifteen years ago. Fifteen years ago the rupee cost in Germany two Marks; to-day the rupee can be bought in Germany for one and one-half Mark (1½ Mark) and therefore, according to our arithmetic, *the depreciated price of silver enables a merchant in Hamburgh to lay down, in that city, more wheat for 1½ mark than he could have & done in 1870 for 2 marks.* If Herr v. Scholz can deny these figures, we shall be glad tho have his prof to the contrary."

Áremelkedés csakis oly terményeknél fordult elő, melyeknél valamely speciális ok lépett közbe. Nagyban és egészben véve azonban igaz marad, hogy az ezüstnek az aranyhoz képest történt deprecziációjával s nem ritka esetben azon túl is mindennek lement az ára, anélkül, hogy a megélhetési viszonyok javultak volna, mert a közvetítő kereskedés, mely a hitelviszonyokat is uralja, nem engedte, hogy például a városi lakosságra nézve a kenyér, hus stb. olcsóbban jusson a fogyasztó kezébe, mint annak előtte. Az árcsökkenés tehát a termelők direkt vesztesége s ha Magyarországot egészben vesszük és azon áruk összegét, a melyek mező és erdőgazdaság a termelő osztályok veszteségére történő árcsökkenésnek alávetvék, kerekösszegben csak 1000 millió forintba teszzük is, és az árcsökkenést átlag csak 25%-ra vesszük: kitűnik, hogy 250 millió forinttal kevesebbet tud a magyar gazdaközönség pénzértékben produkálni, mint az ezüst demonetizálása előtt.

Ha az aratási statisztikai adatok a búzánál speciáliter 10 évi átlagban nagyobb eredményt tüntetnek is fel, mint a megelőző tíz évben, azért az nem szolgálhat megnyugvásunkra. A nagyobb eredmény jó részben annak tulajdonítandó, hogy évről-évre fontosabb lesz a felvétel s kevesebb kerül ki a számításba vételt. A haladás a valóságban nem oly nagy, mint a statisztikai adatok mutatják; mert tapasztalásból tudjuk, hogy a nép nem gazdálkodik okszerűbben, inkább csak a rabló gazdaság üzetik kiterjedtebben.

Az a 250 millió forint, a mivel pénzértékben kevesebbet produkálunk évente, mint produkálnánk, ha megtörténnék az ezüst remonetizációja, oly kiáltó figyelmeztetés a gazdaközönséghez, hogy a remonetizációnál fontosabb érdek ezidőszert nem is létezik. Mert ha megtörténik majdan az ezüstnek pénzértékébe visszahelyezése, akkor jelentékenyen növekedni fog az a vételképesség, a melylyel az eladó termények szemben állnak, s melyek az árak alakulására döntő befolyással vannak. Hogy mit nyerhet például egy gazda, aki 100 hektáron termeszt búzát, kitűnik a következő adatokból. Aratási statisztikánk szerint egy hektárra évenként átlag 13.⁰⁹ métermázsza buza terem. Hektáronként 2.⁰⁹ métermázsát vetőmagra leszámítva, marad eladnivalónak 11 mm.; a 100 hektár után tehát 1100 m. mázsa, s ha, mint feltehető, a demonetizáció folytán az árak ismét eléri az 1879-iki évi jegyzést, a javulás 6 forintnak

felel meg vagyis 1100 métermázsából 6600 forinttal lesz nagyobb tiszta bevétele a gazdának, mint volt 1885-ben.

A gazda nyeresége azonban nemcsak ebben fog mutatkozni, hanem mutatkozni fog az általában minden piacra vitt árunál, sőt az *ő egész vagyoni állapotában*, mert az ingatlanok értéke is jövedelmezőségüktől függ, s ha 100 hektáron 6600 forinttal több értéket lehet produkálni, mint előbb, akkor ez a 100 hektár is a 6600 forint jövedelmi többletnek megfelelő tőkeértékkel emelkedik. S ha amaz összegből $\frac{1}{3}$ részt az ugarévre leszámítunk, 4400 forint lesz az az összeg, a mely 5 száztólival tőkésítve a föld értékének várható emelkedését adja, s így kijön 88,000 forint. Ennyivel volna hát a remonetizáció folytán gazdagabb az a földbirtokos, a ki buzatermeszre fekteti gazdaságában a főszűlyt s így évenként 13.09 mm. buzát termeszt átlag, s buzáját 6 forinttal fogja hosszú időn át évenként átlag magasabban eladhatni, mint 1885-ben. És tudvalevő, hogy a magyar gazdaközönségnek legalább is három negyedrésze gondolkodik úgy, hogy a buzatermesztésre fekteti a főszűlyt s minden egyéb mellékes. Számítási alapul árpát, rozsot vagy kukoriczát is felvehetünk a földérték várható emelkedésének a terményárak javulása szerinti kiderítésére. De elég volt csak a főterményre rámutatni. Fentebb közöltük több más gazdasági terménynek a demonetizáció folyton történt csökkenését; abból ki lehet venni, hogy a remonetizáció minő árjavulásra nyújt kilátást és a különbség alapján ki lehet számítani a tőkeértékben várható javulást is.

De ha már a remonetizációnak egész közgazdasági hasznát ki akarjuk tüntetni, hatását az *iparra, kereskedelemre* sem lehet egészen tekinteten kívül hagyni. A magyar ipar nem tud felvirágozni, mert egyéb tényezőktől eltekintve, hiányzik az ipari vállalkozásra szükséges pénz. A remonetizáció pénzt hoz az országba, elenyészteti az országnak papirvalutája által elszigetelt állását s egyesíti Magyarországot a nagy kultur nemzetekkel, melyek egy színvonalon vannak a pénzfolyamok számára, úgy hogy azokban a pénz mindig oda özőnlík, ahol a pénzre a legnagyobb szükség van. Most a kultur nemzetek közt Magyarországon van a legnagyobb szükség a pénzre, de mivel papirvalutánkkal az arany- és ezüsttengerben szigeteket képezünk, a pénz nem jöhet ide. Pénz nélkül lehetetlen iparunkat a külföldi iparral versenyképessé tenni, lehetetlen iparunkat annyira megerősíteni, hogy a honi ipar fedezhesse a ország ipari

szükségletét. Az emelkedésnek tehát az iparban is a remonetizáció a fő eszköze, ipari termelésünket ez tehetné nagygyá. Ha e tételket is számokkal akarnók kifejezni, még nagyobb összegek szerepelnének a remonetizáció előnyeként.

A kereskedésről pedig csak annyit mondunk, hogy ahol a mezőgazdaság és az ipar virágzik és van elegendő pénz, ott a kereskedés is élénk és virágzó lesz.

Mindeneket összegezve, arra a következtetésre jutunk, hogy Magyarország összes termelő osztályai nagy mértékben érdekelve vannak az ezüst remonetizációjánál. És amint ezek érdekelve vannak Magyarországon, érdekelve vannak külföldön is.

Vajha belátnák ezt mindazok, kik a népek sorsát intézik s kiknek hatalmukban áll az ezüstnek pénzértékébe visszahelyezését nemzetközi uton keresztülvinni! Hamar vége volna ekkor az általános depresszióknak s az üzleti pangásnak s az egész nyugati világra, de különösen hazánkra szebb napok virradnának.

MUDRONY PÁL.

MEZŐGAZDASÁGI REFORMTERVEK.

Minden államban s nemzetnél feltaláljuk ma már a mindennapi megélhetés kérdését; mintha korunk intászava ultimátumot mondott volna, még a tengerentuli újabb államok is a nyerstermelés, az ipar és kereskedelem kérdésére fordítják összes figyelmüket. Nem csoda tehát, hogy Magyarországon is, mint par excellence földmivelő államban, az agrár-kérdés felszínre kerülván, a társadalom minden tényezője, mindenben mindenütt: az agrárizmusnak hódol. — És daczára ezen entuziazmusnak, melyben ma hazánkban mindenki gazdász- és szakspeczialistaként tündököl; néhány apróbb jelentéktelen, de azért eléggé mutatós eredményeken kívül nem látunk korszakot alkotó s társadalmi rendszerünk gyökeréig ható oly agrár intézményeket, melyek alapjából kiforgatnák az ódon schlendrián gazdálkodást, s ne csak pillanatra, de évszázadok hosszú sorára biztosítanák Magyarország anyagi gyarapodását s állami fennállását.

Mint minden új áramlat, úgy az agrárizmus is csak — sőt eddig nagyon — lassu léptekben birt fejlődésnek indulni. Különösen hazánkban nehéz helyes irányt biztosítani számára, mivel: 1-ször: e téren nálunk mindenki szakembernek tartja magát, s így a tanácsadások és javaslatok gombamódra szaporodnak; 2-szor: mert, a hivatott elemek közt igen nagy a mult idők ősi szokásaihoz ragaszkodók száma; 3-szor: mert az agrármozgalom tulajdonképeni talaja — az a sok millió földmivesgazda — minden közszellemtől megfosztva, érzéketlen s közömbös az általános nagy és nemes eszmék befogadása iránt; 4-szer: mivel középosztályunk egy jó része bir ugyan kellő miveltséggel, de azt csak üres izgatásokra használja fel.

Végre nagy akadályul szolgál még korunk nagy átmeneti jellege is. — A hol a mult a jövővel harczol s a társadalmi kérdések hagyományokhoz tapadtan bontakoznak ki ódon köntösükből, ott

még az eszmék és elvek harcza nem jutott a győzelem oly stádiumában, a melyben egy újabb általános társadalmi kérdést, az agrár kérdést, természetes könnyedsége daczára, nehézségek nélkül megoldani lehetne.

A hazánkban megindult agrármozgalom azért nem képes tettet ölteni, mert nem tudott még az államalkotó tényezőkben s a törvényhozási intézményekben magának alapot biztosítani.

Hiába beszélnek az apostolok a mezőgazdaságot tantételeiről, ha egy központi rendszert képező intézmény azoknak általános érvényesülését nem ellenőrzi vagy nem biztosítja. — Nem a talaj ösereje, nem a nyers anyagok természetadta gazdasága, hanem *ezen nyers anyagoknak a jövőre kiható céltudatos kihasználását biztosító teljes társadalmi rendszer az, a mi a nemzetek életerejét biztosítja.* Nem egyes egyének személyes képességében, hanem egészséges s a viszonyok által létre segített intézményekben kell megteremtelnünk a társadalmi rendszer alapját. Ki kell mondanunk: hol s mit kell tenni a mezőgazdaság felvirágoztatása érdekében, s a mit tenni kell, azt végre is kell hajtanunk, ez a társadalmi együttélés természetes követelménye.

A jelenlegi agrármozgalom hazánkban aképen keletkezett, hogy néhány évvel ezelőtt összegyülekeztek legkiválóbb gazdáink Székesfehérvárott, hogy hazánk földmívelési állapotának gyökeres javítására eljárási módokat állapítsanak meg. — Elővették a statisztika adatait s kitüntették a termések apadását, a kiviteli s az általános forgalmi eredmények silányságát, a földbirtok eladósodottságát s idegen kézre jutását, s ezzel kapcsolatban népünk nagy tömegének, a kisbirtokos osztálynak nagymérvű vagyoni hanyatlását.

Az ide vonatkozó számadatok elég hatást keltettek arra nézve, hogy a kongresszusra egybegyültekben a mielőbbi intézkedés és tevékenységet illetőleg meggyőződést fölköltsek.

Első sorban a törvényhozó testületnél tett a kongresszusból kiküldött bizottság sikeres lépéseket arra nézve, hogy az ország földmívelésének a központból eszözlendő emelésére, addig a földmívelési miniszterium rendelkezésére bocsájtott, s alig számba vehető dotáció legalább némileg méltányosra emeltessék.

Ezen nagyobb rendelkezési összegből a miniszterium több

hasznos intézményt léptetett is életbe, melyek elég mutatósak földmivelésünk haladását demonstrálni.

A jelzett kongresszus után tartattak az orsz. gazd. egyesült kebelében az enquettirozások mezőgazdaszatunk állapota felett; igaz, hogy érdekes tanácskozmányok voltak ezek, de roccoco jellegükönél fogva gyakorlati eredményeket nem idéztek elő a gazdaközönség nagy tömegére nézve.

Sígy a székesfehérvári gazda-kongresszus nem tekinthető egyébként, mint egy halmaz idealisztikus, s az élet praktikus mezején helyt nem álló intézmény gyupontjának.

Az 1885. évben Budapesten tartott nemzetközi jellegű gazdakongresszusról mást nem mondhatunk, mint hogy a magyar gazdaközönség előtt a kongresszuszozás mint platónikus tanakodás, soha sem experimentáltatott annyira — mint a múlt év őszén.

Mindazonáltal szükségünk volt úgy a székesfehérvári mint a budapesti gazdakongresszusra s az ezen időköz alatti gazdasági mozgalmakra, mint kísérletezésekre azon czélból, hogy a gyakorlatban meggyőződjünk egyik-másik intézmény és eszme helytelenségéről s ösztönöztessünk a helyes és czészerű irány feltalálására vezető további tanulmányozásra.

Ily helyes irányra vezet bennünket nézetünk szerint Tóvölgyi Titusz ur, midőn a „Magyar föld“ ez évi számaiban „A földmivelési miniszterium szervezete“ és „A gazdasági kormánybiztosok“ czim alatt azon újabb térre lép át, mely valóban hivatva van Magyarország mezőgazdasági bajainak orvoslására, s az államtartási egyensulynak idővel helyreállítására. A „Gazdasági tanügy“ 1884. évi füzetében is pendítettett meg egy eszme, mely az mondta, hogy minden megye 2 járására egy állami gazdasági felügyelő volna alkalmazandó. — Továbbá Cserhádi Sándor ur is indítványozott egy rokon eszmét a „Mezőgazdasági Szemle“ 1885. évi 9-ik füzetében „Mit tanulhatunk az országos kiállításból“ czimű czikkében.

Tóvölgyi ur első határozott javaslatához egy újabb agrár mozgalom érdekében Bartók Bela ur több javaslatot tett, ezeket, valamint a fentebbi reformterveket óhajtjuk most megismertetni.

A mezőgazdaszat ép oly emberi foglalkozás, mint bármely más szakmabeli foglalkozás; csak hogy ennek sikerében nem kizárólag az ember esze és kezemunkája, hanem a természeti erők képezik a fő-tényezőket; és bizony sokszor tapasztalhatni, hogy a természet

alkotó ereje mintha szatírálná az emberi ész és munka igyekezetét, váratlanul produkál, alkot, ott és olyankor, a hol az emberi munka leggyarlóbb s éppen nem számított eredményre. — Ez látszik *annak* okául lenni, hogy a mezőgazdasági foglalkozásra az emberi társadalom, a törvénykezés államalkotó erejét ki nem terjesztette. — A mezőgazdaságot oly foglalkozásnak tekintette, a melyet mindenki üzhet; mert az ég csatornáit, a természet melegét, a nap világosságát emberi törvény úgy sem szabályozhatja — tehát ily foglalkozáshoz, a mely ezen természeti tényezők kimerithetlen erőhatalmának van alávetve, törvénytábla kvalifikációt kötni feleslegesnek tartott; feltételezte azt, hogy minden ember csak képes szárazságban esőt várni vagy megfordítva.

Ha csak ebből állana a mezőgazdaság! de korunkban tudnunk kell mindnyájunknak, hogy ez nem csak abból áll: vessünk gabonát s aztán várjuk azt, a mit a jó Isten ád! — hanem oly műveletekből, a melyek által az esőnek és melegségnek hatását, ha kell fokozni, ha felesleges, enyhíteni tudjuk; vagyis: a természeti tényezők folyton változó hatását képes legyen a gazda az ember céljának megfelelően tervezett termelési eljárások igényeire szabni.

A társadalmi együtt-élés természete magával hozza, hogy a társadalom egyes tagja ép úgy önmagáért éljen, dolgozzék, mint a többi polgártársaiért — illetőleg az egész társadalomért. Ha már most az ország gazdáinak fele, természeti gyengeség vagy más okból csupán a természet tényezőinek szűkösére bizza gazdaságát, s ez által csak fél annyit termel, mint a mennyit bizonyos észszerű eljárás mellett termelhetne, s a mennyit termel a természet erőit jobban kihasználni tudó többi gazda; — vajjon az államnak minden egyes polgára iránt tartozó kötelessége jobban kiterjed-e az utóbbiakra? s nem-e egyenlő mértékben tartozik álladalmi gondoskodása s oltalmazásában részesíteni a jól és rosszul gazdálkodókat egyaránt? holott a rosszul gazdálkodók nem járulván oly mértékben az állam gondoskodó erejének fentartásához vagy fokozásához, ezen gondoskodást jog szerint oly mértékben nem igényelhetik mint azok, kik szorgalmas és értelmes munka által ahhoz bő termelésükkel valóban hozzájárultak. Pedig a valóságban ez nincs így; az állam ép úgy szolgáltat igazságot bírái által a hanyag tékozló (inproductiv) —, mint a tevékeny, szorgalmas polgárának; — egyiket ép úgy védelmezi hadereje által mint a másikat s a közoktatási stb.

intézmények ép úgy rendelkezésére állanak egyiknek mint a másiknak; mert az emberi együttélésnek természet adta viszonyai hozzák ezt így magukkal.

Ezen egyszerű természetes definíció után be kell ismernünk azt, hogy az ember társadalmi együtt-élése oly intézményeket követel, a melyek kifejezik az állam kötelezettségét, gondoskodását minden egyes polgár életköre iránt, — *viszont módot alkotni a minden egyes polgára háramló — de viszontszolgálati kötelezettségeknek exekválására.* — Ha az állam szervezete nem ilyen — akkor nincs értelme a munkának, szorgalomnak, akkor az emberiség fele viseli mindig a terheket; s a másik fele élősdiye lesz neki s e mellett a folyton nyugtalankodó elégedetlen proletárokat neveli, mi végeredményben az aggasztó mérvben növekvő államadósságok mellett az állam bukásához vezet.

Ezen szempontból kiindulva, bátran követelhetjük az államtól azt, hogy törvénykezési hatalmánál fogva hasson oda, miszerint mint minden más szakmánál, akként a mezőgazdálkodásnak természetes igényei minden gazdálkodó által végrehajtassanak s legalább a gazdálkodás fő alapelvei, az általános követelmények főbbjei mindenütt, mindenki által respektáltassanak s foganatba vétessenek.

E végből :

I. Első sorban *külön közgazdasági törvény alkotandó.* (Ha hazánk erdészete részére lehetett ilyet alkotni, miért nem volna az üdvös a mezőgazdaság okszerű fejlesztésére is).

II. A mielőbb megalkotandó törvény intézkedéseinek foganatosítására *megfelelő szakközégek alkalmazandók.*

Bartók Béla ur szerint minden szolgabírói járásban egy közgazdasági felügyelő alkalmaztassék, ennek kötelessége volna pl. az állattenyésztés érdekében előírandó rendszabályokat foganatosítani; állategészségügyi dolgokban intézkedni; a községek határfelosztását, rendezését ellenőrizni, annak keresztülvitelénél, mint az állam szakértő közege közreműködni; az utak, legelők fásítása, községi faiskolák feletti örökösödést teljesíteni; a hernyózást, lucernából a koszt, az utakról a káros, veszélyes gyomok irtását ellenőrizni, végrehajtatni — az időszakonként mutatkozó növényi vagy állati betegségek elfojtása iránt szükséges teendőket gyorsan és észszerűen végrehajtatni stb.; ezer meg ezer oly teendő várna egy ily

hatáskörrel bíró szakközegre, a mely által milliókkal fokozódnék az általános jövedelmi, adózó képesség. — Megbízható statisztikai adatokat vezetne; időnként javaslatokat terjesztene elő a tapasztalt gazdasági hiányok mikénti pótlására, a felmerülő s a közgazdaságra károsnak bizonyuló nehézségeknek mikénti elhárítására; meghallgatná a gazdák esetleges kívánságait s más hatóságok által illetéktelenül elkövetett sérelmeit a mezőgazdaság javára helyreigazítaná. A sok „apró zsarnok“ és „pióca“ nem nyuzná a földmives néposztályt.

Mondhatják igen sokan: ime ismét egy sereg hivatalnok, s így egy teherrel több, melylyel az ország tönkre jutása siettetik stb.

De meg kell jegyeznünk, miszerint e tárgy felől sokan és sokat gondolkoztak s nem egy véletlen pillanat szülte meg ezen eszmét; s nem oly rövidlátók azok, kik számítást tettek jelen indítvány érdekében; a tapasztalati tények erős megfigyelése, a helyzettel való számotvetés tehát az, mi ez eszmét mindközelebb hozta a megérleléshez.

S hogy ez így van, s hogy a közgazdasági felügyelői intézmény nem légből kapott, meggondolatlan javaslat, az a következő adatokkal igazolható.

X . . . . . községben 1600 darab tehén jár legelőre, mely létszámmra 8 tenyészbika tartatik. Most vegyük számításba, hogy 800 borjuval kevesebb lévén, ez — 10 frtjával — évenként 8000 frt jövedelemcsökkenést képez; a másik 800 tehén után pedig — tekintve a nagy állomány által elcsigázott 8 tenyész bikát — oly csenevész borjuk esnek, hogy azok értéke 2—3 frttal kisebb a rendes, erőteljes borjuk áránál, a mi 800 borju után szintén 2000 frt csökkenés. S így csak a *szarvasmarhatenyésztésnél egy községben* észrevétlenül 10,000 frt vész úgy a népre mint az államháztartásra kárba.

Igy állanak a dolgok csaknem az egész országban, nemcsak a szarvasmarha-, de a sertésenyésztéssel, és — a növénytermelés terén is pl. a vetőmagvak megválasztása és előkészítésével, a trágyaanyagok felhasználásával, hernyózással, takarmánytermeléssel stb. stb.

A tenyészállatok tártására van egy megyei szabályrendelet, melynek folytán minden tavaszon kiküldetik egy tenyészállatvizsgáló bizottság a községek tenyészállatainak megvizsgálására, s a tenyészképteleneknek nyilvánított apaállatok azonnali herélésére.

Y . . . . . községben 1885. év tavaszán működött ezen bizottság s mintegy 6—7 bikát, csődört talált tenyészképtelennek s rendelt kiherélésre — köztük volt a községnek egy bikája is, a melyet az előljáróság vásárolt a vizsgálat előtt 4 héttel; s mindezek daczára a község bikája tovább használtatott csordán hágatasra — de a többi magánosok bikái s ménei közül sem heréltetett ki egyetlen egy ily tenyészképtelennek talált állat, mindmellett, hogy a szabályrendelet 50 frt pénzbírság terhe alatt rendeli el annak nyolcz nap alatti végrehajtását.

Érdekes, hogy ezen tenyészállatvizsgáló bizottságok miként választatnak. Minden szolgabíró felhivatik az alispán által, miszerint terjesztszen elő járásaiból három egyént, ki a járása tenyészállat vizsgáló bizottságába kineveztessek. A szolgabírónak — *kevés* kivétellel — rendesen meg vannak az ő emberei, a kiket (részint kitüntetésekben, részint napidíjkedvezményekben részesítvén) saját céljainak lekötelezettjévé igyekszik tenni, s így minden bizottságban ugyanazon néhány emberét javasolja, úgy hogy rendesen az adó-kivető-, tenyészállatvizsgáló-, iskola látogató-bizottságban stb. mindig ugyanazon egyének szerepelnek.

Itt utalunk még egy szomszédos járásbani tenyészállatvizsgáló bizottság tagjainak foglalkozási állapotára; elnök volt a takarékpénztár igazgatója, tagjai voltak: egy ur, ki egy szép birtokot örökölt, de szakképzettségéről oklevelet alig tudna felmutatni, egy ügyvéd és két parasztgazda; ezen társaság hozott ítéletet a tenyészállatok felett; úgy hogy megtörtént egy másik helyen (városban) miszerint a közgazdasági előadó a város részére hozatott 2 tenyész-bikát (t. i. a közgazdasági előadó ur kedvéért a város előljárója megtette, hogy a községnek az előadó ur által ajánlott s az államtól beszerzett bikákat megvette); a községi képviselő-testület egy részének, a parasztoknak, a bikák sehogy sem tetszettek s a legközelebbi tenyészállatvizsgálatnál -- miután épen ezen tagokból volt három a vizsgáló-bizottságban — az államtól vett bikákat tenyészképteleneknek nyilvánították — s a vétel után néhány hónapra kiheréltették.

Több adatot felhozni fölösleges; mert oly anomaliák ezek, amelyekre a törvényhozásnak elodázhatlanul ki kell terjeszteni figyelmét. S ezért mellékesen legyen itt mondva, a gazdasági egyesületek semmi szín alatt sem felelhetnek meg a küszöbön álló leg-

főbb feladatoknak. Feltéve, hogy egy megfelelő közgazdasági törvény alkottatik, mely általános rendeletekben szabályozná pl. az állattenyésztést s volna egy szakértő közeg, ki ezen rendeleteknek következetesen s okszerűn érvényt tudna szerezni; nem magából az állattenyésztésből is már több jövedelme volna a községbelieknek, mint a mennyibe aránylag ezen közgazdasági intézmény kerülne.

Mint láttuk minden járásban működik egy tenyészállatvizsgáló bizottság, minden kerületnek van egy faiskolalátogatója, ezek a községekől napidíjat huznak, mely költség a közgazdasági felügyelők alkalmazása által eslenék, s ez esetleg mintatelepek beruházására is lenne fordítható. Sőt ha a közgazdasági előadók díjait s a gazdasági egyletek szubvenczióit számítjuk, alig képezne ezen üdvös intézmény megterheltetést.

Bartók Béla ur szerint a magyar korona területén mintegy 500 járási gazdasági felügyelő és 50 kerületi (megyei) főfelügyelő volna alkalmazandó, ezek fizetése évente 1.200,000 frtjába jönne az országnak, de emelné legalább 50.000,000 frttal a mezőgazdasági jövedelmet.

Amennyiben azonban Tóvölgyi Titusz ur, a gazdasági egyleti titkárok és gazdasági gyakornokok által vezetendő megyei mintatelepek berendezését nem épen helytelenül javasolja; ennél fogva, hogy egyelőre az évi kiadás is egy millió forintnál több ne legyen, a Bartók ur javaslatát következőképen módosítandónak ajánljuk.

Az egész országra mint külközeg alkalmazandó lenne 1. közgazdasági főfelügyelő : öt; 2. közgazdasági felügyelő : minden két — kivételesen egy — szolgabírói kerületre egy; összesen mintegy 250; 3. közgazdasági utazó ügynök kül- esetleg belföld részére is : 25, kik a Tóvölgyi ur később tárgyalandó ide vonatkozó eszméit lennének hivatva megvalósítani; 4. miután jól tudjuk, hogy az országnak nem épen minden részében egyformán fejletlenek a közgazdasági viszonyok, azért csak azon vidékeken volnának a járási közgazdasági felügyelők vezetése alatt berendezendő s kezelendő mintatelepek közvetlen vezetéséhez közgazdasági segédek alkalmazandók : a szükséghez képest 50 esetleg 100.

A mintatelepekhez szükséges 30 egész 50 kataszt. holdnyi földterületet, azon községek, melyek annyi vagyonnal bírnak, hogy tőlük ez nagy áldozat nélkül kívánható — ingyen lennének kötelesek átengedni; hol ez nem volna követelhető s a kincstár földbir-

tokos, ott a kincstári föld lenne felhasználandó; hol pedig ez sincs, a megfelelő terület haszonbérlet útján lenne — a község kötelezett közvetítésével — megszerzendő. Az épület-, eszköz- és állatleltár beszerzésére pedig az illető egész közgazdasági felügyelői járás lenne a gazdasági törvény által kötelezendő. Az időközi kisebb üzleti kiadásokat pedig az állam fedezné.

Ilyformán ezen felette fontos és nagy horderejű közgazdasági intézmény — melynél jobban semmi sem hozhatja meg áldásos gyümölcseit — egy millió forint évi kiadással fedezhető lenne, — a haszonbér kisebb üzleti kiadások és szolgaszemélyzet költségeivel együtt.

Ha mi a honvéd-őrmesterek fizetés javítására 350,000 frtot birtunk ez idén állami költségvetésünkben kiszorítani, valóban nem képzelem, mily argumentumokkal lehetne az egy millió forintnyi szükségletek előteremtésének lehetetlenségét bebizonyítani, ha figyelembe vesszük ezen egy millió forint hova-fordításának célját, s ezen kiadás után elérendő eredményeket.

De különben is csak igazságos eljárás lenne a mezőgazdaság emelésére szolgáló intézmény költségeit általánosságban mindenkire aránylagosan elosztani, semmint azt egyeseknek terhére róni, mint az a mai gazdasági egyesületi rendszernél történik; pl. két jómódu középbirtokos közül az egyik tagja a gazdasági egyesületnek, a másik nem az, s míg amaz minden társadalmi intézményhez hozzájárul hazafias adományával, addig emez sehol sem vesz részt.

De micsoda jogon ne járuljon minden polgár azon intézményekhez, melyek állami existenciánk érdekében szükségesnek?

Ezért mi nem tartjuk helyes ideának a társadalmi tevékenységre bizni az állam létkérdését érintő intézmények fölkarolását; igenis, vonjuk be minden polgártársunkat a terhek viselésébe, ha az előnyök élvezetét is biztosítjuk számukra. Vajjon miért ne legyen egyik gazda vagyonához mért arányban ép úgy teherviselője az ily közhasznú intézményeknek, mint a másik?

Minthogy tehát a kérdésben forgó s állami létünkre igen nagy horderővel bíró közgazdasági intézménynek gyakorlati kivitelére a jelenlegi gazdasági egyesületek nehézkes jellegük miatt nem alkalmasak, ennélfogva Tótvölgyi T. urnak a következő vázlatban előadott indítványát csak azon célból közöljük, hogy abból a célnak és praxisnak megfelelő eszmék kivonhatók legyenek.

Tóvölgyi T. ur az mondja : hogy „a megyei gazdasági egyletek székhelyén 20—30 holdas kis mintagazdaságok és kísérleti telepek állittassanak: melyek feladata lenne, hogy nem annyira pénzzel, mint a gazdasági szaktudomány eszközeinek alkalmazásával működjenek, de mert kísérleteket kell tenni, a földmívelési miniszterium részesítené a gazdasági egyletet 2—300 frtnyi támogatásban. És hogy az illető gazdasági egylet által kijelölendő egyént lássa el a miniszterium kellő fizetéssel, s képeztesse ki egyuttal vándortanárrá, s azonfelül, mint titkárt a gazdasági egyesület rendelkezése alá bocsássa.“

Ezenkívül Tóvölgyi ur „a főváros közelében indítványozza egy nagyobb szerű vezér-, minta- és kísérleti telep felállítását, mely a gazdasági egyesületek telepeinek, nehogy azok haszontalan kísérletekre pénzt és időt veszttegessenek, utmutásokkal szolgálja.“ — „Mi az államnak évenként 430 usque 450,000 forintjába kerülne.“

A mi magát a minta- és kísérleti telepek eszméjét illeti — mint azt fentebbi indítványunk igazolja — pártolandónak találjuk annyiban, amennyiben ilyenek csak az országnak azon elhagyatottabb vidékein volnának felállítandók, melyeken a közgazdasági kultúra fejlesztése nemzetgazdasági szempontból minél többet ígér, — továbbá a talaj s egyéb természeti viszonyoknak — a nép elhagyatottsága, tudatlansága esetleg indolenciája következtében történt — kihasználatlansága azt sürögősen szükségesnek bizonyítja.

A mi pedig ezen mintatelepek vezetését illeti, azt ne bizzuk Tóvölgyi urként a gazdasági egyesületek rendelkezésére bocsájtandó egyleti titkárokra; hanem az újonnan szervezendő földmívelési szakminiszteriumnak kizárólag alá rendelt közgazdasági főügyelők és segédfelügyelőkre, kik egyszersmind időnként a vándortanári misszióknak is megfelehetnek. Mert a gazdasági egyleti titkárok a Tóvölgyi ur által kívánt igen sok irányu kötelességnek senmi körülmény között sem volnának képesek csak megkezelítő precizitással is megfelelni. Miután két különböző elvirányu fennhatóságnak (mint gazdasági egylet és földmívelési miniszteriumnak) egy közeg helyesen nem is felelhet meg.

A többi közt a „MagyarFöld“-ben Tóvölgyi ur helyesen fejtegette, hogy mezőgazdaságunk érdekeinek figyelemmel kísérésére, falkarolására, viszonyaink tanulmányozására, megalkotására s végrehajtására szervezetlenül állunk itt, mivel a földmívelési miniszte-

rium kevés személyzettel ellátva, a központi ügyek s a bürokratizmus merev igényei által lesz kimerítve s e mellett a központ nincs az ország különböző vidékeivel szerves összefüggésben.

A gazdasági egyesületek legtöbbje nem felel meg gazdaközönségünk életbe vágó érdekei által kívánt czélnak. Mert legtöbb esetben állitunk oda oly köztisztelőben álló tekintélyes uri embert, ki vajmi ritkán tesz valamit, hanem rábizza a teendőket a még csekélyebb tekintélylyel bíró, s babérjain még el nem pihenhető alelnökre. Ez már tesz annyit, hogy gyűlést hív össze, elnököl, s rábizza a többi teendőt a titkárra. A titkárnak is vannak más egyéb dolgai, e teendőket, hogy mielőbb készen legyen velük, egyre-másra nyélbe üti, vagy oly időkre halasztja, a midőn más egyéb dolga nem lesz. S így lenne ez a Tótvölgyi ur szerint szervezendő gazdasági egyleti titkárok mellett is; mert gyűlésezés nélkül saját belátása szerint alig tehet valamit, azt pedig jól tudjuk, hogy a gyűlések sokszor a legéletrevalóbb eszméket is elvetik, kivált a hol a gyűlésezők szakértelme az indítványozó szakértelmével nem áll egy színvonalon. Ily körülmények között a földmívelési miniszteriummal az összeköttetés is igen nehézkes s laza lenne.

Mindnyájunk meggyőződése, hogy a földmívelési miniszterium megkeresései jelenleg legtöbb esetben figyelmen kívül hagyatnak, nemcsak a gazdasági egyesületeknél, hanem a hatóságoknál is, úgy hogy a közönségnek tudomására sem jut. Így aztán hogy működhessék a miniszterium.

A közgazdasági előadók utasítása igen szépen van gondolva, de végrehajtó nincs. A referádák, melyeket a földmívelési miniszterhez küldenek, bizony nem mindig hitelesek, sőt nem egyszer félrevezetők, még azok is, melyek a közgazdasági bizottság előtt mondatnak el, hol a legtöbb esetben mosolylyal találkoznak, mert a bizottság tagjai az előadó ur tevékenységet jól ismerik; s tény az, hogy a közgazdasági előadók hasznossága a mai rendszer mellett csak képzeletben létezik.

Ebben rendkívüli, semmi sincs. *Régi dolog már az, hogy ellenőrzés nélkül rendet tartani, s helyes, szabatos működési apparátust alkotni nem lehet.* De hiszen a földmívelési miniszterium kivételével nincs is miniszter, ki az ő saját hatáskörében végrehajtó és ellenőrző közegekkel ne bírna.

Ma mit tehet a földmívelési miniszterium, ha gazdaságunk

valamely részén segíteni akar? Kér, könyörög, rimánkodik gazdasági egyesületnek, lótenyésztési, közigazgatási stb. bizottságoknak; minthogy pedig ezek nélkül még azon közegei is, a kiknek parancsolhat, többnyire alig végezhetnek valamit; a tisztelt egyesületek és bizottságok pedig tesznek annyit a miniszterium átiratára, amennyit épen kedvük tartja: ez amabilis állapot eredménye aztán az, a mi a napi sajtó hasábjain tükröződik, hogy t. i. mindenki tudja s mondja, hogy mit kellene tenni gazdasági bajaink orvoslására; a gazdaközönség józan része, és a miniszter tulajdonkép egy nótát fuj, — de azért még sem történik az, a mit mindkettőn akarnak, — mert ők egymástól messze vannak, s nincs köztük oly összekötő kapocs, melylyel biztosan rendkelezhetnének.

Ezen erélyes összekötő kapcsolatot csak az indítványozott közgazd. felügyelői intézmény képezheti, melynek illetékes közegei az év túlnyomó részét kerületükben, kisebb töredékeit a központban a kormány körében töltvén, — s a közigazgatási és birói hatóságok segélyének igénybevételére szükség esetében feljogosítva levén, — egyfelől a miniszteri rendeletek gyors érvényesülését, másfelől a közönség óhajainak gyorsabb kielégítését eszközölhetnék, mint az a mai rendszer mellett történik.

Azért mondja Bartók Béla ur: „Ha kormánybiztosokat (közgazd. felügyelőket) vagy bármily más faktorokat alkalmazunk, akkor a gazd. egyesületektől, mint társadalmi tényezőktől egészen el kell tekintenünk; mert mi ezzel azt akarjuk elérni, hogy legyen minden vidék mezőgazdaságának egy ahhoz értő s folyton azzal foglalkozó közgazdasági őre, ki tanulmányozza a vidék viszonyait, javaslatot tegyen a szükséges teendőkre és létesítendő intézmények felől, — s ellenőrizze vagy végrehajtsa a megállapított közgazd. törvényeket s rendeleteket. Ezt a mai gazd. egyesületek nem teljesíthetik, erre nem valók, nincs — de nem is lehet ahhoz való hivatalos hatáskörük; — tehát a midőn egy sokkal fontosabb új eszmének megérlelésére kell összpontosítanunk minden figyelmünket, ne zavarjuk, ne komplikáljuk a létesítendő intézményt, a kopott s használhatatlannak bizonyult gazd. egyleti működésnek foltozgatásával.

„A gazd. egyletek mint társadalmi tényezők ám existáljanak, működjenek oly téren, hova a közgazd. kormányközegek intézménye ki nem terjedhet; — marad még számukra elég tér — épugy a mint sok társadalmi mozgalmak megtalálták működési keretüket. De,

hogy a gazd. egyletek is, mint kiegészítő részei, a közgazdasági kormányközegek intézményével egybeolvasztassanak, annak az eddigi gyakorlati tapasztalatok határozottan ellene mondanak.

„De vegyünk egy példát és tekintsünk valamely gazdasági egylet beléletébe. Igazolják a tények állításainkat.

„Ezek úgy keletkeznek, hogy a felülről jött barátságos figyelemztetésre az illető megye fő- vagy alispánja felszólítja a legelőkelőbb 5—6 birtokost gazdasági egyesület alakítására. Ezek azon hitben, hogy könnyű szerrel csakugyan szolgálatot tesznek a közügynek, engednek a felszólításnak s megteszik a magukét.

„Mire aztán kibocsájtatnak a hangzatos szavú lelkes felhívások s a gazdaközönség meghivatik alakuló közgyűlésre. Egy-két tapasztaltabb kezdeményezőnek a javaslatára titkon megkerestetik az alispán. hogy utasítsa az összes szolgabírókat, miszerint mindazokat, a kikre csak befolyást gyakorolni lehet, hozzák be az alakuló közgyűlésre, esetleges kudarcz kikerülése végett.

„Elérkezvén az alakulás napja, mintegy 120 egyén gyűlik össze a közgyűlésre; köztük pl. 6 nagyobb birtokos, 10 szolgabíró, 30 községi bíró és jegyző (hivatalból berendelve), 30 ügyvéd, kereskedő, hivatalnok, szóval olyanok, kik azért jöttek el, mert a megye vezérférfaai körül szeretnek forgolódni, — s a nagy birtokosok uradalmaiból 15 gazdatiszt s vagy *három szál* kisebb földbirtokos. Az alakulás megtörténik, választatnak tisztviselők is s minden jelenlevő kap aláírási ívet tagok gyűjtésére.

„A legközelebbi közgyűlésen mintegy negyvenen jelentek meg; az alapszabályok fel lettek olvasva s örvendetesen közöltetett, hogy 500 tag lépett be az egyesületbe.

„Megvizsgálva az 500 tag foglalkozási minőségét, azt tapasztalják, hogy van közöttük 160 földbirtokos és gazdatiszt, és 340 kereskedő, hivatalnok, stb. egy szóval nem gazda; pedig a megyében közel 500,000 hold föld van, 80,000 földbirtokos gazda kezében.

Most tekintsük a gazd. egyesület működését; — a választmányi ülések a székhelyen, a megye központján tartatván, ide hivatik meg a 75 tagból álló választmány; — azonban a választmányi üléseken a 75 tag közül *ritkán* jelenik meg több 8—14-nél; — a közgyűlések pedig igen népesek, ha az 500 tag közül 30 van jelen. De ez természetes, mert gyűlésre bemenni sok idő és pénzbe kerül; s ha most tekintetbe vesszük, hogy a gyűlésen semmiféle életbe-

vágó hasznosságu intézmény megalkotásához közreműködni alkalom nincs, s a gazd. haladásnak sem látni semmi jelét; akkor praktikusoknak kell nevezni azokat, kik idejüt, pénzüket és egészségüket a gyűlésre utazásra nem pazarolták.

Hogy semmi eredménye sincs a hasznos intézmények megalkotásához közreműködni kívánó felszólalásnak, az természetes; mert egymást felvilágosítani oly 500 tagnak, kik közül 340 sohasem foglalkozik gazdasággal, a többi 160 tag pedig elenyésző csekély részét teszi a 80,000 megyebeli gazdálkodónak, az csak ideális gondolat lehet, de nem valóság; vagy hogy az a 160 gazda járja be a megyét s nemcsak hogy fizessen tagdíjakat és költse pénzét, vesztesse idejét a gyűlésekre, de tegye még azt is meg, hogy menjen roszul gazdálkodó társaihoz s tanítsa őket, beszélje rá a jobb gazdálkodásra, ez valóságos absurdumot képez; hol van ebben a kívánságban vagy feltevésben az egészséges ráczió? hol van itt a logika?

„De — továbbá mint Bartók B. ur mondja — még más is utját álja az ilyféle tevékenységnek — az is megtörtént már, hogy egy ízben indítvány tétetett általa a juhtenyésztés tárgyában, de mivel csak ő volt egyedül a gyűlésen mint szakképzett gazda, a többi tagok, mintegy tizen kereskedő, ügyvéd, törvényszéki bíró stb.-ből állottak, kiknek egyrésze igaz, hogy sem igent, sem nemet nem szólt a tárgyhöz, de egy másik élénkebb tagtársuk sehogyan sem bírván felfogni horderejét B. ur indítványának, s másként képzelvén magának a dolog kimenetelét, ellene szóllott, úgy, hogy a gyűlés azt elvetette. Igaz, hogy ha el is fogadja, sem lendített volna vele valamit, mert az egyesületnek végrehajtó ereje nincs“.

Felhoztuk ez esetet annak illusztrálására, hogy néha ily okokból is meddővé válik az egyesületi tevékenység.

Mit várjunk tehát a gazd. egyesületektől? Lehet-e egy oly államérdeket, aminőt az ország mezőgazdasági fejlesztése képez, egy ily tehetetlen egyoldalú társadalmi mozgalomra bízni?

A gazd. egyletekben működők mindegyike, reméljük, be fogja látni, hogy a gazd. egyletekre támaszkodni nem lehet, hogy hazánk mezőgazdaságának fejlesztése érdekében a gazd. egyesületeket mint priváttársulatokat jórésztben mellőznünk kell s oly intézmények szervezendők, a melyek által mindazt, a mi szükséges és elodázhatlannak mutatkozik nemcsak megbeszélni, de valóban végre is lehet hajtani.

Ezen körülmények tehát végtére is azon meggyőződésre jutnak bennünket, miszerint ragaszkodjunk indítványunkhoz, vagyis *a közgazdasági felügyelői intézmény megvalósításához.*

Megjegyzendő egyébiránt, hogy a javasolt közgazd. felügyelők kötelezhetők lesznek mindazon a földmiv. minisztériumhoz intézett jelentéseiket vagy onnét nyert rendeleteiket az illető gazd. egyesülettel közölni, melyek a gazd. egyesület tagjaira tudományos vagy gyakorlati értékkel bírnak; s így *ez irányban* a gazd. egyesület bizonyos tekintetekben ellenőrizhetné a közgazd. felügyelők működését. Egyebekben pedig a gazd. egyesületek működési köre egészen helyiérdekű tevékenységre szorítkoznék.

Itt még a minta- illetve kísérleti telepek vezetésére nézve szükségesnek véljük felhozni, miszerint a már javasolt közgazd. segédek vagy segédfelügyelőknek hivatása lenne: a mintatelepeket az illetékes felügyelőnek intéző befolyása alatt közvetlen vezetni, kísérleteket demonstrálni, azok eredményét a gazdaközönséggel s gazdasági egyesülettel megismertetni, időnként a felügyelő utasításához képest vándortanári missziót teljesíteni, a felügyelőnek a hol lehet segítségére lenni, és a felügyelőt — ha ez a központba behivatik — utasításai szerint a szükséghez mértén helyettesíteni; pl. megyebizottsági üléseken — melynek a felügyelő hivatalból tagja lenne, gazd. egyesületi gyűléseken, adókvető bizottságokban s egyéb a közgazdasági intézményt érdeklő s kötelező működésekben részt venni.

Említettük már, hogy a Tótvölgyi Titusz ur külföldi tanulmányozásokra vonatkozó eszméinek megvalósítására vagy 25 közgazdasági utazóügynök is lenne szervezendő. Vagyis, hogy nemzetgazdasági életünk s közgazdaságunk fejlesztésére előnyösen felhasználható s agrikulturális viszonyainkhoz okszerűen alkalmazható gyakorlati s elméleti adatokat gyűjtsenek; továbbá, hogy nyers- és iparterményeinknek a külföldön a lehető legjobb értékesítését közvetítsék és a részükre behozandó külföldi iparterményeknek a legolcsóbb megszerezhetését eszközöljék.

Ha ily tanulmányozásokat az előbbre haladt államok részéről nem látunk, nyugtasson bennünket ama tudat, hogy azoknak az efélékre *már szükségünk nincs.* De, mert nekünk van, tehát saját érdekeink szempontjából induljunk ki.

„Amint Tótvölgyi ur írja: 1. annyi nálunk a jó tanács, hogy

necsak gabonát termeljünk, hanem ezt is, azt is, miként elég volna a fele is, ha a helyett a javasolt tárgyak számára piacot teremtenének.

„Az éféle gazdasági produktumokra nézve a műveltebb államok azzal az előnnyel is bírnak felettünk, hogy az ő piacok ott van helyben, s bizony ritka eset, hogy többet termelnének, mint amennyit felhasználni képesek, ellenkezően, ők veszik igénybe a bevittet; hát ha most már a gazdasági produktumok számára az utánzásra méltó műveltebb államokból piacot kereső ügynököket nem látunk, az nagyon természetes; de van ám bezzeg a gyárak és ipari produktumok részéről ezer meg ezer. Ez az ő náluk, a mi nálunk a gazdasági termény, azzal a különbséggel, hogy náluk az ily gyári termelés vidékenként egyes gyárosok kezében van összpontosítva s így minden egyes gyáros külön ügynököket utaztathat, míg ellenben nálunk a piacczal ugyis bíró gabonaneműeket kivéve, más egyéb terményeinkre nézve a produktivitás ezer és ezer termelő közt van fölosztva, kik, ha érdekteendőiket felismerik s abba beleokulnak, lehet hogy szövetkeznek és keritenek terményeik számára piacot, de ha ezt beakarjuk várni, ha a segílyt a fejlődésnek eme rettentően hosszadalmas proceszusára bizzuk, évtizedek fognak beletelni, a míg csak egy termelési ág kifejlik. Vagy arra várni, míg a külföld ágensei kapnak be hozzánk, hogy produktumainkat itt helyben fél és negyed áron megvegyék, szintén örök idő és sok millió haszon elbocsátásába kerül.

„Nem kellene-e tehát itt (akár csinálja más állam akár nem), hogy a piacteremtés lehetőségét a kormány vegye kezébe? Nem az lenne-e első dolog, *biztosítani a termelőket*, hogy a gabonaneműeken kívül egyéb produktumok is biztos piacra találjanak? Nem kellene-e a kormánynak utazó ügynököket küldeni keletre, északra és nyugatra, hogy mindenféle piacokat felkutassanak, s az árakról meggyőződést szerezhessenek? (És nem lehetne-e ezen ügynökségeket a vidékenként mutatkozó házi iparunkra nézve is kiterjeszteni?)

„Nem valószínű, sőt nem bizonyos-e, hogy a mely termelési ágnak biztos piac mutatkoznék, az a termelési ág egyszerre virágzásnak indulna. S így, ha egyszer piacunk lenne, a már előre bocsátott szervezkedési rendszer életbeléptetése mellett, bármely termelési ág terjesztése kommandószóra menne. A miniszterium ki-

adná az utasítást az ő szakközegeinek, s ezek csakhamar bevinnék a termelők minden rétegébe. De míg se szervezkedés, se piac, mit lehessen addig tenni?

„A földmívelési miniszter a f. évi február 23-án tartott országgyűlésen ugyan ama nézetének adott kifejezést, hogy a földmívelés miniszternek programm nem kell, azért az ügynökök hatáskörére nézve Tóvölgyi a következőket mondja és bebizonyítja, hogy az állítólag nem szükséges programmba ezen közegek felvétele is szükséges; azaz:

2. „Nagyon természetes, hogy ezen ügynökök csakis tanult és értelmes gazdák lehetnének, kik egyszersmind a gazd. viszonyokat is tanulmányaik tárgyává tennék, értesítenék a kormányt mindenről, a mi czélszerűnek bizonyult s használatban van. Egyuttal nemcsak oly piacokat keresnének, hol eladnunk, de hol legelőnyesebben vásárolnunk is lehet, mit a miniszterium szakközegei által az egész országban azonnal terjeszthetne is. S akkor nemcsak egyes előrehaladottabb uradalmak vagy gazdák lennének azon helyzetben, hogy saját megfeszített szorgalmuk s csak kevesek által eszközölhető áldozatok árán legyenek képesek oly kiállítási oázst teremteni, mint a minőt a múlt évi orsz. kiállításon némelyek felmutattak, hanem ily oázok sűrűen fejlődhetnének.

3. „Az utazó ügynökök működése egy oly általános és népszerű szakmunkához lenne hasonlítható, a melyet írni, bármily nagyságu pályadíj ösztönözése mellett sem lenne képes senki; azt az előnyét pedig, hogy tartalma köztudomásra jusson, csak egyedül a gyakorlat téren lehet elérni. Lehet valamely szakmunka a legtudományosabb kutatások eredménye, de hogy testté váljék, ahhoz sok idő szükséges, mert a könyvből való tanulást az emberiség legnagyobb része még ma is unalmasnak tartja, míg ellenben a mit lát és tapasztal, attól a tudománytól nem menekülhet meg akarva sem“.

A magyar bortermelők országos értekezletén is felmerült az ügynökök kiküldésének szükségessége; de vajjon mikor fog ez létesülni a kormány hozzájárulása nélkül? holott ugyanazon ügynökök, kik a jelen javaslatban felhozatnak, közgazdasági összes termelésünknek ügynökei lehetnének. Hiszen magánál a gyáripárnál nem egyszer felmerül az eset, hogy egy ügynök több, egymástól egészen különböző gyárat képvisel, annál inkább lehetséges ez a közgazdaságnál, hol maga a szakma tulajdonképen egy, csak a ter-

melési ágak többfélék. És ha most már ez az ügynök mint szakember, a gazd. mozzanatok tanulmányozására is lenne utasítva, s észleleteit koronkénti jelentésekben tartoznék az illető minisztériumhoz beterjeszteni, képzelhető-e ennél hasznosabb és szükségesebb kiküldetés?

Ily segéd eszközök által azt a kvalifikációt, melyet gazd. intézeteink alaposan fognak nyújtani a nemzetnek, a praxisban legalább is ötven évvel, tegyük még hozzá: ötven év bevételének talán többszörözött emelkedésével, a mi ezer milliókra rug, fognak megelőzni.

Hogy azonban ezen szak-ügynökök észleleteit s tapasztalatait minél gyümölcsözőbben lehessen demonstrálni, azért a létesítendő minta- és kísérleti telepeken kívül még felette szükséges volna, már a célból is, miszerint az államkincstári javak a földmívelési — mint illetékes szak — minisztériumhoz lennének az erdészeti államjavak példájára áthelyezve. Mert, mint a gyakorlat elég sajnosan igazolja, az államkincstári javaknak potom áron való elvesztegetése az állam adósságait nem hogy törleszteni — mint az elévülésre már eléggé megért törvény szerint hivatva volna, — hanem e mellett az állam-adósságok ijesztő mérvben szaporodnak, úgy hogy a kincstári javaknak kevesbülése és közlekedési hálózatunk kifejlettsége nincs elég arányban arra, hogy az állam hipotekáris hitele csak egyensúlyban is tartassék, annál kevésbé hogy emelkednék.

Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy a közgazdasági állapotok, a helyett, hogy virágzanának, hanyatlottak; és hogy a külföldi közgazdasági politikusok is azért juttatják a magyar kormánynak eszébe, hogy a véráldozatok árán szerzett vasuti hálózatunknak bérbeadása által még mutathat fel újabb kölcsönökre hipotékát: akkor nagyon komolyan meg kellene gondolnunk, hogy az állam háztartás ily irányu vezetése tovább folytatható-e? Vagy pedig, hogy a krízis roszra fordultának bekövetkezése, a közgazdasági állapotainknak *alapos és gyökeres* javítása által megelőztessék-e?

III. *A gazdasági szakmára a kvalifikációt kell kiterjeszteni.*

Az államnak kell példát mutatni a mezőgazdasági szakértelem méltánylásában; ki kell mondani ezen szakmára is a kvalifikációt. Sajnos, hogy a mezőgazdasági kvalifikációnak ma még nyomát sem találjuk s maga az állam is míg egyrészt gazdasági tanintézeteket

állít fel, másrészt a gazdasági szakismeretet az egyes kinevezések-nél nem méltatja kellően.

Nem szólunk a magánosok gazdatisztjeiről, hanem látunk az állam részéről példás konszekvenciát.

„E részben valóban igen jellemző állapotokra utalhatunk; — egy volt földmívelési miniszternek — mondja Bartók Béla ur — a gazdaságát volt alkalmá mostanában megtekinteni; s azt látta, hogy a gazdaság egy botos „ispán ur“ által kezeltetik; igaz, hogy olyan is volt a gazdaság kültekintete; felhozzuk ezt azért, hogy feltüntessük a mezőgazdaság érdekében történő parlamenti felszólamlások belső értékét. Mig egy földmívelési miniszter a parlamentben nemzetgazdasági elveket hangoztatva, hatásos beszédekben védelmezte az ország agrikulturális haladásának intézményeit, addig kint birtokán egy gazdasági tanintézetet nem végzett, ugynevezett botos ispánnal experimentáltatta azt, hogy miként lehet elméleti szaktudomány nélkül gazdálkodni.

„Hogyan követeljük tehát fölbirtokosaink nagy tömegétől a szakértelem becsülését? Hogyan várjunk nagyobb sikert, lendületet a gazdasági szakoktatási intézménytől?“

Az állam nem fektet súlyt a gazdasági szakértelemre, mert nem mondja ki azt, hogy mezőgazdasági üzletkezelő csak az lehet, aki gazdasági szakismeretet szerzett valamely tanintézetben; ezzel pedig beismeri azt, hogy szakismeret nélkül is lehet igen jól gazdálkodni. Ha pedig ez áll, miért töltson valaki két vagy három évet egy tanintézetben, s költson el 1500—2000 frtot, mikor e nélkül is lehet kitűnő gazda?

Az állam ki tudja mondani más szakmákra nézve a kvalifikációt, s betöltja a zugirászokat, a kuruzsókat, ki kell tehát mondania általánosságban a mezőgazdasági szakma bizonyos ágaira is a kvalifikációt, ha tény az, hogy szakismeret elsajátítása az alapfeltétele a gazdálkodás sikerének.

Egy nagy társadalmi osztály, a gazdatisztok osztálya ma valóban minden álladalmi támasz nélkül szolgálja a mezőgazdaságot országos fontosságú ügyét. Törvényeinek nincs egy paragrafusa sem, mely társadalmi helyzetüket s érdekeiket védelmezné.

Első sorban nyomasztó a gazdatiszti osztály fejlődésére az, hogy a sok idő, fáradság és pénzáldozattal elsajátított gazdasági szakismerettel a tanintézetben nem járt — tehát nem kvalifikált —

gazdák versenyezhetnek. Ha egy kereskedő megbukik, ha egy őrmester megunja a szolgálatot a katonaságnál stb., felcsap gazdatisztnak s leliczitalja a fizetést oly minimumra, hogy abból egy tanult, művelt gazda meg nem élhet; a birtokos pedig csendes elfoglaltságában kap az alkalmon egy olcsó embert fogadni, a ki bár olcsóbb a fizetésben, de ezerszerre drágább rendszertelen gazdálkodásában.

Ki kell tehát — Bartok urként — a magán gazdatisztekre nézve is a kvalifikációt mondani; az állam egy országos gazdatiszti nyugdíj intézmény szervezéséről gondoskodjék, a melyhez minden gazdatisztnak évi járulékával hozzá kell járulni, a nyugdíjat biztosítandó családjának épen úgy, mint van ez a néptanítókra szervezve; ezen intézmény sok százalékkal emelné a gazdatiszti kezelés alatt álló birtokok jövedelmét.

Hogy ez idő szerint mily távol állunk a gazdasági szakképzettség méltánylásától, mutatja az is, hogy ez év nyarán, midőn Bartók ur felvidéken utaztában egy gazdasági tanintézetünket meglátogatott, az ott alkalmazott gazd. intéző tanárt, mint kitünő *praktikus* gazdát mutatták be neki (praktikusnak szokták nevezni azokat, akik gazdasági szakismeretüket gazd. tanintézetekben kívül szereztek).

De nézzünk a megyei közgazdasági előadók során végig, hányat találunk azok közül olyat, ki — valamely gazd. tanintézetet végzett. Ismerünk papokat, gyógyszerészeket, reáliskolai tanárt, megyei ügyészt, ügyvédet és sok olyan földbirtokost, ki jogi tanulmányait félbeszakítva ment haza birtokára, s bizonyára, ha valamennyit ismernénk, legkevesebb volna közöttük a szakvégzett gazda.

Hogy lendítsen valamit az olyan közgazdasági előadó a megye mezőgazdasági viszonyain, ki a mezőgazdaszat alapvonalairól szakismerettel nem bír? Vagy azt akartuk experimentálni, hogy szakértelem nélkül is lehet ily hivatást betölteni?

Hát ha még a tenyészállatvizsgáló bizottságokat tekintjük, itt már valóságos szatiráját találjuk a gazdasági szakértelemnek.

Külföldön a kvalifikáció kérdése mindinkább előtérbe nyomul, így Ausztriában behozatott az ipari kvalifikáció s ezt nyomban követi a kereskedelmi kvalifikáció kimondása is. *Az osztrák kereskedelmi minisztérium komolyan foglalkozik már e kérdéssel*, amennyiben

kérdőíveket bocsátott a kamarákhoz és kereskedelmi testületekhez, melyek részleges pontozatokat tartalmaznak arra nézve: hogy mi értendő — kereskedelmi ipar alatt, ennek melyik körére hozassék be a kvalifikáció s minő legyen ezen kvalifikáció?

Ilyen minőségű talaj mellett, ily földbirtokok mellett Magyarország gazdasági helyzetének nem ilyennek kellene lenni. S azért a jelen válság daczára a mi bajunk főleg az, hogy ósdi gazdálkodásunk mellett nem tudunk a mai igényeknek megfelelően produkálni. Mi vagyunk azok, kik a legkitünőbb talajok egyikén a legkevesebbet állítjuk elő. A legnagyobb átlagtermés Európában 36 hektoliter egy hektáron. Ezt adja Hessen-Darmstadt; a legkisebb 11 hlr. Ezt adja Magyarország. Mi ennek az oka? a kvalifikátlanság.

Igy vagyunk a takarmány termeléssel, az állattenyésztéssel és mindennel. Igen sok esetben a legroszabb takarmányon a legsilányabb állatokat neveljük. Szaklapjaink egy századdal állnak előttünk, s beszélgetnek olyan dolgokról, melyek egyesek által valósíthatók, de a többség nem tekintheti másnak, ma még, mint álomképnek. Nem az itt a kérdés, hogy mi volna legjobb, hanem hogy kellene valamely eredményt minél kisebb költséggel elérni, hogy egy kissé jobbra forduljon állapotunk?

Sok ember tudná azt, hogy kellene pénzzel; de a kérdés megoldása éppen az: hogy kellene pénz nélkül gazdálkodni? Hogy lehessen a jövedelmet fokozni, hogy pénzhez jussunk.

Állításaink nagyobb hitelének okáért ide igtatjuk még Bodola Lajos urnak a „Nemzet“ f. évi 48-ik számában, a kender termelésről irt szakszerű és statisztikai adatokkal bővelkedő cikkéből a következő sorokat:

„E szerint a kender mindenesetre jelentékeny gazdasági ágat képez Magyarországon, mert a fonál és mag értéke megközelíti évenként a 15 millió forintot. S valóban ha meggondoljuk, hogy a fent elősorolt megyék legnagyobb részében, okszerű eljárás folytán a termés hozamát meg lehetne kétszerezni, sajnálattal kell elismernünk, hogy ezen az uton is évenként 7—8 milliót különben is gazdag talajunkban elrejtve visszahagyunk, a mit pedig a mostani nyomtatott helyzetünkben nem szabadna tenni.“

Tehát csak az egyedüli kendertermelés terén, a mi pedig nem is a kellő mérvben üzetik, 7—8 millió forint értékkel termelünk

kevesebbet, mint ugyanazon területen termelhetnénk, hány száz millióra rughat ez a gabonaneműek termelésénél és az állattenyésztésnél? Mondjuk ezer millióra a jelen gazdasági összes jövedelmek arányához. És itt nincs pénz reformokra? nem szükséges-e a kvalifikáció? nélkülözhető egy külön földművelési minisztérium? avagy számításba jöhet egy millió kiadási többlet ott, hol a kiegyenlítésre váró és kiegyenlíthető differencia ezer millióról szól?

Államháztartásunkban számtalan „elkerülhetlen“-nek nevezett kiadás van, mely bizony nem tér vissza; míg a közgazd. kvalifikáció — s egyéb intézményekre — a jelen gyakorlat szerint — a kiadás nem elkerülhetlen, sőt nem jut, habár itt ezerszeresen térne vissza.

Pedig az itt tárgyalt célra *igen is kell, hogy az ország pénzügyi helyzete megengedje!*

Azért most térjünk át annak kimondására, hogy a földművelési miniszternek mindenek előtt gazdaságilag kvalifikált szakemberekre van szüksége, mert ilyenek nélkül nem lehet semmit. Erre nézve igen jól fejezte ki magát a nagy-szt-miklósi gazdakör is, mikor a miniszterhez intézett feliratában ezeket mondá:

„A szakismeret alapja mindennek, e nélkül: 1. hiába osztunk ki jó vetőmagvakat, ha népünk a növényélet viszonyait, a talaj belső alkotását, a növényi tápanyagok mikénti jelenlétét, s az ennek megfelelőleg eszközlendő talajművelési módokat nem ismeri; — a legjobb magból sem fog — okszerű művelés hiányában — termést kapni; 2. hiába osztunk ki jó tenyésztő-állatokat, ha nem ismeri az állatélet mibenlétét, a tenyésztési s táplálkozási alapelveket, ha nem képes a célnak s a gazdasági viszonyoknak megfelelőleg kiválasztani tenyészállatait; nem fog helyes szervezetű állatokat nevelhetni; 3. hiába alapítunk hitelszövetkezeteket s nyújtunk olcsó hitelt, ha nincs szakértelme, helyes gondolkozási s számító képessége a viszonyok kellő áttekintéséhez; a gazd. üzlet különböző irányu s természetű termelési tényezőinek felkarolásához szükséges befektetések minő- és mennyiségének előre való megállapításához; a legolcsóbb hitel sem fog javára válni, sőt a könnyen pénzhez jutás másik élének, a nagyobb mérvű eladósodásnak eshet áldozatul.“

Amennyiben mi teljesen osztjuk a nagy-szt-miklósi gazdakörnek a kvalifikációra vonatkozó nézeteit, azért ismételtén, úgy a fentebb javasolt közgazdasági intézményeknek létesítésénél, mint általában a mezőgazdasági ág kezelésénél feltétlenül szükségesnek

tartjuk a területek kiterjedéséhez arányított gazd. kvalifikácziónak törvényszerű kimondását.

Mert maga a szakszerű munka hihetetlen előnnyel jár, a mint ezt a szántási eszközök, az ekek fokozatos javítása igazolja. Kezdetben csupán a földszínét karczolták fel csak épen, hogy az elvetett magnak fészket csináljanak, míg később rájöttek, hogy ez nem elég; végre a tudomány megállapította a szántás theoriáját, s ma már öntudatosan ereszti le ekéjét a képzett gazda, a művelési mód határozatainak szakismeretével birván, a szerint cselekszik.

De vajmi kevesen tudják még ezt is! Pedig ennek tudása a jövedelem fokozására már magában is biztosíték. Vagy itt van a trágya kezelése, mely a trágya táperejét fokozhatja. A vidék és talajnak megfelelő takarmányfajok termelése. A trágyának többféle szaporítási módja. A könnyen előállítható mesterséges trágyák. Rétek öntözése vagy égetése. A takarmány kezelése és felhasználása. A hizlalásnak többféle olcsó módozatai stb. Mind csupán a kvalifikáczió segítségével nyújtható utmutatás által előidézhető oly költség nélküli hasznok, melyekről gazdáink óriási nagy része — a képesített-ség hiánya miatt — még nem tud semmit. Az pedig csak a kormány akaratától függ, hogy ezeket pár év alatt az országban minden gazda tudja.

A bürokratikus és inproduktív levelezések helyett tehát a tettek mezejére kell lépni, s *az elvileg kimondandó kvalifikáczió segítségével* néhány év alatt virulásnak indulhat az egész ország.

IV. A földművelési ügyek elkülönítendőik a kereskedelmi ügyektől, egy különálló földművelési miniszterium ügykezelése alá.

Csak akkor fog hazánkban a mezőgazdaszat a kormányrészről kellő felügyelet és vezetésben részesítettetni, ha ezen rég óhajtott s több oldalról már hangoztatott szükségnek elég leend téve. A földművelési miniszterium szervezetéről Tóvölgyi Titusz ur alapos nyilatkozatot tett, midőn kimutatta, hogy *a központ s a vidék semmi-nemű kapcsolással nincs egymással összekötve.*

A kereskedelemügyi miniszteriumnak van egy osztálya néhány ügybuzgó szakember vezetése alatt; úgy hívják, hogy: „földművelési osztály“; ezen osztály végzi azon óriási feladatot, a mely egy ily földművelési ország mezőgazdaságának központi felügyelete s vezetéséből áll. A kinek szüksége volt ezen osztály támogatását vagy segélyét a vidéken szervezendő bármely hasznos közgazdasági

mozgalom érdekében kikérni, s vele érintkezett, az bizonyára örömmel tapasztalhatta a felülről jövő jóindulatu támogatást, mert kérése mindenkor a legszívélyesebb készséggel fogadtatott.

Nem akarunk közvetlen példákra utalni, mert az ország minden vidékén van egy-két ember, ki az illető vidék mezőgazdasága ügyében valamit tenni megpróbált, s így ezen osztály támogatását igénybe venni kényszerítve volt, s mindenütt érezhették, tapasztalhatták a segély és támogatás mérvét. De messzire e működés nem hat.

Csak egy példát hozunk itt fel, melyből mindenki meggyőződhetik arról, hogy mily nagy szükségletet képez *vidékenként a központnak rendelkezésére adandó közgazdasági szakközegeknek mielőbbi alkalmazása*; ugyanis Gömörmegyében — talán — a közgazd. előadó vagy másnak a felterjesztésére adott a földművelési miniszterium 200 ezer darab fenyőfa csemetét egy földbirtokos részére ingyen egy letarolt erdőterület befásítására. A csemeték kellő időben megérkeztek, de nem lettek kiültetve, hanem rakáson száradtak, s a kérdéses erdőterület ma is fásítatlanul áll.

Ha lett volna az illető eljárásban a földművelési miniszteriumnak egy közege, bizonyára nem pusztultak volna el értéktelenül a facsemeték, s ma már egy szép fiatal erdő borítaná a hegyoldalt. De számtalan más természetű példák még inkább igazolják azt, hogy egy oly különálló földművelési miniszteriummal kell Magyarországnak birnia, mely a vidékenként alkalmazandó szak-közegekkel rendelkezhessek. Ezen intézkedés nélkül minden agrikulturális törekvés, bármennyire csillogjon a látszat fényétől, meddő leend s azt az eredményt, mely Magyarország mezőgazdaságától várható, sohasem fogjuk elérhetni.

Javaslatunk II. szakasza 1. pontjában 5. közgazdasági főfelügyelőt említettünk, mint külközeget; — ezek képeznék egyelőre a megkezdendő mozgalom lelkét és lennének a Dunán-innen és túl, a Tiszán-innen és túl s Erdélybe kiküldendő — esetleg az ügy gyorsítására céljából 10 felügyelővel.

A földművelési miniszter ezekkel kezdhethné meg az actiót; ezeket kinevezhetné ideiglenesen, egy fél vagy egész évre, mely idő alatt kiismerhetné őket: vajjon ama nagy feladatnak, melylyel megbizatnának, képesek lennének-e megfelelni?

Ezen egyének legelőször is a helyzet tanulmányozására lennének kiküldve. Érintkezésbe lépnének a megyei tisztviselőkkel, a gazdasági egyletekkel, a közigazgatási bizottságokkal, városi hatóságokkal, és egyes földbirtokosokkal is. Megvizsgálnák a talaj és éghajlati viszonyokat, részint a kataszter, részint saját tanulmányozásaik s tapasztalataik útján. Tanulmányoznák a vidék előnyeit és hátrányait, a birtokosok viszonyait, hajlamait és képzettségét; a munkás viszonyokat, a gazdálkodás állapotát, állat- és növényfajokat stb.

A teendőkről a megyék és vidékek kiválóbb egyéneivel értekeznének, s a földművelési miniszteriumnak mindezekről jelentését s kimutatást készítenének. Mire aztán összeülnének az ez alatt szervezendő közgazdasági tanácscsal, mely az 5 főfelügyelő, 10 felügyelő s pár ügybuzgó s szakértő országgyűlési képviselő közreműködésével elkészítenék a törvényhozás elé terjesztendő közgazdasági törvényjavaslatot, valamint a teendő intézkedésekről is határoznának, u. m. a mintatelepek mikénti berendezése és más oly intézkedések iránt, melyek a földművelési miniszterium hatáskörébe vágnak.

Tehát, mint mondtuk, az első reformnak magában a miniszterium kebelében kellene megtörténni, mely állna: egy *központi közgazdasági tanácsból*. Ezen tanácsban ugy elméletileg mint gyakorlatilag jeles szakférfiakat kellene az ismert legjelesebb gazdák közül kinevezni, kik a miniszter- s miniszteriumtól teljesen függetlenek lennének, a mily független most a legfőbb számvevőszék és a legfőbb pénzügyi bíróság, azzal a különbséggel, hogy ebben a tanácsban mint elnök, a miniszter vagy megbízottja szerepelne.

Eme tanácsnak teendői lennének pedig a következők: az indítványozott s kerületenként beosztott ministeri szakközegek, valamint a borászati kormánybiztosok, selyemtenyésztési felügyelők stb. indítványa-, javaslata-, előterjesztései felett nem a minister döntene az ő referensének véleménye után, hanem a közgazdasági tanács előtt lennének azok referálva, megbeszélve a szakminiszternek jelenlétében, és itt hozatna felettük határozat.

A közgazdasági tanács tagjai szakma szerint lennének beosztva, így adatnának ki a tárgyak tanulmányozás végett, s az illető mint előadó referálna a tanács előtt. Nem mint most. Az illető osztálytanácsos, kihez töméredek ily dolog van áttéve, a mennyire tőle telik és ideje engedi átnézi, felfogja s referálja. Ez persze más

miniszteriumoknál is így van azzala különbséggel, hogy más miniszteriumoknál minden szakmának külön osztálya van, míg itt a földművelési osztályban annyi különböző tárgy merül fel, hogy szorosán véve nem is a földműveléshez tartozik, továbbá: itt semminek sincs meg a maga paragrafusa, mely szerint a dolog intézendő, hanem majd minden tárgyhöz külön paragrafust kell alkotni, s külön intézkedést javasolni.

A közgazdasági tanács egyes osztályaihoz érkező eme ügyiratok, közgazdasági felügyelők, szakbiztosok és ügynökök jelentései, indítványai s javaslatai stb., szóval azok az ügyek, melyek gyakorlati intézkedéseket involválának, a közgazdasági tanács tagjai közt lennének kiosztva, kiknek egyéb teendőjük nem lenne, mint az ügyeket áttanulmányozni, s azokról a közgazdasági tanács ülésében véleményt mondani. Ezen tanács elnöke lenne a minister vagy megbízottja; valamint részt vehetnek a tanácsban az indítványt vagy jelentést tevő szakközegek is, hogy szükség esetében a kívánt felvilágosításokat azonnal megadhatnák. A közgazdasági tanácsülésen jelen lehetnének még ama egyes osztályok vezetői, kiknek ressortjához tartozó ügyek tárgyalatnának, s kikre tulajdonképen a határozatok végrehajtásának feladata várakoznék stb.

Hány neme a tanácsadásnak merül most fel az újságokban s vezeti tévutakra gazdáinkat. Hány féle vetőmag, takarmányfű, állatfaj stb. ajánltatik ide-oda, s hány százezer forint lesz hasztalau beszerzési anyagok miatt sárba dobva.

Ma például felmerül a kérdés: miért nem veszik sertéseinket a külföldön? Felelet: mert tulságosan zsirosak! És rögtön lesz, a ki előáll „hús-sertés-fajok“ ajánlásával, pedig még kérdés: vajjon hazai sertéseink nem zsir, de hús termelésre szánt táplálékkal tartva, hazai éghajlatunknak s egyéb körülményeinknek nem felelnek e mégis legjobban meg? Avagy a hazai szarvasmarháink, úgy gondolva, mint a minő gondozást más egyéb importált fajok igényelnek, nem épen úgy megfelelnek-e a kitüzött célnek? Ki ne ismerne kitünően tejelő magyar tehenet. A kiállításon pedig oly óriási termető magyar teheneket láttunk, melyeknél aligha nagyobb akármely idegen faj. S ime gazdasági intézeteink sehol sem tenyésztik a magyar fajt, hanem a külföldi intézeteket utánozzák. Nem tesznek kísérletet más állatfajokkal, hanem felkapnak valamit s azt kinozzák. A gyakorlati kísérleteknek nem barátai, hanem könnyebbnek tart-

ják az utánzást. És miért? Mert nincs a ki őket felülről szakértő figyelemmel kísérhesse, vezethesse, és intézkedjék, hanem kedvük szerint cselekednek. Nincs a ki a gözgazdasági tanácsnak jelentést tegyen. S mert nincs közgazdasági tanács, mely utasításokat adna a szakközegeknek, hogy ezzel vagy azzal kísérletek tétessenek, amely aztán tágabb körű intézkedések életbeléptetésére lenne hivatva.

Szóval a tanács lenne az a gyakorlati tényező, a milyen a miniszteriumban most nincs, s a milyen nélkül a földmívelési miniszterium a közgazdasági kérdéseket praktikusán és helyesen el nem intézheti, mindannak daczára, hogy a közgazdasági előadók és tudósítóknak ezernyi lármázó közeggel rendelkezik.

Tóvölgyi ur szerint az új földművelési miniszterium állna: egy államtitkárból, a ministerium jelenlegi osztályaiból és az itt javasolt közgazdasági tanács-, közgazdasági felügyelők-, ügynökök- és szakbiztosokból stb.: az elkülönített komplet miniszterium készen lenne.

„El se lehet képzelni azt a változást, melyet egy ily ministerium az ország közgazdasági helyzetén tenne, mert hiába beszéljük azt, hogy a társadalom van hivatva erre meg arra, mert kivált ily országos elmaradásnál, ha felülről impulzus nem adatik, a társadalom nem képes oly erő kifejtésére, mely a megfeneklett szekeret kiemelje. Az egyik része jobbra húz, a másik balra, s a gyeplők kezelése elvitázhatatlanul és megezáfolthatatlanul a kormány hivatása. Hogy pedig a mai földmívelési miniszterium e szerepre miért nem való, elmondtuk.

„Fel fogják azt hozni, hogy a földmívelés, ipar és kereskedelem érdeke annyira egymásba vág és összefüggő, hogy egy kalap alá vonandó stb. Csakhogy ez a kifogás nem fogadható el; mert éppen oly összefüggő és egymásba vágó a közigazgatás és igazságszolgáltatás; a kereskedelem és közlekedés. De el van választva egymástól, mert mégis külön-külön megfigyelést, vezetést és adminisztrációt követel.

„Igazságszolgáltatás, közigazgatás, tanügy, hadügy, pénzügy, ; ezek mindannyian megtudják a maguk részét követelni, fel is osztja köztük az országot az atyai kormány, csak a szerény földmívelést nem elégíti ki, mert az nem tud beszélni az ő szája ize szerint. Ennek van a legkevesebb szószólója. A gazda nem prókátor, nem zsournaliszta, nem kortes és nem pap, aki allegálni, ujságírni, kiabálni

és prédikálni tudjon, hát nem is veszik észre. Hanem mikor baj van, és segítségért kell folyamodni valahova, akkor aztán a gazdákhoz menekülnek. És ez a jámbor elem mindenkor kaput tár, anélkül, hogy felhasználná a megszorult helyzetet, s ő is megkövetelné az országtól a terhek viseléséhez mért aránylagos részét. De nem teszi. Azt hiszi majd csak rá gondolnak egyszer az annyiszor hozzá folyamodó s vendégszeretetére szoruló miniszterek és honatyák. De a mint a falusi rokon szivességéből a bársony székekben ismét jól érzi magát, hát ismét várhat a falusi rokon legujabb adóemelésig. Akkor aztán biztos lehet, hogy ismét felkeresik.

„Ez a mi közigazgatásunk sorsa! Ámde volnánk csak hadsereg majd felszerelnének, amint boldogult Szende Kálmán jelentette: „az utolsó gombig,“ de mert csak a hadsereg eltartóiként fungálunk, az irányunkban tanusított atyai gondviselés még csak bajaink megtekintésére sem érdemesít, s azért a kellő segélyre sem vagyunk méltatva. A fejedelmek is még eddig csak a katonaság felett tartottak szemlét „Forditanánk csak a földmivelésre felényi gondot, akkor lenne a katonaság feletti szemle igazi gyönyör: mert akkor lenne jólét, jó kedv és lelkesedés! A fejedelemnek a földmivelés iránt tanusított bármily csekély figyelme felérne egy millió ily buzdító javaslattal, mert azonnal rájönne a kormány: hogy a földmivelést a fejedelem óhaja szerint fejleszteni külön földmivelési miniszterium nélkül nem lehet!

„Miután ezt bevárni nem lehet, azért tehát mondjuk ki, miszerint: *a létesítendő közgazdasági intézmények eszméinek megvalósítása — sem a magyar nemzet államiságának jövőjét szíven viselő alkotmányos kormány, — sem pedig a hon atyjait személyesíteni hivatott törvényhozási testület által — végzetes következmények nélkül tovább nem mellőzhető.*“

Végül még megjegyezzük: — Amennyiben a nyerstermények első foku előállításával foglalkozó őstermelési szakok természetszerű legközvetlenebb s így észszerűen nem is szétválasztható, szerves összefüggésüknél fogva mind a földmivelési miniszterium alá lennének csoportosítandók; — ennél fogva, úgy amint 1880. évben a pénzügy miniszterium kezelése alól az állami erdészet a magán erdészet, kezelése mellé, a földmivelési miniszteriumba helyezettett át épen úgy lenne az őstermeléshez tartozó bányászat — a pénzverdék kivételével — és a kincstári uradalomak kezelése, — külö-

nösen a közgazdasági ügy fejlesztése, szempontjából, mert agrikultur állam vagyunk — a pénzügyminiszteriumból az alapjából ujonnan szervezendő földmívelési miniszteriumba áthelyezendő. Mit úgy hiszem — józan gondolkozású honpolgárok előtt — bővebben indokolni fölösleges.

Az ujonnan szervezendő földmívelési miniszteriumban tehát a következő osztályok lennének felállítandók:

I. főosztály: *Bányászat.*

I. alosztály: Földtani (Geologiai) ügyosztály.

II. „ Fémányászati ügyosztály.

III. „ Sóbányászati (kőszén kőolaj stb.) ügyosztály.

II. főosztály: *Erdőszet.*

I. alosztály: Államerdők kezelési ügyosztálya

II. „ Magánerdők (közerdők) kezelési ügyosztálya.

III. főosztály: *Mezőgazdaság.*

I. alosztály. Közgazdasági ügyosztály (a tanácsesal).

II. „ Államiméntepek uradalmainak ügyosztálya.

III. „ Kincstári korona uradalmainak ügyosztálya.

A fenti javaslatunkban csoportosított eszmék és a gyakorlati életből meritett bizonyítékok összeállítása alkalmából azt vagyok bátor remélni, miszerint a társadalmi életünk fenntartóiként szereplő tényezők többsége által elnyomatott agrikulturának és közgazdaságunknak felette kíváncsian fejlesztéséhez e szerény munkával hozzájárultam némileg s legalább azon irányban kívántam ezen nemzeti életünk létkérdéseként kimagasló ügy iránt az érdeklődést ébresztetni, melyben szaktársaimat, a törvényhozi testületet és a kormánynak ügybuzgó tagjait erélyesebb tevékenységre serkenthetem.

Cz. G.

VEGYESEK.

Közlekedési vállalataink és a hazai ipar. Évek óta állandó panasz tárgyát képezi iparosaink körében az, hogy a nyilvános intézetek és közlekedési vállalatok szükségleteik beszerzésénél nem veszik eléggé tekintetbe a hazai ipart. A kormány ezen bajok elhárítására hosszú idő óta törekszik. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, a közlekedési és belügyminiszter már több év előtt utasították alantas hatóságaikat, hogy szükségleteiket hazai iparosoktól szerezzék be és ezen intézkedésnek volt is fogamatja. A kormány ezen intézkedései daczára a nyilvános intézetek és közlekedési vállalatok nagy mennyiségű külföldi árut szereztek be, részint a hazai források nem ismerése miatt, részint pedig, mert a szállításokat kereskedőkre bízták, kik az ellenkező kikötés daczára külföldi árut szállítottak. Ezen visszásság elhárítása lebegett az országos iparegyesület előtt, a midőn a múlt év végén felkérte a közmunka és közlekedési minisztert, miszerint hasson oda, hogy a közlekedési vállalatok ipari szükségleteiket hazai iparosainktól szerezzék be. A kormány örömmel fogadta e szaktestület kezdeményezését és az ügy tárgyalására értekezletet hívott egybe. Az értekezleten részt vettek a hazai közlekedési vállalatok, a különböző érdekelt miniszteriumok és szaktestületek képviselői. Az értekezlet hosszas tanácskozások alatt átvizsgálta a közlekedési vállalatok szükségletének jegyzékét és szakértők meghallgatásával megállapította, hogy mely cikkek állíttatnak elő az országban, melyek nem és melyek állíthatók elő versenyképes módon.

A bizottság jelentése következőleg hangzik:

A hazai ipar termékeinek és gyártmányainak a hazai közlekedési vállalatok által az eddiginél fokozottabb mérvben leendő igénybevételének előmozdítására, nemkülönben oly gyártmányoknak meghonosítására avagy fejlesztésére nézve, melyek hazánkban

vagy épen nem, vagy nem elégséges mennyiségben és minőségben gyártatnak, az értekezlet a jegyzőkönyvi megállapodások alapján következőket javasolja:

1. A vasuti igazgatóságok továbbra is utasítandók volnának, hogy évi anyag- és leltári beszerzéseikről, úgy mint eddig, a közmunka- és közlekedési miniszteriumhoz, illetőleg a vasuti m. kir. főfelügyelőséghez évi kimutatást terjesztszenek fel. Ezen kimutatások azonban 1886-tól kezdve nem az előirt minta szerint, hanem a bizottság által körvonalozott utasítás és minta szerint volnának szerkesztendőek.

2. Ugyanily évi kimutatás szerkesztésére és felterjesztésére volna felhivandó, illetőleg utasítandó az első dunagőzhajózási társulat, a m. kir. államvasutak gépgyára és diósgyőri vas- és aczélgyár is, mint kiváló jelentékenységgel bíró és iparczikkeket jelentékeny mértékben fogyasztó vállalatok, illetőleg gyárak.

3. Ugy az üzletben levő, mint az ujonnan építendő akár országos, akár helyi érdekű vasutak igazgatóságai, illetőleg vállalkozói általában kötelezendők volnának, hogy a vasut üzletéhez, illetőleg építéséhez és felszereléséhez szükséges, minden bárminemű anyagot, gyártmányt és leltári tárgyat a jelen javaslat értelmében, hazai provenienciából szerezzék be. Ép úgy az állami gyárak és lehetőleg a hajózási vállalatok is.

4. Mint óhaját fejezte ki az értekezlet, hogy — a mennyiben ez még meg nem történt volna — méltóztatnék a magas kormány valamennyi állami intézetet, hivatalt és állami munkák vállalkozóit kötelezni arra, hogy anyag- és leltári tárgyakban való szükségletüket hazai gyártmányból szerezzék be.

5. Utasítandók volnának a vasuti és lehetőleg a hajózási vállalatok igazgatóságai, hogy anyagszerek és leltári tárgyakban beszerzendő évi szükségletükről évente előirányzatot készítsenek, a bizottság által megállapított csoportbeosztás szerint, s azt lehetőleg még a vonatkozó év beköszönése előtt úgy a kormánynak, mint az országos iparegyesületnek és a hazai ipar- és kereskedelmi kamarának előzetes tájékozás végett megküldjék.

6. Ugy az üzletben álló, mint az építés alatt levő vasutak igazgatóságai utasítandók volnának, hogy minden nagyobb beszerzésre nyilvános pályázatot hirdessenek, a hirdetményeket úgy a kormánynak, mint az országos iparegyesületnek, és valamennyi

hazai ipar- és kereskedelmi kamarának — a kerületükben levő iparosokkal leendő közlés végett — küldjék meg, e hirdetményben a szállítandó czikkek mennyiségét, minőségét és az átvételi helyet nevezzék meg s ahhoz lehetőleg mintadarabokat is mellékeljenek. Ép így az állami gyárak és lehetőleg a hajózási vállalatok is. Mindazon anyagokra, gyártmányokra és iparczikkekre nézve, melyekről a bizottság megállapította, hogy hazánkban megfelelő mennyiségben, minőségben és áron kaphatók, és a melyekre nézve e mellett még belföldön is van elég nagy verseny : a külföldi verseny, illetőleg pályázat kizárandó volna. Kivételnek csak speczialis esetekben, előzetes kimerítő indokolás alapján volna hely adandó ; különösen ha bebizonyíttatnék, hogy a belföldi ajánlattevők, az áruk hasonló jósága mellett, a világpiaczi áraknál számbavehetőleg magasabb árakat ajánlanak. A mely czikkekre nézve azonban a gyártás minősége és mennyisége kielégítő, de a hazai verseny még nem fejlődött ki eléggé, a külföldi ipar versenye megengedhető volna ugyan, de egyenlő, vagy lényegesen nem különböző árak, illetőleg feltételek mellett a hazai gyárosnak elsőbbség volna adandó. Végre azon czikkeket tekintve, melyeket az országban nem gyártanak, habár erre a termelési feltételek megvannak, s melyek tényleges meghonosítása kívánatos : a hazai gyártás akár már létező, de az illető czikkel eddig nem foglalkozó gyárak tulajdonosaival, akár új gyárak alakítására hajlandó vállalkozókkal kötendő szerződés útján volna előmozdítandó, illetőleg a gyártás meghonosítandó, mely szerződésben aállítás az illető gyár részére bizonyos méltányos árak mellett megfelelő számú évekre biztosítandó volna.

7. A pályázati feltételek közé felveendő volna, hogy a pályázó által felajánlott szállítmány csak akkor fog hazai provenienciának tekintetni, ha ezt az ajánlattevő, egy a miniszterium által megjelölendő forum által kiállított bizonyítvánnyal igazolta.

8. Azon ajánlatok egyenlő, vagy közel egyenlő feltételek mellett elsőbbségben volnának részesítendőek, melyek bebizonyítják, hogy az illető tárgy alkatrészei, illetőleg a félgyártmány is hazai gyártmány, mi a pályázati feltételek közé szintén felveendő volna.

9. Minthogy a vasuti, hajózási és állami vállalatok nincsenek mindig tájékozva az iránt, hogy hazai gyártmányu anyagokkal és czikkekkal mely gyárosok és cégek rendelkeznek ; ennél fogva az országos iparegyesület és a hazai ipar- és kereskedelmi kamarák

felkérendők volnának, hogy megfelelő lajstromot állítva össze a szállítóképes gyárakról és cégekről, ezek gyártmányairól és a gyár termelőképességéről, lehetőleg gyártmányai árairól is, azt a fennemlített vállalatoknak megküldjék.

10. Utasítandók volnának a vállalatok igazgatóságai, hogy az ajánlati versenytárgyalásra soha sem rövid, hanem mindig megfelelő hosszú határidőt tüzzenek ki, továbbá, hogy

11. több ajánlat egyenlősége vagy közel egyenlősége esetén a megbízás az illető gyárak termelőképessége arányában volna megosztandó; figyelembe véve, hogy egy s ugyanazon szállító, termelőképessége felén túl rendszerint igénybe ne vétessék.

12. Az értekezlet a hazai ipar felvirágoztatása és érdekeinek a külföldi verseny ellenében megóvása szempontjából a főszólyt a magán-ipar kifejlesztésére fektetvén, a következő elveket véli szem előtt tartandónak: a) hogy az állam új gyárakat csak oly czikkekre nézve állítson maga fel, melyek az országban vagy egyáltalában nem gyártatnak, vagy a melyek nem elég mennyiség és megfelelő minőségben gyártatnak és nincs kilátás, hogy meghonosításukra a magánipar még okszerűen megadható támogatás mellett is képesíthető volna; b) azon esethen, ha a hazai előállítás okszerű támogatás mellett a magánipartól várható, az e célból való támogatás kíséreltessék meg első sorban létező hazai iparteleppel, másod sorban egyáltalán hazai, s csak harmadsorban külföldi vállalkozóval. A létező állami gyárakat illetőleg az értekezlet abban a véleményben van, hogy azoknak a magánipar által elfoglalt téren a versenyt lehetőleg kerülni kellene s inkább oly czikkek, illetőleg oly minőségek gyártására törekedni, melyeket a hazai magánipartól egyelőre várni nem lehet. Sőt a mennyiben az iparüzés nem tartozik az állam tulajdonképeni feladatai közé, az értekezlet esetről-esetre megfontolandónak véli, vajjon ha valamely állami telep az illető cikk gyártását már meghonosította és a külfölddel szemben versenyképessé tette, nem volna-e kívánatos annak továbbfejlesztését, e cél biztosítása és egyébként elfogadható feltételek mellett, magánvállalkozásra birni.

13. A mit a bizotóság az üléseiről szóló jegyzőkönyvekben a mellékelt csoport-beosztásban megnevezett egyes csoportokra nézve megállapított, ugyanazt véli megállapítandónak az anyagszer- és

leltári nomenclaturában előforduló minden egyes tetelre nézve a szerint, a mint ezek az egyik vagy másik csoporthoz tartoznak.

14. A m. kir. államvasutak anyagszer- és leltári tárgyaitak régi kiadási nomenclaturájára (az új kiadás még nem készült el), nevezetesen az abban foglalt tételeknek a felhasználás módja szerinti beosztására nézve a bizottságnak észrevétele nincs. A mennyiben azonban az egyes tételek megnevezésének speciális szak- és nyelvészeti szempontból való megbírálása kívántatnék, a bizottság ezzel egy szűkebb körű bizottságot — melybe az illető speciális szakértőkön kívül nyelvészek is meghívandók volnának — vél megbízandónak.

Magyarország haltenyésztése. A földmívelési minisztérium által a hazai haltenyésztő telepektől bekért statisztikai adatok szerint Magyarországon jelenleg 31 haltenyésztő telep van, melyek közt az államilag kezelt iglói telep áll első helyen. E helyen a múlt évben 74 ezer s az idén 142 ezer petét keltettek ki. A többi telepekből 19 szolgáltatott be pontos statisztikai adatokat, melyek szerint azokban az idén 69 ezer lazac, 587 ezer pisztráng s 2000 egyéb halmem, tehát összesen 658 ezer pete kelt ki. Tekintve, hogy hazánkban 100,000 hold nádlepte mocsárterület van, amelyet haltenyésztésre felhasználni lehetne, az eredmény éppen nem mondható kielégítőnek. Landgraf országos halászati felügyelő mindent elkövet a haltenyésztés iránti érdekeltség felébresztésére s az említett mocsaras területből már 768 katasztrális hold kihasználása iránt dolgozott ki tervezeteket.

Czukorkivitel az osztrák-magyar monarchiából. Az osztrák répaczukorgyárosok együletének „Marktbericht“ című közlönye az utolsó 25 évről (1861—1885) több táblázatot állít össze, melyből közöljük a következőket: A czukorkivitel ez idő alatt 28·86 millió métermázsát tett 693 millió forint értékben; ebből az összegből az utolsó 10 évre esik 23·18 millió métermázsa s 532·3 millió forint érték. A kivitt 29 millió métermázsa czukor előállítására legalább 377 millió métermázsa répa volt szükséges, melyért — a marhatáplálékul s trágyázásul felhasználható hulladék leszámításával — a földművelés javára mintegy 471 millió forint jutott, az utolsó tíz

év alatt 377 millió. Csak a kivített tekintve, szükség volt 15 millió értékű répamagra; 113 millió métermázsa s 90 millió forint értékű szénre, $38\frac{3}{4}$ millió forint értékű spodiumra s 9·1 millió forint értékű czukortartó papírra. Szállítási költségül legalább 30 millió forintot lehet felvenni, a gyárak berendezésére 74, adóra 50 millió forintot. A czukorgyárakban az utóbbi tíz év alatt átlag 64,000 munkás dolgozott, kiknek bére naponként 60,800 forint volt, a hivatalnokok bérét nem számítva. A monarchia kereskedelmi mérlegének activegyenlegében ez ipar 53·71 százalékkal szerepel s passivitástól csaknem teljesen ment.

Orosz vasutak. Oroszországban jelenleg 25,634 werst vasut van készen. 1129 werst Finnország külön kezelése alatt áll, 3213 werst államvasut, 21,075 werst magánvasut, 1217 werst Transkaukaziában a hadügyminiszter hatósága alatt áll. Jelen év első öt hónapja alatt e vasutakon 13 millió utast s 986 millió pud podgyászt szállítottak, a brutto bevétel 82·5 millió rubel volt, mintegy 8 millióval kevesebb, mint a megelőző év megfelelő szakában.

ÚJ KÖNYVEK.

Kovács, P. Törvényhatósági és községi önkormányzat.	1	frt 20	kr.
Quesnay és Turgot munkáiból. Ford. Fenyvessy A.	1	„ 20	„
Nagy, M. A tizenhétéves magyar államháztartás valóságos pénzügyi válságban.	2	„ —	„
Keleti, F. Az államszolgálat jogi természete.	3	„ —	„
Jakabfalvy, A. Egyházi politika, különösen Magyarhonban. . .	1	„ —	„
Bolgár, F. A hadsereg kérdése.	—	„ 40	„
Horváth, Gy. Particularismus.	—	„ 80	„
Kiss, J. Magyar közjog. 3-ik kiadás.	3	„ 30	„
Apáthy, J. Kereskedelmi jog. A magyar kereskedelmi törvény alapján, tekintettel a nevezetesebb európai kereskedelmi törvényekre.	6	„ —	„
Wirth, M. Die Quellen des Reichthums mit Rücksicht auf Geschäftsstockungen und Krisen.	3	„ 72	„
Wolf, J. Tatsachen und Aussichten der ostindischen Konkur- renz im Weizenhandel.	1	„ 86	„
Baernreither, J. M. Die englischen Arbeiterverbände. I.	5	„ 60	„
Cohn, G. Nationalökonomische Studien.	10	„ —	„
Meyer, J. Ein Beitrag zur Lösung des Währungsproblems. . . .	2	„ 50	„
Meitzen, A. Geschichte, Theorie und Technik der Statistik. . .	2	„ 84	„

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

N O V E M B E R.

IX. FÜZET.

MAGYAR MINTARAKTÁRT BULGÁRIÁNAK.

A romániai vámháboru nagyiparosaink és kereskedőink között mozgalmat idézett elő, mely arra céloz, hogy a román piacz időleges elvesztése mellett miként lehetne a kivitelt más piaczok hódítása által kárpótolni. Nem volt nagy körültekintésre szükség, hogy csakhamar a bulgár piacz felé vette a kivitelképes nagyiparos és kereskedő tekintetét. Körülbelül 5—6 év alatt együttvéve sem utazott le annyi magyar kereskedelmi ügynök Bulgáriába, mint a mennyi ez év június havában ment. Mindenesetre örvendetes tény, mert míg az évnek bármely szakában lehetett találni mindenféle nemzetiségű kereskedelmi utazókat, addig magyart a Balkán félszigeten nagyon kivételes esetben láttunk. Pedig az kétség kívül áll, hogy iparczikkeink számára még a természettől is annyira ránk utalt piaczokat sem tudjuk megszerezni csupán elméleti okoskodások és magyarázások által, ha kereskedőink maguk egész odaadásal és lelkiismerettel hozzá nem fognak gyakorlati módon. Annyi bizonyos, hogy most van a legkedvezőbb pillanat a bulgár piacz meghódítására. Lent az orosz hatalom és befolyás megszűntével a bulgár nép nem idegenkedik tőlünk, s nem viseltetik gyűlölséggel irányunkban, itt pedig a nagyiparosok valahára hajlandók kibontakozni hagyományos passiv magatartásukból s a tett mezejére lépni. A viszonyok — a mi a bulgár piacz meghódítását illeti — kedvezőbbek, mint valaha s kérdés, hogy ilyen kedvező alkalom ismétlődik-e. Ezuttal a kérdés, a mit magunk elé tűztünk, az, vajjon mi történt eddig részünkről a bulgár piaczot illetőleg, mennyire haladtunk ott s mi volna teendőnk, hogy iparosaink részére az ottani hálás piaczot megszerezzük?

Hogy a bulgár kereskedelmi mozgalmakat könnyebben át-

tekinthessük és egy lehető szűk keretben föltüntethessük. öt esztendő-t veszünk, s részint az ottani politikai képviselőink által közzétett forgalmi adatokat, részben személyes tapasztalataink alapján szerzett információinkat állítjuk egymás mellé, kimutatandó, mekkora része volt az osztrák-magyar kereskedelemnek a ki- és beviteli forgalomban. Jelen fejtegetésünk terjedelme nem engedi meg azt, hogy a sok részletet — bár fontosságukat kevésre becsülni nem lehet szándékunk — ezuttal soroljuk elő, így csupán évi átlagos összegeket fogunk említeni. Öt évnél tovább meg azért nem kívánczunk vizsgálódásunkban terjeszkedni, mert akkor a számadatok oly hiányosak volnának, hogy azokat bázisul fölvenni egyáltalán lehetetlen. Nemcsak statisztika nem működött, mely ezen adatokat szolgáltatná, hanem ha olyan lett volna is, az a körülmény, hogy az egyes nagyobb városoknál csak az utóbbi időben lettek felállítva a vámsorompók, feltehető, hogy ennek hiányában milyen lanyhán kezelték a ki- és beviteli ellenőrzést.

Bulgáriában négy helyen székelnek képviselőink : Sofiában, Widdinben, Rustschukban és Várnában ; az egyesített nagy Bulgáriában öt képviselőtünk van, a filippopolit is beleszámítva. Kétség kívül áll, hogy a képviselők száma teljesen kielégítő. Ha azonban öt éven keresztül képviselőink hivatalos jelentéseit figyelemmel végig olvassuk, úgy önkénytelenül szemünkbe ötlük egy sajátságos ellentmondás. Ugyanis, míg a sofiai képviselő következetesen azt veti hazai gyárosaink, kereskedőink szemére, hogy mért viseltettek oly csekély bizalommal a bulgár kereskedők irányában, mért nem hiteleznek ők is az angol, német stb. külföldiek módjára, mért kívánják áruikat folyton készpénzfizetés mellett eladni, a mihez meg az ottani kereskedők nem igen szoktak, — addig más bulgár képviselőink, például a viddini, évek során át következetesen azt jelenti, hogy kereskedőink tulságos könnyelműen hiteleznek, hogy pénzeiket ily módon folyton elvesztik, s teljesen elmaradnak a piacról, hogy egyáltalán nem győződnek meg az illető megrendelő cég hitelképességéről, hanem egyszerű levelezés útján eszközölt megrendelést elfogadnak, áruikat elküldik, de azokat behajtani, még ha perre került is a dolog, legtöbb esetben nem képesek. Mondom, ez az ellentmondás a jelentésekben annyira kidomborul, hogy ezuttal kénytelen vagyok azokra reflektálni, annál is inkább, mert az előttünk levő jelentésekből az ellenmondást földeríteni lehetetlen,

magam pedig személyesen utána jártam az ügynek, s helyén találok azt néhány fölvilágosító szóval kísérni.

Kereskedőink legtöbbje áruát a magyar és német lapok útján hirdeti s várja, hogy ezek folytán megrendeléseket kapjanak. Ezeket a hirdetéseket a bulgár kereskedő nem olvassa s nem is érti. Azonban vannak Bulgáriában letelepedett kereskedők, a kik igenis értik a nyelveket és tesznek is rendeléseket.

Tartozom itt is azzal az őszinte kijelentéssel, hogy az osztrák-magyar alattvalók között, kik a Balkánon telepednek le, csupán egy nagyon kis rész megbízható. Legtöbb esetben kényes természetű multtal bíró egyének keresnek menedéket és újabb működési tért akár Bulgáriában, akár másutt. Viddin esik határunkhoz legközelebb, mi sem természetesebb, minthogy azok, kik Bulgáriát szemelik ki új települőknek, itt telepednek le először is, mint a hova legolcsóbban eljuthatnak. Itt csináltatnak nyomtatványokat, szétküldik gyárosainkhoz, a kik azután lépre mennek. Gyárosaink és kereskedőink örülnek, ha Bulgáriából németül írott levelet vesznek, mert ezeket megértik (szerb vagy bulgár levelezővel igen kevés magyar czég bír) s azt hiszik, hogy így könnyű szerrel magukat is megértetik velük. Sajnos, hogy hazai czégeink mindig a könnyebb oldalt veszik a dolgoknak.

Igy kell magunknak megmagyarázni azt, hogy a viddini konzul egészen helyesen panasolja kereskedőink könnyelmű hittelezését.

Másként áll azonban a dolog Sofiában. Már oda kevesebb százaléka jut a fentemlitett kétes existenciájú egyéneknek. Itt már inkább a solidabb rész működik. Hiszen maga az a tény, hogy a kereskedő a megrendelt árukat Sofiába megkaphassa, megkíván egy bizonyos tökét, mert az árukat csak Lompalánkára szállítva kapják, s nem direkte Sofiába; domináló szerepet a bennszülött kereskedők visznek. Ezek meg hozzá vannak szokva a hitelhez, de csak nagy ritka esetekben képesek magukat hazai gyárosainkkal megértetni, személyesen pedig alig érintkezhetnek vele; nem csoda, ha olyan iparcikkeknél is, melyek per absolute előnyösebben jöhetnének oda tőlünk, szintén kizsorig a külföldi, ki az ő természetes hajlamaiknak jobban iparkodik megfelelni.

Általánosságban azt a nézetet kell elfogadni a gyakorlatban,

a mit sofiai képviselőnk kifejt több ízben, hogy kereskedőink nem viseltetnek bizalommal, és nem hiteleznek a bulgároknak, mert a viddini jelentésből csupán azt látom én, ki a helyszínén szerezhettem tapasztalataimat, hogy igenis könnyelműen hiteleztek kereskedőink oda árukat, azonban nem bulgároknak, hanem oda vándorolt megbízhatatlan czégeknek. Meg vagyok arról győződve, a mennyire alkalmam volt megismerni 25—30 bulgár helységben a bennszülött kereskedőket, hogy azoknál kereskedőink a hitelnyújtásnál aránylag sokkal kevesebbet veszítenének el, mint itthon.

Ezt nemcsak odavetetten kívántam felhozni, hanem meg kell jegyezni, hogy Bulgáriában a legnagyobb szabásu czégek, melyek már óriási forgalmat csinálnak, oly szerény igényű házat visznek, oly keveset költenek, mit nálunk csak kiskereskedőnél sem tapasztalhatunk. Különben a balkán-spanyol zsidók e jellemző természetét az egész világon ismerik.

Innen van az, hogy azon odavándorlók is, kik különben a legbecsületesebb szándékkal telepednek le s kívánnak új működési tért hódítani, biztosítani, oly ritkán boldogulnak. Hiányzik valamennyinél az élet igényeiről való végtelen lemondás, és az a bámulatos takarékoság minden tekintetben, a mi a spanyol zsidó és a bennszülött bulgár kereskedő tulajdona. Ezekkel versenyezni az egyed-
elárusításnál osztrák-magyar ember nem tud, s ha azokat a tárgyakat árusítja, miket a többi, akkor fennállhatása csak kis időre van szabva. A mi pedig a hitelezőnek nagy megnyugvására szolgálhat, az a körülmény, hogy a spanyol zsidó vagy bulgár kereskedő ugyszólván soha sem bocsátkozik olyan ügyletekbe, melyek rendes hatáskörén kívül esnek, melyekhez nemcsak nagy tőke szükséges, de a melyeknél esetleg nagyobb szerű veszteségeknek is nézhetnek elé, mi nálunk pedig igen gyakori, hogy üzletükből veszik ki a tőkét egy más természettel bíró ügylet elvállalására, mely, ha nem sikerült, különben egészséges alapon levő üzletükre is csődöt kénytelenek nyitni. A bulgár kereskedő nyugodt, egyszerű működése okozza, hogy egy bennszülöttnak csődbe jutása a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Ezt szükségesnek tartottam a bulgár kereskedő hitelképességére nézve felhozni, melyről itthon a legkülönbélegképen vélekednek, de mire nézve a hivatalos jelentések is, mint már fentebb említettem, ellentmondók.

A Balkánon is már kétféle kereskedelmi ügynök működik : az utazó ügynök s a helyhez kötött már ott letelepedett ügynök. Nekünk igen kevés oly magyar kereskedelmi utazó ügynökünk van, ki annyira ismerné a Balkán országok viszonyait, intézményeit, szokásait, és a mi fő, a személyeket, hogy egyszerű rövid leutazás alkalmával alaposan, lelkiismeretesen elvégezhetné ügyleteit az általa képviselt ház érdekében. A legtöbbje csupán némi fölületes ismeretekkel bír az ottani állapotokról, mert a költséges hosszabb tartózkodásra, alapos információkra nem igen telik, s futólag köt üzleteket ott, a hol, és úgy, a mint épen lehetséges.

Az utazó ügynökök működéséhez a Balkánon sok kérdés fér, kielégítőnek meg egyáltalán nem lehet nevezni, miután leginkább az országok határait szelik, ott, a hol a hol a közlekedés könnyűséggel jár.

Másként áll a kérdés a letelepedett ügynökkel, ki azonban nem egy céget, de számos céget képvisel egyetemben, nem keresve azt sem, vajjon minő országból való az iparcikk. Háttérbe szorít minden politikai indokot, minden személyes ellenszenvet, egyformán képviseli, ha megbízást nyer, a magyart ép úgy, mint az angolt, németet, orosz vagy belgát. Felteszszük, hogy az illető ügynök igen derék, becsületes ember, s a különböző kereskedők bizalommal viseltetnek irányában, akkor bizonyára fog is az illető ügynök nagyobb szerű üzleteket csinálni.

A kérdés most már az, vajjon minden jó előfeltétel mellett lendít-e az ilyen ügynök valami nagyot a mi specziális kereskedelmi érdekeinken ?

Nagyon keveset, sőt a legtöbb esetben semmit.

Még pedig azon egyszerű okból, mert ennek az ügynöknek nem az áll első sorban érdekében, hogy a magyar, francia, német stb. kereskedők iparczikkait elárusítsa, hanem hogy saját magának minél nagyobb százaléket biztosítson.

Gyakorlati példával kívánom e tételt illusztrálni. X. ügynök négy különböző országból bír mintákat szögekből. X. ügynök már a priori azokat a szögeket fogja vevőjének kínálni, melyeknél a gyáros nagyobb százaléket biztosított számára. Még abban az esetben sem fogja a magyar árut ajánlani, ha egyenlő minőség

mellett a szállítási díjak kisebb volta mellett olcsóbbak volnának is, ha mellette nincs legalább is akkora haszna ennek közvetítésénél, mint a valamivel drágább külföldinél van. Itthon óriási lamentációkat hallunk mindenfelől, s többnyire magasabb politikai indokokban keresik és kutatják az okot, a miért iparczikkeinket a drágább külföldi kiszorítja a piacról akár Bulgáriában, akár Szerbiában. Pedig sok esetben annak megfejtése az említett igen egyszerű okokban keresendő.

Az mindenesetre áll, hogy a letelepedett ügynök által eszközölt üzletek többnyire simábban folynak le, mint az utazó ügynök által végzeteknél. Ennek pedig azon indoka van, mert mire az utazó ügynök által kötött ügyletek ipartárgyai a kitűzött helyre érkeznek, az, ki azokat kötötte, már régen más vidékeken utazik újabb üzletek szerzése végett, vagy pedig a legtöbb esetben már itthon van, s meglehetősen keveset törődik az általa eszközölt dolgok iránt. Nincs tehát senki az áru megérkezésénél, az átvételnél, a hiányok, vagy a kifogásolt dolgok alapos utánvizsgálására, szóval az annyira fontos legomolyításnál. Ez pedig azon áruknál, melyek hosszabb ideig való szállítás alatt többszörös átrakodáson mennek keresztül, igen sok esetben lényeges szükség. Az állandóan ott lakó ügynök ezt elvégezheti, s igen gyakori, hogy fontos kifogásokat személyes közbenjövete mellett könnyű szerrel elsimíthat, kiegyengethet, szóval, a félreértések nem válnak oly élessé, mint levelezés útján az történni szokott.

Azt meg kell vallani, hogy magyar iparczikket a Balkánon, hacsak az ember a vevőnek előnyét kézzelfoghatólag nem tudja demonstrálni, elárusítani igen nehéz.

Általában nem nagy bizalommal viseltetnek a keleten iparczikkeink irányában, akár Magyarországból, akár Angliából jöjjenek. Ennek meg főként az az oka, hogy nálunk számos kereskedő abból a szempontból indult ki és indul ki még, fájdalom, máig is, hogy keleten rásózhatja az illetőkre mindazon áruczikkeket is, miknek itthon már egyáltalán nincsen keletje — s lehetőleg iparkodik a kétes értékű ugynevezett „Ausschuss“-t ott értékesíteni. Már pedig nem állván magunk a piacon, mi sem természetesb, minthogy a Balkánon szintén igen jól tudják megkülönböztetni a jót a rosztól. Egyszer-kétszer rámennek a lépére,

de azután még jó áru irányában is elidegenkednek, ha az innen származik.

Ide tartozik az is, a mi már köztudomású, s képviselőink részéről is számtalanszor hangoztatott tény, hogy egynémely kereskedőink, fájdalom, azt a rut szokást követik, hogy a bemutatott mintát legjobb esetben az első, második szállításnál tartják be pontosan, de azután oly könnyelműen szállítgatják áruikat, teljesen eltérve a mintától, hogy azt a megrendelő sehogy sem fogadhatja el. Azután meg kereskedőink leginkább azt akarják, hogy a vevők alkalmazkodjanak az ő áruikhoz és üzleti szokásaikhoz, a helyett, hogy ők alkalmazkodnának az ottani szokásokhoz. Mennyivel szívesebben venné a balkáni kereskedő, ha áruit a gyáros lev, dinar, drachma, lev vagy piaszterben számítaná, hosszát vagy súlyát pedig arsin, oka vagy kiló szerint határozná meg. Művelt nyugati kereskedő könnyen képes ezt átszámolni, míg ellenben a keletinek a mi pénzegységünk, hossz- és súlyméréteink nagy nehézségeket okoznak és sok fejtörésbe kerül, s elkedvetleníti. Még meg kell említenem, hogy azon kereskedőink, kik ez idén utazóikat Bulgáriába küldték, egy igen nagy tévedésben leledzenek. Ugyanis Szerbia felé küldték megbizottaikat azon célból, hogy a már most elkészült szerb vasutat felhasználva, ezt az utat tanulmányozzák a bulgár szállítást illetőleg. Igaz, hogy tényleg ez az ut a rövidebb, igaz továbbá, hogy látszatra egyenes vasuti közlekedés lévén, az áruk Bulgáriába való szállítása gyorsabban eszközölhető volna. De ez csak látszatra van így, mert eltekintve attól, hogy ez rövidebb ut, sokkal többbe kerül, mint a hosszabb, de magában a szállítási módozatban is sokkal több difficultas jár, mint a hosszabb vizi-utal, mely még azonfelül aránytalanul olcsóbb. Biegeleben báró, sofiai dipl. ügynökünk egyik jelentéséhez a szerb vasut megnyilta alkalmából mellékelte egy részletes számlai kimutatást, mely azt tüntette föl, hogy egy kis hordó borért, 56 liter, Szerbián keresztül Sofiáig 101 frankot fizettek különféle díjak fejében, s ugyanazon nagyságu hordó szállítása vizen Lompalánkán át Sofiába csupán 37 frkba kerül s a mellett sokkal kevesebb kézen is fordul meg. Ez mindenesetre jellemző és tanulságos bizonyítás a mellett, hogy a kiépített vasut a nagyobb áruforgalmat Sofia felé még nem képes Lompalánkáról elterelni. Ez csupán akkor válik lehetővé, ha nemcsak az egész csatlakozást Czaribródon át kiépítették, hanem ha a szerb vasut olcsóbb tarifák

mellett fog szállíthatni, mint a minővel azt ma teszi. Már pedig annyi bizonyos, hogy némely árucikkeink hasonlíthatatlanul jobb kelendőségnek örvendenének, ha csakugyan sikerülne azokat ezen az úton lehetőleg gyorsan, a szerb vasuttal szállíthatni, vagyis, ha iparcikkeink a vasuti szállítással önként járó magasabb vitelbért elviselni tudnák. Nagyon is érdekünkben van tehát, hogy a szerb vasut viteldiját lehetőleg mérsékelje.

Azzal ezuttal nem kívánunk bővebben foglalkozni, hogy a dunagőzhajózási társaság tarifaviszonyai különösen a magyar iparcikkokkal szemben milyen hátrányosak. Közöségesen ismeretes ama kartell-viszony, mely e közlekedési társulat s a rajnavideki vasut, valamint más németországi szállító társulatok között fennáll. Általán ismert dolog, hogy a németországi vas például azért szorítja ki a magyart, mert Remscheid, Iserlohn, Bielefeld, Aachen, Köln, Hagen, Krefeld, Barmen s más német helyekről a szállítási díj csak akkora, mintha Magyarországból szállítanának Bulgária bármely dunai állomásra.

Tavaly némi javulás állott be e tekintetben, a mennyiben a gőzhajótársaság némi kedvezményekben részesítette áruinkat, valamint a métermázsá után rendesen fizetni szokott 40—80 krajczár átszállítási külön díjat a vaskapunál teljesen elengedte. De még ily körülmények között is jóval olcsóbb némely iparcikkek tengeri szállítása, mint például kovácsolt vagy huzagolt vasáruk métermázsája Bécsből Rustschukba 7 frk 30 ctm., Marseilleből Bukarestbe 6 frk 70 ctm., szappan métermázsája Bécsből Rustschukba 9 frk 90 ctm., Marseilleből Bukarestbe 7 frk 70 ctm., gyertya métermázsája Bécsből Rustschukba 9 frk 90 ctm., Marseilleből Bukarestbe 7 frk 70 ctm.

Ha Bulgária kereskedelmi fontosságáról van szó, ki kell jelenteni, hogy ezen országban kereskedelmi központ nem létezik. Sofia a fő- és székváros csak politikai tekintetben képez központot, a kereskedelmi élet, mint olyan, több részre oszlik. A dunai kereskedelemben osztozkodnak úgy a ki-, mint bevételre nézve Rustschuk, Sistovo, Rahovo, Lompalánka és Viddin. A tengeri kereskedelem Várnában eszközöltetik, a mi pedig az ország egyes nagyobb városait illeti, azok csupán egyes kerületek forgalmára bírnak nagyobb befolyással, mert tudvalevő dolog, hogy az Eszki

Dzumaja híres évi vásárjának megszüntetése óta, mely a Balkán Nisni-Novgorodja volt, a vidéki lakosság hozzászokott a heti piacok látogatásához, a hol is pillanatnyi szükségleteiket rendszeresen fedezik.

De nézzük részben hivatalos, részben magánadatok nyomán Bulgária közgazdasági forgalmát.

	az összes bevétel	kivétel	összesen
1880-ban	48.223,637	33.118,200	81.341,837
1881-ben	58.467,100	31.819,900	90.287,000
1882-ben	41.400,000	34.200,000	75.000,000
1883-ban	49.022,600	45.964,700	94.987,300
1884-ben	46.214,232	35.220,603	81.434,835

Ezen számokból látható, hogy körülbelül meg lehet állapítani átlagos számot arra, hogy mennyi idegen cikkekre van okvetlen szükség Bulgáriában, valamint azt is, hogy mit tud az ország a jelenlegi viszonyok mellett nélkülözni és exportálni. Az éveknél jelentkező néhány milliónyi különbözet mindig annak tudandó be, hogy Bulgária tisztán agrárius ország lévén, szükségleteinek fedezete rendszeren olyan arányban eszközöltetik, a milyen az évi termés volt. Ha jó volt a termés, akkor többet vásárolnak az idegentől, ha rossz volt, kevesebbet. Mindig szem előtt kell azonban tartani, hogy Bulgária távolról sincsen azon helyzetben, hogy nyers terményeit csak hozzávetőleges arányban is értékesíthesse. Minél többet fektet be a kormány a közlekedési s egyéb dolgok javítására, annál többet tudnak értékesíteni, s bizton lehet állítani, hogy e tekintetben nagyon halad előre az ország.

A fenti kimutatásból Ausztria-Magyarország 1881-ben a bevételnél 14.721,238 frankkal volt érdekelve, vagyis 26% erejéig, 1882-ben 34%, 1883-ban 31·3%, 1884-ben 28·2%.

Az összes országok érdekeltsége a bevételnél a következő százalékokra oszlik meg:

	1881-ben	1882-ben	1883-ban	1884-ben
Ausztria-Magyarország	26·0%	34·0%	31·3%	28·2%
Anglia	23·2%	22·0%	26·3%	25·9%
Törökország	11·2%	12·6%	13·5%	13·6%
Románia	14·8%	7·4%	6·6%	8·5%

	1881-ben	1882-ben	1883-ban	1884-ben
Olaszország	10·2%	3·9%	3·4%	4·3%
Franciaország	5·2%	2·4%	5·5%	5·0%
Szerbia	3·4%	1·2%	1·6%	1·4%
Oroszország	2·0%	3·0%	4·5%	5·6%
Németország	0·5%	0·6%	2·5%	3·2%
Más országok	3·5%	12·9%	4·5%	5·3%

Ennél az összeállításnál azonban meg kell jegyezni, hogy igen sok tárgy, mely eredetileg Németországból származik, Ausztria-Magyarországon át megy Bulgáriába s így nem mint német, hanem mint osztrák-magyar cikk szerepel a matriczák följegyzéseiben. Hanem azt már e helyen is ki kell jelentenem, hogy a németországi versenyt a közvélemény sokkal többnek, nagyobbnek tartja, mint az tényleg a Balkán félszigeten tapasztalható. Igaz, hogy pl. Görögországban igen érezhető a német áruk terjedése, de ott rendszerezített és jól szervezett ügynökségekkel, sőt Piräusban mintaraktárak is vannak, miről e folyóirat szerkesztője magának személyes meggyőződést szerezhett s erről nálamnál szakavatottabb fölvilágosításokat adhat, azonban a mi Bulgáriát, Szerbiát, Macedoniát illeti, ott nagyon túlosan becsülik általánosságban a németek „Central Verein“-jének működését.

Az előadottak után látjuk, hogy Bulgára iparcikkeinek számára igen hálás talaj volna s bár — miként már egy ízben említettük — igen örülünk azon, hogy iparosaink és nagykereskedőink körében mozgalom indult meg, mely arra céloz, hogy az elvesztett román piacz helyébe kárpótolják magukat a bulgárral, azonban — meggyőződésünk szerint — az egyesek pillanatnyi próbálgatásait nemcsak nem vehetjük komolyan, de ismervén az ottani viszonyokat, célravezetőnek sem tartjuk. Szerintünk a mostani törekvést szabályozni kellene, és oly alakba önteni, mely lehetőleg maradandó értékkel bírjon. Meggyőződésünk szerint elérkezett a kedvező pillanat, hogy az általánosan óhajtott mintaraktárak felállítását eszközöljük, melynek hiányát annyira érezzük. Mintaraktárt oly értelemben, hogy az ahhoz értő egyének összes kivitelképes cégeink árainak képviseletét elvállalva, teljes erejükből oda hatuának a folytonos személyes érintkezés folytán, hogy ezen áruk számára biztos piaczot teremtsenek; ott ez irányban propagandát csináljanak s egy szóval

oda hatnának, hogy a magyar iparczikkék az őket méltán megillető teret elfoglalhassák. E cél elérésére szükséges, hogy a magas kormány részesitené e vállalatot a szükséges erkölcsi támogatásban az által, hogy 1. A szt. István korona területén levő kereskedelmi kamarák, és ennek utján az egyes gyárosok- és nagykereskedőknek a szervezendő mintaraktárt meleg pártolásba ajánlaná; 2. úgy a vasuti, mint a gőzhajózási társulatnál kieszközölné, hogy mindazon iparczikkéknél, melyeknél főként a szállítási magas díjtételek hatnak bénítólag, a lehető legkedvezményesebb szállítási tételek léptetnének életbe.

STRAUSZ ADOLF.

VASUTAINK EGÉSZSÉGÜGYE 1885-ben.

A bonczoló emberi elme figyelme ma kiterjeszkedik az élet minden vonatkozásaira. A rohamosan előhaladó tudomány hasznát huz a legapróbb részletekig vitt vizsgálódásból is, a mennyiben a tényleges állapotok teljes megismeréséből vonja le a folytonos tökéletesítést czélzó következtetéseit. Ha a tudományos megfigyelésnek valahol nagy fontossága van, ugy ez az egészségügynél elvitázhatlan, mert millióknak testi s ebből folyólag lelki épsége függ attól : vajjon az égálj, táplálék, lakásviszonyok stb. káros behatásainak ellensúlyozására szükségelt praeventiv intézkedések kellő időben megtételnek-e. Napjainkban már nemcsak az egyén egészsége nyer tekintetbevételt ; ma már nem elégszik be az orvosi tudomány sem pusztán az egyén szerves életében koronként nyilvánuló kóros alakzatoknak restrictiv kezelésével : gondoskodását kiterjeszti az összegnek egészségügyi viszonyaira is és nem mulasztja el javaslatokkal oly irányban fellépni, hogy a különböző betegségek kórokai lehetőleg csekély mérvre szoríttassanak.

E működésben a meglevő konjunkturák számadatait nemcsak jól használhatja, hanem alig is nélkülözheti, ez szolgálván utmutatásul és figyelmeztetésül : hol és minő alakban fenyeget veszély ? s ez teszi képe ssé megfelelő intézkedések javallására.

A vasuti alkalmazottak már hivatásuk különleges természeténél fogva is, de főké p azért képeznek egészségügyi szempontból érdekes tanulmányanyagot, mert alkalmat szolgáltatnak a különböző foglalatosságok és a gyakrabban előforduló betegségek közötti arány megfigyelésére. Ennélfogva nem vélünk improduktív munkát végezni, ha a rendelkezésünkre álló anyagot, a mely a hazai nagyobb vasutak személyzeténél a lefolyt évben uralkodott egészségi viszonyokra, a betegségek nemeinek az előfordult betegülések

számának feltüntetésére vonatkozik — közreboesátjuk, előzetesen feltüntetvén a megbetegedett alkalmazottak segélyezésére hivatott egyesületek vagyoni állását a tagok számával együtt.

Hazai vasutaink a legújabb időben keletkezett helyi érdekű vasutak kivételével, mindannyian gondoskodtak arról, hogy személyzetük egészségügye kellő gondban részesíttessék. Minden vasutnál a pályakilométerek arányában pályaeorvosok alkalmazták, míg maga az egészségügy vezetése egy központi igazgató főorvosra bízatik. E szervezet azon vasutaknál is fenáll, melyeknek vonalai az ország határán túl terjednek, egyedüli kivételt a szabadalmazott osztrák-magyar államvasutttársaság képez, a melynél az osztrák vonalak, a bányák, huták és uradalmak egészségügye Bécsben székelő, a magyar vonalaké pedig Budapesten székelő egymástól teljesen független hatáskörrel felruházott két igazgató főorvos vezetése alatt áll. A betegsegélyző egyesületek az illető vasut-igazgatóságok vezetése mellett működnek, jövedelmeiket a tagok befizetései, büntetéspénzek, a vasutttársaságnak a tagdíjak mérvének megfelelő hozzájárulása s egyéb dotatiók útján nyerik s ezekből fedeztetnek a gyógyítási költségek és nyújtatik a temetkezési segély. Az egyes vasutaknál alkalmazott pályaeorvosoknak és a betegsegélyző egyesületek tagjainak számát a következő táblázatban tüntetjük fel:

Sorszám	A vasutttársaság megnevezése	A pálya építési hossza kilométerekben	A pályaeorvosok száma	Betegsegélyző egyesületi tagok száma
1	Magy. kir. államvasutak (a kezelésbe vett vonalak nélkül)	4210·563	147	107,244
2	Osztr.-magy. államvasutttársaság (magyar rész)	1376·0	54	10,905
3	Szab. déli vaspálya (magyar rész)	701·0	104	9,981
4	Magy. északkeleti vasut	580·3	21	?
5	Első magyar-gácsországi vasut (magy. rész)	120·032	3	667
6	Budapest-pécsi vasut	294·5	9	690
7	Mohács-pécsi vasut	68·3	4	520

Sorszám	A vasutársaság megnevezése	A pálya építési kosszá kilométerekben	A pályatorvosok száma	Betegsegélyző együleti tagok száma
8	Pécs-bárcsi vasut	68·1	3	272
9	Győr-sopron-ebenfurti vasut	118·0	?	281
10	Szamosvölgyi vasut	107·0	1	132
11	Kassa-oderbergi vasut	363·0	14	4,097
12	Arad-csanádi vasut	270·0	10	370
13	Arad-kőrösvölgyi vasut		5	351
14	Magyar-nyugoti vasut	305·0	14	1,444

A betegsegélyező egyletek szervezete főbb vonásaiban minden vasutnál ugyanaz. Az egyletnek kötelezett tagjai a külön szolgálati szerződés mellett alkalmazott hivatalnokokat kivéve az összes alkalmazottak, a kik fizetésüknek, napdíjuknak stb. minden forintja után 1—2—3 krajczárt tartoznak az egylet pénztárába befizetni. A központi választmány mellett helyi választmányok vagy bizottmányok alakíttatnak az üzleti, vontatási és műhelyi, végre az anyagszerkezési és pályafenntartási szolgálati ágak alkalmazottaiból. Az egyesület tagjai megbetegedésük esetén ingyen gyógykezelést és gyógyszereket, kivételes és méltánylást érdemlő esetekben pénzbeli segélyt élveznek, elhalálozásukkor pedig a hátramaradtak temetési segélyben részesíttetnek.

A betegsegélyző egyletek távolról sem működnek oly többlettel, mint a vasutak nyugdíjegyesületei. Ennek természetes okát egyfelől abban kereshetjük, hogy ez utóbbiak dotációja és befizetései nagyobbak, másfelől természetesen a megbetegültek aránya a nyugdíjba lépőkkel szemben sokkal nagyobb százalékot mutat, a mit csak kevéssé ellensúlyozhat ama körülmény, hogy a nyugdíjintézet részéről teljesített fizetések mindig bizonyos continuitas jellegével bírnak. E mellett a nyugdíjintézet nagyobb felügyelet és ellenőrzésben részesülván, az igazgatási kiadások csekélyebbek. A betegsegélyző egyletek vagyoni állapota szemben az 1884. év eredményeivel — 1885. év végén a következő volt :

Sorszám	A vasut megnevezése	Vagyon 1885. végén		Bevétel		Kiadás		Többlet vagy hiány	
		frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.	frt	kr.
1	M. kir. államvasutak . .	232,643	14	225,116	08	238,008	76	—	12,892 68
2	Osztr. magy. államvasut- társaság	468,947	60	247,916	37	280,349	86	—	32,433 49
3	Szab. déli vasut	181,665	87	147,427	98	148,725	99	—	1,298 01
4	M. északkeleti vasut . .	46,109	41	21,836	91	19,800	93	+	2,035 98
5	Budapest-pécsi vasut . .	7,802	21	5,640	28	3,971	89	+	1,668 39
6	Mohács-pécsi vasut . .	21,993	07	6,301	21	4,008	67	+	2,292 54
7	Pécs-barcsi vasut . . .	5,730	53	1,870	90	1,651	79	+	219 71
8	Győr - sopron - ebenfurti vasut	7,738	65	n i n c s		k i m u t a t v a			
9	Szamosvölgyi vasut . .	3,172	89	1,082	72	1,050	49	+	32 23
10	Arad-csanádi vasut . . .	2,472	65	1,313	97	1,338	60	—	24 63
11	Arad-körösvölgyi vasut .	6,245	63	2,289	95	1,508	20	+	781 75
12	Kassa-oderbergi vasut .	134,650	77	29,628	02	23,124	81	+	6,503 22
13	Magyar nyugati vasut .	24,814	71	11,471	10	9,163	39	+	2, 307 71

Mint a fent közölt kimutatásból látható — a nagyobb vasutak segélyző egyleteinek évi mérlegei hiánynyal záródtak. E jelenségnek okát kereshetjük ugyan az országszerte kedvezőtlen egészségi viszonyokban, mik a segélypénztár nagyobb mérvű igénybevételét vonták maguk után, de eszünkbe juttatja a budapesti orvosoknak a belügyi ministerhez intézett emlékiratát, a melyben az is mondatik, hogy a betegsegélyző egyletek jövedelmeinek jó részét az igazgatási kiadások emésztik fel. Így látjuk az osztrák-magyar államvasuttársaság előttünk fekvő jelentéséből például, hogy az igazgatási kiadások 1885-ben 831 frt 91 krral szaporodván, az adminisztráció költségei 8450 frt 61 krra emelkedett, holott a jótékony célú egyleteknél az igazgatási költségek a legkisebb összegre volnának szorítandók. A többi vasutak segélyző egyleteinél mutatkozó hiány jól indokoltatik a betegülési százalék emelkedésével, mely például a magyar államvasutaknál az 1884. évi 63·07%-kal szemben 69·11%-ot tesz, s ez emelkedés a tagok számának növe-

kedésével nem állván arányban, a pénztár nagyobb megterhelését eredményezte.

A betegsegélyző egyesületek pénzügyi állapotára vetett e rövid pillantás után áttérhetünk a vasuti egészségügyi statisztika főbb adatainak összeállítására. E helyütt azonban szükségesnek látjuk megjegyezni, hogy e statistika összeállítása, bár a közlekedési minister a betegsegélyző egyletek évi jelentéseinek összeállítását és beterjesztését évek előtt elrendelte, ez időszerint nagy, sőt elháríthatlan nehézségbe ütközik, a mennyiben ez adatok közlése nélkülözi az egyöntetűséget. Egyik jelentés a betegülési eseteket, a másik a megbetegedett tagok számát tünteti fel, a kórcsoportok megalakítása csaknem minden egészségügyi jelentésben más, eltérők a beosztás módozatai, a tárgyalt momentumok, szóval e jelentésekben hasztalan keresünk szilárd alapot a vasuti egészségügy feltüntetésére. Felette kívánatosnak kell kijelentenünk azért oly intézkedést, a mely az egészségügyi jelentések alakját, beosztását megállapítaná, egyszersmind meghatározná azon jelenségeket, miknek egyöntetű kimutatása statisztikailag értékes anyagot szolgáltat. Ilyen jelentések alapján könnyen lehetend majd összehasonlításokat tenni, következtetéseket levonni, de ezuttal be kell elégednünk a számadatok közlésével, bár ezeknél sem adhatjuk a fent felsorolt összes vasutak adatait azon egyszerű okból, mert nem közöltetnek.

Lássuk először is az előfordult betegségek és halálozások számát és a halálozási százalékot. Ezek a következő számokat adják :

Sorszám	A vasut megnevezése	Betegülés száma	Betegülési százalék	Elhaltak száma	Halálozási százalék
1	Magyar államvasutak	74,120	69·11	212	1·40
2	Osztr.-magy. államvasuttársaság	4,529	41·53	129	1·41
3	Cs. kir. szab. déli vasut (magyar rész)	2,400	67·4	35	1·45
4	Magyar északkeleti vasut	1,968	?	37	1·88
5	Első magyar gácsországi vasut (magyar rész)	1,296	?	4	0·32
6	Budapest-pécsi vasut	413	59·85	3	0·72
7	Mohács-pécsi vasut	501	94·23	4	0·80
8	Pécs-baresi vasut	268	98·52	1	0·38
9	Győr-sopron-ebenfurti vasut	143	50·89	4	2·79
10	Szamosvölgyi vasut	38	28·73	1	0·76
11	Kassa-oderbergi vasut	1380	33·69	37	2·61
12	Arad-csanádi vasut	533	?	5	0·94
13	Arad-körösvölgyi vasut	351	?	2	0·57
14	Magyar nyugati vasut	313	21·67	8	2·87

Az első szembeötlő sajátság az, hogy a betegülési százalék a halálozási százalékkal nemcsak hogy nem arányos, hanem épen megfordítva úgy találjuk, mikép a legmagasabb betegülési százalék mellett a halálozási százalék a legkisebb, például a pécs-baresi vasutnál 98·52 betegülési százalékkal 0·38 halálozási százalék áll szemben; ellenkezőleg a magyar nyugati vasut legkisebb betegülési százalék mellett a legnagyobb halálozási százalékot mutatja. A déli vasutnál, — melyre nézve fentebb csak a magyar rész adatai közölve, — úgy találjuk, hogy a magyar vonalak betegülési százaléka szemben a bécs-trieszti vonal 74·5, a karinthia-tiroli vonal 72·5%-ával — csak 67·4%-ot tesz, ellenben a halálozási százalék, mely az előbbieknél csak 1·18, illetve 1·19%, — a magyar-horvát vonalon 1·45 százalékot mutat. A magyar északkeleti, gácsországi, arad-csanádi és arad-körösvölgyi vasutak adatai hiányosak, mert közléseik nem lévén homogen alapra fektetve, minden számításnak gátat vetnek.

A betegsegélyző intézetek tagjainál előfordult betegségeknek

kórcsoportok szerint való feltüntetése egyike a bonyolultabb feladatoknak, miután a tulságos általánossággal néhol nagy részletesség áll szemben s a számadatok csak kevésbé engedik meg a csoportosítást. Ennek előrebocsátása mellett adjuk az alábbi táblázatban az előfordult betegségek számarányát azon vasutaknál, a melyeknek jelentései ez irányban adatokat nyújtanak, beosztási alapul a magyar államvasutak által használt kórcsoportosítást fogadván el. E csoportosítás a következő eredményt adja:

Kórcsoportok	Magyar állam	Oszt.-m. állam	Cs. kir. szab. déli (m. r.)	Magyar észak-keleti	Arad-csanádi	Arad-kőrös-völgyi	Magyar nyugoti
v a s u t a k							
Váltóláz	3,040	297	260	314	10	19	6
Légzőszervi bántalmak	2,712	901	339	341	18	9	47
Emésztőszervi „	2,665	786	480	448	10	17	35
Sérülések	2,170	600	309	223	5	14	44
Csusz és köszvény . .	2,055	665	466	187	1	6	34
Bőr- és sejtszövetlob .	959	365	22	43	2	1	9
Érzékszervek betegségek	544	137	60	60	2	7	11
Csont- és izületi bántalmak	294	65	27	6	1	2	—
Nyirkmirigy- és edénylob	238	33	12	15	—	20	4
Gümőkór	167	122	13	34	—	—	4
Kütegek	116	51	18	11	—	—	5
Hagymáz	94	28	7	9	5	7	15

Az egyes kóralakzatok előfordulásában nem igen találunk egyformaságra, de a légzőszervek bántalmai csaknem mindenütt első vagy második helyet foglalnak el gyakoriság tekintetében, a mi természetszerűnek fog látszani, ha a vasuti személyzetnek az időjárás viszonytársaival szemben exponált helyzetét figyelembe vesszük, melynek ártalmas hatását sem a vonal-, sem a vonatszemélyzet nem egykönnyen kerülheti el. Figyelmet érdemlő körülmény azonban az, hogy a sérülések számra nézve mindjárt a légző-

szervi bántalmak után következnek, mert ez azt bizonyítja, hogy a vasuttársulatok nem fordítanak elég figyelmet az alkalmazottak testi épségének megóvására. Megfelelő utasítások, és ez utasítások szigorú betartásának követelése mellett nem volna szabad annyi sérülésnek történni. A fertőző betegségek, mint a táblázathból látható, mindenütt igen kis kontingenst képeznek.

Kapcsolatosan a fenti táblázattal, az alábbiakban feltüntetjük a betegségi átlagos időtartamot és a halálozási esetek számát a megjelölt kórcsoportozatokra vonatkoztatva:

Sorszám	A kórcsoport megnevezése	Magyar államvas- utak		Osztr.-m. állam- vasut társaság		Cs. kir. szab. déli vasut (összes)		M. észak- keleti vasut		Magyar nyugoti vasut	
		Betegségi átlagos időtartam, nap	haláloset	Betegségi átlagos időtartam, nap	haláloset	Betegségi átlagos időtartam, nap	haláloset	Betegségi átlagos időtartam, nap	haláloset	Betegségi átlagos időtartam, nap	haláloset
1	Gümőkór	43	61	52	49	29	42	45	13	43	3
2	Hagymáz	36	13	29	5	10·5	3	29	2	7	1
3	Csont- és ízületlob	33	—	30	—	14·5	—	22	—	27	—
4	Nyírkmirigy- és edénylob	31	9	14	2	15·1	—	17	—	9	—
5	Bőr- és sejtszö- vetlob	29	—	13	1	11·5	2	10	1	5	—
6	Kütegek	27	9	12	—	11·5	4	11	—	8	1
7	Légzőszervi bántalmak	21	49	20	23	13·8	94	21	8	22	2
8	Érzékszervek betegségei	18	—	25	20	9·0	—	11	—	23	—
9	Emésztőszervek bántalmai	12	28	10	8	7·8	20	7	1	10	—
10	Váltóláz	8	—	8	—	10·5	—	4·6	—	7	—
11	Sérülés	4	43	—	21	—	23	—	12	—	1
Összesen . .		212		129		188		37		8	

Ezen adatokat vizsgálat tárgyává téve, úgy találjuk, hogy a vasuti személyzetnél a gümőkór (phtisis), e hosszú ideig tartó és csaknem kivétel nélkül kedvezőtlen kórjólatsu betegség szedi a

legtöbb áldozatot, a minthogy általában véve a fentebb már röviden jelzett állapotnál fogva a légzőszervek bántalmai úgy gyakoriság, mint kedvezőtlen kimenetel tekintetében domináló helyet foglalnak el a vasuti alkalmazottak körében jelentkező kórok között. Azért mellőzhetlen követelmény főképen az eddig használt rendszerű kocsiknak hosszátjáratuakkal való kicserélése, a mi különben már nagyobbára folyamatban van, — mert a régi szerkezetű kocsik úgy a vonatszemélyzetre, mint az utazóközönségre feletten egészségtelen hatásuk voltak. A vasutaknak nem csupán humanitás szempontjából kell alkalmazottaik egészségéről gondoskodni, hanem ez a legközvetlenebb érdek követelménye is. Vegyük csak tekintetbe, mily nagy munkaerő megy a betegnapokkal veszendőbe. Csak néhány adatot hozunk fel ennek illusztrálására. A magyar államvasutaknál munkaképtelen segélyzőintézeti tagok betegnapjainak száma volt 162,425, a szab. osztrák-magyar államvasuttársaság magyar részén 71,044, a déli vaspályánál 169,565, a magyar északkeleti vasutnál 19,838, a kassa-oderbergi vasutnál 19,849, az arad-csanádinál 1,147, az arad-körösvölgyinél 1,279, a magyar nyugotinál 4,777, tehát a felsorolt vasutaknál csupán — egy munkanap értékét csak 50 krajczárral véve fel — majdnem harmadfél-százezer forint nemzetgazdasági érték megy veszendőbe. A többi előforduló betegségek részint az általános közegészségi viszonyok, részint a kevésbé szabályozott életmód kifolyásai levén, kevésbé képezhetik intézkedés tárgyát, azonban e téren is megfelelő javulás mutatkoznék, ha különösen a vonal- és gyári személyzet egészségtelen lakásviszonyai kellő megfigyelésben részesülnének. Különösen a mocsaras talajra épített pályaaéri lakások esnek e tekintetben méltó kifogás alá és igényelnek intézkedést.

A már előtüntetett betegülések a vasuti külön szolgálati ágak alkalmazottainál a következőkép oszlanak meg:

Sorszám	A vasút megnevezése	Iroda- személy- zet	Vonatsze- mélyzet	Vonalsze- mélyzet	Állomási személyzet	Munkás- személyzet
1	Magyar államvasutak	—	5,757	3,216	1,896	4,185
2	Osztrák-magyar államvasút . .	82	830	919	867	376
3	Déli vaspálya	308	3,687	4,115	5,233	1,936
4	M. északkeleti vasút	85	302	1,114	247	220
5	Kassa-oderbergi vasút	—	376	448	556	—
6	Arad-esanádi vasút	—	26	24	7	—
7	Arad-kőrösvölgyi vasút	—	52	7	8	37
8	Magyar nyugoti vasút	—	54	32	80	42
	Összesen . .	475	11,084	9,875	8,894	6,796

E táblázat egyik legérdekesebb részét képezné a vasuti egészségügy statisztikájának, ha összeállítása az adatok különfélesége miatt nem ütköznék nehézségekbe. Az egyöntetűségnek már jelzett teljes hiánya itt is gátot képez, a mennyiben néhol — mint az a táblázatból kitűnik — az irodaszemélyzet vagy nem volt tagja a segélyző intézetnek, vagy legalább nem képezte statisztika tárgyát, máshol a vonal- és állomási személyzet nem lett kellően elkülönítve, végül a munkásszemélyzet a műhelyszemélyzettel azonosított, illetve fölcseréltetett. A közölt adatokból is kitűnik azonban, hogy a vasuti szolgálati ágak alkalmazottai közt a vonatszemélyzetben uralkodik a legkedvezőtlenebb egészségi viszony, a mi nagyon könnyen kimagyarázható, azon sokkal terheesebb foglalkozás daczára, a mely az állomási és a vonalszemélyzetnek képezi hivatását. A rendetlen étkezés, rendetlen alvás, az időjárás mindennemű viszontagságai súlyos következményeiül jelenkező betegségek leginkább a vonatszemélyzetet sújtják; ehhez járul, hogy a vasuti szolgálatban jelentékeny szerepet játszó szolgálati forduló (turnus) seholsem

czélozza jobban a személyzet teljes kihasználását, mint épen a vonatszemélyzetnél.

Végül feltüntetjük azon százalékot, mely az egyes szolgálati ágak alkalmazottainál előfordult betegségek gyakoriságát mutatja, a mely százalék átlagul is elfogadható — csekély éghajlati különbség daczára — a hazai vasutakra nézve, miután olyan jelenségek, a melyek nagyobb változást, illetve eltérést okoznának, mint pl. járványok stb. egyik vasutnál sem fordultak elő.

A szolgálat megjelölése	Csuz	Légző- szer- vek bán- talmai	Emésztő szervek bán- talmai	Váltó- láz	Gümő- kór	Sérü- lések
Hivatalnok, díjnok	5·13	6·04	6·34	3·62	2·11	1·51
Mozdonyvezető, fűtő	22·75	22·97	24·94	5·90	1·53	10·72
Kalauz, málházó, fékező . . .	13·05	12·54	14·70	2·78	1·14	9·50
Állomási málházó, felvigyázó kocsimester, váltóőr	8·09	8·95	8·09	4·83	0·56	4·26
Kocsikezelők	4·67	6·61	7·39	—	—	5·45
Raktárnok és rak-felvigyázó	7·73	11·05	12·70	5·52	4·97	4·97
Raktári munkás	6·04	9·29	7·73	2·46	1·12	12·44
Őrök	7·14	9·52	4·16	1·78	2·97	2·38
Kapus és irodaszolga	9·63	8·88	14·81	2·96	7·40	2·96
Pálya- és távirdafelvigyázó .	10·29	13·97	8·82	7·35	1·47	4·41
Pálya- és sorompóőr	5·84	6·12	7·44	4·03	1·32	3·75
Pályamunkás	1·77	2·40	1·77	1·56	0·32	2·80

Ez alkalommal be kell elégednünk az adatok egyszerű közlésével, okaink vannak azonban remélni, hogy a vasuti egészségügyi statisztika összeállítására nézve oly intézkedés fog tétetni, a mely a minden évben kiadott egészségügyi jelentések szerkesztésében egyöntetűséget hozván létre, ezáltal az anyag kellő feldolgozását lehetőségessé fogja tenni. Ez anyag az általános statisztikának nem a legérdektelenebb részét képezendi.

Dr. KÉPESSY ÁRPÁD.

KERESKEDELEM A VILLAMOSSÁGGAL ÉS A VILLAMMONOPOLIUM.

Egy évtized óta a villamosság gyakorlati alkalmazása oly lendületet nyert, a milyent sohasem mertünk reményleni s minden valószínűség szerint még nagyobb haladásokat várhatunk, úgy, hogy a villamosság teljesen át fogja alakítani összes technikai intézményünket és minden eddigi társadalmi rendünket.

Mig a villamosságot drágán kellett és lehetett termelni, addig annak sokféle gyakorlati alkalmazása lehetetlenné volt téve. Most már meglehetősen olcsón állithatunk elő villamosságot s bizony ma-holnap nemcsak a villamos világítás használata, hanem sok másszerű alkalmazása is általánossá lesz.

A mai fényes eredmény azouiban csak a kezdet eleje. Az elektro-technikusok előtt már most egészen más, magasztosabb czélok lebegnek. Mindenekelőtt a villamosságnak kell sokkal olcsóbbá lenni, mint most. Egykor majd azok az óriási erőforrások, melyeket a hegyekből s általában a fensikről a tengerbe tóduló folyóvizeink képviselnek, nagy mérvű villamosságforrások és termelők lesznek. Ott van továbbá a nap, a melyik évről-évre sokkal több erőt szállít hozzánk, mint a mennyit összes szénkészletünk képvisel. Ez lesz nemsokára kimerithetlen erőforrásunk s a meteorologiai erők értékesítése nem fog bennünket visszavetni a régi primitiv korszakba. Ha mi nem is, de utódaink meg fogják érni a *villamos korszakot*, midőn majd minden házba betelegrafozzák a munkaerőt: a villamosságot. A nap melegéből, a víz, szél erejéből sok erőt merithetünk s azt villamos uton vagy akkumulatorokban széthordhatják egy főforrásból.

A gőzgépek mostani berendezése, midőn azokat a nap melegének a köszénben felhalmozott ereje hajtja, nagyon bonyolódott,

az átvitelek nagyon nehézkesek, az erőnek nagy részét felemésztik s a gép az erőnek csak csak kis részét adja vissza tulajdonképeni munka alakjában. A cél tehát az, hogy a szén erejének villamosság termeléséhez való felhasználásánál a gőzgépet mellőzni lehessen, a mennyiben meg fogják majd oldani azt a problémát, hogy a hőt bármilyen mennyiségben villamossággá lehet változtani. Ez nagy jelentőségű problema, mert most csak a gőz- és dynamogép segítségével változtathatjuk a hőt mechanikai erővé s aztán azt villamossággá. Ha azonban a hőt közvetlenül villamossággá alakíthatjuk át, akkor nem lesz szükségünk gőzgépre, mivel a villamosság segítségével mechanikai erőt is termelhetünk s így a „hő-mechanikai erő-villamosság“ helyett lesz egyszerűen „hő-villamosság“; a mi annyi, mint a mechanikai erő is s így a szén sokkal jobban ki lehet használni.

A villamosság különben oly természeti erő, mely különös sajátságainál fogva a sokat csodált gőzt is tulszárnyalja. Mig a gőz — kiterjedt alkalmazásának daczára — mindig csak a gépekre szoritkozik s a közönség nagyobb részére nézve hozzáférhetlen marad; addig a villamosság a háztartás csekélyebb mozzanataira és szükségleteire is kiterjed, s mint világító, fűtő, hajtóerő és házi-barát a legkisebb háztartásra nézve is nélkülözhetlenné fog lenni. A villamosságnak ezen általános alkalmazhatósága, melynél fogva a legkülönbözőbb működésekben, úgy a legnagyobb, mint a legkisebb erőfokokban is használható, oly nemzetgazdasági jelentőséget biztosít annak, a mely megközelítőleg csak az élelmi szerekről áll s csak azoknál van meg. Fontos tehát, hogy nemzetgazdászaink és politikusaink, a kik a villamosságban egy új társadalmi tényezőt látnak s annak jelentősége már most szemökbe ötlük, figyelmesekké tétessenek. A villamosság egyes alkalmazása, mint a telegráfia, telefon, majdnem mindenütt állami monopolum. A villamos világítás, a villamos erőátvitel mindinkább fontosabbá és gyakorlati jelentőségüvé válása folytán felmerül ama nagy és nehéz kérdés, hogy a villamosság utóbbi két és más alkalmazása is a szabad ipar és kereskedelem elvei szerint üzemeljen-e magánosok és társulatok által, vagy a villamosság minden alkalmazása államosítottassék-e? A monopolum javára vagy ellenére való döntés még sok eszmecserét és tisztázást igényel; de a kérdésre terelni a hivatottabbak figyelmét már most szükséges, hogy egy nagy változás ne találhasson bennünket teljesen készületlenül. Mielőtt a villamosság monopoluma

kérdésének tárgyalásába bocsátkoznánk, szóljunk előbb röviden a villamossággal való kereskedelemről.

Ha a villamosság valóban az említett gazdasági jelentőséggel bír, akkor annak szükségkép oly fogyasztási cikké is kell lennie, mely fontosságára nézve még a kenyéranyagokat is felülmulja, pedig ezek eddig a legnagyobb fogyasztást voltak képesek felmutatni s ezért az összes társadalmi viszonyokra befolyást fognak gyakorolni. Nemesak kíváncsi, hanem szükséges is tehát az alapos meghányás-vetés azon célból, hogy ezen befolyással, mint tényezővel, ne hibásan számoljunk, ha az általa befolyásolt múlt, jelen vagy jövő gazdasági jelenségeket helyesen akarjuk megítélni.

Az, hogy ily vizsgálódásnál nem lehet minden mérvadó körülményt kipuhatolni, mert ezek csak a gazdasági fejlődéssel mutatkoznak lassan-lassan, nem fog bennünket gátolni abban, hogy meg ne kíséreljük a kérdésben forgó tényezőt meghatározni, megbecsülni és később alkalmazni. Itt is érvényes az ismerettannak amaz axiómája, hogy sohasem érjük el ismereteink abszolút igazságát, valódiságát, hanem mindig csak kisebb-nagyobb valószínűségekkel kell beérnünk, s azért a gazdasági ismereteknél is csak a lehető legnagyobb valószínűségre törekedhetünk, hogy a múltból és jelenből kiindulva, a jövőre nézve is némi biztos következtetést kockáztathassunk.

Az első kérdés, a mi itt természetszerűen felmerül, az, hogy ki e tekintetben a termelő és ki a fogyasztó?

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy mindenekelőtt az erőforrások meghódítása és uralása már rendkívüli költséget igényel, hogy továbbá az erőforrás nagysága miatt a fogyasztásnak is megfelelő nagynak kell lennie, ez pedig kiterjedt berendezések, vezetékek stb. nélkül ki nem elégíthető, be fogjuk látni, hogy csak a nagy tőke képes az erőforrásokat kihasználni, és a kis tőke ép úgy, mint vasutak, csatornák, bányák stb. építésénél, egyáltalán kiszorul; mert minden szorgalom daczára sem képes oly nagy technikai berendezéseket előállítani, a milyenek nagy forgalomhoz szükségesek. E szerint tehát kimondhatjuk azt, hogy a *villamosság termelése a nagy tőke feladata* s ezt lényegileg mindenütt mérvadónak tekinthetjük. Lehetnek ugyan egyes kivételek; például képzelhetjük azt is, hogy valaki rendelkezik egy kisebb vízi erővel s azt arra használja, hogy saját és szomszédjai házait világítja annak segítségével

s más célra is szolgáltat erőt, vagy hogy valaki a szélkerékből, széljárgányból termel villamosságot. Ezen kivételek azonban nem mérvadók és a felállított szabályon nem változtatnak.

A villamosság nagyban való termelése tömeges fogyasztást is kíván, a mit az egyesítés útján az egyes kis fogyasztások integrációja által kell elérnünk. Mily minimalis és maximalis határok állítandók fel a nagyban való termelésnél, illetőleg fogyasztásnál, azt megállapítani nem lehet. Annyi azonban erre nézve is áll, hogy minél nagyobb az egyesített termelés és fogyasztás, annál olcsóbban termelni, mert úgy gazdálkodóbban dolgozó, nagyobb gépek, mint nagyobb munkamegosztás és célszerűbb üzem alkalmazható.

Elfogadhatjuk továbbá azt is, hogy az erőforrások kihasználására fordított tőke társasági lesz; mert egyes ember alig lesz hajlandó egy ily vállalat rizikóját magára venni és vagyonát, tőkéjét egy vállalatba ily nagy mérvben befektetni. Így tehát csakis a társasági tőke marad hátra, mely kétféle alakban vehet részt a villamossággal való kereskedésben, tudniillik vagy úgy, hogy mások számára, vagy pedig úgy, hogy a maga számára termel. Az első alaknak megfelel a közönséges *kereskedelmi társaság*, a melyik első sorban tőkéjét akarja gyümölcsöztetni. A második alakban az egyesülés öngazdálkodó; a melyik a terméket a lehető legjobban és legolcsóbban igyekszik kapni, a mennyiben azt saját maga termeli. Ezen utóbbi alak ismét két további részre osztható, a szerint, a mint az egyesülés szabad vagy kényszerült politikai közösség következménye. Nevezzük az elsőt *saját termelő szövetkezetnek*; az utóbbi úgy a legkisebb, mint a legnagyobb politikai közösségben, társaságban létesülhet, úgy a községben, mint az államban. Itt csak a legnagyobb, az állami kényszeregyesülést vesszük figyelembe, a mit röviden *monopoliumnak* nevezünk. Ezen három kereskedelmi forma képviseli a *kereskedelmi társaságot*, a *saját termelő egyesületet* és a *villammonopoliumot*, a melyekkel most bővebben fogunk foglalkozni.

Ki kell emelnünk mindenekelőtt azon figyelemre méltó körülményt, hogy a kereskedés a villamossággal, a három közül bármelyik alakot öltse is az, mindig csak a tulajdonképeni monopolium jellegével fog birni; mert azon tőkének, a melyik ezen termelési ágat kizsákmányolja, már általános érdekből is biztosítanunk kell terének egyedüli uralmát, hogy így a verseny ellen védve legyen.

Magyarázzuk meg ezt röviden. A villamossággal való kereskedelem alakulására nézve nagyon fontos azon alak, a melyben a villamosság a piacra vitetik, tudniillik, hogy *vezetve*-e, vagy *felhalmozva* (elraktározva); mert mindegyik alak más és más feltételekkel jár.

A villamosság vezetése általán véve csak az erőforrás körül vont bizonyos körre szorítkozik s nem terjedhet tetszés szerint való távolságra, úgy, hogy csak bizonyos terület szükségletét elégítheti ki.

Másképen van ez a felhalmozott, elraktározott villamossággal, mely szállítás által a legtávolabbi helyekre elvihető és ott fogyasztható, felhasználható s ennél fogva sokkal inkább az áru jellegével bír, mint a vezetett villamosság. Az utóbbi épen nem, vagy csak nagyon kis mértékben alkalmas a közvetítő kereskedelemre, s ezért a vezetett villamosságnál csak a termelő és fogyasztó közti közvetlen közlekedés marad hátra; míg ellenben a felhalmozott villamosság még a kiskereskedelem útján is elárusítható.

Ezen középtag : a kiselárusító fontos, mert közvetítő szerepet játszik a nagyban termelő és kicsiben fogyasztó között. A nagy termelő természetesen csak fogyasztóinak összeségét látja, mi mellett az egyes egészen elenyészik. Az egyes kislefogyasztó csak séma szerint elégített ki s egyéni hajlamai nem vétetnek tekintetbe. Ha azonban a nagyban termelő és kislefogyasztó közé a kiselárusító közvetítőül lép, akkor az utóbbinak meg kell felelnie a kislefogyasztó személyes igényeinek, a mint a nagy termelőnek figyelemmel kell lennie a kiselárusítóra. A kiselárusítás beékelése által e szerint az egyéni igények jobban érvényesülnek, más részről azonban a termék megdrágul.

A *felhalmozott* villamosság, mint áru, a verseny és piac törvényeinek van alávetve és semmi ok sincs arra, hogy ezt ezen befolyások alul felszabadítsuk, elvonjuk s törvényes oltalom alá helyezzük.

Másképp áll azonban a dolog a *vezetett* villamossággal, mert ez területéhez van kötve, s ezenkívül az eladás és szétosztás csak külön vezetéken történhetik, a mihez nagy tőke kell; itt tehát az általános forgalmi vagy közlekedési eszközöket nem lehet használni.

Azonban elvileg be lehet bizonyítani azt, hogy az ily módon

befektetett tőke védelmet és bizonyos előjogokat igényel, melyeket ezen különös esetre vonatkozólag a *terület uralmának* nevezünk.

Ha valaki oly építésre vagy berendezésre vállalkozik, a mely a közérdeknek szolgál és a verseny ezen vállalatot tökéletesen értéktelenné tenné, úgy, hogy a verseny a vállalat rizikóját nagyobbitja, sőt esetleg az egész vállalatot meg is gátolja, lehetetlenné teszi : akkor ezt a vállalatot közérdekből már kezdettől fogva meg kell védeni és számára előjogot biztosítani. A mennyiben tehát ezen kriteriumok, az érdekelt közjó és a lehetséges verseny akadályozó hatása, érvényesülnek, a szabad versenyt el kell nyomni. Különösen érvényes ezen elv ott, a hol a fogyasztás, elkelés bizonyos területhez van kötve, mint például a légszesztársulatoknál, vasutaknál stb. Itt a korlátlan versenyt megengedni, annyit tennie, mint vagy a gazdasági fejlődést gátolni, vagy oly hiábavaló értékek létrejövetelét elősegíteni, a melyek ismét megsemmisülnek.

Ezen viszonyok az erőforrások kihasználására nézve is állanak. Minden erőforrás uralkodik a saját területén és ebben védelmezni is kell azt, ha nem akarjuk, hogy az bizonytalan vállalat legyen. A terület határainak megállapítására nézve mindenekelőtt azon alapelv áll, hogy az erőforrásnak a saját területét ki kell elégitenie. Mivel azonban az erőforrások oly közel eshetnek egymáshoz, hogy azok több erőt képviselnek, mint a mennyi összes területüknek kell, minden egyes erőforrás határát nagyságához képest kell megállapítani.

A terület uralmával azonban az erőforrásra van utalva a villamosságnak ugyanazon területen való összes fogyasztása is, a mennyiben az nem felhalmozott villamosság által fedeztetik. A fogyasztó tehát kényszerítve van egy bizonyos termelőtől vásárolni s minthogy továbbá a fogyasztás nem tetszés szerint való, hanem valamennyi körülmény parancsolja azt : ennélfogva az illető terület lakói a termelőtől ténylegesen függenek, úgy annyira, hogy a termelő nemcsak monopoliumot, hanem az által egész uralmat is gyakorol. Ily állapot azonban csak akkor méltányolható és igazolható, ha termelő és fogyasztó ugyanazon személyek, vagy ha a termelő működésében, a mennyiben az a fogyasztókat illeti, törvényesen korlátoztatik.

Az erőforrásnak a saját területén való megvédése által a termelőknek egymáshoz való viszonya is szabályoztatik. A fogyasztó-

tóknak egymáshoz való viszonya nem érdemel említést, minthogy a fogyasztók olyan versenyéről, a mint az nagy keresletnél és csekély kínálatnál történni szokott, ezen esetben szó sem lehet. Ezzel szemben azonban a termelőnek a fogyasztóhoz való viszonya nagyobb figyelmet érdemel, mert épen ezen pont döntő jelentőségű a három kereskedelmi formára.

A kereskedelmi társulatnál a termelőnek érdekében áll, hogy az erőforrás kihasználásából nyerjen; a fogyasztónak pedig az, hogy minél jobban és olcsóbban lássák el, szolgálják ki. Mindkettő tökéletesen elkülönített és gyakran nagyon is ellentétes érdek. A fogyasztó ez esetben azonban gyengébb, ha épen vagy nagyrészt vezetett villamosságra van utalva. A mennyiben tehát a felhalmozott villamosság a másikkal versenyezhet, a fogyasztó elveszti azokat az előnyöket, amelyek reája háramlanak a termelők versenyzése folytán. De az a kérdés, hogy vajjon valamely erőforrás területe védelmezendő-e az idegen felhalmozott villamosság ellen? Ha ez okvetlen szükséges, akkor a fogyasztó már csak az által biztosítható, hogy az állam az erőforrások kihasználásának engedélyezését bizonyos feltételekhez köti és a fogyasztó kizsákmányolását korlátozza. Ily intézkedések azonban csak tökéletlen biztosítékot nyújtanak s másrészt a termelést megszorítják.

A *saját termelő szövetkezet*nél a termelő és fogyasztó érdekeinek különfélesége megszűnik, úgy, hogy a fogyasztó kizsákmányolása meg nem történhetik. Minthogy azonban az igazgatás és üzem főkép csak a vállalat által megbízott vezetők kezében van, a szövetkezetnek az egész kereskedelem alakulására csupán közvetett befolyása van.

Könnyen belátható, hogy a tagok érdeke nem kellő mértékben van biztosítva, ez azonban csak bizonyos idő múlva derül ki, miután a szövetkezet tagjai már jelentékeny veszteségeket szenvedtek. És még akkor is nagyon bajos az orvoslás, mert előbb a szövetkezeti tagok összeségének kell határozni.

Ezen kívül azonban még az is lehetséges, hogy magában a szövetkezet kebelében érvényesülnek érdekkülönbségek, mi által az egész intézet megingattatik. Így például a nagy- és kisfogyasztók érdekei nagyon is különbözők lehetnek. Ezen esetben aztán a tagok jogszerű befolyásának megállapítása nagyon bajosan foganatosítható. Ha azt a fogyasztás nagysága

szerint akarnók meghatározni, akkor a nagy fogyasztók elnyomják a kisebbeket; ha pedig minden személyre egyenlő befolyást ruháznánk, akkor meg az utóbbiak szorítják ki az előbbieket.

Ezen bajok a monopolum mellett nem szűnnek ugyan meg egészen, de sokkal könnyebben kikerülhetők, mert az igazgatás és a polgárok közti kölcsönös viszony jobban van szervezve és szabályozva, mint a magán-szövetkezetnél. Noha az állampolgároktól az executiv hatalom meg van vonva és nem függ azoktól, mint például a szövetkezet igazgató közegei annak tagjaitól, mégis a kormány és a nép közötti összefüggés sokkal bensőbb s sokkal szélesebb alapon nyugszik, úgy, hogy a kölcsönös befolyások és hatások sokkal intenzívebbek. Azonkívül a kormány tettei nem annyira egyéni hajlamok és elhatározások kifolyásai, mint inkább elvek által határozatnak meg, míg ellenben a magánintézeteknél az önkénynek nagyobb tér van engedve.

A villamossággal való kereskedés három alakja a *kereskedelmi társaság*, a *saját termelő szövetkezet* és a *villammonopolium*; ennek mindegyiknek megvan a maga fény- és árnyékoldala, úgy, hogy nem lehet a három mód közül egyiknek sem abszolút elsőbbségét tulajdonítani. Habár a következőkben a villammonopolium lesz a villamos gazdálkodás legmegfelelőbb formájaként ecsetelve, ezzel nem czélozunk egyebet, mint hogy egy fontos kérdést napirendre hozunk, felvessünk s a további eszmecseréhez anyagot szolgáltatunk. E kérdésben a döntő ítéletet csak idővel, az eszmék tisztázása után lehet kimondani.

A villammonopolium a villamosságnak államosítása, azaz az erőforrásoknak és a nyert vagy termelt villamosságnak az állam által való kezelése, illetőleg elárúsítása.

Lássuk először e részben a monopolum fény- és árnyékoldalait általánosságban; mivel előre merjük állítani, hogy az államosításnak jó oldalai semmiféle tárgynál nem oly intenzívek, mint épen a villamosságnál.

A monopolummal az állam úgy a termelést, mint a fogyasztást, és a mi még mindennél fontosabb, a megosztást is kezében tartja; ez oly hatalom, a mely szükséges fogyasztási cikknél rendkívüli jelentőséggel bír. Az állam ez által nagyon jótékony szabályozó hatást gyakorolhat, mi egyik főmüködése és erre sokkal

nagyobb belátó tehetsége által hivatva is van. A míg tehát az állam igazságos és helyesen felismert elvek szerint vezettetik, ezen beavatkozás nagyon is jótékony hatásu; ez azonban azonnal megszűnik, mihelyt önkény vagy pártoskodás használja fel ezen hatalmat. De minthogy a földön semmi sem tökéletes és különösen a politikában önző- és pártszellem által sugalt indokok teljesen sohasem szűnnek meg, illetőleg azok a szó szoros értelmében ki nem küszöbölhetők és a politikai tevékenységet egy bizonyos tekintetben mindig befolyásolják, ezért ezen növekedett hatalom az állam káros befolyásának növekedését is jelenti.

Nem szabad tehát eltitkolnunk, hogy minden államosítás és a villammonopolium nagy kiterjedtsége következtében ez még inkább a szabadság veszélyeztetését rejtí magában s hogy a monopolium behozatalánál okvetlen kompenzációra van szükség, a mi által a belpolitikának status quo-ja fentartassék, hacsak azt nem akarjuk, hogy a politikai hatalmi viszonyok megoszálása jelentékenyen megváltozzék.

De hogyan érhetjük el ezen kompenzációt? Az állam, mint egyáltalában minden emberi közösség, legyen az kicsiny vagy nagy, működésére két akarat által ösztönöztetik, az *egyes ember akarata* és a *közös akarat* által. Tulajdonképeni indító akaratnak az első kell tekintenünk, a melyre a közakaratnak kell hatni. Ezen kompenzációnak a célja tehát az, hogy az egyéni és közakarat közt elért egyensúlyt fentartsa, a mely két tényező a kormány és a népképviselőlet által van képviselve; vagy hogy a népképviselőletnek a kormányra való befolyását, valamint a nép akaratának nyilvánulását a választás által biztosítsa. Ily kompenzáció nélkül egyik olyan párt sem szavazhatja meg a monopoliumot, a melynek programja a fentjelzett két akarat egyensúlyára van alapítva, a nélkül, hogy maga-magához hűtlen ne legyen. Ezzel azonban és a *status quo* fentartása mellett minden párt elfogadhatja azt, úgy, hogy ez ily körülmények között politikailag teljesen semleges és csak gazdasági értéke jöhet szóba.

A monopoliumnál a termelő és fogyasztó érdekei nem minden tekintetben azonosak; de legalább annyiban igen, hogy a nyereséget nem kell másnak átengedni, a melyben a magán-gazdálkodási kereskedésnél okvetlen a termelőnek kell részesülnie. Hiányzik tehát a nyereségre való vágyás, az az után való sóvárgás, a magán-

gazdálkodásnak és a cserekereskedelemnek ezen éltető ereje és hajtó kereke s helyette a jobb és olcsóbb áru után való törekvés érvényesül s ezzel együtt egyszersmind a fogyasztó kizsákmányolása is elesik és annak igényei már saját magáért is kielégítettnek s nem azért, hogy a vevő megtartassék.

Itt azon kérdést lehetne felvetni, hogy vajjon olyan nagyon tanácsos-e a nyereséget a nemzetgazdaságból kiküszöbölni és a *javitási üzem* által pótolni, midőn — mint tudjuk — a nyereség az egész gazdasági kulturának leghatalmasabb rugója s azért jól meg kell gondolni, hogy ezen elemi, első rendű erőt gyengítsük-e? Ezt gyakran említik, mint a monopolium elleni bizonyítékot és jogos is volna, ha a nyereséget, mint gazdasági élesztőt épen nem, vagy csak nehezen és tökéletlenül lehetne helyettesíteni más által. Ez azonban nem áll.

Mindenekelőtt a jutalom, a mely szintén nyereség, a nyereség helyett ugyanazon előmozdító hatásokat idézheti elő s noha a jutalom nem mindig arra esik, a ki arra érdemes, elosztása mégis sokkal igazságosabb, mint a nyereségé, melyben nem annyira az érdem, mint az ügyesség részesül; csakhogy a nyereségnél ez sokkal csendesebben megy végbe, úgy, hogy az ember az igazságtalanságot észre sem veszi.

Akkor azonban a két hatalmas tényezőt : a *kötelességérzetet* és a *tevékenységi ösztönt*, nem szabad szem elől tévesztenünk, a mikben az egész államrendszer első sorban gyökeredzik. E kettő már a magán-üzemben is megvan s sokszor a nyereség után való vágyat is ellensúlyozza; az államgépezetben pedig már mint szabályszerű tényezők tekintendők s az államtisztviselők magasabb értelmisége és jobb kiképzettsége által jelentékenyen fokoztatnak. Sajnálni való benne csak az, hogy a működési ösztön az állami üzem mellett gyakran megrövidítettik és a sematikus, sablonszerű tevékenységre való szorítkozás által gyakran elfojtatik. Ha ez általános, akkor az állami üzem behozatala feltétlen hanyatlás, melynek okvetlenül pangás az eredménye.

Oly nyereségnek megszűnése, a mi másnak fizetendő, és ennek javára esik, mindenekelőtt olcsóbb árut követel a fogyasztóra nézve. Ezen haszon tehát a monopoliumos gazdaságnak általában véve drága üzeme által részben megszűnik, mi azonban nem tekinthető bajnak, mert ezen drágább üzem nem kevésbé gazdaságos

termelés, hanem az alkalmazottak jobb javadalmazása által okoztatik. A többlet tehát a nép egy részének javára esik s így végre az államra is jótékony visszahatást gyakorol.

Mindamellett azonban, ezen kis drágulást is beleszámítva, a monopolum termékének ára még mindig olcsóbb, mint a piacié, s ehhez járul még továbbá az, hogy a monopolum termékének minősége sokkal jobb.

Azt állítják ugyan, hogy a verseny által a termék javul, hogy tehát a versenynek a monopolumnál való elesése csak azon hatást gyakorolhatná, hogy a termék a legalacsonyabb fokig silányulna. Azonban a verseny javító hatása — mint tudjuk — nem oly ropant nagy; sőt a tulhajtott versenynek sokkal inkább szédelgési termékek az eredményei, mint a termékek javulása. De eltekintve még ettől is, nem szabad elfelejtenünk azt, a mi a monopolum legnagyobb haszna, hogy itt nem vak hatalmak határozzák meg tevékenységét, hanem azt a belátás és öntudatos akarat vezeti, miért is a gyengeségek és hibák, ha egyszer felismertettek, azonnal orvosolhatók és kiküszöbölhetők, mi a kereskedelem szabad alakulásánál lehetetlen.

A termelésnek a fogyasztók által való közvetlen befolyásolását az előbbiek szerint korlátoztuk mondtuk, de mindamellett okvetlen megvan és a korlátozás daczára is jelentékeny mértékben. A cserekereskedelemtől is találunk ugyan befolyásolást, de csak közvetett, a mennyiben a termelő csak a fogyasztás vagy nyereség csökkentése által befolyásolható. A közvetlen befolyás a monopolumnál a versenynek a cserekereskedelemtől való hatását helyettesíti s ezen helyettesítés csak szerencsésnek tekinthető, mert a verseny sokkal gyakrabban ösztönöz a rosra, mint a jóra.

A fogyasztók előnyei nem annyira a monopolum sajátságai, mint minden közgazdaságé egyáltalában s azok a saját termelő szövetkezetnél is megvannak. Csak a termelésnél tűnik fel a monopolumnak ezen másik alak feletti elsőbbsége és előnye, úgy, hogy a fogyasztási viszonyok egyáltalán a közgazdaság, a termelési viszonyok pedig különösen a monopolum mellett szólnak. Ezen előnyök az állami vállalat nagyobb kiterjedésében és hosszabb tartamában gyökereznek.

A monopolum által nagyobb mérvű gazdálkodás érhető el, a melyben általában olcsóbban és jobban lehet termelni, mint a kis

gazdaságnál. Ez utóbbinak természetesen az a jó oldala van, hogy azt a vezető teljesen áttekintheti s így biztosabb működés érhető el. De ez végre is csak a legkisebb szervezetekre nézve áll, míg a közép nagyságu gazdaságokban a vezető személy már nem avatkozhatik mindenbe, hanem annál inkább az igazgatásra és esetleg az ellenőrzésre kell szorítkoznia. Látjuk azonban azt, hogy ezen utóbbi gazdaságok éppen olyan jól működnek, mint a kisebbek s ebből azt következtethetjük, hogy az észszerűen szervezett gazdaságra annak nagysága nem bír befolyással. Ha tehát valaki azon állítást kockáztatja az államosítás ellen, hogy ezen intézetek sokkal nehezkesebbek, hogy a kisebb magán gazdaságok mellett tökéletleneknek ne tűnjenek fel, akkor ezen ellenvetés nem áll. Hogy egy nagyobb gazdaság nehezebben szervezhető, azt könnyen elismerhetjük; de a szervezet hiányossága még nem tételezi fel a rendszer hiányosságát, az elv helytelenségét. Különben a legnagyobb kiterjedésű gazdasági intézményeink vannak, mint a posta, telegraf intézet, a magyar államvasutak s senkinek sem jut eszébe azt állítani, hogy ezek, ha kisebbek volnának, jobban működnének s ez a mellett bizonyít, hogy a legnagyobb üzemre is találhatunk oly szervezést, a mi annak gyors és biztos működését lehetővé teszi.

A monopolum pedig, mint nagy gazdaság, határozott pozitív előnyöket nyújt a kisebb gazdaságokkal szemben. A nagyobb gazdaság mindenekelőtt jobb kihasználást képes elérni, mivel a termék nagy mennyiségénél fogva a legkisebb előny is még elég hasznot hajt, hogy kizsákmányolását érdemessé tegye. E körülmény különösen a gépeknél fontos, mivel ezeknél annál nagyobb mértékben alkalmazható, minél nagyobb maga a gép. Ezért a nagyobb gépek mindig előnyösebben dolgoznak, mint a kisebbek, és mivel a nagyobb üzem nagyobb gépeket is használhat, azért e tekintetben is új, jelentékeny előnyt nyer. Nem kisebb előny továbbá a mellékterményeknek a nagyobb üzemnél való értékesítése, mely azokból elég mennyiséget szolgáltat, hogy azoknak feldolgozását maga végezze, vagy legalább azok gyűjtését érdemessé tegye.

Ezen észszerűbb kihasználáshoz járul még a nagyobb gazdaság további előnyéül az észszerűbb üzem, a melyik nagyobb munkafelosztás által az egész intézetnek összehasonlíthatlanul jobb és biztosabb működését eredményezi. A továbbfolytatott munkafelosztás által a termelés mindenekelőtt a legegyszerűbb működé-

sekre bontható szét, úgy, hogy ezek bizonyos körülmények között a gépre is bízhatóak. A gép használata pedig, a mi jobb és olcsóbb termelést jelent, a nagyobb üzemnél lehetséges, mert a termelés elég nagy arra, hogy a gépüzemet használhassuk, míg a kisebb üzem már nem alkalmazhatja kellő haszonnal a gépet.

Az üzemet vezető közegeket, a hivatalnokokat stb. illetőleg is a nagyobbított munkafelosztás az erők nagyobb központosítását, összműködését és az egész üzemnek egyes személyektől való nagyobb függetlenségét jelenti, a kik a kisebb üzemnél rendesen annak tulajdonképeni lelkét és akaratát teszik. Itt mindenesetre észrevehető a nagyobb szervezet hátránya, hogy az egyes közegek egymással való érintkezése nem oly közvetlen és könnyű, mint a kisebb szervezeteknél, úgy, hogy az előbbinél oly közegekre is van szükség, melyek az összeköttetéseket létrehozzák, hogy mégis oly gyors összműködést, milyent kisebb üzemnél találunk, sohasem érhetünk el. A nagyobb szervezetnek ezen rossz oldalát be kell ugyan ismernünk, de azért nem szabad azt túlságosnak tekintenünk. Különben is az üzemtechnika mindennapi javításai által nagy részben kisebbsítették, a melyeknek előnyei nagyobb szervezetnél minden esetre jobban érezhetők, mint a kisebbnél.

Mindenekelőtt azonban a nagy üzemnél a szellemi vezetés sokkal jobb, mivel ez sokkal előbb képes a jobb szellemi erőt ép úgy megfizetni, mint használni is. Ez által a tudomány vívmányai is nagyobb mérvben kizsákmányolhatóak és értékesíthetők a gyakorlatban, melyek a kis üzemre nézve — nem véve figyelembe egyes kivételeket — nem annyira hozzáférhetőek s az elmélet és gyakorlat között oly összeköttetés is jön létre ez által, mely mindkettőre nézve egyenlően előmozdítólag hat; míg másképen nagyon nehéz a kölcsönös megértést és felhasználást elérni és elég gyakran egyik a másikat — igen hibásan — semmibe sem veszi.

Lássuk most a monopoliumnak egy oly oldalát, a mit szintén nem szabad figyelmen kívül hagynunk, tudniillik a gyakorlatnak a technika fejlődésére való előmozdító hatását. Ezen befolyás a gyakorlattal mindig szoros kapcsolatban van; de sehol sem oly intenzív, mint a monopoliumnál, mert itt az összes gyakorlat egy üzemben egyesül, míg a magán-gazdaságnál sok kisebbségre oszlik, melyek csak laza összefüggésben vannak egymással. A kis üzemeknek természetesen érdekekben van gyakorlatuk eredményét gyári titokként

maguknak tartani fenn és kizsákmányolni, nehogy annak a nyilvánosság elé kerülése által ezen előnyüktől elessenek, a mi nekik a versenyző felett tulsulyt biztosít. Az állami üzemnél azonban csakis kívánatos lehet, ha valamely üzletág eredményei lehető hamar ismeretessé, közvagyonná lesznek, hogy ez által az egésznek tökéletesítése elő legyen segítve.

A monopoliumnak a további előnye, mely tartamában rejlik, az, hogy gazdasági kríziseket nem érez meg, a melyek kisebb intézeteket gyakran veszélyeztetnek. Minél nagyobb ugyanis valamely gazdasági intézet, annál inkább képes a jó idők nyereségét a rosszabb időkre átvinni, mely jelenség egészen az időbeli erőátvitelhez hasonlítható s ugyanazon módon felhalmozás, gyűjtés által történik.

Végre a monopoliumnak még egy fontos oldaláról kell megemlékeznünk, mely abban áll, hogy a gazdasági különbségeket bizonyos fokig kiegyenliti, a mennyiben az egyik hely bőségét felhasználja, hogy a mostohább vidékeket kielégítse.

Lássuk most a monopoliум pénzügyi oldalát. Az első kérdés, a mi itt felmerülhet, az, hogy „kell-e az államnak a monopoliум mellett nyernie, vagy nem?” A „nyereség” alatt itt azt értjük, hogy az állam az eladott termékből olyan hasznot huz, a mit más célra használ fel s nem magának a monopoliumnak javítására.

Ha az állam az eladott termékből nyer, akkor ezen nyereség adó, melyet a fogyasztónak kell viselni. Azonban tekintetbe kell vennünk azt, hogy a szegényebbnek fogyasztása a jövedelmének arányához képest nagyobb, mint a gazdagé, mivel ez — általában véve — jövedelmének csak egy részét fogyasztja el, a másik részt pedig megtakarítja, illetőleg tőkésíti, gyümölesözteti. Ezen utóbbi rész tehát a fogyasztási adó alul ki van vonva, az ennél fogva a szegényebbet jobban sújtja, mint a gazdagot és ezen különbség fokozatos, progresszív, mivel az aránylagos fogyasztás annál csekélyebb, minél inkább növekszik a jövedelem. Ezen egyenlő megterheltetés még az által is súlyosbodik, hogy a fogyasztásnak csak részben való megadóztatásánál, mint az a monopoliум mellett történik, a megadóztatott fogyasztás a meg nem adóztatottal szemben a jövedelem növekedésével apad, mert ama fogyasztás első sorban a legszükségesebb fogyasztási cikkekből áll, ezek pedig a kisebb

háztartásban tulnyomóbbak, míg a gazdagabban inkább háttérbe szorulnak.

Ha tehát a monopoliumot gyümölcsöztetni akarjuk, az igazságos kiegyenlítés céljából a tőkének és luxusnak a megfelelő megadóztatására is szükség van.

A gyümölcsöztetés mellett több ok szól; első sorban a monopolium sikeresége, mely különösen az erő monopolizálásánál rendkívüli nagygyá fog növekedni. Mint adónak azon jó oldala van, mint valamennyi közvetett, indirekt adónak, hogy nem oly súlyos, mint az egyenes adó, mert épugy a fizetési határidő, mint a hányadnak, a quotának a magassága is a megadóztatott körülményeihez alkalmazható.

Tekintsük továbbá a monopoliumot, mint pénzbefektetést. Ha az államnak egyáltalában van joga a gazdasági viszonyokba s különösen a tőkésítésbe egyenesen belenyulni, akkor tevékenységének első sorban a nemzet megtakarításaira kell irányulnia, mint a melyek valamely nép gazdaságának jelentékeny tényezőjét képezik. Az állam tevékenysége által képes a takarékoskodást elősegíteni, amennyiben a megtakarítások elhelyezését megkönnyíti, az elhelyezett pénzek gyümölcsözését előmozdítja. Az államosítás elvének követése és elfogadása mellett az állam a gyümölcsöztetést magára vállalja és így a nemzet megtakarításait járadékokért becseréli, a pénzt magát pedig tőkésíti, amennyiben azt saját vállalataihoz használja fel. Ezáltal a megtakarítások hovafordítása biztosittatik, továbbá a véletlen jellegét is elvesztik, a minek magán gazdasági rendszernél mindig ki vannak téve s céltudatosan a nép javára fordittatik. Eszerint tehát az állam jobban értékesítheti, tőkésítheti a nemzet megtakarításait, mint bármely magán gazdaság.

A mondottakból láthatjuk azt, hogy a monopoliumnak mennyire megvan erkölcsjogi alapja a gyengébb jogának védelmében és a jövő nemzedék jogában; hogy továbbá mennyire ajánlatos az gazdasági szempontból, mert ez munkaképesebb és eredménydusabb s célszerű berendezésének, szervezésének lehetősége azt a szabad gazdasági alak felibe emeli, a melyik jelenségeiben csak az okozati és nem a célszerűségi törvényeknek hódol; a mint az végre ugy az életre, mint a tudományra és technikára való összes visszhatásai-ban előmozdító kulturhatalomnak mutatkozik. S ez irányban nem lehet kétségünk, hogy melyiknek fogjuk pártját.

Az általános okok, a melyek a monopolium mellett szólanak, a villammonopoliumra nézve is érvényesek; de az utóbbihoz még további ajánló körülmények is járulnak és pedig olyanok, a melyeket részint az erőforrásokkal való gazdálkodás nagy költsége megkövetel, részint pedig az egész erőgazdaság általános jellegében rejlenek és főleg abban keresendők, hogy a villammonopolium mihamarábbi létesítése nem ütközik oly régebbi jogokba, a melyek ezen tért már elfoglalták volna.

Az előbb mondottakhoz még hozzáteszszük, hogy a villamosság tényleges monopolizálásának okvetlen be kell következni. Ha pedig a villamosság monopoliuma csakugyan ténynyé lesz és ha nem az állam vagy a kisebb politikai községek azok, a melyek a monopoliumot létrehozzák és gyakorolják, akkor az a magánosok kezébe megy át. Már pedig ha monopoliumnak kell lenni, akkor világos, hogy inkább legyen állami, mint magán.

A villamosság tényleges monopolizációja abban rejlik, hogy a villamossággal való kereskedelem, ha magán tőkének engedtetik át, egynehány társaság kezében lesz, ezek pedig egyesülés vagy egyetértés által a versenyt el fogják nyomni s így a fogyasztó ezen társulatoktól egészen függővé lesz. Mert — mint láttuk — csak a nagy tőke képes az erőforrások eredményes kihasználását keresztülvinni, mi mellett azon szabály érvényesül, hogy minél nagyobb a tőke, annál kedvezőbben alakulnak a körülmények. Ehhez járul még, a mit az előbb az erőgazdaság *általános jellegének* tüntettünk fel, hogy tudniillik az erőforrások kihasználása és a villamosság elárusítása nem függ helyi vagy más különös viszonyoktól, hanem mindig és mindenütt a lehető legeggyöntetűbben történik. A villamossággal való kereskedelem tehát nem igényel a rendkívüli viszonyokban való különös jártasságot, melyek más kereskedelmi ágaknál mérvadó szerepet játszanak és ezen individuális feltételek feleslegessége által az egész kereskedelem általános jelleget ölt, melynél szoros központosítás lehetséges.

A központosítás lehetősége által és azon körülmény folytán, hogy a villamosság nagyban való termelés lesz, a nagy tőke a kisebb fölé van emelve és képes azt a villamossággal való kereskedelem teréről leszorítani. Ezért a villamossággal való kereskedelem csak kevés társaság kezében lesz. Amennyiben csak vezetett villamosság-

gal van dolgunk, ahhoz szükséges a terület egyedüli uralma, a mi a villamos gazdaság technikai és gazdasági viszonyait előmozdítja; ez a termelőnek a fogyasztó feletti uralma, mely csak törvényhozási intézkedések által szabályozható és még ennek daczára is mindig elég tág tere leendő arra, hogy a fogyasztót nyomja.

Azt kérdezhetnők most, hogy mily mértékben szorul a fogyasztó a vezetett villamosságra és mennyiben volna képes a felhalmozott villamosság az előbbivel versenyezni és az említett függőséget gyengíteni? Mindenekelőtt meg kell még említenünk azt, hogy az erő- és villamtechnika teljes kifejlődése mellett más erőalak, mint a villamosság nem jöhet kereskedelembe, hanem ezt fogják használni a többi erő előállítására; a villamosság e szerint más erőalak versenytől nem félhet és így csak a vezetett és felhalmozott villamosság közötti versenyről lehet szó. Hogy ezen két alak közül melyik az előnyösebb, azt mai nap még nem lehet eldönteni; mert egyrésről a vezetés és szállítás költségei még oly pontosan ki nem számíthatók, hogy az összehasonlítás lehetséges volna. De a vezetett villamosságnak azon rendkívüli előnye van, hogy a fogyasztónak sokkal kevesebb alkalmatlanságot okoz, mint a felhalmozott, mert ez utóbbihoz mégis különös rezervoár és kezelés stb. szükséges. Házi használatnál a vezetett villamosságnak ezen nagyobb kényelmessége annak használatára nézve bizonyára döntő jelentőséggel fog birni.

De ha a felhalmozott villamosság a vezetettel sikeresen versenyezhetne is, mégis meglesz a villamosságnak tényleges monopolizációja, mivel a villamossággal való kereskedelem még ezen esetben is, a fentebb említett okoknál fogva egyes társulatok kezeiben összpontosulna; ezek azonban saját érdekekben a kölcsönös vetélkedést kerülve, közös kereskedelemben egyeznének meg, tehát a fogyasztó nem reménylhetné, hogy a versenyből haszna legyen.

Ezen okok a monopólium behozatalát szükségessé teszik és azt idővel ránk is kényszerítik, ha az állam már idejekorán közbe nem lép és a magán tőkét meg nem akadályozza, s ezen termelési ágat magáévá nem teszi, elejétől kezdve igényt tartva arra.

Ezen, inkább negatív természetű okokhoz különben még pozitívek is járulnak, melyek még inkább a monopólium mellett szólnak.

Az első a berendezés és befektetés nagyságában keresendő, mit az erőforrásokkal való gazdálkodás igényel. Ha valamely ország összes erőforrásait ki akarjuk használni, szükséges, hogy azokba tervszerűen kezdjünk, a mi magán gazdaságtól nem várható. Ez inkább azokat a forrásokat fogja kizsákmányolásra kikeresni, a melyekhez könnyen hozzáférhet, a melyeket könnyen legyőzhet és a melyek a fogyasztási helyre nézve kedvező fekvésűek; továbbá még a legjobb fogyasztási helyeket is ki fogja szemelni, míg a csekélyebbeket figyelembe sem veszi; szóval a magán gazdaság a tejfelt fogja leszedni s a kevesebb értékű maradékot, a mi az által egészen hasznavehetlenné vált, fogja az államnak átengedni, amelyik az azzal való gazdálkodásra kényszerítettnek. Ha azonban az állam már elejétől fogva átveszi az erőforrásokkal való gazdálkodást, akkor keze ügyében lesz ezen termelést rendszeresen és az egész nép javára rendezni be, s képes lesz valamennyi forrást kihasználni. Ez által pedig oly vállalattal állunk szemben, a melyekre csak az óriási erővel rendelkező állam vállalkozhatik, illetőleg csak ő mérkőzhetik meg azzal.

Hogy ezt jobban megérthessük, lássuk mindeneke. Öt az erőforrások, különösen a folyamok meghódítását, megfékezését. Itt már elejétől kezdve tervszerű berendezésre van szükség, hogy egy egész folyam-terület összes erejét kinyerhessük; olyan munka, a mi a magán vállalat erejét túlhaladja. Ha pedig a kedvezőbb pontokat az utóbbinak engednők át, akkor ezen berendezések oly akadályokat képeznének, a melyek a forrás további nagyobbitását és kiépítését szerfelett megnehezítenék.

A források további kiépítése mellett azonban még a vezetékhálózat kiépítése is fontos. A közérdek követelménye szerint ezt úgy kell kiépíteni, hogy a villamforrás az ország minden pontján — a lakatlanokat kivéve — elég erővel legyen folyósítva. Ezen hálózatnak technikailag és gazdaságilag való helyes alakulása csak annak egységes kiépítése mellett s csakis az államnak sikerülhet.

További ok a nemzeti gazdálkodás mellett a biztossági szolgálat, a mi ily nagy erőtömegeknél és megbízható erőszolgáltatás fontosságánál fogva nagy jelentőségű. Ezen biztossági szolgálat a villammonopoliumnál egységesebben s ezért megbízhatóbban is alakul; ezen felül az állami berendezésnél a biztossági érdek is sokkal

nagyobb, mint magán intézetnél, melyeknél ezen érdeket más gyakran háttérbe szorítja. Ezen utóbbiaknál ugyan az állam felülvizsgálás és ellenőrzés által a biztonsági szabályok szigorú betartását ki-erőszakolhatja; de az ily kényszerített biztonság sohasem oly tökéletes, mint az olyan, a melyik a saját érdekből ered.

Vége a villamosságnak behozatala, közhasználatává tétele az állam által sokkal könnyebben és gyorsabban fogatosítható, mint magán társaságok által, mert ezek arra vannak utalva, hogy a közönséget a villamossággal lassanként megbarátkoztassák, hogy attól a berendezésekhez szükséges eszközöket megnyerjék; míg az állam a közönség részvétele nélkül is képes a berendezéseket fogatosítani és biztos lehet abban, hogy a demonstratio ad oculos által gyorsabban célra ér, mint a hirdetés és dicséret által. De minthogy ez sem egészen eredménytelen, az állam még ez úton is jobb sikert érhet el, mint a magán ember, mert propagandáját sokkal sikeresebben és terjedelmesebb módon eszközölheti.

Lássuk még a villammonopoliumnak pénzügyi sikerességét, bár a monopoliumnak ezt az oldalát nem tekinthetjük előnynek, mint az már említve volt.

Ha jövőre a villamosságért való kiadás az összes kiadások egyharmadát fogja tenni, ha tehát a villamos forgalom évenként több milliárd forintot fog képviselni, akkor nagyon csekély kis nyereség mellett is az államra nézve rendkívüli nagynak kell lenni az eredménynek. Tehát már ezen szempontból is ajánlatos a villamosság államosítása, a mennyiben az államosítás céljául a nyereség jelöltetik ki, még ehhez azon előny is járul, hogy a villamosság államosítása nem követeli régebbi jogok megszüntetését, mert ezen államosításnak tulajdonképeni tárgya az erőforrások és a villamosság termelése, melyek mai nap még senkinek a tulajdonát sem képezik. Kivételt képeznének talán a köszénbányák, melyeknek tulajdonait, azon elvből indulva ki, hogy az állam polgáraival ne versenyezzenek, kártalanítani kellene.

Ennek következtében feltételezhetjük, hogy a villamosság államosítása sokkal kisebb ellenzékre fog lálni, mint bármely más tárgyé, tehát politikai szempontból is sokkal csendesebben volna behozható.

Mi teendője van tehát az államnak?

Az erőforrásokkal való gazdálkodáshoz bizonyos technikai proceszusok szükségesek, miket ma még problémáknak kell tekintenünk. Első sorban említendő itt az erőalakok átváltoztatása, különösen a hőnek és vegyi erőnek villamossággá való átváltoztatása, mihez mint további főproblema, a villamosságnak felhalmozása járul. Ezen problémák rendkívüli jelentősége megkívánja azt, hogy a tudományos világ összes erejéből törekedjék ezeknek a megoldására s igazolni fogjuk, hogy az állam itt hathatósan közreműködhetik.

A legelső eszköz, hogy az állam a *villamos központi állomás* segítségével, a miről a következőkben fogunk bővebben szólni, rendszeres módon jutalmakat tüzzön ki és oszszon szét; mi mellett egyszersmind gondoskodjék arról, hogy a problémák ismerete a lehető legszélesebb körben elterjedjen. A jutalmazás oly módon legyen megállapítva, hogy a feltaláló egy főtalálmányért, mint például a hőnek villamossággá való átváltoztatása, vagy a villamosság felhalmozása, oly összeget kapjon, a mi őt a mindennapi kenyérért való gondoskodástól megszabadítsa és kényelmes, tisztességes életmódot biztosítson neki.

Hogy az itt jelzett és még más feladatoknak eleget lehessen tenni, az államnak egy különös intézetet kellene felállítani, alapítani, a mint azt az előbb mondtuk, a *központi villamos intézetet*. Ezen intézet célja első sorban a problémák megoldásának elősegítése, másodszor a kísérletek tétele, a találmányok javítása és végre harmadszor elektrikusok kiképzése és mint további teendő: az egész népet megismertetni, tájékoztatni a villamosság céljával.

Az első feladat kétféle teendőt foglal magában; a kérdésben forgó problema megérthetőségének, ismerésének elősegítését, terjesztését, a benyújtott megoldások gyakorlati megvizsgálását. Az első teendőt illetőleg a központi intézetnek kell gondoskodnia, hogy a problema megismerés-elméleti oldala lehetőleg kidolgoztassék s logikai, könnyen megérthető alakba öntessék, hogy így minél szélesebb körökbe való eljutása és közvetítése meg legyen könnyítve.

Az említett központi intézet közvetítő organum volna az elméleti és gyakorlati emberek között, a mennyiben az egyiknek az eredményeit a másikkal közli és úgy az elmélet és gyakorlat közti kölcsönös hatást öntudatosan létrehozza. A kettő között ilyenmü összeköttetés és közvetítés nagyon szükséges, mert sok leleményes,

feltalálni képes ember, kik tulnyomólag gyakorlati kiképzést nyertek s a kik nem képesek elméleti eredményeket megérteni, hasznavehetetlenné válnék különben, mert nincs határozott céljuk, a melyre törekedhetnének. Tüzzük ki nekik ezt a célt és mondjuk nekik: „ezt és azt el kell érniük, a dolog így vagy úgy áll, ilyenek és olyanok a körülmények és viszonyok, a melyek itt számbaveendőek és most próbáld meg, hogy feltalálhatod-e.“ Meg fogjuk majd látni, hogy vajjon ez nem fog-e segíteni. Ha az egyik meg nem találja, megtalálja a másik s ha e másodiknak a találmánya csak tökéletlen lenne, majd segít a bajon egy harmadik s végre létrejön a nagy mű, a melyik főmesterét, erkölcsi és anyagi rugóját, az államot fogja dicsőíteni. Ez pedig most összhangzatos és rendszeres együttes működés hiányában sokkal fáradtságosabban vagy éppen nem érhető el. Nem termelte-e ezen összműködés a tudományok terén a legszebb gyümölcsöket s mért ne lenne ily együttes működés lehetséges a feltalálásnál? Mindenki tudja, hogy valamely találmány hosszú kutatás és kísérletezés, próbálás eredménye s így azt is megérti, hogy ez együttes, kollektív munkálkodás, midőn az egyik a másikat felválthatja, a feltalálást csakis elősegitheti, ha az egyes munkálkodások egybevágók.

Ha egyrészt a feltalálásra való serkentés és annak előmozdítása a javasolt központi intézetnek a feladata; ennek másrészt alkalmat is kell szolgáltatni arra, hogy a feltalálónak felvilágosítást adjon arról, hogy vajjon a problémát megoldotta-e. Az intézetnek tehát a benyújtott találmányokat meg kell vizsgálnia és ha azok megfelelők vagy kielégítőek, azokkal kísérleteket tenni, tehát a feltalálónak találmánya értékéről ítéletet mondani.

Az intézet második feladataként említettük a kísérletek tételét, a melyeknek úgy a találmányok megvizsgálására, mint gyakorlati feldolgozására és értékesítésére kell vezetniök. A találmányt ugyanis semmiképen sem kell átengedni magán embereknek, inkább az intézet tegyen olyan kísérleteket, a melyeknek célja a problémák megoldása és e célra szerezzen magának erőket és azokat a szükséges eszközökkel lássa el. Még fontosabb ezen működés akkor, midőn arról van szó, hogy „*nyers találmányokat*“ kell készíteni, találmányokat kell átalakítani, a mi — mint tudjuk — csak sokoldalú kísérletezés és próbálás után jöhet létre. Ezen feladat ma még az iparnak van átengedve, mi azonban nagyon feltételesan telje-

siti azt s elég gyakran sok jó eszme nem lesz figyelemre méltatva, mivel azoknak a kidogozása nehézkes, hosszadalmas és költséges. Ehhez járul még, hogy a magán ipar sokkal kevésbé képes felismerni valamely találmány értékét, mivel érdeke és látóköre igen szűk határok közé van szorítva

Jó és sokféle erők egyesítése által az intézet képes valamely találmányt minden tekintetben, minden oldalról megvizsgálni s az esetleg felmerülhető legkülönbözőbb kérdésekre megfelelni. Némely találmány gyakran nagyon különböző teret érint, úgy mint a technikát, fizikát, chemiát, matematikát és nem ritkán az ipari és a gyakorlatot, úgy hogy csak a legkülönbözőbb erők együttes működése által érhetők el kellő eredmények. Ez azonban csak egy olyan intézetben lehetséges, a melyik e célra alakult és a melyik úgy szellemileg, mint anyagilag ehhez képest van felszerelve.

Az intézet harmadik feladata az oktatás. Első sorban kötelessége elektrikusokat képezni ki úgy az elsőbb, mint a magasabb villamtanban. A magasabb villamtan a villamosság általános ismeretét és a villamos gépeknek stb. gyakorlati készítését öleli magába; míg a felsőbb villamtan a villamosságnak összes eméletét és technikáját. A felső és alsó technika egyesítése, összefüggésbe hozása előnyösnek mutatkozik, mert ez által a gyakorlati ember jobban iskoláztatik és a tudományos elektrikus gyakorlatot szerez, úgy hogy így az elméletnek és gyakorlatnak egészséges egyesítése érhető el.

Ezen akadémiai tevékenység mellett még a külső világot, különösen a szakembereket kell tájékoztatnia, hogy a villamosság ismerete terjedjen. Főleg a nagy közönségre kell sok gondos fordítani, hogy az a villamosságot és jelentőségét megismerje s újabb intézményekkel megbarátkozzék. E célra valók a megfelelő népszerű közlemények és felolvasások.

Sürgős követelmény, a minek fejtegetése szintén idetartozik, egy villamos muzeum felállítása, mely úgy a villamos tünemények demonstrálására való legyen, mint mindazt, a mi a villamossággal összefügg, szemléltetővé tegye. Ez által a közönség nagy részének alkalom nyílne a találmányokat stb. szemügyre venni és valamennyi kérdésről magának tájékoztatást szerezni. Ha ezen muzeum azonnal nem is volna létesíthető, legalább arról kellene gondoskodni, hogy

egyelőre annak történelmi része hozassék össze. Jelenleg az elektrotechnika fejlődésének a közepén állunk, majdnem minden nap merül fel valami új és más nap már felül múlva, elfeledve lesz. Ha tehát a későbbi kor ezen fejlődést tanulmányozni akarja, mely tanulmány az ismeretelméletre nézve megbecsülhetlen értékű, akkor a rohamos fejlődés saját nyomait maga törli el, mert senki sem gondolt arra, hogy mindazt összegyűjtse és megőrizze, a mik a jelen tevékenység tanubizonyságaként állanak az utókor előtt. Gondoljuk meg ezt komolyan és ne sajnáljuk a fáradságot; mert ez talán ma még lehetséges, de elhanyagolás mellett idő múlva teljesen lehetetlen lenne.

Végre vessük fel még azon kérdést, hogy nem volna-e tanácsos az egész villamosságot magába ölelő állandó kiállítást rendezni, mi által minden érdeklődőnek alkalom nyílne a legjobb találmányokkal megismerkedni?

Lássuk most azon feladatokat, melyeket a monopolium behozatala elénk szab.

Az erőforrásokkal való gazdálkodás mindenekelőtt azok meghódítását, megfékezését tételezi fel, mert eleinte azoknak csak nagyon csekély része alkalmas erőszolgáltatásra. Első sorban említendőek itt a folyamések, melyek a legközelebbi jövő főerőforrásait képezik.

Az erőgazdaság keresztülvitelére gondoljuk magunknak az ország összes folyamhálózatát akként átalakítva, hogy a folyamések lehető legnagyobb része egyes helyeken, pontokon összpontosittatik, a többi rész pedig az egész folyásra szétosztatik. A központosítási helyeken aztán a víz lezuhan s turbinák stb. által erőszolgáltatásra kényszeríthető; a megosztott esés a víz tovavezetésére szükséges s bizonyos határon túl nem kisebbíthető, mert különben a vízmeder keresztmetszetét kellene túlságosan nagyobbitani.

Az erőforrások észszerű megfékezése céljából szükséges az országos lecsapódások vagyis esőzések legjobb levezetését kipuhatolni és pedig először magának a lecsapódásnak nagyságát és megoszlását. Továbbá aztán a vízfolyások rendszere is kérdés tárgyává válik. A vízfolyások manapság meglevő, leginkább a természet által létesített hálózata természetesen nem felel meg az észszerű kihasználás követelményeinek, mind a mellett megtakarítás szempontjából s a jelenlegi társadalmi stb. viszonyok miatt a meglevő háló-

zatnak tulságos megzavarását ki kell kerülnünk és a *mesterséges hálózatot a természetes* alapjára kell fektetni.

A monopolum technológiai keresztülvitelére tehát az első feladat az erőviszonyokat, a mennyiben azokat a lecsapodás képviseli, minden oldalról kikutatni és ezzel kapcsolatban a vizeséseknek és *esési pontoknak* észszerű hálózatáról tervezetet dolgozni ki. Mivel továbbá ezen hálózat kiépítése egyszerre nem fogatosítható, sőt még csak évek és évtizedek folyamában valósítható meg, szükséges, hogy e célra is külön építési tervezetet készítsünk, a mely szerint a kiepítést fokozatosan lehessen folytatni. Mint a vízfolyások hálózata, hasonló módon észszerű vezetéki hálózatot is kell teremteni, létesíteni; tehát erre és építésére nézve is tervezet szükséges.

Gondoljuk ezen hálózatot néhány főérből állónak, melyek az országot hossz- és kereszt-erekként szelik át s azt megközelítőleg derékszögűleg és egyenlő részekre osztják. Ezen főerek *gyűjtőkként* szolgálnak; ezekhez csatlakoznak egyrésztől, lehetőleg közvetlenül az erőforrások, másrésztől pedig a részhálózatok.

Ily vállalatok létesítése, mint már említettük, sok időt s ropant munkaerőt vesz igénybe. Könnyen gondolhatunk tehát arra, hogy talán célszerű volna ezen munkálatokra állandó *munkás-sereget* szervezni, a melyik a vállalatot tervszerűleg megkezdéné és folytatná. Ezzel kapcsolatban a szükséges gépek stb. gyártását is maga az állam fogatosíthatná, mivel a szükséglet elég nagy és tartós és ennél fogva az öntermelés eléggé kifizetné magát. Ezzel az állami termelés is nagyobbíttatik, a mi az államosítás ellenzőit mindenestre nagyobb ellenállásra fogja ösztönözni. De ezen nagyobbítási törekvés és hajlam az államosításnak elkerülhetlen saját-sága s elébb-utóbb szükségképen az államvasutaknál is érvényre fog jutni.

A mi a villamosság elárusítását illeti, ez a vezetett villamosságnál közvetlenül történik, a felhalmozottnál azonban a közvetítő kereskedelem útján is lehet azt elárusítani s itt még néhány figyelemreméltó jelenség merül fel.

Oly helyek számára, melyek akárminő okból össze nem köthetők a főhálózattal, a község községi hálózatot építhetne s azt felhalmozott villamossággal elégíthetné ki.

De mert ezenkívül a felhalmozott villamosság szükséglete

nagyon is jelentékenynyé válhatnék, mivel első sorban a *járaművek*, kocsik, hajók stb ez által hajtathatók, az államnak, ha a felhalmozott villamosság termelését is átveszi, elárúsító helyeket kell létesítenie, a melyeknek üzemét vagy maga kezeli, vagy magánszemélyekre bizza bizonyos feltételek mellett. Mindegyik esetben számos oly ember talál tisztességes és kielégítő foglalkozást, kik más munkára nem képesek, mi végre szintén nem csekély nyereség a nemzet jólétét illetőleg.

Ezen utóbbi pénzügyi kérdést illetőleg fentebb említettük, hogy a monopolium a nemzeti megtakarítások elhelyezését és gyümöcsöztetését is képezheti, hogy tehát az ehhez szükséges eszközök járadékok kibocsátása által előállíthatók és hogy ezen járadékok folyton szaporíttassanak, a mennyiben az újabb megtakarítások ismét maga az állam által tőkésítettnek, természetesen a körülmények tekintetbe vétele mellett. A tőkésítés ezen előnyeit, azaz a megtakarítottnak az állam által gyümöcsöző vállalatba való fektetését már fentebb érintettük. A magán tőkésítéssel szemben már csak azért is ajánlatosabb, hogy biztosabb és ezen körülménynél fogva sokkal intenzívebbnek is bizonyulhatna, mert az állítólag jobb magántőkésítés mindenféle körülmény következtében jelentékeny károkat szenvedhet, melyek a sikeres vállalatok mellett mindenesetre elenyésznek s a legtöbb esetben nem vétetnek tekintetbe.

Befejezésül érintsünk egy népjogi kérdést is. A folyamok, a melyeknek esései erőforrások gyanánt használtatnának, több országon is mehetnek keresztül, ha tehát valamely folyam be- és kilépési niveauja az egyik országban megváltoztatnék, vagy az átfolyó víz mennyisége nagyobbíttatnék vagy kisebbíttetnék, akkor ez azon erőforrás sikerességének megváltoztatását jelentené, a mit a folyam képvisel. Ezen sikeresség a produktum

niveau-különbség $\times$ vízmennyiség

által jelöltetik s ezt azon állam jogának kell tekintenünk, a melyiken a folyam keresztül megy s így tehát nemzeti berendezéseknél, vállalatoknál a niveau-különbségnek és a vízmennyiségnek a résztvevő államok részére kell fentartatni, vagy ezen az alapon kell a jogi megegyezésnek létrejönni.

VALUTA ÉS A GAZDASÁGI VÁLSÁG.

Sem a valuta, sem a gazdasági válság kérdésével nem szándékozunk ez alkalommal beható részletességgel foglalkozni. Még azon részletkérdést sem akarjuk kimerítően tárgyalni, hogy vajjon a valutában történt változás vagy világosabban szólva az aranynak kizárólagos értékmérőül vagy pénzül történt törvényes vagy tényleges elfogadása és ezzel kapcsolatban az ezüstnek demonetizálása idézett-e elő általában és mennyiben árhanyatlást, és ezen árhanyatlás általában okozott-e és mennyiben gazdasági válságot. Ha mindezeket a kérdéseket a fontosságuknak megfelelő terjedelemben és részletességgel, az összes tényezők tekintetbe vételével akarnók fejtegetni, vaskos könyvet kellene írunk, s még ebben az esetben is nagyon meg kellene válogatni az anyagot.

Igénytelen soraink megírására *Mudrony* Pál urnak e szemle hasábjain megjelent „A valuta kérdés külföldön és hazánkban” című cikke adott alkalmat. Soraink korántsem lépnek fel a beható és a teljesen bevégzett tanulmány igényével, hanem inkább csak megjegyzések és észrevételek akarnak lenni azon számos tulzásokra és tévtanokra, melyekben az említett tanulmány bővelkedik. Ennek előrebocsátával dologra térhetünk.

I.

Tudtunkkal — s e tudomásunkat Wirth Miksa¹⁾ is megerősíti — Giffen Róbert, az angol kereskedelmi ministerium helyettes titkára, vala az első,²⁾ ki a mult évtizedben bekövetkezett árhanyat-

¹⁾ Ursachen der gegenwärtigen Geschäftsstockung. Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft stb. 1886. III. k. 131 l.

²⁾ On the fall of prices of commodities. Journal of the stat. society 1876, 36—68 l. különösen 53 l.

lást és annak okait részletes vizsgálat tárgyává tette. Tette pedig ezt azon felolvasásban, melyet 1879 január 31-én tartott a londoni statisztikai társulatban és a melyben az áruk árhanyatlásának okát kiválóan és főként az arany értékében történt változásnak tulajdonítja. Kiindul ugyanis abból, hogy az állandónak látszó árhanyatlást nem okozhatták, sem a nagymérvű és hosszantartó hitelválság, sem az 1875., 1876. és 1877-ik évi rossz termések, sem pedig Németország és az Egyesült Államok rendkívüli kereslete aranyban, mert ezeknek hatását részint az idő hossza, részint más tényezők paralizálták.

Tényként állítja fel, hogy az arany értéke emelkedett, mert termelése csökkent és az nagyobb költséggel történik és mert kereslete — figyelmen kívül hagyva a már érintett rendkívüli keresletet — növekedett. Az aranykereslet gyarapodására befolytak a nép szaporodása azon országokban, melyekben az arany képezi a törvényes fizetési eszközt vagyis a pénzt, továbbá a termelés és kapcsolatban a forgalom nagymérvű emelkedése, mit még kiegészít, hogy Németország és az Egyesült államok az arany értékét fogadták el. Felhossa végre, hogy lehetséges, hogy valamivel kevesebb aranyat dolgoznak fel az iparban, de végre is e tárgyban az egyedüli s tényleg fontos körülmény az aranynak éremnek (pénznek) való felhasználása és én kétkedem, hogy az utolsó harmincz év alatt az arany használatának megtakarításában valamely lényeges haladás történt volna. Eltekintve Németországtól és az Egyesült Államoktól, melyek csak az utóbbi időben egészítették ki a számot, az Egyesült-Királyság és gyarmatai mellett a főbb aranyt használó társaságok Franciaország, Portugália, Egiptom és a délamerikai államok és azt hiszem, hogy nagyon nehéz volna kimutatni, hogy ezen időszak alatt a cheque vagy más pénzt megtakarító rendszer ezen országokban valamely nagy terjedelmet vett volna. Az Egyesült-Királyságban ténynek látszik, hogy a pénzmegtakarítóknak ismert összes eszközök — különösen a cheque és a clearinghouse rendszer — harmincz évvel ezelőtt ép oly hatályosan működtek, mint napjainkban. Az Egyesült-Királyság 1850 előtt már teljesen be volt hálózva bankokkal s a bankoknak és a banküzleteknek azóta való emelkedése természetes arányban áll a társadalom (community) gyarapodott jólétével. A körülmények mindazonáltal olyanok, hogy széles tér engedhető a pénzkimélő

eszközöknek, de még sem változtatja meg azt a tényt, hogy a világ folyó arany szükséglete 1848 óta tetemesen emelkedett, míg az évi a termelés, mely kiszámíthatlan áremelkedést idézett elő, most folytonosan lejjebb száll.

A „gold scarcity“-féle tant azóta bőven és hevesen fejtegették. Az árhanyatlást, a kereskedelmi pangást sokan csaknem kizárólag az arany áremelkedésének tulajdonították. Minden gazdasági bajt, melyet gazdák, iparosok, kereskedők egyaránt panaszkodnak, a „pénz“ a „forgalmi eszköz“ (currency) szükének rótták terhére s minden bajt megszüntetni hitték, a mint gyarapíttatik a forgalmi eszköz, vagyis az ezüstnek megszereztetik a régi állás. Ezeknek a tanoknak hódol, és ezek közt a legtulzóbb irányt követi Mudrony ur. Szerinte is minden gazdasági baj, mit nálunk jogosan és jogtalanul felpanaszolnak a valuta-viszonyokban, a pénz ritkaságában találja eredetét és magyarázatát. A verseny és a vámviszonyok ezen tényezővel szemben szerinte semmi vagy nagyon is csekély befolyást gyakoroltak és vérmes reményeket köt ahhoz, ha az európai nemzetek elfogadnák a kettős valutát és törvényesen megállapítnák a két nemes fém egymáshoz való értékviszonyát. Ebben a megállapításban nem is a mai mértéket szabadna alkalmazni, hanem azon régi értékarányt, melyet a latin pénzunio megszabott. Az ezüstnek oly értéket kellene adni, melylyel az tényleg ma nem bir.

II.

Egy kilogramm arany, egy kilogramm ezüst szintugy az ezekből vert pénznek megtartják az állandóság jellegét, amennyiben csak súlyok jön tekintetbe. Megszűnik azonban ez a viszony, amint azoknak nemcsak súlya, hanem az adott súlymennyiség értéke kerül szóba. Az arany, az ezüst, az ezekből vert pénznek értéke és ára ép ugy változásoknak van kitéve, mint minden más árué s ép ugy hódolnak a kereslet és a kínálat és a termelési költség törvényének, mint minden más áru. S ha az arany vagy ezüst akár az izlés változása, akár más ténykörülmény folytán teljesen elvesztené benső értékét, az aranyból vagy ezüstből vert pénz szintén elvesztené benső értékét. Az aranyban és az ezüstben rejlő benső érték és az a körülmény, hogy ez az érték bizonyos mértékig az állandóság jellegével bir vagyis hogy az említett nemes érczek ára nincsen folytonos és

nagyobb arányu hullámzásoknak kitéve, hanem hogy az árváltozás : hanyatlás vagy emelkedés csak hosszabb időközök után szokott bekövetkezni, teszi ezeket a fémeket alkalmassá, hogy értékmérőnek és mint ilyen egyszersmind forgalmi vagy csere közvetítő és fizetési eszköznek használtassanak.

A nemes érczek és ezekből vert pénzek súlyától és értékétől vagy árától azonban lényegesen különbözik azok vásárlási képessége. Mig a súly általában állandó tényező, az érték vagy ár némileg állandó, addig a vásárlási képesség gyakori és jelentékeny hullámzásoknak van kitéve. Ma hat gramm aranyon vásárolhatunk egy métermázsza búzát, holnap már ennyi aranyért egyáltalán nem kapunk egy métermázsza búzát, hanem azért most — mondjuk — hét gramm aranyat kell adnunk.

Az arany vásárlási képessége határozottan hanyatlott, de azért az arany értéke vagy ára egyáltalán nem változott. Ebből folyik, hogy az arany és mivel, a művelt világ tényleg ez fogadta el egyedüli értékmérőnek és forgalmi eszköznek vagy pénznek, tehát mondhatjuk a pénz vásárlási képességének emelkedéséből vagy hanyatlásából nem szabad és nem lehet mindjárt a pénz értékének emelkedését vagy hanyatlását következtetni. Igen szigoruan és részletesen megvizsgálandó, hogy vajjon a pénz vásárlási képességében történt változás oka magában a pénzben vagy az azzal mért áruban rejlik-e, vagy más szóval a pénz avagy az áru értékében vagy árában történt-e változás?

A pénz értékében vagy árában történt változást bizton és kétségbevonhatlanul csak azon egy esetben állíthatjuk, ha azt látjuk, hogy annak vásárlási képessége *az összes árukkal szemben általában és ezenfelül egyenletesen emelkedett vagy hanyatlott*. Ez esetben teljesen jogosult is az áremelkedést vagy hanyatlást egészen a pénz értékében történt változásnak róni terhére. De ha azt látjuk, hogy az áruk ára nem egyenletesen emelkedett vagy hanyatlott, sőt különösen, ha azt tapasztaljuk, hogy számos áru ára emelkedett, míg más számos áru ára hanyatlott vagy megfordítva, tehát sem az áremelkedés sem az ár hanyatlás nem általános, hanem csak részletes : akkor vitathatjuk ugyan, de nem állapíthatjuk meg bizton és minden kétséget kizárólag, hogy a pénz értékében valamely változás történt, és annál kevésbbé tulajdoníthatjuk kizárólag vagy csak főleg is az árakban történt változást a pénz árában bekövetkezett módosulásnak.

Hogy az árhanyatlás az utolsó években csaknem általános, ezt kétségtelen ténynek kell elfogadnunk. Igen részletesen és kiméritően kimutatta és igazolta ezt Sauerbeck Ágoston a „Journal of the statistical society“ szeptemberi füzetében megjelent értekezésében, melyből átveszszük a következő a viszonzyszámokat feltüntető táblázatot, megjegyezve, hogy egységül az 1867—1877. évek árait vette fel és hogy csak ezüstre nézve tért el ezen módozattól, amennyiben annál az egységárt az $1 : 15\frac{1}{29}$ értékviszony képezi.

Korszak	Gabona nemek stb.	Hus és vaj	Czukor kávé és tea	Ásvá- nyok	Szövött árak	Különféle anyagok	Ezüst
1818—27 . . .	109	90	151	128	105	106	98
1828—37 . . .	95	78	127	97	94	92	98
1838—47 . . .	102	80	122	93	82	93	98
1848—57 . . .	95	79	87	93	80	94	100
1858—66 . . .	91	89	100	94	117	103	100·9
1867—77 . . .	100	100	100	100	100	100	96·4
1878—85 . . .	82	99	79	74	73	84	84·1
1885	68	88	63	65	65	76	79·9
1853—77 . . .	100	93	99	100	104	103	99
1848—52 . . .	80	72	78	77	72	79	99

E táblázatban az utolsó évekre kimutatott árhanyatlás nem teszi azt a benyomást, mintha az arany vagyis a pénz értéke általában és különösen jelentékenyen emelkedett volna és mintha ezen állítólagos értékemelkedés valamely lényeges befolyást gyakorolt volna az árak hanyatlására. Az árhanyatlás, hol kisebb, hol nagyobb. A gabonaneműek (buza, liszt, árpa, zab, rizs és burgonya) árhanyatlása az 1878—1885. évek átlagát véve 18%, a hus és vaj csoporté 1%, a czukor, kávé és tea csoporté ellenben 21%. Ha csakis az 1885-ik évet tekintjük, az első csoportban az árhanyatlás 32%, a második csoportban 12%, a harmadik csoportban 37%.

Még világosabban és határozott tényként áll előttünk, hogy a forgalmi eszközben történt változásnak vajmi csekély befolyása volt az utolsó évek áralakulására és hanyatlására, ha nem a csoportokat, hanem az egyes árukat tekintjük, melyekből az értekező az egyes csoportokat alakította. Azt látjuk ugyanis, hogy nemcsak a csoportok árai nem hanyatlottak egyenletesen, hanem a csoporton belül sem történt a hanyatlás egyformán és az egyes áruk árai az egyes években fel és lefelé hullámzottak. Az értekezéshez mellékelt B. táblázat az árak abszolút mennyiségökben, a C. táblázatban ellenben az 1867—1877. évek átlagárának mint egységnek alapul vételével a viszonyszámok vannak közölve. A B. táblázatot általában mellőzzük, hanem csakis a C. táblázatot vesszük át és ennek is csak az élelmi czikkekre vonatkozó részét.¹⁾

Érdekes, de egyszersmind fontos és tárgyunkra elhatározó, ha a közlött kimutatás alapján szembe állítjuk azt az árhanyatlást, melyet az egyes áruk árai 1885-ben a mértékül vett 1867—1877-iki évek átlagáraival szemben szenvedtek. Az árhanyatlás:

Angol buzánál	40 százalék
Amerikai buzánál	38 „
Lisztnél	37 „
Árpánál	23 „
Zabnál	21 „
Tengerinél	19 „
Burgonyánál	36 „
Rizsnél	30 „
Marhahusnál (elsőrendű)	12 „
Marhahusnál (középrendű)	12 „
Juhhusnál (elsőrendű)	11 „
Juhhusnál (másodrendű)	15 „
Sertéshusnál	13 „
Szalonnánál	8 „
Vajnál	11 „
Czukkornál (nyugot indiai és répa)	41 „
Czukkornál (jávai)	38 „
Kávénál	35 „
Teánál	36 „

¹⁾ Lásd a táblázatokat a 686—689. oldalakon.

É v	B u z a		Liszt	Árpa	Zab	Ten- geri	Bur- go- nya	Rizs	Marhahus	
	angol	ame- ri- kai ¹⁾							első	kö- zép
1846	100	100	111	84	91	120	107	135	68	68
1847	128	128	126	113	110	138	137	155	76	80
1848	93	93	100	81	79	98	103	87	69	74
1849	81	81	89	71	67	86	81	77	64	64
1850	74	74	80	60	63	86	73	85	61	60
1851	71	71	78	64	72	86	60	80	63	60
1852	75	75	85	73	73	89	77	90	63	62
1853	95	95	113	85	81	108	115	107	76	78
1854	133	133	141	92	107	132	103	122	85	86
1855	137	137	148	89	106	132	81	130	85	88
1856	127	127	135	105	97	108	73	100	81	82
1857	103	103	111	108	97	114	99	102	81	84
1858	81	81	87	89	94	101	85	75	80	82
1859	80	80	89	85	89	95	77	85	81	82
1860	98	98	104	94	94	108	94	102	85	84
1861	102	102	113	92	91	114	99	105	83	84
1862	102	102	102	90	87	95	103	105	78	78
1863	82	82	89	87	82	89	77	110	80	82
1864	74	74	83	77	77	89	64	95	85	88
1865	76	76	85	76	84	92	73	107	90	92
1866	91	91	98	96	94	98	73	120	90	94
1867	118	118	126	103	100	126	111	117	88	90

¹⁾ Az amerikai buza csak 1871-től jegyeztetik külön. A régiebb évekre az angol buzaár helyettesített.

É v	Juhhus		Sertés- hus	Sza- lonna	Vaj	C z u k o r		Káv é	Tea
	első	közép				indiai és répa	jávai		
1846	84	87	100	77	82	143	116	55	79
1847	87	91	104	97	81	117	98	54	78
1848	84	85	100	92	78	87	74	46	70
1849	70	69	83	78	70	96	84	55	75
1850	68	67	79	66	66	100	88	69	93
1851	70	69	77	69	70	100	91	59	88
1852	70	69	73	73	70	87	81	61	72
1853	86	85	87	85	80	96	91	68	94
1854	86	85	94	91	82	87	88	70	95
1855	84	84	92	92	85	104	102	66	84
1856	84	84	96	96	92	122	116	69	83
1857	86	84	100	95	93	148	144	78	108
1858	81	80	85	80	94	104	116	70	98
1859	84	85	90	80	92	100	109	79	120
1860	89	91	104	92	90	104	112	86	126
1861	87	91	104	95	90	96	102	82	104
1862	84	87	100	88	90	87	98	93	116
1863	86	87	92	85	86	92	95	99	111
1864	87	93	94	88	87	113	112	96	102
1865	102	105	106	93	93	96	95	90	107
1866	97	100	104	99	90	92	91	85	108
1867	81	91	87	84	93	94	98	79	106

Év	B u z a		Liszt	Árpa	Zab	Ten- geri	Bur- go- nya	Rizs	Marhahus	
	angol	ame- ri- kai ¹⁾							első	kö- zép
1868	117	117	117	110	108	120	107	110	85	85
1869	89	89	87	101	100	95	73	95	93	92
1870	86	86	89	89	88	92	77	95	95	96
1871	104	100	96	92	97	101	68	98	102	106
1872	105	105	102	96	89	89	120	100	100	104
1873	108	113	104	104	98	92	137	95	110	112
1874	102	102	102	115	111	117	90	100	105	102
1875	83	86	87	98	110	105	90	82	109	110
1876	85	86	89	90	101	82	115	90	105	104
1877	104	98	98	102	100	84	111	100	104	98
1878	85	86	83	103	94	77	132	100	104	98
1879	80	86	78	87	84	73	111	96	93	90
1880	81	91	85	85	89	79	111	91	98	98
1881	83	93	87	82	84	85	73	83	95	96
1882	83	87	87	80	84	95	81	74	102	102
1883	76	80	78	82	82	85	90	81	104	102
1884	65	65	65	79	78	78	64	77	98	98
1885	60	62	63	77	79	71	64	70	88	88

¹⁾ Az amerikai buza csak 1871-től jegyeztetik külön. A régiebb évekre az angol buzaár helyettesített.

É v	Juhhus		Sertés- hus	Sza- lonna	Vaj	C z u k o r		Kávé	Tea
	első	közép				indiai és répa	jávai		
1868	81	85	87	89	101	95	98	72	118
1869	92	93	106	103	92	103	105	75	109
1870	92	95	108	100	99	99	105	72	104
1871	100	107	98	85	104	109	109	81	99
1872	106	111	96	97	95	111	105	101	100
1873	113	114	104	109	98	101	98	125	102
1874	98	96	104	108	107	97	93	130	101
1875	113	107	110	108	101	90	88	123	98
1876	114	105	113	109	108	94	91	118	90
1877	109	98	98	101	102	106	105	118	81
1878	108	100	96	100	98	88	88	106	79
1879	102	95	92	97	86	86	84	97	82
1880	105	98	106	103	100	89	89	97	78
1881	109	104	104	103	98	92	93	84	66
1882	114	109	98	100	100	87	89	68	59
1883	116	111	94	97	98	84	86	77	60
1884	102	96	92	95	96	56	62	73	62
1885	89	85	87	92	89	59	62	65	64

Hogy ezen kisebb-nagyobb árhanyatlásokat kizárólag, vagy mint Sauerbeck mondja, kiválólag az arany ára emelkedésének kelljen tulajdonítani, azt igen bajos elhinni. A megfordított viszony lesz az az igazi és helyes. Minden egyéb termény árára első sorban az illető áru specialis termelési és versenyviszonyai voltak befolyással, s csak azután az általános gazdasági helyzetben rejlő okok, melyek közt kétségtelenül az ezüst demonetizálása is szerepel, ép úgy a védvám és az államvédelmi rendszer, valamint különösen az olcsóbb termelés, melyet főleg a mindinkább terjedő géphasználat, a vasuti hálózat folytonos terjedése, a tökélyesített tengeri hajózás, a távirda, általában a közlekedési eszközök, a forgalom javítása és ennek folytán a szállítás megolesósodása és némileg a terjedt gazdasági értelmiség is idéztek elő. Mi azon különböző tényezőknek, melyek a termelési költségek apasztására hatottak, sokkal több befolyást tulajdonítunk az ár hanyatlására, az arany értékének állítólagos emelkedésénél, valamint a pénz vagy forgalmi eszköz állítólagos megritkulásánál. Máskülönben is az a tény, hogy nálunk is hanyatlott a áruk ára, daczára annak, hogy forgalmi eszközünk nem az arany, hanem névleg ez ezüst, de voltakép a papír, melynek értéke köztudomás szerint az utolsó években pénzügyeink nagy hátrányára folytonosan szállt lefelé, bizonyítja, hogy az utolsó évek árhanyatlása vagy éppen semmi, vagy nagyon is csekély összefüggésben áll az arany megváltozott állásával a világforgalomban. Mert ha igaz volna, hogy az arany árának emelkedése okozta, fogadjuk el, az általános árhanyatlást, akkor nálunk az áraknak nem leszállniok, hanem ép emelkedniök kellett volna, mert pénzünk értéke is folytonosan hanyatlott, s ezzel összefüggésben vásárlási képességének is le kellett szállania. Ha tehát 1882-ben nálunk egy m.-mázsa buza 13 frt 15 kr. volt, 1885-ben ellenben csak 9 frt 85 kr., s ez történt daczára annak, hogy pénzünk értéke 1882—1885 közt tetemesen hanyatlott, s így a 9 frt 85 kr.-nak 1885-ben sokkal kisebb értéke volt, mint 1882-ben, akkor az 1882-iki évvel szemben az 1885-iki nagy árhanyatlást egyáltalán nem tulajdoníthatjuk az arany ára emelkedésének, hanem ennek egészen más okának kellett lenni. A főokokat itt bár csak mellékesen meg is akarjuk mondani, és ezek abban állanak, hogy ép az utolsó években az európai buza-fogyasztó államoknak jó termései voltak, minek folytán különösen Franciaország buzabevitele tetemesen hanyatlott,

emellett a világpiaczon egy új hatalmas versenytárs jelent meg és ezt kiegészítette, hogy ép az utolsó években a szállítási költségeket tetemesen mérsékeltek.

III.

Nem bocsátkozunk itt és e helyütt annak a kérdésnek a vitatásába, hogy általában válságos gazdasági viszonyok közt élünk-e jelenleg vagy sem. Egész más kérdés lebeg ezuttal előttünk és pedig az, hogy vajjon az emberiségre nézve az alacsony vagy a magas árak előnyösek-e? Némelyek az alacsony árakat, mások — s ezekhez tartozik Mudrony ur is — a nagy árakat tartják üdvhozóknak.

Ezen homlokegyenest ellenkező nézeteket annak kell tulajdonítanunk, hogy az emberek nem alkotnak magoknak tiszta és világos fogalmat arról, hogy mit kelljen nagy és mit alacsony ár alatt érteni, és hogy magokat bizonyos tapasztalatok által félre hagyják vezetetni. Összezavarják ugyanis a rendes állapotokat oly rendkívüli állapotokkal, melyeneket az üzérkedés és az azt követni szokott kijózanodás idéz elő. Midőn az üzérkedés szelleme mind nagyobb arányokat ölt, az embereket láz fogja el. Ilyenkor minden ember arany hegyekről, kincsekről ábrándozik, melyekért csak kezét kell kinyújtania. Ily lázas időben az árak mind felebb és felebb szöknek, az embereket mind lázasabb és lázasabb tevékenység fogja el, mert mindenki ki akarja venni részét ama nagy nyereségekből, melyeket az emelkedő árak kilátásba helyeznek. Gyarapodik és emelkedik a termelés és siet túlhaladni minden mértéket és messze maga mögött hagyja a kétségtelenül emelkedett fogyasztási képességet. Ezen lázas időkben emelkedik a vállalkozói nyereség, a tőkekamat, a munkabér. Az emberek csupa boldogságban látszanak uszni és el is nevezik azt a haladás korának. Figyelmen kívül hagyják azonban, hogy ép akkor, mikor a láz a legmagasabb fokot érte el, bekövetkezik rögtön a hanyatlás. Az árak rohamosan szállnak lefelé, az egyesek nagy veszteségeket szenvednek, csődöt csőd követ, a gyárakban, bányákban, üzemekben, gazdaságokban vagy teljesen beszüntetik, vagy kisebb-nagyobb mérvben leszállítják a munkát. A munkások százezerei kénytelenek munka hiányában, ünnepet ülni és ha a jó időkben, midőn még bő vala a kereset, nem takarítottak meg eleget a rossz napokra, meghalhatnak éhen, vagy

bejuthatnak a szegényházakba, dologházakba, börtönökbe, a szerint, a mint erkölcsi érzetük magasabb vagy alacsonyabb foku. Ezek a szomoru idők, melyeknek a jelleget az alacsony és hanyatló árak adják meg. Az ily szomoru időkben a társadalom minden osztálya szenved, a vállalkozó nyereségét, a tőkés kamatját, a munkás munkabérét, a földtulajdonos járadékát látja hanyatlani. Ez az állapot tart mindaddig, míg minden megint a régi kerékvágásba jut.

Igen sokan ezekből a tapasztatokból kiindulva zengedeznek dicséneket a magas, jobban mondva az emelkedő áraknak, megfelekezve arról, hogy a folytonosan felszálló árak nem lehetnek rendes állapotnak folyományai. A rendes és természetes állapot a lassu és fokozatos árhanatlás. Az árat a termelési költség és a vásárlási képesség szabályozza. Az első a minimalis árt jelzi, melyen alól valamely áru ára tartósan le nem szállhat, mert annak termelése megszűnnék. A második pedig azon határvonalat adja meg, melyen felül az áru ára nem emelkedhetik, mert nincs meg az annak megszerzésére való anyagi képesség. Ebből azonban folyik továbbá az is, hogy alacsony ár és magas ár, nagyon is viszonylagos fogalmak. Azon ár, mely nálunk drága, vagyonosabb népnél olcsó és megfordítva azt az árt, melyet mi nagyon is olcsónak tartunk, más még kevésbbé vagyonos népek nagyon is magasnak fogják mondani.

Rendes és szabályos viszonyok közt azt látjuk, hogy folytonos haladás történik a termelési költségek apasztására, tehát az ár leszállítására, míg másrészt az áremelkedésre hat a jólét gyarapodása, tehát a vásárlási képesség emelkedése. Előtérbe azonban az ár hanyatlását elő mozditó irány lép, mert az emelkedett jólét nem annyira az ár növekedését, mint inkább a fogyasztás és az élvezetek szaporítását és finomítását létesíti. Az árhanatlás vagyis a multhoz viszonyítva alacsony ár igen is szerencse az emberiségre, ha az természetes okoknak, a termelési költségek apadásának eredménye és ha azzal egyszersmind karöltve jár a fogyasztás emelkedése, ha ugyan szabad e kifejezést használnunk, úgy anyagilag mint szellemileg. S a most jelzett, természetes okokon alapuló lassu és fokozatos ár hanyatlások igen is juttathatnak egyeseket kényelmetlen helyzetbe, de nem érinthetik a nagy többséget és nem okozhatnak válságot.

Igazuk van azoknak, kik az állandóan magas és fokozatosan emelkedő árakat nagy csapásnak tartják, azért is, mert az efféle

árak a termelési költségek emelkedését, az emberek nagyobb erőmegfeszítését és nehezebb megélhetését jelentik. Midőn az árak természetszerűleg emelkednek, azt mindig annak jeléül tekinthetjük, hogy a természet szűkmarkulag osztja és adja adományait, az embereknek aránylag sokkal több és nagyobb munkát kell fordítaniok szükséges élelmük és ruházatuk, megélhetésük első alapfeltételének kiteremtésére.

A természetszerűleg emelkedő magas árakból csak egy osztálynak és pedig a földtulajdonosok osztályának van nagyobb haszna, a mennyiben u. n. : járadék jövedelme emelkedik; de azért mert járadékuk gyarapodott, még korántsem szabad azt hinnünk, hogy azért már jólétük is emelkedett vagyis vagyoni hatalmuk, vásárlási képességük is gyarapodott. A mely arányban emelkedik ugyanis a nyerstermékek ára, ugyanazon arányban felszáll az iparos termékek, a személyes szolgálatok ára is. Ugy hogy azt mondhatnók, hogy amely arányban emelkedik a földtulajdonos jövedelme, ugyanazon arányban meg is drágul rendes és megszokott fogyasztása, úgy hogy igen gyakran történhetik, hogy jövedelme csak látszólag növekedett, a mennyiben fogyasztási képessége egyáltalán nem emelkedett semmiben sem többet, mint azelőtt.

Számosan s ezek közt Mudrony ur is megfélekednek arról, hogy a pénzben kifejezett jövedelem s ép úgy az ár is *csak képzeleti*, s hogy ennek folytán igen könnyen megtörténhetik, hogy az ugynevezett nagy jövedelem, illetve nagy ár, tulajdonkép alacsony és megfordítva a kis jövedelem és a csekély ár voltakép nagy. A jövedelem és az ár nagysága iránt nem mérvadó a pénzösszeg, melyben az kifejezésre jut, hanem dönt azon hasznos dolgok és élvezetek mennyisége, mely azon beszerezhető. Ha a métermázsa buza, mely ma a piacon 6 forinton kel, ugyanazon vásárlási képességgel bir, melylyel az előtt, midőn 10 forint volt az ára, hanyatlott ugyan a buza képzeleti, pénzben kifejezett ára, de *tényleges* ára sem nem emelkedett, sem nem hanyatlott. Ha azonban a métermázsa buzán ma több hasznos dolgot vásárolhatunk mint annak előtte, akkor annak daczára, hogy képzeleti ára hanyatlott, *tényleges* ára még is emelkedett, mert vásárlási képessége nagyobbmarad. Egy családnak volt ezer forint évi jövedelme, mely azonban leszállt, mondjuk, hatszáz forintra. Ezen a hatszáz forinton azonban magának ugyanazon élvezeteket szerezheti meg, melyeket az előtt az ezer forin-

tos jövedelmen. Leszállt-e a család jövedelme? Névleg igen, tényleg azonban nem. Sőt ha a névleg megcsökkent jövedelem mellett életmodora még magasabb, finomabb, tehát fogyasztása az élet különböző kényelmeiben nagyobb, akkor nem jövedelem csökkenéséről, hanem igen is annak emelkedéséről leszünk kénytelenek szólni.

Valóban furcsa és sajátságos, midőn az emberek sokkal több súlyt fektetnek a pénzre és annak mennyiségére, az árra és annak nagyságára, mint a termények és termékek mennyiségére. A pénzzel magával az ember még egy órára sem csillapíthatja éhségét. Képzeljünk egy embert kivette valamely szigetre, melyen dúslakodhatik az aranyban, az ezüstben, de nem talál semmit, mivel éhségét csillapíthatná. Nem fogna-e ez az ember minden kincse mellett is ép oly nyomorultan elveszni, mint azon szerencsétlen, ki habár a kilo kenyeret krajczárjával is méri, azt sem képes megvenni, mert nincs meg az arra való krajczárja? A pénz a gazdasági életben nélkülözhetlen segédeszköz, hogy közvetítve a forgalmat vagyis az emberek élvezetére s kényelmére nélkülözhetlen és szükséges anyagi és szellemi javaknak és szolgáltatoknak egymás közt való kicserélését. Az ár semmi egyéb, mint azon érték, mely a kölcsönös csereforgalomban, a kicserélendő jószágnak tulajdoníttatik. Ebben a kölcsönös csereforgalomban a pénz a javak kölcsönös kicserélésének eszköze, az árban pedig kifejezésre jut a kicserélt javak egymáshoz való értékviszonya, a lényegét azonban mindig a cserélt javak alkotják.

Pillanatnyilag tehát tegyük fel, hogy a mai árcsökkenést az arany értékének emelkedése, a forgalmi eszköz csökkenése okozta. Ez igen is csapás volna, ha ennek folytán egyszersmind csökkent volna a termelés, leszállt volna a javak fogyasztása és kölcsönös kicserélése. De ha az ellenkezőt látjuk, ha azt tapasztaljuk, hogy nemcsak hogy a javak termelése, fogyasztása és forgalma nem csökkent, hanem ellenkezőleg emelkedett, még mindig szólhatunk-e valamely gazdasági bajról vagy csapásról? Mi azt hisszük, hogy nem, mert az emberek nem az árat eszik meg, nem az árral ruházkodnak, nem az árral fűtenek, nem az áron építenek, stb., hanem mindezen és egyéb szükségletek kielégítésére megfelelő javakat használnak.

A forgalmi eszköz csökkenése, mint már jeleztük, igen is képez

bajt akkor, ha megakasztja a forgalmat a javak kölcsönös kicserélésével. Erre azonban csak ez esetben képes, ha az emberek munkája, termelése leszáll, hanyatlik, és az egyesek épugy mint a nemzetek inkább csak saját szükségleteik termelésére szorítkoznak. De amíg az egyesek és a nemzetek többet termelnek, mint sem magok elfogyaszthatnak, addig a feleslegek kölcsönös kicserélése sem fog elmaradni, sőt minél nagyobbak a feleslegek, annál élénkebb és hatványozottabb lesz a javak kicserélésére irányzott forgalom. Az arany megdrágulása, az arany szűk volta csak azt okozhatja, hogy ez a kölcsönös kicserélési forgalom alacsonyabb érték vagy ár mellett történik, de a forgalmat nem akaszthatja meg azért sem, mert az emberek teremtenek az aranyat, a csereeszközt pótló, a javak forgalmát, kölcsönös kicserélését közvetítő eszközöket, tökéletesbeket vagy kevésbbé tökéleteseket. A jelen sorok írójával egykoruak bizonyára emlékeznek azon időre, midőn váltópénz hijában, a forintokat szelték négy felé, és a kereskedők, korcsmárosok, mészárosok adtak hatosokra szóló elismervényeket.

Ezek szerint a fő, a lényeg a javak termelése, fogyasztása és forgalma. A pénz és az ár, csak mellékes dolgok. A sok és elértéktelenedett pénz és ez által okozott fiktív árak sem nagyobb, sem kisebb jólétet nem teremtenek. Más a viszony, és ezt kell ismernünk, ha különösen az adósságokkal terhelt magános szempontjából indulunk ki. A pénz értékének vásárlási képességének emelkedése által kétségtelenül gazdagodnak a hitelezők és szegényednek az adósok. Az arany vásárlási képességének, — mely azonban nem zavarható össze annak árával — emelkedése kétségtelenül sokat rontott pénzügyi helyzetünkön. A külföld irányában fennálló ugy magán, mint állami adósságaink kétségtelenül súlyosan nehezednek gazdasági helyzetünkre, mert azoknak kamat és tőke törlesztésére ma aránylag sokkal több nemzeti javat és munkát kell a külföldre vinnünk, mint azelőtt s ennek folytán kevesebb oly javak is maradnak nálunk vissza, melyekből új tőkék képződnek. A fiktív árak által, melyek elérhetők volnának, ha az ezüst visszahelyeztetnék a régi állására, csak annyiban nyernénk, mennyiben kevesebb javat kellene, mint adósoknak, a tőke és kamattörlesztésekre külföldre vinnünk. A fiktív árak által tehát nyernénk mint adósok, de nem nyernénk semmit sem mint termelők, sem mint fogyasztók, mert a mely arányban mi drágábban adnánk el terményeinket akár

itthon, akár a külföldnek, ugyanannyival drágábban vásárolnók meg mint fogyasztók az eladott terményekért cserébe kapott termékeket akár itthon akár a külföldről.

Koránt sem akartuk és akarjuk azt mondani, hogy az árak, s különösen az ezüst árának hanyatlása semmiféle gazdasági bajt se okoztak volna. Ezek kétségtelenül hozzájárultak a mai n. n. gazdasági válság, helyesebben pangás előidézéséhez. Azon éles tusák, melyeket az előhaladottabb államokban a munkaadók és a munkások egymással vívtak, kétségtelenül a hanyatló árakkal állanak összefüggésben. A munkások küzdöttek és küzdenek azon munkabérek megtartásáért, melyeket az emelkedő árak mellett a munkabértörvény követelménye szerint is elérni tartoztak, de a melyek a hanyatló árak mellett többé fentarthatók nem voltak. A munkások küzdelmeikben érvül hozták fel, hogy igaz ugyan, hogy a termények és termelvények ára hanyatlott, de ezen árhanyatlás nem hatotta át a kis forgalmat, az élet ma ép oly drága, mint annak előtte volt. A munkás osztályok ez érvelésében van némi igaz, van némi csalódás is. Az emelkedő folyamatok alatt az emberek szükségletei emelkednek, az életmódban önkéntelenül és észrevétlenül belopózdik valamely új vagy nagyobb, addig nem ismert szükséglet, mely megszőkítettá válik és olybá vétetik, mintha mindig megvolt volna. Ebben rejlik a csalódás. Miként az emelkedő folyamatot a társadalom felsőbb rétegei érzik meg legelőbb s az új tevékenység a felsőbb osztályokból is indul ki, és az alsóbb rétegek az emelkedő folyamatnak gyakran már csak akkor jutnak tudatára, midőn az már voltaképp elérte a tetőpontot, a melyen a hanyatlás következik, viszont a hanyatlás is első sorban a felsőbb osztályokat sújtja, azoknál válik legelőbb érezhetővé és később az alsóbb rétegekben. A nagyban való kereskedésben jut legelőbb is kifejezésre ugy az emelkedő, mint a hanyatló ár, csak később a kis, fogyasztási kereskedésben, s ép az árhanyatlás áll be legkésőbb a fogyasztókat közvetlenül ellátó kereskedelembe.

A hanyatló árak addig okoznak bajt és zavarják meg a gazdasági életet, míg az új viszonyoknak megfelelő kiegyenlítettség a javak és szolgálatok árában be nem következik, míg a termelés és fogyasztás az új viszonyokhoz nem alkalmazkodik. A mint ez beállt, meg is szűnik mindig a gazdasági baj. Sajnos marad mindig, hogy mai előhaladt és kifejlődött gazdasági rendszerünk mellett, a gyó-

gyulást igen gyakran szokta követni az új betegség, mely azonban igen hamar eloszlik, ha csak a kuruzslók abba bele nem avatkoznak.

Ha gazdaságunkat betegség bántja, ha e betegséget az arany árának emelkedése okozta volna is, miknek azonhan nagyban és egészben egyike se áll, egyike se igaz, a legkuruzslóbb szerek egyike az, melyet Mudrony ur ajánlt. Mi történik akkor, ha az európai összes művelt népek, az arany és ezüstöt fogadnák el bizonyos megállapított árviszony mellett egyenértékű forgalmi eszközöknek? Eltekintve attól, hogy ez csak úgy eshetnék meg, ha az államok magokra azt a kötelezettséget vállalnák, hogy minden időben és minden körülmények közt, mondjuk, 15^{1/2} kilogramm ezüstért 1 kilogramm aranyat és megfordítva adnak, mely kötelezettséget pedig egy állam sem vállalna magára, mi történnék akkor, ha az arany termelése folytonosan csökkenne, míg az ezüst termelése folytonosan apadna, az arany értéke tehát folytonosan emelkednék, míg az ezüst értéke folytonosan szállana lefelé? Az állam megállapíthatja és kimondhatja azt, hogy az általa pénznek kijelentett arany vagy ezüst darabbal vagy ép rongy papírral a fenálló tartozások törlesztethessenek, de nem kötelezhet senkit sem arra, hogy eladó jószágát vagy munkáját a vevő tetszésére hagyott pénznemért eladja. Mi volna ennek erenménye? A forgalomban az árak, minden valószínűség szerint, még is csak az értékes pénznemhez alkalmazkodnának, de meglehet az is, különösen a helyi forgalomban, hogy az értéktelenebb pénznem vagy forgalmi eszköz szerint alakulnának. Az első esetben az árhanyatlás oka nem volna elhárítva, a második esetben ugyan az árak emelkednének, de meg volna bennök a folytonos hullámlás, a teljes bizonytalanság s a vállalkozási kedv és hajlam csak úgy meg volna akasztva, mint ma.

Az utóbbi esetben teremtetnének mesterségesen nagy helyi árak. De ha csak ezt akarjuk elérni, szükségtelen az ezüsthöz folyamodni, csak minél több állami és kényszer forgalommal ellátott jegyet kell forgalomba hozni és elérünk oly magas fiktív árakat, minőket csak akarunk, s kimutathatunk, habár termelésünk minden irányban tényleg apadna is, mert a bizonytalan helyzet alig eredményezhetne mást, tehát tényleg folytonosan szegényednénk, oly nagy értékeket, hogy elbámulnánk rajta.

PÓLYA JAKAB.

IRODALOM.

A Nemzetgazdasági írók tárából, melyet a m. tud. akadémia támogatásával az akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága ad ki, megjelent a második kötet. Ezen kötet Quesnay Ferencz és Turgot Róbert a fiziokrata iskola két főképviselőjeinek egy-egy alapvető nemzetgazdasági művét tartalmazza Fenyvessy Adolf fordításában. Quesnay munkái közül az „Általános alaptételek földművelő országok gazdasági kormányzatáról“, Turgot munkái közül az „Észrevételek a javak képződéséről és eloszlásáról“ című vétetett föl a gyűjteménybe. Mindkét munka kiváló történeti érdekekkel bir, a nemzetgazdasági tudomány szempontjából is öröndetes, hogy e két munka, melyeknek oly nagy hatásuk volt a tudomány fejlődésére nézve, magyar nyelven is hozzáférhetővé tétetett. Fenyvessy Adolf fordítása szabatos és könnyű és hiven adja vissza Turgot styljének finomságát. A fordító által irt és két író jelentőségét jellemző bevezetés Quesnay és Turgot pályájával ismertet meg. A kötet a „Pallas“ részvénytársaság kiadásában jelent meg és ára 1 frt 20 kr.

A valutakérdés történetéről Haupt Ottomar „L'histoire monétaire de notre temps“ (Paris Truchy 1866) című művében összeállította a főbb adatokat. Negyvenöt ország pénzügyét kutatta fel s dolgozta fel álláspontjához hiven nagyrészt bimetallista szempontból. Művében javasolja is, hogy Anglia, Franciaország, Németország és az északamerikai Egyesült-Államok alkossák meg a nagy bimetallista uniót. Ettől várja a javulást Haupt. Számadataiból nem azt olvassa ki, hogy a valutaügyi deroute az általános közgazdasági válságos idők egyik symptomatikus jelensége, hanem azt, hogy a valuta újabb rendezése által okozott ezüst-elértéktelenedés előidézője a visszás gazdasági állapotoknak. Főpanasza az, hogy az arany-produkció óriási mértékben csökken és az ezüst pénzzé igen kevésé

alkalmaztatik. Ez állításai igazolására bámulatos szorgalommal összegyűjtötte minden egyes országban a forgalomban levő arany-, ezüst-, váltó- és papírpénz összegét. Számadásának eredménye igen érdekes.

Eszerint volt a forgalomban levő pénz 1885 végén :

	Együtt	Fejenkint
Aranyban	16.870.000,000 frank	45 frank
Ezüstben	6.940.000,000 „	18 „
Értékes váltópénzben	2.609.000,000 „	7 „
Egyéb „	460.000,000 „	1 „
Fedezetlen papírpénzben	8.060.000,000 „	22 „
Összesen	35.020.000,000 frank	93 frank.

VEGYESEK.

Korizmics László. † F. évi okt. 5-én hunyt el Korizmics László, a magyar nemzetgazdák egyik leginkább ismert veterán tagja. Korizmics 1816-ban született Agg-Szent-Péteren, Fehérmegyében, a hol atyja, Korizmics Mátyás előbb b. Liliennek, később b. Sinának gazdatisztje volt. Iskoláit részint Budán, részint Pesten végezte 1825—1835-ig. A pálya, melyre eredetileg készült, a mezőgazdaság és ménökség volt. A mezei gazdaságra az elméleti utmutatást a mérnöki tanfolyam alatt, a gyakorlatit atyjának vezérlete alatt nyerte. Később magánszorgalma volt a forrás, a honnan főleg meritett. Iskoláit végezvén, 1835-ben Adonyba (Fehérmegyében), gr. Zichy uradalmába, jutott mérnöki gyakorlatra, honnan 2 évi gyakornokság után 1837-ben ismét Pestre ment letenni az utolsó, negyedik évi szigorlatot. Adonyban a mérnöki gyakorlatban töltött azután még egy évet és 1838-ban Eszterházy Pál herceg ozorai uradalmába került mint segédmérnök, önálló hatáskörrel. 1841-ben a herceg bars megyei kiterjedt lévai uradalmába nevezte őt ki szabályozó főmérnöknek. Ez időtájban (1840—41) kezdett írni a gazdasági folyóiratokba. Először az „Ismertető“-ben jelent meg tőle több apróbb dolgozat. Léván 1848-ig volt főmérnök, itt időzte alatt készített egy rétöntözést is 184¹/₆-ban. Ez idő alatt részint saját, részint álnevek alatt sokat írt a „Magyar Gazdá“-ba mindig gazdasági és nemzetgazdasági dolgokról. Írt más lapokba is. Szintén ez időszakra esnek becses levelei a „Rétöntözés“-ről s koszoruzott pályamunkája a jószágrendezésről. 1848-ban Korizmicset egyenes meghívásra a földművelési miniszteriumba nevezték ki, a földművelési osztály titkárául. Jószágrendezési munkája vonta magára a közfigyelmet; mely mű kevéssel azelőtt jelent volt meg a Magyar Gazdában. 1849-ben inditá meg a „Gazdasági Lapok“-at. Eleinte az akkori viszonyok közt alig volt több előfizetője 300-nál. 1849 végén b. Geringer, akkori teljhatalmu cs. kir. biztos, mező- és köz-

gazdasági dolgokban tanácsadóul használta Korizmicset. Nevezetesebb dolgozatai ez időből az urbéri kárpótlás terve, a tagosítás és birtok-elkülönzési kérdések körül forogtak stb. 1850 végén a magyar cs. kir. pénzügyigazgatósághoz neveztetett ki tanácsosul Budára s ugyanaz évben a budapest-kerületi adóbizottmányhoz ülnökül. A pénzügynél előbb az adó, utóbb a jószágigazgatás dolgában volt előadó. 1851-ben ki volt küldve az aradi kincstári javakra, az ottani jószágok kolonizációja kérdésében. Fölterjesztése következtében a létező telepítvények sorsán javítottak is. Ugyanez év végén volt Angliában is, mint a világkiállításnál az országos gazdasági egyesület képviselője. Hazajöve, utazása eredményéről a „Gazdasági Lapok“-ban irt számos czikket. Czikkei részint név nélkül, részint aláírásával jelentek meg. Így kezdé meg „Tiszaháti“ álnév alatt az izgatást „Czim nélküli leveleiben“ „Mezőgazdaság könyve“ ügyében, mely terve meg is valósult. Benkő és Mórocz társaságában hozzá is fogott e mű megírásához, s teljesen átalakítva Stephens e kitűnő munkáját a magyar viszonyokhoz és kibővítve a hazánkra nézve fontos termelési ágak leírásával, nagy szolgálatot tett vele a magyar gazdaközönségnek. A „Mezőgazdaság könyve“ 6000 példányban, mintegy 40,000 kötetben kelt el rövid pár év alatt. Ily nagy elterjedést hazánkban még egy munka sem ért el, a mi legjobban tanúsítja, hogy mily szükségét pótolta. 1852-ben jelent meg „Hozzunk mezőgazdaságunkba mielőbb helyes arányokat“, mely czim később a „Gazdasági Lapok“ kedvelt mottójául szolgált. Továbbá a kukoriczatermelés fontossága, Tájékoztás erdészettünk ügyében, Az angol haszonbéri viszonyok, Adatok és eredmények hazai rendezettebb gazdaságokból, Kirándulás Fehérmegyébe, Kirándulás a vacsi pusztára, A seelowitzi uradalom Morvában, A szarvasmarhafajták a bécsi kiállításon, Vidéki gazd egyesület, Nézetek a magyarországi bérrendszer ügyében, Kirándulás a Rajna vidékére, A londoni kiállítás mutatkozó következményei, melyekben már jelzi az Amerika részéről várható versenyt, Istvántelek, Néhány szó kendertermelésünk érdekében, Jószágrendezési levelek, melyekben a jószágrendezés elvei a laikusra is könnyen érthető modorban adattak elő stb. Az országos magyar gazdasági egylet alelnökévé az 50-es évek végén választatott meg, jutalmazásul azon hazafias tetteinek, hogy az egyesület ellen intézett csapást elhárította. Gróf Dessewfy Aurél, Lónyay Menyhért és Csengery társaságában tevő-

keny részt vevén a magyar földhitelintézet, a közép és nagybirtokos osztály megmentőjének alapításában, ugyanoda 1863-ban a kölesön-ügyosztály igazgatójává lőn megválasztva. Ez azonban legkevésbé sem gátolta abban, hogy mint az országos gazdasági egyesület alelnöke annak ügyeit fáradhatlan erélylyel vezesse. Ép oly kevésbé gátolta e körülmény irodalmi tevékenységében. Tanuskodnak erről számtalan értekezései mellett, melyek ez időben megjelentek, „Gazdasági levelei“, melyek a „Gazdasági lapok“ 1866., 1867. évi folyamából összegyűjtve külön kiadattak. Csakhamar követte a munkát „Levelek a szőlőből“, melyekben az okszerű elvek alkalmazását a szőlőművelésben meggyőző adatokkal tárja elénk. Kis-Tétényben 20 kat. holdnyi szőlőt a legnagyobb szakszerűséggel rendezve be, e munkásságának eredményét mutatá be e levelekben. S valóban burgundi borai a londoni piacon kedveltségre tettek szert. 1870-ben Vizakna városa országgy. képviselővé választá, mely időtől fogva mostanáig megszakítás nélkül képviselte is e vál. kerületet. A közgazdasági irodalom terén is működött, miről tanuskodik „Tanulmányok és Reflexiók“ czimű munkája, melyben Magyarország 20 évi közgazdasági forgalmát tárgyalja. E munka több hazai és külföldi munkára nézve forrást képezett. Országgyűlési működésében figyelmét leginkább a vámügyi tárgyalásokra fordítá s határozati javaslata a földmives iskolák szaporítása ügyében pártkülönbség nélkül egyhangulag fogadtatott el. — A közpályán folytatott határos működése folytán 1867-ben Szilágy miniszterelnök ő felsége megbízásából a pénzügyi tárczával kínálta meg, de Korizmic azt el nem fogadta, készségét csak a földművelési miniszt. tárcza elfogadása iránt nyilatkoztatva ki. 1878-ban Tisza Kálmán miniszterelnök a földművelési tárczával kínálta még, de ezt előrehaladt szembajja miatt már nem fogadta el. Szembajjának hosszabb tartama alatt, mely szerencsés műtéttel orvosoltatott, fejezte be utolsó irodalmi munkáját Lónyay Gáborhoz intézett leveleivel, melyek 1880-ban jelentek meg s melyben az ország gazdasági bajainak okait fejtegette. Érdemeinek méltánylásául Korizmic László a második oszt. vaskoronarend lovagjává neveztetett ki, 1886-ban agg-szentpéteri előnévvel magyar nemesi rangra emeltetett, a magyar tudományos akadémia rendes tagjává s számos hazai és külföldi gazdasági egyesület disztagjává választatott. 1881-ben kezdett el betegeskedni, a mikor is asthmaticus bántalmakról panaszkodott, mi ellen

klimatikus gyógyhelyeken keresett üdülést. Betegeskedése azonban csak a múlt év őszén vett komolyabb fordulatot, a midőn is több szervi baj is társulván bajához, egészsége fokozatosan hanyatlott. Erős physicuma sokáig daczolt a bajok egész sokaságával, végre is f. hó 5-én délelőtt 11 órakor hosszas szenvedés után meghalt.

Posta-statisztika 1885-ről. 1885-ben volt hazánkban: kincstári hivatal 241 (1884-ben 188), nem kincstári postahivatal 3704 (1884-ben 3374), mozgó postahivatal 53 (1884-ben 50), összesen a postahivatalok száma 3998 (1884-ben 3613); a levélszekrények száma 1960 (1884-ben 1697), tisztviselők és díjnokok száma 1662 (1884-ben 1595), altisztek levélhordók és szolgák 2100 (1884-ben 1875), postamesterek 3502 (1884-ben 3222), kiadók 483 (1884-ben 480), postalegények 3746 (1884-ben 3526), postalovak 4115 (1884-ben 4133), postajárművek 3059 (1884-ben 2918). Kézbesítés végett beérkeztek a belföldről levelek 71.380,908 (1884-ben 67.639,000), egyéb tárgyak 64.499,798 (1884-ben 62.120,240); Ausztriából levelek 17.683,884 (1884-ben 17.148,620), egyéb tárgyak 16.931,592 (1884-ben 16.723,450); külföldről levelek 3 millió 455.388 (1884-ben 3.357.756), egyéb tárgyak 3.205,134 (3 millió 172,608). — Postai megbízások: belföldről érkezett 48,300 db, 1.211,229 frt; kiváltatott 26,455 db, 585,097 frt. Ausztriából érkezett 59,837 db, 2.255,841 frt, kiváltatott 31,103 db, 1.122,288 frt. Külföldről érkezett 9617 db, 440,892 frt, kiváltatott 5,508 db, 247,222 frt. Pénzügyi eredmény: Jövedéki bevétel 8.462,001 frt (1884-ben 8.265,577), kiadás 6.106,203 frt (1884-ben 5.769,467) többlet 2.355,798 frt (1884-ben 2.496,110 frt).

A gazdasági élet átalakulása 1850 óta. A gazdasági élet 1850 óta bekövetkezett átalakulásának főbb mozzanatait Mulhall History of Prices című könyvében (London 1885.) Dr. Földes Béla átdolgozása szerint következőkép foglalja össze:

1. Árváltozás Angliában. a) 1885-ben 20 shillinggel ugyanannyit vehetni, mint az 1850-nel végződő évtizedben 21-gyel. b) Az 1862—65-iki amerikai háború az árakat rendkívül magasra emelte.

c) A jelenlegi árhanyatlás nagyobb mérvben érvényesült Anglia beviteli cikkeinél, mint kiviteli cikkeinél.

2. Nemes érczek. a) A világon jelenleg $3\frac{3}{4}$ -szer annyi arany-érem van, mint 1850-ben. b) Az ezüst jelenleg csak 41%-át teszi az érempénznek, míg 1850-ben 60%-ot tett. c) A világ most 70%-kal több ezüstpénzt használ, mint 1850-ben. d) Az ezüst mennyisége jelenleg csak 19-szerese az arany-nak, holott 1850-ben 32-szeresét tette. e) Ha a nemes érczek ára azok mennyiségétől függne, akkor az ezüst ára nem volna 49, hanem 102 pence unciánként. f) 1860. óta India és China valamivel több ezüstöt vettek föl, mint a mennyi az összes termelés. g) Az ezüst árcsökkenésének oka, hogy kimentek az ezüstékszerek a divatból.

3. Pénzpiacz. a) Nagybritannia jóformán határtalan mennyiségű tőkék felett rendelkezik és pedig $\frac{1}{4}$ -del olcsóbb kamatláb mellett, mint a continens. b) Az átlagos kamatláb Európában $\frac{1}{8}$ -addal alacsonyabb, mint 25 év előtt, amennyiben akkor $4\frac{1}{4}$, most $3\frac{3}{4}$ %. c) Husz év folyt le, mióta a kamatláb 10%-ra emelkedett és azóta a kereskedelmi válságok szabályossága megszűnt. d) A nemes ércz az európai bankokban felhalmozódik 1%-nyi kamatláb mellett. e) Minden évben 300 millió frtra menő tőke keletkezik, vagyis mintegy 1 millió naponta. f) A bukások által okozott veszteségek az egész világon $3\frac{1}{2}$ százalékat teszik a kereskedelem értékének. g) A nagy árhanyatlás, mely 1880. óta Nagybritannia-ban beállott, nem volt veszélyes, miután a bukások száma 1881—84 között 32 százalékkal volt kisebb mint 1875—80-ban.

4. Pénzügy. a) Az utolsó 20 év alatt az adók 92 százalékkal emelkedtek, vagyis négyszerte nagyobb arányban, mint a népesség, mi a tömegek fogyasztási képességét az egész világon csökkenteni alkalmas volt. b) Ugyanezen időben a közjólét oly módon emelkedett, hogy a munkásosztályok mindenütt kétszer annyit fogyasztanak, mint 1850-ben. c) A hadügyi költségek a kontinensen 9, Nagybritannia-ban $6\frac{1}{4}$ százalékkal emelik a termelési költségeket. d) Nagybritannia, egy állam kivételével, a legkönnyebben megadóztatott állam Európában. e) Az átlagos megadóztatás a világon $10\frac{1}{4}$ százaléka a keresetnek, azonban Olaszország, Spanyolország és Franciaország annyira túlhaladják az arányt, hogy ott jelentékeny túlmegadóztatás van. f) Nagybritannia-ban az államadósság $8\frac{3}{4}$ %-át teszi a tőkének, a kontinensen 11%-át. g) Az államadósságok

kamatjai az összes államokban a közjövedelmek egy negyedét veszik igénybe. h) 52%-a az összes 1850. óta felvett államadósságoknak közhasznú munkákra vétetett fel, mi évenként a termelési költségeknél és szállítási díjaknál 360 millió font megtakarítást nyújt.

5. Kereskedelem. a) A kereskedelem névleges értéke 1860 óta megkétszereződött, míg az áruk súlya négyszeres, minek oka az, hogy az áruk átlagos értéke tonnánként 45%-kal csökkent. b) Ez különösen tulajdonítandó a nagy súlyú áruknak, köszen, vas, gabona, melyeknek mennyisége részben kilencszerte emelkedett. c) A kereskedelmi mérleg ugy alakult, hogy az utolsó 20 évben Európának 22 százalékkal, Nagybritanniának 33 százalékkal nagyobb bevitele volt, mint kivitele. d) A kimutatásokban a mérleg egyenleget mutat szegény államokban, mint Spanyolország, Oroszország; jelentékeny beviteli többletet gazdag államokban. e) Minden vám, mely a 10 százalékot meghaladja, barbár.

6. Vasutak. a) A vasutak a szárazföldi szállítás költségeit $\frac{1}{6}$ -ára csökkentették és tonnánként 50 shilling megtakarítást nyújtanak. b) Ezen megtakarítás megfelel az árak 9 százalékaának. c) A szállítási díjak Angliában 17%-kal magasabbak, mint a kontinensen, és kétszerte magasabbak, mint az Egyesült-Államokban. d) A világ áruforgalma tesz naponként 4 millió tonnát, mely átlag 100 mértföldre szállítatik, átlag 8 shilling díj mellett; az alkalmazottak száma 2 millió, 1850-ben az átlagos napi forgalom csak 400,000 tonnát tett.

7. Hajózás. a) A hajószállítás olcsóbbátétele által az áruk költsége tonnánként 9 shillinggel, vagy az érték 5 százalékaával csökkent. b) A szállítási költség csökkenése a hajózás tökéletesbülésének tulajdonítandó, amennyiben egy brit hajó jelenleg annyit szállít, mint 1870-ben kettő, 1860-ban három, 1850-ben négy. c) A hajózás tökéletesbülése főleg a gőznek tulajdonítandó; jelenleg a gőzösök az összes áruk 72%-át szállítják és kétszer annyit, mint 1850-ben. d) A gőzhajók ötször annyi szállítási képességgel bírnak, mint egyenlő tonnatartalmu vitorlás hajók. e) A brit hajók az összes tengeri szállítás 51%-át teljesítik.

8. Gőzerő. a) A világban alkalmazott gőzerő jelenleg $5\frac{1}{2}$ -szerte nagyobb, mint 1850-ben és kétszer akkora, mint 1870-ben. b) Az ipari erő jelenleg 802 lábtonna fejenként 1850-ben 527, jelenleg tehát öt munkás annyi munkát végezhet, mint 30 év előtt

nyolcz. c) Ez 40%-nyi megtakarítást eredményezett 1850 óta, mi 13%-nyi árcsökkenést követelt, amennyiben más tényezők ellensúlyt nem képeztek. d) A gőzerő 1000 lótonna után Nagybritanniában $8\frac{1}{2}$, az Egyesült-Államokban 10, a kontinensen $13\frac{1}{2}$ pencebe kerül, minek következtében Anglia 12%-kal olcsóbban termel, mint a kontinens. e) Nincs állam, mely a munkának oly nagy részét végezi gőzerővel, mint Nagybritannia (78%). f) Legnagyobb a gőzerő az Egyesült-Államokban ($10\frac{1}{2}$ millió lóerő.)

9. Mezőgazdaság és élelmezés. a) Bár a mezőgazdasági népesség Európában és Amerikában csökkent, az eke alatt álló terület 50%-kal emelkedet. b) A magtermelés érték tekintetében fölülmul minden egyéb termelést és minden változás a gabona áraban jelentékenyen befolyásolja az arany vételerejét. c) Európának évenként több mint 10 millió tonna gabonát kell más földrészekből behoznia. d) Egy mezőgazdasági munkás az Egyesült Államokban annyit termel, mint négy ügyes francia és német, vagy hat orosz és spanyol, miből következik, hogy háromnegyedrésze a parasztmunkának a kontinentális államokban elvész. e) Az európai termelés költségei még további csökkenést fognak mutatni. f) A marha aránya a népességhez 10%-kal kisebb Európában, mint harmincz év előtt, ezért Európa nemsokára 1.200,000 tonna húst fog évenként Ausztráliából és Délamerikából hozatni, minthogy az Egyesült-Államok nemsokára egész termelésüket magok fogják igénybe venni. g) A mezőgazdaság nem ad megfelelő hasznót Nagybritanniában, Svédországban, Belgiumban, és azért hanyatlásnak fog indulni. h) Az élelemért fizetett pénz a nemzetek keresetének 45%-át teszi. i) A kereset többlete az élelmezés kielégítése után legnagyobb Nagybritanniában, az Egyesült-Államokban és Franciaországban, és azért a többi áruknak a fogyasztása is. k) Az átlagos élelmezési költség tesz fejenként 9 pence Nagybritanniában, 7-et az Egyesült-Államokban és 5-öt a kontinensen. l) Az európai munkás jelenleg 110 font kenyeret vehet azon összegben, melylyel az 1860-nal végződő évtizedben csak 77-et vehetett. m) Nagybritannia 1841—1860-ig a buzaszükségletnek egy negyedét fedezte külföldről, jelenleg kétharmadát. n) A huszfogyasztás emelkedett Nagybritanniában 40, a kontinensen 42%-kal 1850 óta. o) A tejtermelés 1850 óta 44%-kal emelkedett Európában. p) Nagybritannia 30%-át a tojásnak és 50%-át a vaj és sajtnak külföldről szerzi be.

10. Ipar. a) A világon majdnem korlátlan kereslet van szőtt áruk után és annak emelkedése sokkal nagyobb mérvű, mint az árak csökkenése. b) Az áraknak 11⁰/₀-kal való csökkenése 137 százalékkal való emelkedését a fogyasztásnak idézte elő 1850 óta. c) Míg az olcsóbb árucikkek, mint pamut és juta fogyasztása nagyobbodó piacot találnak, addig a vászonfogyasztás hanyatlik. d) A nyers anyagok árváltozása csak gyengítve hat a gyártmányokra. e) Daczára az alacsonyabb áraknak a brit gyapotipar eredményei 1870 óta kedvezőbbek, mint az előbbi korszakokban. f) A textilipar 1850 óta 91⁰/₀-kal emelkedett, a gyártmányok súlya 127⁰/₀-kal, mi 20⁰/₀-nyi árcsökkenésnek felelne meg. g) A vasfogyasztás összehasonlítva a népességgel, most négyszer akkora, mint volt 1850-ben úgy Európában, mint az Egyesült-Államokban. h) Aczél most egy harmad költséggel állittatik elő, mint husz év előtt. i) Nagybritannia és Belgium vasat és aczélt olcsóbban termelnek, mint a többi országok. k) A kőszéntermelés értéke négyszer akkora, mint az egész ezüst- és aranytermelés. l) Az ezüst- és aranybányászat a legkevésbé jövedelmező iparágak közé tartozik. m) A bányaipar évenként 244 millió fontot képvisel, vagyis az emberi munka évi termékeinek 5 százalékát. n) A petroleum, mely az összes bányatermékek 7 százalékát teszi a világon, husz év óta 80 százaléknyi árcsökkenést mutat. o) A bányatermékek árhanyatlása a legtöbb cikknek árhanyatlását vonta maga után.

11. Népeség. a) A polgárisult világ népessége 1850 óta 42 százalékkal emelkedett (1850 : 300, 1885 : 422 millió). b) A föld értéke főleg a népesség sűrűségétől függ; Nagybritanniában a népesség 12-szer sűrűbb, mint Oroszországban és a föld értéke 15-ször magasabb, mint a Don mellett. c) A mezőgazdasági népesség száma csökken Európában és 11 millió ember vándorolt 1805 óta főleg a mezőgazdasági területekből az Egyesült-Államokba, részben gépekben találván helyettesítőiket. d) A sűrűn lakott államokban a munkabér magasabb, mint a gyéren lakottakban. e) Anglia népességét nagyobb egészsége arra képesíti, hogy előnyösebben termeljen, mint a legtöbb nemzet.

12. Munkabérek. a) A munkabérek gyorsabban emelkednek, midőn az árak csökkennek és megfordítva. b) 1850 óta a munkabérek jelentékenyen emelkedtek Európában, míg az árak csökkenetek. c) Az angol munkások a legmagasabban jutalmazottak Európá-

ban és munkájuk a legolcsóbb. d) A mezőgazdasági munkabérek 1850 óta 90, az ipari munkabérek 50%-kal emelkedtek. e) A munkabérek átlaga Európában 30, az Egyesült-Államokban 18%-át teszik a gyártmányoknak. f) Az amerikai munkások csak 33%-át a keresetnek költik az élelemre, a brit munkások 45%-ot, a kontinentális munkások 55%-ot. g) 1780 óta a munkabérek Angliában megkét-szereződtek és a munkás 44%-kal több élelmet vehet ma, mint akkor. h) A paraszt keresete, kifejezve gabonában, 88%-kal magasabb, mint a XVIII. században.

13. Nemzeti jólét. a) A husz legjelentékenyebb nemzetnek vagyona 51,000 millió font, az évi kereset 7300 millió font. b) A föld, marha és befektetések az egész nemzeti vagyon 40 százalékát teszik. c) A házak az emberiség vagyonának egy negyedét teszik és a házbér Európában 27 munkanapot vesz igénybe. d) Az átlagos vagyon legnagyobb Angliában, az átlagos kereset legnagyobb Ausztráliában. e) A megtakarítás tesz Angliában naponta 3 pécet, Franciaországban $3\frac{1}{2}$, az Egyesült-Államokban $2\frac{3}{4}$ pécet. f) Az átlagos kiadás tesz fejenként és naponta 6 pécet élelemért, 2 pécet ruháért, 4 pécet lakásért, adóért és egyébért, összesen 12.1 pécet. g) Az élelem, ruházat, lakás, adó levonása után marad az angolnak 91 munkanap, az amerikaiaknak 75, a francziának 69, a németnek 40, az oroszoknak 14, az olaszoknak 10 nap többi szükségleteinek fedezésére. Ezen többlettől függ nemcsak a házbér, hanem számos fényüzési cikk ára a különböző országokban.

Ezen eredmények kétségkívül ép oly érdekesek, mint a hogy egészben véve a viszonyokat hiven ábrázolják, habár több irányban a pontos statisztikai alap hiányában matematikai szigorral nem bírván, részben a konjunkturális statisztika körén túl nem emelkednek és csak hozzávetőleges értékeket képviselnek.

A párisi közkiállítás tartama 1889. május 5-től 1889. október 31-ig terjed. Utolsó bejelentési határidő gyanánt 1888. április 1-je van megállapítva. A kiállítás nagy bizottságát, mely 300 tagból áll, s melynek elnöke a kereskedelmi- és iparügyi miniszter lesz, 22 albizottságra fogják felosztani. E bizottságok legfontosabbjai az ellenőrző-, pénzügyi-, építészet-, ünnepélyrendező-, közlekedési-, szépművészeti-, földmívelési-, gyarmati-, hadászat- és tenge-

részeti-, közoktatási- és az egészségügyi bizottságok. A pénzügyi bizottság kivételével a bizottságokat a miniszter alkothatja. Az elnököket és titkárokat a bizottságok maguk közt választják meg. — A francia kormány indítványára megalakult külföldi bizottságok felkéretnek, hogy mielőbb képviseltessék magukat egy delegátus által. E delegátusok fel vannak jogosítva mindama kérdések tárgyalásában résztvenni, melyek hazájukat érdeklik, de különösen azokban, melyek a térnek a különböző országok közt való felosztására vonatkoznak. A miniszteri főbiztos e szerint nem áll közvetlen összeköttetésben a külföldi kiállítókkal, mert ezekkel közvetlenül csak az illető ország kormánybiztosa érintkezik. — A kiállított tárgyak mindenesetre a következő kilencz főcsoportba fognak oszlatni: 1. Műtárgyak. 2. Nevelés és közoktatás. 3. Butorzat és az ehez tartozók. 4. Szövetek, ruhák és ezek kellékei. 5. Bányászat; nyers és feldolgozott bányatermékek. 6. Szerszámok és gépek. 7. Tápszerek. 8. Földmivelés, borászat és halászat. 9. Kertészet. E csoportok mindegyike kisebb csoportokra is fog oszlatni. A kiállításról egy általános francia katalógust fognak kiadni, de minden ország fel van jogosítva egy külön, de csak saját nyelvén szerkesztett katalógust kiadni. Térdijat sem francia, sem idegen kiállító nem fog fizetni, a diszitési, kertészeti és parkirozási költségeket azonban ők viselik. A kiállítás egész területén kiállított műtárgyakat a kiállító engedélye nélkül nem szabad lemásolni, vagy reprodukálni, és a kiállítás bezárása előtt egy tárgyat sem szabad elvinni, vagy visszavenni különös engedély nélkül. Vámot a kiállított tárgyak nem fizetnek. — A művészeti kiállításra vonatkozólag külön szabályzat van. E szakban kiállítási tárgyakat fogadnak el, melyek 1878. május 1. óta készültek; másolatok és oly skulpturák, melyek nem égetett anyagból vannak készítve, továbbá keret nélküli képek és rajzok ki vannak zárva. — Ipar- és földmívelési tárgyak közül ki vannak zárva azok, melyek robbanás veszélyével vagy más veszélyvel járnak. — A hajtóerőt, u. m. vizet, légszeszt, gőzt, a kiállítók ingyen kapják; a transmissziót azonban ők kötelesek felállítani. — Az adminisztrációra vonatkozó határozatok közül különösen kiemelendők a következők: A kiállító csak saját neve, vagy czége alatt állithat ki; minden tárgyon feltüntendő annak ára. Az eladott tárgyak a kiállítás bezárása előtt nem vihetők el. A biztosítást a kiállító tartozik eszközölni. Felügyeletről

és őrszemélyzetről az egyes országok bizottságai tartoznak gondoskodni, az örök pedig egyenruhát vagy jelvényeket kötelesek viselni. Lopásból eredő károkért az állam nem felelős. Minden a kiállításra vonatkozó közlemény így czimzendő: „Monsieur le ministre du commerce et de l'industrie, commissair-general, 25 quai d'Orsay à Paris“; a boritékon pedig megjegyzendő: „Exposition universelle de 1889.“

Dohánytermelési kísérlet Angliában. Mintegy 50 éve, hogy a brit szigetek nem termelnek dohányt. Az idén Plaistowban, West grófságban a Taster-féle nagykereskedő czég megkísérté a dohánytermelést. A termés, mely egy acre-nyi területen termett, igen szép növéssü. A kik ismerik az amerikai dohányt s látták az Indiában tett kísérletek eredményeit, igen kitünőknek mondják az új angol leveleket, melyek szépen nőttek, zsirosak, szélesek, s átlag véve 27 angol hüvelyk hosszuk és 12 angol hüvelyk szélesek, míg a középső ér gyöngé. Ezzel a dohánytermesztés egyik főnehézsége van elhárítva, mert ha a levélen az ér erősre nő, a levél törékeny, hajthatatlan s szivart nem lehet belőle sodorni. A dohányt Plaistowban június hó 16-án ültették s a plántát Amerikából hozták, miután a kormány márcziusban lord Harris közbenjárására időlegesen felfüggesztette a vámszabályzatot a dohányültetvény behozatala érdekében. De még így is 200 font sterling biztosítékot kellett letenni a vámjövedék fedezetére az adóhivatalnál, a mi kissé megnehezítette az első kísérletet is, és meg fogja még nehezíteni a továbbiakat, mert aligha találkozik gazda, a ki a kívánt összeget forgó tőkéjéből a termelés idejére nélkülözni képes lesz. A telken tizenhét különféle legjobb fajtájú dohányt termeltek, köztük havannait és virginiait. De legjobban s legszebben fizetett a Conn-Frederik és a Glasner-fajta. A dohányt völgyben ültették, lankás hegyoldalra, megvédve a szélről a plánta csucsát, mert az a szokás, hogy a növény virágját lecsipik, hogy a levél jobban fejlődjék, megkívánja, hogy legalább három lábnyi magasra nőjön minden plánta. A talaj, melyen a dohányt termelték, laza, meszes vagy homokos föld s igen rosz minőségű s mielőtt beültették, mintegy harmincz tonna közönséges s mintegy fél tonna alcalikus trágyával látták el, mely utóbbi a dohány hamujára van befolyással. A dohánynövény

salétromot fogyaszt és ez fehériti meg hamuját a jó szivarnak, mikor szivják. E termelési kezelés nélkül a dohány fekete és kemény hamuvá égne és a narkotikus tartalom méreg-erőssé válnék. A növényeket három lábnyira egymástól sorban ültették be és miután minden növény egy négyzet-yard területet foglal el, 4840 szál van egy acre-en elültetve. Az egymástól való távolság nem igen nagy, mert tudvalevőleg gondosan kell művelni az egyes növényeket. A leveleket úgy szedték le, hogy levágták a nyolcz-tíz leveles szárazakat a talaj mellett, gondosan lerakták egymás mellé léczekre. Az egyes levelet aztán kézzel leszedik s botokra fűzik. Így szállítják be a szárító házakba, hol felfüggesztik szellős, világos fakeretekre, mint a heringet, ha szárítják s mikor össze van gyűjtve az egész termés, tüzet gyujtanak s a levelek szárítását így fejezik be. Ez a legnehezebb munka a dohánykezelésnél. A termés pénzbeli hozadékaról nem lehet még szólni, de miután nem igen takarékoskodtak a kísérletnél, a kiadás bizonyára nagy lesz. A dohányt egy liverpooli kereskedő megvette, s kereskedelmileg szándékozik értékesíteni e legujabb angol terményt. Az angol lapok eseménynek tekintik az első dohánytermés behordását s hosszasan emlékeznek meg Anglia régi dohánytermeléséről. De ezuttal nem igen buzditják az angol gazdát e kísérletek folytatására, a mennyiben a termelést költségesnek s a haszonnal arányban nem állónak tartják.

UJ KÖNYVEK.

Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv III. évfolyam 1886. .	3	frt 20	kr.
Eulenberg és Bán. A magyar vasuti jog.	4	„ —	„
Roscher, W. System der Finanzwissenschaft. 2. Aufl.	6	„ 20	„
Behrend, J. F. Lehrbuch des Handelsrechtes. I. Band.	7	„ 44	„
Jeans, La suprématie de l'Angleterre, ses causes ses organes et ses dangers.	6	„ —	„
Wagner, A. Finanzwissenschaft III. Theil: Steuerlehre.	2	„ 82	„
Litschauer, P. A bányatörvény és a rávonatkozó rendeletek.	3	„ —	„
Menger, A. Das Recht auf den vollen Arbeitsertrag.	1	„ 86	„
Vigouroux, G. Législation et jurisprudence des chemins de fer et des tramways.	4	„ 80	„
Gruber, J. Die oesterr. Gesetzgebung über Münze, Papiergeld und Geldzahlungen.	1	„ 20	„
Dunoyer, Ch. De la liberté du travail. 2 vls	12	„ —	„
Soetbeer, A. Materialien zur Erläuterung und Beurtheilung der wirtschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage.	3	„ 72	„
Reuling, W. u. Loewenfeld, Die Rechtsverfolgung im inter- nationalen Verkehr. I.	2	„ 50	„
Nacian, J. La Dobdroudja économique et sociale.	2	„ 10	„
Jellinek, A. A magyar magánjog mai érvényében Törvények, rendeletek és szokásjogi források. Első rész.	1	„ 60	„

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

X. ÉVFOLYAM.

1886.

D E C Z E M B E R.

X. FÜZET.

KÖZEGÉSZSÉGÜGYI ÁLLAPOTAINK.

I.

Miképen számítja az országos statisztikai hivatal hazánk népességének gyarapodását?

Kégly Sándor miniszteri titkár ur ama válasza bevezetésében, melyet a m. tud. akadémia statisztikai bizottságában f. é. április 2-án „Közegészségügyi állapotainkról” tartott szabad előadásomra Keleti Károly miniszteri tanácsos ur, a m. kir. országos statisztikai hivatal érdemdús igazgatója megbízásából a „Nemzetgazdasági Szemle” szeptemberi füzetében irt, kifogásolja, hogy a nyolcz nyomtatott oldalú értekezésem, a roppant anyag összehasonlítását véve tekintetbe, felette korlátolt s alig sorol fel néhány számbeli adatot, a tabellákra pedig sehol sincs hivatkozás : hogy a főbb számcsoportoknak az értekezés szövegében való ismétlése és a következtetések levonása egészen elmaradt.

Nekem nem volt szándékom az akadémiában fellépni; tábláimat azon czélból állítottam össze, hogy azokat a kormánynak bemutassam, és az országos képviselőket informáljam, s ekkor alkalmilag felszólított egy igen tisztelt akadémiai tag, egyszersmind képviselő ur, hogy tartsak erről az akadémia statisztikai bizottságában előadást.

Minthogy tehát akadémiai előadásra nem voltam elkészülve, értekezést nem irtam s nem is olvashattam fel, hanem szabad előadást tartottam, melynek végeztével a „Nemzetgazdasági Szemle” tisztelt szerkesztője és néhány lapreferens ur fölkért, hogy küldjem meg nekik mielőbb előadásom *kivonatát*, ezt tehát, mennyire rövid időm engedte, elkészítettem. Ez azonban csak vázlat, kimerítő ér-

tekezést az évkönyv számára később küldök, mert tőlem nem függő okokból, nagy sajnálatomra, azt eddig lehetetlen volt bevégezniem.

Felhozza azután Kégly ur, hogy nem tartja a legszerencsésebb választásnak oly különböző időszakok népmozgalmi eredményeinek egymással való szembeállítását, mint az 1852—59. és 1876—83-iki évnyszázadok.

Hogyan kifogásolhatja ezt éppen Kégly ur? hiszen nekem nem lehetett, mert nem volt miben választanom, hanem kénytelen voltam ezt a két időszakot összehasonlítani, mivel — a mint ezt vázlatos értekezésem második bekezdésében indokoltam, s a mint ezt Kégly urnak tudnia kellene — csakis ebből a két időszakból vannak részletesebb adatok, melyeket össze lehet hasonlítani; hát miért nem közölték Kégly urék a közbeeső évek részletes adatait?

Kégly ur azért nem tartja szerencsés választásnak a két időszak eredményeinek összehasonlítását, mert közöttük 24 évi vizsgatagságteljes időszak, tehát majdnem egy közép életkor fekszik, oly időszak, a mely alatt — leszámítva a népmozgalomra oly nagy befolyást gyakorló rossz termései éveket, — egy ízben az országos aszály, három éven át (1866, 187^{2/3}) pedig a kolera tett roppant pusztításokat.

Ez már helyes beszéd, alapos kifogás, elfogadom.

Ámde vegyük szemle alá azt az időszakot is, mely az 1852—59-iki éveket megelőzte. Nem említve az 1827, 1828 és 30—35-iki drága éveket, meg az 1831-iki kolerát, mely eddig absolute és relative a legpusztítóbb volt, s az elősorolt drága évekkal együtt szintén éreztette hatását a későbbi időszakban, csak az 1842 és 45—57-ig folyton tartott nagyobb s igen nagy drágaságot a gabonánál hozom fel, a milyen azóta nem volt, még az aszályos 1863-ban is csak június-júliusban volt valamivel nagyobb a drágaság: az 185^{4/5}-iki cholera-ban, *mely az általam felvett időszakba esik*, felével több halt meg, mint 1866-ban, mely az 1876—83-iki időszakot tíz évvel előzte meg; 1846—59-ig a hagymázjárvány nagyban pusztított s alig szünetelt, ellenben azóta mint kiterjedtebb járvány alig uralkodott; az 184^{6/7}-iki inség sokkal közelebb állott az 185^{2/3}-iki időszakhoz és súlyosabb volt, mint az 1863-iki aszály, mely 13 évvel előzte meg az 1876—83-iki időszakot; az 184^{8/9}-iki év pedig az akkori kolerán kívül is sokkal több áldozatot ragadott

el, mint az 187²/₃-iki cholera. — És feltéve, de meg nem engedve, hogy mindez nem volna elég az 1876—83-iki éveket megelőzőt viszontagságteljes időszak ellensúlyozására, akkor még a következő konczessziót is tehetném.

1852—59-ben 391,219 ember halt meg különféle járványokban, ezekből levontam már értekezésemben a kolerában elhalt 122,838-at és azok nélkül tettem összehasonlítást, marad még 1852—59 terhére más járványokban, főleg hagymázban és himlőben meghalt 268,381. Vonjuk le ezekből az 187²/₃-iki kolerában elhalt 189,017-et és hozzá még a közegészségügyi osztály kimutatása szerint az 1876—83. évek alatt az összes járványokban meghalt 72,478-at; tehát összesen 261,495-öt levonva a fenti 268,381-ből, marad még az 1852—59 terhére járványokban elhalt 6,886 és akkor az 187²/₃-iki kolerapusztítás paralyzáva lévén, nem vehető számításba, míg az 184⁸/₉-iki csapásokra igenis lehet hivatkozni, hogy az 1852—53. években éreztették hatásukat. Most ezek után a szélső végletekig (másképp nem tudom fokozni e kifejezést) tett konczessziók után számítsa ki Kégly ur, melyik időszak van előnyben. De ezeken kívül tekintetbe veendő, hogy még az ötvenes években hire sem volt hazánkban (másutt is alig) a közegészségtannak, de a hatvanas években már sűrűn emlegettük azt, 1876-ban pedig meg született a közegészségi törvény. Melyik időszakot előzték meg tehát viszontagságteljesebb évek?

Mielőtt Kégly urnak a részletekre tett megjegyzéseit czáfolnám, tisztába kell előbb jönnünk az alapszámok iránt, a melyeket használunk; s itt meg fogja engedni Kégly ur, ha egy kissé praeceptoroskodni fogok merő hálából ama szivességeért, melylyel több helyütt és ismételten elferdíti szavaimat.

A nép csakis élők által szaporodhatik, nem pedig egyszersmind a halva születettek, annál kevésbbé a tényleg meghaltak által is; már pedig Kégly ur a halva szülötteket és pár ezer halottat is élők gyanánt számvezeti az országos statisztikai hivatalban mert a következő tabella 2-ik rovatbeli összes, tehát élve és halva születettekből vonja le a 6-ik rovatbani meghaltakat és a 9-ik rovatban az összes születések többletét, tehát a halva szülötteket, meg a 7-ik rovatbeli meghaltakat is szaporodásnak veszi.

Oldjuk meg továbbá azt a kérdést is, melyik népszámot kell használnunk a népesedési mozgalom eredményeinek számításánál, az év elején vagy a végén levőt. Szerintem feltétlenül az elsőt, mert az év vége felé születettek után nem lehet számítani az ugyanazon évnek már elején s közepén nyert szaporulatot. Ha azonban statisztikailag helyesen és szabatosan akarunk eljárni, akkor az év közepére kiszámított népszámot szükséges alkalmazni, mert középértékekkel van dolgunk; de ezt kiszámítani az országos statisztikai hivatal — talán éppen Kégly ur — van hivatva, mert más azt azért nem teheti, mivel az ehhez szükséges adatokat a statisztikai hivatal nem közli. Tévedés volna pedig azt hinni, hogy az év elején és végén levő népszámösszegek átlaga egyenlő volna az év közepére kiszámított népszámmal.

Végre, miután a statisztikai hivatal 1866—75-ig nem mutatta ki a halva születetteket, de azokat élők gyanánt számvezetve, évről-évre beszámította a szaporodásba; hogy lehetőleg helyesen kiszámíthassuk a népszámot, feltétlenül szükséges interpolálni a halvaszületetteket; ez a következő tabella 3-ik rovatában látható s meg lehet ítélni, megközelítőleg helyes fokozatban interpoláltam-e évről-évre. Ennek megítélését könnyíti az interpolált számok mellett kitett halvaszületettek százaléka.

Lássuk most, *miképen számítja Kégly ur*, illetve az országos statisztikai hivatal, és mikép számítom én *a népszámot és annak szaporodását.*¹⁾

Kégly ur — illetve az országos statisztikai hivatal — tehát az 1876—83-iki évnyszámokban 73,693 halva születettet és a fenti tábla 7-ik rovatában kimutatott 2,238 halottat élők gyanánt számvezetve szaporulatnak veszi és beszámítja a népszámba, holott azok nem léteznek, sőt még ennél többet is számít be. Az 1876-iki népszámban, melylyel az általam felvett időszak kezdődik, bennfoglaltatnak ugyanis az 1870—75-iki halvaszületettek is, és pedig interpolációim szerint 38,328, azonkívül a fenti tábla 7-ik rovatába tartozó legalább 8—1000 halott, s ily módon hozza ki az 1876—83-iki 13.862,679 népszámátlagot, mely a fenti tábla 13-ik rovatában szintén az év végére általam helyesen kiszámított 13.825,424 átlagnál 37,255-tel nagyobb, ez nyolcz év alatt 298,042 csekély különb-

¹⁾ Lásd táblázatot a 718. és 719. lapon.

séget tesz, ehhez hozzáadva az 1870—75-iki népszámba helytelenül felvett 131,534 többletet 1870—1883-ig 429,576 *léleknyi hamis többletet mutat ki a tizennégyévi népszámösszegben*. Ily módon természetesen nagyobb születési, kisebb halálozási és kedvezőbb szaporodási százalékot mutathat ki Kégly ur, mint én, a ki lelkiismeretesen s pontosan számítva, hiven adom elő az eredményt, jöllehet kissé komor színben. Igen természetesnek találok azonban, hogy a kormány feltétlenül több hitelt ad a statisztikai hivatal kimutatásának, mint egy magán ember számításainak, s hogy a statisztikai hivatal adatai szerint ítéli meg a közegészségi állapotokat és azokhoz képest intézkedik a közegészségügy javítása iránt, ennek pedig az egész népesség vallja kárát.

Kégly ur nézetem szerint hamis adatokat közöl abban a jelentésben, melyet a közegészségügyről a törvényhozás mindkét házának évenként be szoktak terjeszteni, mely adatokat a statisztikai hivatal szolgáltatja a belügyminiszteriumi egészségügyi osztálynak a jelentéshez, így 1883-ban 11,396-tal több szaporodást és 32,279-czel nagyobb népszámot mutatott ki.

Ezelőtt — mint több egyetemi tanár s más tudósok — én is készpénz gyanánt vettem a statisztikai hivatalnak kiszámított adatait; de mintegy hat évvel ezelőtt történetesen jöttem nyomára némi differenciáknak s ez iránt felvilágosításért folyamodtam a statisztikai hivatal igen t. főnökéhez, a ki szives válaszában beismert több hibát; ez a statisztikai hivatalnak kiszámított adatai becsében való hitemet egyszer mindenkorra megrendítette s azóta magam számítottok mindent; hogy ezt helyesen teszem, tanubizonyságul szolgálnak a Kégly ur által s általam kiszámított eredmények közötti roppant dieffrencziák.

Lehetne ugyan itt a statisztikai hivatalnak — talán épen Kégly urnak — mentségére azt gondolni, hogy a statisztikai évkönyvben kimutatott összes meghaltak a halvaszületettekkel együtt közöltetnek; de akkor meg nem bocsátható hiba lenne, hogy ez, különösen pedig a gyermekhalálozásnál, világosan ki nem tétetik.

Ennek a jó szándéku feltevésemnek azonban ellenmond Kéleti Károlynak „Magyarország népesedési mozgalma 1864—73-ban és a kolera“ valamint „Magyarország népességének szaporodása és fogyása országrészek és nemzetiségek szerint“ című két akadémiai

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Évszám	Összesen született	Halva született általá- ban	%	Élve született	Összesen meghalt	Ezekon kívül meghalt Budapesten *	Tényleg elhalt összesen	Szaporodo- t a statisztikai hi- vatal szerint
1864	518,146	4,994	0.96	513,152	434,066	* Kiknél részint a vallás, részint a kor, részint a családi állapot nem volt meghatározható, és a kik a meghaltak főösszegebe nincsenek befigyalva.		84,080
1865	536,220	5,138	0.96	531,082	380,472			155,748
1866	546,110	5,352	0.98	540,758	504,043			42,067
1867	506,234	5,062	1.00	501,172	436,434			69,800
1868	557,841	5,680	1.02	552,161	443,799			114,042
1869	566,123	5,887	1.04	560,236	424,106			142,017
1870	570,692	6,049	1.06	564,643	446,085			124,607
1871	591,148	6,383	1.08	584,765	535,350			55,798
1872	563,362	6,197	1.10	557,165	580,445			— 17,083
1873	566,792	6,235	1.10	560,557	874,055			— 307,263
1874	572,444	6,468	1.13	565,976	571,728			710
1875	608,440	6,996	1.15	601,444	501,001			107,439
1876	623,849	7,409	1.19	616,440	478,684+	147	478,831	145,163
1877	595,984	7,650	1.28	588,334	499,343+	269	499,612	96,641
1878	592,854	8,428	1.42	584,426	520,975+	142	521,117	71,879
1879	635,746	9,711	1.53	626,035	501,724+	363	502,087	134,029
1880	597,791	9,367	1.57	588,424	529,213+	166	529,379	68,578
1881	604,262	9,848	1.63	594,414	492,727+	545	493,272	111,531
1882	622,226	10,164	1.63	612,062	510,740+	326	511,066	111,486
1883	640,235	11,116	1.74	629,119	461,067+	280	461,347	179,168
1870—75 átlag	3.472,878 578,813	38,328 6,388		3.434,550 572,425	3.508,664 584,777			— 35,780 — 5,964
1876—83 átlag	4.912,941 614,118	73,693 9,212		4.839,254 604,907	3.994,473+ 499,309+	2,238 280	3.996,711 499,589	918,474 114,809

10	11	12	13	14	15	16
vagy fogyott (==)	N é p s z á m					Évszám
Dr. Wesze- lovszky szerint	a statisztikai hivatal szerint		Dr. Weszelovszky szerint			
	az év végén	az év elején	az év végén	az év elején	az értekezési tabellán kimutatva	
79,086 150,610						1864 1865
36,715 64,738 108,362 136,130 118,558 49,415 — 23,280 — 313,498 — 5,752 100,443	interpoláció szerint					1866 1867 1868 1869 1870 1871 1872 1873 1874 1875
		13.561,245	13.561,245	13.561,245	13.561,245	
		13.685,852	13.561,245	13.679,803	13.561,245	
		13.741,650	13.685,852	13.729,218	13.679,803	
		13.724,567	13.741,650	13.705,938	13.729,218	
		13.417,304	13.724,567	13.392,440	13.705,938	
		13.418,020	13.417,304	13.386,688	13.392,440	
		13.525,459	13.418,020	13.487,131	13.386,688	
137,609 88,722 63,309 123,948 59,045 101,142 100,996 167,772	13.670,624 13.767,265 13.839,144 13.973,166 13.728,622 13.840,157 13.951,643 13.130,811	13.525,459 13.670,624 13.767,265 13.839,144 13.973,166 13.728,622 13.840,157 13.951,643	13.624,740 13.713,462 13.776,771 13.900,719 13.728,622 13.829,764 13.930,760 14.098,532	13.487,131 13.624,740 13.713,462 13.776,771 13.900,719 13.728,622 13.829,764 13.930,760	13.525 459 13.663,215 13.751,937 13.815,246 13.939,194 13.728,622 13.829,764 13.930,760	1876 1877 1878 1879 1880 1881 1882 1883
— 74,112 — 12,352	81.512,852 13.585,475	81.548,638 13.591,440	81.381,218 13.563,536	81.455,332 13.575,889		1870—75 átlag
842,543 105,318	110.901,432 13.862,679	110.296,080 13.787,010	110.603,370 13.825,396	109.991,822 13.748,978	110.184,197 13.773,025	1876—83 átlag
itt tehát hibáztam, mert értekezésem- ben 0.00185%-kal, vagyis minden mil- lió léleknél tizen- nyolccsal keveseb- bet vettem fel.						

értekezése, melyekben *a szaporodás már 1864 és 65-től kezdve az élve és halva születettek után s így hamisan számított ki*, míg a meghaltak halva születettek nélkül vannak felvéve.

Ez tehát egy főokkal több, a leglényegesebb ok arra, hogy a népmozgalmi statisztika ily avatatlan kezekből kivétessék, és a közegészségügyi hivatalba — melyet szervezni kellene — bekebelezve szakértőkre bízassék (a hogy ez másutt van), amint ezt a Budapesten tartott m. évi országos orvosi és közegészségügyi kongresszuson egyik referens a kongresszusi gyülekezet közhelyeslése mellett szükségesnek állította.

Alkalomszerűnek találok itt egy visszapillantást vetni az utolsó népszámlálásra, mely tetemesen eltért a statisztikai hivatal által kiszámított népesség számától, erre nézve érdekes kis felvilágosítást adhatok.

Az országos statisztikai hivatal az utolsó népszámlálásról tett hivatalos jelentésében felhossa a következőket:

„Itt világossá válik a nexus, mely az országrészek csekély gyarapodása és az 187²/₃-iki kolera-járvány pusztításai közt létezik. Csak most tűnt ki, hogy népességünk e nagy csapást még most sem heverte ki egészen, mert épen ott nyilvánul a legcsekélyebb szaporodás vagy épen megfogyás, a hol a járvány legerősebben dühöngött. Kénytelen egyébiránt a szemlélő azon meggyőződésnek is kifejezést adni, hogy a kolera-járvány pusztításai nagyobbak voltak annak idején, mint a törvényhatóságok akkori kimutatásai kitüntették, mert a népesedési mozgalom alapján, vagyis a születési eseteknek a halálozások fölötti többletéből kiszámított népesség már 1879 végén 13.973,166 lélekből állt volna, holott jelenleg 13.700,005 derült ki.“ (Későbbi kiigazítás szerint 13.728,622. Az 1880 végére pedig a statisztikai hivatal 14.041,744-et számított ki, tehát 313,122-vel, vagyis 2·28%-kal többet, mint a népszámlálás szerint volt.)

„Mintán pedig a népesedési mozgalom adatai közvetlenül az egyes lelkészekről gyűjtetnek, miután a statisztikai hivatal a legszigorubb evidenciában tartja minden egyes helyiség lakóinak népesedési mozgalmát, ennek eredményei a valóságtól csak annyiban térhetnek el, a mennyiben a ki- és betelepedés, vagyis a kivándorlás adatai számba nem vehetők. Ez utóbbi újabban ugyan nagyobb mérveket öltött, de oly tömeges soha sem volt, hogy egyedül volna okul elfogadható.“

Az országos statisztikai hivatalnak érdemduis igazgatója egyik akadémiai értekezésében közel *negyedfélszázezerre* teszi a kolerában elhunytak számát, vegyük hát kerek számmal *340 ezernek*; de miután csak 189,017 lett kimutatva, tehát *151,000-rel* több halt volna meg, mi azonban be nem jelentetett, és ez a 151,000 a népesedési mozgalom adataiban folyton elő gyanánt számbavezettetett; ha hozzá vétetik még a több ezernyi kivándorlott, akkor meg lehetőszen összevág a népszámlálás eredménye a születések többletéből kihozott népszámmal.

Az országos statisztikai hivatalnak fenti állítása súlyos vád az orvosok és lelkészek ellen első sorban, de az összes törvényhatóságok tisztikara ellen is, kezdve a főispántól le az utolsó írnokig, hogy a kormány rendeleteit oly kevésbe vették, melynél fogva megtörténhetett, hogy *másfélszázezer halottat be sem jelentettek*.

Mi joggal állithatta ezt az országos statisztikai hivatal, mikép bizonyítja azt be? meggondolta-e, kire hárul a miatt a vád súlya, hogy ezek be nem jelentettek? Hiszen az orvosok szigorú felelet terhe alatt tartoztak minden kolerabeteget s az abban elhaltat hetenként bejelenteni. És ha a statisztikai hivatalnak ez az állítása igaz lenne, akkor 1873-ban *1.025,050* ember halt volna meg, minden *13-ik* ember! nyolczadfél százaléka az összes népességnek!

A fenti táblázat 3-ik rovata szerint 1870—1880 végeig 80,890 halvaszültött élőknek számveztetett, hozzáadva 1876—80-ig a 7-ik rovatbeli 1,087-et és 1870—75-ig hasonló halottat 8—1000-et, mintegy *83,000-et* nyerünk, a kik élők gyanánt számveztetve nem léteztek. *Ime tulnyomó nagyobb felét, 55 százalékát a 151 ezernek, a kit a statisztikai hivatal a kolerában elhaltnak hitt és mint hiányzottat keresett, én felfedeztem*. És, ha én most ezt fel nem tárom, a halvaszültöttek számának az eddigihez hasonló emelkedése mellett az 1890-iki népszámláláskor a születéseknek a halálozások fölötti 5—600,000-rel nagyobb többletet mutatna ki, mint a mennyit a népszámlálás fog kideríteni; vajjon hol keresett volna majd akkor bűnbakot?

Végre indokolnom kell, miért használtam a kérdés alatti előadásom alkalmával kiosztott nagy táblázaton és értekezésemben is az 1876—1883-iki időszaknál 24 ezerrel nagyobb népszámlágot, mint a milyent a fenti tabella 14-ik rovatában helyesen számítva kihoztam.

Ezt azért tettem, mert 1870—1875-ig a halva születetteket a statisztikai hivatal nem közölte, de a népszám szaporodásába befoglalta; nem tudván tehát azoknak pozitív számát, nem számíthattam ki az 1876-iki pozitív helyes népszámot. A fenti tabella 3-ik rovatában általam interpolált összegeket pedig nem akartam valóknak felvenni s azokat az 1870—1875-iki összes születésekből levonva, kiszámítani a helyes népszámot, nehogy valaki — jelen alkalommal épen t. Kégly ur — ez ellen alapos kifogást tehessen s rámfoghassa, hogy azért vettem fel ily csekély népszámot, miszerint menél nagyobb halálozási százalékot lehessen kimutatnom. Én tehát az 1876—1883-iki népesség kiszámításánál a statisztikai hivatal által az 1875-ik év végére kimutatott népszámot az 1876-iki év elejére téve vettem számításom alapjául, mint ez a fenti tabella 15-ik rovatában látható, — és annak alapján számítottam tovább, de természetesen a már pozitíve ismert számú halvaszülettek és a 7-ik rovatbani meghaltak nélkül.

Ez alkalommal tehát ujolag meggyőződhetik Keleti Károly igen t. miniszteri tanácsos ur (a ki visszaemlékezve a több év előtt általam kimutatott néhány hibára, melyet a statisztikai hivatal tett, elég kegyes volt előadásom után kinyilatkoztatni, hogy lelkiismeretes és pontos számítónak ismer), mondom, meggyőződhetik ismét, hogy csakugyan lelkiismeretesen s pontosan számítok most is.

Itt kötelességemnek tartom őszinte hálámat kifejezni a „Pesti Napló“ tisztelt referensének irántami bizalmáért, a ki előadásomat kivonatban ismertetve, megemlítette: hogy az országos statisztikai hivatal főnöke hihetetleneknek jelentette ki előadásom eredményeit és kötelességének nyilvánította hivatalában utána számíttatni azokat stb. s következőleg végzi ismertetését: „Ám vizsgáltassék meg a anyag; meglátjuk: nem hü-e közegészségi állapotaink ezen szomorú képe?“ A t. referens ur meg fog győződni, hogy, fájdalom! csakugyan hü.

Ezek után áttérek Kégly ur részletes megjegyzéseinek czáfolatára, de mintán nem rendelkezhetem szabadon időmmel, kénytelen vagyok csak lényegesebb ellenvétéseit megdönteni, a reám vonatkozó idéltlen megjegyzéseket figyelmen kívül hagyva.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy az összehasonlításokat a népszámhoz viszonyítva tettem az egyszerű hármasszabály szerint: ha 1852—1859-ben 11.749,270 lélek után ennyi

meg annyi házasság kötött, született és meghalt, 1876—83-ban 13.772,771 lélek után ennyi *lett volna*; de miután tényleg ennyi meg annyi volt, tehát ennyivel volt több vagy kevesebb; erre minden statisztikus, ki egy kissé mélyebben gondolkodni akar és kombinálni tud, könnyen rájöhet, mert az csak feltehető rólam, hogy hogy az egyszerü kivonást tudom, melyet Kégly ur viszonyításaimnál arányszabály helyett alkalmaz. Kégly ur azonban elferditve szavaimat mindenütt (kilencz helyen), a „*lett volna*“ helyett azt írja: ennyi házasságnak *kellett volna lenni*, ennyinek *kellett volna születni, meghalni* stb.; már pedig a „*lett volna*“ és *kellett volna lenni* kifejezések között van a különbség.

A mit Kégly ur általán kiemel, *hogy „különböző és tetszés szerinti alapok felhasználása mellett kiszámítok bizonyos soha nem létezett számtételeket és ezekhez viszonyítom az 1876—83-iki népmozgalmi eredményeket“*, ezzel szegénységi bizonyítványt állított ki magának a statisztikából, mert az abszolúte nem áll, s egyetlen egy számitásom sem sarkallik ideális alapokon, hanem valamennyi csak istényleges eredményeken.

Most előveszem sorban az ellenvetéseket, és pedig Kégly urnak első kifogása így hangzik:

I. „*Az átlagos népszám volt az 1852—59. időszakban 11.749,270, az 1876—83. időszakban 13.862,679, az utóbbi évnyczadban tehát 2.113,409-czel több; mely többletet a két évnyczad közti időszakkal vagyis 24 évvel elosztva, esik egy évre 88,058 szaporodás, vagyis a 11.749,270 átlag népszám alapul vétele mellett, 0.75 százalék, tehát 0.05-tel több, mint a mennyit értekező ur az 1852/9. évnyczadra szaporodásul kimutatott.*“

Qui bene distinguit, bene docet.

Bizony kissé baj az, ha valaki nem veszi figyelembe azt, miről hivatalos tudomással kellene birnia, t. i., hogy az 1852—59 és 1876—1883 időszaki népszám között mutatkozó *2.113,409* léleknyi többlet nem mind szaporulat. Kégly ur engedelmével tehát azt kissé rektifikálni fogom.

Először is az 1876—1883-iki népszámátlag nem 13.862,679, hanem a fenti tabella 14 rovata szerint 13.748,978 s így 113,701-gyel nagyobb népszámot vett fel Kégly ur; de a 13.748,978 főnyi népszámban már benne foglaltatik a bekeblezett polgárosított határörvidéki 341,895 személy, mely összeg 1883-ig mintegy 380 ezerre

növekedett. ezt talán csak nem lehet szaporulatnak venni, mert ez annektáltatott, azt tehát a 13.748,978-ból le kell vonni, s akkor az 1876—1883 évnylezadban csak 1.619,708-czal lesz több, mint volt 1852—1859-ben, ezt 24 évvel elosztva, esik egy évre 67,487 szaporodás és nem 88,058. mint Kégly ur állítja, vagyis a 11.749,270 népszám alapul vétele mellett szerintem 0.574 *százalék* és nem 0.75; tehát 0.176 *százalékkal kevesebb*, mint a mennyit Kégly ur az 1852—1859-ről 1876—1883-ig szaporodásul kiszámított.

II. *A házasságkötéseket* illetőleg szintén le kellene vonni azt a számösszeget, mely a polgárosított határőrvidékre esik, ezt azonban csak Kégly ur tehetné, mert nekem nem állanak rendelkezésemre az adatok; hogy pedig ott a házassági *százalék* jóval nagyobb, mint Magyarországon, azt a következő összehasonlítás mutatja:

	Magyar- országon	Határőr- vidéken	Horvát határőr- vidéken	Bács, Krassó, Temes, Toron- tálban	Horvát- Szlavon- országon
1852—1859-ben	0.882	1.512	—	1.086	1.173
1876—1883-ban	0.979	—	1.083	1.060	1.070
detto Bács, Krassó, Temes és Torontál nélkül	{ 0.966, tehát mind a két évnylezadban sok-				

kal több házasság kötöttett a polgárosított határőrvidék szomszédságában (mely hasonló szervezettel, életmóddal és szokásokkal birt), és azon a területen, melyen fekszik, mint Magyarországon; következésképen aránylag tetemes összeg jutna a polgárosított határőrvidékre, mely az országnak házassági számából levonandó volna. hogy a házasságoknak az 1859—1883-ig terjedő 24 évi — Kégly ur számítása szerinti — többletét ki lehetne számítani.

III. *A születéseknek* általam kiszámított *százalékait* következőleg kifogásolja Kégly ur:

„Ha a törvényes születéseknél a *százalékot* az összes népesség után veszi az értekező, akkor a törvényteleneknél is ezt az elvet kellett volna követni, nem pedig azt, hogy a törvénytelenek *százalékának* kiszámításánál az összes élve szülöttek számát veszi alapul.“

Keleti Károly, kit e szakban hazánk első tekintélyének nevez Kégly ur, mit én sem tagadok, „Magyarország népesedési mozgalma 1884—1873-ban és a cholera“ cz. akadémiai értekezése 28—30-ik lapján ugyanezt a számítási módot használja. De ezt használják

még a következők is : 1. Ministère de l'Intérieur Annuaire Statistique de la Belgique, ez pedig statisztikai mintaállam. 2. Ministero di agricoltura, industria e commercio. Direzione di Statistica. Popolazione. Movimento dello stato civile. Introduzione con raffronti di Statistica internazionale. 3. Angol — 4. Skót — 5. Irsországi Annual report of the registrar-general of Births, Deaths, and Marriages. 6. Traité de Géographie et de Statistique. 1857. 7. Movimento de la poblacione de España en el decennio de 1861 à 1870 por el Instituto geográfico y estadístico. 8. Statistische Mittheilungen aus dem Königreich Sachsen, vom statist. Bureau des Ministeriums des Innern. (Dr. Engel Ernőtől, a ki jelenleg a porosz statisztikai hivatalnak a főnöke.) 9. Zeitschrift des statist. Bureau des kön. sächs. Ministeriums des Innern. 10. Beiträge zur Statistik der inneren Verwaltung des Grossherzogthums Baden, herausgegeben von dem Handelsministerium. 11. Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie, von der Direction der administrativen Statistik im kais. königl. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten. 12. Mittheilungen der grossherzoglich hessischen Centralstelle für die Landesstatistik. 13. Rapport sur l'état de la Statistique officielle en Grèce présenté au Congrès international de Statistique de Budapest. Alexandre Mansolas, Chef de Division, Directeur du Bureau de Statistique. 14. Dr. Konek Sándor statisztikai kézikönyve. 15. Körösi József Pestváros lakosságának népesedési mozgalmá. Budapest főváros halandósága az 1876—1881-iki években és annak okai. 16. Wappaeus : Allgemeine Bevölkerungsstatistik. 17. Dr. Oesterlen Handbuch der medicinischen Statistik. 18. Dr. Poppenheim (poroszországi) : Handbuch der Sanitätspolizei. 19. Dr. Wasserfuhr Untersuchung über die Sterblichkeit in Stettin. 20. A legelől idézett Keleti Károlynak értekezése, — Vajjon elismer-e Kégly ur valakit ezek közül magánál nagyobb tekintélynek?

Fentebb idézett kifogását ekként végzi Kégly ur: *„a törvénytelenek százalékának kiszámításánál az összes élve szülöttek számát veszi alapul talán azért, hogy annál feltűnőbb százalékokat hozzon ki.”* Kégly urnak ez az állítása gyanúsítás, tudományosan mivel, komoly férfihoz talán még akkor sem méltó, ha nem lehetne Kégly urnak ez ellen a kifogása ellen is az én számításom mellett annyi forrást tanukép felhozni.

A törvénytelen születések kimutatásánál Kégly ur azt a lénye-

ges hibát találja, hogy az 1852—59-iki adatok megbízhatlanok s azt abból következteti, hogy a törvényteleneknek 1852—55-ben kimutatott csekély száma 1856—59-ig roppantul felszökkent. Megkísérlem ezt megfejtetni, mennyire sikerül ez, annak megítélését a t. olvasóra bízom. E végből kerestem másutt hasonló felszökkenést, (jóllehet kevés államból bírok régibb adatokat), s találtam is három országban. Állítsuk tehát azokat egymás mellé és hasonlítsuk össze.

Törvénytelen született volt :

Magyarországon.		Svájcban.	
1852—55:	73,493=100%	1851—55:	8,554=100%
1856—59:	124,468=168%	1856—60:	11,347=133%
1856—59.	124,468=100%		
1864—67:	164,392=132%		
1876—79:	179,708=144%		
1880—83:	194,331=156%		
Badenben.		Szászországban.	
1847:	6,853=100%	1844:	9,818=100%
1849:	8,725=127%	1845:	11,738=120%
1850:	9,206=134%	1846:	11,984=122%
		1849:	12,579=128%

Igaz ugyan, hogy hazánkban 1852—55-ről 1856—59-re, vagyis négy év alatt 68 százalékkal növekedett a törvénytelenek száma, míg 1856—59-ről 1880—83-ra, tehát huszonnégy év alatt ötvenhat százalékkal; tudjuk azonban, hogy 1854-ben ősz felé mintegy három — némelyek szerint majd négyszázezernyi hadsereg állítottatott fel a birodalom északkeleti határan s ez 1856-ban tavaszkor vonatott vissza, és harmadfélszázezernél több katonaság volt elhelyezve hazánkban, mert 1860-ig hadi lábön állt a sereg; ebből a conclusiót mindenki megteheti magának. Csoda-e hát, hogy 1856—59-ben oly nagyon felszökkent a törvénytelen születések száma? Svájcznak nincs álló hadserege, 1866-ban nem egész két és $\frac{3}{4}$ millió frankot tett a katonai kiadás, és 1856—60-ban *harminczhárom százalékkal növekedett a törvénytelenek száma a megelőző öt évhez képest*. Baden és Szászországnak is igen csekély számú serege mellett *három, illetve öt év alatt harmincznégy és huszonnyolcz százalékkal szaporodtak a törvénytelen születések*. Ellenben hazánkban 1860 óta békelábon áll a sereg, csak 1866-ban volt néhány hónapig

hadilábon, de nem nálunk elhelyezve, és 1856—59 után 1864—67-ben mégis *harminczkét % -kal növekedett a törvénytelenek születése, hogy 1880—83-ban ötvenhat százalékgig emelkedjék.* A Kégly ur által felhozott szegénység s a házasságkötéseknél felmerülő akadályok, a városok népességének tetemes szaporodása s annak következtében a nehezebb megélhetés, (ezekhez hozzáteszem én még a növekedett proletariátust, mely az imént elősoroltakkal együtt) más államokban még nagyobb mérvben létezik, s mégis sehol sem szaporodik oly nagyon, — sőt több államban tetemesen csökken a törvénytelen születések száma, mint nálunk.

Azt illetőleg pedig, hogy 1852—55-ben oly csekély volt a törvénytelen születések száma, tudnunk kell, hogy a negyvenes években, de még az ötvenesek elején is — tudtom szerint legalább — felső Magyarországon 6—8 községben pár év alatt is alig esett meg egy leány, mert akkor volt még hatása annak, a régibb időkben — még a harminczas években is — szokásos eljárásnak, hogy a bukott személynek haja lenyíratott és a templomba, sőt az utcán is nem volt szabad hajadon fővel járnia, tánczmulatságba pedig nem is ment, mert senki sem tánczolt volna vele, ez tehát visszatartotta őket a botlástól.

Szomorú e mellett csak az, hogy míg a fenti országokban folyton tetemesen csökken a törvénytelen születések száma, nálunk állandóan emelkedik; kimerítő értekezésemben majd minden országból ki fogom mutatni, hol mennyivel növekedik az, vagy csökken.

Felhossa továbbá Kégly ur, hogy *nagyon kár volt mintaképül felállítanom az 1852—59-iki időszakot, mert ha tovább is ily rohamlépésekben növekedett volna a törvénytelen szülöttek száma, akkor nem kell 30 év ahhoz, hogy Magyarországon minden harmadik gyermek törvénytelen legyen* stb. Ez sajtóhiba, mert én nem írtam minden 3-dik, hanem minden 8-dik gyermek; nézze meg az „Egyetértés“ 113-ik és az „Orvosi Hetilap“ 17-dik számát, hol betű szerint áll minden *nyolczadik* gyermek. — Az 1852—59-iki időszakot pedig nem állítottam fel mintaképül, hanem kénytelen voltam összehasonlításnak azt venni, mivel más évekből részletes adataink nincsenek, s miért nem közölték hát azokat Kégly urék?

IV. *A halva szülött törvényes és nemtörvényes gyermekek százalékanak az élve szülöttekéhez hasonló kiszámítása* ellen Kégly ur ugyanazt az ellenvetést teszi, mint felebb. Itt is a fentebb idézett

olasz nemzetközi statisztikára, a szász, badeni, bajor, osztrák, hessziai hivatalos statisztikai közleményekre, Kőrösi Budapest főváros halandósága 1878—81-ben, dr. Engel, Wappaeus, Casper, dr. Oesterlen és dr. Wasserfuhr műveire, sőt egy Quetelet, nehaj világszerte első rendű statisztikai tekintélyre hivatkozom, kik szintén hasonló módon számítanak.

De az a megjegyzése Kégly urnak nem áll, hogy a törvényes *halva* szülötteknél a törvényes *élve* szülötteket, a törvénytelen *halva* szülötteknél pedig a törvénytelen *élve* szülötteket vettem volna fel alapszámul, mert így számítva 1852—59-ben 0·987 és 2·368%-ot kapunk, míg én 0·978 és 2·313%-ot mutattam ki; 1876—83-ban pedig a nekem imputált számítás alapján 1·410, illetve 2·874% volna, míg én 1·390 és 2·794 *százalékot* irtam, ez pedig még is csak különbség; itt tehát eltekintve a helytelenül tett ellenvetéstől, Kégly ur nagyon rosszul végezte a reá bizott utánszámítást, vagy épen nem is számított.

A mi pedig a fennállott szerb vajdaság és temesi bánát halvaszülötteinek hiányos és hézagos adatai ellen felhozott ellenvetését illeti, tudja meg Kégly ur, hogy az nem kerülte ki figyelmemet, s felkérem, ne sajnálja a fáradságot utánszámítani — mert azt eddig nem tette — s meggyőződik, hogy az akkori megcsonkított Magyarországból 29,452, a szerb vajdaságból 2,276, végre Erdélyből 5,315 törvényes halvaszülött van kimutatva, *tehát összesen 37,043 vagyis, átlag 4,630*; én azonban *átlag 4,769-et, tehát összesen 38,155-öt vettem fel azért, mert az 1853—56-diki szerb vajdasági hiányzó és hiányos halvaszülötteknél az 1852, 57 és 58-diki adatok alapján interpoláltam ezerszáztizenkettőt*, ugyan így interpoláltam a törvényteleneknél is, s hogy ez az interpolatióm nagyon megközelíti, sőt részben meg is haladja a valóságot, az a következő összehasonlításból tűnik ki.

Bács, Krassó, Temes és Torontálmegyében az általam tett interpolatio után volt a halvaszületettek százaléka

	a törvényeseknél	a törvényteleneknél	a törvényeseknél	a törvényteleneknél
1852—59-ben	0·58	1·21		
1876—79-ben	1·01	1·46	tehát + 0·43 + 0·25	mint 52—59-ben
1880—83-ban	1·37	2·15	„ + 0·36 + 0·69	„ 76—79-ben.

Ha tehát 1876—79-től 1880—83-ig, vagyis négy év alatt a törvényesek 0·36, a törvénytelenek 0·69%-kal növekedtek, nem kell-e

csekély szaporodásnak tartanunk az 1852—59-től 1876—79-ig kimutatott 0·43 és 0·25%-nyi husz évi emelkedést? de mivel az 1876—83-iki adatokat az országos statisztikai hivatal gyűjti és közli, tehát azokat feltétlenül megbízhatóknak kell elfogadnunk, ebből következik, hogy az 1852—59-diki adatoknál tulságosan interpoláltam.

E mellett azonban itt is tekintetbe kell vennünk azt a körülményt, hogy 1876—83-ban a polgárosított határörvidéki születések a fenti négy megye halvaszületteivel együtt közöltettek, ezeket tehát le kellene vonni, de azoknak száma természetesen külön nem közöltetvén, ismeretlen, levonni tehát nem lehet, — azt ismét csak Kégly ur tehetné, — e szerint argumentum a longo petitummal élve, a volt összes határörvidéket kell összehasonlításképen segítségül vennem. 1852—59-ben volt a határörvidéken a törvényes halvaszülettek %-a 1·294, a nemtörvényeseknél 2·978, (míg én az egész országból 0·978 és 2·313%-ot mutattam ki,) tehát *legalább* is ily arányban kellene levonni a fenti négy megyébe bekebelezett határörvidéki 1876—83-diki halvaszületteket. Ámde itt Kégly ur alapos ellenvetést tehetne, hogy ezt a magas százalékot talán épen a horvát-szlavon határörvidék okozza. Ezt az ellenvetést azzal döntöm meg, kimutatva, hogy 1874—83-ban a horvát-szlavon határörvidéken a halvaszülettek %-a 0·774 volt, míg a polgári Horvát-Szlavonországban 1·310% (a törvényes és nemtörvényesek adatait elkülönítve nem bírom); ebből az látszik, hogy a halvaszülettek magas %-a épen a polgárosított határörvidéken keresendő.

Ha ez a kerülő uton tett összehasonlítás ki nem elégítőnek látszanék, Kégly ur szerencsétlenségére van még egy meg nem czáfolható döntő érvem is. 1876—79-ben Szörénymegyében a halvaszülettek %-a 3·652! volt a törvényeseknél és 4·234! a nemtörvényeseknél; ez oly magas szám, hogy a fenti négy megye halvaszületteinek százalékát jelentékenyen alterálja, mert azokban interpolation mellett volt a halvaszülettek százaléka

	a törvényeseknél	a nem törvényeseknél		a törvényeseknél	a nem törvényeseknél
1852—59-ben	0·58	1·21			
1876—79-ben	0·87	1·32	tehát 20 év alatt	+ 0·29	+ 0·11
Szörény nélkül					
1876—79-ben	1·01	1·46			
Szörénnyel együtt					
1880—83-ban	1·37	2·15	tehát 4 év alatt	+ 0·36	+ 0·69

E szerint ebből ismét kiderül, hogy 1852—59-ben nagyon is sokat interpoláltam. A volt Szörénymegyének halvaszülöttei csak 1876—1879-ből vannak közölve.

Ha tehát az egy Szörénymegye 107,000 átlagos népessége halvaszülötteinek levonása után a fenti négy megyének e nemű százaléka 1876—79-ben a törvényeseknél 0.14, a törvényteleneknél is 0.14 százalékkal szállittatik le, mennyivel kisebbednék az akkor, ha a többi polgárosított határőrvidék mintegy 260—270 ezernyi népessége halvaszülötteinek száma ismeretes volna, hogy azt levonni lehetne.

Ezzel Kégly urnak egyik legfontosabb ellenvetése, melyre főszlyt helyezett, vagyis ellenvetéseinek *quintessentiája* meg van czáfolva.

V. *A törvényes ágyból való élve és halva szülöttek* pont alatti megjegyzéseinél nagy zavarban lehetett Kégly ur, mert az én számítási módomat, sőt még az általam használt népszámot is adoptálva alkalmazza, „hogyan oly összeget hozhasson ki, a mely a valószínűségnek jobban megfelel“, mert ha az általa kiszámított és helyesnek tartott népszámot alkalmazná, nem mutathatná ki a kívánt eredményt, és hogy valamit kisűthessen, a viszonyítást megfordítva teszi.

Ámde itt pozitív tényleges számok léteznek 1852—59-ből, a *valószínűségnek* Kégly ur tetszése szerint jobban megfelelő összeget komolyan keresni nem szabad. Ha azonban mégis megfordítva akarja tenni a viszonyítást, akkor úgy állítsa fel a megfordított arányt, mint én; ha 1876—83-ban 13.748,978 lélek után 566,020 születik, 1852—59-ben 11.749,970 népesség mellett 483,696. *tehát 3,924-gyel kevesebb törvényes gyermek született volna élve és halva, nem pedig 16,105-tel több, mint ezt Kégly ur állítja.*

VI. *Az összes halálozásokról* szóló pontnál az általam fölvetett 1876—83-iki meghaltak összegét Kégly ur 499,309-re igazítja; *de ha a Budapesten* a fenti tabella 7-ik rovatbeli átlag *elhalt 280-at hozzáadjuk, kiket Kégly ur az országos statisztikai hivatalban ma-napiglan élők gyanánt számvezet, akkor kijön az általam helyesen kimutatott 499,589 összeg; s vajjon miért hagyta ki azokat Kégly ur a meghaltak főösszegéből?* mert talán jöttment csavargók, vagy koldusok voltak? A statisztikai hivatalnak főkötelessége a legnagyobb szabatossággal eljárni, s hajszálig hiven följegyezni és

közölni mindent, mert a statisztika a jelen állapotoknak vázlata, vagyis története, a történetnek pedig hajszálig hünek kell lenni.

Visszatérve Kégly ur megjegyzésének czáfolatára, ha a meghaltak 499,589 helyes összegét a fenti tabella 14-ik rovatában az év elejére, — mert az 1852—59-iki népszám is ekképpen van fölvéve, — helyesen kiszámított 13.748,978 népszámmal elosztjuk, akkor *3.633 százalék volt az 1876—83-iki halálozás, e szerint még 0.006 százalékkal több, mint értekezésemben kimutattam, és nem 0.02-vel kevesebb, mint Kégly ur állítja.*

Ha pedig a számítást a házasságoknál és születéseknél a Kégly ur által alkalmazott módon tesszük, akkor a következő eredményt nyerjük; meghalt ugyanis

az 1852—59-iki időszakban	425,352
az 1876—83-iki	499,589
tehát évenként	74,237-tel több,

mely összeget a két időszak átlagos népszáma között mutatkozó különbséghez, vagyis fenn l. alatt a népszám taglalásánál helyesen kimutatott 1.619,708 népszaporodáshoz arányítva, esik *4.583 százalék! tehát 1.073 százalékkal !!! több halálozás, mint a mennyit Kégly ur kiszámított.*

Hogy igazságos legyenek, itt természetesen az összes meghaltakból ismét le kellene vonni a polgárosított határőrvidékre eső részt, de ezt megint csak Kégly ur tehetné, mert másnak nem állanak rendelkezésére az ehhez szükséges adatok.

VII. alatt *az öt éven alóli gyermekhalálozás* általam végzett kiszámítását valami egészen sajátosnak tartja Kégly ur azért, mert szerinte az eddigi gyakorlattól egészen eltérő azt a módot alkalmaztam, hogy a gyermekhalandóságot nem az összes halálozások átlagszámához arányítottam, hanem a születésekhez, még pedig olyformán, hogy az elhalt törvényes öt éven alóliakat a törvényes születések számához, az elhalt nem törvényes öt éven alóliakat a törvénytelen születések számához, végül a meghalt öt éven alóli törvényes és nem törvényeseket együttvéve az élve szülöttek összes számához arányítottam.

De hiszen csak így tudhatjuk meg, mily viszonyban áll a törvénytelen születettek halálozása a törvényesekhez. Hogy pedig ez a számítási mód egy hajszálnyi sem tér el annál kevésbé

egészen az eddigi gyakorlattól, mint Kégly ur állítja, hivatkozom a fentebb idézett bajor, badeni és szász hivatalos statisztikai kiadásokra, Dr. Engel, Wappaeus és Dr. Oesterlen műveire, hol az általam használt számítási mód van szintén alkalmazva; s ha Kégly urnak lehetetlennek látszik az az adat, hogy míg hazánkban az öt éven alóli elhalt törvényes gyermekek 12·32 százalékot tettek, addig a törvénytelenek elhalálozása 44·60 százalékra rugott, és mégis a törvényes és törvénytelen gyermekek halálozása együttvéve csak 42·50 százalékot tett, arról én nem tehetek. Ez bizony másutt is előfordul, például Dr. Engel műve szerint a hat éven alóli elhalt törvényes gyermekek szintén a születésekhez arányítva 33·61 százalékat tettek, a törvénytelenek 35·64 százalékot, a törvényes és törvénytelenek együttvéve pedig csak 33·91 százalékot tettek; avagy Bajorországban szintén egészen úgy számítva, mint én számítottam: a törvényes gyermekek halálozása 31·1 százalék volt, a nem törvényeseké 37·1 százalék, a törvényes és nem törvényeseké együttvéve pedig csak 32·4 százalék; vajjon az itt idézett művek szerzői is zavart akartak okozni s az avatatlanokat rémitgetni? mint azt Kégly ur rólam állítja.

Az öt éven alul elhunytaknak Kégly ur által pártolt arányítása az összes elhaltakhoz nem nyújt tiszta és valódi képet a gyermekhalandóságról, mert annak csak akkor van értéke, ha a gyermekhalálozás egyszersmind a születettekhez viszonyítva tüntetett fel, például: ha alhasi hagymáz dühöng, melyben a zsengekor aránylag jóval kevesebbet szokott szenvedni, az elhaltak között aránylag sokkal kevesebb gyermek lesz s így kisebb halálozási százalékot tüntet fel a gyermekkor. Ha ellenben himlő vagy vörheny lép fel járványosan, mely betegségekben gyermekek szenvednek legtöbbit, úgy, hogy a vörhenyben elhaltak között az öt éven aluliak két harmaddal, — himlőben hét tizeddel is vannak képviselve, akkor ismét felette nagy halálozási százalékot mutat a gyermekkor.

Mily téves következtetésre vezet, ha a gyermekhalálozás csupán csak az összes elhaltakhoz arányítva tüntetett fel, azt legjobban mutatja Keleti Károlynak „Magyarország népesedési mozgalma 1864—73-ban és a kolera“ cz. akadémiai értekezésében (miután az 1864—73-iki gyermekhalálozás évenkénti százalékat kimutatta volna) a következő elmélkedése:

„E számok csodálatosan beszélnek. Az összes halálozásoknak körülbelül fele esik az öt éven alóli gyermekekre! De a mi még szomorubb s ugyane számokból kiderül: nem a társadalmi nagy csapások évei, nem a háboru s nem a kolera (?) irtja serdülő nemzedékünket, hanem az a rendes, semmi nagyobbyszerű baj által nem zavart években hull el a nélkül, hogy tevékeny életre megerhetett volna. Avagy lehet-e ebben kétség a fentebbi számok után? (Ezeket alantabb reprodukálom). Ime 1864 a legnagyobb gyermekhalálozási százalékkal, (56·9) noha itt talán még az 1863-iki aszályosság utóbajait tapasztaljuk. De 1867 minden feltünőbb csapás nélkül 52%-kal, mert a háboru utóbajait csökkent születési arányban igen, de fokozódott gyermekhalálozásban csak bajos keresni, 1868 és 64 hasonlókép az 50%-on felül áll, mely csak 1870-től fogva kezd apadni és csodálatosan épen a cholera járta 1872-ben is csökken, sőt a pusztítás legszomorubb évében 1873-ban sülyed soha nem tapasztalt alacsonyságra, vagyis 40%-ra.“

Állítsuk most szembe a számokat s meglátjuk, mily keserű csalódásra ébredünk és homlokegyenest ellenkező eredményt nyerünk.

Meghalt öt éven aluli gyermekek %-a viszonyítva

	az összes elhaltakhoz Keleti szerint			az élve születettekhez dr. Weszelóvszky szerint		
1864-ben	.	.	56·9	.	.	41·8
1865-ben	.	.	44·4	.	.	36·3
1866-ban	.	.	46·7	cholera év		43·1
1867-ben	.	.	52·0	.	.	44·9
1868-ban	.	.	50·5	.	.	40·1
1869-ben	.	.	50·9	.	.	38·1
1870-ben	.	.	49·8	.	.	38·9
1871-ben	.	.	48·6	.	.	44·0
1872-ben	.	.	47·0	cholera kezdete		48·5
1873-ban	.	.	40·4!	cholera év		61·7!
folytassuk, 1874-ben	.	.	46·9	.	.	46·9
1875-ben	.	.	46·8	.	.	38·5
1876-ban	.	.	50·5	.	.	39·3
1877-ben	.	.	50·1	.	.	42·5
1878-ban	.	.	52·6	.	.	46·9
1879-ben	.	.	51·7	.	.	41·5
1880-ban	.	.	51·8	.	.	46·6

	az összes elhaltakhoz Keleti szerint	az élve születettekhez dr. Weszelovszky szerint
1881-ben . . .	50·3	41·7
1882-ben . . .	53·8	44·9
1883-ban . . .	50·6	37·0 és
visszamenve 1852-ben . . .	50·5	35·3
1853-ban . . .	49·9	42·8
1854-ben . . .	45·8	cholera kezdete 45·5
1855-ben . . .	41·6	cholera év 48·0
1856-ban . . .	48·3	38·8
1867-ben . . .	52·4	37·4
1858-ban . . .	52·5	43·3
1859-ben . . .	53·9	38·6

A Keleti Károly által idézett 1864—72-diki évtizedből, a kettő közül melyik sorok számai beszélnek csodálatosabban, melyeknek van nagyobb súlyuk s értékük, és melyek mutatnak tisztább s főleg 1873-ban kirívóbb gyermekhalálozási képet? vajjon a rendes, semmi nagyobbszerű baj által nem zavart években hal-e meg több gyermek, avagy a cholera irtja-e inkább serdülő nemzedékünket? Tehát Keleti Károlynak contemplációjával homlokegyenest ellenkezőleg épen 1870-ben kezd ismét fokozódni a gyermekhalandóság és — mert ez nem csodálatos — épen a cholerajárta 1872-ben félszázalékkal még nagyobb, mint az 1855-iki intensive és extensive erős choleraévben, sőt a pusztítás legszomorubb évében 1873-ban emelkedik soha, csak a lelenczházakban tapasztalt magasságra, vagyis közel hatvankét százalékra!

Keleti Károly elmélkedését így folytatja:

„Azt, hogy az első éven belül hány gyermek hal el, anyagunk e tekintetbeli szűk voltánál fogva nem kísérhetjük tovább. (S azóta még 1884-ig sem lehetett közölni?) Tudvalevő azonban, hogy az más államokban 25% körül mozog, míg az 5-dik életkorig 40% szokott elhunyni. Ha ez utóbbi viszony nálunk ez idő szerint tényleg javult, (?) s szintén 40%-ig szállt alá, talán remélhetjük, hogy az első évesek halálozása se lesz többé 30—34%, mint volt 1856-tól 1865-ig; hanem leszállt talán szintén más civilizált országok niveaujára, vagyis 25%-ra.“

Tehát javult-e tényleg az 1873-iki gyermekhalálozási viszony?

midőn abban az évben száz született közül majd 62, vagyis éppen felével több halt meg, mint 1852—59-ben átlag.

Hasonlítsuk most össze hazánk e két rendű számait Szászország számaival, hol az egy éven aluli gyermekhalálozás 2—3%-kal is nagyobb, mint nálunk, a mint azt az 1852—59-ben hazánkból is közölt adatok bizonyítják: meghalt öt éven aluli gyermek

	az összes elhaltakból	az élve születettekből
Szászországban 1871—78-ban	54.6	37.3
hazánkban	47.2	45.9
meghalt tehát hazánkban	— 7.4	+ 8.6

Nem megnyugtató, sőt örvendetes jelenség-e az, hogy elhaltakból nyolczadfél százalékkal kevesebb gyermekünk halt meg, mint Szászországban? De azonnal kiábrándulunk, illúzióink szétfoszlik, ha kiszámítjuk, száz született gyermek után hány halt meg, s a mint látjuk, kilenczedfél %-nál is több.

Ha tehát nem akarjuk mind a két számítási módot alkalmazni, akkor sokkal fontosabb és célunknak csak az felel meg, ha a gyermekhalálozási %-ot a születettekhez arányítva számítjuk ki, mert csak ebből lehet helyesen megítélni a gyermekhalandóságot.

Ellenveti továbbá Kégly ur, hogy a meghalt öt éven aluli gyermekeknek az élve szülöttekhez való viszonyítása csak akkor bírhatna némi alappal (!), ha azokat nemcsak az újszülöttekhez, hanem az 1, 2, 3, 4 és 5 éves koruk számához is viszonyítjuk.

De miért nem közlik Kégly urék az adatokat, melyekből ki lehetne számítani a 2, 3, 4 és 5 éves korukat? akkor bizonyára ennek a számítási módnak adtam volna előnyt, de alkalmaztam volna egyszersmind a most használtat is azért, mert ez van nálunk szokásban. S ugyan vallja be legalább önnön magának Kégly ur, nem-e az én 1883-ban tartott akadémiai értekezésem 56. és 57. lapjából tanulta el azt? ott alkalmaztam én ezt a számítási módot, mert az 1852—59-iki adatokból ki lehet számítani az 1, 2, 3, 4 és 5 éveseket.

Szememre veti ugyanott, hogy a nagy gyermekhalandóság nem új felfedezés; hiszen nem is annak tüntettem azt fel, mert tudom, hogy Sauer, néhai országos főorvos adatai nyomau Trefort Ágoston miniszter ur szellőztette már 1863-ban e tárgyat s tanulmányozás végett ki is tüzte azt a vidéki gazdasági egyesületek-

nek; de hiszen nem lehetett értekezésemben mellőznöm e fontos tárgyat. Valamit azonban felfedeztem mégis talán, azt t. i. hogy Kégly Sándor ur, miniszteri titkár az országos statisztikai hivatalban a halvaszülötteket és tényleg elhaltakat élők gyanánt számveteti és szaporodásnak veszi.

Kégly urnak arra az állítására, hogy a nagy gyermekhalálozás legfőbb oka a szapora szülésben keresendő, megfeleltem én már „Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett“ cz. akadémiai értekezésemben és kissé világosabban intéztem e tekintetben több kérdést a statisztikusokhoz „A gyermekek halandósága Magyarországon“ cz. munkámban. Ott czáfolom én Kégly ur által ismételt fenti állítást, tudományos érveket tényleges adatokkal támogatva hozok fel ellene s provokáltam a kritikát, de eddig nem döntötte meg senki; ha tehát Kégly ur oly nagy statisztikus, miért nem vállalkozik érveim czáfolatára? a tudománynak szolgálatot tenne ez által.

Az imént idézett állításánál Kégly ur így okoskodik: „a nagy gyermekhalálozás legfőbb oka a szapora szülésben keresendő, mert a hol nagy a születési hányad, ott nagy a gyermekhalandóság is“, s hozzá teszi, hogy „ép oly igaz ez, mint az az állításom, hogy mennél több a beteg, annál több hal meg,“ sőt itt használtam azt a kifejezést, melyet elferdítés után annyiszor imputált nekem, *annál többnek meg kell halni.*

Hogy Kégly urnak ez az összehasonlítása és konkluziója nem áll, azt következőleg bizonyítom be.

Egy 150,000 népességű megyében $\times 4\% = 6,000$ születik s ezekből az első évben $\times 25\% = 1,500$ hal meg, 1—5 évig pedig $\times 15\% = 900$, tehát összesen $\times 40\% = 2,400$ hal meg. Ha azután más évben $\times 4.8\% = 7,200$ születik, akkor természetesen több fog ezekből meghalni mint a 6,000-ból és pedig az első évben 1,800, 1—5 évig 1,080, összesen 2,880, de azért csak $25 + 15 = 40\%$ hal meg, tehát nem következés, hogy ennél több százaléknak kellene meghalni.

Ellenben ugyanabban a megyében van egy év alatt 24,000 beteg, azokból $\times 10\%$ meghal 2400, tehát az 150,000 lélek után meghal 1.6%. Ha azután más évben 30,000 a beteg, ismét $\times 10\%$ meghal 3,000, akkor 140,000 ember közül 2%, e szerint már 0.4 százalékkal több hal meg, míg a születettekből annak daczára, hogy

sokkal több született más évben, a gyermekek mégis csak ugyanannyi százalékkal halnak meg.

Tehát nagyon téved Kégly ur, midőn azt mondja, hogy „az én észrevételem nem egyéb minden alap nélküli állításnál, hogy menél több a beteg, annál több hal meg, miután az sem természet-szerű szükségesség, hogy annyi beteg haljon meg, a kiket még megmenteni lehetne.” Mert én azon feltevés mellett tettem a fentebbi számítást, hogy az elhalt betegekől absolute lehetetlen már valakit megmenteni; ezzel azonban nem azt akarom mondani, hogy a betegeknek a 10% volna a szükségszerű halálozás, mert azt csak számítási példának vettem fel; egyébiránt részletesebben fogom ezt majd kifejteni az évkönyv számára beküldendő kimerítő értekezésemben.

VIII. A tényleges szaporodás százaléka következő volt:

	értekezésem szerint	Kégly ur szerint	ha az 1851., cholérában elhaltak levonatnak. akkor szerintem	Kégly ur szerint
1852—59-ben	0.700	0.700	0.830	0.830
1876—83-ban	0.765	0.830	0.765	0.830
tehát 1876—83-ban	+ 0.065	+ 0.130	— 0.065	=

De értekezésemben s az ahhoz tartozó, előadásom alkalmával a statisztikai bizottságban kiosztott, nagy tabellán tulmagas népszámot vettem fel az 1876—83-iki időszakban, mint ez a fenti tabella 15-ik rovatbeli kimutatásnak a 14-dik rovatbelivel való összehasonlításából látszik, ennek okát fentebb fejtettem ki; most tehát a fenti tabella 13. s 14-dik rovatában az év elejére és végére általam helyesen kihozott népszám alapul vétele mellett a fennebbiektől eltérő, következő szaporodási százalékokat nyerjük:

	az év elejére felvett népszám mellett	az év végére felvett népszám mellett	c h o l e r a n é l k ü l	
1852—59-ben . . .	0.700	0.830	0.701	0.831
1876—83-ban . . .	0.767	0.767	0.762	0.762
tehát 1876—83-ban	+ 0.067	— 0.063	+ 0.061	— 0.069

Ekkor azonban a többi százalékok is másképp alakulnak, melyeket a népszámba való viszonyítás után nyerünk, úgy mint:

	Az év elejére felvett népszám mellett					
	házasság	összes élve-született	törvényes született	törvényes élve- s halva-született	összesen meghalt	meghalt cholera-n kívül
1852—59-ben .	0·882	4·320	4·110	4·150	3·620	3·490
1876—83-ban .	0·980	4·400	4·060	4·117	3·633	3·633
1876—83-ban tehát az 1852—59. népszámba arányítva	+ 0·098	+ 0·080	— 0·050	— 0·033	+ 0·013	+ 0·143
vagyis abszolút számokban lett volna 1876—83-ban	121,273	593,988	565,032	570,612	497,746	479,778
volt tehát 1876—83-ban	+ 13,542	+ 10,919	— 6,880	— 4,592	+ 1,843	+ 19,811
az előadásokon kiosztott nagy táblán kimutatott	13,336	9,254	8,012	5,679	975	18,981
e helyett, vagyis nyolcz év alatt	+108,336	+ 87,352	— 55,040	— 36,736	+ 14,744	+158,488
Az év végére kiszámított népesség mellett pedig :						
1852—59-ben .	0·876	4·296	4·082	4·122	3·595	3·466
1876—83-ban .	0·975	4·375	4·037	4·094	3·613	3·613
1876—83-ban tehát	+ 0·099	+ 0·079	+ 0·045	— 0·028	+ 0·018	+ 0·148
abszolút számokban lett volna 1876—83-ban .	121,112	593,198	564,280	569,854	497,084	479,140
volt tehát 1876—83-ban	+ 13,703	+ 11,709	— 6,128	— 3,834	+ 2,505	+ 20,449

Kégly ur beakarván bizonyítani azt, hogy az 1876—83-iki szaporodás 0·830% volt, előszámlálja évenként a fenti tabellám 9-dik rovatában kimutatott szaporodást, *a mint azt t. i. az országos statisztikai hivatalban számítják.*

Ennek ellenében kegyeskedjék a t. olvasó a fenti tabellám 10-dik rovatát figyelmére méltatni, a melyben az én számításom szerint mutattam ki az 1876—83-iki szaporodást s megítélni, *ki számítja azt* — és annak alapján a 11.—14-dik rovatban *a népszámot helyesen, Kégly ur — illetve az országos statisztikai hivatal-e, vagy én?*

Elősorolja továbbá Kégly ur évenként hazánk népességének szaporodási %-ait, melyeket itt reprodukálok, hozzácsatolva a fönnebbi tabellám 10. és 13-dik rovatbeli adatok alapján általam kiszámított szaporodási %-okat, hogy azokat összehasonlítani lehessen.

S z a p o r o d á s i s z á z a l é k						
É v	Kégly ur szerint		szerintem		szerintem	
	a szapo- rodás	a fogyás	a szapo- rodás	a fogyás	a szapo- rodás	a fogyás
1870 . .	0·91		0·87		—0·04	
1871 . .	0·40		0·32		—0·08	
1872 . .		—0·12		—0·17		+0·05
1873 . .		—2·23		—2·34		+0·11
1874 . .	0·005			—0·04		+0·045
1875 . .	0·80		0·74		—0·06	
1876 . .	1·07		1·01		—0·06	
1877 . .	0·70		0·65		—0·05	
1878 . .	0·52		0·46		—0·06	
1879 . .	0·97		0·89		—0·08	
1880 . .	0·49		0·43		—0·06	
1881 . .	0·81		0·73		—0·08	
1882 . .	0·81		0·72		—0·09	
1883 . .	1·28		1·19		—0·09	
összeg .	8·765 =6·415	—2·35	8·01 =5·46	—2·55		
14 évi átlag	0·458		0·386			

Hogy azonban helyes legyen az összehasonlítás, a polgárosított határörvidékre eső szaporodást le kellene előbb vonni, mert ez nem az 1852—59-diki népszámnak szaporodása, hanem annexio: ezt ismét csak Kégly ur tehetné, mert másnak nem állanak rendelkezésre az ehhez szükséges adatok. Hozzávetőleg meg lehet ezt itélni Szörénymegye szaporodásából, melylyel együtt az országnak 1871—1879-diki szaporodása 0·180% volt, míg Szörény nélkül 0·177. Ha tehát a 106 ezer népességű Szörénymegye 0·003%-kal emeli az egész országnak szaporodását, mennyivel többel növeli azt a határörvidéknek 260—270 ezernyi többi része.

Azután ismétlen következő számításokat tesz Kégly ur: az 1876—83-diki házasságkötési, születési és halálozási átlagtételekből levonja az 1852—59-diki hasontételeket, s az így nyert különbözeteket viszonyítja a két időszak népszáma között mutatkozó több-lethez. Ezekre azonban megfelelttem már az egyes pontoknál, hogy az 1876—83-diki átlagtételekből és a népszámtöbbletből le kellene előbb vonni a bekeblezett polgárosított határörvidékre eső összegeket, s csak akkor lehetne a viszonyítást helyesen megtenni, ez esetben pedig — Szörénymegye adatai után ítélve — jóval kedvezőtlenebb eredményeket nyerne Kégly ur, mint a milyeneket én mutattam ki.

IX. A 100,000 lakosra eső betegek száma alatti pontban azt mondja Kégly ur:

„hogy az 1876. XIV. törv. czikk életbeléptetése óta a közegészségügy terén fokozatos haladás mutatkozik, azt eltagadni nem lehet.“

„Állítani lehet ugyan, hogy azelőtt jobb volt, de csak azért lehetett jobb, mert részletes adatok hiányában nem tudhattuk, hogy milyen volt a maga valóságában. A közegészségügyi állapotokat csak az 1876. XIV. törvény hatályba lépte óta kezdjük részletesebben ismerni.“

A kormány intézkedéseit én sem okolom, közegészségi állapotaink javítására az eddiginél hosszabb idő kívántatik s a kormánynak legnagyobb ellensége is kénytelen elismerni, ha igazságosan akar itélni, hogy az idézett törvény hatályba lépte óta a közegészségügyi téren sok történt, igen sok, több mint azelőtt századok alatt; de közegészségi állapotainknak egyedül helyes és részrehajlatlan bírálata a statisztikában fekszik, ez pedig hanyat-

lásról tanuskodik; ennél fogva a közegészségügy javítására az eddigieknél még sokkal többet s mielőbb kell tenni, a mint ezt dr. Fodor és dr. Rózsahegyi egyetemi tanárok bőven kifejtették. E célból alakult meg az országos közegészségi egyesület is, hogy e fontos ügyet társadalmi úton is előmozdítsa; majd meglátjuk, milyen pártolásban részesíti azt intelligenciánk s annak buzgó közreműködése mellett a nép; mikor lesz 100,000 tagja, hogy lehető legnagyobb sikerrel működhessék, hiszen itt kölcsönös egészség- s életbiztosítás forog kérdésben.

A mi végre Kégly ur által elősorolt megyék 1876—84-diki szaporodásának kimutatását illeti, arra nézve *határozottan kijelentem, hogy az nem teljes értékű*, mert a halvaszülötteket élőknek számvetve szaporulatnak veszi, s így túl magas népszámot és jóval több születést vesz fel, ennek következtében nagyobb születési, kisebb halálozási és kedvezőbb szaporodási százalékot mutat ki, mint a milyen valósággal volt. — Miután pedig a halvaszülöttek 1880—1883-ban (csak 1880 óta közöltetik ez) a görög katolikusoknál 0·65, a görögkeletiekénél 0·94, az unitáriusoknál 1·02, a római katolikusoknál 1·57, az izraelitáknál 1·79, a reformátusoknál 2·81 és az evangélikusoknál 3·14 százalékot tesznek, természetes, hogy azokban a megyékben jóval nagyobb gyarapodást mutathat ki Kégly ur, melyekben a protestansok nagy, vagy éppen tulnyomó számmal laknak, például: Békésmegyében, hol mind a két felekezetű evangélikusok 36·36%-kal vannak, a születési százalék 5·106, míg a halvaszülöttekkel együtt 5·233, tehát 0·127% a különbség; Hajdumegye lakóinak 78 százaléka református, s ott 4·355% a születési szám, míg a halvaszülöttekkel együtt 4·523, tehát 0·168% a különbség; ellenben Beregmegye népességének éppen fele görög katolikus lévén 4·332% születéssel bír, míg a halvaszülöttekkel együtt 4·389, s így csak 0·057% a különbség, vagyis *egy harmada a hajdumegyei különbségnek*; Krassó-Szörényben 77%-kal vannak a görögkeletiek 3·718 születési %-kal, míg a halvaszülöttekkel együtt 3·785, tehát 0·067% a különbség, a mi fele a békésmegyei különbségnek.

Talán unosuntig kiviláglik ezekből, hogy Kégly urnak egyetlen megjegyzése s ellenvetése sem áll.

Arra a megjegyzésére pedig: „nem egyhamar fogunk a kihalóban levő sioux-indiánok sorsára jutni“ azt felelem: hogy ezt soha, sehol nem mondtam, ez tehát ráfogás, melyet megvetek, kár

volt ezt a nekem imputált állítást roszakaratulag ismételni, csak hogy nekem árthasson. „Észrevételek a közegészségügy rendezéséről szóló törvényjavaslat felett” című cikksorozatomban, mely a „Hon“-ban az 187^{5/6}-ki télen közöltetett s külön lenyomatban is a törvényhozók között 400-nál több példányban kiosztatott, a negyedik bekezdésben ezeket irtam: „fönnemlitett művem táblázatai bizonyítják *absolut* lehetőségét annak, hogy a magyar faj hazánkban egykor *relativ* kisebbségre is juthat” stb. Az ötödik bekezdésben pedig azt irtam: „Ezen veszélyt stb. stb. nemcsak elhárítani, de azt is lehet elérni, hogy a *tősgyökeres magyar proselytismus nélkül is absolut, és talán tetemes többségre vergődjék.*

Egyébiránt lehetséges, hogy t. Kégly urnak halára leszek lekötelve értekezésemre irt megjegyzéseiért, a mennyiben jelen viszonzválaszomra kényszerített, s így talán reklamot csinált az évkönyv számára beküldendő kimerítő értekezésemnek, a minek azért örvendének, mert talán többen fogják azt olvasni, mint különben olvasták volna, s ebben az esetben remélhetőleg találkozik néhány nagy befolyásu szószólója annak a javaslatomnak, hogy az orvosi statisztika vezetése egyelőre az általam kijelölt hét megyében halasztás nélkül elrendeltessék, ha sikerül annak *nélkülözhetlen* voltát az évkönyvben meggyőzőleg bebizonyítanom.

Kégly ur válaszát ekképen végzi: „Eunyi az, a mennyit egyelőre jónak láttam dr. W. K. értekezésére megjegyezni.” *Egyelőre!* e szerint folytatni igéri; jó, szavánál fogom, s elvárom további megjegyzéseit; az alapos ellenvetéseket őszinte és mély hálával fogadom, mert felszólalásom célja arról meggyőzni a kormányt, mily módon lehet nézetem szerint javítani hanyatló közegészségi állapotainkat, s így az alapos, *komoly* ellenvetések e rendkívül fontos hazai ügy előmozdítására szolgálnak, ez pedig minden valódi hazafinak szent kötelessége.

Árvaváralján, 1886 november 6-kán.

DR. WESZELOVSZKY KÁROLY.

II.

Válasz dr. Weszelowszky Károly urnak.

Azon szenvedélyes támadás, a melylyel dr. Weszelowszky ur fentebbi cikkében nekem illetve a statisztikai hivatalnak ront valóban megfoghatatlan előttem.

Szavak elferdítésével és gyanusítással vádol, ezen, — minden polemiában legáltalánosabban használt de a legsemmitmondóbb kifejezéssel.

Mert hogy az elferdítés lenne, ha én „*viszonyítva lett volna*“ szavak helyett „*viszonyítva kellett volna lenni*“ kifejezést használok, ezt már kereken tagadom, annál is inkább, miután a levont eredményeknél vagyis a *plus* és *minus*nál meghagytam a „*volt e szerint*“ szavakat, a mi legjobban bizonyítja, hogy a fenti két kifejezésnek ugyanazon értelmet tulajdonítottam, mint dr. Weszelowszky ur és hogy eszem ágába sem jutott, hogy még ilyesmin is fennakadhat valaki akkor, ha a súly nem a *szavakra*, hanem a *számokra* van fektetve.

Ha tehát már a doctor urral szemben sem akartam az elferdítés gyenge fegyveréhez folyamodni, annál kevésbé tételezheti fel rólam, hogy tudva és szándékosan oly adatokat szolgáltatattunk volna a közegészségügyi jelentéshez, a melyek a valóságnak meg nem felelnek.

Miután tehát dr. Weszelowszky ur a vitatkozást ezen valóban fontos hazai ügyben a szenvedélyesség és személyeskedés utvestőjébe terelte, nem fogok többé az általa keresztülvitt számműveletek fejtegetésébe bocsátkozni, hanem egyszerűen csak azon állítások megemlítésére szorítkozom, a melyeket bővebben felvilágosítani szükségesnek látok.

Először is nem áll, hogy a kormány az országos statisztikai hivatal adatai után itéli meg a közegészségi állapotokat és azokhoz képest intézkedik a közegészségügy javítása iránt. Az orsz. sta-

tisztikai hivatal a népmozgalmi adatokat az egyes lelkészekről csak összegyűjti és számszerűleg feldolgozza.

A közegészségügyben, tehát a tulajdonképeni közegészségi állapot, a kórállapot, a különféle emberi járványok, a kórházak és gyógyintézetek betegforgalma, az általános halálozás nagysága, az előfordult különféle halálokok minősége, illetve a halottkémlés, a védhimlőoltás eredménye, az orvosrendőri bonczolatok száma, a gyógyszertárak, a közegészségi személyzet ügyei, a községi és kör-orvosok működése, a tápszerek, italok, az egészségre netán veszélyes tárgyak vizsgálata, a gyermekekre való felügyelet, az iskolák, a közhelyiségek, az egészségtelen lakások megvizsgálása, a fürdők rendbentartása stb. e szerint mindazon tényezők felől, a melyek a közegészségügyre befolyanak és a tulajdonképeni közegészségügyet képezik és rendszeren gyors intézkedést kívánnak, a belügyminiszterium az egyes törvényhatóságok illetve a tisztai főorvosok jelentései, nem pedig az orsz. statisztikai hivatal adatai alapján szokott intézkedni.

A mi az *élve* és *halva* születettek együttes számítását vagyis a halva születetteknek élők gyanánt való felvételét illeti, erre nézve azt jegyzem meg, hogy igenis nagyon jól tudjuk, miszerint a halva születettek által a nép nem szaporodik és ha mégis az együttes születések számából vonjuk le a halálozást, teszszük ezt azért, mert a halva születetteket a lelkészek egy része csupán a *születési*, egy másik része csupán a *halálozási* anyakönyvben, sőt számosan mindkettőben is vezetvén, a kiegyenlítés vagyis a valódi szaporodás csak úgy állapítható meg, ha a halálozás az *élve* és *halva* születettek együttes számából vonatik le; mert ha tisztán az *élve* születettekből vonjuk le a halálozást, akkor az elhaltak közt foglalt halva születettek a szaporodás rovására esnének.

Legczélszerűbb lenne ugyan a halva születetteket mindkét helyen kihagyni, mert csak felesleges számszaporítást képeznek, de miután ez ügygyel az anyakönyvek egyes rovatainak megváltoztatása illetve a halva születetteknek mikénti és egyöntetű könyvelése is szoros összefüggésben van, nem oly egyszerűen kivihető mint első pillanatra látszik, kívált ha meggondoljuk, hogy itt tizenkétezer s több különböző vallásfelekezet által kezelt anyakönyvről van szó.

Ezen rovat mikénti kezelésével még mai napig sincs minden

állam tisztában és épen ezért, a lelkészeknek szóló és a népesedési mozgalom felvételére szolgáló 350/1877 számú ministeri utasításban határozottan ki van emelve, hogy a születési esetek felvételénél „*az egy év alatt előfordult összes születési eseteket, tehát az élve és halva születetteket nemők szerint elkülönítve, a mint azok a keresztelési, illetve halotti anyakönyvben találhatók, össze kell számlálni és mint alap és főszámot bejegyezni.*“

Továbbá a haláleseteknél: „*Össze kell számítani a halálozási anyakönyvben található egy év alatti halottakat minden különbség nélkül. — A halottak így megtalált összes száma megadja a főalap-számot.*“

De nem folytatom tovább, hanem csak azt jegyzem még meg, hogy a fentebb eléggé kifejtett okoknál fogva dr. Weszelowszky urhoz intézett válaszütemben az 1876—1883-iki évnyszázadra kimutatott halva születettek összege az összes születettek számából csak akkor vonható le, ha azok egyidejűleg a halálozások számából is töröltetnek.

Egyébiránt az országos statisztikai hivatal tudtommal már legközelebb nemcsak a halva születettek nézve, hanem egyéb rovatoknál is czélszerűség tekintetéből némi módosításokat szándékozik indítványozni, illetőleg életbeléptetni.

A mi pedig azt illeti, hogy az országos statisztikai hivatal a halottakat 1870-ik vagy, tudja Isten, hányadik évtől fogva élők gyanánt könyveli, és hogy 1870-től 1883-ig 298,042 illetve 429,576 léleknyi hamis többletet mutat ki; ennek megczáfolására, — ha a fent kifejtettek nem volnának elégségek, — pótlólag megjegyzem, miszerint az országos statisztikai hivatal, — hogy üzleti kifejezéssel éljek, minden tizedik év beteltével szokott inventálni illetve népszámlálást eszközölni, és akkor a be nem hajtható követeléseket leírva, az aktívákat vagy is a jelenlévő népességet mint tényleges tőkét megállapítani.

Igy tett az 1880/81-ki népszámláláskor is, a mikor ugyanis a népmozgalmi adatok alapján kimutatott 14.041,744

lélekszám helyett a népszámlálás alkalmával

jelenlévő népességet 13.728,622-öt

fogadta el alapszámmul, tehát aktív tőkéül, a különbözetet pedig vagyis 313,122 lélekszámmal, mint be nem hajtható követelést,

sajnálattal bár, de egyelőre le kellett írnia. Azért mondom egyelőre, mert, hogyha netán az 188⁰/₁-iki népszám felvétele alkalmával történt volna itt vagy ott némi hiba, az, az 1890-iki népszámláláskor legalább részben még kiderülhet.

És így a halva szülötteknek élők gyanánt való könyvelése, — ha ez a fent kifejtettek után általában megtörténhetnék, — csak 1881-ik évtől fogva lenne számítható, mert ha az előbbi években elhaltak csakugyan élők gyanánt könyveltettek, akkor azoknak a 312 ezer 122-ben már bent kell foglalaltatniok, mert a mint dr. Weszelowszky ur a statisztikai évkönyvekből meggyőződhetik, alapszámul a 13.728,622 van felvéve, s a szaporodás 1881-től fogva ezen összeghez van mindig hozzá adva, nem pedig a népmozgalmi adatok alapján 1880-ik év végére kiszámított 14.041,744 lélekszámhoz.

A születések százalékanak általam tett kiszámítására meg kell jegyezmem, hogy dr. Weszelowszky ur állításaimat csak félig czítálta.

Én ugyanis nem azt mondtam, hogy a törvénytelenek százalékanak kiszámítása *nem történhetik az összes élve szülöttek száma után* és hogy ez talán hiba lenne, mert erre a mint fenti cikkében elősorolt tekintélyes szerzők művei mutatják, és a melyek egy részéről nekem is volt tudomáson; van példa bőven.

Én folyó évi augusztus hó 1-én kelt válaszümban a következőket irtam:

„Ha ugyanis a törvényes születéseknél a százalékot (4.052), az összes népesség után veszi, akkor a törvényteleneknél is ezt az elvet kellett volna követni, nem pedig azt, hogy a törvénytelenek százalékanak kiszámításánál az összes élve szülöttek számát veszi alapul talán azért, hogy annál feltünőbb százalékokat hozzon ki. Ebből ugyanis az következik, hogy míg a törvényes szülöttek 4.05%-ot tettek, addig a törvénytelen születések 7.730%-ot, vagyis majd kétszer annyit.

A valóság az, hogy az átlag népszámot (13.862,679) véve alapul, a 604,907 élve született közül volt 1876—1883-ban

a törvényes 4.02%

a törvénytelen 0.34%

és nem 7.73%, mint értekező ur állítja. — Ezen utóbbi arány csak akkor állhat, ha az összes élve szülöttek számát vesszük alapul, mert akkor

a törvénytelenek . . . . . 7·73%-ot
 a törvényesek ellenben . . . . 92·27%-ot
 és nem 4·05%-ot fognak tenni.“

Igy tetszett volna szavaimat czitálni és akkor mindjárt más értelme lenne a dolognak.

Ezt kifogásolta épen a „*Pesti Napló*“ referense is f. é. május hó 4-én kelt cikkében, a mikor dr. Weszelowszky ur értekezésére a következő megjegyzést teszi:

„Itt közbe kell vetnünk, hogy az értekező számításainál két különböző alapot használ az arány kifejezésére. A törvényes születéseknél a százalékot az összes népességből veszi, a nem törvényeseknél csak az összes születések után számítja a százalékot. Innen van az a különben lehetetlennek látszó adat, hogy p. o. az utóbbi évnolczadban a törvényes születések tettek évenként 4·052, a nem törvényesek pedig 7·730%-ot. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy zavaró az összetartozó viszonyoknak ilyen külön alapokon való egybevetése.“

Tehát nem én voltam az egyedüli, a ki ezen számítási mód ellen kifogást tettem.

Ami a Budapestnél állítólag kihagyott 280 átlag halálozást illeti, erre nézve megjegyzem, hogy mivel a népmozgalom felvételére szolgáló füzetnek ilyen rovatai nincsenek, s ily esetek kizárólag csak Budapest fővárosa részéről közöltetnek, csupán a megfelelő lap alján jegyzet alakban vannak ezen esetek megemlítve. Ez tehát a legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy az orsz. statisztikai hivatal elhallgatni nem akarta, mert ha akarta volna, akkor egyszerűen jegyzetbe sem vette volna.

Különben azon számos munkakeresés végett bejött külföldi, a kik az ország különböző kórházaiban elhalnak és a dajkálásra kiadott azon ausztriai lelcenzek, a kiket csak meghalni küldenek a szomszédos Nyitra-, Pozsony-, Moson-, Sopron- és Vas megyékbe, nem százakkal szaporítják-e minden évben a magyarországi halálozások számát?

Már pedig ezek mind benn foglaltatnak az elhaltak között és a születési többlet vagyis a szaporulat rovására esnek.

A kipuhatható elhalt idegen lelcenzek közül 240 csak az 1884-ik évben először lett levonásba hozva.

Dr Weszelowszky urnak azon indítványát, hogy a népmozgalmi statisztika az orsz. statisztikai hivataltól mint nem avatott kezekből kivéttessék és a közegészségügyi hivatalba — melyet szervezni kellene — bekebelezve *szakértőkre* (mintha itt bizony orvosi és nem számszaki munkáról volna szó!) bizassék, én is hajlandó vagyok elfogadni. És azt hiszem, hogy a munkával különben is bőven ellátott orsz. statisztikai hivatal csak örvendene rajta, ha munkáját kevesbitenék.

A mi az országos statisztikai hivatal igazgatója Keleti Károly ellen felhozott észrevételeit illeti; azokra megjegyzéseket tenni magamat hivatottnak nem tartom; felelni fog ő reá, ha általában érdeemesnek tartja.

A mi pedig csekély személyemet és a stat. hivatalt illeti, higgye el nekem az igen tisztelt doctor ur, hogy mi hivatalos eskünkhöz híven teljesítjük kötelességünket, tehetségünkhöz mértén, a legnagyobb szabatossággal és hiven dolgozzuk fel és teszszük közzé a hozzánk beérkezett adatokat, és tudva vagy szándékosan sem Önnek, sem a nagy közönségnek, sem senkinek, a valóságnak meg nem felelő adatokkal szeméibe port hinteni nem akarunk. És ezzel a magam részéről ezt az ügyet most már befejezettnek óhajtanám tekinteni.

Budapest, 1886. novemb. 16-án.

KÉGLY SÁNDOR,
ministeri titkár az orsz.
statisztikai hivatalban.

A KÖZLEKEDÉSI INTÉZETEK PÉNZÜGYI IGAZGATÁSA.

Cohn Gusztáv, nemzetgazda, a múlt évben Berlinben tartott nemzetközi telegraf-értekezleten hangoztatott elvek befolyása alatt a „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich“ czimű folyóiratban a fenti czim alatt oly kérdéseket tárgyal, a melyek a közlekedési intézetek pénzügyi igazgatásában és kezelésében még ma is gyakran nyilvánuló idealisztikus elvek helyett egészségesebb nemzetgazdasági irányt igyekeznek megállapítani.

A regálgazdaságnak az utóbbi századok államgazdaságának és állami háztartásának fejlődéséhez való viszonyát csak akkor méltányolhatjuk kellőleg, ha abban a történelmi fejlődés azon szigorú szükségességét elismerjük, a mi megkívántatott arra, hogy a modern államot és háztartását létrehozhassa. Valamennyi kísérlet arra nézve, hogy a regalitás fogalmát az újabb pénzügytan álláspontjából a jelen kor uralkodó felfogásaival összhangzásba hozzák, azért volt eredménytelen, mert a pénzügy régebbi fokának helytelen tényét a tudomány rendszeres alkotó részévé akarták tenni. Történelmi ismeret teljes hiányának bélyegét nyomnák magukra, ha ezen fogalmat a legújabb közlekedési eszközök verőfényében tovább dédelgetve, mindig új regalokat teremtenének, mint a vasuti, telegráf stb. regále.

Már *Bodinus* így kiáltott fel: „quod si mercatura nobiles minime deceat, quanto minus reges?“ (De republ. lib. VI.) és csakugyan teljesen a 18. század felvilágosodottsága az, a melyik idejekorán a küzdőtérre lép és új nézeteit a régi államgazdasággal szembeállítja. Nem csupán a francziák és angolok fiatal nemzetgazdasági filozófiájával összenőtt irodalomban, hanem már a német pénzügyi tudományban is találkozunk megfelelő jellemvonásokkal.

Már *Justi* felállította a pénzügyi regálék elméletét, a melyik a tudományban egy évszázadig érvényes volt s a gyakorlatban még ma is megvan. Már ő kamarajavakra, regáliákra és adókra osztja fel a rendes állami bevételek összeségét; a regáliák lényegét azonban következőkép határozza meg:

Az állam általános vagyonában — mondja ő — (II., 113.) különféle dolgok vannak, a melyeknek olyan tulajdonságuk van, hogy az alattvalók magántulajdonainak részben épen nem, részben pedig a legfelsőbb hatalom folytonos rendelkezése és együttműködése nélkül nem valók; ezért bízták ezek igazgatását és használatát a legfőbb hatalomra. Mivel pedig ezen javak az összállam tulajdonát képezik, azokat a legfelsőbb hatalom és a királyok külön tulajdonainak tekintették és az ezekből eredő jogokat királyi jogoknak, vagy regáliáknak nevezték. Röviden *Justi* szerint a regáliák fogalma ez: ezek olyan jogok, a melyek a legfelsőbb hatalomra ruháztattak a magán tulajdonnak nem való javak felett, hogy ezek a *közhaszon* javára használtassanak és *mellékes cél által jövedelmeiket* képezzenek.

Jacob Lajos Henrik, pénzügyi theoretikusnak „Staatsfinanzwissenschaft“ (1821) czimű művében a regáliákkal szemben elfoglalt álláspontja a következő tételekben foglalható össze: Ha az állam — mondja *Jacob* — minden ipart a szabad versenynek engedi át, akkor 1. ez által a termelés nagyobbodik, mivel a szabad verseny ugyanazt kevesebb költséggel állítja elő és 2. az állam az által minden magánérdektől megszabadul, elveszti hamis hajtórugóját, az ipar versenyének megakadályozását, vagy a monopoliumnak való kedvezést stb. Ezen okoknál fogva tehát az államnak minden monopoliumszerű iparából való bevétele ellen állást kell foglalni.

Jacob ellen persze kikel *Malchus* (1830), ki a pénzügytan és pénzügyigazgatás czimű művében irta le nézeteit. És mégis a többi közt a postaintézményről, melyhez a telegraf hasonlítható, azt mondja, hogy „a postaintézet természete és lényege szerint nem tekintendő pénzügyi forrásnak, hanem tulajdonképen államgazdasági (azaz nemzetgazdasági) célokra szolgáló intézetnek, a melyik oly szolgálatokat tesz, hogy annak fentartására az állami kormányzat még akkor is kötelezve volna, ha az intézet bevétele a kiadásokat nem fedezné.

Rau pénzügytanában a postajövedéket illetőleg azt mondja, hogy a posta közhasznúsága kétségen kívül igen sokat nyerne, ha az állam a díjakat oly alacsonyakra állapítaná meg, hogy azok épen csak a költséget fedeznék; sőt még védelmezhető is volna, ha a posta az állampénztár rovására, azaz a bevétel és kiadás közti hiánnyal gazdálkodnék, mivel a posta nemzetgazdasági előnyei mellett a kormánynak is nagy hasznára van; ha nem volna a posta már bevételi forrás, akkor nem gondolnának többet arra, hogy azt olyanná tegyék, miután annak nagy fontosságát elismerték; mivel azonban a posta tiszta jövedelme már régen folyik az állami pénztárba, azt nem lehet egyhamar és könnyen nélkülözni és a postajövedelemről való lemondás, mint mivelődési és nemzetgazdasági célokra való kiadás tekintendő, a melyeket nagysága miatt nem lehet egyszerre előteremteni.

Hoffmann J. G. világosabban tekint be a regaliák történelmi lényegébe, mint *Rau*; de a közhaszon hangsúlyozása az ő szűk jövedéki fogalma mellett a kameralisták *Justi* óta folytatódó hosszú lánczolatába sorozza őt.

Az újabb pénzügyi irodalomból, melyik a népszerűekké lett nézeteket visszatükrözi, *Bergius* emlithető (*Grundsätze der Finanzwissenschaft*, 1865.). Fejtegetéseiben ő is kora dogmájára lyukad ki, — azt mondván: „Anglia postaügye a pennyposta folytán Poroszországgé előtt áll egy egész negyedszázaddal“.

Umpfenbach volt az első a német irodalomban (*Lehrbuch der Finanzwissenschaft*, 1859), a ki a régi rendszer ellen kikelt s annak halálos dőfést adott, a mennyiben az állam bevételi forrásait „szervezekre“ és mechanikaiakra“ osztotta.

A régi kisértés némi maradványa még nála is megtalálható, a mennyiben a „díjakról“ szóló fejezetben az igazságszolgáltatás mellett a vasutak és a vasutak mellett a pénz fordulnak elő. „Mivel minden, csak költséggel realizálható állami czélnál a költségek vagy egészen vagy részben megkülönböztethetetlenül az államhoz tartozók összesége által kívántatnak vagy okoztatnak, az utóbbi pedig áll a postára nézve, következésképen a postát is a díjak elve alá kell sorozni“ Hogy az állami telegraf-intézetet, mondja továbbá, a díjak elve szerint kell megítélni, magától értetődik; az állami telegraf-intézetnek nem is kell kiadásait fedezni bevételeiből. Így licitálja tul *Umpfenbach Knies*-t.

Knies azt mondja („Der Telegraph als Verkehrsmittel“ 271 oldal), hogy ő kénytelen minden utógondolat nélkül a közlekedési intézetek adójának emelése ellen szólni (mert az szerinte jogosan a posta- és telegraf-igazgatás nyeresége) és pedig a mennyiben azok fogyasztási adók a szükséglet szorgosságánál fogva (különösen a telegrafot illetőleg); mert — mondja *Knies* — azok üzleti közleményeket terhelnek, mivel a telegraf manapság a dologi javak termelésének eszköze és pedig a legfontosabbak egyike. Az adó mellőzése által igen jótékony hatás gyakoroltatnék a jólét és adóképesség emelésére.

Nem szükséges, hogy irodalomtörténetileg mutassuk ki e bizonyítéknak száz év óta való gyakori ismétlését; még kevésbé, hogy adatokkal igazoljuk ennek a nézetnek jelenlegi népszerű elterjedését. Előbbi tekintetben elégséges, ha belepillantunk a legutóbbi kor közvéleményét képező bármelyik organumba, az utóbbira nézve pedig, ha az eddig felsorolt nézetekre utalunk.

Minden további teketória nélkül rámutathatunk a nemzetgazdasági elméletnek azon rendszerére, a melyik a 18-ik század közepe óta a fiziokraták és azok követői által istápoltatott.

A fiziokraták adóelmélete a kameralisták gondolatmenetéhez annyiban közel áll, a mennyiben úgy azoknál, mint ezeknél az államszükséglet szempontja a gazdasági gondolkodás kiindulási pontja. Ugy azoknál, mint ezeknél a küzdelemmel magának érvényt szerző, kiemelkedő állameszme, a melyik a háztartáshoz szükséges eszközöket keresi. A kameralisták feladatát abban ismerik el, hogy az államot gazdagítják kiadásai szaporodásának elviselésére.

Midőn 1825-ben felmerült az a terv, hogy Londont a szomszédos Woolwichchal vasut által össze fűjék kötni és pedig személyszállítás czéljából óránkénti 4 német mér föld sebességgel, ezt a „Quarterly Review“ nevetség tárgyává tette azon megjegyzése által, hogy a woolwich-i lakosok ép oly szívesen lövetnék magukat Congreve-féle gyujtó rakéták segítségével a levegőbe, mi issem ily szállításnak a ávetnék magukat.

1836-ban az angol parlament előtt már nem kevesebb, mint 200 vasutépítésre vonatkozó kérvény feküdt és 1843-ban *Galt William* már a „személytorgoval“, a személyszállítási díj eszméjével állott elő, a melyik a személytorgalom végtelenig való fokozási

képességében gyökeredzik és mindig újabb tervek megvalósítását segíti elő.

Az újabb technika fejlődése és annak a kor felfogására való befolyása tükröződik vissza ezen példában, valamint sok más felhozhatóban is. Az első döntő benyomás a technikai eredménytől függ. Először hihetlenség és guny, aztán balvélemény és lelkesezés, a szerint, a mint az új találmány sikere az ítéletképtelenek nagy tömegét megnyerte, megigézte vagy nem.

Tudományunkhoz a technika vívmányait illetőleg más felfogási mód illik.

Ezen vívmányok és haladások első felvonása a természettudomány-technikai vizsgálódások, kísérletek stb. stadiuma a nemzetgazdaságot nem befolyásolja; a nemzetgazdaság megelégszik a rideg szemléző szerepével; a ki bevárja azt, hogy vajjon ezen fáradozások eredményei a gazdasági érdekkör határait egyáltalában érinteni fogják-e. Már 100 év előtt foglalkoztatta a közönség figyelmét a léghajózás technikai problémája és Europa minden országában sokat vártak akkor a *Montgolfièrek* találmányától. Azonban a kísérletek még máig sem sikerültek annyira, hogy azokat többnek lehetne tartani, mint a technikai kísérletezés stadiumában levőknek, — eltekintve az 1870—71-diki francia-német háború alkalmával a gyakorlati térre átvitt fáradozásoktól. A villamvilágítással tett kísérletek sokáig ugyanazon stadiumban voltak; ezek csak újabb időben lettek gazdasági jelentőségűek. Épen így élte át leendő technikájának korszakát 50 évvel ez előtt a villamos telegraf s lépett a nemzetgazdaság körébe.

Az újabb technikának a gazdasági életbe való belépési pontja az által van jelezve, hogy a társadalomnak meglevő vagy fejlődő szükséglete ezen technikának produktív jelentőséget tulajdonít.

Az emberi természetből kifolyólag rendesen úgy szokott történni, hogy ezen produktív jelentőséget, mit még tegnap egészen megtagadtak, ma egyszerre tulhajtott készséggel elismerik. Ugyanazon vasutakat, a melyek tegnap még utopiák voltak, ma már minden falu kívánja; követeli magának, mint a jelen kor nélkülözhetlennek tartott közlekedési eszközét. Az Alpéseknek azon czélból való átfurása, hogy Olaszország az ezen hegységek megett levő országokkal vasuti összeköttetést nyerjen, még 30 év előtt technikai lehetetlenségnek látszott a svajczi szövetségtanács szakértő bizott-

sága előtt; 70 évvel később már annyira mentek, hogy nem csak várható volt a második alpesi áttörés befejezése, hanem már odáig jutottak, hogy Svajcz szövetségi törvényhozásának szeme előtt csupán Svajcz kis területére nézve három versenyző alpesi átjárás eszméje lebegett és a vasutügy terén való versenyzés pathologiai tapasztalataira új, sajátságos, drága tért nyitott. A villamos telegraf hosszú ideig nem merészelt az életbe belépni. De alig volt technika kétségen kívül helyezve, már oly általánosnak és sürgősnek tartották annak használatát, mint néhány évtizeddel az előtt még a levélpostára sem fektettek oly súlyt. De magát a levélpostát is, a melyik azon igazsággal szemben, hogy a népességnek fele része nem tud írni, másik negyed, harmad-része, sőt több épen nem ír, még csak nem régen a nép csekély számu vagyonos osztályának szolgálólól tekintették s azt úgy is kezelték, illetőleg igazgatták, — ugyan-ez a levélposta alig tökéletesedett az újabb közlekedési eszközök segítségével által s alig lépett új stadiumba: már elvitázhatlan alapelvnek tartják azt, hogy itt a legáltalánosabb, a legmegkülönböztethetlenebb érdekről van szó és hogy a levélszállításnak a lehető legnagyobb megkönnyebítése minden nép műveltségi fokának mértékét jelenti.

Ezen, a technika haladásaiért helytelen lelkesedésre való tekintettel hagyjuk figyelmen kívül azon kételkedő véleményt, a melyik nem lehet ezen értekezés célja. Ezek az új technikának a régi technika befolyása alatt létrejött viszonyok átalakítására való közvetett hatásai. Azon aggodalom, a melyik e tekintetben keletkezik, alapjában véve nem irányul az új technika legmesszebb menő elfogadása és terjesztése ellen, sem annak tulhajtott elismerése ellen; nem kételkedik abban senki, hogy a gőzgépnek a kultúra szükségességének erejénél fogva győznie kell, hanem rámutatnak amaz egyidejű kötelezettségre: a népelet feldulásának, felforgatásának figyelembevételére és elkerülésére, a mi ezen győzelemnek a következménye.

A szóban forgó tárgy fejtegetésénél egészen más aggályok merülnek fel.

Bármely technika, ha az a gyakorlati életbe átmegy, bizonyos gazdasági áldozatokat feltételez és ezeknek a megfontolása, meghatározása-vetése az új technika előnyeivel szemben azon ut, a melyen át az a nép tényleges háztartásába átmegy. Ha az új technika vala-

mely nemzet legfontosabb ügyére nézve jelentékeny, akkor annak a legkönnyebben sikerül a gazdasági nehézségek legyőzése; mert minél nagyobb a cél, annál nagyobbak a szíves-örömet hozandó áldozatok. Így a villamos világításnak vagy a léghajózásnak drága és még sem tökéletes technikája mindenekelőtt és a legkiméletlenebbül megkívánhatta áldozatait a háboru gyakorlatára nézve, mielőtt még gyökeret verhetett volna a nemzetgazdaság mindennapi szükségletében. Az egyes háztartások zöme nem jött kísértetbe, hogy ily drága találmányok élvezetében résztvegyen. A piszkos és veszélyes petróleumlámpa a villamos világítás technikája előhaladottságának daczára megállja a helyét mindaddig, míg minden háztartás tetszésére lesz bízva, hogy a jobb fényért vagy világosságért többet fizessen vagy pedig a régi világítási mód mellett maradjon.

Ily körülmények között tehát, midőn a gazdasági áldozatok súlya minden egyest észrevehetőleg nyom, megmarad az új találmány iránt táplált jó indulat egyrésről, másrésről pedig az az által kívánt áldozatok tudata elkülönítve és egymással szembeállítva. Másképen áll a dolog, a mikor az összeségnek az élvezetben való egyéni részvételét olyan áldozatok által kell fedezni, a melyek más ítélet vagy elbírálás alá esnek. Ha az egy városnak szűk köre, az adók és vevők látókörének távolsága még itt is elég tág arra, hogy a nyárspolgár a városi hatóságtól, a melynek elviselhetlen adóterhei miatt nem régen még panaszkodott, a legújabb és legjobb utczai világítást, kövezetet stb. követeljen. Ha ezen kör nagyobb lesz, egy nagy állami gazdaság mérvéig nagyobbodik s így még annál gyakrabban és biztosabban kell számítani hasonló követelésekre. Mivel az új technikának gazdasági szempontja az intézmény terjedelménél fogva az egyes figyelmét kikerüli, annak előnyeiben leendő részvétel után való sovárgás s annak költségeiért való felelősségérzete különválik. Mivel azonban a dolog szükségességénél fogva e két szempont, mint ugyanazon jelenség fele, összefügg, ezen elkülönítés szubjektív, a melyik az öntudatra nézve egy ideig a kezdet édes csalódásában áll, a mire a vég keserű csalódása következik. Azon szuverén falusiak, a melyek egyes demagógok vezetése alatt faluról-falura menő vasutakért rajongtak, csakhamar hosszú orral és kitágult szemekkel látták az elviselhetlen adókat és községi tönkökkel bünhödtek tulzó nagyzásaikért.

Egy sajátos körülmény járul még ehhez, a melyik növeli a költségek és szükséglet közti viszonyok zavaros voltát. A nagy közlekedési intézetek, a melyekről itt szó van, technikai lényegök mellett kényszerítve vannak nagy befektetési tőkével rendelkezni, a melynek lehető legjobb kihasználása mindig gazdasági föladat, de sok esetben kétséges és nehéz. Az intenzív kihasználáshoz megkívántató tömeges szükséglet csak azon esetekben biztos előre, ha már a régi technikáúál is megfelelő mérvben mutatkozott hasonló szükséglet. Minden más esetben az új technikának a gyakorlati életben való meghonosítása a tekintetben gazdasági problema, hogy vajjon sikerülni fog-e annak kellő szükségletet, keresletet ébresztetni vagy „fejlesztetni“, a mint az angol világ üzletvilág ezt ki szokta fejezni. Ezen „fejlődés“ természetesen a nyújtott előnyöknek a szükséglettől várt áldozattal szemben való túlsúlyától függ. Másrésről azon készség, a melyik ezen túlsúlyt lehetőleg nagygyá igyekszik tenni, csak azon korlátok között mozoghat, a mik a befektetési tőke kihasználásának feladata által elébe lesznek szabva. Mert könnyű belátni, hogy a szükséglet akkor lesz nagyobb, ha az áldozat a nullponthoz legközelebb áll; de épen úgy érthető az is, hogy ily módon a befektetési tőke nem érvényesítheti gazdasági jogát.

És ez azon pont, a hol a közönséges balhiedelem oly összhangokat állít, a melyek a közönség előtt ép oly valószínűek, mint a mennyire ellenkeznek az igazsággal. Ez az egy emberöltő vagy hosszabb idő óta grasszáló nézet, hogy az új közlekedési intézetekben mintegy magikus erő lenne, a minek segítségével nemcsak a szükséglet végtelenül növekszik az olcsóság befolyása alatt, hanem egyszersmind a befektetési tőke tiszta jövedelme is gyorszik.

E részben — mint a modern nemzetgazdaságban gyakran — kényelmes igazságokat teremtet magának az önhaszon, mely képzelt igazságok egy korlátolt tapasztalati kör tényeit ugynevezett alap-tételek által általánosították.

Kevés megíntolás mellett belátjuk, hogy a feltételezett alap-tétel nem mehetett túl azon feladaton, a melyik abban áll, hogy épen minden különös, sajátos esetben megvizsgálja, mennyire sikerül az új közlekedési eszköznek a szükségletre való kedvező befolyása által úgy hatni, hogy a nyilvános, közintézetnek gazdasági kihasználásra való igénye (azaz kívülről tekintve, tiszta jöve-

delemre) kielégítő leend-e. Ha a spekulatív vállalatok a közönséggel szemben elfoglalt más álláspontjuknál fogva az ellenkező irányban sokat hibáztak, a mennyiben nagyon is görcsösen ragaszkodva magas árakhoz s hiányos készségesség által részint a közönségnek, részint maguknak is ártottak : ebből még nem következik az, hogy valamely közintézet „közhasznúsága“ miatt minden számító okosság-nak fittyet hányjunk, legkevésbé valamely balfogás és vakhit javára.

Százszor be lett már bizonyítva megczáfolhatlan számadatokkal, hogy az angol pennyporto-reformnál az olcsóság magikus ereje semmi esetre sem állotta meg a helyét ; azonban az „alapelv“ ily czáfolatok által nem sokat veszített népszerűségéből. 40 événél több már, hogy az angol, aztán a német, irodalomban a „személyszállítási díj“ terve kísért, a melyik a pennyporto eszméjét a személyforgalomra (alkalmilag a teherszállításra is) kiterjeszteni akarja. És mégis egy igen helyes kísérlet igen régen bebizonyította azt, hogy a levélíráshoz több kell mint a porto, a vasuton való utazáshoz okvetlen több, mint az utiköltség ; hogy az eddigi befektetési költségek és szállítási díjak mellett az utasok jelentékenyen felszaporuló számát nem lehet szállítani stb.

Ily törekvések „közhasznúságát“ még az által is hamis világitásba helyezik, hogy egészen helytelenül a vasut ezen lehető legtömegesebb használatát a népesség minden rétegére nézve kívánatosnak tartják, anélkül, hogy ezen feltevést előbb bebizonyítanák vagy megbizonyosodását bevárnák. Valóban manapság sok kell ahhoz, ha valaki elég bátor magát elhatározni arra, hogy szerényen kérdezni merészelje: vajjon tény és igaz-e az, hogy a vasuton való utazás lehető legnagyobb általánossága vagy a postának, vagy éppen a telegrafnak legelterjedtebb használata a szükséglet-alakulás lényeges feladatának tekinthető? Az ilyet a legmegátalkodottabb reakzionáriusnak tekintik.

Én részemről nyíltan bevallom, hogy előttem a szükséglet és emelkedése ép oly kevéssé van kétségen kívül helyezve, mint az élelmi czikkeken, ruházaton, élvezetekben s másokban való szükséglet emelkedése.

Legalább kérdés marad az, hogy vajjon azon kéjutazások, amelyek az új technika és olcsóság folytán történnek, az általában észszerű életcél és minden egyes háztartás rendelkezésére álló eszközök különös körforgásának összefüggésében megérdemlik-e

méltánylásunkat. Semmi esetre sem érdemlik meg *csupán épen azért*, mert az új technika által idéztettek elő. Az is szintén kérdés, hogy vajjon a telegrafnak ezer meg ezer frivol czélra való használása még akkor is, vagy épen, mert az már szokásossá lett, valóban haladásnak tekinthető-e? 10—20 év előtt az, a kinek kevés ideje volt az ujság olvasására, de a fontosabb újdonságokról mégis tudomást akart magának szerezni, csak a távirati értesítéseket olvasta át; ma már a nagyobb napilapok becsvágya oda irányul, hogy táviratokkal egész oldalakat megtöltsenek. A fontos újdonságok tartalma nem lett nagyobb; de manapság ugyanazon napon olvashatjuk az ujságban, hogy az orosz czárón milyen egyenruha volt, midőn a távoli éjszakon a dán királyt üdvözölte; kik voltak kíséretében s a kíséret milyen egyenruhában volt; ugyanazon napon in extenso olvashatjuk azon beszédeket, a miket valamely emlékszóbor leleplezésénél, valamely nemzetközi értekezleten stb. tartottak; mintha nem egyszerűbb volna azokat a külföldi vagy belföldi levelezések rovatóban olvasni, ha egyáltalán kedve telik valakinek kósza hírek és megszokott frázisu beszédmodok olvasásában.

A mindenható napi vélemény ebben csak haladásokat és kimondhatlan hallatlan csodákat lát. A komoly gondolkozó pedig inkább kétkedik. Nem pusztá gáncoskodás vagy megfelelő demokratikus érzület hiánya az, a mi nép nagyobb részétől az új világ-alakulás ezen boldog fellendülését irigylő vagy sajnálja; az tulajdonképen az ész meghamisíthatlan mértéke, a melyik nélkül valamely kor szükségleti vagy élvezeti életében beállott új fordulatok hasznos volta felett itélni nem lehet és épen népszerűtő felfogás az, a melyik e részben meggondolásra int.

Az épen említett szemponthoz közel áll egy másik mozzanat.

Azon zavaros optimisztikus nézetek, melyek arra nézve vannak elterjedve, illetőleg elfogadva, hogy a népesség mily mérvben veszi igénybe a modern közlekedési intézeteket, áltatni szoktak (és különösen a befolyásos osztályokat kellemesen); ezek csalódni szoktak a tekintetben, hogy a közlekedési intézetek jóteteményeiben való részesülés tulnyomólag a kisebb számú birtokos osztály javára történik.

Mióta a nemzetgazdaság megszűnt a régi hypothezisek szellemében a gazdasági élet folyamatait mechanikai természetproczesszusoknak tekinteni; a mióta a valóság elfogulatlan megfigyelése

által a hypothetikus folyamatok akadályairól meggyőződött, bizalmatlanul fogadja a kérdésben forgó intézetek közvetett hatásaira vonatkozó állítást és első sorban azok közvetlen hatásait tekinti. Hogy megkönnyebbitett termelési feltételek minden, a termelésben résztvevő és minden ezen termelés által ellátott fogyasztónak tartósan javára válnak, nem rontja le azon észleletet, hogy mindezen könnyebbedés mindenek előtt és közvetlenül bizonyos érdekek javára történik. Ezen utóbbiak javára minden esetre, a többi javára talán. De maga ezen „talán“ is elesik, ha a termelésnek semmi érdekéről nincs szó, hanem ama jótetemények közvetlenül a fogyasztók javára vannak.

A mi állami társadamunk alkotásánál fogva ebben az igazság félreértésének és veszélyeztetésnek forrása rejlik, mihelyt ama közlekedési intézetek közkezelésben vannak. Hiszen az épen eddig spekulatív kezekben levő vállalatok „államosításának“ népszerűsége — kellő okain kívül — részben ama többi kevésbé kilátás nélkül való feltevésekből ered, a melyek az államtól egyoldalú áldozatokat kívánnak, a miket az állam még kevésbbé hivatott hozni, mint a részvény-társaság. A telegrafnak Angliában az állam által történt átvétele, elvileg teljesen igazolva, klasszikus példa az adófizetőknek a kisebb rész birtokos-osztály javára való kizsákmányolását illetőleg oly díjszabás által, a melyik meggondolatlan vagy jól kigondolt tetszés mellett az „intelligencia“ győzelme lett, mi a nép zömétől a vagyonosok részére kierőszakolt ajándék volt. A lehető legolcsóbb szállítási tarifák eszméje, a miket az államvasutaktól sokan kívánnak, hasonló veszélyeket rejt magában.

A közvélemény semmi esetre sem hajlandó az okoskodás ilyen módját elfogadni. Ez az államot mindig csak az egyik oldalról tekinti; reá nézve az állam azon magától értetődő forum, a melyikhez követeléseivel fordul. Hogy azonban ezen, az állammal szemben támasztott követelések tulajdonképen csak a társadalom egyik részének a társadalom másik részével szemben fennálló követelései, azt az a közvélemény nem akarja belátni, a melyik ott, a hol jogokról és nem terhekről van szó, oly serényen iparkodik az államot, mint a polgárok összeségét, előtérbe tolni. Azonban épen ezen ellmondásban nyilvánul az állampolgári nevelés éretlensége. Mert az állami kötelék döntő oldalán, a közkötelességek teljesítésében, még a régi állam alattvalói vagyunk; egy magasabb hatalomtól várjuk

az együttélés áldásait és a felelősséget nagyon igyekszünk magunkról elhárítani.

A parlamenteknek azon intézkedésekre való befolyása, a melyek egyszersmind instinktívek, az igazságtalanság, az osztályérdek állandó súlyerejenek világos tudata nélkül, itt oly nagy, hogy a maga-magát kormányzó nép demokratikus ellenőrzése mellett is a svájci szövetséggyűlés épen az újabb időben ismét meg ismét oly posta- és telegraf-tarifapolitikát követett (veszteséggel járó telegrafdijszabás, ingyenadott levélborítékok stb. „demokratikus“ intézkedések lennének!), a melyik nem a nép zömének, hanem a bankároknak, nagyiparosoknak, hirlaptulajdonosoknak, ügyvédeknek stb. javára lenne. Csak a szövetségtanács erélyes, de az ottani alkotmányos viszonyok mellett nagyon korlátolt befolyásának lehet köszönni, hogy a legnagyobb ostobaságot elkerülhették vagy hogy nemsokára az észsugalta utra tértek.

A német posta- és telegraf-igazgatás 24 millió márka többlete előttem — mondja Cohn — nem a végérvényes válasz az itt felvetett kérdésekre; még azon ellentéttel szemben sem, a miként a birodalmi országgyűlési képviselők nyilatkoztak, mely nyilatkozatokra az országos postamester ez évi januárius 18-án tartott német birodalmi ülésben hivatkozott, a melyek valóban ugyanazt ismétlik, a mi száz év óta áll a pénzügyi tudomány tankönyveiben. Az angol postának tiszta haszna 60 millió márka és azonkívül az angol postaigazgatás 15 millió márkát fizet a vasutttársulatoknak. Bármiként hassanak is össze az okok részletei, a melyek Angliában egyrésről, Németországban másrésről az eredményt szülik, utoljára az mégis közös eredmény, hogy Angliában a birtokos kisebb rész a posta útján háromszor többet áldoz az állam pénzügyeire, mint Németországban.

De még maga az angol postareformnak ezen eredménye is csakugyan a legvégső határnak tekinthető, a mit egy mai állam ezen bevételi forrásától várhat. *Roscher* az angol postareform életbelépése után nemsokára azt mondta arról: az a kereskedelemre kivetett adó csökkentése, mely apadást másoknak kell viselni illetőleg pótolni és fizetni, míg az igazságos, enyhe és megszokott volt; az a pénz olygarchia és a radikalizmus összműködése által lett keresztülvive (*Grundriss zu Vorlesungen über die Staatswirtschaft*, 1843, 90. old.). *Macculloch* nemsokára szintén ellene nyilatkozott

ennek a posta-reformnak és két-három pence portodij mellett volt. (Taxation, 1845, 307 oldal). Ha csakugyan megmaradtak volna két pence-nyi portodij mellett, Nagybritániában ama gyakran és tulságosan magasztalt levelezés-emelkedés valószínűleg szintén ugyanazon mérvben bekövetkezet volna, (mert igen magas portodijak megszüntetéséről volt szó), de a többlet, azaz más szavakkal: a tulnyomólag a birtokos osztályokra nehezedő adó ily módon megmaradt volna és nem lett volna egy emberöltőig jelentékeny részben mellőzve csak azért, hogy azt gyengébb vállakra tegyék.

Ezen reform után 50 év múlva látszólag már nincs is megengedve ily eszmét gyakorlati értelemben szavakba önteni. De legalább meg lesz engedve az, hogy az e téren eszközöndő újabb reformokhoz több józanságot ajánljunk, s figyelmeztethessünk, hogy azok pénzügyi oldalára több gond legyen fordítva.

Manapság minden nagyobb adóintézkedés mégis csak oda lyukad ki, hogy a nép zöme egészen tulnyomólag viseli a közterheket. Legyen az a dohánymonopolium vagy szeszmonopolium vagy bármely nagy mérvben használt fogyasztási cikknek új adóreformok által való tulságos megterhelhetése, az államszükségletnek és realisztikus adópolitikának okvetlen szükségessége mindig arra utal, hogy ezen kiadó tömeges fogyasztáshoz nyuljunk. De maguk a pálinkaadó leglelkesültebb szószólói sem fogják a birtokos osztályok lelkiismerete elől az igazságosság intését eltikolni, hogy a nép zömére nem szabad ily terheket róni, a birtokos osztályok részére való kompenzatorikus intézkedések nélkül.

Ezen kompenzaczióknak a jövedelmi és vagyonadó útján való nehézségéről a porosz adóreformok kísérleteinél az utóbbi tíz év alatt ismételve meggyőződtek. Annál görcsösebben kell ragaszkodni a kiegyenlítő igazságosság oly eszközeihez, a melyek a mostani kormányzás hatalmi körében vannak, vagy a mint lehetséges a körülményekhez képest tovább fejleszteni.

Az eddigiekből látjuk, hogy *Cohnnak* fentebb kifejtett nézeteiben nem igen osztoznak az említett nemzetgazdászok. *Cohn* különben már többször kikelt a *Wagner* és *Sax* által elfoglalt, különben ügyesen megokolt álláspont ellen. Ez az álláspont egyrésről a régi pénzügytan nyomdokain haladó, a „közhasznuság” tulbecsülésén alapszik, a mely közhasznuságnak az érdeke az individualis fejtegetéssel szemben haladólag megvalósítandó, részben pedig — *Cohn*

nézete szerint — apriorisztikus konstrukciókhoz való tulságos hajlandóságon.

A tények elfogulatlan megfigyelése például más eredményekhez vezet, mint a mit ama tétel tartalmaz, a mit *Sax* felállít: „a posta közvetlenül általános érdeket és szükségletet elégít ki, oly szükségletet, a mely az állami közösség minden tagjáé“. *Általános* szükségletről tényleg csak akkor lehet szó, ha az államkormányzat szükségletét értjük. A mint azonban az osztrák-magyar monarchiában és minden vagy legtöbb államban a levélposta használatának a különböző néposztályok szerint való csodálatos különbségét „általános szükséglet“ elkeresztelésével miként lehet áthidalni a nélkül, hogy igazságtalanságot ne követnénk el s ne árulnánk el a kérdéssel való tisztában nem lévelt, az érthetetlen.

A telegraf-intézetek pénzügyi igazgatására nézve *Schöttle* jeles könyvében igen sok figyelemreméltó tételt állít fel és számadatokkal igazolja azokat. *Schöttle* előtt már *Margfoj*, francia író rámutatott arra a tényre, hogy a táviratoknak mintegy felerésze a tőzsde-órákban, 12—4. lesz feladva.

Csalódás az, ha a szükséglet *különlegességének* tagadhatlan jelenségeit a telegráfok, illetőleg a társadalom különféle rétegein belül korlátozva gondoljuk. Sőt inkább ez az a tér, a melyen a különlegesítés ténye a legkézzelfoghatóbb; de egyszersmind az is, a melyen a kérdés pénzügyi jelentősége kisebb mérvben mutatkozik. Döntő fontossága az, hogy a szükséglet különlegességét a posta-igazgatás működésénél, főleg pedig a vasutak különféle szolgáltatásainál kellőleg elismerjük.

Ezen utóbbi tekintetben igen tanulságos, hogy a porosz államvasutak igazgatása, ellentétben mindazzal, a miket a részvényvasutak igazgatásaival szemben attól relativ joggal vártak s mi több alkalmilag saját képviselőik is fennen hirdettek, szorgalmasan és eredménynyel törekedett arra, hogy az államvasutakban fekvő tőke járadékát bevételek által fedezze. E cél elérésére az volt az eszköz, hogy nagyban és egészben ugyanazon alapelveket állapította meg a szállítási árak kiszabására, a mik a magán vasutaknál is szokásosak voltak. Ellenvethetné valaki, hogy ezen alapelvekhez való ragaszkodás szűk pénzügyi viszonyok nyomása alatt létrejöttek s ennél fogva átmeneti stádiumnak tekintendő s jövőre magasabb, szabad-
elvűbb szempontok által meghatározott tarifarendszer jön helyébe.

Erre a következőket lehet válaszolni.

Mindig úgy fog az lenni, hogy a tiszta haszonban való hiányt, a melyik ily szabadelvűbb tarifarendszerek következménye, más állami bevételek által, tehát adók által kell fedezni. És ekkor a kérdés az lesz, hogy annyival nagyobb-e az érdekeltek bizonyos osztályainak előnyére való könnyebbités, mint az adófizetők megterhelhetése ezen hiány pótlása czéljából? Vajjon a társadalom azon osztályainak, a melyeknek ez a könnyebbités javukra van, annyira van-e az könnyebbitésre, mint azon osztályoknak, a melyekre az új adóteher rovatik?

A befektetési tőkének lassankénti törlesztésével sem ugorhadtunk át ezen a kérdésen. Mert ha a mostani többleteket a helyett, hogy azokat folyó állami kiadásokra fordítanánk, a vasuti tőkeadóságok fizetésére használjuk, ez által az a problema nincs elhárítva, hogy a társadalom bizonyos rétegeinek az állam részéről tulnyomó előnyök, kedvezmények nyújthatnak és most azon kérdés merül fel, hogy ezen rétegeknek szabad-e igényt formálni az összes megterheltség arányában az állami szükséglet rovására. Tehát nagyobb mérvben ismét az a kérdés merül fel, a mi a posta igazgatásánál előttünk áll. Nem azon bizonytalan és homályos feltevésnek, hogy ezen intézetek „közhaszonnak,” „általános igénynek és szükségletnek” vannak hivatva szolgálni, hanem azon igazi államgazdasági megfontolásnak, hogy mily terhek és előnyök rovandók a nép egyes rétegeire, kell mérvadónak lenni. Minden egyes többleti vagy hiánylati tétel ezen összefüggésben az összeczél és összaldozat egy-egy darabja, a melyekből az államgazdaság áll.

Ezen szempontból kiindulva, a telegraf, posta, vasutak stb. igazgatása egyes alkotó részeinek behatóbb taglalása adhat csak kielégítő felvilágosítást, nem csupán az a tény, hogy valamely tiszta haszonhoz ragaszkodni vagy azt emelni kell. A kérdés ez: miképen jött létre az osszeredmény? A levélpostaigazgatás többleteiből ezt mint megfelelő magaszt feltételezve — nagyon ellenkező módon hozhatók egyoldalú áldozatok bizonyos érdekek javára, a melyek a kedvező osszeredményben elrejtőznek vagy jobban mondva, mint megengedett fényűzés a különbeni többletek által igazoltnak látszanak. Nagyobb mérvben szintén ez áll a vasutak igazgatásáról. Egészben véve kielégítő átlagos tiszta haszonnak a ténye egyes

érdekeket követelésre bátorít, a mi oly áldozatot követel, mi az össznyereségben elrejtőzik, mivel ez a járadékot még mindig fedezi. Valóban csak más alak azon egyoldalú áldozatra nézve, a mit az állam ugyanazon érdekek javára hoz. Nem lehet állítani, hogy ily egyoldalú áldozat minden körülmény közt igazságtalanság a többi állampolgárokkal szemben; de követelni lehet azt, hogy — mint minden áldozatnál — hasonlóképen jól meg kell azt latolni, mielőtt meghoznók s erre az államkormányzatnál is suly fektetendő.

Kétszerte veszélyesek ilyen feltevések, ha nyereség-hajtó terv képmutató, ámitó leple alatt rejlenek, míg tényleg érzékeny áldozatot követelnek. Példa erre a sokszor s főleg újonnan ismét felvetett vauti személyszállítási díjak reformja. (*Toolt*: Der Personenverkehr auf den preussischen Staatsbahnen, Archiv für Eisenbahnwesen, Jahrgang 1886., 12 oldal; *Leyen*, Finanzarchiv, 1886., 378 oldal).

Épen úgy, mint a felsőbb oktatás ingyenességének követelése azon jótéteményeket, a melyeket az állam e téren első sorban úgy is a birtokos osztályok javára hoz, még tovább kiterjeszteni igyekszik, bár ezt azon radikális pártok választják előszeretettel programjuknak, a melyek a „nép“ érdekében követelik ezt; a mint ámitás, mindenekelőtt önámitás történik a magasabb oktatás kiterjedését illető más feltevésekben a tandíj befolyása mellett: épen úgy van itt a vasutakon való személyforgalomnak a lehető legolcsóbb menetdíjak által leendő gyarapításával is. Ily terveknél csalódnak azon feltételeket illetőleg, a melyek a vasuton való utazást meghatározzák és így a fejlődésnek a nép azon többségén belül való hatáskörét illetőleg, a melynek részvételére számítani kell, akár következik be a forgalom várt növekedése, akár a tiszta haszonban való hiányt igazságosan akarjuk fedezni. Az utazáshoz nem csupán utiköltség kell, hanem cél is az ahhoz megkívántató idővel és más utiköltséggel együtt. Ha Poroszországban az adólajstromok szerint a népesség kilencztizednél nagyobb részének nincs több jövedelme, mint a mennyi az élet elemi szükségleteire megkívántatik, úgy ebben közvetlenül megtaláljuk azon jelentőség mértékét, a mit a vasuton való utazás ezen nagy többség életére gyakorolhat. Utazni fognak, ha az utazással járó utiköltség-áldozat és az elmulasztott kereset biztos haszon által ki lesz egyenlítve; ha ezt csakugyan ezen feltétel nélkül teszik, akkor nem kívánatos és tanácsos az, a

mit tesznek. Kéjutazás ezen jövedelemből nem futja ki. A helyi személyforgalom azonban, a mely ezen körökbe is belevág, csak néhány nagyobb városokra szoritkozik és itt sem érheti el azon mérvet, a mit gyakrabban feltételeznek és elérni igyekeznek.

De mindazonáltal a jobb modu népesség hátralevő tizedrész szére nézve is merészség volna az említett momentumok fontosságát csekélyre becsülni. Ezeknél is figyelembe veendő az időhiány s más utiköltségekben való szükölködés ; a még oly olcsó kéjutazáshoz is szabad idő és pénz kell ; a még oly olcsó térítijegyek sem indítják az üzletembert utazásra, ha az üzleti cél az idővesztést s a többi költségeket felül nem haladja. A nélkül tehát, hogy kétségbe vonnók, hogy némi fejlődési, emelkedési lehetőség megvan, a mint az egyenlő menetdíjak mellett is évről-évre mutatkozik, mégis állithatjuk azt, hogy ily kísérletek tényleges pénzügyi eredményének az összeségnek a kisebbség részére tett ajándéknak kell lenni és pedig azok részére, a kiknek épen ellenkezőleg az a pénzügyi hivatásuk, hogy ők a többség javára áldozatot hozzanak.

Ez a függőben levő napikérdések közül egy példa. Ez sok más esetre nézve áll. A mai állam növekedő felelőssége pénzügyi kifejlésének gyarapodó terjedelmével és főleg nagy közlekedési intézeteivel kötelességünké teszi, hogy előítélet és elfogulatlanság nélkül ítéljük meg a közáldozatok és közhasznok összefüggését és a félrevezető, csalárd jelszavak veszélyességét kerüljük, melyek az igazságot feláldozzák, míg a kultura haladásáért akarnak fellépni.

EZÜST 1 : 22 vagy 1 : 15 $\frac{1}{2}$?

Tulzásokkal és tévtanokkal bővelkedőknek mondta Pólya Jakab ur a „Nemzetgazdasági Szemle“ nov. havi füzetében „Valuta és gazdasági válság“ című közleményében ama fejtegetéseket, melyek az ezüst remonetizációjának szükségéről e lap október havi füzetében megjelentek. Nagyon jól tudom, hogy hazánkban igen sokan vannak, akiknek nem tetszik a remonetizáció eszméje. Ezek természetesen anathemát mondanak minden felett, ami az ezüst pénzértékébe való visszahelyezése megokolására szolgálhatna. De hogy elitélő szavaik mennyiben birnak súlylyal, azt az elfogulatlan olvasó van hivatva megbírálni. Én őszintén megvallom, hogy nagy figyelemmel olvastam el Pólya Jakab ur elmélkedéseit és keresve kerestem azokban az érveket, melyek az általam kifejtett nézetek megdöntésére és annak megerősítésére szolgálhatnának, hogy csakugyan téves a tan s tulzottak a következtetések, a melyeket felállítottam, midőn az ezüstnek a régi 1 : 15 $\frac{1}{2}$ értékébe leendő visszahelyezése mellett érveltem. És meg nem foghatom, hogy Pólya ur honnan vette magának azt a merészséget, hogy kuruzslásnak deklaráljon oly nézeteket, a melyekről tudva levő, hogy a párisi nemzetközi pénzkonferencián az összes képviselve volt államok helyeslésével találkoztak, s a melyekre mint szilárd bázisra én egész okoskodásomat és érvelésemet, a specialis *magyar* viszonyokra való tekintettel építettem. Ismétlem, keresve kerestem ezeket az új és eredeti érveket, a melyek a hatalmasan kifejlett és a köztudatban mind erősebb gyökeret verő alapigazságokat megdönthetnék; de sajnálattal kell beismernem, hogy a remonetizáció czélszerű és szükséges volta ellen Pólya úr egész okoskodásában egy számba vehető tételt sem találtam. S mindaz, ami ellene látszik szólni, csak amolyan theoremákra van alapítva, a melyek elvont, sehol nem létező, kozmopolitikus állapotokról abstraháltattak, és önmagoktól szétomlanak, mihelyt azokat a meglevő hazai viszonyokra alkalmazzuk. Az ilyen érv tehát elesik

s csak azokat vakithatja el, a kik a Pólya úr által lefestett képzelt állapotokat valóságnak veszik, mint veszi ő maga, s akik abból a feltevésből indulnak ki, hogy csakugyan oly téves tulzó tanoknak hódolok, mint ő rólam állítja.

Nézzük hát közelebből a kifogásokat. Az első állítása, hogy én minden bajt, a mit nálunk jogosan vagy jogtalanul felpanaszolanak, a valuta-viszonyokból a pénz ritkaságából magyarázok ki és semmi más tényezőt nem akarok tekintetbe venni. Hát abban igaza lehet, hogy ha a valuta-viszonyok káros hatásáról szólok, tárgyamnál maradok s más tényezőt tekinteten kívül hagyok. De ez azért nem jogosít senkit fel azon állításra, hogy én semmi más bajt nem látok Magyarországon csak azt az egyet, hogy kevés és rossz pénzünk van. Látom biz én a közgazdasági és társadalmi bajoknak egész seregét, s egy egész rendszert tudnék magamnak konstruálni arról, hogy ezeket tudományos világításba hozva, felismerni lehessen eredetükben, minémiségükben s aztán kikutatva ellenszereiket, meg lehessen határozni a megszüntetésükre szolgáló alkalmas eszközöket. De mivel mindezt nem tettem annak a cikknek a keretében, melynek nem volt egyéb célja, mint kimutatni azt, hogy hazánkban kevés és rossz pénz van, (ami talán mások nézete szerint is a legnagyobb bajok egyike) és hogy ezen segíteni kell, hát Pólya ur rámfogja, hogy én a Giffen által alapított *gold scarcity tan* legtulzóbb irányát követő iskola hive vagyok s előhivja segítségül *Sauerbeck*et, *Wirth* Miksát, hogy üssék agyon auktoritásukkal ezt a veszedelmes embert, mert az egy „kuruzsló“. S nem is elégszik meg azzal, hogy egész oldalt lefordít a tudós férfiak könyvéből, hanem elkezd orációt tartani az ár és a vásárlási képesség közti különbségről, mint a melyet én felfogni képtelen vagyok, s beszél nagy bölcsen arról, hogy „az emberek nem az árat eszik meg, nem az árral ruházkodnak, nem az árral fütenek, nem az áron építenek“ stb. (Persze egy józan gondolkozó azt mondhatná erre, hogy „de biz ára van, uram, mindannak, amit eszünk, amivel ruházkodunk, házat építünk. Csakhogy az ilyen közbeszólásnak el kell némulni a tudományos teoriák mellett, a melyek légköréből Pólya ur villámaait szórja oly magasból, hogy az eföldi élet nem is jelent semmit az ő szemében!) Ha követni akarnám az ő modorát, én is szolgálhatnék egy kis katedrai bölcseséggel s kimutathatnám neki, hogy az *árvizonyok alakulása tekintetében milyen nagy a különbség a pénz és más áruk között,*

amiről Pólya ur egészen megfélekedzik, mikor feltevéseit és következtetéseit előadja.

De őszintén megvallom, hogy az ilyen meddő vitának nem vagyok barátja, nem a *név* az elhatározó, hanem az *eszmé*, a melyet egymással szembe kell állítani, ha eredményt akarunk elérni. Csak egy pozitív eszmét ragadok hát ki a Pólya ur tudományos diszertációjából, mert azzal is akarja, ugy látszik, megdönteni azt a tant, hogy vissza kell állítani az ezüstnek előbbeni 1 : 15 1/2 értékarányát. Ámbár ő *pozitív* nézeteit nem adta elő a teendőkre nézve, de mert érvül hozza fel, hát fel kell tételeznem, hogy neki az 1 : 22-höz volna az eszméje az ezüst remonetizációját illetőleg. Mintegy elszörnyűködve írja ugyanis, hogy Mudrony szerint „*nem is a mai értéket (1 : 22) szabadna alkalmazni, hanem azon régi értékarányt, melyet a latin pénzünió megszabott. Az ezüstnek oly értéket kellene adni, melylyel az tényleg ma nem bír!*”

A vita kérdésének tehát annak kell lenni, hogy 1 : 15 1/2 vagy 1 : 22 legyen-e az ezüstnek az aranyhoz való értékviszonya? És csakugyan erre a kérdésre is redukálható az ezüstremonetizáció kérdése. *)

E kérdés miként leendő eldöntésének, mondhatnók beláthatatlan, de nagy részben *előre is felismerhető következményei* leendenek. A határozat hozatalánál minden állam természetesen saját érdekeire való tekintettel fog állást foglalni; a melyik állam ezt nem teszi, az impraktikus és a rövidebbet huzza. Nagyon természetes tehát, hogy ha közgazdasági ismereteinknek egyáltalában hasznát akarjuk venni és van egy kis hazafiság is bennünk, akkor azt a megoldást

*) A közbeeső számok is kérdésbe jöhetnek ugyan, aminthogy az amerikai egyesült államok megkísérlették előbb az 1 : 16 aztán az 1 : 17 arány szerint keresztül vinni a remonetizációt. De erre itt nem akarunk kiterjeszkedni, mert csak komplikáltabbá tenné a vitát, a nélkül, hogy a kérdés tisztázására szolgálhatna. S tekintve azt, hogy ha a két határ közti közép utat akarnák elfogadni, akkor ujja kellene veretni mindazt az ezüstpénzt, a mely a régi 1 : 15 1/2 arány szerint veretett, tehát a latin unió összes ezüstpénzét, holott tudva levő, hogy a francia pénztörvény az ezüst frankról kimondta, hogy ha az ezüst- és aranypénznek egymáshoz való viszonya nagyon megváltoznék, nem az ezüst- hanem az aranypénzt kell ujja veretni, — ezért nem is látszik praktikus feltevésnek a 15 1/2 arány helyett valamely magasabb de az ezüst árával nem egyező értékarányt kérdésbe hozni.

kell választanunk, mely a haza javára szolgál; károsítani hazáját senki sem akarja. A döntő tekinteteket tehát az ország érdekéből kell meritenünk. Ha nem abból meritenők, abba a hibába esnénk, a melylyel Pólya ur értekezése a valuta és gazdasági válságról van írva: feláldoznók az üres theoriáknak az ország érdekét, mint ezt, sajnos, egész eddigi államhiteléletünkünk is el lehet mondani . . . .

Én tehát az 1:15^{1/2} vagy 1:22 értékarány kérdésének megítélésénél nem a világgazdaság sublimált theoriáira, hanem a magyar közgazdasági, de különösen államhitelügyi érdekekre fektetem a főszólyt; s mindeneket jól megfontolva, arra az eredményre jutottam, hogy igen is *nekünk nem a momentán 1:22 arány fixirozására, hanem ezüstpénzünk régi értékarányának helyreállítására kell törekednünk a nemzetközi pénzkonferencián*, és ha az államok egyetemével így czélt érni nem lehetne, legalább azon államokkal szövetségbe kell ezt elérni, a melyek a kérdéses arányt elfogadni hajlandók; s ezek a latin unió országain kívül, az északamerikai unió nagy területe, sőt — bár korlátolt mértékben — maga Németország is; mint ez *Hegedűs Sándornak* az 1881-iki konferenciáról tett jelentéséből is kitűnik.

Két ok forog fenn főkép, a mely nagy súlylyal esik a mérlegbe a kérdés eldöntésénél. Az egyik, a *közgazdasági*, abban áll, hogy hazánkban *oly pénzt kell forgalomba hozni, melyre az ezüstpiacz konjunkturái ne gyakoroljanak kiszivattyuzó vonzerőt*, nehogy az ezüst árának várható emelkedése lefolyást nyisson ezüstünk kiözönlésére; a másik a *pénzügyi*, vagyis az a tekintet, hogy *államgazdaságunk károsítása nélkül, de sőt annak határozott hasznával történjék a remonetizáció*. Vannak ezenkívül még számos *czélszerűségi* tekintetek, melyek hasonlólag fontossággal bírnak; de az előbb említett két ok a fő. Azok mindenikét tüzetesebben is ki fogom hát fejteni.

A közgazdasági okot úgy is kifejezhetjük, hogy 1:15^{1/2} értékarányu ezüstpénzt nem kell féltanunk az *Indiába özönléstől*; a 22 arányura azonban India roppant vonzerőt gyakorol, mert ott sokkal nagyobb vételereje van az ezüstnek. S a következés okvetlen az lenne, hogy rövid idő múlva minden ezüstünk kifolyna Indiába és érette bizony nem arany jönne cserébe, hanem buza Londonba, Hamburgba, Amsterdamba és lenyomná a magyar buza árát. És jönne pamut, a melyet azonban nem a magyar gyárak dolgoznának fel, hanem az angol, német, belga gyárak, vagy kis részben tán az

osztrák, cseh, morva gyárak s mi a tizszeresen megdrágított anyagot csak úgy mint eddig kapnók az Indiába özönlők ezüstünkért; és jönnének fűszerek s mindenféle oly áruk, melyek Keletindia s más ezüstvalutájú területek tömegexportját képezik. Azt hiszem, ezt bizonyítgatni nem kell, mert hiszen csak a *létező állapot* maradna fenn e tekintetben. Az ezüst az aranyhoz viszonyítva, egyes alig számba vehető esetektől eltekintve, egy huszonkettedrészre ér monarchiánkban is ép úgy mint Angliában, és éppen ez az oka annak, hogy míg mi nem becsültük azt meg, de India megbecsülte, (mert ott az ezüst most is egytizenötöd részre ér) a különbség oly óriási nyereséget biztosít mindenkinek, a ki Európában ezüstöt vesz és azért árukat vásárol Indiában és ad el Európában, hogy ennek következtében minden indus export áru behozatala Európába roppantul megnövekedett s kínálatával lenyomta a versenyző európai áruk árát s azok közt a magyar buza s repce árát is, a mit bizony az ország elpénztelenedésén igen keservesen meg lehet érezni.

Hogy ezen állítás üres szavaknak ne vétessék, egy kis kimutatást készítettem azon főbb árucikkekről, melyekben India exportja Angliába a demonetizáció óta jelentékeny változást szenvedett s a melyek a magyar termelő közönséget is közvetlenül érdeklik. Az adatok a londoni Economistban közzétett *hivatalos kimutatásból* vannak kiszedve s oly időre vonatkoznak, a mikor a Suez-csatorna már át volt adva a forgalomnak. A nevezetesebb cikkek ezek közt a buza, gyapju, repce és cukor; de főképp a *buza*. India mint *buzatermesztő ország végtelen nagy fontossággal bír*. Területe tudvalevőleg akkora, mint egész Európáé és legnagyobb részben jó buzatermő föld. Annak alig egy harmadrésze, 212, 362 angol négyszög mértföld van még csak művelés alatt, de már 1883-ban előadta *Hunter* az angol alkirály helyettese, hogy még 182,069 négyszög mértföld alkalmas buzaföld versenybe fog lépni a kivitelben, mihelyt a tervezett vasutak ki lesznek építve az ország belsejébe, úgy hogy a tulnépes vidékről oda letelepedhetnek a lakosok; és ezenkívül van még 233,680 négyszög mértföld oly terület, a mely részben szintén termékeny s valamikor hasonlólag feltárható lesz. A buzakivitel Indiából az utolsó 16 év alatt megtizszereződött; a hetvenes években volt 2 millió bushelről 37 millióra emelkedett és még *tizszer ekkorára* is lesz növelhető, ha az árvizonyok az ind

gazalára nézve oly kedvezők maradnak mint most, hogy míg ugyszólván minden európai ország gazdái vesztenek, az ind természetű 16—18 shillinget (6—10 aranyfrtot) nyer minden quarter buzán. De lássuk hát az említett forgalmi adatokat az ezüst remonetizációja előtti és utáni időben vagyis az ezüstnek 1:15½ és 1:22 értéke mellett:

Buzakivitel Indiából Angliába:

Ezüst	{	1871-ben	Külön nincs kimutatva ¹⁾ .
1:15½		1872-ben	
ellenben			

ezüst	{	1884-ben	8.009,909 mázsa	3.175,425 £
1:22		1885-ben	12.101,963	„ 4.530,699 „

Mióta tehát Indiára nézve oly kedvezően alakult az ezüst ára, hogy az indusi gazda 15—28%-kal olcsóbban kapja Angliából az ezüstpénzt, mint annak előtte, India 5 millió métermázsánál több buzát szállít egy évben oda mint régebben, mikor az ezüstnek 1:15½ értékaránya volt az aranyhoz képest.

Rizskivitel Indiából Angliába:

Ezüst	{	1871	külön nincs kimutatva ²⁾
1:15½		1872	
ellenben			

1:22	{	1884-ben	5.414,685 mázsa	2.120,549 £
		1885-ben	4.832,532	„ 1.788,695 „

Repczekivitel Indiából Angliába:

Ezüst	{	1871-ben	külön nincs kimutatva ³⁾
1:15½		1872-ben	

---

¹⁾ Az Indiából eredő buzabevitel Angliába az angol hivatalos kimutatásban „other countries“ nevezet alá van foglalva s ez

1871-ben 687,660 mázsa 424,132 £

1872-ben 1.997,731 „ 1.331,590 „

²⁾ Az összes *rizsbevitel* Angliába volt:

1871-ben 4.569,323 mázsa 2.320,637 £

1872-ben 6.938,963 „ 3.473,788 „

³⁾ Az összes *repczebevitel* Angliába volt:

1871-ben 665,161 mázsa 1.907,335 £

1872-ben 249,284 „ 625,048 „

ellenben

1 : 22	{	1884-ben	562,144 mázsa	1.227,504 £
		1885-ben	363,754 „	685,582 „

Lenmagkivitel Indiából Angliába :

Ezüst 1 : 15½	{	1871-ben	külön nincs kimutatva ¹⁾
		1872-ben	

ellenben

1 : 22	{	1884-ben	1.846,120 quarter	2.553,614 £
		1885-ben	1.569,632 „	3.353,271 „

Nyersbörkivitel Indiából Angliába :

Ezüst 1 : 15½	{	1871-ben	404,153 mázsa	1.351,548 £
		1872-ben	482,233 „	1.786,950 „

ellenben

1 : 22	{	1884-ben	460,297 mázsa	1.605,350 £
		1885-ben	472,860 „	1.620,163 „

Kikészített bőrök kivitele Indiából Angliába :

Ezüst 1 : 15½	{	1871-ben	külön nincs kimutatva ²⁾
		1872-ben	

ellenben

1 : 22	{	1884-ben	27.681,117 font	1.865,482 £
		1885-ben	30.833,841 „	2.068,713 „

Gyapjukivitel Indiából Angliába :

Ezüst 1 : 15½	{	1871-ben	19,494,009 font	697,523 £
		1872-ben	18.420,175 „	822,139 „

ellenben

1 : 22	{	1884-ben	24.634,011 font	884,968 £
		1885-ben	25.652,404 „	816,899 „

¹⁾ Az összes *lenmagbevitel* Angliába volt :

1871-ben 1.334,945 quarter 3.744,588 £

1872-ben 1.510,745 „ 4.495,657 „

²⁾ A *kikészített bőrök* összes kivitele Angliába volt

1871-ben 17.934,421 font 1.165,814 £

1872-ben 27.558,108 „ 1.793,988 „

Czükorkivitel Indiából Angliába : ¹⁾

Ezüst	{	1871-ben	310,016 mázsa	649,477 £
1:15½	{	1872-ben	321,336 „	744,310 „
ellenben				
1:22	{	1884-ben	1.128,820 mázsa	654,963 £
	{	1885-ben	849,968 „	445,606 „

Ezüstbevétel Angliából Indiába :

1871-ben	1.298,279 £	{	Ezüst ára
1872-ben	733.624 „	{	1871. jan, 2-án 59¾ d.
ellenben			
1884-ben	7.577,118 £	{	Ezüst ára
1885-ben	7.108,635 „	{	1885. jan. 2-án 46⅞ d.

Ha egy közgazda vagy kereskedő csak egy tekintetet vet is fentebbi számcsoportokra kétségtelennek fogja tartani, hogy a demonetizáció roppant kihatással volt a magyar mezőgazdaságot is károsító indusi export fejlesztésére és az ezüstnek Indiába özönlésére. Mióta a régi értékarány megváltozott és a londoni piacon az ezüst ára 100-ról 72-re süllyedt, azzal arányban lement ott a többi termények ára is, mint lement hazánkban is, ahol az ezüst ugyanezen idő alatt 115.67-ről 100-ra esett. ²⁾

¹⁾ Az *európai czükorkrizis* tekintetében igen figyelemre méltók ez adatok. Az ezüst demonetizációja óta nagy lendületet vett Indiában a czukorgyártás, úgy hogy az utóbbi két év alatt 1.347,422 mázsával több czukrot vethetett az angolországi piacra, mint mikor az olcsó ezüstben még nem volt termelési praemia. Az árak ennek folytán roppantul lementek: a háromszor akkora mennyiségű czukrot 293,418 font sterlinggel olcsóbban szállíthatta, mint 1871—1872. évi harmadrésznyi kivitt. A czukoriparban s általában a *gyárparban* az indusi *munkaerő olcsósága* egy oly tényező, mely végzetes veszélyt hozhat nem egy európai iparágra, kivált ha az indusi vállalkozóknak még továbbra is megmarad az az előnyük, hogy 20—28%-ot nyerhetnek az ezüstpénzen. *Lisztiparunkat* is nagy csapás érheti ez oldalról.

²⁾ Hogy az ezüst árcsökkenése hazánkban csak 15—17%-ot tett, míg Londonban 28%-ot, ez onnan van, mivel kényszerfolyamu jegyeink időközben némileg javultak is vételképességükben s így mesterségesen fenn tartják, de csak kis mértékben, az ezüst értékét; ha nem tartanák fenn, vagyis ha a jegykibocsátás Pólya theoriája szerint nagy mértékben növeltetnék, akkor az ezüst értéksökkenése nálunk is ép úgy 28%-ot érne el mint Londonban, és a papirhoz képest azért még mindig agiója lehetne. Csakhogy az állam- és bankjegyek összege nem szaporítottatott 1872 óta,

Indiában ellenben a termények ára nem csökkent, hanem emelkedett, vagy ha egyik-másik csökkent is, távolról sem oly nagy mértékben mint Angliában, a honnan mi is kapunk ily árukat.

Egy igen érdekes kis kimutatást igtatok ennek feltüntetésére ide, mely *Singapore árjegyzését a fő exportárukról* (fűszerekről) *a londoni piacon való jegyzéssel párhuzamban* tünteti fel, a demone-tizáció előtti 3 évben és az utolsó három évben, *százalékban* kife-jezve, 1871-hez viszonyítva. E kiszámítást a *Hamburger Börsenhalle*-ban *Soetbeer* tette közzé :

	Czin		Fekete bors		Sago		Tapioca		Gambier		Ezüst
	Singap	Lond.	Singap	Lond.	Singap	Lond.	Singap	Lond.	Singap	Lond.	Londonban.
Január.											
1871	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1872	114	107	115	102	103	103	125	106	120	122	101
1873	116	108	124	104	97	94	134	125	153	152	99
1884	84	63	187	117	94	71	94	69	255	181	84
1885	77	56	205	133	89	65	96	59	171	122	82
1886	103	68	220	129	86	63	131	84	210	137	77
Julius											
1886	117	74	209	123	83	57	137	84	212	140	72

Tessék ezen jegyzések közül akármelyiket összehasonlítani, mindenik azt bizonyítja, hogy Indiában az árak alakulása sokkal kedvezőbb volt mint Londonban, a mi csak abból magyarázható ki, hogy az ezüstpénzt Londonban nem becsülik s tehát Indiába vándorol. Ha egy kereskedő Londonban 47 pecen veheti meg azt a fizetési eszközt, a melyet 60 pecen szokott volt előbb venni s a melylyel Indiában a czukrot, fűszereket vagy a buzát, repczét, lenmagot, pamutot, gyapjút vásárolni szokta, akkor nagyon természetes, hogy az olcsóbban vett pénzzel magasabb árt fizethet az árukért, és még mindig megtalálja nyereségét. A dolog tehát igen világos: *az árak a nagyobb verseny folytán felmentek, a hol a verseny a keresletben állott, s csökkenés ott következett be, ahol a nagyobb verseny a ter-*

hanem az új bank akta alapján fog kissé szaporittatni; addig azonban papírpénzünk értékesebb az ezüstnél, noha a forgalomban egyenlőnek véte-tik, épen mivel mind a kettő pénz. Az ezüst azonban hazánkban most nem maradhat forgalomban, mert a papírförinttal egyenlő, de nem oly magas értékű mint Indiában. Az ezüstkivitel tehát monarchiánkból Indiába is jól kifizeti még magát időközönként s ez az oka, hogy ezüst nálunk a forga-lomban alig található.

melésre irányult. És így teljesen elhibázott Pólya ur azon elmélete, hogy csak az árák egyforma csökkenéséből lehet az aranypénz drágulására vagy vételképességének emelkedésére következtetést vonni.

Visszatérve ezek után a kérdés velejére, az 1:22 arány ellen azon közgazdasági érvet is felhozhatjuk, hogy ha az ezüst értékét ilyen alacsonyra fixirozná nemzetközi megállapodással a pénzkonferencia, akkor az ezüstpénztől nemcsak teljesen megfosztja az illető országokat, hanem az ezüstpénzt használó országoknak *termelési praemiumot* is ad, és *e praemium annál nagyobb lesz, minél nagyobb értéke van utóbbi országokban az ezüstpénznek, az ezüsten tulajdonított országokhoz képest.* Magyarország 16—28 praemiumot juttat most az innen Indiába küldött ezüsttel az indusi gazdának, hogy ez azzal oly búzát, repcét, lenmagot czukrot, gyapjút termelhesse, a melylyel nekünk versenyt csinál az angol, francia, belga, svájci piacokon, s ahova csak az indusi termények eljuthatnak. Az ország mezőgazdasága tehát kétszerezesen hátrányos helyzetbe jut. Először, mivel megfosztatni engedi magát a termeléshez annyira szükséges készpénztől, úgy hogy intenzív vagyis jövedelmező gazdaságot lehetetlen folytatni; és másodszor az által, hogy extenzív gazdálkodással produkált terményeitől is elvéteti a külföldi piacokat. A Pólya ur által javasolt 1:22 arány azt jelenti tehát, hogy a pénz- vagyis vérszegénységben szenvedő beteg Magyarországon eret kell vágni! S a ki ezt a kurát ajánlja, azt Pólya ur és az aranymetallisták nem fogják „kuruzsló“-nak tartani. Nem így, urak! Gondolkozzunk komolyan a magunk eszével. És tessék már most elképzelni azt, hogy mily egészen másképp kell alakulni a viszonyoknak akkor, ha a remonetizáció az 1:15 $\frac{1}{2}$ -hez való arány szerint történnék meg. Ez esetben Indiában csak $\frac{1}{2}$ száztólival volna értékeesebb az ezüst, mint hazánkban. Ez a különbség már oly csekély, hogy a spekulációnak nem nyújt nyereségre kilátást abban, hogy valaki összevásárolja nálunk az ezüstöt, arra a célra, hogy vele a távol keleten terményeket vegyen. Az országban forgalomba helyezett ezüstpénzt tehát nem fenyegeti az a veszély, hogy a forgalomból kivétessék, sőt inkább Magyarország fogna ez esetben vonzerőt gyakorolni minden irányban, ahol ezüst van, melynek ott az aranyhoz viszonyítva alacsonyabb értéket tulajdonítanak. A következő az leendő, hogy a pénzállása az országban emelkedni fog. A nagyobb pénzbüség olcsóbbá teszi a pénzkamatlábát, a termelő olcsób-

ban kaphat pénzt a szükséges investíciókra; ezzel belterjesebbé s tehát jövedelmezőbbé is teheti mezőgazdaságát s iparát. Az a százholdas birtok, mely az érték $\frac{1}{3}$ részéig menő instrukcióval bír, tiszszerte nagyobb tiszta jövedelmet ad, mint az a birtok, a melynek csak $\frac{1}{10}$ résznyi instrukciója van. A nemzeti jóllétnek tehát okvetlen emelkedni kell az 1 : 15 $\frac{1}{2}$ -hez való remonetizáció mellett. Ez oly világos tiszta kalkulus mint kétszerkettő négy. Az ilyen remonetizáció közgazdasági előnyeiről még nagyon sokat lehetne mondani. De nem akarom fejtegetésemet hosszúra nyújtani és ezért áttérek a másik fő okra, mely a 1 : 15 $\frac{1}{2}$ való értékarány mellett szól.

Pénzügyi oknak neveztem a másik főtekintetet, mely azt teszi kívánatossá, hogy ne a 1 : 22 arány szerint történjék a remonetizáció, hanem az 1 : 15 $\frac{1}{2}$ arány szerint. A kettő közötti különbséget magyar pénzügyi szempontból könnyű felfogni. Ha az aranyhoz képest teljes értékűvé tett ezüst csak egy huszonkettedrészét éri az aranynak, akkor minden arany frtnál (ezüsttel fizetve) 28 krral többet kellene adni mostani pénzünkben, mint akkor kellett, mikor 15 $\frac{1}{2}$ kg. ezüst egyenértékű volt 1 kg. aranynyal a nemzetközi forgalomban. Minthogy pedig az ilyen remonetizáció nem az aranyat vezetné vissza előbbeni értékébe, hanem az ezüstpénz beltartalmát növelné eme 28%-kal és a papírpénz is ugyancsak ily nagyobb mennyiségű ezüstöt képviselne, voltaképp összes állami és másnemű adósságaink 28%-kal növeltetnének.

Az a kérdés tehát, hogy nem szenvedett-e Magyarország már idáig is elég nagy veszteséget adósságainál? Hát még fokozni kelljen e veszteséget! Még több értéket tartozzunk külföldre küldeni adóssági kamataink fejében, mint küldünk idáig?

Bizony érdemes volna már magunkba szállni és elgondolni, hogy mennyi pénzt lefizetett ok nélkül az ország a hitelezőknek. Államadóságaink kezdettől fogva úgy kontraháltattak, hogy az állam 20—25—30 százalékkal kevesebbet kapott készpénzben, mint a mily összeget felvett; úgy hogy ha az utolsó krajczárig utána számít valaki annak, hogy mennyi pénz ment így ki semmire, hát el kell szörnyükdönie. A deficitet voltaképp az növelte oly nagyra, hogy oly pénznek kell a kamatait és a kamatok kamatait fizetni, amelyet soha nem kaptunk meg. A vasuti kölcsönről szóló törvény 60 millió frt effektív ezüst-pénz kontrahálását rendelte el. Az állam ezért 85.125,600 arany frt névértékű kötelezvényt adott ki. A tőke-

veszteség a névértékben 25.125,600 frt, de azt is tekintetbe kell venni, hogy az arany az ezüsthöz képest, most 28%-kal drágább, mint akkor volt, mikor az adósság köttetett. Ez tehát 6.035,000 frttal növeli a veszteséget. Így áll a számítás, ha a remonetizáció az 1 : 22 arány szerint fixiroztatik: vagyis 31.160,768 frt tiszta veszteséget szenved Magyarország a vasuti kölcsönnél, a kölcsön keletkezésének évében és ezen összeg aztán évről-évre 5%-os kamattal és a kamatok kamatjaival terheli az országot. Hogy mai napig ez mennyit tesz ki, azt a zárszámadásokból kiszámíthatja magának mindenki pontosan. Én csak úgy hozzávetőleg adom elő a dolgot, a mikor azt veszem fel, hogy *a mellett a kamat mellett, a melyre idáig pénzt kaptunk, átlag 12 év alatt kétszereződött meg a tőke* és így tenne a tiszta veszteség 1868—74-ig 62.311,536 frtot; 1875—1887-ig 125.645,172 frtot; 1888—1900-ig 251.286,344 frtot és így tovább in infinitum, mert ama veszteséget nem, hanem csakis a vasuti kölcsön névértékét törlesztjük, a törlesztett adósságok helyett pedig úgy is új járadékadósságot kontrahálunk. *Tiszta tehernövekedésünk csak a vasuti kölcsön révén mintegy 125 millió frtra rug a mai napig. És ezen ellenérték nélküli teher növekedését Magyarországnak minden más államadóságnál is ki lehet mutatni a zárszámadásokból.* A 30 millió o. é. nyeremény-sorsjegy-kölcsönért kapott az ország 24 millió frtot, a 30 millió frtos ezüstkölcsönért 22.575,000 frt és fizeti a kamatot s törlesztést aranyban; az 54 milliós ezüst kölcsönért 43 millió papir frtot; *a 153 millió rövid lejáratu aranykölcsönért* 145.947,766 papir frtot, de mikor ezt öt év múlva vissza kellett fizetni 210.800.000 arany frt 6%-os járadékba került ama 145.947,766 frt az időközi kamaton kívül. Tessék csak ezt az egy pozíciót következményeiben komolyan figyelembe venni! Ha 1 : 22 arány szerint történik az ezüst értékének az arany értékéhez való fixirozása, akkor a névértéken szenvedett veszteségen kívül, az aranyértékhez még 28%-ot vagyis 59.024,000 frtot kellene hozzáadni és így 123.276,234 frtra rugna a tiszta veszteség 145.9 millió frton 1873—1879-ig. Itt azonban még nem volt megállapodás, mert a 400 millió frt 6%-os aranyjáradék 545 millió frt 4%-osra lett konvertálva, s így e műveletnél bár az egész kölcsönkamatt fizetésénél 2.2 millió frt megtakarítás éretett el, de ez a tőke emelkedése rovására történt, és ha ezen 145 millió veszteségből az arányos részt vagyis 36.2%-ot a tiszta veszteségi számlára helyez-

zük, akkor ez 188.001,630 frtra rug, tehát még felülmulja névértékében 42.053,864 frttal a kapott összeget; és nem szabad feledni, hogy az állam az egész idő alatt pontosan fizette a 6%-os aranykamatot az egész névértéktől.

Államadóságaink ily módon szaporodtak fel *másfél milliárdra*. És ha az *Ausztriának* fizetendő évi járuléknak megfelelő tőkét is hozzáadjuk, s a nem tulajdonképeni államadóságokat leütjük, hát biz' kerek összegben már *két milliárdra* rugnak államadóságaink. S most az ezüst remonetizáció kérdését arra alkalmazva, az a kérdés, minő pénzzel törlesszük ezt s fizessük a kamatait? Oly pénzzel-e, amely, ha a fizetés ezüsttel történik a mostani ezüst forinttal egyenlő beltartalmu, vagy oly pénzzel, mely 28%-kal súlyosabb, s tehát több ezüstöt kíván?

Pólya ur elmélete szerint igaz ugyan, hogy ma aránylag sokkal több nemzeti javat és munkát kell a külföldre vinnünk az adóssági kamat és tőke törlesztésére, de *sem mint termelők, sem mint fogyasztók nem nyernénk semmit, ha az ezüst régi értékebe visszahelyeztetnék (!)* „A pénznek csak *fiktív értéke* van, erről számosan, ezek közt Mudrony is megfélekednek. . . . Ha a métermázsa buza, mely ma a piacon 6 frton kel, ugyanazon vásárlási képességgel bír, melylyel az előtt, mikor 10 frt volt az ára, hanyatlott ugyan a buza képzeleti pénzben kifejezett ára, de tényleges ára sem nem emelkedett, sem nem hanyatlott.“ Ő tehát egész természetesnek találja, hogy összes államadósságainkat súlyosabb ezüstpénzzel fizessük, mert szerinte főpénzünk ugy is csak az arany volna és ennek értéke és tartalma a mai aranyforinthez viszonyítva, a régi maradna. Így aztán az aranyértékre való átmenettel azt érnők el, hogy összes államadósságainkat a mostani ezüstpénzhez viszonyítva, 28%-kal nagyobb beltartalmu pénzzel fizethetnők! De hát ezt Pólya ur szerint meg lehet tenni, mert „sem mint termelők, sem mint fogyasztók nem fogunk veszíteni“, s „a pénznek ugy is csak *fiktív értéke* van!“ „A pénzzel magával az ember még egy órára sem csillapíthatja éhségét. Képzeljünk egy ember kivételre egy szigetre, melyen dúslakodhatik aranyban és ezüstben, de nem talál semmit, mivel éhségét csillapíthatná, nem fogna-e ez az ember minden kincse mellett is nyomorultán elveszni . . .“

De erre csak azt kell megjegyeznünk, hogy Magyarország nem ily sziget. Ahhoz a szigethez nekünk semmi közünk. Nekünk

a tényleges viszonyokkal kell számolnunk, a „szürke teoriákkal“, ne engedjünk magunkat elbolondítani. *A magyar adófizetőre, gazdára, termelőre és fogyasztóra nézve bizony egyáltalában nem mindegy, vajjon oly pénzzel kell-e két milliard frtnak kamatját és törlesztési részletét megfizetni, a mely mellett 10 frtos ára van a buza métermázsájának, vagy oly pénzzel, a melyből csak 6 frtot kap a buzájáért.* A hitelezők persze szeretnék ez utóbbi esetet és azok Pólya ur beszédére elmondhatják, hogy „aranyat ér minden szava“. De az ország keservesen megsinlette már idáig is ezt a tant. Mert egyenesen ezzel tarthatták menthetőnek a követett államadóssági politikát, a mely mint láttuk, roppant módon megdrágította az aranyat, úgy hogy száz meg száz millió frttal több adósságot kellett csinálni a kamat és deficit törlesztésére, mint kellett volna, ha az arany az ezüsthöz viszonyítva megmaradt volna régi $1 : 15\frac{1}{2}$ értékarányában.

Pénzügyi következményeiben igen lényeges tehát a két értékarány szerinti különbség. Mert a dolgok oda fejlődhetnek, hogy az $1 : 22$ arány szerinti remonetizációnál 28 százalékkal több ezüstpénzt kellend összes államadósságainktól tőke és kamat törlesztésre kiküldeni az országból, mint az $1 : 15\frac{1}{2}$ arány szerinti remonetizáció esetén. S így itt is úgy áll a dolog mint gazdasági tekintetben : akik az $1 : 22$ aranyt óhajtják, olyan kurát ajánlanak, mely új érvágást képezne a pénzszegény Magyarországon.

De én velök nem érthetek egyet. Én a régi értékarányhoz való visszatérést óhajtom, hogy az ország ne veszítsen több vért, hanem inkább vért vagyis pénzt nyerjen. De ezt a remonetizációt úgy kell eszközölni, hogy a *nyereség ne a hitelezőket gazdagítsa, hanem teljes mértékben az államkincstár javára essék*, és ez lehetséges is. Mert tessék csak elővenni a plajbászt és utána számítani annak, hogy mennyivel kevesebb államadósságot kellett volna kontrahálni, ha az aranyaknak $1 : 15\frac{1}{2}$ -hez való értékviszonyát, pl. már 1876-ban, mikor az ezüstagio 3—4% volt, törvénybe irtatták volna hazánkban és több más nagy államban. A 153 millió kölcsönt ez esetben valószínűleg agioveszteség nélkül ki lehetett volna fizetni. Aranyjáradékunk kamatait ezüstpénzzel is fizethettük volna azon egész idő óta, s összes arany és ezüst értékű kölcsöneinknél 15—20%-kal kevesebb kiadása lett volna az országnak.

Ha mindezt számításba vesszük, igen jelenlékeny megtakarítás mutatkozik a tényleg felmerült kiadásokhoz viszonyítva. Mert

azon idő óta Magyarország *évenként átlag kerek összegben 70 millió forint adósságot* csinált, a minek több mint fele arany s így csak agioban 100 millió forint megtakarításunk leendett a kamatokon és a kamatok kamatján. S ha ehhez hozzá vezsszük a régibb adósságok kamat és törlesztési járulékán aranyagio czimén történt kiadást, melynek szüksége hasonlókép elesett volna, világos, hogy a szóban levő 10 év alatt ez is igen tetemes összegre rúg s így nem tulzás azaz állítás, hogy legalább is 200 millió forinttal kevesebb adósságot kellett volna csinálni és a meglevő arany-adósság évi 10 millióagio költsége is egyszer mindenkorra elesett volna.

Igen nagy kár tehát az országra nézve, hogy a valutarendezés s illetőleg az ezüstnek az aranyhoz való értéfixirozása nemzetközi uton nem foganatosított mindjárt akkor, mikor ez az eszme legelőször felmerült. Mikor Németország kezdte eladogatni ezüstjét, Magyarországnak kellett volna azt megvásárolni és az 1 : 15 1/2 értékarány szerint pénzzé kiveni. S nem is lett volna szükség, hogy maga az állam vásárolta legyen azt össze, csak az ezüstpénzverést nem kellett volna beszüntetni, hanem szabadon fenntartani úgy, hogy mindenki Magyarországra hozhatta volna ezüstjét, ahol az a régi értékarány szerint, de az aranyhoz képest kötelezőleg fixirozott értékben pénz gyanánt statuálta volna az ország.

Az ezüst ez esetben forgalomban maradt volna, nem vándorolt volna Indiába. Aranypénzünk kezdetben igaz kevés leendett, de mivel a kettős valuta törvényesen meglett volna állapítva, aranyban-ezüstben kontrahált adósságainkat ezüst pénzzel is fizethettük volna, s ha hitelezői körökben e miatt kezdetben egy kicsit zugolódtak volna is, mint zugolódtak az osztrák ezüstpriorítások hitelezői, mikor őket az állam nem akarta arannyal fizetni, a helyzetbe hamar bele találták volna magokat. Ők emellett úgy sem szenvedtek volna veszteséget, mert az adott kölesönnek becsületesen megkapták volna a kamatját, csak azt a 20—28%-kal magasabb kamatot nem kapták volna, a melyet most a demonetizáció folytán meg nem értemelve huznak.

Ezen *valuta-politikát Magyarországnak-Auszriával együtt* még az esetben is el lehetett volna fogadni, ha csak a latin unióval és Éjszakamerikával csinálhatja vala meg az ezüst remonetizációt. A törvénybe iktatott kettős valuta neve alatt kis ideig tényleg talán ezüstvalutánk leendett, de az ország legalább telítve volna ma már ezüst-

pénzzel, és ez az ezüst vissza is nyerte volna régi teljes értékét; míg tartózkodó állásunkkal azt értük el, hogy pénz dolgában egészen ki van szivattyuzva Magyarország. Ezüst pénzünk azért nincs, mert azt Indiába viszik, arany meg azért, mivel a kényszer-árfolyam kiszorítja az aranyat.

A remonetizációt — vagy valutánk rendezését tehát már a hetvenes években keresztül kellett és lehetett volna vinni, vagy legalább is előkészíteni. Amit akkor elmulasztánk, azt haladéktalanul meg kellene tenni most, és pedig lehetőleg egyetértésben a többi érdekelt hatalmakkal. S ha az egyetértés elérhető nem volna, e monarchia területe egymagában is elég nagy, hogy több esztendeig befogadhassa azt az ezüstöt, a melyen egyik másik nyugati állam után tudni akar. A következményektől nem kell tartani. *Ezüstben nem fog fulladni az ország.* S még csak további elértéktelenedésről az ezüstnek sem kell tartani, mert a bankban levő 138 millió forinttól eltekintve, alig van valami ezüstpénz az országban. 36 millió lakosságnak pedig sok pénzre van szüksége. Ha Németországon a lakosság számához viszonyítva fejenként 41.54 márka ezüst foroghatott az arany-érték proklamálása előtt, nálunk is megbirna most ennyit a forgalom, s akkor 20 frt 77 krt számítva fejenként a 38 millió lakosra *forgalomba jöhetne 789 millió forint.* Ha Németország minden ezüstjét idehoznák, meg távolról sem volna elérve ez az összeg, átvehetnők ahhoz még Olaszország ezüstjének is nagyobb részét, hogy a mondott összeg kiteljék. *De sem Németország, sem Olaszország nem akarnak ezüstpénzüikön tudni.* Nagyon szükséges az ott a forgalomban a kisebb fizetések teljesítésére. Leginkább *Angliából és Amerikából* áradna hát hozzánk ezüstpénz. *De ezt árukkal* és nem arannyal fizetnők meg. Az ezüst ideáradása szükségkép megélénkitné a kereskedelmet, lendületet adna mezőgazdaságunknak, felszöktetné búzánk, lisztünk, borunk s más tömeges exportcikkeink árát. Kinek lehetne ez kárára?

És nem kell ám azt hinni, hogy az ezüst ideáradása hátrányos hatással lehetne az aranypénz behozatalára. Ellenkezőleg. *Az aranypénzt épen az által vonzanók ide, hogy ára az ezüsthöz viszonyítva más országokban is szükségkép vissza menne fokozatosan régi 1 : 15½ értékarányára.* Mert ha Magyarország és Ausztria ily értéket állapít meg Amerikával és a latin unióval egyetemben, ez által azt idéznék elő, hogy Angliában is emelkednék az ezüst árfolyama,

illetőleg csökkenne az arany agiója. *Az értékkiegyenlítő hat is tehát fokozatosan érvényre jutna.* Az alatt pedig Magyarországon a közgazdasági viszonyok annyira megjavulnának, hogy *kereskedelmi mérlegünk szükségkép egyre erősebben aktívá válnék, a különbözetet aztán később már nem ezüsttel hanem arannyal egyenlitenék ki.* Mert ha csak 600 millió frt ezüstöt abszorbeálna is a magyar és osztrák forgalom, a szövetségen kívül álló nyugat európai aranymetallista államoknak már nem maradna ezüstfeleslegük. 'Az ezüst tehát ott is sokkal értékesebbé válnék és a kereskedőre többé nem fizetné ki magát, ezüstöt küldeni a vett árukért; mert az bizonyos, hogy *nagyobb fizetésekre sokkal alkalmasabb az arany mint az ezüst. De apróbb fizetésekre viszont, a minők Magyarországon teljesítettnek, sokkal gazdaságosabb az ezüst, egyrészt mivel könnyebben megmarad az országban, másrészt, mivel a forgalomban nem szenved oly nagy értékvesztést kopás által mint az arany.*

Röviden szólva: nekünk *olyan valuta-politikát kell követnünk, hogy általa az ország visszanyerje legalább részben azon veszteséget, melyet az aranykölcsönök kontrahálásánál szenvedett* s ez megtörténhetik, ha visszamegyünk azon az uton, amely a nagy adóságokhoz vezetett, azaz ezüsttel fizetjük vissza legalább nagy részben azon adóságokat, melyekért aranykötvényeketadtunk, ámbár ezüstöt kontraháltunk. S mindez lehetővé válik, mihelyt az 1 : 15¹/₂ értékarányt állapítjuk meg az arany és ezüstre nézve s ezt alkalmas módon és eszközökkel keresztül is visszük.

E javaslat *keresztülviteli módzataiba* nem bocsátkozom most, mert az már egy egészen más kérdés. Némelyek kivihetőnek, mások kivihetetlennek fogják azt állítani. De nem ez most a vitás kérdés.

Először csak azt kellett tisztába hozni hogy 1 : 22 vagy 1 : 15¹/₂ értékarány fogadtassék-e el. A kifejtett érvek, azt hiszem, elég nyomatékosak arra, hogy másokat is meggyőzzenek az utóbbi arány előnyös voltáról, legalább *Magyarország szempontjából*, mert az ércpénz állásának javulását csak ez arány mellett remélhetjük. *Magyarország pénzszegény, tehát pénzt kell ide beömlasztetni* és nem oly valuta-politikát követni, a minőt az arany monometallisták ajánlanak, hogy kifolyjon még az a kevés pénz is, mely az országban maradt.

És most még csak az *aranymetallisták* érveire kell egy pár megjegyzést tennem. *Herzka* pl. (l. a „Nemzet“ nov. 24-ik számát), azt állítja, hogy minden civilizált államnak aranypénze van ma már, ha tehát civilizált állam akarunk lenni, nekünk is az aranyat kell pénzül választanunk. Ez az állítás határozott tulzás. Az észak-amerikai egyesült államokban évről évre szaporittatik a forgalomba helyezett kivert ezüstpénz, úgy hogy a kettős valuta ott tényleg érvényben van, 533.485,453 dollár arany mellett 293.293,872 dollár ezüstpénz forog. Hasonlag érvényben van a latin unio országaiban, sőt tényleg Németországban is, ámbár a német kormány ujabban 128 millió mark ezüstöt Egyiptomnak eladott.

S az az axioma sem állhat meg, a melyet *Herzka* ur felállított, hogy jó pénznek csak az aranyt lehet tekinteni, az ezüst nagy ingadozásnak van kitéve. Ha a dolgok mélyére tekintünk, inkább arról fogunk meggyőződni, hogy az *arany drágult meg*. Az ezüst ott, a hol pénzminőségt korlátlanul meghagyták mint Indiában, értékét változatlanul megtartá. Nem elfogadható tehát az a következtetés sem, hogy az értékingadozást az ezüstnél $1\frac{1}{2}$ százalékkal meg kell fizetni és ez Magyarországnak évi 14—16 millió veszteséget okoz, mint-hogy a külfölddel való üzletünk, *Herzka* szerint, évenként legalább is 2000 millió frt értéket képvisel és a rizikó-veszteséget ettől az egész összegtől számításba kell venni. Ez egy egészen önkényű feltevés, a kik aranypénzzel árukat akarnak tőlünk vásárolni, azoknak a nyereség chanceait csak növeli az ezüst disagio emelkedése; így hát ők az üzlet megkötésére ebben még ingert találhatnak.

És nem való az az állítás sem, hogy minden aranykölcsön kevesebbe kerülne az államnak és magánosoknak, mint az ezüstkölcsön. A tapasztalás az ellenkezőről győzhetett meg mindenkiut. Az arany roppant megdrágulása azt okozta, hogy ha *numerie* alacsonyabb volt is az aranykölcsönök kamatja, az *arany értékének felszökenése folytán, az aranykölcsön a valóságban mégis többbe került*. Bizonyítani fogja ezt mindenki, a ki pl. a magyar földhitelintézettől a hetvenes években aranykölcsönt vett fel; de bizonyítják ezt állami zárszámadásaink is az aranyban fizetendő kölcsönökről. Illúzió tehát arról álmadozni, hogy ha az aranyvalutára áttérünk a másfél milliárd adósságnál, évenként 7—10 millió frtot fogunk nyerni. Nem nyerni, de óriási mértékben veszteni fognánk, mert a magyar gazdának adóforintját nem 10 hanem 6 frtos búzából kellene előteremteni,

minthogy India részére állandón biztosítva lenne az ezüst pénz deprecialása által a 20—28%-os termelési praemium, míg a magyar buzára irányuló vételképesség az Európából mindinkább kiszorított ezüstpénz egész mennyiségével csökkentetnék, s így szükségkép alacsony áron kelne minden, a mit a külföld számára termelhetünk.

A mi pedig azt az állítást illeti, hogy ha a tiszta aranyvalutára a térünk át, akkor minden hitel olcsóbb lenne: bankok ½, birtokosok 1, iparosok 2—3%-kal olcsóbb pénzt kapnának; erre vonatkozólag — azt hiszem — elegendő megjegyezni annyit, hogy a nemzetgazdaság legegységesebb törvénye az árképződésről meghazudtolja ezt a feltevést. A pénz normalis viszonyok közt annál olcsóbb, minél nagyobb pénzbőség van. Már pedig, urak, ha önök olyan valuta-politikát akarnak, a mely minden ezüstöt a távol keletre taszít el, akkor sem Európában, sem speczialiter Magyarországon nem lesz pénzbőség. Tehát a pénz kamatlába inkább fel, mint le fog menni. De igenis olcsóbbá teendi a pénzt az 1:15½ arány helyreállításai, mint azt fentebb kimutattam.

MUDRONY PAL.

A T. OLVASÓ-KÖZÖNSÉGHEZ!

Jelen füzetünkkel búcsút veszek, mint szerkesztő, a „Nemzetgazdasági Szemle“ t. olvasóitól. Tíz hosszú és nehéz éven át szorosan egybeforrt kapocs fűzött mind t. munkatársaimhoz, mind t. olvasóimhoz. A mindkét részről élvezett támogatásnak köszönhetem, hogy a m. tud. Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságnak jelen kezdeményezése nem jutott elődjeinek sorsára, melyek közül az egyik alig 3, a másik alig fél év alatt megszűnt. Sőt, midőn a legnehezebb viszonyok között volt a folyóirat : akkor éreztem legerősebben mindkét oldalról a támogatást. Kettős köszönet érte az ügy érdekében, mert mélyen meg vagyok róla győződve, hogy hazánk átmeneti viszonyai között, a mikor kuszált, gyakran zavaros eszmék minden kritika nélkül nyomulnak előtérbe, egy oly vállalat, mely az elfogulatlan tudományos meggyőződés szolgálatában áll egyedül, felette hasznos, sőt nélkülözhetetlen.

Midőn egyrészt viszonyaim a továbbszerkesztést lehetetlenné teszik, másrészt pedig a vállalat továbbfolytatása teljesen biztosítva van : szerkesztői minőségemben e kettős hála érzésével búcsuzom el a t. író- és olvasó közönségtől; remélve és kérve, hogy az akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottsága által erre felkért új szerkesztőt, *Heltai* Ferencz urat, szintén ily buzgalommal méltóztassék az ügy érdekében támogatni, hogy a most

már anyagilag teljesen biztosított vállalat szellemi tekintetben is valóságos központja legyen a közgazdasági kérdések körül érdeklődő magyar elméknek.

Egyébiránt, ha, mint szerkesztő, búcsuzom, mint munkatárs megmaradok jövőre is az ügy szolgálatában, melyhez, a nehézségek teljes tudatában, teljes meggyőződéssel csatlakozom s remélem, hogy folyóiratunk hasábjain gyakran fogunk még találkozni egymással.

Budapesten, 1886. decz. 15.

György Endre,

a „Nemzetgazdasági Szemle“ szerkesztője.

VEGYESEK.

Nemzetközi közuti vaspályaegyesület. Az a rendkívüli fejlődés, melynek a közuti vaspályák az utolsó két évtized alatt örvendenek, és a közlekedő eszközök közt a napról-napra gyarapodó és mind nagyobb és nagyobb mérvet öltő térfoglalás arra indította az e téren mind technikailag, mind üzletileg érdeklődőket, hogy egyesületet alkossanak, mely „Internationaler permanenter Strassenbahn-Verein“ név alatt a múlt hó 24. és 25. napján tartotta Berlinben első rendes közgyűlését, melyre leginkább Németországból és Belgiumból, de Angliából, Hollandiából sőt Oroszországból is, együtt körülbelül 80 résztvevő jelentkezett. Az elnöki széken Drewke, a berlin-charlottenburgi lóvasut igazgatója ült; az ülés főtárgya az alapszabályok megállapítása volt; e szerint az új egyesület célja a közuti vaspályáknak és járóműveiknek fejlődését úgy technikai, mint üzleti szempontból előmozdítani, valamint a nagyközönség és az egyes társulatok érdekeit támogatni; élén az igazgatóság és az általa választandó, neki alárendelt vezértitkár áll, ez utóbbi Brüsszelben székel, ez kezeli az egyesület pénzügyeit, levéltárát, továbbá a közleményeket kiadja; a közgyűlés határozatai a különböző államok társulataira csak fakultative kötelezők; a tárgyalások nyelve német és franczia. — Érdekes volt Russel előadása Anglia közuti pályáiról, a miből megemlíthetjük, hogy Angliában 1300 km. pálya van 23.000 lóval és 327 lokomotívval, melyek naponként közel egy millió utast szállítanak; Londonban az 50 millió m. értékű pályákat csak az alsóbb osztályok használják, mégis 100,000,000 személyforgalmuk van évenként. — A közgyűlés idején „Die grosse berliner Pferdeisenbahn-Gesellschaft“ kiállítást is rendezett, melyben német társulatok, de különösen német vasgyárak és más gyárosok vettek részt, bemutatva a közuti vaspályaépítés és forgalom terén régibb és újabb időben fölmerült összes szerkezeteket, anyagokat és eszközöket.

India buzatermése. Kelet-Indiában a buzatermelés alá vett normalis földterületet mintegy 26 millió acre-ra tették. E szám a buzatermő terület átlagát héttől két évig terjedő időközökre tünteti fel és az egyes tartományokra és államokra így oszlik meg:

	Aces
Bengal tartományok	850,000
Északnyugati tartományok és Oudh	5.037,000
Punjab	7.000,000
Közép tartományok	4.000,000
Bombay	1.795,000
Berar	803,000
Benszülöttek földje:	
Hyderabad	750,000
Central-India Agency	2.500,000
Rajputana Agency	2.500,000
Baroda	88,000
Mysore	20,000
Kachmir	500,000
Együtt	<u>25.843,000</u>

Az 1885/86. év folyamán a bombay-i elnökség területén nagy volt a szaporodás, kicsiny volt az északkeleti tartományokban és csekély csökkenés mutatkozott a középső vidékekben.

A következő számok a területet és a hozadékot tüntetik föl:

	Felvett terület acres	Tényleges terület acres	A hozadék becs- lése tonna
Punjab	7.000,000	6.957,000	2.693,000
Északi tartományok és Oudh	5.037,000	5.249,381	1.847,000
Közp. vidékek	4.000,000	3.902,707	859,753
Bombay és Baroda	1.883,000	2.909,539	801,400
Berar	803,000	808,515	115,502
Együtt	<u>18.723,000</u>	<u>19.878,142</u>	<u>6.316,655</u>

A 27.392,742 acre-ra becsült bevetett területen ez évre várt hozadék mintegy 7.739,424 tonna. Ebből a brit ország mintegy 6.654,035 tonnát, a bennszülöttek földje mintegy 1.085,389 tonnát fog termelni.

Punjab-ban az aratás átlagos hozadékot mutat; a közép álla-

mokban jónak mondható a termés; Bombay-ban az időjárás kedvező s a jelentések kielégítők. A Berasban remélt tulságos aratást a deczemberi és januári esők elrontották. Az északnyugati tartományban és Oudhban az áprilisi szelek voltak károsak a termésre.

Az ind buzát most két minőségre osztják: piros és fehér minőségre s mind a kettőt ismét kemény és puhára.

Az észak-nyugati tartományokban $5\frac{1}{2}$ millió acre területből fehér buza terem $1\frac{1}{4}$, piros buza 2 és piros és fehér buza 2 millió acre területen. A közép tartományokban a művelés alatt levő terület egyenlően oszlik meg: a fehér buza puha, a piros majd mind kemény minőségben, és pedig:

puha minőségű	1.650,882 acre
kemény	1.751,825 „
	<hr/>
	3.402,707 acre.

A Bombay-i elnökségben kemény fehér buzát Deccanban, puha pirosat a közép tartományokban termelnek; Berarban közönségesen piros terem, Punjab-ban 7 millió acre terület piros búzával volt bevetve.

A tavalyival összehasonlítva a becslés a következő:

	Tonna	Tonna
Északi kerületek és Oudh	2,100,000	1.847,000
Közép termények	950,000	860,000
Berar	102,000	116,000
Punjab	2.857,000	2.693,000
Bombay és Baroda	884,000	901,000
	<hr/>	
Együtt	6.893,000	6.417,000

A bombay-i elnökségben a búzával bevetett terület állítólag megkétszereződött. A déli mahrastai vasut a belső kerületeket nyitja meg a kereskedelemnek, s a bombay-i kereskedelmi jelentések szerint egyéb terményből is többet termelnek. Az északnyugati részekben és Oudhban az átlagaratások jelentékenyen ingadozóak. A legtöbb buza, mit a középterületekből exportálnak, a Nerbudda részekben termesztetik. Az export kizárólag Bombay felé megy. India búza-kivitelét a következő tabella mutatja:

1880—81. évben	. . .	372,218 tonna
1881—82.	" . . .	397,176 "
1882—83.	" . . .	707,220 "
1883—84.	" . . .	1.047,824 "
1884—85.	" . . .	792,714 "
1885—86.	" . . .	1.053,025 "

Az egyes ind kikötőkből az utolsó négy évben exportáltak :

	T o n n a			
	1882—83	1883—84	1884—85	1885—86
Calcutta . . .	221,970	380,576	128,160	209,483
Bombay . . .	347,887	448,530	449,655	530,434
Kurachee . . .	136,616	218,642	214,710	312,051
Madras . . .	329	76	64	93
Rangoon . . .	418	—	115	964
Együtt . . .	707,220	1.047,824	792,714	1.053,025

Az egyes fogyasztó területekre esik tonnákban :

	1882—83	1883—84	1884—85	1885—86
Nagybritannia . . .	328,758	525,431	372,249	603,651
Belgium . . .	72,944	129,678	86,934	133,079
Franciaország . . .	178,385	169,895	165,748	107,262
Hollandia . . .	28,912	9,637	4,627	4,296
Olaszország . . .	8,806	22,276	35,045	60,913
Egyiptom . . .	39,977	165,299	110,575	114,807
Egyéb ország . . .	49,438	25,626	17,536	29,107
Összesen . . .	707,220	1.047,824	792,714	1.053,025

Az 1886—87-iki idény alatt 1874. ápril 1-től 1886. június 30-ig kivetett angol mértékben Indiából :

	1884	1885	1886
Angliába	1.842,136	3.636,796	2.738,124
Belgiumba	256,484	602,681	755,617
Franciaországba	1.043,342	610,159	1.160,798
Hollandiába	7,929	2,644	24,024
Olaszországba	244,903	306,016	2.054,234
Spanyolországba	—	49,800	7,927
Egyiptomba	441,239	355,432	624,296
Arábiába	1,362	28,027	16,553
Egyéb országokba	74,991	26,530	129,354
Együtt	3.912,386	5.618,085	8.510,927

Ebből esett egyes buzatermő vidékekre angol mázsákban:

	1884	1885	1886
Bengalia	1.119,675	1.476,674	2.656,733
Bombay	2.292,356	3.224,876	5.026,218
Sindh	499,346	915,406	823,207
Madras	409	621	323
British Birma	600	508	4,446
Együtt	3.912,386	5.618,085	8.510,927

A kiviteli minőségűek árjegyzése Calcuttában 82¹/₈ angol fontos bager maundonként volt:

	Rs.	annas		Rs.	annas
Club 1. sz.	2	9 ¹ / ₂	—	2	10
„ 2. sz.	2	8	—	2	8 ³ / ₄
Gunyajelly	2	5 ³ / ₄	—	2	6

A rupia (16 annas) árfolyama a három hó alatt négy havi bankváltóban volt 1 sh. 5⁴/₁₆ d. és 1 sh. 6¹/₁₆ d.

Az átlagos szállítási díj Calcuttából Londonig tonnánként 1 font 10·3 sh.

UJ KÖNYVEK.

Láng, L. Magyarország statisztikája. Második kötet: Magyar-ország gazdasági statisztikája	5	frt	—	kr.
Brie, S. Theorie der Staatenverbindungen	2	„	50	„
Magyar szt. korona országainak ethnographiai térképe . . .	3	„	—	„
Wachs, O. Die Weltstellung England's militärisch-politisch beleuchtet, namentlich mit Bezug auf Russland	2	„	50	„
Münsterberg, E. Die deutsche Armengesetzgebung und das Material zu ihrer Reform	7	„	50	„
Reitzenstein, F. Die ländliche Armenpflege und ihre Reform.	7	„	50	„

(Közli **Kilián Frigyes**, m. k. egyetemi könyvtáros.)

A „Nemzetgazdasági Szemle“ 10-ik évfolyamának (1886) tartalma.

Nagyobb közlemények:

	Lap
<i>Cz. G.</i> : Mezőgazdasági reformtervek	597
<i>Dr. Fekete Ignác</i> : A monarchia jegybankja 1818—1886	401
<i>Báró Fiáth Miklós</i> : A házi állatok összeírása 1884-ben I. II.	1, 222
<i>Frecskay János</i> : A találmányok szabadalmazásának önállósítása	293
<i>György Endre</i> : Blunt jelentése és Saloniki kereskedelme	412
<i>Jakab Elek</i> : Adalék Magyarország ásványvizei s gyógyfürdői törvény- hozás utjáni rendezése kérdéséhez	28
<i>Dr. Jekelfalussy József</i> : Magyarország malomipara	42, 89
„ „ Magyarország iparstatisztikája	455, 529 ✓
<i>Kéglly Sándor</i> : Hazánk népességének gyarapodása	485
„ „ Válasz dr. Weszelowszky Károly urnak	743
<i>Dr. Képesy Árpád</i> : A magyar államvasutak jellege	438
„ „ Vasutaink egészségügye 1885-ben	644
<i>Krisztinkovich Ede</i> : Győr	346
<i>Dr. Kolosváry Lajos</i> : Kereskedelmünk a Balkánfélszigettel	273
<i>Mudrony Pál</i> : A szeszegyedáruság kérdése Németországban és ha- zánkban	118
„ „ A valutakérdés külföldön és hazánkban	563
„ „ Ezüst 1:22 vagy 1:15 1/2	766
<i>Névnélkül</i> : Áruforgalmunk Ausztriával	353
„ „ A közlekedési intézetek pénzügyi igazgatása	749
<i>Pólya Jakab</i> : Talajjavítási bank	161
„ „ Valuta- és a gazdasági válság	680
<i>Rácz Sándor</i> : Kereskedelem a villamossággal és a villammonopolium	655
<i>Strauss Adolf</i> : Magyar mintaraktárt Bulgáriának	633
<i>Süss Nándor</i> : A mechanika fejlődése külföldön és hazánkban	419
<i>Dr. Travnyik József</i> : Quesnay Ferencz és tanai	306
<i>Weiss Berthold</i> : Kereskedelmi hódítások	133
<i>Weszelowszky Károly</i> : Közegészségügyi állapotaink	337
„ „ Mikép számítja az orsz. stat. hivatal hazánk népességé- nek gyarapodását?	713
<i>Z. V. (Sófiából)</i> : A keleti vasutak bulgáriai csatlakozása	368

Irodalom:

	Lap
A t. olvasóközönséghez a szerkesztőtől	785
A magy. tud. akad. nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának ülése 1886. febr. 25-én	261
Nemzetgazdasági írók tára	698
Magyar Compass	507
Az osztrák-magyar bank igazgatása 1878—1885	256
Valutakérdés története Haupt Ottomártól	698
Áruforgalmunk I. Gy-től	507
Uj könyvek 88, 160, 272, 336, 400, 462, 528, 632, 712	792

Általános érdekű vegyes közlemények:

A gazdasági élet átalakulása 1858 óta	703
Gabonatermés nagysága 1885-en	78, 393
Vadászat és halászat	456
Postatakarékpénztárak	374
Az életbiztosítás fejlődése az 1859—1883. években	393
Nemzetközi közuti vaspályaegyesület	787

Hazai tárgyú vegyes közlemények:

Korizmic László †	700
Magyarország népesedési mozgalma 1884-ben	334
A budapesti gabonakereskedelem az utolsó 10 évben	333
A budapesti malomipar 1870—1885-ben	525
A földbirtok jelzálogi megterhelhetése 1883-ban	332
Tenyészállatok törzskönyve	442
Gazdasági hitelszövetkezetek	441
Magyar gazdák jégbiztosítási szövetkezete	519
A tejgazdaság mai állása	391
Kendertermelés hazánkban	269
Erdőségünk értékesítése	78
Magyarországi bányá- és kohómunkások	437
Hazai bortermelés	379
Magyarország haltenyésztése	630
Szabadalmi ügyünk a múlt évben	386
A kereskedelmi múzeum szervezete	376
Hydrográfiai hivatal	451
Közlekedési vállalataink és a hazai ipar	626
A magy. kir. vasuti felügyelőség évi jelentése	514
Vasuti szakoktatás	517
Postastatisztika 1885-ről	703
A csődök 1885-ik évi statisztikája	267
A magyar börzepapírok emelkedése	458
A horvát-szlavon deficit	392

Külföldi tárgyú vegyes közlemények:

	Lap
Ausztria bank- és hitelintézetei	84
Czukorkivitel az osztrák-magyar monarchiából	630
A bulgáriai orosz kereskedés	453
Német életbiztosító intézetek állapota és fejlődése 1884-ben	154
Németek és lengyelek	396
Poroszország termése 1886-ban	522
Szeszkivitel Svájcba	85
Anglia piacjai	265
Dohánytermelési kísérlet Angliában	710
A párizsi közkiállítás	708
Művelt terület európai Oroszországban	157
Oroszország dohánytermelése	86
Orosz vasutak	631
A latin államok pénzsövetsége	459
Svédország áruforgalma 1884-ben	86
A dán gazdák intézkedése a marhatenyésztés emelése tárgyában	526
Fakivitel Egyiptomba	527
Keletázsia szerepe a világkereskedelemben	152
India buzatermése	788
Az ausztráliai fagyott hus	87

